DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Özel Hayatın Tarihi 5

Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze

Hazırlayanlar:
Philippe Ariès
Georges Duby

Çeviren:
Şehsuvar Aktaş

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Yapı Kredi Yayınları

Philippe Ariès (1914-1984) Fransız tarihçi. Ortaçağ ve aile-çocuk tarihi uzmanı. 5 ciltlik Özel Hayatın Tarihi dizisinin genel editörü.

Georges Duby (1919-1996) Fransız tarihçi. Batı Avrupa'nın 10.-13. yüzyıllar tarihi uzmanı. Özel Hayatın Tarihi dizisinin genel editörü.

Antoine Prost (1933) Fransız tarihçi. Orléans ve Paris-I üniversitelerinde ders verdi. 20. yüzyıl Fransız toplumu ve eğitim konularında çalıştı.

Şehsuvar Aktaş 1964'te Ankara'da doğdu. Ankara Charles de Gaulle Lisesi'ni, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tiyatro Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde yüksek lisans, ardından doktorasını yapan Aktaş, 1989-91 yıllarında Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. 1983'ten başlayarak birçok oyunda sahneye çıktı ya da yönetmenlik yaptı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Philippe Ariès
ile
Fransız Akademi Üyesi ve
Collège de France Profesörü
Georges Duby yönetiminde

Sophie Body-Gendrot
Paris-IV Üniversitesi Profesörü

Rémi Leveau
Paris Siyasal Araştırmalar Enstitüsü Profesörü

Kristina Orfali
CADI - EHESS, Paris

Antoine Prost
Paris-I Üniversitesi Profesörü

Dominique Schnapper
Paris EHESS

Pierre Simon-Nahum
CNRS'de araştırmacı

Gérard Vincent
Paris Siyasal Araştırmalar Enstitüsü eski Profesörü

5. cildin editörü: Antoine Prost, Gérard Vincent

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖZEL HAYATIN TARİHİ
5

Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze

HAZIRLAYANLAR:
PHILIPPE ARIÈS, GEORGES DUBY

ÇEVİREN:
ŞEHSUVAR AKTAŞ

Ücretsiz PDF Kitap Sitesi - https://rantey.org

Yapı Kredi Yayınları

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme d'aide à la publication,
bénéficie du soutien du Ministère des Affaires Etrangères,
de l'Ambassade de France en Turquie et de l'Institut Français d'Istanbul.

Çeviriye ve yayına katkı programı çerçevesinde yayınlanan bu yapıt
Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye'deki Fransa Büyükelçiliği'nin ve
İstanbul Fransız Kültür Merkezi'nin desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

Yapı Kredi Yayınları - 3094

Özel Hayatın Tarihi 5 - Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze
Hazırlayan: Philippe Ariès - Georges Duby
Özgün adı: Histoire de la vie privée 5 - De la Première Guerre mondiale à nos jours
Çeviren: Şehsuvar Aktaş

Kitap editörü: Ayşe Erdem - Korkut E. Erdur
Düzelti: Mahmure İleri

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Grafik uygulama: Banu Çimen

Baskı: Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
Sanayi Mahallesi, 1673 Sokak, No: 34 Esenyurt / İstanbul

Çeviriye temel alınan baskı: Edition du Seuil 1987
1. baskı: İstanbul, Mayıs 2010
ISBN 978-975-08-1780-9
Takım ISBN 978-975-08-1055-4

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2008
Sertifika No: 12334
© Editions du Seuil, 1987
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtey.org

İçindekiler

Seçme güçlüğü / *Gérard Vincent* • 7

1. Özel Hayatın Sınırları ve Alanları • 13
   Emek / *Antoine Prost* • 21
   Aile ve birey / *Antoine Prost* • 63
   Geçişler ve iç içe geçişler / *Antoine Prost* • 119
2. Sırrın Tarihi mi? • 161
   Tarihin sırları ve sırrın tarihi / *Gérard Vincent* • 163
   Anlatılan savaşlar, konuşulmayan savaşlar ve kimlik bilmecesi / *Gérard Vincent* • 211
   Aile sırları / *Gérard Vincent* • 263
   Beden ve cinsel bilmece / *Gérard Vincent* • 327
3. Kültürel Farklılıklar • 419
   Katolikler: Düşsellik ve günah / *Gérard Vincent* • 421
   Komünist olmak mı? Bir varoluş biçimi / *Gérard Vincent* • 457
   Fransa'da Yahudi olmak / *Perrine Simon-Nahum* • 491
   Fransa'da göçmen olmak / *Rémi Leveau ve Dominique Schnapper* • 525
4. Yabancı Örnekler mi? • 563
   Amerikan örneği üzerinden Fransız özel hayatı mı? / *Sophie Body-Gendrot* • 565
   Bir şeffaflık modeli: İsveç toplumu / *Kristina Orfali* • 621

Bibliyografya • 657
Özel Adlar Dizini • 671
İlüstrasyonlar • 682

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Seçme güçlüğü

Gérard Vincent

Bu dizinin ilk cildinin *Giriş* yazısında Paul Veyne, "Roma uygarlığının Modern Batı'nın temeli" olup olmadığını sorar (s. 12). Ve yanıtlar: "Hiçbir fikrim yok." Erken Ortaçağ'dan 14. yüzyıla uzanan dönem hakkında Georges Duby ise şöyle yazar: "Bu dönemle ilgili her şey şüpheli ve pek cılız" (s. 11). Bu nedenle, iklimbilim ve bazen nüfusbilim alanında tasarlanan uzun kitap diziler: izleri görece çok olan günlük yaşama değinmekten kaçınan, mahremiyetin sırlarına nüfuz etmeyi isteyen özel hayat tarihçisinin araştırmasının dışında yer alır.

Bir yığın kaynak

Eski çağların tarihçileri için kaynaklar ender bulunurken, zamanımıza ilişkin bir yığın kaynak var. Bu kaynaklar saymaya kalkışılsa başlı başına bir kitap olur, bu yüzden bu giriş yazısının (bilgi birikimi kaçınılmaz biçimde sınırlı olan) yazarı, bildikleriyle, bilinmesi "gerekenin" küçük bir kırıntısıyla yetinmek zorunda kalmıştır. Burada ilk seçim, genellikle kişisel "kültür" diye adlandırılan şeyi oluşturan, okunmuş ve elde tutulan o kırıntılar yığınınca "seçilmiş" olmanın ötesinde zorunlu kılındı. Tarihçi ürettiği sözcelemeden asla ayrı durmaz: bu paradoksu her tarih kitabının çürütülemez verilerin bilimsel çizelgesinden ziyade yazarının özyaşamöyküsü olduğunu iddia etmeye vardırmaksızın, bu kitapta yer alan araştırmalarda çok kişisel bir yaklaşımın hâkim olduğunu itiraf etmeliyiz.

Fransa'ya dair bir seçim

Belki de "Roma toplumu" ve "Hıristiyan Batı dünyası", *artefact*'lardan (Lat. *Artis facta*'dan: doğal bir olaya ilişkin bir deneyim ya da gözlem sırasında karşılaşılan yapay ya da rastlantısal kökenli yapı ya da olgu) ayrı şeylerdir ve belirgin çeşitliliğin yerini kesin bir tekliğe bırakan bütünlüklerin belirtisidirler. Buna karar vermek uzmanlara düşüyor. Ulusların ortaya çıkmasıyla, farklılıklar kendini belli eder ya da en azından tahmin edilebilir hale gelir, öyle ki bir *mafioso*'nun (mafya üyesinin) hayatının kapalılığını, İsveç yurttaşının hayatının (öyle olduğu ileri sürülen) şeffaflığıyla bir araya getiren bir özel hayat tarihi yazmak olanaksızdır (dahası ciddiyetsiz olur). Bu nedenle, *Özel Hayatın Tarihi*'nin bu son cildinin Fransa'ya ayrılmasına karar verdik (burada bir boyun eğme söz konusu).

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Araştırma alanımızı (yabancı modellerin olası etkisini dışlamaksızın) Fransa'yla sınırlamak, bir kez daha, bu topraklar üzerinde yaşayan, Fransız ya da göçmen olsun, erkek, kadın ve çocuk 55 milyon insanın tek tek teamülleri (pratikleri) ve düşsellikleri içerisinde kim olduklarını söylemeyi amaçlayan bir metnin zorlayıcı boyutlarıyla bağdaşmayan bir döküm çıkarma iddiasında olmaktır, ve bunu da 600 küsur sayfada anlatmak zorundadır: okur için kalın bir kitap, araştırmacı için dar bir alandır bu. Bu insanlar tek tek incelenemediğine göre onları sınıflamak gerekiyordu, peki hangi sınıflandırma yöntemi benimsenmeliydi? Cinsiyet mi? Yaş mı? Bölgeler mi? Toplumsal sınıflar mı? Toplumsal mesleki kategoriler mi? Peki ya bu katalog ayrıcalıklı olsaydı; bunu bir, iki, hatta dört rakamla mı ele almak gerekirdi?[1] Bütün bu ölçütler önemlidir ve ikili, üçlü, dörtlü sınıflandırmaları dayatmaktadır. Otuz yaşında, evli ve iki çocuk babası, toplumsal basamakları yavaş yavaş çıkan, zaman zaman kilisede ayinlere katılan, mal mülk sahibi, aralarında beş ciltlik *Özel Hayatın Tarihi*'nin de bulunduğu üç yüz kitaplık bir kitaplığı olan Nivernais'li bir adam üzerine bir paragraf mı? Neden olmasın? Ya da neden o olsun? Yoksa INSEE'ye (Ulusal İstatistik ve Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü) karşı tepkisiz kalan, ama çevresindeki hayır derneklerinde etkin bir gönüllü olan, altı çocuğu ve yirmi dört torunundan gözünü ayırmayan, bir deniz subayının dul eşi, pek saygıdeğer yaşlı bir bayan mı? Neden olmasın? Ya da neden o olsun? Yaşamöykülerinden ve aile öykülerinden oluşan bir yap-boz bu cildin editörüne öyle cazip geliyordu ki, bunlardan oluşan bir derlemeye sahipti ve böylesi bir sunumun tarihten öykülere daha duyarlı olan potansiyel okuru tatmin edebileceğini düşünüyordu, çünkü okur bunlarda kendisini ilgilendiren benzerlikler bulabiliyordu. Oysa bu düşünce, amacımızın niteliksiz insanların bir *Who's Who?* derlemesini hazırlamak yerine bütünü kavramak olması gerekçesiyle bir kenara bırakıldı.

"Toplumsal konum"a göre hazırlanmış monografilerin yokluğuna şaşıran okur, sinirlenmemelidir; çünkü toplumsal eşitsizlikler, ister yaşam düzeyi ister ölüm isterse çocukların eğitimi ya da kültürel tüketim söz konusu olsun, bu kitabın bütün bölümlerinde görülebilir durumdadır ("zevk sahibi olmak, sizi üst düzeyde üretim mallarının erbabı olarak görülmenizi sağlayacak bir takım işaretleri deşifre etme yeteneğinden başka bir şey değildir" diye yazar Pierre Bourdieu). Yaşam düzeyinin tartışmasız biçimde yükselmesi (özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra) yalnızca görünürde bir benzeşme doğurdu, çünkü katmanlaşma etkenleri: gelirler arasındaki açığın sürdürülmesi;[2] ayrımsal kültür tüketimi; sosyokültürel ortama bağ-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lı dil olguları; "toplumsal basamakların" yukarısından aşağıya doğru modellerin yayılması; her sınıf ya da her katmandaki içten evlenme, eşin seçimi konusunda hiçbir değişiklik getirmeyen "gençlerin birlikte oturması"; kuşaklar arası olmaktan ziyade kuşaklar içi olan ve kısa yörüngelerle belirginleşen toplumsal değişkenlik varlığını sürdürüyor.

Özel hayatın sınır(lar)ı nelerdir?

Nelerden imtina ettiğimizi açıkladıktan sonra geriye seçimlerimizi tanıtlamak kalıyor. Yirminci yüzyılda yaşanan sayısız birçok değişimle birlikte, devlet (ya da kamu gücü) özel hayatın sınırını geriletmiş gibi görünür. Sosyal güvenlik kurumuyla, ödenekler, mülkiyet edinme yolunda sağlanan kolaylıklar, tüketici kredileri, yasallaştırılan sonra da iade edilen IVG* tarafından kuşatılan aile, kamu alanına "fırlatılmış" gibidir. Ama aynı anda yaşam düzeyinin yükseltilmesi bu ailenin her üyesine kendi –gizli?– özel hayatını yakınlarının bakışından uzakta açma olanağını sundu: ortak yatağın, sonra da ortak odanın ortadan kalkması; iki dünya savaşı arası dönemde –ortak– dinlenen radyonun yerini tek başına dinlenen transistorlu radyonun alması gibi. Bu kitabın ilk bölümünde Antoine Prost'un betimlediği, kamusal hayat ile özel hayat arasındaki bu eklemlenmenin evrimidir.

İkinci bölümde, tekrar tekrar yazılan bir günlük yaşam tarihinden kaçınma takıntısı olan bu giriş yazısının yazarı, mahrem olanın tarihini yazmaya girişti. Tabii ki burada söz konusu olan, kimi zaman ona sahip olduğunu bile bilmeksizin her insanın mezara götürdüğü sır değil, birçok düzeyi (bireyi, aileyi, köyü ya da mahalleyi, basit bir grubu bir "topluluğu", bir "toplumu" vb.) ilgilendiren söylenmiş ile söylenmemiş arasındaki sınırın yer değiştirmesidir. Belki de, sözcüğün ilk anlamında değil ama bunun türetilmiş, sıradan kabullenişi (bugüne dek bireysel, dostane ya da ailevi dünyalar içerisinde kilitli kalmış bilgilerden haberdar olmayanlara iletme) anlamında "bir patavatsızlık tarihi"nden söz edilebilir. Böylesi bir girişim ikinci bölümdeki epistemolojik kesinlikleri zorunlu kılmaktadır. Epistemolojik kesinlikleri ise, okuru savaş alanlarının izdihamından cinselliğin en özel alanına dek gezindiren, kimlik meselesi bilmecesine ilişkin bir düşünce izler.

Kültürel çeşitlilikler

Biraz soyut olduğu için –kesin örneklere ve söyleme destek çıkma ve okuyucuyu eğlendirme amacı taşıyan birkaç anekdota rağmen– ikinci bölüm, kültürel çeşitliliklere ayrılan bir sonraki bölüme çağrı çıkarır. Burada da bir seçim yapmak gerekmiş ve dört "topluluk" ele alınmıştır. Önce *Katolikler* ve *Komünistler*: açık konuşmak gerekirse bunu ben üstlendim, daha doğrusu buna cüret ettim; çünkü yaklaşık iki düzine sayfaya, aşırı ölçüde karmaşık

* İsteyerek gebeliğe son verme; yasal yollarla yapılan kürtaj. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olan iki sorunsalı sıkıştırmak ağır bir çalışma oldu. Bunu takdir etmek okuyucuya kalmış. Ardından *Yahudiler* geldi, Perrine Simon, 20. yüzyıl boyunca konumlarının, uyandırdıkları duygular konusundaki çeşitliliğin, Yahudi karşıtı söylemi –bir zaman– kesintiye uğratmış olan soykırımın ve sorunun dile getirilişini değişime uğratan İsrail devletinin kuruluşunun altını çizdi. Son olarak da, iki dünya savaşı arasındaki Avrupalı (Dominique Schnapper onların "asimile edilmesinin" evrelerine değindi) ve 1960'lardan bu yana sayıları artan Mağrip kökenli *Göçmenler* gelir (Rémi Leveau burada kültürlerarasılığın karmaşıklığını gösterir).

Model mi yoksa söylence mi? Amerikalı ve İsveçli

Amerikan dünyasıyla dört bir yandan sarılan Fransızlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin dört bir yana yayılan medyatik imparatorluğunun bize ilettiği modellerle özdeşleşmek mi isterler, yoksa sıkı sıkıya kendi kültürel kimlikleri üzerine mi kapanmaktadırlar? Sophie Body-Gendrot Amerikan "mitinin" her yerdeki varlığının izini sürüyor ve ulusal, hatta milliyetçi köklerimizin payandasına yüklediği modellerin yeniden yorumlanışlarını okumamızı sağlıyor. Kristina Orfali, 1960'lı yıllarda Fransızların hayalini kurduğu "İsveç modeli"nin şeffaflığının, gizli saklılığın izi sürülürken, sınırlarının ortadan kaldırılmaksızın geriletildiği egzotik ve Kuzeye özgü bir dünyanın altını çiziyor.

Tartışılabilir olan seçimlerin sonucunda işte bu kitap ortaya çıktı. Yerinde eleştirilere açık bir konumda olduğumuz için, bunları önceden belirtmeyi tercih ettik; işin doğrusu, kilise âlimlerinin mirasçısı olsa da, üniversite dünyasına ne iyilikseverlik ne de merhamet hâkimdir. Bu giriş metnini, Georges Duby'nin bu dizinin ikinci cildindeki "Önsöz" yazısında yer alan düşüncelerini kendi hesabımıza yineleyerek bitirelim: "Okur burada tamamlanmış bir tablo bulmayı beklememelidir. Elindeki kitap, soru işaretleriyle dolu, eksikleri olan bir taslaktır."

Bu kitapta (Musil'in bu deyime yüklediği anlamda, yani, kendisini sıradan olandan [ayırt eden] sıradışı nitelikleri olmayan anlamında) "niteliksiz adamların" özel hayatından söz edilecek. George Segal'in bu yapıtı, şafak vakti işlerine giden işçileri "temsil ediyor". Tavuk yetiştiricisi fakir bir çiftçi ailesinden gelen G. Segal hiçbir zaman proleter kökenini unutmamıştır. İnsanlardan kalıp çıkararak çalışır. Bu "figüratif" heykelin ayrıksılığı, bizi gündelik olanı dramatize eden bir "gerçeklik etkisini" görmeye itmesidir.
(George Segal, *Saat Altı Koşturması*, 1983. Paris, Maeght-Lelong Galerisi.)

Notlar

1 Sosyoprofesyonel kategoriler (CSP), INSEE'nin yeni terimler dizininde "meslekler ve sosyoprofesyonel kategoriler"e (PCS) dönüştü. Bir örnek vermek gerekirse, 34 no'lu PCS'nin "meslekler, fen öğretmenleri" kategorisinin, ("eğitim ve pedagoji sertifikalı eğitmenler" olarak adlandırılan 3411 no'lu) birincisinin de kendi içinde 17 alt kategoriye ayrıldığını, 9 alt kategoriye bölündüğünü biliyor musunuz?

2 Sawyers Raporu'ndan (OCDE, 1978) en iyi durumdaki Fransızların % 10'unun vergisi düşülmüş gelirinin, en yoksun durumdaki Fransızların % 10'unun gelirinden 21,5 katı fazla olduğunu öğreniyoruz. CORDES'in bir raporuna göre ise, en iyi durumdaki 77.000 Fransız ailesinin ortalama geliri, 1965 yılında, en zor durumdaki 2.300.000 ailenin ortalama gelirinden 53 kat daha fazla ve CREP'e göre de malvarlığı eşitsizliği, gelirlerdeki eşitsizlikten de yüksekte.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1.
Özel hayatın sınırları ve alanları

Antoine Prost

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Özel hayat, zamanın başlangıcından bu yana verili olan doğal bir gerçeklik değildir; her toplumca farklı biçimde kurulan tarihsel bir gerçekliktir. Sınırları kesin olarak belirlenmiş bir özel hayat yoktur; özel alanla kamusal alan arasında bizzat insan etkinliğini değiştiren bir ayrım vardır. Özel hayatın ancak ortak yaşama göre bir anlamı olur ve onun tarihi öncelikle tanımının tarihidir: 20. yüzyıl Fransız toplumunda, özel hayatla kamusal hayat arasındaki ayrım nasıl gelişti? Özel hayatın alanı, içerik ve yayılım açısından nasıl değişiklik gösterdi? Özel hayatın tarihi, böylelikle, kendi sınırlarının tarihinden başlar.

Mesele öylesine önemlidir ki, özel hayat/kamusal hayat ayrımının bütün toplumsal çevrelerde aynı anlamı taşıdığı kesin değildir. Belle Époque dönemi burjuvazisi için hiçbir kuşkuya yer yoktur: "özel hayatın duvarı" iki alanı birbirinden iyice ayırır. Bu koruyucu duvarın ardında, özel hayat oldukça kesin bir biçimde ailenin kendisidir. Servetler, sağlık durumları, gelenekler, din bu alana aittir: çocuklarını evlendirme arzusunda olan anne babaların, müstakbel eşin ailesi hakkında noterden ya da papazdan "bilgi almak" zorunda olmasının nedeni, ailenin, işleri kötüye giden amcayı, veremli kız kardeşi, yoldan çıkmış erkek kardeşi ve gelirlerin tutarını herkesten titizlikle gizlemesidir. Jean Jaurès de, kızının Kudas ayini törenini eleştiren sosyalist bir milletvekiline "Sevgili meslektaşım, siz karınızı ne istiyorsanız yaparsınız, ben yapmam" diye yanıt verirken, devlet adamı kimliğiyle özel hayatı arasındaki sınırı kesin olarak çiziyordu.

Bu ayrım çok sıkı bir talimatlar ağıyla düzenlenmişti. Baronne Staffe bunların ayrıntılı bir dökümünü yapar: "Ne kadar az *yakınlaşılırsa*, çevremizdeki insanların o kadar takdirini ve saygısını kazanırız"... "Vagonda ya da başka bir umumi yerde, iyi terbiye görmüş insanlar yabancılarla asla sohbet etmezler"... "Yabancıların yanında bizimle birlikte yolculuk eden akrabalara ya da dostlara özel meselelerden söz edilmez."[1]

Burjuva apartmanı ya da evi, kabul mekânlarıyla öteki mekânlar arasında açık farkla kendini belli eder. Bir tarafta ailenin kendisini gösterdiği, herkese açık, ailenin "sunulabilir" olduğunu düşündüğü yanı; öte tarafta ise ailenin yersiz bakış-

Bir burjuva evinin içi, özel bölüm. Burada bir aile yaşar. Yakınlarını, aileden olanları burada kabul eder. Çok sayıda olan fotoğraflar ve posta kartları sıradan ilişkilere ait değildir. Çift kanatlı kapının öte yanında ikinci bir salon olduğu tahmin edilebilir: herkese açık olan bir yer...

1912 yılına ait bu iç mekânsa daha az gelirli bir burjuva kesimine ait. Heryeri kaplayan nesneler. Köşesinde yatan kedi. Koltuğunda oturan anne. Peki erkeğin yeri neresi?

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lardan sakladıkları bulunur. Gerçek anlamıyla, ailenin yeri salon değildir: Baronne Staffe, misafir kabul edildiğinde çocukların salona giremeyeceği ve aile fotoğraflarının salondan kaldırılacağını belirtir. Üstelik kabul salonları öyle herkese açık değildir. Her nezih cemiyet hanımının bir ziyaret "günü" varsa da –1907'de Nevers'de sayıları 178'dir–,[2] hatırı sayılır bir kişinin karısını ziyaret etmek için önce onunla tanıştırılmış olmak gerekir. Böylece misafir odaları tam anlamıyla özel hayatla kamusal varoluş arasındaki geçiş alanını düzenler.

Belle Époque dönemi burjuvazisinde özel hayat sınırları böylesine belirgin bir alan oluştururken, diğer toplumsal çevrelerde de durumun aynı olması gerekmiyordu. Köylülerin, işçilerin ya da kentli yoksul insanların yaşam koşulları, yaşamlarının bir bölümünü "özel" olması için yabancı gözlerden saklamaya olanak tanımıyordu. Örneğin, Jean-Paul Sartre'ın[3] izinde, Napoli'de halkın yaşadığı sokaklarda gezinelim: "Her evin zemin katına, doğrudan sokağa bakan bir yığın oda açılmış ve bu odaların her birinde bir aile bulunuyor. [...] Bunlar her işin görüldüğü odalar; burada uyuyor, yemek yiyor ve çalışıyorlar. Yalnız [...] sokak, insanları çekiyor. Tasarruf nedeniyle, lamba yakmamak için, serinlemek için ve sanırım insani nedenlerle, başkalarıyla kaynaşmak için çıkıyorlar. Sokağa sandalye ve masa atıyorlar, ya da odalarının eşiğinde, bedenlerinin yarısı içerde yarısı dışarda oturuyorlar ve yaşamlarının başlıca eylemlerini bu ara dünyada yapıyorlar. Öyle ki artık ne içerisi ne dışarısı var; sokak onların odalarının bir uzantısı, sokağı özel kokuları ve eşyalarıyla dolduruyorlar. Öyküleriyle de dolduruyorlar. [...] Ve dışarısı organik bir biçimde içerisiyle bağlanıyor [...]. Dün akşam yemeğini dışarda yiyen bir anneyle babayı gördüm, ama içerde, bebek, ebeveynlerinin büyük yatağının yanındaki beşikte uyuyordu, başka bir masadaysa büyük kız bir gaz lambasının ışığında ödevlerini yapıyordu. [...] Bir kadın hastalanıp yatağa düştüğü anda, bundan herkesin haberi oluyor ve herkes ona bakabiliyordu [...].

Napoli halkıyla Belle Époque döneminin Fransız burjuvazisi için özel hayatın aynı anlamı içermediği açıktır.

Karşılaştırma yapmak uygunsuz olabilir. Kültürel gelenekler farklıdır, dahası Napoli sokaklarının göz önüne serdiği içerisiyle dışarısının bu iç içe geçişi, Fransa'nın güneyindeki küçük ya da büyük kentlerde rastlanabilecek Akdeniz kültürünün bir özelliği olarak yorumlanabilir.

Bununla birlikte Roubais'nin çıkmaz sokakları, maden bölgesinin işçi mahalleleri, Croix-Rousse'un binaları ya da Berry'nin

Bir Napoli sokağı. "Artık ne içerisi ne dışarısı var... Ve dışarısı organik bir biçimde içerisiyle bağlanıyor" (Sartre).

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

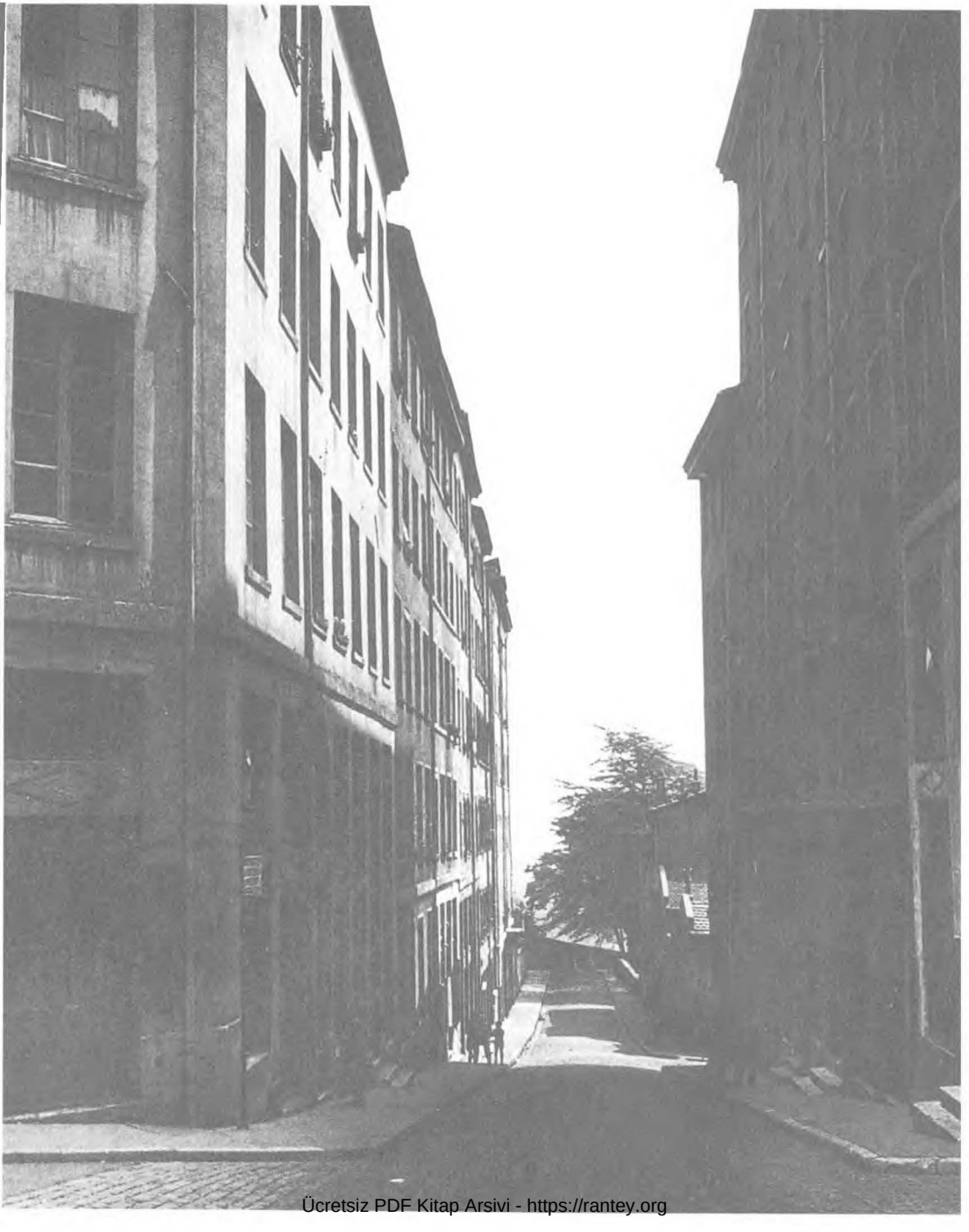

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ya da Lorraine'in köyleri, buraların sakinlerine özel hayatlarıyla komşularının bakışları arasına bir duvar çekmelerine kesinlikle olanak tanımıyordu; bütün yaşamları, toplumun gözü önünde, bilgisi dahilinde akıyordu. Bir anlamda özel hayatı olmak sınıfsal bir ayrıcalıktı: büyük konutlarda oturan ve çoğunlukla mülk gelirleriyle yaşayan bir burjuvazinin ayrıcalığıydı. Koşullar gereği, çalışan sınıflar, özel hayatlarıyla kamusal hayatları arasındaki çeşitli iç içe geçiş biçimlerini yaşıyorlardı; biri ötekinden bütünüyle ayırt edilmiyordu. Bu bakış açısıyla 20. yüzyıl, birbirinden oldukça ayrı iki alanın –kamusal olanla özel olanın–, birbirine karşı durduğu bir yaşam düzenlemesinin yavaş yavaş nüfusun bütününe yayıldığını görecektir. Bu durumda özel hayatın tarihi, özel hayatın demokratikleşmesinin tarihi olacaktır.

Bununla birlikte, bu demokratikleşme mekanik ve kolaycı bir biçimde anlaşılmamalı. Yirminci yüzyıl sonunda yaşayan işçilerin ya da tarım işletmecilerinin elde ettikleri özel hayat, yüzyıl başı burjuvalarının sahip olduğu özel hayat değildir. Eşzamanlı olarak, nihayet elde edilen bu özel hayatın dışında oluşan ve kamusal diyebileceğimiz hayat, yeni kurallarla düzenlenir. Toplumun bütününde özel olanla kamusal olanın genişleyen ayrımı hem kamusal hayatı hem de özel hayatı değiştirir. Her ikisi de artık ne aynı biçimde ne de aynı kurallara göre oluşur. Sınırlarının yer değiştirmesi ve belirginleşmesiyle birlikte özleri de değişime uğrar.

Hem özel hayatın nasıl oluştuğunu ve geniş ölçüde ortak bir varoluş üzerinden nasıl kazanıldığını hem de kendi sınırları içerisinde nasıl düzenlendiğini kavramak zorunda olan bir tarihin karmaşıklığı söz konusudur burada. Doğruyu söylemek gerekirse, ulaşılması güç bir program olduğu gibi toplumsal çevrelere ve kültürel geleneklere bağlı farklılıklar konusunda da dikkatli olunmalıdır. Burada bu imkânsız görevi iyi bir sonuca götürme iddiasında da değiliz. Daha az iddialı ama daha kesin sonuçlar taşıyan başka çalışmaların varsayımlarımızı doğrulayacağı ya da değiştireceği umuduyla, bu evrimin temel eksenlerini ortaya çıkarmak, başlıca soruları sormak, başlıca farklılıkların taslağını çıkarmak bile bizi mutlu edecektir.

Croix-Rousse semtinde bir sokak. Dün dokuma tezgâhlarının uğuldadığı yerler, bugün konutlara dönüşmüş. Binalar tezgâhların boyutlarına göre tasarlanmış: yüksek tavanlar, çok sayıdaki büyük pencereler. İş ve aile yaşamı burada birbirine karışıyordu.

Notlar

1 Baronne Staffe, *Usages du monde. Règles du savoir-vivre dans la société moderne*, Paris, Victor-Havard, 1893, s. 342, 317 ve 320.

2 G. Thuillier, *Pour une histoire du quotidien*, Paris, Mouton, 1977, s. 178.

3 J.-P. Sartre, *Lettres au Castor et à quelques autres*, Paris, Gallimard, 1983, cilt I, s. 79.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

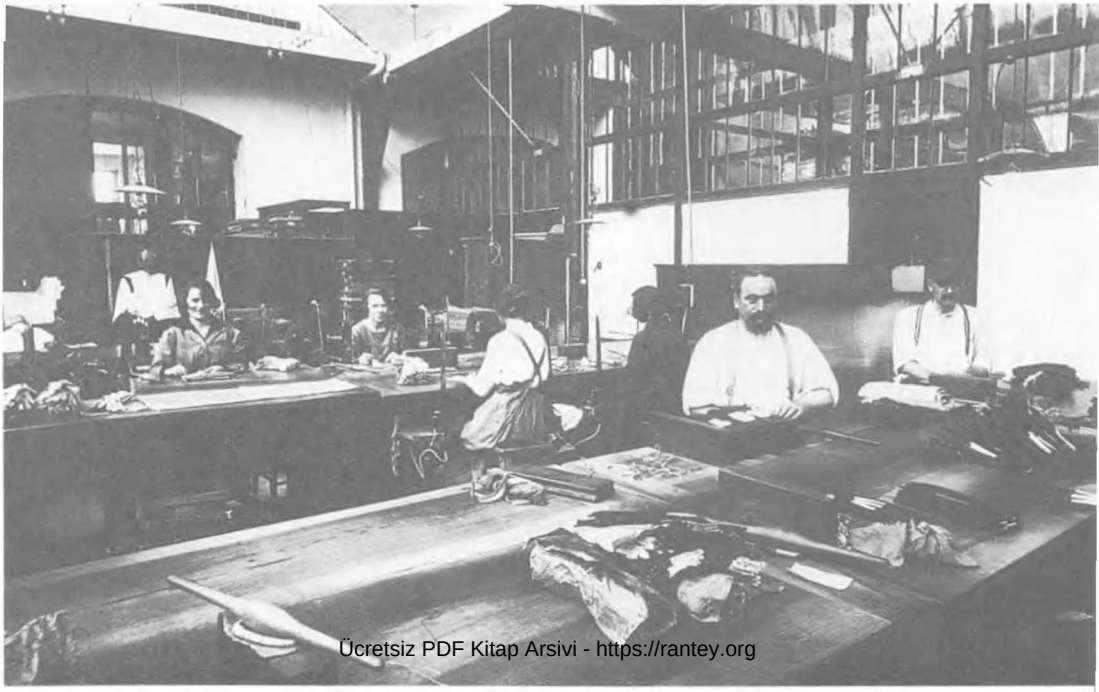

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Emek

Yirminci yüzyılın ilk büyük evrimi emek ile ilgilidir. Emek bütünüyle özel alanından çıkar, kamusal alana girer.

Burada ikili bir hareket vardır: Mekânların ayrılması ve özgülleşmesi. Her şeyden önce çalışma mekânları artık ev hayatının mekânları değildir. Ama bu mekânsal ayrım normların ayrımını da beraberinde getirir: ev yaşamı dün burada görülen işin getirdiği kurallardan kurtulurken, iş dünyası da artık keyfi kurallara değil, toplusözleşmelerle belirlenir.

Mekânların özgülleşmesi

Çalışma mekânlarına yeterince özen gösterilmez. Oysa yüzyıl başında, evinde çalışmakla başkalarının mekânında çalışmak arasında büyük bir fark vardır. Genç bir kız için ideal olan, çalışmadan ailesinin yanında oturmasıdır. Eğer çalışmak zorundaysa, en iyisi ailesinin yanında kalıp, örneğin parça başı terzilik yapmasıdır. Yalnızca toplumsal sınıfların alt katmanından bir genç kız dışarıda –fabrikaya, atölyeye, ya da birisinin yanında hizmetçi olarak–[1] çalışmaya gidecektir.

Oysa yüzyılın başında, Fransızların neredeyse üçte ikisi –kesin olarak yarısından fazlası– evlerinde çalışıyorlardı. Yüzyılın sonunda ise, tersine, neredeyse bütün Fransızlar evlerinin dışında çalışıyorlardı. Bu, nihai bir değişimdir.

Evde çalışmanın azalması

Yüzyılın başında, evde çalışmak, bir dizi ara durumun birbiriyle çakışmasına ve birinden ötekine kolaylıkla geçilmesine karşın iki farklı durumla bağlantılıdır. Evde çalışılabilir, ama başkasına iş yapılır: evde çalışanların durumu. Ama evde kendi hesabına da çalışılır: bağımsız çalışanların durumu. Ne var ki her iki biçimde de evde çalışanların sayısı, yüzyıl içerisinde kaçınılmaz biçimde azalır.

Grenoble'daki bu eldiven imalathanesinde olduğu gibi, atölyeyle birlikte, çalışma mekânı da özgülleşir ve özel hayatın alanından çıkar. Ama kent, işyerlerini ve konutları iç içe yığar. 1920'lere doğru birçok konut bu hurda şantiyesine açılıyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Evdeki işçiler

Evde çalışanların sayısını belirlemek çok zordur. Buna karşın yüzyılın başında bunların sayısı milyonları bulur. Dönemin nüfus sayımları "izole" olarak adlandırılanları kayıtlara geçirir: 1906'da sayıları 1.502.000'dir. Bunların arasında, kuşkusuz, evlerinden kah birinin kâh bir başkasının yanında çalışmak için çıkan, sabit bir işvereni olmayan gündelikçiler ya da vasıfsız işçiler bulunur. Yine de çoğunluk evinde çalışır. Tekstil, giyim, ayakkabı, eldiven imalatı sektörlerinde olduğu gibi gözlükçülük, kuyumculuk gibi sektörlerde de tüccarlar kadın-erkek sayısız işçiyi evlerinde parça başı çalıştırırlar. Kimi zaman tüccar, işçilere hammaddeyi ya da bitirilecek ürünü, bittiğinde gelip almak üzere getirir; kimi zaman da işçi, bitmiş ürünü teslim etmek ve iş almak üzere tüccarın evine gider.

Her iki durumda da evde çalışanların durumu çok adaletsizdir. Genellikle son derece düşük ücretlerle çalışırlar ve kazançları fabrika işçilerinin düzeyine ulaşmaz. Üstelik, çok yoksul bir yaşamı sürdürebilmeleri için gündoğumundan geç saatlere kadar çalışmaları gerekir. Santerre Nine'nin ailesi[2] bu noktada uç bir örnek oluşturur. Santerre'li bu dokumacılar gerçekten de 1914 yılının arifesinde, ekonomik bir yaşam mücadelesi sürdürürler, çünkü o dönemde fabrika dokumacılığı yaygınlaşmıştır. Zaten bu işi ancak kış mevsiminde altı ay boyunca yaparlar; ilkbaharda, Seine-Inférieure'de bir çiftliğe gidip kiralık işçi olarak çalışır, sonbaharda, kışın aldıkları borçları kapamalarını sağlayacak olan kazançlarıyla dönerler. Başkalarının yanında hizmetçi olarak çalışmak, evde dokumacılık yapmaktan daha çok kazandırır. Kendi tezgâhlarına sahip ve hünerli olmak hiçbir işlerine yaramaz: dokumacılık artık yaşamlarını sürdürmelerine yetmez. Oysa benimsedikleri çalışma ve yaşam koşulları korkunçtur: sabah dörtte kalkan baba ve çocuklar, bodrumdaki tezgâhlara inerler; anne argaçları* hazırlar, ve dokuma tezgâhları akşamın onuna kadar işler: rutubet içinde ve çoğunlukla mum ışığında geçen on beş saatlik bir çalışmadır bu. Sabahleyin ekmekle bir tas hindiba, öğlen bir tas çorba, akşam da yine çorba içmek için ara verirler. Pazar günü, koyu Katolik olduklarından dolayı ayine giderler, ama günün geri kalanında çalışırlar. Catherine Santerre'in evlendiği gün bile çalışırlar, herkes için bir bayram olan o günün, şölen niyetine verilen koyun pirzolasıyla kayda geçtiği düşünülürse, bu insanların yoksulluğu konusunda bir fikir sahibi olunacaktır...

* "Dokuma tezgâhlarında emine atılan ilmik." (ed.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Evde çalışan bir terzi. Lamba, şişe, bardak ve yemek artıkları dikkat çekiyor...

Bu sefalet vakalarının yanı sıra, işin doğrusu, daha elverişli durumlarla da karşılaşılır. Millau'da evde çalışan eldiven imalatçıları, 1920'li yıllarda bir işçi aristokrasisi oluşturmuştur; o dönemde Millau eldiveni, Grenoble'un sanayi üretimi eldivenlerinin artık rekabet etmediği bir lüks tüketim maddesidir. Yine de, çoğu kez, evde çalışan işçiler, bir yandan çok ağır çalışırken bir yandan da çok kötü bir yaşam sürerler: bu, giderek azalmalarının nedenlerinden biridir.

Bizi burada ilgilendiren konu açısından –özel hayat– kendimize uzun uzadıya sorular sorabiliriz. Catherine Santerre'in özel hayat alanını nereye yerleştirebiliriz? Müstakbel kocası olacak sevgilisiyle kısa kısa buluştuğu, evinin yakınındaki yol kenarına mı? Yorgunluktan tükenmiş bir halde uyuduğu yatağa mı? Tezgâhın başına mı? Çalışma hiç kuşkusuz, tamamiyle özel hayat alanının içindedir, ama özel hayatın tümünü içine alarak tüketir: iş ve yaşam birbirine karışır. Hele ki dokumacıların durumunda yaşanılan mekân da kendi içinde bölümlere ayrılır: Çalışma ayrı bir yerde, bodrumda gerçekleşir; gündelik hayatsa başka bir yerde, zemin katta sürdürülür. Uyunan ve yemek yenilen yerde çalışılmaz. Çoğu kez, işle

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ev yaşamının birbirine karışması mekânın farklılaşmamasıyla kendini gösterir. *La Maternelle*'de Léon Frapié "Her şey için bir yer vardır ve her şeyin bir yeri vardır" diyerek anaokulunun temel kuralları ile dalga geçer ve Paris'in 20. bölgesinde bir göz odada yaşayan, dikiş dikmek ya da çocuğun ödevlerini yapması için yemek masasının üstünü boşaltmak zorunda olan bir kadın terziyi betimler.[3] 19. yüzyılda olduğu gibi 20. yüzyılın ilk yarısında da halk konutları öylesine dardır ki, nadiren bir masanın ya da belirli bir yerin bir uğraşa ayrılmasına olanak verir.

Çalışmanın yaşanan mekânda yapılması, bir anlamda burasının yabancılara açılması demektir. Terzi bazen müşterilerini kabul eder; dokumacı ve eldiven imalatçısı kapılarını tüccarlara ya da onların çalışanlarına açar. Çalışma mekânı –ailenin yaşadığı oda– iş yaşamı kaynaklı çatışmaların meydana geldiği yere de dönüşebilir. Nitekim Jean Guéhenno'nun böyle bir dramatik çocukluk anısı vardır. Guéhenno'nun ailesi Fougères'de oturuyordu ve üreticiden düzine hesabıyla aldıkları kalıplarla evde ayakkabı yapıyordu. Yüzyılın başındaki bir ayakkabıcı grevi sırasında, parası iyice tükenen babası sonunda pes etti ve dikmek üzere kalıp almaya gitti. Grevciler bunu duydular ve onu grevi kırmakla suçlayarak evini bastılar.[4] Görüldüğü gibi en ulu orta çatışmalar bile özel hayatın alanında meydana gelebilmektedir. Zaten, insan evde çalışıyorsa, artık bir evi olmaz.

Evde çalışmanın azalması, kuşkusuz belirleyici olsa da, sadece ekonomik nedenlere bağlanamaz. Daha büyük ve daha düzenli kazanç elde etme isteği işe ayrılan zamanı sınırlama arzusunu da beraberinde getirir: fabrikada çalışıldığında işin ne zaman biteceği bilinir. Yüzyıl boyunca önemi giderek artan patrondan koparılan zaman, sahip olunan ve dolu dolu kullanılan zamandır. Evin dışında çalışma, eve gidildiğinde yalnızca evde olmak anlamına gelir aynı zamanda: evde çalışmanın azalması özel hayatı güçlendirir.

Bununla birlikte, evde çalışmanın bütünüyle ortadan kalkması için daha uzunca bir sürenin geçmesi gerekecektir. 1936 yılı nüfus sayımında evde çalışan işçi sayısı hâlâ 351.000'dir. Aslında, bu kesimin yenilenmesinde başka etkenlerin de katkısı vardır. Örneğin, 1930'lu yılların kriz döneminde, yabancıların emek pazarına girişini sınırlamaya yönelik bir politika, bir göçmenin ücretli bir işten çok, parça başı iş bulmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum hem maliyeti kısma isteğinde olan üreticilerin çıkarıyla hem de Polonya'dan ve Orta Avrupa'dan gelen sayısız

Evde yapılan işlerin çeşitliliği. Kentte yaşayan küçük burjuva bir yelpaze yapımcısı, kırsal kesimde ise kuaför ve terzi. Çalışma gündelik aile yaşamıyla iç içe geçiyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

göçmenin gelenekleri ve yaşam biçimiyle örtüştüğü için, evlerinde Paris'in deri ve kürk sanayiine çalışan işçilerin sayısında artış görülür. Manouchian grubu, çoğunluğu Yahudi olan bu bireysel çalışan insanlardan etkin iş gücü devşirir.

Evde çalışma günümüzde eskiden kalma ve sıradışı bir olgu olarak görülüyor. Gerçekten de bu, özel hayatın, işten kazanılan "serbest" zamanı ve yaşanılan mekânı ona ayıran bugünkü düzenlenişiyle uyuşmaz bir durumdur: Artık evinde kendisi için bile çalışmayı kabul etmeyen, başkaları için çalışmayı nasıl kabul edecektir?

Bağımsız çalışanlar

Sayıları evde çalışan işçilerden daha çok olan bağımsız çalışanlar da azalır, ama onların sahneden çekilmesi daha geç olur. Yüzyılın başında bu insanlar tek başlarına nüfusun yarısından fazlasını oluşturuyorlardı: % 58'i çiftçilerden oluşuyor, bunlara serbest meslekleri katmazsak, esnaf ve zanaatkârlar ekleniyordu. 1954 yılı nüfus sayımında, sabit ücretle çalışmayanların nüfusun artık yalnızca üçte birini oluşturduğu kayda geçiliyordu. 1982'de ise bu kesim, çalışan nüfusun yalnızca % 16,7'sini oluşturur: sonunda bağımsız çalışma da, ücretli iş karşısında toptan gerileme kaydetmiştir.

Bu rakamlar, aileye tamamen yeni bir anlam yükleyen birincil önemdeki bir toplumsal dönüşümü yeterince açıklamaz. Köylü esnaf ya da zanaatkârlarda aile özerk bir üretim birliği, ekonomik bir birimdir. Dolayısıyla bütün aile işletme ya da ticaret için seferber olur. Farklı derecelerde ve farklı biçimlerde, yaşları, güçleri, uzmanlıkları göz önüne alınarak bütün aile üyeleri üretime katılırlar: çiftlikte, küçük çocuklar ve yaşlılar hayvan güderler; ondört yaşındaki oğlan bir hizmetçinin işini görür; kadın ahırı, bahçeyi ve kümesi çekip çevirir... saman ya da hasadı içeriye almak için kol gücünü kullanır, hele ki bir fırtına tehdidi varsa. Tüccarlarda ve zanaatkârlardaysa, kadın genellikle hesapları tutar, çocuklar da okul dönüşü dükkânda yardımcı olur ya da alışveriş yaparlar. Bütün aile işletmenin ya da üretimin yürümesine katkıda bulunur.

Bütün ailenin aynı ekonomik etkinliğe hizmet etmesi, özel hayatla üretici emeğin birbirine karışmasına yol açar. Bu, apaçık mali düzeyde bir karışıklıktır: tek bir kasa vardır ve bakkalın oğlu pazar harçlığını bu kasanın çekmecesinden alır. İki bütçe iç içe geçer: çiftçi kadının kahve, çikolata ya da bir başörtüsü almak için harcadığı para, çiftlik kirası ya da hayvan almak için yapılacak harcamadan eksilebilecek olan paradır. Öyleyse özel harcamaların kısıtlanması, işletmenin hesaplarını denge-

Bir içki üreticisinin imbiklerin önünde çektirdiği aile fotoğrafı. İş ve aile aynı kimlikte birbirine karışıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lemenin ya da üretken sermaye birikiminin başlıca –çoğu kez tek– yoludur. İşletmenin başarısı ev harcamalarının kısıtlanması üzerine kurulur.

Buna karşılık, şirket özeldir: aile şirketinin başarısı ortak mekânda açıkça görülür, ve sahip olunan toprakların yüzölçümüne, hayvan sayısına, istihdam edilen işçi sayısına ya da dükkânın yeni boyanmış camekânına göre yerel hiyerarşi içerisindeki yeri bilinir. Ekonomik düzende yer aldığı için, özel başarı aynı zamanda kamusaldır. Ama üretken sermaye (ticaret fonları, topraklar, sürü vb.) yine bu nedenle, kimi zaman her türlü ekonomi mantığına aykırı olarak, miras yoluyla geçen ve mirasçılar arasında bölünen bir servet oluşturur. Aile şirketi büyüdüğünde ve ücretli işçi çalıştırdığında, özel olma niteliğiyle kamusal olma yönünde ekonomik işlevi arasındaki çelişki patlak verir: ücretliler, girişimcinin ölümü gibi tamamen özel hayata dair olayların ardından işlerini kaybedebilirler.

Ekonomik işlev gerekliliği ile bir arada olan bu tarz bir aile, gençlerin eğitiminde ve yaşlıların bakımında da belirleyici bir rol oynar. Atölyede ya da dükkânda olduğu gibi çiftlikte de, iş, ebeveynin ya da aile dostlarının yanında öğrenilir, öğrenimin kendisi de özel hayat alanında yer alan bir aile ilişkisi olarak kavranır. Yaşamın öteki ucundaysa, kendilerine bakamayan yaşlılar çocuklarından birinin evinde yiyecek ve yatacak yer bulurlar. Bunun nedeni, ailenin hoş bir söylencede geçen o ataerkil aile olması değildir:[5] Fransa'nın birçok bölgesinde, güneybatı hariç, köydeki bir hanenin nüfusu anne, baba ve çocuklarla, toplumbilimcilerin çekirdek aile dedikleri sayıyla sınırlıdır; büyükanne-büyükbaba çifti çok uzakta olmayan daha küçük bir konutta oturur; bu artık mümkün olamadığında, örneğin büyükanne kocasından önce ölürse, çocuklar büyükbabayı yanlarına alırlar. Böylece aile, ekonomik işlevinden başka, eğitici ve güvence sağlayan bir işlev yüklenir.

Aile şirketlerinin azalması

Ücretli emeğin gelişmesinin, ekonomik işlevini ailenin elinden nasıl aldığını ve emeğin hane dışına eğitim ve güvenlik işlevinin toplumsallaşmasıyla birlikte nasıl göç ettiğini görüyoruz. Mesleki eğitimin okullaşması ve Sosyal Güvenlik ailenin yerini almaktadır. Ama bu evrimin nedenleri, sonuçları kadar basit değildir.

Kuşkusuz ekonomik nedenler, evdeki çalışma için olduğu kadar bağımsız çalışma için de belirleyicidir. Küçük işletmeler ya da küçük ticarethaneler, tarımsal üretimi ya da geniş

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://fantez.org

çapta tüketilen ürünlerin dağıtımını rekabet gücü olan fiyatlarla üstlenemez. Himayecilik ve gecikmeli Fransız ekonomisi uzun süre aile şirketlerinin gerilemesini frenlemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ise, tersine, modernleşme çabası bunların yok olmasını hızlandırmıştır ve örneğin FNSEA,* Poujade Hareketi (1953-56)** ya da Gérard Nicoud'nun CID-UNATI'si*** tarafından düzenlenen görkemli mitinglerle, işlerini sürdürmek için mücadele veren ve çeşitli kolaylıkların sağlanmasına (fiyat güvencesi, vergi indirimleri) devam edilmesini talep eden köylülerin ya da dükkân sahiplerinin beklenmedik sıçrayışlarına rağmen, piyasa, sosyal önlemler ya da 1973 yasası gibi büyük alanların kullanımlarını sınırlayan yasalarla sağından solundan hafifletilmiş kendi acımasız yasasını dayatır.

Toplumsal gelişmenin kendisi de önemlidir. Aile şirketlerinin azalması, ücretlilerin elde ettikleri toplumsal avantajların gelişmesiyle bağlantılıdır. Bu durum kendini önce tarımda gösterir, babasıyla çalışan oğul artık tarım işçisi olarak gösterilir. Ticaret ve zanaatte bu çok önemlidir. 1954'te % 12'si, 1962'de % 10,6'sı ve 1968'de % 9,6'sı olmasına karşılık 1982'de çalışan nüfusun artık yalnızca % 7,8'ini temsil eden sanayi ve ticaret patronlarının sayısının düşüşü, ticaret ya da zanaat işletmelerinin sayısının düşüşünden çok daha fazla belirgin olur. Burada iki olgu etkisini bir arada gösterir: bir yanda her yıl küçük ticarethanelerin ve esnafın yavaş yavaş azalması vardır. Diğer yanda da hukuki statüde bir değişiklik yaşanır: küçük bir işletmenin patronu işletmeyi sınırlı sorumlulukta (limitet) bir şirkete, hatta anonim şirkete dönüştürür ve bu şirketin maaşlı yöneticisi olur. Sayımlar bu durumda onu, yönetici olarak değil, kadrolu bir personel olarak kayda geçirir.

İşletmenin ve ailenin ayrışması

Burada söz konusu olan yalnızca terminoloji değildir. Hukuki statünün değişmesi aslında işletmenin ve ailenin ayrışmasını ifade eder. Kamusal etkinlik özel hayattan ayrılır; her ikisi de özerkleşir. Ayrışmanın önemi sadece mali sonuçları açı-

* *Fédération nationale des syndicats d'exploitants agricoles*'un (Tarım İşletmecileri Sendikaları Milli Federasyonu) kısa adı.

** Poujade Hareketi: 1953 yılında Pierre Poujade tarafından başlatılan ve kısa zamanda küçük esnaf arasında yayılarak bir vergi grevine dönüşmüş hareket.

*** *Confédération Intersyndicale de Défense et d'Union Nationale d'Action des Travailleurs Indépendants de la région centre*'ın (Merkez Bölge Bağımsız Emekçiler Hareketi Milli Savunma ve Birliği Sendikalararası Konfederasyonu) kurucusu Gérard Nicoud, bu birlik ile esnaf ve zanaatkârların sosyal haklarını koruma amaçlı birçok eylemde bulunmuştur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1950'lerde kasasının başında duran esnaf (kadın), arkasında bulunduğu tahmin edilen kapının öte tarafında ailesiyle birlikte oturur. Ortak hayatla özel hayatın kesiştiği bu mekânda başkalarının özel hayatına ilişkin mahallelinin ortak fikirleri de ifade edilir.

sından değildir ve yalnızca işletmenin maliyesiyle hanenin para işlerini ayırmakla kalmaz, genel olarak zamanın ve mekânın farklılaşmasını da beraberinde getirir.

Bir zamanların aile işletmesi ya da şirketi aynı yerde iki farklı uğraşı bir araya getiriyordu. Tüccar, karısı ve çocukları, genellikle, günümüzde köy ya da kenar mahalledeki fırıncılar gibi, dükkânın arka tarafındaki ardiyede yaşıyordu. Yalnızca durumu iyi olanlar dükkânlarının bir üst katındaki dairede oturuyorlardı. Ardiye böylece hem depo hem de yaşanılacak yer işlevi görüyordu. Dolaplarında dükkânın malları, evin bakkaliye malzemesi ve ev aletleri yan yana yığılı duruyordu. Burada yemek yeniyor, hesaplar tutuluyor, çocuklar ödevlerini yapıyorlardı; hatta bazen uyunuyordu da.

Mekânın farklılaşmaması zamanın da farklılaşmamasını getiriyordu. Müşteriler kapı kapalı olduğunda, ailenin akşam yemeğini yediği mutfağın camına vurmaktan çekinmiyorlardı, bu durumda müşterilere hemen hizmet ediliyordu. İşler, evin annesi geç bir saatte gedikli bir müşteri tarafından rahatsız edildiğinde durumu doğal bulmak yerine "anlaşılan, asla huzur bulamayacağız" diye isyan ettiğinde değişmeye başlar. Mekânların ayrı olmaması, zamanın tamamen bağlayıcılığında yaşamak anlamına gelir. Özel hayat talebi eski karışık-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lığı ortaya çıkarır: özel hayata ayrılan zamanı müşterilerin erişiminden uzaklaştırmak için, mekânları ayrıştırmak, dükkânı ikametgâhtan ayırmak gerekir. Böylece ardiyeden yatakların, dolapların, mutfak malzemelerinin eksildiği görülür. Esnaf bir apartman katı tutar ya da banliyöde bir ev yaptırır; iki adresi ve kısa bir süre sonra sadece bir tanesinin telefon rehberine geçeceği iki ayrı telefon numarası olur. Bu, özel hayatı korumak için ödenen bir bedeldir.

Elbette ki gelişim ne genel ölçektedir ne de tamamlanmıştır: kent merkezlerindeki ticarethanelerde çevredekilere göre daha hızlı gerçekleşir; giysi, ayakkabı ya da elektrikli ev aletleri satıcılarında, mahalle fırınları ya da bakkallarında olduğundan daha yaygındır. Birçok köyde, mekânların eskiden beri süregelen farklılaşmaması, normal addedilen saatler dışında "rahatsızlık verdiğinin" farkına varan halkın tutumuyla yumuşak bir biçimde varlığını sürdürür. Kimi zaman akşamları ya da pazar günleri de çalıştıkları atölyelerine daha bağlı olan zanaatkârlar, biraz uzakta ikamet etmekte esnaftan daha çekinceli davranırlar. Eğer ayrı bir evde oturuyorlarsa bu ev çok yakındadır. Her koşulda değişimin yönü şüphe götürmemektedir.

Serbest meslekler örneği bunu doğrulamaktadır. Noterler, odacılar, avukatlar, özellikle de doktorların olduğu, serbest statüsünü ve bağımsızlığını kıskançlıkla elinde tutmaya önem veren bir çevreden bahsediyoruz. Öte yandan bu çevrede bile, hukuki statünün değiştiği olur. Önce, eşlerini aylık ücretli sekreterleri olarak beyan eden doktorlar görülmüştür: hanımefendi telefonlara cevap vermekte ve kapıya bakmaktadır ama kocasının maaş ödediği varsayılır ve hanımefendi sosyal sigortaya bağlıdır... Birkaç yıldan beri, ortak isimli şirketlerin kurulduğu görülmektedir. Ama bu, mutlak surette mesleki yaşamla özel hayatın iç içe geçmesini engellemez. Daha önemli olan nokta şudur: doktorlar muayenehanelerinin, hukukçular yazıhanelerinin bitişiğinde oturmaktan vazgeçerler. Çalışma saatlerinin dışında onlara ulaşmak, gece vakti aile doktorunun çağrılması mümkün değildir artık... Telefon boşuna çalar: doktor yerinde değildir. Özel hayatını hastalarının uzağında kurmuştur.

Böylece toplumumuzda özel hayatla iş hayatı arasında kesin bir ayrımın ortaya çıktığı görülür. Bu yeni anlayış öylesine güçlüdür ki, iş hayatı, özel hayatı tehdit edebilecek olan bir müşteri kitlesiyle ilişki kurmayı gerektirmediği durumlarda bile benimsenme eğilimindedir. Bu bakımdan, köylü kesimin-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Sologne'un büyük bir kasabasında öğle vakti fabrika çıkışı. Fabrikanın avlusu sokağa açılıyor. İşçi topluluğunun heterojenliği dikkati çekiyor.

de işletmeyle evin ayrılmasına yönelik bir hareket görülmesi anlamlıdır. 19. yüzyılda ortak yaşanılan mekânla ahır arasında bir duvarın yükselmesiyle başlayan ama asla daha ileriye gitmeyen bir hareketlilik: Normandiya'daki ya da Beauce bölgesindeki çiftliklerde, avlunun bir kanadında oturulan ev ve öteki kanatlarında ahır, ambar ve çiftlik işletmesinin diğer binaları bulunuyordu. Sürü ve kümes hayvanlarının günlük bakımı, çalışanların, baktıkları hayvanların ve bunların yemlerinin tek bir yerde toplanmasını gerektiriyordu. Bugün ise bu güçlükler hafiflemiştir. Zengin bölgelerde, hayvancılığı bırakmış ve sürünün külfetlerinden kurtulmuş çiftçiler, malzeme ve hasadı korudukları depo ve tahıl ambarlarından oldukça uzakta modern bir ev inşa ettirmektedirler. Örneğin Beauce'ta, Ephraim Grenadou daha 1965'te, emekliliği için yaptırdığı evde oturmakta olduğunu söylemektedir.[6]

Buradaki amaç artık ailenin özel hayatını korumak değildir: özel hayat bir villada, bir çiftlikte olduğundan ne daha az ne daha çok taciz edilir. İşle özel hayatı açık bir biçimde birbirinden ayırmak söz konusudur. Özel hayat bundan böyle çalışma hayatına karşıt olarak yapılanır. Böylece keskin bir sınır, yüzyıl başında birbirine karışan iki dünyayı günümüzde birbirinden ayırır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Utrillo'nun resimlediği bu sokak bomboş görünüyor. Bunun nedeni arabaların olmamasıdır. Günümüzde sokakları dolduran araba trafiği ve otoparklar yoldan geçenleri gizliyor ve etraftaki bakışları bulanıklaştırıyor. (Maurice Utrillo, *Montmartre'da Saules Sokağı*. Oslo, M.N. Bungard Koleksiyonu.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Müzik, açık hava, aylaklık... Dufy, bütünüyle gerçek dışı bir dünyada pazar günü eğlencesinin göstergelerini bir araya getirir. Merkezi olan ama sınırları olmayan bu uzam, ne çalışma mekânına ne de aile hayatına ilişkindir. Başka bir yerdeyizdir... Eğlencenin henüz kendisine tahsis edilmiş mekânları yoktur. Eğlence öncelikle bir kaçış, bir kurtuluştur. (Raoul Dufy, *Pazar Günü, Kırda Müzik*, 1942. Paris Modern Sanat Müzesi.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İş ve işyerleri

Bununla eşzamanlı bir gelişme de işyerlerini yeniden düzenler ve onları diğer işlevlerden arındırır.

19. yüzyılda ve hatta 20. yüzyılın başında fabrika, sistemli bir örgütlenmeye sahip değildi. İmalathaneler bir üretim hareketi mantığından çok kullanılabilir mekânlara göre gelişmişti. Renault gibi[7] en çok bilinen örnekler, mekânların iç içe geçişini ortaya koyar: atölyeler Billancourt'da kesintili bir yap-boz biçimindedir ve çoğunlukla birbirinden ayrı olan kırkın üzerinde binaya yayılmıştır; mesken olarak kullanılan binalar imalathaneye çevrilmiştir ve kimi zaman ağır ve hacimli parçalarla dar merdivenlerden çıkmak ya da inmek gerekir. Dolayısıyla, malı hazırlama işlemi çok sayıda vasıfsız eleman talebi gerektiriyordu ve aşırı fiziksel güç gerektirmediğinde çocukların istihdam edilmesine olanak tanıyordu. Bu koşullar içerisinde üretim mekânı, tam anlamıyla içinden çıkılmaz bir dolaşım ağıydı. Fabrikanın nerede başlayıp, nerede bittiğinden emin olmak her zaman kolay değildi: bir atölyeden diğerine gitmek için bir sokaktan ya da konutların bulunduğu bir avludan geçmek gerekiyordu. Sağa sola gidip gelmek için o kadar çok gerekçesi ola-

Eski fabrikalar: tamamlanmamış mekânlar

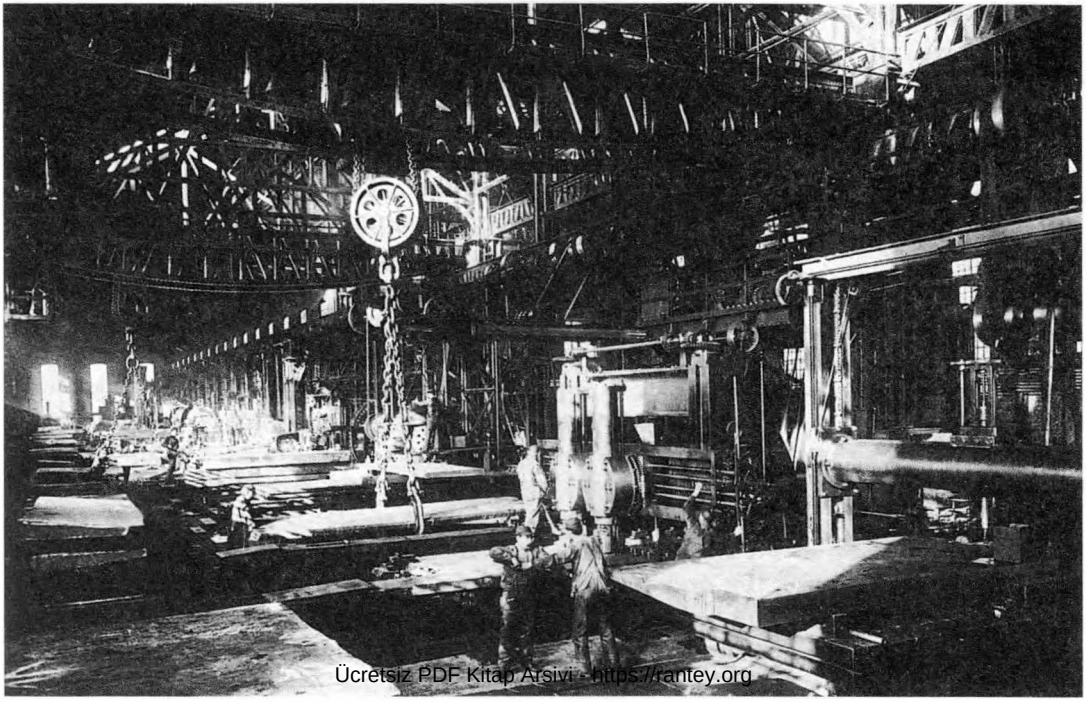

Zırh plakaları üreten fabrika. Şimdiden kayışlar ve kolanlarla dolu olan bu dev bina, palangaları, hareketli köprüleri, vinçleriyle bütünüyle üretim için tasarlanmış.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

bilirdi ki, bir işçinin yerinde olup olmadığını bilmek kesinlikle kolay değildi. Böylece çalışma mekânının yetersiz iç düzeni, çalışma ve yaşama mekânları arasındaki yetersiz ayrıma eşlik ediyordu.

Bazen karışıklık daha da fazla oluyordu. 1880'lere doğru Longwy Çelik Fabrikaları'nın mallarını listeleyen noter senetleri, yüksek fırınların ve imalathanelerin yanı sıra, bir idari binanın, işçilere ait bir yatakhanenin, bir at ahırının, bir ot ambarının, on iki konutluk bir lojmanın, bir fırının, bir kantinin[8] bulunduğunu belirtiyor. Çelik fabrikası çevrede satışa çıkarılan çok sayıda araziyi satın almıştır, ve araziler kimi zaman yüksek fırınların çok uzaklarına dek yayılır. Şahıslara ait binalar ya da köye ait mallar, ulaşım ağı, özellikle demiryolu ağı ile –ama bütün demiryolları eşit mesafelerle yayılmamıştır– çevrilmiş olabilmekteydi. Henüz gerçek anlamda bir duvar fabrikanın sınırlarını belirlemez, ve kış geceleri, yersiz yurtsuz insanlar sıcak cüruf yığınlarında uyumaya gelirler: 1897'de bu insanları başından savamayan Neuves-Maisons İşletmeleri yönetimi, polisten kendisini, fabrika yollarının ve maden taşıyan demiryolunun istilasına karşı korumasını ister. Fabrikayı tecrit eden ve yerini açıkça belirleyen çevre duvar, geç bir tarihte, çoğunlukla büyük grevlerin ardından ortaya çıkar ve kendisine karşı çıkılmadığı sürece sınırlara gereksinim duymamış olan bir iktidarın sınırlarını belirler. Creusot'da, 1899 grevlerinin ardından fabrika duvarları yapılır ya da var olanlar daha da yükseltilir. Lorraine'de, 1905 hareketlerinden sonra, örneğin Pont-à-Mousson'da "fabrikayı daha iyi çevreleyip kapatmak için duvarlar dikilir". 1909'da bütün büyük işletmeler grev anında devreye girecek modern korunma araçlarına sahiptir.[9] Ama bu duvarları aşan yalnızca işçiler değildir. 1920'li yıllarda Georges Lamirand hâlâ küçük çocuklarıyla birlikte kocalarına yemek götürmek için fabrikaya giden kadınları anlatır.[10]

Ne var ki, işletme alanının çokdeğerliliği, sadece koşullara bağlı, gelişen yapılanmanın sonucu değildir. Erkek ya da kadın, insanı her şeyden önce işiyle belirleyen bir topluluk anlayışının parçasıdır. İş dışında, yalnızca yasal olmakla kalmayıp değer kazandıran ve bireyi olumlu olarak belirleyen başka etkinliklerin de olabileceği düşüncesi, modern bir düşüncedir. Yüzyılın başında, yalnızca mülk sahibi ya da mirasyedi burjuvaların tam bir özel hayata sahip olma hakkı vardı. Halk sınıfları kendilerini her şeyden önce emekle tanımladıkları için, özel hayatları da öncelikle çalışmanın zorunluluklarına uymalıydı. Sadece burjuva sınıfının özerk bir konuta sahip olma hakkı vardı: işçiler işlet-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ranitey.org

me içerisinde ikamet edebilir, yemek yiyebilir ve uyuyabilirlerdi. Zaten bu, Lyon bölgesindeki kimi tekstil sanayicileri tarafından benimsenmiş bir yöntemdir: bütün çalışanları, yurtlarda barındırdıkları, rahibelere emanet edilmiş genç köylü kadınlardan oluşuyordu.[11] Katalan tekstil topluluğu gibi, manastır-fabrika da, yapılan işe bağlı olarak yaşamın bütününü düzenler.

Hastanelerin durumu o denli istisnai değildir. 19. yüzyılda kural yurt sistemiydi. Hastabakıcılar ve hemşireler, doğrusu, çoğunlukla hastanesi manastır olan cemaatlerin ardılları oluyorlardı. Bununla beraber 19. yüzyılın sonunda Sağlık Hizmetleri'nin bunlar üzerindeki yönetimi sıkıdır. Neredeyse münzevi bir yaşam sürerler: sıkı bir biçimde gözetim altına alınan dışarı çıkış hakkı, nadiren, bir lütufmuşçasına verilir. Oysa ki, bu personel içinde, bir aile hayatı olmasını arzulayan evli erkek ve kadın sayısı çoktur. Yönetim, personeline berbat yatakhaneler verdiğinden bu tecrit tartışma konusu olur. Doktor Bourneville buraların tüberküloz yuvası olduğunu söyler.[12] 20. yüzyılın başında Sağlık Hizmetleri müdürü G. Mesureur de personelin yatılı olmamasına çok da yürekten karşı çıkmaz.

Personelin yatılı olmaması, yani aslında özel hayata sahip olma hakkı, önce rütbeli personel, ardından erkek personel, evli kadın gözetmenler ve son olarak da evli hemşireler tarafından aşamalı olarak kazanılır: bekâr kadınlar ise kendilerine gereken her şeyi işyerinde bulmak durumundaydılar. 1930'lu yıllarda bu kadınlar için geçerli olan, yatakhane disiplinidir ve bu sistem İkinci Dünya Savaşı sonrasında bile devam eder. Ayrıca özerk bir ortak yaşam personel lojmanlarında, yatılı okullarda olduğu gibi gelişiyordu. Kalabalık ve hareketli toplanma mekânları kendiliğinden oluşuyordu: çamaşır yıkanabilen, ütü yapılabilen ya da bir gaz ocağında yumurta pişirilebilen bir oda gibi. Bununla birlikte tam anlamıyla özel hayat, ancak çıkılma zamanı ve hakkı ender olarak elde edilen dışarda ya da odaların yalnızlığında kendine alan bulabilirdi.

Çalışma mekânının özgülleşmesi

Sanayi alanının akılcı planlar üzerinden yeniden düzenlenişi, dünya savaşlarını izleyen yeniden imar dönemlerinde hızlanan evreleriyle birlikte bütün 20. yüzyıla yayılır. Ama Taylorizmin yayılması ve çalışmanın bilimsel düzeni de buna katkıda bulunur. İmalat zinciri mekânda süreklilik gerektirir ve kimi zaman tek bir düzeyde devasa üretim binaları inşa etmeye zorlar. 1930 yılında inşa edilen Seguin Adası'ndaki Renault fabrikası ya da 1933'te Quai de Javel'de baştan aşağı yeniden inşa edilen Citroën fabrikası, bu yeni anlayışı, 1917'de Vénissieux'de

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

1915'te ve 1954'te Renault fabrikaları. Ön plandaki tarla arazisi olan Seguin Adası, 1930 yılında bütünüyle fabrika tarafından kapatıldı. Modernleşmiş olsa da henüz boşlukları olan sanayi dokusu sağ kıyıda boşluklarını doldurmuş. Sanayi bölgesi kesintisiz tek bir arazi üzerindedir.

bulunan Berliet fabrikasından çok daha fazla temsil eder: üretim artık önceden inşa edilmiş olan binanın zorunluluklarına göre düzenlenmez; tersine, bina üretim gereklilikleri doğrultusunda tasarlanır. Çalışma mekânı böylece özgülleşme eğilimindedir; fabrika artık yalnızca ne üretiliyorsa onun bulunduğu değil, belirli bir üretim için yapılmış bir binadır. Sanayi mimarisi kendini ortaya koyar ve özel biçimleri, özellikle çatıları yaygınlaştırır.

Sanayi mekânının özgülleşmesi, makineleri sıkı bir düzen içerisinde yerleştirir ve her işçiye bir yer belirler; dolaşım ya da stoklama alanları üretim alanlarından ayrılır. Ustabaşıların zaman ve mekân üzerindeki denetimi artar; bir yandan mesai saatlerini karta işleyen saatler, kronometre tutma ve verime göre ücretlendirme sistemleri yaygınlaşırken, diğer yandan yere çizili renkli hatlar, işçinin izinsiz dolaşamayacağı koridorları belirler. Sürecin sonunda, örneğin Flins'deki Renault fabrikasında, bizzat fabrika içerisindeki çalışma alanını belirleyen bu mekân düzenlemesi çok güçlü bir simgesel değer kazanır: grev yapmak, ustabaşılarının bakışları altında "koridora çıkmaktır".[13]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Eşzamanlı olarak, sanayi bölgesi kent dokusundan ayrılır. Fabrikaların sınırlarının kapatılması, girişlerin ve çıkışların denetimi anlamına gelir: kapılar, korumaların ya da grev gözcülerinin konduğu stratejik alanlara dönüşür. Sanayi alanının akılcı bir biçimde düzenlenmesi, kapıların sayısının azaltılması ve bu alanın özgülleşmesi demektir: personel, teslimat, nakliye girişi gibi. Eski fabrikaların parça parça olması buna olanak tanımıyordu: onların yerine şimdi yekpare binalar tercih edilir. Yeni fabrika, dağınık imalathanelerden oluşan yapının karşısına bütün parçaların bir arada olduğu yapılarla çıkar.

20. yüzyılın ortasından itibaren, bu değişim ölçek değiştirir. Modern şehircilik semtlerin özgülleşmesini gerektirir. Eski kent yapısı, konutlarla imalathaneleri iç içe sıkıştırıyordu; aynı sokaklarda, aynı avluların çevresinde ek binalar, hangarlar, imalathaneler yan yanaydılar. Kentin gürültüsü çocukların seslerini, makinelerin homurtusunu, çekiç seslerini ya da testerelerin gürültüsünü birbirine katıyordu. Atina Antlaşması'nın (1930) simgesi olduğu modern şehircilik bu karmaşaya bir son verir. Ekonomik kriz kentsel büyümeyi kesintiye uğrattığı süre-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ce sözde kalacak bir karardır bu: savaş sırasında kentler bombalamalarla bütünüyle yok edilip, ardından kentleşme yeniden başlayıp hızlandığında düzenleme doktrinine dönüşür. Bu durumda "zoning" gerekli olur ve meskûn bölgelerle sanayi bölgelerini birbirinden ayırır.

İlk sanayi bölgeleri henüz çok geniş değildir: birkaç hektardır. Sonrasında ekonomik büyüme daha geniş düşünmeye teşvik eder: yüzlerce hektarlık arazi buna göre düzenlenir ve "sanayi" bölgeleri "etkinlik" bölgelerine dönüşür. Bunun tersi olarak şehirciler, önce büyük kesitler biçiminde, daha sonra parsel parsel tasarladıkları yerleşim bölgelerinden her türlü sanayi kuruluşunu dışarıda tutarlar: onay gören ve teşvik edilen tek etkinlik, çevredeki ticarethanelerdir. Modern şehircilik böylece fabrikaların gürültüsünden ve işçilerle burun buruna yaşamaktan uzakta bir yere yerleşmeyi seçen burjuva tutumunu nüfusun bütününe yayar ve ilke olarak koyar. En eski burjuva semtlerinin yanında, daha halk tipi yerleşim bölgeleri boy gösterir. Eski semtlerde, kapanan atölyelerin yerini konuta ayrılan binalar alır. Kentsel doku giderek homojenleşir. Bu, birçok kentte olduğu gibi, Paris'in 14. ve 15. bölgelerinde, Lyon'un Brotteaux ve Croix-Rousse semtlerinde de görülür.

Böylece özel hayat ile iş hayatının birbirinden ayrılması bugün bizzat kentlerin dış görünüşüne ve zamanı kullanma biçimlerine nüfuz eder. Artık yaşanılan yerde çalışılmaz, çalışılan yerde yaşanılmaz: bu kural yalnızca bireysel konut ya da imalathane düzeyinde değil, semtler düzeyinde de hayata geçer. Her gün, geniş çaplı göçler, yerleşim bölgelerindeki nüfusun işyerlerine, oradan da yerleşim bölgelerine doğru hareket etmesine neden olur. Araba ya da toplu taşıma birbirini dışlayan iki mekân arasındaki gidiş-geliş bağlantısını sağlar.

Ne var ki tam anlamıyla bir karşıtlık olmayacaktır. Ya da, daha doğrusu, genel olarak yerleşimler düzeyinde bu karşıtlık ağırlığını koyarken bazı ara çözümleri de getirecektir. Öncelikle toplu düzenlemeler tam olarak kentsel mekânın bölümlenmesi içerisinde yer almaz: postane, okul, dükkânlar, hastane, özel hayatın alanına ilişkin değildir ve çalışanlarının işyeridir, bunlar da burada yalnız değildirler. Özellikle, kentlerin özgülleşmiş alanlara bölünmesi, yani "zoning", öylesine büyük günlük göçlere yol açar ki, işyerlerinde, iş dışındaki etkinliklerin yeniden ortaya çıktığı görülür. Kesintisiz işgünü yaygınlaşır. Giderek daha sık bir biçimde –görünüşe bakılırsa, oran 1983'te % 20'dir–, ücretli çalışanlar öğle yemeklerini işletmenin içindeki bir kan-

Yan sayfa:
Renault fabrikalarındaki bütün bir imalat zinciri boyunca montajı yapılacak olan parçalar stoklanmış. Makinelerin ve parçaların tamamını montaj işlemi sırasına göre bu biçimde yerleştirmek için geniş bir alan gerekmektedir.

Vardiya saati kontrolü: Zamanı ölçme ve zamana hâkim olma. Ücret artık verimliliğe göre ödenir. Üretim hızı emeği zorlar.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

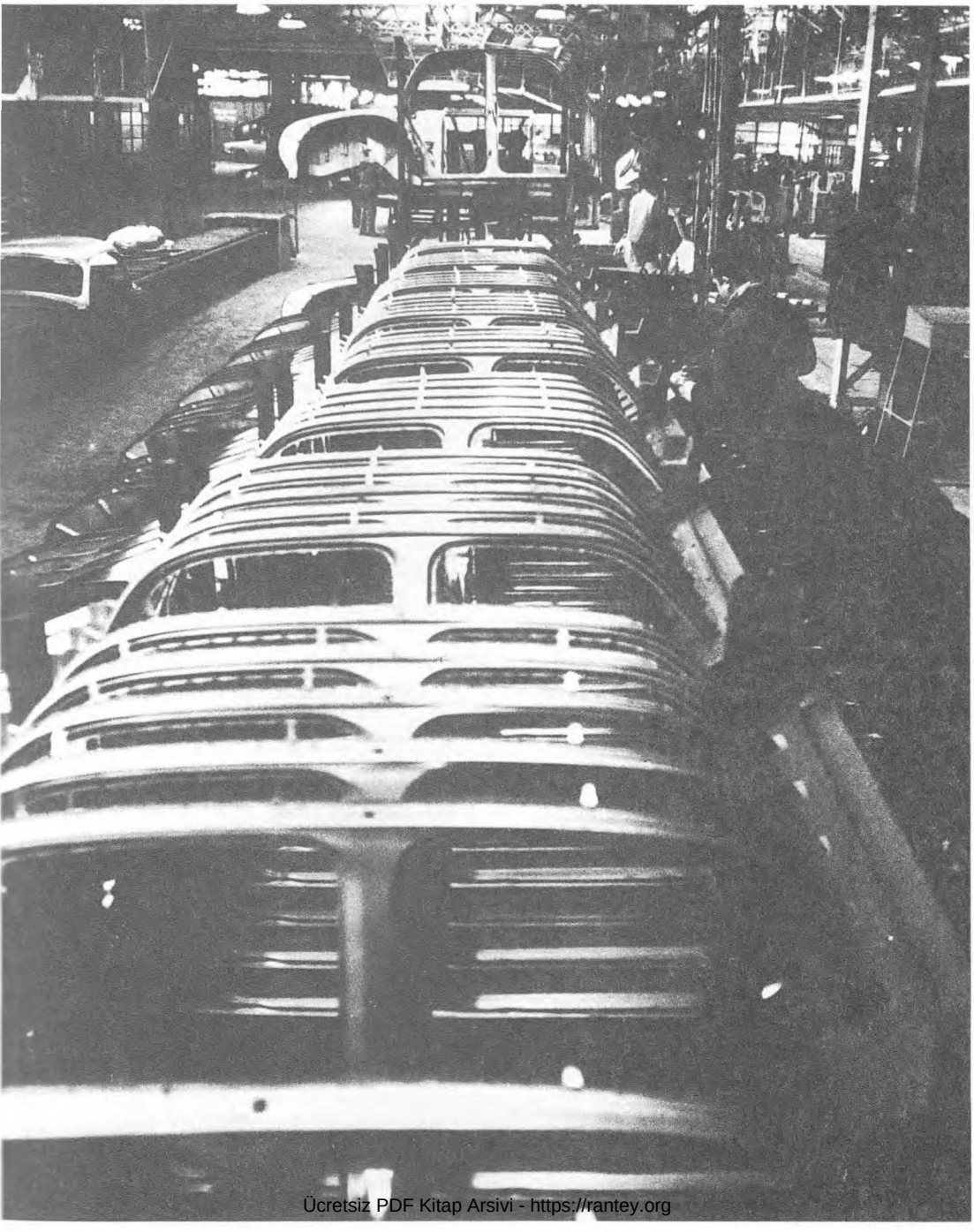

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

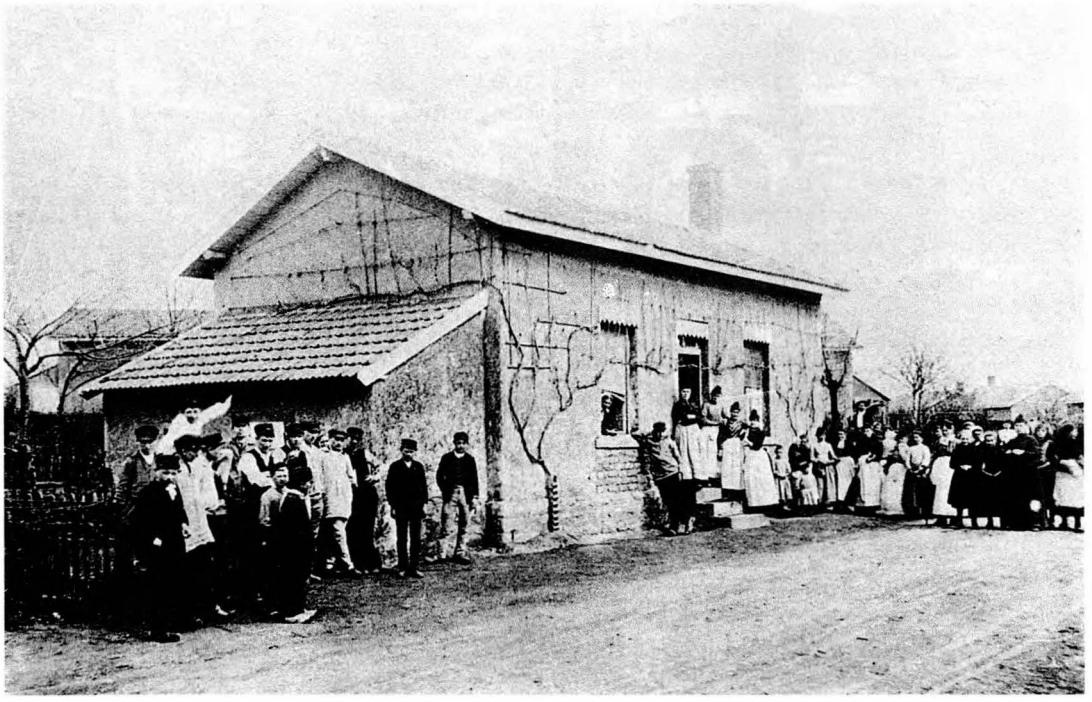

Büyük işletme çok kısa bir süre içerisinde özel hayatın alanıyla çalışma alanını birbirinden ayırmıştır. Creusot'da, 19. yüzyılın ortasından başlayarak, Schneider şirketi işçi siteleri inşa eder. İdeal olan, buradaki gibi her aileye bir ev düşmesidir (Saint-Eugène Sitesi, 19. yüzyıl sonu).

tinde ya da lokantada yerler. İşletme binaları içerisinde, özel hayatın alanına ait arkadaş buluşmalarının gerçekleştiği bir mekân sunan kafeteryalar açılır. İşletme yönetimi boş zaman etkinliklerini çoğaltır, öyle ki iş yerinin toplumsal alanı özel hayata dair öğeleri barındırır. Bununla birlikte, kimi işler hiçbir zaman özel konutun dışına çıkmamıştır; kimi işlerse, kaçak işçiliğin artmasıyla, evle içi içe geçer. Dolayısıyla mekânların özgülleşmesi bütünsel değildir.

Yeni durum ve kadınların çalışması

Bu özgülleşme bir o kadar da ilkeleri oluşturur: kadın emeğinin durumu bunu açıkça gösterir. Kuşaklar boyunca kadınlar için ideal olan, evde oturmak ve ev işleriyle uğraşmaktı: evinden başka yerde çalışmak büyük bir yoksulluk göstergesiydi ve hor görülürdü. Oysa –bu durumun tersine dönmesi 20. yüzyılın başlıca değişimlerinden birini oluşturur–, artık kadınların ev işi yapması bir yabancılaşma, erkeğe kölelik etme olarak görülür, öte yandan evin dışında çalışmak, tam tersine, kadınlar için özgürleşmelerinin açık göstergesine dönüşür. 1970 yılında, kadın emeğinin temel gerekçesi, memurlar arasında cinsiyetler arası eşitlik ve kadının bağımsızlığı olurken, işçiler ve ücretlilerde hâlâ ekonomik gerekçeler hâkimdir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Bu değişim zihinlerde birçok soru işareti bırakır. Tarihçi önce kendi zamanına ilişkin olanı ele alır: neden bu dönemde, ve neden daha önce ya da daha sonra değil? Kadının emeğinin yeni seyrini oluşturan gerekçeler yirmi ya da otuz yıl önce olduğu gibi bir yüzyıl öncesi için de geçerlidir. Neden 20. yüzyılın ortasına dek beklemek gerekti? Bu değişim neden, yavaş yavaş toplumun bütününe yayılmadan önce, kent nüfusunun ücretli kesiminde gerçekleşti?

Görevlerin ve mekânın eski ayrımsızlığı ve bu ayrımsızlığın ortadan kalkması bu soruya bir yanıt getiriyor. Üretime yönelik işlerle ev işleri eşzamanlı olarak tek bir ev yaşamı içerisinde yapıldığı sürece çalışmadaki cinsiyet ayrımı bir eşitsizlik, kölelik olarak algılanmaz. Kadının erkeğe olan bağımlılığı –kadının ayakta durarak sofrada erkeğe hizmet ettiği ve masaya oturmak için onun kalkmasını beklediği çiftliklerde olduğu gibi– âdetlerle belirlenmişti. Ama ev işleri de o denli değersiz görülmüyordu. Kadın ve erkek birbirinin gözleri önünde, bilgileri dahilinde, aynı derecede yorucu bir biçimde çalışıyorlardı. Bu kıtlık ekonomisinde, yoksul köylü ya da işçi kesiminde, kadınlar üretime yönelik çalışmanın bir bölümünü üstleniyorlardı. Her ne olursa olsun, en önemli kazanç türü para harcamamaktı, ve ev kadınlarının tasarrufları, kazanılan, biriktirilen, kimi zaman işe yatırılan ilk parayı oluşturuyordu. Buna

Montceau-le-Mines'deki Alouettes Sitesi'nin bu görünümü, kırsal alanın nasıl hem siteler hem de üretimin getirdiği ihtiyaçlar tarafından yutulduğunu gösteriyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahley.org

1960 yılında Charente'lı bir bağcının evindeyiz. Anne, ayakta, kocasına ve oğluna servis yapıyor. Mutfak hâlâ el yüz yıkama yeridir - ayna ve fırçalar eskinin kalıntısı değilse eğer.

1965 yılına doğru bir fırça atölyesinde iş başındaki kadınlar. İş yerlerinin özgülleşmesine giysilerinki de eklenir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://ranley.org

karşılık erkekler de yakacak odunu hazırlayarak, satın almak zorunda kalmamak için kap kacak ve mobilya yaparak ev işlerine katkı sağlıyorlardı.

Mekânların özgülleşmesi evlilikteki eşitliği bozar, kadını hizmetçi konumuna getirir. Karısı iş görürken koltuğunda gazete okuyan koca imgesi "işten eve dönen", yani dışarıda çalışan bir kocayı temsil eder. Bununla eşzamanlı olarak ekonomi daha parasal olur: harcamaktan sakınılan para, kazanılandan daha az önemli olur. Erkeğin maaşlı emeği yeni bir saygınlık kazanır, ve evinde oturan kadın kocasının hizmetçisine dönüşür: önemli olan artık evinde çalışıyor olması değil, bunu bir başkası için yapıyor olmasıdır. Üretim alanıyla evin ayrılması işteki cinsiyet bölünmesinin anlamını değişime uğratır ve evli çiftin yaşamına, bir zamanlar burjuvaziye özgü olan efendi-uşak ilişkisini sokar. Bu kolay katlanılır bir durum olmadığı için, toplumun bütününde, bir başkasının özel hayat alanında çalışmak anormal olarak görülmeye başlanır. Kadınların ücretli emeği 20. yüzyılda özgürleştirici bir değer kazanmışsa, bunun nedeni ücretli iş ilkelerini değiştirmiş olan çok daha global bir değişimdir.

Ücretli emeğin toplumsallaşması

Başkalarının yanında bir iş

Yüzyılın başında, evde çalışmanın karşıtı, gerçekten de başkalarının evinde çalışmaktı. Biçimi ne olursa olsun, ücretli iş, öncelikle başka birinin yanında çalışmak demekti. Bu çalışma ortak kurallarla yönetilen bir kamusal alanda değil, bir başkasının özel alanında gerçekleşiyordu.

Hizmetçiler

Bu açıdan bakıldığında, başkalarının evinde çalışmanın örnek biçimi hizmetçilikti. İster çiftlik hizmetkârları –1892'de sayıları 1.800.000'dir– ister bir burjuva evinde çalışan hizmetçiler olsun, bu insanlar bütün özel hayatlarını yitirirler ve efendilerinin özel hayatına girerler. Gündelikçi olarak gelenlerden ya da temizlikçi kadınlardan farklı olarak, onların çatısı altında barınırlar, onlar tarafından beslenirler; ister kilerde ister çiftlik hizmetkârları gibi onların masasında yemek yesinler, hiçbir "özel" şeyleri yoktur. Çiftliklerde çalışan hizmetkârlar genellikle ahırda yatarlar ve kişisel eşyalarını ceplerinde ya da azık torbalarında taşırlar. Şehirde her işe bakan ev hizmetçilerinin birçoğu mutfağın yanındaki yüksek sekide yatar; çoğunun bir tavanarası da vardır; buraya sahip oldukları bazı tuvalet malze-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

melerini, birkaç incik boncuk koyabilirler. Ama adabı muaşeret kılavuzları ev sahibinin hizmetçi odalarını düzenli olarak ziyaret etmelerini salık verir. Sonuçta, onların burada uyumaları dışında geçirecekleri zamanları hiç yoktur.

Ev sahiplerinin denetimi, titizlikle gözetilen hizmetçilerin ilişkilerine kadar uzanır. İzinleri kısa ve pek nadirdir, mektupları okunur. Hizmetçi, ancak çocukları pazar günü parka gezmeye götürdüğü zaman bir askerle tanışabilir; onu servis merdiveninden mutfağa davet etmek, kovulma riskine girmek demektir.

Hiçbir şey, az sayıdaki evli hizmetçilerin özel hayata sahip olmasının güçlüğünü iyi anlatamaz. Çiftliklerdeki hizmetkârların neredeyse hepsi bekârdır; bekâr olmadıklarında da durum değişmez: eş orada değildir ve ortalıkta görünmez. Burjuvalara ya da aristokratlara ait malikânelerde, bir arabacının bir oda hizmetçisiyle evlendiği ve görevlerini korudukları da olur. Ama bu durumda onlar için en iyisi çocuk sahibi olmamaktır: bu, işlerini kaybetmeleri anlamına gelir, eğer ki aile reisinin kırsal alandaki mülkiyetinde bir kapıcı odası ya da bir müştemilatı yoksa. Hizmetçi kesimi üremeyi bir kenara bırakmalıdır. Bu kesimin ancak gizli ve marjinal bir özel hayatı olabilir.

Hizmetçi sınıfı, buna karşılık, efendilerinin özel hayatına katılır. Efendilerinin günlük yaşamlarının en mahrem anlarına –uyanırken, yatarken, temizlenirken, yemek yerken– yakından tanık olan, yüksek sosyete –ya da kamusal– hayatının dayattığı uzlaşımların dışındaki durumlarına ortak olan, çoğunlukla çocuklarla ilgilenmekle görevli hizmetçiler, efendilerinin sağlık sorunlarını, kaprislerini, anlaşmazlıklarını, entrikalarını herkesten daha iyi bilirler. Bazen onların sırlarını paylaşırlar: mecbur oldukları ağzı sıkılık buna imkân tanır.

Bunun bir nedeni de ev sahipleriyle hizmetçilerin ilişkisinin bir iş sözleşmesinden çok bir aile ilişkisine yakın olmasıdır. Hizmetçi neredeyse bir akrabadır ve yoksul akrabalar da –örneğin evde kalmış teyze– neredeyse bir hizmetçidir. Kuşkusuz bu ilişki bir hiyerarşiye bağlıdır: bir üst ve bir ast vardır, ama aile ilişkilerinde de hiyerarşi vardır, ebeveynini üstleri olarak görmeyen bir çocuk çabucak azarlanacaktır. Hizmetçiler şefkatten yoksun oldukları için efendilerine ve onların çocuklarına bağlanırlar. Buna karşılık genellikle onlara iyi yüreklilikle bir yakınlık gösterilir, onlarla ilgilenilir, hasta olduklarında bakılır. Astlıklarının gerektirdiği gibi efendilerinin "sen" diye hitap ettiği (askeri birlikte de subaylar askerlere "sen" diye hitap ederler) hizmetçiler onlarla üçüncü tekil şahısta konuşurlar ama onlardan bahsederken

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rahtey.org

adlarını kullanırlar: Bay Jacques, Bayan Louise gibi... Çocuklar söz konusu olduğunda bile bu böyledir. Soyadını söylemek gereksizdir; çünkü ilişki tanım gereği evin içinde, öyle olmasa bile ailenin içinde kurulmaktadır. Hatta kimi zaman işler daha ileriye varır: hizmetçilerle yaşanan aşkların hesabının tutulması olanaksızdır ama bunlar vodvilciler tarafından icat edilmemiştir...

Benzer çözümleme, birkaç küçük fark dışında çiftlik hizmetçileri için de geçerlidir. Günlük yaşamda benzer yakınlık, aileyi ve sırlarını benzer biçimde yakından bilme, kimi kez hanım efendi ile uşak arasında benzer yakın ilişkiler söz konusudur. Kırsal kesimdeki hizmetçilerle burjuva evinde çalışan hizmetçi arasındaki fark başkadır: çoğunluğunu kadınların oluşturduğu ikinci gruptakiler ev işlerinde yardımcı görevi görürler; birinciler ise, bunlar çoğunlukla erkektir, üretime yönelik çalışırlar. Irgatlar, her işe bakan hizmetçi ya da oda hizmetçilerine göre, patronlarının özel hayatıyla daha dolaylı bir bağlantı içerisindedirler. Ayrıca bunların birlikteliği daha kısa ömürlüdür: çiftlikteki ırgat bir yıllığına işe alınır ve Pierre-Jakez Hélias'ın 1920'lerin başındaki Brötanya'sında hâlâ olduğu gibi, süre kimi zaman tam bir haftayla belirtilir.[14] Oda hizmetçileri, ücretleri yıllık olsa bile, belirsiz bir süre için işe alınırlar. Büyük olanlar hariç çiftliklerin çoğunda hizmetçiye gerek duyulması hayat akışının belirli bir evresine denk düşer: bu, oğlan ya da oğlanların yetişkin erkekler gibi çalışmak için henüz çok genç oldukları bir evredir; oğlanlar on altı ya da on yedi yaşına geldiklerinde, o zamana dek ailenin işgücündeki açığı kapatan hizmetçiye izin verilir. Buna karşın bir burjuva evi hizmetçisiz tasavvur edilemez ve kimi zaman, yetiştirilecek çocuklar olduğunda bunların sayıları arttığı gibi –bir dadı, bir sütanne ya da bir mürebbiye işe alınabilir– günlük yaşamın düzeni, temizlik, yemek, bulaşık vb. için personel alınması da gerekebilir. Kişinin hizmetinde her işe bakan en az bir hizmetçi yoksa sosyal mevkiini koruyamaz.

Ne var ki bu farklılıklar, her iki durumda da kişisel düzeyde bir bağ olan emek ilişkisini etkilemez. Burjuva evinde olduğu gibi çiftlikte de, hizmetçi, bir efendinin kişisel hizmetindedir. Ne hizmetçi işini bitirdiğinde, ne de evin efendisi ona aylığını ödediğinde borcunu ödemiş sayılır. Efendi, hizmetçiden, ayrıca sınırı tam olarak belirlenmemiş işinin dışında birçok yardımda bulunmasını ve hem anlayışlı, hem saygılı hem de nahoş olmayan bir tutum göstermesini bekler: geçimsizler ve mızmızlar yerlerini uzun süre koruyamaz. Buna karşın hizmetçiler de efendilerinden, aylıklarının dışında iyi yürekli olmalarını bek-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

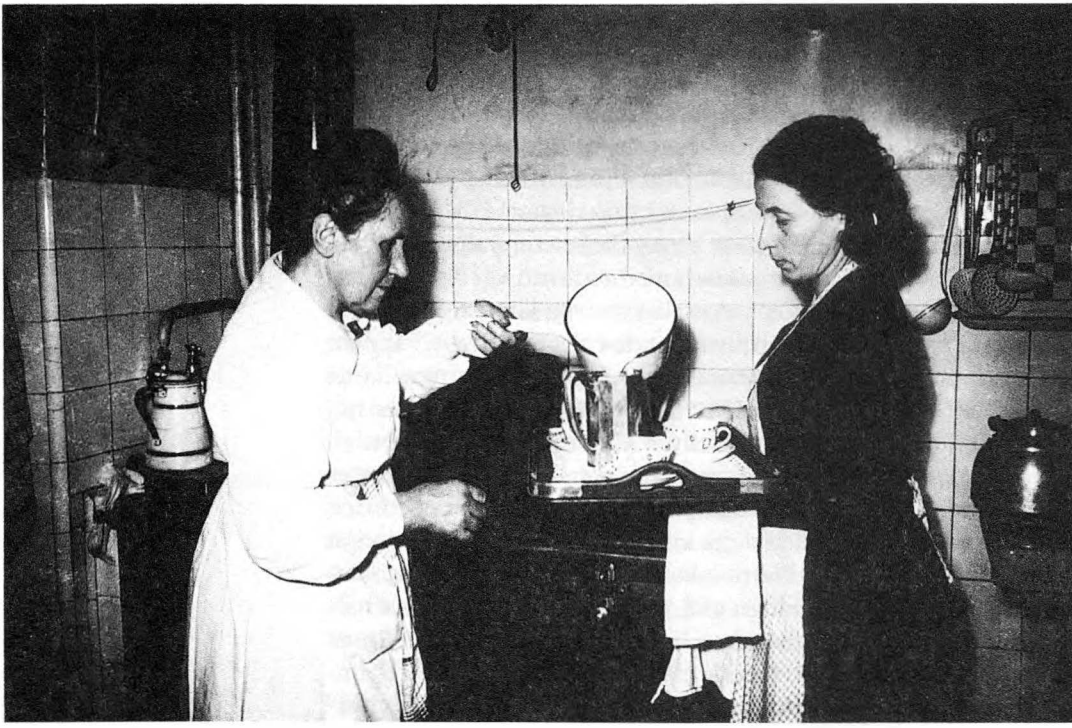

Aşçı kadın ve oda hizmetçisi. Hiç şüphesiz iki dünya savaşı arasındaki dönemden bir görüntü. Bu hizmetçilerin hangi dekor içinde yaşadıkları ve çalıştıkları unutuldu. Efendilerinin mekânlarıyla ne zıtlık...

Karşı sayfa:
Büyük bir "evin" mutfağı. Kap kacağın göze çarpan çokluğu ve ayıklanacak sebzeler davetlilerin sayısı hakkında bir fikir veriyor. Bu yaşam biçimi, ev sahibesinin patron olduğu küçük bir işletmedir...

lerler: Papaz Payot, ahlak bilgisi kitabında, müstakbel orta hizmetçilerine, kendilerine saygı gösterilmediğinde buna katlanmamalarını ve hiçbir şey öğrenmedikleri bir evde durmamalarını buyurur:[15] Ev sahibesi hizmetçi kızı eğitmeli ve ona "bir evi çekip çevirmesini" öğretmelidir. Burada kişisel olmayan bir iş sözleşmesi söz konusu değildir: efendinin ve uşağın uyuşmaları gerekir. Evliliklerin bile çoğunlukla toplumsal uzlaşmalara dayandığı bir dönemde, bu iş ilişkisi bir aile bağını andırıyordu, yani özel hayat düzenine ait bir ilişkiydi.

Bu çözümlemede hiçbir şekilde nostaljiye yer yoktur. Onların kişisel ve yarı ailevi özelliği efendi-uşak ilişkilerini mükemmel kılmıyordu: aile, şefkatin olduğu kadar, gerilimlerin ve çatışmaların da yeridir. Buna karşılık, hukukçuların yaptığı tanımın anlamını tam ve eksiksiz vermek önemlidir: iş sözleşmesi, o dönemde, tam olarak özel hayatın alanıyla bağıntılıdır.

Patronları tarafından barındırılan işçiler

Yüzyılın başında hizmetçilerin durumu statü olarak gerçekten de öteki emekçilerden farklı değildir. Barınmaları patronları tarafından sağlanan işçilerin sayısı hâlâ çoktur. 1911 yılında sayım memurlarının peşine düşüp bir taşra kentinin evle-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rini gezelim, kasap çırağının patronunun evinde ve fırın işçilerinin fırının hemen yanında kaldıklarını görürüz. İşte bir çikolata imalatçısı: evinde çoğunluğu erkek olan bir düzine işçi var, kuşkusuz çikolata üretmek için çalışıyorlar, peki ama aralarında bir şoför yok mu acaba? İşte bir şapkacı, yanında da kız kardeşi ve terzi olarak çalışan, evlerinde barındırdıkları kadın işçiler: onlara sofrada hizmet edip bulaşık yıkadığına bahse gireriz.[16] Hizmetçiyle yatılı işçi arasındaki sınırı tam olarak çizmek olanaksızdır.

Yatılı işçiyle yatılı olmayan arasındaki sınırı çizmek de bir o kadar olanaksızdır. Çünkü fabrika-yurtlar istisna oluştursa da, işletmelerin çalışanlarının bir bölümünü kendi çatıları altında barındırıyor olması ender değildir. Öyle ki, işçi ve işveren arasındaki ilişki, çoğunlukla efendiyle uşak arasındaki ilişkinin aynısıdır. İşçiler açısından bu durum büyük ölçüde işletmenin büyüklüğüne bağlıdır: insani ölçüdeyse, patron kişisel olarak ulaşılabilir durumda olduğunda, onunla bir uşağın efendisiyle konuştuğu gibi konuşulur (Bay "François...") ve onunla insan insana konuşulduğu düşünülür. Daha büyük işletmelerde –ama Fransa öncelikle küçük işletmelerin ülkesidir–, ilişkiler kişiselleşmekten uzaklaşır ve işçiler her tür kişisel bağımlılığın dışında kalır. İşletmenin büyüklüğü ne olursa olsun, patronlar fabrikalarında kendilerini evlerinde gibi hissederler: işletme bir kamusal alan değil, kendi özel mekânlarıdır. Dolayısıyla çok uzun bir süre, haneye tecavüz olarak düşündükleri işyeri denetimlerini reddederler. Nitekim "evlerinden" söz ediyor olmaları anlamlıdır: terim hem hane hem de işletme anlamını barındırır.

Babacan hâkimiyet

Böylelikle babacan hâkimiyet onlar için doğal bir tutumdur. Burada Machiavelli benzeri bir hesap görmek bizi yanılgıya düşürür. Elbette ki babacanlık patronların çıkarlarına hizmet eder, ama kendi çıkarlarını gözetmeseler iflas ederler ve onları bu nedenle suçlamak boşunadır. Doğrusu, dönemin ruhu içerisinde patronlar ya babacandırlar ya da arsız ve vahşi sömürücülerdir. Görevinin zorunluluklarının bilincinde olan patron kendisini "iyi bir aile babası" olarak görür; müreffeh "evler" de böyle yönetilmez mi? İş sözleşmesi bütünüyle özel hayatın alanında yer aldığı andan itibaren, patronun babacan olanından daha "iyisi" yoktur.

Babacan hâkimiyet aynı zamanda patronun bütün ailesini kapsar. Bu durumun sıkıntısını çeker –örneğin sık sık atölyeleri dolaşmak zorundadır– ve böylece özel hayatının bütü-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

1949 yılı, tarım işçisi bir aile. Tarım kesimindeki hizmetçiler işverenlerinin gölgesinde yaşarlarken, gündelikçilerin kendi evleri, kendi (kalabalık) aile yaşamları vardır. Çocukların "bakımlı" olmasından duyulan gurur da bir başka...

nüyle özel olması engellenir. O ve ailesi taşrada, herkesin gözü önünde yaşarlar; bundan kaçınmak için, "çifte" bir yaşam sürmek gerekir ve bu durumda da özel hayat ikinci sırayı alır. Okuldaki ödül töreni işçilere madalya takılması gibi etkinliklerde, patron, karısıyla birlikte görünmelidir. Karısı etkin bir biçimde ve özveriyle ailelere yönelik yardım işlerini yönetmeli; okullarla, dispanserlerle, yardım kurumlarıyla ilgilenmelidir... Çocukları da dedikodu malzemesi olmaktan kaçamazlar: nasıl büyüdükleri görülür, sorunları konusunda yorumlar yapılır, evlenme törenlerindeki gösterişliliğe dikkat çekilir. Böylece patronun aile yaşamı kısmen temsil halindeki bir yaşamdır. Nitekim, iyice göz önünde olan evi fabrika alanının içinde, işliklerin yakınında ve çoğunlukla aynı kapalı alan içerisinde yer alır.

İşçinin ailesi de iş sözleşmesi kapsamı dışında kalamaz. Karısının ve çocuklarının yaptıkları, onun hakkında edinilen yargıyı etkiler. Hatta bir çocuğun doğumuna bir armağan ya da bir primle dikkat çekilir, özellikle işgücünün sabit, yerleşik oldu-

Patronlarıyla kadeh tokuşturan işçiler. Babacan hâkimiyet her zaman geri çevirmeyi, yadsımayı gerektirmez, hatta ideolojik açıdan belirgin olsa bile. Vichy yönetimi dönemindeyiz ve her iki patronun ceket yakalarında Vichy hükümetinin amblemi olan çift ağızlı balta rozeti var.

ğu yerlerde. Öncelikli olarak "kendi" işçilerinin çocuklarını işe almak doğal karşılanır ve oğlunun işe alınmasını isteyen madencinin onu getirip tanıtması yeterli olur. Kısacası, iş anlaşması kırsal kesimin ağalarıyla ortakçılarının yaptıkları anlaşmadan pek de farklı değildir. Anlaşma yaşamın bütününü kapsar.

İş ilişkisinin patrona kişisel bağımlılık ilişkisi olarak kavranışı bugün bize kabul edilemez görünür ve insanların bunu doğal, olağan bir şeymiş gibi gönülden kabul etmiş olmalarına güçlükle inanırız. Oysa birçoğu işi patrona karşı minnet duymaya kadar vardırıyor ve onu bir iyiliksever olarak görüyordu. Üçüncü Cumhuriyet döneminin başında bile hâlâ sıklıkla bir bölgeyi refaha kavuşturan bir sanayici kendi işçileri tarafından İl Genel Meclisi'ne seçilmektedir: bu öylesine doğal bir durumdur ki seçim oyunlarına girişmek gereksizdir. Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde bile Lorraine'deki demir madenlerinde çalışan madenciler her Sainte-Barbe gününde patronlarına bir buket çiçek sunmak için aralarında para toplarlar ve bunu kortej halinde onun evine kadar götürürler.[17] 1 Ocak 1919'da, L. Renault'nun işçileri kendisine, Légion d'honneur (Liyakat) nişanıyla birlikte, 12.000 işçinin imzası bulunan altın bir kitap verirler.[18] Folklorik gelenekleri ve ağalığın olası rolü hesaba katılsa bile, bu tür gösterilerin yalnızca anlaşılabilir olmakla kalmayıp başarılı da olması, o zamanlar birçok işçinin işletmeyi, patronun baba olduğu bir tür genişletilmiş aile olarak gördüğünü doğrular.

Emeğin toplumsallaşmasının aşamaları

Ne var ki bütün işçiler, iş sözleşmesi yoluyla böylesine eşitsiz bir kişisel ilişki içerisine girmeyi kabul etmez. Eğitimleri nedeniyle saygı göstermeye ve minnet duymaya alışmış olan ya da düzene boyun eğen bazıları, böylece "büyük çocuklar" olmayı kabul etseler de –bu ifade patronların kaleme aldığı metinlerde bulunmaktadır–, 19. yüzyılda sayıları artan diğerleri bu bağımlılığı reddeder. Cumhuriyetçiler için bütün insanlar eşittir; okulda da bu öğretilmiyor mu? Patronun işçiye karşı gösterdiği küçümseyici teveccüh çoğunlukla 1789'un soylusunun burjuvaya gösterdiği kadar tahammül edilemez bir şeydir. Bu işçiler patronun minnettar çalışanları değil, ücretli işçileri olmayı isterler. Fabrika büyük bir aile oluşturmaz: bu bir haysiyet meselesidir.

Kişisel bir ilişkinin kopuşu olarak grev

İş sözleşmesini işçinin patronun özel hayat alanına girmesi olarak kavramak, kaçınılmaz olan çıkar çatışmalarını kişisel çatışmalara dönüştürüyordu. Grevin ucu kişisel olarak patrona dokunur: çocuklar, hizmetçiler grev yapıyorlar mıdır? Grevdeki işçiler talepte bulunmakla yetinmezler: "fabrikanın babası"nın otoritesine karşı çıkarlar, bir bağı koparırlar, bir bağımlılıktan kendilerini kurtarırlar. Zaten, yüzyıl başındaki sendikacıların greve bu kadar önem vermelerinin nedeni açıkça burada yatar: grev eğitir, savaşa hazırlar, coşturur ve yaratıcıdır.[19] Grev yoluyla koparılan bir maaş artışı, patronun kendiliğinden bahşettiği zamdan çok daha fazla değer taşır, çünkü grev maddi kazanca moral üstünlük ekler.

Bu, patronların tahammül edemedikleri bir durumdur. Onlara göre grev nankörce bir hareket, kötü niyet göstergesi, bir itaatsizlik, bir "isyan"dır, diye yazar patronlardan biri.[20] Halk Cephesi grevlerinin ardından, Côte-d'Or'dan bir işveren, yeniden işe alınmaları için işçilerinin kendisine aşağıdaki gibi kaleme alınmış bir mektup yazmalarını dayatır: "Beyefendi, greve gidip size karşı kötü davrandığımız için pişmanlık duyduğumuzdan bizi bağışlamanızı ve bizleri yeniden işe alarak, ilerde örnek bir davranışla ıslah olmamıza imkân tanımanızı sizden rica ediyoruz. Size şimdiden teşekkür ederken, Bay Marchal, hürmet dolu selamlarımızı kabul ediniz."[21]

Böylece grev zamanında patronların neden inatla kamu güçlerinin müdahalesini reddettiğini ve işçilerin neden bu müdahaleyi istediklerini anlarız. Patronların kendi "evlerinde" olduklarını düşünmeleri değildi tek neden, 1892 tarihli bir yasanın tanıdığı olanakla, sulh yargıcının hakemliği onları işçileriyle eşit konuma indirecekti: bu onlar için, baba-oğul arasındaki bir anlaşılmazlığın hâkim karşısına götürülmesi kadar anlamsız bir öneriy-

di. Hakeme başvuru, patronların kesin olarak özel sürdürmek istedikleri bir sözleşmeyi kamu düzeyinde bir ilişkiye çevirecektir. Bunun tersi olarak işçiler de hakemliği, grevi kişisel bir mesele ya da bir aile meselesi durumuna getirmedikleri için istemektedirler. E. Shorter ve Ch. Tilly, dönemin kökten bir biçimde devlete saldıran sendikacı söylemine rağmen, grevcilerin devleti göreve çağırmakta tereddüt etmediklerini kanıtlamışlardır. 1893'ten 1908'e dek, grevlerin % 22'sinde bir hakemlik söz konusudur. Vakaların % 48,3'ünde bu hakemlik işçilerin talebi üzerine devreye girer; % 46,2'sinde ise sulh yargıçlarının inisiyatifiyle olur, patronların talebiyle olan hakemlik neredeyse hiç yoktur. Kamu güçlerine gelince, müdahalesini kamu düzenini koruma kaygısı ile gerekçelendirir. Çoğunlukla grev, bu güçleri, patronun özel hayat alanını polis yoluyla korumaya zorlar, ama kamu düzeni patronun uzlaşmazlığı yüzünden tehlikeye girer. Özel alana ilişkin olma niteliğine itiraz etmedikleri bir çatışmadan doğan bu sonuçlar onların müdahalesini haklı kılar; bu müdahale genellikle işçilerin yararınadır, çünkü güvenlik güçlerinin korumasını geri çekmekle tehdit ederek patrona bir uzlaşma yapmayı dayatır.

Birinci Dünya Savaşı ilk kopuşa sebebiyet verir ama uzun sürmez: gerçekten de savaş sırasında birçok fabrikada iş sözleşmesi bütünüyle özel olmaktan çıkar. Savaşa yönelik üretim, en başta, birliklerden alınan genç erkekleri bu üretime işçi olarak tayin etmeyi seçen devlet başkanını ilgilendirir: özel tayin edilenlere işi patron değil, devlet verir; nitekim kimi durumlarda bunlar askeri otoriteye bağlıdırlar. Öte yandan devlet savaş için önemli olan üretimlerin grevlerle kesilmesini kabul edemez. İçişleri Bakanı Malvy, işle ilgili anlaşmazlıklara müdahale eder; Savunma Bakanı Albert Thomas, bakanlığına bağlı fabrikalarda hakem kurullarının kurulmasını ve imalathane temsilcilerinin seçilmesini dayatır. Kısacası savaş, kimi sektörlerde iş sözleşmesini bir devlet meselesine dönüştürür; şimdiye dek bütünüyle özel olan meselede ulusal çıkar söz konusudur artık.

Ayrıca savaşın, işi ulusal zenginliklerin "ulusa dönmesi" düşüncesine vardırmasının nedeni burada yatar: CGT'nin (Genel İşçi Konfederasyonu) 1921'deki programında, kolektifleştirme, toplumsallaştırma ya da devletleştirme yerine "ulusallaştırma" terimi kullanılması bir rastlantı değildir. Bu bağlamda, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması fikri, kapitalizmin ekonomik bir çözümlemesinin değil, savaştan doğan bir bilinçlenmenin sonucudur: kimi ücretli işlerin kamusal niteliği olduğu ve ulusal çıkarlara dair bilinçtir bu. Hatta bu hak talebi, bunu he-

1930'lara doğru evlerinin eşiğinde bir işçi ailesi (tarım işçisi mi?). Yoksulluk had safhada: kapının kilidi bile yok, giysiler perişan durumda. Bu arada evde bir kral var: bebek...

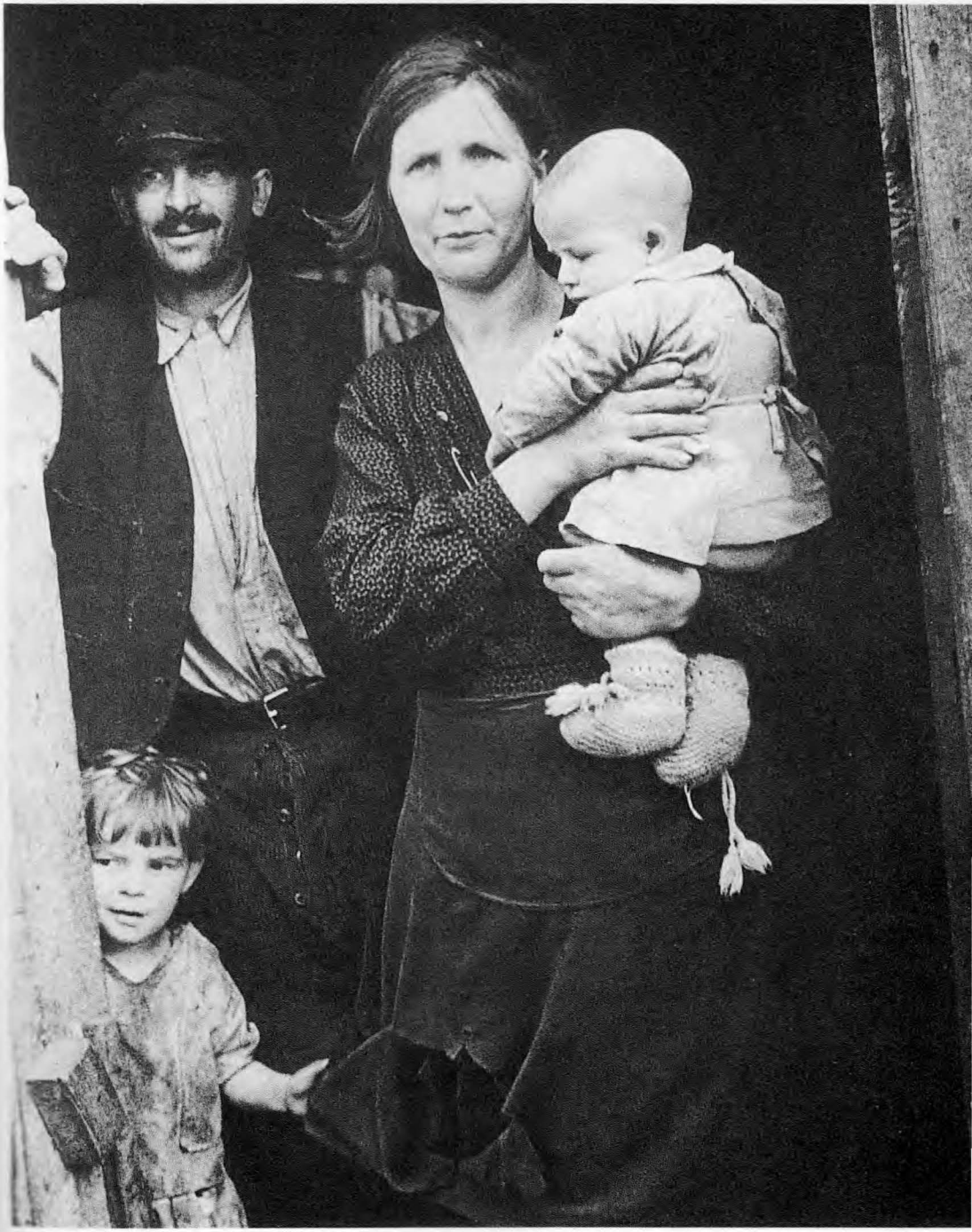

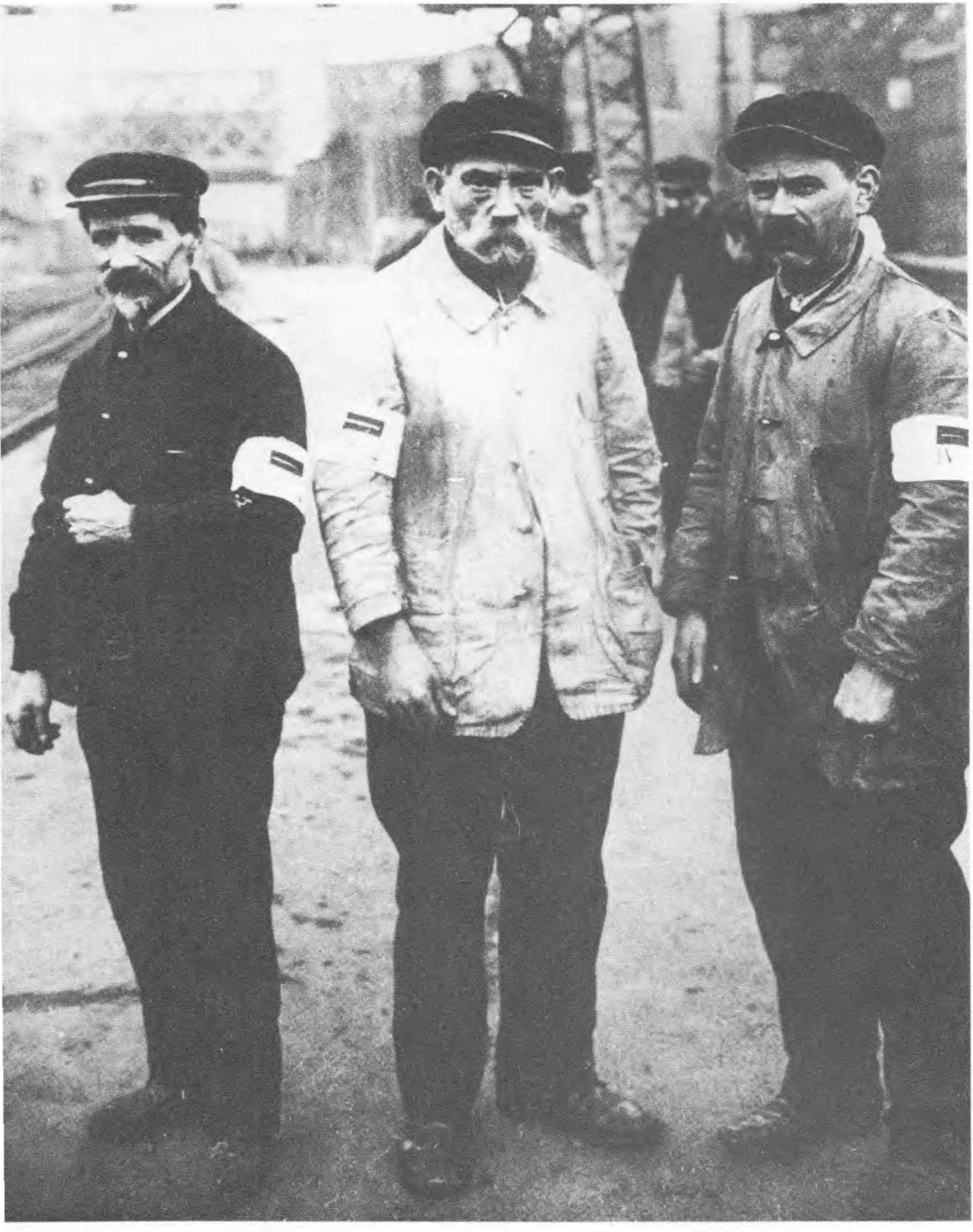

nüz savaşın arifesinde dile getiren demiryolu işçilerinde özellikle baskındır: demiryolu şirketlerinin büyüklüğü burada patronla olan ilişkiyi kişisellikten çıkarır, yerine getirilmesi gereken hizmetler vardır ve bunlar üstlerden çok yolculara verilmelidir. 1920 yılının Şubat ve Mayıs aylarındaki büyük grevler olur: güç gösterisine hazırlıklı olan şirketler bundan galip çıkar ve devlet araya girmeden 20.000 demiryolu işçisini işten atar. Bütün itirazcılar işten atılmıştır, üretim eski temeller üzerinden yeniden başlayabilir. Aslında bu artık mümkün değildir: 1920'de şiddetle reddedilen ulusallaştırma hareketi, büyük bir direnişle karşılaşmaksızın, 1937 yılında gerçekleşecektir.[22]

Halk Cephesi'nin fabrika işgalleri

Kesin kopuş Halk Cephesi'yle birlikte gelir. 1936 Haziranının fabrika işgalleri, burjuvazide tam bir skandal yaratır: bu, özel mülkiyetin yadsınmasıdır. İşveren, çıkarlarından çok, toplumsal kişiliğine ve iktidarına darbe vurulmuş gibi hisseder; pes etmek zorunda kalır, bunun öcünü almaya can atar. Tarihçiler, çağdaşlarının ardından, işgallerin anlamı üzerine kafa yormuşlardır: işçilerin mülksüzleştirme talebinin olmaması, işletmelerin muhasebesine duydukları ilgisizlik ve patronlar olmaksızın fabrikaların yeniden işletilmesine yönelik girişimlerin beklenmedik özelliği, pazarlık sırasında basit bir teminat elde etme gibi görülmesine yol açar. Bu pek tatmin edici bir yorum değildir; çünkü böylece tarihimizin başlıca toplumsal çatışmalarından biri bir tür yanlış anlamayla açıklanmış olacaktır. Buna göre patronlar, işçilerin kesinlikle hak iddia etmedikleri bir mülkiyeti yitirmekten korkmuş olurlar.

Çatışmanın büyüklüğü, meselenin işletmenin mülkiyeti değil de iş sözleşmesi, ücret ilişkisinin niteliği olduğu görülürse daha iyi anlaşılır. Patronlara göre, işletmenin kendi mülkiyetleri olması, iş sözleşmesinin bütünüyle özel olma niteliğini oluşturur. İşçiler için durum öyle değildir. Onlara göre, özel mülkiyet olsa bile işletme aslında onların bir biçimde kendilerini evlerinde hissettikleri kamusal bir alandır. Bir atölye, bir odayla aynı anlamda özel değildir. Dolayısıyla iş sözleşmesi kamusal alana ilişkindir ve içeriği, her ücretliyle işvereni arasında olanaksız bir kişisel müzakerenin değil, işçi sendikalarıyla patronlar arasındaki bir müzakerenin konusu olmalıdır. Bu yöndeki en büyük yenilik *toplu*sözleşmelerdir. Toplusözleşmelerin, 1920 tarihli bir yasayla karara bağlanmış olsa da Halk Cephesi'nden sonra yaygınlaşmış olması dikkat çekicidir.

Özellikle küçük işverenlerin kendilerini tehdit altında hissetmelerinin nedeni de budur: Matignon Anlaşmaları'nda, bü-

Şubat 1920 grevi sırasında demiryolu işçileri. Kolluklarını gösteriyorlar, çünkü bu onların burada istekleri dışında bulunduklarının işareti. Kamu hizmetlerinde emek daha çok ortak kurallarla yönetilir. Yükümlülük iş sözleşmesinin bütünüyle özel olmamasını gerektirir...

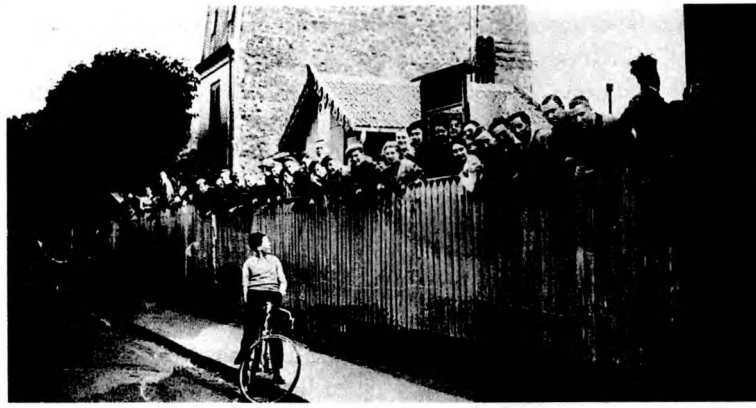

Fiat işçileri grevde (Nanterre, 1936). Tahta perde, sokağın kamuya açık alanıyla patronun mülkiyeti olan özel alanı birbirinden ayırıyordu. Fabrika işgali çiti kaldırmaz: sokakla fabrika arasındaki ayrım yerinde kalır. Ama fabrika doluyken sokak boştur. Kamuya en açık olan alan hangisi acaba?

yük maden, demir-çelik ve makine sektörlerinden gelip işverenler adına imza atanlar ihanet etmekle suçlanırlar; daha ağırlıklı bir konum edinmek için işveren örgütlenmesini ad ve statü değiştirmeye zorlarlar; emek ve onun dengelenmesindeki çatışmalar konusunda ikinci bir anlaşma için CGT ile pazarlık yapmayı reddederler, çünkü burada işe alma ve işten çıkarma özgürlüğünün darbe aldığını düşünürler. Büyük işverenlerin uzlaşmaya giriştikleri yerde küçük işveren uzlaşmaz bir tavır alır. Ama zaten büyük işletmelerde iş ilişkisi, zorunlu bir biçimde –ustabaşları ve ekip şefleriyle olan ilişkiler çok kişisel olsa bile– anonimleşir ve kişisel olmaktan çıkar. Küçük işletmelerde, tersine, iş ilişkisi çok kişisel kalır ve işçinin konumu hizmetçininkinden farklı değildir. Ne var ki, artık işçi de bunu reddetmektedir.

Bir örnek Halk Cephesi'nin bu hedefini gözler önüne serer. Bunu, o dönemde, Toulouse'da, küçük bir yapı sanayi işletmesinde işçi olan Bénigno Caceres'ten dinledim. Bir pazar sabahı evinin önüne hava almaya çıkan Caceres patronuyla karşılaşır. Selamlaştıktan sonra patronu ona şöyle der: "Aklıma gelmişken, arabamı şuraya bıraktım, bu sabah onu yıkayıversen ne iyi olur..." ve Bénigno Caceres cevabı yapıştırır: "Kusura bakmayın bayım ama bu toplusözleşmede yer almıyor..."[23]

Ücretli emek, Halk Cephesi'yle birlikte özel alandan kamusal alana kayar. Toplusözleşmeler zorunlu uzlaşma ve hakemlik usullerini beraberinde getirir. Ücretler hakem kararlarıyla belirlenir. İşletmelerin içinde dahi, atölye delegeleri kişisel olarak kalabilecek sorunlara kamusal ve kolektif bir ifade yüklerler. Eşzamanlı bir biçimde, 40 iş saati ve ücretli izinlerle birlikte işçiler özel hayatlarına ayıracakları zamanı elde ederler. Bu açıdan bakıldığında, özel hayatın modern konumu açıkça Halk

Cephesi'ne dek uzanır: bu tarihten itibaren, sadece insanın kendine ait bir evi bulunduğu ve burada kendine ait bir yaşam sürmenin meşru olduğu değil, dahası ücretli emeğin alanının, yani fabrika, atölye ya da ofisin, başka birisinin özel alanı değil, kişisel olmayan değerlerle yönetilen kamusal bir alan olduğu da ortadadır.

Vichy yönetimi işverenin alanını bütün açıklığıyla düzenlemez. Koşullar, yönetimi, hammaddelerin güdümcü bir dağıtımı gibi, güdümcü bir ücret politikası izlemeye iter; işveren örgütleri güçlendirilir: pek çok işletmenin yönetimine toplu el koymalar gerçekleşir. Kuşkusuz işçi konfederasyonlarının dağıtılması emekçileri toplu olarak temsil edilmekten mahrum eder. Ama iş kanunu, toplumsal ilişkileri özel alana ait değerler çevresinde yeniden kurmak için, duruma zıt biçimde ortak, kamusal bir yapıya başvurur: işletmelerin sosyal komitelerine. Yasa, patron/işçi karşıtlığını ortadan kaldırmayı, işletme içerisinde iyi bir uyum gerçekleştirmeyi amaçlar; bu uyumun toplumsal sonuçları, büyük ailenin babacanlık ülküsüne uygun bir biçimde seçim alanı oluşturur. Ama artık işleri yalnızca patrona, ailesine ya da vekillerine bırakmak olası değildir; yasa, yönetimi işçilerin, memurların, kadrolu çalışanların temsil edildikleri toplumsal komitelere verir. Kamusal nitelikteki kurullar böylece kesin olarak patronun özel alanı olmaktan çıkan bir alanda özel değerlere saygı gösterilmesini sağlamakla yükümlüdür.[24]

Bu durumda, Kurtuluş'ta toplumsal komitelerin işletme komiteleriyle sürdürülmesinin nedeni daha iyi anlaşılır. Bunlar,

Fabrikaların işgali, aynı zamanda işyerinin oyun ve eğlence amaçlı kullanılmasıdır. Burayı ortaklaşa sahiplenmenin bir yoludur. Resimde La Courneuve'deki bir bisküvi fabrikası görülüyor.

diğerlerinden, anlam ve amaçlarını kökten değişime uğratan iki farkla ayrılır: çalışanların temsilcilerini yine çalışanlar seçer ve sadece sendikalar bu seçimlerde aday gösterebilirler. Ama işletme komitelerinin somut yetkileri, sosyal komitelerinkinden daha geniş değildir ve üretimin örgütlenmesinde –işletme bunun dışındadır– üstlenebilecekleri rol, hızla hiçe indirgeniyordu. Zaten, 50'den az ücretli çalışanı olan işletmeler bir işletme komitesi oluşturmak zorunda değildir: bu eşiğin altında yer alan iş ilişkileri hâlâ kişisel bir özellik taşımaktadır ve toplumsal çalışmaları kamusal bir biçim üzerinde kurumsallaştırmak kesinlikle olanaklı görünmez.

Kurtuluş böylece, iş ilişkilerinin kişisel olmayan değerlere uygun olarak düzenlenmesinde yeni bir aşamayı gösterir. Bu dönemin ulusallaştırma girişimleri, dahası kamuoyu tarafından kabul ediliş biçimi, bu aşamanın öneminin altını çizer. Ardından, 1968 olayları, özyönetim talebi ve işletmelerde sendika şubelerinin oluşmasına ilişkin yasayla birlikte yeni bir evreye varılır.

1968: özyönetim

Özyönetime duyulan isteği yorumlamaya gerek yoktur: bunun işletmenin kolektif bir nitelik kazanması savı üzerine dayandığı ve mülkiyetten çok uygulanan iktidarı tartışmaya açtığı fazlasıyla anlaşılır. Özyönetim, işletme içerisinde her türden kişisel iktidarın sona erdirilmesini ve çalışanların egemenliğini hedefler. Dolayısıyla bu bizzat betimlemeye çalıştığımız değişimin ufkudur.

Buna karşılık, 1968 yılında çıkan, işletmelerde sendika şubelerinin açılmasına ilişkin yasanın önemini kavramak için 1884 tarihli sendika yasasına dek uzanmak gerekiyor. Gerçekten de bu yasa, emekçilere bireysel olarak mesleki derneklere üye olma hakkını tanımakla sınırlı kalmıştı. Kuruluşlara tam anlamıyla mesleki alanda özgül haklar verilmiyordu. 1884 yasası ayrıca işveren sendikalarını olduğu kadar, tarım ya da işçi sendikalarını da yasallaştırdı. Sendikalar işlevleri için gerekli mallara sahip olabiliyor ve hukuki yollara başvurabiliyordu tabii ki, ama işletme içerisinde bir hiçtiler: 1884 yasası, onları kesinlikle işverenlerin karşısındaki emekçilerin temsilcisi kılmıyordu. Gerektiğinde, sendikanın kendi üyelerini temsil etmesi, bir biçimde onların vekili durumunda olması kabul edilebilirdi; ama işin başında, sendika bundan fazla bir şey değildi. Hatta, bir sendikayla ücret artışı konusunda anlaşmaya varan ve bunun getirisini sendikasızları hiçbir biçimde temsil etme hakkı tanımadıkları için yalnızca bu sendikanın üyelerine özgü kılan patronlar bile görüldü. Sonuçta,

La Grange-aux-belles Sokağı'ndaki Sendikalar Evi, 1920'lerin başında CGT'nin merkeziydi. 1884'ten bu yana yasal bir konuma sahip sendikaların 1945 ve 1968'den önce işletmelerde yasal bir varlığı yoktu.

bütün işçilerin temsilcisi olan sendikayı –sayıları az bile olsa– dayatan yargı kararı olmuştur. Toplusözleşmeler daha da ileri gider: belirli bir iş alanındaki bütün işletmelere, hatta toplusözleşmelere imza atan sendikaların bulunmadığı işletmelerde bile uygunlanmak zorundadır.

Bu temsil etme işlevinin kabul görmesi, işletmeler içerisinde varolma hakkını getirmiyordu. Fabrikanın eşiğinden geçildi mi, sendika yasadışıydı: basılı yayınlarını dağıtmak, aidatları toplamak, toplantılarına davet etmek, bunlar tamamen yasal olan işletme kurallarını ihlal etmek demekti. Bunlardan sorumlu olmak en basit anlamda kovulmayı göze almaktı. Dolayısıyla sendika işçiler adına konuşma hakkına sahipti, ama fabrika içerisinde ancak gizlice var olabilirdi. Bu durum özellikle işletme kurulu üyelerinin sendikalarca belirlenmesine engel oluyordu; 1945'te yapılan düzenleme, bunları sendikaların teklifi üzerinden, çalışanlar tarafından seçtirmiştir; varlığı geçici olan ve yerel temsiliyeti kabul görmeyen sendikalardan değil, genel oylama yoluyla vekâlet alır. İşletme komitesindeki delegeler usulsüz işten çıkarmalara karşı yasal bir koruma sağlarlar, ama sendika sorumluları için bu geçerli değildir. İşletme komitesi böylece dolaylı ve kısmi olarak sendikaların işletme içerisinde yassallaşmasına olanak tanır; onlara tam ve bütün bir tanınma değil, ama yasal bir "örtü" sağlar.

Sendikaların, en azından 50'den fazla çalışanı olan işletmeler içerisinde bir statü kazanması için 1968 yılında çıkan yasayı beklemek gerekecektir. Sendika şubelerinin bir lokale, bir ilan panosuna sahip olma hakkı vardır; bunların sorumluları, usulsüz işten çıkarmalara karşı korunurlar, işyerinin büyüklüğüne bağlı olarak ücretli iş saatlerinin bir bölümünü sendikal etkinliklere ayırma hakkını elde ederler. 1968 yılındaki yasadan önce işletme içerisinde mücadele vermek, bir suç oluşturuyordu; bundan böyle bir haktır.

Ücretli emeğin yeni ilkesi

Bu çifte değişim uyarınca emek böylece özelin alanından göç etti, kendisi için çalışılıyor bile olsa kendi evinde çalışmak sıradışı oldu; ama ücretli iş artık başka birisi için başka birisinin yanında çalışmak değildir: bu, biçimsel ilkelerle yönetilen, toplu hakemliğe bağlı olan ve yalnızca patronun değil temsili mercilerin de hak sahibi olduğu, kişilik dışına taşınmış bir uzam içerisinde olup biten nesnel bir görevdir.

Elbette bu değişimin bir karşılığı yok değildir. Çalışma alanından kapı dışarı edilen özel hayat, daha ilerde dökümünü, hatta özetini çıkarmak zorunda olacağımız sayısız biçimde yeniden buraya nüfuz eder. Günümüzdeki çalışma kavramı ne işverenleri ne de emekçileri tam olarak tatmin eder. Patronun özel alanına katılmaya karşı korunma olan şey, artık bazıları tarafından insanlık dışı bir bürokrasiye kölelik olarak algılanır. Daha kişisel iş ilişkilerinin kurulması istenir, bu da gözlerimizin önünde yeni bir değişimi başlatır ve çalışmanın kamusal alana ait oluşunu yeniden tartışmaya açmaksızın aynı alan içerisinde yeni davranış ilkelerini ortaya atar.

Bununla birlikte, kişiselliğin bu geri dönüşü, özel hayatın kendisini aile ortamı içerisinde yeniden tanımlamış olduğu görülmezse anlaşılmaz. İş ve aile arasında var olan desteklenmiş ve güçlü ayrım, aileyi derinlemesine değişime uğratır ve özel hayatın biçimini değiştirir.

Notlar

1 Bu hiyerarşi, evlendikleri sırada genç kızların bulundukları durum incelendiğinde çok belirgin bir biçimde ortaya çıkar. *bkz.* A. Prost, "Mariage, Jeunesse et société à Orléans en 1911", *Annales ESC*, Temmuz-Ağustos 1981, s. 672-701.

2 S. Grafteaux, *Mémé Santerre, une vie*, Paris, Éd. du Jour, 1975.

3 L. Frapié, *La Maternelle*, Paris, Albin Michel, 1953 (ilk basım 1905). Paris Belediyesi'nde çalışan Léon Frapié, romanında anlattığı Belleville semtini iyi tanıyordu.

4 J. Guéhenno, *Journal d'un homme de quarante ans*, Paris, Grasset, 1934, s. 67-73.

5 Le Play'in ardından uzun bir süre eski tip ailenin, anne babanın otoritesi altında bir ya da birden çok evli çocuğu barındırdığı yinelendi. Peter Lasslett'in 17. ve 18. yüzyıl İngiltere'si üzerine yaptığı araştırmalar konunun yeniden incelenmesini zorunlu kıldı. Bunun üzerine görüldü ki, birçok köyde hane nüfusu yalnızca üç ya da dört kişiden ibaretti. Örneğin Chardonneret'de (Oise bölgesi), 1836 yılında, hanelerin yalnızca % 15'i akraba bir karı-koca ya da herhangi bir akrabayla "genişleyen" ailelerden oluşmaktadır (*Ethnologie française*, özel sayı 1-2, 1974).

6 É. Grenadou, Alain Prévost, *Grenadou, paysan français*, Paris, Éd. du Seuil, 1966.

7 P. Fridenson, *Histoire des usines Renault*, Paris, Éd. du Seuil, 1972, I. cilt, 332. sayfada fabrikaların 1898, 1914, 1919 ve 1926 yıllarındaki planlarını verir.

8 G. Noiriel, *Longwy, immigrés et prolétaires, 1880-1980*, Paris, PUF, 1984, s. 42. Creusot'da fabrikanın devasa alanının profesyonelleşmesi 19. yüzyılın ortasında başlamıştı. *Bkz.* C. Devillers, B. Huet, *Le Creusot, naissance et développement d'une ville industrielle 1782-1914*, Seyssel, Éd. du Champ Vallon, 1981.

9 *A.g.e.* s. 91, Demir işçileri komitesinde yapılan bir araştırma sonrasında Danıştay'ın düzenlediği bir rapordan. Kuzey'e ilişkin gözlem.

10 G. Lamirand, *Le rôle social de l'ingénieur. Scènes de la vie d'usine*, Paris, Éd. de la Revue des jeunes (1937, 1. baskı 1932), s. 164-166.

11 Y. Lequin, *Les ouvriers de la région lyonnaise*, Lyon, PUL, 1977, II. cilt, s. 115-116, yüzyılın bitiminde bu bölgedeki "yatılı-fabrikaların" öneminin altını çizer.

12 Y. Knibiehler'in yönetiminde hazırlanan, *Cornettes et Blouses blanches, les infirmières dans la société française, 1880-1980*, Paris, Hachette, 1984, s. 50.

13 N. Dubost, *Flins sans fin*, Paris, Maspero, 1979.

14 P.-J. Hélias, *Le Cheval d'orgueil. Mémoires d'un Breton du pays bigouden*, Paris, Plon, 1975.

15 J. Payot, *La Morale à l'école (cours moyen et supérieur)*, Paris, Armand Colin, 1907, s. 193.

16 Bu örnekler, Orléans'da 1911 yılında yapılan nüfus sayımının isim listelerinin incelenmesi sonucu çıkarılmıştır.

17 G. Noiriel, *a.g.e.*, s. 211.

18 J.-P. Depretto, S.V. Schweitzer, *Le Communisme à l'usine*, Roubaix, EDIRES, 1984, s. 61.

19 23 Nisan 1908 tarihli *Action directe*'te yer alan bu ifade CGT Genel Sekreterine aittir. *Bkz.* J.-Julliard, *Clemenceau, briseur de grèves*, Paris, Julliard, 1965, s. 31.

20 Bu ifade Clermont-Ferrand'da dökümcü olan M. Jacquet'ye ait. *Bkz.* Ed. Shorter, Ch. Tilly, *Strikes in France, 1830-1968*, Londra, Cambridge University Press, 1974, s. 35.

21 21 Ağustos 1936 tarihli *le Peuple*'de yayınlanan mektup. Bu patronun Brazey, Genlis ve Trouhans'da fabrikaları vardı.

22 G. Ribeill 1937 uzlaşmasına varan pazarlıkları yakından incelemiştir.

23 Bu anekdotu bana bizzat –popüler kültürün öncülerinden olan– Bénigno Caceres anlattı.

24 O. Kourchid, *Production industrielle et Travail sous l'Occupation*, Paris, Emek Sosyolojisi Grubu, 1985, III-405'te Lens Madenleri Sosyal Komitesi'nin örgütlenişi anlatılır. CEGOS sosyal komitelerin işçi üyelerini seçtirmeyi tavsiye ediyordu. Paris bölgesi UIMM'sinin bir genelgesi, komünistlerin dışında, siyasal ya da sendikal bir etkinliğe katılmış olan üyelerin dışlanmamasını tavsiye eder.

Aile ve birey

İlk bakışta ailenin evrimi basittir: "kamusal" işlevlerini yitirmiştir ve geriye yalnızca "özel" işlevleri kalmıştır. Ona verilen görevlerin bir bölümü giderek ortak merciler tarafından üstlenilmiştir; bazı işlevlerin toplumsallaşması aileye özel hayatın iyiden iyiye geliştirilmesinden başka bir işlev bırakmaz. Bu anlamda ailenin "özelleştirilmesinden" söz edebiliriz.

Bu çözümleme yanlış değildir ama yetersizdir. Bundan böyle kendini yalnızca özel işlevlerine adayan aile, artık ayrıca kamusal işlevleri olan ailenin tamamen aynısı değildir. İşlevlerin değişmesi bir nitelik değişikliğine de yol açar: aile artık güçlü bir kurum olmaktan çıkar, özelleşmesi onun kurumsallık dışına çıkmasıdır. Toplumumuz "gayriresmi" ailelerin oluşumuna doğru yol alır. Ama aynı zamanda aile içinde bireylerin özerk bir özel hayata sahip olma hakkını elde etmesidir. Özel hayat bir anlamda ikiye bölünür: ailenin özel hayatı içerisinde bireysel özel hayat ortaya çıkar. Bu evrimle birlikte özel ev yaşamının bireysel özel hayat içerisinde eridiği tek kişilik haneler ortaya çıkar.

Özel hayatın mekânı

Özel hayatın duvarları aslında ev ortamını, ailenin ve hanenin dünyasını çevreler. Görünüşe bakılırsa Fransız toplumunda bu sınır Anglosakson toplumlarda olduğundan daha belirgindir. Örneğin Fransa'da, ev yaşamının içerisine yabancıları sokan İngiliz *bed and breakfast* âdeti yoktur. Geçen yüzyılda, aileleri hayli uzakta oturan üniversitelileri barındırmak için Fransızlar, Almanya'daki gibi, öğretmenlerin ya da kentteki ailelerin yanına yerleştirmek yerine yurtları tercih etmişlerdir. Kısacası, ev dünyasında geçen her şey kesinlikle özel hayata aittir.

Napoli'de değil, 1957 yılında Ménilmontant'dayız. Eski bir halk yerleşimi. Sokak, konutun uzantısıdır. Çamaşırlar pencerelere asılıp kurutulur. Çocuklar evlerindeymiş gibi oynarlar: evlerindedirler.

20. yüzyılda, özel hayatı etkilemiş olan değişimleri ele almanın bir yolu da ev ortamının somut evrimini sorgulamaktır: özel hayatın tarihi, öncelikle özel hayatın yer aldığı mekânın tarihidir.

Hanelerin ferahlaması

Mekânın fethi

Bu açıdan bakıldığında, 20. yüzyıl tam anlamıyla mekânın fethidir: Bütün Fransız toplumu, özel hayatın gelişmesi için gerekli olan ev mekânını fethetmiştir.

Yüzyılın başından 1950'li yılların başına kadar, burjuva ve halk ailelerini temel bir karşıtlık birbirinden ayırıyordu. Burjuva ailelerinin mekânı vardı: kabul odaları, bir mutfak ve erkek ya da kadın hizmetçiler için ek bölümler, ailenin her bir üyesi için bir oda ve çoğunlukla bunların dışında birkaç oda. Giriş ve koridorlar bu farklı mekânların birbirlerinden bağımsız olmasını sağlıyordu. Bu geniş apartman dairelerinin, bu "burjuva" evlerinin yanı sıra halk konutları da vardı. İşçiler ve köylüler bir ya da iki göz odalı konutlarda üst üste yaşıyorlardı.

Kırsal kesimdeki çok sayıda ev, ocak yakılan ve uyunan tek göz odadan ibaretti. 1900'lere doğru, örneğin Morbihan ya da

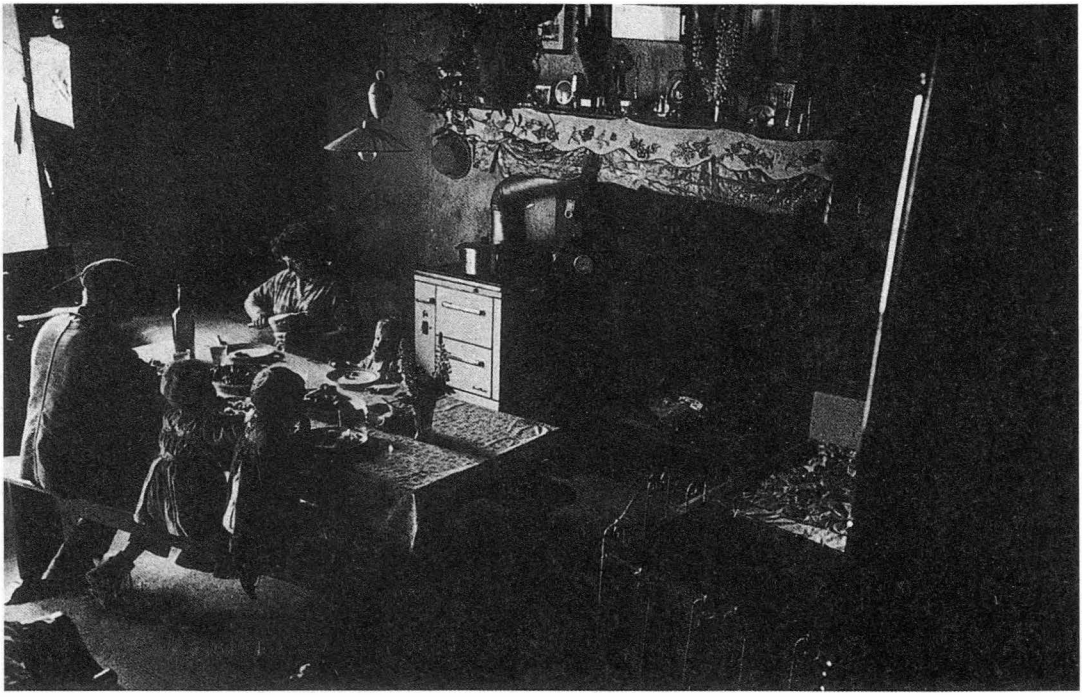

Bir yanda, 1958 yılında bir burjuva evinin salonu. Hizmetçi kahve servisi yapıyor. Kitaplar, tablolar, şark halıları, çiçek demeti. O dönemde ender olan bir eşya: televizyon. Öte yanda ise, 1965 yılında Moyon yakınlarında (Manche bölgesi), altı çocuklu bir tarım emekçisi ailenin yaşadığı tek göz odalı ev görülüyor. İki çocuk yatağına, yeni kuzineye, duvara asılı teldolaba, "avize"ye dikkat... 19. yüzyıl hâlâ varlığını sürdürüyor.

Yonne'da, kırsal kesimdeki evlerin sağlık koşullarını inceleyen doktorlar, kimi zaman, içinde en az iki kişinin uyuduğu dört yatağın yığıldığı bu ortak odaları tasvir ederler.[1] Yalnızca en zengin çiftliklerin fazladan bir odası bulunurdu. Köylünün zenginleşmesi, yüzyılın başında ve özellikle iki dünya savaşı arasında, ortak salona bir ya da iki odanın eklenmesiyle gözle görülür biçimde kendini belli eder. Ayrıca odaların sayısı kadar büyüklüğü de sakinlerinin refahını gösterir: iki küçük odadan oluşan gündelikçi evlerine ve salonu çok geniş çiftliklere rastlanır; içerdikleri işlerin çokluğu gözönüne alınırsa, bu odalar genellikle küçüktür: Yonne'da ortalama 25 metrekaredirler, bu da oldukça küçük sayılır.

Kentsel konutlar, düzenlenişleri açısından daha az tekbiçimlilik gösteriyordu. Oysa çoğunlukla bunlar da tek bir odadan ya da birbirine bağlantısı olan iki odadan oluşuyor, mutfak doğal olarak bir oda sayılıyordu. 1894'te Saint-Étienne nüfusunun % 20'si, Nantes nüfusunun % 19'u, Lille, Lyon, Angers ya da Limoges nüfusunun % 16'sı tek odalı konutlarda oturuyordu. Jean Guéhenno'nun anıları bizlere bu konutların somut bir görüntüsünü verir: "Tek bir odamız vardı. Orada çalışır, orada

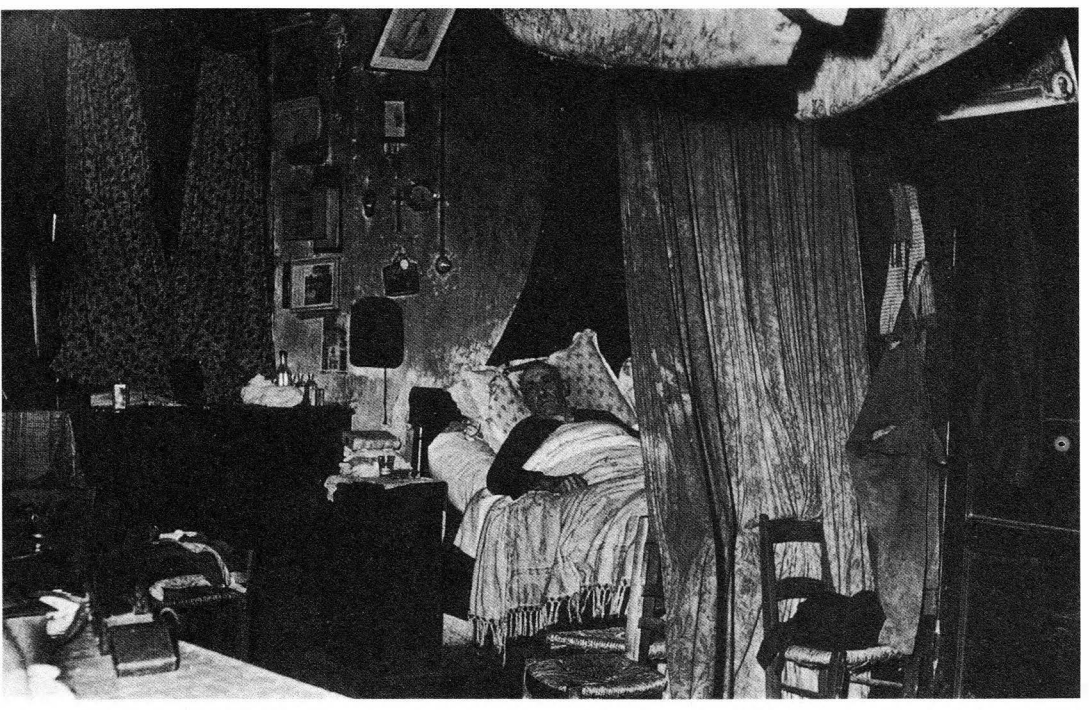

1960'lara doğru, Avuergne'deyiz. Mobilyalar gerçek bir refahı belli ediyor: başlı bir yatak, başucu sehpası, duvar saati. Ama duvarlar biraz harap durumda. Bir hastanın yattığı bu odanın kirişlerine tuzlanmış etler asılı.

yemek yerdik, hatta bazı akşamlar dostları burada konuk ederdik. Çepeçevre duvarlara iki yatak, bir masa, iki dolap, bir büfe, gaz ocağı tezgâhını yerleştirmek; tencereleri, aile fotoğraflarını, çarın ve cumhurbaşkanının resimlerini asmak gerekmişti. [...] Odanın bir yanından öbür yanına, üzerinde her zaman en son yıkanan çamaşırların kuruduğu ipler gerilmişti. [...] Yüksek bir pencerenin altına 'atölyeyi', annemin dikiş makinesini, babamın sandığını ve içine her zaman deri parçalarının, ayakkabı pençelerinin batırıldığı su dolu büyük bir gerdeli yerleştirmiştik."[2] Burada, küçük bir şehirde, henüz yeni yapılmış bir evin nispeten olumlu koşulları. Büyük kentlerin eski konutları daha da dardı.

1906 nüfus sayımına göre, nüfusu 5.000'i geçen kentlerde oturanların % 26'sı bir odada en az iki kişiyle yaşar, % 36'sı bir odada iki kişi yaşar ya da en azından bir odaya birden fazla insan düşer, % 16,8'inde her odaya bir kişi ve % 21,2'sinde bir kişiye birden fazla oda düşer.[3] 19. yüzyıl sonunun madenci mahalleleri, oturmak için daha büyük ve daha çok bölmeli bir alan sağlar: örneğin Anzin şirketinde, 70 metrekarelik bir alana ortalama üç oda düşer.[4] Ama ne kadar kaba olursa olsun,

bu işçi konutları, burjuvalar tarafından onlara mantıklı görünen ilkelere göre tasarlanmıştır: dip dibe, üst üste oturmanın yaygın olduğu kent konutlarından farklılık gösterdiği anlaşılır. İşyeriyle meskenin ayrılması, konutun genişlemesini beraberinde getirir.

Bu durum 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca sürer. Michel Quoist'ın, 1949'da Rouen'ın Saint-Sauveur semtine dair verdiği betimlemeler, 1900'lü yılların Belleville'inde geçen Léon Frapié'nin *La Maternelle* romanındaki, ya da Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Jacques Valdour'un yaptığı anketlerdeki halk konutlarının aynılarını göz önüne serer. Bunun nedeni basittir: 1919'dan 1940'a dek çok az inşaat –sadece 2 milyon konut– yapılmıştır. Savaşın bitiminde kiracıları korumak ve fiyat artışlarının yükselmesini engellemek için kabul edilen kira mevzuatı, kiraların o denli düşmesine yol açmıştı ki, mal sahipleri, burjuva müşteriye yönelik olanların dışında, kiralık bina inşa ettirmekten hiçbir çıkar sağlayamıyorlardı. Dolayısıyla, kâr amacı gütmeyen toplumsal örgütlenmelerin devreye girmesi kaçınılmaz olacaktır; ama 1912 tarihli bir yasayla öngörülen ucuz konut hizmetlerini, gereksinimleri karşılayacak emlak işlemlerine girişmek için yeterli mali güce sahip değil-

1955 yılında, kentte bir işçi ailesinin odası. Yataklar yığılmış, temiz ve süslü. Tığ işi perde. Çiftin yatağı Galerie Barbès tarzında. Yatağın üstünde çiftin evlilik resmi asılı. Radyonun sarsılmaz bir yeri var. Ailenin en az bir odası daha var.

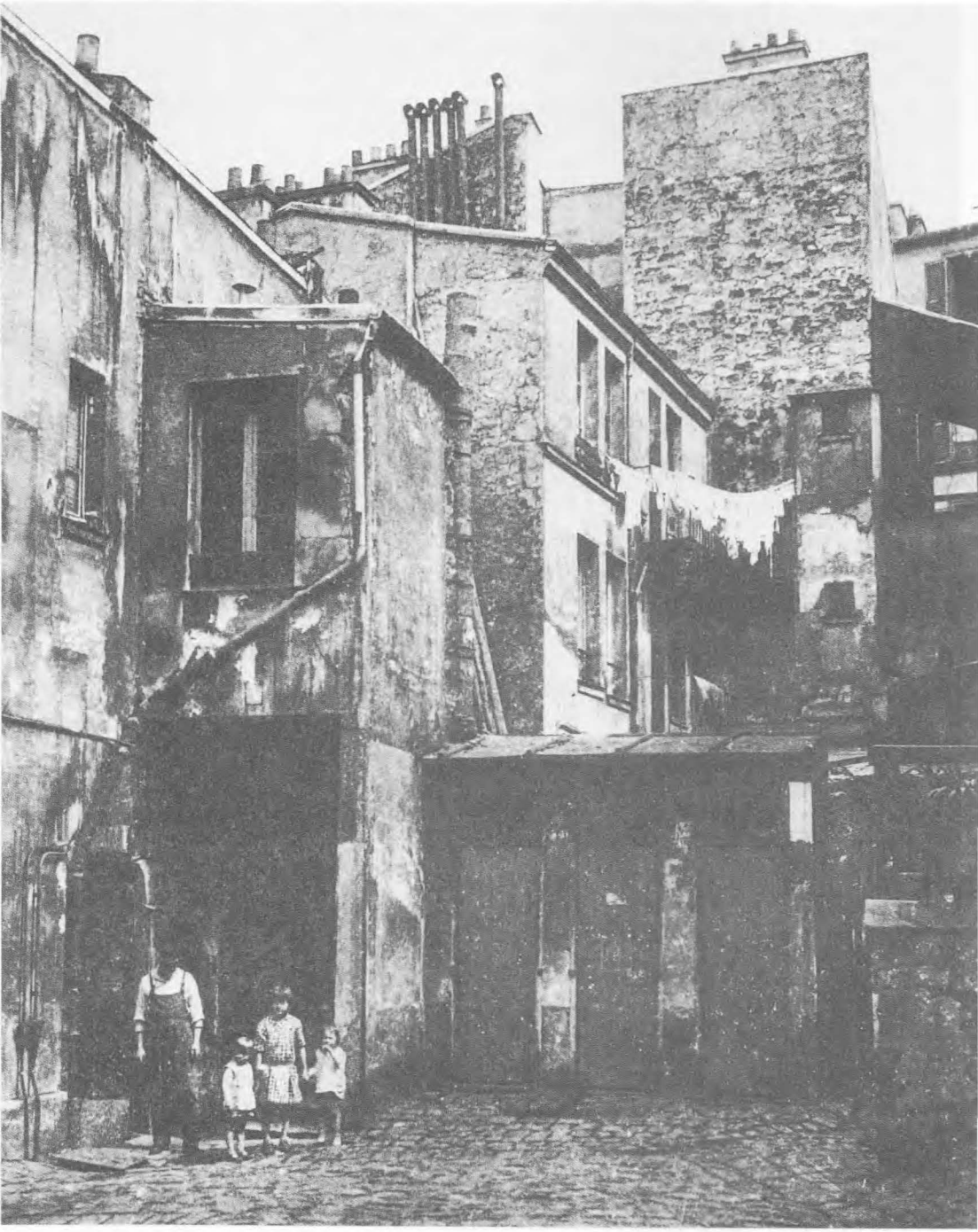

di. Yine de birkaç iş yapıldı: Loucheur Yasası'yla (1928) finanse edilen 200.000 ucuz konut, Villeurbanne Kuleleri, Paris'te surların üzerine yapılan binalar. Ama, genelde, 19. yüzyılın sonundan beri varolan halk konutu sorunu, 1950'li yılların başında hâlâ çözülmüş değildir. 20. yüzyıl kentler ve konutlar için henüz başlamamıştır.

Tabii ki, konutların konforu ve donanımı bu yarım yüzyıl boyunca neredeyse hiç değişmemiştir. Tek önemli değişim elek-trik şebekesidir: 1939'da neredeyse bütün köylere ulaşılmış ve kentlerdeki binaların çoğunda kullanılmaya başlanmıştır. Ama şehir suyunun sular seller gibi akması için daha çok beklenecektir. Rouen'da, Saint-Sauveur semtinde, 1949 yılında binaların yarısından çoğunda, tam olarak 2.233 binadan 1.300'ünde su yoktur.[5] Dolayısıyla sokak çeşmeleri hâlâ çok sık ziyaret edilir. Sokaklarının yarısının kanalizasyonu yoktur. Sıhhi tesisat yeni yeni yayılmaktadır. Evyede bir soğuk su musluğu bile olmayan yerde tabii ki yıkanacak yer de yoktur. Konutta tuvalet bulunmaz: en iyisi atık suyu avluya ya da merdivene bırakmaktır. Merkezi ısıtma –bazen de ısıtma– yoktur.

1959 yılında Roubaix'de (*altta*) ve Paris'te 19. bölgede iki halk konutunun avlusu. Aynı harap duvarlar, aynı eğri büğrü arnavutkaldırımı sokaklar. Ortak tuvaletler. Bisikletler ve leğenler önemli. Yıpranma ve temizlik yan yana.

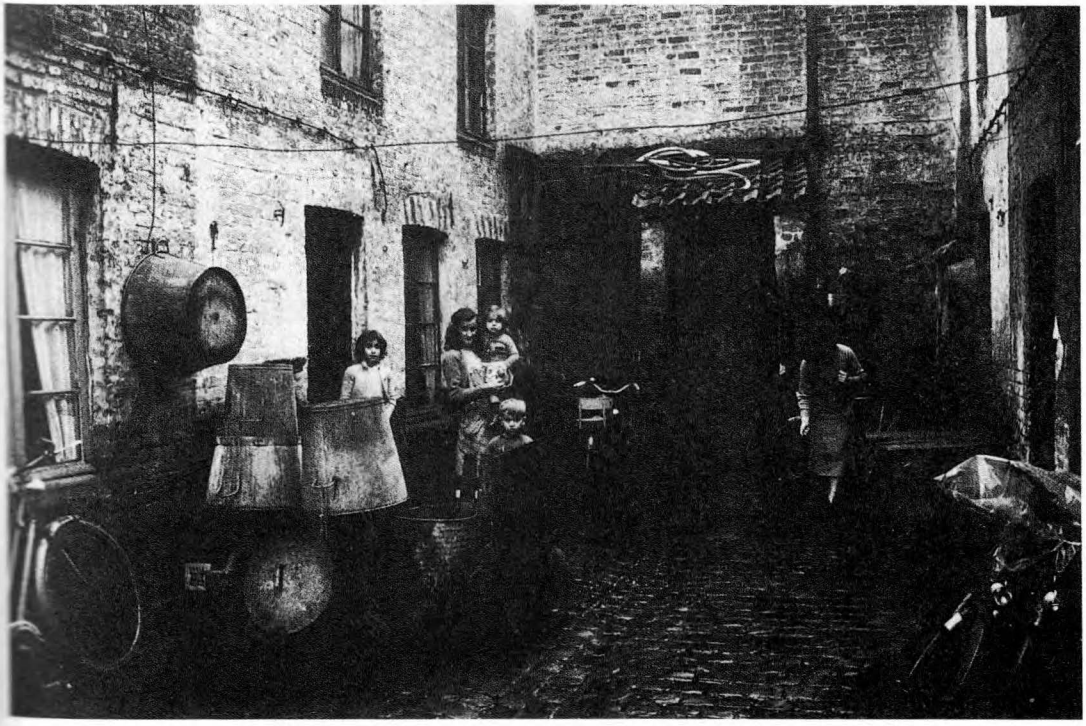

1954'ten sonra çağdaşlığa bir sıçrama

1954 nüfus sayımı, Fransa'da konutların geri kalmışlığını gösteren bir tablo çizer. 13,4 milyon konutun yarısından biraz fazlası (% 58,4) musluk suyu kullanır; dörtte birinin kendi tuvaleti vardır (% 26,6); onda birinin (% 10,4) bir küveti ya da bir duşu, yine bir o kadarının da merkezi ısıtması vardır. Özellikle geri kalmış olan kırsal kesim konutlarının ağırlığı göz önüne alındığında bile, bu bilançonun çıktığı dönemle aramızda otuz yıl olduğunu düşünebilmek güç.

1950'li yılların başından bu yana, Fransızların konutları benzeri görülmemiş bir değişim geçirir. 1953'te bir yılda inşa edilen yeni konut sayısı 100.000'i, 1959'da 300.000'i, 1965'te 400.000'i geçer. 1972'den 1975'e dek her yıl 500.000'den fazla konut tamamlanır: bu dört yıl içinde inşa edilen konut sayısı, iki dünya savaşı arası dönemde inşa edilenlerden fazladır. Bu önemli çaba, 1953-1960 yılları arasında, özel sermaye, kiraların yükselmesiyle tekrar kârlı duruma gelen inşaat sektörüne yeniden yatırım yapmaya başlayana dek kamu kuruluşlarından güçlü bir destek almıştır; bununla birlikte kamu kuruluşları yardımlarını belirli büyüklük, dağılım ve donanım ilkelerine göre veriyordu. Her ne kadar bu ilkeler birkaç kez değişime uğramış olsalar da, buradaki anlayış açıktır. Oturulabilir bir oda 9 metrekareden daha küçük olamaz. Bir konutun, mutfağın dışında bir ortak salonu, ebeveyn için bir ve iki çocuk için en az bir odası, özel tuvaleti, bir banyosu, özel ya da ortak merkezi ısıtması olur. HLM'ler (düşük kiralı toplu konutlar) ve ikramiye konutları için ilan edilen bu ilkeler en düşük düzeyi oluşturur ve kenar mahallelerde bitiveren dev şantiyelerde geniş ölçüde uygulanır. Müstakil ev sistemini bekleyen milyonlarca Fransız için toplu konutlar çağdaşlığa büyük bir sıçrayış anlamına gelecektir. Yeni konutlarla birlikte nüfusun büyük bölümü, çeşitli konfor, yerleşim ve donanımlara, bir zamanlar burjuvaziye ait olan barınma koşullarına erişir. Bu, çok büyük bir demokratikleşmedir.

Bu gelişmenin sonuçları dikkat çekicidir. 1973'ten hemen sonra, yani 1954 sayımının ezici bilançosunun üzerinden yirmi yıl geçmeden, Fransa'daki konutlar ortalama olarak her biri 20,1 metrekarelik 3,5 odadan oluşur, böylece evdeki her bireye ortalama 24,6 metrekarelik bir alan düşer. İşçiler, toplumun ortalamasından daha kötü koşullarda barınırlar ama onlarda da kişi başına 18,6 metrekarelik bir alan düşmektedir. Oysa, 1953 yılında yaptığı büyük araştırmada, P.-H. Chombart de Lauwe, kritik eşiğin kişi başına 14 metrekare olduğu kanısındaydı ve Paris'te 10 işçi ailesinden yalnızca birinin bu ölçüyü yakaladığını ya da

Sokak çeşmesi 1956'da hâlâ çok sık kullanılmaktadır. Evde musluk suyu olmayınca, en iyi çare çamaşırını gidip çeşmede durulamaktır. Su çekmek gerekiyorsa, iki güğümle gitmek en iyisidir.

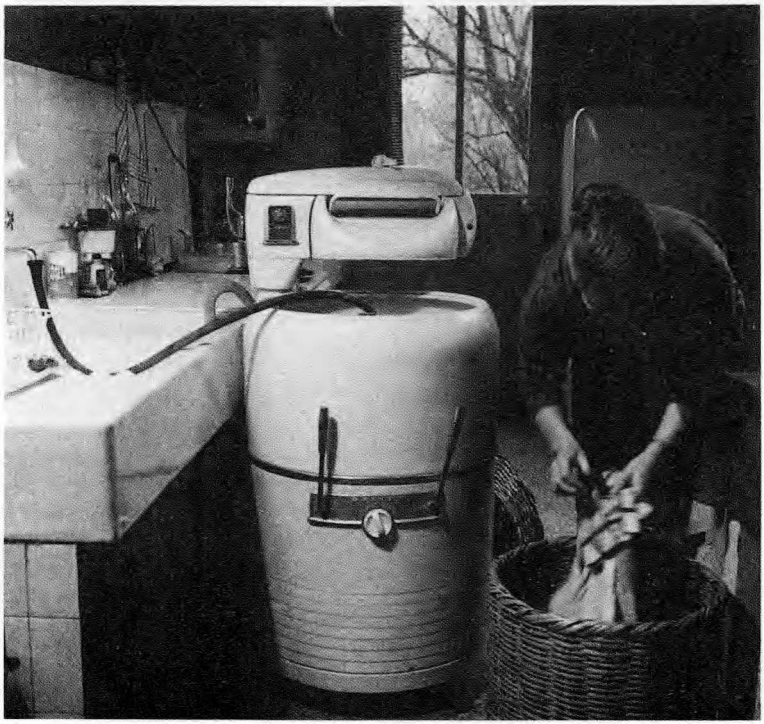

1956'da, Chalon-sur-Saône'lu bu kadın çamaşır yıkamak için hâlâ ırmağa gitmektedir. Diğerleri, birçok yıldan beri mutfaklarında henüz tam yerini bulamamış devasa çamaşır makineleri kullanmaktadırlar. İdeal olanıysa formika kaplaması ve alet edevat takımıyla, işlevsel ve hijyenik laboratuvar-mutfaktı...

geçtiğini gözlemliyordu.[6] Yirmi yıl sonra bu ortalama işçilerde 4 metrekare daha artar.

Aynı dönemde konfor yaygınlaşmıştır. Yine 1973'te, konutların % 97'sinde musluk suyu, % 70'inin kendi tuvaleti (bu oran 1982'de % 85'tir), % 65'inin bir küveti ya da duşu ve % 49'unun merkezi ısıtması vardır (1982 yılında bu son ikisinin oranı % 84,7 ve % 67,5'tir). *Aynı zamanda* suyu, kendi tuvaleti ve en az bir duşu olan "konforlu" konutların oranı 1953'te % 9 iken, 1973'te % 61'e çıkmıştır. Üstelik bu ortalama, yaşlı insanlar ve çiftçiler nedeniyle aşağı çekilir. Ve uygun bir nirengi noktası olan bu tarihten sonra ilerlemeler birbirini izlemiştir.

Ne var ki bu nicel değişiklikler, nitel değişikliklere yol açar. Kendi evinde daha büyük yaşam alanına sahip olmak: bu, başka bir mekân ve farklı bir yaşam biçimidir. Konutların büyütülmesi bölüm sayısının arttırılmasıyla gerçekleştirilmiştir ve sayılarının artması, bölümlerin işlevsel nitelikler kazanmasına yol açmıştır.

Ev mekânının yeni görünümü, en azından halk için, ortaya çıkan büyük bir yeniliğe göre düzenlenir: ailenin her üyesinin kendi özel hayat hakkına sahip olması. Özel hayat şöyle bölünür: özel aile hayatının içerisinde bireylerin özel hayatları.

Bireyin alanı

Bu konut devriminden önce, gerçekten de özel hayat aynı ev mekânında yaşayanlarla paylaşılıyordu. Özel hayatın duvarı aile hayatını kamusal alandan, yani yabancıları aile topluluğundan ayırıyordu. Ama bu duvarın ardında, burjuvazi hariç, topluluğun her üyesine özel bir alan sağlayacak yer yoktu, dolayısıyla özel alan evdeki topluluğun kamusal alanıydı yalnızca.

Olanaksız mahremiyet

Aile topluluğunun, üyeleri üzerinde uyguladıkları baskıyı bugün hayal etmekte zorlanırız. Kendini tecrit etme olanağı yoktu. Ebeveyn ve çocuklar günlük yaşamın bütün işlerini gerçekleştirirken üst üste yaşarlardı. Temizlenme, zorunlu olarak herkesin gözü önünde yapılıyordu, ve bu işlem edebi sarsabilecek düzeyde ise herkes bakışlarını çevirmek durumundaydı. Örneğin madenciler; şirketler duş yapılacak yerler inşa etmeden önce, evine dönen madenci salonda ahşap bir leğen, ocağın üzerinde de karısının ısıttığı suyu bulur, karısının yardımıyla burada yıkanırdı. Çiftlikte de durum aynıydı: salonda ya da dışarda yıkanılırdı – zaten çok az yıkanılır, dahası asla bütünüyle yıkanılmazdı.

Aynı biçimde, hiçbir zaman tek başına uyunmazdı: aynı oda içerisinde ve çoğunlukla aynı yatakta uyuyan birden çok kişi olurdu. Michel Quoist, İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde bile, tatil kolonilerine gelen ve yatakları gören çocukların hayranlıklarını aktarır: "Hem de herkese bir yatak var!" Michel Quoist onların bu tepkisine şaşırmaz: "Genellikle her evde yalnızca bir yatak vardır: burada, iki, dört, beş ve bazen daha çok sayıda insan uyur."[7] Durum kırsal bölgede hiç de farklı değildir: P.-J. Hélias büyükbabasının ortak salondaki çevresi kapalı yatağını paylaşırdı; 1947'de, Sainte-Inférieure'ün bir köyünde araştırma yapan iki etnolog aynı gözlemi yapar ve başka bir kültürden gelmiş insanların kınayıcı bakışlarıyla, ebeveyniyle aynı yatakta yatan dört yaşında bir çocuğun olduğunu belirtir.[8] Örnekler çoğaltılabilir.

Bu koşullar içerisinde, cepte ya da kesede taşınanlar dışında özel eşyalara sahip olmak güçtür. Dolup taşan bu alan içerisinde insanın kendisine bir köşe ayırması zordur. Yakınlarından bir şey saklamak olanaksızdır: en küçük uygunsuz durum anında bilinir ve yalnız kalmak için yapılan her girişim hemen dikkat çeker.

Ayrıca mahremiyet kavramının da hiçbir anlamı yoktur. Kısıtlayıcı –eşlerin yatak odası, giyinme, en azından ortak bir odanın özel bölümü olan musandra– mekânlara sahip burjuva aileler için tabu olan cinsellik burada gizli tutulamazdı. Genç kızlar kimsenin haberi olmadan âdet göremezlerdi, madenci ailelerindeyse âdet takvimi mutfak duvarına raptiyelenmiş vardiya takvimi üzerinde tutulurdu. Cinsel ilişkilere gelince, hem özel mekânın hem de kamusal alanın sınırında, bir balo salonunun civarındaki gölgelikte, çalılıkların ardında aşanır ya da aile topluluğu içerisinde ilan olmaktan kurtulamazdı. Köy evleri konusunda uzman olan A. de Foville 1894 yılında şöyle yazıyordu. "Ev sakinlerinin hepsinin ya da neredeyse hepsinin aynı odada yatıyor olmasıyla ahlak anlayışında hiçbir bozulma olmaz. Tersine bunun sonucunda bir tür karşılıklı gözetim oluşur [...]. Bundan bir tek edep duygusu incinir; ama bu rahatsızlık, hep kendilerine özel odalarda kalmaya alışık insanların düşündükleri kadar büyük değildir."[9] Léon Frapié de çocuklarıyla tek göz odada yaşayan ve aşk coşkusunun dizginlerini koyvermeden önce çocukları merdivene çıkaran bir çiftten söz eder: çocuklar merdivenlere oturur, anne babaları onları içeri alana kadar basamaklarda uslu uslu beklerlermiş.[10] Frapié'nin bu çifti incelik ve edep örneği olarak vermesi, ebeveynlerin çoğunun bu anlarda çocuklarını uzaklaştırmadıklarını düşündürtür; tarihçi, çocukların ve ergenlik yaşına gelenlerin cinsel eğitim sorununun ancak 1960'lı yıllarda ortaya çıktığını belirtir...

Ticaret mahremiyetin yeni ilkelerinin yayılmasına katkıda bulundu...

Yüzyılın başında, Fransızların büyük bir çoğunluğunun özel hayatı mekânların zorlamasıyla ailelerinin özel hayatıyla karışıyordu. Halk çevrelerinde birey, genellikle hediye edilmiş ender birkaç özel ve kişisel eşyaya sahip olabiliyordu: bir bıçak, bir pipo, bir tespih, bir saat, bir mücevher, tuvalet ya da dikiş çantasıydı bunlar. Genellikle mütevazı düzeyde olan bu eşyalar, bir bireyin kendisine ait olduğunu iddia edebilmesi açısından çok büyük bir simgesel değer taşıyordu. Bir kişinin, aile de dahil ötekilerin dışında birisiyle kurduğu bu bağa, köylülerin hayvanlarıyla kurdukları ilişkide de rastlanıyordu: ineklerin, köpeğin, atın bir özel adı ve bir efendisi vardı. Yoksul bir özel hayattı belki ama, bugün bir kediye ya da bir köpeğe olan bağlılığın, dünün köylülerinin yaşamalarını sağlayan hayvanlara olan bağından daha güçlü olabileceğini düşünmek güçtür.

Sırlar

Özel hayat aynı zamanda tutulan sırlara sığınırdı. Aile sırlarıydı bunlar, yani söylenmeyen, çocuklara bile söylenmeyen şeylerdi. Kişisel sırlardı: düşler, arzular, korkular, özlemler, ye-

1960 yılında bile hâlâ kötü koşullarda barınanların inanılmaz sıkışıklığı. Her yatakta üç çocuk. Çamaşırlar duvardan duvara gerilmiş bir ipte kuruyor. Radyo, dolabın üstüne atılmış. Pencerenin köşesinde öteberi yığılmış.

1961 yılında Sarcelles-Lochères. Toplu konut henüz bir mezbelelik olarak görülmez. Konforuna, donanımına, modern malzemelerine özenilir. Geniş yer sağlar. Sonunda, aileye alan sağlanmıştır...

rinmeler, kalıcı ya da geçici düşüncelerdi, ama genellikle dile getirilmezdi. Aile dışından, bu gizli şeylerin paylaşıldığı birer sırdaş olabilecek kişilerin önemi buradan gelirdi. Doktor onlardan biri değildir, çünkü halk kesiminde ona çok az başvurulurdu ve gitgide daha az göz önünde olacaktı: doktor ağır vakalarda gelir ve ziyareti, sır açmak için pek uygun olmayan hane içerisinde gerçekleşir. Hemşire ya da sosyal hizmetler görevlisi de, çoğunlukla kadınlara ait sırlara ortak olurlar, ve 20. yüzyılın başında çok sayıda açılan dispanserler bu sırlar için tarafsız bir alan oluşturur. Özel hayatın önemli sırdaşları noter ve papazdır: noter köylülerin, küçük ya da büyük burjuvaların aile stratejilerine –evliliklere, satın alma, satış, paylaşım ve bağış işlemlerine– tanık olur. Papaz günah çıkartır –özellikle kadınlara– ve en özel soruları sormaktan çekinmez. Malı mülkü olmayan, dolayısıyla aile stratejisi olmayan en yoksullar, inançsızlar ya da papazın günlük yaşamlarına burnunu sokmasını istemeyen inananlar –bu, kilise karşıtlığının temel nedenlerinden biridir–, bunlar sırlarını kendilerine saklarlar ve özel hayatlarını gündelik uğraşın suskun tekdüzeliğine gömerler.

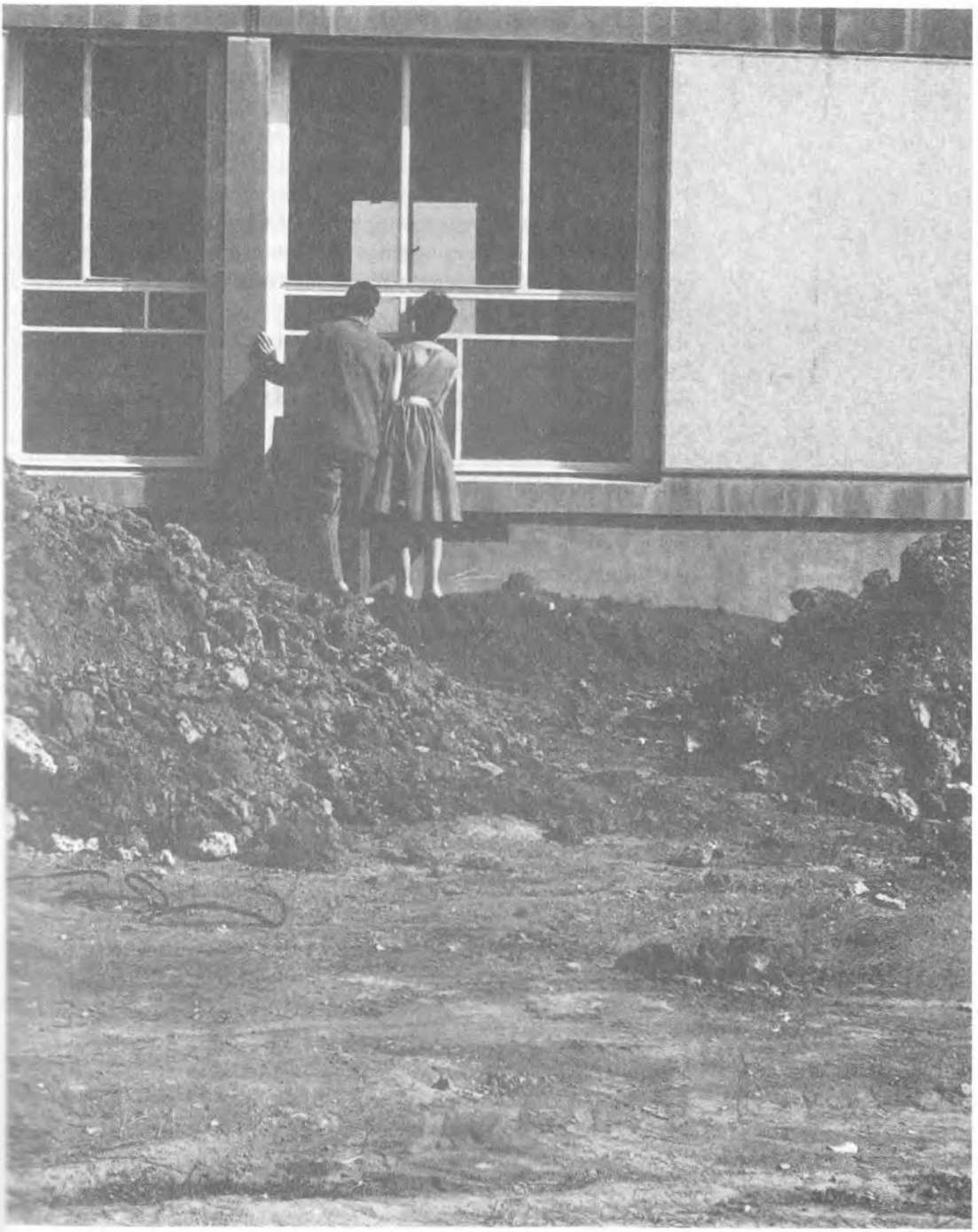

Burjuvazinin çok daha geniş bir özel hayatı vardı. Daha çok özel alan: kendi yatağına, kendi odasına, kendi tuvalet masasına, kısa bir süre sonra da kendi banyosuna sahip olmak. Noter ve papazın dışında daha çok olası sır ortağı: bunlar hizmetçiler, tek tek herkesi tanıyan, baş başa dertleşilebilen aile doktoru; daha geniş bir aile ya da arkadaş ilişkileri ağı. Sahip olunan boş zaman, bir amcayı, bir teyzeyi, bir vaftiz babasını, bir kolej arkadaşını görmeye olanak tanır... Esnaf ve zanaatkârlar ne bu boş zamana ne de bu geniş alana sahiptir; onların özel hayatları, ekonomik anlamda ayrıldıkları işçilerin ve köylülerin özel hayatına yakındır kuşkusuz. Malvarlığı ve gelirleri kesinlikle halkın geri kalanından daha üstün bir konum sağlamayan büro çalışanları, küçük memurlar, muhasebeciler, tahsildarlar, öğretmenlerden oluşan küçük burjuvazi ise, tersine, daha geniş mekânlı bir özel hayata sahip olmakla onlardan ayrılıyordu. Burada yaşama biçimlerini daha iyi tanımayı istediğimiz bir ara sınıf bulunmaktadır.

Bu bağlamda, Fransızların büyük çoğunluğunun barınma koşullarında meydana gelen değişimleri belirtmek için devrim sözcüğünü kullanmak aşırı kaçmaz. Genellikle birbirinden bağımsız birçok odadan oluşan modern konutla, modern su ve ısıtma sistemlerinin kullanımıyla birlikte, ailenin her üyesi kendisine bir kişisel alan edinebilmektedir. Boş zamanın yaygınlaşması –Halk Cephesi'yle gelen önemli aşamadan, kırk iş saati ve ücretli izin olanaklarından sonra– sahip olunan bu alanda yaşama zamanı sağlar. Tam anlamıyla aile yaşamı belirli anlarda –yemekler, Pazar günü– ve belirli mekânlarda –mutfakta ya da savaş sonrasında mimarların *living-room* olarak adlandırdıkları yerde– yoğunlaşır. Varoluş birbirine eşit olmayan üç parçaya bölünür: temel çalışma hayatı olan sosyal hayat, özel aile hayatı ve daha da özel olan kişisel hayat.

20. yüzyılın ikinci yarısında özel hayatın çeşitlenmesi ve genişlemesi haneyle sınırlı kalmaz. Özel hayat mekânının fethi yalnızca aile mekânının fethi değildir: bu, aynı zamanda bu alanın dışına çıkmak anlamına gelir. Otomobil yaygınlaşır: 1981'de ailelerin % 80'inin (vasıflı işçi ailelerinin % 84'ünün) bir, % 2'sinin (vasıflı işçi ailelerinin % 17'sinin) iki arabası vardır. Önce üst sınıflarda, evden işe gitmek için kullanılan araba, bireylere aile mekânlarının esiri olmamalarını sağlar. Kimi zaman ölçüsü kaçan kişisel yatırım, kendisi de bir mekân olan bu özel nesne için yapılır. Arabanın ve aynı zamanda diğer taşıma olanaklarının gelişmesi sayesinde, iş üzerinden kazanılan boş

zaman çok çeşitli yerlerde ve en özgür ilişkilerle birlikte kullanılır. Böylece bir zamanlar yalnızca burjuvazinin sahibi olduğu özel hayat anları ve mekânları nüfusun bütününe yayılır. Dağ yolculuğunda kurulan tatil arkadaşlıkları ya da kumsalda tadı çıkarılan aşklar 20. yüzyılın büyük yeniliklerinden birini oluşturur: özel hayat böylelikle ev duvarlarının dışına taşar ve sonunda bazı sosyal mekânların sahipsizliğini istila eder.

Asıl mesele, aile mekânının genişlemesinin konutların basit bir dönüşümünden çok daha fazla olmasıdır. Mekânın biçim değiştirmesiyle birlikte burada kurulan iktidarların biçimleri de değişir.

Aile kurumuna karşı özel hayat

Eski iktidarlar

Fransa'da yeni bir düşünce varsa, o da bireylerin özel hayatlarını istedikleri gibi sürdürme hakkına sahip olmalarıdır. Yüzyılın ilk yarısı boyunca özel hayat topluluğun denetiminden kesinlikle kurtulamıyordu: ünlü "duvar" bir burjuva ayrıcalığı idi.

Bu açıdan, hiçbir şey gerdek gecesine gösterilen toplumsal tutumdan daha çarpıcı değildir. Burası özel bir alan ve andır, bunun nedeni ise iki genç evlinin geceyi, bir odayı ve bir yatağı ilke olarak ilk kez paylaşıyor olmalarıdır. Burjuva kesiminde gerdek gecesinin geçtiği yer, balayının yapılacağı yer kadar kıskançlıkla korunan bir sırdır. Halk kesiminde ise –Fransa'nın çoğu bölgesinde köylü kesiminde ve işçi kesiminde de– âdet, düğüncülerin gündoğumunda yeni evlilerin yatağına *rôtie* götürmelerini gerektirir: bir oturakta sunulan beyaz şarap, yumurta, çikolata ve bisküvi karışımı bir yiyecektir *rôtie*. Burada topluluğun diğerlerinden çok daha özel bir eylem üzerindeki denetimi dikkat çeker. Ama aile değerlerinin başlıca yeri tuttuğu bu toplumda, evliliğin eksiksiz gerçekleştirilmiş olması temeldir. Aile toplumun temeli olduğuna göre, iki eşin birleşmesi topluma açık olmalıdır.

Çift arasında iktidarın paylaşımı

Aile kendi üyeleri üzerinde oldukça sıkı bir denetim uyguluyordu. Koca, ailenin reisiydi; evli kadının bankada bir hesap açtırmak ya da kendi mallarını yönetmek için kocasının yazılı iznine ihtiyacı vardı. Ata erkini o kullanıyordu. Kadının hukuksal açıdan kocasından aşağı olmasının ortadan kalkması için, 1965 yılında evlilik düzenlemelerine ilişkin yasaların ve ebe-

veyn otoritesine ilişkin 1970 yasasının çıkmasını beklemek gerekmiştir. Gerçekte durum, kimi bölgelerde ve kimi çevrelerde hukuktan daha eşitlikçiydi. Etnolog Susan Rogers, Lorraine bölgesindeki bir köyde –ama Aveyron'un bir köyünde değil– gerçek iktidarın, yalnızca çocukların evlenmesine değil, kocasının belediye başkanlığına aday olması gibi kamusal meselelerde de kararları etkili olan kadınlara ait olduğunu gözlemler. Bu iktidar, her zaman bunun tersi bir görüntüye zarar vermemek ve çocukların, akrabaların ve komşuların önünde "patron" rolünü her zaman kocaya bırakmak koşuluyla uygulanır.[11] Bu da kuşku uyandırır.

Gerçekten de, kadın ve erkek rollerinin paylaşımının, özel hayat alanında iktidarı sonuçta kadınlara verip vermediği soruşturulabilir. Her ne kadar Martin Seagalen'in geleneksel köylü ailesi örneğinde gösterdiği gibi bunu ayrıntılı biçimde açıklamak yerinde olsa da, kadın ve erkek arasında rollerin bölüşümü, daha çok dış dünyayı –önemli ticari işlemleri, ailenin temsil edilmesini, politikayı– erkeğe bırakarak kadını aile içine hapseder. Bu bölüşümün aldatıcı bir anlaşma olup olmadığı tartışılabilir; feministlere katılarak, önemli olanın sosyal hayat olduğu, ev yaşamının kadınlar için bir sürgün cezası anlamına geldiği söylenebilir; bunun tersine, başarının sadece ailevi olduğu, bireyin ailesiyle değer kazandığı bir toplumda, ev yaşamını denetim altında tutan kadınların aslında nihai iktidarı elinde bulundurduğu anlayışı desteklenerek aile değerlerinin öneminin altı çizilebilir. Özel hayatın tarihi açısından, burada evin tartışmasız olarak yerine göre farklı biçimde ama aynı anlamda "patroniçe" ya da "ev sahibesi" diye adlandırılan kişinin alanı olduğunu vurgulamak daha yerinde görünüyor.

Birçok durumda gerçekten de evine dönen koca aslında karısına dönüyordu: evde kadın hâkimdi. Erkek bir şeyi kirletmeksizin, kırıp dökmeksizin ya da rahatsızlık vermeksizin bu alan içerisinde bir girişimde bulunamazdı. Bunun sonucu ise, ailenin dışındaki tam anlamıyla bir erkek sosyalleşmesinin varlığıydı. Sınıflara ve bölgelere göre nedenleri ve özel koşulları farklılık gösteriyordu.

İşçi sınıfında konutların darlığı ve burada bir özel hayata sahip olmanın güçlüğü, çoğunlukla erkekleri kafelere sürüklüyordu. Fazlalaşan boş zamanları burada geçirebilmeleri için ev mekânının genişlemesi gerekti. Toplu konutlarda oturan ailelerin en önemsediği nitelik, erkeğin aletlerini koyabildiği ve tamirat işlerini yapabildiği kendine ait küçük bir odanın, bir ofisin,

kilerin ya da balkonun varlığıdır; ve çoğunlukla garajın gerçek bir atölyeye dönüştürülmesiyle erkeğin özel hayat alanı daha da genişler. Böylece özel hayatın fethinin yolu, karı-koca arasında evin alanlarının ve iktidarın bölüşümünden geçer.

Burjuvazide erkeğin çoğunlukla geniş boş zamanı olurdu; oyun oynamaya ve gazetelerini okumaya dernek lokaline giderdi. Hatta kimi zaman bir garsoniyer tutarak, ailesinin dışında, gizli saklı ikinci bir özel hayat alanı edinme lüksünü tanırdı kendisine. Buradaki evrim, mekânın yeniden düzenlenişinden değil, geleneklerin evriminden kaynaklanmıştır. Eşit düzeyde eğitim almış, bir meslek icra eden ya da edebilecek durumda olan, kamusal alanda eşit müdahale hakkını talep eden kadınlarla birlikte, görücü usulünden çok gençlik kamplarında ya da fakülte sıralarındaki tanışmalardan doğan evliliklerle birlikte, modern anlamda çiftler ve bu çiftlerle birlikte özel hayat üzerindeki iktidarın yeni bir dağılımı ortaya çıkmıştır.

Ebeveynin iktidarı

Bu noktada, özel hayatın düzenindeki temel bir değişikliğe varıyoruz. 1950 öncesi toplumda karı-koca arasındaki iktidar paylaşımı tartışılsa da, ebeveynin çocukları üzerinde uyguladıkları iktidardan kuşku bile duyulmazdı: çocukların hiçbir özel hayat hakkı yoktu. Boş zamanları kendilerine ait değildi: onlara bin türlü iş yükleyen anne babalarının elindeydi. Onların ilişkilerini sıkı bir biçimde gözetliyor ve aile dışı, hatta bir zararı olmayan arkadaşlıklarına karşı dahi çok sakınımlı oluyorlardı. Küçük oğlan, parkta, yakınındaki bir çocuğa en barışçıl biçimde bir harekette bulunmaya kalkıştığında bile onu gözünün önünden ayırmayan bayan, "Toto, küçük çocuğu rahat bırak" diye buyuruyordu.[13] Bu bir burjuvalık ölçüsü müdür? H. Mendras, aynı yasaklamanın İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, Novis köylülerinde de görüldüğünü belirtir:[14] okuldan eve dönerken oyalanılmamalıdır. Ve eğer gençler, kızlar bir yanda oğlanlar bir yanda gruplar halinde gidiyorlarsa, nedeni bu ilişkilerin folklorik bir çerçevede yer alması ve kamuoyunun denetimi altında, köyün bilgisi ve gözlemi dahilinde olup bitmesidir.

Çocukların ilişkilerinin denetimi yazışmalarına dek uzanıyordu: onların mektuplarını okumak yalnızca bir âdet değildi; onları iyi yetiştirmek isteniyorsa bu bir görevdi. Çocukların evden uzakta olması bu zorunluluğu ortadan kaldırmıyor ama bu görevin devredilmesini gerektiriyordu: 1930 yılında bile yatılı liselere gönderilen mektupların zarfında, okul müdürlerinin, ebeveynin izni olup olmadığını denetleyebileceği bir imza bulunmalıydı.

Bu eğitim uygulamaları ailelere çocuklarının geleceği konusunda karar verme yetkisini tanıyordu. Öncelikle de onların mesleki gelecekleri konusunda. Burjuvazide, çocukların alacakları eğitim konusunda ebeveyn karar verir. Halk arasındaysa, onlara hangi mesleğin öğretileceğine karar veren ve onları çırak olarak emanet eden yine onlardır. 1938 yılında popüler büyük bir derginin okurlarının % 30'u "Çocuklar için bir meslek seçip onları küçük yaştan bu yöne doğru yönlendirmeli mi?" sorusuna hâlâ olumlu yanıt vermekteydi.

Ama ebeveynin iktidarı daha da ileri gidiyordu ve onların özel hayatlarını kapsıyordu. Evlilik bir aile meselesiydi ve dolayısıyla doğrudan ebeveyne bağlıydı. Özellikle de malvarlıkları söz konusu ise. Toplumsal basamağın en altında, maddi imkânsızlıklar dolayısıyla hiçbir aile stratejisinin olmadığı kesimde, çocuklar eşlerini özgür bir biçimde seçiyorlardı. İşçi evlilikleri aile tarafından düzenlenmiyordu. Ama köylü, memur ve esnaf ya da zanaatkârlarda anne babalar çocuklarını yüzyılın başında görüldüğü gibi artık kendileri evlendirmiyorlarsa da, 1950'li yıllardan önce onların kabul etmedikleri bir eş seçmek zordu. Son olarak burjuvazide evlilikler "tanıştırmalar" vasıtasıyla hâlâ aileler tarafından ayarlanıyordu.

Genel olarak bütün çevrelerde evlilik çocukların rüştlerini ispatladıklarını belirtiyor ve onların ebeveynin iktidarından kurtulmasını sağlıyordu: "Bir evlilik, bir hanedir" deniyordu. Oysa kimi durumlarda, ebeveynin hamiliği sürüyordu, özellikle evlenen çocuklar aynı çatı altında oturuyorlarsa. Bu anormal görülen ve katlanılması zor, bununla birlikte her zaman kaçınılamayan bir durumdu. Bu da, özel hayatın ev mekânının güçlü bir iktidarın alanı olduğunu doğrular.

Sonuç olarak bu iktidarın silikleşmesi ve özel hayatın kişiler arasındaki duygusal alışveriş biçiminde düzenlenmesi, özel aile hayatının özerk kişisel yaşamların buluşmasına dönüşmesi için gereken, sadece evin alanının genişleyip farklı biçimde düzenlenmesi değildi. Aile kurumunun da esnekleşmesi gerekiyordu. Geleneklerin değişimi olmadan mekânın dönüşmesi yetersiz kalırdı.

Çocukların eğitiminin toplumsallaşması

Eğitim kurumunun gelişmesi, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki toplumsal değişimin temel belirtilerinden biridir. Herkes bunda hemfikir. Yine de bu olgunun ağırlığını kesin olarak tartmamız gerekiyor.

1930 yılında anaokulu. Okul, hijyeni ve temizliği yaymayı görev edinmiştir. Ama çocuklar ellerini yıkamak için henüz kollarını sıvamıyorlar...

Bir yandan, zorunlu eğitim süresinin uzatılması söz konusudur: Jules Ferry'den (1882) beri 13 yaşına ya da ortaokul diploması alan öğrenciler için 12 yaşına kadar zorunlu olan temel eğitim, 1936'da 14 (ya da 13) yaşına, 1 Ocak 1953'ten sonra doğan çocuklar içinse 16 yaşına kadar (6 Ocak 1959 tarihli düzenlemeyle) zorunlu olur. 1950-51 döneminde, 14 yaşındaki gençlerin yalnızca yarısı, 15 yaşındakilerin üçte biri (% 35,5) ve 16 yaşındakilerin dörtte biri (% 27,2'si) okula gidiyordu. 1982-1983 döneminde, 14-15 yaşındaki kız ve erkeklerin neredeyse tamamı okula gitmekteydi; 16 yaşındakilerin % 87,5'i, 17 yaşındakilerin % 70,4'ü okulluydu: günümüzde oransal olarak okula giden 17 yaşındaki genç nüfus, 1950 yılında okula giden 14 yaşındaki genç sayısından daha fazladır. Ve 18 yaşındakilerin ise neredeyse yarısı eğitim almaktaydı, bu oran 1950 yılında okula giden 15 yaşındaki gençlerden (% 44,8) daha fazladır...

Üç yıl daha fazla okul: sonuçta aileler için bu bir devrim sayılmaz; ve bunu yalnızca emeğin özel alanın dışına taşınmasının dolaylı bir sonucu görerek acele etmiş ya da bu konuyu geçiştirmiş oluruz. Çocuklar mesleklerini bundan böyle ebeveynlerinin yanında öğrenemeyeceklerdir, çünkü artık ebeveynler evde çalışmıyorlardır, çocukların mesleklerini dışarda öğrenmeleri gerekiyordur. Eğitim süresinin uzatılması ne sadece işgücünün eğitim düzeyini yükseltme kaygısı güden bir politikayla, ne de sadece güçlü bir ekonomik büyümenin ailelere telkin ettiği yükselme arzusuyla açıklanabilir mesleki eğitimin okullarda verilmesi de önemli bir rol oynar. Teknik ve mesleki eğitimin gelişmesi Fransız eğitim sistemine özgü niteliklerden biridir. 17-18 yaşındaki lise öğrencilerinin çoğu bu türden bir eğitim alırlar.

Aslında, eğitim süresinin uzatılması çok daha derindeki değişimlere işaret eder: öğrenimin toplumsallaşmasından ziyade toplumu öğrenmek. Bu eğitim eskiden aile içerisinde yapılıyordu, bu durumda da aile tam anlamıyla toplumun "temel hücresi" olarak tanımlanabiliyordu. Ağır ekonomik zorluklar yaşayan aile, benzer baskılara maruz kalmış daha geniş ortamlara uygulanabilir ilkelerle yönetiliyordu. Bu baskılar, üretken emeğin hem aile dışına taşınmasının hem de Trente Glorieuse'ün* nispeten refahından ve evde çalışmanın geçirdiği evrimin ardından neredeyse ortadan kalktı.[15] Anne babalar daha az otoriter, daha öz-

* İkinci Dünya Savaşı ile Petrol Krizi arasında ekonomik kalkınmanın yaşandığı 30 yıllık döneme verilen ad. (ç.n.)

Rennes'de belediye kreşi, yıl 1980. Çocukları kabul eden kurumların ilkesi, toplulukla yaşamasını öğrenmek gerektiğidir.

gürlükçü, daha müsamahakâr olmuşlarsa, bunun nedeni geleneklerin değişmesinde yatar – özellikle çocuklara şu ya da bu işi dayatma nedenlerinin ortadan kalkmasında. Baba otoritesi keyfi bir hale gelmiş, tartışmasız aile işlerinin yönetim merkezi olmaktan çıktıktan sonra boşa kullanılır olmuştur. Eskinin anne babaları âdetten olduğu kadar zorunluluk nedeniyle de otoriterdiler: fırtına tehdidi kendini gösterdiğinde, samanı kaldırmaları için çocuklara fikirleri sorulmuyordu ve birinin su taşıma, odun getirme vb. işleri yapması gerekiyordu. Yasanın gücü zorunluluktan geliyordu.

Hayat bilgisi eğitimi, aile içi eğitimin özgürleşmesiyle aileden okula geçmiştir. Okul çocuklara zamanın ve mekânın yaptırımlarını, birlikte yaşamayı, başkalarıyla doğru ilişkiler kurmayı sağlayan kurallara uyulmasını öğretme görevini üstlenir. Ve bu sosyalleşme yalnızca ergenlik çağına ilişkin değildir: bütün eğitim süreci buna katılır.

Sosyalleşme okulu: Anaokulu

Bu açıdan bakıldığında, on dört yaş sonrası eğitimindeki gelişim, anaokulunun yaygınlaşmasından çok daha az belirleyicidir. Böylesi bir ölçekte toplumsal hareket sadece Fransa'da

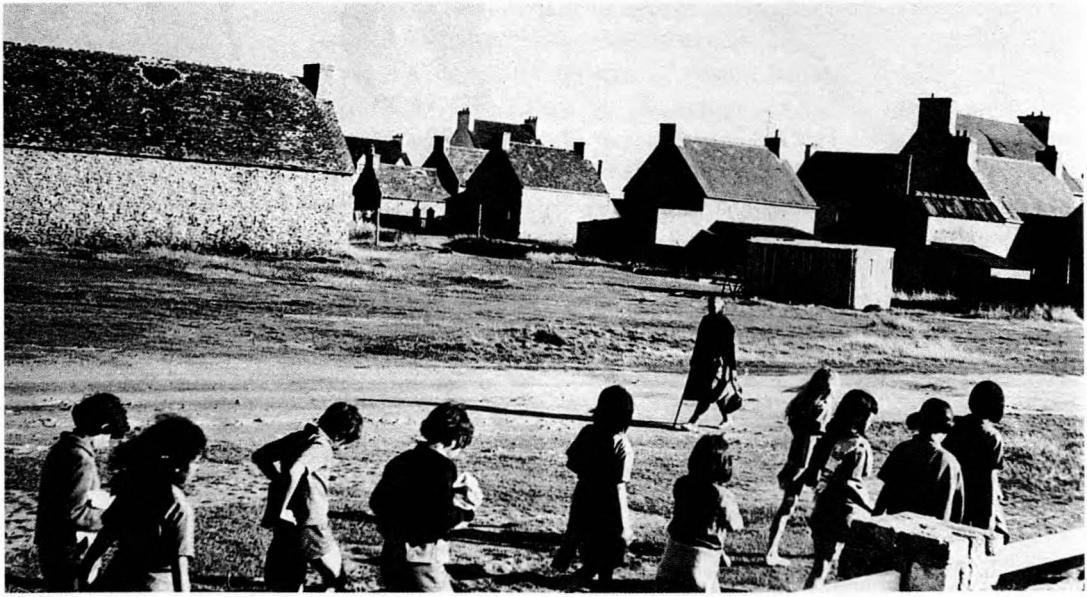

Britanya'da tatil kampı, plaj dönüşü. Bol temiz hava aldırmaya yönelik sağlık kaygısı bu küçük kentlileri tatillerini aileleriyle değil, arkadaşlarıyla geçirmeye yöneltir.

olmuştur. 1959'dan itibaren, yeni bir ilke, asla bir yasanın yaptırımı olmaksızın yavaş yavaş kendini benimsetti: çocukları anaokuluna göndermek. Önceleri geçerli kural onlara olabildiğince uzun süre bakmak, hatta okuma yazmayı onlara evde öğretmekti; anaokulları ya da küçük sınıflar yoksulların çocuklarını, anneleri çalışmak zorunda olan çocukları kabul ediyordu. Anaokulu, hiç yoktan iyidir denilen bir yer, bir yuvaydı; artık çocuklar için annelerinin yanında kalmalarındansa oraya gitmeleri tercih edilir olur. Anaokulu çağında okula vermek yaygınlaşır, üst sınıftan en iyi eğitimi almış ve en kentli, hatta annelerin de çalışmadığı aileler buna örnek oluşturur; 1982'de, üç yaşındaki çocukların % 91'i okula gider ve olabildiğince çok sayıda iki yaşındaki çocukların okullu olması için uğraşılır – zaten bunların üçte biri okula gitmektedir. Seçim bellidir: okul aileden daha iyidir ve onun yerini alır.

Çok hızlı gerçekleşen bu değişim, –bir kuşakta– ailenin kendini özel hayata geri çekişini ifade eder. Ailenin kendi rızasıyla yerini okula bırakması, kendi durumunun yetersizliğinin bilincinde olması ile açıklanabilir: Eğitim tümüyle, ortak yaşama ilişkin bir nitelik kazanırken, aile tam anlamıyla özelleşerek, bütünüyle eğitici olmayı bir kenara bırakır. Veliler, çocuklarını nasıl meşgul edeceklerini bilmediklerini söyleyerek, bunu daha somut olan kendi yöntemlerince belirtirler.

Tatil kampları örneği bunu doğrular. Başlangıçta bu kampların amacı sağlıktır: hayırsever kişiler kentli cılız çocuklara bol temiz hava aldırmak istiyorlardı. Bugün ise, çocukları değişik bir tatil geçirsin diye kamp arayışına girenler velilerdir: onların gözünde kamp aileden daha zengin, daha eğitici bir alan oluşturur.

Ergenlik çağındakiler, doğrusu, tatil kamplarına gitmekten nefret ederler ve 1960'lı yılların başından itibaren bu gençlik hareketleri giderek krize girer. Bunun nedeni, gençlerin özel bir hayata sahip olma hakkını kendilerince talep etmeleridir. Eğitme görevinin aileden okula geçmesi, aile dışı ilişkilerin değerinin ve meşruluğunun aile tarafından kabulü anlamına geliyordu. Eski aile, çocuklarını gerçekten bir tek kendisinin eğitebileceğini düşünüyordu ve aile dışı arkadaşlıklara karşı çok sakınımlıydı. Anaokulunu yaygınlaştıran hareketse bunun tersi bir ilkeden doğmuştur: çocuklar için başka ailelerin çocuklarıyla görüşmek iyidir. Toplum içinde yaşamanın eğitimi buradan geçer.

Çocuklar kendi ilişkilerini kurar kurmaz, dost ya da arkadaş toplulukları oluşturulur. Yalnızca görünürde kalan bir karşıtlıkla eğitimin bir kamu mercii olan okula geçmesi, aileye rakip başka özel hayat merkezlerini doğurur. Ergenlik çağındakiler, boş zamanları geçirmek için toplum hayatının kurallarıy-

Yavrukurtlar Vosge'larda. Sağlıklı hayat amacıyla olduğu kadar, eğitim amaçlı, yetişkinlerin gözetiminde ilkgençlik arkadaşlıklarını meşrulaştıran gençlik etkinliği.

1930'lu yıllarda bir sağlık memuresi. İki dünyanın karşılaşması. Sağlık ve hijyen kaygısı evde yeni alışkanlıkların yayılmasına katkıda bulunur.

la yönlendirilen belirli bir yapıdaki organizasyonlara katılmayı reddederler. Okul gibi kurumları kabul ederler çünkü bunun toplumsal gerekliliğini bilirler, ama okul onları sosyal olan iş yaşamından alıkoyar. Özel hayata ait boş vakit, ortak yaşam kurallarını dayatan kurumlar içerisinde yer alamaz. Belirli bir yaştan sonra tatil kampları ve gençlik etkinlikleri yaşamı idame ettiren kurumlar olmaktan çıkmak zorunda kalacaktır. Gençlerin yaşadığı bunalım da bu çelişkide yatar.

Aynı sorun ebeveynler için de geçerlidir: ailelerini aşırı zorlayıcı bir kuruma dönüştürürlerse, çocukları uzaklaşır; ama öte yandan aile asgari kurallar olmaksızın günlük yaşamını sürdüremez: geçici anlaşmalar, ustaca gerçekleşen değişimler, hararetli geçen pazarlıklar kuralların belirlenmesini sağlar.

Bu ayarlama, zorunlu eğitimin uzatılmasından doğan bir başka sonucun yardımıyla daha kolay hale gelir: çocukların geleceğini belirleyen kararlarda eğitim kurumunun giderek artan müdahalesi. Eğitimin okulda verilmesi, okulun toplumsal geleceğin belirlenmesindeki rolünü arttırır, dahası okul seçimi velilerin elinde değildir. Oturulan konut çocuğun hangi okula, sonra hangi ortaokula gideceğine karar verir: bu "sektörleşme"dir.

Ortaokulda ise, yönlendirme usulleri öğrencinin hangi lisenin hangi bölümüne gireceğini belirler – yönlendirme burada da sürecektir. Yalnızca iyi öğrencilerin seçme hakkı vardır, diğerleri yönlendirmenin dayattığını kabul ederler.

Yetkinin ailelerin elinden alınması kuşkusuz çatışma yaratır, çünkü bu durum genellikle toplumsal açıdan saygın isteklerin sonunun geldiğini gösterir. Ama karşı çıkıldığı kadar elverişli de bir durumdur: aslında nahoş yaptırımları bir dış merciye devretmiş olur. İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, çocukların kariyerini ya da mesleğini çoğunlukla veliler seçiyordu. Artık bu hevesten vazgeçtiler ve gelecekteki yaşamlarını seçme hakkının çocuklara ait olduğunu kabul ettiler.[16] Yönlendirme yönteminin öğrenciler üzerindeki müthiş baskısı, aile içi ilişkileri zorlaştıracak benzer bir baskıyı uygulamaktan kurtardığı için velilerin işlerine gelir. Zaten kamunun çocukların eğitimine müdahalesi eğitimle sınırlı kalmaz; başka alanlara da kayar. Çocuk daha ana rahmine düşer düşmez, devletin ilgi alanındadır ve en azından anne öngörülen yardımlardan yararlanmak istiyorsa, doğumdan önce üç kez tıbbi yoklamaya tabi olmak zorundadır (1946). Aynı tıbbi gözetim emzirme ve bebeklik döneminde de sürer. Aşılar zorunlu olmuştur. Kısacası aile yardımlarının yaygınlaşmasıyla –1932 yasasından 1939 tarihli aile kanununa ve 1946 yasasına dek– hamilelik ve bebeklik dönemi tıbbi gözetimi artar.

Dahası da vardır: eğitim kamu mercileri tarafından denetlenebilir. İki savaş arasında, kamu sağlığı ve veremle savaş adına, gezici hemşireler aileleri dolaşmaya başlarlar. Kimi zaman, Suresnes'de, sosyalist belediye başkanı Henri Sellier'nin girişimiyle olduğu gibi, bu faaliyetler düzenlidir ve beldedeki bütün evlerin bir dosyasını oluşturmaya olanak sağlar. Kısa bir süre sonra aile yardım sandıkları, verdikleri yardımların yerinde kullanılıp kullanılmadığından emin olmak için, sosyal hizmet görevlileri gönderirler. Bunlar ailelerin bütçelerini denetler ve tavsiyelerde bulunur; daha olumsuz durumlarda aile koruma altına alınır (1942), ve sosyal hizmet görevlisi yardımı ebeveynlerin adına kullanır.

Aile yardım sandıklarının faaliyetlerine, sağlık, sosyal ve adalet işleri yönetimlerinin faaliyetleri de eklenir. Karmaşık bir mevzuat, çocuk hâkimine, çocukların bakımını ailesinden almaya ve başka bir kişiye vekâleten vermeye olanak tanır (1958 tarihli karar, 1959 kararnamesi). "Tehlikedeki" çocukların kendi istekleri dışında bir yere yerleştirilmesiyle birlikte, kuşkusuz

Veremle savaş yurtsever bir mücadeledir.

FEMME
NES PAS UNE
LAPINE :
PLANNING
FAMILIAL
2, RUE... COLONNES
PARIS 2e

çok uçta bir durumla karşılaşılır: kamu yetkisinin çocukların eğitimini velisinden başkasına verebilmesi, aynı zamanda eğitim işlevinin özel hayat alanının dışına kaymasının da bir göstergesidir. Henüz çocukların kötü muamele nedeniyle anne babaları hakkında şikâyette bulunabildikleri İsveç'in geldiği aşamada değiliz ama daha şimdiden Fransa'da velilerin çocuklarının eğitimini ancak kısmen ve kamu gücünün denetimi altında sağladıklarını söyleyebiliriz. Toplum içinde yaşama kurallarının çocuklarına öğretilmesi işini ebeveynler okula bırakmışlardır; onlara çocuklarını beslemek, gereksinimlerini sağlamak, özellikle de onları sevmek kalır, ama son kertede bu görevi doğru biçimde yerine getirip getirmediklerine karar veren kamu gücünün denetimidir.

Böylece aile, kendisini bir mikrotoplum kılan işlevlerini giderek yitirir. Çocukların sosyalleşmesi ailenin etki alanının oldukça dışına çıkmıştır. Dolayısıyla aile bir kurum olmaktan çıkarak yalnızca özel hayatların bir buluşma noktasına dönüşür.

Feminizmin karmaşıklığını sonraki bölümlerde göreceğiz. Feminizm, kadının gerektiğinde kendisine karşı aile içerisinde özerk olmasını talep etmiştir: *Kadınlar tavşan değildir: Aile planlaması.*

Gayriresmi aile

Evliliğin geçirdiği evrim, aile kavramının yaşadığı bu derinlemesine değişimin iyi bir göstergesidir.

Özellikle bir aile olayı olan evlilik, tören kurallarına göre iki aileyi bir araya getirir. Ama bu âdet giderek kaybolur, düğünler küçülür... Kısa süre sonra kurumun bizzat kendisi tartışma konusu olacaktır.

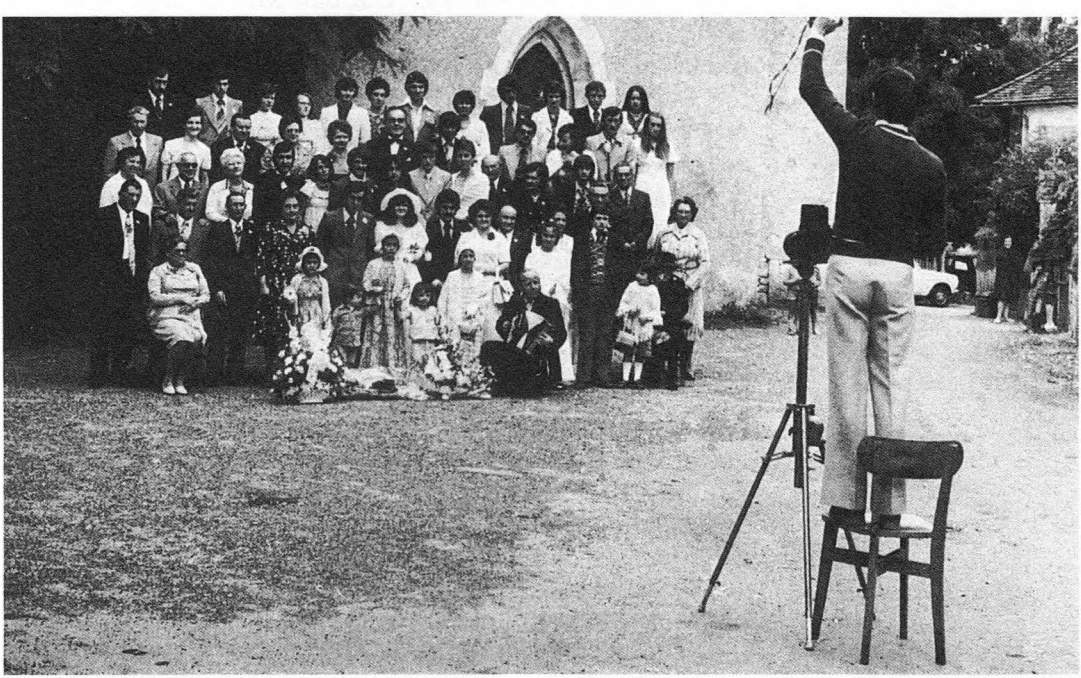

Sözleşme olarak evlilikten...

Yüzyılın ilk yarısında evlenmek; bir yuva kurmak, net olarak tanımlanmış ve ortak yaşam içerisinde açıkça okunabilir bir toplumsal gerçekliğin temelini atmaktı. 1930 yılında hâlâ ahlaki nitelikler gibi meslek ve servet durumu da bir birlikteliğe karar verilmesi için, estetik ya da psikolojik niteliklerden daha önemli görünüyordu.[17] Çok çetin geçeceği belli olan ve yalnız insanlar için daha da zor olan bir yaşam boyunca birbirine yardım etmek ve destek olmak için; çocuk sahibi olmak, mirası arttırmak ve bunu çocuklara devretmek, onları başarılı kılmak ve böylece başarılı olmak için evlenilirdi. Bu toplum içerisinde aile değerleri esas olurken, bireyler aslında ailelerinin başarısına ve kendilerinin bu başarıdaki payına göre değerlendiriliyordu.

Bu ortak tasarı, içinde güçlü bir hukuksal yapıyı barındırıyordu: noterin müdahalesi olmasa bile evlilik kalıcı bir sözleşme oluşturuyordu ve ancak çok ciddi nedenlerle feshedilebilirdi: 1884 yasası bunu ancak eşlerden birinin ciddi bir yanlışının onaylanması durumunda kabul ediyordu. Boşanmalar enderdi: yüzyılın başında yıllık boşanma sayısı 15.000'den azdı, bu sayı 1940 yılına kadar yıllık 30.000'i geçmiyordu. Gerçekleşen her beş boşanma vakasının dördünde boşanmak isteyen kadınlardı; örneğin, alkolik kocaları onları aldatmakla, dövmekle, ailenin ihtiyaçlarını karşılamakta aciz olmakla kalmayıp bir de yük olduğunda dava açıyorlardı.[18] Maddi zorluklar duygusal düş kırıklıklarının önünde gidiyordu.

Doğrusu, o dönemde duyguların evlilikteki işlevini belirlemek güçtür: bütün söyleyebileceğimiz, toplumsal anlayışın aşkı ne bir evlilik koşulu ne de evliliğin başarı ölçütü olarak gördüğüdür. Evlenmek için, bir kadın ve bir erkek birbirlerinden hoşlanmalı, anlaşabilecekleri kanısını edinmeli, birbirini takdir etmeli, beğenmeli, kısacası uyuşmalıydı. Bu kesinlikle onların birbirlerini zaten seviyor olmalarını gözardı etmiyordu, tıpkı birbirlerini daha sonra sevmelerini sağlamayacağı gibi: evliliğin kurumsal özelliklerine verilen değer duygusal gerçeklerin üstünü örtüyordu. "Fiziksel" yönüne gelince –henüz "cinsel" denmiyordu–, evlilikte mutluluğun koşulları üzerine 1938'de yapılan bir araştırmada, fiziksel özellikler önemli olsa da (% 67), sadakatten (% 78), düşünüş tarzından (% 78), yetkinin paylaşımından (% 76) ve özellikle de sıkıntıların ve işlerin paylaşımından (% 92) sonra geliyordu. Evlenmek, öncelikle bir ekip oluşturmaktı.[19]

aşk evliliğine...

İşler muhtemelen 1930'lu yıllarda değişmeye başlar ama bu değişikliğin tam tarihini söylemek imkânsızdır, çünkü önceleri üstü geleneksel kalmış bir söylemle örtülüdür. Katolik çevre-

lerde "tinsel evliliğin" ortaya çıkışı bir kerteriz noktası sağlar: İşgal döneminde "genç yuvalar" grupları yaygınlaşır, böylece kısa sürede yayın organlarına sahip olacak akımlar oluşmaya başlar. *L'Anneau d'or*'un (Altın Yüzük) ilk sayısı Ocak 1945'te çıkar ve ikinci sayısında, saygıdeğer bir kilise adamının imzasını taşıyan (evlilikte) gerçek bir aşka övgü şiiri yayınlanır. Eğer kurulan benzerlik tarihsel açıdan uygunsuz olmasaydı Edith Piaf'ı düşünebilirdik. Katolik çevreler genel gelişimde geride mi kalmışlardı? Pek öyle görünmez, çünkü belirtiler bu yöndedir. Philippe Ariès, 1953 yılında yayınlanan dikkat çekici bir makalesinde, evlilikte aşkın tüm yönleriyle, özellikle cinselliğin –cinsellik sözcüğü kullanılmıştır– değerlenmiş olmasının yeni bir olgu olduğunu belirtir ve 1948 yılında üniversite öğrencilerinin % 12'sinin evli olduğuna dikkat çeker;[20] bunda haklı olarak önemli bir değişikliğin belirtisini görür, çünkü bir mevki sahibi olmadan önce evlenmek büyük bir yeniliktir ve öğrenci evlilikleri aşk evlilikleridir.

Zaten, toplumsal değerler değişmektedir. Kadın dergileri, duyguları meşrulaştıran ve başlıca Freudcu kavramları halka yayan doktor ve psikologların sözlerine yer verir. Paris'te 1953 yılında öğretmen okullarında evliliğe hazırlık konferansları verilir; örneğin bu konferanslarda evlilik, çocuk sahibi olma arzusuyla tamamlanan duygusal olgunlaşma sürecinin bir evresi olarak gösterilir.[21] Çocukların iyi yetişmeleri için yalnızca anne babalarının onlara gösterdiği sevgiye değil, aynı zamanda anne babanın birbirine gösterdiği sevgiye de gereksinim duydukları kanısı yaygındır.[22] "Çift" sözcüğü "çift yaşamı", "çift sorunları" gibi ifadelerde kullanılır. Kısacası, bundan böyle aşkın evlilikte merkezi bir yeri vardır, hatta evliliğin temelini oluşturur.

Bu yeni değer, ifade ettiği duyguların içtenliğiyle cinselliği meşrulaştırır – sözcük 1950'lerin sonuna doğru halk arasında kullanılmaya başlanır; hatta aşkın dili olur. Bu, geleneksel keşişliğin o güne dek cinsel ilişkiyi, erkek zaafı ve soyun çoğalması için verilen bir ödün olarak hoşgören Katolik çevrelere yeni ilkeyi tanıtan doktor Başrahip Oraison'un kitabının başlığıyla söylemek gerekirse, *Eşlerin Birleşmesi*'nin (*L'Union des époux*) göstergesidir. Daha farklı görüşteki bir dergide, "evlilik angaryasına" geri dönmeden önce zevki başka birisinin kollarında keşfeden, kocasının "gerçek bir kadın" yapamadığı "mermerden bir kadının" öyküsü okunabilir.[23] Başka bir yerde bir kadın şöyle yazar: "birbirinin yanında aşksız yaşamak, ayrı yaşamaktan daha ahlakdışıydı."[24] Artık cinselliği meşrulaştırmak için evlilik kurumu yeterli değildir: aşk gerekmektedir.

Yine de aşk ve evlilik henüz birbirinden ayrılmaz, çünkü cinsellik hâlâ doğurma istenciyle ilgilidir. Doğum kontrolü bilinse de erkeklerin boyunduruğu altındadır, hamilelik ve sonuçlarıysa doğrudan kadınların sorunudur. Genel kanı, "nişanlıların" birbirlerini sevmeleri ve birlikte bir hayat kurmalarını istemeleri koşulunda evlilik öncesi cinsel ilişkiye karşı daha hoşgörülüydü, ama bekâr annelere karşı eleştiri hâlâ çok sertti. Genç kızlar da, "hayırlı bir gerekçe", yani evlenme vaadi olmadan genç erkeklere lütufta bulunmayı reddetmeye devam ediyorlardı. Evlilik içi çocukların oranı sabit kalırken, evlilik öncesi hamileliklerin sayısı 1972 yılına kadar artar: birleşmelerin takvimi değişmektedir, amacı değil.

Bununla birlikte yaşam biçimi de değişir. Feminizm, 1968 olaylarıyla yeni bir yankı bulur. Doğum kontrolü yanlısı hareket farklı bir anlam kazanır: "aile planlaması"yla birlikte bu hareket doğumların takviminin ve istenmeyen gebeliklerin kötü sonuçlarının denetime alınması konularını yaygınlaştırır: bu, Neuwirth Yasası'nın (1967) gerekçelerini açıklar. Birkaç yıl sonra, kürtajın yasallaşması için, ki bunu Veil Yasası (1975) gerçekleştirecektir, kadınların kendi bedenlerine sahip olma hakkı ileri sürülür: "Bu benim bedenim, onunla istediğimi yaparım." Kadının "özgürleşmesini", anne olma iradesi hakkı izler. Kadın doğum kontrolü bu bağlamda yaygınlaşır ve cinsellik doğurganlıktan ayrılır.

Bu durumda evlilik giderek bir kurum olmaktan çıkar ve resmi bir işleme dönüşür. Eğitimin gelişmesiyle birlikte, gençler aile içinde geniş ölçüde bir bağımsızlığa sahip olmuşlardır; artık ebeveynin iktidarından kurtulmak için evlenmek zorunda değillerdir. İlişkiler istendiği gibi olana dek tamamına erdirilmediğinden, karşı cinsten biriyle düzenli bir ilişki kurmak için de evlenmek zorunlu değildir.

Gençlerin birlikte yaşamaları

Bu durumda evli olmayan genç çiftlerin çoğaldığı görülür; bu, toplumbilimcilerin kibarca "gençlerin birlikte yaşaması"[25] diye adlandırdıkları şeydir. 1968 ve 1969 yıllarında evlenen 100 çiftten 17'si daha önce birlikte yaşıyordu; 1977 yılında bu oran 100 çiftte 44'tü. Gençlerin birlikte yaşaması giderek kamuoyunda kabul görür. Karşı olduklarını açıkça göstererek onlarla bağlarını koparmak istemeyen, "birlikte oturanların" aileleri bu durumu kabullenir; % 75'inde ailelerin bu durumdan haberi vardır, hatta % 50'sinde, birlikte yaşayan çifte maddi destekte bulunurlar. Bunun nedeni, bunu bir tür evlilik denemesi olarak görmeleri ve birlikte oturmanın bir evlilikle sonuçlanmasını ümit etmeleridir, çoğunlukla da haklı çıkarlar.

Birlikte oturma bir yaşam tarzıdır. Burada sözleşmelerin, masaların, koltukların, klasik mobilyanın reddedilişi görülüyor.

Yeni bir yaşam biçiminden ve yeni bir kültürden ayrı tutulamayacak kentli aile.

Birlikte yaşama, evliliği kurum olarak derinlemesine sarsar. Gerçekten de evlilik, zaten birlikte yaşayan çiftin yaşamına değişiklik getirmez. Onlara fazladan bir toplumsal tanınma getirmez, arkadaşları ve aileleri tarafından zaten evli gibi kabul görmüşlerdir. Hukuksal düzeyde, aile yardımları ve sosyal güvenlik açısından tasdiklenmiş bir beraber yaşama, evlilikle aynı biçimde işleme sokulur. Birlikte yaşayanlar evlenmekle hiçbir şey kazanmazlar, tam tersine çoğunlukla kaybettikleri duygusuna kapılırlar: evlenmek, yükümlülük altına girmek, hayatını kısıtlamak anlamına geliyordu; oysa birlikte yaşayanlar içten bir hediye ile tatmin olur ve gelecekten sakınırlar. Bu bahse girmek onlar için tehlikeli görünür. Evlenmek aynı zamanda özgürlüğünü devretmek, bireysel bazı imkânlardan feragat etmek, kısacası kısıtlanmak değil midir?

Dahası, birlikte yaşayanlar, evliliğin ilişkilerine zarar vermesinden çekinirler. Duygusallığın bir alışkanlığa, tekdüzeliğe dönüşmesinden korkarlar: bu, yaşlanmak ve burjuvalaşmak anlamına gelecektir. Birbirini sözleşme yoluyla sevmek onlara olanaksız görünür: eğer sevgi vadedilmişse bir zorunluluğa dönüşmez mi? İnsanlar oldukları gibi sevilmek isterler, zorunlu olunduğu için değil. Beraberliklerinin içtenliğini, tazeliğini, yoğunluğunu korumaya özen gösterirler mukavele olmaması, kurumsal temelsizlik, ilişkilerinin kalitesinin bizzat güvencesidir.[26]

Her bireyin özel hayatı olduğu savı böylece içten içe evlilik kurumunu kemirir. Kişisel gelişimin ayrıcalıklı alanı olan ikili yaşam, yalnızca kendilerini ilgilendiren bütünüyle özel bir meseledir. Evliliğin hukuki onayı hem zayıflar hem de seyrekleşir. Bir yandan da 1975'te çıkan yasa anlaşmalı boşanmayı getirir. Ayrıca boşanma sayısı, bu yasadan önce de hızla ve büyük oranda çoğalmaktadır: 1960'ta 28.600 boşanma olur, bu sayı 1970'te 37.400, 1975'te 54.300 ve 1980'de 79.700'dür. Evliliğin ilk yıllarındaki boşanmalar açıkça artmıştır: evlilik tartışmasız biçimde giderek daha dayanıksız hale gelir.

1971 yılında 416.500 evlilik kutlanmıştır, bu rekor sayıdır. On yıl sonra bu sayı 100.000 azalır. Bekârların sayısı yükselir: 1981'de 30-34 yaş arası erkeklerin % 16'sı, kadınların ise % 13'ü resmen yalnız yaşamaktadır. Aynı dönemde birlikte yaşama sistemi evliliğe varmaksızın sürmektedir. 1981 yılında erkeğin 35 yaş altında olduğu çiftlerin % 11'i evlilik dışı ikili yaşam sürerken, bu oran altı yıl önce % 5'tir. Bekârlık ve evlilik dışı birliktelik, eşzamanlı ya da birbirine alternatif olarak, özellikle toplumun üst sınıflarında yaygınlaşır: yöneticiler, serbest meslek sahipleri, hatta memurlar. Bu,

eğitimli ve kültürlü kentlilerin yaşam biçimidir. Paris'te, 1982 nüfus sayımına göre, hanelerin yarısında tek bir kişi yaşamaktadır.

Bu nedenledir ki evlilik ve ailenin kendisi sarsıntıya uğramıştır. Bir çift ve çocuklarından oluşan aile artık tek ölçü değildir: tek ebeveynli ailelere giderek daha sık rastlanır. 1981'de, çocukların % 10'u tek ebeveyn tarafından büyütülmektedir, bunların dörtte üçünden fazlası annelerdir. Çocuklarının bakımını üstlenen boşanmış kadınlara, giderek artan sayıda bekâr anneler eklenir. Evlilik dışı yapılan çocuk doğumundaki oran 1970'ten itibaren ikiye katlanmıştır: 1981'de, sekiz çocuktan biri evlilik dışı ilişkiden doğar. Ama bunların yarısından fazlası babaları tarafından tanınır, bu oran 1970'te beşte birdir: doğum kontrolüyle birlikte istismar edilen, terk edilen genç annelerin yerini, evlenmeden ve üstelik erkek arkadaşlarıyla anlaşmazlığa düşmeden anne olmayı seçen bekâr kadınlar alır. Ama çocukları üzerindeki tek ebeveyn yetkisi anneler tarafından uygulanır: böylece anne ve çocuk arasındaki bağ, tek sabit ve sağlam aile ilişkisi olmaya başlar.

Çift artık tek kural değil

Kuşkusuz bu aşırı uçtaki durumlar henüz yaygınlaşmamıştır ve değişim kesintiye uğrayabilir ya da seyri değişebilir. Ev mekânındaki değişimler, çalışma hayatının ve eğitimin büyük bir bölümünün sosyalleşmesi, günlük sıkıntıların hafiflemesi ve yaşam biçimlerinin belirleyici evrimi tam anlamıyla bir dönüşüme yol açmıştır. Yarım yüzyıl önce, aile bireyden önce gelirdi; şimdi birey ailenin önüne geçmiştir. Birey ailesine kenetliydi; kendi özel hayatı, aile yaşamıyla karışmadığı zaman ikincil önemde, bağımlı, çoğunlukla gizli ya da marjinaldi. Bireyin aileyle ilişkisi tersine dönmüştür. Günümüzde, annelik dışında aile, onu geçici olarak oluşturan bireylerin bir araya gelmesinden başka bir şey değildir: her birey kendi özel hayatını yaşamakta ve gayriresmi bir aileden bunu kolaylaştırmasını beklemektedir. Yoksa, tersine, ailenin onu boğduğu izlenimini mi taşır? O zaman bundan yüz çevirir ve daha "zenginleştirici" karşılaşmalar arar. Özel hayat aile yaşamıyla iç içe geçiyordu; artık aile, özel bireysel yaşamların gelişmesine getirdiği katkıya göre değerlendirilmektedir.

Kral-birey

Saygınlığını kazanan beden

Bireysel özel hayatın önceliğini göstermek için bedene modern tapınmadan daha iyi bir işaret yoktur.

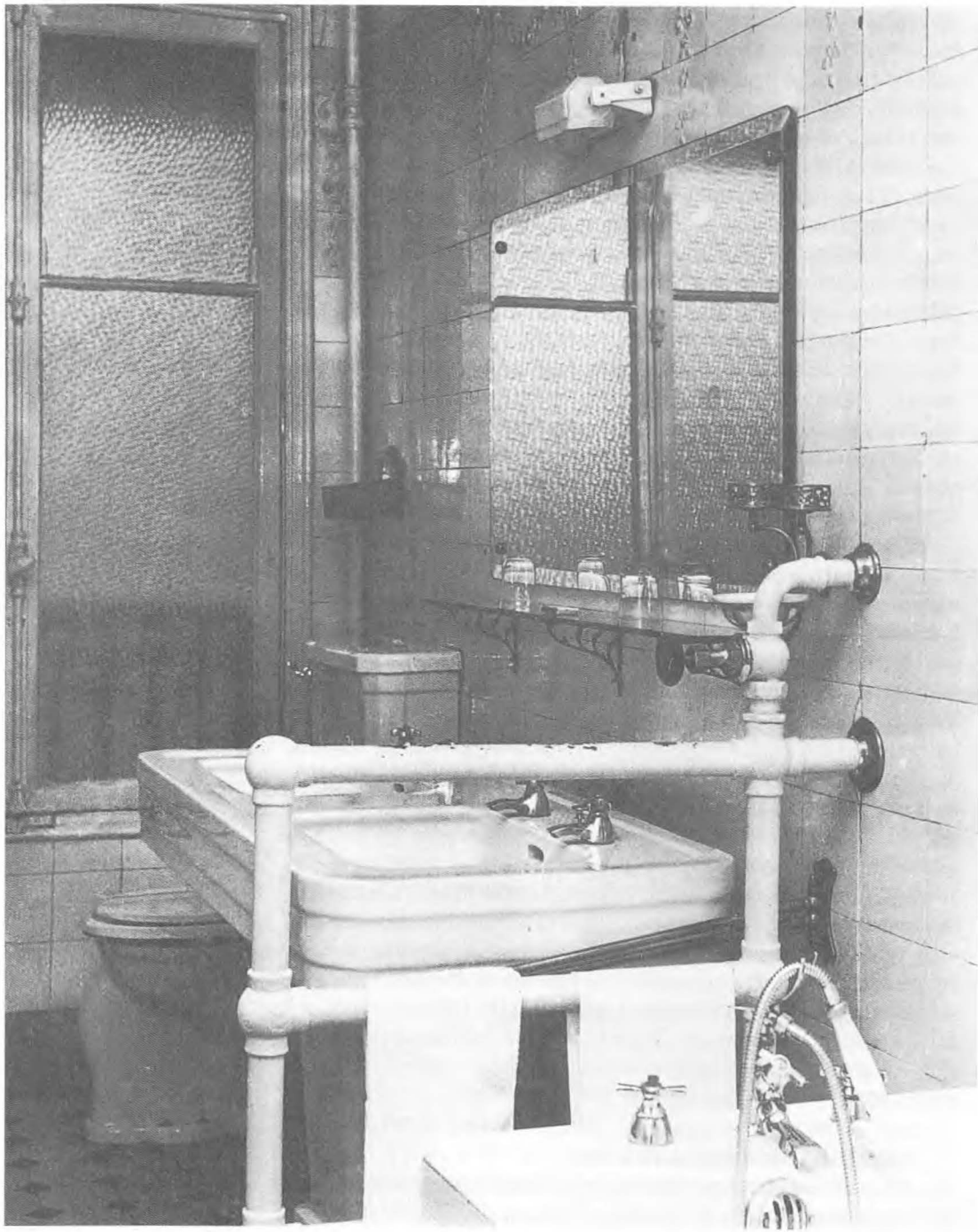

Yüzyılın başında, bedenin durumu geniş ölçüde toplumsal çevreye bağlıydı. Emekçiler bedenlerindeki gürbüz ve yorgunluğa dayanıklı hizmetkâra değer veriyorlardı. Fiziksel güce, gürbüzlüğe, dayanıklılığa saygı duyuyorlardı. Burjuvazinin daha estetik bir tavrı vardı:

Temsili yaşam daha gelişmiş olduğu için, fiziksel görünüm daha önemliydi. Ama beden gösterilmiyordu. Seçkinler, gece elbiseleri oldukça dekolte olan kadınların dışında, yalnızca yüzlerini gösteriyor, eldiven giyip şapka takıyorlardı. İlk yavrukurtlar bacaklarını gösteren kısa pantolonlarıyla 1920'li yılların başlarında skandal yarattı.

Hıristiyan geleneğinin beden üzerindeki kuşkusu, hatta ayıplaması devam ediyordu. Ten ve aklın *İncil*'deki karşıtlığı, beden ve ruh karşıtlığı olarak yorumlanıyordu. Beden ruhun hapishanesi, onu engelleyen bağ olarak gösteriliyordu, hatta beden insanın bütünüyle kendisi olmasını engelleyen bir paçavraydı. Saygı görmeyi hak ediyordu; vazgeçilmez olan ihtimamı göstermek gerekiyordu ama aşırı özen göstermek günaha, özellikle tensel günaha açık olmak demekti.

Dolayısıyla vücut bakımı çok kısıtlıydı. Köylü ve işçilerin oluşturduğu halk sınıfında, su zaten az bulunuyordu ve taşıyıp getirme güçlüğü kullanımını kısıtlıyordu. Öte yandan genel olarak suyun bedeni güçsüzleştirdiği düşünülürdü, oysa kir sağlık işaretiydi: Guy Thuillier ya da Eugen Weber, birçok tanıklıktan yola çıkarak, yüzyıl başında bu durumu ortaya koymuşlardır.[27] Böylece kabaca el ve yüz, kısacası bedenin gösterilen yerleri yıkanırdı, daha fazlası nadiren yapılırdı. Tarihçiler, haklı olarak, temizliğin ve sağlık bilgisinin yaygınlaştırılmasında ilköğretime büyük önem verirler; ama yerel âdetlerin ötesinde ilköğretimin yaydığı değerler bugün bize eskimiş görünür. Guy Thuillier, Nièvre'de 1940'tan önce, okulda el yıkamanın çoğu kez olanaksız olduğunu belirtir.

Bedenin tamamını yıkamak henüz sıradan temizliğin bir parçası sayılmıyordu. Dijon Akademisi'nde, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde yalnızca dört erkek lisesinde duş bulunuyordu, fakat bir beşincisinde yoktu; tıpkı iki kız lisesi, on beş erkek koleji ve on üç kız kolejinde olmadığı gibi. Yatılılar haftada bir kez ayaklarını yıkıyorlardı. Duş yaptırmak o dönemde ilerici yerel yönetimlere özgüydü. Ama tabular asla sarsılmamıştı. Daha 1940 savaşının arifesinde, halktan bir kadın, kızının artık âdet görmeye başladığına dikkat çeken Chartres'daki bir okul

1950'lere doğru lüks bir banyo. İkili lavabo, küvet ve duş, tuvalet. Havlu askısı görevi gören ısıtma boruları.

müdiresine, kızgın bir ifadeyle "Bayan elli yaşındayım, oramı hiç yıkamadım" diye yanıt veriyordu.[28]

Burjuvazi ve küçük burjuvazi daha çok yıkanıyordu. Bu kesimde, iki savaş arasındaki dönemde, apartman dairelerinde çoğunlukla küvetli bir banyo bulunur; olmadığı durumda ise banyo leğeni kullanılırdı. Banyo yatak odasının mahremiyetini fazlalaştırır, nitekim Octave Mirbeau'nun bize günlüğünü genel hatlarıyla aktardığı oda hizmetçisi, ev sahibesinin kendisini odasına sokmamasından rahatsız olmaktadır;[29] lavabo ve musluk suyu, bide temizlenmeyi kolaylaştırır. Süt emme çağındaki bebekler her gün yıkanır; sonrasında, genellikle pazar günleri, haftalık "büyük bir temizlikten" geçmelerine özen gösterilir. Kısacası, temizlik âdetleri toplumsal farklılıklar gösterir.

Bu farklılıklar, banyonun halk tarafından ilk kullanımı kadar hiçbir şeyde kendini daha iyi göstermez. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra inşaat sektörünün yükselişi, halktan ailelerin "modern konfora" sahip dairelere yerleştirilmesini sağlar. Burjuva sınıfı, kömürlerini küvete dolduran ya da küvette tavşan yetiştiren toplu konut sakini işçilerle alay eder... Yeni sakinlerin ihtiyacı, yeni âdetleri öğrenmeleri için biraz daha zamandır.

Fiziksel görünüme yeni özen

Ayrıca sistematik olmayan bu uyum farkı –sporun halka yayılması, gençlik yurtları, ücretli izinler daha genç işçilerde bedensel temizlik konusunda yeni alışkanlıklar geliştirdi–, bedene yönelik çok farklı tutumlarla açıklanır. İki savaş arasındaki dönem, burjuvazi için, bedenin özgürleştiği ve bedenle giysi arasındaki farklı bir ilişkinin kurulduğu bir dönemdir. Eski giysiler bedeni gizliyor, onu hapsediyordu. Erkeklerde 1914'ten önce başlayan gelişim henüz mütevazıydı: esnek yakalar ve yumuşak fötr şapkalar karşısında kıvrık yakaların ve sert şapkaların gerilemesiyle kendini belli ediyordu. Redingot* yerini cekete bırakır ve bir tören giysisine dönüşür. Buna karşın kadın giyimindeki gelişme çok belirgindir: korseler ve kuşaklar yerini külotlara ve sutyenlere bırakır. Etek boyları kısalır ve külotlu çoraplar bacakları ön plana çıkarır. Daha esnek kumaşlar ölçülü bir biçimde bedenin çizgilerini belirgin kılar. Fiziksel görünüm, geçmişte olduğundan çok bedenin kendisine bağlıdır ve demek ki ona iyi bakmak gerekir. Kadın dergileri okurlarını bu konuda uyarır ve yeni bir köşeyle içeriğini zenginleştirir: günlük jimnastik. İşte artık kadınlar her sabah karın kaslarını çalıştırmaya, esnekliklerini geliştirmeye davetlidirler. Daha

* Beli dar, uzun manto. (ç.n.)

hafif gıdalar alma kaygısı ortaya çıkar, ızgara et ve yeşil sebzeler öğütlenir; menüler küçülür, bizzat davetlerdeki yemeklerde, giriş-soslu et ya da balık-kızarmış et üçlemesinin yerini sıklıkla balık-et alır. Göbeği olması bir erkek için saygınlık işareti değil, bir ihmal işaretidir: gereksiz yağ yorar ve pamuklu pantolonları, göğsü açık gömlekleriyle dal gibi tenisçiler –"üç silahşörler"– gençlerin meraklı oldukları bir şıklık örneği sunarlar.

Bu değişimlerin ardında, özellikle kadınlarda, en azından meşrulaşan bir yeni bir eğilim vardır: cezbedici olmak. Yeni kadın dergileri –özellikle 1937'de çıkmaya başlayan *Marie-Claire*– kadınlara, kocalarını ellerinde tutmak istiyorlarsa çekici olmalarını salık verir. Burada, yukarıda değinilen çift yaşamındaki ilişkilerin değişimine ilişkin çözümlemeyi doğrulayan yeni bir düşünce söz konusudur; daha yaşlı bir kadın okur bunun kanıtını dolaylı olarak *Marie-Claire*'i kadınlardan çok fazla şey isteyen tavsiyeleri nedeniyle suçlarken ortaya koyar: bir kuşak önce, bu, evliliğin temelini oluşturan sözleşme içerisinde yer almazdı.[30] Güzellik bakımı, makyaj, dudak boyası artık süslü kadınlara ve kibar fahişelere özgü değildir: bunlar kadının çekiciliğini öne çıkarmasının meşru yoludur.

Bu yeni tutumların toplumun bütününe yayılışını izlemek daha önce yapılmamış araştırmaları yapmayı gerektirir. Yine de birkaç varsayımda bulunma riskine girelim. Bu model, önce, sık sık deniz kıyısına, kaplıcalara giden ve lüks zevkleri olan Paris burjuvazisinde yayılır. Modernliğe düşkünlüklerinden yeni yaşayış tarzlarına önayak olurlar. Anglosakson yaşam tarzları kuşkusuz burada bilinmekte ve değer görmektedir. Geleneklere bağlı olan taşra burjuvazisi savaşa yakın dönemde değişime uğrar; Katolik faaliyetler, izciler, rehberler elbette yeni âdetlerin meşrulaşmasında önemli bir rol oynar.

Bu yayılma diğer çevrelerde daha geç gerçekleşmiştir. Memurlar işçilerin ve köylülerin, kadınlar da erkeklerin önünde gider ama hepsi de tüketim toplumunun gelişmesine kapılmışlardır. Gerçekten de reklam patlaması, doktorların ve burjuva ahlakçılarının, neredeyse yüzyıl başından beri övdükleri beden üzerindeki uygulamaların nüfusun bütünü tarafından benimsenmesini birden hızlandırmıştır. Şampuan satmak için (1950'li yılların radyosunda Dop şampuan reklamları "Dop, dop, dop, herkes alıyor Dop" diye yineleniyordu) parfümler, deodorantlar, kremler, güneş yağlarını piyasaya sürmek için L'Oréal gibi bir firma büyük bir reklam kampanyasına girişir. Nitekim firmanın ilk başarısı Ambre solaire'in 1937'de piya-

Bu ilk sayı bir milattır: 5 Mart 1937. İşte yeni bir kadın...

karşı sayfa: Vücut bakımı yalnızca meşru bir istek değildir. Kadın için güzel olmak artık gerçek bir göreve dönüşmüştür.

saya çıkarılması olur. Maden suyu pazarlamacıları gibi, iç giyim, iç çamaşır üreticileri, güneş ve deniz ürünü pazarlamacıları, güzellik ürünü pazarlamacılarından geri kalmadılar. Vücut bakımı uzmanları, bu reklamlara özel destek sağlayan dergilerin tahrik edici fotoğrafları, sinemanın ve özellikle televizyonun güçlenmesiyle birlikte kendi imajlarını benimsettiler. Bu imajlarla birlikte yeni uygulamalar ortaya çıktı: bir şampuan ya da bir diş macunu satmak –öncelikle bir *star* saçı ve gülümsemesiyle saçların yıkanması ve dişlerin fırçalanması gerekliliğini benimsetmek– güneş kremi satışları –tatilden yanmış olarak dönmek– toplumsal bir zorunluluk olmadığı sürece arttırılamazdı. Böylelikle tüccarlar, bedenle ilgili yeni alışkanlıkları yayma yolunda hijyen uzmanlarından daha çok katkı sağlamışlardır.

Bunların yaygınlaşması, 1960'lı yılların ortasından itibaren açık bir biçimde, tuvalet, rejim yapma ve beden eğitimi gibi üç cephede kendini gösterir. 1951 yılında *Elle* dergisinin yaptığı bir anket, katılan kadınların % 25'inin dişlerini hiç fırçalamadığını ortaya çıkararak küçük bir skandal yaratmıştır. % 39'u ise ayda bir kere fırçalıyordu. 1966 ve 1967 yılında Paris ve altı ayrı şehirde, şehirlilerin zaman kullanımı üzerine yapılan araştırma, kadınların vücut bakımlarına günde ortalama bir saat, erkeklerinse bundan biraz daha az zaman ayırdıklarını göstermiştir. Sekiz yıl sonra, vücut bakımına ayrılan süre, kadınlarda % 30-40, erkeklerde % 20-30 artmıştır. Çağdaşlarımız haftada 8-9 saatlerini vücut bakımıyla geçirmektedirler: üst düzey erkek yöneticiler buna biraz daha az zaman ayırsalar da, kadın memurlar ve orta düzey kadın yöneticiler haftada yaklaşık 9,5 saatlerini vücut bakımına ayırırlar. Daha titizleşip çeşitlenen vücut bakımı bugün daha çok zaman gerektirir.

Rejim cephesinde, bedene yarayan besinler, gerçek emekçilerden her zaman rağbet görse de, öğünler genel olarak hafifler. Fransızların kilosu bunun kanıtıdır: 1970'ten 1980'e dek kadınlar ortalama bir kilo zayıflamışlardır, erkekler aynı kiloyu koruyarak 1,5 santimetre uzamışlardır. Değişikliklerin yüzyıl içerisinde gerçekleştiği bir alanda, bu farklılıkların yalnızca on yılda ortaya çıkması bedene giderek artan bir özenin anlamlı işaretidir.

Sporsever olmak

Üçüncü cephede, yani beden eğitimi cephesinde de değişim bu denli belirgindir. Jimnastiğin 1940'tan önce kadın dergilerinin öğütleri arasına girdiği görülmüştü ama henüz uygulamaya ge-

7° ASSEYEZ-VOUS DEVANT VOTRE COIFFEUSE
... parce qu'après avoir fait vos exercices, vous avez besoin de repos...

14° FRICTION
... parce que la friction sèche à l'alcool et au gant de crin indispensable vous évitera de vous essuyer trop longuement.

15° PETIT DÉJEUNER AU LIT
... parce que vous avez besoin d'un petit moment de répit.

8° RAFRAÎCHISSEZ VOTRE VISAGE AVEC UNE LOTION
... parce que votre épiderme démaquillé la veille au soir a besoin d'être tonifié et qu'après la culture physique, il absorbe mieux les produits.

16° HABILLEZ-VOUS, SAUF LA ROBE
... parce que vous pourriez prendre froid.

9° APPLIQUEZ LA CRÈME NOURRISSANTE EN MASSANT LÉGÈREMENT
... parce que l'action de la crème nourrissante sera beaucoup plus active si vous gardez cette crème pendant votre bain.

10° COIFFEZ-VOUS
... parce que vous profiterez au maximum du séjour devant votre miroir.

17° METTREZ LE FILET QUI TIENT VOS CHEVEUX
... parce qu'il est difficile de se maquiller avec un filet sur la tête.

11° METTRE UN FILET POUR TENIR VOS CHEVEUX
... parce que la vapeur de l'eau aidera la coiffure récemment faite à bien tenir en place.

18° MAQUILLEZ-VOUS
... et appliquez la première couche de poudre très abondante, parce qu'elle doit rester un moment en contact avec le visage.

12° PRENEZ VOTRE BAIN
... parce que vous avez suffisamment transpiré dans votre robe de chambre et il est temps de vous baigner en vous frottant vigoureusement.

19° PASSEZ VOTRE ROBE
... parce que pendant ce temps-là votre maquillage adhère bien.

13° BAIN DE BAIN. BROSSEZ VOS ONGLES ET FONCEZ VOS JANTES
... parce que les petites peaux de vos ongles des mains et des pieds viennent d'être amollies par l'eau chaude et le savon.

20° BROSSEZ LA PREMIÈRE COUCHE DE POUDRE
... parce que vous devez maintenant appliquer légèrement la deuxième et dernière couche de poudre. Je plaidis que vous aurez à vous regarder trois secondes dans votre miroir, vous récompensera de votre peine.

çilmemişti, ayrıca erkekleri pek ilgilendirmeyen bu tavsiyelere bireysel olarak uymak zordu. Kaç kadının bu öğütleri uyguladığını söylemek imkânsızdır: daha sonra cesaretini yitiren birçoğunun bunu denediğine bahse girebiliriz. Erkek ve kadınların jimnastik yapmaya başlamaları için güçlü bir teşvik gerekiyordu. Bedenini gösterme fırsatları çoğalmaya başladığında teşvik kendini gösterdi. 1960'lı yılların ortasında ev reklamları arka planda bir tenis sahasıyla birlikte bir havuza yer veren, mayo giymiş genç bir erkekle kadını sergiler: gitgide yaygınlaşan ve 1956'dan sonra üç hafta ücretli izin hakkıyla birlikte diğer çevrelere yayılan tatil etkinliklerinin gündelik yaşama girmesidir bu. 1960'lı yılların ortalarında, yalnızca on Fransızdan dördü tatile çıkmaktadır; kamping patlama yapar ve deniz kıyısı her kesimden gençlerin uğrak yeri olur: 1956'da 1 milyon, 1959'da 3 milyon, 1962'de yaklaşık 5 milyon, 1964'te ise 7.257.000 kişi kamp kurar. On yıldan kısa bir sürede gerçekleşen bir tür yaz devrimidir bu.

Yaz mevsiminde bedenin görünümü kaygısına, yaklaşık on yıl sonra, daha düzenli bakım alışkanlıkları eklenir. Bir yandan, örneğin "Devlet Başkanı'nı" taşıyan yönetici kadrolar için açılan kulüpler, ciddi günlük yayınların okurlarına bedenlerini ince ve esnek tutmalarını hatırlatırken, jimnastik ve dans salonları gelişme kaydeder. Sosyal merkezler, emekli kulüpleri bu merakı çok farklı çevrelere aktarır. Ama beden bakımı kısa süre sonra ticari ya da çıkar gütmeyen organizasyonların desteğine gerek duymayacak ve 1970'li yılların sonuna doğru *jogging*le birlikte, bireysel dinlenme ya da arkadaş çevresiyle ilintili olacaktır. Bireysel sporlara ilgi giderek artar. 1981 yılında Fransızların % 32'si bireysel spor yaptıklarını beyan eder. Öte yandan lisanslı futbolcu, rugby'ci ve takım sporu yapan sporcu sayısı sabit kalır, lisanslı tenisçilerin sayısı 1950'de 50.000'den 1968'de 133.000'e, 1981'deyse 993.000'e çıkar; judocuların sayısı ise 1966 ve 1977 yılları arasında 200.000'den 600.000'e yükselir. Özellikle alet ve hız hâkimiyetiyle coşkulu anlar yaşatan bireysel sporlar, benzeri görülmemiş bir ilgi odağı oluşturur: 1958'den 1978'e dek yirmi yıl içerisinde lisanslı kayakçıların sayısı üçe katlanır, bugün 686.000 lisanslı kayakçı, milyonlarca kayakçının yalnızca bir bölümünü oluşturur.[31] Dalga sörfçülerinin süksesinin ardından, şimdi de çok daha az külfetli ve birkaç yıl içerisinde gözde spor olacak rüzgâr sörfü icat edilir. Çağımız yeni sporları, eforu, oyunu ve bedenden duyulan zevki düşlemiş, geliştirmiş ve demokratikleştirmiştir.

Bunun üzerine, beden bakımı statü değiştirir: keyif hijyenle buluşurken artık yalnızca meşru değil, zorunlu da olur.

Form tutmak mı? Bundan böyle, hem de her gün için, ulusal bir davadır.

Boulogne Ormanı'nda *jogging*. Paris sokaklarında bile böyle koşmak artık gülünç değildir. Yenilik de buradadır işte.

Spor yapıyor olmak, zamanına uymak isteyen için bir zorunluluk halini alır; bu artık bir kişisel zevk değildir. Bu yeni zamanların bir başka göstergesi olan, geçmişte özel yerlere ve alanlara –kayak pistlerine, tatil yörelerine– özgü görülen spor giysileri kentleri istila eder. *Sportswear* 1976'dan itibaren yaygınlaşır, bir yandan da anorak, satışları % 25 oranında düşen yağmurluğun yerini alır.[32] Hiçbir şey sporun yeni statüsünü bundan daha iyi vurgulayamaz: işyerinde ya da sokakta spor giysileri giyilebilmektedir.

Açılan beden

Bedenin saygınlığına kavuşması kuşkusuz özel hayatın en önemli yanlarından birini oluşturur; bireyin kendisi ve başkalarıyla olan ilişkisini değiştirir.

Makyaj yapmak, jimnastik ya da *jogging* yapmak, tenis oynamak, kayak ya da rüzgâr sörfü yapmak, bedenini, etkinliğinin hem amacı hem de aracı olarak görmektir. Kimi etkinliklerde, örneğin fiziksel çalışmalarda, beden bir araçtır, amaç değil. Başka etkinliklerde ise, örneğin yemek pişirmede, beden amaçtır, ama araç bir aracıdır ve bu örnek içerisinde hazırlanan ye-

Kulüp, üç "S" tapınımını yaygınlaştırdı: *sea, sun and sex (deniz, güneş ve seks).* Ama bundan daha fazlasını da yaptı.

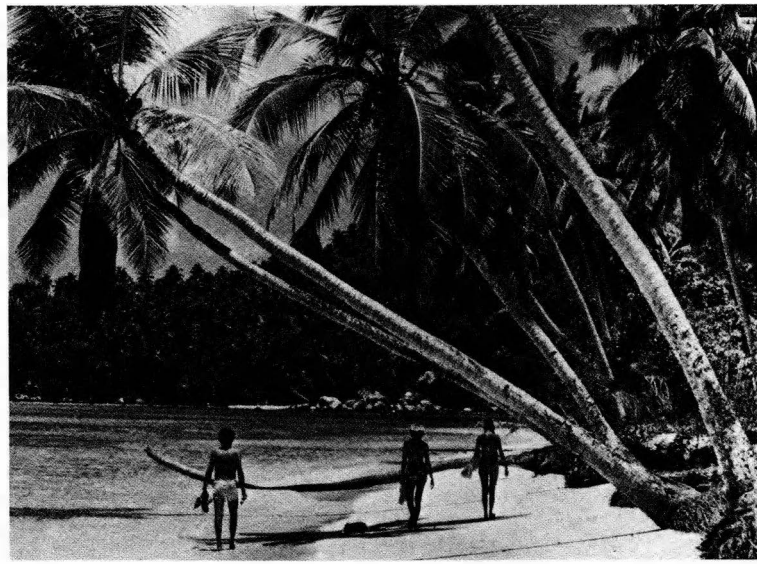

meklerdir. 20. yüzyıl sonunun yeniliği, bedenin kendisinin –bedenin görünümünün, erincinin, gerçekleştirilmesinin– amaç olduğu bedensel etkinliklerin genelleşmesidir. "Kendini bedeninde iyi hissetmek" bir ülküye dönüşür.

Dansın geçirdiği değişim bu yeniliği iyi ifade eder. Dans elbette her zaman eşlerin olmasını gerektirir ve kösnüllük, az çok örtülü bir biçimde hep vardır. Ama yüzyıl başının dansları olan vals ve kadril, karmaşık toplumsal törenleri oluşturuyordu: dans etmek, bunun kurallarına olan hâkimiyeti sergilemekti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dans, çiftleri birbirine bağlar, buna karşın ahlakçılar tangoyu aşırı şehvetli olmakla eleştirir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, çarlistonla o zamana dek azınlıkta kalan kesimlere ulaşmış olan caz, getirdiği *boogie-boogie, be-bop* vb. ritimlerle popüler danslara destek verir. Dans eden yine çiftlerdir ama birbirlerinden uzaklaşırlar, yeniden yakınlaşır, yine uzaklaşırlar. Kendi gücünü, esnekliğini, ritimle uyumlu olarak, hareketlerin akışına göre hissetme zevki, *slow* dansın, figürlerin ya da tango adımlarının kuralları olmaksızın sarılma fırsatını tanıdığı eşini daha duygusal olarak hissetme zevkine eşlik eder. *Jerk* ve *disco* dansla birlikte, artık tek başına, muhtemelen eşsiz dans edilir. Toplumsal töreni, çiftin töreni ve bireysel bedenin töreni izler. Usulleri bilmek, bir eşle uyum, bedenin kutlulanması: dans art arda üç dönem yaşamıştır.

Bedeniyle ilgilenmek, böylece özel hayat içerisinde önemli bir yere sahip olur; burada sayısız ve karmaşık ödül hak etmeye çabalanır. Banyodan, temizlikten, beden için gösterilen fiziksel çabadan alınan zevk, kısmen kendine hayran olma, narsist bir doyumdur. Ayna, 20. yüzyıla ait bir yenilik değildir; buna karşılık aynanın orta malı olması –onu kullanma biçimi gibi– bu döneme aittir: insan aynada kendisine yalnızca başkasının bakışıyla, giyime ilişkin kurallara uyulup uyulmadığını görmek için bakmaz; başkalarının genellikle onu o durumda görme izni olmadığı biçimde kendine bakar: makyajsız, giysisiz, çıplak.

Banyonun narsist doyumlarına düşler ve anılar eşlik eder. Bedeniyle ilgilenmek, onu görülmeye bakılmaya hazır duruma getirmektir. Süslerini, takılarını, mücevherlerini göstermek yeterli değildir. Giysi, ya âdetlere aykırı biçimde işlevsel, rahat, pratik olur ya da bedeni öne çıkarır, bedeni vurgular ve kimi zaman ortaya çıkarır. Artık insanın bronz teni, pürüzsüz diri cildi ve esnekliği süsü olur ve modern yöneticinin dinamizmi, tarzının sporcuyu andırışıyla tamamlanır. Ayrıca beden giderek daha çok sergilenir: bu kısmi soyunmanın her evresi önce skandal yaratarak başlar, ardından hızla yayılır ve sonunda, kuşaklar arasındaki kopukluğu açarak, en azından gençler arasında kendini benimsetir. Bu, 1960'lı yılların ortasında mini eteğin hikâyesidir, tıpkı on yıl sonra kumsallarda boy gösteren monokininin hikâyesi gibi. Kalçalarını ya da göğüslerini göstermek ayıp olmaktan çıkar. Yazın, kentlerde şort giymiş, gömleğinin önü açık ya da üstsüz erkekler görülür. Beden yalnızca saygınlığını kazanmış ve sorumluluğu üstlenilmiş değildir: bedenin üzerinde talepte bulunulur ve görülmesi istenir.

İki dünya savaşı arasında, değerler açısından bakıldığında, çıplaklığın ilerlemesi uygunsuzluğun da ilerlemesi olarak görülür: bu en azından bir kışkırtmadır. Yeni anlayışa göre, tersine, doğal bir durumdur bu: bedenini farklı biçimde taşımaktır. Çıplaklığın yalnızca kamusal alanlarda değil, ev yaşamı içerisinde de yayılması olgusu bunu kanıtlar. Aileler günlük işleriyle ilgilenir ve yazın sofraya mayolarıyla oturur. Anne babalar, yatak odasından banyoya, çocukların onları görmesinden çekinmeden, çıplak gidip gelirler. Kuşkusuz bu uygulamaların, hem kuşaklara hem de çevrelere bağlı olan yayılımı üzerine bir şey söylemek güçtür. Yalnızca bunların olabilirliği, burada bir sapkınlığın değil ama normlardaki bir değişikliğin söz konusu olduğunu doğrular.

İlkler her zaman skandal yaratır. Kısa süre içinde, daha uzun etekler gülünç görülmeye başlandı. Moda böyle bir şey işte...

Beden ve kişisel kimlik

Aslında beden kişisel kimliğin yerine dönüşmüştür. Bedeninden utanmak kendinden utanmak anlamına gelecektir. Sorumluluklar yer değiştirir: çağdaşlarımız, düşüncelerinden, duygularından, düşlerinden ya da özlemlerinden dolayı geçmiş kuşaklara göre daha az sorumlu hissederler kendilerini; sanki kendilerine dışardan benimsetilmişçesine kabul ederler bunları. Buna karşılık, bedenlerini dolu dolu yaşarlar: bedenleri onlardır. Beden, toplumsal kimliklerden, ödünç maskelerden ya da kişiliklerden daha fazla, hatta hassas ve yönlendirilen düşüncelerden ya da kanılardan çok daha fazla, bizzat kişinin gerçeği olur. Dolayısıyla, bedeni içermeyen bir özel hayat artık yoktur. Gerçek yaşam; işin, çalışmanın, siyasetin, dinin toplumsal yaşamı değildir: tatilin, açılan ve özgür bedenin yaşamıdır. Bir lise son sınıf öğrencisinin, hayvanı özgür bir insan olarak tanımlarken kendi usulünce ifade ettiği durum, ya da 1968'in öne çıkan bir duvar yazısıdır: "Kaldırım taşlarının altında kumsal var."

Tehdit edilen beden

Sonunda, bedeni tehdit eden her şey yeni bir önem kazanır.

Şiddetin durumu da budur. Birçok düşüncenin tersine şiddet Fransız toplumundan geriler. Tam uyum sağlayamamış çev-

Bir kuşaktan ötekine yüz bakımı, çerçeve ve anlam değiştirir. Aseptikleştirilmiş bir teknik dişiliğin jestlerini ortadan kaldırır.

relerde varlığını korusa da genel olarak şiddetin gerilemesi yadsınamaz. Öncelikle siyasal şiddet: buna ikna olunması için on altı kişinin öldüğü 6 Şubat 1934 günüyle bütün Fransa'da yalnızca beş kişinin öldüğü 1968'in Mayıs-Haziran dönemindeki olayları karşılaştırmak yeterlidir.[33] Elbette düzenin korunması için uzmanlaşmış polis güçlerinin oluşturulması, kısmen de olsa, polisin ölümcül çatışmalardan daha çok kaçındığını ortaya koyar, ama bir sokak gösterisinin insan ölümüne yol açabileceği düşüncesi bile tahammül edilemez olmuştur. Günlük şiddet de aynen böyledir: Gilles Lipovetsky bu konuda ilginç rakamlar veriyor.[34] Bir yanda Seine bölgesinde, bir yanda Kuzey bölgesinde olmak üzere darp ve yaralama suçlarından verilen mahkûmiyetlerin oranı 1875-1885 döneminde 100.000 kişide 63 ve 110'dur; 1975'te bu oran 100.000 kişide sırasıyla 38 ve 56'dır. Paris'te adam öldürme oranı 1900-1910 yılları arasında 100.000'de 3,4'tür; bu oran daha sonra 1,1'e düşmüştür.

Böylesi rakamlar karşısında şu soruyu sormak gerekir: Neden çağdaşlarımız, şiddetin durmadan yükseldiği düşüncesindedirler? Gerçekle kanı arasındaki fark bir sorun koyar ortaya. Bu, kuşkusuz, gündelik şiddet vakaları çevresinde koparılan gürültüyle açıklanır; öte yandan, daha az önemdeki şiddet gösterilerinin çoğalması da olasıdır. Ama şiddete karşı duyarlılığın arttığı açıktır: her türlü bedensel şiddet, saltık bir bütüne saldırı olarak kabul edilir ve artan bir tepkiyle karşılanır. Genel anlamda hayvanlara uygulanan şiddet, onu uygulayanlardaki kıyıcılığı ortaya çıkardığı için değil, sanki onların organizmaları insanlarınkiyle bütünüyle aynıymış gibi, hayvanlara acı çektirdiği için vahşice görünür. Zaten artık yasa bu tür şiddeti de cezalandırmaktadır. Kısacası yeni değer, bedenin bütünlüğüne öncelikli ve kesin olarak saygı duymayı dayatır.

Yaşlanmaya karşı mücadele

Dışarıdan şiddet tarafından tehdit edilen beden, içeriden yaş ve hastalıkla tehdit edilir. Çağdaşlarımız, onarılamaz bir zararı yıllarca geciktirmeye çabalarlar, ve ayrıca bunu tartışılmaz bir başarıyla yaparlar. Kırk yaşına geldiklerinde kadınlar ve erkekler bugün iki kuşak önce aynı yaşta olanlara kesinlikle benzemezler. Jane Fonda, ilk kırışıklıklarını keşfetmek, olgunluğunu özümsemek ve onu *Kadının Güzel Çağı* (1984) diye ilan etmek için bile bu dönemeci geçmeyi bekler. Bu geciktirme mücadelesinde yalnızca temizlik, rejim ve kültür fizik seferber edilmez; kırışıklığa karşı kremler, şahane jeller, kilden maskeler, görünürde bilimsel olan bilgilerin kesinliği ve reklamların çekiciliğiyle, yaşlanma korkusunu yayan kazançlı bir ticaret yolu açar.

Saçların dökülmesine engel olunmaya çalışılır. Leman Gölü ya da Akdeniz kıyısındaki, hatta Vittel'deki cennetvari klinikler tam anlamıyla gençlik kürleri sunar. Peki başarılı olurlar mı? Gözaltı torbalarını yok etmek ve sarkan göğüslere yeniden biçim kazandırmak için cerrahi devreye girer.

Kuşkusuz *lifting* henüz bir azınlığın, televizyon yıldızlarının ya da ünlü siyasetçilerin, yani sürekli kamuoyunun gözü önünde olan kişilerin başvurduğu bir yöntemdir. Belirli bir servete sahip ve toplumda tanınmış olanların dışında bu sıradışı çözümler henüz yaygınlaşmamıştır; oysa bugün bu yönteme daha sık başvurulur ve çağdaşlarımızın yaşlanmayı ne denli yadsıdığını gösterir. Toplumsal değer genç görünmeyi gerektirir ve kişilik bedenle o denli birbirine karışır ki kendisi olmak genç kalmakla karıştırılma eğilimindedir.

Hastalık korkusu

Demek ki yaşlanmaya rıza göstermek çağımızın bir erdemi değildir. Hele ki hastalığa boyun eğmek hiç değil. Yüzyılın başında, hastalık ve ölüm birlikte yaşanmaya alışkın olunan yazgılardı. Çocuk ölümlerinin oranı hâlâ yüksekti: beş çocuktan biri beş yaşına gelmeden ölüyordu. Zatürre, difteri, bulaşıcı hastalıklar sık sık ölüme yol açıyor, verem toplumsal felaketlerin başında geliyordu. 1945'ten sonra –Fleming'in penisilini bulduğu için Nobel aldığı yıl– antibiyotikler, kanın depolanması ve cerrahideki ilerlemeler bunların tümünü değiştirdi: çocuk ölümleri büyük ölçüde azaldı; 1985 yılında doğan çocukların yaşama olasılığı, yüzyıl başında olduğundan yirmi yıl daha fazlaydı artık.

Sonuç olarak, ölüm yaşlılıktan önce kapıyı çalarsa büyük sarsıntı yaratır: artık ölüm, belirli bir yaşa gelinmeden önce normal sayılmamaktaydı. İşin doğrusu ölüm çoğunlukla ani olur: trafik kazaları sağlıklı insanları biçer, kalp krizi geliyorum demez. Genç erkekleri ve kadınları ya da daha yaşlı insanları olduğu kadar olgunluk çağındakileri de yakalayan kanser, çoğunlukla her şey çok geç olduğunda kendini gösterir; bir uğursuzluk olarak da sakınılır ve adını koymakta tereddüt edilir. Kısacası şimdi, organizmanın yıpranması dışında, hastalıkların çoğu önlendiğine göre yaşamak artık bir şans değil, bir haktır.

Günümüzde özel hayatın merkezinde yer alan bedeniyle ilgilenmek yalnızca temizliğini yapmak değil, ona bakmak, yılların saldırısına karşı onu savunmak ve hastalıklardan korumaktır. Hastalık korkusu toplumumuzun içine işler; doktorlara yeni bir ilgi ve saygınlık kazandırır, eczanelerin satışlarını arttırır ve röntgen laboratuvarları gibi tahlil laboratuvarlarına da kazanç sağlar. En küçük bir uyarıda ilaçlar alınır, muayenehaneye gidilir, test-

Geçmişe ait bir ortam... Burada odayla tuvalet arasında olmadığı gibi bedenle, kumaşlar, biblolar, özel hayatın bin bir türlü eşyası arasında hiçbir ayrılma yok. Tuvalet bir bariyer oluşturur ve çıplaklığı bambaşka bir ortam içerisine yerleştirir (Pierre Bonnard, *Tuvalet* ya da *Aynadaki Çıplak*, 1931. Venedik, Modern Sanat Galerisi).

ler yapılır. Bilimdeki ilerlemeler kimi kez aşırıya kaçan bir güven uyandırsa da, sınırları olması rıza göstermeye yol açmaz. Tedavi etme istenci öylesine güçlüdür ki, şimdiye dek olmadığı kadar etkili olan resmi tedavi yöntemlerinin sonunda kaçınılmaz olan başarısızlığı, bunların dışındaki tedavi yöntemlerini uygulayanların cebini doldurur. Homeopatların ve akupunkturcuların sayısı artarken, çıkıkçılar ve sağaltıcılar her türlü beklentiye karşılık vermek üzere varlıklarını sürdürürler. Sağlık konusu sonu gelmez bir sıkıntıdır; kuşkusuz, televizyon programlarının günlük konularından birini oluşturduğu Amerika'da olduğundan daha az sarihtir, öte yandan sohbetlerde, gazetelerde ve kafelerde konu olmaktan geri kalmaz, bu arada bir zamanların doğa bilimlerinden çok farklı olan biyoloji okullarda bu sohbetlerin yerini alır ve bilimler hiyerarşisinin zirvesinde, fiziğin yanında konumlanır.

Başlangıçta burası iyice havalandırılmış geniş bir salondu. Bu, çağdaşlık demekti. Seneler akıp geçti. Talepleri karşılamak için yataklar eklendi. Özel hayat talebi bugün ortak hasta koğuşunun sonunu getirmektedir.

Bununla birlikte, son bir geri dönüşle, özel hayatın temel kaygısı olan hastalık korkusu ve bunu önleme istenci, aynı zamanda sayısız kamu siyasetinin ayrıcalıklı alanıdır. Hiçbir şey sağlıktan daha özel değildir, ne var ki hiçbir şeyin sorumluluğu sosyal açıdan böylesi istekle üstlenilmemiştir. Sağlık alanı eşzamanlı ve birbirinden ayrılmaz biçimde hem özel alana hem de kamusal alana ilişkindir.

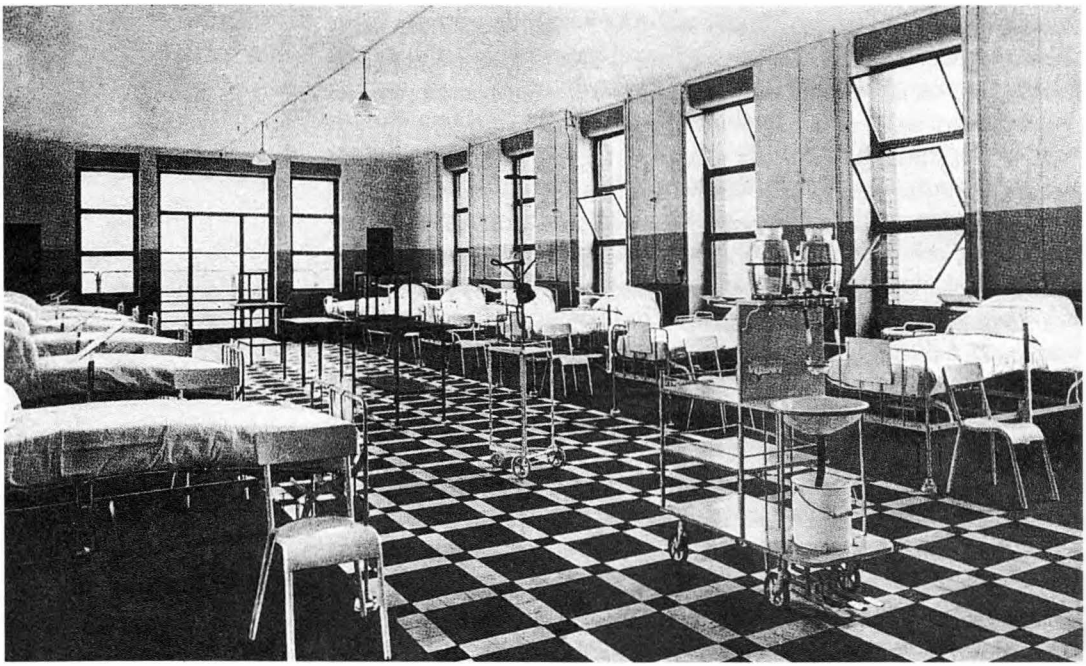

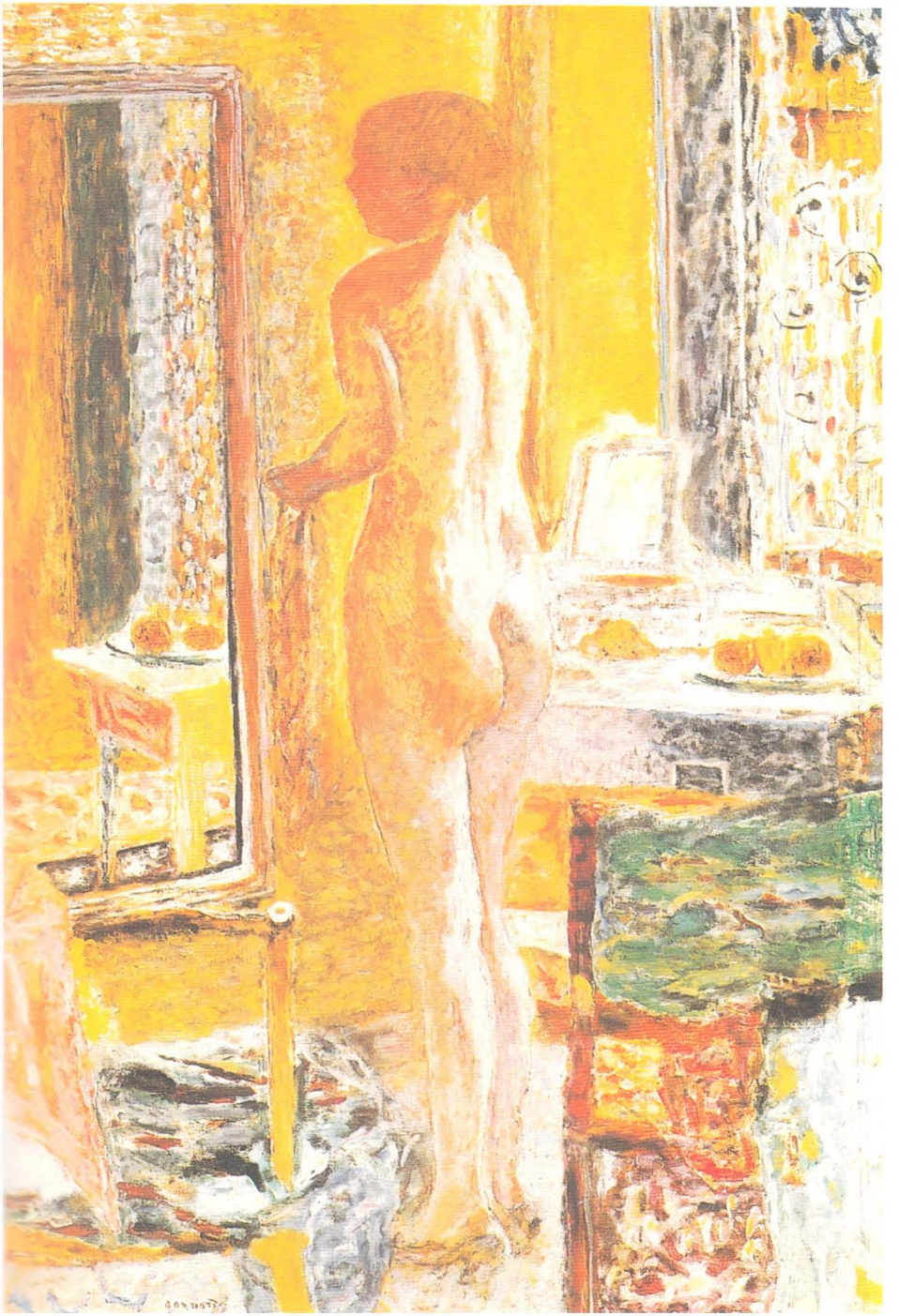

le hâle
et de la santé accumulée
pour l'hiver
Je brunis
cinq fois plus vite
et sans brûlures
avec Ambre Solaire

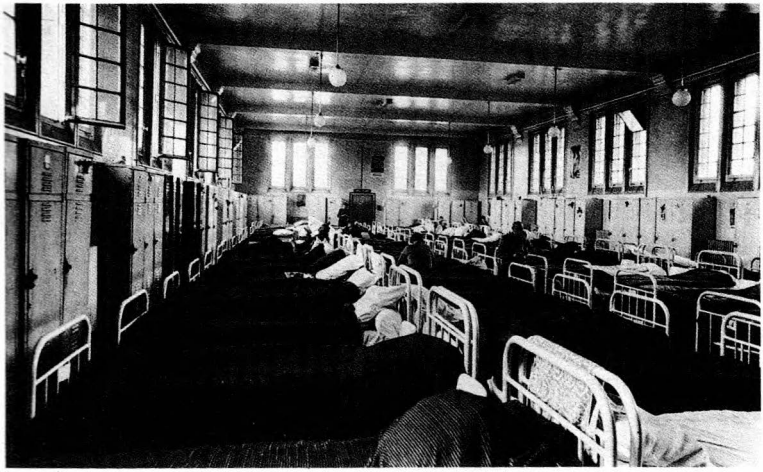

Kamu sağlığı politikaları

Bir sorun toplum için bu kadar önem kazanmaya başlarsa, gerçekten de devletin müdahale etmesi kaçınılmazdır. Öncelikle kamu sağlığı düşünüldüğünde bugün etkin tedavi yöntemleri ve önleyici yöntemler varolduğuna göre, bir bireyin komşularının sağlığını tehlikeye atması artık kabul edilebilir bir durum değildir. Bu yüzden devlet daha çok yönerge çıkarır ve 1930 yılında bir Kamu Sağlığı Bakanlığı kurma gereğini duyar. Aşılar zorunlu olur ve aşı yapılmamış ilköğretim öğrencileri zorunlu olarak aşılanır. Evlenecek olanlar, bulaştırma riski taşıyabilecekleri hastalıklara karşı uyarılmaları, olası kan uyuşmazlıklarını önceden kestirmek için evlilik öncesinde muayeneden geçmek zorundadırlar. Halk Cephesi anne ve çocuk sağlığının korunmasını sağlar: hamilelikleri sırasında üç kez muayene edilmek koşuluyla, müstakbel anneler doğum öncesi yardım alırlar ve yeni doğanlar için başka sağlık yoklamaları da yapılır. Aileler her çocuk için bir sağlık defteri tutmaya teşvik edilir. Tatil kampları ve köyleri sağlık teftişlerinin kapsamına girer. Sağlık politikası böylece karmaşık bir kamu yönetmelikleri ağı kurar.

Öte yandan devlet gözetlemek ve müdahale etmekle yetinmez: olumlu bir biçimde tıbbı nüfusun bütününe yaymaya çalışır. Dispanserlerin kurulması yoluyla ücretsiz sağlık hizmetini teşvik etmek yeterli değildir: tedavi gideri, hastaları tedavi olmaktan soğutmamalıdır. Oysa, gelişmelerine rağmen, yardım kurumları nüfusun bütününü kavramaktan uzaktır. Bu durum nihai bir yeniliği beraberinde getirir: 1928 ve 1930 tarihli yasalarla kurulan ve Sağlık Bakanlığı'yla aynı yıl yürürlüğe giren sosyal sigortayı. Sosyal güvenlik, 1945'ten sonra bu politikayı düzenler ve geliştirir.

Ambre solaire. Ya da bronzlaşmanın ticari buyruğu. Yanmış, altın sarısı beden, sağlık kaygısının meşrulaştırdığı estetik ideal. Tatil yazı, çağdaşlığın mevsimidir. (Ambre solaire afişi, 1937.

Her bireyin sağlığı böylece tedavinin mali kaynağını da sağlayan kapsamlı bir kamu düzenine bağlı olur. Bundan böyle kamuoyunca hastalıkla mücadeleye verilen öncelikli önem, tedavilerin uygulaması ve giderek artan karmaşıklığıyla birleşince, sağlık harcamalarının kişilerin gelirlerinden ve devlet bütçesinden daha hızlı artmasına yol açar. 1950'de, tıbbi alandaki doğrudan ya da dolaylı tüketim, ailelerin toplam tüketiminde % 4,5'lik bir oranı kapsıyordu. 1974'te bu oran % 9,4, 1982'deyse % 12,4'tü. Bu gelişme sonsuzla dek sürmeyecektir.

Buna eşzamanlı olarak hastane de statü değiştirir. Tıbbın ve cerrahinin atılımından önce, hastane yoksullara bakıyordu: bu, kamu yardımı olarak yerine getirilen bir hayır işiydi. Muayenehanelerin ve tedavilerin giderek gelişmesiyle, hastane, tıbbın tapınağı, en modern tedavi kaynaklarını hizmete sunarak hastaların gerçekten bilimsel olarak bakılabildiği tek yer oldu. Hastalar da artık evlerinden çıkıp hastaneye gitmektedir: gerçekten hasta olunduğunda, iyi tedavi olmak için hastaneye gidilmelidir. Hatta, örneğin bir doğum sırasında hiçbir komplikasyon riskine girilmek istenmiyorsa da oraya gidilmelidir: 1940'tan önce, kadınların büyük bir çoğunluğu evlerinde doğum yapıyorlardı; bugün ise doğumların neredeyse tamamı doğumevinde yapılır. Tehdit altındaki bedenin bakımı böylelikle özel hayatın alanından çıkar: tam anlamıyla kamu kurumları tarafından –yalnızca mali yönden değil, maddi, hatta manevi yönden de– üstlenilir.

Bunun sonucunda ise, çok özel durumları özel hayat alanında yaşama isteği ve bu durumların yer aldığı kamusal çerçeve arasında bir çelişki patlak verir. Sosyal sigortalar hastalarının bir bölümünün giderlerini karşıladığı için gelirleri artan doktorlar,[35] mesleklerinin serbest niteliğini canla başla savunarak bu uyuşmazlığı aşarlar. Yasalara rağmen ve gelirleri artık daha şeffaf olsa da, hastayla olan özel görüşme, doktorlar için hem bir gerçeklik hem de bir ideolojidir. Böylece, bir kamu sistemi içerisinde bile, hastayla olan ilişkilerin özel olma niteliği korunur.

Hastane ortamındaki çelişki daha da keskindir. İnsanlık tarihinde ilk kez insan artık hastanede doğar ve ölür. Ailelerin bu dönemlerin külfetini üstlenmekte çektiği güçlüklere eklenen tedavinin etkili olması kaygısı, ömrün en önemli anlarını, yaşamı ve kimliği en uç derecede ortaya koyan anları, daha geniş mekâna sahip olan aile ortamından –yuvadan– uzağa, hastanenin mikroptan arınmış, işlevsel ama anonim olan dekoru

Tıbbileşmenin en son biçimi; kıyasıya tedavi: Reanimasyon ilerlemenin uç noktasıdır. Bir sürü teknik, araç kaygıları giderir. Kim demiş hastaneleri "insanileştirmek" gerekir diye?

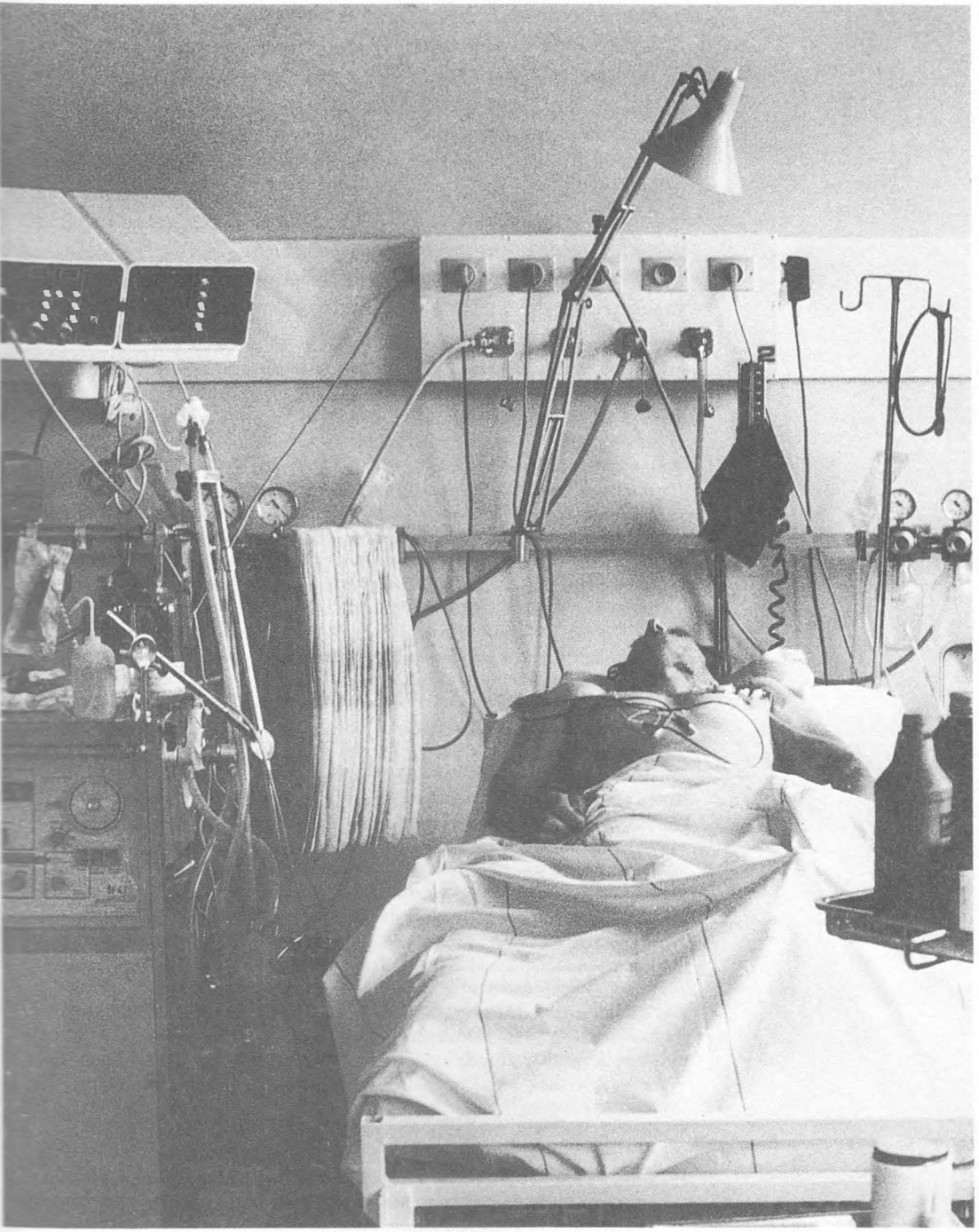

içerisine taşımaya neden olur. Sonunda hastane koğuşu tahammül edilemez ve acımasız görünür; burası hayır için getirilmiş ve her zaman başını sokacak bir yeri olmayan yardıma muhtaç insanlar için iyidir, kendi odaları olmasına alışkın ve hastalığın kaygılandırdığı çağdaşlarımız içinse barbarca ve insanlık dışı bir tür köhneliktir. Yirmi yıldan fazla bir süredir, büyük şantiyeler kurularak eski tedavi merkezleri yeniden işler duruma getirilir: koğuşların yerine tek tek odalar ya da en azından birkaç yataklı odalar konulmaktadır.

Böylece herkesin kendi özel hayatını elde etme talebi –aile yaşamı dışında–, yalnız bireylerin yakınlarını üzmemek için, bunu bilmiyormuş gibi yaparak, gizlice ölüme gittiği kişisel odalar mozaiğinden oluşan şu modern hastanelerde karşılanır...

Notlar

1 R.-H. Guérrand *Les Origines du logement social en France*, Éd. Ouvrières, 1966.
2 J. Guéhenno, *a.g.e.*, s. 57-58.
3 R.-H. Guérrand, *a.g.e.*, Dr. J. Bertillon'dan alıntı, Mayıs 1908 tarihli *Revue d'hygiène ve de police sanitaire* dergisi, s. 377-399.
4 O. Hardy-Hemery, *De la croissance à la désindustrialisation. Un siècle dans le Valenciennois*, Paris, FNSP yayınları, 1984, s. 39.
5 M. Quoist, *La Ville et l'Homme*, Paris, Éd. Ouvrières, 1952.
6 P.-H. Chombart de Lauwe, *La Vie quotidienne des familles ouvrières*, Paris, Éd. du CNRS, 1956.
7 *A.g.e.*, s. 64-65.
8 L. Bernot, R. Blancard, *Neuville, un village français*, Paris, Institut d'ethnologie, 1953.
9 A. de Foville, *Les Maisons types*, 1894, R.-H. Guérrand'dan alıntı, *a.g.e.*, s. 218.
10 L. Frapié, *a.g.e.*
11 S.C. Rogers, "Female forms of power and the myth of male dominance: a model of female male interaction in peasant society", *American Ethnologist*, cilt II, sayı 4, Kasım 1975, s. 727-756.
12 M. Segalen, *Mari et femme dans la société paysanne*, Paris, Flammarion, 1980.
13 M. Wolfenstein, "French parents take their children to the park", *Childhood in Contemporary Culture* içinde, Chicago University Press, 1955, s. 99-117.
14 H. Mendras, *Études de sociologie rurale, Novis it Virgin*, Paris, Armand Colin, 1953.
15 "Çocukları nasıl büyütmeli", *Confidences*'ın yaptığı anket, 29 Temmuz 1938, (sonuçları 14 Ekim 1938'de belli olur).
16 Aynı dergi 1977 yılında aynı anketi yeniden yapmayı kabul etmiştir. Aynı soruya verilen "hayır" yanıtları bu dönemde çok büyük bir fark gösterir, "hayır" diyenlerin oranı % 89'dur, "evet" diyenler % 4,4'te kalır.
17 M. Martin, "XX. Yüzyılda Karı Koca İmajı. *Chasseur français*'nin Evlilik İlanları", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 2-1980, s. 295-311. Erkeklerin % 50'si ve kadınların % 67'si için, 1930 yılında verilen ilanlar bir drahomanın ya da "bir beklentinin" varlığını belli eder; erkeklerin % 90'ı ve kadınların % 38'i için, bu ilanlar mesleği ve toplumsal konumu belirtir.

18 A.-M. Sohn, "Les rôles féminins dans la vie privée, approche méthodologique et bilan des recherches", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 4-1981, s. 597-623.

19 "Evlilikte mutluluğu nasıl tanımlıyorsunuz?", *Confidence* dergisinin 17 Haziran 1938'de yaptığı anket (sonuçları 26 Ağustos 1938'de yayınlanır).

20 Ph. Ariès, "Famille du demi-siècle", *Renouveau des idées sur la famille*, R. Prigent'ın yönetiminde hazırlanmıştır, Paris, PUF, 1953, s. 162-170.

21 *Bkz.* A. Le Gall, S. Lebovici, M. Cenac, A. Berge, J. Boutonier-Favez, Cl. Launay tarafından verilen konferansların *l'École des parents*'da yer alan metinleri, Kasım 1953.

22 Burada, 5 Mayıs 1954 tarihli *La Croix*'da yayınlanan, erkeğin çocuğunu kucakta taşıdığı genç bir çifti gösteren fotoğrafın resimaltı yazısını alıntıladık.

23 "La femme de marbre", *Confidences*, 17 Mart 1950.

24 *Femmes françaises*, 12 Ağustos 1950.

25 L. Roussel, "La cohabitation juvénile en France", *Population*, 1-1978, s. 15-41. Bunu izleyen evlilik analizleri L. Roussel'in çalışmalarına çok şey borçludur, özellikle de şunlara: *Le Mariage dans la société française. Faits de population, faits d'opinion*, Paris, PUF, 1975, ve O. Bourguignon'un işbirliğiyle, *La Famille après le mariage des enfants, études des relations entre générations*, Paris, PUF, 1976, ve *Générations nouvelles et Mariage traditionnel, enquête auprès des jeunes de dix-huit/trente ans*, Paris, PUF, 1979.

26 F. de Singly, "Le mariage informelle. Sur la cohabititon", *Recherches sociologiques*, 1-1981, s. 61-90.

27 G. Thuillier, *Pour une histoire du quotidien au XIXe siècle en Nivernais*, Paris, Mouton, 1977; E. Weber, *La Fin des terroirs*, Paris, Fayard, 1983 (ilk basımı 1977'de ABD'de yapıldı).

28 Bu anekdotu, annesi okulun müdiresi olan meslektaşım Michel Vovelle'e borçluyum.

29 O. Mirbeau, *Journal d'une femme de chambre*, G. Vigarello tarafından alıntılanmıştır, *Le Propre et le Sale. L'hygiène du corps depuis le Moyen Age* içinde, Paris, Éd. du Seuil, 1985, s. 231.

30 Marcelle Auclair'in *Marie-Claire*'deki yazışma köşesinin 7 Mayıs 1937 tarihli metnine bakın: "Neuilly-sur-Seine'den bir büyükanne, kadınlara, kendilerini uzun süre kocalarına beğendirmek için güzel görünmek konusunda çaba harcamalarını öğütlemem, üzerine beni erkek bencilliğini teşvik etmekle suçluyor."

31 G. Lipotevsky, *L'Ère du vide. Essai sur l'individualisme contemporain*, Paris, Gallimard, 1983, s. 191; P. Ory, *L'Entre-Deux-Mai, histoire culturelle de la France, mai 1968-mai 1981*, Paris, Éd. du Seuil, 1983, s. 129.

32 P. Yonnet, "Des modes et des looks", *Le Débat*, sayı 34, Mart 1985, s. 113-129.

33 Bir gösteri sırasında öldürülen bir Parisli, Lyon'da Guillotière Köprüsü'nde ölen bir polis komiseri, Flins yakınında Seine nehrinde boğulan öğrenci Gilles Tautin ve Sochaux'da ölen iki işçi. Bu satırlar, Aralık 1986'da üniversite ve liselerdeki öğrenci hareketinin bunları dikkate değer oranda doğruladığı dönemde yazılmıştı.

34 *A.g.e.*, s. 223.

35 H. Hatzfeld, *Le Grand Tournant de la médecine libérale*, Paris, Éd. Ouvrières, 1963. 1930 yasasınca öngörülen sorumluluk tarifesi, düşünülmüş olduğu gibi, doktorlar için zorunlu değildir, yalnızca sosyal sigorta sandıklarının ödediği miktarı belirler. En yoksul hastalarından bu vizite ücretini isterken onları sıkıntıya sokmadıklarından emin olan doktorlar, onlardan bu tarifeyi istemekte tereddüt etmezler.

Buffeteria

Geçişler ve iç içe geçişler

Benzer iki hareket 20. yüzyılda özel hayat tarihine damgasını vurur. Bir yandan, emek meskenin dışına göçer; hukuksal kurallar ve toplusözleşmelerle biçimlendirilen bir ağ tarafından yönetilen kişilik dışı alanlara yerleşir. Bir yandan da, birey bizzat ailesinin içinde, kendisine ait olacak bir yaşamın zamanını ve mekânını elde eder. Anların ve yerlerin özelleşmesi, kamusal hayatla özel hayat arasındaki karşıtlığı arttırır ve her birinin özgül yanlarını ortaya koyar. Yine de sadece bu temel iki eğilime bakarak, aynı toplum içerisinde dayanışmalarını artık anlamayacak noktada aşırıya kaçarak, özel ile kamusal olanı karşı karşıya getirme tehlikesine düşeriz. Dolayısıyla bu iki alanı art arda incelemiş olmak yetmez, bunların eklemlenmesini de incelemek gerekir.

Özel ve kamusal arasındaki geçiş

Uyuşum alanları

Özel olandan kamusal olana geçiş çoğu zaman sert olur: birçok insan bunu her sabah hisseder. Evinden çıkar çıkmaz iş yaşamının baskıları ve külfeti insanı yakalayıverir. O andan itibaren bütünüyle zamana kesin olarak uymanın zorunluluğu, otobüsü, metroyu ya da treni kaçırma, yoğun trafiğe yakalanma kaygısı içindedir. Evin mahremiyetine karşıt olarak, işe gitme eylemi, ayrımsız, dostane olmayan, hatta saldırgan bir kamusal alana ani bir dalıştır: "tam zamanında varabilmekten" pek hoşnut olunarak, tepeleme dolu bir vagona tıkışılır. Bu bir geçiş değil, bir sıçrayıştır.

Bu durum günümüzün büyük kentlerinin belirgin özelliğidir, ama Fransızların yarısından çoğu (1982'de % 50,7'si) en az 50.000 nüfusluk yerleşim birimlerinde oturmaktadır, bu durum 20. yüzyıl sonunun getirdiği yeniliklerden bir tanesidir. Kentte

Semt alanı özel hayattan kamusal alana geçişi düzenler. Toplu konutlarda bu yoktur. Yeni kentler, örneğin Cergy-Pontoise, günümüzde bu geçişi yeniden keşfeder.

işle ev yaşamının birbirinden ayrılması, ortaklaşa yaşamın düzene soktuğu günlük git-gelleri zorunlu kılar. Bu anlamda, çalışmanın kamusal alanı toplu taşımayla başlar, otomobil sahibi olmaya yönelmekse özel hayat alanını genişletme ve kamusal hayatla arasında bir tür geçiş oluşturma girişimidir. Bu, çoğu kez, trafik tıkanıklığının sınırlarını çizdiği yetersiz bir geçiştir: ortak yolların, bu özel ulaşım olanaklarına dayattığı ortak zorlamalar bireyleri tam anlamıyla anonimleştirir ve yalnızlaştırır.

Birbirini tanıma alanı: mahalle

Buna karşıt olarak, eski tip mahalle ya da köy, kendi içlerinde geçiş mekânları olarak ortaya çıkar. Mahallenin sınırları, orada oturan için, evinden çıktıktan sonra katettiği güzergâhların toplamı bağlamında öznel olarak belirlenir. Doğal olarak yürüyerek katedilir çünkü mahallenin alanı yürüme alanıdır, öte yandan büyük yerleşim alanı "ulaşım araçlarının" alanıdır. Mahallenin ya da köyün somut mekânı herkese açık, ortak kurallarla yönetilen ama "yuva" için kapalı bir yer, insanın kendine ait olduğunu hissettiği bir mekândır. *İçerisi*'nden yola çıkılarak tanımlanan bir *dışarısı*'dır, merkezi özel hayat olan bir kamusal hayattır.

Bu uzam birbirini tanıma alanıdır: insanlar, kendisiyle bir akrabalığı olmayan ve kendisinin seçmediği, bununla birlikte kendisine yabancı olmayan insanlar tarafından özel hayatın belli özellikleriyle tanınır: komşular. Mekândaki yakınlık, karşılıklı olarak, en azından yaklaşık bir tanışıklık doğurur: tanınmayan, davetsiz misafir yerine konur. Marcel Proust'un kaleme aldığı, Combray'deki evde teyzenin Françoise'la "hiç tanımadığı" bir köpeğin kimliğini ve bir komşu kadının sepetindeki kuşkonmazların nereden geldiğini uzun uzun soruşturduğu unutulmaz satırları hatırlarız...

Doğrusu, burada karşılıklı tanışıklıktan daha fazlası vardır: bu, toplumsal bir alışveriştir. Her mahalle ya da köy sakini, eğer ödenmesi gereken bedel konusunda anlaşılırsa, bu komşuluktan bir çıkar elde eder. Diğerlerinden ufak ödüller alırlar: gülümsemeler, merhabalar, selamlar, varolduğu, tanındığı, takdir edildiği, beğenildiği duygusunu hissettiren karşılaşma sözcükleri alırlar. Kimileri için komşuluğun getirdiği ilgi daha ileri gider, yaşlı bayan her zamanki saatte ekmek almaya gitmezse endişe duyulur. Ama bu getirileri elde etmek için, kişi, mahallenin ya da köyün kurallarına uymalı, yapılması gerekeni yapmalı, yapılmaması gerekeni yapmamalıdır. Yazılı olmayan bu kurallara uymayan, pek hoş olmayan eleştirilere, ardından da bir tür dışlanmaya maruz kalır: oyunu oynanamak, oyun dışı kalmak demektir.

Marsilya. Mahallelerde herkes herkesi tanır. Özel hayat bütünüyle gizli kalamaz...

Pierre Mayol'un[1] dediği gibi, komşuluk alışverişlerini belirleyen kuralların bütününü *uyuşum* olarak adlandırabiliriz. Uyuşum, özel olanla kamusal olan arasındaki geçiş uzamını daha iyi belirler. Uyuşumun temelinde, ötekiyle karşılaşmanın hem kaçınılmaz hem de öngörülemez yanı yatar: Evinden dışarı çıkmak demek, kiminle karşılaşacağını bilmeden biriyle karşılaşmaya açık olmak demektir. Karşılaşma özel hayata ilişkin değildir: seçilmiş bir şey değildir, kamuya açık bir yerde gerçekleşir ve genellikle sıradan mekânlarla, "umumi mekânlar"la sınırlanır. Ama bu karşılaşmalarda kişisel konu olunmaktan kaçınılamaz; öteki kim olduğunu, nerede oturduğunu bilir; eşini, anne babayı, çocukları tanır. Bir yerden bir yere gitmenin bile bir anlamı vardır onun için: alışverişe mi çıkılmış, çocukları okuldan almaya mı gidiliyor, işten mi dönülüyor bilir. Dedikodular, özellikle özel hayatla ilgili olanlar ve mahallede konuşulanlar konusunda engin bilgiye sahiptir.

Kendi mahallesinde dışarıya çıkmak, kendini göstermektir. Uyuşumu önce insanın kendi temsili yönlendirir. Bu geçiş uzamı belirli bir "tiyatrosallık"ın (Mayol) izini taşır, ve insan kendini her zaman temsil halinde bulur. Başkalarına sunulmaya değer bir görüntü vermek yerinde olur. Giysiler de hemen yorumlanır, çünkü alışıldık giysiyi herkes bilmektedir: bir esnaf bayan müşterisine "Bugün pek güzelsiniz" diyecektir, birkaç dakika sonra bunu mahalleye yorumlarkense "Bayan X iki dirhem bir çekirdekti". Alışılmış giyimin dışına çıkmak için sağlam bir gerekçe olmalıdır, çünkü her türden değişiklik fark edilir, yorumlanır. Ailelerin görüştükleri, misafir ettikleri ya da ziyaret ettikleri insanlar için de aynı şey söz konusudur, aile yaşamlarının dışına taşırdıkları yankılar için olduğu gibi; aile yaşamından sahneler gözlerden kaçmaz, hatta kimi kez bu sahnelerin başrol oyuncularından biri mahalleliyi şahit bile gösterir. Mahallede yapılan alışverişler de her zamankinden farklılık gösterdiğinde bahis konusu olur; bir pazar günü bakkaldan şişesi mantarlı şarap satın almak uyuşum kapsamındadır, ama P. Mayol, oturduğu Croix-Rousse mahallesinde ilk viskilerin Carrefour'dan alındığını kesin olarak belirtir: geniş alandaki gizlilik, ölçülü olma konusunda yenilik getirir; yani mahallenin uzamı günlük yaşamın bin bir ayrıntısının ortaya döküldüğü bir yer olarak yaşanıyorsa, mahalle, insanın günlük yaşamını temsil etme durumunda olduğu kamuya açık bir sahne olur.

Uyuşum kuralları bu gösteriyi düzenlemekle yetinmez, dahası, bizzat bu yolla belirli bir noktaya kadar sahnelediği özel

hayatı korur: Bazı uygulamaları yasaklar; bazı uygulamalarıysa kurallara bağlar: komşuların çocuklarına yönelik tutumlar, duruma göre müdahale etmeyi ya da karışmamayı belirli bir düzeyde tutarak, iyi komşuluk ilişkilerini sürdüren incelikli âdetlerin parçası olur. Bundan başka uyuşum fikir alışverişlerini de yönlendirir. Nitekim mahallenin alanında özel hayat yalnızca ortaya sunulmakla kalmaz, dile de gelir, ama ölçüsüzce değil.

Kadın muhabbetlerinin mekânları...

Çözümlemenin burada altbölümlere ayrılması gerekir, çünkü konuşma alanı erkekler ve kadınlar için farklıdır. Köylerde, örneğin ortak çamaşır yıkama yeri, yalnızca kadınlara özgü çok değerli bir muhabbet yeridir. Ama bir de mahalledeki dükkânlara uğrayan kentli kadınlara bakalım: bu kadınlar, dükkân sahiplerinden, "ticari" bile olsa, bir süpermarket kasiyeri muamelesi değil, daha kişisel bir hizmet beklerler. Dükkân sahibi, bayan müşterilerini tanımalı, onların zevkini bilmeli ve ne alacaklarını önceden kestirmelidir. Burada söz konusu olan ticari alışveriş değildir yalnızca, ve fırıncı sevimli değilse, ekmeğin kalitesi bile fırını kurtarmaz, namını korumak ve müşterilerinin bağlılığını sağlamak için bu âdetleri bilmek ve bunlara uymak gerekir.[2]

Esnaf arasında bakkal çok önemli bir yer tutar, çünkü ondan alınan ürünlerin çeşitliliği bile bir başına ailelerin özel hayatlarına –yedikleri, zevkleri, varlıkları ve yoklukları, bayramlar, hastalıkları, zor dönemleri– ilişkin karmaşık bir söylemdir. Yeter ki bakkal, kadın ya da erkek, aceleci olmasın ve bu oyuna katılsın, alışveriş görünürde suya sabuna dokunmayan, ama yine de kişisel haberlerin alıp verildiği bir sohbetle katmerlenir. Öteki müşteriler yalnızca önemsiz, sıradan şeyler duyarlar ve her yerde kullanılan bu lakırtıları alaya almak kolaydır. Bununla birlikte P. Mayol, söyleşenlerin konu hakkındaki kesin bilgisinin onlara bu sohbete belirgin anlamlar yüklemeyi sağladığını gözlemlemekte haklıdır: "N'aparsınız, gençlik bu, geçecek" dendiğinde, bakkal, Bayan X'in torununun hâlâ kız arkadaşıyla birlikte yaşamakta olduğunu anlar.[3] Görgü kuralları, bilgeliğin gerektirdiği gibi, kişisel olmayan biçimde olması koşuluyla, her şeyin söylenmesine izin verir. Bunun nedeni, söylenenlerin kendi içinde hiçbir anlam taşımamasıdır; sağduyulu bu sözler, durumun ona yüklediği sayısız anlamı içerir. Böylece görgü kuralları her bir kişiye kendi ortak alanını sunar.

Ve erkek muhabbetinin...

Erkek muhabbetinin yeri kahvelerdir. Öylesine uğranan, müşterisi mahalleden olmayan kahveler değil, müdavimlerin gittiği kahvelerdir bunlar. Burada müşterilerin en azından bir adı, kimi zaman bir lakabı ve bir yeri, kendisine özgü bir içeceği gibi

Müdavimlerin kahvesi, erkeklere özgü sosyalleşmenin en yüksek mevkiidir. Gel de Marcel Pagnol'u anma...

alışkanlıkları vardır. Kahveye gidiş haftalık ya da günlük bir ritme uyar. İşten dönülürken uğranan, otobüs ya da metro durağının yanındaki kahve vardır: eve gidilmeden önce, işyerinden eve doğru birlikte yolculuk edilen meslektaşlarla burada bir tek atılır. Bunlar, her şeyden önce, toplu taşıma araçlarıyla genişleyen çalışma yaşamının kamusal alanıyla ev yaşamının özel alanı arasındaki geçiş yeridir. Sonra, bir de pazar günü gidilen kahve vardır, birbirini uzun süreden beri tanıyan arkadaşlarla birlikte beyaz şarap içilen, saat 11'e doğru üçlü müşterek bahis oynanan kahve... Kuşkusuz bu tipoloji daha da geliştirilebilir.

Kahvede yapılan sohbetler, kadın müşterilerin esnafla yaptıklarından daha farklı bir düzeydedir. Özel hayat daha dolaylı bir biçimde konu edilir: burada çalışma yaşamından, işlerden, siyasetten söz edilir. Özel hayata girildiğinde, bu, daha çok kabul gören açık saçık bir muhabbetin kılık değiştirmesi şeklinde olur: erkek erkeğe kadınlar üzerine tutturulan bir söylemdir ve uyanık olmayan bir gözlemci, konuşulanın, her birinin kendi özel hayatlarıyla alakalı olduğunu fark edemez. Oysa bura-

da da adabı muaşeret kuralları gereği bağlanmış, yakası açılmamış esprilerin kodlandığı bir söyleşim vardır. Söylenen şeye pek önem verilmez, buna alınansa kötü karakterli olduğunu kanıtlamış olur: zaten bu oyunsu konuşmalar içerisinde birçok şey birinci tekil şahısta söylenir...

Bu koşullarda kahvelerin önemi daha iyi anlaşılır: Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Fransa'da içki satan yer sayısı 480.000'di, İkinci Dünya Savaşı arifesinde ise bu sayı 500.000'e çıkmıştı. Bu sayı her 100 kişiye 1'den çok "bistro" düşüyor anlamına gelir. En küçük köyde bile içki satışı yapılan birkaç mekân bulunur ve işçi köylerinde bu mekânların sayısı daha fazladır: 19. yüzyılda Roubaix'de 50 kişiye bir tane düşüyordu! Daha önce halk konutlarının darlığının kahvelerin gelirini arttırdığını görmüştük ve halkın sosyalleşmesine ilişkin incelemeler de işçi kültürünün bu önemli mekânlarına –kabare ya da köy kahvelerine– uğramadan edemez.[4] 19. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın ortasına dek en azından halktan insanların özel hayatı evlerinin dışına, içki satan izbe yerlere, aynasızların sıkı denetimindeki bu umumi yerlere taşıyordu.

Bu anlamda o zamanın Fransızları evlerinde olduğu kadar mahallelerinde ya da köylerinde de ikamet ediyor sayılırdı. Colette Pétonnet, sosyal yardım kurumunun yeni bir konut sağlama kararı verdiği yaşlı bir kadına günlük gezintisi sırasında eşlik ederken bu durumu saptamıştır: "kuşkusuz berbat, kümes gibi bir yerde oturuyor ama mahallenin sokaklarında da kendini evinde hissediyor; mahallesini kaybedecekse modern bir konutu ne yapsın?"[5] Bütünüyle özel olan bir ev ve bütünüyle kamuya açık olan bir dışarısı arasında kurulan karşıtlık, burjuvaziye özgü toplumsal alandan bir sakınma biçimidir. Sartre'ın betimlediği Napolililer için olduğu gibi Fransız halkı için de, karşıtlık, çok küçük oranlarda olsa bile o denli derin değildir. Mahallenin alanı özel hayatın alanından oldukça farklıdır ama ona kapalı değildir; tersine, onun çevresinde bir tür koruyucu bölge oluşturur. Anlaşma mahallenin açık, kamusal bir alan olarak kalmasını sağlar ve yine de herkesin özel hayatı burada bir uzantı, bir yankı, bir destek bulur, kimi zaman da bir sansürle karşılaşır. Mahalle ya da köy, kamusal olanla özel hayat arasında karmaşık bir geçişi düzenler.

Yıkımlar ve yeniden yapılaşmalar

Yeni kentleşmenin yıktığı, kamusal olan ile özel hayat arasındaki bu incelikli eklemlenmedir.

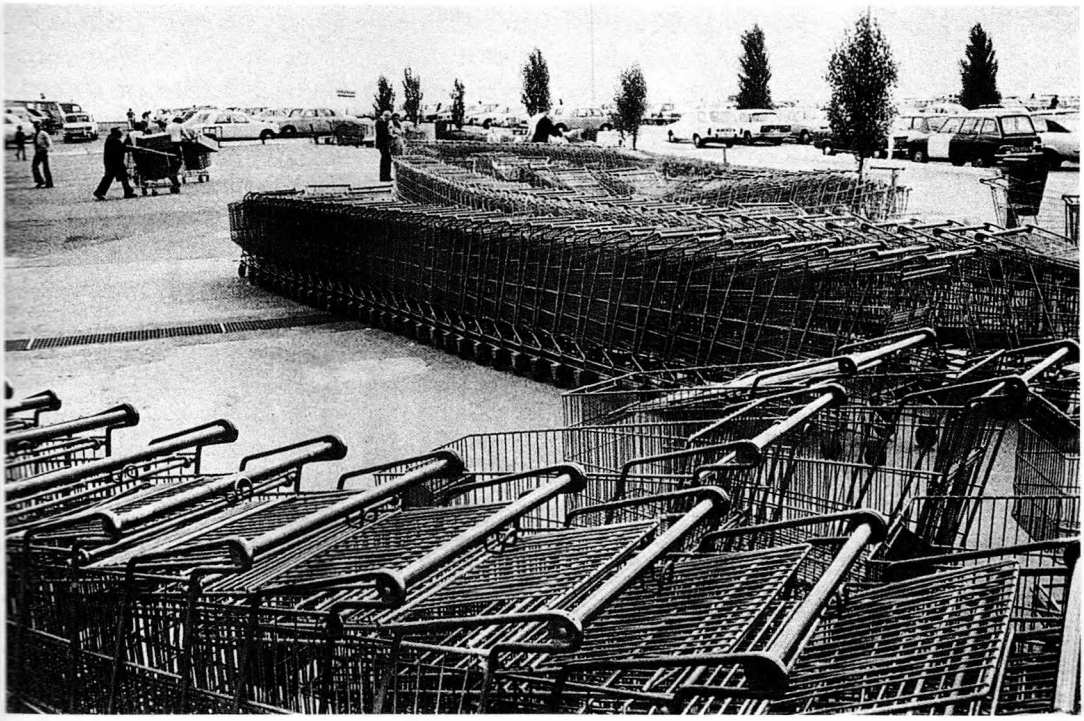

Modern şehircilik trafiği bir akış olarak görür. Bir yerden bir yere gitme karşılaşmayı ve buluşmayı; verimlilik ise aylaklığı devreden çıkarır.

... Gelir dağılımına gelince, komşuluk düzeyinde bir sosyalleşme olanağı bile bireysellik içerisinde yok olur.

Bu "yoksul kültür"ün[6] aktarılabilmesi için, nüfusun görece değişmezliği ve yeni gelenleri özümseme zamanı gerekiyordu. Ne var ki Fransa 1954'ten 1968'e dek çok hızlı kentleşti, çünkü bu 14 yıl boyunca kentlilerin* (yeni bir tanımdır bu) toplam nüfus içerisindeki oranı % 58,6'dan % 71,3'e çıktı, daha sonra ancak birkaç rakam yükseldi (1982'de % 73,4).[7]

Kentin bu ani gelişimi konut krizi ve buna getirilen çözümlerle kendini gösterdi. 20. yüzyılın başında çok az inşaat yapılmıştı, ki bu da ayrıca halkın oturduğu mahallelerin ve bunların kültürünün sürekliliğini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Ama bunun sonucunda bir konut kıtlığı doğuyordu, öyle ki, büyük bir ölçek üzerinde, mahallelerin bütünü üzerinde yeni binalar inşa etmek gerekti. Toplu konutların, kentlerin modernleşmesinde ne tür bir sıçrayışı temsil ettiğine değinmiştik. Burada bizi ilgilendiren, bütünüyle yeni olan, sakinlerinin başka yerden geldiği, getirtildiği, yeniden yerleştirildiği semtlerdir. Tarihte, daha önce bu türden nüfusa sahip başka hiçbir mahalle örneğine rastlanmaz. Oturanlarının burada hiçbir gelene-

* Orijinal metinde *citadin* sözcüğü kullanılmıştır. (ç.n.)

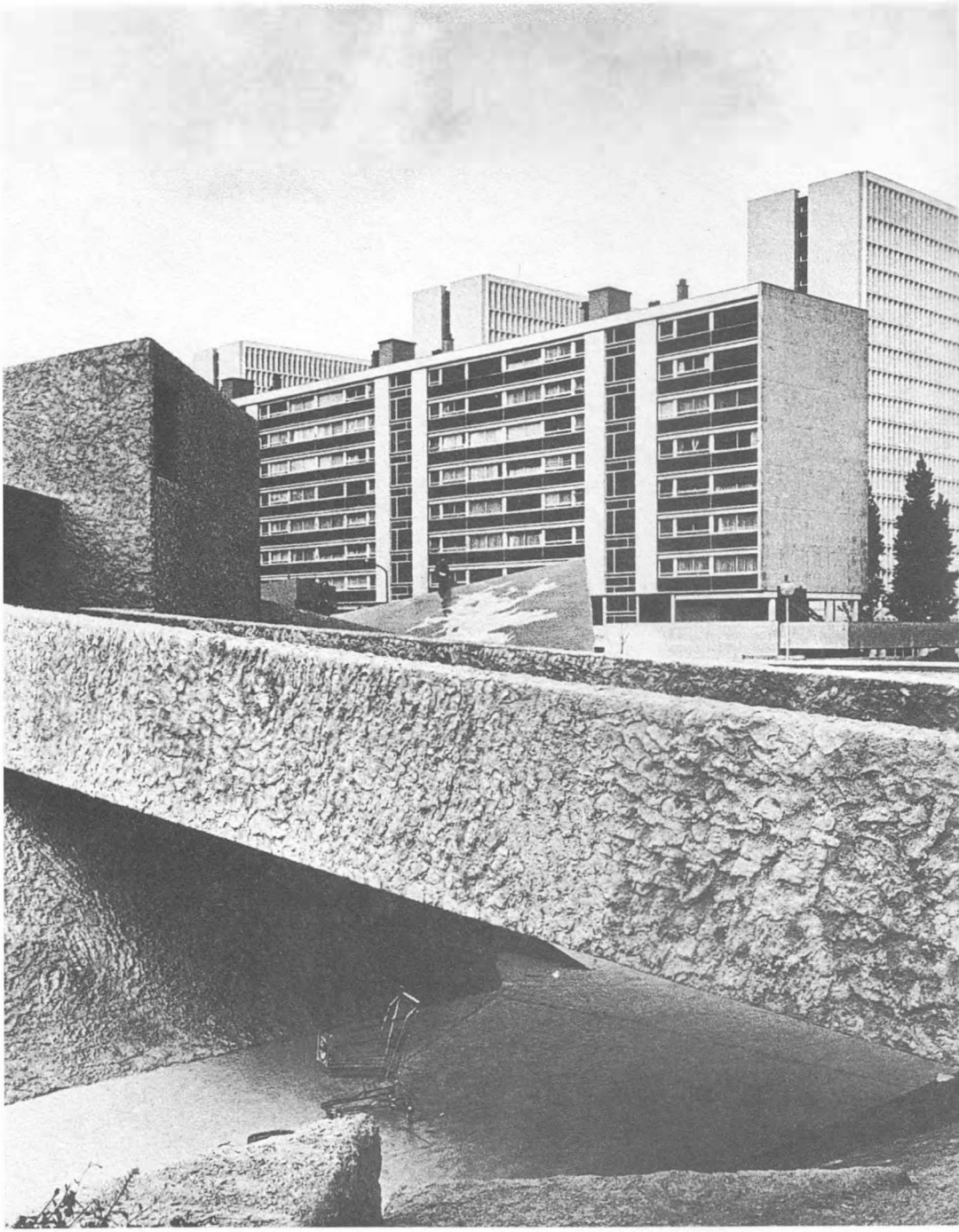

ği olmadığı gibi, bir gelenek yaratmaları da güçtür: yaşıyla, aile durumuyla, çok homojen bir nüfustur. Yaşlı insanların yokluğu burada acımasız biçimde hissedilir: artık çocukları ve torunlarıyla oturmayan büyükanneler değildir söz konusu olan mahallenin belleğini aktaran, gelenekleri anlatan, aralanan perdenin ardındaki meraklı bakışlarla gelen gideni gözetleyen yaşlı yalnız kadınlar yoktur artık... Peki mahalle, öğrencilerin ve çalışanların gidiş saatinde boşaldığında, nasıl yaşayacaktır?

Mahallenin bozulan uzamı

Modernleşmenin mimari ve kentsel formları semtin uzamı içerisindeki özelle kamusal olanın birbirine eklemlenmesini daha da zorlaştırır, çünkü bu formlar mekânın yapısal özelliğini bozar. Bu, güzergâhları belirleyen sokakların, dükkânların sonudur: alışveriş merkezleri bakkalların yerini alır ve bu merkezlere çoğunlukla arabayla gidilir. "Bir tur atmaya çıkmak", bu işlevsel alanda pek bir anlam taşımaz artık. Kahvelere gelince, "bistro"ya dönüşmeleri aşırı masraflıdır: PMU (at yarışı, ganyan) belli saatlerde bir semt yaşamını yeniden canlandırsa da, yol üzerinde, şöyle bir uğranan kahvelerdir bunlar.

Bütün bunlara bağlı olarak komşuluk ilişkileri de değişir. Asansör dikey bir sokak değildir: sokakta, gelip geçen insanlar görülür, hangi kapıda durdukları bilinir ve ayırt etme evler ara-

Toplu konut. Yerleşimin anonimliği, bireyselliği, sokağın ve uyum alanlarının yokoluşu: tartışma götürmez bir modernlik.

Yeni kent ya da sokaklara geri dönüş. Bir mahalle sosyalleşmesi yeniden kurulmak üzere gibi.

Parselleme usulü evler, birbirine benzer biçimde inşa edilmiş olsalar da her aileye güvenli bir alan sunar. Boş sokaklar çocukların oynaması için uygundur.

sındaki farklılıklar sayesinde kolaylaşır. Asansör ise yolcularını bakışlardan korur ve onları, kolayca karıştırılabilen bina girişlerinden, hepsi birbirine benzeyen katlara taşır. Mekânların birbirine benzerliği bir tür gizliliği beraberinde getirir. Komşu yine de gözden kaybolmaz: gürültüler kolayca duvarları aşar, ama artık komşuluk edilmez. 1964 yılında yapılan bir anket toplu konutlardaki toplumsal ilişkilerin aşırı yoksunluğunu ortaya koyuyordu: ailelerin 'hanelerin' % 68'inin aynı katta oturanlarla hiçbir düzenli ilişkisi, % 50'sinin site içerisinde hiçbir ilişkisi yoktu ve % 21'i hiç kimseyle, hiçbir yerde bir ilişkiye girmiyordu.[8]

Yine de kendimizi basit bir nostaljiye kaptırmaktan sakınalım; çünkü bu, çok daha geniş ve daha derin bir toplumsal hareketi şehircilerin anlayışsızlığına bağlamak olur. Elbette ki toplu konutların mimarları, 1950-1970 yılları arasındaki sağlığa uygun olmayan blokların yapılanmasının sorumluları gibi, kentsel yapının gerçek yararcı işlevlerinin (konut, ticaret, çalışma) ötesinde toplumsal bir işlevi yerine getirdiğini anlamamışlardı. Dolayısıyla bu yapıların kurulması hem özel hem de kamusal olan geçiş mekânlarının oluşmasına olanak tanımamıştır. Kuşkusuz, P. Mayol, 1970'lerin sonunda bile, Croix-Rousse mahallesinin sokaklarını hâlâ bir uyuşum alanı olarak inceleyebilmektedir. Ama istisnai olarak korunmuş bu yerlerde bile, mahalle hayatının kısırlaştığı ve tanışıklığın gerilediği iddia edile-

bilir. Yaşam tarzları değişmiştir artık: İnsan mahallesinde daha az zaman geçirir, daha çok acelesi vardır. Uyuşumun sadece olumlu özellikleri yoktur: bu aynı zamanda her anın gözetlenmesi, sansür, kötü niyetli söylenti demektir. Modern bireycilik bu türden koruyuculukla anlaşamaz: dedikoducu kadınlar durmadan sizi gözlüyorlarsa, insan nasıl "istediğini yapabilir?" Burjuvazinin mesafeli durma ilkeleri (komşuluk etmemek vb.) yalnızca, meşruiyetlerinden emin, kentsel düzenleme, toplum sağlığı ya da sosyal yardım sorumlularının, kendi iyilikleri ve rahatları için barınma sağladıkları ve yeni konutlara soktukları insanlara dayattıkları için gelişmez. Bu ilkeler, daha yaygın ve incelikli bir biçimde, bulaşma yoluyla da beyaz yakalı* yeni burjuvaziye yayılır: orta dereceli bir memur için komşuluğun külfetlerinden kurtulmak, aynı zamanda toplumsal düzeyde bir basamak daha atlamaktır.

Öyle de olsa, uyuşum alanlarının daha sınırlı ve daha az baskıcı biçimler altında yeniden oluştuğu görülür. Örneğin toplu konutlardaki pazarlar, satıcı ile müşteri arasında daha kişisel ilişkiler kurulmasına olanak sağlar. Ama bu ilişkiler, esnafın, müşterilerinin yaşamının diğer yanlarını bilmiyor olması nedeniyle sınırlıdır.

* Fransa'da yönetici sınıf için kullanılan deyim. (ç.n.)

Bahçeli müstakil evlerin olduğu yerlerdeki sosyalleşme, daha ilginç ve daha zengin bir gözlem alanı sunar. Burada da yine, toplumsal ve bölgesel ayrımlar göz önüne alınırsa, birçok farklılık kendini ortaya koyacaktır. Bahçelerinin çevresini özenle kapatan Fransızlarla, bahçelerinin birbirinin devamı olmasına ses çıkarmayan Amerikalılar arasında her daim karşıtlık kurulur. NATO'nun 1966'da Fransa'dan çekilmesinden sonra Amerikan ordusunun bıraktığı evler –örneğin Orléans'da– Fransızlara satıldığında, yeni ev sahiplerinin ilk yaptığı iş, bahçeleri çitle çevirmek olmuştur: bir tür kent bitkisi, birkaç ay içerisinde, üzerinde Amerikan evlerinin yükseldiği kesintisiz yeşilin yerini almıştır. Ama müstakil evin bütünüyle bireyci açıdan okunması biraz yetersiz kalır. Dikkatli bir inceleme, mekânın daha zekice sahiplenildiğini gösterir. Müstakil evin sakini kendisine ait olanı güçlü bir biçimde gösterir: bahçe çiti özel mülkiyetin altını çizer. Ama yine de bu tavır, diğer özel mülkiyetlere farklı, kamuya açık sokağa farklı biçimde alınır: yan ve arka bahçe duvarı, genellikle, sokağa bakan ön tarafta olduğundan daha yüksektir. Bunun nedeni, evin değişik yerlerinin farklı kullanıma sahip olmasıdır.

Evin alanı, güneş alan ve gölgede kalan taraf biçiminde ifade edilir.[9] Arka taraf bütünüyle özel, neredeyse mahrem bir alandır: aile, yaz akşamları orada açık havada yemek yiyebilir. Çamaşırlar burada kurutulur, soğan ya da salata buraya ekilir. Ön tarafa, tersine, bir gösteriş işlevi yüklenir: görülmeye açılır, ve burada ev sakinleri sundukları imajlarına özen gösterirler. Özenle biçilmiş çimler, ışıklandırılmış heykeller ya da iddialı vazolar: beğeni ön cephede göz önüne serilir. Bahçe çiti mekânı sınırlandırır, girişi engeller ama bakışı değil; çitin ya da bariyerin üzerinden postacıyla, yoldan geçenlerle, zaman zaman da komşularla muhabbet edilir. Pencerelerden görülen sokağın kendisi de evcilleştirilmiş bir alandır: eğer trafik çok fazla değilse, çocuklar burada oynarlar ya da bisiklete binerler. Yeniden yakalanan uyumun iyi komşuluğu desteklediği bir dönüşüm gerçekleşmektedir.

Özel hayat alanlarının çevresinde böylece karşılaşma ve görüşme yerlerinin yeniden kurulduğu görülür. Daha genel mimarideki yeni eğilimler bu yönde çaba gösterir. Çağdaş şehircilik, yirmi yıl öncesinin egemen işlevci teorilerinden çok farklı olan kültüralist bakış açısıyla, yayaların küçük sokaklardan küçük meydanlara yol aldıkları konuksever semtler tasarlamaya gayret eder: bugün inşa edilen ya da yenilenen yerlerle he-

nüz on yıl önce bitirilen yeni semtler arasındaki fark bazen şaşırtıcıdır.

Ama uyuşum alanları sadece özel hayatın evcil kutbu çevresinde düzenlenmez; çalışma yaşamının bizzat kamusal alanı içerisinde korunaklı bir yer edinir kendine. Burada ortam tamamen değişir, örnekler daha da ilginçtir. Nitekim işyerlerinde gayriresmi sosyalleşme "adacık"ları oluşmaktadır. Kimi kez bunlar, şirketin içerisinde yer alan kafeteryalar ya da bir dinlenme anında küçük meslektaş gruplarını konuk eden yan taraftaki kahvehanelerdir. Bir başka yerde, ofisin arkasında bir yerde çay ya da kahve yapılır, ve öğleye doğru ya da öğleden sonra, amirlerden ya da kimi kez müşterilerden uzakta laflayarak bir fincan çay ya da kahve içmek için buraya gelinir. İş hayatının düzenlenmesinin rasyonalitesi, askıya alınmış bir andır; özel hayat bizzat işyeri ve zamanının içinde kendini ifade eder.

Bu buluşmaların hepsi çoğu zaman aynı tarz görüşmelere sahne olmaz. Bazıları bütünüyle kadınlara özel, bazıları ise erkeklere özeldir; daha az özel olan öteki tarz buluşmalardaysa kadın erkek karışıktır, işletmenin kantini ya da lokantası buna mekân sağlar. İşyerindeki olaylardan dem vurulur ve dedikodular anlatılır. İşletme içi bir sosyalleşme, işletme çalışanlarının etkinlikleri çevresinde gelişir: toplu yolculuklar, kayak yapmaya gitme, balık tutma yarışmaları, jimnastik seansları, spor yapmak, tiyatroya ya da müzik dinlemeye gitmek, İngilizce kursu, topluca yapılan alışveriş. Hatta kimi zaman satıcılar tezgâhlarını kurmaya gelir ve sipariş üzerine kitap pazarlarlar. Bu buluşmalarda daha kişisel konulara da girilir: tatil, çocuklar, aile yaşamının sıkıntıları. Uyuşum burada yeni bir alan bulur: bir zamanların mahallelerinde olduğu gibi, insanın gizlice, kendisinin ne seçtiği ne de reddettiği muhataplarına kendinden söz etmesine olanak tanır. İş arkadaşlıkları, kabullenilmiş komşuluk ilişkilerinin belirsiz statüsü ve hassas dengesine mahalle dükkânlarından daha çok fırsat yaratır.

İşletme içerisindeki uyuşum alanlarının bu fethi, aslında daha genel bir değişimin bir bölümüne işaret eder. Ortaklaşa ve kamuya açık çalışma evreninden uzaklaştırılan özel hayat, bunu dönüştürülmüş ve üstü kapalı biçimde yeniden başlatır. Kamusal ve özel arasındaki sınırlar daha netleşmişse de, karşılıklı etkileşim devam eder. Yaşamın mekânsal ve zamansal olarak açıkça belirtilmiş iki alana bölünmesi, karmaşık geçişler dolayısıyla sınırları yumuşatmaz; şimdi nasıl düzenlendiğini açıklamak durumunda olduğumuz bir çapraz etki oyunuyla bu sınırlar kısmen aşılır.

İş ilişkileri

Emeğin özel hayat alanının dışına göç etmesi, bunun kişisel olmayan ve işlevsel ilkelere göre düzenlenişini de beraberinde getirdi. Tek ve aynı hareket işçilerin ve memurların kendilerini bir kişinin, bir patronun hizmetinde olduklarını hissetmemelerine, ayrıca işlerinin ve iş ilişkilerinin daha biçimsel olarak tanımlanmasına yol açar. İş dünyası *bürokratikleşmiştir*: yüz yüze ilişkilerden kaçınılır ve amirin iktidarı, kişisel olmayan kuralların uygulanışının, daha yukardan gelen genelge ve görev notlarının ardına gizlenir. Bununla eşzamanlı olarak, çalışma arkadaşları arasındaki ilişkiler işle sınırlanır: Michel Crozier'nin 1960'lara doğru incelediği bir posta çeki merkezinin kadın çalışanları asla gezip eğlenmek için birlikte olmuyorlardı. Böylece işe kişiselliğin karışması sınırlanır: gerçek hayat, özel hayattır.

Az önce gelişimini anlattığımız iş arkadaşları arasındaki yakınlık, bu bürokratik dünyaya bir tepki olarak yerini alır. Çalışma dünyasının bizzat soğuk ve kişisel olmayan çerçevesi içerisinde sıcak kişisel ilişkileri yeniden kurmaya yönelik bir girişimdir bu. Ne var ki bu istek kaçınılmaz olarak mola mekânlarından ve zamanlarından taşar, iş hayatının düzeninin bütününde kendini hissettirir.

Gençler ve çalışma

Bu olgu başkalarını etkilese de, özellikle gençlerde belirgindir. Onların "işe alerjisi"[10] çalışmayı reddetmekten çok hiyerarşik ve bütünüyle işlevsel bir ilişkiler ağına girmekte çektikleri güçlükle açıklanabilir. SOFRES'in* bir araştırması, 1975 yılında, gençlerin gözünde bir işin birincil niteliği (yanıtların % 73'ü olumluydu), bu işin takdir ediliyor olmasından, topluma yararlı olmasından, işte bağımsız olunmasından çok onların kişisel zevklerine uygun olmasıydı. Kişisel gelişime yönelik bu isteğin sebebi, meslek yaşamının başında çok büyük bir istikrarsızlığa yol açan sayısız düş kırıklığıdır. 1974 yılında yaşanan krizin iş piyasasını henüz allak bullak etmediği sırada, gençlerin iş hayatına atılmasına dair bir anket, hedef kitlenin % 43'ünün şimdiden ilk işlerinden ayrılmış olduğunu saptıyordu.[11] Tabii, burada çoğunlukla geçici ya da mevsimlik işler söz konusuydu; ama gençlerin bu işleri daha iyi bir seçenekleri olmadığı için mi kabul ettikleri, ya da bizzat bu işlerin geçiciliğinin onları daha az çekimser kılıp kılmadığı sorulabilir.

Çalışma hayatının çağdaş düzeni işlevselidir, kişisel değil. Burada da, insana karşı seri üretim düzeni vardır

* Fransız Kamuoyu Araştırma Şirketi (*Société française d'études par sondages*). (ç.n.)

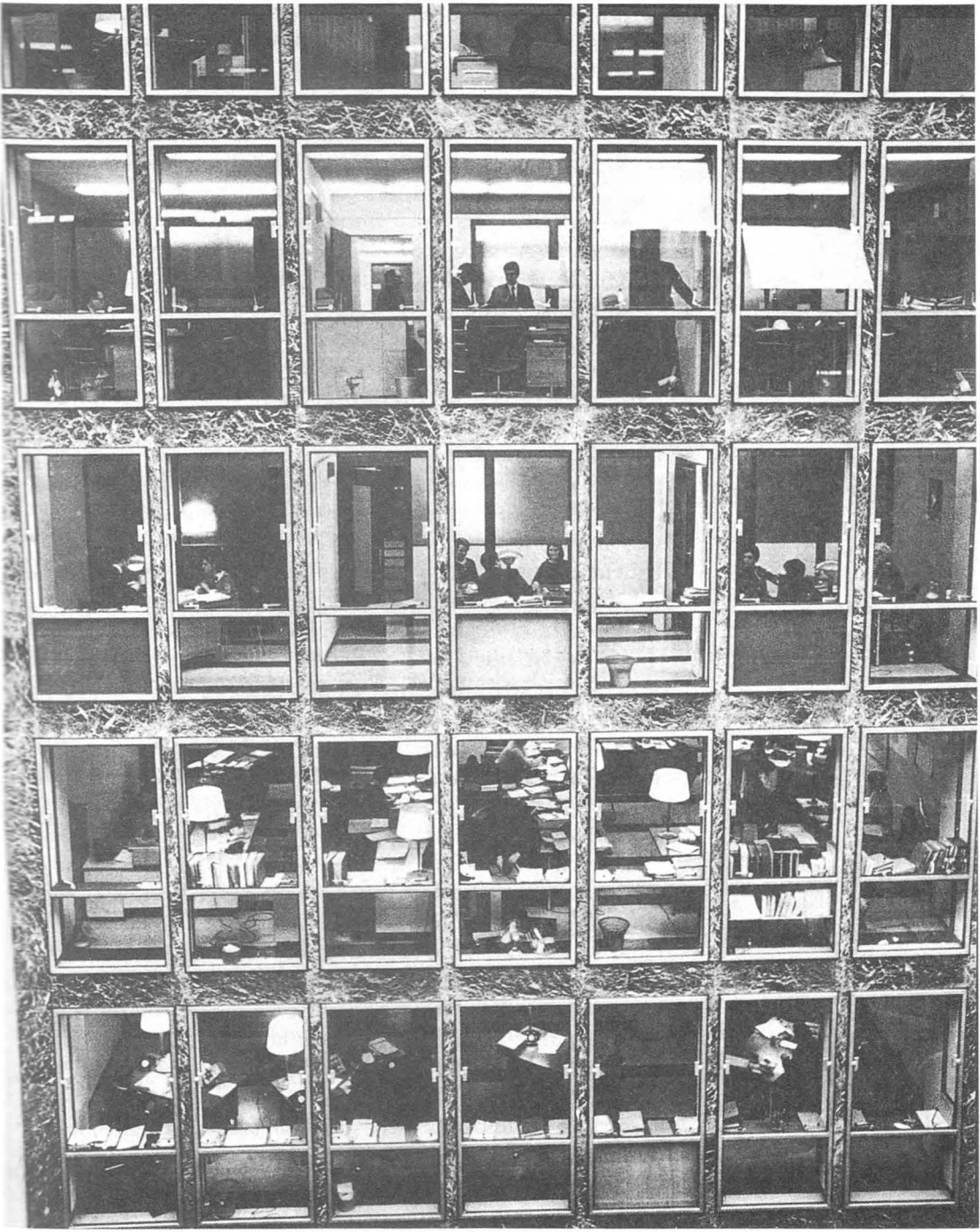

Aynı belirsizlik, vekâleten çalışmanın gelişimine de hâkim olur. Fransa'da vekâleten insan çalıştıran ilk şirketler 1950'lilerde kurulur: Bis, 1954'te; Manpower; 1956'da. O zaman bu türden yalnızca 7 şirket vardı. 1962'de sayıları 170'ti ve 15.000 kişiye iş sağlıyorlardı. 1980 yılında ise sayıları 3.500'ü geçmişti, çoğunluğu genç, 200.000'den fazla insan çalıştırıyorlardı. Tabii ki bunlar çoğunlukla pek bir vasfı olmayan, okulu terketmiş, kötü üne sahip toplu konutlardan gelen gençlerdi. Ama öyle de olsa geleceği olmayan bu genç insanların özlemleri yok değildir. Toplumbilimci Bernard Galambaud, 1975 yılında Paris bölgesinde bu gençlerin tutumlarını anlamaya çalışmıştır. Geçici olarak vekâleten çalışan bu insanların iş yaşantısına aşırı önem verdiklerini gözlemler: Pek hoş olmayan bir ortam içerisindeki çok çekici bir iş ya da çok iyi bir ortam içerisinde pek çekici olmayan bir iş seçeneği karşısında, on kişiden altısı sonuncuyu seçer. Ne kadar genç olursa iş ortamına verilen önem o kadar çok olur: 20 yaşın altındakilerin % 70'i için bu birincil ölçüttür, buna karşılık 20-25 yaş arası için bu oran % 50, 25-30 yaş grubu için % 50'dir.[12] Araştırmanın devamı, iyi bir ortamın gerçek, kişisel ilişkilerle oluştuğunu gösterir. Kötü bir çalışma ortamı söz konusu olduğunda, gençlerin % 61'i diğerlerini görmezden gelmek yerine iş değiştirmeyi tercih ederler. İş arkadaşlarından öncelikle açık yüreklilik beklerler (% 46), zekâ (% 31), yetki (% 16) daha az önemli görünür. Kısacası, burada, Michel Crozier'nin bürokratik sisteme uyumunu tasvir ettiği çalışandan oldukça farklı bir portre çizilir. "Bugünün genç çalışanları" aslında tavırlarıyla şirketin işlevsel ve resmi bir organizasyon olmasına itiraz ederler. Onlara göre "iş ilişkileri" diye bir şey yoktur, yalnızca ilişkiler vardır.

İşyerinde özel hayat haklarını talep etmenin bu şekli kuşkusuz yalnızca gençlere özgü değildir. Birçok gösterge bunu kanıtlar. Örneğin, 1974'te bankalardaki büyük grevin belirleyici nedenlerinden biri bilgi-işlemin dayattığı çalışma koşullarının reddi olmuştur: görev dağılımı işe yüklenen anlamı yitirtiyor ve çalışanlar arasındaki ilişkileri kopartıyordu. Kuşkusuz, Taylorizmin geleceği hâlâ parlaktır, ama muhalefet giderek artmaktadır. Yeni örgütlenme yöntemleri çalışma gruplarına yeniden özerklik kazandırmaya ve grup dayanışmalarını sağlamaya çabalar. Uzmanlık çemberi, artık biçimciliği yüzünden felce uğramış düzenlemelere yeniden dinamizm katmaya elverişli bir formül olarak görülmektedir.

Kamusal iş alanının, özel hayatın değerleri ve ilkeleri tarafından sarıldığına ya da etkilendiğine dair en açık işaret, örgütlenmeye egemen kavramların değişime uğramasıdır.

İşletme bünyesindeki iktidar

20. yüzyılın ilk yarısı boyunca, örgütlenme kuramcıları hiyerarşik sistemleri baş tacı eder. Bu aşamada Taylorizm, Fransızların komuta geleneğiyle buluşur. Mühendisin imgesi bir "şef" imgesidir –bu terimin kullanımı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, faşist göndermeleri yüzünden gözden düşecektir– ve Lyautey'nin yüzyılın başında subayın rolünden söz ettiği gibi, mühendisin "toplumsal rolünden"[13] söz edilir. Ayrıca hiyerarşi sanayi örgütlenmesinde orduda olduğu kadar belirgindir. Madenlerde mühendislerin, içinde sabun ve havlunun da bulunduğu kendilerine ait bir banyosu vardır; maden işletmesi her gün mühendislerin iş giysilerini değiştirir ve emirlerine bir hizmetli verir. Şef işçibaşıların bir banyosu, çizmelerini silecek bir yardımcıları vardır ve şirket onlara kahverengi iş tulumları verir. İşçibaşılar ise, içinde Marsilya sabunu bulunan özel duşlara sahiptirler ve 15 günde bir tulumları yenilenir. Sıradan madencilere gelince, onlar sabun ve giysi ihtiyaçlarını kendileri karşılarlar, giysi dolapları ve duşları ortaktır.[14] 1970'te, Flins'deki Renault fabrikasında, "şefi gösteren giysisidir: ekip şefi mavi, atölye şefi ya da ustabaşı beyaz iş gömleği giyer. Bunların üstleri ise, takım elbiseli, başları dik ve kibirlidirler".[15]

Bu hiyerarşi kavramı, 1950'li ve 1960'lı yıllarda, Amerika kökenli kuramların etkisiyle giderek tartışmaya açılır. Amerikalıların *management* anlayışıyla karşılaştırıldığında, Fransızların iktidar ve yönetme tarzı yapmacık görünür: bir sorumluluğu yerine getirmek astlara karşı bu denli mesafeli durmayı gerektirmez. Daha yumuşak, daha az resmi, uygulayıcılara daha çok özerklik tanıyan bir tarz daha etkili olacaktır. Amerikalı toplumbilimciler okunmaya başlanır, Lewin 1959'da, Lippitt ve White 1965'te Fransızcaya çevrilir. "Demokratik liderlik" terimi örgütlenme terminolojisine girer. Sözcük dağarcığı da farklı değildir: *chef* yönetirken, *leader* faal olarak çalışanları yönlendirir.

R. Mucchielli ya da G. Palmade gibi psikologlar ve psikotoplumbilimciler verdikleri formasyon stajlarında bu fikirleri yayarlar. psiko-toplumbilimsel Araştırma ve Müdahale Kuruluşu (ARIP) gibi bu akımın etkisine giren ve bu yöntemi güçlendirmeye uğraşan yeni örgütler oluşur, öte yandan CEGOS gibi daha eski kuruluşlar bunların düşüncelerini ve yöntemlerini kullanır. Kısa bir süre sonra karşı-yönetimsellik keşfedilir; 1966'da Rogers, Dourdan'da bir seminer verir: katılım 200 kişi-

1986 yılında lise öğrencilerinin gösterisi. Hava 1968'den çok farklı. Şiddet yok. Ama özerklik artık bir istek değil, bir gerçeklik...

yi aşar. Birkaç üniversite hocasının düzene sokmaya çalıştıkları neşeli bir kuramsal karışıklık içerisinde, farklı uzmanlıklardan konuşmacılar işletmelere birtakım farklı formasyonlar önerirler. Bunlardan biri olan grup dinamiği, Amerikalıların *T-group*'larından taklit edilmiştir, en heyecan verici ve en korkulur olanıdır. Kısacası, şirket içerisindeki kişiler arası ilişkiler, bin bir farklı biçimde gündeme oturur.

Bu yeni fikirlerin, günlük iş ilişkilerindeki etkisini tahmin etmek güçtür. Öyle görünüyor ki büyük işletmeler küçüklerden, hizmet sektörü ise sanayiden daha ilgilidir konuyla. İş eğitiminin yaygınlaşmasının bu alanda en azından bir göstergesi olur: 1971 tarihli yasa, şirketleri toplam ücretlerin % 1'ini personelinin iş eğitimine ayırmaya zorunlu kılmadan önce bile, EDF, Air France, Saint-Gobain ve başka birkaç şirket bunun için zaten harcama yapıyordu. CGE gibi şirketler, kendi eğitim şirketlerini kurmuştu. Öyle ki, 1968 yılında Milli Eğitim Bakanlığı uzun ömürlü olmayan bir "İş Eğitimi Müdürlüğü" kurduğunda, bu bölümün başına geçirmek için Renault'nun eğitim şirketinin yöneticisine başvurdu.

Tam bir yükseliş içinde olan bu eğitimler, kuşkusuz, yönetime dair basmakalıp söyleme son vermekle kalmamış, kimi tanıklıklar da anlayışların ve uygulamaların değişimini müjdelemiştir. D. Mothé, 1965'te, örneğin Renault'da, otorite tarzında-

ki değişikliğe dikkat çeker. Şefler her sabah işçilerin elini sıkar. "Keşfedilen temel kurallardan ilki *işçiye karşı Nazik olma gereğidir.* Bu kural geçerliliğini o denli kanıtlamıştır ki evrensel bir kabul görür. Yönetimin kendisi, bundan iyi kötü yararlanmaya çalışan ve eski atölye despotlarını, eski otoriter yöntemlerine karşı başarılı bir biçimde kullanan ustabaşılarına bu nezaket akımını telkin eder. [...] İkinci kuralsa şudur: *insanların kendilerini ifade etmelerine izin verilmelidir*".[16]

Otoriter bir tutum yerine işçilerle konuşma, ustabaşıların emirlerini daha iyi uygulatmalarını sağlar. Kısacası, en azından bu durumda, örgütleme el kitaplarının tavsiyeleri dikkat çekmeye başlar.

1968: hiyerarşiye karşı çıkış

1968 olaylarıyla birlikte bu hareket güçlenir ve keskinleşir. Bunun nedeni, girişimciliğin kanat değiştirmesidir. Önceleri girişimcilik, doğal olarak temkinli davranan işletme yönetimlerine aitti; şimdi ise taban da bunu bir hak olarak görür. Öğrenciler, eğitimcilerin pedagojik otoritesine karşı çıkarak buna örnek oluşturur. Bu otoritenin temelini oluşturan bilgi, otoritenin kendisini korumaya yetmez; soyut, nesnel, bireysel çıkarlara ve or-

Lip'teki grev yalnızca bir mücadele değil, aynı zamanda tanışma fırsatıdır.

tak aciliyetlere duyarsız olmakla suçlanır. Herkesten birinci tekil şahısta konuşması, kendisini açıkça ortaya koyması, yalnızca bildiğini değil ne düşündüğünü söylemesi istenir. Kişilerin ardındaki kişilikleri bulmak için, toplumsal rollerden hızla sıyrılınır. İşgal edilen Sorbonne'da öğrenciler genel kurulları yönetirler ve isteyen herkese söz verirler; öğretim üyeleri ya da asistanlar düşüncelerini söylemek istiyorlarsa el kaldırmak ve sıralarını beklemek zorundadırlar: kimisi bu durumu kaldıramaz. Hatta bazen senli benli konuşma muhatabını tahrik eder: örneğin, bir rektöre hitap edildiğinde.

Aynı talep kısa sürede grevdeki fabrikalara yayılır: "solcular" sendika bürokrasisinin köhneliğini kınarlarken, grev kurulları sürekli olarak tabanı yoklar – 1936'daki fabrika işgalleriyle karşılaştırıldığında kayda değer bir farktır bu. Grevin tek amacı, ne ücret arttırımı ne de bir hükümet değişikliğidir. Karmaşık bir biçimde grev emekçilere daha çok sorumluluk verilmesini ve hiyerarşi ilişkilerini değiştirmeyi hedefler. Üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmesi, 1968 yılında, sosyalizmi tanımlamak için yeterli değildir: buna, sınırsız bireysel özgürlük talebini de eklemek gerekir. Ve hatta benzeri görülmemiş olan bu günlerin karmaşasında bireysel özgürlük isteği öncelikli olur: çok büyük bir gerçeklik ve mutluluk arzusuyla birlikte, yaşamı değiştirmek istendiğinde, yasaklama yasak olduğunda, herkes söz alıp dinlenmeyi beklediğinde, sosyalizm artık ekonomik ve siyasal bir doktrin değil, laikleştirilmiş bir kurtuluş biçimidir.

İnsan insana özgürce varılan karşılıklı anlaşmaların özel ilkelerine, emeğin ortak ilişkilerini yeniden kurmaya dair bu istem, örnek oluşturacak biçimde, birkaç yıl sonra Lip grevinde dile gelir (1973). Mücadelenin içerisinde bile grevciler için önemli olan, tanışmaları, dostluklarıdır. "Mücadele sırasında, değişen ve şimdi gerçekten de başka bir insan olan çok sayıda kişi var ve onlarla birlikte çalışmak, onlarla sohbet etmek iyi geliyor" diye belirtir grevin öncüsü Ch. Piaget. İşletme komitesi CFDT* sekreteri onun yanındadır: "Bu mücadelede, insanların % 95'i insani değerlerin ne denli önemli olduğunu gördüler. Cömertliğin ne derecede olduğunu ve arkadaşlığın ne denli geliştiğini gördüler. Artık 'siz' demiyoruz, 'sen' diyoruz [...]. Birbirimizi keşfettik." Ve sıradan çalışanlar da bu tanıklıkları doğrularlar: "Artık herkesi tanıyoruz. [...] Neredeyse herkese sen diye

* Fransız Demokratik Emek Konfederasyonu (*Confédération française démocratique du travail*). (ç.n.)

hitap ediyoruz. [...] Dostluk kendiliğinden oluşuyor. [...] Sanırım daha önceleri olduğu gibi 'anonim' kalmayacağız."[17]

Bu durumda bu isteğin gücü ve cezbediciliği, ama aynı zamanda başarısızlığın nedenleri daha iyi anlaşılır. Mücadelenin getirebileceği olası kişisel risklerin, nesnel verilerden daha ağır basma ihtimali vardır. Kendi özgürlüğünden hiçbir şeyi esirgememe istenci, iktidar temsilcilerinin reddine, doğrudan demokrasiye, örgütlenmelerin istikrarsızlığına ve zayıflamasına götürür. Emeğin ve siyasetin kamusal alanı gerçek zorunluluklara boyun eğer ve bu alanın kişiler arası buluşma ve bireysel erince ulaşma yerine dönüşmesini ummak boşunadır. Özel hayatın alanından ödünç alınan ilkelere göre kamusal hayat alanını yeniden düzenleme girişimi olarak özyönetim bir ütopyadır.

Bunun farkına varılmakta çok gecikilmeyecektir. 1968'de ve onu izleyen yıllarda ortaya çıkan özyönetim isteği, birkaç istisnayı bunların dışında tutarsak azınlıkta kalır; CGT* değil ama CFDT ve PSU** bu kavramı sahiplenir, yeni sosyalist partiyse özyönetim sözcüğünü daha dar bir anlamda kullanır. 1973'ten sonra ekonomik kriz ve işsizlikle birlikte hava değişir; özyönetim siyasal veya sendikal tartışmaların gündeminden çıkar.

Yine de kurumlardan duyulan rahatsızlık ortadan kalkmaz, şekil değiştirir. Sendikalar 1968 tarihli yasa ve Auroux yasalarıyla güçlendirilirken, insan gücü azalır ve giderek daha zor militan bulurlar. Sendikaların kurumlaşmasıyla sendikasızlaşma eşzamanlı gerçekleşir. Öte yanda, kamusal hayatın resmiyetinin yeniden gündeme gelmesi devam etmektedir, ama bu kez örgütlenme düzeyinden uygulama düzeyine geçilecektir. Bundan böyle geleneklerin değişikliğinden ziyade işletme yönetimlerinin politikası ya da açık bir hak talebi söz konusudur.

Rahatlayan bir topluma doğru

Kamusal hayatı yönlendiren biçimselliğin ağır ve eşit olmayan biçimde esneklik kazanması, toplumsal rollerin yeniden tartışmaya açıldığı daha genel bir çerçeve içerisinde yer alır.

Kamusal hayatın eski düzeni, her bireye boyun eğmek zorunda olduğu rolleri belirleyen bir statü ve işlev yüklüyordu. Birinin ya da ötekinin tutumu bunlar aracılığıyla öngörülebilir, ama karşılıklı temaslar ve alışveriş sınırlıdır, dahası kendiliğindenlik yavaşlatılmıştır. Tutumun o günkü değişimi, sanki

* Genel Emek Konfederasyonu (*Confédération générale du travail*). (ç.n.)
** Birleşmiş Sosyalist Partisi (*Parti socialiste unifié*). (ç.n.)

ortak yaşam, kendine has özellikleriyle kabul edilmesi gereken, eşit ve benzersiz, birbirinden çok farklı olan insanları bir araya getiriyormuş gibi, statü farklılıklarını yok etme eğilimindedir. Statüsü itibariyle sınıflandırılmayı yadsıma, ortak yaşamda bile özel bir kişi muamelesi görme istencidir. Böylece toplumsal roller erimeye başlar.

Bu istenç kuşkusuz iş ve siyaset dünyasının dışında, tatilin ya da ortak eğlencelerin ayrıcalıklı dünyasında başlamıştır. Burada bir zorunluluk söz konusu değildir: izci kampları, ergen yaştakilerin arasındaki hiyerarşileriyle, tersine, toplumsal rollerin bir ön alıştırması oluyordu. En çarpıcı örneği Club Méditerranée olan, yeni organizasyon biçimleri ortaya çıkar.[18] Bu formülün başarısı, Club'de baskın olan sosyal ilişki tarzı ve sıradan yaşam tarzı arasında bulunması istenen karşıtlıkta yatar. Tatil köyünün karşılama usulleriyle belirginleşen kapısı, içerisiyle dışarısını karşı karşıya getirir. İçeride, tanıtımlar bu karşıtlıktan dem vururlar, insan kendini farklı hisseder. Toplumsal sınırların, statülerin belirgin göstergeleri ortadan kaldırılır, senli benli konuşmalar bu durumu destekler. Tatil etkinlikleri, özellikle spor ve oyunlar, dışarıda geçerliliği olmayan başka hiyerarşiler kurar. Kısacası, sosyal hayatın biçimsel zorunlulukları bir süre için durdurulmuştur ve artık "gerçek" insani ilişkiler kurulabilir: Club, "tanışma, alışveriş, benzerliklere göre bir grup oluşturma fırsatıdır", özel hayatın topluluk içerisinde serpilmesidir.

Tatil: Bir ruh hali

Böyle bakıldığında tatil ne bir an ne de bir mekândır, ama bu şekilde değerlendirilen bir ruh halidir. G.O.'ların* görevi bunu G.M.'lerin** de paylaşmasını sağlamaktır ve bu nedenle kendilerini onlardan bütünüyle ayırmazlar. İlişkileri, bir otel personelinin müşteriyle kurduğu türden değildir. Bu buluşma-tanışma sanayii içerisinde, gülümseme ve rahatlama birer ilkeye dönüşür. Örneğin, beraber oyun oynanırken gülünç duruma düşmeyi kabullenme gücü "kasıntı" olunmadığını, rahat, "sempatik" ve katılımcı olunduğunu gösterir. Bilindik toplumsal yaşamın ciddiyeti burada dışarıda bırakılır: kısaca, bu "eskide kalmıştır". Edgar Morin'in formülünü hatırlarsak, büyük tatilin önemi büyük değerlerin tatil edilmesidir.[19]

Tatil aslında bir parantezdir, Club Méditerranée bunun bir örneğidir. Rahat davranış tarzının toplumun bütününe yayılma-

* Club med'lerde *Gentil organisateur* (Nazik organizatör) tanımının kısaltılmış olarak kullanılış şekli. (ç.n.)

** Club med'lerde *Gentil membre* (Nazik üye) tanımının kısaltılmış olarak kullanılış şekli, müşteriler için kullanılır. (ç.n.)

Giyinmek kendini ifade etmektir, toplumsal kurallara uymak değil.

sı, kitle iletişim araçlarına, özellikle radyo ve televizyona çok şey borçludur. Buradaki yenilik, kitle iletişim araçlarının kendisi değil, bunların kullanılış biçimidir. Radyo eğlence programını icat eden, 1955'te yayına geçen Europe 1 kanalıdır. Spikerin yerine bir "oyun kurucu" koyan bu sıradışı radyo, dinleyicileri yayına katmıştır. Radyodaki oyunlar, statülerin ve rollerin çözündüğü ilişkiler kurar: senli benli konuşma, konuklara adıyla hitap etme, sıcak ve yüzeysel bir yakınlık kurma gibi günlük yaşamda, ilişkilerde de kullanılması olası bir ton kullanılır.

Aynı tarza evleri ve ekranları istila eden reklamlarda da rastlanır. Reklam bir şey söylemez, kendisiyle dalga geçer; kalıcı değildir, hafiftir. Ürünün gerçekliğini, tuhaf, gülünç bir fon üzerinde öne çıkarır. Özellikle de kendini ciddiye almaktan kaçınarak, imgelerle ve sözcüklerle oynar. Gilles Lipovetsky bu konuda, toplumumuzda mizahın kazandığı yeni önemi saptar.[20] Molière'in karakterlerinden Charlot'ya dek, bilmeden kendiliğinden güldüren komiklere karşıt olarak, *nonsense*'e dayalı bir nükte anlayışıyla kendisiyle dalga geçen modern komediyi koyar. Dönem, kutsallığı ortadan kaldıran parodinin, siyasal ve toplumsal repertuvarın geleneksel rollerinin içini boşaltan kuklaların dönemidir. Bizzat sosyal hayatın istikrarını kemiren, sarsıcı bir iç boşaltmadır.

Bu değişim içerisinde, 1968 olayları başlıca evreyi oluşturur. 68 Mayısı'nın rejim karşıtları gerçekten de kişinin toplumsal statüsünün söylemine bağlı olmasına ve bu statünün hareketlerini yerine getirme zorunluluğuna karşı çıkarlar; görevler, işlevleri her ne olursa olsun, içten bir tutum talep eder. Sonuçta eski ilkeler sarsılmıştır; meşruiyetleri kendilerinden menkul değildir. Rolünü oynamak, uzlaşımcı olmaktır. Daha da fazlası o kadar kınanan kurumlarla özdeşleşmek, kişisel özgürlüğünü kaybetmeyi kabul etmektir.

Feminizmin başarısı

Bütün toplumsal roller arasında özellikle bir tanesi şiddetli saldırılara maruz kalmıştır: geleneksel biçimde kadınlara biçilen roldür bu. Feminizm tarihi 1968'le başlamaz ama olaylar ona, yıllarca sürecek, yadsınamaz bir itici güç kazandırır. Kamuoyu, feminist militanları 1972'de, Bobigny davasıyla kürtajın yasallaşması için, daha sonra da 1975'te uygulanması için seferber olduklarında fark eder. Feminizmin başarısı, daha çok kadınlar ve erkekler arasında tam bir eşitlik talebine bağlıdır. Bir cinsiyet savaşından ziyade, cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadele söz konusudur, ve bunu bir gerçeklik olarak benimseyen genç kuşakların dışında bile büyük bir yankı bulur: sadece bir kadın olunduğu için şunu yapmak ya da bunu yapmamak zorunluluğu olmamalıdır; cinsiyetin kendisi belirli hiçbir davranışı dayatmaz. Cinsiyete dayalı rollerin artık geçerliği olmamalıdır: bu roller kişinin kendisini ifade etmesini, dile getirmesini engeller.

Giysinin geçirdiği evrim statülerin ve rollerin çözülmesini dile getirir. Cinsiyete dayalı rollerin silinmesi, eteğin gerilemesinde açıkça okunur: 1965 yılında ilk kez kadınlar için etekten çok pantolon üretilir, 1971 yılında ise 15 milyon kadın elbisesine karşılık 14 milyon pantolon üretilmiştir. Kot pantolon egemen-

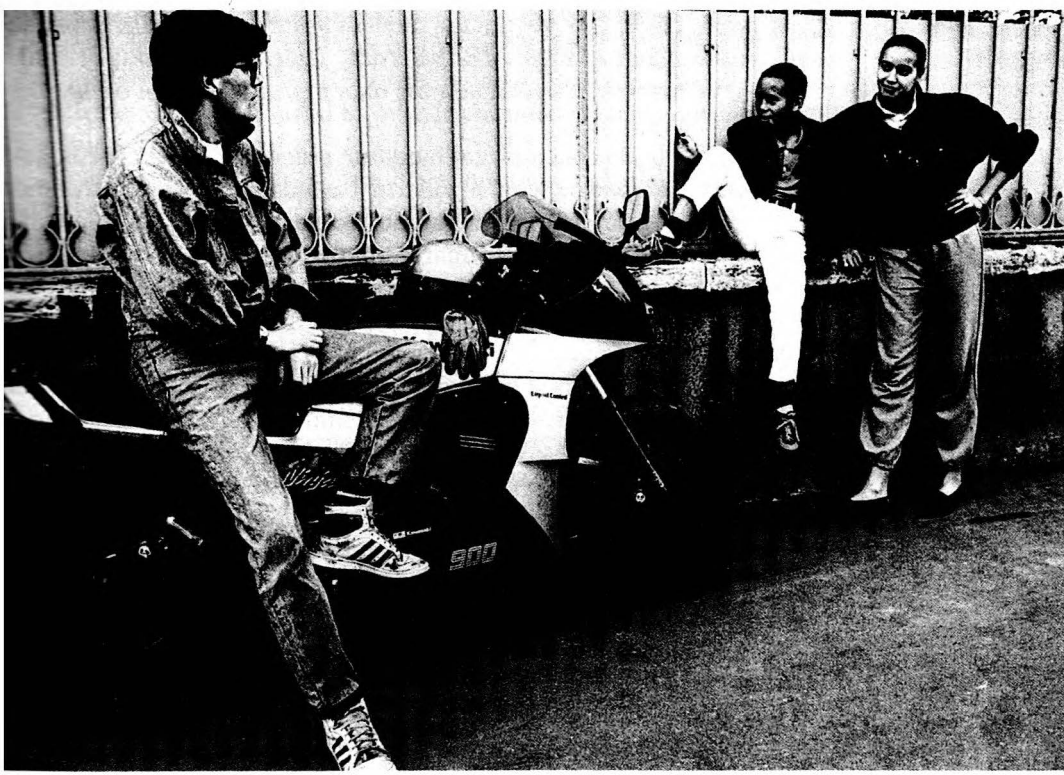

Sıradan bir sahne. Giysi, tavırlardan ve tavırların dile getirdiklerinden daha az ilgi çekicidir.

liğini kurar, ve üretimi 1970'ten 1976'ya dek dörde katlanır. Kot pantolonun cinsiyeti yoktur, bunu belirtmeye gerek var mıdır acaba? Çünkü görünüş cinsiyetleri ayırt etmek için artık yeterli değildir. Kızlar bol kazaklar içinde bedenlerini gizlerlerken oğlanlar saçlarını uzatır, bilezik ya da boyunlarına zincir takarlar.

Bununla eşzamanlı olarak giysi kuralları da esnekleşir. 68 Mayısı burada bir kesintiye yol açar ve yasakları yıkar. Öğrencilerin makyaj yapmasının ve bayan öğretmenlerin pantolon giymesinin genellikle yasak olduğu kız liselerinde, artık her çeşit giysiye tahammül gösterilir. Üniversitelerde ise kravatı çıkarmak, eski idollerin yok oluşunu simgeler; fular ya da gömlek kollarının sıvanması tamamlanmış özgürleşmenin delilleridir. Sakallar uzar. Kadrolu memurlar yaz mevsimini spor giysilerle, kısa ceketler ve montlarla renklendirirler. Lacoste, tenis kortlarından ya da kumsallardan çıkarak bürolara girer. Siyasi otoriteler bile doğallıktan uzak, eski kafalı olmadıklarını göstermek isterler: futbol formasını giymeden önce antrenman yapmakta olan bakan Valéry Giscard d'Estaing, kazakla televiz-

yona çıkar. Çok geçmeden devlet başkanı, yedi yıllık görev süresini Champ-Élysées Bulvarı'nda, üzerinde bir takım elbiseyle yürüyerek açar. Rahatlamış olan toplumda devlet başkanı artık frak giymez.

Aslında çöken bizzat modanın sistemidir. Moda doruk noktasına kuşkusuz 1960'lı yılların başında çıkmıştır: o dönemde moda, yarım yüzyıl öncesinde olduğu gibi yalnızca ayrıcalıklı bir azınlığı değil, kadınların büyük bir çoğunluğunu ilgilendirir. Modanın özelliği değişmektir: işlevi, kimi giysileri eski kılmak ve bunları değiştirmeye teşvik etmektir. Giysilerin sürekli olarak gözden düşürülmesi sürecidir bu. Dolayısıyla moda, gözle görülür biçimde onu izleyenleri ve izlemeyenleri birbirinden ayırarak bireylerin ilk toplumsal sınıflamasını yapmaya olanak tanır. Ama dahası da vardır. Moda değişiklikleri içerisinde bir süreklilik bulunur: giysi belirgin bir kurallar bütünü olarak kalır – bu kodlar karmaşıklaşsa da okunabilir. Moda, toplumsal anlamı açık olan, aşağı yukarı somut durumlara gönderme yapar: iç mekânda, "ateşin yanında oturmak için" giyilen kazaklar vardır; şu giysi "avda" ya da sonbahar gezintilerinde giyilir; işte şunlar "şehir içi" için giyilen tayyörler, "öğleden sonrası" giysileridir, ötekiler ise "Noel ya da Yılbaşı yemekleriniz" içindir.[21] Modanın kurallarına uygun biçimde iyi giyinmek, böylece kendi zevkinden öte, kamusal hayatın farklı durumlarını düzenleyen toplumsal kurallara hâkim olduğunu göstermektir.

Modanın çözülmesi kendi başarısından kaynaklanmıştır: Toplumun bütününe yayılarak, her durum için özel bir giysi sahibi olacak denli varsıl olmayan çevrelere ulaşmıştır. Sekreterin ya da memurenin aynı elbise ya da etekle hem büroda hem de akşam sinemaya giderken şık görünmesi gerekiyordu. Bunun üzerine, moda, takımlar ve aksesuarlar üzerinde oynamaya başlar: aynı etek, farklı gömleklerle uyum içinde, birçok yerde kullanılmaktadır; kemer, eldiven, ayakkabılar, eşarplar, el çantası ve takılar, tek bir giysiyi sayısız durum için uyumlu kılan sonsuz çeşitlemeler sunar. Kıyafete ilişkin kodlar olgunlaşmaktadır.

Daha incelikli giyim kuralları

Bir adım daha ileri gidilir ve işler çığırından çıkar: modayla dalga geçmek ve yerli yersiz tuvaletler giymek, –kelimenin tam anlamıyla egzotik– Hint ya da Meksika giysileri, duruma göre fazla abiye ya da az abiye tuvaletler, fazla genç işi ya da fazla yaşlı işi tuvaletler giymek moda olur. Giysi göstergeleri, dayanaklarından, kullanımlarından, anlamlarından koparılmıştır. Şimdi bu kodlarla oynamak, kişisel bir anlam kazandırmak için onları klasik kullanımlarından saptırmak söz konusudur.

Değişme kuralı varlığını sürdürse de artık moda olmak, modayı izlemek değildir; onu kullanış biçimiyle, modaya aldanılmadığını göstermektir. Giysi artık bireyin ortak yaşama uyduğunu bildirmez; bizzat kamusal hayat içerisinde, sahip olmak istediği kişiliği dile getirir.

Yine de kamusal alanın, özel hayatın ilke ve değerleri tarafından istila edildiği sonucuna varmak mı gerekiyor? Sanmıyorum, bunun iki nedeni var.

İlk neden, rahatlayan toplumun yeni değerlerinin doğasına bağlıdır. İster senli benli konuşma, ister adıyla hitap etme, ister yeni sosyalleşme biçimleri, ister resmi kuruluşların evrimi, ister statülerin ve rollerin esnekleşmesi, ister mizah ya da moda söz konusu olsun, kişinin bireysel özelliklerini toplumsal yaşama yeniden katma çabası su götürmez. Ama bu durum kamusal hayatı özel hayata dönüştürmez. Toplumumuz, tutarlılığını güvence altına almak için daha esnek düzenleme yollarını benimsedikçe, toplumsal kurallar daha incelikli ve daha kapalı olur, ama varlığını sürdürür: ne üstümüze ya da bir çalışma arkadaşımıza ağzımıza geleni söylebilir ne de istediğimiz gibi giyinebiliriz. Kamusal alanda kendini ifade etmek için kişi daha karmaşık ve karmaşık olduğu kadar da gerçek olan bu kurallara başvurmak zorundadır. Sahici olma gerekçesiyle, işyerinde bir duyguyu kendi evinde olduğu gibi dile getirmeyi istemek anlayışsızlığa düşmek olacaktır. Toplumsal kurallar yer değiştirir ve esnekleşir, fakat ne ortadan kalkar ne de toplumsal olmaktan çıkar.

İkinci neden, özel hayatın geçirdiği değişime dayanır. Az önce incelediğimiz hareket aslında bakışımlı bir hareketle dengelenir: kamu hayatı, özel hayatın en gizli, en özel alanına dek girer, nüfuz eder ve bilgi verir.

Etki altındaki özel hayat

Medya

Basın, radyo, televizyon

Burada, toplumumuzda kitle iletişim araçlarının görkemli gelişimi gibi bilinen olgulara geri dönmekte tereddüt ediyoruz. Yine de bu patlamanın tarihi gelişimine bakmak ve özel hayat üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak yerinde olur.

20. yüzyılın başında, kamuoyu, aile hayatına tek bir biçimde nüfuz ediyordu: matbu yayınlar, özellikle de gazete aracılığıyla. Basının okurla haber arasına koyduğu mesafenin altını çizebilir, yazının kaçınılmaz olarak soyut kalan aracılığı, habe-

rin süresi üzerinde durabilirdik. Ama diğer özellikleri de ortaya konulmaya değer.

Bu öncelikle, söz konusu basının temelinde yerel olması özelliğidir. 1912 yılının Fransa'sında 300'den fazla günlük gazete çıkar: Paris'te 22, taşrada 242.[22] 94 taşra kentinin birer günlük gazetesi vardır. Bunlara haftalık ya da 15 günde bir çıkan, taşrada sayısı 1.662'yi bulan, genellikle günlük yayınlardan daha çok okunan yayınları eklemek gerekir. Bütünüyle bakıldığında 1912 yılının basını bu haliyle yereldir. Yurtiçinden ya da yurtdışından birçok haber verir ama her şeyden önce yakın okuyucu çevresinden beslenir. Dünyaya açılan bir pencere olurken, genişletilmiş bir uyum alanının dile getirilişidir.

Birinci Dünya Savaşı, cepheden haber sağlamak konusunda yetersiz kalan bu basını sarsar. Bu durumda birçok gazete kapanır ve savaş ertesinin sıkıntılı ekonomik ortamında bir daha çıkmaz. 1922 yılında taşrada çıkan haftalık yayınların sayısı 982'dir, bu sayı 1938'de 860'a düşer.

İşin doğrusu basın o dönemde yeni bir rekabete girmek zorunda kalır: radyo. İlk radyo vericisi 1920, Eiffel Kulesi'ndeki verici ise 1922 yılında devreye girmiştir, ama dinleyici kitlesi o zamanlar kullanılan galenli alıcılar nedeniyle sınırlıdır. Radyonun yükselişi aslında ayarlanması daha kolay olan ve hoparlörleri bulunan lambalı alıcılarla başlar. 1930 yılında bu radyoların sayısı yaklaşık 500.000'dir. 1934 yılının başında önemli ilerlemeler kaydedilir ama Fransızlar 6 Şubat olaylarını o dönemde varolan

Televizyon yeni yeni boy gösteriyor ve şimdiden bu çiftin ilgisini çekiyor... Boyutu küçülmüş ama henüz transistorlu olmayan radyo alıcılarına dikkat.

1.400.000 radyo alıcısından çok basın yoluyla öğrenirler. Buna karşın Münih buluşması sırasında, hararetle dinlenilen radyo sayısı 4.700.000'dür; bu sayı bir yıl sonra 5.200.000 adete çıkar: 1940 Haziranında çok sayıda Fransız, ateşkes istediğini duyuran Mareşal Pétain'i dinler, 18 Haziran çağrısı hiç duyulmamış olsa da Londra Radyosu işgal gecelerinde çok önemli bir yer tutmuştur.

Ağır ve iri bir elektrik hattına gereksinim duyan, bir anten gerektiren lambalı radyo cihazları mutfaklarda ya da yemek odalarında taht kurmuştu; bir sandığın ya da bir etajerin üzerine yerinden oynatılamaz biçimde yerleşmişti. Dolayısıyla radyo hep birlikte dinleniyordu ve haberler ailelere sofrada ulaşıyordu. Savaş yüzünden kesintiye uğrayan ev aletleri üretimi 1945'te yeniden başlar, ama bu, radyo dinleme koşullarını değiştirmez. Bunun için 1958 yılını beklemek gerekecektir.

Nitekim, bu dönemde alıcı sayısı 10.000.000'dur ve evlerin % 80'inde bulunur. Radyonun yükselişi tavana vuruyor gibidir. Teknolojik ilerlemeyi saymazsak, transistor devrimi başlar. Bir zamanların hassas lambalarının yerine çok düşük bir elektrik akımıyla çalışan transistorları getiren bu devrim, sağlam, az yer kaplayan, pille çalışan, dolayısıyla taşınabilir olan ve fiyatı daha düşük alıcılar üretilmesini sağlar. 1959 yılında üretilen alıcıların yarısında transistor vardır. 1962'de neredeyse tamamı transistorludur. Cezayir'deki askerler transistorlu radyo alanların başında gelir: darbeciler 1961'de bunun kendi zararlarına olduğunu fark edeceklerdir. Ucuz ve taşınabilir olan transistorlu radyo çok çabuk kişiye ait alıcıya dönüşür. Radyonun toplumsal kullanımı değişim gösterir: herkes kendi alıcısını yanında taşıyabilir. Ebeveynin sevmediği bir müziği özgürce dinlemek için gençler radyo satın alırlar: radyo alıcısı yatak odasına ya da banyoya girer. Böylece özel hayat anları ve mekânları dış dünyanın seslerine geniş ölçüde açılır; gezegenin uğultusu özel hayatın en gizli köşesinde bile kendini duyurur.

Aynı dönemde, aile radyosu televizyon tarafından tahtından indirilir. 1930'lu yıllardan bu yana dalga yoluyla, ama deney amacıyla ve kısa mesafelere görüntü aktarılabiliyordu. *Journal télévisé* programı* yayınına 1949'da başlar, oysa henüz 300 alıcı vardır. İlerlemeler çok yavaş olur: ulusal toprakların bütününe ulaşmak için gerçekten de pahalı aktarma istasyonları kurmak gerekir: 1956'da, ulusal toprakların üçte birinde oturan Fransızların yalnızca yarısı "televizyonu" çekebilmektedir.[23] Ya-

* Fransız haber programı. (ç.n.)

Radyonun üç dönemi. 1942, evde duran lambalı alıcı. 1964, transistorlu, taşınabilir radyo. Her ikisi de insanları bir araya getirebiliyor. Bugün ise *walkman* ve yalnız bireyler var...

sal olarak ORTF'nin* kurulması için 1959 yılını beklemek gerekecektir: bu dönemde ise 1.400.000 televizyon alıcısı vardır ve evlerin % 10'undan biraz fazlasında bulunur.

Transistor burada da ağırlığın, boyutların ve fiyatın düşmesini sağlar. Televizyonun yayılması hızlanır. 1964'te ikinci kanal kurulduğunda, evlerin yaklaşık % 40'ında bulunan 5.400.000 adet alıcı vardır. Bu oran 1968 yılının sonunda % 62'ye, 1974 yılının sonunda ikinci kanal renkli yayına geçtiğinde % 82'ye çıkar. Günümüzde bu oran, toplumsal çevreye göre, % 88 ile % 96 arasında değişir, bunların üçte ikisi renklidir.

Radyo ve televizyonun ev yaşamı içerisinde belirmesi birincil önemde bir toplumsal dönüşüme yol açar. Çağdaşlarımız haftada ortalama 16 saat televizyon seyrederler: bu bir saatlik çalışmaya karşılık 24 dakika televizyon seyretmek anlamına gelir! Kuşkusuz, televizyon odaların mahremiyetine hiç nüfuz etmez: fiyatı her aile üyesinin kendisine ait bir alıcı edinmesi için henüz çok yüksektir. Böylece televizyonun ailece seyredilişi, radyonun bireysel olarak dinlenmesiyle tamamlanır. Bir araya gelen bu iki medya aracı özel hayata ait zamanın bütününü doldurabilecek güçtedir: çağdaşlarımız radyodan sık sık kendilerini uyutmalarını ya da uyandırmalarını bekler...

* Fransız Televizyon Yayını Ofisi (*Office de Radiodiffusion Télévision Française*). (ç.n.)

Öteki haberleşme araçları tabii ki bu rekabetten zarar görür. Günlük yayınlarda azalma olur: 1946'da Paris'te 36 gazete çıkarken, 1981'de bu sayı 19'a, taşrada ise 184'ten 75'e düşer. Tirajdaki gerileme de bir o kadar belirgindir: 1946'da 1.000 kişiye 370 gazete düşerken, 1978'de bu sayı 197'ye geriler.[24] Kuşkusuz haber dergileri ya da televizyondaki haber programları gelişme gösterir. Nitekim radyo ve televizyon haberleşmeye egemen olur, yazılı basın artık tahtını yitirir ve görsel-işitsel araçların boşluklarını doldurur: bunlar daha derinlikli, özel ya da yerel haberlerdir. Daha hızlı, herkese her yerde ulaşabilecek güçte olan ses ve görüntü dalgaları yazılı basın karşısında galip gelir.

Burada bir aracı değişikliğinden daha fazlası var: görsel-işitsel araçlar, özel hayatın kapalı alanına gazeteyle aynı haberleri iletmez. İşin aslı, bizzat haberleşmenin işlevinin değişime uğramasıdır.

Bağımsızlaşan konformizm

Yüzyıl başında, basın bütünüyle kamu hayatına yönelikti. Siyaset ya da daha basit olarak tarım dernekleri, fuarlar ve pazarlar söz konusu edilebilirdi, ama özel sorunlar asla: basın, okurlarına kendilerinden söz etmekten kaçınırdı. Tarımsal ya da siyasi tavsiyelerde bulunurdu ama kişisel konulara girmekten uzak dururdu. Reklam daha az bir yer tutardı, olsa bile metin ya da sloganlarla sınırlı kalırdı ve hiç görüntüye başvurmazdı; bir telkinde bulunmaktan çok bir şey söylerdi. Kısaca gazete, insanın kendisini bulabileceği bir ayna değildi.

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, sinema, kent ya da banliyö halkına kendi aşk hikâyelerini ve melodramlarını sunuyordu. İki savaş arası dönemde sinema öncelikle bir halk eğlencesiydi. Kimileri, işçilerin aileleriyle birlikte her hafta ahlaki açıdan zayıf filmlere gitmelerinden yakınırdı.[25] Ama sinema, izleyicilerin dışında bir yerdedir: düş gördürtse ve özdeşleşme kurdurtsa da, bu görüntülerin başka bir dünyaya ait olduğu iyi bilinir.

Yazılı haber, sinemanın gelişiminden dolaylı olarak etkilenir. Sinema yalnızca kurgu filmlerle sınırlı kalmaz, her hafta filme alınmış güncel olaylar, görüntülü röportajlar sunar. Teknik, heliogravür (1912), belinograf (1914), sonra ofsetle (1932) birlikte geliştiği için, gazetelerin resim basması kaçınılmaz olur. Artık renklendirilmiş bile olsa çizim değil, açıklayıcı gerçeklikleriyle, haber taşıyan fotoğraflarla, gözle görülür bir gerçeklik güvencesi söz konusudur.

Belge olarak kullanımlarıyla meşruiyet kazanan resimler başka amaçlara da yönelir. Özellikle reklam amaçlı kullanılır. Zaten yeni bir basın türü gelişmektedir: kadınlara yönelik basın. En ünlüsü *Le Petit Écho de la mode* olan moda gazeteleri zaten biliniyordu. Bu haftalık yayınlar yalnızca ve yalnızca giysi konusunda tavsiyeler veriyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, kısa süre içerisinde her biri bir milyondan fazla satan *Marie Claire* (1937) ve *Confidences*'la (1938) birlikte en derli toplu örneğini *Elle* (1954) dergisinin oluşturduğu yeni bir dergi türü ortaya çıkar. Bu kadın dergileri, yemek tarifleri ve dikiş ya da örgü modelleri konusunda tavsiyede bulunmakla sınırlı kalmaz. Dostane ama kendinden emin bir tonda kadın okurlarına nasıl yıkanılacağını ve nasıl makyaj yapılacağını, evlerini nasıl düzenleyeceklerini, kocalarını nasıl baştan çıkaracaklarını ya da çocuklarına nasıl bakacaklarını açıklar.

Kadınlara yönelik basının yükselişi

Bu reçeteleri daha kişisel kılmak için kadın dergileri okurlarıyla diyalog kurmaya girişir: onlara anketler, görüşlerinin sorulduğu yaşanmış öyküler sunar. Özellikle de çok büyük bir başarı sağlayan bir gönül postası köşesi açar. Évelyne Sullerot bu konuda *Confidences*'dan dem vurur, bu dergide mektuplar dağ gibi birikmektedir: "Korkunç bir yoksunluk, acı, hastalık, kötülük, her türden imdat çağrısı selidir bu [...]. Bu büyük dalga, bu gizli günah çıkarma yerinin bir gereksinime karşılık verdiğini fazlasıyla kanıtlıyordu."[26] Bu dergilerin sütunlarında mektuplardan bazılarına yanıt veren Marcelle Auclair, Marcelle Ségal ya da Ménie Grégoire giderek akıl hocasına dönüşürler. Yeni ahlak otoriteleri olarak, her hafta milyonlarca okura, bir uzmana danışmaya gerek bile duyulmadan aşağı yukarı özel sayılabilen tavsiyelerde bulunurlar. Günah çıkarma, karşılığını aile danışmanlığında bulur.

Reklam kadın dergilerinde ilginç bir destek bulur. Bunun yolu 1932'de, parfümcülerin ve güzellik ürünleri satanların doldurdukları *Votre Beauté* ile açılmıştı. Hayal kurdurtan ve özdeşlemeye teşvik eden renkli fotoğraflarla dergilerdeki reklamlar yeni tüketim biçimlerini ve bunlarla birlikte yeni değerleri, yeni biçimleri yayarlar. İç çamaşırı, güzellik ürünleri, yaz turizmi reklamları, bir önceki bölümde bahsedilen beden kültürünü geliştirdi. Meyve suyu ya da yoğurt reklamlarıysa beslenme biçimlerini değiştirdi. Bir yanda kaplamalı mobilyalar eski büfeleri eskicilere yollarken, ev işlerindeki muazzam devrim ve mutfakların buzdolapları, çamaşır makineleri, emaye ocaklar vesaireyle donanması, desteğini laboratuvar-mutfakların re-

İşe reklamın burnunu sokması

simli reklamlarından aldı. Reklam aynı zamanda geri dönüşlü olarak ona bol bol hizmet eden görsel-işitsel araçların yükselişi için de faydalı oldu. Basılı reklama gerçekten de kısa süre içinde radyo ve televizyondaki reklamlar eşlik etti ve ardından önüne geçti. Özel hayatın evreni sadece gezegenin bütünüyle doğrudan temas halinde değildir: her şeyi taşıyan reklamla birlikte, tüketimin yanında, yeni bir yaşam biçimi ve belki de bir etik dört yandan özel hayata nüfuz etmektedir.

Gerçekte reklam özel hayatın eski kurallarının törpülenmesine katkıda bulunmuştur. Tanımı itibariyle yenilikler sunmaya yönelmiş olan reklamın direnişleri kırması gerekiyordu. Bu direnmeler çoğunlukla kabul edilmiş âdetlere dayanarak kendisini kanıtladığı için ("Bu yapılmaz, ayıptır"), reklam kendini hoşgörülü ve suç ortağı kıldı. Bazen, eskiyi önemsizleştirerek ("Bu artık olmaz, eskide kaldı") çağdaşlık arzusu üzerine oynadı, bazen arzuyu yasallaştırdı ("...hazzına varın") ya da bağımsızlığı ve toplumsal zorunlulukların yadsınmasını öne çıkardı ("İstediğimi yaparım...").

Reklam böylece, sezdirmeden ve esneklikle, çağdaşlarımızın gündelik yaşamını biçimlendirmiştir. Herkes istediği gibi, tam bir özerklik içerisinde davrandığı duygusunu taşır ve bu bağımsız kararların sonucu her gün çok sayıda üretilen ürünlere daha geniş pazarlar sunmaya varır. Öte yandan zevkler ve moda, herkes daha çok kendisi gibi olduğunu zannederken, tekbiçimleşir. Bağımsızlık yanılsaması konformizmi besler.

Bağımsızlaşan konformizmin bu paradoksu yaşam tarzlarıyla ve tüketimle sınırlı kalmaz. Değerleri ve düşünceleri de kapsar. Medya herkesin kulağına günün önemli ilkelerini fısıldar. Herkes iyi haber aldığını sanar ve Kamboçya'nın kurtuluşu selamlanır, ama birkaç yıl sonra Pol Pot rejiminin yaşattığı kanlı dehşet ortaya çıkacaktır. Radyo, aklı başında tavsiyeler bekleyerek seks sırlarını açanları imzasız olarak yayınlar. Düşselliğin kendisi de dışarıdan gelen imgelerle kuşatılır ve herkesin düşü, herkesin hayalinden ayırt edilemez bir parçayı ödünç alır. Hangi tarihçi sevme ve sevişme biçimlerinin sinemaya neler borçlu olduğundan söz edecektir acaba?

Reklam aynı zamanda bir dekordur...

Oysa burada bir dalavere değil, bizzat toplumumuzun işleyişi söz konusudur. Bir yerlerde kendi ideolojilerini benimsetmeye girişmiş olan Machiavellici karar odakları yoktur. Ne medyada çalışanlar ne de reklamcılar böyle niyetler besler. Öyle de olsa, kimsenin gerçek iktidar sahibi olmadığı, sınırları bulanık, şekilsiz bir yığın oluştururlar. Bu topluluğun içerisinde herkes yalnız-

İstiflenmiş dergiler. Hem birer ayna hem de öğütleyici bir işlevi olan bu dergiler kaçışla gündelik olanı birbirine katar. Bu, dönemin tipik bir özelliğidir.

ca kendi mesleğini yapar. Ama medya ağı öyle kurulur ki, herkes birbirinden habersiz, aynı görüşleri geliştirmek üzere, aynı anlarda, aynı konularla ilgilenir. Dinleyen, seyreden, okuyan ve başarılı olmalarını sağlayan halk onları destekler. Gazeteciler kamuoyunu ilgilendiren konuları ele aldıklarına inanırlar, kamuoyu da sıkıcı ya da bıktırıcı olmadıkları sürece gazetecilere inanır... Ve bıktırıcı olmamak için de kişiselleştirmek gerekir. Kitle iletişim araçlarıyla halk arasında iletişim haberleşmenin yerini alır.

İletişim haberin yerini alıyor

Haber kamusal meseleleri oldukları gibi, genel ve dışarıdan görüldüğü haliyle sunuyordu. İletişim ise bunu kişisel olarak herkesle paylaşmayı ister: özdeşlik kurulabilen özel örnekler yoluyla genel sorunları ele alır, dramatize eder, duyguları devreye sokar. Olayı, izleyici sanki bir aktörmüş gibi "canlı olarak yaşattığı" iddiasındadır. Böylece özel olanla kamusal olanın arasındaki sınırları eritir.

Özel-kamuya açık insanlar

Halkı ilgilendiren özel hayatlar

Bu, hayatları kamuya açık insanlarda açıkça görülür. Gerçekten de kimi etkinliklerin, bunları gerçekleştirenleri "halka açık" kılma özelliği vardır, çünkü tanımı itibariyle "halka" hitap ederler, gösteri ve siyaset gibi. Bir oyuncunun, bir şarkıcının, bir şampiyonun –spor bir gösteri olduğu ölçüde bu böyledir– ya da bir siyaset adamının başarısı onların tanınmışlıklarıyla ölçülür, yani onları tanıyanların sayısıyla. Ama bu uzaktan tanıma yeterli olmaz: halk daha kişisel olarak tanımaya susamıştır; tanınan insanların özel hayatlarına girmek ister.

Bu arzu yeni değildir. Ünlülerin yaşamı her zaman halkı büyülemiştir. Ama, büyük adamların kimi koşullarda, kendilerini, iyi zevk ve doğru tutumla simge durumuna sokarak ortadan kaldırdıkları bir bariyer vardı. Bu engelin aşıldığı da oluyordu ve o zaman da Caillaux olayında olduğu gibi, bir skandaldan söz ediliyordu. Bizim dönemimiz ise tersine bu engeli kaldırma eğilimindedir. Hayran kitlesini çoğaltmak için popüler olma arzusunda olan yıldızlar, halkı ve öncelikle gazetecileri gönüllü olarak kendi mekânlarına sokarlar, böylece insanlar zevklerinin, aşklarının ve çektikleri acıların ayrıntısına tanıklık ederler. Medya, halkın düşkün olduğu bu yazınsal ve görsel tarzı besler. Gönüllü olarak açılan sırlara kendi kurgularını eklerler: "Olymposlular"a[27] hayranlık iyi satmaktadır. Bir adım daha sonra, yıldızlar emekli olup inzivaya çekildiklerinde faka bastırılırlar: kameralar onları bahçe duvarlarının üzerinden yakalamaya çalışır. Özel hayata saygı hakkı fikrinin kabulü ve bu hakka karşı girişimlerin cezalandırılması için bir yasa gerekmektedir, bu yasa 17 Temmuz 1970'te çıkar.

Profesyonel faaliyetleri ve başarıları bağlamında Olymposlular ulaşılamayan bir dünyaya aittirler; özel hayatları açısındansa onlar da başkaları gibi birer kadın ve erkektirler. Yakınlık ve uzaklığın bu karışımı onları kültür örneğine, yani yaşam örneklerine dönüştürür.[28] Özel hayatla ortak yaşamın sınırı bu durumda belirsizleşir: halka mal olmuş insanların özel hayatlarının sahneye konması –onların gerçekten özel hayatı olabilir

1965'te yapılan devlet başkanlığı seçimleri siyasetin kişiselleştiğini ve siyasal gösterinin güçlü bir biçimde ailelerin mahremiyetine girdiğini gösterir. Artık siyasetçiler, halka açık toplantılar yerine ekranların özel sahnesinde konuşmayı tercih ederler.

mi acaba?– kökenleri açısından kamuya açık mı yoksa hedefleri açısından özel mi olduğu artık bilinmeyen değerlerin etkili biçimde yayılmasını sağlar.

Bu karar verilemeyen karışıklık özellikle siyasetin halka açık alanında hissedilir. Kitle iletişim araçlarıyla birlikte, siyasal mesajın sadece dayanağı değil, dünyası da değişir. Siyasal söylevler, eskiden topluluğa hitaben umuma açık yerlerde yapılırdı: bir yemekte kadeh kaldırmada, ölüler için dikilen bir anıt vesilesiyle atılan nutukta, okulların kapalı salonlarında yapılan seçim toplantılarında olduğu gibi. Siyasal söylev radyo ve televizyonla birlikte evin özel alanına sızar. Aday ya da sorumlu kişinin karşısında yeneceği bir dinleyici kitlesi yoktur artık, ama dokunması ve ulaşması gereken bireyler vardır. Eskiden zamanlamaya ve el kol hareketlerine hâkim olmak zorundaydı; şimdiyse kameraya bakmalı ve ailece geçirilen akşamların mahremiyetinde cezbedici olmalıdır. Siyaset adamının kişiliği bile değişime uğrar: daha dün ona bir devlet adamı görünümü vermeye çalışan afişler bugün onu karısı ve çocuklarıyla birlikte gösterir. Yeni bir yayınla hikâye tamamlanır: televizyon evimize, siyaset adamlarının kendi evlerinde çekilmiş görüntülerini getirir. Ünlü bir insanın sergilemeyi becerdiği özel nitelikler onun halk adamı olmakta inandırıcılığını sağlar.

Kamuoyu tabii ki büsbütün enayi değildir. Özel hayatın şifrelerini kullanan bu sözlerin ardında kamusallığın durduğunu belli belirsiz kavrar. Halka mal olmuş insanların özel hayatları içerisinde sahnelenmesi, halkın onların özel hayatına duyduğu merakı ortadan kaldırmamıştır. Durmadan onlara kimi maceralar ya da hastalıklar kondurulur, tercihen bu kanser olur, söylentiler yalanlamaların önemsenmemesi ile devam eder. Fransız kültürüne hâlâ eski edep anlayışı hâkimdir. Amerikalı siyasetçilerin tersine Fransızlar ne servet ne de sağlık durumlarını sergilerler. Böylece skandalların körüklediği kuşkular beslenir: bu durum 1979'da bakan olan Robert Boulin'in intiharında yaşanır. Ama çelişkili bir biçimde, siyasetçilerin eksik kalan içtenliği, onların içten görünmelerini daha da önemli kılar: başkanlık seçim kampanyasının yazgısını, apaçık gerçeklik izlenimi bırakan bir ifade belirleyecektir artık.

Araştırmamızın birinci bölümünün sonucunda şöyle diyebiliriz: özel hayatın tarihi tek bir basit formülle özetlenemez.

İlk aşamada, kamusal olanla özel olanın arasında yaşanan farklılaşmayı kavramaya çalışmıştık. Emek kişisel olmayan ku-

rallar nedeniyle kamusal alanlara yerleşmek üzere ev yaşamının dışına çıkarken, kimi zaman ailenin kendisini parçalayan ve fiziksel kimliğe yeni bir değer kazandıran bireysel bir özel hayat, ailevi özel hayatın içerisine ağırlığını koyuyordu. Burjuvazinin ve egemen sınıfların dışında, aile sınırları içerisinde kamusal ve özel hayata ilişkin etkenleri birleştiren eski dayanışmalar parçalanmıştır: bir yanda giderek özelleşen bir özel hayat, öte yanda giderek daha kamusallaşan bir kamusal hayat.

Bu ayrım fazlasıyla radikaldir, aynı zamanda da fazlasıyla kestirmeci. Bu, toplumsal uzamın düzenini, iki çevrenin karşıtlığıyla özetlemeye götürecektir: bu da, fabrika ya da ofisin kamusallığının karşılığının banyo ya da kişiye ait oda olduğu anlamına gelecektir. Kentleşmenin yıktığı ama eski semtlerden başka yerlerde yeniden ve daha kalıcı bir biçimde inşa edilen yarı özel, yarı kamusal geçiş alanlarının varlığını hesaba katmamak olacaktır. Bu, özellikle, özel olanla kamusal olan arasında bağları başka bir biçimde dokuyan sayısız iç içeliği hesaba katmamak olacaktır. Kamusal alanın resmi örgütlenişi rahatlayan toplumun ölçüleri ile esnekleşti; aynı zamanda özel hayat örtülü ama etkin bir biçimde medyanın ve reklamın etkisi altına girdi. Çağdaşlarımız, toplumsal rollerini üstlendikleri anda bile kişiselliklerini talep ediyorlar, özel hayatlarında ise kamuoyunun telkin ettiği özel rollerini oynuyorlar. Politikanın kendisi bile kamuya ilişkin meseleleri ele almak için özel hayatın şifrelerini kullanıyor. Dolayısıyla kamusal olanla özel olan arasındaki sınır belirsizleşiyor gibi görünmektedir.

Gerçekte bu sınır kaybolmaz, yalnızca daha incelikli bir hal alır. Daha açık bir deyişle, bunun nedeni, alanların ve durumların kamusal ya da özel olarak ayrışmasının güçlenmesiyle, birinde ve ötekinde kullanımda olan toplumsal ilke ve şifrelerin birbirine yaklaşmasıdır. Bağlama göre aynı uygulama ve aynı davranış biçimi farklı anlamlara gelebilir. Durum ve yerleri belirleyen artık kamusal ya da özel şifreler değildir. Böylece yeni bir denge kurulur, ilkelerin birbirine yakınlığı kamusal ya da özel alanların farklılaşmasını telafi eder.

Diğer bir taraftan toplumsal düzenin, kamusal olanla özel olanın bu yeni ilişkisinde dengesini koruduğu bu yeni düzende, bireyin kendisi gözden kaçar. Özel hayatla kamusal hayat arasındaki sınırların kaçınılmaz olarak toplumsal olan tarihi, özel hayatın tarihiyle, sırlarıyla aynı yerde buluşmuyor. Şimdi ele almayı denememiz gereken bu tarihtir.

Notlar

1 L. Giard ve P. Mayol, *Habiter. Cuisiner*, Paris. Union générale d'éditions, 1980. Kitabın birinci bölümünün tamamı Croix-Rousse mahallesinden bir işçi ailesinin monografisidir. Onlara çok şey borçluyuz.
2 D. Bertaux ve I. Bertaux-Wiame, "Artisanal bakery in France: how it lives and it survives", F. Bechofer ve B. Elliott, *The Petite Bourgeoisie. Comparative Studies of the Uneasy Stratum*, Londra, Mcmillan, 1981, s. 155-181.
3 P. Mayol, *a.g.e.*, s. 97. Burada alıntılanan diyaloğu bütünüyle aktarmak isterdik.
4 L. Marty, *Chanter pour survivre, culture ouvrière, travail et technique dans le textile, Roubaix, 1850-1914*. Liévin, Fédération Léo-Lagrange, 1982, s. 123.
5 C. Pétonnet, *Espaces habités. Ethnologie des banlieues*, Paris, Éd. Galilée, 1982.
6 R. Hoggart, *La Culture du pauvre*, Paris, Éd. de Minuit, 1976. 1957'de İngilizce yayınlanan bu kitap, medyaya, reklama ve refah toplumuna rağmen, İngiliz mahalle kültürünün sürdürülmesi tezini destekliyordu. Şimdi, eşine ender rastlanır bu tanıklığı kaydetmekten başka elimizden bir şey gelmez.
7 *La Population française de A à Z*, Paris, La Documentation française, *Les Cahiers français*, sayı 219, Ocak-Şubat 1985, s. 9.
8 Centre d'étude des groupes sociaux. Centre de sociologie urbaine, *Logement et vie familiale. Études sociologique de quartiers nouveaux*, Paris, CSU, 1965.
9 N. Haumont, *Les Pavillonnaires*, Paris, Centre de recherches d'urbanisme, 2. baskı., 1975.
10 J. Rousselet, *L'Allergie au travail*, Paris, Éd. du Seuil, 1974.
11 F.S. Doussou, "L'insertion des jeunes dans la vie professionnelle, conditions et mécanismes de l'insertion", *L'Entrée dans la vie active*, Paris, PUF, 1977, s. 181-182 (*Cahiers du Centre d'études de l'emploi*, sayı 15).
12 B. Galambaud, *Les Jeunes Travailleurs d'aujourd'hui*, Toulouse, Privat, 1977.
13 G. Lamirand, *Le Rôle social de l'ingénieur. Scènes de la vie d'usine*, Paris, Éd. de la Revue des jeunes, 1937 (1. baskı, 1932).
14 J.-P. Barou, *Gilda je t'aime, pas la travail*, Paris, Les Presses d'aujourd'hui, 1975, s. 67.
15 N. Dubost, *Flins sans fin*, Paris, Maspero, 1979, s. 172.
16 D. Mothé, *Militant chez Renault*, Paris, Éd. du Seuil, 1965, s. 32, 40.
17 Ch. Piaget, *Lip*, Paris, Stock, 1973, s. 43, 54, 95, 97.
18 A. Ehrenberg, "C'est au Club et nulle part ailleurs...", *Le Débat*, sayı 34, Mart 1985, s. 130-145. "Rahatlayan toplum" ifadesini Ehrenberg'den alıntıladık.
19 E. Morin, *L'Esprit du temps*, Paris, Grasset, 1962, s. 97. Yirmi yıl öncesinin bu kitabı değişimin doğruladığı bir tanıyı koyuyor.
20 Bütün bu gelişme G. Lipotevsky'ye çok şey borçlu, *a.g.e.*
21 R. Barthes, *Système de mode*, Paris, Éd. du Seuil, 1967.
22 A.-J. Tudesq, "L'évolution de la presse quotidienne en France au XXe siècle", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, sayı 3, 1982, s. 500-507.
23 J.-P. Rioux, "Les trente-six chandelles de la télé", *L'Histoire*, sayı 86, Şubat 1986, s. 38-53, ve P. Albert ve A.-J. Tudesq, *Histoire de la radio-télévision*, Paris, PUF, 181.
24 P. Ory, *a.g.e.*, s. 47.
25 Bkz. J. Valdour'un 1920'li yılların başında yaptığı anketler, örneğin *Ateliers et Taudis de la banlieue de Paris*, Paris, SPES, 1923.
26 É. Sullerot, *La Presse féminine*, Paris, Armand Colin, 1966, s. 58.
27 Bu deyiş H. Raymond'a aittir, "Hommes et dieux à Palinero", *Esprit*, sayı 6, Haziran 1959, s. 1030-1040.
28 Bu çözümleme yirmi yıl önce E. Morin tarafından yapılmıştır –zaman anlamlıdır–, *a.g.e.*, s. 142.

2.
Sırrın tarihi mi?

Gérard Vincent

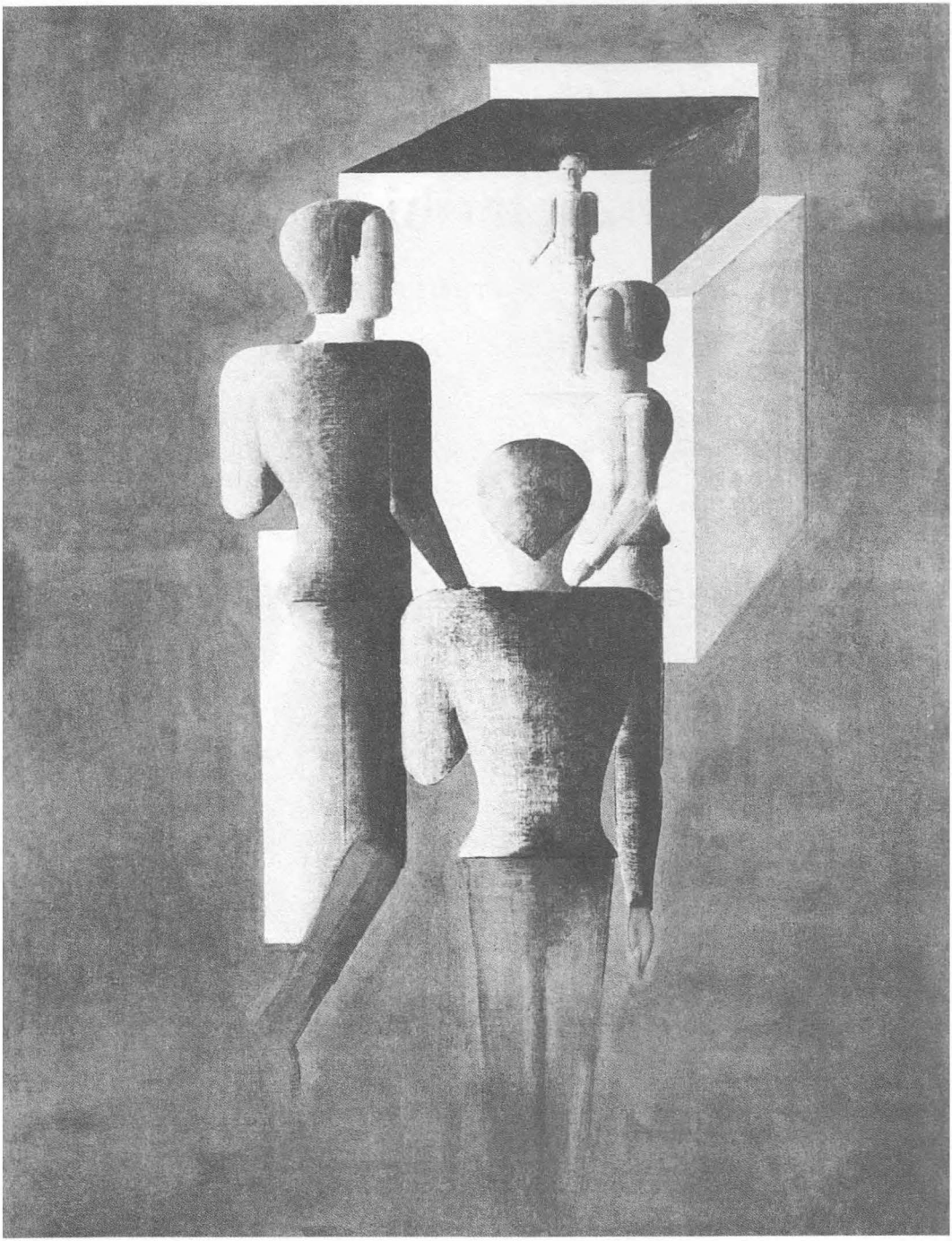

Tarihin sırları ve sırrın tarihi

"Bugün sırrın bir tarihi nasıl olabilir onu düşlüyoruz... Bana ne gizlediğini söyle sana kim olduğunu söyleyeyim. Bunun tarihini yazmak belki olanaksız... Ne önemi var, denemeli. Hem sonra, sırrın da kendi ruhbilimi ve kendi ontolojisi oldu pekâlâ, kendi toplumbilimcisini (Simmel) ve kendi romancısını (Balzac) buldu. Neden bir tarihçisi olmasın?"

PIERRE NORA

Tarih ve hikâyeler

Yaşanmış tarih, anlatı-tarih

Her tarih kitabı öncelikle bir kitabın tarihidir ve bu hiç basit değildir; daha ilk satırından başlayarak insanların bütün geçmişini belli belirsiz adlandıran sözcüğün çok anlamlılığına takılır (bu, yaşanmış tarihtir); "tarihçiler" gibi meşruiyet kazanmış kişiler tarafından *a posteriori* oluşturulmuş anlatı (anlatı-tarih), anlatıcının bu tarihten çıkarsadığı kavram (bir "anlam"ı var mı, yani bir yönü ve ifade ettiği bir şey var mı?), hatta aşağı yukarı hayal gücü ile canlandırılmış kaynaklardan beslenen hikâyeler ("bunlar tarihlerdir"). Dolayısıyla, burada söz konusu olan anlatı-tarihtir. Yani tarihçi burada sadece olaylara değinen alanın olgusal çeşitliliğini katetmekte güçsüz kalır. Onun güzergâhı, düşlerini ve varsayımlarını, kısacası kendi dönemini kutsayarak (bu ilerleme düşüncesidir), ya da yadsıyarak (altın çağ onun gerisinde kalmıştır) nasıl algıladığını, nasıl özümsediğini yansıtır (yoksa kırar mı?). Eski zamanların tarihçisi incelemediği dönemle, yani kendi dönemiyle sarmalanmıştır. Onun metni varlıkla hiçlik arasında yapmaya karar verdiği bölüştürmeyle yüklüdür. Karamsardır, evrensel tarih içerisinde, Hegel'in deyişiyle o "gözler önüne toplu olarak serilen kötülüğün somut gerçekliğini" ortaya çıkaracaktır. İyimserdir, Durkheim gibi sosyodise'nin (*sociodicée/sociodicy*) bir taslağını algılayacaktır. "Karamsar ve iyimser, olmayan üzerinde zıtlaşırlar" diye yazmıştı Paul Valéry. Aynı zamanda olmuş olan üzerinden de zıtlaşırlar.

Fransa'ya sığınmış ve burada gözaltında tutulup, 1941'de Amerika'ya yerleşmiş Alman Yahudisi Richard Lindner (1901-1978) mutlak yalnızlığın ressamıdır. Kendini uğraşılarına veren her insan kendi sırrını saklar, "dejenere sanatçı" Oscar Schlemmer'in (1888-1943) gösterişli siluetlerini donduran bu adam bile.

(*Sayfa 160*: *Giz*, Richard Lindner, 1960. Joachim Jean Aberbach Koleksiyonu, Sands Point, N.Y.

Yan sayfa: Oskar Schlemmer, *Dört Figür ve Küp*, 1928. Oskar Sclemmer Koleksiyonu, Schlemmer ailesi, Badenweiler, Almanya, 1987).

Fotoğraf üzerinden çalışan en titiz ve aşırı gerçekçi ressam bize bir ağacın ancak basitleştirilmiş, dondurulmuş bir imgesini sunabilir. Bir denklik düzeniyle rüzgârın yapraklara kazandırdığı hareketi anıştırabilir. Resim, "röprodüksiyona" kalkıştığı zaman, sadakatsizliğe mahkûm bir "tercüme"den başka bir şey değildir. Bu anlamda, ister Poussin'in, ister Klimt'in ya da Vallotton'unkiler olsun, ağaçlar, bize kendi oluşlarının yalnızca bir anını –onu kırarak– gösteren o insan yüzünün eğretilemesi olarak görülebilir (Félix-Édouard Vallotton, *Ağaç Etütleri*, 1911. Quimper, Güzel Sanatlar Müzesi).

Okuyacağınız metnin yazarı çifte bir güçlükle karşı karşıyadır: yaşadığı bir tarihi anlatırken kendi tanıklıklarının tarihçisi midir? Bir yanda anlatı-tarih –"bilim-kurgu" (Michel de Certeau), "gerçek roman" (Paul Veyne), "insan oluşun retrospektif sezinlenişi" (Raymond Aron)– her zaman çoğul olurken, özel hayatın tarihi zorunlu olarak "idiot"tur (Yunanca anlamında), daha doğrusu davranış bozukluğu gösterendir, tekildir diyelim. Thukidides'ten Annales Okulu'na dek istisnaların ve varılan sonuçların tarihi yazıldı. Özel hayatlar *tarihini* yazmak mı? Bu mümkün. Ama özel hayatın *tarihi*, eğer "kişinin" (araştırmamızın nesnesinin/öznesinin), birbirinin yerini tutabilen her şeyin uzak tutulduğu, dökümü çıkarılamayan alan olduğu kabul görürse insan eliyle yapılanın tarihine indirgenmeyecek midir? Her yüz, bir geçmişi (bir insanın, bir ailenin, bir sınıfın, bir ulusun geçmişini) taşır, bir şimdiyi (zamana karşı mücadeleyi), bir geleceği (hepimiz ölüme yazgılı olduğumuza göre, yarın korkusunu, yaşama umudu konusundaki belirsizliği) taşır bütün halleriyle... Nietzsche hiçbir ressamın bir ağacı bütün yapraklarının çeşitliliği ve hareketliliğiyle yeniden resmedemeyeceğini söylüyordu. Biz de hiçbir insanın yaşamının eksiksiz bir anlatısına sahip değiliz. Yazınsal teşhirciliği en uç noktaya götürmüş olanlar bile –Michel Leiris– yalnızca seçilmiş anları okumamıza olanak tanırlar.

Özel hayatın tarihine girmek, toplumsal varoluşun seviyelerinin değişken *temposunun* altını ancak bir giriş niyetine çizmek olur. Tabii ki biriktirmeli (kümülatif) bir tarihtir bu, yoksa eklemeli (*additif*) mi? Bilimin ve tekniğin tarihi öyledir. Özel hayatın tarihi, yaşamın tarihsel olmayan, akronik bir ritme göre aktığı, tekrarlardan, bir serüven olmaktan öteye gitmeyen sahte yeniliklerden oluşan, ağır akan tarihtir: ölüm korkusu; bedenle ilişki kurmaktaki güçlükler; cinsel doyumsuzluk, para takıntısı, uzun bir istikrar dönemi; kimi kez içten yaşanan birkaç mutluluk ânı ile kesintiye uğrayan varolma güçlüğünün sürüp gittiği, trajikin alanı.

1914'ten bu yana özel hayatın alanının daraldığı, gizliliğin bariyerlerinin kalktığı, söylenen söylenmeyen arasındaki sınırın gerilediği duygusu baskın çıkıyor. Yanlış. 1920'li yıllarda özel hayatın üç yöneticisi varlıklarını hâlâ sürdürüyorlardı: rahip, maneviyatı; noter, maddiyatı –hatta evlenmeyi–; doktor, bedensel alanı yönetiyordu; kişilerin ve ailelerin sırlarına vâkıf olan üç insan. Ayrıca, kentleşme gizliliği güçlendirdi. Köyde ötekinin gözü önünde yaşanıyordu. Megakentlerde ise itiraf edilemeyen, gizli tutulan gizli kalır.

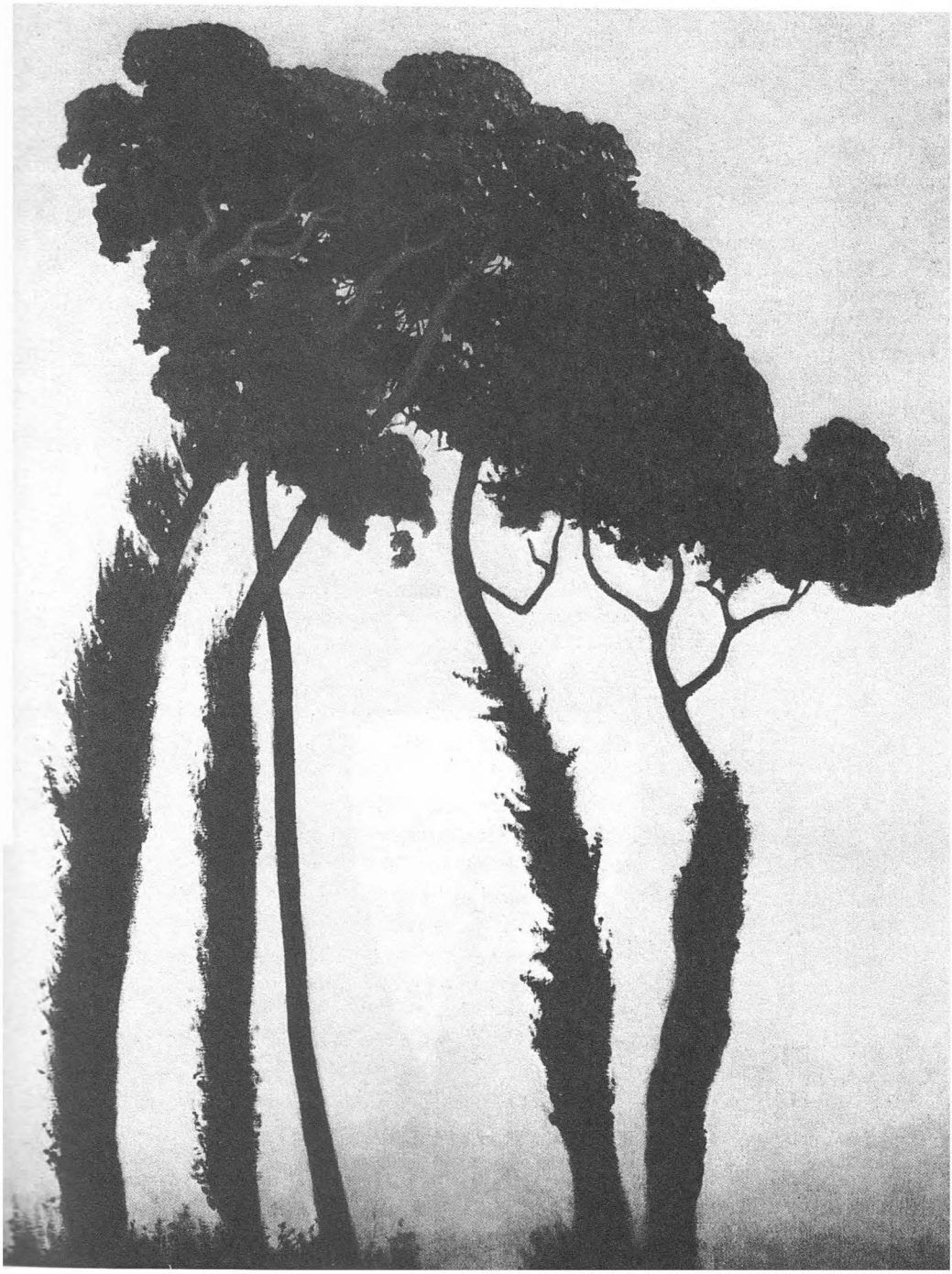

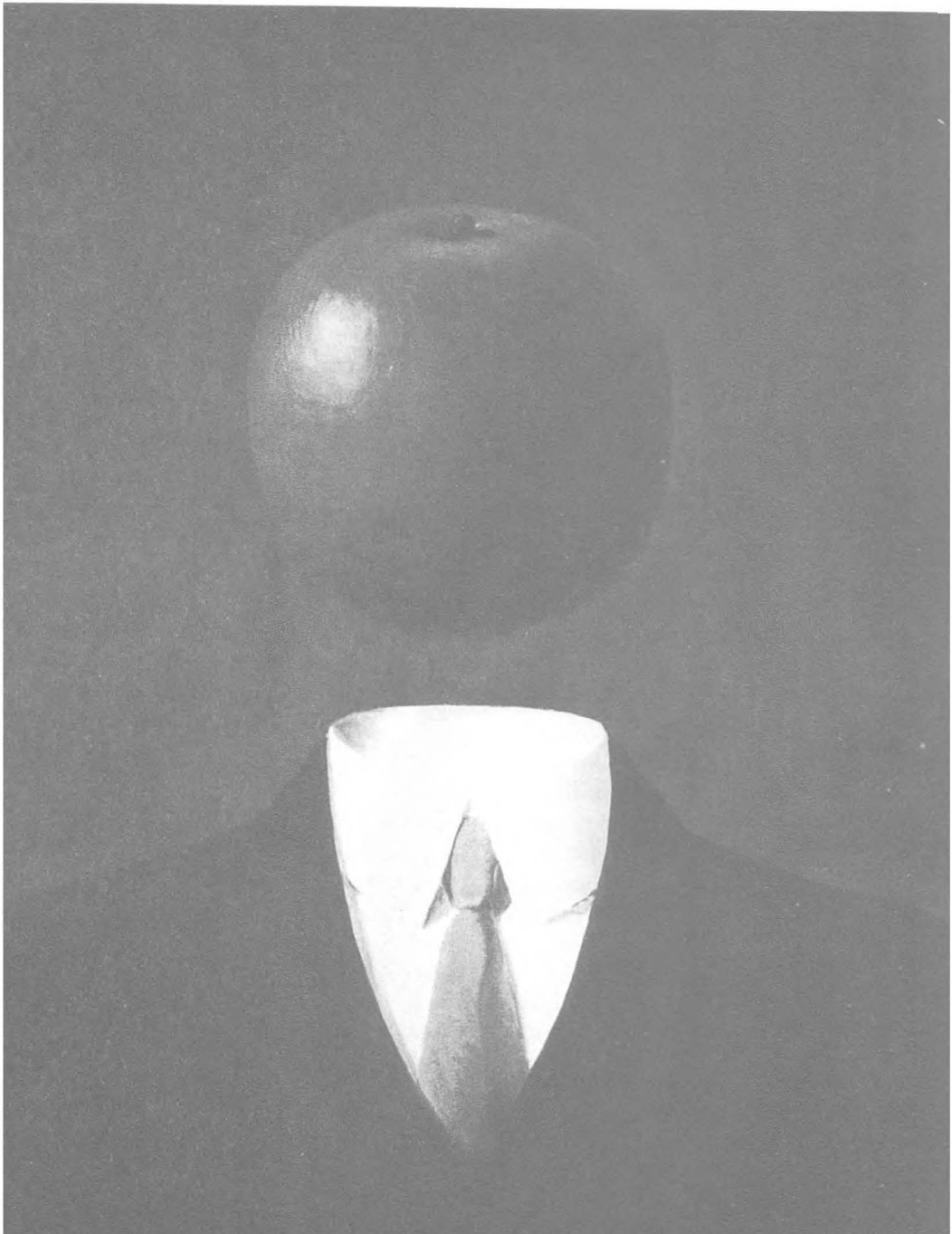

Totaliter sitede

Özel hayatın kesin bir tanımı olmadığı için, özel hayatın totaliter bir toplum içerisinde ve bizde ne olduğunu söylemeye girişelim. Bu totalitarizmin rengi ne olursa olsun (Nazizm, Stalinizm), görünüşte özel hayatla kamusal hayat arasındaki her türden bariyer kaldırılmıştır: yazışmaların gizli olmaması, günün ve gecenin her saatinde polis soruşturmaları, aile içerisinde bile muhbirliğe teşvik vb. İster engizisyon dönemi İspanya'sı ister Savonarola'nın Floransa'sı olsun, teokratik olduğunu ileri süren dünün toplumlarına özgü bu uygulamalarda yeni olan hiçbir şey yoktur. Totaliter toplumu, özel hayatın varolamayacağı bir toplum olarak tanımlamak, insanoğlunun "gizli bahçesini" sonuna kadar korumaya yönelik kurnazlıklarını unutmak olur, ki bu kurnazlıklar ölme biçimini seçmeye kadar indirgenebilir. 1984 yılında, Orwell'in 1949'da yazdığı *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* romanı çok konuşuldu. Yeniden okunursa, katıksız bir karamsarlıktan kurtulunabilir. İnsanın düş gücü, başkaldırmanın yollarını keşfetmek söz konusu olduğunda üretkendir. İlkelerin katılığı her zaman sapkınlığa sebebiyet vermiştir. Çelişkili bir biçimde, özel hayatın, bunu dar anlamıyla gizli yaşam olarak anlayalım, en geniş alana totaliter toplumlarda sahip olduğu varsayımını ortaya atabiliriz. Zinovyev'in betimlediği, temelde şizofren olan Sovyet toplumunda her birey çifte yaşam sürer: yurttaştır, kurallara uyar; temkinli bir sapkındır, yiyeceğini içeceğini sağlamak, kazancını arttırmak, cinselliğini doyurmak için kurallardan kaçmanın yolunu bulur. Ama kolay aldanır olmayan kurum ile aşılmaması gereken sınırların neler olduğunu bilen bu ihtiyatlı sapkın arasında örtük bir anlaşma vardır. Yasanın sınırında, olası bir suçlu ve potansiyel bir sanıktır: düzen, ilk günahın bu laikleştirilmiş biçiminden yarar sağlar. Totalitarizm peşine düştüklerinden daha fazla sır doğurur. "Hiçbir zaman Alman işgali altında özgür olduğumuz kadar özgür olmadık" (Sartre).

Demokratik ülkelerde sorun daha karmaşıktır. Devlet aygıtı özel hayata karışmaz: aile yaşamı ve arkadaşlık bağları devletin kovuşturma kapsamına girmez. Medyatik, anlık ya da örgütlü sistem toplumsal huzuru sağlamak için etkili biçimde çalışır. Medya, zekice ayarlanmış benzeşim (mimetizm) ve arınma (katharsis) dozajıyla, özellikle spor alanında *star sistemini* sürdürerek ilgi merkezlerini ve saldırgan değerlendirmeleri sınıf mücadelelerinin dışına yöneltir. Devereux'nün demirbaş kölelerin "yönünün şaşırtılması"na ilişkin çözümlemelerini tekrar ele alırsak,

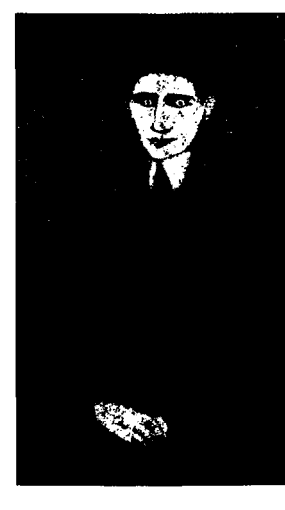

Ötekinin yüzü bana yalnızca ona yönelttiğim –ara sıra– dikkati dağıtmak için tuzak kurduğuna göre, neden onun yerine bir elma koymayalım? Ya da neden yalnızca gören ama bakmayan gözlerini akılda tutmayalım? (*Üstte*: Vavo Oravec, *Kafka. Yan sayfa*: René Magritte, *Düşünce*, 1966. Özel koleksiyon.)

ki burada kölenin, onun ne gördüğünü, neyi dinlediğini anlamak, ne söyleyebileceği ve düşünebileceğini bilmek için kendisini efendisine teslim ettiğini kasteder; "liberal" toplumların da bu mekanizmanın taşıyıcısı olduğu görülür. Burada içinde taşıdığı totalitarizmin özünde bildik, baştan savma bir adaletin egemen olduğu mafyayı, değişik "çevreleri" unutmamak gerekir, ki bunlar yasal kurumlarla olan ilişkileri kesinlikle dışlamaz.

Böylece "özgür" bir dünya ile özgür olmayan bir başkası arasındaki karşıtlık üstünkörü ama ideolojik açıdan elverişli olur. Manila, özgür olmayan öteki dünya içerisinde yer alır, söylendiğine göre yoksulluk burada 20 milyon çocuğun kendilerini, ucuz uçak seferleriyle gelen sübyancılara birkaç dolara satmaya zorlar. Hayatta kalma şansları zayıf olan yolcuların oluşturduğu *boat people*'ın yola çıktığı Vietnam, bu dünyaya aittir. Ama reddettikleri bu dünyadan kaçmaya yeltenmiş olmaları, yabancılaşmalarının tamamlanmadığının, Big Brother tarafından istenmiş bu "yön şaşırtmanın" başarısızlığının kanıtıdır. Peki, Bombay kerhanelerine satılmadan önce, Tanrıça Yelamma kültüne "adanmış" oldukları için (Hindistan'ın iki güney eyaleti Karnata ve Maharaştra'da) rahiplere ve ileri gelenlere sunulan küçük kızlardan, 35 bin *devadasis*'ten kim söz ediyor?

Bu nedenle temel soru şudur: Yerleşimi neresi olursa olsun, Site'de, özneye hangi özgürlük alanı bırakılır? Max Weber toplumbilimin "ancak bir, birkaç ya da ayrı ayrı birçok bireyin eylemlerinden ileri geldiğini [...], kesinkes bireyci yöntemler benimsemek zorunda olunduğunu" ileri sürüyordu. R. Boudon bunu doğrular: "Bir bireyin eylemi, her zaman, az çok kesin biçimde tanımlanmış, az çok saydam, az çok katı *zorlamaların* sistemi içerisinde gelişir." Temel eylemler ne mutlak bir özgürlüğün ne de toplumsallaşmanın mekanik sonucunun ürünüdür. Peki. İki güç sisteminden doğduğuna göre, bu sistemlerden her birinin hesabına hangi belirleyici yanı geçirmeli? Belirli bir seçim özgürlüğü özel hayatın temelini oluşturduğuna göre, bunu hangi kaynaklardan yola çıkarak değerlendirmeli?

Hangi kaynaklar?

Hangi hafıza mekânları?

Özel hayatın "hafıza mekânları" nerelerdir? Özel günlükler, yazışmalar, özyaşamöyküleri, anılar mıdır? Bunlar içeriği kalabalık, eksikleri olan, vazgeçilmez ve çoğunlukla kuşku götüren kaynaklardır. Birkaç ünlü metni düşünelim: Las Cases

kontunun, tahtından olan imparatorun ağzından çıkan sözleri yinelediğini öne sürdüğü *Mémorial de Sainte-Hélène* [Saint-Hélène Anıları] (söylendiğine göre 19. yüzyılın en çok okunan kitabıdır), *Mémoires d'outre-tombe* [Mezar Ötesinden Anılar], General de Gaulle'ün *Anılar*'ı. Bir o kadar da heyecan verici, yeniden kurulmuş anılarla dolu, hepsi de bilinçli unutkanlığın ve gelecek kuşaklara karşı bir duruş alma kaygısının damgasını taşıyan bu kurgusal anlatılar, bize yaşanmış tarihten çok paranoyak düzenekler hakkında bilgi verir. Ya edebiyatçıların sırlarını açmaları? Söylenmedik hiçbir şey kalmaksızın ve teşhirciliğe kaçmaksızın özel hayatını kaleme almaya kim cesaret etti daha önce? Kimse, diye düşünüyoruz. Çünkü söylenemez olan yalnızca toplumsal yasanın suskunluğa mahkûm ettiği şey değildir, bu suskunluk aynı zamanda, "iç yaşantının" kısırlaştırıcı bir "tercümesi" olan yazma ediminden de doğar.

Sırrın bekçisi yasa

Tarihçi, yayın amaçlı yazılmayan metinleri gün ışığına çıkarmak için özel arşivleri mi deşmek istiyor? Mahremiyetin bekçisi olan yasayla karşılaşır. 3 Ocak 1979 tarihli yasa ve 3 Aralık 1979 tarihli kararname, arşivleri bir düzene bağlamıştır. Kamu arşivlerinin halka açılabilmesi için konan otuz yıllık süre, hukukun korunulan sırra verdiği öneme göre, 60, 100, 120, hatta 150 yıla çıkarılabilmektedir. Arşivler İdaresi, "araştırmaya hizmet etmek" için, bu süreleri kısaltmakla yetkilendirilmiştir, ama "kişisel ve aile yaşamıyla özel hayata ait gerçekler ve olaylarla ilgili kişisel bilgileri" korumaya alan 100 yıllık süre değişmez (3 Ocak 1979 tarihli yasanın 7. maddesi). Bilgiler "tıbbi nitelikte" ise süre 150 yıla çıkar. 17 Temmuz 1970 tarihli yasa "herkes özel hayatına saygı gösterilmesini hak eder" der. "Tarihçi yaşayanların özel hayatına asla dokunmasın! [...] Hukuk aşklarımıza, acılarımıza, kusurlarımıza, hastalıklarımıza, aşırı düşkünlüklerimize, evlerimize, hayalimize, özel hayat olarak adlandırdığı her şeye göz kulak olur [...]. Yargıca, bir metni kullanmama ya da bir kitaba el koyma yetkisini verir [...]. Ölen kişi, mirasçıları varsa tam anlamıyla ölmüş değildir [...]. 29 Temmuz 1881 tarihli yasanın 34. maddesi uyarınca bir ölünün anısına saygısızlık, cezai şartı olan bir hakaret suçu oluşturabilir [...]. 14 Ekim 1970 tarihinde Paris Asliye Mahkemesi, "tarihçinin haklarının", ihtiyatsızlıkla ünlü oyuncuya tecavüz etmekle suçlanan bir Sarah Bernhardt hayranının vârislerine karşıt olamayacağı konusunda uyarıyordu [...]. Hâkim hukukla tarihin çatışmasını yargıya bağlıyor."[1] O zaman nasıl tarih yazılacak?

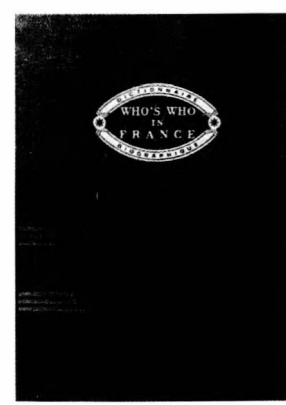

Who's Who?'nun tanıtım yazısının anlattığı –ya da benim anladığım– ben, toplumsal açıdan açıklanabilir olanın belirtimidir. Okunurken, başarımın yeteneğimi meşru biçimde ödüllendirdiğine inanılmasını isterim. Özel hayatım konusunda söz söylensin istemem. *Who's Who?*'ya göre çocuğun babası her zaman annenin eşidir.

INSEE'nin*, INED'in** harikulade derlemeleri, CREP***, CERC****, CORDES gibi araştırma enstitülerinin kamuoyu yoklamaları bizlere sayısız veri sunar. Bunlar, görece az kullanılmış olmakla birlikte, yayınlandıkları için başvurulabilir verilerdir – burada daha önce söylenmiş olanı yinelemektense, onu cesaretle sorunsallaştırmayı seçtik; son olarak da, epistemolojik nedenlerden ötürü iş anketlerini ele aldık, adının da belirttiği gibi bunlar işleri, vergi istatistiklerini, vergi yükümlülerini sınıflar, hepsi de bizi ilgilendiren kişilerdir.

Who's Who? *ve söylenmeyenler*

Who's Who? özete dayalı –ama anlamlı– kaynağın iyi bir örneğidir, burada özel hayatın ifşa edilebilir olan, "ahlaki" kabul edilen, dolayısıyla meşru olan tarafı sunulur, ama ifşa edilemez olan –pişmanlık duyulandan utanç verici olana dek uzanır bu– gizlidir. Böylece bizlere, önceden ideolojik ve toplumsal olarak oluşturulmuş bu "elit"in üyelerinin aynı anda ya da art arda yer aldıkları farklı toplumsal konumlar gösterilir; ama bu konumları ele geçirmeye, genişletmeye, elde tutmaya yarayan sarsılmaz stratejiler konusunda bizlere hiçbir şey söylenmez. Burada Bay X'in filanca bakanın danışmanı ya da özel kalem müdürü olarak atandığını, daha sonra danıştaya ya da sayıştaya yerleştirildiğini öğreniriz; ama bu yükseliş konusunda, sıradışı bir başarıyla (yüksek okul, deneyim vb.), ulusal dayanışmanın büyük düzenleyicisi olarak algılanan devlete hizmet için gösterilen cansiperane yönelimle, ya da oportünizmin damgasını taşıyan bir kariyer stratejisiyle ilintili hiçbir şey açık edilmez.

Filanca teknokratın yıllıklarda ya da *Who's Who?*'da okunan yaşamöyküsü, diploma birikimini ve okul sonrası başarılarını bir toplumsal başarıya dönüştürmeyi nasıl ve kimin sayesinde idare etmeyi becerdiğini anlatmaz. Araştırmamızın önüne, özelin engeli çıkar. Bu türden bir derlemeden alınmış verileri bir bilgisayara yükleyebilir, ayrıntılı bir program geliştirebilir, ayıklamaları çoğaltabiliriz, bu durumda makine yalnızca kendisine verilen üzerinde işlem yapabilir. Tabii ki toplumsal başarı, kararlı bir iradenin olduğu kadar denetlenmeyen bir sistemin de ürünüdür. Birden çok mevkii işgal eden, üçlü sermayeyi –toplumsal, ekonomik

* Institut National de la Statistique et des Études Économiques (Ulusal İstatistik ve Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü).

** Institut National d'Etudes Démographiques (Ulusal Demografik Araştırmalar Enstitüsü).

*** Collectif de Réappropriation de l'Espace Public. (Kamusal Alanları Yeniden Düzenleme Topluluğu)

**** Conseil de l'Emploi, des Revenus et de la Cohésion Sociale (İş, gelir ve Toplumsal Dayanışma Kurulu).

ve kültürel– elinde bulunduran anne babadan doğmuş olmak, "doğru dershane"yi seçmeyi bilmiş ya da becermiş olmak, "iyi bir lisede" eğitim almış olmak utanılacak bir şey değildir; bununla birlikte, bir başkasının gözünde "değerliliğini" azaltma korkusuyla bu söylenmez. Aynı biçimde, evlilik her zaman bir gönül işi olarak düşünülmüştür, oysa ki olası eşin önseçimi bizzat düzenin onayıyla yapılmıştır.

Başarılı olanlar sahnede kasılarak gezinirler. Kulisler bu yükselişlerin sırlarını saklar. Üniversitede, "bir yere gelmek" için, bir kere "iyi bir tez hocası" seçildikten sonra (gençken insanın ilişki ağı yetersizdir; yaşlıyken de emeklilik kapıya dayanır), "bilimsel" bir derginin yayın kurulu üyesi olmak gerekir. Başkalarının kitapları üzerine konuşmalı, onları sizinkilerden söz etmeye teşvik etmelidir. Sonra bir yayın dizisi yönetmelidir. Yayınlanmak amacıyla başkalarını yayınlamalıdır. Hatta, size gölge etmemeleri ve yerinizi almaya kalkışmamaları için vasat olanları yüreklendirmelidir. Bir kariyer stratejisinde belirli bir tür vasatlığın olumlu bir etken olabildiğini söylemeye kim cüret edecektir? Yukarıda belirttiğimiz gibi, anlatı-tarih sonuçların tarihidir, nasıl yol alındığının tarihi değil. Peki bunları nasıl bileceğiz? Sırları ulu orta açarak mı? Peki ama bunu yapanlar da dürüst müdür acaba? Çoğunlukla dikiş tutturamamış, kırgın ve hırçın olan bu kişiler her şeyi karıştırır, bulur, ortaya çıkarır ve yararlı bir töredışılığın, yani gerçekçiliğin yolunu bulmayı beceremedikleri için ahlaklı olmakla caka satarlar.

"Seni kim dük yaptı? Seni kim kral yaptı?" Krallar ve dükler suskunluk yasasına uyarlar. Tarihçi buna gücenemez, o yalnızca saptar. Max Weber bürokraside (bu sözcüğe küçümseyici bir anlam yüklemiyordu) devletin işleyişinin başarılı bir aklileştirilmesini görüyordu. Tümelci ilkelere (sınav, unvan vb.) göre hizmete alınan, zorlayıcı kurallar uyarınca terfi ettirilen, üstleri ve astları karşısında bağımsız olan memur, sıkça sivil toplum dediğimiz yeni bir toplum tipinin yaratıcısı olarak görünüyordu ona. Fransa'da bu bürokrasinin varlığı, modern devletin yapısında daha önce varolan ve –en geniş anlamında– yandaşçılığı hem iktidarı aktarma aracı hem de belirli bir toplumsal devingenliğin aracı kılan kişisel ilişkilerin –dostluğa, uyrukluğa, soya dayalı ilişkilerin– sürüp gittiğini gizlememelidir. Egemenlik yapılarının, diplomalılar iktidarına ait yapılara öteki Batılı uluslarda olduğundan çok daha fazla baskın çıktığı Fransa'da, bu kişisel ilişkiler görünürde demokratik olan sınavlar üzerine kurulu bütün seçme sistemlerine karşı ayakta durur, varlığını sürdürür, direnir.

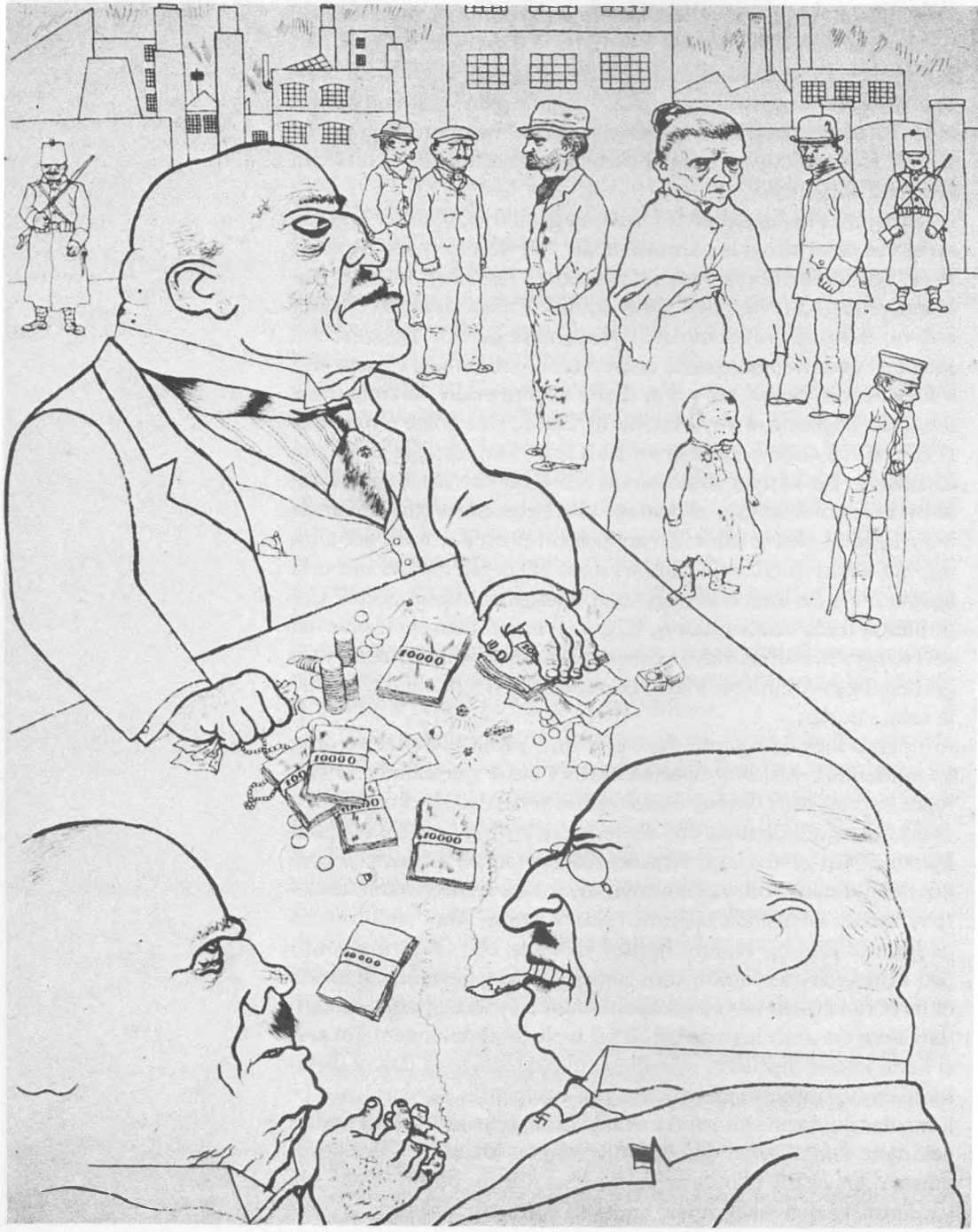
10000
10000
10000
10000

Para nerededir?

Yanıtı basit: her yerde. Ama öte yandan cinsellikle ilgili metinlerin ve söylemlerin sayısı çok fazlayken (Foucault bu açıdan haklıdır, ya ondan söz edilir ya da ondan hiç söz etmemek için kanıtlar öne sürülerek tartışılır), parayla ilgili olanlar, paranın adını belirtmekten çok onu çağrıştırır. Her yerde var olan, her şeyden güçlü olan, zamanı ve mekânı aşan parada, kimileri Tanrı'nın fetişleştirilmiş biçimini gördü; kimileri Tanrı'yı paranın sembolü olarak algıladı. Gizlenen ve ortaya dökülen para, beklendiği ya da beklenmediği her yerde vardır. Onunla hayatın bütün aşamalarında karşılaşırız. İlk çocuğun doğumu mu? İşte aile servetinin mirasçısı gelmektedir. İlk aşklar mı? Karşılaştığımız kişiyi severiz ve yalnızca kendi çevremizden olanlarla karşılaşırız: kendini belli etmeyen para, genç âşıkların dudakları arasına yerleşir. Evlilik mi? Malvarlıklarının dengesi artık noter huzurunda deftere geçirilmez (yine de bu hâlâ var!) ama zorunluluk ve rastlantı arasındaki karışıklığı düzenleyen toplumsal mekanizmalar etkili olur. Ölüm mü? Âdet üzere akıtılan gözyaşlarının ardında işte mirasçılar oradadır, elleri şimdiden tabutu kavramıştır. Medyatik gösteriler mi? Sabretmelerini söylemek için zenginler yoksullara gösterilir, bütün yaşamları boyunca sürecek olan bir sabırdır bu. Parayla KENDİ kimliğimi oluştururum: KENDİ arabamı, KENDİ dairemi, ikinci evimi alırım, KENDİ zevkimi oluştururum. Kant'a özgü, iyi zevke ilişkin muamma, aynı zamanda banka hesaplarına bir muammadır. Birinci Dünya Savaşı'nın "çıkarcılar"ının gösterişçi bir biçimde sergilenen parası; karaborsadan kâr edenlerin gizlenen parası; demokratik rejimlere tıpatıp uyan –daha önce sözü edilen– şu totalitarizm bölgelerinin kurucusu para: mafya ve öteki "çevreler", fuhuştan ve uyuşturucudan edinilen ve başka kârların kaynağı olan silah kaçakçılığına yatırılan kârlar. "Alternatif" alttoplumların "skandalı", İoannes Khrysostomos gibi düşünmekte direnen (*Pecunia pecuniam non parit*: servet serveti korumaz), geride kalmış "altmış sekizlilere" karşı acı duyan ve kin besleyen paranın yadsınışıdır. Paranın yerine erdemi koyduğunu iddia eden sosyalizm kendini ölüme mahkûm ediyordu, ya da bir kurmaca olmaya...

Thiers, Guizot ve Tocqueville için toplumsal sorunun çözümü yoksulların mülkiyete erişmesinde yatıyordu. Tarih, Marx'a karşı onlara hak verdi. Fransız ailelerin yarısı –toplumsal mes-

"Büyük Savaş"tan sağ çıkan tek bacaklı adamın (minyatürleştirilmiş) narin silueti. Çektiği acıların ya da yaptığı kötülüklerin anısına mı dalıp gitmiş? Hiçbir tevekkül izi taşımayan bakışlar: çocuğunun yanında ayakta duran, savaşta dul kalmış kadının bakışı. Banknotlarını sayan savaş zenginlerinin vicdanında pişmanlığa –azıcık da olsa– yer var mıdır? Bilemeyiz... Ama, düşmanı içerden gözleyen ordu hâlâ burada: zavallı. (George Grosz, "Haydutlar" için desen, 1922. Berlin, Nierendorf Galerisi.)

leki kategorileri ne olursa olsun– oturdukları evin sahibidir; % 80'inden fazlasının bir arabası vardır; hepsi –ya da neredeyse hepsi– bir televizyon alıcısına sahiptir. Modernitenin bu üçlemesi –en zenginler ile en yoksullar arasındaki farklılıkların sürmesine rağmen– toplumsal barışı korur. Toplumsal yapılarda yaşanan en son devrimin iki yüz yıl öncesine tarihlendiği Fransa'da, birkaç "toplumsal heyecan" kendini gösterir göstermez (Alman işgalinden kurtuluş, 58 Mayısı, 68 Mayısı), o bildik soru sorularak bir korku dalgası yaymaya uğraşılır: "Durum, bir devrim durumu mudur?", sonra sakinleşilir. Zeldin'in alıntıladığı, 1947 yılında yapılan bir kamuoyu araştırmasında, "Hayatta en değerli şey nedir?" sorusunu erkeklerin % 1'i ve kadınların % 5'i "aşk", yine erkeklerin % 47'si ve kadınların % 38'i "para" diye yanıtlar. Parasını saklamak, "arttırmak" için ne yapmalıdır? Kesintisiz bir enflasyonu tetikleyen Birinci Dünya Savaşı oyunun kurallarını altüst etmiştir. *Ex ante* duruma olası bir geri dönüş konusunda yanılsamaya kapılan Fransız, endekslenmemiş borçlanmaları onaylamış, para biriktirmiştir. Ardından, zamanın belirsizliklerine göre, gayrimenkule, hisse senetlerine, Napoléon altınına yatırım yaparak duruma uyum sağlamıştır. 1953'te yapılan bir araştırmaya göre, Fransızların % 72'si arazilerin, emlakın, altının, mücevherin ve tabloların en emin yatırımlar olduğunu düşünür, % 16'sı menkul değerleri tercih eder.

Para ve aile arasındaki bağı gün ışığına çıkaran çoğunlukla ölümlerdir: ölüm aileyi kamusal bir kişilik olan yargıca başvurmaya zorlar. Doğrudan mirasçısı olmayan, yeğenleri varken ailenin tanımadığı bir kişiye bütün servetini bağışlayan çok zengin bir yaşlı adamın durumunu düşünelim. Yeğenlerin, vasiyetnamenin *de cujus* (miras bırakan kişi), "aklı başında" değilken yazıldığını kanıtlamaktan başka çareleri yoktur. Bu ifade Medeni Kanun'da muğlak bir şekilde yer almaktadır. Eğer *de cujus* "yasal yeterli" olmasaydı, kayyumluk kurulu devreye girerdi. Ama sorun "aralıklı bilinç yitimi" kavramı yüzünden güçleşir. Birçok akıl hastalığında (manikdepresyonda olduğu gibi), hasta kimi zaman "aklı başında" olur, kimi zaman olmaz. Vasiyetname, bir "bilinç yitimi" sırasında yasal kalıplar içerisinde mi yazılıp imzalanmıştır? Geçerliliği yanıta bağlıdır. Kanıtın sunulmasının kolay olmadığı, o ana dek sağlam görünen aile bağlarının bu vesileyle çatırdadığı tahmin edilebilir: bu sırrın açığa çıkmasıdır, özel olandan kamusal olana geçilir.

Özgürlük bir mevzuatın ürünü müdür?

Yasal metinlerinde "özel hayat" ifadesi, sanki bir anlam bulanıklığı içerirmiş gibi tanımsız ve göndermesiz kullanılır. Medeni Kanun'un 9. maddesi: "Özel hayata saygı duyulması herkesin hakkıdır". Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'nun 9. maddesi: "Özel ve aile yaşamına, meskenine, yazışmalarına saygı gösterilmesi herkesin hakkıdır." İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 12. maddesi ise şöyledir: "Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni ya da yazışmaları konusunda keyfi karışmalara, onuruna ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz kalamaz." Fransızların ünlü *Robert* sözlüğünde naif bir biçimde "kamunun erişimi olmayan" yer olarak tanımlanan bu 'özel' (*privé*) sözcüğünün anlamı belirsizdir. Ama belirli bir kitlenin kumarhanelerin "özel"ine, *sex-shop*'ların "özel kabinlerine", bir zamanlar "özel" denilen dinlenme odalarına pekâlâ erişimi vardır: "Mağaza çalışanı bayanların özel odalarının üst katında, müşterilerin "özel"i bulunur" (Bon Marché, 1871). Bunun tersine, saygıdeğer erkeklerin "orta malı" kızlara yaptıkları ziyaretler de onların özel hayatlarının parçası değil midir? Çocuklarını, ortaklık sözleşmesiyle "özel okula" gönderen anne babalar, öğretmenlerin parasını ve işletme giderlerini ödeyen kişinin vergi mükellefi olduğunu (onlara düşen kısmını da kendilerinin ödediklerini) iyi bilirler. Zorunlu tasarrufun fazlalığına karşı çıkılır, ama yardımlar reddedilmez. Tocqueville, sürekli eleştirilen ve talepte bulunulan bu devletten geriye kalanının siluetini çizmiştir.

"Devlet güçlüyse bizi ezer; zayıfsa ölürüz" (P. Valéry). "Karmaşıklığı kaçınılmaz olarak gerginliklerle kendini gösteren bir toplumda, devlet etkili bir biçimde düzeni sağlayabilen tek güç olarak görünür" (G. Burdeau). Devletin artan müdahalesi toplumsal yaşamın karmaşıklaşmasının sonucudur. XIV. Louis döneminde, insanların sağlığı konusunda kaygı duyulmuyordu. Yaşlıların, kadınların ve çocukların korunması devlet aygıtını ilgilendirmiyordu. Bu işi, onların bu dünyadaki yaşam düzeyinden çok ötedünyadaki kurtuluşlarıyla ilgilenen Kilise üstleniyordu. Her yerde varolan papazları ve papaz yardımcıları yoluyla bütün özel hayatlar üzerinde toplumsal bir denetim uyguluyordu. Versailles Sarayı'nın ötesinde devlet yoktu. Bununla birlikte "liberalizm" de yoktu. Kilise, eylemler ve niyetler üzerinde (günah çıkarmayla) üst düzeyde gözetim uyguluyordu. Bu, bir sistemin, zayıf bir devlet ile, totaliter olmasa da en azından bütünleştirici olduğunun kanıtıydı. Fransa'da devlet hem emperyalist hem de aşırı hoşgörülü olmakla suçlanıyorsa, bu çelişkiyi incelemek gerekir.

Öldüren sevgili: otomobil. 1981 yılında, aile reisi çalışıyor ise, ailelerin % 94'ü en azından bir araba sahibi olur. 1984 yılında, günde ortalama 35 kişi olmak üzere toplam 11.515 insan yollarda ölmüştür (bu sayı küçük bir kentin nüfusuna denktir). Medyanın bu konuda seferber olması için çocuklarla dolu bir otobüsün yanması gerekecektir. Ancak tek bir kazada çok sayıda insanın ölmesi bunun "olay" olmasını sağlar. "Kaza tüketim toplumunun en güzel *happening*'idir" (J. Baudrillard).

(*Üstte*: Don Eddy'nin 1971 yılında yaptığı tablo. Saint-Étienne Sanat ve Sanayi Müzesi.

Yan sayfa: Sempé'nin karikatürü [*–İyi geceler küçük canavar!*], © C. Charillon-Paris.)

Özel hayata saygı gösterilmesine dair 17 Temmuz 1970 tarihli yasa, telefonların dinlenmesini ve bireylerin haberi olmaksızın resim çekilmesini yasaklar. Aynı dönemde giderek daha çok korkuya kapılan, dolayısıyla baskıcı, çoğunluğu ölüm cezasından yana olan bir kamuoyu ise olası suçlularla ilgili daha derin soruşturma yapılmasını talep eder. Yasaklandığı öne sürülen telefon dinlemelerine ve gizli fotoğraf çekimlerine başvurmaksızın bu soruşturmalar nasıl yürütülür? Bir Kamu Hizmetleri İstatistik Araştırmaları Koordinasyon Kurulu oluşturulmasına olanak tanıyan 7 Haziran 1951 tarihli yasanın 7. maddesinde, soruşturulan şahısların belirlenen süre içerisinde ve doğru yanıtlar vermek zorunda olduklarını açıkça belirtir. Bu konuda daha hassas kişiler, ki bunlar demokrasi adına, "Fransız devletinin" sürekli olarak şeffaf olmasını isteyenlerdir, özel hayata karışmanın kabul edilemez olduğunu ilan ederler. Kamuoyu, kurban edilen çocuklar karşısında komşuları alçakça suskun kalmakla ve kamu güçlerini pasif davranmakla suçlar. 25 Mart 1951 tarihli yasanın 8. maddesi soruşturma hakkını çocuk hâkimine verir. Bu soruşturmalar ne zaman yapılabilir? İhbar, halk arasında söylenti, öğrencilerin bedenlerindeki yaralara bir ihtimal dikkat çeken öğretmenler olduğu zaman. Aile içerisinde, özel hayatı zedeleyici olarak görülen soruşturma bu sebeplerden açılır, ama soruşturma ebeveynin tasarrufuna bırakılan disiplin önlemlerinin seçimini sınırlayan Ceza Yasası'nın 312. maddesi uyarınca, çocuğu çektiği eziyetten çekip alarak, onu döven babasından ve suçortağı hırçın anasından kurtulmasını sağlayacaktır. "Benim zamanımda çocukluk, dayak demekti" diyordu Céline. Fransa'da Kültür Bakanlığı'nı kuran General de Gaulle'dür. Bunu boş zamanları değerlendirme, çevre bakanlıkları (ya da devlet müsteşarlıkları) vb. izler. Özel hayatın alanını kısıtlama mı, yoksa bir beklentiye yanıt mıdır bu? Eğer bir birey kendisini uyuşturucuyla mahvetmek istiyorsa, kamu düzenine zarar vermiyorsa hangi hakla ona engel olunabilir? Devletin yaptığı haksızlıklara karşı en çok tepki gösterenler uyuşturucu kaçakçılarına karşı acımasız bir ceza istemekten geri durmazlar. Ne bir suç ne de bir cinayet olan intihar, özel hayatın en doruk noktası değil midir? 16 yaşından önce ve 65 yaşından sonra çalışmanın yasaklanması özel hayata tecavüz müdür, yoksa çocukların ve yaşlıların korunması mıdır? IVG'nin* yasallaştırılması ve sosyal sigorta kapsamına girmesi özel hayatı tehdit mi

* İsteyerek gebeliğe son verme; yasal yollarla yapılan kürtaj. (ç.n.)

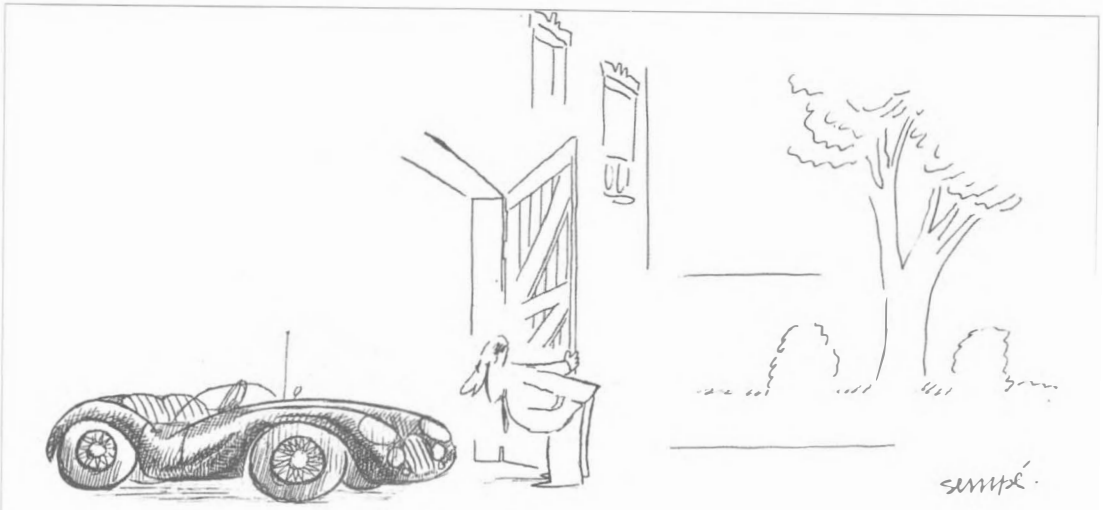

— Bonne nuit petit monstre !

1960'ta televizyon alıcılarının sayısı 2,4 milyon, 1970'te 11,936 milyon, 1981'de ise 20,7 milyondur (bunların 10,3 milyonu renklidir). "Modern toplumların en büyük sorunu, zihinleri yönetmektir" diye yazıyordu F. Guizot. Televizyon bunu başarıyor mu acaba?

eder, yoksa korur mu? Evde tıbbi bakım devletin sosyal güvenlik kurumu aracılığıyla gösterdiği dört bir yana yayılan megalomanlığa mı, yoksa hastanın dileğine mi karşılık verir? Emniyet kemeri, 125 cc.'den daha büyük motor hacmi olmayan motorları sürenlerin de kask taşıması zorunluluğu, kamu güçlerinin kabul edilemez bir müdahalesi midir? Peki ama trafik kazası geçirenlerin masraflarını kim karşılar? Toplumsal fonlar için yapılan kesintilerden aktarılır, yani herkes öder. Her doktora ya da lise öğretmeni adayı adli sicil kaydı getirmek ve tıbbi muayeneden geçmek zorundadır. Bu özel hayata tecavüz müdür? Kuşkusuz öyle. Peki ama öğrenci velileri yüz kızartıcı bir suçtan yatmış ya da AIDS'e yakalanmış bir öğretmeni kabul edecekler midir? Vergi denetimleri, denetçilerin sahip oldukları soruşturma hakları göz önüne alındığında, anlaşılmaz bir öfkeye yol açar. Peki ama tutarı devlet gelirlerinin % 10'una ulaşan vergi kaçakçılığını su yüzüne çıkarmanın başka hangi yolu vardır?

Özel hayatın alanını genişletmeyi hedefleyen ve üstü kapalı biçimde hukuku da göreve çağıran kararlar ve eylemlerin sayısı çok fazladır. Otomobil bireysel özgürlüğün simgesi olarak

kalır: tren ve uçak saatlerine bağımlılıktan kurtulmayı, istenilen yere gitmeyi sağlar ve hukuki olarak özel bir alandır. Ama araba edinmek, sayısız hukuki zorunluluğa boyun eğmek demektir: sürücü belgesi, sigorta, araç pulu, trafik yasasına uymak vb. Fransızların düşü kendi konutlarına, tercihen müstakil evlerine sahip olmaktır. Devlet sistematik bir biçimde bir mülkiyet edindirme politikası geliştirdi. Kim bundan şikâyetçi oldu? Sosyal güvenliğin gelişmesi kabile-aileden çekirdek-aileye geçişi sağladı. Eskiden çocuklarının baktığı yaşlılar yalnızlığa bırakıldılar. Modernitenin üçlüsüyle sarmalanan –ev, araba, televizyon– çekirdek-aile, kendi gizli yaşamını sürdürebilirdi artık. Bu tecrit bölgelerinin güvenliğini sağlayan, o kadar yaygaranın kopartıldığı zorunlu kesintilerdir. Geçimsizlik bu koza içerisinde mi ortaya çıkar? Boşanmaya karar verilir, yani özel bir sorunu halletmesi için yargıç devreye sokulur. 1975'te çıkan yasaya dek boşanma bir kusur işlenmesine bağlı kalırken, mevzuat araştırma ve soruşturma yapılmasını gerekli kılıyordu. Öte yandan anlaşarak boşanma, kamu kararını, yani yargının hükmünü ortadan kaldırmaksızın soruşturmaya sınırlama getirir. Bunu da ortadan kaldırmak, erkeğin kadını tek taraflı boşamasına geri dönmek olur. Peki bu durumda çocukların kimde kalacağına, birlikteliğin sona ermesine bağlı parasal sorunların çözümüne kim karar verecektir? Özel hayat ancak güvenli bir ortamda serpilebilir, peki bunu devlet aygıtı dışında kim garantileyebilir? Yetkisiz, bütçeyi kemiren memurların sayısının sürekli artışı kınanır ve giderek daha çok polis olsun istenir. Yasaları yapanların yargıçlar değil de ulusun seçilmiş temsilcileri olduğunu hatırlatmak gerekir mi? Yasa koyucuların her zaman sınırlı olan düş gücü, ihtilafların çeşitliliğini kestiremez. Bu durumda hukuk yasa yerine geçer. Yargıç artık onu uygulamakla yetinmez, onu yapar.

Kamuoyu –kendine itiraf etmeksizin– hukuki bir çerçevenin çizgisi dışında kalandan kaçınır. Bunu gençlik çeteleri konusunda fark ederiz. Bu toplulukların "isyancı karşıtı" yasanın ve büyük ölçüde "güvenlik ve özgürlük" yasasının hedefi olması bir rastlantı değildir. Uzun süreden beri, ister dünün izci kampları ister bugünün Gençlik ve Kültür Evleri olsun, gençlerin hukuki bir çerçevede bir araya gelmesi teşvik edilir. Belediyeler, onları "boş bırakmamak" amacıyla, gençler için toplanma merkezleri kurmakla uğraşır. Arazilerin imar planları her zaman eleştirilir. Filanca mülk sahibi evinin karşısında ışığını ve manzarasını kesen bir binanın yükseldiğini gördüğünde ortalığı velveleye verir! 22 Temmuz 1960 tarihli yasayla milli parklar kurulur. İtirazlar

anında yükselir. Bu korunan bölgelerde dolaşmayı sevenlerin sayısı çoktur oysa. Dahası, şehir dışında yer alan arazilerin fiyatının birdenbire artması çok zararlı olmamıştır. Durkheim "özgürlük bir mevzuatın sonucudur" demekte haksız değildir.

Köpek bir çocuk mudur, yoksa bir mobilya mı?

Yargıca başvurmak bireylerin özel hayatlarıyla ilgili çatışmaları çözmekteki yetersizliklerinin sonucudur. Yargı mekanizması değildir özel hayata giren, evlerine, hatta yataklarına bile girmesini ondan isteyenler erkekler ve kadınlardır. Bunu daha iyi ortaya koymak –ve okuru da eğlendirmek– için birkaç örnek vereceğiz. 22 Ocak 1982'de, Meaux kenti Asliye Hukuk'a bağlı aile mahkemesi yargıcı, eşlerin özel eşyalarını geri alabileceklerini ve kadına ait olan köpeğin kendisine verileceğini karara bağlayan, şiddetli geçimsizlik nedeniyle bir boşanma kararı alır. Erkek eş, M.G., bu köpekle ilgili olarak, "okul tatili döneminde olduğu gibi, her ayın birinci ve üçüncü hafta sonunda onu görme ve yanına alma hakkından" yararlanma talebinde bulunur. Dava reddedilir, M.G. yeniden başvuruda bulunur. 11 Ocak 1983'te Paris İstinaf Mahkemesi, Medeni Kanun'un, çocuklarla ilgili mevzuatı düzenleyen 254. maddesinin bir köpeğe uygulanamayacağını göz önüne alarak onun talebini ikinci kez reddeder. Aslında, usulsüz olduğu düşünülen bir kapsam genişletilmesiyle, bir köpek bir çocukla hukuken bir tutulsaydı, çocuğun gösterilmemesini suç sayan Ceza Yasası'sının 357. maddesi bundan böyle bir köpeğe uygulanabilir ve bir eş köpeğin gösterilmemesi yüzünden ceza alabilirdi. Geriye yanıtı olmayan bir soru kalıyor: Hukuki açıdan bir köpek nedir? Mahkeme, üstü kapalı olarak, bir "mobilyadır" yanıtını verir, çünkü bir evcil hayvanın mülkiyetinin kaybı, bundan mahrum kalan mal paydaşına bununla bağlantılı hiçbir harcama yükümlülüğü getirmez (*Gazette du Palais*, 26 Ocak 1983).

Sevgili mücevherler

"İlişkiler şampanyayla başlar ve papatya çayıyla biter" diyordu Talleyrand. Para söz konusu olduğunda ise ilişkiler mahkemede biter. Bir gün mutlaka yazılması gereken *Adiliğin Antolojisi*'nde, aile mücevherleri kıymetli bir yer tutacaktır. 22 Şubat 1983 tarihinde, Temyiz Mahkemesi şu kararı alır: "Bir istinaf mahkemesi, belgelere dayanarak, etki altında kalmaksızın, madem ki ilgili kişinin artık üyesi olmadığı bir aileye girerken aldığı mücevheri geri vermesi gerektiğinin bilincinde olduğu kanısına varmıştır, boşanmış bir kadının nişanda kendisine takılan yüzüğü kayınvalidesine iade etmesi doğrultusunda hüküm verebilir". Gerçekten de (o zaman nişanlı olan) müstakbel gelin, bir mektupla boşanma durumunda yüzüğü geri vereceğini taahhüt etmişti, evliliğinin arifesinde aklından geçir-

mediği bir olasılıktı bu tabii (*Gazette du Palais*, 9-10 Aralık 1983). 23 Mart 1983'te, Temyiz Mahkemesi'nin 1. Dairesi, istinaf yargıçlarının, boşanmış bir kadının mücevherleri, "aile mücevherleri" olması gerekçesiyle, kocasının ailesine iade etmek zorunda olduğunu hükme bağladıkları yargı kararını doğruluyordu. Boşanma, evlilik töreninden otuz yıl sonra karşılıklı işlenen hatalar üzerine telaffuz edilmişti. Demek ki kadın bu mücevherleri otuz yıl boyunca taşımıştı; o da temyize başvurdu ve başvurusu reddedildi. Bu red kararıyla Temyiz Mahkemesi, gelinin, boşanmadan sonra "hediye değil ödünç olarak" aldığı söz konusu mücevherleri iade etmek zorunda kalmasıyla sonuçlanan yedi yıllık bir sürecin bitiminde (1954/1961), La Rochefoucauld davasına ilişkin mahkeme görüşünü doğrulayarak "aile mücevherileri" kavramını onaylamıştır. Dolayısıyla 1961 ve 1981 yılında alınan bu kararlar birbirine uygundur. Aile mücevherinin –köpek gibi– bir mobilya olduğu apaçıktır, ama öteki mücevherlerden hangi noktada ayrılır? Aile mücevheri ne âdetlere göre verilen bir hediyedir, ki Medeni Kanun'un 852. maddesine göre iade edilmesi gerekmez, ne de hukukun onun parasal değerini (ki bu anlamda değersiz olamaz) önemsiz kılarak "büyük bir manevi değer" atfettiği bir aile hatırasıdır. Mücevherin "aile mücevheri" olması için bir "şatafat değeri" olması, bir gösteriş öğesi barındırması, dolayısıyla değerden yoksun olmama-

Yılda (1980'de) 5000 satış noktasından dağıtılan, bir milyon ton yiyecek tüketen 9 milyon köpek ve 7 milyon kedi. En yüksek geliri elde eden serbest meslek grupları içerisinde binlerce veteriner de yer alır. Bu köpek, cins hayvanların *Gotha*'sı* ya da *Who's Who?*'su olan *Loc*'a (Köpek Soyları Defteri) kayıtlı mıdır?

* 1763-1944 yılları arası Avrupalı, saraylı ve asil aileler hakkında bilgi veren rehber-kitap. (ç.n.)

sı gerekir. "Hukukun ilgilendiği mücevherin birinci özelliği, değerli bir mobilya olmasıdır" (Başpapaz Carbonnier, *Dalloz-Sirey Derlemesi*, 1984).

Temyiz Mahkemesi daha dikkatli bakmaya başlıyor

Ücretli çalışanın özel hayatına bağlı nedenlerden kaynaklanan işten çıkarmalar, zengin, renkli, çoğunlukla da çelişkili davalara neden olur. Birkaç örnek verelim: Bir bayan çalışan, zor durumdaki çocuklara ve ergenlere yardım amacıyla kurulan bir kurumda psikologdur. Boşandıktan sonra, kurumun bir din adamı olan yöneticisiyle birlikte yaşar. Andını bozan yönetici, genç kadınla evlenir ve kurumdan istifa eder. Din adamı olmayan yeni yönetici ise, davranışının "kurumun amaçlarına ters düştüğünü" öne sürerek genç kadını işten çıkarır. İstinaf Mahkemesi onu haksız bulur, kurumun artık bir Katolik hayır kurumu olmadığı ve ücretliye atfedilen olguların "mesleki düzeyde bir aksamaya yol açmadığı" gerekçesiyle, işten çıkarma işleminin usulsüz olduğunu ilan eder. Temyiz Mahkemesi bu karara yapılan itirazı reddeder (22 Mart 1985 tarihli *Bulletin du dictionnaire permanent social*'de yer almıştır). 1973 yılında bir şirkette ücretli çalışmaya başlayan bir bayan, üstlerinden biriyle ilişkiye girdiği gerekçesiyle işten çıkarılır. İşveren "bir skandal çıkmasını beklemeksizin, personel arasında, bu emsal yüzünden kolayca yayılabilecek bir ihmalkârlığı içeren davranış biçimlerini doğuracak bir duruma son vermek üzere" hareket ettiğini ileri sürer. Temyiz Mahkemesi ise, ne bir skandal ne de bir zararın olduğunu göz önüne alarak, "işten çıkarmanın gerçek ve ciddi bir gerekçesi olmadığına" karar verir, (30 Mart 1982). *Dalloz Ansiklopedisi*, çalışanın özel hayat özgürlüğüne zarar verdiği için mahkemelerce usulsüz olduğu ilan edilen sayısız işten çıkarma örnekleriyle doludur. İşte birkaç vaka: işveren babanın, karısını boşamak istemeyen oğlunu işten çıkarması (8 Temmuz 1960); genel müdürün yeğeninden boşandığı için bir ücretlinin kovulması (5 Nisan 1965); bir kadın çalışanın saç biçimini, makyajını ve gözlüklerini değiştirmemesi nedeniyle geri çevrilmesi (Poitiers, 14 Kasım 1973); bir ücretlinin işe alınırken işçi-papaz* olduğunu beyan etmemesi (17 Ekim 1973); Katolik bir kurumda öğretmen olan boşanmış bir bayanın yeniden evlenmesi (17 Ekim 1975), mağazanın ününe ve iyi gidişatına bir zarar getirmeksizin, yönetici kadının intihara kalkışmış olması vb.

Divortium ("divorce" –boşanma– sözcüğü buradan gelir) Latince "herkesin kendi yönüne gitmesi" anlamına gelen *divertere* sözcüğünden türer. Ama karşılaşma, tanışma özel bir meseleyken, ayrılma adalet erkinin devreye girmesini gerektirir.

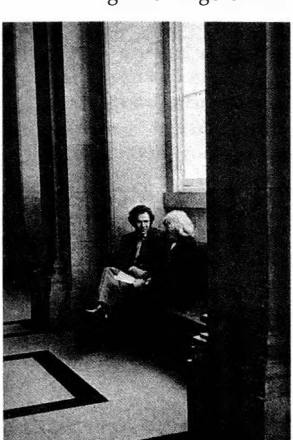

Bunun tersine, hukuk, bir ücretliyle şirket yöneticisi arasındaki, çalışmayı olanaksız kılan mizaç uyuşmazlığını, onun işten

* Çalışma hayatına girmiş Katolik rahip. (ç.n.)

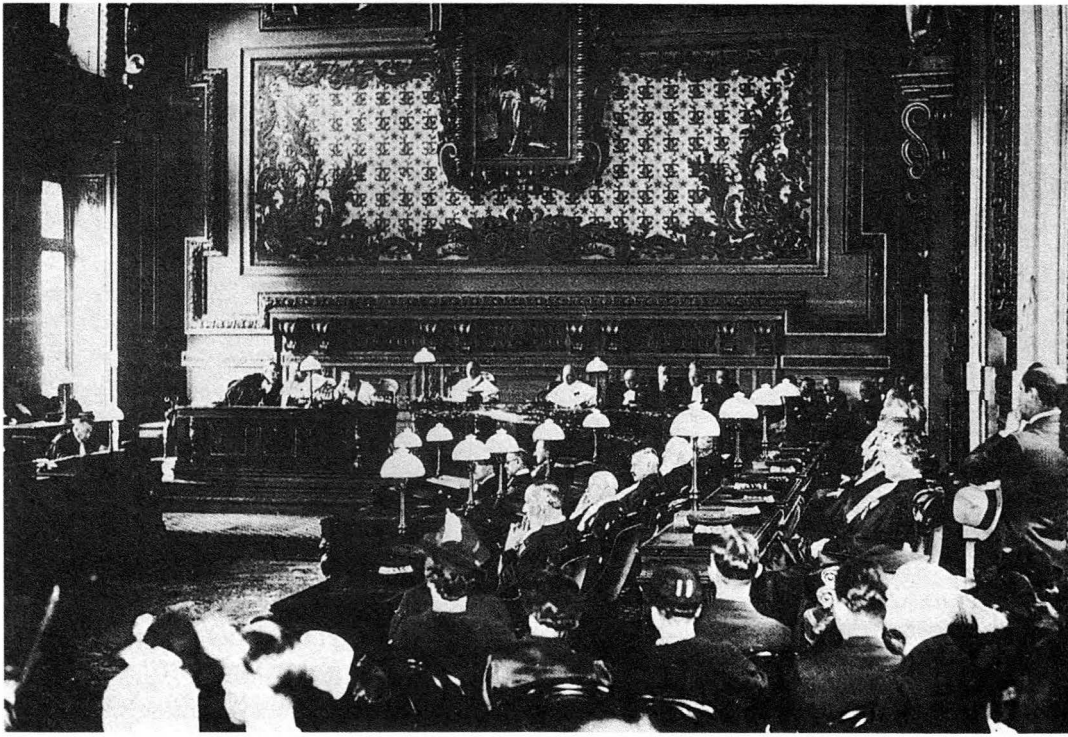

çıkarılması için "gerçek ve ciddi bir gerekçe" olarak kabul eder. Bu durumda, kanıt getirme sorumluluğu işverene düşmeksizin, karar vermek ve bunu gerekçelendirmek yargıçlara kalır (*cass. soc.**, 26 Mayıs 1981). Şimdi daha tuhaf olan iki vaka üzerinde duralım. Genç bir kadın, başlangıçta gönüllü olarak yardım ettiği, ardından kasadan ve muhasebeden sorumlu ücretli çalışanı olduğu bir eczacıyla birlikte yaşamaktadır. Uzun yıllar süren birliktelik bir gün biter. Eczacı işçisinin işine son verir, kadın da "geçerli, ciddi bir neden olmaksızın işten çıkarılması" nedeniyle uğradığı zarar karşısında tazminat talep eder. İstinaf Mahkemesi bu talebi reddeder; Temyiz Mahkemesi, "taraflar arasındaki kişisel ilişkilerin kopmasının, işin ve işletmenin niteliği göz önüne alındığında, artık varolmayan karşılıklı bir güveni gerektiren iş ilişkilerini etkilediği" yargısına vararak, temyiz başvurusunu geri çevirir (*cass. soc.*, 29 Kasım 1984). İkinci vaka ise şöyle:

İki yıl boyunca bir şirkette çalışan sürücü, birçok kez yapılan uyarılara karşın, ağır vasıta ehliyetinin geçerliliği gözlük

Montesquieu, *İran Mektupları*'nda "Adalet, iki şey arasında gerçek anlamda bulunan bir uyum ilişkisidir [...]. İnsanların her zaman ilişkileri görmedikleri doğrudur [...]. Adalet sesini yükseltir ama tutkuların gürültüsünde sesini duyurmakta güçlük çeker" diye yazar. Herhalde Fransız adaletinin en yüksek mahkemesi de sesini duyuramama kaygısıyla şatafatın gücüne başvuruyor.

* *Cour de cassation, chambre sociale* (Temyiz Mahkemesi, Sosyal İşler Dairesi). (ç.n.)

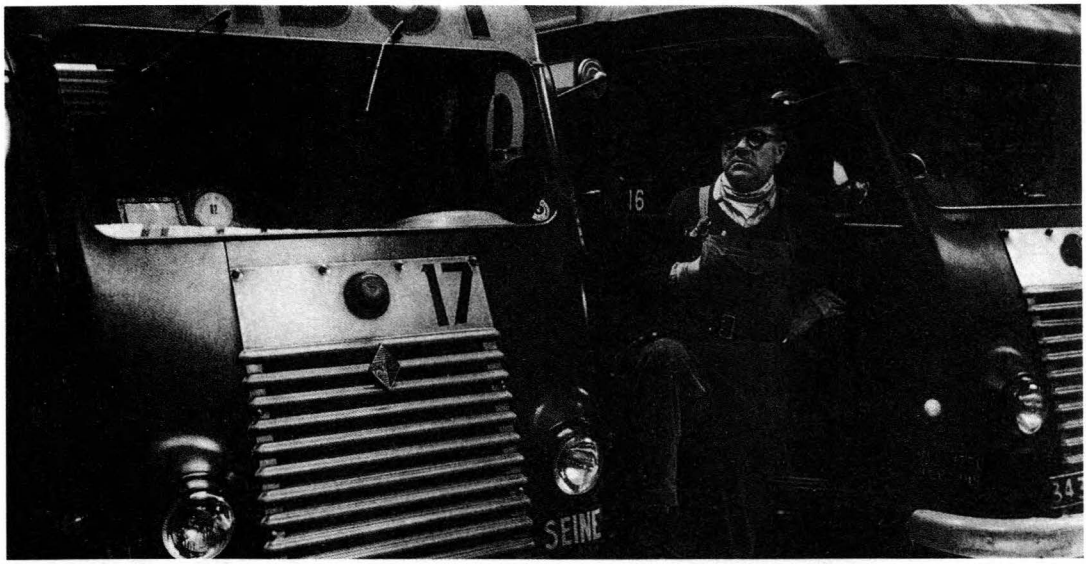

Gözlük takma bir iyi hal göstergesi olabilir.

kullanmasına bağlı olduğu halde, işletmenin araçlarını kullanırken sürekli olarak gözlük takmayı reddeder. İşveren bir gün sürücüyü o anda işten çıkarmaya karar verir. İstinaf Mahkemesi bu ihbarsız işten çıkarmanın yerinde olduğu kararına varır. Temyiz bu kararı teyit eder; çünkü "ilgili şahsın gözlük takmayı reddetmesi, işverenin, ihbar süresi içerisinde dahi, şahsın istihdam edildiği ağır vasıta sürücülüğü hizmetlerini kendisine emanet etmesine olanak tanımamaktadır" (*cass. soc.*, 22 Temmuz 1982). Temyiz talebinin geri çevrilmesi hayal dünyamızın kapılarını açar: Bu sürücü neden gözlük takmayı reddediyordu? Görünüşe bakılırsa, iki yıl boyunca hiç kaza yapmadan araç kullandığına göre, gözlük takması zorunlu muydu? Değilse, neden sağlık kurulu bu denli zorlayıcı olmuştur? Hangi güçler bu sürücüyü, kendi zararına olacak biçimde, Temyiz Mahkemesi'ne dek götüren bir hukuk sürecinde diretmeye yöneltti acaba? Jorge Luis Borges ya da Marguerite Duras bu senaryonun dile gelmeyen yanını düşleyebilirlerdi.

Bir eşcinselin kimliği, bir papazınkinden daha zor saptanır

Davacıların gerekçeleri, tarihçiyi şaşkın bırakır, çünkü sürülen "iz" yargı kararıdır ve bu sonucu oluşturur. Bir grup eşcinsel, N. piskoposuna "Birer sakat olarak eşcinsellere saygı duyuyorum. Ama sakatlıklarının sağlıklı bir durum olarak görülmesini istiyorlarsa, buna katılmadığımı söylemek zorundayım" dediği için hakaret davası açar. Strasbourg Asliye Hukuk Mahkemesi müdahil tarafın açtığı davanın "kabul edilemez" olduğunu ilan

eder. Davacıların talebi reddedilir ve piskoposa 20.000 frank tutarında tazminat ödemeye mahkûm edilirler (30 Kasım 1982). Colmar İstinaf Mahkemesi aşağıdaki gerekçelerle bunu teyit eder: "Müdahil taraflar [...] kişisel bir saldırıya maruz kalabilmek için yeterince tanımlandıklarına ilişkin kanıt getirmemişlerdir; gerçekten de dava konusu olan genel sözlerle kimliklerinin teşhisinin mümkün olmadığına; bir eşcinselin, belirli bir bölge kilisesinin papazı için söz konusu olduğu gibi, halk tarafından tanınabilir olmadığına [...]; halkın bir bölümü tarafından anormal addedildiğini göz önüne alarak toplumsal mevkiinin ifşa edilmesinin yalnızca kendisine ait bir husus olduğuna ve işbu halde de sanığı böylesi bir teşhiste suçlama imkânı olmaksızın, bunun sonuçlarına katlanmak zorunda olduğuna..." (27 Haziran 1983).

Ölüleri yargılamak için toplanan Temyiz Mahkemesi

Yargıç, özel hayatın en gizli saklı alanı olan intihara da karışmak durumundadır. 15 Haziran 1978'de, bir kamyon sürücüsü, mesai saatleri içerisinde kendisini kamyonunda asar. Burada bir "iş kazasının" söz konusu olduğunu kabul etmeyen İstinaf Mahkemesi yargıçları, ilgili şahsın mesleki anlamda hiçbir sorunu olmadığını, sağlığının yerinde göründüğünü, bu hareketini açıklayabilecek duygusal sorunları olabileceğini ortaya koyarlar. Yargıçlar, merhumun dul karısının yararlandığı "isnat edilebilirlik karinesini" yok saymaksızın –"kaza" işyerinde ve iş saatlerinde meydana gelmişti– bu eylemin "tasarlanmış, istençli ve o gün yapılan işle hiçbir ilgisi olmadığı" sonucuna varırlar. Temyiz Mahkemesi kararı teyit eder (*Législation Sociale*, sayı 5285, 31 Ocak 1983-D 344). 21 Temmuz 1977'de, kendisini ancak % 5 oranında iş görebilir duruma sokan bir kazanın kurbanı olan bir adam, 4 Nisan 1978'de intihar eder. Asliye Hukuk Mahkemesi, ardından da İstinaf Mahkemesi yargıçları, daha önceki iş kazasının intihara neden oluşturduğuna kanaat getirerek dul karısına "hayattaki eş için maaş" bağlar. Dul kadın kaza kurbanının ailesinin birçok ferdinin ölümünden çok etkilendiğini öne sürerken, Sosyal Güvenlik Sandığı, kaza ve intihar arasında bir nedensellik oluşmadığı kanısıyla buna karşı çıkar ve Temyiz Mahkemesi, "ilgili kişinin, fiziksel mesleki kapasitesini kısıtlayarak uzun bir süre çalışmaya ara vermesine neden olan kazadan ağır biçimde etkilendiğine; ardından bunun intiharın temelini oluşturan, giderek artan ağır ve tepkisel bir depresyona yol açtığına; sonuç itibariyle daha önce geçirdiği kazanın gerçekten de ücretlinin giriştiği üzüntü verici eylemi doğuran neden olduğuna" karar vererek İstinaf Mahkemesi yargıçlarının kararının haklılığını doğrular. (*Législation Sociale*, sayı 5285, 31 Ocak 1983-D 344).

"Ölümlüler, ölüleri gömmek kadar ölümle ilgili düşüncelerini de gömmeye gayret ederler." (Bossuet, *Ölüm Üzerine Vaaz*, 1666)

Ölüm, davacıların mücadeleciliğine gem vurmak bir yana, mücadeleye yol açar. Bir adam, yasal ailesi (boşanmadığı karısı ve ilişkilerini sürdürdüğü çocukları) ve uzun yıllar birlikte yaşadığı metresi arasında "bölünür". Öldüğünde, aile mezarlığına gömülür. Metresi mezardan çıkarılmasını ve kendi seçtiği yere gömülmesini talep eder. Talebi reddedilir, hâkimler merhumun ölümünden sonrasına ilişkin bir isteği olmadığı için, nereye gömüleceği konusundaki kararı değerlendirmenin kendilerinin tasarrufunda olduğuna, hukuki teminat altındaki meşru menfaatlerin temsilcileri olarak, tercihin çocuklara bırakılması gerektiğine ve "ayrıca, ölülerin hakkı olan saygı ve huzurun, naaşın üç yıldır aile mezarlığında yattığı göz önüne alınırsa, mezardan çıkarılmasına yönelik her türlü girişime engel oluşturduğuna" karar verirler (Aix-en-Provence, 9 Şubat 1983).

Ceza Hukuku'nda, "hafifletici neden" kavramı devreye sokulur sokulmaz, suçun ya da cürümün gerekçelerine doğru geri gidilir ve özel hayatın alanına girilir. Victor Hugo, celladın mendil çalan bir hizmetçiyi kızgın demirle dağladığını gördüğünde duyduğu dehşeti aktarır. O dönemlerde, hizmetçi kızın kişiliği, ruh hali, patronuyla olan ilişkileri vb. konusunda pek kafa yorulmazdı. Acaba bu, özel hayatın taciz edilmesi mi yoksa adaletin insanileştirilmesi midir?

Bilişim özel hayatın sınırlarını geriletecek midir? Farklı kayıtların birbiriyle bağlantıları artık hiçbir teknik sorun çıkarmaz. Big Brother artık adli sicilimizi, sağlık geçmişimizi, askerlik dosyamızı, yurtdışına çıkışlarımızı, abone olduğumuz dergileri vb. bilebilir. 6 Ocak 1978'de, "Bilişim ve Özgürlük" komisyonunun kurulmasını sağlayan yasa özel hayatın korunmasını sağlar, gözardı edilemeyecek bir istisna dışında: telefon konuşmalarının kaydedilmesine "kamu menfaati" gerekçesiyle izin verilir; bu, Ceza Yasası'nda anılan "bilinç aralıkları" ya da Medeni Kanun'un 901. maddesindeki "aklı başında olma" kavramı gibi belirsiz bir kavramdır. 1985 yılı başında, birkaç genç Minitel'i kullanarak, gizlilik derecesi yüksek dosyalara girer. CIL'in dayattığı ve denetlediği önlemler ne olursa olsun, gizliliğin programlanması teknisyenler tarafından her zaman altüst edilebilecektir. Koruma sistemleri kusursuzlaştırılacak ve araştırmacılar gizliliğe tecavüze karşı yöntemlerini geliştireceklerdir. Daha da kötüsü bu güvenli midir? Hayır, bunun iki nedeni var. Depolanmış veriler yığınını ayıklamak ve sentezini çıkarmak için seferber edilmesi gerekecek memur ordusunu düşünün. Anahtar sözcükler üzerine kurulu bir elektronik şifre çözümü bile bazı bilgilerin sızmasına yol açacaktır. Bunun dışında, her yurttaş kendisini ilgilendiren dosyaları inceleme hakkına sahip olduğuna göre, bir bilgisayara sahip olan herkesin her akşam, gün içerisinde konulan bilgilerin gerçekliğini kontrol etmek –muhtemelen itiraz etmek– için "kendi" kaydını araştırabileceği günün geleceği de tahmin edilebilir.

Sır

Özel hayat; yargının müdahalesini gerektiren evliliğin, boşanmanın, intiharın, defnedilmenin, bir köpeğe duyulan sevginin, hukuki kuralların dışında kalan bir olgu olarak tanımlanamaz. Peki söz konusu olan hangi özel hayattır? Bir Korsikalının, bir Alsace'lının, bir yaşlının, bir gencin, bir işçinin, Collège de France'taki bir öğretim üyesinin, striptizci bir kadının özel hayatı mı? Bu olgusal çeşitliliği, okunabilir ve bireşimsel bir anlatıya nasıl indirgemeliyiz? Bir yaşamöyküsü montajını nasıl yapmalıyız? Neleri seçmeliyiz? Bu kitabın yazılması bize imkânsız görünüyor, varsayımlar geliştirmemizi sağlayacak bir ipucu bulmanın dışında, herkesin özel hayatı hakkında bize her şeyi söylemeyecek. Sır olan bu ipucudur.

* Bilişim ve Özgürlük Komisyonu. (ç.n.)

Niteliği açısından iz bırakmayan mutlak sır değil, ama söylenenle söylenmeyen arasında, yere ve zamana göre yer değiştiren bir sınırdır. Geleneksel olarak özel hayatın tarihi ailenin yaşamıyla sınırlanır. Bizim amacımız, bu sınırı aşmak ve kişinin tarihini yazmaya girişmektir.

"Sır" (secret) *sözcüğü: etimolojisi ve çokanlamlılığı*

"Sır" (*secret*) sözcüğü, 15. yüzyılda ortaya çıkar: Latince "ayırmak", "ayrı tutmak"[2] anlamına gelen *secerno* düzensiz fiilinin geçmiş zaman ortacı *secretus*'tan gelir. *Secerno*, "kalburdan geçirmek", "elekten geçirmek" anlamındaki *cerno* fiili ve ayırmayı belirten *se* önekinden oluşur. *Cerno*'dan, *discerno* "ayırt etmek" (*discerner*: griyi siyahtan olduğu kadar doğruyu yanlıştan ya da iyiyi kötüden ayırt etmek), dışkı (*excrément*) sözcüğünün geldiği *excerno* ve Fransızcada salgı (*secrétion*) ve sır (*secret*) sözcüklerinin kökeni olan *secerno* türer. A. Lévy şu sonuca varır: "Böylece sır sözcüğünün kökeninde tohumun kalburdan geçirilmesi işlemi vardır, bunun amacı yenilmez olanı yenebilir olandan, iyi olanı kötü olandan ayırmaktır. Ayırıcı öğe, işlevi nesnenin boyutunun uygunluğuna göre geçirmek ya da tutmak olan bir delik, bir ağızdır". Dolayısıyla kalburdan geçirmek "anal işlevin eğretilemeli bir temsil edilişini" oluşturacaktır. Başkasından saklanan bir bilgi olarak tanımlanan sır, –yine aynı yazara göre– üç ana anlambirimciği kapsıyordu: bilgi (bu, ruhsal öğeleri –düşünceleri, arzuları, duyguları–, davranışa ilişkin öğeleri –hile, uydurmaca usulleri–, çekmece, kapı, merdiven vb. nesneleri içine alabilir); bu bilginin saklanması (iletişimin reddi, söylememe, suskunluk, yalan); bu gizlemeden yola çıkarak ötekiyle kurulan ilişki (ki bu da öteki üzerinde iktidar kurma işlevini doğurabilir: gizli ordu, gizli darbe, gizli ajan, gizli dosya vb.).

Bir sırrı tutanı belirtmek için bir sözcük yoktur. Sekreter mi (*secrétaire*)? O (kadın ya da erkek) kısmen öğrenmiştir. Salgılayıcı (*secréteur*)? Salgılama, yani sırra "ihanet" olgusunun temsilidir; "Secret-ère" (sır-zaman): bir zaman. "Secret-aire" (sır-alan): bir yer. "Secret-erre" (sır-yürüyüş): bir araştırma. Sır (*secret*), üstünkörü, çağrışımsal bir yaklaşımın gösterdiği gibi güçlü bir gösterendir. Sırra "tecavüz": mütecaviz olan onu açık eden mi, yoksa onu zorla alan mıdır? Bir sırra "nüfuz etmek", cinselliğin başka bir yananlamıdır. "Hücreye alınmış" (*mis au secret*) olmak, bir cezaevine kapatılmak olur. "Sır/içeriğin dile düşürülmesi "bir sırrı açık etmek" (*lâcher un secret*), "sırrın suyu çıktı" (*le secret a transpiré*) gibi deyimlerdeki kendini tutamama düşüncesine bağlıdır" (A. Lévy). Demek ki sır, korunması gereken bir içeriktir: "Onu kendimiz koruyamaz-

Sır tutan hizmetçiler mi? Yoksa hizmetçilerin sırrı mı? 2 Şubat 1933'te, Mans kentinde dava vekili olan Bay Lancelin evinde karısının ve kızının cesetlerini bulur. Lancelin'in ailesi Christine ve Léa Papin adındaki evin iki hizmetçisi tarafından öldürülmüş ve parçalara ayrılmışlardır. Hizmetçiler suçlarını hemen itiraf ederler ve hiç pişmanlık duymadıklarını söylerler: "Oldukça uzun bir zamandır hizmetçiyiz, gücümüzü gösterdik." Daha önceki işverenleri, iki kız kardeşin "mükemmel iş gördüklerinden, çok dürüst olduklarından, davranışlarının kusursuz olduğundan" söz ederler. Soruşturma şunu ortaya çıkarır: "Bayan Lancelin, temizlikten sonra, mobilyaların üzerinde toz kalıp kalmadığını görmek için beyaz eldivenler giyiyordu." J. Lacan, Papin kardeşler hakkında bir makale yayınlar. Hizmetçi olduklarını belirtmez.

ken, bizim sırrımızı bir başkasının koruduğunu nasıl ileri sürebiliriz?" (La Rochefoucauld). Sır, "sırrı koklamak", "kokusunu almak", "burnunu her şeye sokmak" vb. deyimlerde koku almayla bağlantılandırılır. Aynı zamanda işitme duyusuyla da ilintilidir: duyurulan sırdır bu, susmasını beceremeyen birisi için Fransızcada "bir sahra topu kadar sessizdir" denir. Bir "polichinelle sırrı" (sağır sultanın bile duyduğu sır anlamında) artık bir sır değildir, "çekmecede bir 'polichinelle' olması" toplumsal açıdan açık edilemez bir gebeliği gizlemek anlamına gelir. "İşin iç yüzünü bilmek (*être dans le 'secret'*: sırrın içinde olmak, ortak olmak anlamında –ç.n.)", bir suçortaklığı ağını kabullenmek –ya da katlanmak– anlamına gelir. Ama "bir sırrı elde bulundurmak" tehdidi, itiraf edilmesi zorunluluğunu çağrıştırır. Bu sır düşüncesi onun dışında kalan için tahammül edilmezdir. Sır aynı zamanda ona sahip olan için de katlanılamaz olabilir: insan açığa vurarak "rahatlar". Öte yandan sır iktidar sağlar: çok fazla şey bilen bir adam, kolu her yere uzanan bir adamdır ve polis muhbirlerini, onlardan öğrendikleriyle "zapteder".

"Boşboğazlık" üzerine

Mutlak sır bireyin bilincinde, hatta bilinçaltındadır. Dolayısıyla kendini tarihçinin araştırmasının bütünüyle dışında tutar. Ama aile sırları, ilkel toplulukların sırları, köy sırları, mahalle sırları, mesleki ve siyasal sırlar, kısacası "paylaşılan" sırlar vardır. "Sır" sözcüğünün anlamı belirsizdir, çünkü kesinlikle söylenmeyene olduğu kadar, bilenler arasındaki bir tür iletişime de işaret eder. Ortak bir sır söz konusu olduğunda tarihçi onu ya "boşboğazlık" ya da bazı kaynakların birbiriyle bağlantısı kurulabilecek biçimde kullanımı sayesinde elde etmeyi umut edebilir. Örneğin, filanca bireyin davranış biçiminden onun filanca topluluğa bağlı olduğunu çıkaracaktır. "İletişimde bulunmak" –bu zamanın moda olan terimi ve düşüdür– sırrın ortaya çıkmasını istemek değil midir? "Samimi" bir sohbet, başkalarını açık eden boşboğazlıkların içine katıldığı bir sır alışverişi değilse nedir? "Bunu sana sır olarak söylüyorum..." Ama bu sır, söylendiği anda artık bir sır değildir. Açık ettiğim bu sırrın bana yük olması, sıkıntı vermesi kadar, kendimi ön plana çıkarmak ya da –al gülüm ver gülüm– bunun karşılığında bir sırrın söylenmesini istiyorum. "Herkes sırrın dokunulmaz olması gerektiğinde hemfikirdir, ama sırrın niteliği ve önemi konusunda her zaman hemfikir olunmaz: neyi söylemek ve neyi söylememek zorunda olduğumuz konusunda çoğunlukla yalnızca kendimize danışırız; dünya kurulduğundan beri süregelen az sır var-

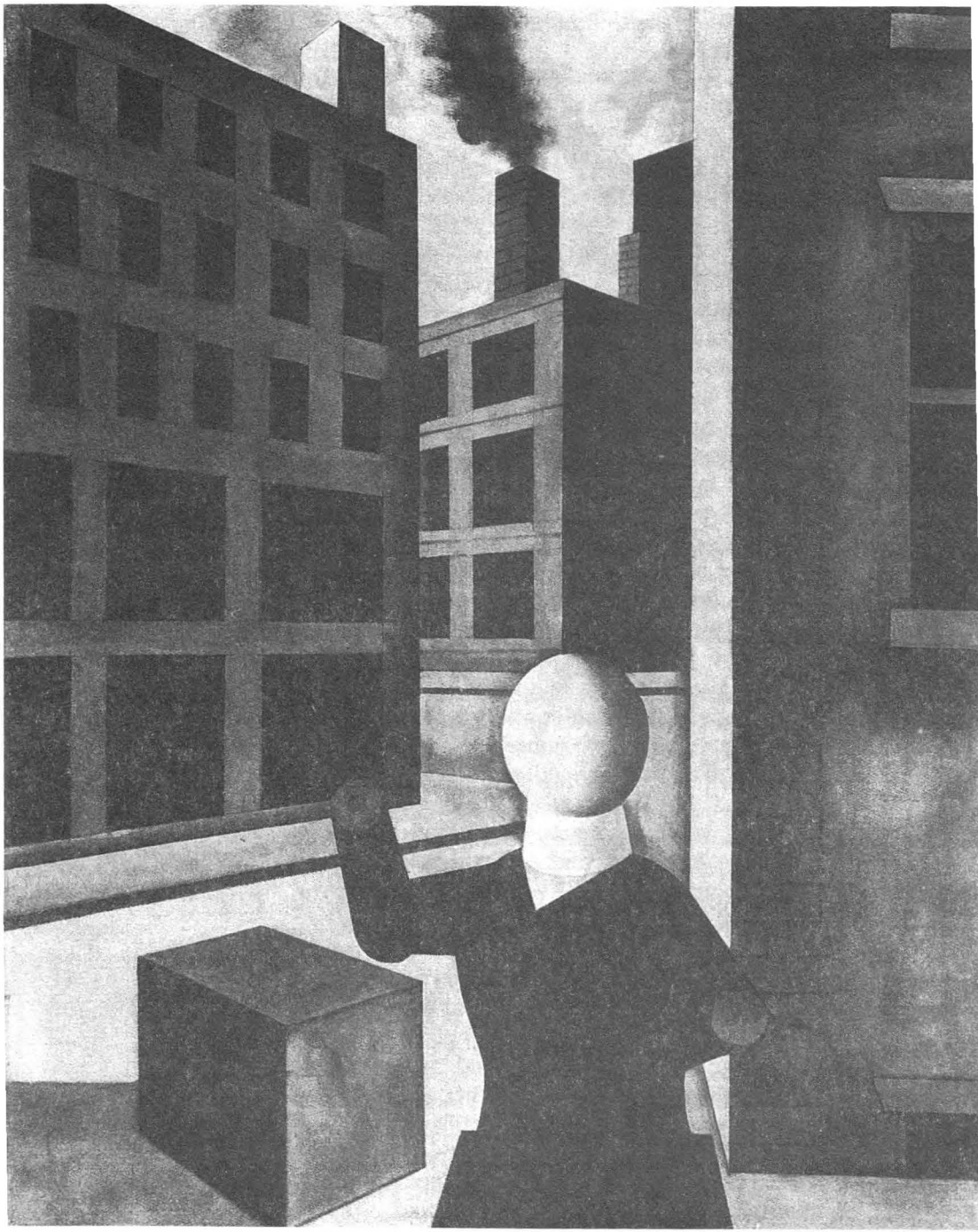

Dünün evi özel hayatın sırlarını barındırmaya olanak tanıyordu. Büyük bir apartmanda, ötekilerin "gürültüsünden ve gazabından" kaçmak ve "...benim için memleket ve fazlası olan/zavallı ev"in (Du Bellay, *Pişmanlıklar*) bir benzerini yeniden kurmak olası mı? (*Yanda*: George Grosz'un yapıtı).

dır ve bunların açığa çıkarılması kuruntusu sonsuza dek süremez" (La Rochefoucauld). Aile yaşamıyla mesleki yaşam arasındaki sınırı çizmek olanaksızdır. Eğer fırıncı ekmeği yapıyor, karısı kasaya bakıyor ve çocukları okuldan sonra ekmekleri dağıtıyorsa, tam bir iç içe geçiş olur. Buna karşılık, filanca kadrolu memur ailesine "benim işlerim sizi ilgilendirmez" diyebilir ve mesleki yaşamında da aile yaşamıyla ilgili hiçbir şeyi açık etmeyebilir. Çekirdek ailenin içinde bile sırlar yuvalanır: yalnızca sevgili ya da metres meselesi değil, daha derinlemesine, ötekinin hareketlerine duyulan alerji ya da hayallerin serseriliği ve başını alıp gitmesi söz konusudur – en uç, özel anlarda. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yapılan, hiçbir süslemesi olmayan beton yığını büyük apartmanlarda aile sırları güçlükle korunabilir: ses ve dip dibe yaşam, Le Corbusier tarafından gülünçleştirilen, ama 1970'li yıllarda iyiden iyiye yaygınlaşan eski müstakil evlere duyulan özlemi körükler. Halkın oturduğu mahallelerin çocuk ve ergen toplulukları arasında aile meseleleri aktarılır. Yönetimin de sırları vardır: bir sırrı elde tutmak –bir bilgiyi elde tutmak– iktidar sağlar ya da iktidarın elde edildiği yanılsamasını verir, ve kimi bürokratların güç isteğinin safça etkisinin azaldığı o "belirsizlik alanlarını" (M. Crozier) oluşturur. Gösteri dünya-

sı yıldızlarının özel hayat sırları, röntgenci/izleyicilerin merakını o denli uyandırır ki, bu idoller, bu konuda uzmanlaşmış gazetelerin işine gelen, Edgar Morin'in hoş bir tarzda tarif ettiği gibi "bir kamusal-özel hayat" kurmak zorunda kalmışlardır. Siyaset adamlarının özel hayat sırları sıkı bir biçimde korunur: meclis yasası, rakiplerinin, hatta düşmanlarının açıklarına herhangi bir imada bulunmalarına izin vermez. Misilleme mekanizmasının zembereği bir kez boşaldı mı, bu işin sonu nereye varır? X kişinin özel hayatı birden "utanç verici" bulunuyorsa (madalya satan Wilson, güzel bayan Steinheil'la yaşadığı aşk hayatının aşırılıkları yüzünden ölen Félix Faure örneğindeki gibi), bunun nedeni, kamuya açıldığı için sırrın ortadan kalkmasıdır: ama skandal –ister gerçekleşen eylemde ya da ister bu eylem için yapılan reklamda yatıyor olsun– skandaldan etkilenenlerin bağlılığını güçlendirir. Daha önce Durkheim tarafından altı çizilen, suçun doğallığı ve toplumu yapılandırıcı etkisini doğrulayan eski bir meseledir bu.

İster Viktorya dönemi kulüplerinin saygın üyeleri, ister mason localarının, ister terörist hareketlerin, ister dini tarikatların, isterse serseri çetesi ya da eşcinsel toplulukların üyeleri olsun, "bir sırrı paylaşmak", yalnızlığın cehenneminden kaçmaktır. Çünkü bir sırrı taşımak tatmin edicidir: sır taşımak, bir "sızıntı"nın korkulu ama heyecanlı bekleyişi içerisinde yaşayan bir cemaatin temelini atar (üyelerinden birinin ihaneti, bir muhbirin işe koyulması vb. gibi). Gizli olanın bir büyüsü vardır. Agatha Christie ve Alfred Hitchcock, olaydaki sır perdesini aralamadan önce bizi nefese nefese bırakırlar. Kimileri her yerde KGB'nin ya da CIA'in "parmağını" görmekten heyecan duyar. Filanca ailenin bir sırrı olduğu bilinir: neden o amcadan (kumarda mı batmıştır?), şu uzak akrabadan (orospu mu olmuştur?) hiç söz edilmez? Bu durumda sır, içerik bilinmediğine göre, içeren olur; ama onu saran belirsizlik, sırdaş çevrenin dışında, bir tür cemaat oluşturmaya yeter.

Bir sırra sahip olan birisi çoğunlukla bunu iletme itkisi duyar. Sırlar umulmadık mekânlarda açılır. Ulaşım araçlarında (uçak, tren, taksi), insan kendini yakınlarına gizli saklı şeyleri söylerken bulur. Rastlantının ayrıcalıklı bir ânın sırdaşıyla bizi asla ikinci bir kez karşılaştırmayacağı düşünülür. Ve bu kişiye sahte sırlar da açılabilir, bir yaşamöyküsü uydurulabilir, bir an için kimliğin zorlayıcı tekilliğinden kaçarak, bu yaşamöyküsünün çeşitliliğinin getirdiği neşenin tadı çıkarılır. 1970'li yıllardan bu yana, SOS Arkadaş Arıyorum, Yalnızlık, Dayak Yiyen

"Ben çiçeği almadım, sen son anda onun benim için fazla iyi olduğunu düşündün" (Kafka, *Milena'ya Mektuplar*). (Gérard Vincent, *Yokluk*. Özel koleksiyon.)

Arka sayfa:
"Her şeyi unutmak, pencereyi açmak. Odayı boşaltmak. İçinden rüzgâr gelip geçiyor. Yalnızca boşluk görülüyor, insan kendisini köşelerde arıyor ve bulmuyor" (Kafka, *Günlük*, 19 Haziran 1916). (Gérard Vincent, *Sır*. Özel koleksiyon.)

Kadınlar, Din, Eşcinseller vb. kuruluşlar çoğalır. Sırrını açma ihtiyacı, kişiler arası ilişkilerin çok tıkalı olduğunu ve "cinsel özgürleşmenin", yalnızca bu örneği (bu yanılsamayı mı demeli?) vermek gerekirse, konuşma özgürlüğünü doğurmadığını kanıtlar.

Sır ve "düzenin ayakta tutulması"

Bu itiraf etme itkisi, işletmeleri özel hayat ile mesleki yaşamın iç içe geçtiği önlemler almaya iter. İşte buna bir örnek: Bayan C., Kocası Birinci Dünya Savaşı sırasında "Fransa için ölen" Bayan C., 24 Aralık 1920'de Michelin'de işe girer. Bayan C. kauçuk sanayiinde asla çalışmadığını beyan eder. "Fabrikada kaldığı süre içerisinde gördükleri ya da öğrendikleri konusunda kim olursa olsun hiç kimseye bir şey söylememeyi, bu konuda ne bir not tutmayı ne de Michelin Şirketi'nin sinai ve ticari işlemleriyle ilgili bir belge ya da belge kopyasını dışarı çıkarmayı, ve ister fabrikada çalıştığı süre içerisinde ister fabrikadan ayrıldıktan sonra olsun, bu konuda kimseye bir bilgi iletmemeyi" taahhüt eder. Kendi isteğiyle ya da işten çıkarılma suretiyle Michelin'den ayrılırsa, "üç yıl boyunca başka hiçbir kauçuk sanayii kuruluşunda çalışmamayı da taahhüt eder [...] Bayan C.'nin bütün zamanını ve emeğini şirkete verdiği göz önüne alınarak, bunun sonucunda, şirketin hizmetinde çalıştığı süre içerisinde Michelin Şirketi'nde kullanılan sanayi yönelik yapabileceği buluşlar ve yeni ürünlerin, ve gerekirse alınacak olan sertifikaların şirkete ait olacağına açıkça karar verilmiştir". Buna karşılık şirket Bayan C.'ye lojman, sosyal yardım, emeklilik, çocuk yardımı içeren birçok avantaj sağlayarak, geniş çaplı bir korumacılık gösterir. Ama bu "avantajlar" aynı zamanda, "La Mission" adlı kendi teknik okulunda kendi kadrolarını yetiştiren şirkete de yarar sağlar: bu okuldan işletmenin iyi yürümesi için gerekli olan mühendisler ve teknisyenler çıkar. Anlatıldığına göre, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra fabrikaları ziyaret etme isteğini dile getiren General de Gaulle, kendisine atölyeleri gezdiren bir şirket yöneticisiyle bir başına kalmıştır – atölyelerdeki makineler De Gaulle'ün görmemesi için kılıflarla gizlenmiştir.

Sır toplumsal istikrarın temellerinden biridir. Eğer her şey bilinseydi, şu düzeni ayakta tutmanın örtülü biçimi/gücü, ki bu boyun eğmedir, paramparça olurdu. Dünya, sırları kullananların egemenliği altındadır – yönetilir demiyoruz. İşte iki örnek: Hua Guofeng siyasi polisi, Andropov da KGB'yi yönetmiştir. De Gaulle *le Fil de l'épée*'de [Kılıcın Keskin Kenarı] şöyle yazar: "Yetki itibarsız olmaz, itibar da mesafe koymadan ol-

maz." Sır belki de aynı zamanda kişiler arası ilişkilerin varoluş koşuludur. Bizi büyüleyen, ötekinin sırrı değil midir? İleri sürdüğümüz gibi ötekinin şeffaf olmasını gerçekten istiyor muyuz acaba? Paul Ricœur yalnızca çokanlamlılık ve çokseslilığin, olası tek iletişim olan "belirsiz" bir iletişimi sağladığını ileri sürer. Resim sanatı da kısmen sırra dayanır: *La Gioconda*'nın esrarengiz tebessümü, *Çarmıh Taşıyan İsa*'daki kişilerin belirsizliği gibi. Akademik resmin zaafı ne teknik eksikliğinde, ne de muhakemesinin tekrar eden sıradanlığında yatar. Bu zaafın kaynağı sırrın açığa vurulmasındadır. Niyetin çok fazla okunabilir olması düşselliği iğdiş eder. Bizlere çıplak değil, çırılçıplak kadınlar gösterilir. Oysa ki biz, muhteşem poposu hayallerimizi besleyen *Aynalı Venüs*'ün çizgilerini güçlükle ayırt ederiz.

Belleğin çalışması

"Geçmişin kökleri gelecektedir." Heidegger'in bu savı ortak tarih için geçerlidir: onu yaşamış olan insanların kendilerini gelecekte nasıl gördükleri bilinmeseydi, geçmişi anlamak imkânsız olurdu. Bu, bireysel tarih için de geçerlidir: tasarladığımız geleceği gözardı ederek kim olduğumuzu nasıl algılamalı. Özel bellekle toplumsal bellek arasındaki sınır muğlakta kalır. Orwell açıkça totalitarizmin dilden ve bellekten geçtiğini göstermiştir. Tasarladığı toplumda, anlatı-tarih, zamanın gereklerine göre durmaksızın yeniden elden geçirilir. Fransızların tarihsel söylemin yönlendirmelerinden kurtuldukları ileri sürülemez. Okul kitapları incelendiğinde, dönemlendirmenin, tarih yazımının durumuna bağlı olduğu görülür: tarihin "büyük adamların" iradesinin etkisinde olduğu iddia edildiğinde, ölümlerin sıklığı; nüfus ve iklim değişikliklerinin ve bunların getirdiği bütün etmenlerin incelenmesi; çeşitliliği hiçbir eşzamanlılığa karşılık vermeyen zihniyetlerin tarihi vb... 1930'lu yılların Fransa ve Almanya'sında, ders kitaplarından Birinci Dünya Savaşı'nın tarihi okunduğunda, insan aynı "olaydan" mı söz ediliyor acaba diye soruyor. Yalnızca kilise adamlarının yazı yazmayı bildikleri feodal toplumda, "unutulmaz" olması istenilen törenler yoluyla ortak hatıranın aktarılması sağlanarak, her zaman olası bir unutmaya karşı mücadele veriliyordu. "Herhangi bir öneme sahip her toplumsal edim kamuya açık olmalı, kalabalık bir meclis önünde gerçek-

Fransızcada "commémorer" (anmak), etimolojik olarak "birlikte hatırlamak" anlamına gelir. Gençler için 11 Kasım törenleri, nutuklar, çiçekler ve bir sürü madalyası olan yaşlı adamlar demektir. Bu son tanıklar yitip gittiğinde, onların yaşadıkları acılardan geriye hangi izler kalacak?

leşmeliydi; üyeleri bunun anısını saklardı, dahası onlardan daha sonra gördükleri ve işittikleri şeylerin tanıklığını yapmaları beklenirdi [...]. Örneğin izleyicilerin arasına küçük çocukların katılması, ve kimi zaman törenin en etkili anında, gösterinin anısı acı yoluyla belleklerine işleyince gözlerinin önünde olup bitenleri daha yavaş unutacakları umut edilerek onları tokatlamak ihmal edilmezdi" (G. Duby). 1980'lerde, yazı çok yaygın bir biçimde kullanılsa da, ulusal miras yılı ilan edilip, Fransızları geçmişi unutmadan bir kez daha geleceğe –modernleşmeye– koşmaya cesaretlendirerek, ulusal bellek yeniden canlandırıldı. Bu konuda bizi yine etimoloji bilgilendirir: ulusal miras (*patrimoine*), Latince "pater"den türer, ayrıca *patrie* (vatan), *patron*, *patriarche* da (patrik) buradan gelir –peki neden "çalışma, aile, vatan" olmasın?–, ulusal miras ifadesi bize kırsal kökenlerimizi ve artık geçmişte kalmış büyüklüğümüzü hatırlatır. Fransa, durmaksızın anma törenlerinin düzenlendiği bir ülkedir. Kısa bir tarihleri olan Amerikalılar –Birleşik Devletler'dekiler– geçmiş üzerinde bu denli durulmasına hep şaşırmışlardır.

Aile belleği, günümüzde, 1920'li yıllarda bilinmeyen –ya da pek yaygın olmayan– belgeler üzerinden işlemektedir. Geleneksel kitaplık –kültürel gelenekleri olan burjuva çevrelerindeki kitaplıklar– dışında, fotoğraf, dia, müzik, film, video vb. koleksiyonları da belleğe dair izlerin kalıntılarından çok büyük bir derlemeyi bir araya getiririrler. Bu arada temel bir belge olan mektup gitgide gözden düşmeye başlar. "Artık yazmaya zaman yoktur." Bir yandan giderek daha uzun yaşayıp, daha geç çalışma hayatına atılıp, daha erken emekli olurken, tatiller giderek daha uzayıp işgünü daha kısalırken, artık yazmaya zaman olmadığına karar veririz. Yalnızca inatçı birkaç âşık bu silinip gitmeyen izleri bırakma riskine girer. Telefon, geçiciliğin uygarlığına daha iyi uyum sağlar, daha temkinlilerse kesin olarak telefonun yadsıma özgürlüğü verdiğini düşünürler ("Asla öyle bir şey söylemedim").

El fotoğrafı gösteriyor, bakış ona takılıyor. Burada yitip giden dostların yüzleriyle karşılaşılıyor. Zamanın getirdiği yıpranmalardan sonra insan kendi fotoğrafını yeniden gördüğünde şaşırıyor. Ben böyle miydim? Peki o zamanlar neler düşünüyordum? Değiştim mi? Ya da her şey en başında "durdurulmuş" muydu? Kimliğe dair gizem ve egonun *continuum*'u (sürekliliği) üzerine sorulan sorular. Hepimiz özyaşamöyküsüne mahkûmuz.

Belleğe yerleştirme süreci herkesin kendi mizacına göre işler. Onlarca yıl ortak bir yaşam süren iki kişi, yaşamlarından bazı bölümleri hem de farklı olanları seçerek akıllarında tutmuşlardır. Yaşlı bir çift geçmişi andığında, depolanmış anılar benzerlik taşımaz, "ortak" olanlar da farklı öneme sahip olur. Fotoğraf –ya da hareketli versiyonu: film– "ne olup bittiğine" dair kesin bir kanıt getirir mi? Emin değiliz. Fotoğraf tarafsız değildir: sizden poz vermeniz istenmiştir ("Gülümse-

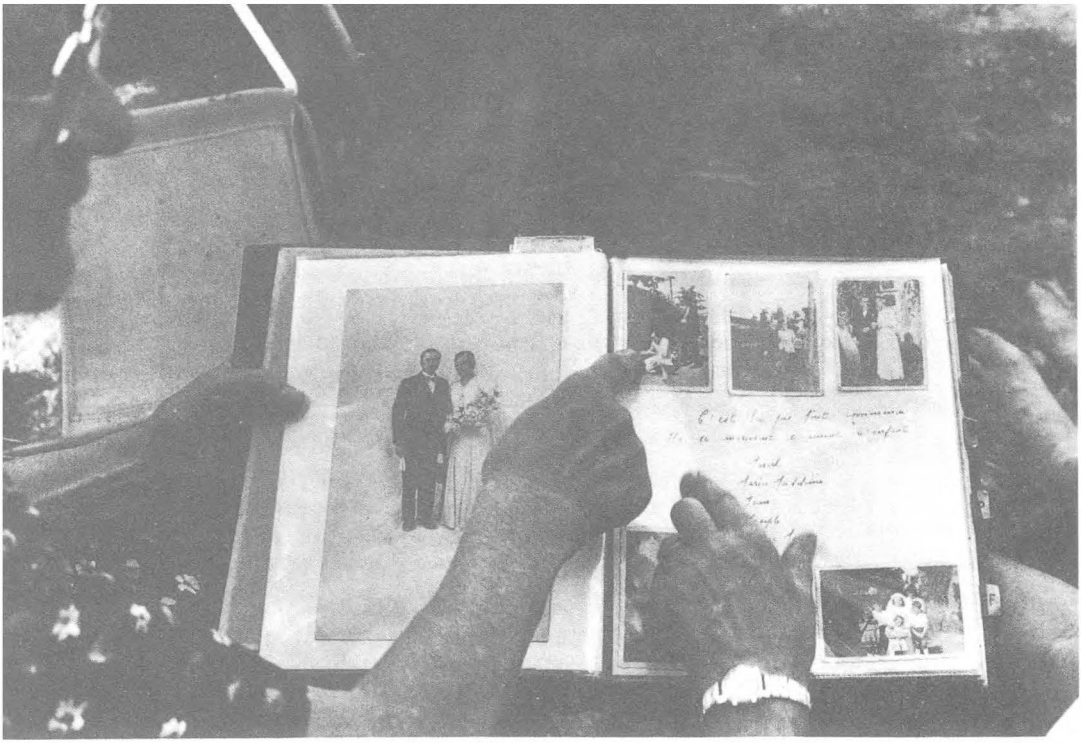

yin"), ya da anlık, öznenin haberi olmaksızın çekildiğinde, çekilenin niyetlerinden çok çekenin öznelliğinin izini taşır. Polaroidin, erotik –hatta pornografik– resimler çekilmesine olanak tanıyarak, sorun'un verilerini değiştirdiği ileri sürüldü; çünkü resmin kendiliğinden tabedilmesi, resimlerin, gidip onları basanın alaycı bakışları altında alınmasından duyulan utançtan kurtarmaktaydı. Peki ama yerleştirilen, sınıflandırılan, etiketlenen bu fotoğraflara bakılıyor mu? Arzunun yitip gittiği hangi aşina yaşlı çift bir zamanlar yaşadıkları fantezileri yeniden görmekten zevk duyar? Aslında fotoğraf da belleksel bir izdir, yani somut olmasına rağmen soyuttur ve bir muammanın taşıyıcısıdır. "Bellek, kaydı yaşanmış olayla çok seçici bir bağlantı kurar ve kalan izler deneyimin yalnızca çok parçalı yansımalarıdır. Ses kaydı ise ("hi-fi" ibaresinin yaratabileceği yanılsamaya rağmen) seçilmiş birkaç özellikle, bir tür soyutlama oluşturur. Dolayısıyla kâğıda kayıt zaten soyutlamadır, yani bir iz bırakarak, yani onu olaydan ayıran ve büyük bölümünü ihmal eden bir işlemdir" (S. Leclaire).

Birkaç yıl önce sinema salonunda gösterilmiş olan bir filmi televizyonda seyretmek belleğin üç katmanını algılamayı sağlar. Bilinçli ve yinelenen biçimde belleğe kayıt edilmiş olanı; görünüşte unutulan ama hızla anımsanır olanı; "bütünüyle" unutulmuş olanı (Freud'a göre, yalnızca altbilinç sisteminde gerçek bir bellek olduğunu biliyoruz – bakınız "Kurt Adam"ın analizindeki ilkel sahnenin keşfedilişi): "Bilinçaltı sisteminin işlemleri, bilinç sistemimizin ne grameri ne de mantığıyla tercüme edilebilir ya da aktarılabilir [...]. Bilinçaltı *başka* bir *sistemdir*, ne nedenselliği ne de çelişkileri vardır, bilinçli düşüncemizle geliştirdiklerimizle kökten farklıdır [...], ne uzamın ne de zamanın düzenlediği başka bir yer, başka bir sahnedir" (S. Leclaire). Fotoğraflar, filmler, manyetik ses bantları nostalji için sayısız izler sunar: acaba bu "kaydedilmiş olanı" yeniden var etmek için yeterli midir? Kimliğim konusunda –nihayet!– kendimi rahatlatmama bir yardımı olur mu? Kimim ben? Tarih "devinimsiz" olduğunda bunun yanıtı görece basitti: toplumsal yapılar –ve bunları dayanıklı kılarken bir yandan da kıran ilkeler– sabitti, insan doğduğu yerde ölüyordu (ayrıca genç ölüyordu). Ya bugün? Yüzyıl başında doğmuş birini alalım. 1900-1985 yılları arasında ne tür bilimsel, teknik, demografik, kültürel benzerlikler var? Somut bellek, izlerinin birikimi ne olursa olsun, özyaşamöyküsel buluşun etkisi altında değil midir?

Dün

"Kafka, Yasa'ya ulaşmayı isteyen bir adamın hikâyesini anlatır. İlk kapının bekçisi, içerde, her birinin bir öncekinden daha güçlü bir bekçisi olan birçok kapı olduğunu söyler ona. Adam oturur bekler. Günler, yıllar geçer, adam ölüyordur. Adam can çekişirken sorar: 'Beklediğim bunca yıl boyunca benden başka kimsenin girmek istememiş olması mümkün mü?' Bekçi onu yanıtlar: 'Kimse girmek istemedi, çünkü bu kapı yalnızca sana ayrılmıştı. Şimdi onu kapayacağım.'"[3]

Kafka –ve bunu bize anlatan Borges– bizlere düşselliğin kapılarını açarlar. İster bellek ister düşsellik söz konusu olsun, toplumsal olan hep buradadır, kapının bekçisi gibi. Machiavelli, onları yanılsamalara boğarak uyruklarının itaatini kusursuzlaştırmayı amaçlayan güçlülerin kurnazlıklarının sayımını yapıyordu. *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nde, Marx, devrimci önderlerin kendilerini olmadıkları biçimde gösterdiklerini anımsatır: Luther kendisini Aziz Pavlus sanıyordu, Jakobenler ise Roma cumhuriyetinin kurucuları. *Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*'da [Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu] Max Weber, reformcuların, kutsal metinlerin hangi yeniden yorumlarla bunları modern kapitalizmin temelleri kıldıklarını araştırır; ereklilik bunların içeriğine bütünüyle yabancıdır. Hıristiyan ahlakının ve taşıdığı yanılsamaları ya da gerçeklerin (bu, ona ilişkin düşüncemize göre değişir) ekonomiye ilişkin tutumlarda bir devrime yol açması Weber'e pek olası görünmüyordu. George Sorel (kuşkusuz bir ütopya olan) genel grevin emekçilerin mücadeleci ruhunu kendi grevlerinde olduğundan daha fazla güçlendirmediğini iddia ediyordu. 1920'lerden bu yana, toplumsal düşsellik, başka tür düş kurmaların dışında, "savaşların sonuncusunu", komünist eldoradoyu, "en çok sevdiğimiz adam" Stalin'i, nihayetinde insanın ekonomik mekanizmalar üzerindeki egemenliğini gösteren "belirtici planlamayı", demokratik çerçeveler içerisinde kültürel çeşitliliklerin gelişmesini doğuran bağımsızlaşmayı, dördüncü dünyanın zengin ülkeler içerisinde kaybolmasını getiren eksiksiz liberalizmi, yarın her şeyin mümkün olacağını ileri süren (siyasi rengi ne olursa olsun) muhalefet söylemlerini üretti.

"Yüksek oranda öldürücü üç yazgının" (veba, açlık ve savaş) baskın olduğu dönemde, düşsellik hem çok kısa vadede (hayatta kalma), hem çok uzun vadede (lanetlenmişler değil, seçilmişler arasında olma) işliyordu. Bu durumda düşselliğin "sınıfları" aştığı düşünülebilir: köylü gibi soylu da, yoksul kadar zengin

de, dindar ve laik de İpekyolu'yla gelen, veba bulaştıran pireyi, o korkunç *Xenopsylla Cheopis*'i taşıyabilirlerdi. Hepsi cehenneme inanıyorlardı, cennete de; bu da sadist ve cinsel itkilere şu ölümlü dünyada bazı sınırlar getirilmesini dayatıyordu. Rönesans'tan başlayarak, düşsellik Yunan-Latin insanbiçimciliğiyle zenginleşir. Yahudi-Hıristiyan tektanrıcılık ve çoktanrıcılık Tanrı'nın ve Yazgı'nın deşifre edilemez istencinin boyunduruğundaki insanın zaafı üzerinde uyuşuyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, bu gelenekler, dün yaşanmış olan iğrençliklerin anısıyla –deyim yerindeyse– zenginleşerek canlı kalır. Düşsellik ister *İncil* ister *Sefiller* (Victor Hugo) isterse *Duygusal Eğitim* (Gustave Flaubert) olsun, metinden yola çıkarak işler.

Bugün

Çağdaş toplum, kendisinden önceki toplumlardan çok daha fazla görüntüye dayalıdır (ikoniktir). Tek bir gün içerisinde, günümüz çocuğu yüzlerce, hatta binlerce imgeyle karşılaşır: metrodaki ya da sokaklardaki afişleri, çizgi romanları, göz alıcı biçimde resimlenmiş okul kitaplarını görür, bazen sinemaya gider ve her akşam televizyon seyreder. Düşsellik artık sözlü ya da yazılı olarak aktarılan sözcelemelerle, medyanın akıttığı imge seliyle –böylesi bir eğretileme aşırıya kaçmaz– işler. Her türlü öteki dünya bilgisinden uzak, –eğer gelecek onun umurundaysa– doğanın insanın egemenliğine girmesi, ayın fethedilmesi (ve artık dalgın, uçuk birisi için "ayda"* denemez çünkü artık düşsel değil bilimsel yoldan aya gitmişizdir), yıldız savaşları konularına adar kendisini. Dün, Julie d'Étanges ve Saint-Preux'nün aşkları üzerine aylarca düş kurulabilir ve M. de Wolmar'ın ruh yüceliği –ya da pragmatik Makyavelizmi mi demeli– konusunda düşüncelere dalınabilirdi. Bugün buna zamanımız yok. Televizyonda *La Nouvelle Héloise* dizisinin dördüncü bölümü biter bitmez mafyayı konu alan bir drama başlar, ki onun hemen ardından bir defans oyuncusunun ya da bir forvetin başarılarından söz eden bir röportaj gelir. Kafamıza doldurdukları bu imgeler nesnelliğin yanılgısını körükleyebilir. Ne var ki imge tarafsız değildir: çerçevelemenin bütün hileleri Degas tarafından geliştirilmiştir; fotoğrafçılar ve sinemacılar ikonik sunumu öznelleştirir, ve montaj, yani imgelerin belirli bir düzen içinde birbirini izlemesi bu görsel kronolojiye bir anlam yükler.

Bosch'un fırçasının lanetlenmişlere muştuladığı, çoğunlukla gizemli olan işkenceler çağdaşları tarafından –cennete ve cehenneme inandıklarına göre– gerçekleşebilir (hatta olasılık) olarak algılanıyordu. Düşselliğin bir oyunu mu? Yoksa ürkütücü bir kestirim mi? (Hieronymus Bosch, *Zevk Bahçesi*, ayrıntı, Madrid, Prado Müzesi.)

Düşselliğin işleyişinde Kopernikçi bir devrime tanık olduğumuz söylenebilir mi? Sanmıyoruz. Her zaman yeniliklerin

* *Etre dans la lune* (ayda olmak) Türkçedeki "aklı bir karış havada" deyimine denk düşen Fransızca deyim. (ed.n.)

ardındaki değişimleri, serüvenleri görme kaygısı güden tarihçi, süreklilikler karşısında şaşakalır. İnsanın düş gücü sınırlıdır: ister dünün teratolojisi ister bugünün uzaylıları olsun, insanbiçimcilik (antropomorfizm) hâlâ egemendir. Bosch'un lanetlileri, *Goldorak*'ın ya da *Satanic*'in insanları gibi narsisizmin bir dışa vurumundan başka bir şey değildir ve bizler bütünüyle "başka" bir varlığı kavramayı beceremeyiz. Yeni biçimleri bilginler ve teknisyenler yaratır, şairler ve romancılar değil. Trimaran ya da katamaran tipi tekneler, *Moby Dick* okurlarının hayallerini süsleyen tekgövdeli teknenin yerini alır. Jeostasyoner (yörüngesi ekvator üzerinde bulunduğu için dünyadan sabitmiş gibi görünen) uyduların görünümü tekniğin zorunluluklarından doğar ve Méliès'nin filmlerinde stratosferi aşan top mermilerine benzemez. Çocuklar için tasarlanan çizgi romanların ve televizyon programlarının onları dehşete düşürdüğü söylenir – herhal-

Bosch'un dehası teratolojik düşselliğin kusurlarını unutturmamalıdır. Bizi insanbiçimciliğe iten narsisizmin gücü işte budur. Günahkâr kadını cehenneme götüren iblisle Spielberg'in filminin kahramanı iyi yürekli E.T.'nin gözleri şaşırtıcı biçimde birbirine benzer. Yeni biçimler düşsellikten değil, bilimsel gerekliliklerden doğmuştur. (Hieronymus Bosch, *Son Yargı*, ayrıntı. Münih, Eski Resim Müzesi.)

de Perrault'nun *Kaz Ana*'sı ya da Andersen'in *Masallar*'ı kadar düşürmez. Kitap okurken okumayı durdurabilir, geri gelebilir, hoşa giden sayfayı on kez okuyabilirdik; oysa ki televizyon, geri döndürülemezliği dayatır. Ama video, resmin dondurulmasını, geriye almayı ve hızlandırılmasını olanaklı kılar. Aşırı derecede öldürücü olan üç Yazgı, dindışı düşselliğe çok kısa süreli yapıları dayatıyor demiştik. Ama 1980'li yılların gençleri, ister duygusal (arzu ölümsüz değildir) ister mesleki yaşamları (beş yıl sonra hangi işte çalışacağım?) olsun, gelecekteki yaşamlarını kısa vadeli tasarlarlar. Sürekli ekonomik gelişme söylencesi yıkıldığından bu yana yanı başımızdaki geleceği düşlemekteki güçsüzlüğümüz atalarımızınkinden iki kat fazla olur.

Bilimötesi uygulamalar

Bilimsel başarılar bilimötesi uygulamaların –düşünce aktarımı, ruh çağırma, telepati, astroloji vb.– ölüm fermanını mı imzaladı? 1982 Mayısı'nda SOFRES'in 1.515 kişi üzerinde yap-

tığı anket insanların buna olumsuz yanıt verdiğini gösteriyor ve bizim için sürprizler barındırıyor.[4] Araştırmacılar iki davranış ölçeğini ortaya koyuyor: bir tanesi paranormal olaylar üzerine dayalı (hayaletlere, ruh çağırmalara, büyüye, telepatiye inanma), ötekisi ise astroloji üzerine (burçlar, astrolojiden yola çıkılarak yapılan kestirimler ve karakterbilimi). İlk gözlem paranormal olana duyulan inancın nicel olarak önemli bir olay olduğudur: ankete katılanların % 42'si telepatiye inanır, % 33'ü Ufo'lara, % 36'sı astrolojiye. Bilimötesi uygulamalara inananların yüzdesi, eğitim düzeyinin yükselmesiyle azalmaz – bilim eğitimi alanlar hariç. Yaşamı, dünyayı yorumlamanın simgesel yollarını sunan bilimötesi uygulamalar, müritlerini, göreli bir toplumsal marjinallik durumunda olan topluluklardan seçer: öğrenciler (henüz toplum içerisinde yer edinmemiş olanlar), işsizler, çalışmayan kadınlar, boşanan kadınlar. Bu inancı taşıyanlar çevrecilere karşı büyük sempati beslerler, "tıptan başka yollarla tedavi edilmesi gereken hastalıklar olduğunu" düşünürler, doğum kontrolünden yanadırlar, suçlulara karşı hoşgörülü, serbest eğitimden yana, bilim-kurgu okurudurlar. Araştırmanın getirdiği ikinci saptama ise "paranormale olan inancın, bilimsel ve teknik ilerlemenin öne çıkmasıyla çelişkili olarak yaşanmamasıdır". Bilimin yarın su kaynağı bulmaya yarayan sihirli çubuğun büyüsünü ve gizemini açıklayacağı düşünülür. Üçüncü saptama ise –en büyük sürpriz budur– yalnızca dini inanışla paranormale inanış arasında karşıtlık olmadığını değil, Tanrı'nın varlığının kesin ya da olası olduğuna inananların % 48'inin astrolojiye de inandığını, buna karşılık yalnızca % 32'lik bir dilimin bunu dışladığını gözler önüne serer. Kilise'ye Katoliklerin entegre oluşunun göz önüne alınmasıyla farklılık gösterecek olan sonuçlardır bunlar: ibadet edenler, bilimötesi uygulamalara, ibadet etmeyenlerden daha az inanırlar. Araştırmayı yapanların çıkardığı sonuç şudur: "Lévi-Strauss'un, bilimsel düşüncenin karşısına koyduğu *yaban düşünce*, gerçekliğin algılanmasının asıl aracı olarak durur, hatta sanayileşmiş ve teknik olarak nitelenen kendi toplumlarımızda bile."

Sırrın sığınakları: küçük düşme, utanç ve korku

1980'li yıllarda moda olan cinselliğin ve soygunun teşhir edilmesi söylenmeyenin alanını perdelememelidir. Cinsel hü-

nerlerden, süpermarketlerdeki hırsızlıklardan, ulaşım araçlarına kaçak binmekten dem vuran anlatıları duymaktan zevk duyan dinleyiciler her zaman bulunur. İhlal edilmeyen suskunluk, utancın itirafıdır. Kimilerinin para sevgisinden duyduğu utanma, kimilerinin fiziksel bir kusurdan duyduğu utanma: Bay X'in topal, frengili –Flaubert tarzı kışkırtmalar enderdir– ya da iktidarsız olduğunu "bir başkasının" kaleme aldığı yaşamöyküsünü okurken öğreniriz. İki bin yıllık geçmişe sahip Hıristiyanlık "bize, bizleri yaralayanları affettirmeyi" başaramadı. Bir kamyon şoförünün kaslı omzundaki o ünlü dövmeyi hatırlayalım: "Affetmek, belki; unutmak, asla." Çok eski aşağılanmalar her zaman akılda kalmaya yatkındır ve kini yeniden körükler. Bireyleri olduğu kadar halkları da ilgilendiren bir mekanizmadır bu: 1985 yazında, geçmişte Güney Lübnan'da Filistinlilerce aşağılanmış olan Şiiler, sonunda kinlerini kusabilirler. Filistinlilerin silahları vardı, Şiilerin ise yoktu. Artık roller tersine dönmüştür.

Süreklilikler arasında –Pareto buna "tortu" diyordu– tarihinin yazılması gereken belirsizlik yer alır. 1920'li yıllarda hâlâ –biraz da olsa– egemen olan iklim belirsizliğidir, bugün Afrika'daki halkların açlığını ya da hayatta kalmasını ritme bağlayan belirsizliktir; bu, aynı zamanda sağlığa ilişkin de bir belirsizlikti: frengi, verem, septisemi vb. gibi. Günümüzde, "yağmurla geçen baharlar, berbat yaz mevsimleri" artık Fransa'da açlığa yol açmamaktadır; verem yok edilmiştir; frengi kısmen de olsa kontrol altındadır. Cinsel yollarla bulaşabilen hastalıkların nöbeti devraldığı da doğrudur. Ama yeni belirsizlikler doğar: beraberliğin süresi, iş durumu. Çiftçiler –örnek olarak yalnızca onları almak gerekirse– çocuklarının onların izinden gitmeyeceklerini ve kendilerinin de belki on yıl sonra OS (*Ouvrier spécialisé*: vasıflı işçi) olacaklarını bilirler... eğer robotlaşma çalışanların listesinden OS'leri silmemişse.

Özel hayatın tarihi aynı zamanda korkunun, korkuların tarihidir. Nükleer kıyamet korkusu mu? 1985'te, Hiroşima'nın bombalanışının 40. yıldönümü dolayısıyla, basın bize iki süper gücün, 6 Ağustos 1945'te atılan bombanın gücünden beş yüz bin kez daha yıkıcı olabilecek bir stoka sahip olduğunu bildirir. Çelişkili bir biçimde, gezegeni birçok kez imhasına –ki bir kere olması yeterli– olanak sağlayan bu muhteşem teknolojik devrim, sanki tam anlamıyla kavranamamış gibidir. İnsanlar "kendi küçük köşelerinde, küçük ocaklarında, ken-

1945-1946 döneminde çekilip, 1947'de gösterime giren ve altbaşlığı "Dört Mevsim" olan *Farrebique* adlı filmde, George Rouquier bizlere Rouergue'de "hiçbir şeyin olmadığı" bir köyün yaşamını anlatmayı istemiştir. Bu, kentli ve medyatik anlamında, "olay olmayanın (*non-événement*)" filmidir.

di küçük yemeklerini kaynatmaya" devam ederler. Büyük salgınlar, giderek büyüyen bir yıkımla insanlığı tehdit ederken (Fransa topraklarında, 1300'lerde yaklaşık 18 milyon insan yaşarken, bu sayı 1400'lerde 9 milyondur), ortak düş gücünü besleyen büyük korku, o bilinen "sanat yapıtlarını" üretir. Ani ve toplu bir imha olasılığı bir takıntıya dönüşmez: sıradanlaştırılmış yapımlarla kibarca "kurgusal" denilen hoş vakit geçirme yollarını –kitaplar, filmler– besler. 1980'li yılların gerçek korkusu insanın kendisini ve mallarını güvende hissetmemesidir. 1984 Mayısı'nda, Sanayi ve Araştırma Bakanlığı'nın öncülüğünde, Paris'te, Elektronik Görsel-İşitsel Malzeme Sanayii Sendikası ve Alarm Sistemleri Kurucuları Ulusal Sendikası tarafından düzenlenen ilk güvenlik sergisi açılır: "Böylece korkular ticari alana da girdi. Güvenlik gereksinimi işgücünü beraberinde getirir ve bunun karşılığında profesyoneller hiç naz yapmadan korkularımızla ilgilenirler. Her zevk, her boy, her türlü korku için bir şeyler vardır. Korku piyasasında işler iyi gider."[5]

Korku sırrın korunmasında da rol oynar. "Bilmek istemiyorum." Neden? Çünkü yadsıma –yalan gibi– işi kolaylaştırmaktır. Tanrısız insanın "tarihsel, karizmatik kişiliklere" ihtiyacı vardır. Onların bayağılıkları, iğrençlikleri ve hınçları pek umurunda değildir. Onun nitelikleri olmayan liderlerle işi yoktur. Gizli kahramanlık, gizli cömertlik, "sergilenmeyen" sanatsal üretim, kısacası gösterişin her türlü reddi, kendisini jüri yerine koyan bir kamuoyu tarafından bir hakaret olarak algılanır.

Tarihin tarihöncesi mi?

Yirminci yüzyılın başında doğmuş ve bilinçli bir şekilde bütün bir dönemi yaşamış olan (Birinci Dünya Savaşı'nın başında 14 yaşında olan) erkek ya da kadın neleri gördü? 1914-1918 yılları arasındaki kıyımları, Rus devrimini, Hitler'i ve Auschwitz'i, Stalin'i ve Gulag'ı, Hiroşima'yı, Mao Zedung'u ve kültür devrimini, Pol Pot'u ve Kamboçya'daki soykırımı, kan dökücü askeri yönetimi ve "kaybolan insanlarıyla" Latin Amerika'daki olayları, açlık çeken Afrika'yı, İslam devrimini ve şeriatın yeniden kuruluşunu.

Yaklaşık kırk yıl sonra, aynı mekânlarda, *Farrebique*'te oynayıp hayatta kalmış olanlarla çekilen *Biquefarre*'da ise George Rouquier bize "geçen" şeyi, yani zamanı gösterir. Yeni evler, elektrikli ev eşyası, televizyon, telefon, araba, şehir suyu vb. Mesaj mı? Kimi süreklilikler vardır: ikili yaşam, toprak sevgisi ve tamahkârlık unutulmuş değildir.

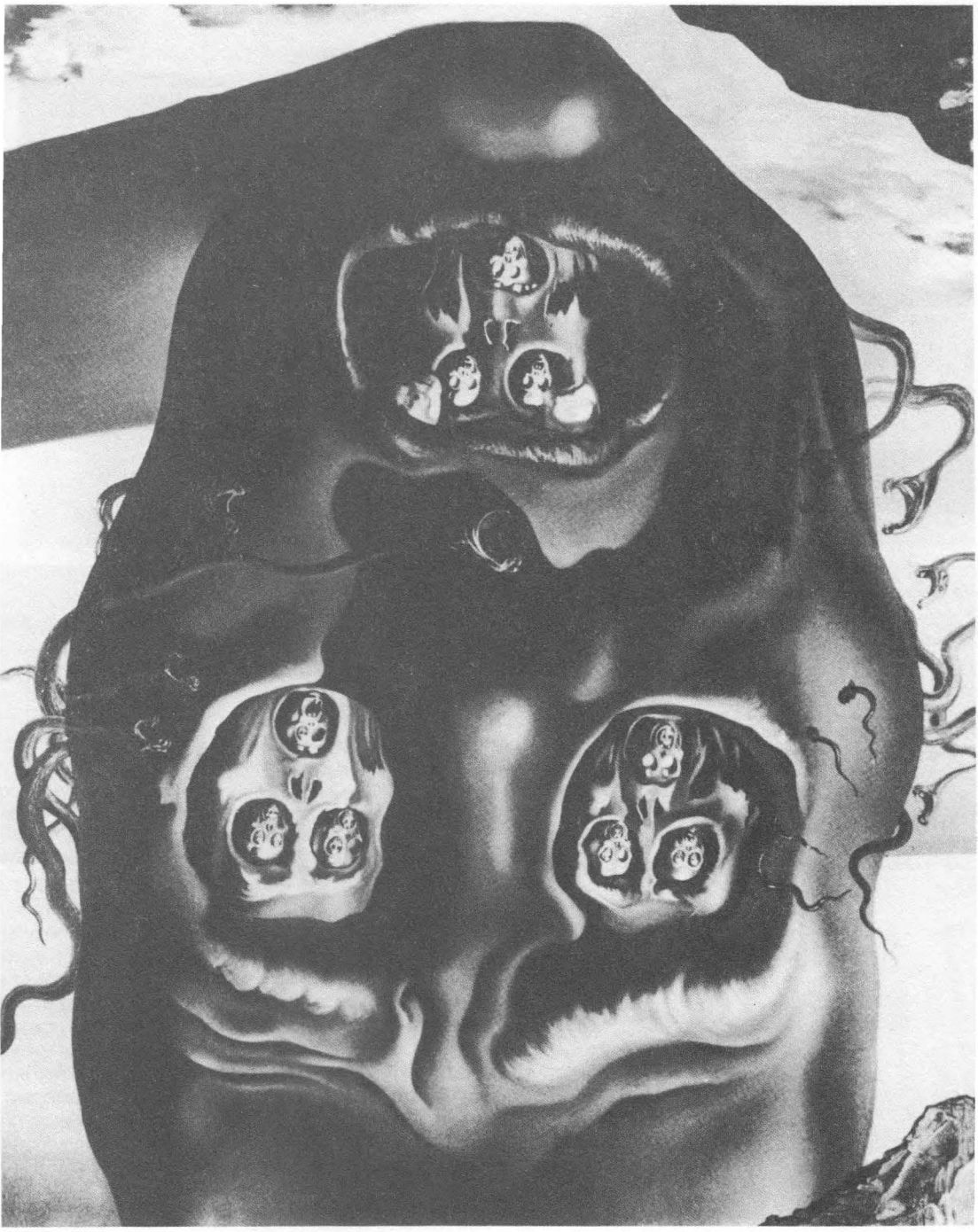

Ama Hitler, Stalin, Mao ve Pol Pot, eğer mimetizm küçültülmüş benzerlerini doğurmamış olsaydı hiçbir şey yapmamış olacaklardı. Bu insanlar, içtenlikle, utanmadan ya da daha basiti hayatta kalabilmek için kendilerine tanıdıkları ölçekte, sadist itkilerine bütün özgürlükleri tanıdılar.

Şu ürkütücü gözleme ne demeli: Bugünün işkencecileri çoğunlukla dünün kurbanlarıdır. Rollerin bu tersine dönüşü –cellata dönüşen kurban– çok sıradan bir ontolojik soruyu akla getirir: İnsan kimdir? Bu soruyu yanıtlaması istenen École Normale Supérieure'ün hazırlık sınıfındaki gençler kütüphanelerin altını üstüne getirir. Bizim yolumuz ise farklıdır: tümevarım. Bizi düşünce tarihinin en eski sorusunu sormaya yönelten, trajik olanın –Pol Pot'un Kamboçya'nın seçkinlerine Sparta'nın demirbaş kölelere kurduğu tuzağı "yinelemesi" gibi– gözlemlenmesidir. Eğer yaşanmış tarihin, ne Tanrı'nın istenciyle, ne herhangi bir karizmatik kişiliğin belirleyici rolüyle, ne küçük bir oligarşinin karar verici ve kesin etkililiğiyle, ne de proletaryanın ve bütün ezilenlerin mesihciliğiyle değil, bir etiği –daha doğrusu ilkeler ve değerler arasındaki bir uyumu– özümsemiş bir bireyler topluluğunun istemlerinin toplama/çıkarmasıyla (aradaki farkla) açıklandığına inanılırsa –ki bizim düşüncemiz de budur–, toplumsal öznenin bilgisine ulaşmayı umut etmemizi sağlayan da özel hayatın incelenmesidir.

Notlar

1 J.-D. Bredin, "Le droit, le juge et l'historien", *Le Débat*, 32. sayı, Kasım 1984, s. 93-111.

2 Bu etimolojik hatırlatmayı A. Lévy'nin makalesine borçluyuz, *bkz.* "Évaluation étymologique et sémantique du mot 'secret'", *Nouvelle Revue de psychanalyse*, sayı 14, 1976, s. 117-130.

3 J.L. Borges, *Enquêtes*, Paris, Gallimard, 1957, s. 116.

4 G. Michelat ve D. Boy, "Les Français et les parasciences", *La Recherche*, sayı 161, Aralık 1984, s. 1560-1567.

5 E. Pleynel, *Le Monde*, 5 Mayıs 1984.

Bosch çağdaşlarını dehşete mi düşürüyordu? Olabilir. Her seferinde yeniden başlanan savaşın alegorisi olarak, Dalí'nin bu tablosu, bizi etkilemeyi başaramıyor. İnsanın acımasızlığı, ressamların onu temsil edişinden daha güçlü. (Salvador Dalí, *Savaşın Yüzü*. Rotterdam, Boymans-Van Beuningen Müzesi.)

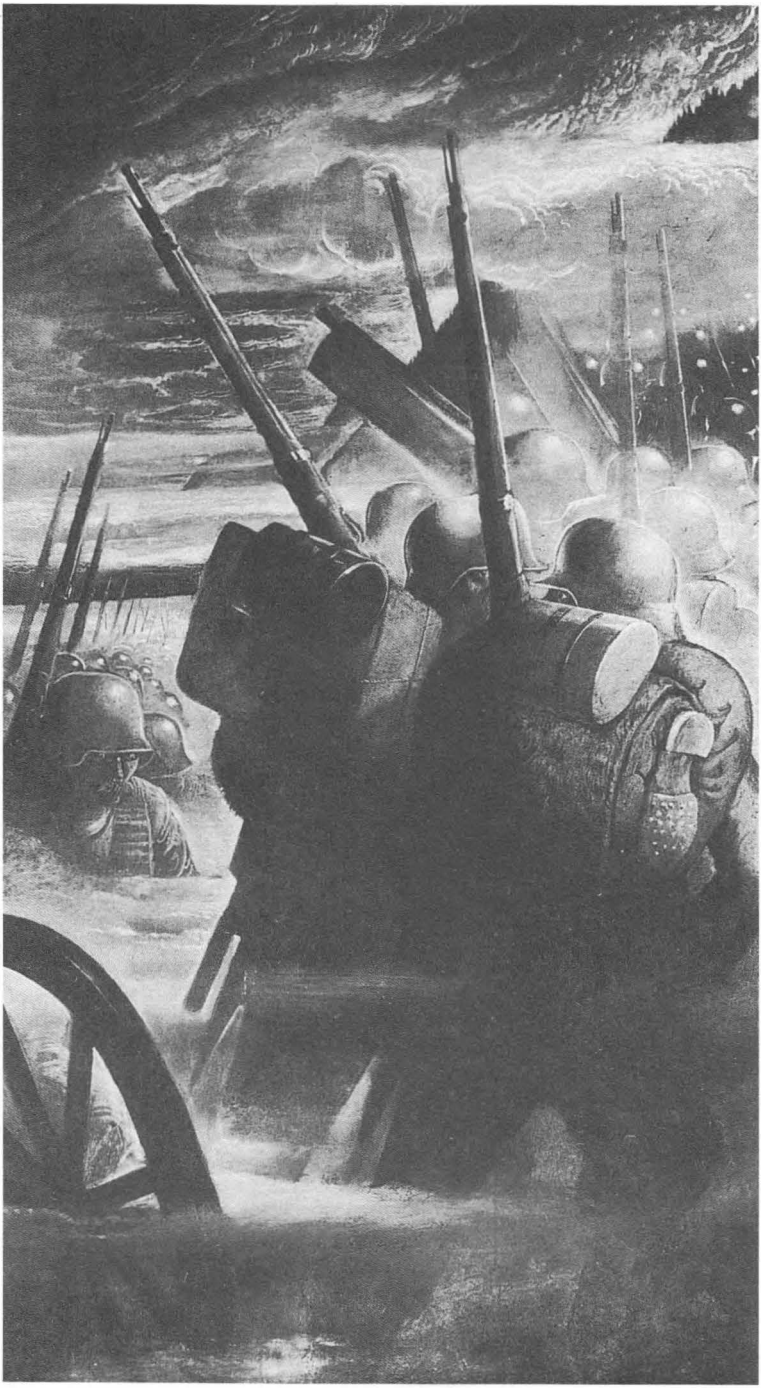

Anlatılan savaşlar, konuşulmayan savaşlar ve kimlik bilmecesi

"İlk gaz kamyonunun kapıları açıldığı zaman, cesetler boşaltılırken
neler hissetti?
Ne yapabilirdi? Ağlıyordu...
Üçüncü gün, karısını ve çocuklarını gördü.
Çukura koydu karısını
ve öldürülmeyi istedi.
Hâlâ çalışacak gücü olduğunu
Ve şimdi öldürülmeyeceğini
Söyledi Almanlar ona."

MORDEŞAY PODŞLEPNIK
Shoah'dan alıntı.

Sürekli Savaş

Sürekli devrim bir ütopyadır, sürekli savaş ise bir gerçek. 1914-1985 yılları arası döneme bakalım: Birinci Dünya Savaşı, Rif Savaşı, İspanya İç Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Hindiçini Savaşı, Kore Savaşı, Vietnam Savaşı, Cezayir Savaşı, "soğuk" savaş... Burada yalnızca başlıcalarını sayabiliyoruz. Savaş, insan düşüncesinde her zaman var olmuş. Kahramanlık anıları, utanç verici anılar, yeniden kurulan anılar; öldürme izni ya da emri verilen, tüyleri diken diken eden ya da ayrıcalıklı olan anlar. Tarih kitaplarında savaşın dehşetinden, acılarından, savaş kurbanlarından söz edilir. Savaşın zevklerinden, tatlarından asla söz edilmez: Öldürme, yağmalama, tecavüz etme, aşağılama zevki. Savaş özel hayata aittir... Öngörülemez biçimde, öldürebileceğimiz ya da ölebileceğimiz o ara anlardır. Fransa'da anılarına dikilen 38.000'e yakın anıtta yer alan o ölüler, son nefeslerini vermeden önce –uzaktan ya da göğüs göğüse çarpışarak– kaç insanı öldürmüşlerdi? Vatan için ölmek; vatan için öldürmek. Asıl değerli olan budur; konuşulmayan da budur. Ölüm bir ada-

Cephede iki kez yaralanan Otto Dix, savaşın dehşetinin ressamı oldu. Cepheye doğru giderken arkadan görülen askerler belirli bir "düzeni" dile getiriyorlar... (Otto Dix, *Savaş*, 1929-1932, sol pano. Dresden, Gemäldegalerie Neue Meister.)

mı bir cesete dönüştürüyorsa, öldürmek de insanı başka bir insana dönüştürür. Ötekini imha etmeye yönelik o arzu, o tutku o denli güçlüdür ki, barışın başka yollarla sürdürülen savaş olup olmadığı sorulabilir. Savaşın sözcük dağarcığı siyaseti (seçim savaşları), sporu ("filanca karşı koymaktan vazgeçerek üçüncü sette teslim oldu."), özel hayatı ("çocukların kimde kalacağı konusunda boşanan tarafların güç gösterisi") istila eder.

1914-1918: bir daha asla
Anlatılan savaş

Tanıklıklar

"İnsanların moralinin buna dayanamayacağına" kanaat getiren bütün savaşan taraflar, kayıplarının toplam sayısını, karşı tarafınkini yüksek göstererek bir sır olarak sakladılar. Fransızlar, ancak 1921 yılında Nancy milletvekili Louis Marin'in hazırladığı raporla kıyımın boyutlarını öğrendi. Yaklaşık 10 milyon ölü (Almanya: 2.040.000; Rusya: 1.800.000; Fransa: 1.300.000; Avusturya-Macaristan: 1.100.000; İngiltere: 700.000; ABD: 114.000). J.J. Becker'in yaptığı çalışmalara göre, seferber edilenlerle ölenler arasındaki oran göz önüne alınırsa Fransa başı çekmektedir: bu oran 1.000'e 168'dir, Almanya'da ise 1.000'e 154'tür. 3.594.000 Fransız yaralanmış, 5 milyonu hastalanmıştır, her asker birçok kez yaralanabilmekte, hastalanabilmektedir. Sömürgelerden 7.935.000 Fransız seferber edilmiştir. Çarpışmalara gerçekten katılmış olan aynı yaş grubundan kişilerde kayıplar dörtte birdir. Muharip birlikler içerisinde subayların % 22'si, erlerin % 15,8'i yaşamını yitirmiştir. Piyade sınıfında ise subayların neredeyse üçte biri ölmüştür. École Normale'in, öğrenim çağındaki öğrencilerinin % 41'i öldürülmüştür. Avusturya-Macaristan ordusu hariç firar istisnai bir durumdur. 4 Mayıs 1916'da, 60. Piyade Alayı'na bağlı 6. bölük Mort-Homme üzerine karşı taarruza geçer: gün sonunda 143 askerden 11'i hayatta kalır. Ölümün kabullenilmesi bir muamma olarak kalır. "Kayıplarımızın gereksizliğinin o denli büyük olması bende tiksinti uyandırıyor. Kendimi her an feda etmeye hazır olduğum halde, en azından, yaşamların ve kuvvetlerin boşa harcanışının her gün biraz daha iyi bilinmesini ve bizi tehdit eden tehlikenin, *zaferimizden ölme* tehlikesinin fark edilip önlenmesini dilerdim" (Yüzbaşı Jean Vigier, 1912'de felsefe doçentlik sınavında birinci oldu, 12 Kasım 1916'da Verdun'de öldürüldü; metin J.J. Becker'den alıntılanmıştır). 2 Mart 1916'da, Douau-

Çarpışmanın sonunda o "düzen"den geriye ne kalır? Nefret dolu bir yüz. Kimden nefret? Savaştan mı?, Düşmandan mı? Kendinden mi? (Otto Dix, *Savaş*. 1929-1932, sağ pano. Dresden, Gemäldegalerie Neue Meister.)

mont yakınlarında, bir yakın muharebe sırasında süngü darbesi alan Yüzbaşı Charles de Gaulle bilincini yitirir (daha önce de iki kez yaralanmıştır) ve tutsak alınır. Üç gün içerisinde, 3.000 kişilik alayının 32 subayını, 1.443 astsubay ve erini kaybetmiştir.

Verdun'de, 21 Şubat-18 Aralık 1916 tarihleri arasında yapılan 302 günlük çarpışmalarda 221.000 Fransız ölmüş, kaybolmuş ya da tutsak edilmiş, 320.000'i yaralanmıştır; 500.000 Alman ölmüş, kaybolmuş ya da yaralanmıştır. Ölü ya da yaralı bir milyon insan. Ne için? Hiç uğruna: Fransızlar, taarruzun başlarında Almanların işgal ettiği toprakları yeniden ele geçirdiler. Almanların bu saldırısı Fransız komuta merkezi için tam bir sürprizdir. Bu saldırının "şüpheli" olduğuna karar veren Joffre, kalelerdeki topları, özellikle Douaumont'dakileri geri çektirmiştir. Castelnau ilk koruma hattının yeterli olduğunu söyler. Uzmanlar, Alman komutasının Fransızlarınkinden üstün olduğu konusunda hemfikirlerdir. Almanlar, top mermilerine dayanıklı, çamurun felaket getiren etkilerini kısmen önleyen betonarme siperler inşa etmişlerdi; Fransızlar ise, daha hareketli bir çarpışmanın olası olduğuna inanmakta direnerek, yalnızca toprak siperler oluşturmuştu. 21 Şubat'taki Alman saldırısı Fransız komutanları hazırlıksız yakalar. Cephe diye bir şey kalmaz, "boşu boşuna birbirine bağlamaya çalışılan mevzilerin karışması, telafi edilemez biçimde parçalanması" söz konusudur (M. Ferro). Askerler her türlü işkenceye maruz kalmıştır: açlık, susuzluk (çok yağmur yağar ve ceset-

Hayatta kalanlar ölüleri taşımak için yaralıların üzerinden atlar. Siperlerdeki günlük yaşam böyledir. Bu durum dört yıl sürecektir.

Romagne-sous-Montfaucon'daki Amerikan askeri mezarlığı. Evler yeniden yapılmış, arazi yeniden ekilmiş, haçların arasında çalılar bitmiştir.

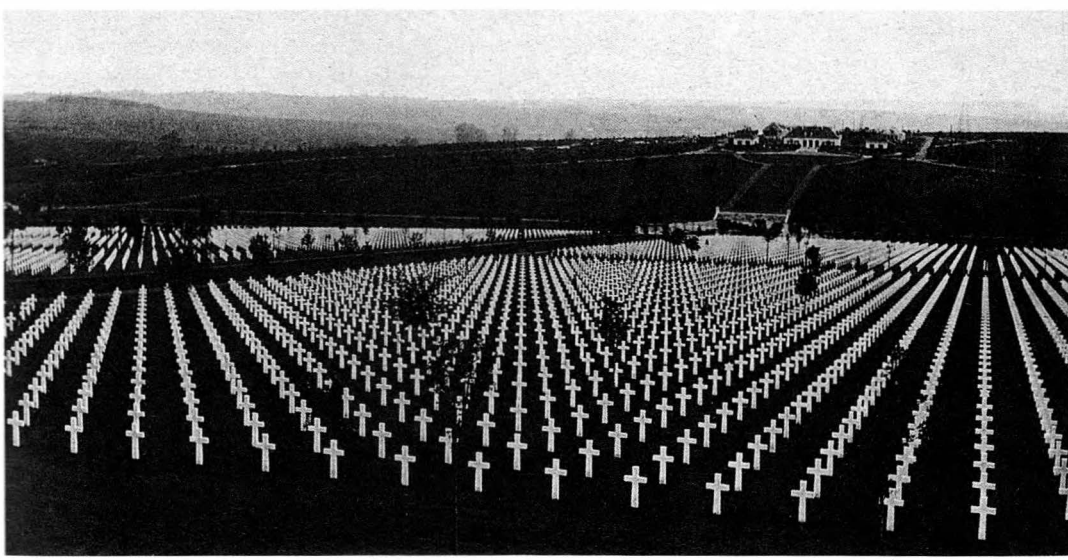

ler suyla dolan top mermisi çukurlarında yüzer), soğuk, kar, yağmur, uykusuzluk, "dışkılardan ve çürümekte olan cesetlerden gelen iç bulandıran koku" (J.J. Becker). Fransızların Verdun'deki inanılmaz direnişi, ortalama bir kurmay heyetin eseri değildir: saftaki neferin, "tüylü"nün* onurudur. İnanç etiği ve kişilik etiği, bunlar bir kez bir araya geldi mi, her askeri, savaşın yazgısının onun cesaretine bağlı olduğuna ikna eder. "Tecrit edilmiş, çoğunlukla kendi topçusu tarafından bombalanan her birlik bütünüyle kendi başınaydı. Tek bir slogan vardı: 'dayanmak'. Her bir birlik çarpışmanın sonucunun bir tek kendisine bağlı olabileceği inancını taşıyordu. Hiçbir zaman o kadar insan hep birlikte böylesi bir inançla harekete geçmemişti. Hiçbir zaman o kadar insan bu sorumluluğu böylesi bir feragatle üstlenmedi. İkinci şoka dayanarak, komuta merkezine yeni bir muharebe düzeni kurma, tutunma ve savaşı kazanma olanağı sağladılar" (M. Ferro). Bir Almanın tanıklığı: "Birdenbire, sanki zıvanalarından koparılmış gibi, kapılar ve pencereler açılıyor. Erler, subaylar ve hatta general sokağa fırladılar ve donakaldılar. Kiliseden inen ve köyü kateden çıldırmış bir asker sürüsü bir cehennem manzarası gibi, yanlarından geçti. Bazılarının ellerinde parçalanmış uzuvlar vardı ve bunları cop gibi sallıyorlardı, öyle ki et parçaları havada uçuşuyordu. Panik iyiden iyiye sarmıştı. General onlara bağırarak bir şeyler söyledi; vahşice güldüler. Onlara karşı kendi adamlarını gönderdi. 'Durdurun şunları! İğrenç! İğrenç!' Hiçbiri yakalanamadı; çoktan yokuştan inip gözden kaybolmuşlardı. Bütün gözler, bu olay karşısında –sanki birden bire yer yarılmışçasına– faltaşı gibi açılmıştı [...]. 'Bu insanlar nereden geliyor? – Savaştan ekselansları'" (F. von Unruh, *Verdun*). Bir Fransızın tanıklığı: "Birkaç adım ötemizde, siperin dibinde bir ceset yatıyor. Bir astsubayın ölüsü bu; yarı yarıya gömülmüş; yalnızca kafa, bir omuz ve eli kanca biçiminde kıvrılmış bir kol görünüyor. Dünden beri orada, katılaşıp doğrulmuş; dar geçitte gidip gelen herkes bu ele, bu kola takılıyor ve devriliyor. Bu kolu kesmek ya da ölüyü oradan çıkarmak gerekecek. Hiç kimse buna cesaret edemiyor" (R. Cazals, Cl. Marquié, R. Piniès, *Acımasız Yıllar 1914-1918*). Verdun'ün uzağında da durum hiç farklı değildi. Buna ilişkin son iki tanıklık da şöyle: "Bir akşam devriye gezen Jacques, rengi atmış kaputların (cesetlerin kaputları) altında kaçan sıçanları, insan etiyle semirmiş dev sıçanları gördü. Kalbi çarparak bir ölüye doğru ilerliyor-

Tüylü. *Altta*: General Édouard de Curières de Castelnau. (*Yanda*: Otto Dix, *Savaş Malulleri*, 1920. Özel koleksiyon.) Fransa toplam 1.350.000 ölü verdi. Aralarında kaç general vardı acaba?

* *Poilu:* Birinci Dünya Savaşı'na katılan Fransız askerleri için kullanılan, gençliklerine ve köylülüklerine de gönderme yapan sözcük. (ed.n.)

du. Ölünün miğferi düşmüştü. Adamın gözleri yenmiş, eti sıyrılmış, içi boşalmış, sırıtan kafatası görünüyordu. Bir takma diş çürümüş gömleğine düşmüş ve açık ağızdan iğrenç bir hayvan fırlamıştı" (R. Naegelen). "Saat 16.00'da, Alman ateşi sustu. Taarruzdu bu. İki yüz metre ileride toprağın içinden, kılıcını çekmiş bir Alman subayının çıktığını gördük. Arkasından, tüfekleri omuzda, dörtlü kol düzeniyle ilerleyen bir bölük asker geliyordu. Sanki 14 Temmuz'da resmi geçit yapıyorlardı. Şaşakalmıştık ve herhalde düşman bu sürprizin etkisine güvenmişti. Ama kendimizi toparlamamız için gereken birkaç saniye geçtikten sonra, çılgınlar gibi ateş etmeye başladık. Her zaman tetikte olan mitralyözlerimiz bizi destekledi. Alman subay bizim hatlarımıza yaklaşık elli metre kala, kolu bizim yönümüze uzanmış bir şekilde düşüp öldü ve adamları da onun üzerine yığıldı. Akıl almaz bir şey" (Yüzbaşı Delvert, 101. Piyade Alayı).

Cumhuriyet için ölmeye hazır "tüylü"

Bu metinleri yeniden okuduğunda –ki bunlar var olan bir sürü metinden sadece birkaçı– tarihçi şu soruyu soruyor: bu insanlar dört yıldan uzun bir süre nasıl "dayanabildi"? 1917'deki sağda solda çıkan isyanlar kolayca bastırılmıştı. Üç varsayım öne sürülebilir, bunların hepsi de özel hayatla bağlantılıdır. Önce, çağdaş döneme değil de, asri zamanlara özgü olan ölümle ilişki. İki dünya savaşı arasında azalan (antibiyotikler, kalp cerrahisinin gelişmesi vb.), İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "skandal" olarak addedilecek olan ölümün sıradanlığı söz konusudur. İkinci olarak, savaş fiziksel cesaret ve dürüstlük üzerine kurulu yeni bir hiyerarşi yaratır. Ölümün yakında olması paranın tartışmasız gücünü ortadan kaldırır. Barışın sıradanlığının güçlerini görünmez kıldığı öngörülmeyen elitler ortaya çıkar. "Yalnızca cesaret ve ruh taklit edilemez" diyordu Stendhal. Taarruz anında toplumsal mevkinin süsleri artık paçavradan başka bir şey değildir: bütün insanlar çıplaktır. Dayanışma duygusu toplumsal farklılıkları aşar. Alman "Boche"un* tekidir, "kardeşimin" katilidir; intikam alma düşüncesi bitkinliği ve korkuyu yener. Sonuçta, bütün muharipler Alsace ve Lorraine bölgesinin kaybıyla doruğa çıkan bir milliyetçilik duygusuyla canlanırlar. "Boche" ezeli düşmandır, topraklarımızın asalağıdır, istilacıdır. Adalet ve hukuk Fransızlardan yanadır. Laik okullarda aşılanan (1880'lere doğru, çocuklar ilkokuldan başlayarak tahta tüfeklerle silah kullanma talimi yapıyorlardı), dini kurumlarda da öğretilen, tam bir vatan tapımından söz edilebilir. Milliyetçi-

Vatanseverlik Anıtı. Saint-Nicolas-du-Pélem.

Barış Anıtı. Château-Arnoux.

Geride kadınlar ve çocuklar kalır. Equeurdreville.

Savaş Bilançosu Anıtı. Saint-Martin-d'Estréaux.

* *Boche*: argoda Alman (ç.n.)

QUE MAUDITE SOIT LA GUERRE
AUX ENFANTS D'EQUEURDREVILLE
MORTS
PENDANT LA GUERRE
1914 - 1918

1914-191

1914 - 1918
BILAN DE LA GUERRE :
PLUS DE DOUZE MILLIONS DE MORTS !
AUTANT D'INDIVIDUS QUI NE SONT PAS NÉS !
PLUS ENCORE DE MUTILÉS, BLESSÉS, VEUVES ET ORPHELINS
POUR D'INNOMBRABLES MILLIARDS DE DESTRUCTIONS DIVERSES
DES FORTUNES SCANDALEUSES EDIFIÉES SUR LES MISÈRES HUMAINES
DES INNOCENTS AU POTEAU D'EXÉCUTION
DES COUPABLES AUX HONNEURS
LA VIE ATROCE POUR LES DESHÉRITÉS
LA FORMIDABLE NOTE À PAYER
La guerre aura-t-elle enfin
assez provoqué de souffrances et de misères ?
Assez lue d'hommes ?
pour qu'à leur tour les Hommes aient l'intelligence
et la volonté de tuer la guerre... ?

GUERRE

lik hem sağ hem de sol görüş tarafından (solda yalnızca küçük bir azınlık buna karşı çıkıyordu) paylaşılan bir "değerdir". Bu, 1914'te enternasyonalizmin neden tam anlamıyla iflas ettiğini açıklar. Bu açıdan bakıldığında, üç renkli Fransız bayrağı, yani beyaz bayrağın (monarşinin) ve kızıl bayrağın (sosyalizmin) reddi ve bunların maviyle birleşmesi, laikleri ve Hıristiyanları bir araya toplayan bir uzlaşmanın simgesi olur. Din adamları da öğretmenler kadar iyi subay olmuşlardır. Kılıca karşı cüppeyi değiştiren, din kardeşliğini bir kenara atan Fransız papaz, Almana, "Boche"a hücum etmiştir. Fransa ve Almanya, iki Hıristiyan ulus, dört yıldan fazla birbirlerini katletmişlerdir. Bu vatanperverlik ateşinde bugün bir saflık bulabiliriz: oysa Fransa'nın galip gelmesini ve Alman ordusunun 1918'de parçalanmaktan kurtulmasını sağlayan budur. Fransa'nın zaferinin, asker elbisesi giydirilmiş "tüylü" denilen o sivil tarafından kazanılmış olduğu kanısını bütün eski muharipler paylaşır. Ölüler için dikilen anıtları titizlikle inceleyen Antoine Prost, açılış ya da anma törenlerinde şahsa tapınmanın yadsınmasının belirgin olduğunu vurgular.[1] Prost, "tüylü"nün muvazzaf subaya karşı gösterdiği sakınım, hatta düşmanlık üzerinde ısrarla durur: en iyi ilişkiyi subay olarak silah altına alınan siviller kurar, çünkü o "yakın ve insancıldır, temelde komuta ettiği adamlara benzer, yalnızca bir süre için otoritesi olan ve onlar gibi acılara ve ölüme göğüs geren, kendileri gibi seferber edilmiş yurttaştır". Ölüler için bir anıt inşa etmenin yasal zorunluluğu yoktur, devletin yardımıysa azdır (25 Ekim 1919 tarihli yasa), oysa 38.000 belediyenin çoğu 1922'den önce bu anıtları inşa etmiş ve açılışını yapmıştır: Antoine Prost dört farklı anıt örneği belirler: yurttaş anıtı çok sadedir (ölülerin listesi, muhtemelen bir savaş haçı bulunur); muzaffer tüylünün vatanseverlik anıtı (Eugène Benet'nin bunu konu alan bir heykelinin 900 kopyası yapılmıştır); vatansever anıt mezarı: annesi ve eşini temsil eden iki siluetle çevrili can çekişen tüylü; militarizm karşıtı barış anıtı (Château-Arnoux'daki heykelde kılıç kıran bir adam temsil edilir, altta şu yazı vardır: "Savaşa Lanet Olsun"; Saint-Martin-d'Estréaux'daki [Loire] heykelde ise şunlar yazılıdır: "Savaşın bilançosu: 12 milyondan fazla ölü... İnsanların sefaleti üzerinde yükselen yüz kızartıcı servetler. Ölüme mahkûm edilen masumlar. Onurlandırılan suçlular... Savaşa ve onu çıkaranlara lanet olsun"). Her yıl gerçekleştirilen anma törenlerini kamu yönetimleri değil, eski muharip dernekleri düzenler. "Önemli olan, 11 Kasım bayramının her türlü askeri gösterişten uzak olmasıdır. Ne silahla selamlama, ne teftiş, ne de

Altmış yıl sonra o hâlâ burada. İnsanların "savaşı önleyecek ne akılları, ne de iradeleri" oldu. Trajik anılarıyla yaşamaya nasıl alıştı acaba? Alman saldırısının sürpriz bir biçimde başladığı 21 Şubat 1916 gününü mü anlattı, yoksa sustu mu? Yüzündeki soğukkanlı ifade bize hiç ipucu vermiyor.

Ölenler. Can çekişenler. Belki ölecek olanlar. Büyük salgınlar döneminde olduğu gibi ölümün sıradanlaşması.

resmi geçit vardır. Bizim kutladığımız barış bayramıdır. Savaş bayramı değil" (*Journal des mutilés* [Maluller Gazetesi], 14 Ekim 1922). "11 Kasım, bir ölüleri anma gösterisidir. Duanın laikleşmiş biçimi olan bir dakikalık saygı duruşunda bulunulur. Öncesi ya da sonrasında, beldeden ölenlerin ismi okunur ve her isimden sonra bir öğrenci ya da bir eski muharip buna yanıt verir: "Fransa için öldü", ya da "Er meydanında öldü." [...] Ne ordu ne de vatan kutlanır. Tersine yurttaşları onurlandıran vatandır [...]. Konuşma yapan kimdir? Topluluğu temsil eden seçilmişler, eski muharipler konuşma yapar. Önde gelen kişiler konuşma yapmaz. Cumhuriyet, yurttaşların çıkar gütmeden ve kişisel bir biçimde hizmet etmeyi öğrenmek zorunda oldukları bir rejimdir. Ne Foch'un, ne Joffre'un ne de Pétain'in adı anılır [...]. Yaşayanlardan, ölülere layık olmaları istenir. 11 Kasım törenleri, Fransa'da başarılı olmuş ve bir halkın tam birliğini oluşturmuş tek cumhuriyetçi ayindir" (A. Prost). Aynı yazarın vardığı bir başka sonuç ise şöyle: "Öğretilmeyen ve kutlanmayan bir cumhuriyet ölü bir cumhuriyettir, yani artık onun için ölünmeyen bir cumhuriyettir: bunu 1958 Mayısında ve ondan önce de 1940'ta gördük."

"Fransa için öldü" diye tekrarlayan çocuklar da çoğunlukla yetimlerdir: 1914-1918 arasında, bir gün okula yepyeni ve iyi ütülenmiş siyah önlüklerle gelmişlerdi. Özel hayatla kamusal hayat arasındaki bağın çarpıcı bir örneği.

Rus Devrimi'nin çağdaşı olan "Büyük Savaş", insanlık tarihinde yeni bir dönemi başlatır. Halk sınıflarının yüz yüze olduğu servet ve iş konusundaki güvensizlik burjuvaziyi de sarar. "Beyin yıkama" yıllarından sonra inançsızlık yaygınlaşır. Çocuklara aile ortamı içerisinde anlatılan, sürekli yinelenen, öğretilen bir savaştır bu. Dulun, yetimin ve gazinin çıkmadığı hiçbir aile yoktur, bunların en etkileyicileri "dağılmış suratlardır". Sofrada Çanakkale, Verdun ve "Boche'ların iğrençlikleri" anımsanır, kahramanlar kutsanır, savaşta geri hizmette kalanlardan, savaştan kâr sağlayanlardan, "yeni zenginlerden" nefret edilir. Acılı dönemlerde "savaş kaçağı" olanları ağırlamak reddedilir. Aynı alaya bağlı eski muharipler, düzenli olarak savaş anılarının tazelendiği, o erkek hikâyelerinden dem vurulan yemeklerde bir araya gelirler. Bu dehşet yıllarının tahribatına uğrayan, birkaç yıl sonra büyük ekonomik çöküşle altüst olacak bir sivil yaşama yeniden uyum sağlayamayacak duruma gelenlerin sayısı çoktur. Verdun'den "inen" bir birlik için, cepheye giderken gereken kamyon sayısının yarısını öngörmek yeterliydi. Uykusuzluğu körükleyen, kâbusları besleyen silinmez bir anıdır bu. Ve hemen sonra, bu savaşın son savaş olmadığı ortaya çıkar. 1923 yılının hemen ardından Münih darbesi olur; 1929'un sonundan başlayarak da Hitler'in "önlenebilir yükselişi" başlar. Önlenemez bir yükselişti bu. Fransız aileler bir kıskaç içindedir: savaşın iğrençliklerinin anısı ve yeniden başlama olasılığının korkusu. Bu bir tür umursamazlığın doğmasına neden olur. Nazizm yayılır: askerlik hizmetinin yeniden düzenlenmesi, Renan bölgelerinin yeniden silahlandırılması, *Anschluss* (Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı), Münih. Hiçbir tepki yoktur. Eski muhariplerin çoğu barış yanlısıdır: "Bir daha asla" demektedirler. Deyim yerindeyse Büyük Savaş'ın ölüleri seçilmiştir. Bunlar çoğunlukla 18-32 yaş arası erkeklerdir, yaşasalardı iki savaş arası dönemde sorumluluk gerektiren işleri üstlenecek olanlar onlardı, öyle ki bu insanlar, "krizin" 1914 öncesinde uyuklayan, savaş sonrasında çöken bir ekonomiye meydan okumasına karşı direnişi örgütleyebileceklerdi. Geçmişte yaşadıkları kıyımların anısı yakalarını bir türlü bırakmamış bir halkın, sonunda soykırıma varacak olan bir bekleyişe gömüldüğü 1930'lu yılların acısı üzerine söylenenler asla yeterli olmayacaktır.

> Düzenlenmiş, ussallaştırılmış ölümün Almanya'da keşfedilen bu yeni yüzü insanı kızdırmaktan çok öncelikle şaşkına çeviriyor. Şaşıp kaldık. Hâlâ nasıl Alman olunabilir? Başka yerlerde, başka zamanlarda buna benzer bir şeyler aranıyor. Yok. Kimileri şaşkın, iyileştirilemez durumda kalacaklar. Dünyanın en büyük uygar uluslarından biri, tüm zamanlarda müziğin başkenti, devletin belirlediği, kusursuz bir yöntemle on bir milyon insanı katletti. Tüm dünya Tanrı kulunun komşusuna verdiği ölüm dağına, yığınına bakıyor. Şu ya da bu Alman edebiyatçının adı geçiyor, olaylardan etkilenip içi kararmış, bunların üstüne düşünmeye başlamış. Bu Nazi suçu dünya ölçeğinde gerçekleşmeseydi, ortak ölçeğe yayılmasaydı, Belsen toplama kampında, gecenin tekinde, komutansız, üniformasız, tanıksız, tek başına, ortak bir ruhla ve işlerin yoldan çıkmasına neden olmuş sınıf bilincinin ta kendisiyle ölen adama ihanet edilirdi. Nazi dehşeti ortak bilince değil de Almanlara mal edilirse, Belsen'deki adam sadece bir bölgeyle kısıtlı kalır. Bu suçtan çıkarılabilecek tek yanıt onu herkesin suçuna dönüştürmektir. Onu paylaşmaktır. Tıpkı eşitlik, kardeşlik düşüncesi gibi. Ona katlanabilmek için, düşüncesine dayanabilmek için, suçu paylaşmaktır.
>
> MARGUERITE DURAS, *Acı*[*]

Güle oynaya yenilgi mi?

Birinci Dünya Savaşı'nın iyi bir yanı oldu: savaş kendini manici bir söyleme kaptırdı. 1940'tan başlayarak, kaç Fransız, seksenli yaşlarda kinci ve Yahudi karşıtı bir mareşalin mazoşist vaazını dinlemeyi reddetti acaba? Ancak bir avuç. Kırk milyon Pétain'ci mi vardı? Belki. Ne avukat ne de savcı vasfı olan tarihçi, yıkımın telaşından kurtulur kurtulmaz, tam bir şaşkınlığa düşen milyonlarca kadın ve erkeğin kişisel tercihlerini anlamaya çalışır. Masum olduklarına inanan iki milyon mahkûm kurtuluşun kapıda olduğuna safça inanır. "Mahkûm olmak, her zaman bir felakettir, asla bir onur değildir" (H. Frenay). 28 Haziran 1940'ta *La Croix* gazetesi Toulouse başpiskoposu Saliège'in kaleme aldığı bir metni yayınlar: "Tanrı'yı okuldan, mahkeme salonlarından, ulustan kovup attığımız için sizden af diliyoruz Efendimiz [...]. 1940'ta kolay bir zafer kazanılsaydı bizim ne işimize yarayacaktı?"[2] Nazilerin Sovyetler Birliği'ne saldırısını kutsamak da piskopos Baudrillart'a düşer: "İşte yeni bir Haçlı Seferi dönemi. İsa'nın mezarının kurtarılacağını iddia ediyorum." 6 Temmuz 1940'ta Paul Claudel şöyle yazar: "Fransa radikal ve Katoliklik karşıtı (profesörler, avukatlar, Yahudiler ve masonlardan oluşan) partinin altmış yıldır süren boyunduruğundan kurtuldu. Hükümet

* Marguerite Duras, *Acı*, çeviren: Orçun Türkay, Sel Yayıncılık, 2007.

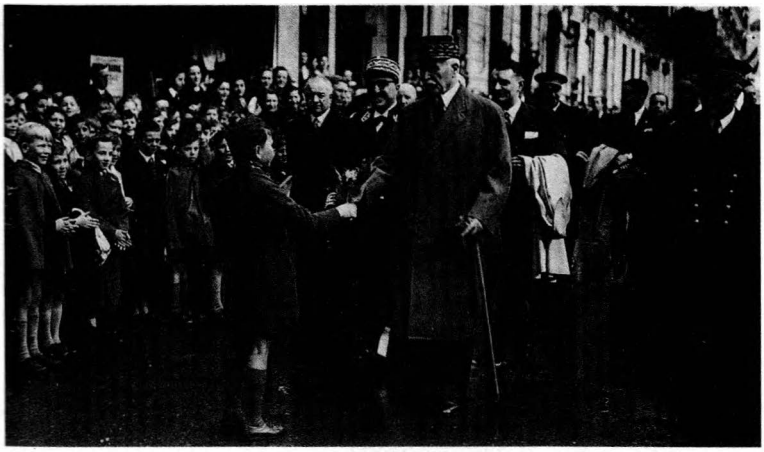

Yahudi karşıtı bir mareşale bir demet çiçek sunan, Ari ırktan olduğu düşünülen küçük Fransız.

Tanrı'ya yakarmakta ve Kilise'yi din adamlarına iade etmektedir. İnsanların parlamento rejiminden ve bütün yurttaşlara tanınan oy hakkından kurtulma umududur bu." Aydınlar temkinli davranır (André Gide, Châteaubriant'daki rehinelerin infaz edilmesine karşı kaleme alınan dilekçeye imza atmayı reddeder; André Malraux, Direnişçilerle temasa geçmek için 1943 yılını bekler) ya da kararlı bir biçimde tavırlarını koyarlar: Colette, Paul Morand, Jacques de Lacretelle, Mac Orlan milis gazetesi *Combats*'ta yazarlar; Alfred Fabre-Luce ise, 1942'de, nasyonal-sosyalizmin öncüleri olan Fransız yazarlarını yücelttiği *Yeni Avrupa Antolojisi*'ni yayınlar; Derain, Vlaminck ve Maillol Almanya'da sergi açarlar; Drieu La Rochelle, Brasillach, Thérive ve Chardonne, Nürnberg'de Goebbels'le buluşurlar. Yıldızlar da onlardan geri kalmaz: Albert Préjean, Robert Le Vigan, Danièle Darrieux, Viviane Romance Ren ötesinde kutlanırlar. Marcel Pagnol'un filmi *La Fille du puisatier* (Kuyucunun Kızı) filminde kadın kahraman, kaybolduğu bildirilen ama Pétain'in bir "mesajını" dinledikten sonra hatasını düzeltmek için geri dönen bir havacıdan hamiledir (film 1945'te yeniden gösterildiğinde Pétain'in bu "mesaj"ın yerine Charles de Gaulle'un bir "çağrısı" konacaktır). Naziler için farklı işlerde çalışan Fransızların (mahkûmlar, gönüllüler, zorunlu çalışma kampları (STO), bütünüyle işgalcilerin denetiminde olan Fransız fabrikalarının ücretli çalışanları) sayısının 3.600.000 olduğu ileri sürülür. Direnişçiler de (sayıları belki 250.000'dir) kırsalda mücadele vermek, jurnalci olduğu kabul edilenlerin ortadan kaldırılmasında işlenen "kusurlar" gibi, zor seçimlerle karşı karşıya kalırlar (İkinci Dünya Savaşı Tarih Komitesi'nin bildirdiğine göre te-

mizlik harekâtının 12.000 kurbanının hepsi de masum değildir). Toplama kamplarından kaçanlara gelince, çoğu yaşamını ötekinin ölümüne borçludur; ülkelerine döndüklerinde onulmaz bir biçimde, ilerde sözünü edeceğimiz "sağ kalan sendromu"na yakalanırlar. Verdun'de iyiler (Fransızlar) ve kötüler (karşı tarafta bulunanlar) vardı. İşkence gördüğü için (ya da gözlerinin önünde çocuğuna işkence edildiği için) "çözülen" direnişçiyle, hiçbir zaman Direniş'e katılmamış olan (kendisi için *a posteriori* hayali bir yaşamöyküsü düzme olasılığı da bulunan) birinden hangisi iyidir? Hangisi kötüdür? Kimin yargıda bulunma hakkı vardır? Ve neler olup bittiğini kim bilebilir? Kurbanlar çoğunlukla susmayı tercih ederler. Dayak yiyen çocuklar asla konuşmaz.

Fransa'nın, çok büyük bir çoğunluğun risklerinden kaçındığı kahramanlığın simgesi olma görevini küçük bir azınlığa devredip galiplerin tarafında yer alarak çıktığı bu dönemin geleceğini bellek ve unutma yönlendirdi. Bellek mi? 1940'larda yetişkin olan her siyaset adamına şu sorulur: "Bu utanç yılları boyunca siz ne yaptınız?" George Marchais zorunlu çalışma kampına gitmekle suçlanır; François Mitterrand "Francisque" nişanı almakla suçlanır (bu nişanla "onurlandırıldığında" yeraltı faaliyetlerine geçmeyi çoktan seçmiştir). Unutmak? 1950'li yıllardan itibaren siyasetçiler "Vichy yanlılarının uzaklaştırılması kararını kaldırdılar. 1947'de, 10 Temmuz 1940'ta Pétain'e tam yetki verilmesi için oy kullanan Robert Schuman'la René Coty: biri Konsey Başkanı, öteki ise bakandı, yedi yıl sonra da cumhurbaşkanı oldu. Antoine Pinay ise 1940'ta Pétain'ciydi, 1948'den hemen sonra bakan oldu" (J.-P. Azéma).

Shoah

İnkâr etme eğilimi hep vardır. Ben karımın (ya da kocamın) beni aldattığını, oğlumun uyuşturucu kullandığını, kansere yakalandığımı, işkencenin gündelik hayatın bir parçası olduğunu bilmek istemem. Soykırım konusuna gelince, Fransızlar bunu biliyorlar mıydı? "Bütün ölüm makinesi tek bir ilke üzerine kuruluydu: insanlar ne nereye geldiklerini, ne de kendilerini neyin beklediğini bilsinler" (Richar Gazar, *Shoah*'dan alıntı). Fransa yenildiğinde, orada 300.000 Yahudi yaşıyordu ve bunların yarısı yabancıydı. 3 Ekim 1940'ta, 2 Haziran 1941'de daha da ağırlaştırılacak olan "Fransız uyruklu Yahudilerin statüsü" yayınlanır. Yahudiler her türlü kamu görevinden, seçme hakkından, yargı ve askerlik hizmetinden uzaklaştırılır. *Numerus clausus* üniversiteler için % 3, serbest meslekler için % 2'lik kontenjan belirlenir. Zorla tasviye etme ve kayyumların atanması yoluyla bütün Yahudi işletmeleri "arileştirilir". Yabancı uyruk-

"Ben Treblinka'da dişçiydim. Altılı gruplar halinde çalışıyorduk. Ceset taşıyıcılar, toplu çukura atmadan önce sedyeleri üzerinde onları bizlere gösterirlerdi. Ağızlarını açıp, su dolu bir kovaya koymak üzere kaplama dişlerini sökerdik. Muhafızlar bizleri yakından gözetlerdi. Bir gün, bir diş tacını unuttum, bu bana 70 kırbaç darbesine mal oldu. Bedenim kan içindeydi. Bir arkadaş, doktor Zimmerman bütün gece boyunca beni tedavi etti. Sabah yoklamaya katılıp, görev yerime dönebildim." Hehiel Reichman'ın, Kudüs'te 9 Mart 1987'de John Demanjuk davasında verdiği ifade. (Félix Nussbaum, *Penceresindeki Yahudi*, 1943. Osnabrück, Oldenburgischen Landsmuseum.)

lu Yahudilere gelince: 4 Ekim 1940 tarihli karar valilere onları özel kamplarda gözaltında tutma yetkisi verir (1941 baharında, 40.000'i bu kamplara tıkılır, buradan ölüm kamplarına gönderileceklerdir). Bu resmi metinler yayınlanmıştı, biliniyordu ya da bilinebilirdi. Mayıs 1942: altı yaşını doldurmuş bütün Yahudiler sarı bir yıldız taşımak zorundadırlar. Bu herkes tarafından görülürdü. Bütün kamu alanları Yahudilere yasaktır. Artık onları görmüyorduk. 16-17 Haziran 1942'de Paris bölgesindeki 12.884 Yahudi toplanıp götürülür, Drancy'ye ve Vel d'Hiv'e kapatılır. 26-28 Ağustos 1942: güney bölgesinde baskınlar yapılır. Bunlar bilinmektedir çünkü piskopos Saliège, 1940 yenilgisinin getirdiği şerdeki iyiliği kutsayan o adam bile, onları cesaretle ifşa eder, Brasillach da ona benzer bir karşılık verir: "Yahudilerden bütünüyle ayrılmak ve çocuklarını tutmamak gerekir, insanlık bu konuda sağduyu ile aynı kanıdadır" (*Je suis partout*, 25 Eylül 1942, J.-P. Azéma'nın yaptığı alıntı).

Fransa'da Toplama Kamplarına Götürülüş Anıları'nda, Serge Klarsfeld, Alman arşivlerine dayanarak, "nihai çözüme" doğru götürülen Yahudilerin sayısını 75.721, hayatta kalanların sayısını ise 2.500 (yani % 3) olarak saptar. 1940 yılında 300.000 Yahudinin olabileceği göz önüne alınırsa ötekilere ne olmuştur? Kimileri kaçabildi, kimileri saklanabildi. Fransızlar, genel olarak, ne muhbir ne de kahraman oldular, şu iki anekdotun göstereceği gibi aralarında hem muhbir hem kahraman olanlar vardı. "Fransız devleti Yahudi düşmanlığı üzerine oynadı. Fransız doktor H.J., oğlunun İsrailli bir kız olan Annette Zelman'la evlenme fikrine o denli karşı çıktı ki Yahudi Sorunları Komiserliği'ni bu konuda uyardı, onlar da meseleyi sorumlu Nazilere devrettiler. İki genç evlenme projelerinden vazgeçtiler. Annette Zelman 1942 Mayısı'nda tutuklandı, 22 Haziran 1942'de 3 no'lu konvoyla çalışma kampına gönderildi ve Auschwitz'ten dönmedi" (J.-P. Azéma'dan alıntı). Alsace'lı Yahudi bir aile (anne, baba, iki çocuk) Massif Central bölgesine sığınır. 1943 başlarında onları barındıran köylü korkuya kapılır, hemen gitmelerini ister, komşu bir köyde "belki onları kabul edebilecek olan" bir çiftçinin adını verir. Gece yarısı bavullarıyla köye varırlar. Kapıyı çalarlar. Kapı açılır. Onları konuk eden adam –bir köylüdür– Dreyfus'a haklarının ve itibarının geri verildiği sırada askerliğini yaparken, yüzbaşısının bölüğü toplayıp bu durumu bildiren bakanlık genelgesini okuduğunu ve kâğıdı cebine koyduktan sonra şunu eklediğini aktarır: "Benim için Dreyfus bir haindir." Otuz yedi yıl sonra bile, bu subayın ülkesinin ada-

letini küçümsemesi, Kurtuluş'a kadar, bu Yahudi aileyi koruyan ve kurtaran bu çiftçinin subaya olan öfkesini canlı tutmuştu (yazarın derlediği bir tanıklıktır). Bir gözlük firmasının reklamı olarak bütün Paris'e asılan bir afişte şu iğrenç cümle okunabiliyordu: "Lissac, Isaac, değildir."* Kudüs'te toplama kamplarında ölenlerin anısına dikilen anıta ulaşmak için, "Doğrular Yolu" (allée des Justes) izlenir. Yolun her iki tarafına, Yahudilerin soykırımdan kaçmasına yardım edenlerin –bireylerin ya da toplulukların– onuruna ağaçlar dikilmiştir. Burada papazların –Protestan papazlarının– tanınmamış kişilerin isimleri okunur. Bunlar ve daha birçoğu anlatı-tarih tarafından meşrulaştırılmamıştır. Yukarda sorulan "Fransızlar biliyor muydu?" sorusuna, bize öyle geliyor ki, şu yanıtı verebiliriz: Yahudilerin ortadan kaybolduğunu gördüklerinde, toplama kamplarına götürüldüklerini biliyorlardı, ama nihai çözümün ne olduğunu öngöremezlerdi, Yahudilerin kendileri bile onlardan daha fazlasını düşünememişti: "Yeni gaz odaları mı? Hadi canım, orada iki saatte üç bin kişinin işini bitirebilirdik" (Franz Suchomel, SS Unterscharführer, *Shoah*'dan alıntı).

Akıl almaz.

Gizli savaşlar

Cezayir

Resmi ağızlar meseleleri adlarıyla anmayı sevmez. 1 Kasım 1954'ten 19 Mart 1962'ye kadar 2.700.000 asker Cezayir'e gitti. 25.000'i orada çatışmada ya da kaza sonucu öldü (özellikle silah kullanırken). Bir milyon erkek hastaneye kaldırıldı, 250.000'i yaralandı ya da ağır hastalandı, 80.000'i malul aylığına bağlandı (bu sayı tam değildir, çünkü sivil yaşama dönüldükten sonra çok sayıda ruhsal bozukluk kayda geçirilmiştir). Hukuk bakımından, bu savaş olmamıştır. Söz konusu olan "düzeni sağlama" harekâtlarıdır. Bağlanan ödeneklerin artık "savaş dışı" olarak görülmemesi için yirmi yıl gerekecektir. Bir kuşağın suskunluğundan söz etmek abartılı olmaz. Askerler bir umarsızlık içinde geri dönmüşlerdir. İşte birkaç tanıklık: "Hangi safhada olursa olsun, savaş çevremizdekiler için geri döndüğümüz gün bitmişti. Bununla birlikte, *askerlik hizmetimizi* Cezayir'de kolayca yaptığımız söyleniyordu. Biraz uzun bir askerlik, o kadar." "Bizlerin 'kirli savaşın' kurbanları olduğumuz kabul edil-

* Lissac bir Fransız gözlük markası, Isaac ise bir Yahudi ismidir. (ç.n.)

İnsan ne bütünüyle iyi, ne de bütünüyle kötüdür" diye yazıyordu Machiavelli. SAS'lara bağlı askerler Cezayirli çocuklara Fransızca öğretiyor. "Tek bir Fransız yoktur ki, Fransa'nın, silahların tartışmasız gücüyle yerleştiği ama cömertlikle yürüttüğü uygarlaştırma çabasının verdiği tartışmasız hakla da kazandığı bir topraktan kovulduğunu görmeyi kabul etsin" (R. Lacoste, sömürge valisi, Mart 1956).

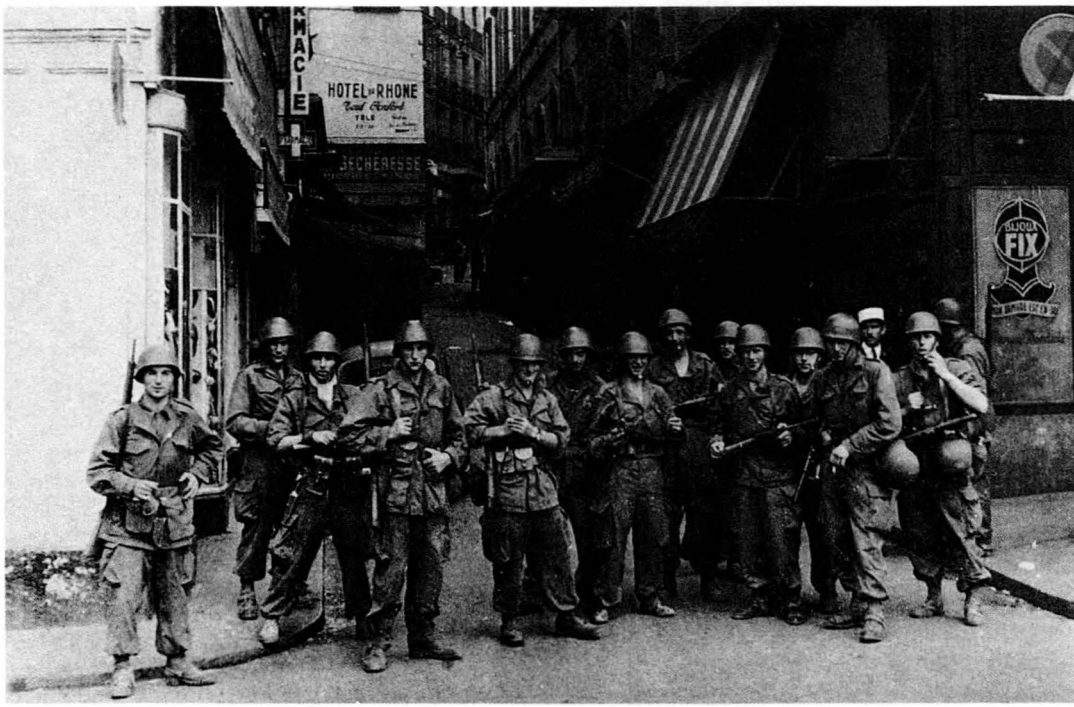

mişti. Bu, hiçbir yüceltici yanı olmayan bir roldü. Ayrıca kimse bizi dinlemediğine göre yaşadıklarımızı anlatmanın ne yararı vardı ki? Zaten biz de başka şeylerden söz etmek istiyorduk." "Biz yaralıların hiçbir zaman saygı görme hakkı olmadı. Hastanede bana yapılan tek ziyaret, rapor için gelen bir astsubayınkiydi. Bana kasten yapıp yapmadığımı sordu... Söyleyecek bir şeyi olan ve bunu yapamayan yegâne kişiler ise ölüler" (unutulan bir Fransız mayınına basıp bacağını kaybeden bir istihkâm çavuşu). Kuzey Afrika'daki meçhul askerin Notre-Dame-de-Lorette Şehir Mezarlığı'na (Pas-de-Calais) nakledildiği 16 Ekim 1977 tarihini kim hatırlıyor? Hatta bu mezarlığın varlığını kim biliyor? Oysa bu örtülü bir savaştı. Yaşanan sadece baskı, kıyım, işkence değildi (kaç Cezayirli katledilmişti? Tahminler 500.000-1.000.000 arasında değişir). Ayrıca, eğitimsizliğe karşı mücadele eden, şüphesiz saflıkla ama çoğu kez içtenlikle sömürgeleştirmenin "hayırsever" girişimini sürdürdüklerini öne süren SAS'lar* da bulunuyordu. Bir tanıklık: "Bazı durumlarda hem öğretmen hem de asker olmak olanaksız bir konumdur. Okuldan sonra, geceleri cepheye gönderildiğim oluyordu ve *meşta*'ların (Tunus ve Cezayir'de küçük köy) zorlanan kapılarının ardında, yakınlarının arasında öğrencilerimin gözlerini görüyordum." Birçokları için bu üçüncü dünyanın keşfi oldu. "1830'da geldiğimiz bir ülkenin böylesi bir az gelişmişlik içinde olduğunu görmek bir şok yarattı." "Profesyonellerin" (bunların çoğu Mağripliydi) çarpıştığı Hindiçini Savaşı'nın tersine Cezayir Savaşı, çoğu kez kurban, kimi kez cellat olan, hem Birleşik Devletler'in hem de Sovyetler Birliği'nin onay vermediği bir çatışma içerisine atılmış, o yıl askere alınmış erler tarafından yapıldı. "Çok olumlu kişisel bir deneyim. Çıkışı olmayan bir savaş" (J. Chirac). Anıları sır olarak saklanan bir "deneyim".

Vietnam

Amerika Birleşik Devletleri tarafından yürütülen Vietnam Savaşı da konuşulmayan savaşlar arasında yer alır. "Domino teorisi"ne göre "özgür dünya"nın yazgısının Güneydoğu Asya'da belirlendiğini ileri sürdükten sonra, Amerika, bilinen koşullar içerisinde kendini bu "yükümlülükten kurtardı". Vietnam'ın gölgesi, Amerikalıların pek şanlı olmayan çıkışını izleyen on yıl süresince bütün Amerikan politikası üzerinde etkili oldu. Ekim 1983'te Granada Adası'na (iyi seçilmiş bir hedefti) yapılan müdahaleyi ve Senato'nun Nikaragua'ya olası bir müdahale karşısındaki çekincelerini açıklayan bu etkidir. Sava-

* *Sections administratives spécialisées*: Uzman İdari Müfrezeler. (ç.n.)

"İmkânı olmayan bir HİÇ gibi, güneşin ölümünden sonraki ölü bir HİÇ gibi, geleceği olmayan, bir gelecek umudu bile olmayan sonsuz bir sessizlik gibi, SİYAH için için tınlıyor" diye yazıyor Kandinsky. Ölen 57.939 Amerikalının adlarının kazınması için siyah mermer seçilmiş... Ne için öldüler?

şın bitmesinden yedi yıl sonra, Kasım 1982'de, 15.000 eski asker, gazilerin onuruna dikilen anıtı açmak üzere Washington'da geçit yaparlar. Yarı yarıya toprağa gömülü uzun siyah mermerden bir duvarın üzerine, 1959-1975 yılları arasında Vietnam'da ölen ya da kaybolan 57.939 Amerikan askerinin adı kazınmıştır. Eski askerlerin acısı kitlesel bir olgudur. 1945'te ve Kore Savaşı'ndan sonra GI'lerin (*Government Issue:* Amerikan askeri) başına geldiği gibi, onlara hiçbir üniversite bursu verilmez. Topluma yeniden uyum sağlamanın zorlukları çoğunlukla üstesinden gelinemez durumdadır: 1983'te, 630.000'i işsizdir, 600.000'i psikolojik ya da psikiyatrik yardıma muhtaçtır. Boşanma, alkolizm, uyuşturucu kullanımı ve suç oranları normal ölçülerin çok üzerindedir. "Amerika'nın bir zamanlar, Güneydoğu Asya'da ateşi görmüş 3.700.000 GI'ya buz gibi ve gizli kapaklı bir karşılamayı reva gördüğünün farkına varması için, Tahran'daki 55 rehinenin Ocak 1981'de ülkeye dönüşlerinde alkışlarla karşılanması gerekti" (D. Gramont). "Solcular öldürdüğümüz için, sağcılar ise yeterince öldürmediğimiz için bizden nefret ediyorlardı." Kendilerini affettirmek için çok uğraşmaları gereken yetkililerin sus-

kunluğu (Güney Asya'yı kesinlikle tanımıyorlardı, tarih "Domino teorisi"nin yalan olduğunu bir kamçı etkisiyle ortaya koydu çünkü GI'lerin gidişinden itibaren üçüncü Hindiçini Savaşı yapıldı) medyanın çıkardığı patırtı ile çatışır. Vietnam Savaşı Amerikan hayal gücünü besler: on yıl gibi bir sürede bu konu üzerine 200 roman yazılır, onlarca televizyon belgeseli, aralarında *Apocalypse now* ve *The Deer Hunter*'ın da yer aldığı birçok film çekilir. Savaştan kurtulan bu kurgusal eylemlerin kahramanı, en iyisi hayatta kalan, en kötüsü çıldırmış biridir. Ama Amerikan sistemi her şeyi kullanır, pişmanlığı ve utancı bile. 1985 yılında *Rambo-İlk Kan* filmi gösterime girer ve bir ayda 85 milyon dolar hasılat yapar (film 27 milyon dolara mal olmuştur). Vietnam gazilerine yapılan haksızlıkları gösteren, intikamcı, adalet dağıtıcı olan filmin kahramanı *Rambo*, pekçok komünisti, Vietnamlıyı ve Sovyet askerini yok eder, savaşın siyasetçilerin "arkadan vurduğu hançer" yüzünden kaybedildiğini ileri sürer, Başkan Reagan'ın hayranlığını kazanır.

Ceza sömürgeleri

Dünyanın makadı

Kafka'nın, 1919 yılında yayınlanan *Ceza Sömürgesi*'nden yalnızca iki bilgiyi buraya alacağız. Adanın eski komutanı tarafından icat edilen karmaşık makinenin açılışını yapmak zorunda olan mahkûmun ne savunması dinlenmiş, ne yargılanmış, ne de subay tarafından dile getirilen kesin yargı konusunda bilgilendirilmiştir. Makine bozulmasa, tapanının cam uçlarının, işkence edilenin göğsüne, "üstlerini onurlandır" ibaresini kazıması öngörülmüştür. *Dr. Kremer'in Auschwitz Günlüğü*'nün 5 Eylül 1942 tarihli bölümünde şunlar yazılıdır: "Bu öğleden sonra kamptaki kadın tutsaklara uygulanan özel bir işleme katıldım. Dr. Thilo bu sabah bana dünyanın makadında bulunduğumuzu söylerken haklıydı." Toplama kamplarından bahsedilir bahsedilmez kalemin ucuna "insanlık dışı" sözcüğü geliyor. Oysa bütün bunları insanlar tasarladı ve gerçekleştirdi. Öteki insanlar –mahkûmların küçük bir azınlığı– hayatta kalabildiler ve tanıklık ettiler. Oysa Naziler herhangi bir kesin adlandırmadan kaçınıp, "nihai çözüm" diye belirsiz bir terimle yetinmelerine, gizlilik toplama kampı sisteminin temelini oluşturmasına, her şey izlerin ve işaretlerin ortadan kalkması doğrultusunda yapılması gerekmesine rağmen, unutma komplosu başarısız olmuştur. Cehennemin bu dünyada olduğu uzun süredir bilini-

Nordhausen Kampı'ndan kurtuluş. "İnsanlar açtı. Yürüyorlardı, düşüveriyorlardı... Oğul babasının ekmeğini alıyordu; baba oğlunun ekmeğini. Herkes hayatta kalmak istiyordu. O zaman Chelmno'ya geldiğimde, ben zaten... Hiçbir şey umurumda değildi. Şöyle düşünüyordum: Hayatta kalırsam tek bir şey isterim: bana beş tane ekmek verilsin. Yemek için... Başka hiçbir şey istemem. Böyle düşünüyordum. Ama hayal de kuruyordum: Eğer hayatta kalırsam, dünya üzerinde bir tek ben olacağım. Başka hiçbir insan varlığı olmayacak, bir tek ben, çıplak. Buradan çıkarsam, dünyada bir tek ben kalmış olacağım" (Simon Srebnik, *Shoah*).

yordu. Kendisini Tanrı yerine koyan Büyük Engizisyoncu, kıyamet gününü öne çekerek, inançsız olanı lanetliyor ve ateşe atıyordu. Auschwitz, Gulag, Latin Amerika'daki "kayıplar", trajik yürüyüşünü sürdüren canavarlık tarihinin en son acı serüvenleridir. Ama –Martin Malia gibi söylemek gerekirse– totaliter ideokrasi, insanı, onu oluşturan şeyden –kimliğinden– ayıklamayı hedefleyen insansızlaştırmanın tarihine yeni bir şeyler getiriyor gibi görünüyor bize.

Aziz Augustinus'ta Aşk Kavramı başlıklı tezin yazarı, Heidegger ve Jaspers'in öğrencisi olan Hannah Arendt, Heidegger'ci yoldan uzaklaşarak ("düşünür günlerini, gündelik olanın alışıldık düzeninin dışında geçirmelidir"), "olayların bizlere dayattığı yükü aydınlatmayı" görev edinir kendisine, "[onun] kanısı düşüncenin bizzat yaşanmış deneyimlerdeki olaylardan doğduğu ve onu yönlendirecek yegâne rehberler

olarak bunlara bağlı kalması gerektiğidir". Totaliter gerçeğin, onu zorla benimsetiyor gibi görünen ideolojiden daha çok bilgilendirici olduğunu düşünen Hannah Arendt, hem dile getirilemez hem de gerçekdışılığın damgasını taşıyan bu toplama kampı deneyimini deşifre etmeye girişerek, *Totaliter Sistem*'de şöyle yazar: "Toplama kamplarında hiçbir şey yaşamla karşılaştırılamaz [...] hiçbir anlatı bunu tam olarak açıklayamaz, bunun geçerli nedeni kurtulan kişinin yaşayanların dünyasına geri dönmesidir, bu da onun geçmişteki deneyimleri yaşamış olduğuna tam olarak inanmasını engeller." Dolayısıyla sorun, bu tam egemenlik kurma ve insanı mutlak biçimde değersizleştirme girişiminde "her şeyin mümkün olduğu" ya da Hegel'in öne sürdüğü gibi mümkün olmadığı, yabancılaşmasının onun yeniden ortaya çıkışının bizzat koşulu olup olmadığını bilmektir. Kampların iki amacı vardır: içerde bulunanların

kimliğini yok etmek; dışardakileri kurallardan sapmaya yönelik herhangi bir eğilimden caydırmak. Zira her şey kampların içerisinde olup bitenin *kesin olarak* bilinmemesi için yapıldıysa, düzenin sürdürülmesine katkıda bulunulması ve kampların belirsiz ama dehşet verici içeriğinin yeterince tasavvur edilmesi amacıyla her şey kullanılır.

"Gulag" sözcüğü 1934'te ortaya çıkar. Islah etmeye yönelik çalışma kampları yönetimini belirten Rusça ifadenin baş harflerinden oluşmuş bir sözcüktür. Aleksandr Soljenitsin bunu bütün dünyaya kabul ettirir. "Ama Rusça isim *Arkhipelag Gulag* çeviride kaybolan bir kafiye içerir. Bunun dışında, anlam olarak bu isim iki şeye gönderme yapar: Avrupa uygarlığının Yunan takımadalarında doğduğunun anımsatılmasıyla birlikte yeni, totaliter ya da toplama kamplı bir uygarlığın doğuşu; yeni köleci sistemin genel yayılımı: Gulag Adaları arasında seyrediyoruz" (G. Nivat). Yahudilerin Naziler tarafından soykırıma uğratılmasına gelince, bu, büyük ölçüde doğaçlamanın ürünü olarak ve ister istemez olmuştur. "Ari ırk"ın sözde saflığını korumak için Yahudilerden kurtulmak gerekmektedir. Bunun en iyi yolu onları göçe zorlamaktır. Dachau Mart 1933'te açılır, ama özellikle hedef alınan Yahudiler değildir. Pogromlar 1934'te lağvedilen SA'lar* tarafından düzenlenir. Polis örgütü artık (1925'te kurulan) SS'lerin denetimindedir, bunların üyeleri kampların aşırı doluluğundan şikâyet ederler. Kampa kapatılanların sayısı azalır: bu sayı 1933 Haziranında 27.000, 1937'de 7.500'dür.[3] Ama Naziler kendilerine sayısız müttefik bulmakta gecikmezler: bürokratik hiyerarşide Yahudilerin bulunduğu üst düzey mevkilere gelmek isteyen küçük ve orta dereceli memurlar (öğretmenler –Himmler de öğretmendi– yığınlar halinde partiye katılırlar); Yahudi rekabetinden kurtuldukları için sevinen arkeo-kapitalist küçük burjuvazi (esnaf ve zanaatkârlar); aynı motivasyonlara sahip serbest mesleklerin seçkin üyeleri; göçe zorlanan sahiplerinin elden çıkardığı Yahudi işletmelerini ucuza satın alan büyük kapitalistler. Eichmann, "hiçbir Yahudinin, üreme zincirine nüfuz ederek Alman kanında onulmaz kirlenmelere neden oluşturamaması için" etkili bir göçe zorlama siyaseti ortaya koyar: 1933 yılında 500.000 Alman Yahudisinin 270.000'i ülkeyi terk eder. 1938'de Yahudilerin toplu halde tutuklanması kararı yürürlüğe sokulur ama bunlar mallarına el ko-

Yandaki sayfa: "İnsanların mutluluk sözcüğünü nasıl icat edebildiklerini merak ediyorum" (Franz Kafka, *Milena'ya Mektuplar*). (Félix Nussbaum, *Org Çalan Adam*, 1943. Osnabrück, Kulturgeschichtliche Müzesi.)

Aşağıda: Yahudi karşıtı propaganda afişi. "Yahudi küçük Mendès France'ın birdenbire ortaya çıktığı görülüyor, ve bir bölge vekili halkımızın körlüğünü fazlasıyla ortaya koymuyor mu? Quartier Latin'de, Mendès France mı? Bu bir isim değil, bir adrestir deniyordu. Diğer Mendès'lerin adı, ikincil ikametgâhlarının yerine göre Mendès Besarabya, Mendès Bukovin ya Mendès Poznan'dır" (Pierre Gaxotte, *Je suis partout*, 18 Mart 1938, II. Blum hükümetinde, Pierre Mendès'in Hazine Müsteşarı olarak atanması üzerine).

* Almanca *Sturm Abteilung* (hücum kıtası) teriminin kısaltılmışı. Alman Nasyonal Sosyalist Partisi'nin askeri düzenle teşkilatlandırılmış kuruluşu. (ç.n.)

FINAL

nulduktan sonra çoğunlukla göç vizesi almayı başarırlar. Buna karşılık, yoksul Yahudiler serbest bırakılmaz. "Aşırı doluluğa" yol açarak soykırıma dönüşen "nihai çözüm"ü doğuran savaştır: Polonya'da milyonlarca Yahudi vardır ve gördükleri düşmanlık, göçü olanaksız kılar. Dolayısıyla imha edileceklerdir, çünkü Hitler için, M. Borman'a (gerçek Alman kabul edilir) vasiyetinde söyleyeceği gibi, Alman ırkının saflığını korumak savaşı kazanmaktan daha önemlidir.

Nasıl hayatta kalmalı?

Kampta nasıl hayatta kalmalı? Kimliğin yadsınması birden olur: mahkûmun kafası kazınır, elbiseleri alınır, bütün özel eşyaları toplanır – özellikle alyans. Bireyi toplumsal olarak konumlayan hiçbir iz kalmaz. Zamanla yeni bir ilişki kurulur: gelecek, aylarla ya da haftalarla değil, günler, kimi zaman da saatlerle düşünülür. Her yeni gün belki de ölümün günüdür. Derhal uyum sağlanmalıdır. "Toplum hızla değiştiğinde, birey, kendi kişiliği doğrultusunda, çevresinde olan değişikliklere uyum sağlamasına olanak tanıyacak yeni tutumlar edinmek için yeterli bir zamana sahip olmaz. Bu onun yönünü şaşırtır ve kararsız kılar. Kafa karışıklığı arttıkça, ötekilerin tepkilerini gözlemlemeye ve davranışlarını taklit etmeye daha çok yönelmek zorunda kalır. Ama taklit edilen bu davranış, kendi kişiliğiyle uyumlu olmadığı için uyum sağlamada bir zayıflama başlar ve yeni değişikliklere karşı özgür bir biçimde tepki vermekte giderek daha güçsüz duruma gelir" (B. Bettelheim). Kampa gelişinde, kamu suçlusu iyi bir direniş gösterir, siyasi elitin üyeleriyle eşit düzeye konduğu için duyduğu tatminden destek alır. Siyasi suçlular çözümlemelerini doğrulayan bu şoka dayanırlar. Sarsılanlar siyasi olmayanlardır: başlarına gelene inanamazlar, gardiyanları "masum" olduklarına ikna etmeye çalışırlar. Yaşama şansları "hayal edilmemiş" bir toplumun işleyişini anlama becerilerine bağlıdır kuşkusuz, ama bununla birlikte bu toplum (ki asıl korkunç olan da budur) sivil toplum denilen toplumdan yapısal olarak farklı değildir.

Siyasi olmayan bir kamp sakininin hayatta kalmasıyla ilgili, Margareta Glas-Larsson'un örneğini vereceğiz.[4] Margareta, Sudète'lerden, Yahudi karşıtı olacak kadar asimile olmuş bir Yahudi ile evlenir (kocası onu "Ari tipli" olması için saçlarını sarıya boyamaya zorlamıştır), kocasıyla birlikte 18 Ekim 1941'de tutuklanır. Siyasetten tamamen uzak olan bu kadın kısa sürede ceza kolonisinin gerçek niteliğini çözer. Bu *sınıflandırılmış* bir toplumdur. Auschwitz'te, vücuda dövmeyle kazınan numara tutsağın giriş tarihini belirlemeye yarar. Az haneli rakamlı

tutuklular üstünlüğe sahiptirler; "milyonerler" (altı rakamdan daha fazlası olanlar) aşağılanır. Kampın toplumsal katmanlara ayrılışı başka bir toplumu anımsatır: üst katmanda (burası tutukluların % 1 ile % 2'sini oluşturur) kampa ilk gelenler, bloklara ilk yerleşenler ve tutuklu doktorlar bulunur; orta katmanda (% 10'luk bir oran) idari işleri üstlenenler bulunur; geri kalanı, kuşkusuz, yazgılarına boyun eğmeleri ve kaderci olmaları nedeniyle "Müslümanlar" denilen kesimden oluşur, Hayatta kalmak için (sivil toplumda olsa buna "başarmak" için denirdi), egemen kesimin üst katmanıyla ilişkiye girmek zorunludur. Tutuklular bunu "organizasyon" diye adlandırırlar: yükselen bir toplumsal hareketlilik stratejisi geliştirmek gerekmektetir. Margareta'nın stratejisi üç bilgi üzerine kuruludur: "kozmetik" bilgisi: kamp yöneticilerinin, hatta SS'lerin estetisyeni olur; Almanca bilgisi: kendisini bekleyenin ne olduğunu anlar; iskambil falı bilgisi: kafaları gelecekle meşgul olan SS'leri rahatlatır. Kamplarda *yolsuzluk* diz boyudur. Margareta "Kanada"ya (kampa getirilenlerin bavullarının, mücevherlerinin yığıldığı ve orada "kozmetiklerini" imal edecek malzemeyi bulduğu depo) girebilmektedir. İskelete dönmüş, görünüş olarak birbirinin yerini tutabilir olan bu insanların dünyasında, kimliğe benzer bir şey korunmalıdır: Bunun adı *kendini koyvermemektir*: "Kendilerini koyveren mahkûmların itici olduklarını farkettim hep ve bu korkunçtu." Ve nihayet, karşı konulamaz sefalete karşı bir *duyarsızlaşmaya* razı olmak. Bu çözümleme ve bu çözümlemenin dayattığı uygulama olmadığında, ölüm gelir. Gustav Mahler'in yeğeni Alma Rosé'nin başına gelen de budur, Margareta bunu şu sözcüklerle aktarır: "Ona durmadan 'Alma uyum sağlamalısın yoksa batarsın diyordum...' Alma Rosé mücadele etmeyi bilmiyordu, belki de mücadele etmek istemiyordu. Onun için burası tam anlamıyla cehennemdi. Aslında gerçekten cehennemdi ve sanıyorum artık yaşamak istemiyordu." Nitekim öldü. Yarışmayı reddetmek ölümü seçmekti. Yaşamı seçmek de en beceriksiz olanları elemekti. "Hayatta kalan sendromu"nun belirgin özelliği olan suçluluk duygusu buradan gelir. Mücadele etmeyi reddetmek, kendini ölüm duygusunun kollarına bırakmak, SS'lerin beklentisini karşılamaktı. "Psikanalitik bir bakış açısından, imha kamplarındaki tutsakların birçoğu direnmeden ölmeyi kabul ederek intihar ediyordu... SS'ler, korkuyu kullanarak hasımlarına yapmalarını istedikleri şeyleri yaptırtmayı başarıyorlardı. Milyonlarca insan imhaya boyun eğdi; çünkü SS'lerin yöntemleri onla-

"Asla zalim olmadım..." (Rudolf Hoess, *Auschwitz'in Komutanı Konuşuyor*, Julliard, 1959).

rı ölümü bir çıkış yolu olarak değil, insanlık dışı yaşam koşullarına bir son vermenin yegâne yolu olarak görmeye zorlamıştı" (B. Bettelheim).

Vladimir Bukovski *Le Vent prend ses tours* adlı kitabında Gulag'da nasıl hayatta kalınacağını anlatır: "Çevrende hiçbir şeyi görmemeyi, evini düşünmemeyi, özgürlüğü hayal etmemeyi öğrenmen gerekiyor. Öyle bir duruma gelinmeli ki, yaşam yanınızdan, paralel olarak, sanki sizi ilgilendirmiyormuş gibi akıp gitmeli." Euguenia Guinzbourg ise tepki gösterir ve mistisizmle kendini kurtarır. İnsanların öldürüldüğü, tecavüz edildiği bu kadın hapishanesinden aklında kalan şu görüntüyü anlatır: "Üzerimde ışıl ışıl parıldayan koca yıldızlarla dolu devasa bir gökyüzü uzanıyordu. Ağlamıyordum. Dua ediyordum. Tutkuyla, umutsuzlukla. Tanrım ateşim çıksın ve bilincimi kaybedeyim, gelsin unutkanlık, gelsin ölüm!" Soljenitsin, "Sokratesçi sığınak" olan toplama kampının sonunda bireyin gerçek kimliğini ortaya çıkarabildiğini düşünür, öte yandan Varlam Şalamov kampın tartışmasız biçimde ahlaksızlık eğitimi olduğunu ileri sürer. *Kolyma Anlatıları*'nda şu satırları okuyabiliriz: "Sistematik olarak birbirlerine karşı kışkırtıldıklarında tutukluların ruhu hangi kötülüklere bürünmez ki?", Kendisi de kamplardan sağ çıkmış Bruno Bettelheim, orada masum kalınarak yaşanamadığını ileri sürer: "Bir tutsak kendisine belirli bir iktidar sağlayan bir konuma geldiğinde, korumak *ve* öldürmek, nadiren birini *ya da* ötekini yapmak zorundaydı, çünkü düşmanlarını öldürmediği takdirde iktidarını koruyamıyordu. Bu, yönetici gruptan olan tutsakların konumunu ve yöntemini aşırı derecede belirsiz kılıyordu" diye yazar *The Informed Heart*'ta Toplama kampındaki tutsağın en kötü düşmanı, yanındaki esaret arkadaşıydı. Yönetici grubun üyesi, orada, ötekinin ölümüyle hayatta kalır; onu suskunluğa itecek olan, buradan kurtulduğunda hiç yakasını bırakmayacak suçluluk duygusunun kaynağı budur. Çoğunluğu özyönetime sahip olan bu kamplarda, hiyerarşiye bağlı tutsaklar, yüksek görevlerin –yani SS'lerin emirlerinin– uygulayıcıları olarak yeni kimliklerine ancak "güçleri, eğitimleri ve ince kültürleri nedeniyle topluma daha yararlı olduklarını gösteren, yüzyıllar boyunca hep yönetici sınıfa özgü iddia" yoluyla kendilerini doğrulayarak katlanabiliyorlardı (B. Bettelheim). Ama bir tür sirayet etme ya da benzeşleşme yoluyla –insan doğasının vazgeçilmez bir bileşeni söz konusu olmadıkça– "Müslümanın" kendisi de bir suçluluk duygusuna kapılıyordu. *Yaşam*

ve Yazgı'da Vassili Grossmann Loubianska'da tutuklu eski bir çekisti şöyle konuşturur: "Biz çekistler, üstün bir sav ortaya koyduk: dünya üzerinde masum insan yoktur. Her birey mahkemeye çıkmayı hak eder. Hakkında bir tutuklama emri çıkarılan her kişi suçludur. Herhangi birisi için bir tutuklama emri imzalanabilir. Yaşamlarını başkalarının tutuklama emrini imzalamakla geçirenler de buna dahildir."

İmha memurları

Korku filmlerinin bizlere gösterdiği gibi yok etmenin en üst düzey sorumluları "canavar" mıydılar? Bunun yanıtı –olumsuz olduğu için– dehşet vericidir: onlar disiplinli, öncelikle düzen ve verimlilik kaygısı güden memurlardı. Ama burada özel bir tür verimlilik söz konusuydu: en kısa zamanda en fazla insanı en gizli biçimde ortadan kaldırmak, bu, titiz bir örgütlenmeyi gerektiriyordu. Bu konuyla ilgili olarak, yalnızca iki belgeyi buraya alacağız. İnfazından önceki haftalarda Auschwitz'in komutanı Rudolf Hoess anılarını kaleme almıştı.[5] Sözü ona bırakalım: "Benim yolum önceden çizilmiş gibiydi, çünkü babam din adamı olacağıma yemin etmişti [...]. Babamın, güce bütünüyle boyun eğilmesi gerektiğini öğütlediğini hatırlıyorum [...]. Duyarlı insanlarla, bir gülümseme, bir kafa işareti, sevecen bir sözcük yoluyla mucizeler elde edilir [...]. Vicdanen, bir mahkûmun zorlu hayatını bizzat fazlasıyla yaşamış biri olarak, kampa kapatılanlara fazlasıyla yakın hissediyordum kendimi [...]. Eicke ise şöyle söyler: "Bir SS, devlete ya da Adolf Hitler'in düşüncelerine karşı başkaldırıyorsa ebeveynini bile ortadan kaldırabilmelidir." [...] Karım genellikle beni tahammül edilmez buluyordu. Artık yalnızca işimi düşünüyordum [...]. Tutuklanışımın ardından, emirlere uymayı reddedebileceğimi ya da hatta, gerektiğinde Himmler'i öldürebileceğimi söylediler. Böylesi bir düşüncenin binlerce SS subayından birinin bile aklından geçmiş olabileceğini sanmıyorum [...]. Reichsführer sıfatıyla Himmler dokunulmazdı [...]. Bu alışılmadık ortam içerisinde küçük yaştaki çocuklar genellikle ağlamaya başlıyorlardı. Ama anneleri ya da komandoda görevli adamlar (toplama kampının işleyişinden sorumlu, kamptaki tutsaklardan oluşturulan birimlerin adı) tarafından teskin edildikten sonra, gaz odalarına oynayarak ya da birbirlerine takılarak, kollarında bir oyuncakla gidiyorlardı [...]. Kitle halinde imhaya başlandığında, Auschwitz'te kendimi mutlu hissetmedim. Kendimden memnun değildim. Çalışmaktan bitkin düşmüş bir durumdaydım, astlarıma güvenemiyordum ve şeflerim tarafından ne anlaşılıyor ne de dinleniyordum. Herkes 'komutanın çok şa-

Adolf Eichmann. Çokuluslu bir şirketin üst düzey yöneticilerinden midir? Hayır. Sıradan bir kariyer düşkünü mü? Evet. Ama onun sıradanlık alanı kitle imha sisteminin üretilmesiydi.

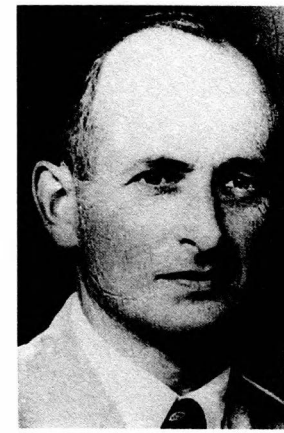

hane bir hayatı var' derken, ben gerçekten de pek imrenilmeyecek bir durumda bulunuyordum [...]. Asla zalim olmadım ve asla kötü muamelede bulunmadım [...]. III. Reich'ın devasa imha makinesinin bilinçsiz bir dişlisiydim. Makine parçalandı, motor yok oldu, ben de öyle olmalıyım. Dünya bunu istiyor." *Eichmann Kudüs'te* kitabında, Hannah Arendt, kendisine bütünüyle yeni bir gerçek olarak görünen şeyin "Eichmann'ın normalliği" olduğunu söyler. Ne sapık ne de sadist olan Eichmann, kendisinin Kant'ın ahlak ilkelerine bağlı olduğunu düşünür. Eichmann kariyercidir kuşkusuz, ama "yerine geçmek için kesinlikle üstünü öldürmezdi [...]. Ne yaptığının hiçbir zaman farkında olmadı [...]. Kötülüğün sıradanlığı buna dayanır" ve sadizmden daha korkunçtur. Bilinçsizlik bir araya gelen yıkıcı bütün içgüdülerden daha çok zarar verebilir ve herkeste kendini gösterebilir, "bu da suçluyu aklamaz ama kolektif suçluluk savını da doğrulamaz".

Margareta, SS'lerin yok etmek için belirli bir sayıda tutuklu istediklerini anımsatır. Bu uğursuz kontenjanda yer almamak için birazcık gücü bulunanlar yerlerine bir başkasını koyuyorlardı. Şu sürekli kafaya takılan sorunun –ki bu hayatta kalan sendromunun özelliğidir– kaynağı budur: "Neden ben değil de öteki?" "Toplama kampının havası ondan kaçabilenlerin bile yakasına yapışır." Margareta bir gün, tabancasını masanın üzerine koymuş olan Doktor Mengele'yle karşı karşıya bulunduğunu anlatır. Onu vurmayı düşünmüştür, ama hiçbir isyanın mümkün olmadığını, suçlu her doktorun yerine bir başkasının konulabileceğini bilerek bundan kaçınır. "Sürekli aşağılanma, tam bir güçsüzlük, korkaklık duygusu, yalnızca hayatta kalmanın önemli olduğu bir durumda, her türlü gururu ve insanın kendine gösterdiği saygıyı kemirir" (G. Botz ve M. Pollak). Hayatta kalan kendisinin burada bulunmasını sağlayan insanlıktan çıkmanın derecesi konusunda kendisini sorgular. *Kolyma Anlatıları*'nda Şalamov, insanlıktan çıkmanın nerede bittiğini, *ölü* insanın nerede başladığını soruşturur: "En korkuncu, hırsızların ahlakı onun yaşamına uygulandığında, insanın bu aşağı tabakanın kendi yaşamına girip yerleştiğini, hem de sonsuza dek yerleştiğini hissetmeye başladığı andır [...]. Bir insan olarak mı kalmıştır, yoksa öyle değil midir?" Alman kamplarından kurtulmuş, *Baylar Bayanlar, Gaza Lütfen* başlıklı bir anlatıyı kaleme alan Polonyalı yazar Tadeusz Borowski, hayatta kalmış olmaya ve yeni halk rejimine bağlı kalmaya tahammül edemez: gaz musluğunu açarak 1 Temmuz 1951'de intihar eder. Toplama kampı dünyası –dün de bugün de– yalnızca "gelişmiş" ölümün

kurumlaştırılması değil, unutmanın da örgütlenişidir. Hannah Arendt şöyle yazar: "Batı dünyası bu noktaya dek, en karanlık dönemlerde bile, öldürülen düşmana hatırlama hakkı tanımıştır [...]. Akhilleus, Hektor'un cenaze törenine gittiği ve Kilise aykırı düşüncede olanları insanların belleğinde canlı tuttuğu içindir ki her şey yitirilmemiştir ve asla yitirilmeyecektir. Toplama kampları, ölümün kendisini anonim kılarak [...], ölümü anlamından, yaşanmış bir hayatın sonu olma anlamından sıyırdı." "Bireyin asla yaşamadığı gerçeğini tasdik etmekten" başka bir şey yapmayan böylesi bir ölüm, ölümün ölümüdür: unutkanlığın organizasyonu, bellek yitiminin kurumlaşmasıdır. Totaliter yönetim belleği olmayan bir toplum yaratma eğilimindedir. Totaliter yönetim, dönemi yaşayanların ve onlardan sonrakilerin anılara yeğ tuttukları dehşetin yadsınmasında beklenmedik bir taraftara kavuşur. "Anna Frank anne babası Auschwitz'e inanmadıkları için öldü. Ve onun öyküsünün bu kadar ilgi çekmesinin nedeni, bizim gözümüzde bu öykünün Auschwitz'e dair her türlü gerçeği üstü kapalı olarak yadsımasıdır" (B. Bettelheim). Bununla birlikte, bu suskunluk komplosu başarısız olmuştur. Kuşkusuz Auschwitz'den, "Tanrı'nın çöküşünden" (M. Buber) sonra teolojiyi (erekbilim) yeniden düşünmek gerekti. Kolyma'dan sonra, sosyalizmi, ilerleme fikrini, teleolojiyi yeniden düşünmek gerekti. Canavarlığı inkâr edenler de eksik olmadı. Dün, Étienne Fajon 26 Ocak 1949 tarihli *Les Lettres Françaises*'de Kravchenko davasıyla ilgili şunları yazıyordu: "Çökmekte olan büyük Fransız burjuvazisi [...] Washington'da üretilmiş iğrenç kuklayı bir çiklet ya da kurutulmuş et kargosunu alırkenki uysallığı ile alıyor." Bugün ise Prof. Faurisson "soykırım söylencebilimcileri" diyor. Ama hayatta kalanlar olup biteni anlattılar ve "doğal" ölüm vakti yaklaştıkça bundan daha da çok söz ediyorlar; yalnızca iz bırakmak için değil, aynı zamanda bu cehennemin olası geri dönüşü konusunda uyarmak ve onun sürekliliğini dile getirmek için anılarını yayınlıyorlar, çünkü bu cehennem hâlâ dünya üzerinde. "Dachau'dan uzaklaştıkları anda, Robert L. konuşmuş [...], bunun üstüne ölmeden her şeyin söylenmesi için anlatmaya koyulmuş. Robert L. kimseyi hiçbir ırkı, hiçbir halkı suçlamamış, insanoğlunu suçlamış. Dehşetten can çekişir, sayıklar bir halde çıktığında bile Robert L. kimseyi suçlamama özelliğini korumuş, tabii insanlık tarihinde gelip geçici olan hükümetler dışında." (M. Duras, *Acı*).*

* Marguerite Duras, *Acı*, çeviren: Orçun Türkay, Sel Yayıncılık, 2007.

"Doğrusunu söylemek gerekirse, acıya karşı isyan ettiren, acının kendisi değil, acının anlamsızlığıdır [...]. Gizlenen, açığa çıkarılmamış ve tanığı olmayan acıyı dünyadan kovabilmek için, onu iyi niyetli bir biçimde yadsıyabilmek için, tanrılar icat etmeye neredeyse zorunlu olduk."
NIETZSCHE, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*

16. yüzyılda, Nicolas Eymerico'nun, *Directorium Inquisitorum*'daki işkence talimatlarını yorumlayan İspanyol Francisco Pena şöyle yazar: "Hukuk hangi tür işkencenin uygulanması gerektiğini söylemez: seçim, yargıcın tasarrufuna bırakılmıştır [...]. Çok çeşitli işkence türü tasarlamış olan yargıçların sayısı az değildir [...]. Bana gelince, eğer düşüncemi sorarsanız, bu tür buluşların, biz hukukçulardan ve teologlardan çok cellatların işi olduğunu söylerim size." Hobbes, sonra Montesquieu ve Voltaire o dönemde meşru bir yargı usulü olan işkencenin ilk sorgulamalarını yapmışlardır. Bugün, hiçbir ülkenin anayasası işkenceyi meşru kılmaz ve işkence uygulamamış ülkelerin sayısı iki elin parmakları kadar azdır. Metinler, işkence taşeronlarının gündelik etkinliklerini gizleyen aldatmacalardır. "Kangren" sözcüğü, Cezayir'deki "düzeni sağlama" operasyonları sırasında ortaya çıkar, bunlar demokratik bir devlet çerçevesinde gerçekleştirilen özenli operasyonlardır. İşkenceden söz etmek için tarihçi, görece bir zarar görmeden hayatta kaldıkları ve hatırlayabildikleri için hâlâ konuşabilenlerin tanıklıklarını derlemeyi görev edinmelidir; aynı zamanda hep kapalı kalan işkencecilerin de tanıklıklarını derlemelidir. *Shoah*'da Claude Lanzmann bunu başarmıştır. Geriye bunları okumaya tahammül edilmesi ve kendini engizisyoncuların engizisyoncusu yerine koymadan yazmak kalır. İşkencenin tarihi, sırrın, çifte bir sırrın tarihine aittir: sırrı ortaya çıkarmak için işkence yapılır, ama işkence yapmış olmak da bir sırra dönüşür.

İşkence hükmetmenin bir aracıdır: itiraftan çok pis işlerin yerine getirilmesini aracılara bırakan ve böylece onurunun korunduğunu düşünen İktidar'ın sürekliliğini sağlayan bilgilerin arayışındadır; bu konuyla ilgili yayılan söylentilerle, potansiyel düzen karşıtlarını caydırır. Söylentinin gizlilik derecesi, en başta okurlarının duyarlılığını göz önüne alan basının işbirliğiyle belirlenir. Gazetelerin sorumluları, tirajların *trend*'inden, peynir ya da radyo cihazı gibi tüketime yönelik ürünlerden gözlerini ayırmazlar. Ne kadar güçlü olursa olsun, bir basın kralı okur-

İlk basamakta Ceza Yasası'nın 12. maddesi yazılıdır: "Her idam mahkûmunun kafası kesilecektir", Gide'e göre sözcelemenin kusursuzluğudur bu. 12 sayısının geri dönüşü: İbrani halkının 12 kabilesi, gökteki Kudüs'ün 12 kapısı, Apokalipsis Kadını'nın tacındaki 12 yıldız, 12 havari, yılın 12 ayı vb. 12'den sonra 13 gelir, uğursuzluğun ve ölümün sayısı. Neden? (Michel Journiac, *Piège pour une exécution capitale*, 1971).

ların beklentilerini tatmin etmek zorundadır: eğer onların düşleri kendisininkilerle özdeşse, bu onun yararınadır, haberin ne olması gerektiği konusunda başka bir düşünceye sahip olanlar başlarının çaresine bakmalıdır. Sömürge savaşları döneminde (fetihler ya da sömürgeleşmekten kurtulma olsun), iki temel nedenden ötürü gazeteler işkenceye pek yer vermediler: birincisi, devlet aygıtı/basın lobilerinin gizli bir birlik oluşturması; ikincisi, ürünlerin üretim/tüketim etkileşimidir. Fransız Devrimi'nden bu yana işkencenin varlığını sürdürmesini araştıran Pierre Vidal-Naquet, nüfus içerisinde, sayıları kalabalık marjinal bir kitlenin her zaman varolduğunu belirtir; bu kitleye karşı her türlü aşırılığa izin verilmiş ve bu davranışlar, genel bir kayıtsızlık içerisinde her gün uygulanmıştır: bunlar mevsimlik işçiler, yersiz yurtsuz insanlar, göçmenler, sömürge sakinleri, hatta Fransız uyruklu işçilerdir. Siyasal söylemlerde uzun uzun sözü edilen insan hakları, hiçbir zaman bütün insanların hakları olmamıştır.

Tecrit ve işkence

İşkence herkesin aklına iki soru getirir, bunlardan birisi apaçıktır, ötekisi ise o kadar değil. Apaçık olanı mı? "İşkence altında sır tutabilecek miyim?" sorusu. Daha belirsiz olan soru mu? O da şudur: "Öğrenme, bilme, onu görme itkisine kapılırsam işkenceci mi olurum?" Yüzlerce kişinin canına kastedecek olan eylemin sırrını elinde bulunduran o teröristi, her ne olursa olsun "konuşturmak" zorunda değil miyim? Eğer hasımlarım mücadele arkadaşlarıma işkence ediyorlarsa, intikam arzusundan kaçınacak mıyım? Ölümüne işkence edilen bir çocuğun anne babası işkenceciye işkence etme isteğine karşı koyabilecekler mi? Peki ya bu yollardan geçerken, ben de işkenceciye dönüşürsem, bundan zevk alacak mıyım acaba? Ya da –ki bu en kötüsü– bundan zevk almak bir alışkanlığa mı dönüşecek? İşkenceden kurtulan kişi, bundan böyle ötekine nasıl bakar? En yakın, en çok sevilen, en çok seven varlığa bile? (Kadın ya da erkek) Ona benim saklandığım yeri söylemesi için işkence yapılsa konuşacak mıdır? İşkence bizi, kimliğin gizemi (Ben kimim? Öteki kim? Biz kimiz?) karşısında yanıtsız ve sessiz bırakır. İdam cezası gibi işkence de ya bütün olarak kabul edilir ya da bütün olarak reddedilir. Hoess ve Eichmann'ı bağışlamak mı gerekirdi?

İşkenceciyi güdüleyen bu bilme istenci, onu, "deneyler" yapan (örneğin diri hayvanları kesen) bilgine yakınlaştırır ve bilginin uzmanlığı, kurbanı öte bir yerde tutması için ona gereklidir: "ölümün berisinde, duyarsızlığın berisinde, baygınlığın berisinde, çılgınlığın berisinde" (P. Pachet). Ocak 1985'te, Uluslа-

rarası Af Örgütü'nün Fransa temsilciliği Paris'te "Tecrit ve İşkence" konulu bir sempozyum düzenler. Adli tıp doktoru Nicole Lévy, işkencenin amacının işkence görenleri yalnızca konuşturmak değil, aynı zamanda –ve özellikle– onları susturmak, kimliklerinden ve konuşma özgürlüğünden yoksun bırakmak olduğunu ileri sürer. Özgürlüğe kavuştuktan sonra konuşamayacak durumda olan ve kendi suskunluklarına katlanamayarak intihar edenlerin sayısı çoktur. Doktorlar başka hasarları da gayet iyi bilirler: fobik kaygı, kronik depresyon, hafıza kaybı, uykusuzluk, kâbus, iktidarsızlık, yeniden uyum sağlama güçlüğü. Kimi kurbanlar çocuklarının bağırışlarına ya da sevgililerinin okşamalarına tahammül edemezler, özellikle delirmekten korkulur. "Bu insanlar bizlere hep şunları söyler: Beynim hasar görmüş, kendimi tanıyamıyorum" (Dr. Inge Kemp-Genefka, İşkence Kurbanları İçin Rehabilitasyon ve Araştırma Merkezi Başkanı, Kopenhag). "Her sabah insan işe kendini gözlemlemekle, kendinde delilik işaretleri aramakla başlar. Dokuz yıldır Fransa'dayım. Tanıklığımı yinelemek bir işkenceye dönüşüyor [...]. Tanıklığım yeniden beni sarmaya başlayan o delirme korkusuna bağlı" (SSCB'de bir yıl gözetim altında olan N. Gorbanevskaya). İşkenceyle nasıl yaşanır ve işkenceden sonra nasıl ayakta kalınır? Belki de şimdiki zamanı unutarak. "Sevgi ve değerlerle dolu bir öncesinin olduğunu anımsamalıydı. Ancak ve ancak bu önceki yaşamı koruyarak bir sonrasını yaşayabilecekti... Eğer varsa tabii. Sevgiden yoksun, nefret dolu, sanki olası tek yaşam buymuş gibi olan şimdinin insanı yutmasına izin vermemeli" (İsimsiz bir tanıklık).

En kötünün olabilmesi kesin mi, peki Orwell yeni bir Musa Peygamber mi? 1970'li yıllar Latin Amerika'da terörün yerleştiğini gördü ama 80'li yıllar Arjantin, Uruguay ve Brezilya'da hukuk devletinin yeniden kuruluşuyla öne çıktı. Yalnızca okul kitaplarında övülen hastanelerin ve yolların yapılmasıyla gelen sömürgeci girişim, vesveseli ruhları hiç heyecanlandırmamıştı. İkinci Dünya Savaşı, Nazi kampları, Gulag, gözaltında kayıplar, Cezayir ve Vietnam savaşları milyonlarca birey tarafından içselleştirilmiş olan ortak bir suçluluk duygusunu doğurdu. "İstediğimizi yapmıyoruz, ama yaptıklarımızdan sorumluyuz" diye yazıyordu Sartre. Tek bir örnek vermek gerekirse, Uluslararası Af Örgütü'nün üyeleri yapılmış olanlardan kendilerini sorumlu tutarlar. Aya çıkan, yapay kalbi icat eden, ortalama ömrü onyıllarca uzatan, ama yanındakine işkence yapmak, psişizmini yıkmak ve "zihnini bulandırmak" için giderek geliş-

Bu, Hıristiyan topraklarında her yerde varolan, acı çeken İsa'nın resmidir. Engizisyon mahkemelerinin yakılmaya mahkûm ettikleri dinsizlere, cadılara öpmeleri için verilirdi. Neden kurban cellat olur? İnsan neden hep insanın ölümünü arar? Otto Dix'in 1948'de yaptığı bu İsa resmi, kuşkusuz, bir Hıristiyanlık imgesinden çok, sonsuzluğun değil de şu yeryüzündeki sonsuz kıyımın bir eğretilemesidir. (Otto Dix, *Çarmıha Gerilme*, 1948. Darmstadt, Hessisches Landesmuseum.)

kin, etkili ve çoğu kez iz bırakmayan yöntemler bulan insanın çokgörünümlülüğüdür bu.

Kimlik muamması

"Zihni bulanmış" kişi

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen otuz yıl boyunca, Fransız ailelerinin yaşam düzeyi (toplumsal eşitsizlikler aynı kalırken) dörde katlandı. Tarihte ilk kez böyle bir olay meydana geliyordu. İnsanlar öylesine şaşırmıştı ki bundan "mucize" olarak söz edildi, bu sözcük ayrıca Batı dünyasının öteki ekonomileriyle karşılaştırılabilen icraatları da ifade ediyordu. Bunun üzerine eski Prometheus söylencesi yeniden canlandı ve kibre yol açtı. İşleri ve insanları sürekli biçimde daha iyiye gitmeye yönlendirebileceklerini iddia eden ekonomistlerin ve teknokratların kibriydi bu; kendisini fütürist sitenin en önemli dengeleyicisi ilan eden Le Corbusier'nin simgesi olduğu şehirci bir kibir; uygulamaları, ortalama ömrün uzamasını sağlayan, ki bunun sınırsız olduğu düşünüldü, doktorların kibri. Yalnızca doğal felaketler (büyük salgınlar, iklim felaketleri vb.) denetim altına alınmakla kalmadı, karar odaklarının bilgisi, toplumsal mekanizmaların artan karmaşıklığına egemen olur gibi göründü. 1980'li yıllardan başlayarak, yelkenleri suya indirmek gerekti. İşsizliğin büyümesi, ödeme gücü olmayan bir talebe yönelik üstel artıştaki bir üretimle karşıtlık oluşturdu; mutluluk saçan yerleşim merkezleri gürültülü, güvenliğin olmadığı ve şiddetin kol gezdiği toplu konutlara döndü; akıl hastalıkları devam etti, nöroleptik ilaçlar delileri iyileştirmedi, sakinleştirdi. Bu durumda sanayi toplumlarının, zenginlere olduğu kadar yoksulların karşısına da kimlik muammasını koyan kargaşalı bir evreye girip girmediği sorusu sorulabildi.

Eskiden insan, yaşamı boyunca aynı mesleği icra ediyordu ve çoğu zaman aynı meslek babadan oğula geçiyordu. Üretim yöntemlerinin (robotlarla üretim, idari işlerin otomatizasyonu, bilgisayar destekli eğitim vb.) "sürekli devrimi" çalışanı bitmek bilmeyen meslek içi eğitimlere zorlar. İşsizlik, bütün sosyoprofesyonel kategorileri tehdit eder ve vurur: ücretli işçi robotlar yüzünden işinden olur, çiftçi çok sınırlı olduğu için kârlı olmayan babadan kalma bir araziyi satmak zorunda kalır, Güneydoğu Asya'nın rekabeti yüzünden küçük ve orta ölçekli bir işletme sahibi batar vb. Kısa vadede yeniden iş bulma umudu olmaksızın, bugünden yarına işinden olma, işte bu dramatik bir

kimlik değişimidir. Bu "kriz", durumu nitelemekte yetersiz kalan bu sözcüğü kullanmak gerekirse, dayanışmanın dağılmasına yol açar. Gençlerin oluşturduğu toplulukların içerisinde "her koyun kendi bacağından asılır" düşüncesi giderek daha baskın çıkar. Bir iş peşinde midirler? Buna dair bilgi gizli tutulur. Sosyalist ülkelerde, günlük yaşamın zorlukları o denli büyüktür ki, tabii ki "her koyun kendi bacağından asılır". Yiyecek arayışını, siyasal tedirginliklerin savuşturulmasını yönlendiren, dostluktan çok işbirliği ağlarıdır. Sözümona sınıfsız toplum temkinli bir egoizme varır. Kapitalizm gibi. Yani, Pareto gibi konuşmak gerekirse, "sapmaların" etkisi azdır; siyasal sistem ve onu meşrulaştıran ideoloji ne olursan olsun, insan aynı kalır (Rousseau'cu olmaktan ziyade Hobbes'çudur). İşsizliğin getirdiği travma öylesine güçlükle aşılabilirdir ki toplumsal yükselişte olmasalar da en azından yaşam düzeyinin iyileştirme yolunda olan bireyler söz konusudur, bunlar riske girerek –konut/araba/televizyon üçlemesini elde elde etmek için poliçeler imzalayarak– geçici olarak sahip olunmuş arzulanan bu mallardan yoksun kalabilirler. Ücretlendirme de –işsizlikten daha az dramatik bir durumdadır– bir kimlik sorununu ortaya koyar. Arkaik-kapitalist üretim (zanaatkârlar) ve dağıtım (küçük esnaflar) sektörlerinde, aile birliğiyle üretim birliği arasında bir kaynaşma vardı. Ücretli işçi çalıştırmak bunu bozar, geleneksel rolleri değiştirir, ikili iç/dış bölünmeleri devreye sokar. Poujadizm ve bunun yalancı ayakları (*pseudopod*), bu kültürel devrime karşı bir başkaldırı olarak yorumlanabilir.

Adlandırılamayan

20. yüzyılın başında Pareto (bir Katolik), Durkheim (bir Yahudi), Weber (bir Protestan) dini değerlerin zayıflamasıyla entropi tehdidi altında olan bir dünyadaki kimlik sorununu ortaya atarlar. Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana insanlık hayale sığmayacak şeylerle karşılaşmıştır: Verdun çarpışmaları, ceza sömürgeleri, evrensel kangren. İnsan, umutsuzluğa kapılmak için ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana "nesnel" nedenlere sahip oldu. Bugüne dek "patırtı ve şiddet" ender görülen şeyler olarak düşünülebiliyordu. Teknik ilerleme bunu ortadan kaldırdı. Her insan yiyecek, giyecek ve konut elde edebiliyordu. Ama yoksulluğa karşı kazanılan bu zafer dünya ölçeğine yayılmadı: üçüncü ve dördüncü dünya açlıktan ölmekte. Üretim fazlası denize atılmakta. Ama umut etmek için hâlâ bir neden var denebilir: 1950'li yıllardan bu yana, insanın dünyayı yok edecek gücü vardı, fakat bunu yapmamıştı. Korku, insanlığı kıyametten kurtarmıştır. Saldırganlığın misilleme korkusuyla sınırlan-

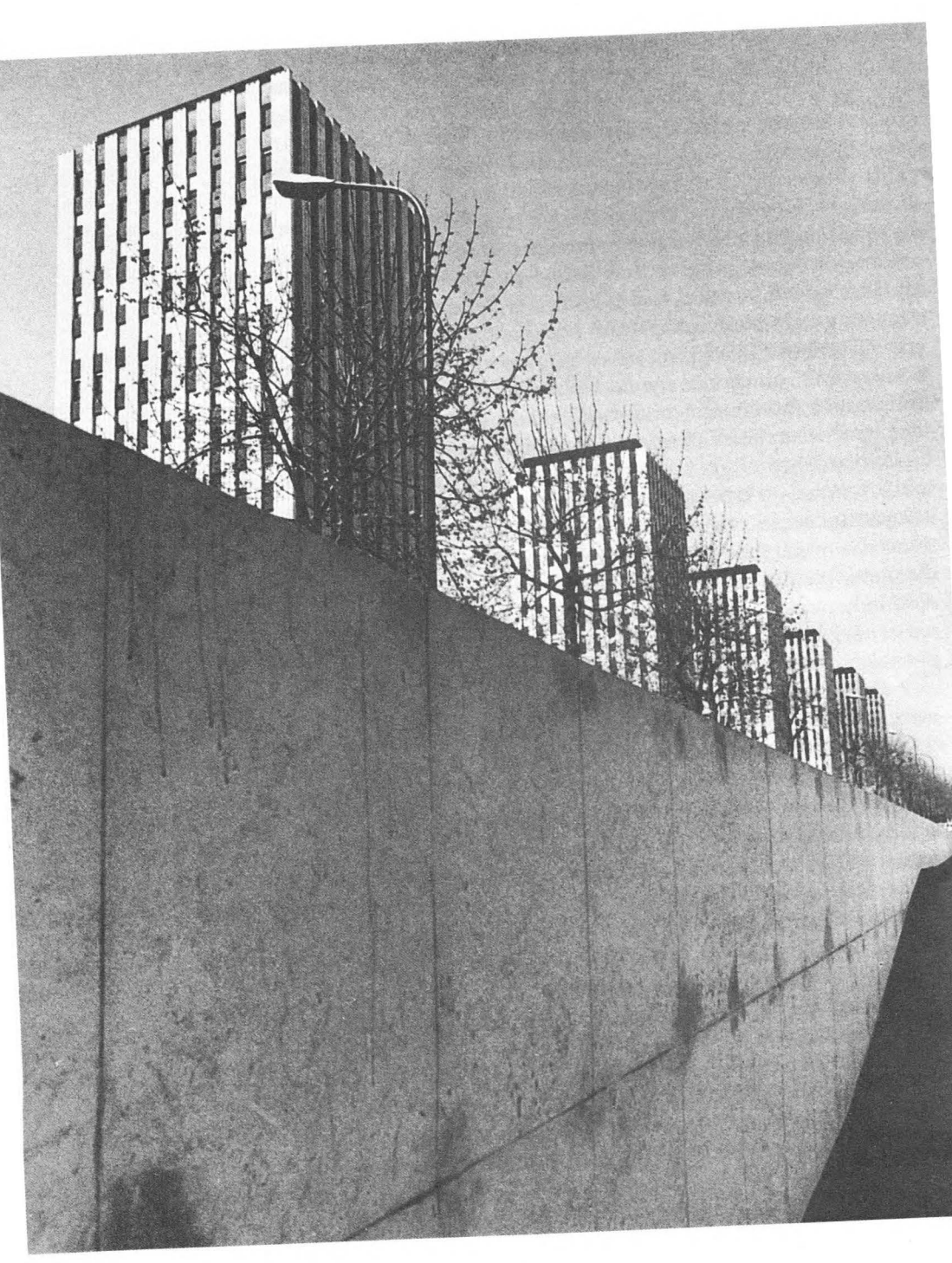

mış olması insanlar için olduğu kadar uluslar için de doğrudur. Böylece dünyaya bencillik ve korku egemen olur. Bu "adlandırılamayan" içerisinde bundan böyle bizler ne teleoloji (erekbilim) ne de eskatoloji (ahiret bilim) olmaksızın, günü gününe yaşarız. Gauguin tarafından sorulan biraz safça soruya, *Nereden geliyoruz? Biz kimiz? Nereye gidiyoruz?* sorusuna bilim şu yanıtı verir: "Siz maymundan geliyorsunuz, çokbiçimli sapkınlarsınız ve ölüme gidiyorsunuz." Ama bilim bu güzergâha bir anlam vermez. Toplumun önü tıkanmış mıdır? Hiçbir zaman bu kadar hızlı değişim geçirmemiştir. Belki de tıkanan felsefeden, daha doğrusu yok olan felsefeden söz edilebilir. Görünüşe bakılırsa ne Yahudi soykırımı ne de atom bombası, insanı dünyayı ve dünyada kendini yepyeni bir biçimde (ya da asla söylenmemiş biçimde) düşünmeye itmiştir. Tam tersine, ders programlarından çıkarılan, yükseköğrenimde daha marjinal hale getirilen felsefe, artık kimseyi ilgilendirmez – ya da neredeyse hiç kimseyi. Bunun nedeni belki de ontolojinin metafizikten yola çıkılarak ele alınması, gözlerimizin önünde olup bitende kök salmayı reddetmesidir. Örnek mi: akıntıda sürüklenen *boat people*, "gettolaştırılan", hatta kıyıma uğrayan Güney Afrikalı siyahlar, birbirlerini öldüren Lübnanlılar, "kaybolan" Güney Amerikalılar, açlık çeken Sahralılar, Gulag, "Ölüler Evi"nin bitmek bilmez acısı. 1985 yılında Avrupa "bir tür barbarlığa karşı kazanılan zaferin 40. yılını kutlar. Geriye başka barbarlıklar kalmıştır" (B. Frappat). Bu "yönünü kaybetmiş" dünyada (etimolojik anlamda şaşırmış, yani güneşin nereden doğduğunu bilmez durumdaki dünyada), insanoğlu, statüsü, rolü ve işlevi ne olursa

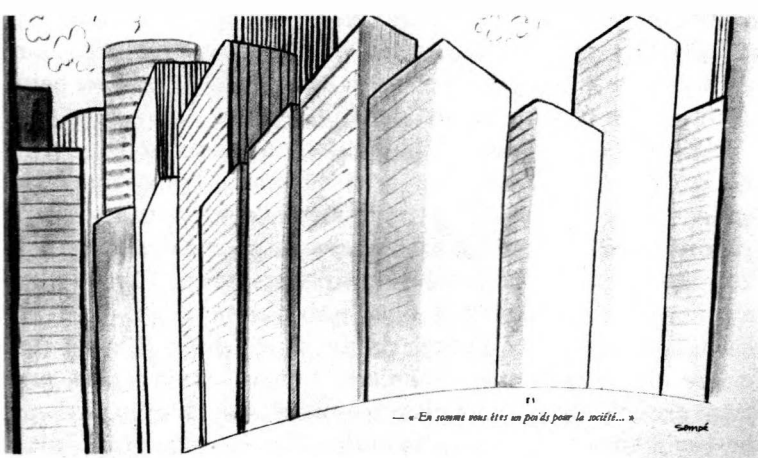

"Çalış, özellikle düşün, düşünceni yoğunlaştır, biliyorsun ki küçük güzel parçacıklar hiçbir işe yaramaz; birlik, birlik, her şey burada yatar. *Bütün*, işte bugün herkeste, küçüklerde olduğu gibi büyüklerde de eksik olan bu"
(Flaubert, *Yazışmalar*).

"Belli belirsiz ve baş edilemez bir bulantı sürekli olarak bedenimi bilincime açıyor"
(Sartre, *Varlık ve Hiçlik*).
(Sempé'nin bir deseni,
© C. Charillon-Paris.)
[Karikatür yazısı: – *"Sonuçta sizin toplumda bir ağırlığınız var..."*]

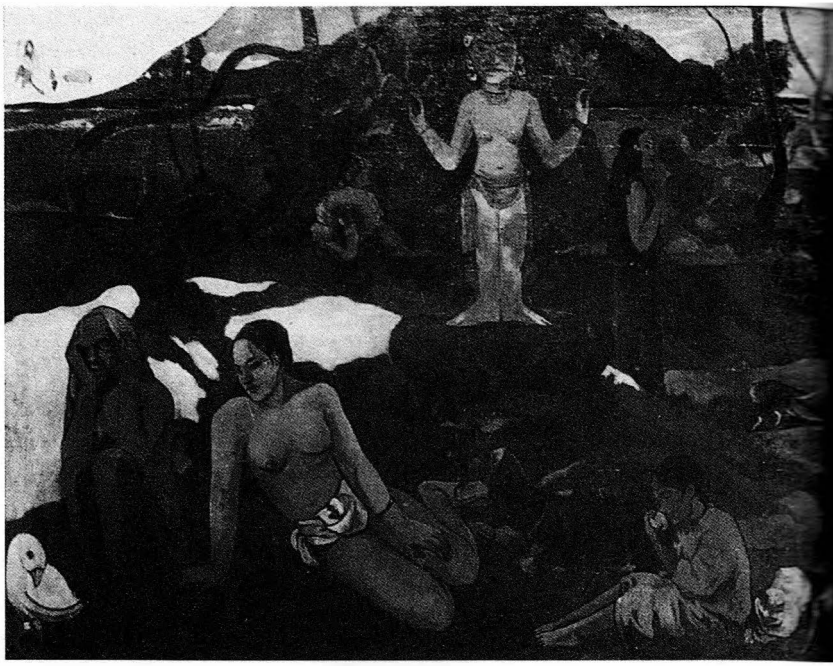

Gauguin'in, belki "safça" ama her zaman yanıtsız kalan sorusu şuydu: "Nereden geliyoruz? Biz kimiz? Nereye gidiyoruz?" Üçüncü sorunun yanıtını almakta aceleci davranan Gauguin, 1897'de şimdi Boston Müzesi'nde bulunan bu çok büyük resmi (1,70 m x 4,50 m) bir ayda yaptı ve "harikulade bir dozda arseniği" yuttu. Beş yıl daha yaşadı.

olsun, asla olmadığı denli yalnızdır, seçim güçlüğüyle karşı karşıyadır. İkinci Dünya Savaşı, gerçekten de, organizasyon eleştirisini öğretti. Artık "masum" kalmak için itaat etme zorunluluğunu öne sürmek yeterli değildir. 1940'ta "18 Haziran zaferinin adamına" ya da "Verdun galibine" itaat etmek mi gerekiyordu? Hem Katolik, hem monarşik hem de Jakoben olan şu Fransa'da ne yapılması gerektiğini söyleyen bir aracı olmuştu her zaman. Hem saptayıcı hem de emredici, yazılı olmayan bir yasa vardı: "Herkesin kendi yeri vardır; herkes yerinde durmalıdır." Şimdinin karmaşıklığı aracıyı ortadan kaldırdı ya da onu bir haine dönüştürdü. Ama hangi tarihten itibaren?

"Sözde-olan"ın dünyası mı?

Kimlik sorunu pek de dramatik olmayan bir yolla, çağdaşlık modeli diye adlandıracağımız durumda, Fransa'nın yerleşimiyle beliren yeni bir ayrımla, kırsal/kentli ayrımıyla ortaya konulur. 20. yüzyıl başında Fransızlar göçmenlerinkine benzer deneyimler yaşadılar. 1914'te siperlere gelen "tüylü"ler, bu siperlerden değişmiş (dile, giysiye, beslenmeye vb. özgü) bir *habitus*'la ayrıldılar. Kentlere doğru kaçış ve kırsal kesimdeki evlere ulusal medyatik sistemlerin sızması etkilerini gösterir: taşra ağzı giderek daha az konuşulur, bölgesel kimlik kaybedilir, başta burjuva ve kentli (özellikle Parisli) çevrelerden çıkan

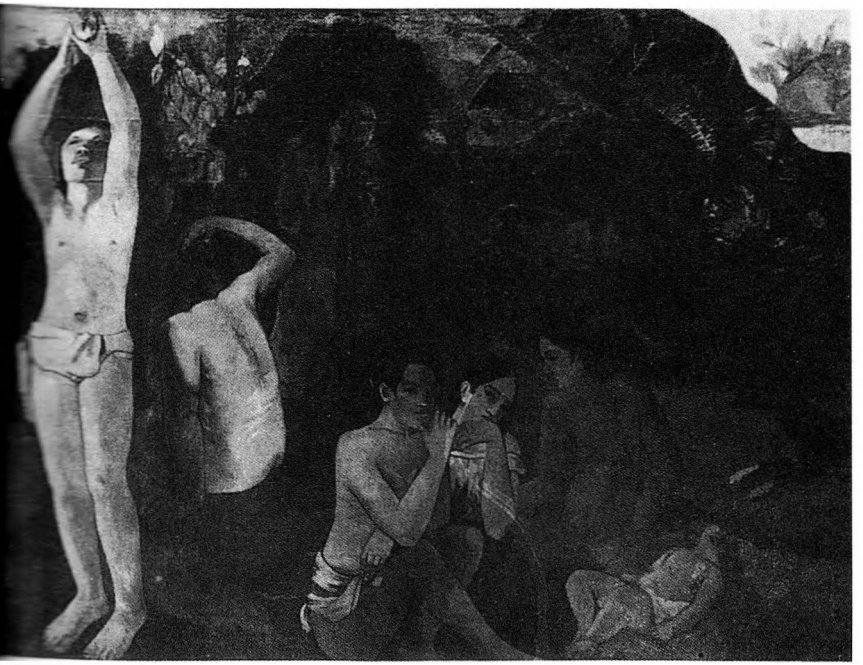

değerler ve tarzlar "özümsenir". Tepkisel olarak, bu tekbiçimleşmeye karşı 1970'li yıllarda kültürel bölgecilik gelişir. 1920'li yıllarda –ve hatta on yıl sonra, büyük ekonomik çöküşle birlikte– insanlar her şeyden önce yaşamaya, işini korumaya, yaşam seviyesini ayakta tutmaya çalışıyordu. Yaşam düzeyinin yükselmesiyle birlikte ancak kültürel duyarlılıklar açığa çıkar, ortak bellek etkili olur, çoğunlukla yalnızca yaşlı insanların konuşabildikleri bir dile karşı duyulan özlem kendini belli eder. Kaynağa dönüş hem bir ihtiyaç, hem de bir moda olur. Turizm buna katkıda bulunur, tabii belirsiz değildir bu. Kentliler, ikinci ikametgâhlarında bugünün konforuyla dünün âdetlerini bir arada görmek isterler. Yöre sakinleri (yerliler sözcüğünü kullanmaya cesaret edilemez) bu beklentiye cevap verirler. Gilbert Trigano'nun dâhi yaratıcısı olduğu "sözde-olan"ın (*pseudo*) dünyası doğar. Alpler'deki dağ evlerinde, kayak öğretmenleri Savoyard usulü fondü yenilebilen içki evleri ya da lokantalar açarlar. Bugün makineyle kesilen tahta kiremitler dünün elle kesilmiş tahta kiremitleri gibi hoş bir eğri büğrülüğe sahip değildir ama bunun önemi yok.

Kişilik testleri

Kendi kimliğinin arayışındaki birey, ötekinin merakı hakkında bildiklerini de saklamak zorunda değildir. Kamu görev-

lerinde, toplumsal eşitsizlikleri çoğaltan sisteme katkıda bulunduğu gerekçesiyle çağdaş toplumbilimin bir bölümü tarafında şiddetle eleştirilen sınav sistemiyle yetinilir. Bu sınav mülakat ve bilgi sınavı olmaktan çok, konuşabilme, hal-tavır sınavı olacaktır. Öyle olsun. Ama özel sektörde, işe alma sırasında, her zaman adayın "iyi ahlaklılığıyla" ilgilenilmiştir. İş talebinde bulunan herkes, "kişilik testleri" çerçevesi içerisinde bir yığın teste sokulur. Elyazısı analizi, "güvenilir"liği kabul edildiği için sıklıkla uygulanır. Hukuk, ilgili kişilerin habersiz çekilmiş fotoğraflarını kınar. Elyazısından çıkarılan ipuçlarının kullanımı özel hayata nüfuz etmeyle aynı kaba sokulamaz mı? Liberalizmin vatanı olan Amerika Birleşik Devletleri'nde, çok daha ileri giden kişilik testleri özel hayatın sınırlarını zorlar.

Soykütükleri ve yaşamöyküleri

Kimlik kaygısı sayısız tepkiler doğurur. Kültürel alandan birkaçını seçmeyi deneyelim. Fransa'yı 1960'lı yıllardan başlayarak önce bir soykütüğü merakı sarar. Soykütüğü dernekleri giderek daha kalabalık sayıda insanı bir araya getirir. Fransızlar, kentleşmeyle köklerinden kopan, bununla birlikte sınırlı bir coğrafi hareketliliğe sahip olan atalarının izini sürer. "Bilimlerin ve geleneklerin geçirdiği evrim kaygı verir: nereye gidildiği öngörülemediği için, nereden gelindiğini bilmek en azından güven vericidir. İnsan bir şeylere bağlı olma gereksinimiyle köklerini araştırır. "Memleketinde" yaşayamama durumu yüzünden, ona bir toprak ve bir tarih gereklidir, en azından nostaljiyi gidermek adına" (A. de Penanster). Ataları toprağa mı bağlıdır? Soyağacıyla kurulan bağla sevinilir. Atamız bir ihtimal –kuşku götürse bile– bir "soylu muydu"? İnsan damarlarında azıcık da olsa "mavi kan" taşımaktan gurur duyar. Aile kuşaklar boyunca Fransa'da mı yaşamıştır? Fransızlığının eskiliğiyle "sivrilinir". Ataları arasında bazı Polonyalılar ya da Romenler olduğu mu öğrenilmiştir? Herhalde iktidar tarafından zulmedilen eski bir ailenin üyesidirler.

Yayıncılar okurların yapısalcı toplumsal tarih yaklaşımlarından bıktıklarını görmüşlerdir. Yayınlanan kitaplar arasında yaşamöykülerinin oranının % 2 olduğu tahmin edilir. Bu yeni bir şey değildir: iki savaş arasındaki dönemde André Malraux bu türde çok başarılı olmuştur. Yaşamöyküsüne güçlü bir biçimde geri dönüş 1970'li yıllarda başlar, "öznenin ölümü ya da insanın ortadan silinişine dair felsefelere karşı, tutkuların ve niyetlerin kavranılırlığına olan inancı ifade eder [...]. Somut olanın sıcaklığına, yaşanılan doğrudanlığın güven verici ve tanıdık kapalılığına geri dönüştür bu. Toplumsal örgütlenmelerin örttüğü kitleleştirme ve

anonimleştirme tehlikelerine karşı neredeyse içgüdüsel tepkidir" (D. Madelenat). Suçlu Gary Gilmore'a dair bir belge-roman olan, "kurmaca olmayan roman" türünün öncüsü, *Celladın Şarkısı*'nın yazarı Norman Mailer, "Sahte bir gerçeklik, budanmış bir gerçekten daha çok gerçeklik sunabilir" der. Uzun ekonomik süre, iklimsel döngüler, kolektif zihniyetlerin yavaş dönüşümlerinin incelenmesi, kısacası yüzyıllar öncesinin *trendlerinin* çözümlenmesi üzerine kurulu bir tarihin sözcüsü olan bu "Yıllık Ekolünün (Annales)" saygıdeğer üyeleri yaşamöyküsüne yönelirler. Başlangıç şarkısı Kansas'taki bir üniversitede çalışan, pek kimsenin tanımadığı bir profesör olan Paul Murray Kendall tarafından seslendirilir: Kendall 1974'te Fayard'dan çıkan ve 150.000 satan bir *XI. Louis* yaşamöyküsü kaleme alır ve ayrıca Bayan Giscard d'Estaing'in yaşamöyküsünü de yazar. Mitterrand ve Chirac *XI. Louis* yaşamöyküsünün başucu kitapları olduğunu ileri sürerler. Kendall, tarihi "büyük adamlar"ın yaptığına dair o eski başat ve yanlış düşünceyi yineler: "Bugün, tarihimizin esas olarak kitle ve düşünce hareketleriyle, toplumsal ve ekonomik zorunluluklarla belirlendiğine inanmak isteriz [...]. Ama 15. yüzyılda, deli, acımasız ya da güçsüz bir kral uluslararası bir felaketin nedeni olabilirdi." Bunun üzerine Jacques Le Goff'un bir *Saint Louis* yaşamöyküsünden, Georges Duby'nin bir *Saint François d'Assise* yaşamöyküsünden, Marc Ferro'nun bir *Pétain* yaşamöyküsünden söz açılır.

1960'lı yılların egemen aydın sınıfı (Lacan, Foucault, Derrida, Sollers ve *Tel Quel* topluluğu) özyaşamöyküsüne karşı duyduğu sert horgörüyü açığa vurur; metinsel üretimin, kısırlıkları nedeniyle emekliye ayrılmaları gereken ve bunu reddeden ihtiyarlara özgü, naif, arkaik, hatta dürüst olmayan bir anlatı-tarihin ta kendisidir özyaşamöyküsü. Ne var ki, Roland Barthes 1975 yılında, şu gizemli cümlelerin yer aldığı *Barthes Barthes'ı Anlatıyor*'u yayınlar: "Bu kitap bilmediğim şeylerden oluşuyor: bilinçaltından ve ideolojiden, yalnızca başkalarının sesiyle konuşan şeylerden, beni kateden simgeseli ve ideolojiyi, *oldukları gibi*, sahneye (metne) dökemiyorum, çünkü ben onun yalnızca sugötürmez biçimde yüzkarasıyım (tam olarak bana ait olan şey, *benim* düşselliğim, *benim* hayal dünyamdır: bu kitap da buradan doğdu)." Aynı yıl, Philippe Lejeune *Otobiyografik Pakt*'ı çıkarır. Rousseau'yu, Gide'i, Sartre'ı (*Sözcükler*'de) inceleyen Leiris, özyaşamöyküsünü zenginleştirerek şöyle tanımlar: "Gerçek bir kişinin, bireysel yaşamını, özellikle kişiliğinin tarihini vurguladığı zaman kendi varoluşuna dair kurduğu düzyazı biçimindeki anlatıdır." "Pakt"a uyulması için yazarın, anlatıcının ve başkarakterin ad-

İster Vietnam Savaşı, ister Kennedy'ler, ister aya yapılan yolculuklar üzerine yazsın, Norman Mailer, kurguyla gerçeklik arasındaki sınırı görmezden gelir ve yalnızca onu ilgilendiren konudan söz eder: Kendisi ve Amerika'yla olan fırtınalı, gösterişçi aşkı... İzleklerin eklektizmi özyaşamöyküsü takıntısını gizleyemez (Gérard Vincent, *Norman Mailer*. Özel koleksiyon).

Beckett için (1906-1989), insanın eylemindeki her şey saçmadır ve saçma olan anlatmaya bile değmez: "Adlandırmak mı, hayır, hiçbir şey adlandırılabilir değildir; söylemek mi, hayır, hiçbir şey söylenebilir değildir." Oysa ki Beckett yazar! (Gérard Vincent, *Samuel Beckett*, özel koleksiyon.)

sal kimliği açığa vurulmalıdır. Bir başkasının özyaşamöyküsünü kaleme almaktan çekinilmez: 1982'de Dominique Fernandez, *Dans la main de l'ange* (Meleğin Elinde) kitabıyla Goncourt Ödülü'nü alır, deyim yerindeyse bir altero-kurgudur bu, çünkü burada "hiçbir yaşamöyküsü yazarının yapamayacağı denli gerçek olan bir Pasolini" imgesini ve anısını yeniden kurmuştur. *L'Ère du vide*'de (1983) Gilles Lipotevsky kendi imgesiyle sanrı gören insanın kendine-taparlığını dile getirir. Kendi özyaşamöykülerini kaleme almayı düşleyen ama yazmayı bilmeyenlere gelince, uzman bir ajans "dört saatlik bant kaydı üzerinde çalışarak soruları yönelten bir toplumbilimci ve bir *rewriter*'ın aracılığıyla" onlara bunu yazmayı teklif eder. Ücreti: "aile içi kullanıma açık kültürel mirasın" korunması ve tanıtılması amacıyla basılan 30 nüsha için 15.000 franktır.

"Roman kahramanının" başına gelenler

1920'li yılların Fransa'sı kimlik bilmecesine takıntılı değildir. Muzaffer, dünyanın birinci askeri gücü, devasa bir sömürge imparatorluğuna hâkim, "yüz milyon nüfusuyla" güçlü örnek ülke Fransa, Georges Duhamel'in barbar modernliğiyle dalga geçtiği Amerika'nın devleşme hastalığı ile uygarlaştırıcı bir iyi niyetle hükmettiği geri kalmış ülkeler arasında "tam orta yeri" tutar. Yüksek tirajlı romancılar (G. Duhamel, J. Romains,

H. Bordeaux vb.) varoluşcu sıkıntılar içerisinde debelenmezler. Bir roman bir öykünün anlatısı mı ya da bir anlatının öyküsü mü olmalı diye soruşturmazlar. "Kontes saat beşte çıktı" diye yazmakta, ve o çıkarken onun düşüncesinin temelini bize betimlemekte tereddüt etmezler. Onlara göre, *Robert* sözlüğüne göre de bu böyledir, "roman, gerçek olduğu düşünülen kişileri bir çevre içerisinde sunan ve yaşatan, bizlere onların ruhsal durumlarını, yazgılarını, serüvenlerini tanıtan, oldukça uzun, nesir olarak yazılmış, düş gücü ürünü bir yapıttır". François Mauriac "roman sanatların ilkidir, nesnesi insan olması nedeniyle böyledir gerçekten" diye düşünür. Balzac gibi, "sivil durumla rekabet etmeye" devam edilir; Zola gibi, toplumsal sınıflar konuşturulur. 1933'te genç yazar André Malraux, adıyla da yankı uyandıran bir romanla, *İnsanlık Durumu*'yla Goncourt Ödülü'nü alır. 1922'de yayınlanan, 1929'da Fransızcaya çevrilen *Ulysses*, o dönemde, okur, romanda psikolojik olarak karakterlendirilmiş bir "kişi" bulamadığı için, okunamaz addedilir. Bu kalın kitapta, içedönüklük güçlüğü içerisindeki vicdanlar hareket halindedir, ayrıca kitabın sonunu bağlayan Molly'nin monoloğunun açıkça gösterdiği gibi hedefi olmayan bir hareketliliktir bu. *Dava*'nın kahramanının adı yoktur: o, K harfiyle belirtilir ve psikolojiden arındırılmıştır. Savaştan sonra Beckett, Nathalie Sarraute, Alain Robbe-Grillet yazarların karaktere bir "psikoloji" yükleme ve onun yoluyla bir "mesaj" iletme hakkını kullanmasına itiraz ederler. "Roman kahramanı" her şeyden önce metindeki işleviyle tanımlanır. André Gide daha önce *Batak*'ta bunun yolunu göstermişti, bir tür anti-romandı bu, "yapıtın ve onun

3 Ocak 1953, *Godot'yu Beklerken* Paris'te sahneye konulur. Robbe-Grillet oyunu şöyle yorumlar: "İki serseri *bir rol üstlenmeksizin* sahnede dururlar. Oradadırlar. Özgürdürler. Bir işe yaramayan bir özgürlüktür bu. Yapmakta özgür olmadıkları tek şey, orada durmaktan vazgeçmeleridir. Yarın da yine orada olacaklardır, öbür gün de, sonraki gün de. Sahnede yalnız, ayakta, işe yaramazdırlar; ne geçmişleri ne de gelecekleri vardır, onulmaz bir biçimde şimdidedirler."

kuruluş çalışmalarının hikâyesi yapıtın kendisinden daha ilginç olacaktır" kanısını telkin eden, bir düşüncenin öyküsü, bir kitap tasarısıdır.

Zaman geçer... Kimliğine ilişkin duyduğu şüpheyle ürken 1980'li yılların insanı kurgusal kişilerin antropometrisini talep eder. 1984 yılında, Marguerite Duras *Sevgili* romanıyla Goncourt Ödülü'nü alır, bu kısmen özyaşamöyküsel bir anlatıdır, burada her şey bize söylenmese de, en azından, kadın anlatıcının ve annesinin nevrozları konusu bize çağrışımla ulaşır.

Analiz edilenin sırrı

Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*'nda şöyle yazar: "Uygarlığın yapısı geniş ölçüde, içgüdüsel itkilerin yadsınması ilkesi üzerine oturur [...], bu da güçlü içgüdülerin tatmin olmamasını (bilinçdışına atmayı, bastırmayı ya da başka mekanizmaları) ileri sürer. Bu "kültürel yadsıma" insanlar arasındaki geniş toplumsal ilişkiler alanını yönetir [...]. Bir içgüdünün doyurulmasını reddetmek için nasıl davranılacağını kavramak kolay değildir [...]. Uygarlık bunu ancak tek bir yoldan başarabilir: her zaman suçluluk duygusunu daha çok güçlendirerek [...]. Topluluğun etkisi kültürel evrimi yönlendiren bir üst-ben geliştirmesini desteklemek hakkına sahip olunur." Psikanalizin amacı iyileştirmekten çok en derine gömülen sırrın izini sürmektir: o yükten habersiz olan bireyin taşıdığı sırdır bu. Ötekinin bilinçli olarak elinde tuttuğu sırrı değil, ötekinin kendisinden gizlediği sırrı ortaya çıkarmak söz konusudur. Psikanalize birkaç satırla değinmeye kalkışmak için çok cüretkâr ya da çok bilinçsiz olmak gerekir. Seksologların daha ilerde söz edeceğimiz bir tür karşı-taarruzuna gerekçe oluşturmadan önce psikanaliz öfke doğurmuş, coşturmuş, emperyalizmini bütün dil olguları üzerine yaymıştır (söylenen ve dinlenen, söz üzerine dayandığına göre böyle olması normaldi). Psikanalizi, psikozları tedavi etmekte yetersiz ama kimyasal terapinin acılarını hafifletmediği nevrozlulara yardım edebilecek olan hafif bir tıp yöntemi olarak gördüğümüzü itiraf etme riskine de gireceğiz.

Konuyla ilgisi olmayan bu duygumuzu burada bırakalım. Taslağını çizdiğimiz bu sır sorunsalı içerisinde bizi ilgilendiren, varolan ama saklı tutulan bir anının birden ortaya çıkmasıyla doğan etkiyi algılamak. Bunun için yalnızca tek bir örnek, Freud'un *Beş Psikanaliz*'de aktardığı "Kurt Adam" örneğini vereceğiz. Sergey Petrov Tankieff 1887'den 1979'a dek tam 92 yıl yaşadı. Freud'la tedavisine 26 yaşında başladı. İlk kez 4 yaşında gördüğü ve sık sık yinelenen bir rüyası biliniyor: kıçı gür kıllarla kaplı altı ya da yedi beyaz kurt bir ceviz ağacının dalları üze-

rine oturmuş, gözlerini ayırmadan ona bakarlar. Çocuk korku içerisinde uyanır. Freud'un verdiği karar şudur: bilinçaltına gömülü başka bir "dehşet verici" anının yeniden inşa edilmiş versiyonu söz konusudur: henüz 18 aylıkken, anne babasının odasında uyurken küçük Sergey ilkel bir sahneye tanık olmuştur: ayakta duran babası çömelmiş olan annesiyle ilişkiye girmektedir. Sırrın ortaya çıkması iyileşmeyi sağlamaz. Devrim'le birlikte iflas eden Rus aristokratı Tankieff, genç psikanaliz topluluğunun yardımını alır. "Psikanaliz olmasaydı, yaşamın bana reva gördüklerini asla kaldıramazdım" diye yazar. Dolayısıyla başkalarına, özellikle Yahudi olan ve 1938'de Nazizmin yükselişiyle dehşete kapılıp intihar eden karısına karşı kayıtsız kalıp, yalnızca kendisiyle ilgilenerek yaşar. Kendisini başka psikanalistlere götüren sayısız düşüşler yaşar, öte yandan "Viyana'dan bu yaşlı hastanın mirasın [onun mirasının] bir parçası olduğunu" kabul eden Anna Freud'la bağı koparmaz. "Kurt Adam"ın hikâyesi sayısız yorumlara (hatta bir opera yazılmasına) kaynaklık eder: Tankieff ortaya çıkarılan sırra, örtülü olduğu zamankinden daha iyi tahammül edememiştir. Sırrının yayılması başkalarının kitaplar yazmasına ve gösteriler sahnelemesine olanak tanır. Seksologlarsa buna karşılık şunu ileri sürecekler-dir: "ilkel sahnenin" görülmüş ve işitilmiş olduğunu kabul ede-

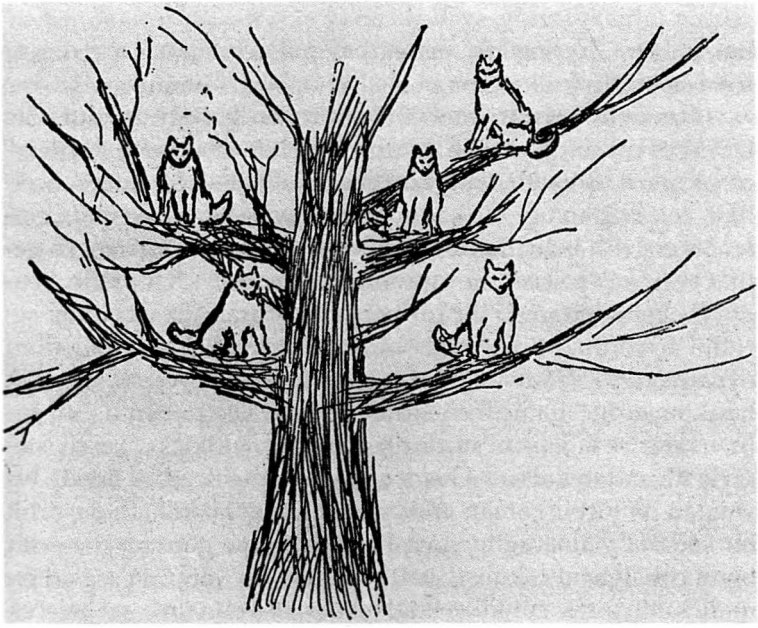

"Yazgı, çocuğun kurtlara duyduğu korkuyu yeniden canlandıracak tuhaf fırsatlar çıkarıyor [...]. Kendisine Latince öğreten hocanın adı Wolf'muş (kurt) ve bu onu çok hızlı bir biçimde yıldırmış. Bir keresinde Latince bir çeviride aptalca bir hata yüzünden ciddi bir biçimde cezalandırılmış. Latince *filius* sözcüğünü "fils" (oğul) olarak çevirmiş, anadilindeki karşılığını kullanacağına. Böylelikle kurt hâlâ onun babası olmayı sürdürüyordu" (Freud, *Kurt Adam*).

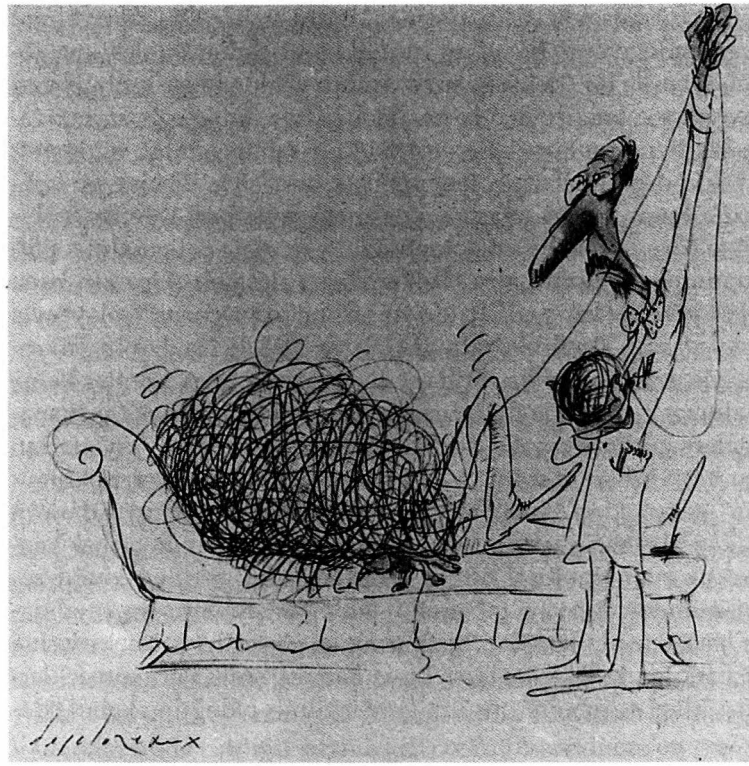

"Bugün bize analizde anlatılan bütün fantezilerin [...] bir zamanlar, insanlık ailesinin ilk zamanlarında gerçek olması ve çocuğun düşler yaratarak, tarihöncesine dair gerçekliğin yardımıyla yalnızca bireysel gerçeklikteki boşlukları dolduruyor olması olasıdır" diye yazar Freud. Soyların oluşum bilgisine çıkarılan çağrıdır bu. Peki ama, tarihöncesi zamanlarda, babaların oğullarını hadım etme âdetleri olduğu doğru mudur? (Desclozeaux'nun deseni, © C. Charillon-Paris).

lim, peki bu, "normalde" mastürbatör olan bir çocuk için o denli mi sarsıcıdır?

Hastanın sırrının analistin gözünden kaçtığı da olur. Ch. David'in bahsettiği durum budur. Kırk beş yaşındaki, son derece şık, zarif, dikkatli, "dili kusursuz kullanan" bir adam, özellikle çok bağlandığı bir kadın arkadaşıyla olan ilişkisinde cinsel yetersizlik belirtilerinin ardından Ch. David'i görmeye gelir. On üç kez gelecek ve yaşamını anlatacaktır: "Önümde, kendisiyle benim aramda bir tür perde oluşturan bir sözcükler şeridini açıyordu, bu perdede yalnızca seyirci kaldığım bir filmi oynatıyordu [...]. Yapacağım olası bir müdahaleye asla meydan bırakmıyordu." Onüçüncü seansta adam, her zamanki gibi gelir, uzanır ve anlatısını sürdürür. Kırkıncı dakikada "kendi isteğiyle divandan kalktı ve hemen orada vizite ücretini ödedi, bir yandan da hiçbir zaman onda görmediğim bir rahatlıkla, artık bu kadarla yetineceğini söyledi. Söylediğine göre bu deneyim onun çok ilgisini çekmişti; hatta bundan bir yarar da sağladığını düşünüyordu, çünkü çektiği sıkıntılar azalıyordu ve gelecek

aydınlanıyordu. Seanslarda bana iyileşmeye ilişkin tek bir kelime söz etmemişti [...]. Analiz karşısındaki bu kaçışı beni düşüncelendirdi". Bir sonraki yorumda, Ch. David, hastanın sakladığı bir sırrı olduğunu gösterir.[6] Eğer ki analist bu sırra ilişkin bir sözü kaçırmamışsa. "Aynı biçimde analiz edilen birisi bir sır içerisinde kaybolabilir, yine aynı biçimde itirafın yapıldığı anda bir an orada bulunmayabilir [...]. Kimi kez bir hastanın sırrını paylaşmak bilinçsiz bir biçimde onunla ensestvari ilişki kurmakla eşdeğerde olur. Sır, gizlensin ya da ortaya çıkarılsın, gözlerimizi oyabilir. Oidipus, Sfenks'in bilmecesini çözmeseydi ölecekti; çözdükten sonra olağanüstü bir olaylar zinciri, Henry James'in söyleyeceği gibi, onu körleşmeye götürdü. O bir anlık öngörülü adam, kaderin tuzağına düşmekte gecikmeyecek ve bu yüzden kendisini affetmeyecektir."

Çok yakın bir tarihe kadar, evlendiklerinde soyadlarını değiştirmeye zorlananlar, kafaları kimlik bilmecesiyle en çok meşgul olanlar, dolayısıyla bunu çözmeye en yatkın olanlar belki de kadınlardı. Doğdukları andan itibaren, ki çoğunlukla bu "bir oğlan bekleyen" ebeveyn için bir düş kırıklığıdır, Yahudi-Hıristiyan toplum onları suçlu kılar çünkü bizler Havva yüzünden trajik duruma, güçsüzlüğe ve yanılgıya düşmüşüzdür. Erkeklerden daha az (sahte) kesinliğe sahip oldukları için kadınlar sözde doğayla maskelenen "toplumsalı" açığa çıkarma eğilimi gösterirler. Bu da neden onların psikanalize karşı bir dava yürüttüklerini açıklar. Sözü dava vekiline bırakalım: "Kızlar penisi değil, penisin izin verdiği toplumsal koşulları ve hakları arzularlar [...]. Çıkarcı ellerde psikanaliz yalnızca (feminist) devrimi gözden düşürmekle ve bu devrimi geriletmekle kalmadı, istihdam sağlamayı, kimi kişileri zenginleştirmeyi, kendini satmayı ve tüketim toplumunu ilerletmeyi de becerdi" (Kate Millett).

Notlar

1 A. Prost, "Les monuments aux morts", *Les Lieux de mémoire*, P. Nora'nın yönetiminde, Paris, Gallimard, 1984, s. 195-228.

2 J.-P. Azéma, *De Munich à la Libération, 1938-1944*, Paris, Seuil yay., 1979. Bunu izleyen bilgiler aynı yazardan alıntılanmıştır.

3 Bu bilgileri M. Pollak'tan alıntıladık, "Öldüren Sözcükler", *Actes de la recherche en sciences sociales*, sayı 41, Şubat 1982, s. 28-45.

4 G. Botz ve M. Pollak, "Margareta Glas-Larsson'la söyleşi: Bir Toplama Kampında Hayatta Kalmak", *a.g.e.*, s. 3-28.

5 R. Hoess, *Le commandant d'Auschwitz parle* [Auschwitz'in Komutanı Konuşuyor], Paris, Julliard, 1959.

6 Ch. David, "Tuhaf Bir Adamın Kâbusu", *Nouvelle Revue de psychanalyse*, sayı 14, sonbahar sayısı 1976, s. 261-274.

Aile sırları

Doğmak ya da doğmamak
Doğum kontrolünün yasallaşması

"Evlilikte gebe kalınan çocuğun babası kocadır. Buna karşın, koca, onun babası olamayacağını kanıtlayan delilleri doğrularsa, adalet önünde çocuğu reddedebilecektir."

MEDENİ KANUN, 312. MADDE

"Tarih boyunca birbirini izleyen toplumların çocuk aldırma gibi ağır meselelere yaklaşım biçimi toplumun bireyden üstün geldiğini hatırlatmak için yeterlidir. Çocuğu içinde taşıyan bir tek anne değil, bütün bir topluluktur. Rahme düşmesi, yaşaması ya da ölmesi gerektiğine, rolüne ve ne olacağına o karar verir. Kadınlara çocuk doğurma yolunu ve biçimini, onların payına hangi acının düşeceğini buyurduğu gibi."

Dr. PIERRE SIMON, *Önce Yaşam*

"Zanaatkâr" doğum kontrolü ve modern teknikler

Doğum kontrolünün her zaman uygulanmış olduğu, bunun devamlı olarak yasaklanmasıyla kanıtlanır. Papalığın teokratik olmasını istediği Batılı toplumlarda, doğum kontrolüne yönelik her eylem –eşler arasında olsa bile– ölümcül günah olarak ilan edilmişti ve bir bakirenin iğfalinden, kaçırılmasından, ensestten, hatta kutsal şeylere hakaretten daha ağır cezalandırılırdı. Cinsel eylemin amacı üremekti, zevk almak değil. "Dişil kabın" dölleyici tohumu toplamasına olanak tanımayan –böyle düşünülürdü– bütün pozisyonlar yasaklanmıştı. Temel doğum kontrolü tekniklerine başvurulmadığında bile –*coitus interruptus* (birleşmeyi yarıda kesme), ters ilişki– "doğal" doğurganlık oranı azami biyolojik olasılığın çok altında kalıyordu. Eski Fransa'nın evli çiftlerinde, geç evlenme, ölüm oranının (özellikle doğum sırasındaki kadın ölümlerinin) yüksek olması, em-

"İnsan figürü beni en çok ilgilendiren şey" diye yazıyor H. Moore. Bu resimde dört figür çizmiş: (kız ya da oğlan) büyük çocuk okuyor, küçük olan babasına bakıyor, anne düş kuruyormuş gibi, babanın gözleri ise bir yerlere dalmış. Herkes kendi dünyasında mı? (Henry Moore, *Bir Aile*. Londra, Christie's.)

zirme sorunları nedeniyle yaşayan toplam çocuk sayısı beş ya da altıyı geçmiyordu. Bu yarım düzine çocuktan yalnızca ikisi erişkin yaşa ulaşabiliyordu, bu da günümüzdeki doğurganlık oranına yakındır (1,81). 18. yüzyılın sonunda tarımsal üretimin artışı ve büyük salgınların azalması, doğan üç çocuktan ikisinin erişkin yaşa gelmesine olanak sağlıyordu. O zamandan beri doğurganlığın kurala bağlanması toplumsal olmaktan çıkıp bireysel olur: ne kadar çocuk sahibi olacağına karar vermek çiftlere düşer. Hap ya da spiral olmaksızın, yalnızca kürtajı değil, doğum kontrolü propagandasını da cezalandıran 1920 tarihli yasaya rağmen, iki dünya savaşı arasındaki kuşakların yenilenme oranı ikiden azdır, bu da "zanaatkâr" doğum kontrolünün "modern" tekniklerden önce varolduğunu gösterir. 1880'li yıllarda Malthusçülüğün (doğumların sınırlandırılmasını tavsiye eden akım) açık bir siyasi amacı vardır: "karın grevi" yoluyla patronları, bol dolayısıyla ucuz işgücünden, burjuva devletini de "eli silah tutan adamdan" mahrum bırakmaktır. 1896'da Paul Robin ilk yeni-Malthusçü derneği kurar, kadınların buna verdiği "yanıt" yetersizdir: katılım azdır. Boşalma anında geri çekilme ve bunun başarısız olması durumunda kürtaj, yaygın yöntem olarak kalır. Birinci Dünya Savaşı ve bunun neden olduğu nüfus felaketi bu anarşist-Malthusçü atılımı kırar.

INED ve INSEE, 20-44 yaş grubu arasından seçilen 3.000 kadın üzerinde 1 Ocak 1978 tarihinde bir araştırma yapar. Araştırmaya katılanların % 28'i doğum kontrol hapı kullanır, % 68'i "arkaik" ya da modern bir doğum kontrol yöntemi uygular. Doğum kontrolüne başvurmayanların % 32'sinden bazıları isteyerek kendilerini kısırlaştırmıştır, buna karşın bir çocuk istediklerini belirtenlerin sayısı çoktur. 20-24 yaş grubundaki kadınların % 97,8'i doğum kontrolü yöntemlerine başvurur. 25-29 yaş grubunda hap kullanımı en üst düzeydedir. 35 yaş sonrasında ise bunun yerini "geri çekme" alır ki bu yöntem bütün yaş gruplarında doğum kontrol hapından sonra ikinci sıradadır. 1982 yılında yapılan ek bir araştırma 15-49 yaş grubundaki kadınların % 38'inin hap ve spiral kullandığını gösterir, bu oran 25-29 yaş grubunda % 46'ya çıkar. 1978'den 1982'ye hap kullanımı aynı oranda kalırken, spiral kullanımı ikiye katlanır, 1974'ten bu yana hap kullanımının gerilediği Amerika Birleşik Devletler'inde de daha önce gözlemlenen bir olgudur bu. Geleneksel yöntemlere (geri çekme, prezervatif, yumurtlama döneminde cinsel ilişkide bulunmama) yaş iler-

Babanın bulunmadığı gizemli bir "aile fotoğrafı". Geçmiş duvara iliştirilmiş: bunlar yitirilenlerin portreleri mi? Artık var olmayan bir mutluluğun resmi mi? Bu hüzünlü ve dikkatli bakışlar kime, neye (hangi gösteriye) yönelmiş? Yalnızca, bir dergiden kesilmiş ve duvara raptiyelenmiş iki "yıldız" (?) gülümsüyor. "Niye hüzünlüsün? Bir şey mi oldu da bana söylemiyorsun?" (Kafka, *Milena'ya Mektuplar*).

ledikçe daha çok başvurulur. Bazı sosyo-ekonomik değişkenlerle yapılan ayıklama aşağıdaki bilgileri verir: 1982'de, 20-44 yaş grubu kadınların % 44'ü hap ya da spiral kullanır, bunların % 56'sı liseyi bitirdiklerinde ya da daha sonra; % 55'i Paris bölgesine yerleştiğinde; % 52'si dine artık hiçbir önem vermemeye başladığında bu yöntemlere başvurur; bu oran evli olmayan kadınlarda % 64'tür. Bu yöntemlerin kullanılması çocuk istenmediğini değil ama doğum tarihlerini planlama isteğini ortaya koyar. Çocuksuz çift sayısı giderek azalır.

Doğum kontrolü ve nüfusbilim

Kısa vadede, doğurganlığın azalmasının sonuçları bazı yararlar sağlar: daha az doğum izni alınır ve bebek sağlığı giderleri azalır; en fazla üç çocuk yapılır, ki üçüncü çocuklar sosyal sigortalarda en masraflı olanlarıdır. Uzun vadede ise iki sonuç gözlemlenir: ülkede yaşayanların sayısındaki düşüş – bu durum ille de bir felakete yol açmaz (45 milyonluk bir Fransa, 55 milyonluk bir Fransa'dan daha mutsuz olmayacaktır); genç nüfusun azalması ve bununla birlikte yaşlıların nüfustaki oranının artması, şunu getirebilecektir: "genç-aktif işgücü, yarın, oransal olarak daha kalabalık olan eskilerin gereksinimlerini gidermek için üretimden gelen kazançların meyvelerinden kendilerini yoksun bırakmaya hazır olacaktır."[1] Oysa dün "uygun" önlemlerle çocuk sahibi olmamaya karar verilirken, bugün "pozitif bir kararla", çocuk sahibi olma kararı alınır. Fransa'da doğurganlığın düşüşü (öteki Batı ve Doğu Avrupa ülkelerinden daha azdır) iki nedenden kaynaklanır: doğum kontrolünün etkililiği; Alfred Sauvy'nin dediği gibi "istenmeyen ama reddedilmeyen" çocukların sayısını azaltır bu; ikincisi, aile seçimlerinin yeniden gözden geçirilmesindeki düşüş; bu seçimler çiftin üremesini sağlayacak iki çocukla sınırlanır: bir büyük oğlan, bir küçük kız (gelecekte çocuğun cinsiyetini belirleme, istenmeyen çocuk sayısını daha da sınırlayacaktır). Nüfusbilim, 1943'te başlayan *baby-boom*'un ve 1965'te başlayan doğurganlık oranının düşmesinin gösterdiği gibi, tahmini zor bir alan olarak kalır. Fransız kadınları doğum kontrolüne geç başladılar ama "İsveç modelini" izleyerek hızlı bir biçimde bunu benimsediler. Gerçekten de, 1960'lı yıllarda İsveç'te her iki cinsiyetten seçilen 18-60 yaş grubundan deneklerle yapılan bir araştırmaya göre 30 yaşındakilerin % 77'si "modern" doğum kontrolü yöntemleri kullanmaktadır; erkeklerin % 57'si ve kadınların % 44'ü ilk cinsel deneyimlerini 18 yaşından önce yaşamışlardır; çiftlerin % 98'i evlilik öncesinde cinsel ilişkiye girmişlerdir; kadınların % 33'ü evlendiklerin-

de hamiledirler; İsveçlilerin yalnızca % 1'i evlilik dışı doğan bir çocuğun, gayrimeşru olmayan bir çocukla aynı haklara sahip olmaması gerektiğini düşünür.

Bir Yahudi-Hıristiyan "erotiğine" doğru mu gidiliyor?

Tarihsel olarak yeni olan "modern" doğum kontrolü yöntemlerinin kitlesel kullanımı –ve bunların meşrulaştırılması–, özel hayatta şiddeti henüz ölçülmemiş olan bir çalkantı yaratır; çünkü Yahudilikte ya da Hıristiyanlıkta (başka uygarlıklarda olduğunun tersine) "erotik hiçbir şey bulunmaz" (Dr. P. Simon). Bundan böyle, yalnızca doğum yapmayı reddetmek ya da kabul etmekle –yani planlamakla– kalınmaz, istenmeyen hamilelik korkusundan kurtulan kadın, erotik işlevini üreme işlevinden ayırarak, adabı muaşeret kurallarını atlamaksızın bütünüyle tatmin edici bir cinsel yaşam arayabilir – hatta talep edebilir. Erkeğin, "doğal olarak" çokeşli olduğunu uzun süredir biliyorduk ve toplum bunu hoşgörüyordu. Bugüne dek erkekler tarafından belirlenen değerler, ilkelerle engellenen ve son yıllarda ortaya çıkan kadınların çokeşliliği sözde eril üstünlüğünü –bütün düzlemlerde– tartışmaya açar. Doğum kontrolünün meşrulaşmasının, yani tıp bilgisiyle "doğal" bir mekanizmaya hükmetmenin tabulara ve önyargılara karşı ancak uzun süre açık olmayan bir mücadele elde edilebildiğini anlıyoruz ve bu mücadelenin başlıca bölümlerinden burada hızla söz etmek istiyoruz.[2]

Gregory Pincus'un başlangıçtaki düşüncesi, yumurtalığın işlevini dizginleyen iki hormonu (projesteron ve östrojen) organizmaya "doldurarak" endokrinolojik olarak gebelik olgularını yeniden üretmektir (1958'lere doğru). 1953'te Cenevre'de Littré Grubu doğar, topluluk her gün gördüğü manzarayla sarsılan, Fransızca konuşan ve çoğunluğu kadın-doğumcu olan doktorları bir araya getirir, her gün tekrarlanan mazarayı ise Dr. Pierre Simon şöyle betimler: "Hastanelerde ne mi oluyor? Katliam [...]. Pitié (Merhamet) Hastanesi, adını hiçbir zaman bu denli hak etmemiştir, kimi zaman ameliyat odalarında olup biten o dehşet verici sahneyi anımsıyorum. Buralarda anestezisiz kürtajlar kolayca yapılıveriyordu. Kadınları günah işledikleri yerden cezalandırmak gerekiyordu." Littré Grubu'nun nihai hedefi açık bir biçimde kürtajın yasallaştırılmasıydı, ama karşıt görüşlerin ağırlığının bilincinde olarak, doğum kontrolünü bir ilk evre olarak gördü; 1920 tarihli yasaya karşı o dönemde kamuoyunun, dolayısıyla onun seçilmiş temsilcilerinin de kabul edebileceği yegâne girişimdir. 1954 yılında, radikal sosyalist grup –o dönemde tam bir yenilenme

içindedir– Ulusal Meclis başkanlık kuruluna 1920 yasasının lağvedilmesini talep eden bir teklif verir. 1956'da, Dr. Lagroua Weill-Hallé'nin teşvikiyle, "mutlu annelik" hareketi doğar. Son olarak 1959'da, eğitmenler, basın (*Le Monde* gazetesinden Dr. Escoffier-Lambiotte), Protestanlar (Paris Protestan İlahiyat Fakültesi'nde ahlak dersi veren Papaz André Dumas) ve hatta kimi Katolikler (Başpapaz Marc Oraison) tarafından destek gören MFPF (Fransız Aile Planlaması Hareketi) doğar. 1961'de ilk bölge aile planlaması merkezi, akıl hastası bir kadının dölyatağı borularını bağladığı için Tabipler Odası'na ifade vermek zorunda kalan Dr. H. Fabre tarafından Grenoble'da açılır. 1963 yılında New York'lu bir kadın hastalıkları uzmanı tarafından geliştirilen spiral, Paris'te Dr. Pierre Simon tarafından tanıtılır. 1965 yılındaki seçim kampanyasında François Mitterrand doğum kontrolünden yana olduğunu belirtir. Tasarı De Gaulle'cüler tarafından yeniden ele alınır ve Aralık 1967'de Neuwirth Yasası çıkar. Bu yasanın kamu idaresi yönetmeliklerinde yer alması için gereken imza beş yıl sonra atılacaktır.

"Hangi sağduyulu insan, törelerdeki ve düşüncelerdeki bir değişimin, kurumlarda da bir değişime yol açmaması gerektiğini öne sürebilir? [...] Değişmesi gereken bazı şeyler olduğu ama yönetimin değişmemesi gerektiği mi söylenecektir?" (Mme de Staël, *Fransız Devrimi'nin Belli Başlı Olayları Üzerine Düşünceler*, 1818). Bayan Veil de *(yanda)* Staël gibi düşünür (IVG yasası 29 Kasım 1974'te 189'a karşı 284 oyla Meclis'ten geçer). Prof. Lejeune *(altta)* Piskopos Marty gibi düşünür: "Kürtaj nesnel olarak bir kötülük, bir öldürme işlemidir" (9 Ocak 1975 tarihli bildiri). [*Le Nouvel Observateur* sayfası: "Ben kürtaj yaptırdım" başlıklı manifestoyu imzalama cesareti gösteren 343 Fransız kadınının listesi *(altta)*.

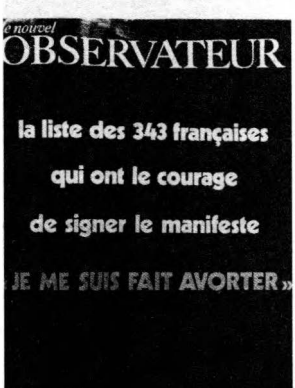

Doğmak ya da doğmamak
Kürtajın yasallaşması

Doğum kontrolünün yasallaşmasının kürtajın yasallaşmasına doğru bir adım olduğu, 5 Nisan 1971 tarihli *Le Nouvel Observateur*'de "343'lerin Manifestosu"nun yayınlanmasıyla anlaşılır. Bu manifestoya imza atan –hepsi de ünlü olan– kadınlar kürtaj yaptırmış olduklarını –ilan ederler demeyelim– bildirirler. Sırrın alanı dışına çıkan kürtaj artık açıkça söz edilebilir hale geliyordu. Bunu izleyen manifestolar ve metinler kürtaj meselesini bütünüyle yeni kelimelerle ortaya attı. Tam bir ahlaki tersyüz oluşla, istenmeyen bir çocuğu karnında taşımak "ahlakdışı" sayılır. Beden bir makine değildir ve doğum yapmaya zorlamak yaşam verme ediminin özgüllüğüne karşı saygısızlıktır. Gösterilmesi zorunlu iki saygı vardır: kadının bedenine, doğacak çocuğun bedenine duyulan saygı. Anne/çocuk ikilisinde, anne sevgisi tam olgunluğuna ancak çocuk istenmişse kavuşabilir. Ayrıca yapılması gereken seçim kürtajın olması ya da olmaması değil, gizli kürtajla hastanede yapılan kürtaj arasındadır. Sağlam istatistiksel verilerin yokluğuna rağmen 1970'li yıllarda yaşadışı kürtaj yaptıranların sayısının 600.000 civarında olduğu tah-

min edilir: bunlardan 500'ü yaşamını yitirir, 20.000'i yaşam boyu kısır kalır. Jinekologların gayet iyi bildiği gibi, kısırlık sorunlarıyla tedaviye gelen kadınların % 20'sini yanlış kürtaj operasyonu geçirenler oluşturur. Tam bir ikiyüzlülük egemendir: polis kürtaj yaptıran kadınları yakalamaktan, adalet de 1920 tarihli yasaya göre onları mahkûm etmekten geri durur. Théodore Zeldin'e göre, 1920-1939 yılları arasında, her yıl yalnızca 350 dosya karara bağlanır, jüri üyeleri mahkûmiyet vermezler. 1945'ten itibaren IVG uygulamaları yapan "gizli doğumevleri" işler Paris'te. 1947'de yapılan bir araştırma, çocuk aldıran kadınların % 73'ünün evli olduklarını ve kocalarının onayıyla bunu yaptırdıklarını ortaya koyar. Kışkırtıcı yönüne rağmen, 343'ler Manifestosu, hükümetin kaygılarına yakın durur. Başbakan Jacques Chaban-Delmas "yeni toplumu" gerçekleştirdiğini öne sürer ve Sağlık ve Sosyal Güvenlik Bakanı Robert Boulin kürtaj sorununu araştırmakla görevli bir komisyon kurar; Dr. Pierre Simon, burada, farklı siyasi duyarlıkta olan Prof. Milliez, Mathé, Minkovski gibi meslektaşlarını bir araya getirir, Katolik ve Protestan dinbilimcilere danışır. 5 Temmuz 1972'de Jacques Chaban-Delmas istifa ettiğinde –daha doğrusu görevden alındığında– bir yasa tasarısının sunulması an meselesidir. Tasarı Chirac hükümeti tarafından yeniden ele alınacak ve Sağlık Bakanı Simone Veil bu işi sonuçlandıracaktır. Sonunda Neuwirth Yasası'nın yürürlüğe girmesine yönelik son kararnameler çıkar ve 1975 Mayısında IFOP'un yaptığı bir araştırma ile kamuoyunun "Veil Yasası"nı onayladığı belirginlik kazanır: 15-50 yaş arası kadınların % 93'ü doğumların planlanmasını istemektedir; % 82'si doğum kontrolü yöntemlerinden yanadır; % 74'ü çocuklarının doğum kontrolü konusunda bilgilendirilmelerini ister.

"Bırakın yaşasınlar" grubunun başını çeken ve Dr. Simon'u "elini Fransız çocuklarının kanına bulamakla" suçlayan Prof. Lejeune'ün ağır eleştirilerine rağmen "Veil Yasası" kürtaja tıbbi bir karakter kazandırır ama caydırıcı önlemleri de içerir. Çocuğunu aldırmak isteyen bir kadın, önce gebeliği tanılayan, kürtaj nedenleri konusunda bilgi veren bir doktora görünür; bu doktor, kadına gebeliğini kabul etme ve bunun getirdiği olanaklar konusu üzerinde ısrarla duran bir *IVG Kılavuzu* verir (bu kılavuzun ilk örneklerinde gebeliğe son verme konusunda onaylı kurumların listesi bile yer almıyordu). IVG sayısı kesin olarak bilinir, çünkü bu prosedürü uygulayan her doktor bir belge doldurmak zorundadır. Rakamlar şöyledir:

"Yaşam bu kitabın gerçek kahramanıdır. Tıbbın ilk büyük zaferi ölümü geciktirmek olduysa, ikincisi de bizzat yaşam kavramını değiştirmek olacaktır." *Önce Yaşam* (1979) bu cümlelerle başlar. 1956'daki Fransız Aile Planlaması Hareketi'nin kurucularından olan doktor Simon'un *(altta)* pek çok düşmanı vardır. İkiyüzlülüğün ortaya dökülmesi bu düşmanlıkla bağıntılıdır. "Katolik doktorlar, müşterilerini kaybetme pahasına ruhlarını kurtarmak niyetinde değillerdi kesinlikle. İstemeye istemeye, yarım ağızla, aşırı temkinlice, işin ayyuka çıkmasından endişe duyarak, sonunda ağrısız doğum yaptırmaya başladılar; asla bir boşanma davasını reddetmemiş olan şu Katolik avukatlar gibi." (*a.g.e.*, s. 60)

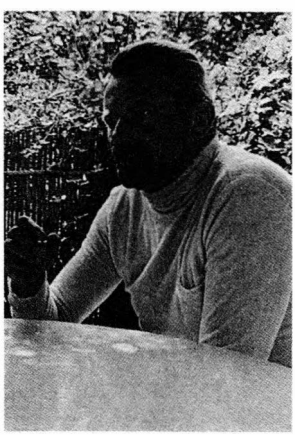

— 1976: 134.173, doğan çocuk sayısına göre oranı % 18,7
— 1980: 171.218, doğan çocuk sayısına göre oranı % 21,4
— 1983: 181.735, doğan çocuk sayısına göre oranı % 21,4

1975'te çıkan yasadan önceki tahminlere oranla görece düşük olan bu rakamlar, hâlâ yasadışı kürtajın varolduğunu düşündürtüyor. Kusursuz bir biçimde yapılmış olsa da bir IVG'nin verebileceği olası acıya gelince, bu gizli kalır, ama gerekçeleri ne olursa olsun çoğunlukla kürtaj yaptırma kararının bir suçluluk duygusu yarattığını da düşünebiliriz.

Başka pek çok konuda suskun kalan 80 yaşındaki Papa XII. Pius, ağrısız doğumdan yana tavır alma cesaretini gösterdi. Acının arındırıcı değerinin yeni sözcüklerle ele alınması anlamına geliyordu bu.

Ağrısız doğum

İnsanlık ilk günahın izini taşır: kadın, doğum sancılarında, Havva'nın işlediği günahın kefaretini öder; doğarken çektiği acılarda çocuk, Âdem'in trajik düşkünlüğünün bedelini öder. İster uterustaki kasılmalar doğanın gereklerinden çok toplumsal zorunlulukların bir gerçeği olsun, dolayısıyla ister bu kasılmalar fizyolojinin değil dilin ürettiği bir şey olsun, tıbbın ancak 1950'li yıllarda keşfettiği bir gerçekliktir bu. Etolojinin öncülerinden biri olan Pavlov'un çalışmaları sayesinde (1904'te Nobel Ödülü aldığını anımsatalım), doğuştan gelen reflekslerin yanı sıra şartlanmış, edinilmiş reflekslerin oluşturduğu geniş bir alan olduğu algılanır. Kadın-doğum servisi şefi Dr. Nikolai ağrısız doğumu Leningrad'daki Pavlov Enstitüsü'nde geliştirir. Bu yöntemi Fransa'ya, özellikle de CGT'nin metal işçilerine ait Bluets Kliniği'ne Dr. Lamaze getirir. Dolayısıyla bu, soğuktan gelen bir devrimdir. Kadının, rahme düşürdüğü çocuğun doğmasına yardım etmek zorunda olan babanın eşliğinde kendi doğumunu yapması söz konusudur. Bu nasıl olabilir? Bu konuda yetkili olmadığımız için sözü bir uzmana bırakalım. "Beyinzarı faaliyeti zekâyla bağlantılı ise, bu onun değiştirilebileceği, insanların davranışlarının değiştirilebileceği, dönüştürülebileceği anlamına gelir [...]. Uterustaki kasılmanın algılanması rahat bir doğuma uygun bir refleksi hareketi geçirir, örneğin soluk alıp vermeyle. Soluk alma ritminin istençli olarak yeğinleştirilmesi, kortekste acı akızlarının etkisini yitireceği bir ağrı dindirme alanı geliştirir. Kısacası böylece, edilgin kalan kadının, kutsal metinlere uygun olarak acı ile bağırarak doğurmasını gerektiren bin yıllık bir sosyofizyolojik çember kırılmıştır" (Dr. P. Simon).

Bundan böyle –1953 yılındayız– gülerek ve kolayca doğum yapılıyorsa Kilise nasıl tepki verecektir? Papa XII.

Pius hükmünü 8 Ocak 1956'da verir. Bu bir aklamadır: "Doğum yapan kadının doğayla tam zamanında işbirliği yapması, sükûnetini ve hâkimiyetini koruması için yapılan yardım, genel olarak anneliğin yüceliğinin ve özel olarak annenin çocuğunu doğurduğu ânın giderek daha çok bilincinde olunması; bütün bunlar karşı çıkılacak hiçbir yanı olmayan olumlu değerlerdir. Doğum yapan kadına yapılan bu iyilikler [...]. Yaratıcı'nın istencine bütünüyle uygundur [...]. Böyle görülüp anlaşıldığında yöntem, anneyi hafifliğin yüzeyselliğinden koruyan doğal bir çiledir; o çok önemli doğum anında kişiliğinin sağlamlığını ve metanetini gösterebilmesi için onu olumlu etkiler." Bunun sonrasında yöntem, basen bölgesine yapılan peridural anesteziyle (bel bölgesine yapılan iğneyle) geliştirildi. Kadını gebeliği boyunca yapması gereken hareketlerden muaf tutan bu kimyasal katkı, doğum işleminin "doğal" yanının bir bölümünü ortadan kaldırır. Ama babanın doğuma girmesi âdeti devam eder, hatta yaygınlaşır.

Çocuk isteği ve kısırlığa karşı mücadele
Biyolojik egemenlik

Üremenin tıbbileştirilmesi

Mesaj son derece açık: Soykırıma, Gulag'a, Afrika'daki açlığa, atom bombasına rağmen insanlık varlığını sürdürmek niyetindedir. Henüz yok olacağı korkusuna kapılmamıştır. İnsan hâlâ kuşaklar zincirinin kopmaması için gayret gösterir. İlk günaha ve "dünyaya gelmiş olmanın dehşetine" rağmen, inançlı kişi Yaratıcı'ya inananlar doğurmakla yükümlüdür. "Öğrenilen doğum kontrol yöntemi kısırlıkları da tedavi edecektir: bu tek ve aynı disiplindir, doğum kontrolü madalyonunun öteki yüzüdür" (Dr. P. Simon). Gerçekten de doğum kontrolü kısırlık korkusunu unutturmamalıdır. Daha önce adı geçen INED-INSEE'nin 1978'de yaptığı bir araştırmaya göre, çiftlerin % 5'i çocuk sahibi olamamaktadır; % 18,4'ü belirli bir dönemde çocuk yapmakta güçlük çekmiştir; % 10,8'i için güçlükler daha ilk gebelikte kendisini göstermiştir; her dört çiftten üçünde bunların üstesinden gelinmiş ve doğum gerçekleşmiştir. Kısır çiftler –ya da öyle olduklarını sananlar– giderek daha çok doktora başvurmaya başlar. Üreme süreci yoğun bir biçimde tıbbileştirilmiştir: eczanelerde bulunabilen gebelik testleri, doğum öncesi tanı teknikleri (amniosantez, ekografi), suni dölleme, çocuğun cinsiyetini

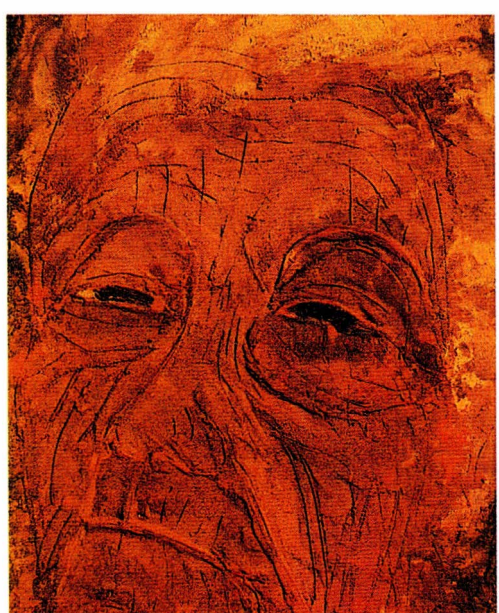

"Bir adam dünyayı çizmeyi tasarlar. Yıllar geçer: ülkelerin, krallıkların, dağların, körfezlerin, gemilerin, adaların, balıkların, evlerin, müzik aletlerinin, yıldızların, atların, insanların resimleriyle dolu bir alanda oturur. Ölümünden kısa bir süre önce, bu hastalıklı formlar labirentinin kendi portresinden başka bir şey olmadığını farkeder" (J.L. Borges *Yazar ve Öteki Metinler*, epilog). (Gérard Vincent, *Çocuk* ve *Yaşlı Kadın*. Özel koleksiyon.)

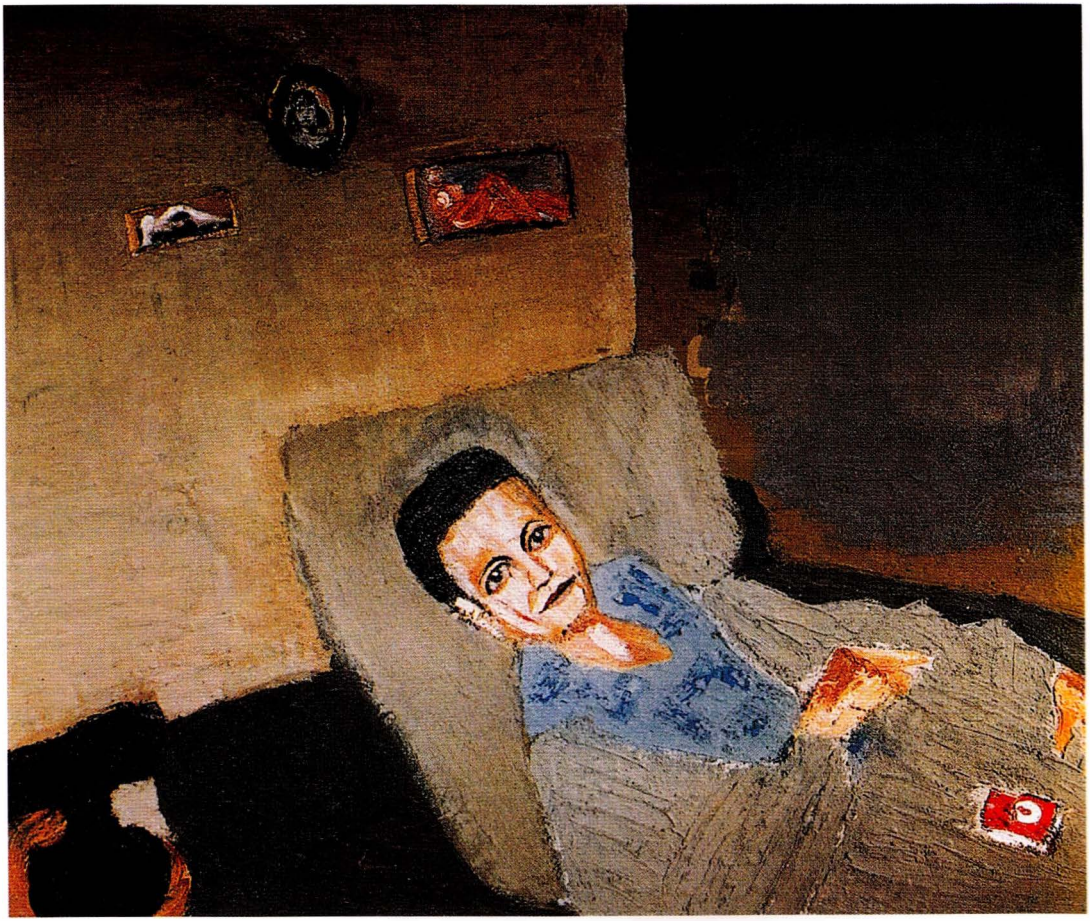

"Yaşamım her şeyi yitirdiğim, her şeyin unutulduğu ve öteye gittiği bir kaçış" (J.L. Borges, *Yazar ve Öteki Metinler*). (Gérard Vincent, *Mireille*. Sanatçının koleksiyonundan.)

bilmek vb. gibi. Kısırlık öylesi dramatik bir biçimde yaşanır ki çiftler bunun üstesinden gelmek için her şeyi denemeye, hatta geleneğin belirlediği sırrın sınırlarını bile aşmaya hazırdırlar. Bu yeni bir sorun değildir: Eski çağlarda da erkeğin kısırlığı biliniyordu; efendi bir kölesini yardıma çağırmakta tereddüt etmiyordu, bu köle-efendi ilişkilerinde pek bilinmeyen bir yandır. Kadın kısır olduğunda aynı yöntem geçerliydi: İbrahim, karısı Sara'dan çocuk sahibi olamayınca, bir kadın köleden rica etmiştir. Kısırlığın nedeninin bulunması çok yenidir. Toplumsal tabular bunun nedenini kadına yüklüyordu. Erkeklikle doğurganlığı birbirine karıştıran erkek, sperminin mikroskop altına alınmasını onur kırıcı buluyordu. Bugün biliyoruz ki kısırlık vakalarının üçte biri kadınlarda, diğer üçte biri erkeklerde bulunmaktadır, üçüncü üçte birlik dilimin nedeni ise yetersiz "uyuşum"dur. VII. Louis'nin "kısır" karısı Aquitaine'li Aliénor'un ünlü hikâyesi bunu kanıtlar: Aliénor –boşanmadan sonra– Henry Plantagenêt'den iki oğul sahibi olur, yeniden evlenen VII. Louis'nin de ikinci karısından çocukları olur. Bu kötü "uyuşum" çocuk yapma takıntısından kaynaklanabilir: Doktorlar çok sayıda kısır çiftin bir çocuk evlat edindikten sonra bebek sahibi olmasına şaşırır. 1980'li yıllarda medya tarafından yapılan "taşıyıcı anne" reklamı büyük bir kafa karışıklığı yarattığı için, farklı vakalara göz atmak yerinde olur.

IAD, FIVETE ve "taşıyıcı anneler"

Birinci vaka: erkek kısır, kadın doğurgandır. 1975'ten beri uygulanan, her yıl bu yolla bin bebeğin doğduğu (tam olarak 1983'te 749.000 doğumun 1.400'ünü oluşturur) IAD yöntemine başvurulur. Teknik çok basittir: sperm toplanır, dondurularak korunur, doğurmak isteyen kadının dölyatağı yoluna zerkedilir. Dölleme, CECOS'ları (Sperm Araştırma ve Muhafaza Merkezleri) bünyesinde toplayan bir kurumun doktorları tarafından uygulanır. Vericilerin adları gizli tutulur ve bunun için bir ücret almazlar. Anne, genetik ve meşru annedir; baba meşru babadır ama genetik baba değildir.

İkinci vaka: erkek döl verebilir durumdadır, kadın fallop borularındaki anomali yüzünden kısırdır ama yumurtalıkları normal işlevini görür; dölyatağı normaldir ve dolayısıyla gebe kalınmasına olanak tanır. Bu tür kısırlık kadınların % 3'ünde görülür. Fallop borusuna hassas bir işlemle cerrahi müdahalede bulunulabilir. Yaklaşık dört ameliyattan biri başarılı olur. Bu durumda FIVETE'ye (yapay ortamda dölleme ve embriyo transferi) başvurulur. Fallop borusunda sorun olan kadı-

nın yumurtası ya genel anestezi uygulanarak yapılan bir cerrahi müdahaleyle, ya laparoskopiyle, ya da ekografiyle denetlerek yapılan transvajinal ponksiyonla (iğneyle) alınır. Alınan yumurta, çiftin erkeğinden daha önce alınan bir spermle *in vitro* döllenir. Elde edilen cenin yumurtası alınan kadının dölyatağına yerleştirilir. Bu, medyayı büyüleyen "tüp bebek" işlemidir. Bu durumda hem anne hem baba genetik ve yasal anne baba olur. Bu türden müdahalelerde uzmanlaşmış olan Antoine-Béclère de Clamart Hastanesi, 1985 yılında, her ay neredeyse 80 müdahale gerçekleştirmiştir. Talep yoğunluğu yüzünden iki yıl sonrasına gün verilmektedir. 100 girişimden yalnızca 20'sinde gebelik sağlanır, bunların da dörtte biri istem dışı düşükle sonuçlanır. Dış gebelik riskli, pahalı, külfetli bir yöntemdir. Fransa'da 1982 Şubatından 1985 Mayısına dek, bu yöntemle 100 çocuk doğar, dünya üzerindeki tüp bebek sayısı ise yaklaşık 1500'dür.[3]

Üçüncü vaka: bir kadın yumurta üretemez ama normal bir gebelik yaşayabilir. Ona, başka bir çiftten gelen *in vitro* döllenmiş bir yumurta, örneğin dondurularak korunmaya alınmış stok fazlası bir yumurta yerleştirilir. Bu varsayıma dayalı işlemde, ki –bizim bildiğimize göre– hiçbir zaman gerçekleştirilmemiştir, erkek ve kadın yasal ama genetik olmayan anne baba olacaklardır.

Dördüncü vaka: "normal" bir kadın, talepte bulunan bir çiftten gelen (bu çiftin kadını gebeliği sonuna dek yaşayamayacak durumdadır) *in vitro* döllenmiş bir yumurtayı alır, bebeği doğurur ve çifte verir. Bir tek bu durumda –bu, hayvanlarda, özellikle farelerde görülen ama asla insanlarda rastlanılmayan bir durumdur– "taşıyıcı anne" terimi doğruluk kazanır. Ne yazık ki, anlam karmaşasından ötürü, "taşıyıcı anne", "ikame anne", "dölyatağı ikrazı" ya da "dölyatağı kiralanması" denilen şey yukarda anlatılandan çok farklı bir olaydır; tüp bebek ya da dondurarak saklama alanındaki teknolojik ilerlemeyle hiçbir ilgisi yoktur.

Beşinci vaka: "taşıyıcı anne", kadını kısır olan talepkâr çiftin erkeğinin spermiyle döllenmeyi kabul eden bir kadındır ve bu dölleme suni yolla yapılır. Onu "verici anne" diye adlandırmak gerekir çünkü genetik kalıtını vermektedir. Bu son durumda, baba genetik babadır, bu işlem içinde talepte bulunan kadın genetik anne değildir. Çiftin anneliğinin ya da babalığının meşruluğu şu ana dek çözülememiş olan hukuksal sorunlar doğurur.

Düşsel çocuk.

Çocuk sahibi olma arzusu ve kısırlığa karşı mücadele Hukukun dışındaki bir alan

Kısırlık durumunda, üremeye yönelik süreç giderek daha çok tıbbileşir demiştik. Aynı zamanda da hukukileşir. Doktor (artık bir zamanların "aile hekimi" söz konusu değildir) ve yargıç özel hayata müdahale eder konuma gelir. Her zaman öyle olmuşlardır, ama daha düşük bir düzeyde. Aile hukukunun "köklerini" doğadan aldığı, karşı konulmaz bir insani görenekler bütününü içerdiği, kısacası tartışma götürmez haklardan geldiği düşünülürdü. Genetik ve biyoloji alanlarındaki ilerlemeler bugün öyle bir duruma geldi ki, doğaya hükmederek, yeni, itiraz götürmez ve olağan bir hukuk anlayışı getirdiği iddiasındadır. Beklenmedik bir biçimde, gerçek yasamanın uyuşmak zorunda olduğu doğal hukukun gerekleri birden yeniden ortaya çıkar. Biyolojik veriler yenidir, yasaları yoktur, yani hukuk dışındaki değişken bir alana varılır. Zihniyetlerin ve törelerin tersini söyleyen yasa varolduğunda yargıç onu uygulamaktan, ya da hukuk bilgisinin ve hayal gücünün kendisine telkin ettiği hilelerle ondan yakasını sıyırmaktan başka ne yapabilir? Tek bir örnek verelim: 1975'ten bu yana, suni dölleme yalnızca yasal olmakla kalmaz, hastanelerde ücretsiz uygulanır. Bir koca, karısının bu uygulamaya girmesini onaylar. Kısa süre sonra, gizli tutulduğu için bilmediğimiz nedenlerden ötürü, babalığı red davası açar. Nice kenti Asliye Mahkemesi, 30 Haziran 1976 tarihinde, Medeni Kanun'un "nesebe dair fiiller feragate sebebiyet vermez" diyen 331-9 maddesine dayanarak ona hak verir. IAD durumunda (*bkz.* sayfa 273), genetik babanın annenin kocası olmadığı apaçıktır. Bu koşullarda doğan çocuk, yasal ve evlilik dışı olarak mı görülmelidir? 1972 tarihli yasadan bu yana, evlilik dışı doğan bir çocuğun hukuksal durumu yasal bir çocuğunkiyle aynıdır, ama verase-t hakkı ikincisinin lehine olmak üzere eşitsizliğini korumaktadır. Bir "ikame anneye" başvurulduğu varsayılırsa, bu kadının ve talepte bulunan çiftin, Medeni Kanun'un 1134. maddesinde tanımlandığı ("Yasal biçimde yapılmış sözleşmeler bunu yapanlar için yasa yerine geçer. Sözleşmeler ancak iki tarafın rızasıyla ya da yasanın mazur gördüğü nedenlerle iptal edilebilir. Sözleşme hükümleri iyi niyetle yerine getirilmelidir") gibi bir sözleşmeyle bağlandıkları düşünülebilir mi? Hukukun bugün bulunduğu durumda yanıt olumsuzdur. Bu anlaşma "yasal olarak" oluşmamıştı, bir sözleşme söz konusu değildir. Bir bağış da söz konusu de-

Anne neredesin? Bizi nereye götürüyorlar?

ğildir, çünkü bu son durumda bağışçı üzerine düşeni yapmak zorundadır. Oysa, "ikame anne" her zaman kararından dönebilir, çocuğu aldırabilir ya da çocuğu vermeyebilir. Talepte bulunanlar ise, bir felaket olup da anormal doğması durumunda çocuğu kabul etmeyebilirler. "İkame anne"ye ücret ödenebilir mi? Çocuk talebinde bulunan çiftle olan bağlantı zorunlu olarak bir aracıdan geçecektir, yeter ki bir basın organı olsun. Ne var ki bu noktada yasa kesindir. Yaşam ve sağlık bilimleri alanına bakan Ulusal Etik Danışma Kurulu'nun bir duyurusuna göre (23 Ekim 1984), aracı, "Kâr amacı güden bir anlayışla bir çocuk edindirmek ya da evlat ettirmek için bir girişimde bulunan ya da buna kalkışan her kim olursan olsun" cezalandırılır diyen Medeni Kanun'un 353-1 maddesinin pençesine düşer. Aynı kanunun 345. maddesine göre "çocuk kaçırmadan, gizlemeden, ya da bir çocuğun ortadan kaldırılmasından, bir çocuğun başka bir çocukla değiştirilmesinden, ya da bir çocuğu bir başkasının olarak göstermekten suçlu bulunanlar 5 yıldan 10 yıla kadar hapis cezasına çarptırılırlar."

Ama, aile dayanışmasının oluşturduğu istisnai durumlar dışında (ki bu olmuştur), bu işi hayır için yapacak bir "yedek anne" bulunabilir mi? Paranın her yerde hüküm sürdüğüne bakılırsa, kuşkusuz hayır. 18 ve 19 Ocak 1985 tarihlerinde Adalet Bakanı Robert Badinter, Araştırma Bakanı Henri Curién, sağlıktan sorumlu bakan yardımcısı Edmond Hervé'nin düzenlediği ve doktorları (Prof. Jean Bernard ve Jean Dausset), hukukçuları, toplumbilimcileri, psikanalistleri (Françoise Dolto), düşünürleri (Michel Serres) ve gazetecileri bir araya getiren "Genetik, Doğum ve Hukuk" konulu sempozyumda, Prof. Émile Papiernik-Berlhaouer gebeliğin "iş" olarak görülmesini önerdi. Devlet her gebe kadına prim verir. "İkame anne"nin verdiği hizmet dokuz ay sürer, bu süre içerisinde onun yaşamı değişir: Zorluklar yaşar ve risk alır (istisnai de olsa, doğum sırasında ölüm riski hâlâ vardır). Ne var ki, Ulusal Etik Kurulu, terapiye yönelik bir denemeye giren sağlıklı bir gönüllü kişinin yaşadığı güçlükler için, her türlü *ödülün* dışında bir *tazminat* almaya hakkı olduğunu kabul eder (11 Ekim 1984 tarihli karar). Yasaya karşı gelmeksizin "taşıyıcı annenin" emeğinin karşılığının ödenmesini sağlayacak zekice konmuş bir ayrımdır bu.

"Seçim yapma intihara en yakın olan şeydir" (Jankelevitch). (Claire Brétécher, *Les Frustrés* 2, © Viviane Got-Paris.)

Daha önce alıntıladığımız birkaç soru, soru dizinini tamamlamaktan uzaktır. 1979 yılında itibaren Dr. Pierre Simon anahtar bir soru soruyordu: "Ölmüş birisinin bıraktığı spermle döllenen dullar konusunda ne demeli? Eğer yasama organı dikkat etmez-

Bir çocuk istiyor muyum, istemiyor muyum bilemiyorum.

Bazı günler kesinlikle bir çocuk istiyorum, o zaman hemen hapı kesiyorum.

Ertesi günü Raoul'la kavga ediyorum ve onunla yaşamanın imkânsız olduğunu görüyorum.

Bunun üzerine üç hafta boyunca hamile kalma korkusundan geberiyorum, her şey bünyeme vuruyor, guatrım şişiyor, migren başlıyor...

Bunun üzerine tekrar hapa başlıyorum ve şak: yine bir çocuk istiyorum.

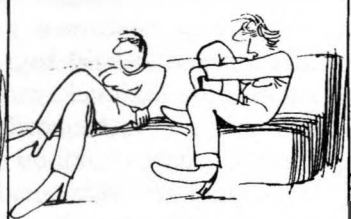

Bunun üzerine kendime şöyle diyorum: Bu zamanda çocuk büyütmek zor, hem sonra akşamları dışarı çıkmak zorlaşacak... Bir de başka bir herif bulursam sorun yaratacak.

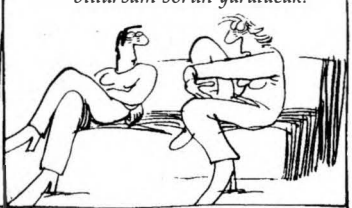

Sonra kendi kendime diyorum ki, çocuksuz yaşlanmak kötü bir şey, insan bu deneyimi yaşamalı yani...

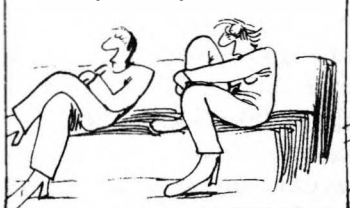

Sonra bunun zamanı değil diyorum... iyi de on yıldır iş açısından bunun zamanı değil diyorsun, diyorum.

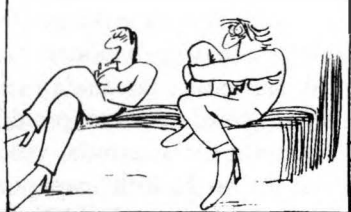

Hem sonra bir tane olunca, birincisi sıkılmasın diye ikincisini yapmak lazım ve ilk ikisi arasındaki rekabet yüzünden üçüncüsünü de yapmak lazım...

Peki haydi kararımı veriyorum, hapı kesiyorum.

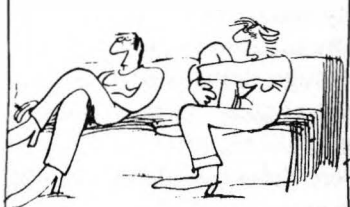

Yine içim daralacak...

En güzeli istemeden hamile kalmam.

BRETECHER

se miras kaçırma amaçlı ne çok dava açılır!" 1984'te Corinne Parpaleix, Créteil 1. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne, üç yıl önce testis kanserinden ölmüş olan kocasının spermiyle gebe kalma izni için başvurur (sperm CECOS'larca dondurularak korunmuştur). Medeni Kanun'un 315. maddesi bu konuda kesindir: "Ne evliliğin bozulmasından 300 gün sonra doğan, ne de kocanın orada olmadığının bildirilmesi durumunda, onun ölümünden 300 gün sonra doğan çocuk üzerinde babalık hakkı kalmaz, bu bir hak karinesi oluşturmaz." 311. maddenin kesin olarak uygulanmasını isteyen Nice kenti asliye hukuk mahkemesinin tersine, Créteil'deki mahkeme 315. maddeyi görmezden gelmeye karar verir; çünkü 1 Ağustos 1984 tarihli yargı kararıyla, söz konusu dölleme işlemine izin verir, gerekçe şudur: "Evliliğin amaçlarından biri çocuk doğurma olduğuna göre, ölen kocanın spermi ne alınma, ne saklanma, ne de onun dul eşinin döllenme koşulları doğal hukukla çatışır." Babalık bağı olduğu dolayısıyla zımni bir biçimde kabul edilir. Bu örnek, yargıcın ne dereceye kadar kendisini yasa koyucunun yerine koyduğunu ve "hukuku belirlediğini" göstermek içindir, çünkü bu durumda onun kararına hukuksal olarak itiraz edilebilir: çocuk meşru olamaz çünkü evlilik yoktur (eşlerden birinin ölümüyle nikâh kendiliğinden düşer). Yasa metinlerinin çok ötesine giden Créteil yargıçları böylece bir ölünün yaşam verebildiğine ve bir çocuk doğurtabildiğine karar vermişlerdir. Avustralya'da, söylendiğine göre çok büyük bir servete sahip olan ve bir uçak kazasında ölen "ebeveyne" ait spermler dondurularak saklanmaktadır. Doğurgan kadınların dölyatağına nakledilip "yeniden canlanacak olan" bu spermler, toplumsal ebeveynler tarafından büyütülmüş ama ölmüş genetik ebeveynin yasal mirasçısı çocuklar olabilecekler midir?

1985 yılının Ocak ayında, yukarda sözünü ettiğimiz "Genetik, Doğum ve Hukuk" sempozyumunun açılışında, cumhurbaşkanının mevzuat eksikliği ve hukuk dışı kalan bir alanın varlığı sorununu ortaya koyan bir mesajı okunur: "Bugün, yaşamın sınırları altüst olduğunda ve doğacak insanın hakları sorusu ortaya atılırken hangi ilkeleri dayanak almalı [...]. Üreme ve kalıtım denetim altına alındığına göre [...], insanlık kendi kurallarını kendisinin seçmek zorunda olduğu dönemlerden birisiyle karşı karşıyadır." Yasa mı koymak gerekir? Ya da Başpapaz Carbonnier'nin dileğine uygun olarak "iki çözümden, en az hukuk gerektirenini, törelere ve âdetlere daha çok alan bırakanını mı tercih etmelidir her zaman?" Saygın bir hukukçu olan Robert Badinter "taşıyıcı anne" sorununun hukuksal karmaşıklığı-

nı en basite indirger: onun görüşüne göre, dölyatağının ödünç kullanımı çok önceden yapılmış bir evlat edinmeden başka bir şey değildir ve çocuğun menfaati, evlat edinmede olduğundan ne daha çok ne daha az tehdit altındadır. Daha sakınımlı olan Toplumsal Sorunlar ve Ulusal Dayanışma Bakanı Bayan Georgina Dufoix, 24 Nisan 1985'te Europe 1 radyosunda katıldığı bir programda şöyle konuşur: "Bir kiralık uterus piyasası oluşmasına izin veremem [...]. Bu konuda bakış açıları çoğunlukla birbirinden farklıdır, ve hükümetin içerisinde bile görüş ayrılıkları olmaktadır [...]. Bugün kimse doğru çözümü yakaladığını söyleyemez çünkü sorun daha çok yenidir." "Buradaki çelişki şudur, karşı koyulmaz bir konformizm (çocuk sahibi olma konformizmi) rüzgârıyla, bu kısır çiftler katılmak istedikleri toplumsal yapıların temelini yeniden tartışmaya açtılar" (Dr. Coutant). Corinne Parpaleix kendisinden çok söz ettirir (yasal çocuk ayrıca henüz doğmamıştır). Taşıyıcı anneler, özellikle Amerikalılar, röportajlar verirler. Talepte bulunan anneler ise susarlar: herhalde kısırlıklarının gizli kalmasını istemişlerdir.

Bu satırların yazıldığı sırada (Eylül 1985), hukuk yanıt bulmaktan çok kendisini sorgulamaktadır. "Herkesin yaşama hakkı yasa tarafından korunur" (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 2. madde). "Herkes yaşama hakkına sahiptir" (Federal Almanya Anayasası'nın 252. maddesi). Peki ama insanın kişiliği ne zaman başlar? Cenin bir kişilik, yani bir hukuk öznesi midir? Bunun yanıtı evet olsaydı, IVG uygulanamazdı. Şimdilik, döllenmiş olsun ya da olmasın yumurta da, sperm ya da kan gibi uygunluk kavramının dışında kalır. Kimilerine göre gebe kalınır kalınmaz insan kişiliği oluşur; kimilerine göre ise döllenmiş yumurtanın naklini, gebe kalınmasından sonraki beş ila yedi günlük süreyi beklemek gerekir; kimisi, embriyo bir insan varlığına benzemeye başladığında, gebeliğin altıncı haftasında kişinin oluştuğunu düşünür; kimisi, cenin kımıldamaya başladığında bunun öyle olduğunu kabul eder; başkalarına göre ise ceninin yaşar duruma gelmesi (yirmi haftalık olması) gerekir; son olarak da bir başka görüşe göre insan varlığı ancak doğduğu anda varolmaya başlar. Kadın artık çocuk aldırma olanağından yararlandığına göre, neden kendisine uygun olan üreme biçimini seçme özgürlüğünden yoksun bırakılsın? Bekâr kadınların evlat edinmeleri kabul görüyorsa, isteklerine göre çocuk doğurma özgürlüğü neden verilmesin? Ölümün tanımı, yeni reanimasyon teknikleriyle yeniden tartışmaya açıldıktan sonra tıp ve biyoloji yaşamın yeni bir tanımının yapılması için çağrı ya-

par: bu tanımı kim yapar peki? Onu kim doğurur? Yaşama kim karar verir? Ve bu soruları yanıtlamaya kimin yetkisi olabilir?

Çocuk isteği ve kısırlıkla mücadele
Ahlaki ve psikolojik sorular

Bu sorular o kadar fazla ve yenidir ki, çıkardığımız listenin taslağı eksiklerle dolu olacaktır. IAD çok gelişmiş bir teknik gerektirmez, ama karmaşık sorunlar çıkartır. Kocası kısır olan bir kadının kendisini babasının, büyükbabasının ya da erkek kardeşinin tohumlarıyla yapay yolla döllemesi varsayımı gözardı edilemeyeceğine göre –doğrusu bu olasılık terimleriyle dile getirilirse neredeyse hayali bir durumdur– ensest yasağı ne olacaktır? Vericiler gizli tutulmalı mıdır? Onları ilgilendiren, özellikle miras konusundaki soruşturma nereye kadar götürülür? Hem bedava bir sperm istenip hem de vericinin ve ailesinin özel hayatına ağır biçimde tecavüz edilebilir mi? Vericileri ödüllendirmek mi gerekir? Sperm bankaları gerçekten de stoklarının tükenmesi tehdidi altındadır ve talep sayısı göz önüne alındığında, gizli bir pazarın oluşması riski vardır, bu da Ceza Kanunu'nun 345. maddesinin ihlali olacak ve genetik düzeyde her türlü denetimi ortadan kaldıracaktır. Kadınlardan gelen bütün taleplere, yalnız yaşayan kadınların ve eşcinsel çiftlerin taleplerine olumlu bir yanıt mı vermek gerekir? Yasal baba sperm vericisi olmadığına, cinsellik üremeden ve üreme babalıktan ayrıldığına göre, yeniden tartışma konusu olan bütün bir aile kavramı değil midir? Tüp bebek vakalarında, bekleme listesi hangi ölçütlere göre tutulacaktır? Sınır olarak kaç yaşı koymak gerekir? Döllenmiş birçok yumurta elde edildiğinde, dondurularak korunur. Nakil başarılı olduğunda, fazla yumurtaları ne yapmalıdır? Döllenen yumurtanın kromozomlarında anomali çıkarsa ne yapmalıdır? Eğer anne baba döllenen yumurtanın yeniden naklinden önce ölürse (daha önce bahsedilen Avustralyalı çift gibi) ne yapılmalıdır? Ve yine eğer çift fikir değiştirir, örneğin ayrılırsa, o embriyolar ne yapılacaktır? Bir "taşıyıcı anneye" başvurmak (bir daha söyleyelim, bu hiçbir teknik güçlük taşımaz), bir doğumu kolaylaştırmanın söz konusu olduğu gerekçesiyle, teşvik edilmeli midir? Kısacası bu yeni teknikler, yalnızca ve yalnızca terapi amaçlı olmak üzere kısır çiftlere mi özgü olmalıdır, yoksa basitçe uyum sağlandığı için mi uygulanabilir? Ulusal Etik Kurulu tedavi amaçlı seçenekten yana görünür; Robert Badinter'le, Créteil Asliye Mahkemesi ise

uyum gerekçesinden yana (Corinne Parpaleix kısır değildi). Adalet Bakanı'nın karısı, *l'Amour en plus* kitabının yazarı (anne sevgisinin 17. yüzyıldan günümüze uzanan bir tarihidir) Élisabeth Badinter, tavrını "paylaşılan annelikten"den yana koyar. Çocuk bakıcılarının, dadıların, *au pair*'lik* yapan kızların vb.'nin çoğunlukla annenin yerini aldığını vurgular. Bilim kadınlara yalnızca arzuladıkları çocuğu doğurma ya da çocuk sahibi olmama olanağı tanıdığına göre "aynı bilimin onlara istedikleri çocuğa sahip olmasına olanak tanımasına neden kızılır?" Dini otoritere gelince, onlar bu konuda yasa koyma hakkının devlete ait olmasını kabul etmeyerek çok sakınımlı kalırlar. Ketumdurlar, bunu açıkça söylemezler, onlara göre, her türlü yapay dölleme, aslında mastürbasyon yapmak anlamına gelir.

Psikoloji alanındaki sorular da az değildir. "Taşıyıcı anne" tarafından verilen "hizmet" bugün (1985 yılında) otuz yaş civarındaki kadınların kültürel gelişimiyle çelişkili değil midir? 1960'lardan bu yana feminist söylemin –ya da yalnızca kadın söyleminin– çözümlemesi, doğum kontrolü, kürtaj vb. için verilen savaşımın, kadınları artık cinsel "nesne", üreme aracı, toplumsal varlık olarak ayrı işlevlere bölünmesi söz konusu olmayan bir "bedenin" sahibi kılma amacını güttüğünü gösterir. Dölyatağını insanın kiralanabilecek bir parçası olarak görmek, kişiliğin bütünlüğünü yadsımak ve daha vahim bir biçimde, ücretli "sütanne" kullanımına geri dönmek olur. Peki talepte bulunanların suskunluğu nasıl açıklanır? Kısırlıklarından mı utanırlar? Talepte bulunan çift tam bir bağımlılık içerisinde, "taşıyıcı annenin" kararından dönmesi korkusuyla yaşar. Belki de para karşılığında *kendi* bebeğini terk eden bu kadını küçümsüyorlardır (çünkü yineleyelim, bebeğe kendi genetik kodunu verir). Ve diyelim ki "sözleşmeye" uyuldu, yasal anne konumuna gelen analık, o sapasağlam –doğal– annenin varlığının takıntısıyla yaşamayacak mıdır? "Taşıyıcı annenin" gebeliği istekte bulunan kadının kısırlığının kanıtını ortaya koyar ve onun kocasının üretken olduğunu doğrular. Çiftler arasındaki dayanışma kırılacak mıdır yoksa çocuğun etrafında mı güçlenecektir? Evlat edinilmesi durumunda, anne ve baba çocuğun karşısında "eşit" konumdayken, bir "taşıyıcı anne" ikame edilmesi durumunda, hem yasal hem de genetik babası olan erkek, karısına karşı kendisini "üstün" hissetmeyecek midir? Bu risk hayal ürünü değildir: erkeğin ya da kadının kısır olmasının, çif-

* Yatacak yer ve yeme içme karşılığında çocuk bakan kızlar. (ç.n.)

Katolik bir aile. Bu fotoğrafta yer alan herkes, ortada oturan çiftin –karı ya da kocalarıyla birlikte– çocukları, torunları, torunlarının çocuklarıdır.

ti, çocuk karşısında herkesi "eşit" konuma getiren evlat edinmeyi tercih etmek üzere, hem yapay döllenmeden hem de bir "taşıyıcı anneye" başvurmaktan vazgeçmeye yönelttiği birçok vaka olduğu biliniyor. Topladığımız bilgilere göre, ister Amerikalı, ister İngiliz ya da Fransız kuruluşları olsun (İkame Yoluyla Yapay Dölleme Ulusal Kuruluşu, yani ANIAS, Fransa'da 1983 yılında kuruldu), bunlar talepte bulunan kadınla tek bir görüşme yapabilen "taşıyıcı anne" üzerinde sıkı bir gözetim uygular (psikolojik ve tıbbi testler uygulanır). 1985 yılında bu üç ülkede de bu konuda henüz hiçbir mevzuat çıkarılmamıştır bu kuruluşlar, onları güdüleyen ticari çıkarları konusunda çok büyük bir gizlilik içerisindedir (öte yandan bir Amerikan kuruluşunun 30.000 dolar talep ettiği bilinmektedir, bunun yalnızca yarısı "taşıyıcı anneye" verilir).

"Çocuk sahibi olma hakkı", "çocuğun haklarını" unutturmamalıdır. Mahkemeler ve yargıçlar doğacak çocuğun çıkarını koruma konusunda isteklidirler ama bunu açıkça tanımlamakta başarısızdırlar.

Eğer bu durum ciddiyetle ele alınırsa, alkolik, frengili, şizofren çiftlerin üremelerini yasaklamak yerinde olmayacak mıdır? Hiçbir yasa özel hayata bu türden bir müdahaleye izin vermez. Şu anki bilgilerimizle bakıldığında, gebelik sırasında embriyo ve annesi arasında neler olup bittiği, çocuğun gelişimi açısından doğal annesinden kopuşunun fiziksel ve ruhsal etkileri konusundaki cahilliğimiz o denli büyüktür ki bilim dünyası gebeliğe bağlı –gerçek ya da kurgusal– sorunlardan ihtiyatlı bir biçimde yan çizmektedir. Bununla birlikte çocuğun onu taşımış olan anneden birden koparılmasından doğan sonuçlar konusunda kaygı duyulabilir. İlerde bu çocuk, evlat edinilen her çocuk gibi, muhtemelen o günün anlayışı doğrultusunda, kendi doğum gerçeğini öğrenmek durumunda kalacak ve doğal annesinin onu yalnızca satmak için taşıdığı düşüncesine alışmak zorunda kalacaktır. Kimi çocukların (yapay dölleme olursa) iki babası, kimisinin ise iki annesi olacaktır ("taşıyıcı annesi" ve yasal annesi). Dr. Coutant, "Çocuk sahibi olma arzusu ve kısırlığa karşı mücadele, tüm dölleme teknikleri uygulamasını haklı çıkaramaz. Bu durumda doğurma hakkı sınırsız değildir. Topluma katılabilmesi için çocuk en iyi koşullarda doğmalıdır" diye yazar. Ahlakçı bir düşüncedir bu, karşılık olarak tohumu yasal anne babasından gelen ve sıkıntılı bir toplumun habercisi koşullar içerisinde doğan çocukların çok sayıda olduğu söylenebilir.

1930. Fotoğrafçıda resim çektirmek için bayramlıklar giyilir.

Büyümek
Çocuk-ebeveyn ilişkileri

Aileler ve haneler

Burada Antoine Prost'un *Fransa'da Eğitim ve Öğretimin Genel Tarihi* adlı yapıtının IV. cildinde işlediği ve bu ciltte yeniden ele alınan, son yirmi otuz yılın toplumsal ve zihinsel değişimler boyunca ebeveynin, çoğu kez sancılı olan "ödünler" pahasına çocuklarıyla ilişkilerini ayakta tutmayı başardığı meselesine dönmeyeceğiz. Herhangi bir kafa karışıklığına meydan vermemek için bir "haneyle" ("Aynı konutu paylaşan kişiler topluluğu. Hane tek bir kişiden de oluşabilir") en az iki kişiden (çocuklu ya da çocuksuz bir çift, en az bir çocukla yaşayan –bu genellikle annedir– bir büyükten) oluşan "aile" arasındaki ayrımı hatırlatmak gerekiyor. 1982 yılında Fransa'da 19.590.000 hane ve 14.120.000 aile sayılır, 1962 yılına göre sırasıyla % 34 ve % 25 oranında bir artıştır bu, bununla birlikte aynı süre içerisinde toplam nüfus % 17 oranında artmıştır. Her aile bir hane oluşturur ama her hane bir aile oluşturmaz.

Çocukların, anne babalarının, büyükanne ve büyükbabalarının eğitimlerinin tamamlanmasına katkıda bulundukları çoğunlukla unutulur. Bu büyükanne (ya da nine) en az torunları kadar Asteriks'in dünyasına dalıyor.

Çocuk tam olarak ancak 19. yüzyılın başında, geleceğin yetişkin adamından ayrı bir kişi gibi algılanır. Karmaşık bir kişilik olan Monsenyör Dupanloup (kendisi de evlilik dışı doğmuştur), "Eğitim" konusunda altı ciltlik bir kitap yazar ve *Çocuk* (1869) adlı kitabı da kimileri tarafından gerçek bir çocuk hakları bildirgesi olarak görülür. Çıkardığı sonuçlara, *Évolution intellectuelle et morale de l'enfant* [Çocuğun Zihinsel ve Ahlaki Gelişimi] (1893) kitabında ilk günah kavramına karşı çıkan ve yüksek rütbeli papazınkinden daha masum bir çocuk tipi çizen G. Compayré itiraz eder. İki dünya savaşı arasındaki dönemde çocuk konulu çok sayıda kitap yayımlanır: Dr. Robin, 12 ciltlik bir çalışmayla (o zamanlar okumaya zaman vardı) çocuğa daha büyük bir özgürlük verilmesinden yana tavrını koyar. Daha 1926 yılında, Montherlant, "yeniyetmeciliği" (*adolescentisme*) feminizme rakip olarak görür. 1950'li yıllarda yapılan bir araştırmada, Beşinci Emir öne çıkarılır ("Anana babana saygı göster"); Araştırmaya katılanların % 70'i disiplini eğitimde nihai bir etken olarak görür ve % 52'si okulda cinsel eğitim verilmesini istemez. 1983 yılında A. Girard ve J. Stoetzel tarafından yürütülen bir araştırmaya göre ise aile imgesi geniş ölçüde olumlu bir imge olarak kalır: katılanların %72'si babalarına, % 80'i annelerine çok yakın oldukla-

rını söyler; % 75'i anne babaya her zaman saygı gösterilmesi ve kusurları ne olursa olsun onları sevmek gerektiğini açıklar; % 50'lik bir dilim boşanma ve kürtajı onaylar, ama % 85'lik bir bölüm "bir çocuğun mutlu bir ortamda büyümesi için, annesi ve babasıyla birlikte olması gerektiğini" söyler, ama bu durum bu örneklerin arasından % 61'inin çocuk sahibi olmayı arzulayan ve bekâr kalmak isteyen bir kadının tutumunu onaylamalarına engel olmaz. Ekonomik kriz çocukların bağımlılığını süreğenleştirir: 1978'de (INED araştırması), 18-19 yaş grubundaki gençlerin % 85'i, 20-21 yaş grubu gençlerin % 72'si, 22-23 yaş grubundakilerin % 63'ü ve hatta 24 yaşındaki gençlerin % 53'ü anne babalarıyla yaşamaktadır. Üst düzey memur ya da yöneticilerin % 75'i 18-24 yaş arasındaki çocuklarına para yardımında bulunur.

Ekonomik büyüme ve doğurganlık oranındaki düşüş

1980'li yılların kamuoyu araştırmalarında Fransız çiftler ideal çocuk sayısının 2 olduğunu ortaya koyarlar ama yaptıkları çocuk sayısı 1'dir. İşçiler, üst düzey çalışanlardan ve serbest meslek sahiplerinden, hele ki orta dereceli memurlar, esnaf zanaatkârlardan çok daha fazla çocuk yaparlar. Cinsiyetin belirlenmesine daha vardır ve 1979 yılında, Dr. Pierre Simon "Eğer hastalarımız talimatlarımıza uyarlarsa, % 75 gibi bir şans oranıyla cinsiyet seçimini yönlendirebilecek durumdayız" diye bir açıklamada bulunur. Yaygın düşüncelerin tersine, kalabalık aileler her zaman istisna oluşturmuşlardır. 18. yüzyılda doğumların sayısı fazladır, ama ölüm oranı o kadar yüksektir ki her kadın ortalama beş çocuk doğururken beş yıllık bir sürede hayatta kalan çocuk sayısı ortalama 2,5'tir. Nüfusbilim tarihinde kalabalık aile geçici bir model oluşturmuştur: kalabalık aile modeli, bir yandan ölüm oranı hızla azalırken, doğurganlığın ve dini uygulamaların güçlü olduğu kısa bir döneme denk düşer. Doğum kontrolünden (geri çekme her zaman uygulanan bir yöntemdi), kürtajdan (yasal olmayan kürtaj her zaman vardı), konutların darlığından (Fransızların konutlarında hiçbir zaman kişi başına bu kadar çok metrekare düşmemiştir), kadınların çalışmasından (Hollanda, AET ülkeleri içerisinde hem en az kadın çalışan oranına hem de en düşük doğurganlık oranlarından birine sahiptir), kreşlerin azlığından (Almanya'da, 1,40'lık bir doğurganlık oranına karşın, binlerce kreş vardır) daha çok Hıristiyanlıktan sıyrılmaya bağlı olarak zihniyetlerde oluşan bir devrimdir bu: çocuklarına yeryüzü cennetini olmasa da en azından rahat ve özellikle korunaklı bir yaşam sunmaya yöneltmiştir çiftleri. Ve bu korumayı ancak sınırlı sayıdaki çocuklara sağlayabilirler. Her türlü vaat ve beklentinin yüklendiği çocuğa iyi bakılmalı, uzun

bir eğitim verilmelidir. Onda soyun toplumsal yükseliş umudu görülür. Dördüncü dünya sakinlerinde, özellikle transit yerleşim yerlerinde oturanlarda görülen çok yüksek doğum oranında, gelecek için girilen bu bahsin *a contrario* bir kanıtı görülür. Bu kesim, dün sefaletin tehlikeli kıldığı o emekçi sınıflarda olduğu gibi "kaybedilecek hiçbir şeyin olmadığı" bir alandır. Toplumsal bir terfi hayali hiçbir anlam taşımaz. Çocuklar doğurulur; tıptaki ilerlemeler, aile yardımları ve yalnız kadınlara verilen asgari düzeydeki gelirle hayatta kalırlar. Yine burada, R. Erhel ve C. Legay'ye göre, "kendisini çevreleyen topluma karşı iletişim kurmama tavrını koyan, kale misali bir sığınak aile düşüncesi içerisinde kendi içlerine kapanan o ensestli ailelere" rastlanır. Reşit olmayan kızıyla ensest ilişkiye girmekle suçlanan bir babanın ifadesinden alınan şu açıklama buna tanıklık eder: "Kızımın bir Faslıya ya da gençlere kurban gitmesinden korkuyordum ve bu konuda önceden bilgilenmesini istiyordum. Benim önümde karım ona bir erkekle bir kadın arasındaki ilişkilerin nasıl olduğunu açıkladı ama anlamadığını görüyordum..."

Dövülen çocuklar konuşmazlar

Kısırlığa karşı sürdürülen mücadelenin dayanıklılığı, sır perdesinin örttüğü gündelik dramı, şiddet gören çocukların dramını unutturmamalıdır. 26 Haziran 1985 tarihinde P. Girod, Senato'nun başkanlık kuruluna, adalet komisyonu adına, şiddet gören çocukların korunmasına ilişkin Édouard Bonnefous'un yasa önerisiyle ilgili raporu iletir. Bu rapora göre her yıl 50.000 çocuk, ruhsal, fiziksel ya da cinsel açıdan gördükleri kötü muamelelerin kurbanı olmaktadır. 400'ü bu nedenlerden ötürü yaşamını yitirir. Şikâyetlerin sayısı azdır: 1982 yılında iletilen şikâyetlerin sayısı 1.611'i bulur, aynı yıl Ağır Ceza Mahkemeleri bu nedenlerden ötürü 15 ağır hapis cezası, 8 hapis cezası, Ceza Mahkemeleri ise toplam 572 hapis ve para cezası verir. Ceza Kanunu'nun sıkılığına rağmen cezalandırmanın yetersiz kalması, raporun yazarının "suskunluk konusunda tam bir elbirliği" diye adlandırdığı şeyle açıklanır. Dolayısıyla sırrın alanına girilmiştir. Korku, utanma ve belki de pişmanlıkla beslenen aile dayanışması etkili olur. Doktorlar ve sosyal hizmet uzmanları, 15 Haziran 1971 tarihli yasayla, 15 yaşından küçük çocukların kişiliklerine yönelik kötü muamele ya da cezalara ilişkin bilgi edindiklerinde bunu meslek sırrı olarak korumak zorunluluğundan muaf tutulurlar (Ceza Kanunu'nun 378. maddesi). İnsanlar konuşmazlar –ya da az konuşurlar–, herhalde çocuğun aile ortamı içerisinde tutulmasının –bu ortam ne olursa olsun– kötünün iyisi bir çözüm olduğu kanısındadırlar. Ço-

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turundan önce Georges Pompidou; 1969 seçimleri, 15 Haziran'da onu % 57,5'lik bir oy üstünlüğüyle Elysée Sarayı'na taşıyacaktır (rakibi Alain Poher'in oyları % 42,5'tedir), bu, General de Gaulle'ün 1965'te kaydettiği sonuçtan daha yüksektir (% 54,49). *Altta*: Köylü olan büyükbabasının "mütevazı" evi; oğlu ilkokul öğretmeni, torunu ise cumhurbaşkanı olmuştur. Kuşaklar arası toplumsal yükselişin bir örneği. Yoksa istisnalar kaideyi bozar mı?

cukların kötü muamele görmesi sınıfsal bir olgu, alkolizmin, kötü barınma koşullarının, kısacası "suçluların toplumsal ve duygusal azgelişmişliğinin" sonucudur. İşkenceci ebeveynlerin neredeyse hepsi kötü muamele gördükleri bir çocukluk geçirmişlerdir ve çocuk-kurbanlar genellikle istenmeyen çocuklardır ya da evlatlıktır. Yasa yalnızca işkence edeni değil, bilip de ihbar etmeyeni de cezalandırır, çünkü Ceza Kanunu'nun 62. maddesinin 2. bendi (15 Haziran 1971 tarihli yasaya bağlı olarak) bunun iki aydan dört yıla kadar hapisle cezalandırılması gerektiğini hükme bağlar. Bonnefous tasarısı, darp edenlerle bu sırrı tutanlar için öngörülen cezaların ağırlaştırılmasını hedefler. Cezaların ağırlaştırılması beklenen etkiyi yaratmayacaktır. Anne-Aymone Giscard d'Estaing Vakfı içerisinde çocuklar için oluşturulan bir çalışma grubu, "kötü muamelede bulunan anne babaları örnek oluşturacak cezalara çarptırılması gereken suçlular olarak değil, daha çok, tabii ki birincil olan çocuğun çıkarını gözardı etmeksizin, yardım edilmesi, sağaltılması, tedavi edilmesi gereken güçsüz kişiler olarak görmek" gerektiği sonucuna varıyordu. Kapsamlı bir programdır bu.

"Çocuklar itaat etmeleri için doğurulur"

Ebeveyn-çocuk ilişkileri 1920'li yıllardan bu yana çok değişmiştir. Zengin aileler içerisinde bile –ya da durumu iyi olan ailelerde– çocukların "şımartılmasından" sakınılırdı. Oyuncak nadir bir nesneydi ve belli günlerde hediye edilirdi. Disiplin sıkıydı. "Terbiye etmek", "kişilikleri biçimlendirmek" gerekirdi. Şikâyet etmek yasaktı. Mızmızlanma yasaktı. "İnsan dünyaya eğlenmeye gelmez; senden daha kötü durumda olanlar var; savaş sırasında baban bunları çok gördü" vb. Suçluluk duygusu çok erken dönemde aşılanıyordu. Yatağa çiş yapmak günahtı. Hele ki kaka yapılırsa cehennemlik olunurdu. Çalışmanın değeri, kız olsun erkek olsun, tartışılmazdı. Y. Verdier'nin[4] bize aktardığı küçük köylü kızı örneğini verelim yalnızca. Kızların elleri her zaman bir iş görmelidir: "Büyükannem bizi bir iş yapmadan durur gördüğünde hemen 'Al kızım işte kenarları işlenecek bir bez' derdi." "İnekler otlağa götürülecek": küçük kızlar bir yandan yürüyüp hayvanlara göz kulak olurken bir yandan da yün örer. On iki yaşından itibaren de "işlerler", yani çeyizliklerine katılacak olan küçük kare kanaviçeler üzerine kırmızı etaminle adlarını işlerler. "İşlemek" (*marquer*)* eski Fransızcada ilk regl döneminin başlaması anlamına da gelir, dolayısıyla gizli tutulması gereken alana ait olmayan bir geçiş çağıdır.

* *Marquer* yazmak anlamında da kullanılır. (ç.n.)

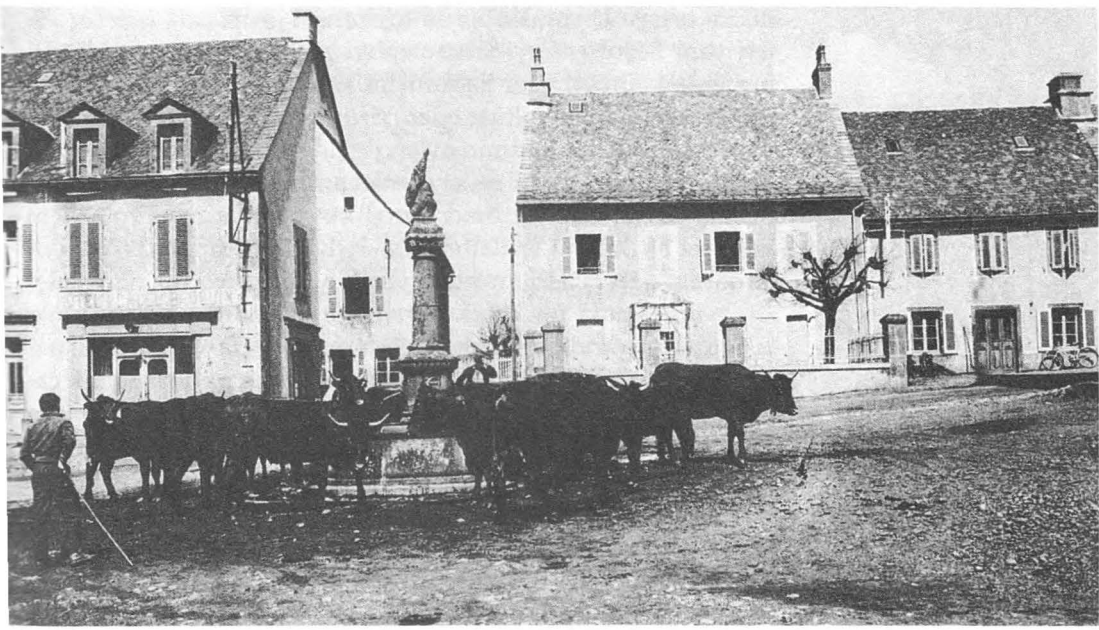

rahatsız eder. Uyuşturucu bağımlısı, "dişleri arasında şırınga olan adam" mutlak olduğunu ileri sürdüğü ve babanın bilmediği bir hazza erişme yolunda kuralları ihlal ederek babalar topluluğuna meydan okur. *Aşırı dozdan* ölüm akrabalardan ve dostlardan gizlenecektir. Tarihi bir anıtı ziyaret etmek üzere çıkılan otoyolda saatte 200 kilometreyle giderken ölmek, sindirilebilir, dolayısıyla açıklanabilir olan bir ölümdür. Sanayileşmiş, dinamik, "organik" bağlılık içeren, muhtemelen anomik olan toplumlar kimi topluluklar tarafından (entelektüeller ya da elverişsiz koşullar içerisindeki toplumsal gruplar) ortaya konan bitmek bilmez meydan okumaların alanıdır; bu meydan okumalar önce duruma göre yersiz, kuraldışı ya da suç öğesi içeren meydan okumalar olarak algılanır, ardından topluma entegre olur. R. Merton'un çığırtkanı olduğu liberal toplumun özü; kıyısında, sınırlarında olup biten her şeye olan açılımıyla sürekliliğini sağlamaktır. Ya meydan okuyanlar: sonunda toplumsal, siyasal ya da dini bir kimlik edinirler ("Kilise'nin duruşunu ve mesajını yeniden biçimlemeyi ve evcilleştirmeyi başaran" Assis'li Francesco gibi [G. Duby]); ya da baskın kurallar karşısında verilecek her türlü ödünü reddederek, köktenci bir biçimde dışlanırlar. İtirazlardan kaynaklanan düzen bozukluklarını içinde sindirerek kendi değişimini gerçekleştiren bir sistem sonuçta istikrarlıdır. Durkheim bunu açıkça görmüştü: "Özgünlüğün gün ışığına çıkması gerekir; ne var ki, yaşadığı yüzyılı aşmak isteyen idealistin özgünlüğünün ortaya çıkması için, kendi zamanının altında bulunan suçlunun da özgünlüğünün olası olması gerekir. Biri olmadan ötekisi olmaz."

Madde bağımlılığı sorununu en toplumsallaşmış iki biçimiyle –tütün ve alkol bağımlılığı– ele aldığımızda bunu oluşturan üç öğeyle karşılaşırız: varolma güçlüğü; birisine bağımlılık; arka planda, ister adı Seita* olan kurum tarafından toplanan vergi, ister şarap üreticileri ya da kimi kez kurbanı oldukları büyük çeteler ağına hükmeden "uyuşturucu kralları" söz konusu olsun, büyük parasal çıkarlar.

Alkolizm

Alkolizm –alkolizm dendiğinde her zaman var olan özel günlerdeki tüketimi değil, düzenli alkol tüketimini anlamak gerekir– yeni yeni belirginlik kazanır: 1848 yılında kişi başına yıllık tüketim 51 litre, 1872'de 77 litre, 1904'te 103 litre, 1926'da 136 litredir. 1960'lı yıllardan bu yana şarap tüketimi düzenli olarak dü-

* *Service d'exploitation industrielle des tabacs et d'allumettes* (tütün ve kibrit endüstriyel işletme servisi) (ç.n).

şer (*fast food*'larda su, kola ya da meyve suyu içilir ve müşterilerin % 60'ının yaşı 16-20 arasında değişir), ama alkol derecesi yüksek içkilerin, özellikle "seçkin" bir ürün olarak görülen viskinin tüketimi artar. Bununla birlikte 1985 yılı için yapılan tahminlere göre 1.740.000 kişi günde yedişer bardak alkollü içki tüketir, bunların 1.690.000'i erkektir (bu yaklaşık 70 gram saf alkol tüketiliyor anlamına gelir). Yoksulluk içinde yaşanan alkolizmle sosyal alkolizm, çevredekileri "her şeyi kilit altında tutmaya" zorlayan ve hastayı hep yeniden başlanan arındırma tedavilerine mahkûm eden (şarap, likörler, 90 derecelik alkol, kolonya vb. tüketimi gibi) gizli, yalnız yaşanan, doymak bilmez, yatıştırılamaz bağımlılık biçimini unutturmamalıdır. Toplumumuz içerisinde neden alkolle tanışmış olan bireylerden bazıları onu ölçüsüzce severken, bazıları aşırılıktan kaçınır? Bu, madde bağımlılığının nedenbilimine (etioloji) ilişkin –bugün kesin bir cevabı olmayan– bir sorudur.

Madde bağımlılığının nedenbilimi: Bir alan ile bir çevrenin buluşması

Tütün ve alkol alışkanlığı dışında (bu alışkanlıkların *delirium tremens*'e, siroza, aşırı sarhoşluk belirtilerine neden olmaması koşuluyla tabii), her anne-babanın korkusu olan uyuşturucu bağımlılığı, sırrın evrenine aittir. "Uyuşturucu alan çocuk" bunu gizli saklı yapar ve durumu öğrenen ebeveyn bundan söz etmez.

Aralık 1972'de UNESCO'nun uyuşturucu konulu bir konferansında söz alan Dr. Olievenstein temel sorunu dile getirir: "Hintlilerin ve Hinduların gerekçesiyle, zehirli olarak nitelenen maddeleri alan genç Batılınınkinin gerekçesinin aynı olmadığı apaçıktır [...]. Azgelişmiş ülkelerde gençler açlıklarını yatıştırmak için madde alırlar ve bunun üzerine gelişmiş ülkelerde uyuşturucu alan gençler için hangi açlığın söz konusu olduğu sorusu sorulabilir [...]. Bu yeni deneyimlerin bir mesaj iletme girişiminde bulunması da olasıdır." Bu, madde bağımlılarının çok genel olarak iletişim kurma konusunda başarısız olduklarını söylemenin bir başka yoludur. 1970'lerden beri ortalığı kırıp geçiren yeni olgu, uyuşturucunun gençler tarafından kitlesel tüketimidir. Uyuşturucu bağımlılığının muhtemelen psikozun ortaya çıkışını engellediği psikotik ve parapsikotikler bir yana, uzmanlar kimsenin doğuştan uyuşturucu bağımlısı olmadığında hemfikirdirler, öyleyse bir alanla, sosyokültürel bir çevrenin buluşması söz konusudur. Dr. Olievenstein'a göre bu "alanın" iki belirleyici niteliği vardır. Önce, para ve gücü elinde bulunduran babanın reddi söz konusudur: oğul babasının bilmediği bir hazza ulaştığını, hatta bu yolla "onu geçtiğini" düşünür. Sonra madde bağımlısı bedeniyle kendine özgü bir ilişkiye girer: onu "başka

"*Flash*, bir atom bombasıdır. Bundan sonra bütün bir yaşam bu hazzı aramakla ya da ona özlem duymakla geçecektir. İyileşmiş bir bağımlı asla uyuşturucuyu kafasından atamaz. Alkoliğin tersine her zaman ona özlem duyacaktır." *Flash*'ı yaratan damardan şırıngayla uyuşturucu alımı, kişiliği yeniden biçimleyen "temelden cinsel güdüden kopmaya" neden olur. Böylesi bir yoğunluğu yaşamış olan bir kişi artık sevişme isteği duymuyorsa, bunun nedeni iktidarsızlık değil, önemsiz görülen bir hazza gösterilen kayıtsızlıktır. Bağımlı kişi "balayı" süresinde asla yardım istemez. Eğer polis ya da ailesi tarafından Marmotan'a* götürülürse, her türlü arınma tedavisini geri çevirir ve kaçar. Ondan yardım talebi ancak *flash*'ın verdiği haz kaybolduğunda, geriye yalnızca acı ve bağımlılık kaldığında gelecektir.

Çare ne?

Tedavi sonrasına ve topluma yeniden katılma aşamasına ilişkin sorunlar uyuşturucudan arınma sırasında çıkan sorunlardan daha karmaşıktır. Dr. Orcel'e göre uyuşturucu kullananın kişiliğinde aşırı olgunlaşmayla az gelişmişlik bir arada varolur. Bu, bağımlıların varolan kurumları kullanmakta gösterdikleri kurnazlıkla kendisini gösterir. Tedavi sonrası aşamada bir "muharip gazi" havasındadırlar ve neredeyse hepsi tövbekârdır. Ama aynı zamanda, 30 yaş üzeri bağımlılarda yaygın olan çiş kaçırma gibi geriye dönüş olguları görülür. Ağır alkolizme geçen eski eroinmanların sayısı çoktur. Madde bağımlılığının temel etkeninin *iletişim güçlüğü* ya da *olanaksızlığı* olduğunu unutmazsak, uyuşturucudan arınmış kişi kendisini yeniden uyuşturucu kullanımına davet eden sosyokültürel ortamda bulursa tekrar düşüşe geçme olasılığı büyür. İki örnek bu kanıyı aydınlatacaktır: Birinci Dünya Savaşı'nın kokainmanları ve İkinci Dünya Savaşı döneminin amfetamin bağımlıları toplumsal bağları olan yetişkinlerdi; askerlikleri bittikten sonra tekrar bu bağlara kavuştular ve birçoğu "topluma yeniden dahil oldu". 1970'li yıllarda uyuşturucu tacirlerinin, alışkanlık yapması için Marsilya bölgesindeki lise ve ortaokul öğrencilerine çok düşük fiyattan eroin satarak bir *damping* politikası uyguladıkları bilinmektedir. Polis bu ticarete son verdiğinde, belli bir saygınlık kazanmış çevrelere ait istikrarlı ailelerin çocukları olan genç eroin bağımlıları, bir kere uyuşturucudan arındıktan sonra, "topluma yeniden katılmışlardır". Dr. Orcel, uzun süre yöneticiliğini yaptığı Centre de l'Abbaye'ye getirilen marjinal gençlerin topluma ve daha belirgin biçimde ailelerine karşı yönelttikleri saldırgan dilin ardında, keskin bir suç-

* Paris'te uyuşturucu bağımlılarının tedavi edildiği hastane. (ç.n.)

luluk duygusunun ve "düzene geri dönme" arzusunun seçilebildiğini düşünür. Bu durum "aynasızın" genç bağımlılar üzerinde yarattığı hayranlık duygusunu açıklar, aynasız nefret edildiği öne sürülen ama aynı zamanda güven verici baba imgesi olan düşmandır. Bağımlılığın bireysel etkeni iletişim kusuruysa da, bunun toplumsal kökeninin kâr olduğunu anımsatmak gerekir. Yaşamını sürdürebilmek için haşhaş eken yoksul köylüden, kendisini zengin eden maddelerden bütünüyle kaçınan "para babasına" kadar sayısız şebeke dünyanın her tarafında ölümcül dürtünün ağlarını örer. Polislerin seferber edilmesi, kendileri de tüketici olan küçük satıcıların *torbacıların* tutuklanmasını, kimi kez medya tarafından teşhir edilen görkemli "volilerin" vurulmasını sağlar; ama bu uğursuz piramidin zirvesine oturmuş, çoğunlukla devlet aygıtlarının içine nüfuz etmiş, susturmak için yeterli mali olanaklara sahip, dolayısıyla erişilmez olan "pek saygıdeğer kişilere" dokunulmaz.

Öğrenmek
Gençlerin birlikte oturması

Çift tartışmaya mı açılıyor?

"Concubine" (nikâhsız) sözcüğü Latince "birlikte yatan" anlamına gelen *concubina* sözcüğünden gelir. Gündelik dilde "concubinage" (nikâhsız karı kocalık) küçümseyici bir anlamda kullanıldığından her türden hassasiyeti göz önüne alma isteğindeki INED araştırmacıları, nikâhsız yaşayan gençleri belirtmek için, yaş sınırı belirlemeksizin, "gençlerin birlikte oturması" ("cohabitation juvénile") kavramını geliştirdiler. Meşru olmayan çiftler ve bunların çocukları yeni bir olay değildir. 19. yüzyılın ortasında bu çocuklar Lyon'da doğan çocukların % 30'unu, Paris'te ve Bordeaux'da % 35'ini oluşturuyorlardı, Belle Époque'ta* ise bu oranlar sırasıyla % 21, % 24 ve % 26 idi. 1975'ten bu yana, nikâhsız birlikte yaşama hızla gelişir: 1975 yılında 445.680 çift böyle yaşar (toplamın % 3,6'sıdır bu); 1982'de ise sayıları 809.080'dir (toplam sayının % 6,1'i). "Gayrimeşru" doğumlar 1970 yılında % 7 oranında, 1982 yılında % 14 oranında artmıştır. Aynı yıl gayrimeşru çocukların % 50'si babaları tarafından tanınırken % 20'si reddedilir. Bu birlikte oturma olgusu özellikle kentsel yaşama ait bir olgudur: Paris yerleşim bölgesinde yaşayan çiftlerin % 22,7'si iki bekârdan oluşur, bu oran kırsal kesimde ve küçük beldelerde

* Fransa'da 1890-1914 arası döneme verilen ad. (ç.n.)

"Uzamış dudaklarınla / Hazırlanıyorsan doyurmaya / Düşüncemin kaynağını / Bir öpücüğün gıdasıyla / Bu tatlı eylemde nedir acelen / Olmak ya da olmamanın sevinci / Çünkü sizi bekleyerek yaşadım ben / Kalbim adımlarınızdan ibaretti." (Paul Valéry). Yeni cinsel şifreler bekleme sürelerini kısaltır. (Aline Issermann'ın *L'Amant magnifique* filminden bir fotoğraf, 1986.)

dönemde (1980) kimi araştırmacılar, bu yeni hazırlık töreninin başarısı üzerine kafa yordular. A. Béjin[5] için birlikte yaşama, üçlü amacı –süre, doğurganlık ve malvarlığının aktarılması– olan geleneksel evlilik bağıyla, yoğunluk ve çeşitliliğe dair belirsiz arzunun, doğurganlığın engellenmesi için alınan önlemlerin dile geldiği evlilik dışı aşkları birleştirme girişimidir. Böylece "her ölçekte kazanma ve olanakların hiçbirinden feragat etmemeye ilişkin olan şu modern takıntı" söz konusu olacaktır. Aynı yazar, birlikte yaşamayı evliliğin meşru kuralıyla ve eşlerin –ama yalnızca erkeklerin– hoşgörülen çapkınlıklarıyla karşılaştırarak, bunun kendine özgülüğünü aşağıda sıraladığı öğelerde kavradığını sanar: 1. Nihai olarak algılanmamakla birlikte, birlikte yaşama dünün "ilişkilerinden" daha uzun ömürlüdür; 2. "Toplumsal bir yarı-kabullenmeden" yararlanır; 3. Dünün evliliği gibi, geçici eşleri yalnızlığa ve sıkıntıya karşı korur, ama evlilikte zorunlu olmayan cinsel uyum burada zorunlu olmuştur, öyle olmadığında cezası amiyane deyişle "başka kapıya" gitmek olur; 4. Atadan kalma karı ve koca "rolleri" eşitlik ilkesi adına dışlanır: bakışımlılık zorunluluğu ya karşılıklı sadakati ya da aşkın alanını kuşatmaması ve anlatılması koşuluyla özgürce onanan "fiziksel sapmaları" dayatır; nitekim burada sır alanının sınırlarını geriletmek söz konusudur. Her şey dile dökülmelidir: yalnızca bu "sapmalar" değil, mastürbasyona dair

fantaziler bile. A. Béjin şu notu düşer: "Yaşamını paylaştığı kişinin aynı zamanda sevgilisi, eşi, dostu, babası ya da annesi, erkek ya da kız kardeşi, sırdaşı, dert ortağı olmak ağır bir görevdir." Sırrın sınırının gerilemesi –hatta ortadan kaldırılması– katlanılabilir bir şey midir? Geleneksel evlilikte –üstü örtülü biçimde– dile gelmeyenin bir alanı olduğu kabullenilir. Eskiden evin beyi kulübe ya da derneğe giderdi, evin hanımı soru sormazdı, belki de kendi kendine sormazdı. Kişiler arası ilişkilerde şeffaflık bir ütopya sayılmaz mı? Sonuç olarak sır, birlikte yaşayanların her birinin şu sıradan, beklendik ama trajik olan keşiften, yani ötekinin farklı olduğunun keşfedilmesinden bağışık tutulması için zorunlu değil midir? Kısacası, bütün girişimlerin ve eğilimlerin ardında, adı hermafrodizm olan şu tekçi özlemin serüveni ortaya çıkarılamaz mı? "Her şey sanki karşı cinsten eşleriyle 'eşitlikçi' bir ilişki kurmayı isteyen uzatmalı ergenler hem ötekini hem de ötekinde kendilerini bulmak istemişler gibi olup biter. Eşittirler, her biri *alter ego*'sunda kendisini yansıtır ve kusursuz, kendine yeten, sağlam, devam ettirme zorunluluğundan kurtulmuş androjin figürünü oluşturmalarında onların eksik yanı olan o farklılığı taşıyarak sihirli bir biçimde orada birbirlerini keşfederler" diye yazar A. Béjin.

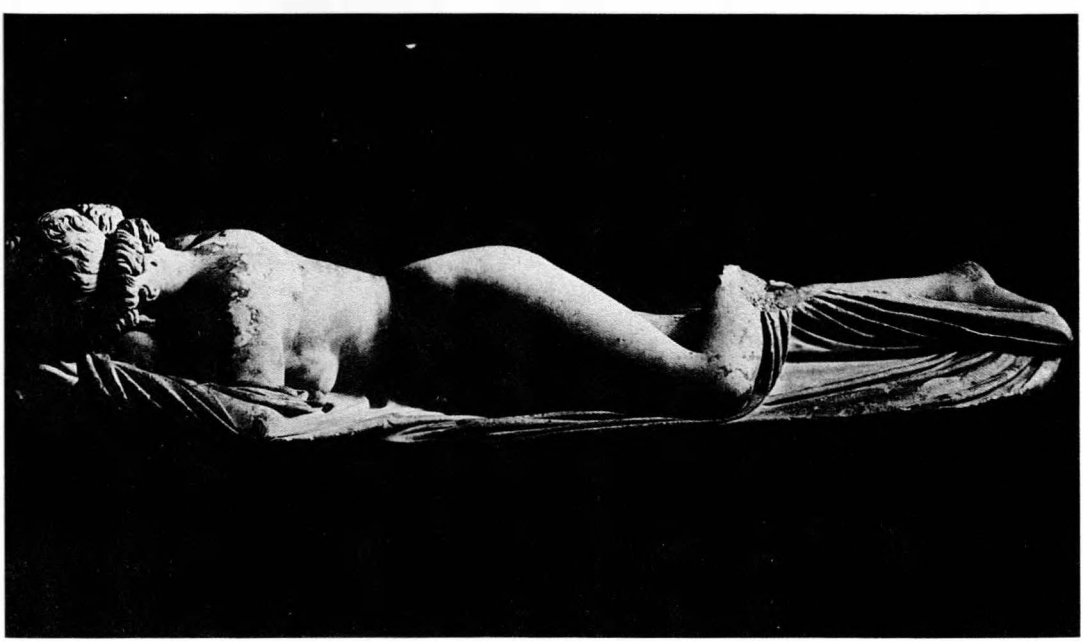

Bu bir kadın tarafından tecavüz edilen bir erkeğin –oldukça ender rastlanan bir durumun– hikâyesidir. Hermes'le Afrodit'in oğlu Hermafrodit güzelliğiyle sevici Salmasis'in bastırılamaz arzusunu kamçılar. Hermafrodit onu reddeder. On beş yaşındaki bu ergenin yıkanmasını fırsat bilen Salmasis onu gölün içinde sarmalayıp tutar ve tanrıların onların bedenlerini bir daha asla ayırmamalarını sağlar. Narsisizmden nasibini almış olan Chateaubriand kendisini şöyle betimliyordu: "Annemin ve babamın farklı kanlarıyla yoğrulmuş, garip bir androjin", Hermafrodit *alter*'in *ego*, *ego*'nun *alter* olduğu eşitlikçi bir çiftin simgesi midir? (*Hermafrodit*, Roma, Ulusal Müze.)

liktelik, bizim kanımıza göre geri döndürülemez bir yükseliş yaşarken giderek daha çok evliliğe yaklaşır: Özelleştirmeci bir itkiyle –Devlet ve Kilise artık bizim gönül işlerimize karışmasın– sonunda devlete başvurulur, çünkü birlikte yaşayanlar sosyal güvenlikten yoksun kalma niyetinde değillerdir. Özelleşmenin bu dinamiği dolayısıyla törelerdeki bir devrime değil, anlayışlardaki değişimleri –bir kez daha– tasdik etmekten başka bir şey yapmayan bir mevzuatın yeniden düzenlenmesine yol açar. Hukuki anlamda evli ya da nikâhsız yaşayan çiftler, evlilik dışı doğan çocuklar ve meşru çocuklar giderek birbirlerine yakınlaşan konumdadırlar. Benzerlik ve farklılıkları belirtelim: Birlikte yaşayanların sosyal güvenlik olanaklarından yararlanma hakları vardır; çocukları meşru çocuklarla aynı haklara sahiptirler (2 Ocak 1972 tarihli yasa); ötekinin borçlarından sorumlu değillerdir; baba çocuğu kabul etmişse bile yalnızca anne ebeveyn yetkesine sahiptir; evlilik dışı doğan çocuğun kimi yuvalarda önceliği vardır. Ama birlikteliğin bitiminde (ölüm ya da ayrılma), ne boşanma tazminatı ne de nafaka söz konusu olur; ortak yaşam süresince edinilmiş malların paylaşımını öngören hiçbir hukuki çözüm yoktur; vefat söz konusu olduğunda hayatta kalan nikâhsız eş, yaşayan nikâhlı kocaya tanınan mal rücuu hakkına sahip değildir, aynı biçimde ölenin mirası üzerinde de hiçbir hakkı yoktur. Kimilerine göre aşırı, kimilerine göre yetersiz görülen nikâhsız yaşayanlara verilmiş bu haklar, evliliği tartışmalı kılar mı acaba?

Tartışılan evlilik ve çift olmanın kutlanması

Sarsıcı olma iddiasındaki bir raporda, Ekonomik ve Toplumsal Komite evli çiftleri koruduğunu ileri süren ve nikâhsız yaşamayı teşvik eden bir mevzuatın tutarsız olduğunu ilan eder.[7] Evlenme sayısının düştüğünü, boşanmaların arttığını, yeniden evlenen boşanmış insanların sayısının azaldığını, evlilik dışı doğan çocukların oranının yükseldiğini saptayan rapor "yıllar içerisinde alınan önlemler ve çıkarılan yasalar bütününün, evliliğin kolaylaştırılmasından çok elverişsiz bir konuma gelmesine yol açtığını" ileri sürer. Ve bunun nedeni, kimi insanların hem bekârların ve boşanmış kişilerin vergi indirimlerinden, hem de nikâhlı çiftlere tanınan toplumsal avantajlardan yararlanmalarıdır". Raporu hazırlayan Évelyne Sullerot'ya göre, yasa koyucunun, evliliği yadsıyarak, açıkça bu kurallardan kaç-

tığını iddia eden insanlarla ilgili kurallar koymak üzere devreye girmesi aykırı bir durumdur. Onun görüşüne göre, Bonaparte'ın "nikâhsız yaşayanlar yasaya aldırmadıklarına göre, yasanın da onları umursamadığını" ilan etmekte hakkı vardır. 1950'li yıllarda "kız anneler" özellikle gündelikçi, ücretli tarım işçisiyken, "bekâr anneler" günümüzde orta ya da yüksek bir eğitim düzeyine sahip, büyük kentlerde yaşayan toplumsal-mesleki sınıflara, kısacası "örnek" olan o "öncü" sınıfa aittirler. Raporun yazarı, 1965'ten 1982'ye dek çıkan yeni yasaların "kutsal olanın, ataerkil hiyerarşiye uyumun, kurumlara saygının, soy zinciri ve ardıllık konusunda meşruluğun gücünün ilkelerini, tumturaklı bir kişisel yükümlülük altına girme ilkesini bir kenara bıraktığı ya da zayıflattığı" için öfkelenmektedir. Bundan böyle gerçekten de hayatta kalan nikâhsız eş, eğer vefattan altı ay önce buraya yerleşmişse ortak tutulan konutta kalabilir; nikâhsız eşler arasında yapılan satışlar geçerli sayılır, oysa evli çiftlerde durum böyle değildir; nikâhsız eş, yalnızca nikâhsız yaşadığını kanıtlaması koşuluyla, hastalık sigortasından, aile yardımlarından, gebelik yardımından, sosyal sigortaların dulluk tazminatından yararlanabilir. Hatta 1978 yılında Riom'da İstinaf Mahkemesi'nin bir adamın kaza sonucu ölümünden sonra verilen bir tazminatı adamın yasal karısı ve birlikte yaşadığı kadın arasında bölüştürdüğüne tanık olunmuştur. Rapor iki tarafın anlaşarak boşanmasının (1975 tarihli yasa) ve çocukların velayetinin eşlerden yalnızca birine verilmesinin –vakaların % 90'ında velayet kadına verilir– kabul edilmesinin aykırı olduğunu ileri sürer. Oysa ki 1970 yılında çıkan yasadan önce, evlilik dışı doğmuş bir çocuk üzerindeki velayet hakkı çocuğu tanıyana aitti ve iki taraflı tanıma söz konusu olduğunda, onu ilk önce tanıyana verilirdi, bu yasadan bu yana, çocuğun tanınma sırası ne olursa olsun yalnızca anne yetke sahibidir, öyle ki "babanın mülkiyet nesnesi çocuktan", "annenin mülkiyet nesnesi çocuğa" geçilmiş olur ve bütün bunlar tam da kendisini çocuğun eğitimi ve ev işlerine vermesi için –bir çocuk izninden yararlanabilen– babanın teşvik edilmesiyle cinsiyet eşitliğinin kurulduğu iddia edilen dönemde olur. Asgari ücretle çalışan nikâhsız çift bir şey ödemezken, asgari ücretle çalışan nikâhlı çiftin gelir vergisi vermesini utanç verici bulan raporun yazarı, nikâhsız çiftler, noter onaylı birlikte yaşayanlar, çocuklu ya da çocuksuz boşanmış kişiler, daha önce boşanmış nikâhsız çiftler, gençlerin değişik biçimlerde birlikte oturmaları –konutlarını paylaşan ya da yalnızca birkaç hafta birlikte yaşayan, hatta büyük bir rahatlıkla ailelerinden birinin ya-

"Koca Seçmek" başlıklı bir kitabın kapağı. "İşte ben buna iyi, hatta kusursuz bir evlilik derim / Eşler birbirlerinin aptallıklarına katlandıklarında" (La Fontaine).

ler daha çok sömürge görevlisi ya da askerdir; kadınlar ise postane memuru ve ilkokul öğretmenidir. Bu, o dönemde hayli geçerli olan, ekonomik temelli bir birlikteliktir, çünkü neredeyse bütün ilan verenler –kadın ya da erkek– müstakbel izdivaç için gerekli, ortaya konulan ya da arzulanan maddi olanakları açık biçimde belirtirler. "Varlıklarından" ya da "beklentilerinden" söz ederler. "On beş yıl süren enflasyon ve frank krizi, orta ve küçük burjuvanın mütevazı mallara ve küçük tasarruflara duyduğu bu ilgiyi kesinlikle söndürmedi. Devalüasyon kavramı henüz kafalara yerleşmemişti" diye yazıyor M. Martin. 1977'de artık "mallardan" söz edilmez – ya da çok az söz edilir: meslek ekonomik gösterge olmuştur ve meslekler de daha çeşitlenmiştir: kadınlar çoğunlukla serbest meslek sahibi, memur, sekreter, hemşiredir; erkeklerse kadrolu memur, mühendis ve teknisyendir. 1930'da boşanmanın getirdiği itibar kaybı öylesine ağırdır ki kadınlar ilanlarında "boşanmış, haklı" diye belirtirler (boşanma davasında haklı olduklarını, eski eşlerinin hatalı olduğunu, dolayısıyla "masum" olduklarını belirtirler), 1977 yılında ilan veren kadınlar ise boşanmış olduklarını "ayrıntısız ve kaygısız" biçimde belirtmekle yetinirler. "Geleneğe bağlılık", "onurluluk", Katolikliğe ilişkin referanslar ortadan kalkar. Bedeni öne çıkaran öğeler belirir: artık göz rengini ve kilosunu belirten, beden çizgilerini betimleyen, spor âşığı olduğunu ilan eden erkeklerin sayısı kadınlarınki kadar çoktur. 1930'da ilan veren kadın "ev kadınıdır, şefkatlidir, duygusaldır, ciddidir". 1977'de "sevecen, kibar, ağırlamayı bilen kadın" olur, artık şarkı söylemez ama "müzisyendir", kültüre duyduğu ilgiyi dile getirir (sanat ve kitap gibi). "Elli yılda kadın kendisini Külkedisi olarak temsil etmeyi bir kenara bıraktı, kuşkusuz daha çok bir esin perisi ve bir manken çizgilerine bürünme doğrultusunda, ev eşyalarının yaygınlaşmasının yararına olur bu" (M. Martin). Değişmeyen tek bir şey kalır: yabancı bir uyruktan olmak, ve dahası farklı bir "ırktan" olmak, her zaman uygun olmayan bir bilgi olarak algılanır; öyle ki şöyle biten isteklere rastlanır: "gerekirse yabancı".

Küçük ilanlara başvuru gereksinimi –oysa Fransa'da az olan– coğrafi bir hareketlilikten doğar; bu hareketlilik, akrabayı dağıtarak, bireyi kendisine eş bulabileceği o "uyuşum kuralları uzamından" uzaklaştırır. 1980'li yıllarda kuzenler arası evlilik araba trafiği sayesinde tekrar kendini gösterir. Köklerinin arayışındaki insan, bir önceki kuşağın gözden yitirdiği akrabalarla ilişkiyi yeniden kurar. Bir zamanlar "evlilikler birbirini kovalıyor" denirdi. Bu durum yeniden zamanımızın gerçekliği-

ne dönüşebilir. Aynı biçimde, bir düğün vesilesiyle köylü ailesiyle bir araya gelen kentli, kimi köylerde koparılan büyük yaygaranın hâlâ sürüyor olmasına şaşırabilir: düğün bittiğinde, konuklar yeni evlileri kırsalda onları gündoğumunda bulana ve böylece işi onları ilk (?) gecelerinde taciz etmeye vardırana dek kovalarlar.

Evlilikte aşk

Evlilikte aşk yeni bir düşüncedir

1985 Mayısında, Hindistan'ın eyaletlerinden Rajastan'da 40 bin çocuğun nikâhı 24 saat içerisinde kıyılır. Orada, evliliğin temelini oluşturma konusunda aşkın fazla belirsiz, şüpheli olduğu düşünülür. Kırsal bölgelerde onay görmezken (ama vardır), bu evliliklerin kalıcı olacağı ve bütün yaşamları boyunca süreceği düşünülür. Günümüz Fransa'sında artık herkes ailenin ancak birbirine âşık bir çiftle kurabildiğini düşünür. Herhalde Batı toplumu böylesi bir riske giren tek toplumdur. Dolayısıyla aşkın ve evliliğin kaynaşması coğrafi olarak belirlenir. Tarihsel açıdan bu yeni bir düşüncedir. Philippe Ariès, erkeğin karısını boşayıp yeniden evlendiği evlilik biçiminin, zaman ve uzam içerisinde en yaygın model olduğunu göstermiştir. Ona göre, bozulamaz olan tekeşli evlilik "Batı cinselliği tarihinin en büyük olgusudur". 10. yüzyıla dek, soylu sınıfta iki aile arasındaki sözleşme olan evlilik, Kilise'nin karışamadığı, özel ve laik bir girişimdir. Kadın çocuk doğurmazsa kısır kabul edilir, ya ailesine ya da "aile reislerinin genç kızları ve dulları tuttukları, şatolardaki bir tür ek bölüm olan" bir "manastır"a gönderilir. Kilise ise Aziz Hieronymus'a dayanan ve evliliği onun uğraşmaması gereken bayağı, neredeyse hayvansı bir durum olarak gören çileci bir modelle, "yanmaktansa evlenmeli"[9] düşüncesine rıza gösteren Paulus'çu bir tarz arasında bölünür. Ancak 13. yüzyılda, ensestin yasaklanmasıyla birlikte Kilise evliliğin denetiminde devreye girmeyi ve soyluların tasvip etmedikleri ama kırsal kesimdeki toplulukların, Paul Veyne'e göre, Galya-Roma dönemi sonunda kendiliğinden kabul ettiği *stabilitas*'ı (biz buna bozulmazlık diyeceğiz) benimsetmeyi başarır. Otuzlar Konsili'nden sonra bir dini işlem olan nikâh kilise kapısında, 12. yüzyıldaysa sunağın dibinde kıyılacaktır. Nöbeti Kilise'den devralan laik devlet, boşanmanın ilk –ve kısa süren– ortaya çıkışına rağmen, nikâhın bozulmazlığı ilkesini sürdürür. Doğal olarak, iki soylunun

küsüne sahiptirler (ama bunu yazmazlar). Arzunun işleyişi ve bunun arızalarına ilişkin sır ise bütünüyle örtülü kalır.

Ben'in biz'e üstünlüğü mü?

Tamamen tahmini olan bu "saydamlığa" çiftler alışabilirler mi peki? Araştırmalar bize ihtiyatla yaklaşılması gereken bazı bilgiler sunuyor, çünkü sır alanının tarandığı iddia edildiğinde yanıtın gerçeğe uygunluğu varsayım düzeyinde kalıyor. 1969'da yapılan bir araştırma ("68 olaylarından" sonra yani) kadınların % 41'inin "iyi bir koca" istediklerini, % 20'sinin "uyum" içeren "iyi bir yuva" beklentisi içinde olduklarını, % 44'ü "büyük aşka" inanırken, yalnızca % 22'sinin aşk evliliğine umut bağladığını ortaya koyuyor. Bunu nerede bulacaklardır? A. Girard ve J. Stoetzel'in vardıkları sonuçlar daha teselli edicidir.[10] Fransızlar doğum kontrolünü onaylamakla birlikte bir kadının gelişmesi için çocuklara gereksinimi olduğunu düşünürler. Evliliğin başarılı olmasını sağlayan "iyi bir cinsel uyum" (% 70), "karşılıklı sadakat" (% 73), ve özellikle "ötekine saygı" (% 86) ve "karşılıklı anlaşmadır" (% 73). İki araştırmacı sonucu şöyle bağlar: "Özetle, aile dinlenmenin ve rahatlamanın ayrıcalıklı alanıdır. Mutluluğun alanıdır. Orada insan kendisini güvende (% 66), rahat (% 61), mutlu (% 57) hisseder. Evde geçirilen yaşamdan duyulan hoşnutluk derecesi, 1'den 10'a yükselen bir ölçekte, 7,66'dır. Aile, güncel yaşamın saldırılarına karşı bir sığınak olarak ortaya çıkar."

Biz bu iyimserliğe karşı biraz mesafeli duracağız. "Arzu makinesi" araştırma yapanlara bir yanıt vermez. Dünün evliliğinde erkek, partner değiştirme arzusunu fahişelerle doyuruyordu. Günümüzde ise, fahişelik iyi durumda da olsa –hatta çok iyi durumdadır– bulunan ortam içerisinde yaşanan "maceralar" "ilişkiye" dönüşebilir ve bunlar erkekler kadar kadınları da kapsar. Evlilik artık ortak kılınan iki malvarlığının kullanımına ve ortak bir meslek yaşamına (fırıncı fırına, karısının kasaya bakması gibi) dayanmadığı andan itibaren, temelini duygular oluşturur. Karşılıklı bir ticarethaneyi yönetme yükümlülüğüne girilebilir; ama arzunun sürekliliği garanti edilemez. Yalnızlık korkusu, bir başkasıyla da canım cicim ayları geçtikten sonra aynı günlük tekdüze yaşamın süreceği kanısı, araştırmacıların merakını hiç irdelemiyor görünen olumsuz evlilik bağlarını oluşturur. Aslında, toplumsal ajanların onların evlilik yaşamını düzenleme biçimleri had safhada çeşitlilik gösterir. F. de Singly inatla aileye şu toplumsal tanımın verilmesini önerir: "İçerisinde bireylerin geçici ya da kalıcı, bilinçli ya da bilinçsiz çıkarlar ya da idealler temelin-

de bir birlik oluşturduğu ve bu çıkarların yaşam bulduğu çok çeşitli biçimlerde oluşan bir yapı" (G. Simmel). Kuşkusuz toplumsal açıdan iyi durumdaki çevrelere ilişkin güncel araştırmalar (1985), bireyin, "uzun vadeli bir çok işlevli ilişkinin gerektirdiği zorunluklara, sınırlara, sıkıntılara, özverilere" karşı kendi gelişimini ve özgür istencini ayrıcalıklı kıldığını gösterir (F. de Singly). *Ben*'in *biz* üzerindeki önceliği, kendi gizilgücünü kendi gerçekleştirme amacıyla, sadakati ve sürekliliği çaptan düşürerek, karı-koca yaşamını yeni terimlerle ortaya koyar. Bundan böyle, oraya "yerleşmek" değil, ötekinin bir özgürlüğü olduğunu, her an kendi radikal başkasılığını talep edebileceğini bilerek bunu yaşamaktır söz konusu olan. Böylece birlikte çift olarak yaşama –Clausewitz'in savaşı değerlendirmesi gibi– belirsizliğin alanıdır. Belki de yol çok vitesli bir evliliğe doğru mu açılır? İlk evresi fiziksel aşk, bağlılık ve çocuk yapmayla geçen, ardından çok kesintili cinsel ilişkiyle birlikte karşılıklı özgürlüğün yaşandığı bir dönemin geldiği, sonunda anıları yadederek birlikte yaşlanılacak olan dostluk ve yaşam ortaklığı dönemine varan bir evlilik. Tabii her zaman varolan Yahudi-Hıristiyan ortak bilinçaltı düzenin korunmasına katkıda bulunmuyorsa.

Güle oynaya boşanmak mı?

Fransa'da Eski Rejim döneminde boşanılmazdı, Kilise hukuku yalnızca evliliğin iptaline müsamaha gösteriyordu, ki bunun örnekleri de çoktu. 20 Eylül 1792'de çıkan yasa karşılıksız boşanmayı getirir, böylece yalnızca anlaşarak değil, aynı zamanda eşlerin mizaçlarının uyuşmaması nedeniyle de boşanma yoluna gidilmesi yasallaştırılmıştır. Medeni Kanun bu iki gerekçeyi kaldırır ve 8 Mayıs 1816'da çıkan yasa boşanmayı yasaklar. Demek ki "devrim" sözcüğü de astronomik kabulü içerisinde anlaşılmalıdır! 27 Temmuz 1884'te çıkarılan yasa ("Naquet Yasası") sınırlayıcı bir biçimde boşanmayı yeniden gündeme getirir; bu yasa sınırlıdır, çünkü ancak eşlerden birinin kusuru kanıtlanmış ise karara varılabilen "yaptırım-boşanma" ilkesine dayanır. Nitelenen kusurlar (zina, eşlerden birinin bedensel ve küçük düşürücü bir cezaya mahkûm edilmesi) tartışmaya yer bırakmaz; küçük kusurlar (ölçüsüzlük, kötü muamele ve ağır hakaret) yargıcın takdirine bırakılan ihtiyari nedenleri oluşturur. 11 Temmuz 1975 tarihli yasa kusur nedeniyle bo-

Çift hayatı içerisinde kadın: erkeklerin çöküşü mü?

Yukardaki soruyu Dr. Pierre Simon'dan aldık. Kadınların, giderek artan oranda, erkeklere özgü olarak bilinen "konumlara" ulaşması (örneğin, kadın mühendislerin şantiyelerden ya da bir üretim biriminin başında olmaktan çok bürolarda daha fazla sayıda oldukları doğrudur), "yüksek" fen okullarına kabul edilmeleri, partnerlerinin ürkütücü cinsel isteğinin erkekler için acı biçimde ortaya çıkması, bütün bunlar bu soruya olumlu bir yanıt vermeye iten kanıtlanabilir gerçeklerdir. Dahası, genç kızlar –evlenmemiş genç kadınlar diyelim (ilk "büyük aşklarıyla" evlenmemiş çok genç kadınlar)– evlenmeyi reddederler ya da nikâhı ertelerler, zamanla aşkın yıprattığının bilincinde (kimi arkadaşları genç evlenip çoktan boşanmışlardır), aynı zamanda anneliğin bir kariyer stratejisine yükleyebildiği risklerin de bilincinde olurlar.

Koca, karısının çalışma gücünü sahiplenmeyi sürdürecek midir?

Fransa'da evdeki emeği sayılara dökme denemeleri (1981'de) aşağıdaki tahminlere varır: 53 milyar saat *bedava* ev işleri için harcanır, "üretken", yani ücretli denilen emeğe harcanan ise 39,5'tir. Ne var ki, herkes bilir ki bedava yapılan bu ev işi özellikle kadınların eline bakar: çalışan erkek işçiler ev işlerine günde 96 dakika ayırmaktadırlar, buna karşılık karıları, işsiz kaldıklarında 483 dakikayı ev işi için harcarlar. Bu ev işi pek az sevilen bir şey olarak görünür, çünkü ilk kez 1982 nüfus sayımında iki meslek icra eden çiftlerin sayısı, yalnızca erkeğin çalıştığı çiftlerin sayısını aşar. Nüfusun yaşlanmasının ve emeklilik yaşının düşürülmesinin çalışmayan çiftlerin sayısını arttırdığını; kadınların her zaman –istatistik olarak– kocalarından daha genç oldukları göz önüne alınırsa, kadının işini sürdürdüğünü emekli erkeğin çalışmadığı birçok çiftin ortaya çıktığını da ekleyelim.

Umut edilen iş her zaman tatmin edici olmasa da kadınların bu "faal" olma isteğine bütün sosyoprofesyonel kategorilerde rastlanır. Dolayısıyla kadının toplumsal –özellikle üretim– yapıları içerisindeki yeri söz konusudur, biraz modası geçmiş bir deyimle kültürel devrim diye adlandırılabilecek bir şeydir bu. Zaman ve mekân içerisinde hızlı bir tarama, meselenin boyutunu ortaya çıkaracaktır. Uluslararası Af Örgütü'ne göre kimi Akdeniz toplumlarında –1980'li yıllarda– hamile kalan genç kızlar "ailelerinin şerefini temizlemek" için erkek kardeşleri tarafından öldürülmektedir. Onura ilişkin bu kod dini aidi-

yetten bağımsızdır: buna Müslümanlarda, Yahudilerde ve Hıristiyanlarda rastlanır, bu da kodlamanın tektanrıcılığın ortaya çıkışından eski olduğunu ve özellikle, geleneklerin bildik koruyucusu kadınlar tarafından sürdürüldüğünü düşündürtüyor, bu geleneklerin kurbanı kendileri olsa bile.

"Evlilik, toplumsal bir kategorinin, yani evli kadınların emeğinin bedava kullanımıyla nitelenen, ev içinde gerçekleşen bir üretim biçimidir. Evlilik sözleşmesi, öyle olduğu açıkça bildirilmeyen özel bir iş sözleşmesi türünü oluşturur, bununla koca karısının işgücünü mülkiyetine alır."[11]

Küçük kızların sosyalleşmesi

Karşı çıkılamaz bu savlar 1980'li yılların Fransız toplumu için hâlâ geçerli midir? Burada, bütün embriyoların ilk haftalarda dişi oldukları konusuna dönmeyeceğiz. Sorunu "kültürel olan" devreye girdiği anda ele alacağız, yani çok erken bir aşamada. Ortak sonuçlara varan Fransa ve Amerika'da yapılan araştırmalar, Elena Gianini Belotti'nin burada başlıca argümanlarını anımsatacağımız bir iddianame niteliğindeki kitabında özetlenir.[12] Oğlan çocuklarına meme verme konusunda kararlı olan anneler, kız çocuğu söz konusu olduğunda çekingendirler; kız çocuğu üç ay sonra sütten kesilirken, oğlan çocuğunda bu süre beş aydır. Erkek çocukların anne sütü emme süresi kızlarınkinden daha uzundur, öte yandan temizlik eğitimi kızlarda daha erken tamamlanır. Anne oğlunun çıplaklığını teşhir ederken, kızını edepli olmaya teşvik eder. Kızlarda "kapris" olarak nitelenen, oğlanlarda erkeklik işareti olarak görülür, erkek çocuğun saldırganlığı cesaret verici bir işaret olarak algılanır: İlerde yalnızca savunmasını değil saldırmasını da bilecektir. Küçük kız "uslu durmalı", bağırmamalı, özenli bir dil kullanmalı, düzenli olmalı, kendisinden istenen şeyleri kalkıp getirmeli, daha küçüklere karşı şimdiden "anaç" davranmalıdır, yoksa "kötü kız" damgası yiyerek cezalandırılır. "İleri" denen sanayileşmiş toplumlarda bile, soyun sürmesi ve "adın taşınması" için bir erkek çocuk sahibi olma arzusu ağır basar: İlk doğan çocuk kız ise, ikincisi oğlan olmalıdır. Elena G. Belotti iddianamesini askeri bir üslupta bitirir: "Kızların, kendilerine tanınmayan ayrıcalıklardan yararlanan oğlanlarla sürekli olarak karşılaştırılması kendilerine duydukları saygıyı azaltır, oysa bu kendi savaşlarını sürdürmek doğrultusunda hedeflerini belirlemeleri için gereklidir." Bu noktada Freud'dan ayrılan Jung'un, Elena G. Belotti'den çok önce, baskının erkekte ve kadında zıt olarak işlediğinin altını çizdiğini anımsatalım. O, erkeğin idealinin

Kadınların toplumdaki yavaş yükselişi...

Erkekler ve kadınlar arasındaki toplumsal olanakların eşitsizliğinin sona ermesi eski bir dilektir, ama bunu dile getiren erkeklerin ve kimi kez kadınların içtenliği belirsiz kalır. Görünüşe bakılırsa "feminizm" sözcüğünü Fourier icat etti ve 1832'de Saint-Simoncular ilk feminist dergi *La Femme libre*'i (Özgür Kadın) çıkardılar. Ama Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınların özgürlüğe kavuşmaları kölelerle birlikte gerçekleşirken, Fransa'da, halk sınıflarında, hepsi de sermayenin yedek ordusunu oluşturan erkekler ve kadınlar, onyıllar boyunca arzı talebinden düşük olan işler için çekişiyorlardı.

Bu, kadınların toplumsal onur damgasını (karar verme gücü ve kültürel birikim) taşıyan *statülere* çok yavaş eriştiklerini açıklar. Birkaç rakam ve tarih, sürecin yavaşlığını ortaya koyar: 1920'de kadınların kocalarının onayı olmaksızın sendika üyesi olmalarına izin verilir, maaşları bu dönemde erkekle-

Kızlara bebek, oğlanlara silah. Bu daha ne kadar sürer? "Ezilen erkek, bir varlığı, kendi karısını ezebilir. Kadın, proleterin proleteridir" diyordu Flora Tristan, acı bir biçimde. Ama o zaman yıl 1843'tü.

rinkinden % 31 oranında daha düşüktür; kadın doktorların sayısı 1921'de 300, 1929'da 519'dur; kadın avukatların sayısı 1914'te 12 ve 1928'de 96'dır; 1930 yılında yalnızca 7 kadın öğretim üyesi vardır; 1936'da kadınların aldıkları maaş tutarı erkeklerin aldığı maaşın % 85'ine denk gelir ama 1927'den hemen sonra ilk ve ortaöğretimde alınan maaş tutarı vasıf ve kıdem açısından eşittir. Çalışan kadınların, erkeklerin tekelinde bulunan toplumsal mevkilere gelmesi için İkinci Dünya Savaşı sonrasını beklemek gerekir. Yine de bu kadınlara yönelik bakış cinsiyet ayrımcılığının izini taşır, gazetecilerin kadın "kişiliklerin" fiziğine bir gönül hoşluğuyla takılmaları bunun kanıtıdır. Farklı siyasal duyarlıktaki üç gazetede, üç politikacı kadına değinilirken onların bedenlerinin ve aile yaşamlarının tarifiyle söze başlanır: Florence d'Harcourt "uzun boylu, ince, sarışın ve her şeyden önce annedir" (*Jours de France*, Aralık 1973). Cumhurbaş-

kanlığı Genel Sekreterliği'nde Özel Kalem Müdürü olan (müdire değil) ve Danıştay'a yeni giren Anne-Marie Dupuy "tekne gezintisini ve kayak yapmayı seviyor; güler yüzlü, gözleri fındık renginde, kestane rengi saçları aşırılığa kaçmadan topuz yapılmış, her zaman klasik tayyörler ya da koyu renkte, ağırbaşlı bir tarzda giyiniyor" (*France-Soir*, 11 Ocak 1974). Marie France Garraud "sıcak bir dostluk havası estiriyor [...]. Ne ki boynuna iyi bakmalı. Güçlü ve esnek boynu, ondaki çarpışmaya hazır savaşçı Walkyrie'yi gizleyemiyor. Kim bu şık kadın? Çok basit olarak, hırslı, akıllı ve kurnaz bir taşralı. İki çocuk sahibi, kocası Temyiz Mahkemesi'nde avukat ve Pompidou'nun yandaşlarının birçoğu gibi büyük bir iktidar istenci var" (*Le Nouvel Observateur*, 24 Aralık 1973).

...karı koca ilişkileri tartışmaya mı açılıyor?

Kadının toplumsal açıdan yetkin konuma yükselişi tabii ki karı-koca ilişkisini yeniden gözden geçirmeye yol açar. Uzun ömürlülük açısından kocanın tartışmasız biçimde daha geri olmasına, onun cinsel alandaki makul zaaflarına muhtemelen kariyeri için çizdiği stratejideki başarısızlıkları da eklenir. Andrée Michel'in araştırmaları, en üst düzeyde eğitim almış çalışan kadınların, evliliklerinden en az hoşnut olan kadınlar olduğunu ve –kocalarınınkine göre çok daha geniş olan– özerkliklerinin karı-koca yaşamının yeni bir tanımını, yalnızca aile içinde değil, dışında da rollerin ve işlevlerin yeni bir paylaşım gerektirdiğini ortaya koyar. Ve bütün toplumsal gruplarda işsizlik, eşleri yeni koşullara uyma stratejileri geliştirmeye zorlar. Kocanın işsiz kalması, eğer kadın işini kaybetmemişse, "ekonomik ittifak"ın sınırlarını altüst eder. Yirmi otuz yıl önce, yükseköğrenim görmüş bir kadının evlendiğinde her türden mesleki etkinliği geri çevirmesi ender rastlanan bir durum değildi. Kocasına kariyerinde yardımcı olmak ve çocuklarını eğitmek için kültürel birikimini kullanırdı. Marsilya bölgesinde (1970'li yıllarda) tıp öğrencileri arasında yapılan bir anket, kız öğrencilerin aynı daldaki bir erkek öğrenciyle evlendiğinde çoğunlukla eğitimini yarıda bıraktığını gösteriyor. Ya da kız öğrenci, uzmanlık sınavlarına girmeden, muhtemelen ücretli bir sağlık çalışanı kadrosuyla yetinerek, ki o zamanlar bu pek muteber değildi, yalnızca doktorlukla sınırlı kalıyordu. Günümüzde ise işler değişti: kadın, kocasından daha üst düzeyde üniversite eğitimi gördüğünde –ayrılık olmasa bile– gerilim başlar (örneğin kadın ENA'ya girer, koca sınavda başarısız olur). Böylece ikili arasında yeni bir tür kıskançlık baş gösterir, çünkü uzlaşımsal düşüncelerde direnilmesi, koca açısından karısının ondan daha

yukarda mesleki bir başarı elde etmesini tahammülsüz kılabilir. Henüz incelenmemiş olan bu kariyer rekabeti –bunun için henüz çok erkendir– çocuklarla olan ilişkileri de yeni terimlerle tartışmaya açar: çocuklar maliye müfettişi anneyle, Boş Zaman Etkinliklerinden Sorumlu Müsteşarlık'ta idareci olan babanın "rollerini" nasıl algılayacaklardır? Alışıldık biçimde fiziksel çekişme ya da "ev sahibesi" çekişmesi üzerine kurulu olan kadınlar arasındaki kıskançlık da artık yeni kıyaslamalardan, kariyer çizgilerinden kaynaklanmayacak mıdır? Bu, oldu bile.

Notlar

1 G. Calot, "Forces et faiblesses de la population française. La population française de A à Z", *Les Cahiers français*, sayı 219, Ocak-Şubat 1985, s. 69-72.
2 Burada Dr. P. Simon'un *De la vie avant toute chose* kitabında yer alan anlatıyı göz önüne aldık, Paris, Mazarine, 1979.
3 Bu bilgiler ortak bir çalışmadan alıntılandı: Dr. P. Coutant *et al. Les Mères de substition*, mémoire IEP, çoğaltılmış nüsha, 1985.
4 Y. Verdier, *Façons de dire, façons de faire*, Paris, Gallimard, 1980.
5 A. Béjin, "Le mariage extraconjugal aujourd'hui", *Communications*, sayı 35, 1982, s. 138-146.
6 S. Chalvon-Demersay, "L'union libre", *Encyclopedia Universalis*, 1985, s. 408-411.
7 *Le Statut matrimonial et ses conséquences juridiques, fiscales et sociales*, E. Sullerot tarafından 24 ve 25 Ocak 1984 tarihlerinde Ekonomi ve Toplum Konseyi'ne sunulan rapor.
8 İki kaynak kullanılacaktır: M. Martin, "Images du mari et de la femme au XXe siècle: les annonces de mariage du *Chasseur français*", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, Nisan-Haziran 1980, s. 295-311; S. Roberts ve O. Robin-Mariéton, *Les Petites Annonces de mariage du Chasseur français*, IEP bildirisi, çoğaltılmış nüsha, 1972.
9 Ph. Ariès, "Le mariage indissoluble"" ve "L'Amour dans le mariage", *Communications*, sayı 35, 1982, s. 123-137 ve 116-122.
10 A. Girard ve J. Stoetzel, *Les Valeurs du temps, une enquête européenne*, Paris, PUF, 1983.
11 C. Delphy, "Mariages et divorce: une impasse à double face", *Les Temps modernes*, 1974, sayı 333/334, s. 1815.
12 E.G. Belotti, *Du côté des petites filles*, Paris, Éd. des Femmes, 1974.

Beden ve cinsel bilmece

Narkissos'un bedeni

Tiresias söylemişti: "Çocuk kendisine bakmazsa daha iyi yaşar." Kendi güzelliğinin bilincinde olmayan Narkissos, onun güzelliğiyle baştan çıkan kadınları ve superilerini görmezden gelir. Bunların arasından biri, Ekho, iştahtan kesilir: bedeni yok oluncaya dek küçülür, yalnızca sesi kalır. Bertaraf edilmekten rahatsız olan kızlar, düzeni ve gerekli hiyerarşiyi tehdit eden ölçüsüzlüğü izlemek ve cezalandırmak üzere tanrılar tarafından görevlendirilmiş olan Nemesis'i çağırırlar. Narkissos bir pınarda kendisini hayranlıkla seyretmeye koyulur, kendisini o kadar sever ki seyrederken kendini ölüme bırakır. İnat eder, kendisini son bir kez hayranlıkla seyreylemek için Styks* nehrinden geçişi fırsat bilir. Söylencenin basit yorumunda, yakışıklı Ameinias'ın yakınlaşma girişimlerinden usanan Narkissos ona bir kılıç hediye eder; Ameinias bununla kendisini öldürürken Nemesis'i yardıma çağırmaktan geri kalmaz, o da Narkissos'u kendine âşık olmakla övünmenin boşuna olduğuna ikna ederek intihara teşvik eder. Pausanias'a göre Narkissos kendisine bir erkek kardeş gibi benzeyen kız kardeşine âşık olmuştur: genç kız ölünce, Narkissos yiten kızın yüzünü durgun suda arar ve tuzağa düşer. Narsisizm, eşcinsellik, ensest: tek bir söylencede en az üç tema yer alır. İfadelerin böylesi bolluğu tabii ki ancak Freud'u baştan çıkarır, 1910'da şunu yazar: "Eşcinseller kendilerini cinsel bir nesne olarak görürler; narsisizmden yola çıkarlar ve kendilerine benzeyen, annelerinin kendilerini sevdiği gibi sevebilecekleri genç insanlar ararlar."

"Özne kendisini, kendi bedenini aşk nesnesi gibi görerek işe koyulur" (Freud). (Picasso, *Ayna Karşısındaki Kız*, 1932. New York Modern Sanat Müzesi.)

Aynanın tarihsel evresi

Dikkatsiz bir gezginin gözünden kaçabilecek bir gözlem: Fransızlar giderek güzelleşiyorlar. Bunu doğrulayan rakamlar ortadadır. 1980'de 25 yaşındaki erkeklerin ortalama boyu 1,74

* Cehennem ırmağı. (ç.n.)

Çok eski bir uygulamayı, otoportreyi belirtmek için biraz karmaşık bir formül. Daha çok, orada bulunmanın şaşkınlığını –belki de– dile getirmek için yapılmış üç otoportre. (Samuel Buri, *Bir Ressamı Kendi Resmini Yaparken Resmeden Ressam*, 1974.)

metredir, bu ortalama 1970'te 1,72 ve 1914'te yaklaşık 1,60'tır. Bugün hiçbir "ortalama" yetişkin Du Guesclin'in zırhına ya da Napoléon'un giysilerine giremez. 1930'larda sokakta dolaşırken, guatrı olanlara, sakatlara, cücelere, dişsiz insanlara rastlanırdı. Nüfusun görünüm açısından iyileştiği apaçık ortadadır; gelgelelim toplumsal eşitsizlikler devam etmektedir: 1980'de bir doktorun ya da bir avukatın boyu 1,75 iken, ücretli tarım emekçisinin 1,68'dir.

Ayna, bu gelişen bedeni seyretmeyi sağlar. Venedik'ten getirilen değerli bir nesne olarak ayna ancak 16. yüzyılda ortaya çıkar. Ender bulunur ve pahalıdır; iki dünya savaşı arasında, işçi ya da köylü evinde yalnızca bir tane vardır, küçüktür, sakal tıraşı için bir lavabonun üstüne asılır. İnsanın bütün bedenini görebildiği boy aynasına yalnızca varlıklı kesimlerde rastlanır. Freud'u açımlayarak, nüfusun tamamına yayılması yeni bir şey olan "tarihsel" bir ayna evresinden söz edilebilir. Artık insan, banyodaki büyük aynada seyretmek üzere, bedensel kimliğini başkasının bakışında algılamayı bir kenara bırakacaktır.

Büyük banyo aynası burjuvazide 1880'lere doğru ortaya çıkar: insanın süslerinden (bel korsesi, korse, peruk, diş prote-

zi vb.) arınmış olarak, nihayet toplumsal görünümü içerisinde değil de kendini bütün çıplaklığıyla görebildiği, evdeki en gizli yerdir burası. Bu, kimi kez dayanılması güç olan, günümüzde bütün toplumsal sınıfların kabullenmek durumunda olduğu andır. INSEE'den (Ulusal İstatistik ve Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü) öğrendiğimiz, 1980'de evlerin % 80'inde bir banyo ya da bir duş olduğudur. Fransızlar kişi başına yılda 2,25 adet sabun tükettiklerine ve her üç kişiye bir diş fırçası düştüğüne göre belki de insanlar burada yıkanmaktan çok kendilerine bakarlar.

Aynanın sıradanlaşması bedenin içine ilişkin bilgi vermez. Dünün radyografisi, bugünün ekografisi, *scanner*, nükleer tarama, içeride neler olup bittiğini haber verir. Etkili bir önlem alma aracı ama aynı zamanda yeni kaygıların kaynağıdır. Artık belirtilerin bulgulanmasıyla yetinilmez: En ufak bir işlev bozukluğunun ilk nedenini ortaya çıkarmak için uğraşılır. İç bedenin keşfi kaygıyı ortadan kaldırmaz, onun yerini değiştirir. Aynamda hoşnut edici görüntüsünü gözlemlediğim bu bedenin en derininde, onu yok etmek için uğraşan mikrop ya da virüs nerede saklanmaktadır? Nerede? Nedenbilimsel hırs ne zaman sınırlanmalıdır? Doktorlar için deontolojik, Sosyal Güvenlik Kurumu için mali nitelikteki geniş kapsamlı sorunlardır bunlar.

Kadınların bedenleri

Kilise temizlik takıntısı konusunda sakınımlıdır. Kendi bedenini keşfetmek, güven uyandırmayan elle dokunmaya teşvik edebilir ya da ötekinin bedenini tanıma arzusunu uyandırabilir. Varlıklı ailelerde bile 1930'lu yıllarda haftada bir kez yıkanmak kuraldı ve çocuklar haftada bir kez çamaşır değiştirirlerdi. Kokulu bir dünyaydı bu. İnsan sevdiğini ayak kokusundan tanırdı. Günümüzde ise tanıma göstergesi deodoranttır. Kırsal çevrelerde ise aybaşı olunduğu söylenmezdi, bilinirdi. "Annem aybaşı kanaması konusunda bana hiçbir zaman bir şey anlatmadı, ama tuzlama deposuna babamın gittiğini farkettim. İnsan regl olunca oraya gitmemeliydi; domuz yağı, öteki tuzlamalar, her şey bozuluyordu.[1] Menopoz dönemine yaklaşan kadınlarınki dışında regl mayonezi keser. Âdet kanamasının yoğun cinsel istek yarattığı söylenir ve Georg Groddeck "tecavüzlerin dörtte üçünden fazlası âdet dönemlerinde gerçekleştiğine göre âdet gören kadının erkeği çektiğini"[2] ileri sürer. Günümüzde, görünüşe bakılırsa, âdet kanaması söylenenle dile gelmeyenin sınırında bulunmaktadır. Kadınlar bunu kendi aralarında ama çoğunlukla alçak sesle konuşurlar. Hap alarak regl dönemini değiştirebildiği için, kararlaştırılan stratejiden partnerlerini haberdar etmeksizin cinsel ilişki için uygun olabilirler.

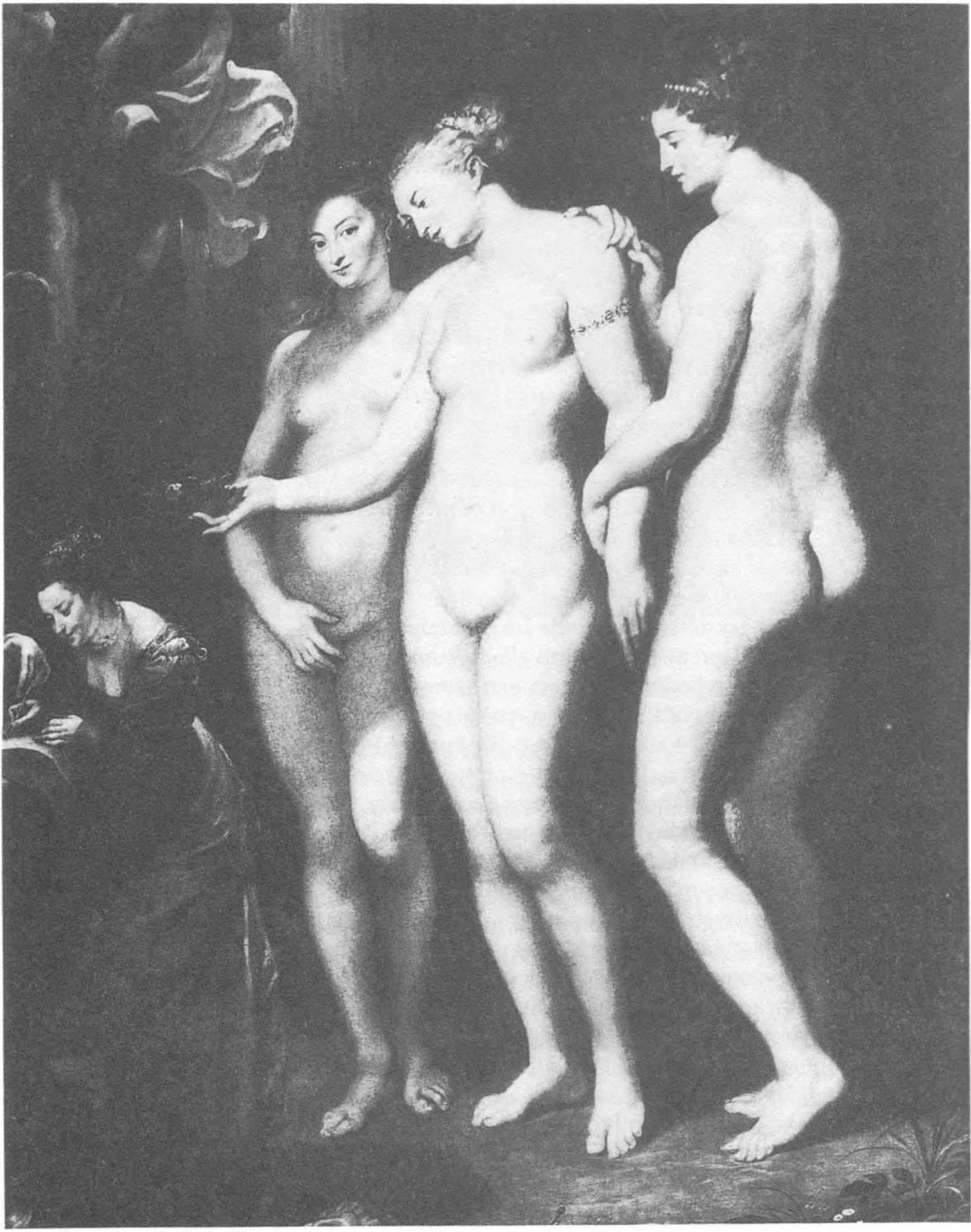

"Güzel kadın" bedeninin tarihi, şişmanlıktan başlayıp zayıflıkta biten bir yörüngeye indirgenemez.[3] Kuşkusuz, şişmanlığa duyulan hayranlık bütün yetersiz beslenen toplumların özelliğidir, ve André Burguière, Ortaçağ'da İtalyan kentlerinde yönetici aristokrasi için *popolo grasso* (şişman halk), avam için de *popolo magro* (zayıf halk) dendiğini kaydeder. Hélène Fourment bizi kararsız bırakan yuvarlak hatları teşhir eder: kalçalar selülitlidir ama göğüsler diridir. Rubens ve Jordaens'in yağlı kadınlarının karşısına Cranach'ın ince ve arzu uyandıran çizgileri konulabilir. Dişi şeytanlar genellikle çok zayıftır. Gabrielle d'Estrées ve de Villars'ın ince başları, dik ve dolgun gögüsleri vardır, karınları düzdür. V. Nahoum ince ve düz kadın modelinin "öncelikle toplumdaki elitlerin meselesi olduğunu, [...] dikeyliğin kendini gösterme arzusundan kaynaklandığını, dolayısıyla seçkinlerin çocukları için bir beden çalışmasının söz konusu olduğunu"[4] göstermiştir.

19. yüzyıla dek kırsal olan halk kesiminde ise estetik bir terbiye olmamıştı. Aynı yazar, "tarla işleri, makinelerin yokluğu göz önüne alınırsa, beden eğikliğine yol açıyordu" diye not düşer. "İncelik tarzı" böylece tepeden aşağı doğru benimsetilir. Pierre Bourdieu burada sınıf mücadelesinin keskin bir türünü görür. "Beden, amacı egemen olanın (bedenini başkasının bakışlarının egemenliği altına sokanın) şartlarının kabullenilmesi ve topluma uyum sağlama olan bir savaşa dönüşür. Egemen topluluğun algılama değerlerini benimsetmeyi hedefleyen bu savaş, meşrulaştırdıktan ve örnek olarak kabul ettirdikten sonra bir topluluğun be-

Rubens kadın bedenlerini, zayıflığın yoksulluğu, tombulluğun bolluğu simgelediği bir dönemde makbul görüldükleri biçimleriyle sergiler bize. Bu semiz kalçalar artık çekici değildir. (Rubens, *Maria di Medici'nin Eğitimi*, ayrıntı, 1625. Paris, Louvre Müzesi.)

Zayıflamanın hizmetindeki farklı jimnastik biçimleri bu fazlalıkları yok etme iddiasındadır.

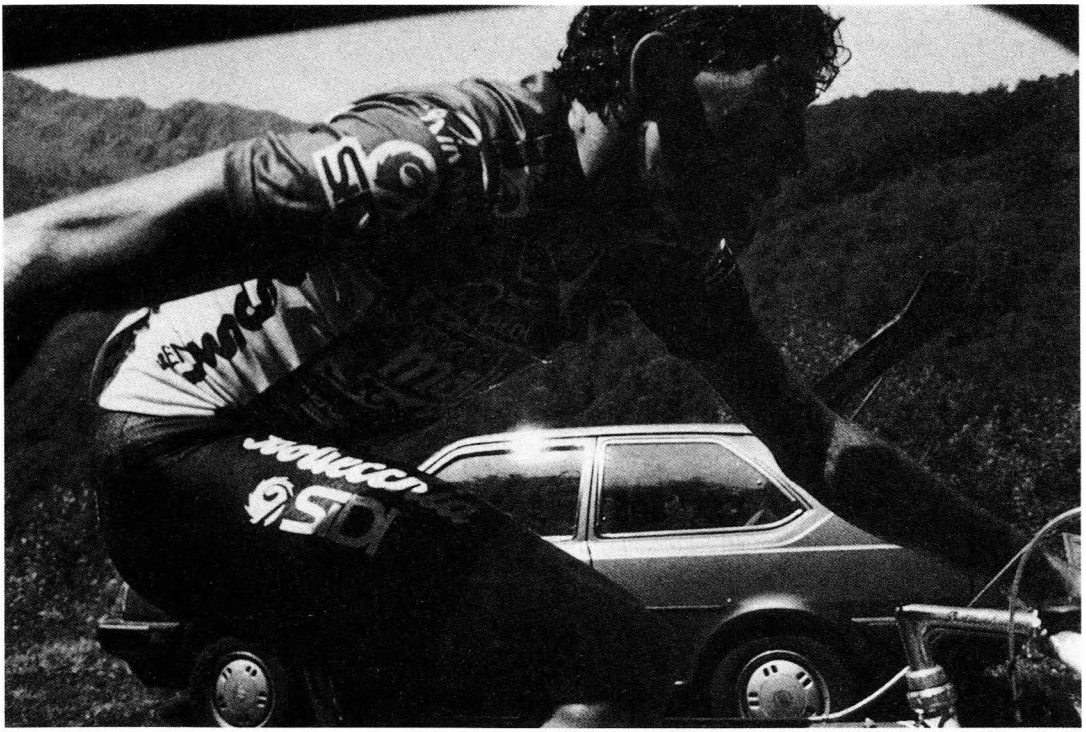

"Spor, insanın kendisini ve insanoğlunu yüklerin en kötüsünden, en değersizinden, en sıkıcısından, yani iyi bakılmamış insan bedeninden kurtarmasına yarayan sanattır" (Giraudoux). Ama işin içine, "iyi bakılmış bedeni" medyalaştırılmış sandviç-insana çeviren para girer.

lirleyici özelliklerinin dayatılması söz konusu olduğu ölçüde sınıf mücadelesiyle özdeşleşir."[5] Yağı "kötü" ve şişmanlığı "kaba" sayan bir refah toplumunun özelliği olarak zayıflığın estetiği kadınları bir rejim uygulamaya ve durmaksızın yinelenen jimnastik türleri –aerobik, aerojimnastik, hafif jimnastik, turbo aerobik, *energic dance, gym tonic, body building, stretching* vb.– yapmaya yönlendiren medya tarafından dayatılır. Bazılarının adları bunların Amerikan kökenli, daha kesin biçimde Kaliforniya kökenli olduğunu gösterir. İnsanın kendi bedenine bu ibadeti özveri gerektirir: öncelikle para konusunda (oran olarak, giysi için daha az, görünümünü "korumak" için daha fazla para harcanır); ardından ahlaki özveri gelir, çünkü medya "insanın hak ettiği bedene sahip olduğunu" sürekli yineler, bu da yeni bir sorumluluk anlayışını getirir. Kumsallarda çıplak sergileyeceğimiz bu beden zamanın kurallarına uygun olmalıdır.

Sporcu bedeni

Bizi bu uyuma yakınlaştırmak sporun ilgi alanına girer. MÖ. yaklaşık 800 yıllarında ortaya çıkan, 394'te Theodosius tarafından kaldırılan Olimpiyat Oyunları, şiddet izleri taşıyan sportif etkinlikler sergiliyordu. Günümüzün sporu –sözcüğün kendisi

gibi– bize İngiltere'den gelir. Thomas Arnold sporu devlet okullarına 1830'lara doğru sokar, bu girişimin bir amacı da şiddeti yönlendirmek, toplumsallaştırmaktır. 1896'da ilk modern Olimpiyat Oyunları'nı düzenleyen Pierre de Coubertin'e göre, spor bireyin oluşumuna, nefsine hâkim olmasına katkıda bulunmalıdır. 1920'li yıllarda, sporun "soyluluğu", "çıkar gütmemeye" bağlıdır: para onun saflığını kirletecektir: dönem amatör ruh dönemidir. "Silahşörlerin" ayrıca meslekleri vardır. 1920'li yıllardan bu yana rekabetin gücü ve mali çıkarların işin içine nüfuz etmesi karşı konulamaz bir profesyonelleşmeye yol açmıştır. Artık spor üçlü bir iktidarın egemenliğindedir: para, medya ve tıp. Profesyonelin artık neredeyse hiç özel hayatı yoktur: diyet uzmanları, kineziterapi uzmanları, kalp uzmanları forma sokmak için onun bedeninin sorumluluğunu üstlenirler, antrenörü bu uzmanların çalışmalarının eşgüdümünü sağlar ve medyatik sistemde etkili biçimde "yer alan" bir kişilik oluşturmaya özen gösterir. Florida'da, *Colony Beach and Tennis Resort* on yaşındaki çocukları alır ve onlara denizci disiplini uygular. Zaten kurucusu Nick Bolletieri de eski bir deniz piyade eridir. Ancak çileci bir yaşam tarzında geçen bir çocukluk ve ergenlik bu uluslararası düzeye erişilmesini sağlayabilir; bu düzeye gelince tıbbi ve maddi destek alan şampiyon, kısa vadede en çok parayı toplamak için ne sigara ne içki içecek, ne de "felekten bir gün çalacaktır". Başarı düzeyi öyle bir noktadadır ki şampiyonun kariyeri kısa sürer. Tenisçi Björn Borg'a, müsabakalardan yirmi altı yaşında çekilme sağduyululuğunu gösterdiği için saygı duyulur. Spor toplumsal düzenin korunmasında azımsanmayacak bir rol oynar. İkinci lig takımlarının televizyonda yayınlanan herhangi bir maçı, en çok görünen ünlü bir siyasetçiden daha yüksek bir izlenme oranı elde eder. İster tenis ister boks ister futbol olsun, medya buna el atar ve spor yoluyla toplum içinde yükselmenin mümkün olduğunu düşündürtür. Bu ikna girişimi bir yanılsamayı ortadan kaldırmaz (bu olabilir) ama bir istisnaya işaret eder. Stadyum, gülünç duruma düşmeden, uluorta en şiddetli milliyetçiliğin dile getirilebildiği alandır. Roland-Garros Turnuvası'nda, yabancı oyuncunun çift hatası,* Fransızın *ace*'i** kadar çok alkışlanır. *Canard enchainé* gazetesi aşırı sağın "Platini" hariç bütün mültecileri kapı dışarı etmek istediğini belirterek durumla dalga geçer. Tepkisel olarak, bu devasa eğlence girişimine karşı daha hazcı bir spor anlayışı geli-

* Aynı servis alanına üst üste servis hatası yapılması. (ç.n.)

** Atılan geçerli servisin, rakip tarafından karşılanamaması, servis atanın direkt sayı kazanması. (ç.n.)

şir. Yaşları, mesleki yaşamları ya da anlayışları nedeniyle her türlü yarışma duygusundan uzaklaşıp *jogging* yapan, yeniden bisikletine binen ya da bisiklet satın alan, mukavemet kayağını yarış pistlerine tercih eden kendi halindeki Fransızların sayısı çoktur. Ama bu, aynı kişilerin televizyonları karşısında heyecanlanmalarına mâni değildir.

Dünya nimetleri

Dünya nimetleri kültüreldir

Bazı Afrika kabilelerinde, kadınların kuş eti yemeleri yasaktır, çünkü "kuş yemek kadını uçarı kılar". Usta bir polis tarafından "pişirildiğinde", sanık "sofraya oturur" ve sırrını ele verir. "İyice tıkındıktan" sonra "bir kız tıkınır". Yani besinle ilgili olan, beslenmeyi aşar ve başka toplumsal şifrelere göndermede bulunur. Claude Lévi-Strauss'un yapıtından esinle, mutfak sanatına yapısalcı bir yaklaşımda bulunan Mary Douglas şuna dikkat çeker: "Musa'dan bu yana gelen antik sofra kuralları, cinsel ilişki ve karı koca ilişkileri alanındaki davranışları olduğu kadar ibadet ve temizlik alışkanlıklarını da belirleyen kurallar bütünü içerisinde yer alır. Beslenmeye ilişkin kurallar ancak genel bir evren düşüncesinin öğeleri olarak bir anlam kazanır, bu düşünceye göre Tanrı'nın halkı kendisine özgü bir yazgıyı sırtlanmak üzere ötekilerden ayrılmalıdır."[6] Yahudilere göre maddi yaşam üç öğeye ayrılıyordu: toprak, su ve hava; bu sınıflandırmaya tam olarak dahil olmayan her canlı varlık masadan uzaklaştırılırdı. Benzeşimsel açıdan, bir Yahudi başka tanrılara tapan bir yabancıyla (kadın ya da erkek) evlenemezdi. "Seçilmiş" olmak, ayrı olmaktı – hâlâ da öyledir. Dolayısıyla sofra adabı Musa Peygamber yasasını oluşturan bu bütün içerisinde yer almaktadır; Mary Douglas "Bu kurallar, bunun bir yaşanmışlığın bütününü ortaya koyduğunu anlayan birisi için anlam kazanır; tek başına ele alındığında burada görülen şey anlamsızdır" diye yazar. Bütün halklar için bu böyledir. Aynı yazardan, Lele kabilesinde (Zaire), Yahudilerde olduğu gibi, bütün kurbağagiller ve daha genel olarak sınıflamaların dışında kalanların yasaklı olduğunu öğreniyoruz. Fransızlar da, farkına varmadan çok katı beslenme kurallarına uyarlar: Etobur hayvanların eti yenmez. Usta avcılar yaban domuzu ve karaca yerler ama Çin'de köpeğin olduğu gibi Rusya'nın kimi bölgelerinde makbul bir yemek olan tilkiyi yemezler. Mary Douglas buradan şu sonucu çıkarır: "İnsan varlığını besin kaynaklarını seçiminde yönlendiren seçme ilkele-

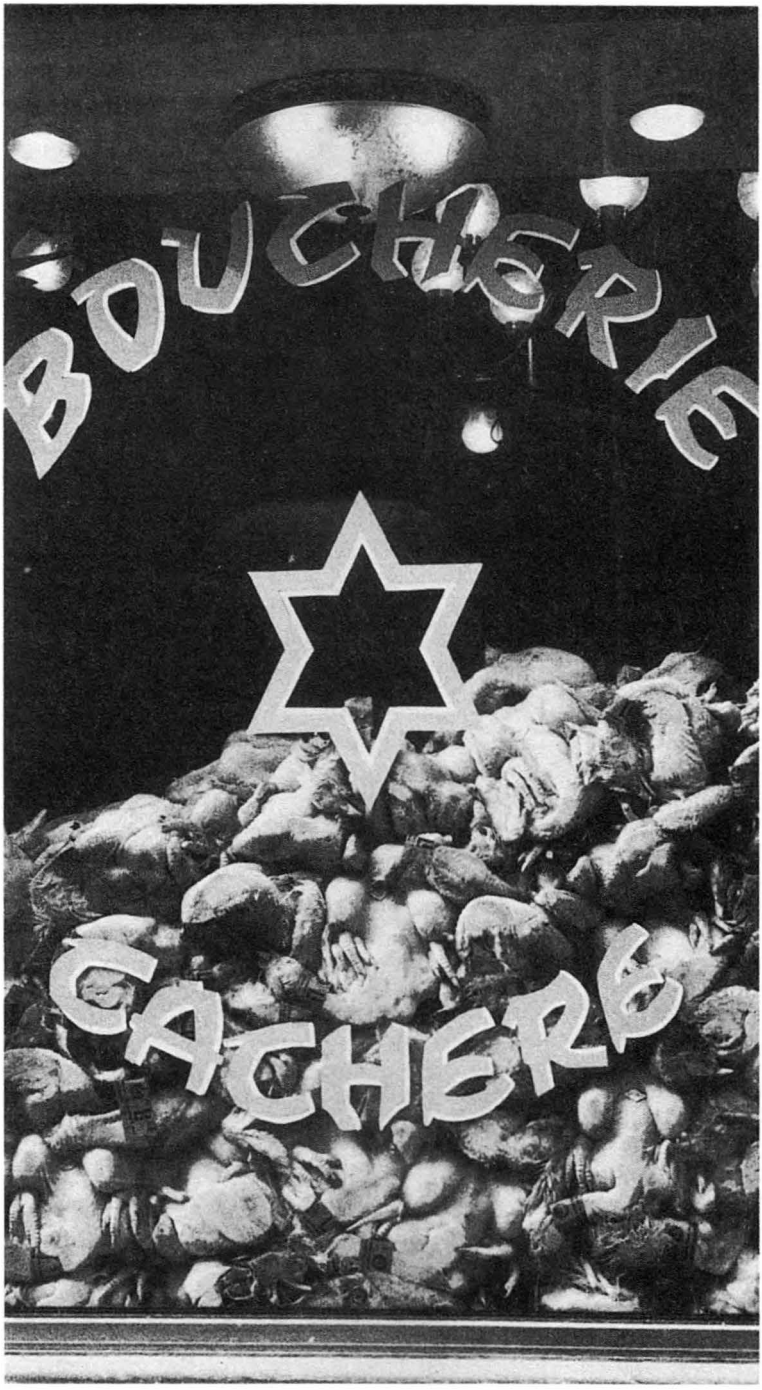

Cacherout (beslenme âdetlerinin bütünü) Fransa'dan yaşayan Yahudilerin hepsi tarafından uygulanmaz. Bu âdetlere kesin olarak uyma herhangi bir lokantaya ya da kafeye gitmeyi neredeyse olanaksız kılar (tabak, çatal, kaşıklar da bu kesin kurallara uymalıdır). Yalnızca geleneklere bağlı Yahudiler buna uyar. Kimi Yahudiler yalnızca evlerinde koşer yerler; kimileri de sadece Yahudi bayramlarının kutlandığı günlerde bu âdetleri uygular. Çok eski olan kökleri kuşkusuz hijyene dayanan kurallara arada bir de olsa uyma, cemaatin soykırım sırasında bir arada kalmasına katkıda bulunmuştur.

Yiyeni suçlamak. Hayvansal yağlardan, bitkisel yağların birçoğundan, ekmekten, unlu mamullerden, şekerden, alkolden vs.'den uzak durmak. Geriye taze fasulye ve pırasa ya da kural ihlali kalır...

ri fizyolojik değil, kültürel niteliktedir [...]. İnsan arasındaki, yenebilir olana, zehirli olana, doygunluğa ilişkin iletişim dizgesini yaratan kültürdür." Aynı zamanda yiyeceği dağıtanı (kadın ya da erkek) belirleyen de toplumsal kurallardır. Y. Verdier'nin söyleşi yaptığı Millot'lu bir kadın, kimi genç çiftlerin, oğlanın ailesinin yanında oturmak zorunda olduğu yüzyıl başını anımsayarak şunları anlatır: "Hep birlikte oturduğumuz zaman, gelin ekmeği kesmeye cesaret edemezdi. Yemeği yapan ve sofrada dağıtan kaynanaydı, bugün olduğu gibi insan kendi yemeğini alamazdı [...]. Birisi küçücük bir ekmek parçası verdiğinde 'Bana kaynana lokması veriyorsun' denirdi; bu, kaynananın gelinine yemek vermekten sakındığı, eli sıkı davrandığı anlamına gelirdi [...]. Kaynana dilimi, küçücük bir dilimdi... Kaynana ateşi, üşünen, ısıtmayan ateş demekti. Kaynana dediğin eli sıkıdır."[7] Doğadan kültüre olan geçiş sütten kesilme döneminde daha iyi hissedilir, ki bu geleneksel toplumlarda bebekler için ölümcül olur: Anne sütünün simgesel sureti olan beyaz bir besin bulunmaya çalışılır. Bu madde Ekvator bölgesindeki kimi Afrika kabilelerinde baobab ağacı özünden elde edilen beyaz karışım olan "maymun ekmeği sütü", Antiller'de ise hindistancevizi sütüdür. Günümüz Fransası'nda sütten kesilme sonrasında, erkekleri besleyenler yine kadınlardır, erkekler ise lüks lokantalarda "şef" konumunu ve yemek eleştirmenliği tekelini ellerinde bulundururlar. Erkekler, "mutlu mutfak kadınlarının" varolduğunu öne sürerler. Çalışmayan kadınlar kocalarına en fazla bağımlı olanlardır, kendi hünerleri ve düş güçleriyle hazırladıkları yemeği sunma eyleminin eşlik ettiği duygusal yükümlülük onları hoşnut edecektir. Ayrıca kadının, kocasına çocukluğunda yediği yemekleri tattırmak için kaynanasından yemek tarifleri aldığı ve böylece eşinin neredeyse ana karnındaki anılarını uyandırdığı da olur. Ne olursa olsun, "kotarmak" kadınlara düşse de tüketim tekeşeyli olma eğilimindedir. Eskiden, "ebedi çocuk" olan kadına bal ve tatlı, hafif yiyecekler uygun görülürdü, erkeğin erilliği kırmızı et ve alkol derecesi yüksek içkilerin tüketilmesini getirirdi. Bugün ise, erkeksiliğin ve kadınsılığın geleneksel imgeleri kesin olarak geçerliliğini yitirmiştir. Cinsiyet artık kültürün ilan ettiği bir şey değildir: kadınlar sigara ve içki içer, şişmanlatan tatlı yiyecekleri geri çevirirler.

Bir gündelik yaşam yargıcı: tartı

Şeker en büyük halk düşmanı olur. Obezliğin, diyabetin, yüksek tansiyonun, kalp-damar hastalıklarının, diş çürüklerinin nedeni olarak görülür. Çoktandır, yoksulun besini olan ekmeği (günde kişi başına ortalama 150 gram tüke-

VITAL

N°79.14 F. AVRIL 87

SPÉCIAL MINCEUR ET BEAUTÉ DU CORPS

7 PRINCIPES A SUIVRE

21 SECRETS A CONNAITRE

POURQUOI, COMMENT GROSSIT-ON?

LES ARMES CONTRE LA CELLULITE

LES SAUCES NUAGES
32 RECETTES ANTI-KILOS

JEU
GAGNEZ LE ZODIAC DE VOS VACANCES

M 2875 - 79 - 14,00 F

3792875014004 00790

102 F.B. - 4.40 F.S. - 400 Ptas - Can. 2.25 $ - Dh 16 - Pays

tilir, bir yüzyıl önce bu oran 600 gramdır) kuru sebzeleri ve patatesi hor görmekteyiz. Artık, kişi başına yılda 36 kilo şeker tüketmeye bir son vermek gerek. Hayati bir meseledir bu. Buna karşın, ızgara et, süt ürünleri ve taze meyve tavsiye edilir. Beslenmemiz artık doğanın döngüsüne göre düzenlenmediği için, "her gün farkına varmadan avcı-toplayıcı insanların beslenme düşünü gerçekleştiriyoruz: Her yemekte et, istenildiği kadar meyve ve sebze; çeşitli yağlar ve tatlılar vb. Şişman/zayıf almaşmasını ortadan kaldırdık: yağ bizim günlük ekmeğimiz oldu."[8] Bu taze besinler (meyve ve sebze) eskinin baharatları gibi, dünyanın dört bir yanından bizlere ulaşır. Verimlilik, işin doğrusu, tekdüzeliği doğurur: bitkisel besinlerin "tür içi çeşitliliği" daralır: yalnızca Fransa'da, 19. yüzyılda 88 çeşit kavun vardır, oysa bugün bu sayı 5'e düşmüştür ve 28 tür incirden geriye yalnızca 3 tür kalmıştır. Şu kaygıyla teselli bulalım: Medya bizi yemek yemeye teşvik eder ve zayıf olmamızı buyurur; zayıflama reçeteleriyle bizleri ocak başına koşturtur. Güzel yemekleri ve rejim yapmayı, mutfak sanatını ve perhizi kutsar. İnsan hem midesine düşkün olup hem de kilosunu nasıl korur? Fransa'da Alman işgaline bağlı yetersiz beslenmenin sıkıntılarından kurtulunduğundan beri, düz karın moda olur. Şişman, düşmandır; obez ise korkunç bir şeydir. Masallarda insan eti yiyen dev, çocukların etiyle yağlanır; göbekli, silindir şapkalı, purolu kapitalist ise işçilerinin alınte-

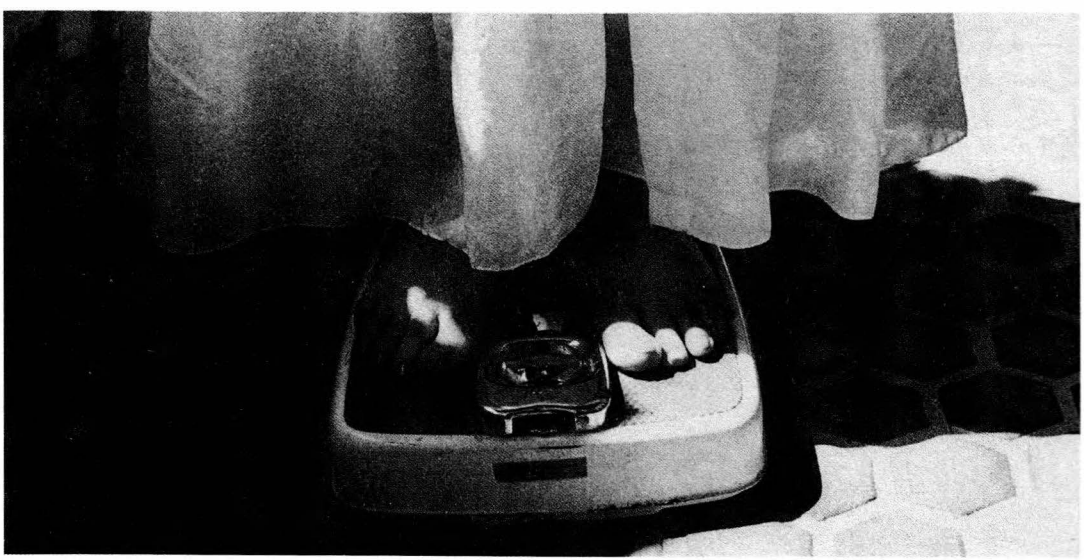

Müebbet rejime mahkûm olanların sabah sıkıntısı.

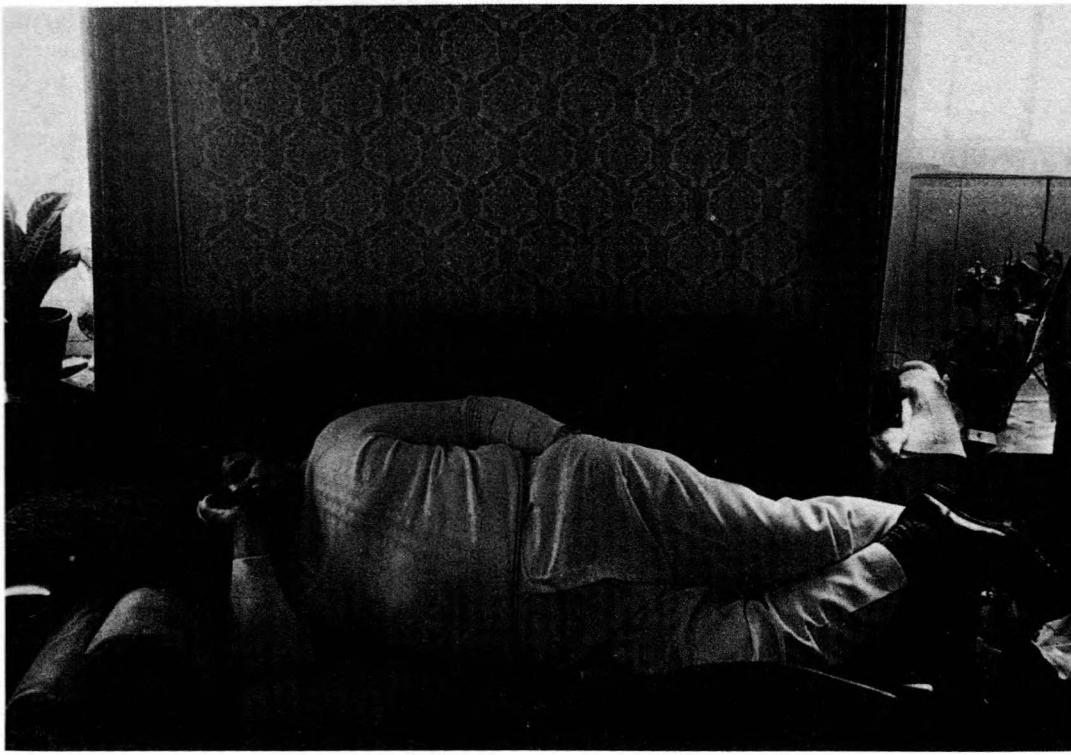

Özgürlüğün en "demode" biçimlerinden biri: şişman olmak. Ama mutlu şişmanlar da var.

riyle yağ bağlar. Bu söylenceden bugüne kalan bir şeyler var. Belle Epoque döneminin burjuvazisinde, yüksek bir *statü*'nün simgesi olduğu için onurlandırılan ve halk tarafından tahammül edilen şişmanlık, *jet sosyete* için neredeyse müstehcendir. 1955 yılında *Marie Claire* dergisi şu başlığı atar: "1 Numaralı Düşman: Şişmanlık ve Selülit." Perhiz ürünleri çok büyük bir zafer elde ederler. Hatta savaş sırasında "karnesiz" alınan "sıfır yağ oranlı" peynirler ve yoğurtlar tüketilir. Her sabah, tartı üzerinde birkaç saniyelik bir sıkıntı yaşanır. Yokluk korkusunun yerini aşırılık fobisine bırakır. Bu, gıda konusunda toplumsal eşitsizliklerin ortadan kalktığı anlamına mı gelir?

Gıda ve toplumsal sınıflar

Gıda giderlerine harcanan gelirdeki pay avukatınkine oranla işçide daha yüksektir. Yemek çeşitleri toplumsal çevrelere göre değişiklik gösterir. Geleneksel burjuvazi için ve yine geleneksel burjuvazi tarafından ortaya çıkartılan "yeni Fransız mutfağı" hafif olma, buhar kullanma, "doğal tadı" koruma amacıyla taze krema kullanımını sınırlama çabasındadır. Halk sınıfı eskinin mutfağına ve soslara daha bağlı kalır. Üst sınıfların "buha-

rı", alt sınıfların "ağırlığına" (sindirim anlamında) karşıt durur: uzamsal eğretileme (yukarıdaki buhar, aşağıdaki ağırlık) gastronomik olduğu kadar toplumbilimsel olarak da geçerlidir. Viski burjuva içkisidir; pastis halk içkisi; şampanya bütün sınıflara nüfuz eder ama yalnızca burjuvazide aperitif olarak "alınır". Sofra adabı da farklılık gösterir: toplumsal sınıflandırmanın aşağı basamaklarında düğün yemekleri saatler sürer (bazen öğle ve akşam yemekleri arasında ara olmaz), oysa yukarı sınıflarda, "cemiyetten tanıdıkları" bir araya getiren *lunch*'tan önce, aile fertleri ve birkaç yakın dost için hafif bir öğle yemeği sunulur. Bu kavramlar, taşra burjuvazisi halk geleneklerine daha yakın durduğu için, bölgesel etkenler göz önüne alındığında daha da çeşitlenecektir. Verilerin ustalıkla yapılmış ikincil çözümlemesi (*Cinquante Millions de Consommateurs* [Elli Milyon Tüketici] dergisinin söyleşi ve soru-cevap şeklinde yaptığı, 43.000 bireyi temsil eden 12.300 hanenin yanıtlarını toplayan bir anketten yola çıkarak), bir "toplumsal besin hiyerarşisi"[9] çıkarmaya olanak tanır. Araştırmacılar, belirli bir ürün için, Fransızların sekiz yıllık (1965-1972) genel tüketiminin ortalamasına denk düşen 100 üzerinden bir gösterge hesaplar. Örneğin, koyun ve kuzu eti tüketiminde, "işçi" başlığı altındaki sosyoprofesyonel kategorinin göstergesi 72 iken, "sanayiciler, büyük tüccarlar, üst düzey yöneticiler, serbest meslek erbabı" için 228'dir; bu, bir işçinin eti, bir avukat ya da yöneticiden 3,15 misli daha az tükettiği anlamına gelir. "Burjuva" besinleriyle (bazı etler, balık, peynir, taze sebze ve meyve) "halk" besinleri (domuz eti, patates, makarna, ekmek, margarin) arasında karşıtlık konulabilir, "besin tüketiminin eşitleştirilmesine ilişkin beylik sözleri geçersiz kılar bu". Etkenlerle ilgili bir inceleme, but, hindiba, armut yiyenlerin, tiyatroya, konsere gidenler, müze gezenler, *Le Monde* okuyanlar, tenis oynayanlar, açık artırmalara katılanlar, ikinci bir ikametgâha, hatta bir tekneye sahip olanlar, Mercedes, BMW ya da Alfa-Romeo kullananlar olduğunu kanıtlar. Patates ve margarin yiyenlere gelince, onlar hiçbir zaman uçağa binmemiş, 2 CV* ya da 4-L** sahibi olanlardır, hâlâ taksitlerini ödemekte oldukları bir tüketici kredisi almışlardır, *hi-fi* müzik setleri yoktur ve astrolojiyi "ciddi ilimlere" tercih ederler. Başka değişkenlerin (yaş, cinsiyet, çocuk sayısı, kadının iş durumu, aile ya da bölge gelenekleri) devreye girmesiyle de geçerliğini yitirmeyen ama çeşitlenen biraz

* Türkiye'de bir dönem "döşövo" diye bilinen Citroën marka halk otomobili. (ç.n.)

** Renault marka küçük binek otomobili. (ç.n.)

katı sonuçlardır bunlar. Yine de *statülerin* eşitliği söz konusu değildir. Fransız toplumu sıkı bir hiyerarşi içerir ve *Patates Yiyenler* artık Van Gogh'un resmettiği gibi değilseler bile yine de orada kendilerinin ya da çocuklarının birkaç basamak yükselme şansını pek elde edemeyecekleri toplumun en alt sınıfına aittirler.

Toz gıda ve soğutma

Eskiden yemek ritüelleri (kahvaltı, öğle yemeği, akşam yemeği) aile yaşamının ritmini belirlerdi. Bugün ise beslenme giderek daha çok iş yaşamının zorunluluklarına uyma durumundadır. Kesintisiz iş günü, C. Fischler'in "besinsel taylorizm" dediği şeyi başlatmıştır. Yaklaşık binin üzerindeki *fast food* lokantaları günde sayısız yemek çıkarmaktadır. Kolektif, modern, endüstriyel, diyetetik, ucuz lokantacılık, sofra yarenliğinin yok olması tehlikesini doğurur: gün ortasında, işletmenin yemekhanesinde ya da dışarıda "yemek fişleri"yle, kişi alelacele, iş arkadaşlarıyla *birlikte* değil, onlarla bir arada yemek yer. Zaman kısıtlıdır, çünkü bu molanın bir bölümü alışverişe ayrılacaktır. Sindirim zamanı ve hazırlık zamanı kısadır. Konserve, derin dondurma, pastörize etme, liyofilizasyon (yiyeceklerin düşük ısıda ya da vakumla sıvısının alınarak korunması) eskiden mutfakta yapılan işleri fabrikaya taşımıştır. Zaman "azdır", çünkü ötekinin takdirini kazanmak için "sıkışık, aşırı yoğun" olmak gerekir. Bu aceleciliği geleneksel yemek pişirme usullerinin gerektirdiği uzun ve özenli hazırlık aşamasıyla nasıl uzlaştırmalıdır? Çözüm bulunur: sizi besleyerek "aç kalmanızı" önleyen toz: Kahve, süt, çorba, et suyu toz haline getirilir. Daha sonra toz gıdanın yerini dondurulmuş gıdalar alır. 1961'de *Elle* dergisi bu devrimi duyurur: "Fransız uzmanlarca bu yıl büyük bir soğuk dalgasının geleceği öngörülüyor [...]. Bizleri evlerimizde hâlâ hoşnut kılan buzdolabı keyfinden sonra işte derin dondurucunun zaferi geliyor." Vatel'in* Fransa'sı tatsız dondurulmuş gıda çağına girmiştir. Elbette bazı çekinceler olacaktır. "Kırılması gereken birçok önyargı var" diye yazar *Elle*'deki aynı makalede. Nitekim kırılacaktır da.

Yemek sapkınlıkları

Neden yemek? Beslenme amacı gıda almanın yalnızca bir yanıdır – ve en aşikâr olanıdır. Bütün toplumlarda uyarıcı ve keyif verici maddeler tüketilir (çiğnenen bitkiler, alkol vb.). Fransa'da, gastronomik bir senfoninin uvertürü olan aperitif sunulmadan misafir ağırlanamaz. Sözcük Latince tıp terimi *aperivitus*'tan gelir, "açmak" anlamındaki *aperire* sözcüğünden türetilmiştir. Tıp dilinde aperitif, sindirim ve idrar yolları-

* Ünlü fransız gastronom (1635-1671). (ç.n.)

Quick
Quick
Quick

Adına rağmen *pop art* halk sanatının tersidir. Amerikan vatandaşlığına geçen İsveçli Claes Oldenburg sürekli olarak "önem taşımayan" konular seçer. "[...] Mağazaları sanki müzeymiş gibi gezmeye başlıyordum. Değerli sanat yapıtlarıymış gibi vitrinlerde ve tezgâhların üzerinde sergilenen nesneleri görüyordum." Oldenburg bu nesneleri çok büyük formatlarda resmeder. Onları toplumsal dayanağından ayırır, tecrit eder ve bunları, üretimleri (resim olarak et) ve üreticilerini (kasap ya da ressam) alaya almayı amaçladığı topluma ilişkin bir düşüncenin çıkış noktasına dönüştürür. (Claes Thure Oldenburg, *Etler*, 1964. Özel koleksiyon.)

nı sıvılara açan anlamında kullanılır. İştah uyandırıcı, açıcı anlamı 19. yüzyılda ortaya çıkar. Bunun üzerine bu sıfat bir isme dönüşür ve yemekten önce içilen içkileri belirtir.

Neredeyse her zaman alkol içeren aperitif, utangaç kişileri tutukluktan kurtaran hafif bir keyif verir: yani yalnızca yemeği değil aynı zamanda sohbeti de açar. "Hazmettirici" anlamına gelen *digestif* sözcüğü de (Geç imparatorluk dönemi Latincesindeki *digestus*'tan gelen *digerere*, yani hazmetmekten türemiştir) bir tıp terimidir. Fransa'da alkol başından sonuna gastronomik söyleme eşlik eder: Beslemez, keyif verir. Bu keyif, beslenme sapkınlıklarımızın dalıverdiği kapılardan bir tanesidir. Çünkü bedenin gerektirdiğinden çok daha fazlasını yeriz. Açlık duygusunu algıladığımız halde, doyduğumuza dair işaretleri ayırt edemeyiz. "İştahımızı uyandıran dış sinyaller o denli çoğalır ki tokluğa ilişkin uyarılar artık hissedilemez. [...] Kültür doğanın düzenini bozar ya da yoldan saptırır; bedenin iffeti kültürün çılgınlığıyla yoldan çıkarılır" (C. Fischer). Fransızların % 30'u aşırı kilodan şikâyetçidir. Açlıkla uyarıldığımızda aslında enerji dengemizdeki fazla düşüş nedeniyle acıkmış olmayız. Beslenme sapkınlarının yalnızca insana ait olmadığını bilerek kendimizi teselli edelim: Uzmanlar, yedikleri yoncayı hazmedemediği için çatlayan koyunların ve aşırı oranda yabani ahududu ve üzüm tükettikleri için etilen komasına giren ardıç kuşlarının olduğunu belirtirler. Aşırı yemeye karşı medya da bizleri uyarır. Acaba "büyük yemeğin" sonu mudur bu? Amerikan modelini mi taklit edeceğiz, yani *vagabond*

"Jüpiter hasta olsaydı, böylesi yemekleri tadarken yeniden iştahına kavuşurdu" (La Fontaine).

feeling'e mi gireceğiz? Kentlerde yaşayan *orta sınıf* ailelerin gün içerisinde yirmi *food-contact*'ı (beslenme biçimi) vardır (atıştırma ve acur cubur beslenmenin iki ana kaynağına dönüşmüştür), haftada yalnızca üç kez sofrada yemek yenir.

Besin, şu bilinmeyen...

Ne yiyoruz? Suni şeyler yiyoruz kuşkusuz, ve bir kez daha sırla karşı karşıyayız. Ya şu iştah uyandırıcı meyveler? Böcek ilaçlarına, silikona bulanmışlardır, tatsızdırlar. Ya şu şaraplar? Sulandırılmış, mayalanmadan önce şeker katılmış, kükürt eklenmiştir. Tavuk? Gevşek etini ağza götürmek için küçük bir kaşık gerekir. Yediklerimizin ne olduğunu, gördüğü "işlemi" (bu sözcük bile çok şeyi anlatıyor) okuyarak görmeye çalışalım. Bu, anlaşılmaz sözcüklerin egemen olduğu bir alandır: "koruyucu", "renklendirici", "kıvam verici katkı maddesi", "tatlandırıcı" gibi... Ürünler artık ambalajlanmaz, ambalajın gereklerini yerine getirmek için ürünler "kalibrelenir" (çapına, sırasına göre dizilir). Üretimin sırları tüketicinin gözünden kaçar. Deneyler bir çocuğun her zaman en tatlı besini tercih ettiğini göstermiştir, şeker tadının alınmaması için acı bir madde katılmış olsa bile. Gıda sanayii şekere karşı duyulan bu içgüdüsel isteğin farkına vararak bizlere, acımtırak, tuzlu, biberli ürünler sunar... Üstelik hepsinde şeker vardır: Béarnaise sosu,* mayonez, hatta sucuk salamda bile! "Modern besin tüketicisi artık ne yediğini bilmez [...]. Besin, öyküsü meçhul bir nesneye dönüşür" (C. Fischer). Bu bilgisizlik korkuyu doğurur. Tıp otoriteleri, kümes ve ahır hayvanlarının beslenme biçimlerini açığa çıkararak kaygıyı besler. Gazeteciler paniğe yol açan ve kimi satışları düşüren haberler yayınlar. Dana eti –özellikle dana ciğeri– 1970'lerde bundan payını alır. "Hâlâ et yenebilir. Ama bunun tehlikeleri ve riskleri vardır. Özellikle kişi antibiyotiklere, enzimlere, sakinleştiricilere, östrojen hormonlarına vb.'ye karşı dayanıksız ise" diye yazar bir gazeteci, haberinin başlığı şudur: "Tehlikeli Kokteyller."[10] Hâlâ yiyoruz, ama korku içinde. Tütünün kanser yapıcı olduğu mu öğrenildi? İnsan sigarayı bırakabilir. Ama tavuk, beç tavuğu, dana, sığır etleri, meyveler ve salata da kanserojen ise, geriye ne kalır? "Tıka basa yemek"ten artık daha az dem vurulur. Bunların sonuçtaki etkilerinden kaygı duyulur. İçlerindeki kolesterol oranları karşılaştırılır. Sofradan kalkılır kalkılmaz, metabolizmanın normal olup olmadığına baktırmak için laboratuvara üşüşülür. Doktor eğer zayıfsa, amansız bir savcıya dönüşür: "Çok fazla yiyorsunuz." *Elle* dergisi titiz bir biçimde ince-

* Yumurta ve tereyağı ile yapılan ağır bir sos. (ç.n.)

lendiğinde –içindeki reklamlarda ve makalelerde– incelik konusunun aşırı derecede yinelendiği görülür: "İnce olunmalıdır"; "incelmek için"; "ince kalmak için"... Ve aynı haftalık dergi iyi düzenlenmiş, kolayca ayrılabilen "mutfak fişleri" dağıtır. Dolayısıyla Fransa'da hâlâ yemek yenmektedir, ama korku ve utanç içinde.

Tehdit altındaki beden
Hastadan müşteriye

Dünün hastalıkları

Fransızlar giderek daha güzelleşmekle kalmazlar, giderek daha da sağlıklı olmaktadırlar. Zeldin, iki dünya savaşı arasında, nüfusun % 10'unun –yaklaşık 4 milyon kişi– frengiye yakalandığının ve bunların 140.000'inin yaşamını yitirdiğinin savlanabileceği görüşündedir. 40.000 çocuğun doğarken ölmesi bununla bağlantılıdır. Belsoğukluğu ortalığı kırıp geçirmiştir ve 1924 yılında zührevi hastalık tehlikesine karşı kurulan ulusal birlik, etkili bir tedavinin olmaması nedeniyle bu salgının önüne geçememiştir. Verem öylesine yayılmıştı ki, devlet özel hayata müdahale ederek 1918 yılında bulgulanan verem vakalarının beyan edilmesini zorunlu kıldı, dispanserleri çoğalttı, "sağlık rehberleri" yetiştirdi ve gezici hemşire okulları kurdu. Hastanın bedeni üzerindeki bu toplumsal denetim kentleşmeyle kolaylaştı. Her yıl onbinlerce kişi, belirsiz bir ifadeyle, "bulaşıcı hastalık" ya da "ağır grip" denilen nedenlerle ölüyordu. Kamu güçlerinin etkinliği boşuna değildi: 1929'dan sonra hiç tifo salgını görülmedi; 1930-31 yılında başgösteren kızamık salgını denetim altına alındı; sanatoryumların çoğalması, kökünü kurutmasa da veremi büyük ölçüde azalttı. Hastalıklar, çok yaygın olduğu için gizleniyordu: frengi ve belsoğukluğu gizli tutuluyordu ve sanatoryuma gidiş, vereme yakalanıldığını ortaya çıkarıyordu. Fiziksel acı gündelik yaşamın bir parçasıydı, tıbbın başarısızlığı olarak algılanmazdı. Bugüne göre çok daha az ağrıkesici kullanılıyordu ve uyku ilacına başvurmadan iyi kötü uykusuzluğa alışılıyordu. Birinci Dünya Savaşı, çarpışan askerler acıya dayanıklı olmasalardı belki de başka türlü yaşanacaktı.

Aile hekiminden pratisyen hekime

Yüzyıl başından İkinci Dünya Savaşı'nın arifesine dek Fransa'da doktor sayısı ikiye katlanır (yaklaşık 18.000'den 35.000'ine çıkar). Rahip, oda hizmetçisi ve noterle birlikte –ve kimi kez onlarla kıskançça bir rekabet içerisinde olan– aile doktoru "sırra vâkıftır." Doktorların anıları, "gerçekten" esinlenil-

Kimi hastalıklar söylenir, kimisi söylenmez ama düşsel (ya da arzulanan) hastalıklar da vardır. Nitekim *Büyülü Dağ* romanının (Thomas Mann, 1924) kahramanı Hans Castrop, Davos'taki bir sanatoryumda kuzeni Joachim'i ziyaret ettiğinde, önce hasta olmak ister, sonra öyle olduğunu sanır. Kişiliğinin değersiz (ya da anlamsız) ve bilginin boşuna olduğunu kendisine öğreten bu "büyülü dağda" yedi yıl geçirir. Hastalık hastalığı narsisizmin en gelişmiş biçimlerinden biridir. Doğurduğu dramatik durumla, trajik olandan kaçınılmasını sağlar. (Hans W. Geissendörfer'in filminden bir fotoğraf, *Büyülü Dağ*, 1982.)

diği iddiasındaki gerçekci romanlar, yüzyıl başında "bedenin doktorunun aynı zamanda ruhun da doktoru olduğunu, hastalığın belirtilerinin ötesinde, ailenin tarihsel çizgilerini, birbirinden ayrılmaz biçimdeki duygusal ve toplumsal boyutu içerisinde bir arada tutan kişi olduğunu" açıkça gösterir.[11] 19. yüzyıl boyunca doktorlar bir hastadan çok bir ailenin doktorudurlar. Muayenehanelerde az konsültasyon yaparak ("konsültasyona" gidilen alt kesimlerin yaşadığı mahalleler hariç), muayenehanesinde nadiren hasta kabul eder, "nezih cemiyette" berberin, pedikürcünün ve terzinin yaptığı gibi, hastanın evine gider. "Doktorlar, içerisine ilişkin bilgi sahibi, ev yaşamının fiziksel dünyasına, sırlarına, sıkıntılarına, duygularına ilişkin bilgi sahibi olurlar" der F. Muel-Dreyfus ve devam eder: "Her şey doktorun bakışına bir bütün halinde sunulur, o zaten her şeyi: ailenin toplumsal konumunu, sıkıntılarını ya da amaçlarını, 'durumunu', ama aynı zamanda kişisel mutsuzluklarını, düş kırıklıklarını, kaygılarını, aşklarını, sanatsal zevklerini ve yaşamdan bıkkınlıklarını bilir. Çığlıklar ve fısıltılar... İçerdeki yaşama, ailenin mahremine olan bu katılış, bedenlerin bu bilgisi (doğumlar, küçük ameliyatlar, ağır hastaların evde tedavisi ve

can çekişen kişiye refakat), kuşaktan kuşağa yapılan bu takip, 19. yüzyılın tıbbi tanıklıklarında müşteriyle ilişkiye değin görüşlerin özünü oluşturur." Bu durumda hasta "patient"dır, yani acı çekendir (Latince *patior*: acı çekmek), ücret ödeyen bir müşteri değildir. Yılda bir kere pratisyen hekim "harçlığını" (*honoraire*) toplar; işin mali ve ticari yönü olmadığı anlamına gelen bir sözcüktür bu. Anlatıldığına göre, bazı bölgelerdeki âdete göre doktor ücretini ancak hastanın ölümünden sonra, mirasın bir bölümü olarak alıyordu. Uzman doktor ortaya çıktığında bir tüccar gibi görülür, çünkü vizitesinin hemen ödenmesini ister. Dr. Ch.-F. Perron anılarında bu ticari uygulamaya karşı duyduğu öfkeyi dile getirir: "Doktor, genel olarak bir aile üyesi gibidir [...]. Uzman doktorun bununla ileri geri hiçbir ilgisi yoktur. Altından ve gümüşten bir aile kalıtına değer biçme işi verilen, içinde bulunan küllere ve saygı gösterilmesi gereken kalıntılara ve bununla ilgili anılara hiçbir değer vermeyen seçkin bir antikacı gibidir" (*De l'honnêteté professionnelle* [Mesleki Namus Üzerine]). Aile doktoru ortadan kalkar, yerini pratisyen doktor alır; pratisyen doktor günümüzde, tedavisi hastanın yaşadığı çevrenin tanınmasını zorunlu kılan fonksiyonel, psikosomatik rahatsızlıklarla sıkça karşılaştığını kabul eder. Hasta, gece korku içinde SOS Doktor hattını aradığı zaman, sıradışı bir durumla sıradan bir durumun kısa çakışması gerçekleşir: gece mesaisi yapan bir pratisyen karşısında kendisini tehlikede hisseden bir insan vardır; pratisyen, vaka ona hafif görünmüşse, ilaç yazar ya da uzman bir meslektaşını ya da ambulans çağırmak için telefona hücum eder. "Bu konsültasyon ödemeyle son bulur. Doktorun karşısında bir birey vardır, bir aile değil [...]. Hastanın rahatsızlığına ilişkin bir şey söylemesi dışında, yoktan varolan bir buluşmadır bu" (F. Muel-Dreyfus).

Uzman doktor

O döneme dek "aynı palet üzerindeki renk çeşitlerinden başka bir şey ifade etmeyen"[12] uzman doktorların çağı 1920'lerde başlar. Adım adım tıbbi uygulamanın yeni özel koşulları başgösterir: Uzmanların sayısının büyük oranda artması; laboratuvar tahlilini ya da hastaneye kaldırmayı zorunlu kılan takip ve kontrol yöntemlerinin teknikleşmesi; ilaç sanayii ve araştırmalarının gelişmesi; hastane reformları; her türlü sağlık koruma biçimlerinin kurumlaşması vb. Çıkarılan en son istatistikler ele alındığında, 1980 yılında 100.000 kişiye 201 doktor düştüğü (bu oran 1970 yılında 128 doktordur), uzman sayısının yıllık artışının bu on yıllık süre içerisinde % 5,7 olduğu görülür; ve bunların içerisinde psikiyatr sayısındaki yıllık artış % 20,8,

reanimatör-anestezistlerde % 11,1, jineko-obstetrisyenlerde % 9,1, dermato-venerologlarda % 9,1, kalp uzmanlarında % 8,2'dir. Yine 1970-1980 yılları arasındaki dönemde genel kamu hastanelerinde hastanın "orta ve uzun süreli" kalma süresi yılda % 12,3 oranında artmıştır. Uzman doktor, hastanın söylemi içerisinde aydınlatıcı olabilecek yaşam koşullarını açığa vuran şeyi dikkate almadan, yalnızca hastalık belirtisinden yola çıkarak tanı koyma riskine girmez mi? Dr. Norbert Bensaid kimi uzmanların "hasta bir şey *bilmediği* ve söylediğinin bir önemi olmadığı için" onu dinlemeyi reddettiklerini ileri sürer. Peki her akşam yapılan "işlerin" sayısını ve kasaya giren paraları hesaba işleyen –uzman ya da pratisyen– doktorun kafasından neler geçer? Hasta müşteri olmuştur. Hastanın sorunundan çok cirosunun artışıyla ilgilenen doktor (ticari mantıktır bu) tüccar konumuna düşmez mi?

Zihin tehdit ediyor: Akıl hastalıkları

Varlıkbilimsel nedenbilim ya da sosyogenetik

Burada psikiyatri hastalıklarının tarihine yeniden değinmeyeceğiz. Bu tarihin yalnızca bilim tarihinin bir bölümüne değil, zihniyetlerin, yani artdüşüncelerin[13] tarihinin önemli bir bölümüne göz atılmasını gerektirdiğini anımsatmakla yetineceğiz. Akıl hastalıklarının nedenleri arasında –19. yüzyılın başından beri– toplumun geçirdiği değişimler dizisi (*sociogénèse*), 1960'lı yıllarda "egemen bir ideolojiye" dönüşen, günümüzde karşı çıkılan antipsikiyatriye varana dek, (bireyin oluşumuna [*ontogénèse*] karşıt biçimde) giderek büyüyen bir yer almıştır. Hastalıklar sağaltılabilir oldukları andan başlayarak açığa vurulmaya başlanır: 1940'lı yıllarda "aureomisin"in ortaya çıkmasıyla veremde, günümüzdeyse kanser hastalıklarında olduğu gibi. Bunun nedeni kuşkusuz psikiyatrik terapinin yarı sabit bir tarihe ait olması, akıl hastalıklarının her zaman gizlilik içerisinde tutulmasıdır. Hıristiyanlık "tarihe bir yön verdiğinden" bu yana –yön ve anlam (Aziz Augustinus)–, İsa'nın Kıyamet Günü'nde geri döneceğinin ilanı, hayatın –bireysel ya da ortak olsun– boşuna yaşanmadığı anlamına gelir. Bu dramatik tarih düşüncesine modern insan çok iyi uyum sağlar. Döngüsel bir yazgının egemenliği (insanbiçimli ya da değil, onu belirten düşünce sistemi ne olursa olsun) teknik ilerlemenin, eklemeli (kümülatif) bir tarih görüşünü içselleştirmiş olan çağdaşları için katlanılamaz bir şeydir. Akıl hastalıkları, terapinin bu-

günkü güçsüzlüğü göz önüne alınırsa, kendi kozmogonisini üreteni, yani zihnini denetlemedeki yetersizliğini anımsatır insana. Bunun dışında klinik (somatik) kanıt üzerinden hareket eder: Radyografi, ekografi, *scanner*, MR habis tümörü ortaya çıkarmaya, onu *görmeye*, olası gelişimini tahmin etmeye yarayacaktır. Psikiyatri kliniği, hastanın söylemini oluşturan o kuşkulu tanıklığa dayanır. Antoine Bayle'ın 1822'de genel felcin frengi mikrobunun beyin zarında ve altzarında neden olduğu bir lezyondan kaynaklandığını saptayarak, "kendi" kanıtını bulduğunu biliyoruz. Ama ya o zamandan bu yana?.. Emil Kraepelin, sürekli olarak içe bağlı olduğunu savladığı bir piskoz olan erken bunamaya özgü lezyonları araştırmaya adamıştır yaşamını. Hiçbir şey bulamamış, buna karşın iddiasını sürdürmekten de geri durmamıştır.

Psikiyatr, klinik kanıtın yokluğunda, alan ve çevre arasında gidip gelir. Sonu gelmeyen bir tartışmadır bu. Risk taşıyan bir ailede, kuşaktan kuşağa yinelenen intiharların nedenleri genetik midir, yoksa mimetik midir? Bir nevrozun olası bütün nedenlerinin göz önüne alınması, psikiyatristin bilişsel sermayesinin "uzmanlığının" özgül alanının çok daha ötesine uzanmasını gerektirecektir. Kim buna sahip olmakla böbürlenebilir acaba? Şizofren olduğunu duyurup, gelecekte düzenli bir biçimde hastanelik olacağını sezdirerek, yakalandığı kesin hastalık konusunda hastayı bilgilendirmeli midir? Ya da ona yalnızca kesin bir klinik anlam içermeyip toplumsal açıdan açığa vurulabilir olan "depresyondan" mı söz etmelidir? Yalnızca bir kişiyi değil ama bir aileyi tartışma konusu kılan seçimlerle karşı karşıya kalan doktor, kısa yoldan evde bakım yapılmasını sağlayacak kimyoterapiyi yeğleme eğiliminde olacaktır. Ama evde bakım da neredeyse ötanazinin getirdikleriyle karşılaştırılabilecek olan etik sorunlar doğurur. Aile içerisinde "hassas" bir başka varlık olduğunda bulaşma riskleri nelerdir? Bunu takdir etmek psikiyatra, onun sorumluluğunu üstlenmek de aileye düşer; peki aile, bu durum karşısında dağılmadan, ağır bir depresyon geçiren kişinin ya da bir manyağın varlığına katlanabilecek midir? Eğer ailenin seçimi onu hastaneye kaldırmaksa, hastanın tedavi görmesine dair açık istencin aslında huzur içinde yaşamaktan yana olan gizli tercihini örttüğü duygusuyla aile suçlanmayacak mıdır? Hastanelik olsun ya da olmasın deli, aşırı-düzenli-kapalı, gözetim altındaki bir evrende yer almak üzere kuralları ihlal eden kişi olarak görülür. Kimliğimiz konusunda bizi kaygıya düşüren kişidir o: "bazen" haklı değil midir? Hangi eşikten sonra kimli-

ği kırılmaya başlar? İletişim özürlü birisi olarak, iletişim kurma konusundaki sakatlığımızı yüzümüze vurur çünkü onu ne anlayabilir ne de yanıtlayabiliriz. Taşkınlığının sürekliliğiyle bilimsel araştırmanın yetersizliğini kanıtlar, yeter ki bilim bu medya tarafından daha çok öne çıkarılan alanlara yatırımda bulunmasın – örneğin AIDS. En son küstahlığı ise şudur: deli (genellikle) deliliğinden ölmez. İlkeyle olan bağıntıları Supervielle'in şu eğretilemesinde kâğıda dökülür: "Denizdeki bir adam kolunu kaldırır ve bağırır: 'İmdat!' Ve yankı onu yanıtlar: 'Ne demek istiyorsunuz?'" Ama deli batmaz ve superisi Ekho (yankı) onu tekrar etmekten başka bir şey yapamaz ('répéter' [fr. yinelemek] Latince bir kez daha istemekten *repetere*'den gelir).

Yaşlanmak

Hangi yaştan itibaren ihtiyar olunur? Madam de Sévigné XIV. Louis'nin yeniden evliliğinden söz ederken ("Madam de Maintenon, Madam de Maintenant* olmuştur"), kralı "yaşlı" diye niteler. Kral 47 yaşındadır. Yaşlılık böylelikle toplumsal olarak kurulur. Çağdaş toplum bütünüyle yeni iki olgunun ortaya çıktığına tanıklık etmiştir: çocukluk ve yetişkinlik arasında yer alan ergenlik; mesleki etkinliğin sonunu, fiziksel ve zihinsel handikapların bireyin özerkliğini ortadan kaldırıp onu "ihtiyar" kıldığı andan ayıran yirmi yıllık (bazen otuz yıl) süredir bunlar. Eskiden insan ömrünün kısalığı, emeklilikle ölüm arasındaki son dönemi çok kısa kılıyordu. Hatta çoğu kez ölüm emeklilikten önce geliyordu. Günümüzde ise milyonlarca emekli ihtiyarlamadan "olgun" olur. Peki ne yapmalı? Onlara ne yaptırmalıdır?

Biyolojik veriler ortadadır. Çok erken yaşlanırız, çünkü organizmamız en üst düzey verimlilik evresine çabuk ulaşır. İyileşme, yaraların kapanma hızı 15 yaşından sonra azalmaya başlar ve 25 yaşından itibaren günde 300.000 nöron kaybederiz (tabii ki milyarlarcasına sahibizdir). Fiziksel çöküşün bilincine varılır: gözlük takılır, hafif işitme güçlüğü başlar, solunum güçlüğü, tansiyon sorunları vb. gibi. Zihinsel sorunlar başgösterir: "hafıza boşlukları" önce özel isimlerle başlar, sonra eski anılar canlı kalırken silinip giden yakın geçmişle devam eder ve şu *laudator temporis acti* (bellek yitimine bağlı) manyaklıklarına za-

Monomaninin (bugün buna daha çok psikoz obsesyonel denilecektir) insanın yüzünden okunabildiğini düşünmek gibi bir saflık vardı. Şımartılmış ve çok yetenekli bir çocuk olan Géricault ölmeden kısa bir süre önce (33 yaşında ölmüştü) şöyle demiş: "En azından beş tablo yapmış olsaydım keşke! Ama hiçbir şey yapmadım, kesinlikle hiçbir şey." Gerçek delilik herhalde burada, tescil edilmiş 300 tablodan oluşan bir yapıtın yaratıcısı tarafından reddedilmesindedir. Bunların arasından *Medusa'nın Salı* ona göre bir "vinyettir". (Géricault, *Kleptoman*, 1822 [yanda], Gand, Güzel Sanatlar Müzesi; *Deli*, 1822 [altta], Lyon Güzel Sanatlar Müzesi.)

* Fransızca "şimdi" anlamında. (ç.n.)

ği kırılmaya başlar? İletişim özürlü birisi olarak, iletişim kurma konusundaki sakatlığımızı yüzümüze vurur çünkü onu ne anlayabilir ne de yanıtlayabiliriz. Taşkınlığının sürekliliğiyle bilimsel araştırmanın yetersizliğini kanıtlar, yeter ki bilim bu medya tarafından daha çok öne çıkarılan alanlara yatırımda bulunmasın – örneğin AIDS. En son küstahlığı ise şudur: deli (genellikle) deliliğinden ölmez. İlkeyle olan bağıntıları Supervielle'in şu eğretilemesinde kâğıda dökülür: "Denizdeki bir adam kolunu kaldırır ve bağırır: 'İmdat!' Ve yankı onu yanıtlar: 'Ne demek istiyorsunuz?'" Ama deli batmaz ve superisi Ekho (yankı) onu tekrar etmekten başka bir şey yapamaz ('répéter' [fr. yinelemek] Latince bir kez daha istemekten *repetere*'den gelir).

Yaşlanmak

Hangi yaştan itibaren ihtiyar olunur? Madam de Sévigné XIV. Louis'nin yeniden evliliğinden söz ederken ("Madam de Maintenon, Madam de Maintenant* olmuştur"), kralı "yaşlı" diye niteler. Kral 47 yaşındadır. Yaşlılık böylelikle toplumsal olarak kurulur. Çağdaş toplum bütünüyle yeni iki olgunun ortaya çıktığına tanıklık etmiştir: çocukluk ve yetişkinlik arasında yer alan ergenlik; mesleki etkinliğin sonunu, fiziksel ve zihinsel handikapların bireyin özerkliğini ortadan kaldırıp onu "ihtiyar" kıldığı andan ayıran yirmi yıllık (bazen otuz yıl) süredir bunlar. Eskiden insan ömrünün kısalığı, emeklilikle ölüm arasındaki son dönemi çok kısa kılıyordu. Hatta çoğu kez ölüm emeklilikten önce geliyordu. Günümüzde ise milyonlarca emekli ihtiyarlamadan "olgun" olur. Peki ne yapmalı? Onlara ne yaptırmalıdır?

Biyolojik veriler ortadadır. Çok erken yaşlanırız, çünkü organizmamız en üst düzey verimlilik evresine çabuk ulaşır. İyileşme, yaraların kapanma hızı 15 yaşından sonra azalmaya başlar ve 25 yaşından itibaren günde 300.000 nöron kaybederiz (tabii ki milyarlarcasına sahibizdir). Fiziksel çöküşün bilincine varılır: gözlük takılır, hafif işitme güçlüğü başlar, solunum güçlüğü, tansiyon sorunları vb. gibi. Zihinsel sorunlar başgösterir: "hafıza boşlukları" önce özel isimlerle başlar, sonra eski anılar canlı kalırken silinip giden yakın geçmişle devam eder ve şu *laudator temporis acti* (bellek yitimine bağlı) manyaklıklarına za-

Monomaninin (bugün buna daha çok psikoz obsesyonel denilecektir) insanın yüzünden okunabildiğini düşünmek gibi bir saflık vardı. Şımartılmış ve çok yetenekli bir çocuk olan Géricault ölmeden kısa bir süre önce (33 yaşında ölmüştü) şöyle demiş: "En azından beş tablo yapmış olsaydım keşke! Ama hiçbir şey yapmadım, kesinlikle hiçbir şey." Gerçek delilik herhalde burada, tescil edilmiş 300 tablodan oluşan bir yapıtın yaratıcısı tarafından reddedilmesindedir. Bunların arasından *Medusa'nın Salı* ona göre bir "vinyettir". (Géricault, *Kleptoman*, 1822 [yanda], Gand, Güzel Sanatlar Müzesi; *Deli*, 1822 [altta], Lyon Güzel Sanatlar Müzesi.)

* Fransızca "şimdi" anlamında. (ç.n.)

ten öfkelenen çevresini sıkar. Yaşla birlikte konfor düşkünlüğü, tanınmışlık arayışı, onurlandırılma arzusu başlar – ya da artar. Kendi yaşama biçimine odaklanan yaşlı kişi, hak edilmemiş bir kendini tatmin olarak görülen tutumuyla gına getirir. Halk ağzındaki "çocuklaşmak" tabiri bu duruma tam oturur: yavaş yavaş sert besinlerin yerini sulu besinler, haşlamalar alır; ilgi yemek ve dışkılama üzerine yoğunlaşır; edep kaybolur, doktor babaya, hemşire anneye dönüşür. Çocuğun bağımlılığı hayata atılmak üzere yavaş yavaş azalırken, yaşlı insanın bağımlılığı ölümle son bulur. Bir gerontologun yaptığı tanım buna dayanır: "Yaşlı insan bir çocuğun, hiçbir geleceğe yürümeyen bir çocuğun karikatürüdür; yaşlılık boş bir çocukluktur, saçma bir çocukluk. İnsanın önündeki ve içindeki boşluk." Hayatta kalmakla uğraşan yaşlı kişi duyarlılığının bir bölümünü kaybeder: Başkalarının ölümü ona az dokunur, kendi kaleminden insanların ölümü ise ona açık etmediği bir hoşnutluk verir.

Yaşlıların sayısında artış

Yaşlıların yaş piramidindeki oranının uygarlığımızı bütünüyle yeni bir meydan okumayla yüz yüze getirdiğini göstermek için birkaç rakam vermek gerekiyor: "Eskilere duyulması gereken saygı konusunda duyarlı hiçbir değer sistemi onların istem dışı çoğalmasından kaygılanmak durumunda kalmamıştır."[14] Günümüzde doğan 10.000 çocuktan seksen yaşına kadar yaşayanlarının 3.194'ü erkek, 5.797'si kadındır (bu oran 1936'da 1.333 ve 2.399'dur). Günümüzün seksenliklerinin, erkek iseler altı yıl daha, kadınsalar yedi buçuk yıl daha ömürleri vardır önlerinde. Seksen yaşına erişenlerin sayısının 1950 ile 2025 yılları arasında altı kat artacağı tahmin edilmektedir. 1982 yılı nüfus sayımına göre, yaklaşık 7.500.000 Fransızın yaşı altmış beşin üzerindedir, bu rakam toplam nüfusun % 13,8'ini oluşturur. Bunların 2.900.000'i erkek, 4.600.000'i kadındır. Altmış beş yaş ve yukarısı 100 erkekten 74'ü evlidir; aynı yaş grubu 100 kadından 52'si duldur. "Nüfus içerisindeki başlıca farklılık cinsiyettir" (P. Paillat). 2.106.000 kadına karşılık 1.058.000 erkek yetmiş beş yaş üzerindedir. Yazılması ve işitilmesi pek hoş olmasa da yaşlıların çoğunluğu "düşkünlerden" oluşur. Evli olmayanlar ya da artık evli olmayanlar, evli insanlardan daha az uzun ömürlü olurlar. Hatta 65-79 yaş arası bekâr erkeklerin dul erkeklerden daha "dayanıksız" oldukları bile söylenebilir; bu olgu kadınlarda gözlemlenmez. Son olarak, yaşlıların intiharı bile isteyerek ölüme gidenlerin dörtte üçünü oluştursa da, erkeklerde kadınlarda olduğundan daha yaygındır. 60-69 yaş arası erkeklerde intihar eden dul erkeklerin sayısı, eşleri hayat-

"Dayanıklı ihtiyarları, daha doğrusu yaşlı kadınları böylesi köylerde aramak gerekirdi, çünkü –bu kadınlardan birinin hınzırca deyişiyle– 'bir erkek hiç sağlam değildir'" (Colette).

ta olan evli erkeklerin sayısından üç kat fazladır. İntiharların sıklığı toplumsal hiyerarşiyi gösterir: bu oran tarım işçileri ve vasıfsız işçiler arasında daha fazlayken, memurlar arasında daha azdır.

Giderek daha uzun yaşanır ve giderek daha genç emekli olunur. 1906'da 65 yaş ve yukarısı erkeklerin % 66,2'si hâlâ çalışmaktadır, bu oran 1954'te % 36,2 ve 1975'te % 10,6'dır. Memurlar için emeklilik yaşı 1950'de altmış sekiz yaş beş ayken, 1972'de altmış beş yaş on aya iner; giderek altmış yaşa kadar indirilecektir. INSERM'in bir anketine göre, 65-69 yaş arası erkeklerin % 83'ünün ve kadınların % 50'sinin hiçbir düşkünlüğü bulunmaz, 70-74 yaş grubunda ise bu oranlar % 65 ve % 39'dur. "Erkekler ve kadınlar günümüzde fazladan yirmi yıl daha yaşayabilmektedirler (altmıştan seksen yaşına kadar), yani çocukluk ve ergenlikten daha uzun bir süre" (P. Paillat). Altmışlı yaşlarını sürenlerin yirmi yıl daha yaşayacakları bir toplumda "figüran" kalmaya rıza göstermemeleri anlaşılır.

Emeklilik

Dolayısıyla emeklilik yaşıyla yaşlılığın biyolojik olarak görülebilir olduğu yaş arasındaki fark toplumsal bir gerçektir. "Retraite" sözcüğünün ("emekli" anlamına gelen "retraite" aynı zamanda geri çekilme, ricat anlamında da kullanılır –ç.n.) askeri sözcük dağarcığından alındığını anımsatalım. Emekli ("retraite"), metonomi yoluyla acaba yenilgi ("défaite") anlamına gelir mi? Alfred Sauvy'ye göre, "bir insanı çalışabilir durumda iken ve bunu arzularken toplumsal yaşamdan atma alçaklığını örtmek için bin bir türlü laf salatası gerekir." İş yaşamının düzenlediği bir toplumsal zamandan bütünüyle farklı bir *tempoya* geçiş olan emeklilik, herkes için bir sorun ve bunu arzulamayanlar için bir travmadır. Kadınlar bunu erkeklerden daha iyi kaldırırlar, çünkü onların iş saatleri içerisinde ev işleri her zaman önemli yer tutmuştur. Sosyoprofesyonel kategorilere göre "dışarı çıkma oranı" bazı sonuçlar çıkarmaya olanak tanıyor. Vasıflı ve vasıfsız işçilerin çoğunluğu (yaşam sürelerinin bütün öteki sosyal-mesleki kategorilerden daha kısa olduğunu hatırlatalım) gelirlerinin azlığına rağmen, altmış yaşında emeklilikten hoşnuttur. Emekli maaşlarının düşük olması ve çalışma saatlerini aşama aşama azaltma olanağı, bağımsız çalışanların kendilerini olabildiğince geç "emekliye ayırmaya" yöneltir. IVD sisteminin (Yaşam Boyu Ödenek) getirilmesiyle çiftçiler daha genç yaşta emekliye ayrılırlar. Ücretlileri en uzun süre çalışan bu iki toplumsal ve mesleki kategori gelir hiyerarşisinin uç sınırlarında yer alır. "Bir uçtaki hizmet personeli kategorisi, düşük gelir-

le, iş organizasyonundaki büyük esneklikle, düşük vasıflı işgücüyle, talepten daha yüksek bir arzla kendini belli eder. Bu kategori, geliri olmayan yaşlı insanlar için bir kapıdır (gündelikçi kadınlar örneğin). Öteki uçta üst düzey yönetici memurlar yer alır. Mesleğin, yüksek ücretlerin getirdiği kazanç çalışma süresinin uzamasını açıklar."[15]

"Genç" emeklilerin isyanı (1968'de çıkan ve bir milyondan fazla satan) *Notre temps* dergisinin şu sözcüklerle dile getirdiği açık nedenden ötürü tüccar toplum üzerinden destek bulur: "Artık mali araçları oldukları nitel bir varoluşa doğru özgürce yönelirler." Altmış yaşına geldiğinde insan (genellikle) bir kalıta sahip olmuştur, çocuklar "büyümüştür" ve onlara "yardım edilse de" varını yoğunu yitirmemeye özen gösterir. Spor yapabilir, yolculuk edebilir, hızlı arabalar kullanabilir. Yaşlılığa ilişkin yeni bir gerçeklik kendini benimsetir: Yaşlanmasını bilmek. *Notre temps, le magazine de la retraite* (*Bizim Zamanımız, Emeklilerin Dergisi*) (960.000 basar), "üçüncü yaş", "yaşlı insanlar" gibi küçümseyici ifadeleri sözcük dağarcığından çıkarmıştır. Baş döndürücü bir tamlama bulunmuştur: İlan verenlerin amaçladıkları şu "üçüncü hedefi" oluşturan "boş zaman insanları". Bu dergiler o insanlara yaşlanmaya karşı büyük stratejinin püf noktalarını ayrıntılı olarak verir: saç boyaları ya da beyaz saçlar için özel losyonlar, *lifting*, estetik cerrahi, kırışıklık önleyici kremler ya da göğüs kremleri, yeniden canlandırma işlemleri. Diyet ve beslenme uzmanları olmazsa olmaz rejimin içeriğini verirler; seksologlar hazzın yaş sınırı tanımadığını hatırlatırlar. Yaşlı kulüpleri daha çok orta sınıftan insanlara hitap ederler: 1970'li yıllarda kurulan bu kulüplerin sayısı 1980'li yıllarda binleri bulur ve belki de bir milyon üzerinde insanı bir araya getirir. "Yaşlılar için üniversiteler"in sayısıysa otuz dolayındadır (ilki 1973'te kurulmuştur) ve öğrenme arzusunu sürdürenleri kendine çeker (1980'de öğrenci sayısı 10.000'dir). Ulusal Gerontoloji Vakfı'nın araştırmaları emekliler arasında aile yaşamının öneminin altını çizer. Emeklilerin % 65,7'si çocuklarından birini haftada en az bir kez görür, "gerçek yaşlılığa" ulaştıklarında, aileleri çoğunlukla dört kuşağı bulmuş ve torunlarının çocuklarını görmüş olur. Emeklilik hepsine özel dergilerde tarif edilen o yaşam kalitesini mi getirir acaba?

Keyifli emeklilik mi?

Emekliliğe geçiş toplumsal eşitsizlikleri arttırır. Emekliliğe geçişte bulunulan fiziksel ve zihinsel durum önceki etkinliğe bağlıdır ve bu "geçiş töreninin" öncesinde handikaplar birikir. "Sağlığı kötü olanların, uzun süre çalışmış

ve düşük ücret almış, ağır ve manevi tatmini az olan işlerde çalışmış, fiziksel olanların dışında boş zaman etkinliklerine pek az katılmış ya da hiç katılmamış, bu alanda etkin olmaktan çok edilgen bir tutum göstermiş, kültürel etkinliklere katılımı düşük olan insanların arasında en az eğitim görmüş olanların sayısı her zaman daha fazladır."[16] Fiziksel ya da zihinsel bağımsızlıklarını yitirdikten sonra huzurevlerine ve yurtlara çekilenler arasında en kalabalık sayıda olanlar bu gruptur. Sayıları 400.000 ila 500.000 arasındadır. Her zaman yoksul kalmış yoksul insanlar, "erken ölümü" yaşadıkları kamuya ait huzurevlerine doluşurlar (B. Ennuyer). Evde bakım, ödeneklerin artması (yaşlılar da oy kullanırlar) ve uzman servislerin gelişmesi sayesinde, köyde olduğundan daha kolaydır. Peki ama, insanların terkettiği kırsal kesimlerde yaşlılarla kim meşgul olacaktır? Çiftçilerin yaşamında geleneksel olan bütün ailenin bir arada yaşaması, işletmelerin genişlemesinin getirdiği rekabetin zorunluluklarıyla birlikte yok olur.

Eskiden yaşlılar bilgeliğe ve bilgiye sahiptiler. "İlkel" toplumlarda yaşlılık gerilemeden ziyade bir yükselme olarak gö-

Bizler ilk otomobilleri, ilk uçağı, ilk atom bombalarını, aya ayak basan ilk insanı gördük. İki dünya savaşı yaşadık. Erkek ya da kadın bütün dostlarımızı kaybettik. Çocuklarımızdan bazıları öldü. Evimizde de, huzurevinde olduğumuz denli yalnızız. Anılarımızı anlatabiliriz, ama onları değiş tokuş edemeyiz. Bizler buradayız. Voltaire'in yazdığı gibi bizler "dişlerin arasındaki ya da en azından dişetlerinin arasındaki ölümüz, çünkü artık dişimiz kalmadı." Ölmek istemiyoruz. (Gérard Vincent, *Bayan P.'nin Portresi*. Özel koleksiyon.)

rülür. Sözlü kültüre dayalı uygarlıklarda yaşlılar ortak belleğin taşıyıcısıdırlar. Yaşam süresi kısa olduğunda, yalnızca hayatta kalmış olmak gerçeği bile hayranlık ve saygı uyandırır. Dinamik ve sanayileşmiş toplumlarda, tersyüz oluşlar o kadar hızlıdır ki "yeniden dönüşüm (*recyclage*)" deneyimden üstün gelir. Yaşlıların sayısı o kadar çoktur ki artık kimseyi ilgilendirmezler: Biliyoruz ki bir şeyi değerli kılan o şeyin az bulunurluğudur. Bununla birlikte deneyimin ağır bastığı ve yaşlıların şaşırtıcı çıkışlar yaptıkları bir alan vardır: Politika. Politikacılar herhangi bir erken emeklilikten kaçınmak için büyük özen göstermişlerdir. İktidarın verdiği doyum ihtiyarlığın acılarını giderir. Mareşal Pétain 88 yaşında devlet başkanı olur; General de Gaulle 67 yaşında yeniden iktidara gelir; İmam Humeyni, şahı ülkeden kovduğunda 78 yaşındadır; 60 yaşında emekli olanların başını çeken François Mitterrand tam da atmış beş yaşına bastığı yıl cumhurbaşkanı seçilir: "Yaşlıların acılarını ortadan kaldırmak için önerilen bütün çareler boşunadır: hiçbiri, insanların bütün varoluşları boyunca kurbanı oldukları sistematik yıkımı onaramaz." Öyle kuşkusuz, ama bazen bu kurbanlardan sakınmak gerekir.

Kim, neden ve ne zaman ölür?

"Ah Tanrım, herkese kendi ölümünü ver."

RAINER MARIA RILKE

İstatistiki verilerin oldukça fazla olduğu bir alana girdik. Biz de okuru rakamlara boğmamaya özen göstereceğiz. Öte yandan düşüncemizi doğrulamak için birkaç sayısal veriye yer vermek gerekli. 1975-1980 yılları arasında 55-64 yaş grubu erkeklerde ölüm nedenleri, önem sırasına göre şöyledir: kanser, dolaşım sistemi hastalıkları, siroz, kaza, intihar, alkolizm, bulaşıcı hastalıklar, geri kalanı ise INSEE tarafından "belirlenmeyen ve diğer nedenler" başlığıyla pek belirgin olmayan bir bölümde toplanmıştır. Yaşa göre ayıklama büyük farklılıklar ortaya koyacaktır. Böylece 35-45 yaş grubunda kaza sonucu ölümlerin sayısı kansere bağlı ölümlerin sayısına eşittir. Antibiyotikler sayesinde bulaşıcı hastalıkların artık neredeyse hiç öldürmediği dikkati çekecektir. Habis urlar başlıca ölüm nedeni olurken, Philippe Ariès'in şu gözlemi geçerliliğini sürdürür: "Günümüzde ölümü, 14. ve 15. yüzyılın iskelet ve mumyalarından, çan taşıyan cüzamlılardan

Ameliyat tablosunu 1929'da yapan (Münih, Stadtische Galerie im Lenbachaus) Christian Schad tarihsel olarak "yeni nesnellik"in en büyük ressamlarından biri olarak kabul edilir. Yeni nesnellik mi? Sıfat adla çelişir. Eğer nesnellik olası ise –düşünülebilir ise?– zamanı aşar ve "yeni" olamaz. "Nesnellikte, kâh bakılan nesnenin edilgen niteliğini, kâh öznel zaaflardan temizlenmiş bir bakışın mutlak değerini belirten bir sözcük oyunu vardır" (Sartre).

çok kanser temsil eder." 1900'de ortalama insan ömrü kırk sekiz, 1935'te altmış bir, 1981 yılında erkeklerde yetmiş bir yıl beş ay ve kadınlarda yetmiş sekiz buçuk yıldır.[17] Çocuk ölümlerinin oranı 1940 yılında hâlâ binde 91 iken, 1978'de yalnızca binde 12'ye düşer. Günümüz gençlerinde ölüm olasılığı çok zayıftır (10 yaş grubunda binde 3), 18-22 yaş grubu hariç, motosiklet onları "anormal" bir riske sokar. 18. yüzyılda yeni doğan 100 çocuğun beşinin dedesi ve büyükannesi hayattadır (bu oran 1973'te 41'dir), 30 yaşındaki insanların % 91'i dedelerinin ve ninelerinin hepsini ve % 28'i anne babalarını kaybetmiştir (bu oranlar 1973 yılında sırasıyla % 54 ve % 4'tür). Nüfusbilimcinin saptaması ise şöyledir: "18. yüzyılda, günümüz Fransası'nda gözlemlenen üst üste yığılmalar olmaksızın bir kuşağı bir sonraki izliyordu." Ölümdeki eşitsizlik istatistiki olarak doğrulanabilir. En iyi durumda olanlar –yani en geç ölenler– üniversite hocaları, mühendisler, öğretmenler, yönetici kadrolar ve serbest meslek sahipleridir. Ölüme en "açık" olanlar vasıfsız işçiler (binde 25'i 35-60 yaş arasında ölür, bu oran öğretim üyeleri ve mühendislerin oranından üç kat fazladır), hizmet personeli işçileridir. Erkeklerde 35 yaştaki ölüm olasılığı binde 2,3'tür, ama bu oran üst düzey memurlar, serbest meslek erbabı ve öğretmenlerde binde 1, vasıfsız işçilerde binde 6 ve tarım işçilerinde binde 4'tür. Aynı iş sahipleri arasında en çok eğitim almış olanlar, diplomasızlardan daha uzun yaşarlar; işçiler kadar üst düzey kadrolar içinde geçerli olan bir saptamadır bu. Çalışma ölüme karşı bir korunmadır: işsizler, kendileriyle aynı meslek grubundan olup çalışmakta olanlardan daha genç ölürler. Erken emekliler ya da emeklilerde ölüm oranı, aynı yaş grubunda yer alan çalışanlara göre daha yüksektir, ölüm oranı en düşük olanlar kamu hizmetinde çalışmış olanlardır. Ölüme karşı başka bir korunma yöntemi ise evlilik ya da belirli bir aile yaşamıdır: 35-60 yaş arası bekâr, dul ve boşanmış erkeklerin ölüm oranı evli olanların iki katıdır. Farklılıklar kadınlarda bu denli belirgin değildir: bekâr, dul ve boşanmış kadınlar evli kadınlar kadar yaşarlar, bu da iki yoruma kapı açar: ya kadınların duygululuğu sergiledikleri denli değildir; ya da evlilik yaşamı onlara katlanılamaz maddi yükler ve duygusal gerilimler dayatır. Ne olursa olsun kadınlar eşlerinin ölümüne erkeklerden daha iyi tahammül gösterirler, ki bu da halk arasındaki şu özdeyişi boşa çıkarır: "Teskin edilebilir dul kadınlar vardır, ama teskin edilebilir dul erkek yoktur." Kentleşme ölüm oranındaki eşitsizliği büyütür: Kırsal kesimde tarım işçilerinin ölüm oranı öğretmenlerin iki buçuk katıdır; büyük yerleşimlerde el işçi-

lerinin ölüm oranı öğretmenlerinkinden dört kat daha yüksektir (Paris ve çevresinde oran beş katıdır).

Ölüm –vakaların % 80'i artık hastane ya da klinikte gerçekleşir– bütünüyle tıbbileştirilmiştir. Kayda geçirilmeden önce ölümü bir adli hekim belgelemelidir. Ölüm anı bir sorunu ortaya kayar: Eskiden ölmekte olan kişinin ağzına tutulan küçük aynanın buğulanmamasıyla saptanan solunum durması kişinin ölümü olarak görülüyordu; sonra bu kalbin durması oldu; günümüzde ise ölümü kanıtlayan, çok tatsız bir yöntem olan elekt-

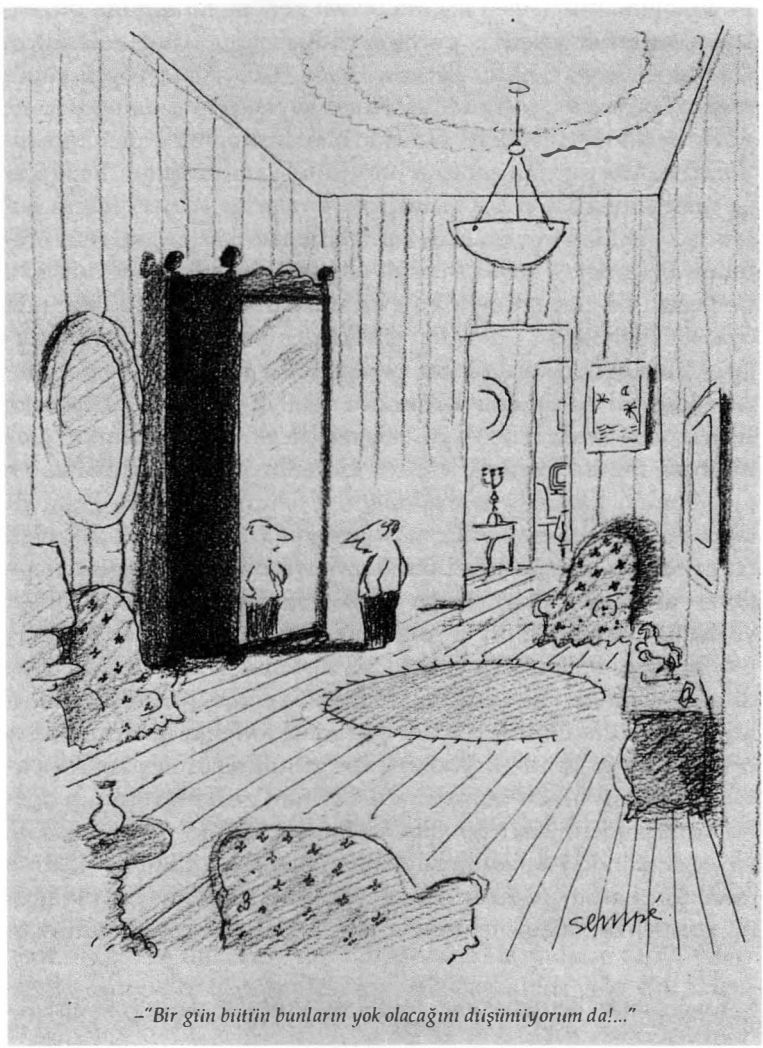

–"Bir gün bütün bunların yok olacağını düşünüyorum da!..."

"Yaşamak, uykunun her 16 saatte bir bizi rahatlattığı bir hastalıktır; uykunun etkisi geçicidir. Çaresi ölümdür" (Champort). (Sempé'nin çizgisi, © C. Charillon-Paris)

rokardiyogramdır. Bu, yaşamdan ölüme anlık bir geçiş değildir artık: birçok saate, hatta günlere yayılabilen bir evreler dizisidir. "Ölüm, tedavilerin durmasıyla, yani az çok itiraf edilen biçimiyle, doktorun ve hastane personelinin bir kararıyla gerçekleşen teknik bir fenomene dönüştü" (Ph. Ariès).

Nasıl ölmeli?

Ölüm ve ölme

Moda bir temadır ölüm. Philippe Ariès "onu yöneten ve protokolünü bilen, ölen kişinin bizzat kendisi tarafından düzenlenen kamusal töreni", "evcilleştirilmiş ölüm" diye adlandırır. Greuze'ün ünlü tablosu *Babanın Laneti* (1765 yılına doğru yapılmıştır, Louvre Müzesi'ndedir), bu sahneyi gözler önüne serer. 15. yüzyılın *ars moriendi*'leri*, ölmekte olan kişinin bir ruhani dostunu, hastanın yaşama şansına dair kimi yanılsamalara kapılacağı varsayımından yola çıkarak, onun *nuncius mortis*'i (ölüm habercisi) olarak görevlendirir. Saint-Simon'un, XIV. Louis'nin ölümünü betimleyişi soylu sınıftan olmayan insanların ölümü için de geçerlidir. İnsan doğduğu gibi kalabalık bir odada ölür, oda öyle kalabalıktır ki, "havanın şifasına" inanan dönemin doktorları kalabalığın çıkarılmasını, pencerelerin açılmasını ve mumların söndürülmesini emrediyorlardı. 1930'lu yıllardan başlayarak Amerika'da artık evde değil, hastanede ya da bir kilinikte ölür insanlar. Bunun üzerine, Jeoffrey Gorer'in 1955'te yayınlanan ve aynı konuyu *Death, Grief and Mourning* (Ölüm, Acı ve Yas) adlı kitabında yeniden ele aldığı makalesinde kuramlaştırılacak olan ölüm toplumbilimi doğar. Bundan böyle, yine Philippe Ariès'e göre, "görgü kuralları ölüme yapılan herhangi bir göndermeyi yasaklar. Bu marazi bir şeydir, sanki ölüm diye bir şey yokmuş gibi konuşulur. Yalnızca yitip giden insanlar vardır ve artık bundan söz açılmaz – belki de onlardan daha sonra, öldükleri unutulunca söz edilecektir [...]. Artık çocukları leylekler getirmez ama ölüler çiçekler içinde kaybolur" ve "günümüzün toplumsal patolojisinin büyük bir bölümünün, ölümün günlük yaşamın dışına itilmesinden, yas tutmanın ve ölüleri için ağlamanın yasaklanmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığı" sorulabilir. Ölüme mahkûm hastadan durumunun vehameti gizlenir ve "öldüğünü görmemiş olduğu için" sevinilir. Dünün ölüm dramaturjisi-

* Latince "ölüm sanatı" anlamına gelen ve Ortaçağ'da ölümü konu alan resimli kitaplara verilen genel ad. (ed.n.)

nin yerini günümüzün iç karartıcı ölüm komedisi alır: Ölüm döşeğindeki insan ölmeyecek olan kişiyi oynamak zorundadır, çevresindekiler de bu aldatmacaya katılırlar. Ölüm döşeğindeki insan kendi ölümünden, toplumdan ve toplumun duyduğu yastan yoksun bırakılır. İnsan, Gorer'in belirttiği gibi, yalnızca kendi köşesinde ağlar: *"as if it were an analogue of masturbation"*.

Tartışmaya yer vermeyen bu savlara dayanarak, konuya biraz uzaktan bakma cesaretini göstereceğiz. Ölümün "onu yöneten ve protokolünü bilen ölüm döşeğindeki kişinin bizzat kendisi tarafından düzenlenen kamusal tören" olması için bilinçliliğin sürmesi ve acının rolün sürdürülmesine engel olmayacak kadar ağır olmaması gerekiyordu. "Ölüm, birazcık ağır hastalıkların neredeyse hep ölümle sonuçlandığı zamanlarda, neredeyse hiç kaçınılmazdı" diye yazar Philippe Ariès. Doğru: vebadan söz etmezsek, kalp krizi o zaman da vardı ve tedavi eksikliği yüzünden bulaşıcı hastalıklar insanları yıldırım gibi çarpıyordu. Kuşkusuz "Roland ölümün kendisini bütünüyle sarmaladığını hisseder" ve Tristan "can vermekte olduğunu hissetmiş ve öleceğini anlamıştır". Ama burada söz konusu olan tanıklıklar değil, metinler ve "gerçeklik etkisi" söz konusudur. "Tolstoy'un köylüleri Tristan gibi ya da La Fontaine'in çiftçisi gibi ölür ve aynı bilindik, mütevekkil tavrı gösterirler" der Ariès. Buna karşıt olarak, lösemi hastalığının "terminal evresi" konusunda uzmanlaşmış bir kanserologun şu sözleri ileri sürülebilir: "Ölüm döşeğinde bir hastanın tarihi bir cümle sarfettiğini asla duymadım; aralarında birçok doktorun da bulunduğu ölüme mahkûm 1.500 lösemiliden ölüme kafa tutan yalnızca bir hasta gördüm." Philippe Ariès'i büyüleyen ve ölüm döşeğindeki kişinin bilinçliliğini belirten "güzel ölüm", sonun yakın olduğunun bilinmesi ve bu yolda dik durulması tabii ki söz konusu olmuştur –bugün de hâlâ varolduğu gibi– ama bu tutumunun evrensel olduğunu düşünmek, epistemolojik kesinlikten çok, eski zamanlara duyulan özleme ilişkin bir şeydir. "Evcilleştirilen ölüm [...] tarihsel bir alanda yer alan bir model değildir, söylencenin zamansallığı içerisinde yer alan bir idealdir [...]. Ölüme ilişkin söylem, toplumsal nostaljilerin ve ütopyaların ifade alanı olmuştur."[19] Gelgelelim, Philippe Ariès akla yatkın bir biçimde İngilizceden *dying* sözcüğünü alır (*death* [ölüm] sözcüğünden farklıdır) ve bunun Fransızcaya "le mourir", ("ölme") diye çevrilmesini önerir. Amerika'da "ölme" üzerine yapılan çok sayıda inceleme bulunur. Yazarların ve yaklaşımların farklılıklarına rağmen ölüm döşeğindeki kişinin –başkaldırı ve korku krizlerinden sonra– ölümünün kaçınılmazlığına giderek alışmasına iliş-

"... Kimilerinin en korkunç şeylerin en korkuncu dediği şu ölüm; başkalarının onu, bu yaşamın acılarından kaçılan yegâne liman diye adlandırmadığını kim biliyor?" (Montaigne)

kin bir ortak bir görüş çıkar buradan. "Ölümün işleyişi" üzerine olan bu incelemeleri okuyunca, "yaşamın işleyişiyle" olan benzerliğine şaşıyoruz. Yaşamın işleyişi de başkaldırının, korkunun, dinginlik dönemlerinin almaşmasının, ölüm bunun hesabının yapılmasına izin vermediğine göre deneyim sahibi olmak gerektirdiğine ve bütün deneyimlerin yararlı olduğuna ilişkin çelişkili kanıların izini taşımaz mı? Özel hayatın bu nihai evresinin altını Sartre çizmiştir: "İnsan ölümsüz olduğu duygusunu yitirdiği andan itibaren, ölüm artık bir vade sorunundan başka bir şey değildir." Bu bakış açısı içerisinde yaşamın işleyişi artık, *dying*'in, yani ölümün işleyişinin öncelenen bir yinelenmesidir yalnızca.

Nerede ölünür?

Günümüzde *dying*, ölüm döşeğindeki insanla ona bakan personel arasında karmaşık bir ortaklık kuracak olan hastane ortamında gerçekleşir. Fransa'da, P. Soudet'nin "geçiş sınavı" diye adlandırdığı konu üzerine yapılmış nadir araştırmalar, Amerikalıların vardıkları sonuçları doğrular. Hastane personeli, hasta yaşayacakmış gibi davranır; tıbbi bakımın uzatılmasının başlıca işlevi, ölümün yakınlığının maskelenmesidir. 1968'de yapılan bir ankette kendilerine soru yöneltilen

bütün Fransız doktorlar, Amerikalı meslektaşlarından farklı olarak, hastane ortamında ölümün yakın olduğunu duyurmayı kesinlikle reddederler. Hastanın huzurunu sağlamak kadar hastane kurumunun ve personelinin korunması da söz konusudur. Amerikalı doktor R.S. Duff ve toplumbilimci A.B. Hollingshead, bir hastanede kırk ölüm vakasını inceledikten sonra, tedavi görenlerle tedavi edenler arasında örtülü, dile gelmeyen bir anlaşma olduğunu vurgularlar. Bir doktor "iyi yetişmiş bir kişi ona söylenmeksizin gerçeği anlayabilir" diye açıklar. Bu "ortak simülasyondur."[20] Dr. Crane, hemşirelerin, bütünüyle bilinçsiz olarak, ölen insanların çağrılarına öteki hastalarınkinden daha yavaş karşılık verdiklerini ileri sürer (*The Dying Patient*, New York, 1970). Susan hasta, ona bakanlar için tahammülsüzdür ve onlar da suskunlukla karşılık verirler. Amerika'da yapılan bir araştırma, hastaneye kabul edildikleri andan itibaren aynı fiziksel durumda bulunan iki insanın, yaşlarına (yaşlı biri için, ölüm, doktordan önce bile davranabilir) ve toplumsal konumlarına göre ölüme mahkûm ya da iyileştirilebilir diye nitelendirilebildiklerini gösterir. Bir alkoliğe, uyuşturucu bağımlısına, fahişeye ya da sokak serserisine, hastaneye girişte "şimdiden ölü" teşhisi konur: "birisinin ölüm döşeğinde ya da ölü olarak görülme olasılığı kısmen onun toplumsal yapı içerisindeki yerine bağlıdır" diye yazar C. Herzlich. Yoksul, yaşlı, kimsesiz, kısacası elverişsiz koşullardaki bir insan, doktorların bilimsel yayınları onlara ayırmaktan hoşlandıkları yıldızlar gibi bir "tıbbi vaka" olma şansına sahip değildir, eğer toplumsal ve tıbbi açıdan sıradan biriyse, ölümü aklileştirilmesi gereken bir tür seri üretim içerisinde yer alacaktır. Toplumsal eşitsizliklerin incelikli ve amansız düzeneği yaşamının son saniyesine kadar insanın peşini bırakmaz. "Niteliksiz adam"ın ölümü, "örgensel zincirler içerisine entegre edilmiş, bireysel yaşanmışlığı ve aynı zamanda kendi zamanı içerisinde reddedilmiş, onu sarmalayan etkinliğin *temposuyla* kendisine ancak bürokratik bir organizasyonun ussallığıyla biçimlendirilmiş bir yer bulur. Bu durumda kendisiyle ilgili yürütülen çalışmanın dayanağından başka bir şey değildir artık" (C. Herzlich). Açıkça görünen o ki ölümün örgensel olanın içerisindeki bu eriyişi, baskı altına almanın teminatı olarak işler. Yine de tıp personelini suçlayamayız. "Kayıtsız kalan doktorlar değildir, bunun nedeni, genel olarak ölümü sevmeyen toplumdur; ama bu ölüm döşeğinin bulunduğu odada doktor, toplumun sağlıklı temsilcisidir ve oklar ona çevrilir."[21]

İntihar eden kişinin yakınları (akraba ve arkadaşlar) onun yanında olamamakla suçlarlar kendilerini. Peki çoğunlukla üstü kapalı olan bu çağrıya nasıl yanıt vermek gerekiyordu? Yoksullukları ve acıları ne olursa olsun hayata tutunmuş o insanlar arasında kendisini yok etmeye çabalayan, neredeyse tecrit edilmiş olan kadın ya da erkeğin beklentisini nasıl anlamalı? Acaba çözülmesi en zor sır mıdır? Goncourt'lar günlüklerinde "melankolik akşam yemeğinde, Sainte-Beuve intihardan, yaşamın yasal ve neredeyse doğal sona erişi olarak, eskilerin yaptığı gibi duyularının, organlarının her birinin ölümüne tanık olmak yerine, yaşamdan isteyerek ve birden çıkıp gitmek olarak söz etti – ve kendini öldürme cesareti olmadığı için hayıflandı" diye not düşüyorlar, 3 Nisan 1863'te. Ama Sainte-Beuve hayatın içerisinde olan bir hayat adamıydı. Altı yıl sonra yatağında öldü.

Ölüm döşeğindeki insanın evreni üç ayrı dünyadan oluşur: uzman olduğu kabul edilen tıp dünyası; aile ve dostlardan oluşan dünya; son olarak zorunlulukların ve tabuların toplumsal dünyası. Sırlarıyla birlikte ötanazi sorusu işte bu noktada sorulur. Etimolojik bir ironi vardır: sözcük, Yunanca "ölüm" anlamındaki *thanatos* sözcüğüne "iyi, tatlı" anlamındaki *eu–* öneki gelmesiyle oluşmuştur. Ötanazi, dolayısıyla "tatlı ölümdür". Bu olası mıdır? Kimin bunu örgütleme hakkı vardır? 1968'de Prof. Jean Hamburger şöyle söyler: "Doktorun görevi her ne pahasına olursa olsun yaşamı ayakta tutmak değildir, doğal ölümü engellemek değildir, görevi yalnızca zamanından önce gelen patolojik ölümü önlemek ve savuşturmaktır." Peki ama bu son "saatin" sırrına kim vâkıftır? 1976 Kasımında "Hasta, Doktor, Ölüm" konulu Strasbourg toplantılarında R.P. Riquet "toplumumuzu, onu sarmalayarak, üstüne titreyerek, onu anlayarak ve onun acısını hafifleterek, bir yandan da umursamadığı bir acıyı gereksiz yere uzatan tedavi cambazlıklarına girişmeyerek, ölmekte olan kişideki intihar eğilimini engelleyecek biçimde organize etmek gerektiğini" saptar. Peki ama bu "cambazlıkların"[22] başlangıç noktası neresidir? 1967'den sonra, Chicago'da avukat olan L. Kurtner, bu kararı almasına olanak tanımayan bir duruma düşebileceği varsayımından yola çıkarak, her potansiyel hastanın "aktif" ötanazi talebinde bulunabileceği "yaşam süreli vasiyetname" önerisini getirir. Michigan milletvekili C. Hollister, hastaya "yasal olarak tayin edilmiş kişi bir hastalık ya da bir kaza nedeniyle bunu yapamadığında bir tedavi kararı alma konusunda tam yetkiye sahip bir görevliden" aldığı tıbbi yardımları denetlettirme hakkını sağlamayı öneren bir yasa tasarısı sunar. Yine Birleşik Devletler'de, Lou-Harris Enstitüsü Protestanlardan, Katoliklerden ve Yahudilerden temsilen seçilen örnek gruplara şu soruyu yöneltir: "Onulmaz bir hastalığa yakalanmış bir hastanın, doktorundan, hiçbir iyileşme umudu yokken yaşamını uzatma yerine kendisini ölüme terk etmesini isteyebilmesi gerektiğini düşünür müsünüz?" Protestanların % 79'sı, Katoliklerin % 70'i ve Yahudilerin % 75'i bunu olumlu bulur. 6 Nisan 1978 tarihinde Fransız senatör H. Caillavet "kendi ölümünü yaşama hakkına" ilişkin bir yasa önerisi sunar. Bunun ardından 13 Ekimde, tıp doktoru olan senatör J. Mézard'la birlikte, Ceza Yasası'nın 63. maddesinin 2. fırkasını tamamlayan yeni bir öneri getirir. Tehlikedeki kişiye yardımda bulunmama "bilinci yerinde olan hastanın talebi ya da bu-

nun tersi durumunda kendi inisiyatifiyle, tedavi edilemez patolojik ya da rastlantısal olan bir hastalığa yakalandığında hastanın yaşamını yapay olarak uzatmaktan başka bir şeye yaramayacak olan bir tedaviye ya da reanimasyon uygulamasına girişmekten ya da bunu sürdürmekten kaçınan" doktor için artık bir suç unsuru oluşturmayacaktır. Bu iki öneri çok büyük bir polemik doğurur. *Le Panorama des Médecins* (Tıp dergisi) 701 doktora danışır, bunların 666'sı Caillavet'nin önerilerine karşı çıkarlar, ama 300 pratisyen arasında yapılan başka bir araştırma, 35 yaş altında olanların % 65'inin "hastanın ya da yaralının *tartışmasız olarak* iyileştirilemez olduğu önüne geçilemeyen bir koma durumunda pasif ötanaziden" yana olduklarını gösterir. Bir kez daha her şey *tartışılmaz olarak* sözcüğünde yatmaktadır.

Bu sorunla karşı karşıya kalan yargıç ne söyleyecektir? Yasa ona yanıtı dikte eder: aktif ötanazi Ağır Ceza Mahkemesinin alanına giren bir cinayettir; pasif ötanazi ölüm tehlikesi olan kişiye yardımda bulunmama suçudur. Ama daha önce kısırlıkla savaşım konusunda değindiğimiz gibi, yargıçlar (ya da yargı kurulu üyeleri) yasaya göre kendilerince mesafe alacaklardır. Birkaç örnek verelim: İyileşme umudu olmayan oğlunu öldüren Mireille Gouraud, Chambéry Ağır Ceza Mahkemesi tarafından 1966 yılının Kasım ayında beraat ettirilir. Mart 1972'de, Metz kentinde acılarına son vermek için karısını ölüme terk eden bir koca beraat eder. Fernando Carrillo, babasının ölümünden yedi ay sonra, tedavisi olmayan bir kanser türüne yakalanan annesini öldürür; 1977'de Aix-en-Provence'da aklanır. Mayıs 1978'de, Versailles Ağır Ceza Mahkemesi Gilles Millote'u anormal olan kızını öldürmekten üç yıla mahkûm eder, cezası ertelenir. Tedavi edilemez durumda olan erkek kardeşini öldürmüş olan Luigi Faita, Ocak 1982'de Colmar Ağır Ceza Mahkemesi'nde temize çıkar. İngiltere'de ise, *Sunday Times*'ta çalışan gazeteci Derek Humphrey, Mart 1978'de televizyonda, canlı yayında, kansere yakalanan karısını onun rızasıyla öldürdüğünü itiraf eder: Aklanır. Büyük Britanya'da meydana gelen son 25 ötanazi vakasında hiçbir hapis cezası verilmemiştir. Stockholm'de (İsveç'teki örneklere bakılınca bu bir sürprizdir) 15 Eylül 1978'de Doktor Toss, 1974 yılında tanıklar önünde kendisine yönelik her türlü "tedavi girişiminden" kaçınılması talebinde bulunduğu bir vasiyetnameyi imzalamış olan bir hastayı isteyerek öldürmekten sekiz ay hapis cezasına mahkûm olur.

"Bir arada yaşamanın zahmet ve eziyeti. Yabancılık, acıma, haz, korkaklık ve kendini beğenmişlikle örülmüş; ancak derinlerde akan incecik bir ırmak, sevgi diye nitelenmeye layık, hiçbir arayışla ele geçmez, kimi zaman bir an, ama çok kısa bir an ışıldayıp çıkar öne" (Kafka, *Günlükler*, 5 Temmuz 1916 [çeviren: Kâmuran Şipal). (Leonardo Cremonini, *Alle spalle del desiderio*, 1966, Özel koleksiyon.)

Ya doktor, o ne yapmalıdır? Dr. Pierre Simon şunları kaleme alır: "Bir yeni-doğan söz konusu olduğunda, ikilem daha da ağırdır. Yazılı olmayan kural, yeni doğan bebek soluk almamışsa, reanimasyon uygulamasını beş dakikadan daha fazla sürdürmemektir. Gerçekten de bu süre sonunda merkezi sinir sisteminde geri dönüşü olmayan lezyonlar oluşmaktadır." Ama aynı doktor istisnalar olduğunu belirtir: ölümcül beş dakikadan daha uzun bir süre reanimasyon uygulaması görmüş kimi yeni-doğanlar, normal yetişkinler olmuşlardır. Ya bir annenin anormal bir çocuğun yaşatılmaması isteğine ne yanıt vermelidir? Pasif ve aktif ötanazinin sanıldığından ve söylendiğinden çok daha sık uygulanıyor olması olasıdır. Bu sır dünyasına aittir, öyle ki ortaya attığı soruya açık bir yanıt vermek olanaksızdır. Hayali olmayan iki vaka, tavsiyede bulunanların kaygısını uyandıracaktır. Dinamik, "iyi performans gösteren", sporcu bir üst düzey yönetici onulmaz bir kansere yakalanır. Kullandığı kortikoidlerin etkisiyle saçları dökülür, yüzü şişer. Fiziksel kimliğini yitirir. Genç, güzel ve sağlıklı karısı her gün onu görmeye gelir. Her ziyarette ölüm döşeğindeki adamın yüzünü sevinç kaplar. Doktoru onun, hiç kimsenin değerini ölçemeyeceği bir büyük mutluluğu her gün kendisine tattıran bir yaşamı olabildiğince sürdürmek istediğini ileri sürer. Ağır seyreden bir kansere yakalanan şizofren bir kadın uyluk kemiğini kırar. Altmış yaşındadır. Ameliyat edilir, komada geçen sayısız günden sonra "kurtarılır" ve yatalak olur. Her gün küçük kız kardeşi onu ziyarete gelir. Hastanın söyledikleri birbirini tutmazken, bakışlarından onu tanıdığı belli olur. Ölmekte olan bu kadının yarım aklında, sevgili kız kardeşinin yüzünü "yarın" yeniden görmek için olsa bile, bir yaşama arzusu bulunmadığını kim söyleyebilir? Ötanazi hukuk-dışı alanda kalsın. Kesin karara varmak bu ölüm dansında yer alanlara; hastaya, doktora, akrabaya, dosta düşüyor.

İntihar eden

İntihar eden kişi tam bir kuşkucudur. Tatminsiz ya da tahammülsüz olduğunu düşündüğü bir yaşamı reddedişiyle yaşayanlara karşı bir meydan okumadır onunki. Anlaşılmaz bir aceleyle buluştuğu ölülere karşı bir meydan okumadır. Tanrı'ya karşı bir meydan okumadır, çünkü kişi onun kendi Yaratısı'nı yadsır ve bu nedenledir ki Katoliklik, İşkariyot Yahuda'nın kendisini asmasını arınılmayacak bir günah olarak görür. İntihar küçümsendiği kadar ("Yaşam için mücadele etmekten kaçınmak ne korkaklıktır!") hayranlık da uyan-

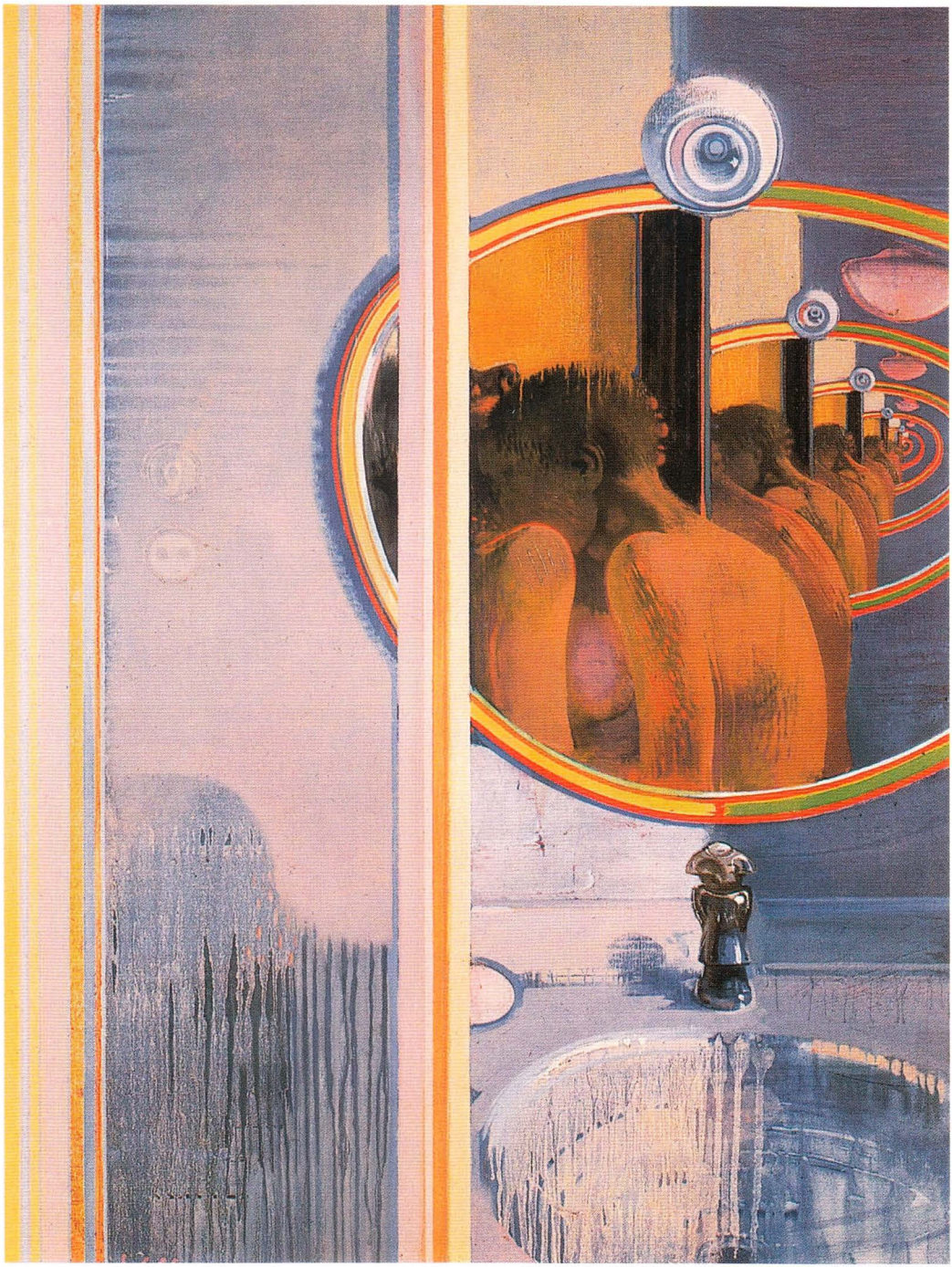

dırır ("Eyleme geçmek için gösterilen şu cesarete bak!"). Kışkırtıcılığına –hatta gösterişine– rağmen, sırlarla kaplıdır intihar. Yıllardır, her türlü bakıma yüz çevirip, yıkanmayıp, giyim kuşamına en küçük bir özen göstermeyip "kendini koyveren" şu manik-depresif, akıl hastalıkları hastanesinin bahçesinde kendini asma ya da balkon korkuluğundan atlama gücünü nereden buldu? Görünürde "gerçekten kopuk olan" şu şizofren, "başarılı bir intihara" yol açacak yeterli miktarda hapı nasıl biriktirdi? Güzel bir havada arabasını hızla bir ağaca doğru süren şu üst düzey memurun kafasından neler geçiyordu? Öyle bir sırdır ki intihar, intihar edenlerin yıllık sayısını bile bilmeyiz. Kuşkusuz bu konuda elimizde istatistikler vardır, ama yalnızca "başarılı" ve saptanmış intiharları kayda geçiren istatistikler bunların gerçek sayısının altındadır. 1983 yılındaki intihar vakalarının sayısı 12.000'dir, yaklaşık 150.000 intihar girişimi olmuştur, 15-24 yaş grubundaki ölümlerin % 10'u kendini yok etme girişimine bağlanır. *Laennec* dergisinin (Nisan 1985 tarihli) özel sayısı özellikle pazartesi günü intihar edildiğini, hafta sonları neredeyse hiç intihar vakası olmadığını aktarır bize; mayıs ve haziran ayları tercih edilir, kışın vakalar ender görülür, özellikle kentliler ağustos ayında intihar ederler ve kırsal kesimde Paris'te olduğundan iki buçuk kat daha az intihar vakası gerçekleşir. Phénix Derneği'nin yayınladığı bir inceleme intihar vakalarında yalnızlığın etkisinin altını çizer (bekârlık, boşanma, dul kalma). 1983 yılında Alain Moreau'nun yayınladığı, Claude Guillon ve Yves Le Bonniec'in kaleme aldığı *Suicide mode d'emploi* (İntihar Kullanma Kılavuzu) başlıklı kitap skandal yaratır: Kitabın yazarlarından biri, daha önce birçok kez intihar teşebbüsünde bulunmuş bir kişinin ailesinin şikâyeti üzerine yaşamı tehlikede olan kişiye yardımda bulunmamakla suçlanır. Suçlu her zaman ötekidir. İntihar eden kişi, yakınlarını ömür boyu suçluluk duygusuna mahkûm eden bir ölüdür.

Marshall Arisman korkunun ressamıdır. Yaptığı doksan tabloda "Hiroşima ve Nagazaki'nin ölümcül mirası" olan sürüngen beyninin yeniden ortaya çıkışını ele alır (*The Last Tribe*, 1986). Katil uyandırdığı korkudan kendisi de kaçamaz: onun talihsizliği de böyledir. (Marshall Arisman, şiddet üzerine bir makale için yapılmış illüstrasyon. Sanatçının kendi koleksiyonu.)

Ölümün anlamı
Ölüyü ne yapmalı?

"Değişim"den "gerçek ölüm"e

Eskiçağda, atalara saygı duyulur ve ölümsüzler kutsanırdı. Erken Ortaçağ insanları için ölüm, toplu dirilme beklentisi yolunda bir "değişimden" başka bir şey değildi. 13. yüzyıldan itibaren ölüm bireyselleşir ve ölmekte olan kişi Yargı

Günü'ndeki hükmün ne olacağını korku içinde kestirmeye çalışır. Bu aynı zamanda İslamın da bakış açısıdır: "Her canlı ölümü tadacaktır, ama kesin ödülünüzü ancak kıyamet günü alacaksınız [...]. Dünya üzerinde yaşam, yanıltıcı bir zevkten başka bir şey değildir" (*Kuran*, III, 185). Reform döneminin tövbe vaazı ve Karşı-Reform döneminin ölüler için edilen merhamet duaları bu bireyselleştirmeyi dile getirir. Hıristiyanların ahiret inancına göre, dünya üzerinde olup biten her şey hem ikincil (yaşam bir geçiştir) hem de belirleyicidir (ölümcül günah sonsuza dek cehenneme mahkûm edilmeyi getirir). Bu durumda insanların yaşamlarının sonuna dek neden önlem aldıkları anlaşılır. Yirmili yaşlarında papaz okulu deneyimini yaşadıktan sonra tam bir inançsız olan La Fontaine, yaşamının son iki yılını havailiğini affettirmek için dua ederek geçirmiştir. O dönemde, ölümün eşiğindeki insanları ölümden çok cehennem korkusu sarıyordu. 19. yüzyılda "geçiş sınavı" seküler hale gelir: ahiret biliminin yerini erekbilim alır. Protestan papaz André Dumas'nın usa yatkın düşüncesine göre: "Hegel bilmeyle, Marx toplumsal değişimle, her ikisi de özel ve özgül bir insanlığın gelişi doğrultusunda bireysel ölümün bu kutsanışı içerisinde yer alırlar. Burada her şeyin tersine döndüğü görülecektir. Dini ya da söylencesel düzlemde artık ataların desteğini sağlamak değil ama dindışı ve tarihsel bir düzlemde geleceğin insanlığını doğurtacaklara teslim olmak söz konusudur." Gelgelelim ister Tanrı'nın Ülkesi ister komünist Eldorado söz konusu olsun, her iki durumda önemli olan (yine Dumas'ya göre) "insanın bir başka olacak daha iyi bir duruma geçiş yazgısını değerlendirerek aşmaktır". Freud, Eros'un Thanatos yolu üzerinde yalnızca bir kıvrım olup olmadığını merak eder: *(Ego ve İd)*. "Her iki dürtü, cinsel dürtü kadar ölüm dürtüsü de kelimenin en dar anlamında koruma dürtüleri gibi işler, çünkü her ikisi de yaşamın ortaya çıkışıyla sarsılan bir durumu iyileştirme eğilimindedir."

Ne öte dünyada doğru, adil insanların ülkesine, ne de sınıfsız toplumun gerçekleşeceğine inanan bilinemezci (agnostik) –ya da septik– insan için ölüm *gerçek* ölüme dönüşmüştür, tam bir ölüme, kozmosu oluşturan dört elementten birisi içerisinde yok olmaya dönüşmüştür: toprak (gömülme), ateş (yanma), su (batma), hava (maruz kalma). Yaşanmış tarihin eklemeli olduğu, bilimin ve tekniğin gelişmesinin insanın doğa üzerindeki artan egemenliğini dile getirdiği, insanın sahip olduğu mal-

ların birikimini ve bunların kullanım süresini yaşamın uzamasıyla iki katına çıkarabildiği andan itibaren, ölümü ortadan kaldırmadaki yetersizliği bilgisinin ve iktidarının bir başarısızlığı olarak görülür: ölüm büyük edepsizliktir. "Öznenin ölümü olan ölüm katmerli bir biçimde dramatiktir: hiçe, anlam boşluğuna varır; ama özellikle egoyu yok eder. Bu endişe Batı dünyasına özgü görünüyor" (L.V. Thomas).

Ölülerimizi nasıl öldürmeli? Yakmalı mı? Gömmeli mi?

Philippe Ariès ölümün aşırı toplumsallaştığını (hastanede, yakınlarımızla değil, "ölme" uzmanlarından oluşan bir ekiple çevrili olarak ölürüz) ve yas tutmanın toplum dışına itildiğini ortaya koyar (sizi "en üstü örtülü biçimde" gömerler ve cenaze alayında artık kimse siyah giymez). Ölüm döşeğindeki insanla görüşmeleri yasaklanan ve cenazelerden uzaklaştırılan gençler, ölümü bilmezler. Kuşkusuz dünün cenaze alayı da geri kalanların acısının yoğunluğunu –yoksa gerçekliği mi demeli?– açık etmiyordu. Dul kadının ve kadın akrabaların kalın siyah tülleri gözyaşlarını mı, yoksa kayıtsızlıktan ifadesiz duran yüzleri mi gizliyordu? L.V. Thomas apar topar yapılan cenaze törenlerinin ve bastırılan yasların psişik sorunları beraberinde getirdiğini ileri sürüyor. Psikanalistler bizlere "ölülerimizi öldürmeyi" artık bilmediğimizi ve suçluluk duygusundan arındıran törenlerin eksikliği yüzünden ölen kişinin hayatta kalanların fantazmlarında onların yakasını bırakmadığını söylerler. Bütün bunların kanıtlanması gerekiyor.

Ariès, "ölüm devriminin başını çeken" Britanya entelijansiyasının, "ölülerden kurtulmanın en kesin yolu" olan yakmayı seçtiğini anımsatır. Fransa'da 1980'li yıllarda, aşırı dolu mezarlıklardan kaynaklanan çetrefil sorunları çözecek olan ölüleri yakma konusunda bir tür "reklam kampanyası" yapılır. Talence kentinin (Gironde bölgesi) belediye bülteni *Bulletin municipal officiel*'in Şubat 1977 tarihli sayısında mezarlıklardan sorumlu F. Candelou cenazelerin yakılmasının avantajlarını över: cenaze daha az masraflı, merhumun inançlarına saygı gösterilir ("merhum Hıristiyan ise dini müzik, değilse klasik müzik çalınır"), "temizdir, sağlığa zararlı mezarlıkları, gerektiğinde naaşların mezardan çıkarılmasıyla toprağa verme öyle değildir; bundan çevre de kazançlı çıkacaktır". F. Candalou ölü küllerinin saklandığı mahzenleri (*columbarium*) "anı bahçeleri" diye adlandırmayı önerir. Yine de toprağa verme Fransa'daki en yaygın uygulama olmayı sürdürür. Bunun nedeni L.V. Thomas'ya göre naaştır: "Naaş çok önem-

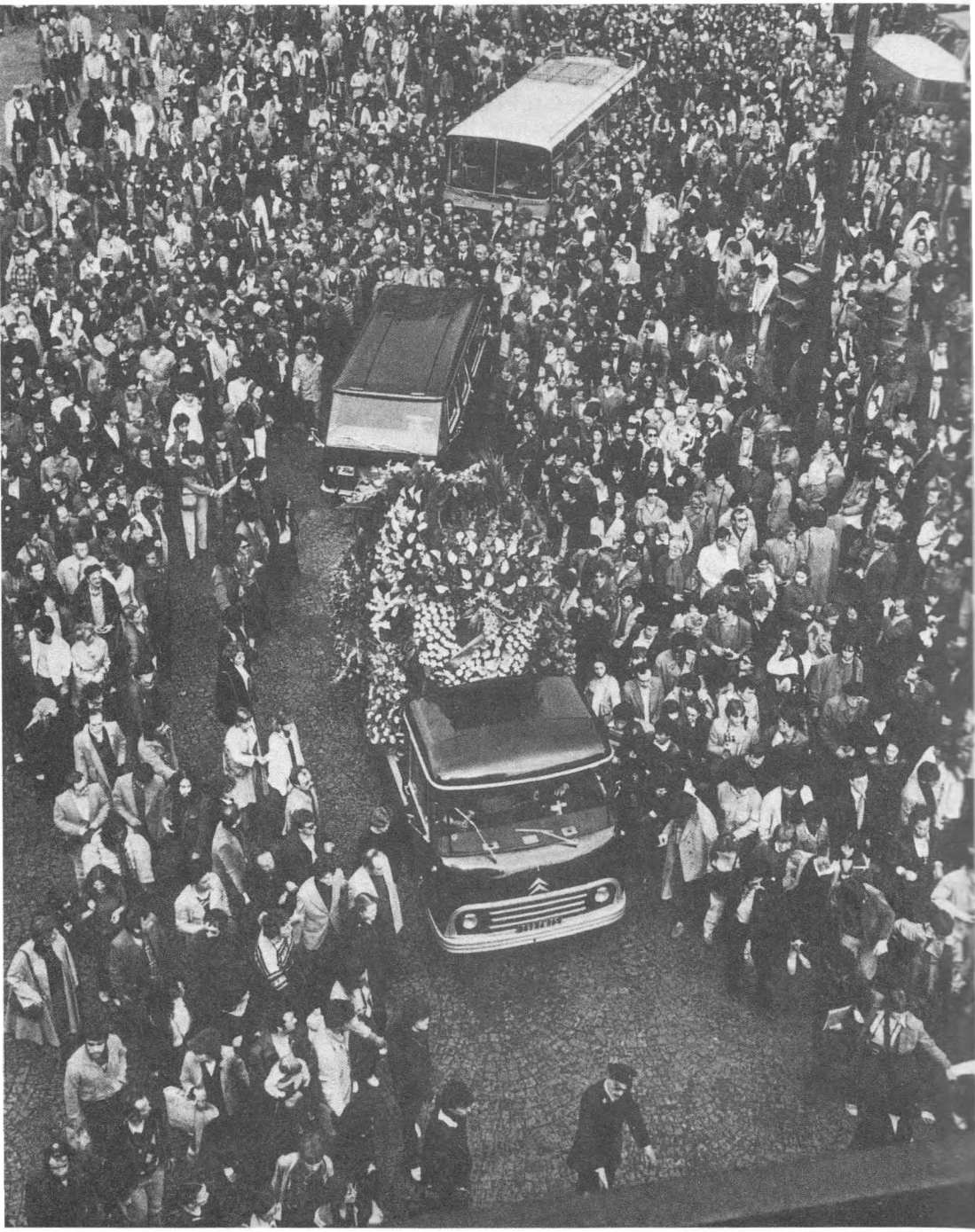

lidir. Olmayan bir cesetten daha kötüsü yoktur [...]. Nedir bir ceset? Bir yokluğu gösteren bir varlık". "Kayıplar"ın bedenlerini ailelerine vermeyi reddeden Arjantinli işkenceciler bunu iyi biliyorlardı. Aynı yazar yine "yas zamanının kadavralaşma zamanı" olduğunu anımsatır. Söylendiğine göre gömülen bedenin toprağa karışması için bir yıl geçmesi gerekmektedir ve bir yıl aynı zamanda yas tutan kişinin sürdüğü düşünülen acısının dinmesi için gereken süredir. Hıristiyanlığın damgasını vurduğu Fransız toplumunda, "mezar, gerçek aile ocağına dönüşmüştür" (Ph. Ariès), tepesindeki haç dirilişin simgesidir, mezartaşı da ölüyü temsil eder. Çiçekler konan şu dayanıklı mermerin altında ne vardır? L.V. Thomas'nın yanıtı şöyle olur: "Pek de çekici olmayan dönüşümlerin yeri olan ve kesinlikle akla getirilmemesi gereken bir ceset. Dolayısıyla içerikten içerene doğru bir geçiş, bir metonimi gerçekleşmiştir." Artık toprağa karışacak bir iskeletten ibaret olduğunu unutarak, ölenin anısını korumak için ne yapmalı? L.V. Thomas şunu önerir: "Fotoğrafa, filme, ses bandına, bilginin modern korunma yöntemlerine başvurmalı. Varolan kütüphaneler

Ölümde eşitsizlik. Ölümden sonra eşitsizlik. Gösterişli cenazeler, köy cenazeleri. Oscar Wilde'ın cenazesine birkaç kişi katılmıştır. Gelecek kuşaklar karşısında da eşitsizlik vardır, istinaf mahkemesinin verdiği kararlar yaşayanlar arasındaki hiyerarşiyi değiştirir. Ömrünün sonunda Oscar Wilde, Laurence Housman'a sırrını açıyordu: "Sanatçının misyonu eksiksiz bir yaşam sürmektir ve başarı bunun bir görünümüdür yalnızca." Temyize giden bir başarısızlıktır bu.

Le Père-Lachaise Mezarlığı ölüler için bir tür ucuz toplu konuttur. Mezarlar kat kattır. Amerika Birleşik Devletleri'nde uzamla başka bir bağıntı kurulur... Yine toprağa verilenlerin bedenlerinin "mineralleştiğini" düşünmeden edebilir miyiz? Ölü her yerde yaşayanın peşindedir.

gibi, insanların, örneğin Mormonların yaptıkları gibi, ölenlerden kalan izlere gönüllerince bakabilecekleri bir tür gelecek zamanlar mnemotekinisi (bellek belgeliği) düşlemelidir. Böylece ne bir kişinin ne de bir topluluğun onsuz yaşayabildiği şeyleri korumuş oluruz: bir bellek ve bir geçmiş."

Ölünün parası

"Yasın toplumsallaştırılmasına" duyulan özlem, ölümün *aynı zamanda* bir malvarlığının aktarımı da olduğunu unutturmamalı. Çocuklar, kuşkusuz giderek daha sık bir biçimde, hayattan el etek çekilinen dönemde, ebeveynin ölümünden çok önce ailenin malvarlığının bir parçasına sahip olmaktadırlar. Üç kuşağın bir arada olması, günümüzde sıradan bir durumdur; dört kuşağın birlikte yaşıyor olması da –daha önce gördüğümüz gibi– sıradışı değildir. Dolayısıyla giderek daha uzun bir süre sonra miras edinilir ve bakılması gereken büyükleri olan kişilerin sayısı çoğalır, bu yaşlılar arasında –erken emeklilerden söz etmeksizin– emeklilik yaşının yüksek oluşu göz

önüne alınırsa, emeklilerin sayısı giderek artar. Bu konuyla ilgili iki örnek gösterebiliriz: altmış yaşında, çok büyük bir malvarlığının vârisi olan bir adam, (en son hayatta kalana bağış durumunda) hiçbir bağışa rıza göstermemiş olan anne babası hayatta olduğu için henüz hiçbir şey alamamıştır; emekliye ayrılmış altmış yaşında bir kadın ise hem bir aile büyüğünün hem de hiç iş bulamamış (ya da henüz bulamamış) çocuk ya da çocuklarının yükünü omuzlar. Burada Jean-Claude Chamboredon'un görüşüne katılıyoruz: "İntikal biçimlerinin toplumbilimine dayanmayan bir ölüm toplumbilimi, idealist ve soyut olma riskini taşır." Çocuklarının miraslarına emeklilik yaşında ancak sahip olabileceklerinin farkında olan ve onlara hibede bulunan anne babaların sayısı giderek artar: Bu sayı 1970'te 100.000, 1983'te 185.000'dir; bağışı alan, miraşçıdan ortalama on yaş küçüktür. Mal sahibinin mallarının tümünü ya da bir bölümünü mirasçılarına paylaştırmasına gelince bunların sayısı 1964'te 28.000 iken, 1977'de 54.000'e yükselir ve durmadan artar, intifa hakkı sahibine toplam üzerinden kesinti sağladığı ölçüde büyük servetlere konan vergi de bunu teşvik eder. Eskiden miras gelirdi ve aktif yaşama atılınırdı; günümüzde ise miras, hayattan el etek çekilinen dönemde gelmektedir. Yaşayanlar arasındaki (özellikle çocuklara) bağışlar bu nüfusbilimsel yenilikleri perdeler.

Dün, ölen kişiye son istirahatgâhına dek eşlik eden ağlamalar ve yakarışların çoğunlukla tamahkâr bir miras beklentisini gizlemesi, bu ritüelin kaybolmasının ölümün anlamını –ve uyandırdığı ürküyü– anlaşılamaz kılması, bütün bunlar su götürmez gerçeklerdir. Ama ölüm yalnız "edepsizce" ya da "utanç verici" bir şey değildir, mirasın bölüşümüne de indirgenmez, aynı zamanda ailenin sürekliliğini, yani toplumsal konumunun sürekli olmasını dile getirir. Ve malvarlığında yalnızca birtakım şeylerin birikmesini görmek anlamını daraltmak olacaktır. Malvarlığını, bıraktığı, duygusallıkla ve bir aile tarihinin ağırlığıyla yüklü bir mallar bütünü olarak tanımlayabiliriz. Tasarruf eden, çocuklarına kendi anne babasından kalandan daha fazlasını bırakmak için girişimde ve birikimde bulunan baba, yalnızca para kazanma isteğine boyun eğmez. Soyunun sürekliliğini sağlamak uğrunda para bir araç durumundadır. Adından da belli olduğu gibi malvarlığı (*patrimoine*) baba imgesine (*paternelle*) göndermede bulunur. Bu nedenle yasa koyucu –sosyalist bile olsa– veraset üzerindeki vergilerin artışını her zaman sınırlamıştır.

Cinsel uyum arayışı

P. Giraud'ya göre,[23] cinsel ilişkiyi belirtmek için 1.300, penis için 550 sözcük kullanılır, kadın cinsellik organını belirtmek için de bir o kadar daha sözcük ya da sözcük grubu bulunmaktadır. Orgazm (hararetten köpürmek anlamındaki *orgân* fiilinden türeyen Yunanca *orgasma* sözcüğünden gelir) *Le Grand Robert*'de "cinsel uyarılmanın en üst derecesi" diye tanımlanır. Sözcük kadınları olduğu kadar erkekleri de kapsar ama bu bir taraf için ötekine göre daha güç ulaşılır bir yerdir. Bu nedenledir ki –herhalde– erkek, partnerinin bakışlarında mutlu sonun izlerini okumaya çalışır, "gözünü döndürmek", "baygın bakmak", "gözünün akını çevirmek", "süzgün bakmak" gibi argo kökenli ya da günlük konuşmada kullanılan deyimler bunu dile getirir. Çoğu kez eğretilemeli olan ve her zaman yakışık alır sözcük dağarcığının dışında tutulan özel sözcüklerin çoğalımı, herkesin başvurusuna açık olan sözlüklerin sakınımlı yaklaşımıyla çelişir. *Petit Larousse*'da (1978 baskısında) cinsellik "bireylerin gösterdikleri ve cinsiyetleriyle belirlenen içsel ve dışsal özel niteliklerin bütünü" diye tanımlanır. Lise öğrencilerinin düş gücünü kesinlikle zorlamayan soyut bir söylemdir. Ama Michel Foucault suskunlukların ne çok şey söylediği üzerine düşünmemizi ister. Kadının tattığı, çocuk doğurmak için gerekli olmadığı düşünülen, Kilise tarafından görmezden gelinen ya da mahkûm edilen haz, gelgelelim herkesin ve bundan söz etme cesaretini gösterenlerin dikkatini çekmiştir. 17. yüzyıldan itibaren Dr. Nicolas Verrette kadınları, doğal olarak, erkeklerden "daha şehvetli" betimler, ve 1885'te çıkan *Genç Evlilerin Küçük Kutsal Kitabı* (*La Petite Bible des jeunes époux*) orgazma birlikte ulaşma gayretini yüreklendirir. Dün sevmeksizin zevk duyan kadın nemfoman olarak görülüyordu, öte yandan genelev müdavimi olan evli erkek "normal" sayılıyordu. Erkek –*vir* (Latince erkek, eril olan) anlamında– boşalmayı *akmè*'yle karıştırma eğilimi olan basit bir varlıktır. Tarihsel açıdan yeni olan, kendi cinselliğini dile getiren ve yakınmalarını kabul ettiren kadın söylemidir. Masters ve Johnson, 1950'li yıllarda hastalarının çoğunun yetersiz performanslarıyla kafaları meşgul erkekler olduğunu aktarırlar bize: iktidarsızlık, erken boşalma vb. 1960'lı yıllardan itibaren sayıları giderek artan kadınlar ender orgazm olma ya da olamama şikâyetleriyle onlara başvururlar. 1970'li yıllarda ise yine aynı yazarlara göre "fiziksel etki olanağına sahip olma-

ma" olarak tanımladıkları yeni bir kaygı belirir, bu şu anlama gelir: ruhsal sorunlar çözüldükten sonra geriye, bireylere göre çok eşitsiz bir biçimde "sonuçlar veren" cinsel yetenek sorunları kalır. Artık çift cinsel uyum üzerinden kendisini oluşturmalıdır. "İkili yaşam ne yalnızca görevlerin gerekleriyle ve karşılıklı özveriyle, ne de yapının temel dayanağı olarak çocuk üzerine merkezlenmekle canlanır. Değerlerin, bireysel ve/veya evliliğe ilişkin narsisizmin yararına gerçekleşen bir yer değişimidir. Cinsel uyum arayışı medya araçlarıyla göklere çıkarılır; nöbeti, tavsiye vermeye, dinlemeye, bilgi sunmaya yönelik sayısız kuruma devreder."[24]

Geçmişin yükü

Şu son on yıllık dönem içerisinde, Batılıların özel hayatlarındaki temel olay belki de Yahudi-Hıristiyan kültür sistemine bütünüyle yabancı bir erotizmin ortaya çıkışıdır. Bunun birden ortaya çıkışı cesaretle ve kanla gerçekleşmiştir, Egon Schiele'nin *Mastürbasyon Yapan Otoportre*'sine (Graphische Sammlung Albertina, Viyana) bunun bir simgesi olarak bakılabilir. Olayın vardığı boyutu anlamak için, daha önceki ciltlerde Hıristiyanlıktaki cinsel tabular uzun uzun ele alındığından,[25] kısa bir tarihsel anımsatmada bulunmak zorunlu oluyor. Yaşamak için yemeli, yemek için yaşamamalıdır. Çocuk doğurmak için çiftleşmelidir, zina yapmak için değil. Korintoslulara hitap eden ilk mektubunda, Aziz Paulus evlilik borcu tezini savunur: "Koca karısına, ve böylece de karı kocasına hakkını eda etsin. Kendi bedeni üzerine karının değil, ancak kocasının hâkimiyeti vardır; ve böylece de kendi bedeni üzerine kocanın değil, ancak karısının hâkimiyeti vardır." (*Korintoslulara Mektup*, I, Bap VII, 2-4). İffet evliliğe tercih edilir bir durumdur, ama herkes bunu beceremez, "iffetsizlikten kaçınmak için, her erkeğin kendi karısı ve her kadının kendi kocası olmalıdır". Üstüne üstlük insan karısına karşı mesafeli olmalıdır. "Karısına karşı fazla ateşli olan âşık zina yapar [...]. Erkek şehvetin çekiciliğini dizginlesin ve çiftleşmeye koşa koşa gitmesin. Hiçbir şey bir eşi bir metres gibi sevmekten daha utanç verici değildir" diye yazar Aziz Hieronymus. Kadının duyduğu zevk, erkek tohumuyla karışmasıyla doğumun gerçekleştiği "kadın tohumunun" oluşması için gereksiz olduğuna inanan dinbilimciler tarafından hiçbir zaman söz konusu edilmez. Bütün doğum kontrolü araçları yasaklanmıştır. Perhiz ve bayram günlerinde, âdet döneminde, doğumdan sonraki kırk gün boyunca, hamilelik ve emzirme dönemlerinde çiftleşmek yasaktır. Montaigne insanın karısından "kadınlarımız ihtiyacımızı karşılamaya her

zaman hazır oldukları için, yalnızca ciddi, ölçülü ve biraz ağırbaşlı bir zevk" almasını tavsiye eder. Brantôme kocanın karısına aşk oyunlarının hazzını çıkartmamasını tavsiye eder çünkü "kadınlar bedenlerinde yanacak bir tutam od için yüz tanesini tutuştururlar". Ama Montaigne ve Brantôme bir erkeğin evlilik dışı aşkları olmasını ve bu ilişkilerde "Aretino'nun figürlerini gerçekleştirmesini" olağan karşılarlar. 14. yüzyıldan başlayarak kimi dinbilimciler kadının hamile olduğu çiftlerin yaşadıkları güçlüklerle ilgilenirler. Pierre de La Palu "sakınımlı sarılmayı" (boşalmadan ilişkiye girmeyi) önerir. 16. yüzyıl sonunda Thomas Sanchez, çocuk yapma niyeti dışında "eşler arasında birleşmenin" günah olmadığını öne sürer. Tarihçilerin birçoğu bu buyruklara sıkı sıkıya uyulduğunu düşünürler. Jean-Louis Flandrin bu görüşte değildir. Yazara göre, günah çıkarma uygulamaları, bizlere evlilik dışı doğum kontrolü uygulamalarına ve mastürbasyona ilişkin birçok bilgi aktarır. "Büyük perhizdeki durgunluğun" doğum grafiklerini etkilemediğini gözlemler. Özellikle köylerde, Hıristiyanlığın etkisinin kuşku götürür olduğunu göstermeye dek vardırır işi. "Herkes kendince Hıristiyandı, asla ne dinbilimcilerin ne de bizim olduğumuz gibilerdi" diye yazar.

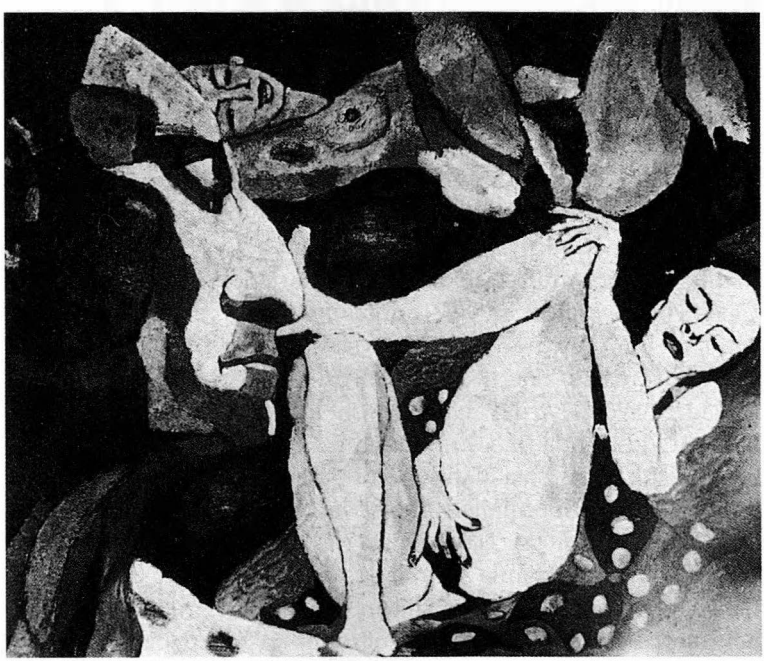

Yanda: Egon Schiele, yirmi bir yaşında yaptığı bu suluboyada mastürbasyondan günümüz seksolojisinin salık verdiği "masum" zevki alır gibi görünmüyor. (Egon Schiele, *Mastürbasyon Yapan Otoportre*, 1911. Viyana, Albertina.)

Kadının mastürbasyon yapmasının bir hastalık olarak görülmekten çıkması büyük bir tepki görür. Kadın onanizmi –erkekte olduğundan daha fazla– sır olarak kalır. Bu resimde tarzına öykünülen Klimt, (desenlerinde ve eskizlerinde) gözetleyeni sarsan bir temayı ele almaya cüret eden ilk ressamlardandır. (Gérard Vincent, *Aziz Antoine'ın İğvası*, sanatçının koleksiyonundan.)

Seksoloji 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkar. *Erkekte ve Kadında İktidarsızlık ve Kısırlık* başlıklı çalışmasında Dr. F. Roubaud orgazmı şu sözcüklerle tarif eder: "Orgazmda, kan dolaşımı hızlanır [...]. İyice kızaran gözler yabanıllaşır [...]. Kimilerinde hızlı ve kesik kesik olan soluma, kimilerinde bir an için durur [...]. Kan akınına uğrayan sinir merkezleri artık yalnızca karmakarışık heyecanları ve istemleri iletir [...]. Sarsılan ve kimi kez kasılan uzuvlar her yöne hareket eder ya da demir gibi sertleşir ve gerilir; kenetlenen çeneler dişleri gıcırdatır ve bazı kişiler erotik hezeyanı öylesine ileri götürürler ki, eşlerini unutup onlara sunulan bir omzu, ihtiyatsızca, kanatana dek ısırırlar. Bu çılgınlık durumu, bu sara krizi, bu hezeyan genelde kısa sürer. Gelgelelim organizmanın gücünü tüketmek için yeterlidir." Birinci Dünya Savaşı'ndan (W. Reich, *Orgazmın İşlevi*, 1927) ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra (A. Kinsey, *Erkeğin Cinsel Davranışı*, 1948) seksoloji insan bilimlerinin onayladığı bir bilim dalına dönüşür. 1950'de William H. Masters ve Virginia E. Johnson, "laboratuvar ortamında az rastlanır bir cüretle", ilk kez cinsel birleşme sırasında kadın ve erkek üreme organlarını gözlemlerler. Yıllar süren gözlemlerin ardından 1966'da erkeğin orgazm deneyimini betimledikleri *Human Sexual Response*'u yayınlarlar. Kadın orgazmı ise üç dizi etkenin sonucu olarak sunulur: fizyolojik, psikolojik ve toplumbilimsel. Klitorisin penise denk olduğu söylencesi son bulur. Klitoryal ya da vajinal orgazmların birbirinden ayrılması bir yanılgıdır, çünkü "orgazmın patlayarak gerçekleşmesi sırasında vajinal kanalın verdiği tepki 'orgazm platformuyla' (vajinanın dış ucu anlamına gelen fizyolojik birim) sınırlıdır." Dolayısıyla kadının aldığı cinsel hazzın niteliği, varolan görüşlerin tersine, penisin boyuyla belirlenmez (Dr. Simon'a göre uyarılmış penisin ortalama uzunluğunu 155 milimetredir, oysa erkekler bunun boyunu 172 milimetre, kadınlar ise 162 milimetre olarak hesaplarlar). William H. Masters *Cinsel Anlaşmazlıklar*'da (1971) orgazmolojinin ve orgazmoterapinin temelini oluşturan cinsel işlevsizliklerin bir hastalık grafiğinin çıkarılmasını önerir. Psikanalistin tersine, seksolog, iyileşme sağladığı ve deneye dayanan bilimsel bir anlatım derlemesine dayandığı iddiasındadır. Ölümünden iki yıl önce Freud, başlığı bir başarısızlık saptaması olarak yorumlanabilecek bir makaleyi kaleme alırken "Tamamlanan Analiz ve Tamamlanamayan Analiz" (*Revue française de psychanalyse*, sayı 1, 1939, s. 3-38) orgazm terapisti tedavisini zamanla sınırlar. A. Béjin'in deyişiyle[26] "psikanalistlerin çöküşüne ve seksologların yükselişine" mi tanık oluruz? Seksoloji, nevrotik davranışın "öğrenildiği" görüşünde olan *be-*

haviour therapy'den (davranış terapisi) esinlenir. Seksoloğa düşen, hastaya bu davranışı unutturma sorumluluğudur. "Böylece *güncel* belirtileri (*geçmiş* bilinçdışına bastırılmış olanlar değil) hastanın organizmasını eski davranışlarından arındırıp yeniden koşullayarak ortadan kaldırmak söz konusudur. Bu durumda iki yaklaşım mümkündür: ya öğrenilecek davranışa eşlik eden korkuyu ortadan kaldırmak, ya da unutulması gereken davranışı ürkütücü kılmak" (A. Béjin). Ayrıntılara girmeksizin tedavinin 15 gün sürdüğünü, iki terapist (doktor bir erkek ve piskolog bir kadın) tarafından yürütüldüğünü, başarılı olunması durumunda "tedavi sonrası gözlemin" beş gün sürdüğünü (genellikle telefon aracılığıyla), başarı ve başarısızlık istatistiklerinin gizlenmediğini ve yayınlandığını anımsatalım. Tedavide önemli bir rol oynarken, kültürel sistemimizde tam bir kopma olan mastürbasyonun bir hastalık olmaktan çıkarıldığına tanık olunur. Tek başına yaşanan hazza getirilen yasağın kökeni bilinir: "Yuda ilk çocuğu Er'e Tamar adında bir kadın aldı. Er, Yaradan'ın gözünde kötüydü ve Yaradan onu öldürdü. Bunun üzerine Yuda, Onan'a şunu dedi: 'Kardeşinin karısına git, onu al ve kardeşinin soyunu sürdür.' Bu soyun kendisine ait olmayacağını bilen Onan, kardeşinin karısına giderken, kardeşinin soyunu sürdürmemek için toprakta kendisini kirletmişti. Bu yaptığını Yaradan beğenmedi, onu da öldürdü" (Tekvin, XXXVIII, 6-10). Mastürbasyon nedeniyle ölüme mahkûmiyet; tarih öncesinden bize kadar gelen hüküm böyledir. Binlerce yıllık mahkûmiyetten sonra mastürbasyon sırrın alanından çıkıp –seksologların bize söylediklerine göre– ötekiyle başarılı bir buluşmanın gerçekleşmesi için en iyi hazırlık yöntemi olur. D. Cooper *Ailenin Ölümü*'nde şöyle yazar: "Tam anlamıyla mastürbasyon yapacak, yani orgazma varacak derecede kendimizi bütünüyle seversek ancak bir başka varlığı sevebiliriz [...]. Başkalarına hazır olduğumuzda yöneliriz. Gilbert Tordjman'a göre (*Le Dialogue sexuel*, 1976), "her iki cinsiyetten bütün çocuklar küçük yaşlardan itibaren mastürbasyon yaparlar". Gizlilik döneminden çıkarken, artık iyi görülen bu "kötü alışkanlıklara" yeniden dönmeleri bir zorunluluktur, çünkü olgunlaşma yolundaki bu evreyi tanımamış olan ergenler, yetişkin olduklarında ötekilerinden daha sık olarak sorun yaşarlar". Bu değişimin –güncel– süresi *Vital* dergisinde gösterilir: "Biyologlar cinsel zevkin yasalarını keşfetmek için çabalıyorlar [...]. İster birincil erojen bölgelerin zevk noktaları yoluyla ister beynin ürettiği morfin yoluyla olsun, zevkin bir uygarlık günahı değil, bedene yazılmış bir biyolojik gerçeklik olduğu kanıtlanmıştır."

Orgazmologlar artık usulünce –doğruya doğru– kaleme alınmış "tabelalarını asma" cesaretini bulurlar.

Günah çıkaran papazdan seksoloğa

Evliliğin bir aşk ilişkisini içermediği, –bunu yinelemek gerekir– iki malvarlığı ya da iki yoksulluk arasında bir sözleşmeden başka bir şey olmadığı eski toplumda, çift olarak yaşamın bir kuralı olması gerekiyordu. Bu, "yatağa kadar ve belki de özellikle yatakta" ödenmesi gereken "evlilik borcuydu" (J.-L. Flandrin). Eşlerden birisi cinsel ilişkiye girmeyi reddederse, papaza başvurulurdu; papaz da onu azarlar, hatta aklamayı ve Kudas ayinine almayı reddedebilirdi. Yani eşlerin sırrı "paylaşılırdı". Günümüzde ise birlikte olunan, "onurlandırılan" ama tatmin olmayan, dolayısıyla frijid olan kadın da sırrını açar ve seksoloğa başvurur. Ereksiyonu zayıf ve erken boşalan ya da boşalamayan erkek de bunu yapar. Dünün papazı gibi orgazmolog da sırra ortak üçüncü kişi olarak buradadır. "Ahlaki düzeyde basit bir kural koyar ve tanımlar: orgazm zorunluluğudur bu, yani cinsel demokrasinin yolunu açan haz konusundaki "al gülüm ver gülüm" tarzı bir cinsel sözleşmedir. Teknik düzeyde, hastalarına orgazma ilişkin özdisiplini öğretir" (A. Béjin). Para istemek için zorlanan –hem de çok para– psikanalistin tersine (*Psikanaliz Tekniği*'nde Freud şöyle yazıyordu: "Bedava tedavi direnç göstermede çok büyük bir artışa neden olur") seksolog, verilen hizmetin yasal karşılığı olarak faturasını uzatır.

Medya toplumu oyunun üç kişiyle (kadın, erkek ve *üçüncü kişi*: papaz, psikanalist, seksolog) sürmesini kaldırabilir miydi? Mesele, devletin işe karışmayı gözardı etmesi kadar ikincil önemde midir? Kuşkusuz hayır. 1976'da Sağlık Bakanlığı CIRM'yi kurar (Doğum, Annelik ve Cinsel Yaşam Bilgi Merkezi). Buraya

"muhataplarıyla hem kişisel hem de anonim bir ilişki kurmaya olanak tanıyan telefon" yoluyla başvurulur (*CIRM Tanıtım Broşürü).* Ama başvurular umulduğu kadar olmasa da beklenenin üzerindedir. "Doktor, cinsel uzuv ağzının okşanması ya da cinsel açıdan uyarılma konusunda birkaç tavsiye almak istiyorum."[27] 1980'de CIRM bu tür etkinliğe son verir. 1983'te, televizyonda "Psyshow" adlı bir program yayına girer, burada bir çift, iki gazeteci ve bir psikanalistin karşısında cinsel ve duygusal sorunlarını anlatmaya davet edilir. Bu program *Elle* dergisinin öfkesini çeker, dergi "televizyonda striptiz" yapıldığından söz eder, aynı biçimde *Confidences* da bu yayının "kaba, utanç verici, müstehcen" olduğunu ilan eder. Bu tepkilere programın (bayan) yapımcısı Pascale Breugnot'nun cevabı şu olur: "Bir televizyon stüdyosunda bulunduğumuz için bu işe yarıyor. Çift, birbirine karşı özgürce davranmak için bizim varlığımızı kullanıyor. Kendilerini güvende hissediyorlar." K. Dekhli'nin çıkardığı sonuç ise şöyle: "Canlı yayınlanan acı, kamuya açık olan bu gösterinin histerisi, her ne pahasına olursa olsun şeffaf olmanın *forcing*'i çok güçlü bir biçimde herkese açık günah çıkarma ve itiraf mekanizmalarını anımsatıyor."

Cinsel uyarılma ve bunun sırları

Neden cinsel açıdan uyarılırız? Saf bir bakış açısı buna basit yanıtlar verecektir: belirli bir süre boyunca cinsel ilişkide

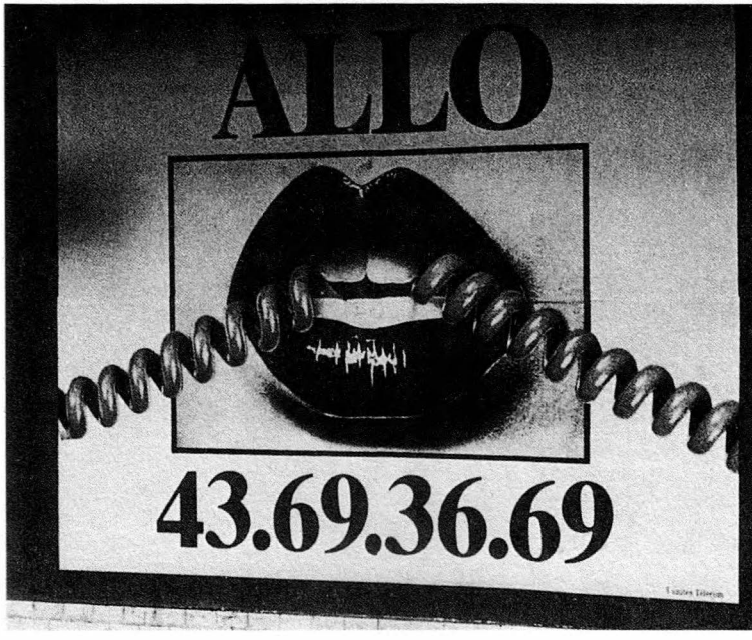

Cinsellik sonsuz doyumsuzluğun alanıdır. 1986'da duvarlar "Sophie'yi arayın", "Géraldine'i (telefonla) götürün" vb. afişlerle kaplanır. Böylelikle işitilen ama görülmeyen olası bir arzunun nesnesi ("ateşli" bir sestir bu) bütünüyle hayal edilebilir. Bu reklamlar, erdemli kişilerin öfkesini uyandırır ve tatmin olmuşların (ya da öyle olduklarını iddia edenlerin) kıkırdamasına neden olur.

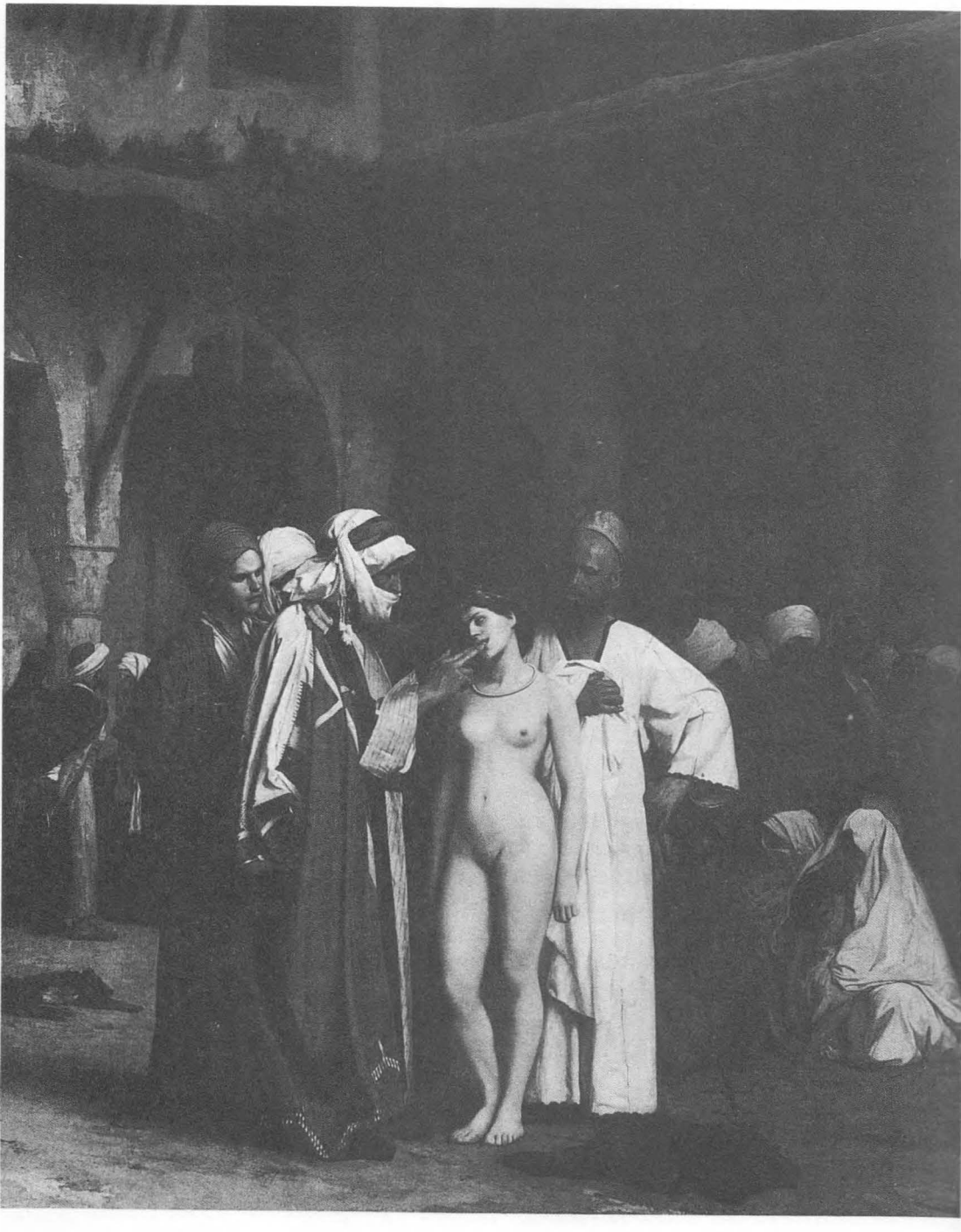

bulunmama, çekici bir varlığın seyredilmesi, erojen bölgelerin doğrudan uyarılması, bedendeki androjen maddelerin birden artması vb. Psikanalist bize bunun mekaniğinin daha karmaşık olduğunu aktarır. R. Stoller cinsel uyarılmanın asal olarak partnere zarar verme arzusundan doğduğunu ve sır yoluyla doruk noktasına taşındığını öne sürüyor. "Fantaziler –bilinçli ya da bilinçsiz olsun– neşeli bir kösnüllükten daha çok suçlulukla harekete geçirildiği için, sırla, gizlemeyle, bastırmayla korunduğu ölçüde işler."[28] R. Stoller cinsel uyarılmaya katkıda bulunan ruhsal etkenleri sıralar: "Saldırganlık, gizem, risk, yanılsama, intikam, çocuklukta yaşanan travmaları ve doyumsuzlukları silme arzusu, fetişleştirme, bütün bu etkenler sırla bağlıdır." Başka bir deyişle, düşleme sayesinde mağdur bir çocukluk geçiren yetişkin intikamını erotik zaferle alır. Aynı yazar açık bir örnek veriyor; "Çocukluğundan beri yaptığı her şeye damgasını vuran aşağılanma korkusu olan bir kadın hasta, kendisi için cinsel ilişki sırasında en iyi anın orgazm olmadığını, partnerinin boşalmasından hemen öncesi, yani onun kendisini tutmasının olanaksızlaştığını gördüğü an olduğunu söylüyordu."

Gérôme, hayattayken Akademi'nin avlusuna büstünün dikildiğini görme ayrıcalığına sahip olan şu profesör, günümüzde, yaşamı boyunca peşini bırakmayan ününe yeniden kavuşur. İzlenimciliğe darbe indiren ("Fransız sanatının utancı") bu adam oryantalizm modasına uyar. 1874'te yaptığı bu iki küçük tabloda (Nadar'da ilk İzlenimci serginin açıldığı yıldır bu) elli yaşındaki Gérôme, birçok kocanın karısını hiçbir zaman çıplak görmediği bir toplumun ikiyüzlülüğünü "ortaya çıkarır". Gérôme'un bilinçaltı –daha doğrusu altbilinç– Viyanalı doktorun büyük ailesi için zengin bir keşif alanı olacaktır. (Jean-Léon Gérôme, *Köle Pazarı* (yan sayfa), ve *Yılan Oynatıcısı* (altta), Williamstown, Sterling and Francine Clark Art Institute).

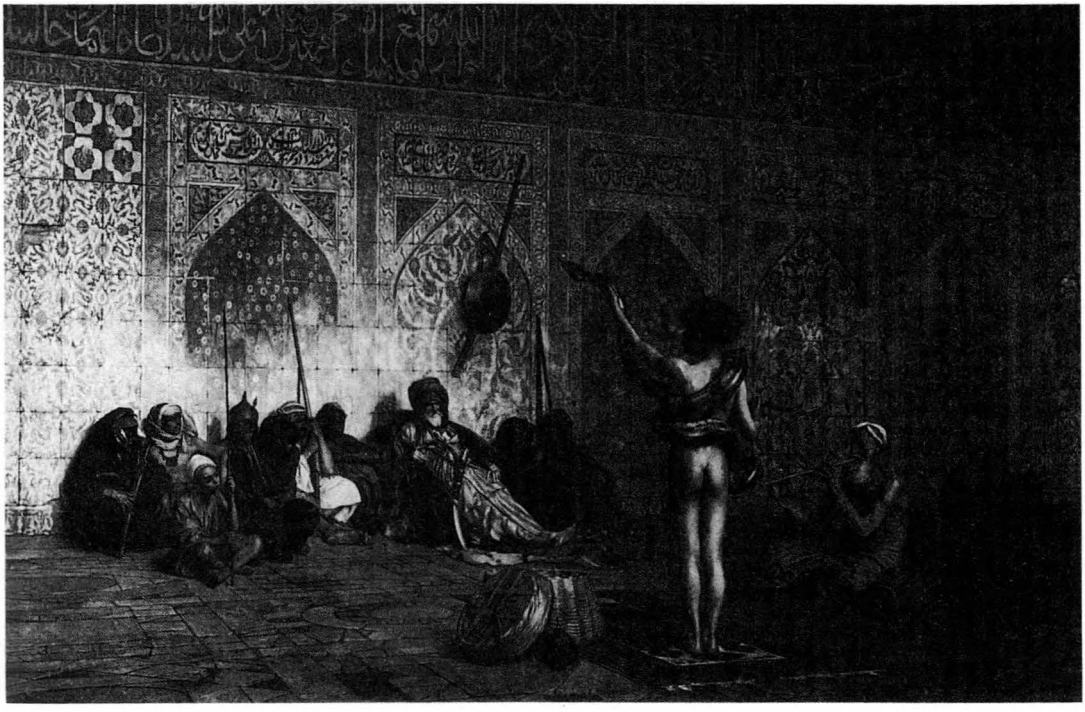

Uyarıcı fantaziler arasında tecavüz ilk sırayı alır. Bunun erkeğin düş gücüne ait bir şey olduğunu uzun süredir biliyoruz: Çok sayıda "akademik" resim buna tanıklık eder. Bunların arasından, daha çok oğlancıları tatmin etmeye yönelik olan saygıdeğer J.-L. Gérôme'u (bizzat, Caillebotte mirasının bir bölümünün reddedilmesini dayatan kişidir), *Köle Pazarı*'nı ve *Yılan Oynatıcısı* tablolarını (Clark Art Institute, Williamstown) analım. Küstah bir biçimde tecavüzden dem vuran erkek söylemi "kadınların buna bayıldığını" kolayca dile getirir. "Doğrudur" diye onaylar R. Stoller, "fantazi düzeyinde kalması koşuluyla". "Hayal edilen" tecavüz kadına çekiciliği konusunda güven verir, tecavüzcüye karşı bir üstünlük duygusu hissettirir, mastürbasyonun yardımıyla, suçluluk duygusuna kapılmaksızın orgazma ulaşmasını sağlar ("gerçekten" sadakatsiz değildir). N. Friday R. Stoller'in savları doğrultusunda sayısız örnek sunar.[29] Burada iki tanesine yer verelim. "İlk cinsel fantazimi ergenlikten kısa bir süre sonra kurdum. Gece yatağıma uzanmış, bir ormanda yürüdüğümü düşlerdim. Tanımadığım bir adam beni takip ederdi [...]. Beni zapt ederdi, alıp götürürdü ve istemediğim şeyler söyletirdi bana [...]. Daha sonra düşüm değişti: beni kaçırırlardı ve köle olarak satılırdım. Öykü sonsuz olanaklar sunardı, çünkü sayısız erkek tarafından alınıp satılırdım." Öteki vakada, bir tecavüz değil, kadın tarafından fetiş rolüne indirgenen partnerin insansızlaştırılması söz konusudur: "Mastürbasyon yaparken bir sürü şey düşlerdim. Kimi kez bu fantazi herhangi bir mal satmak üzere kapıya gelen bir adam üzerine oluyor ve onu içeri davet ediyorum. O orada durup mallarını yayarken, kendimi okşamaya başlıyorum. O beni izliyor. Tabii ki onu tahrik ediyor bu. Lafını sürdürmekte giderek daha güçlük çekiyor. O zaman giysilerimi çıkarıyorum ve kendisini tutmak için harcadığı bütün çabayı izlemeyi bırakmaksızın mastürbasyon yapmaya başlıyorum. Şekilden şekile giriyor ve tabii ben çok *cool* görünüyorum, ama ben de acayip tahrik olduğumu hissetmeye başlıyorum [...]. Benim olağanüstü çekiciliğime direnemeyen adam oturma odasının tam ortasında ırzıma geçiyor." Düş gücünün bu oyunları sıradışı ve sapkınca mıdır? Bize "toplumun sırrını" veren R. Stoller "hayır" der. Sır ise şudur: "Bütün tuhaf insanları günah keçilerine çevirmeye çalışırız, ama erotik düşünceleri derleyen herkes –psikanalistler ya da başkaları–, açıkça heteroseksüel olan, normal görünen sayısız yurttaşın da başkalarına zarar verme –tasarısı değilse de– arzusu ve hıncıyla dolu olduğunu bilir: *herkesin bir kötü zevki vardır*." Yazarın vardığı ke-

sin sonuç ise şudur: "Benim teorime göre cinsel uyarılma başkalarının binlerce yıldır savunduğu şeyi tasvir etmeye en uygun örnektir: insanoğlu pek sevgi dolu bir türü oluşturmaz ve bu özellikleri özellikle sevişirken ortaya çıkar. Ne yazık!" Sırrın ortaya dökülmesi, "gizemin" hafiflemesi, soyunma ritüelinin ortadan kalkması erotik düşselliğin kökünü mü kurutur? Jean Baudrillard şöyle yazar: "Orjinin tam ortasında bir erkek bir kadının kulağına şunu fısıldar: "*What are you doing after the orgy?*[30] ('Orjiden sonra ne yapıyorsun?')" Doğru davranış kodlarının tuhaf bir altüst oluşudur bu. Eskiden, bir sergiyi gezen bir bay, kendisine eşlik eden bayana "Buradan sonra ne yapıyorsunuz?" diye sorardı. Akşam yemeğine davet ettikten sonra sormaya devam ederdi: "Gece nereye gidersiniz?" vb. Dünün planlarında Grand Palais'den* sonra yatağa gidilirdi. Acaba bugün yataktan sonra Beaubourg'a mı** gidilmektedir?

Ensest

Sır olduğu için ensest konusunda yeterli bilgimiz yoktur ve bu konuda INSEE ve INED'in elindeki istatistikler azdır. Bu olgu, kuşkusuz "nesnel" yaşam koşullarına bağlıdır ve en alt sınıflarda, baba-kız ensesti –kuşkusuz tahmin edilenden çok daha yaygındır– ille de bir suçluluk duygusu uyandırmaz. Örneğin, 14 yaşındaki kızıyla "karı koca hayatı" yaşayan bir adamın düş ürünü olmayan hikâyesini ele alalım. Bir ihbar üzerine baba hapse girmiştir, kız "bir yere yerleştirilir", ikisi birbirinden bütünüyle koparılır. 14 Temmuz affıyla serbest bırakılan ensest suçlusu baba evine döner, reşit olmayan kızıyla buluşur, ve aynı ayın 17'sinde yine içeri girer. Daha varsıl toplumsal çevrelerde de ensest yok değildir ama daha az bulgulanabilir. Belki de ikameci bir biçim altında vardır: "genç kız" babasının kuşağından bir adamın metresi olur; anne, oğlunun arkadaşlarından biriyle birlikte "milli" olmasını sağlar ama "bunu bilmek istemez". *Eski Ahit* ensesti yasaklamaz. Sodom ve Gomorra'nın yok edilmesinden sonra hayatta kalan, tuzdan heykele dönüşen karısından mahrum kalan ihtiyar Lut'un soyunu sürdürecek bir erkek yoktur. Sorumluluklarının bilincinde olan iki kızı sırayla yatağına girerler ve Moablıların atası Moab'ı ve Ammonitlerin atası Ben-Ammi'yi dünyaya getirirler. Her iki durumda baba "kızların ne yanına yattıklarının ne de kalktıklarının farkına varmıştır"; bu, ihtiyarın hâlâ gücünün yerinde ve biraz dalgın olduğunun kanıtıdır (Tekvin, XIX, 30-38).

* Paris'te bir müze. (ç.n.)

** Paris'te bir modern sanat müzesi. (ç.n.)

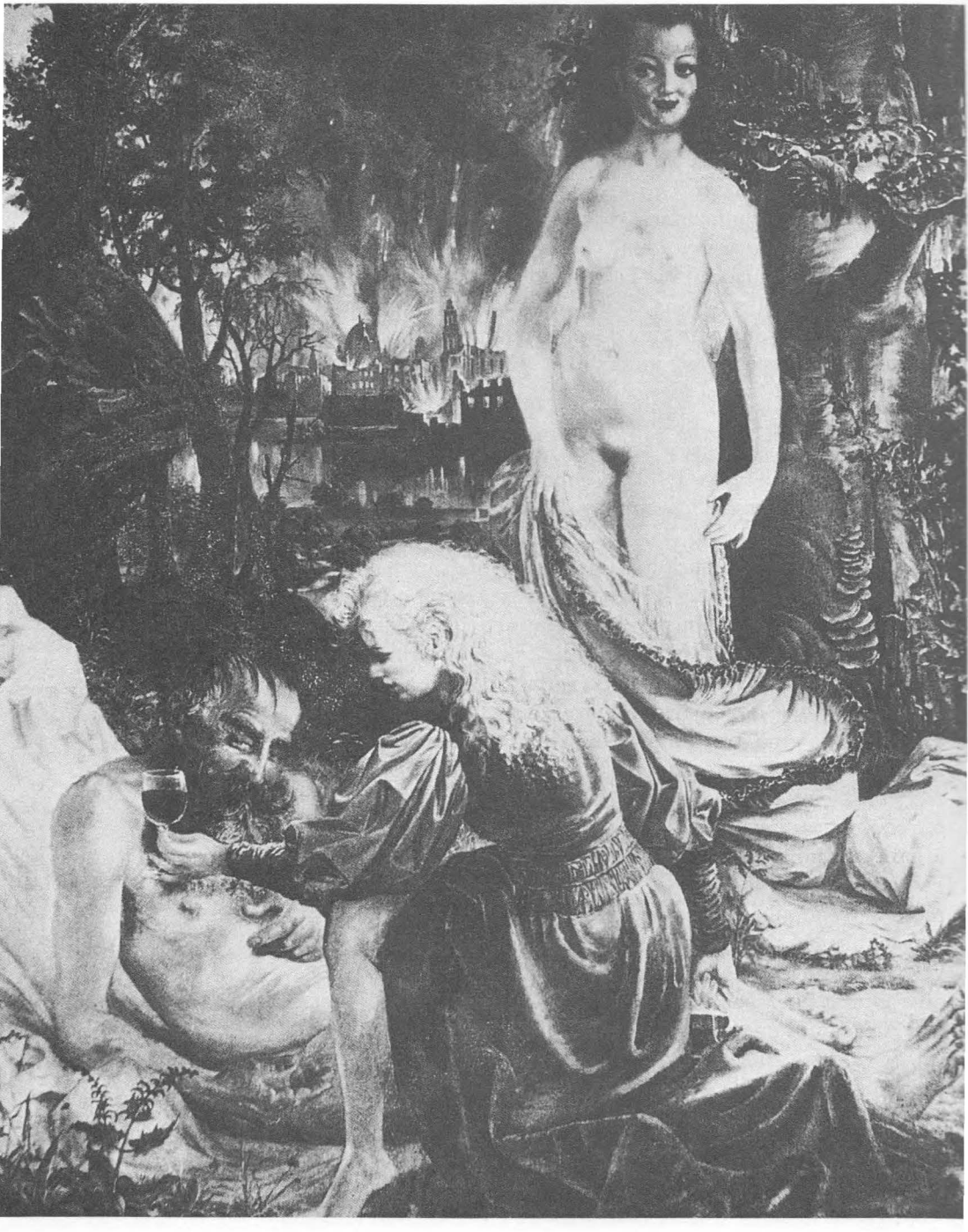

"Cinsel nesneye acı çektirme arzusu –ya da bunun tersi bir duygu olarak kendine acı çektirme arzusu– bütün sapkınlıkların içerisinde en önemlisi ve en yaygın olanıdır" diye yazar Freud. Kim bundan bütünüyle uzak olduğunu ileri sürebilir? Yetişkinler, çocuklar gibi, çokbiçimli sapkınlar değiller midir? Büyük sadistler (Jeanne D'Arc'ın arkadaşı Gilles de Rais), genellikle sonunda yakalanırlar. Küçük ve orta dereceli sadistler (ünlü Marki bunlardan biriydi) iyi kötü denetim mekanizmasıyla kendini ketlemenin orta yolunu bulur. Adı bilinmeyen, buna karşın en yaygın olanlarsa üçüncü tür sadistlerdir: Atölye ya da büroda terör estiren küçük şefler, kimi eğitmenler, aşırı sıkılıklarını ahlak yoluyla doğrulayan aile babaları, misilleme arzusunu, neden olunan kazadan şehvet duymaya dek vardıran sürücüler vb. Bir anın ateşi (savaş ya da devrim) ve bütün yapıların sarsılmaz kesinliği (bütün totalitarizm biçimleri) "sıradan" insanlarda pusudaki sadist itkileri harekete geçirir –yoksa uyandırır mı demeli?– öyle ki sadizmin bulaşıcılığından meşru olarak söz edilebilir. Mazoşizme gelince –ki bu 19. yüzyıl seks edebiyatını büyülemiştir– bir bilmece olarak kalır: hangi yanlış, mazoşisti cezalandırma isteğinde bulunmaya yöneltir? Bu cezanın verilmesi neden başarılı bir orgazmın koşulu olur? Freud'la birlikte sadist ve mazoşistin kökeninde, varsayımsal bir biseksüelliğe göndermede bulunan bir "çift" oluşturduğunu mu düşünmeliyiz? Ya da Gilles Deleuze gibi, her iki rolün birbirinin yerini tutabilir olmadığını mı? Her ne olursa olsun aile yaşamından tanık olunan en küçük bir sahne başrol oyuncularının olası sado-mazoşist kabiliyetlerinin sahnelenişidir. Krizden sonra açıklama gelir: "Seni hiç bu halde görmemiştim. – Sözlerim düşüncemi aştı." Söz bunu yapabilir mi? Ağız dalaşı sırrı ortaya dökmüştür.

Tüketim eğilimini geliştirmek mi?

Bu orgazm arayışını yüreklendirmek medyaya düşer, orgazm gelişmiş bir cinselliğin "kanıtına" dönüşmüştür. Yüksek tirajlı birkaç dergiye göz atmakla yetinelim. 1960'lı yıllara gelinceye kadar, cinsellik konusunda neredeyse hep suskun kalındı. *Marie-Claire* dergisinin gönül postacısı Marcelle Auclair'e "Aşk ki onun fiziksel olduğunu söyleme cesareti gerekir" başlıklı makalesinden dolayı hayran olunur – ya da eleştirilir. 1980'li yılların basınında iki tema durmaksı-

Claude Lévi-Strauss'un, ensestin yasaklanmasının evrensel bir yasa olduğuna ilişkin savına karşı çıkılabilmesi önemli değil bizim için. Lut ve kızları teması –savı– bütün kuşaklara aittir. Kuralı ihlal etme eğilimi. (Otto Dix, *Lut ve Kızları*, 1939, ayrıntı. Aix-la-Chapelle, Fritz Niescher koleksiyonu.)

zın birbiriyle çakışır: *akmè*'ye erişme reçeteleri –bunlar neredeyse teknik reçetelerdir; "hep süren aşkın", şefkatin kutsanması. Bu ikinci temada, cinsel başarının "gerçek" ereği duygusal boyutun zenginleştirilmesidir. Cinselliğin gereklerini ve kalbin beklentilerini doyurmayı hedefleyen bu tematik bireşimin iyi bir örneğini bize *Cosmopolitan* dergisi sağlar (Eylül 1983, 118. sayı): "El Altında Bir Sevgili." "Bir gecelik sevgiliyi elde tutmak" için kadınlara ilk bakışta cüretkâr görünen tavsiyeler verilir; bu durum hiçbir ahlakçı yananlamı olmayan normal bir serüven olarak sunulur. Şu tavsiye gibi örneğin, "geleneklere aldırmama" iddiası taşıyan bir üsluptur bu: "Vantuz gibi öpmekten, kene gibi yapışmaktan kaçının." Öte yandan sonuç bölümünde kesin olarak belirtilen geleneksel tema (aşk/her zaman) su yüzüne vurur: "Rolleri kırmayı sağlayan bir tür oyun. İstediğimizi olmayı sağlayan. Kendini aşmayı sağlayan. Biyolojik olarak Saint-Bernard cinsi bir köpek kadar sadık olunsa da âşık ve metres rollerini oynamayı sağlayan. Düş kurmayı. Ve sonunda gerçek bir tutku yaratmayı. Çünkü öteki bu anlardan vazgeçemeyecektir. Ve dolayısıyla sizden de vazgeçemeyecektir [...]. Uzun vadeli bir yatırım." Aynı sayıda, erkeklere yönelik bir makale bulunur. Artık elde tutmak değil, "fethetmek" önemlidir (yine askeri dille karşılaşıyoruz). Başlık şöyledir: "İnsanlarda Kur Yapma." İlk tümce: "Elimizden hiçbir şey gelmez. Sonuçta, sürüngen beynimiz, bir insan varlığı altbilincimizi gıdıkladığında bizleri kasılarak yürümeye, karnımızı içeri çekmeye, çapkın çapkın bakmaya itiyorsa bu bizim suçumuz değil." Bir tavsiye: "Acele etmeyin, bir kadına birden 'gelin sevişelim' demek hiç etkili değildir, çünkü olaylar zinciri her zaman sonuna kadar uzamaz ve 'dokunma' aşamasına bile gelmeden önce oyundan çıkan insanlar vardır." Peki strateji? Beş aşamayı içerir: 1. Dikkat; 2. Tanıma; 3. Sohbet; 4. Dokunma; 5. Birleşme. Son aşama: "Baştan çıkarmanın bu çok özel iletişimi, yakınlığı, okşamaların yumuşaklığı, yüzlerin ve bedenlerin dokunuşu, kimi kez öngörülemeyen etkiler doğurur. Ve karşılıklı gönderilen baştan çıkarma işaretleri koparılması pek kolay olmayan bir aşk bağı kurabilir." Bu bildik laf kalabalığının yazarı kimdir peki? Dr. (?) David Givens. Üçüncü makalenin (yine aynı sayıda yer alır) başlığı ise şöyledir: "İnsan yapabiliyorsa, ister"; söylendiğine göre Jules Renard'ın *Günlükler*'inden alıntılanmış bir cümledir bu. İstenci kutsayan makale, kadın okurlara, fiziksel, zihinsel ve toplumsal konumlarına göre

Arındırılmış fuhuş: telefon cinsel yolla bulaşan hastalıklardan korur.

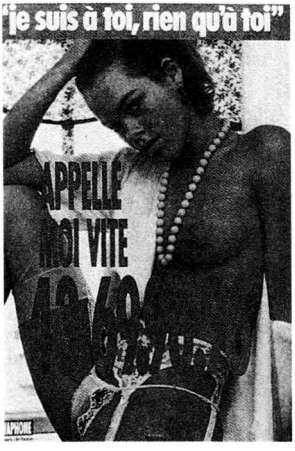

"hedef" seçmelerini öğütler. Her kadın bir Goncourt ödülüne, bir Nobel ödülüne "sahip olamaz", bir sinema yıldızı olamaz. Arz, talebe göre –beklentiye göre diyelim– ayarlanmalıdır. Piyasa kuralıdır bu. Kuşkusuz "tombul, kel kafalı, kısa boylu bir erkekle" hayal kurmak zordur. Ama, yalnızca "genç, yakışıklı ve zengin bir erkeği" düşlemek de cesaret ister ve tehlikelidir. Makalenin yazarı, benzetme yoluyla akıl yürüterek, resim yapmayı bilenin "Picasso olmayı düşlemesini" anlar ama "resmin, desenin aynı zamanda afişe, tiyatro kostümüne, gazete maketine, giysi ve mobilya tasarımına yarayacağını" da hatırlatır. Makalenin son bölümü incelikten uzak bir biçimde altyazılanır: "Araçlar amacı doğrular." Uyarı açıktır: Herkes (kadın, erkek) yerinde, kendi kastında, kendi sınıfında durmalıdır.

En "kural tanımaz" dergilerden bir tanesi olan *Union*'a, söylendiğine göre her ay 800 mektup gelir. Sorular fantaziler, mastürbasyon, eş değiştirme, aile, eşcinsellik, ensest, zina konularına ilişkindir. "Okur mektupları" köşesinde yayınlanan yanıtlar aşırı temkinli ve caydırıcıdır, özellikle ensest ve sübyancılık konularında. "Kız kardeşinizle en küçük bir cinsel ilişkide bile bulunmamanızı salık veririm, çünkü bu ruhsal açıdan çok yıkıcı olur [...]. Ensest, uygarlığımızın karşı gelinmemesi gereken bir tabusudur." "Sizi durmaksızın kışkırtmayı sürdürüyorsa, kızınıza 'hayır', yine 'hayır', yine 'hayır' demelisiniz." "Oniki yaşındaki bir küçük kıza mastürbasyon yapmanızı ya da onu okşamanızı ya da onunla herhangi bir biçimde cinsel yakınlık kurmanızı kesinlikle salık vermem. Bu, yasa tarafından kesinkes yasaklanmıştır, dolayısıyla aşırı tehlikelidir (çok basit olarak kovuşturmaya uğrama, hapse girme ve daha başınıza bir sürü şey gelmesi riski var)."[31] Eş değiştirme ise salık verilir: "zenginleştirici" bir uygulamadır der bize *Union* dergisi, ama zina, kınanmaksızın, "çift için yaşanması ve üstesinden gelinmesi zor bir durum" olarak gösterilir. Bunu şu büyükanne tavsiyesi izler: "Karınızı yeniden metresiniz kılın, gençliğinizin kadınına yeniden kavuşun." Söylemesi kolay. K. Dekhli şunları yazar: "Toplumun başlıca cinsel yasaklamaları açıkça ve güçlü bir biçiminde *Union*'da dile getiriliyor. *Union*'un insanların cinselliğine gösterdiği geniş hoşgörü, uyarıda bulunmakla sınırlanmalıdır." Aynı yazara göre, 1980'li yılların toplumunda sosyo-cinsel bir devrim iş başındadır. Dekhli'nin tezi şöyle özetlenebilir: Kadınlar gide-

rek daha yüksek *statülere* sahip olurlar, bu da erkeklerle ilişkilerini değişime uğratır. Geçmişte kadın, partnerinden özen ve incelik beklerdi, kadınsı cinselliğinin ritmine uyum sağlamasını isterdi. Bugünün gözünü budaktan sakınmayan kadını, kendisini küçümseyen bir "ilgiyle" muamele görmeyi aşağılayıcı bulur. Zevkini çabucak alan "maçoyu" tercih eder. Hazırlık yapmadan gerçekleşen birleşme erkekliğin kanıtıdır. Kendi *temposuna* uyum sağlamasını istemeden, olabildiğince çok zevk alabilmek için erkeğin cinselliğini istediği gibi kullanmak kadına düşer. Yine Dekhli'nin görüşüne göre, kadının orgazma ulaşmasına ilişkin karmaşık sorunsala en çok dikkat eden erkek, eylem kadınının beklentisine uymayacaktır artık. O, erkeği kabalığı, farklılığı, saygı yoksunluğuyla arzular; lezbiyen erkeği hor görür. Bir cinsel hayvana hükmetmek, özenli bir erkeğin üste çıkmasından daha çok haz sağlayacaktır. K. Dekhli tanıtlamasını kadın gazetelerinden derlenmiş metinlere dayandırır. *F. Magazine* "maçonun geri dönüşünü" lafı dolandırmadan över. "Bugünün erkekleri, bir güç ilişkisini sürdürmekten âcizdirler. Bunlar kararsız, cinsellikleri kısıtlı, cinsiyetsizlik sınırındaki erkeklerdir. Ya iğdiş edilmişlerdir, ya da kadın düşmanıdırlar. Bu nedenden ötürü eskinin adamlarına geri dönmenin zamanı gelmiştir." İdeal erkek nasıldır peki? İşte tarifi: "*Duruma hâkim olan* bir erkek; bizim istediğimiz profesyonellerdir, amatörler değil. Yatakta nasıl sevişileceğini bilmeyen erkeklerle kaybedecek zamanımız yok." "Bizim cinselliğimizi aşırı gözeten kimi erkekler tam bir lezbiyen gibi davranırlar. Ben bunlara "cinsel papağanlar" diyorum" (*F. Magazine*). *L'Amour* dergisi "muhteşem bir biçimde art arda orgazm olabilen talepkâr sevgiliyi" kutsar. Bu göğüs göğüse çarpışmalarda gereksiz utanmalara bir son verilmelidir. Erkeklerin fantazilerine uymak artık bir boyun eğme edimi değil, bir ortaklık anlaşmasıdır. Üstlenilen rolün ne olduğu hiç önemli değildir, yeter ki orgazma ulaşılsın. Yatağa girmeyi daha arzulanır kılıyorsa, siyah çoraplar, korseler niye reddedilsin ki? "Orgazm aynı zamanda kafada da gerçekleşir, biraz kendi bedeninin dışında sevilmeyi kabullenmek her zaman kolay olmasa da" (*Marie Claire*). Cinsel ticaretin yeni terimlerinde kadın, partnerinin "çılgınlıklarını" tatmin etmek zorundadır ve bu karşılıklıdır. *Marie-Claire* bir okuru kadın (mesleği fahişeliktir), evli kadınlara kocalarının fantazilerini gerçekleştirmelerini tavsiye eder yoksa "hazzı başka yerde arayacaklardır".

Bu sosyo-cinsel devrimin havarileri azınlıkta kalırlar (ama devrimleri her zaman azınlıkta olanlar yaparlar diye karşılık vereceklerdir). "Duygusallığa dönüş" (ya da bunun kalıcılığı) basında ve araştırmalarda ortaya çıkar, burada çift arasındaki "iletişim" cinsel uyuma göre her zaman önceliklidir. Gizemleri ve sırlarıyla duygusal yaşam, düşselliği iğdiş eden neredeyse totaliter bir çıplaklıktan daha zenginleştirici olarak algılanır. Cinselliğe dayalı cemaatlerin sonu açığa çıkarılmayla gelir. Yaşlı erkeklerden bir medyanın ilgi odağı olarak kalır. *Sahne Işıkları* filminde dansçı kızın en çok sevdiği kimdir: genç adam mı, yoksa eski ününden eser kalmamış nostaljik yaşlı mı? Neden bazı genç kız ve genç kadınlar, dolu bir geçmişi olan şu yıpranmış yüzleri tercih etmekte ayak direrler? Maddi çıkar ya da kariyer için mi? Bazen. Baba yerine geçen birisi, suçluluk duymadan enseste olanak tanıyan bir baba imgesi için mi? Muhakkak. Ama bu aynı zamanda bir bilançoyla bir tasarının karşılaşması, Thanatos'la Eros'un buluşmasıdır. Sonuç olarak belki de kadınsılığın kimi sırlarını açığa dökme girişimidir? Lezbiyen erkek ak saçlıdır.

Ahlakdışılık'tan örnek olma'ya: aramızdaki eşcinsel

"Gel, uzat / Okşamanı / Sıcak menekşe rengi satenden / Elimin içinde birden / Parıldayıverip / Opale ve süte bürünen"

VERLAINE

Tarihçe

Kilise tarafından bir ahlaksızlık olarak görülen ve ardından bir hastalık olarak ele alınan eşcinsellik, bugün insanın kendi cinselliğini üstlenmesinin meşru bir biçimi olarak belirir; hatta kimi gözlemciler eşcinsel çiftte yarının heteroseksüel çiftinin bir öncelenmesini görürler. Dr. Tardieu'nün şu satırları yazdığı zaman artık eskilerde kalmıştır: "Kalemimin oğlancıların utanç verici rezillikleriyle kirlenmesine nasıl da engel olamıyorum!" Paul Veyne Romalıların biseksüel olduğu haberini verir ve Philippe Ariès de din adamlarının ters ilişkiye karşı takındıkları tutumun hem acımasızca hem de belirsiz olduğunu gösterir. Gerçekten de Dante'nin sınıflamasında, tersten anal ilişkiye girenler, Kabil, Yahuda, hainler, katiller vb.'yle birlikte İblis'in hemen yanında en aşağıdaki dokuzuncu katta bulunurlar. Ama bu dokuzuncu katta, Dante, oğlancılık yapanları kastederek şunu söyleyen sevgili hocası Brunetto Latini'yle karşılaşır:

MARCHE NATIONALE
OUR LES DROITS ET LIBERT
HOMOSEXUELS ET LESBIE

"Bunların hepsi büyük üne sahip din adamları ve okumuş insanlardı, oysa ki hepsi de aynı günahın çamuruna batmışlardı", bu da bize eşcinselliğin bugün aydınlar diye adlandırdığımız kesimde yaygın olduğunu düşündürtüyor. Brunetto Latini karılarının da bu iğrenç günahta önemli bir payı olduğunu ilan eder: "Geçimsiz karım kuşkusuz bana bütün bunlardan daha çok zarar verdi." Philippe Ariès'in yorumu ise şöyle: "Dinbilimci olarak mahkûm eder, insan olarak hoşgörü gösterir. Bu, din adamlarının, eğitimcilerin, belki de genç insanların günahıdır." 15. yüzyıldan 17. yüzyıla dek kolej şölenleri kilise otoriteleri tarafından gözetim altına alınmıştır – çoğunlukla da mahkûm edil-

"Roma'da, oğlanların insanın ruhunu sarsmayan dingin bir zevk sağladıkları, oysa bir kadına tutulmanın erkeği acılı bir köleliğe götürdüğü, bir atasözü gibi yinelenirdi" (Paul Veyne; *Özel Hayatın Tarihi*, Seuil, 1985, I. cilt). Devir değişir: oğlanlara duyulan aşk açığa çıkar, ama maskelenir.

miştir: bunlar tam bir erişme töreniydi, bu eğlencelere fahişeler çağırılırdı (Montaigne 14 yaşında frengiye yakalanmanın sıradışı bir şey olmadığını söyler) ama olup biten her şey orjinin eşcinsel ilişkiyi dışlamadığını gösterir. Biseksüellik –en azından ergenlik çağındakiler arasında– Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra yüzyıllar boyu sürmüş olmalı. Barbier'nin *Günlük*'ünde 6 Temmuz 1750 tarihli bölümden Philippe Ariès şu bölümü alıntılıyor: "Bugün, Grève Meydanı'nda akşam beşte iki işçi halka teşhir edilerek yakıldı: biri 18 yaşında bir marangoz çocuk, ötekisi 25 yaşındaki bir şarkütericiydi, bekçi onları ters ilişkiye girerlerken suçüstü yakalamıştı. Yargıçların biraz ağır bir karar verdikleri düşünüldü. Anlaşılan o ki işin içinde biraz da çılgınlığı bu noktaya getiren şarap vardı." Ariès bunun bir ders olmasının istendiğini ve eşcinselliğin çok yaygın olduğunu düşünür. 19. yüzyılın başında eşcinselliğe ilişkin söylem iki varsayım arasında gidip gelir: gelenekçiler için bu bir ahlaksızlıktır; modernlere göre ise bir hastalık. Gelenekçiler ahlakı dayanak alırlar, modernler ise içsel bir etiolojiyi (nedenbilimi). İlk kanıya göre insan cezalandırılmalıdır; ikincisine göreyse anlaşılmalı ve tedavi edilmelidir. Eşcinselliğin bir tabu olarak 20. yüzyılın ortalarına dek sürer. Dominique Fernandez'e göre, eşcinsel metinler, Proust ve Gide gibi yazarların mükemmele ulaştıkları "aldatmacalar" olmalıdır. Böylece, açık etmeksizin bir sırrın varlığını tahmin ettiren belirli bir yazınsal ifade biçimi doğar. *Kinsey Raporu*, "yürürlükte olan yasalara göre, Amerikalıların % 95'inin cinsel suçlardan hapse girmiş olması gerektiğini" ileri sürer. Başka açıklamaların yanı sıra, dört erkekten birinin "sürekli" bir eşcinsellik deneyimi olduğunu ve evli kadınların üçte ikisinin orgazmı evlenmeden önce tattıklarını ortaya koyar. Bu bir skandaldır! Ama sayılarının bu kadar çok olduklarını öğrenince suçlular kendilerini masum hissederler.

Vaftizci Yahya'nın gençliğinin "kanıtı" Caravaggio'ya kendi tercihlerini teşhir ettiği birçok tablo yapma olanağı tanır. (Caravaggio, *Vaftizci Yahya Çölde.* Roma, Borghese Galerisi.)

Eşcinseller artık kendilerini gizlemekten vazgeçebilirler ve kendilerine özgü normalliklerini açığa vurabilirler. Çünkü değerler ve ilkeler cinsel ilişkiyle üremeyi birbirinden ayırmaktadır, çünkü orgazm arayışı başarılı kavuşmaların hesabının tutulmasına izin verir, eşcinsel ilişki heteroseksüel ilişkiyle yakınlaşır. Seksolog suçluluk duygusundan arındırmak için buradadır. Masters ve Johnson *Cinsel Perspektifler*'de (1980) eşcinsellere iki tür "hizmet" önerir: "Yön değiştirme arayışı içerisinde olmayanlar için eşcinsellik çerçevesi içerisinde normal cinsel işleyişi sağlamak; eşcinselliğinden hoşnut olmayan-

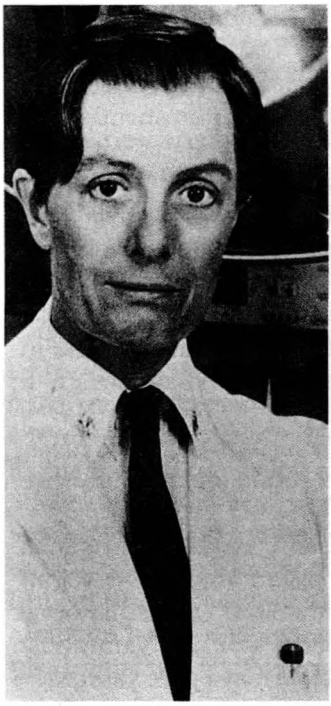

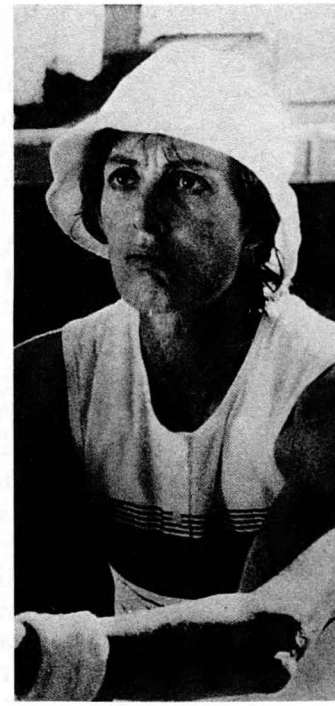

"Gerçek" bir öyküden esinlenilen (Tenis şampiyonu René Richards, bayan doktor Renée Richards olur) Amerikan televizyon filmi *Second Serve*, "geniş kitleye" transseksüelliğin çapkınca bir fantezi değil, bir kimlik dramı olduğunu anlatmaya çalışır.

lar ya da suçluluk duyanlar için heteroseksüelliğe doğru dönüşüm girişiminde bulunmak." Şimdi, hak olarak talep ettiği ve sorumluluğunu aldığı farklılığıyla kabul gören eşcinsel, sesini yükselterek ve böylece onu saptayarak içinin rahatladığını düşünen heteroseksüellerin istediği "çılgın tipe" bürünerek kendisini karikatürleştirmeyi bir kenara bırakabilir. Erkeksi, sportif görünüşlü, güçlü motoruna tam gaz veren motosikletçi gibi deri giysilere bürünmüş olarak, sert sevişme tutkunu bayanların yolunu gözledikleri "Maço"ya kardeşi gibi benzer. "Kısa saçlar, bıyık ya da sakal, kaslı beden... Eşcinsel basında ve eşcinsellere özel dergilerde en yaygın efsanevi imgeler kovboy, kamyon sürücüsü, sporcu tipleridir."[32] Birleşik Devletler'de, Manhattan'daki West Village, San Francisco'daki Castro District, Boston'daki South End gibi gettolarda barların, emlak ve iş pazarının denetimi eşcinsellerin elindedir. Seçimlerde gözardı edilemez bir oy oranı oluştururlar.

Eşcinsel yaşamöyküsü

Biri Almanya'da (M. Dannecker ve R. Reiche, *Der gewöhnliche Homosexuelle*, Frankfurt, Fischer, 1974), diğeri Amerika'da (A. P. Bell ve M.S. Weinberg, *Homosexualities, a Study of Diversity among Men and Women*, Simon and Schuster, 1978), eşcinsellik

üzerine yapılan iki büyük araştırma sayesinde eşcinsellerin nasıl yaşadıklarını anlamaya çalışabiliriz. Onların yaşamının karar anının –son karar mı demeli?– (*coming out*) ilk cinsel ilişki anı olduğu görülüyor. Amerika'da yapılan bir araştırma beyaz eşcinsellerin % 36'sının bu deneyimi 24 ya da daha yukarı bir yaşta yaşadıklarını ortaya koyar. Yani *coming out* yıllarca sürmüş olabilen bir yolun sonudur. Eski toplumsallaşmayla (özellikle evlilikle), eşcinsel alışkanlığı uzlaştırma zamanı gelmiştir. M. Pollak'ın "insanın yaşamının şizofren bir yönetimi" diye adlandırdığı şeyi devreye sokan zor bir uzlaşmadır bu. Şok çok güçlü olduğu için *coming out* geç gelir: bu durumda intihar girişimleri aynı yaş grubu nüfusta görülenden iki kat fazla olur; araştırmaya katılan Almanların % 35'i bu çok önemli anda "tedavi görmeyi" istediklerini beyan ederler. Buna karşılık, *coming out* köşesi bir kez dönüldü mü, intihar oranı eşcinsel nüfus içerisinde had safhada azalır.

"Ortalama eşcinselin" cinsel yaşamı, kendisini "ortalamanın" üzerinde gören heteroseksüeli şaşkın bırakan bir yoğunluktadır. "Son 12 aydır kaç partneriniz oldu?" sorusuna beyaz eşcinsellerin % 28'i ve siyah eşcinsellerin % 32'si şu yanıtı verir: "51'den daha fazla." Almanya'daki araştırmaya göre yalnızca % 17'lik bir oran bu skora ulaşabilmiştir. Buluşma yerleri bellidir: özel barlar, saunalar, sinemalar ve lokantalar, parklar vs. "Çok sıkı bir yakınlık, ilişkilerin sıklığı, uygulamalarda uzmanlaşma" diye özetler M. Pollak. Bu yazara göre dış göstergeler günün cinsel tercihlerini belli eder. "Arka sol cebin üzerinde taşınan anahtarlar aktif olma tercihine işaret eder; sağ cepteyse pasif olmaya [...]. Arka cepten çıkan mendilin rengi aranılan ilişkiyi simgeler: açık mavi (oral ilişki), koyu mavi (anal ilişki), cart kırmızı (elle tatmin)." *Coming out* bir kez gerçekleştikten sonra, yine de eşcinsellik ne kaygı ne de suçluluk duymadan kabullenilir mi?[33] Yüzyıllardan beri gelen yasak, eşcinselleri, cinsellikle duygusallığı birbirinden ayırmaya zorunlu kılmış, "etkililiği, yani orgazm verimini arttırarak riskleri düşüren bir düzene" ait olmaya itmiştir. Onların ikili yaşama duydukları özlem buradan kaynaklanır: seksologlar, eşcinsellerin şu sorunun çözümü için kendilerine başvurduklarını bildiriyorlar: ikili yaşamın sürekliliğiyle cinsel özgürlüğün bağdaşması. Amerika'da yapılan ankete göre söyleşi yapıldığı sırada beş yıllık ilişkileri olanların oranı beyazlarda % 31, siyahlarda % 8'dir. Almanya'da ise ankete katılanların % 23'ünün beş ya da daha uzun süreli ilişkileri vardır. Eski sevgililer arasında kurulan, yeniden herhan-

gi bir cinsel ilişkiye girmeyi dışlayan dostluk bağları, erişilemez olan ikili yaşamın –yaklaşık– işlevini dolduran bir tür "genişletilmiş eşcinsel aileyi" oluşturur.

Peki eşcinsellik ve *statü* arasında bir bağ kurulabilir mi? INSEE ve INED bu imkânsız araştırma konusunda suskun kalır. Eşcinselin "yaşamını şizofrence yönlendirmeye" mahkûm olduğu, muhatabına göre "rol" değiştirmek durumunda kaldığı doğruysa, kendisini hedef alan üstü kapalı ayrımcılığa uyum sağlama zorunluluğu nedeniyle "edindiği becerileri" en iyi halkla ilişkiler alanında kullanabilir. Bu nedenledir ki eşcinseller hizmet sektöründeki mesleklerde (kuaförlük, gastronomi) ve sıkça yer değiştirmeyi gerektiren işlerde yüksek oranda temsil edilirler. Egemen sınıfın üst katmanında başa iş açan eşcinsellik bu kesimden gelenleri daha çok entelektüel ya da sanat alanında bir kariyer seçmeye yöneltir; bu alanlarda eşcinselliğe tolerans gösterilir, hatta bu toplumsal kesimin oluşturduğu toplumsal sermayeyi kullanmayı hedefleyen bir kariyer stratejisi için yararlıdır. Bunun tersine, eşcinsel işçi ya da köylü, onların kimliğini hedef alan ve tam bir dışlanmaya mahkûm eden dokundurmaların hedefi olma riskini taşırlar.

Eşcinsel örnek mi?

Kimi Amerikalı seksologlara göre (örneğin, daha önce anılan *Cinsel Perspektifler* adlı kitaplarıyla Masters ve Johnson) eşcinseller bizlere, içgüdüye dayalı cinsellikle (çeşitlilikle) toplumsallaşmış cinsellik (bağlılık) arasındaki –bu ana dek çözümsüz olan– çelişkiyi "aşmayı" sağlayan "örneği" sunmaktadırlar. "Yeni" heteroseksüel çifte (güvenlik getiren ortak yaşam, dinbilimciler tarafından gerçek zinayla bir tutulan düşünce zinasından kurtaran geçici maceralar) eşcinsel çiftler yol mu gösterir? Burası biraz kuşkuludur. 26 Haziran 1983'te (ama bu pek Amerika sayılmayan New York'ta olmuştur) bir *gay* orkestrasıyla Roland Barthes'ın, Jean Cocteau'nun ve André Gide'in portrelerini taşıyan bir dizi yazarın arasından polis memurlarının geçit yaptığı da görülebilmiştir tabii. Söz konusu olan, kamuoyunu AIDS'e karşı harekete geçirmeyi amaçlayan bir gösteridir. Ama karşı düşüncelerin kendini göstermesi gecikmez: Yeni veba salgını bağışlanmaz günahkârlar olan şu "ibnelerin" suçu değil midir? Başkan Nixon'un konuşmalarını kaleme alan Patrick J. Buchanan beklenen suçlamayı dillendirmiştir: "Eşcinseller doğaya savaş ilan ettiler. Şimdi doğa intikamını alıyor [...]. Cinsel devrim kendi çocuklarını yemeye başlıyor." Eşcinsellerin toplumsal açıdan üst düzeyde "kazanılmış hakları" vardır. Ve kırılgandırlar.

Kromozomal cinsiyetten psikolojik cinsiyete: Transeksüellik ve cinsel kimlik

*Summa divisio**

"Her an bu ayıklamayı yapan, bu *summa divisio*'yu yaratan ve bunu insanlara gerekli kılan Tanrı'nın parmağıdır." 1965 yılında, ilerde değineceğimiz bir duruşma sırasında savcılık kanısını böyle dile getirir. Bu *summa divisio* Medeni Kanun'u kaleme alanlar için kaçınılmaz bir gerçeklik olmaktan çıkmıştır, öyle ki cinsiyeti tanımlayamayı gözardı bile etmişlerdir. 14 Mayıs 1901'de Douai İstinaf Mahkemesi bir evliliğin geçersiz olduğuna karar verir, gerekçe şudur: "Memeleri, yuvarlak kalçası ve bu cinsiyetin temel dış göstergesi olan klitorise sahip olsa da, doktorların görüşüne göre, ne vajinası, ne yumurtalıkları olan, ne de doğurganlık yetisine sahip Bayan G.'nin kadın cinsiyetini oluşturan organlardan yoksun olduğu; gerçekte bir kadın değil, eksik bir kişi olduğu". Savunmanın başvurusu üzerine Yargıtay Hukuk Dairesi 6 Nisan 1903'te kararı temyiz eder: "Bayan G.'nin cinsiyetinin tanınamaz olduğunu ve kocasınınkiniyle aynı olduğunu saptamaktan uzak olan aleyhte karar, bir yandan iç genital organlardan yoksun olduğunu beyan ederken bir yandan da kadın cinsiyetinin bütün dış görünümlerine sahip olduğunu ortaya koymaktadır." Altmış yıl sonra –tam olarak 1965'te– Seine Asliye Mahkemesi, cinsiyet değiştirdiğini, erkekken kadın olduğunu ileri süren bir kişinin medeni hal kaydının düzeltilmesine ilişkin yaptığı bir başvuruyu incelemeye alır. "Morfolojik durumu kadın olarak normal cinsel ilişkide bulunmasını sağlayan dış genital organ gibi kadın cinsel organının bütün ikincil özelliklerine sahip olduğunu ortaya koyan" bir tıbbi rapor ibraz edilir. Medeni durumundaki değişiklik istemi reddedilir. Üç varsayım –Seine Mahkemesi'nin görüşüne göre– cinsiyet konusundaki bir yanlışa itiraz edilmesine olanak tanır: beyanda bulunanın ya da nüfus memurunun kaba ve aşikâr olan yanlışı, belirsiz bir cinsiyet varsayımı, transseksüellik varsayımı. İlk iki durumda, "düzeltme" sorunsuz hallolacaktır, ama üçüncü durumun onaylanması "kişilerin durumunun yararlanılamazlığı ilkesine" zarar verecektir, çünkü der (adı geçen) savcılık makamı, "bütün yaşamın ve dolayısıyla insan topluluklarının her türlü örgütlenmesinin de esas temeli olan cinsiyetlerin farklılığını doğa meydana getirmiştir." Başvuruda bulunan kişi tıbbi tedavi görmüş ve bir cerrahi müdahale geçirmiş olsa da, bir İstinaf Mahkemesi'nin yine kişilerin durumunun yararlanılamazlığı esasına dayanarak

* Roma hukukunda temel ayrım anlamına gelen ifade. (ç.n.)

bir transseksüelin medeni halinin değiştirilmesini reddetmesini uygun bulan Yargıtay 1. Hukuk Dairesi 16 Aralık 1975'te mahkeme kararını onar.

Söz konusu kişilerin durumunun yararlanılamazlığı ilkesi

Farklılıkların görülmesi konusunda bilim giderek daha kesinlik kazanan araştırmalarını sürekli bir biçimde yadsıyabilir miydi? Zihniyetlerin evrimi göz önüne alındığında, transseksüelliğin sıradışı bir biçim altında varoluşsal trajediyi dile getirdiğini görmezden gelmekte ayak diretebilir miydi? Bir kişinin (erkek ya da kadın) dönüştürücü ve sakatlayıcı cerrahi müdahaleleri yalnızca kabul etmekle kalmayıp üstelik talep ediyor olması, onun gerekçelerinin karşı konulmaz olduğunun kanıtı değil miydi? Kimliğin temeli, öncelikli olarak bir cinsiyete ait olma inancı değil midir? Hukuk kararlarının gelişimi Nadine S. davasında kendini belli eder.[34] Nadine S. Nancy Asliye Mahkemesi'ne dilekçe verir, erkek olduğuna dair karar verilmesini, Nadine adının Michel'e çevrilmesini ister. Davanın reddiyle, İstinaf Mahkemesi'ne başvurur. İstinaf Mahkemesi verilen kararı onar, Nadine S.'nin "morfolojisinin ve anatomisinin aşikârlığına rağmen mutlak biçimde ait olduğuna inandığı cinsiyet konusunda, neredeyse kusursuz bir transseksüel özne örneği olduğunu" kabul eder, ama "ruhsal bir sıkıntının bir medeni durum değişikliğine olanak tanıyan meşru bir neden oluşturmadığını ilke olarak ortaya koyar". Nadine S. üst mahkemeye gider. 30 Kasım 1983'te, Yargıtay 1. Hukuk Dairesi, geçirdiği operasyonlara karşın "talepte bulunan bayanın, erkek cinsiyetine sahip olmadığı" gerekçesiyle başvurusunu geri çevirir. Gelgelelim red kararı açık olsa da neredeyse saçma sapan terimlerle kâğıda dökülmüştür, öyle ki B. Edelman, bunu yorumlarken, kararı "bekle gör politikası" diye niteler ve Yargıtay'ın "gerçekle hukuk arasında sıkıştığı, olayın hukukun alanına girebilmesi için yeterince özümlenir duruma gelmesini beklemenin Yargıtay için pek kolay olmadığı" sonucuna varır.

Yargıtay gelenekçi anlayışlar içerisinde sıkışıp kalırken, işler toplumsal yaşamın başka alanlarında –bilimsel, düşünsel alanlarında– kendi akışını sürdürüyordu. İnsan bilimleri ve Freudculuk cinsel kimlik sorununu yeni sözcüklerle ortaya koyuyor; bunu kromozomik, anatomik, morfolojik ve psikolojik etkenlerin sonucu olarak görüyordu. Şu ya da bu cinsiyete ait olma duygusu olarak anlaşılan psikoloji parametresi kişilerin durumunun yararlanılamazlığı ilkesini sarsıyor, en azından tersine çeviriyordu: öteki cinsiyete ait olduğunu "hisseden" transseksüel kesinlikle bir değişiklik değil bir düzeltme, bir dönü-

şüm değil bir saptama talep eder. Cinsel kimlik kavramının kabul edilmesi (varsayımların en iyisine göre, cinsiyet, onu oluşturan farklı öğeler arasındaki bir denge, bir uyumdur, ruhsal ve toplumbilimsel öğeler de bunların arasında yer alır) adli kararların akronisini ortaya koyar. Temyiz Mahkemesi'nin yukarda sözü edilen red kararının üzerinden dört yıldan daha uzun bir süre geçtikten sonra Saint-Étienne Asliye Mahkemesi tam olarak 11 Temmuz 1979 tarihinde, "transseksüeliğin, en ciddi bilimsel incelemelerin ortaya koyduğu gibi, kesinlikle bir kaprisin sonucu olmadığı" yargısına varıyordu. 24 Kasım 1981'de (Yargıtay Hukuk Dairesi'nin "keyfi kararından" iki yıl önce), Cumhuriyet Savcısı daha da açık bir biçimde, şu sözcüklerle görüşünü dile getirir: "Yasa cinsiyeti belirlemez; farklı –genetik, anatomik, hormonal, psikolojik– bileşenleri olan karmaşık bir kavramın söz konusu olduğunu kabul etme konusunda uzlaşmaya varılır, bu bileşenler, vakaların büyük bir çoğunluğunda birbiriyle uyuşur." Ama azınlıkta olan vakalar da vardır, ve bunlar Paris Asliye Hukuk Mahkemesi'ni savcılık makamıyla aynı kanıda birleştirmeye ve şu yargıya varmaya götürür: "Transseksüel kişinin başvurusu bir cinsiyet değiştirme isteği olarak değil, kendisine başlangıçta atfedilen nitelemenin şimdiki gerçeğe uymadığının saptanmasına yönelik bir istek olarak görülebilir, öyle ki toplumsal açıdan bunu taşıyabilecek durumda değildir; transseksüel kişide beyan edilen, cinsiyetin özgül öğeleri arasındaki geri dönüşü olmayan uyumsuzluğun varlığı karşısında yararlanılamazlık ilkesi, fiziksel bileşenlerin yerini psikolojik bileşeni oluşturan ve bir o denli gerçek olan ve baskın duruma gelen öteki cinsiyet öğesinin alınabilmesi için meydana gelen değişikliğin hukuksal olarak tanınmasını engelleyemez."

Transseksüellik sendromunun tanınması

2 Şubat 1983'te ("keyfi karardan" on ay önce) Agen İstinaf Mahkemesi, nüfusa cinsiyetinin erkek olarak geçirilmesi, doğum kaydının düzeltilmesi ve adının Alain'e çevrilmesi talebini reddetmiş olan Agen Asliye Mahkemesi'nin 27 Ağustos 1980'de verdiği bir kararı düzenli olarak temyize götüren Annie S.'ye hak verir. Annie S. dosyasına kısa bir göz atılması (erkek ya da kadın) bir transseksüelin yaşadığı dramın boyutunu ortaya koyar. 19 Şubat 1965: Dr. Bonhomme, ses kalınlaşması ve erkek görünümü belirtileri gösteren çocuğu "dengelemek" için bir hormon tedavisi öngörür. Yıl 1971: Bir psikiyatr olan Prof. Gorceix "erkeksi bir yapı" saptar, hastanın durumunun "acil" olduğunu açıklar ve "hem cerrahi hem de toplumsal bir düzeltmeye gidilmesini" önerir. Annie S. sırasıyla

"X" sınıfı filmler gösteren salonların müşterileri kimlerdir? Yoksunluk çeken erkekler mi? Yoksa düşselliği kıt kişiler mi?

iki taraflı mamektomi (cinsel organlarını anatomik olarak düzelten bir müdahale) geçirir, cerrah "özyıkım riski" olduğunu belirtmiştir. Asliye Mahkemesi'nin emriyle yapılan toplumsal araştırmadan şu sonuç çıkmıştır: Annie S.'nin gerçek cinsiyeti çevresi tarafından bilinmemektedir; Sosyal Güvenlik Kurumu kayıtlarına erkek olarak geçmiştir; iki çocuk annesi bir kadınla uzun yıllardır birlikte yaşamaktadır. Yeni tıbbi uzman raporları ise şunları saptar: bir erkek görünümü (sakal, kalın ses), pubise yerleştirilmiş yapay bir erkeklik organı, irileşmiş bir klitoris, çok küçük boyutlarda bir vajina. Uzmanlar çok küçük yaşlarda ortaya çıkan bir transseksüellik türünün söz konusu olduğu ve tedaviye yönelik hiçbir eylemin onu bir erkek olduğuna dair inancını değiştiremeyeceği sonucuna varırlar. Bütün vakanın sentezini Prof. Klotz tamamlar: "Annie S., doğumundan bu yana dış morfolojisine (kadın fenotipi) ve XX karyotipine rağmen, beyinsel olarak erkek cinsiyetinden bir kişidir." Uzman, hastanın hikâyesini anımsatır: inancındanki dirençlilik, hezeyan fenomenlerinin bulunmaması, on yıldır

toplumsal olarak üstlendiği erkek rolündeki istikrar, erkekliğinin heteroseksüel bir kadın tarafından kabul edilmesi, toplumsal uzlaşma.

21 Nisan 1983'te ise bu kez Thérèse A.'nın cinsiyet değiştirmesini onaylayan Nanterre Asliye Mahkemesi'dir: "en son hukuk mevzuatının gereği, kişilerin durumunu düzenleyen yararlanılamazlık ilkesi bir cinsiyet değiştirme talebine engel oluşturamaz". Paris Asliye Hukuk Mahkemesi Başkan Yardımcısı Yargıç Sutton'un aktarımına göre, 1 Ocak 1980'den 1983 Kasım ayına dek olan sürede transseksüellikle ilgili çıkan 14 karardan 11'i hukuksal olarak cinsiyet değiştirilmesine onay vermiştir, üçünde red kararı çıkmıştır, bu üç karardan yalnızca bir tanesinin dayanağı yararlanılamazlıktır. Bu yargıca göre hukukun gelişimi, yüksek tıp otoritelerinin bir transseksüellik sendromunun varolduğuna ilişkin savının ve cinsiyet kavramına psikolojik bileşenleri sokan insan bilimlerinin referans alınmasının[35] sonucudur. Böylece 1983 yılında Yargıtay Hukuk Dairesi'nin, Asliye Hukuk Mahkemeleri bunları resmen onayladığı sırada bile bir cinsiyet değişikliğine red kararı verdiğine tanık olunur. Hukuk çarkı Fransa'da yavaş işliyor ve birçok katı var.

Pornografi, ya da karşı gelme hazzının çöküşü

Restif de la Bretonne, etimolojisinin de gösterdiği gibi (*pornê*: fahişe; *graphê*: yazı), cinsellikten çok bunun yarattığı söylemleri belirten "pornografi" sözcüğünü türetir. Lascaux Mağaraları'ndaki resimler bunun izlerini taşıdığına göre, bu türden söylem, tabii ki adı konmadan önce de vardı. İnsan cinselliği uygulamalarla ve kendine atfettiği sayısız "temsil etmelerle" varolur, bu da insanları hayvanlardan ayırır. Erotizmle (kabul gören erotizmle), pornografi (mahkûm edilen pornografi) arasındaki sınır belirsizdir: "Pornografi, ötekilerin erotizmidir" diye yazar Alain Robbe-Grillet. Erotizm aynı zamanda da dünün pornografisidir. Efendi kişiler öfkelenirler ve bizlere kuzeyden, özellikle Fransızlar tarafından hiç bilinmeyen ve bu bilgisizlik nedeniyle fantaziler evreni bir ülke gibi görülen şu İsveç'ten gelen bir pornografi "baskını" olduğunu bas bas bağırırlar. Tarihçi bu konuya kuşkuyla bakar. 17. yüzyılın Püriten inançlı Birleşik Eyaletleri'nden genelev ve muhabbet tellalı temalarını işleyen en az iki ressam adı vermek ge-

Jan Steen'in iki mesleği vardı: meyhanecilik ve ressamlık. Ürettiği 700'ün üzerindeki resim, hanında yaşanan sahnelerden –ya da bunlardan doğan sonuçlardan– esinlenilerek yapılmıştır. Max Weber'e göre Protestan etiğin modern kapitalizmi doğurduğu 17. yüzyılın ağırbaşlı Birleşik Eyaletleri'nde fahişelik yok değildi. Bu tabloda değişmeyen üçlü görülüyor: genç kız, (çok) olgun müşteri ve muhabbet tellalı yaşlı kadın. Bu, moda bir konuydu ve bu tablolar katı Arminiusçuların duvarlarını süslüyordu (Jan Steen, *Fahişe*. Saint-Ouen, Sandelin Köşkü).

rekirse, Vermeer ve Pieter de Hooch'un sayabiliriz. Kuşkusuz, yalnızca *prelüd*'ü (içki âlemini) göstermezler, arka planda yaşlı mama yatağı hazırlar. 18. yüzyılda Paris'te tiyatroda Baculard d'Arnaud'nun *Vuruş ya da Vuruşan Paris*'i ve Charles Solé'nin *Kıça Şurup*'u sunulur, bunlar program başlıklarıdır. 19. yüzyılın başında Londra'da Holiwell Street'te müstehcen kitaplar satan o kadar çok dükkân vardır ki, günahın ortadan kaldırılması için kurulan bir dernek bu kötü semte karşı haçlı seferine çıkar. Kamu otoriteleri zaman zaman harekete geçer. 1960'lı yıllarda, editör Jean-Jacques Pauvert pornografik kitaplar yayınlamaktan aranır, bunların arasında Marquis de Sade'ın da kitapları vardır. 1975'te pornografik ve şiddete teşvik eden filmler özel bir kategoride toplanır. Bunlar çok büyük vergiler ödemek zorunda olan özel salonlarda gösterilebilir ancak. Temkinli bir tutum –ya da anlamsal bir eksiklik– içerisinde bulunan resmi metinler pornografik filmin hiçbir tanımını vermez. Bu sınıflama eksikliği karşısında –bir kez daha– karar vermesi gereken yine hukuktur. Ahlak mahkemesi biçiminde kurulan Denetim Kurulu (fesat kafalar inatla buna Sansür Kurulu derler) söylenebilir olanla söylenemez olanı ve görülebilir olanla görülemez olanı ayıklamakla görevlendirilir. "Cinsel eylemi kendisinden ve sonsuz tekrarından başka bir amaç olmaksızın gösteren" filmler "X kategorisi filmler" olarak sınıflanacaktır. Peki. Denetim Kurulu aşırı "porno" ya da şiddete teşvik eden kimi filmleri bütünüyle yasaklayabilir, ama 18 yaşından küçüklere yasak olduğu için her şeyin –ya da neredeyse her şeyin– görülebilir ve satılabilir olduğu *sex-shop*'lara ne bir şey diyebilir ne de gözetleyebilir. Yayın alanında ise yasaklama, hiçbir zaman tam belirlenmemiş bir "kalitenin" referans alınmasıyla düzenlenir. Böylece Jean-Jacques Pauvert, Éric Losfeld, Régine Deforges gibi yayıncılar, birkaç pürüze rağmen, pornografik değil erotik olduğu yargısına varılan (iyi de yargıç kimdir acaba?) geniş ölçekte dağıtılan kitaplar yayınlamışlardır.

Sözde "porno dalgası" iki yorumu beraberinde getirir. *Sex-shop*'lar ve "X sınıfı filmler gösteren" özel salonlar iyi iş yapıyorlarsa da –ki yaparlar– kapılarında ne bir kuyruk ne de bir yığılma görülür. Müşteriler hızla girip, kaçarcasına çıkarlar. Bu yerlere devam etmekle çalım satanlar enderdir. Şehirde çıkılan akşam yemeklerinde, görünüşe bakılırsa resmi mastürbasyon yerleri olan "tekli özel kabinlerde" *hard* filmler "dikizlemiş" olmakla böbürlenilmez. INSEE ve INED sırlarını saklamakta kararlı olan bu müşteriler konusunda bize hiçbir bilgi vermez. İkinci

yorum ise çifte soru niteliğindedir: pornografi yasa çerçevesinde işlediğinden bu yana, hiçbir anıştırmaya meydan vermeyen "ilkel sahnenin" en belirgin anlarını film pelikülleri ya da sayfalar boyunca durmadan tekrar tekrar sergilerken, sanatın, geleneksel olarak düşselliğe açtığı alandan geriye ne kalır? Peki ya röntgenciliğin meşrulaştırılması ve sıradanlaştırılması kural çiğneme hazzını ortadan kaldırmaz mı? "Erotik kitapların etkililiği, değeri, derinliği, okurlarının aldığı zevk, cinselliğin ve onun özgürce yaşanmasının çevresinde yükselen farklı tabulara karşı o sonu gelmez meydan okumadan doğar [...]. Erotik yapıtların neredeyse bütünü günah ve yasak olanın ışığında işlerlik kazanır. Bu anlamda klasik ve modern çağların erotik edebiyatı dini, ahlaki, metafizik olarak kalır" (G. Lapuoge).

Fahişelik

"Bir kralın artıklarına kalmaktansa, bir kevaşenin kızlığını bozmak yeğdir" diye yazıyordu Brantôme, ve bütün itirazlara karşın şunu söylüyordu: "Venüs'ün malı ne kadar pahalıysa o kadar zevk verir." Latince, kamuya sergilemek anlamına gelen *prostituere* sözcüğünden gelen *prostituée* (fahişe) sözcüğü dolayısıyla, "özel bir mal" olmaktan çıkıp, parasını ödeyene sunulan kadını tanımlar. Çok geniş bir sözcük dağarcığı alanını kapsar, çünkü bu mesleğe ilişkin 600'den fazla sözcük ve deyim vardır, bazıları hoyratça eğretilemelidir: "kamış borusu temizleyicisi", "üç atımlık tüfek". "Dünyanın en eski mesleği" sırrını korur: orospu hakkında çok şey biliyorsak da pezevengi ve fuhuş kurumunun temel direği olan müşteri hakkında (neredeyse) hiçbir şey bilmeyiz. Vajinalı şişme bebekle birlikte, orta malı kadının mutlak şeyleştirilmesine varılır. Fuhuş bir suç değilse de, sokakta müşteri arama ya da satış suç sayılır. Fuhuş sır olarak kalmayı zorunlu kılmasa da en azından gizliliği gerektirir: Boulogne Ormanı geceleyin dile getirilmeyen etkinliklerin alanına dönüşür.

1565'te yapılan bir sayıma göre, Venedik'in 165.000 kişilik nüfusu içerisinde, fiyatları ve özellikleriyle kayıtlara geçen 10.000 fahişe vardır. Aretino şu sözleri onlardan birinin ağzından aktarır: "İki çayırı kaplayacak kadar ot denedim ve iki pazarda edilen lafların hepsini söyledim, yine de adını veremeyeceğim birinin acılı yüreğini coşturamadım. Oysa ki yalnızca hafif bir kalça kıvırmayla benim için öylesine deli olmuştu ki

Arétin diye de bilinen Pietro Aretino kendisini "dünyanın sırlarına sahip olan kişi" olarak ilan ettiğine göre, bu kitapta hak ettiği yeri alır. Kendisinin "erdemin kurtarıcısı" olduğunu söylediği de doğrudur, ama pek inandırıcı değildir. 16. yüzyılda Venedik'in bütün üst düzey çevrelerine girip çıkan Aretino'nun çevresinde ise marjinal insanlar (fahişeler, gondolcular, dilenciler vb.) bulunuyordu; krallardan ve papalardan kopardığı inanılmaz miktardaki paraları çarçur ederken, şaşkın ve büyülenmiş Venedik Dukasına parayı önemsememeyi öğretiyordu. (Tiziano, *Pietro Aretino*, Pitti Galerisi.)

bütün genelevlerde herkes şaşkına dönmüştü: öte yandan, her gün yeni birilerini görmeye alışığız ve pek fazla şeye şaşırmayız." Aynı Nanna'nın başka bir açıklamasından "kadını döllemeye" en uygun olan "misyoner pozisyonu" kadın-erkek ilişkilerinde Kilise tarafından dayatılmış olsa da, işinin uzmanı kadınlar tarafından bütün tuhaflıkların uygulandığını –hoşgörüldüğü mü demeli?– öğreniriz. "Biri haşlamayı, ötekisi kızartmayı severdi; bacaklar omuzda, tek ayak üzerinde, turna usulü, kaplumbağa usulü binici usulü, otlayan koyundan daha garip pozisyonlarda düzüşmeyi icat ettiler. Daha fazla anlatmaya utanıyorum." İster Tiziano'nun Venedik'i ister 1985 yılının Fransa'sı olsun, geleneksel aile yaşamıyla, kendi özellikli kodlarına sahip ve tek amacı seks teknolojisinden para kazanmak olan bir alttoplum, bir *civilita putanesca* bir arada yaşar.

19. yüzyılda fuhuşun toplumsal işlevi, Alain Corbin'e göre, derinlemesine bir değişim geçirir, bunu şöyle özetleyebiliriz:[36] 19. yüzyılın ilk yarısında Paris –büyük şehirlerin– nüfusu kadın ve erkek sayısındaki orantısızlıkla belirgindir. Dönemin "göçmenleri" (Creuse'lü duvarcılar gibi, geçici ya da kalıcı olarak buraya gelen köylülerdir bunlar) ailelerini ancak daha sonra yanlarına aldırabilirler. Polis tarafından çok sıkı denetlenen genelevler, tecavüzlerin ve başka ahlaksızlıkların yaşanmasını engelleyen olmazsa olmaz bir kurumdur. İkinci İmparatorluk döneminin bitiminden hemen sonra, "emekçi sınıfların" yaşam düzeyinin iyileşmesi onları tehlikeli olmaktan çıkarır: aileler erkeğin yanına gelir, M. Perrot'nun açıkladığı gibi işçi ailesi doğar. İşçi sınıfının ahlakla buluşması –işverenler tarafından teşvik edilir ama işçi dayanışmasına da katkıda bulunur– öylesine güçlenir ki bundan böyle kötülüğü temsil eden "burjuvadır" (içer, kadın işçilerinden ya da çalışanlarından derebey gibi yataklarına girme hakkı talep eder vb.). Bunun üzerine fuhuş için yeni bir müşteri ortaya çıkar: geç evlenmek ve kendi sınıflarından olan kızların bekâretine saygı göstermek zorunda olan burjuva çocukları, "burjuva" bir aile kurmak için yeterince para kazanamayan ve işçi kızlarla evlenmeyi reddeden memurlar, fakülte ya da yüksekokul öğrencileri, askerlik hizmetini yapmakta olanlar ya da "yedekler" vb. Bu müşteri profili yeni bir isteği dile getirir: artık ucuz değil, az çok kalıcı "ilişkiler" istenir, bir kaldırım kızı olmaktan çıkan o "gelin namzedi kızın" bakımını çoğunlukla paylaşan birçok sevgili olur. Bu, işçi kesiminden gelen, kendilerini sömüren, kızdıran ve büyüleyen "burjuva kadınlarla" ilişkiye girmelerini sağlayan sayısız moda

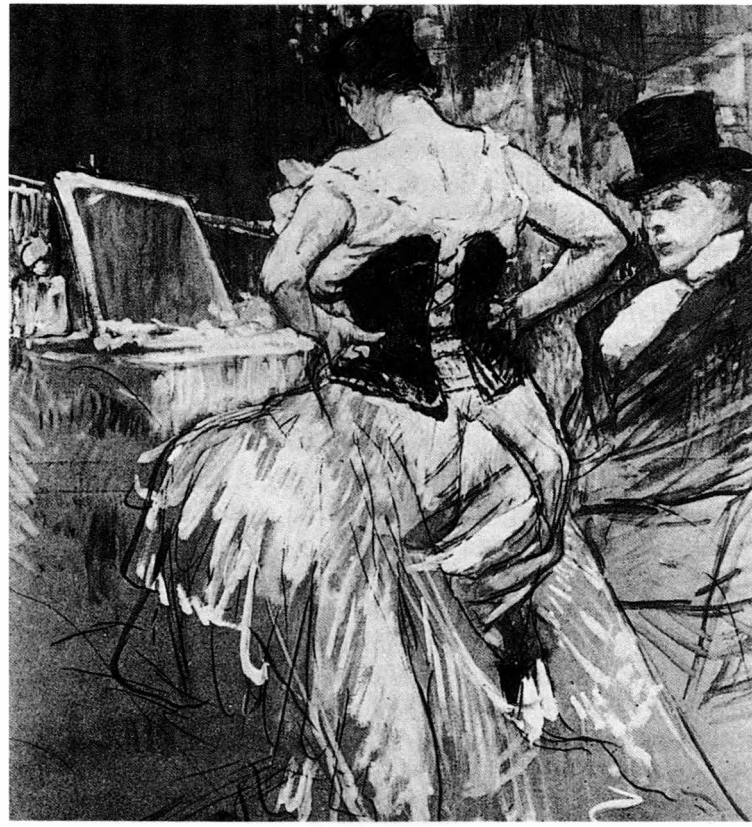

Müşteri kimdir? Kont Henri de Toulouse-Lautrec onu aradan gösteriveriyor. O, müşteriyi, dip dibe yaşadığı genelevlerdeki dostları olan orospular ve otelci kadınlar aracılığıyla tanıyordu. Toplumsal hiyerarşiye karşıydı. Otuz yedi yaşında öldü, tıpkı Raphäel ve Van Gogh gibi (Henri de Toulouse-Lautrec, *Geçici Aşk* diye de bilinen *Süslenen Kadın*, Augustins Müzesi).

işinde çalışan "çırak kızların" dönemidir. *Les Lois de l'imitation* (Taklit Etmenin Yasaları) G. de Tarde tarafından 1890'da yazılır ve Jean Genet bunun uygulamasını *Hizmetçiler*'de yapacaktır. Yaşlılık günlerinin kaygısına düşmeyen bu genç kadınlar, artık dönmeyi istemedikleri o işçi sınıfında baskın olan "serbestlikle" eşzamanlı ya da onu izleyen maceralar yaşamayı tercih ederler.

Frengi korkusu (Sifilofobi) ve "soysuzlaşma" korkusu

Bu "fuhuş devriminin" bir bedeli vardır: frengi korkusu (sifilofobi). Karısıyla olan ilişkisinden sınırlı bir zevk alan evli burjuva erkek, çoğunlukla bu hastalığı ona bulaştıran bu genç kızlarla tanışır. Frengi mikrobunu karısına da bulaştırır. Polis genelevleri denetleyebilir ama bu uygulamayı denetleyemez. Dr. A. Fournier "masumların frengisi" üzerine şunu kaleme alır: "Yeni doğan çocuk frengilidir, onu doğurtan ebe frengilidir, sütanne emzirdiği bebekten frengi kapar, hasta iyi temizlenmemiş tıp gereçlerinden ya da dövme yaptırırken frengi kapar, namuslu kadınlar kocalarından frengi kapar. Fournier

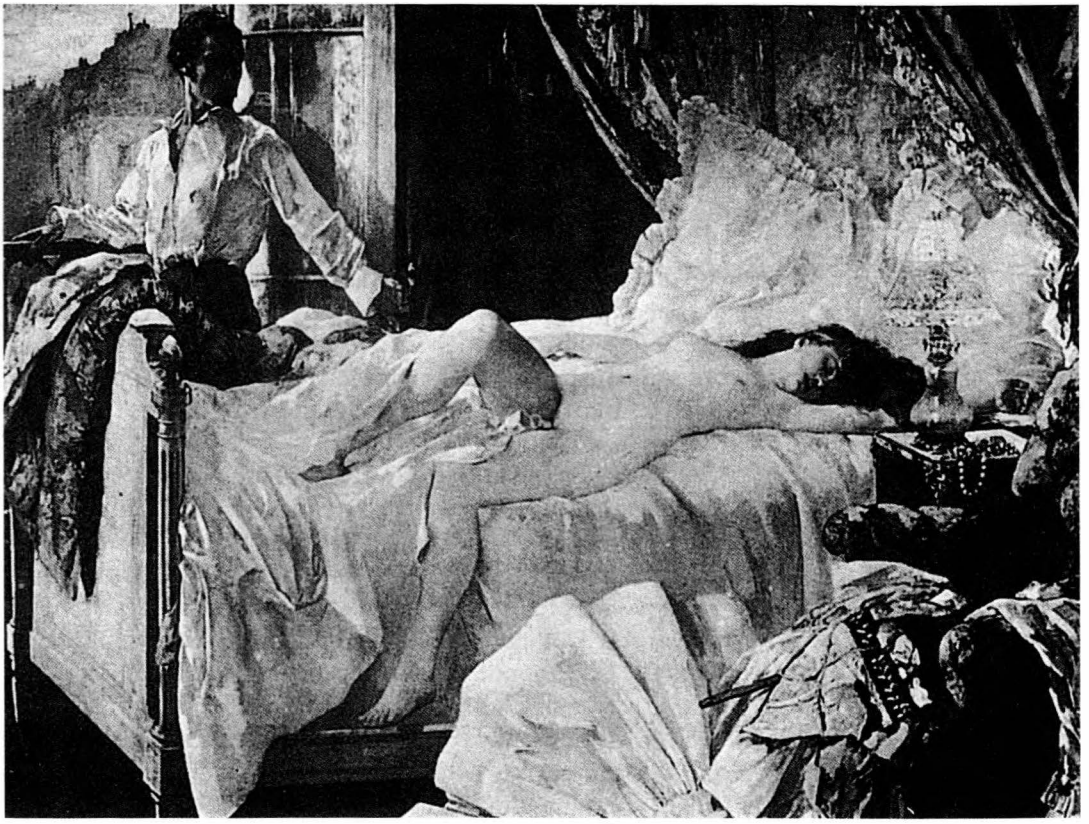

özel hastaları üzerinde yaptığı 842 gözleme dayanarak, namuslu evli kadınların frengili kadınların % 20'sini oluşturduğu sonucuna varır" (A. Corbin). Aynı yazar yalnızca Paris'teki frengililerin sayısının 125.000 olduğunu tahminen hesaplar. Pasteur Enstitüsü yöneticisi E. Duclaux, 1902'de Fransız toplumunda bulaşıcı frengi taşıyanların sayısının bir milyon, belsoğukluğu olanların sayısının iki milyon olduğunu ileri sürer. Eğer ahlak cinsel itkilere baskın gelmez ise, bütün insan türünün frengiye yakalanacağı. 1899'da Brüksel'de, sağlığı ve ahlakı korumaya yönelik uluslararası bir derneğin temelini atan bir konferans toplanır. Frengi sömürgelerde yayılmaktadır; *le Père Peinard** (alıntı A. Corbin'e aittir) "civilisation" (uygarlaşma) ve "syphilisation" (frengileşme) sözcükleriyle oynar. Birleşik Devletler'de, Amerikalı Flexner 1913 yılında şöyle yazar: "Zührevi hastalığı azaltmayı başaran ilk ulus, hasımları üzerinde gözle görü-

"Rolla hüzünlü bir bakışla süzüyordu / Büyük yatağında uyuyan Marion'u. / Ne olduğunu bilemediğim korkunç ve neredeyse şeytani bir şey / Kemiklerine kadar ürpertiyordu onu. / Pahalıydı Marion / Son kuruşunu harcamıştı / Bunu o da arkadaşları da biliyorlardı, / Ellerini kavuşturmuş and içmişti / Gün ağardığında kimse canlı görmeyecekti kendisini" (A. de Musset, *Rolla*). Bu tablo 1878 sergisine "yakışıksız olduğu" gerekçesiyle alınmamıştı, ama Gervex eserini özel toplantılarda sergilemeye devam etmiş ve resim bütün Paris'in ilgi odağı olmuştu (Henri Gervex, *Rolla*. Paris, Luxembourg Müzesi).

* Kilise ve ordu karşıtı dergi. (ç.n.)

lür bir üstünlük sağlamış olacaktır." Hitler (belki de frengiliydi), evlilik öncesi muayeneyi zorunlu kılan, zührevi hastalık taşıyanlara evliliği yasaklayan ve iğdiş edilmeleri yoluyla kısırlaştırılmaya zorlayan 18 Ekim 1935 tarihli yasayı dayatacaktır. Hoppa genç kızın kimi kez alkolik, çoğunlukla da veremli olduğunu da eklersek, "soysuzlaşma korkusunun" toplulukları neden dehşete düşürdüğü ve ahlaki bir düzene dönme çağrısının "ırkı" korumak için zorunlu olduğu anlaşılır. Frengi korkusu, antibiyotiklerin ortaya çıkışıyla ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bitecektir. Trepenomenalar (frengi mikrobu) ve gonokoklar (belsoğukluğuna neden olan mikrop) yeni düşmanlarına uyum sağlamıştır ama bu karşı saldırı büyük frengi korkusunu yeniden uyandırmamıştır. Geriye iki soru kalır: Kim fuhuş yapar? Müşteri kimdir?

Kim fahişelik yapar?

Fuhuşu ontogenetik (bireyoluşsal) bir etiolojiye (nedenbilim) bağlamak rahatlatıcıydı bir zamanlar. 19. yüzyılın sonunda "uzmanlar" hâlâ doğuştan-fahişe savını desteklerler. Yoksulluğa mahkûm kadınlar var ise de bütün yoksul kadınlar fahişelik yapmaz gerekçesiyle bir toplumsallıktan doğuş varsayımı bir kenara itilir. 1911 yılında, ahlak zabıtası doktoru olan Dr. O. Simonot, "kendini satan" 2000 kadın üzerinde araştırma yapar ve "fahişeliğin organik ve patolojik bir hastalık olduğu" sonucuna varır; hastalığı "dölle gelen delilik" olarak adlandırır, çünkü –ona göre– hastalık kalıtımsaldır, "kalıt olarak alınan plazma kimyasal ve biyolojik bir değişim" geçirmiştir. Bu, o basit "Müşteri kim?" sorusunda özetlediği talep sorununu ortaya atma cesaretini göstermiş olan Adalet Bakanlığı İstatistik Dairesi eski yöneticisi, Collège de France'ta ders veren Profesör G. Tarde'ın –o dönemde– skandal yaratan savlarının yanlış olduğunu söylemek anlamına geliyordu. Kendi dönemine göre (Tarde 1904'te ölmüştür) büyük bir cesaretle, erotizme yer vermeyen ve karı-koca arasındaki cinsellikte zevk almayı yasaklamış olan Hıristiyan bir toplumda tatminsiz kocanın (büyük çoğunluğu karısını asla çıplak görmemiştir) yosmalara başvurmasının normal olduğunu ileri sürer. Dahası, "yeni bir evlilik ve aile düşüncesini doğuracak olan cinsel hazzın yararlı ve estetik değeri ile bunun bireysel ve toplumsal işlevini"[37] tanıyacak yeni bir etiğe doğru yönelindiğini duyurur. Hizmetçiler, tezgâhtar bayanlar, içecek satan yerlerde çalışan kızlar, evde terzilik yapanlar, mürebbiyeler, piyano öğretmenleri, özel öğretmenler vb., tam bir profesyonel olmaksızın, "burjuvaya" –ve bu çoğunlukla onun evinde

olur– faziletli karısının bilmediği erotik oyunlar sunar. Orta ve küçük burjuvaziden gelen, tüketim toplumu diye adlandırdığımız şeyin doğumunu muştulayan bu mağazalarda satışa sunulan eşyaların büyüsüne kapılmış kadınların geçici, önemsiz fuhuşunu da buna ekleyelim. Yoksulluk, erken yaşta tecavüze uğrama, hatta yalnızca alım gücünün yetersizliği, "genetik bir anomalinin" ya da "histerik bir doğanın" söz konusu edilmesine gerek kalmaksızın, "yarı zamanlı" bu fuhuşun nedenlerini açıklamaya yeter.

Müşteri kimdir?

İyi de müşteri kimdir? Bir satış yerine, eksik bir rahatlama aramaya gelen göçmen bekârın gerekçesi ayan beyandır. Ama öğle yemeği vakti BMW'sine Foch Bulvarı'ndan bir fahişe atan kırk yaşında mevki sahibi biri için durum böyle midir? *Simon Raporu*, fahişeleri –ve onların pezevenklerini– yaşatanların "tesadüfi" müşteriler olduğunu aktarır bize. Peki ama kimdir bunlar? Bilmiyoruz. Karılarının (ya da metreslerinin) reddettikleri bazı inceliklere aç olan erkekler mi? Röngenci, fetişist ya da sado-mazoşist arzularına böylece kavuşan küçük çekingen sapkınlar mı? Paraları kapıları açtığı için, yatılabilecek tek kadının fahişe olduğunu düşünen utangaçlar mı? İlişkinin saklılığında kendilerini güvende hisseden gizli psikopatlar mı? Öteki müşterilerin cinselliği üzerine fantazi kuran zararsız eşcinseller mi? Koyu Katolik olup bununla birlikte günahkâr olan, karılarını zararlı bir orgazm alışkanlığından uzak tutmak isteyen, cinselliği duygusallıktan ayıran erkekler mi? Para almadan yatan bir partnerin bunu dile döküp kendisini başkalarıyla karşılaştırması riskini savuşturmak isteyen kompleksli bir adam mı? Parayla her şeyi elde edebildiğini bir kez daha kendisine kanıtlamak isteyen zengin bir adam mı? Yoksa "hepsi mi", ya da en azından neredeyse bunların kusursuz benzerleri mi? Zaman zaman kural dışına çıkmak isteyen aşırı toplumsallaşmış kişiler mi? Bütün bunlar varsayımdan başka bir şey değildir. Geriye kesin olan tek bir şey ve bir rahatlama olgusu kalır. Kesin olan nedir? Sözde "cinsel özgürleşme" pornografik dergileri ve filmleri çoğaltmaktan başka bir şey yapmamıştır, ayrıca fuhuşun müşteri sıkıntısı çektiği duyulmamıştır. Bu anlamda cinsellik –açlığın tersine– tatminsizliğin alanı olarak kalır. Yatışma mı? Bunu bize seksologlar söyler: Masters ve Johnson "para karşılığı cinsel ilişkiye giren kadınların tedavi edici özelliklerinden" dem vururlar, tıbbın denetimi altında kimi bireylerin cinsel sorunlarını önlemeye ya da gidermeye yarayabilecek olan fuhuşun "bilimsel rehabilitasyonundan" yanadırlar.

Aşkın eşleri birbirine ve çocuklarına ayrılmaz biçimde bağladığı çekirdek aile içerisinde toplumsallaşmış olan cinsellik, Michel Foucault'nun bu sözcüğe yüklediği anlamda bir "uygulamadır". Yani bir toplumsal durumun ürünüdür, toplum değiştikçe cinsellik de değişim gösterir. İdeal bir pratiktir tabii ki, çünkü aşklar ve dostluklar ölür (ya da ölebilir). Geçici olanın bu bilincine varış –ya da bunun itiraf edilmesi– 1920'li yıllardan bu yana özel hayattaki en büyük yeniliklerden bir tanesidir. Önceleri, toplumsal kodların ağırlığı ve buradan gelen tabular, bunun düşünülmesini ya da söze dökülerek tartışılmasını yasaklıyordu, Fourier gibi birkaç "orijinal adam" hariç. Kuşkusuz, evlilik borcunu ödemesi koşuluyla metresiyle (sürekli ilişki ya da bir fahişe olabilir) birlikte olmaktan zevk duyan kocadan kaynaklandığında araya mesafe girmesine tahammül gösteriliyordu. Yaşam süresinin uzaması –dolayısıyla toplu yaşam süresinin uzaması– ve "cinsel özgürlük" *doruk noktasının* sonsuza kadar sürmediğini, eş değiştirmenin içgüdüsel cinselliği dışa vurduğunu, tekeşliliğin her zaman varolmamış bir ilişki sistemi olduğunu, her yerde zorunlu kılınmadığını, kısacası tarihsel olarak konumlandırıldığını göstermiştir.

Sadık kadın ile şıpsevdi koca, kusursuz kadın ile zinacı koca: bu tür beraberlikler geçmişte kalır. Batı toplumu –Ovidius bunu zaten söylemiş, Grek-Latin mitolojisi sayısız örneğini vermişti– kadınların cinsel gizilgüçlülüğünü yeniden keşfeder. Sayısız kültür sistemi farklı yollardan bunu törpüler: zorlama evlilik, kadınların kapatılması, kadın sünneti, infibülasyon* vb. Fransız burjuvazisinde bakire olma zorunluluğunun başlıca amacı ölçüştürmeyi önlemekti. Gerdek gecesi kadın için çoğunlukla bir tecavüz ânı gibi yaşanırdı, daha sonraki ilişkiler bir "angarya" değilse de bir "ödev" olarak görülürdü. Peki cinsel açıdan "özgürleşen" kadın elli yıl boyunca aynı adamla yetinebilecek midir? Hoşnutsuz, bıkkın ya da tiksinmiş olduğunda, "başkasına bakma" isteği duymayacak mıdır? Seksologlar erkeklerin kaygısını ve kadınların suçluluk duygusunu giderme görevini üstlenirler: toplumsal düzenin zorunluklarını ve cinselliğin gereklerini en iyi biçimde uzlaştıracak olanın "esnek bir tekeşlilik" ol-

Doğurganlık ve sütle ilintili olan göğüsler, anneliğin, yumuşaklığın, güvenliğin simgesidir. Aynı zamanda sarılmaya davetin simgesidir: 17. yüzyılda Kibarlar bunlara "küçük aşk yastıkları" diyorlardı; erotik dergiler "mankenlerin" erkeksiliklerine hiç uymayanlarını sergiler. Modern reklamın dayanağı olan incecik hatlar resimde her zaman varolmuştur. Yaşlı Cranach'ın katı Protestan hamilerinin zevki için dizi halinde yaptıklarından bir tanesi olan bu Venüs gibi. Ama yüzündeki sert bakış ve hafif gülümseme bu bedenin kendisini annelik için değil zevk için sunduğunu düşündürtüyor (Lukas Cranach, *Venüs'e Yakınan Kupid* Londra, National Galery).

* Genç kızların bekâretini korumak amacıyla, vulvanın yalnızca idrar yapmaya ve âdet görmeye olanak tanıyacak bir boşluk bırakılarak dikilmesi. (ç.n.)

duğunu düşünürler (yaşam boyu bir ya da birden çok istikrarlı ilişki, artı geçici ilişkiler, "maceralar"). Çünkü toplumsal denetim, "evlilik borcunun" yerine "orgazm zorunluluğuna" dönüşen "orgazm hakkını" koyarak yeniden devreye girer.

Tekcinsiyetliliğe doğru mu?

Philippe Ariès bugünün en büyük özelliğinin tekcinsiyetli bir toplumun ortaya çıkışı olduğunu düşünüyor: "Roller karşılıklı değiştirilebilir, anne ve babanın rolleri aynı zamanda cinsel partnerlerin de rolleri. Garip olan şey ise tek modelin *erkek* olması. Genç kadın silueti erkeğinkine yaklaştı. Kadın 16. yüzyıldan 19. yüzyıla dek ressamların beğendiği yuvarlak çizgileri kaybetti." Geçerliliğini koruyan bir iddia. Peki gerçek mi? Ya da görünüşün gerçeği mi? Kuşkusuz eski zamanlarda panayır alanları tekcinsiyete özgüydü: Viktorya dönemindeki pub'lar ve kulüpler kadınlara yasaktı; erkeklerin toplandıkları Fransız meyhanelerinde ender görülen kadınlar "kötü yola düşmüşlerdi"; köylerdeki ortak çamaşırhaneler, üstelik burada alıp verilebilecek sırlar konusunda kaygı duyan erkeklere yasaktı. Bu ayrımcılık bugün eskimiştir. Erkeklere özgü olan revaçta mesleklerin ve yüksek okulların kapıları yavaş yavaş kadınlara açılmaya başlar. Bunun tersine, günümüzde erkek geleneksel olarak kadınlara ait görülen evrene girer: erkek, kadın hastalıkları ve doğum uzmanı ebe kadının yerini alır, koca da doğuma girip tanık olur, bebeğin altını değiştirip bağlar, yemek yapar, bulaşık yıkar vb. Giysi de genellikle aynıdır (kot pantolon), "Dim" görünüş (erkeğin sonsuz "egemenliğinin" yeni bir dışa vurumudur) kadınsı çizgilerin erkeksi çizgilere uydurulmasını dile getirir. Erken gelen cinsellik, sınırları ortadan kaldırma eğilimindedir: genç kızlar evlenene kadar bakire kalmak zorunda olduklarından üstü örtülü cinsel fantazilerini birbirlerine açıyorlardı. Oğlanlarsa cinselliklerini fahişelerle yaşıyorlardı, "geneleve" toplu halde gidiyorlar, cinsel yolla kaptıkları hastalıkların tedavisi için birbirlerine tavsiyede bulunuyorlardı. Bugün ise, genç çiftler belsoğukluğunu tedavi ettirmek için el ele tutuşup hastaneye birlikte giderler. "Fransızlar ve şimdiki zamanın değerleri" konulu Girard-Stoetzel'in araştırması, "iki cinsiyet arasında çok yüksek bir uyum olduğunu" ortaya koyuyor. Eğer kadınlar erkeklerden daha dindar, daha inançlı ve muhafazakâr iseler bu far-

kın, bu iki araştırmacıya göre, kadınların yaş grubuna dayandırılması gerekmektedir: 80'li yaşlardaki erkekler (ama sayıları azdır) aynı yaş grubundaki kadınlardan daha beceriklidir. Genç kızların ve genç kadınların erkek arkadaşları, sevgilileri ya da kocalarıyla aynı –argo, "kaba" hatta müstehcen– sözcükleri seve seve kullandıkları, baştan çıkarma stratejilerinde –bugün buna götürme deniyor– açıkça inisiyatifi ele aldıkları; artık reklamların erkeği kadın kadar şeyleştirdiği de ileri sürülebilir. Yine de tekcinsiyetliliğe doğru gidiş geri döndürülemez midir?

Sodom ve Gomorra'nın bir yerinde Proust, insanlığın iki cinsiyetin mutlak ayrımında yattığını, kadın ve erkeklerin ancak kesinlikle ayrı düşen yollar izleyebileceklerini söyler. Daha yakından bakıldığında kadın ve erkek rolleri her zaman geleneğin buyurduğu normlara göre dağılmış görünür. Siyasi ya da ekonomik (öyle olduğu kabul edilen) karar mercilerinde kaç kadın bulunur? Fransa'da devlet başkanı, başbakanlık, savunma bakanlığı, içişleri bakanlığı ya da dışişleri bakanlığı yapmış bir kadın görülmüş müdür? Gençlik çetelerinde "reisler" her zaman –ya da neredeyse her zaman– oğlan değil midir? Erkeklere yönelik *Lui*, *Penthouse* ve diğer erotik ya da pornografik dergiler iyice incelendiğinde androjin modelin erkeklerin düşlemine kesinlikle uymadığı görülür, çünkü buradaki modeller, Cranach'ta ya da Dim reklamında görülenden çok Rubens'te görülenlere yakın ölçülerdeki göğüslerini kibarca teşhir ederler. Erkeklerin –az da olsa görülebilir olan– hilesi her zaman "kültüre" ait olanı "doğaya" vermek olmuştur. Kadınların ve feminizmin bu nedenselliği tersine çeviren karşı taarruzu kesin –ya da henüz kesin olmayan– bir zafer kazanmamıştır. Kuşkusuz görünüm (giysiler) ve hatta istatistikler (alışıldık biçimde erkeklere özgü görülen sosyoprofesyonel kategorilere kadınların girişine bakın) kadınların önlenemez yükselişine ve (parasal, toplumsal, kültürel vb.) gelirlerin paylaşımından giderek daha çok yararlanmalarına tanıklık ediyor görünür; ama maskelerle yüzleri, aldatıcı olanla gerçeği birbirine karıştırmamak gerekiyor.

Şu son on yıllık dönemlerde, pek bilinmeyen, yaşanması ve sürdürülmesi güç bir duygu olan, belki de en küçüğünün bile geçmişe tanıklık etmekle kalmadığı birçok nedenden ötürü o "ötekini" dışlamaya meyilli şu "çift" kültüyle yok olan dostluğun kaybolup kaybolmadığı sorgulanabilir. Philippe Ariès şöyle yazar: "Günümüzde duygusallık ailenin elindedir.

Eskiden onun tekelinde değildi. Bu nedenden ötürü dostluk önemli bir rol oynardı. İnsanları birbirine bağlayan duygu, en geniş anlamında bile dostluğun da ötesine gidiyordu. Bugün yerini kontratların aldığı sayısız hizmet ilişkisini besliyordu. Toplumsal yaşam aynı zamanda kişisel ilişkiler, karşılıklı bağımlılık, himaye, yardımlaşmayla düzenlenmişti. Hizmet ilişkileri, iş ilişkileri dostluktan ya da karşılıklı güvenden sömürüye ve gareze kadar götüren insan insana ilişkilerdi." Daha önce de gördük, aşk, evliliğin başarı koşuluna dönüşür. Âşık eşler "iletişim kurmak" zorundadırlar. Arzu fırtınaları dindiğinde bir tür dostluk kurulmaktadır. Bu, iki vitesli evliliktir... ya da boşanılır. Aile ilişkileri, kuşaklar arasında bile giderek daha yakın olur. Bütün anketler ebeveynlerin ve çocukların hiçbir zaman bu kadar yakınlaşmadıklarını, özellikle annenin tercih edilen sırdaş olduğunu ortaya koyar. Dünün toplumunda, statülerin, işlerin ve işlevlerin ayrıştırılması yalnızca cinsiyetler arasında değil, çocuklar ve ebeveynler arasında da çok belirgindi. Kırklı yaşlarındakiler "genç kalmak" durumundadırlar, yani çocuklarıyla aynı sporları yapabilmeli ve onların en iyi "arkadaşı" olmalıdırlar. Fransızcada "arkadaş" ("copain") etimolojik olarak "ekmeğini" ("pain") paylaşandır. 1960'lı yılların yeni dalgası bunu böyle kavrar. Günümüzde bu sütü emilen de olabilir. Anneyle ya da babayla dostluk insanı eşine bağlayan dostluğa eklenir. Kadınlar arasındaki kariyer çekişmeleri baştan çıkarma stratejileriyle birleşir mi? Herhalde kendilerini rahatlatmak ve bu nifaktan yararlanmak için erkekler öyle olduğunu ileri sürerler. Ama kadınlar arasında, erkeklerin kaba hilelerinin kendilerine reva gördüğü bayağılıkların üstesinden gelerek, gelecekte savaşçının dinlencesi olmaktan çıkıp efendilerine dönüşmelerini sağlayacak olan nihai paktın oluşması ihtimal dışı değildir.

Notlar

1 Y. Verdier, *a.g.e.*, s. 19.
2 G. Groddeck, *Le Livre du ça*, Paris, Gallimard, 1973, s. 120.
3 Ph. Perrot, *Le Travail des apparences*, Paris, Éd. du Seuil, 1984.
4 V. Nahoum, "La belle femme ou le stade du miroir en histoire", *Communications*, sayı 31, 1979, s. 22-32.
5 P. Bourdieu, "Remarques provisoires sur la perception sociale du corps", *Actes de la recherche en science sociale*, sayı 14, Nisan 1977.
6 M. Douglas, "Les structures du culinaire", *Communications*, sayı 31, 1979, s. 189-210.

7 Y. Verdier, *a.g.e.*, s. 322.

8 C. Fischler, "Gastro-nomie et gastro-anomie. Sagesse du corps et crise bioculturelle de l'alimentation moderne", *Communications*, sayı 31, 1979, s. 189-210.

9 C. ve Ch. Grignon, "Styles d'alimentation et goûts populaire", *Revue française de sociologie* dergisinin özel sayısı, Ekim-Aralık 1980, s. 531-569.

10 G. Petitjean, "Des cocktails dangereux", *Le Nouvel Observateur*, 13 Ağustos 1973.

11 F. Muel-Dreyfus, "Le fantôme du médecin de famille", *Actes de la recherche en sciences sociales*, sayı 54, Eylül 1984, s. 70-71.

12 M. Bariety ve Ch. Coury, *Histoire de la médecine*, Paris, Fayard, 1963.

13 G. Vincent, *Les Jeux français. Essai sur la société moderne*, Paris, Fayard, 1978, s. 82-100.

14 P. Paillat, "La viellesse", *Encyclopedia Universalis*, 1985, s. 32-36.

15 E. Andréani, *Indicateurs sociaux pour la population âgée. Documents d'information et de gestion. Gérontologie*, Eylül-Kasım 1974.

16 P. Paillat, *a.g.e.*, s. 33.

17 En son istatistik verileri *Données sociales*'de toplanmıştır, éd. 1984, INSEE, 1985, s. 348-383. Aynı zamanda bakınız G. Desplanques, "L'inégalité sociale devant la mort", *Économie et Statistique*, sayı 162, Ocak 1984, s. 29-50.

18 Ph. Ariès, *Essai sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Paris, Éd. du Seuil, 1975. Ve aynı yazardan, "La mort inversée, le changement des attitudes devant la mort dans les sociétés occidentales", *Archives européennes de sociologie*, 1967, cilt VIII, s. 169-195.

19 J.-C. Chamboredon, "La restauration de la mort, objets scientifiques et fantasmes sociaux", *Actes de la recherche en sciences sociales*, sayı 2/3, Haziran 1976.

20 C. Herzlich, "Le travail de la mort", *Annales ESC*, Ocak-Şubat 1976, s. 197-217, bilgilerimizin bir bölümünü bu makaleden alıntıladık.

21 J.-C. Sournia, *Mythologie de la médecine moderne*, Paris, PUF, 1969, s. 106.

22 D. Pouillard, "Le droit de vivre sa mort", *Encyclopedia Universalis*, 1979, s. 162-164. Buradaki bilgilerin bir bölümü de bu makaleden toplanmıştır.

23 P. Guiraud, *Dictionnaire historique, stylistique, rhétorique, étymologique de la littérature érotique*, Paris, Payot, 1978.

24 K. Dekhli, "Civilité du sexe moderne", *La Chose Sexuelle, Nouvelle Revue de psychanalyse*, sayı 29, 1983. Cinsellikten söz ediliyorsa da bunun ender olarak ciddiyetle yapıldığını ekleyelim: sayısız anket yapılmış ama neredeyse hepsi hafife alınarak gerçekleştirilmiştir. Bir istisna maalesef şimdiden eskimiştir: *P. Simon Raporu Denilen, Fransızların Cinsel Davranışlarına İlişkin Rapor*, R. Julliard-P. Charron, 1972. IFOP'a bağlı 173 anketçi tarafından (biri sözlü, biri yazılı) iki soru dizini 20 Haziran-25 Eylül 1970 tarihleri arasında 2.625 kişiye yöneltilmiş. Özel eğitilen her anketçi her soru dizinine ek olarak bir "gözlem kâğıdı" kaleme alır ve araştırmalarının sonucunda bir "anket raporu" ekler.

25 Bilgilerimizin önemli bölümünü, J.-L. Flandrin'in çalışmalarından alıntıladık, kendisi bu çalışmaların kusursuz bir özetini "La vie sexuelle des gens mariés dans l'ancienne société: de la doctrine de l'Église à la réalité des comportements"da verir, *Communications*, sayı 35, 1982, s. 102-113.

26 A. Béjin, "Crépuscules des psychanalystes et matin des sexologues", yine aynı yazardan, "Le pouvoir des sexologues et la démocratie sexuelle", *Communications*, sayı 35, 1982, s. 159-171, 178-191.

27 Alıntılayan K. Dekhli "Modern Cinselliğin İnceliği", *a.g.e.*, s. 112. Yazar şu soruyu sorar: "Telefonda mastürbasyon yaptığını söyleyen bir adama ne cevap vermeli?"

28 R. Stoller, "L'excitation sexuelle et ses secrets", *Nouvelle Revue de psychanalyse*, sayı 14, 1976, s. 159-182.

29 N. Friday, *My Secret Garden*, New York, 1973.

30 J. Baudrillard, *Traverses*, sayı 29, 1983, s. 2-15.

31 K. Dekhli, *a.g.e.*, s. 120.

32 M. Pollak, "L'homosexualité masculine ou le bonheur dans le ghetto?", *Communications*, sayı 35, 1982, s. 37-53.

33 *Coming out* deyimi belirsizdir. M. Pollak bunu "eyleme geçme" diye çevirir. Bize göre daha çok artık duyurulan bir eşcinselliğin tanınması, itiraf edilmesi, kısacası sırrın ortadan kalkması anlamına gelir. İlk eşcinsel ilişkiyle, bunun itiraf edilmesinin aynı zamanda gerçekleşmesi bize pek gerçekçi görünmüyor.

34 *Recueil Dalloz-Sirey*, 1984, s. 165-168.

35 *Gazette du Palais*, 6-8 Kasım 1983, s. 5-12.

36 A. Corbin, *Les Filles de noce. Misère sexuelle et Prostitution aux XIXe et XXe siècles*, Paris, Aubier-Montaigne, 1978.

37 *A.g.e.*, s. 450.

FESTIVAL
POUR LA PAIX
Paris 15 Juin 1986
LA FORCE DE LA GAUCHE
C'EST TOI
NON
A L'INSECURITE
NUCLEAIRE
CIVIL
ET MILITAIRE
PSU
V·A·G
LA GOUTTE D'OR

3.
Kültürel farklılıklar

Gérard Vincent

Perrine Simon-Nahum

Rémi Leveau

Dominique Schnapper

Katolikler: Düşsellik ve günah

"Sadaka verdiğinde, ikiyüzlülerin insanlar onları övsün diye sinagoglarda ve sokaklarda yaptıkları gibi borazanla duyurma. Size söylüyorum, aslında onlar ödüllerini alırlar. Ama sadaka verdiğinde, sadakanın *gizli* kalması için, sol elin sağ elinin ne yaptığını bilmesin; ve *gizli* yerde seni gören Baban onu sana iade edecektir [...]. Dua ettiğinde, odana gir, kapıyı kapa ve orada *gizli* yerde olan Baban'a dua et; ve *gizli* yerde seni gören Baban sana bunun karşılığını verecektir [...]. Oruç tuttuğunda, oruç tuttuğunu insanlara değil orada *gizli* yerde bulunan Baban'a göstermek için başına koku sür ve yüzünü yıka [...]."

Matta, 6

Hiçbir sırrı açığa çıkarmayan birkaç rakama dair

Din toplumbilimi bizlere bir yığın bilgi veren saygın bir disiplindir. Bu bilgiler –tam olarak– bizim konumuz olan sır sorunsalı alanına girmez. Ne var ki, Katoliklerin özel hayatı üzerine kısaca söylemek istediklerimize (onların düş dünyası ve suçluluk duygusuyla sınırlı kalarak) bir çerçeve çizmek doğrultusunda birkaç rakam sunmak, okurun bu inanışın tarihini değilse de uygulamalarını anlamasını sağlayacak. Fransız papazlarının sayısı 1913'te 59.000, 1965'te 41.000, 1985'te 28.000'dir (yarısından fazlası kırk yaşın üzerindedir). Bu sayının 2000 yılında 16.000 olacağı tahmin edilmektedir. Louis-Harris Enstitüsü tarafından 1985 yılında yapılan bir araştırma Katolik Kilisesi'nin Fransız toplumundaki yerini belirlemeyi sağlar.[1] 19.000 adet soru gönderilmiş, 1.700 yanıt elde edilmiş, 609 Katolik papazla görüşülmüştür. Yoksul olsalar da (ortalama aylık gelirleri 3.600 franktır), papazların % 82'si yeterli maddi geliri olduğunu söyler ("Bu bize yoksulluktan söz etme hakkı veriyor"). % 63'ü bir papazın mesleki bir etkinlikte bulunmasını "normal" karşılar. Yarısı yalnız yaşar ("Bir Noel günü öğle vakti tek başına yenilen bir kutu sardalyanın berbat bir yalnızlık tadı vardır"). Siyasal görüşlerinde farklılıklar olduğu bir gerçektir 1986 yılında oy

Sayfa 418: Kültürlerarası sorunlar özellikle Afrika'dan gelen ve Müslüman olanlar için ortaya çıkar. Yalnızca "Fransız kültürüyle" olan ilişkiler değil (kültür sözcüğü burada etnolojik anlamda, yani bir insanın, bir halk gibi, varoluşunun getirdiği sorulara verdiği yanıtların bütünü anlamında kullanılmıştır), her göçmen topluluğunun kendine özgü kültürüyle karşı karşıya gelenlerin ilişkileri söz konusudur. Çocuklar okulda Fransızca öğrenirler; evlerinde başka bir dil konuşurlar. *Fırtına*'da Shakespeare Kaliban'a şunları söyletir: "Beni okşadın, beni eğittin ve ben seni severdim. Şimdiyse beni bir kayalığın köşesine attın [...]. Bana konuşmayı öğrettin ve bundan sağladığım bütün yarar sövüp saymak. Bana dilini öğrettiğin için kızıl veba alsın seni."

Kutsal ayinler (sakrament) ancak 12. yüzyılda, simgesel bir sayı olan yediye indirilir: vaftiz, vaftiz pekiştirme duası, İsa'nın bedenini ve kanını şarap ve ekmekle kutsama ayini (komünyon), günah çıkarma ayini, kutsal yağ ayini, nikâh kıyma, yol (*ordre*). Otuzlar Konsili (1545-1563) bu yedi sayısına dogmatik bir değer yükler. Latince *ordinatio* "düzene sokma eylemi" anlamına gelir. "Ordre" (düzen, yol, tarikat –ç.n) bu durumda çifte anlam taşır. Kutsama ve Kilise hiyerarşisine kabul. (Paris Notre-Dame Kilisesi'nde papazlığa kabul töreni, Haziran 1985).

verme eğilimindeki dağılım şöyledir: UDF (Fransız Demokrasisi İçin Birlik): % 36; PS (Sosyalit Parti) % 18; RPR (Cumhuriyet İçin Birlik): % 10; PC (Komünist Parti) % 2; Ulusal Cephe % 1. Muhafazakârlar "bugünün toplumunun yoldan çıktığını, yozlaştığını, çürüdüğünü" dile getirirler. 1980 yılında Fransa'da, 334.300 resmi nikâha karşılık 215.700 dini nikâh kıyılır (bu oran 1974'te % 79'a % 64,5'tir). Yedi kutsal ayin arasından günah çıkarma en büyük düşüşü yaşar: 1952 yılında Katolik olduklarını söyleyen Fransızların % 37'si asla günah çıkarmaz; bu oran 1974'te % 54'e çıkar.

Dönemin Değerleri başlıklı geniş kapsamlı araştırmada, 16 Mart ile 30 Nisan 1981 tarihleri arasında kendilerine soru yöneltilen 1.199 Fransızı göz önüne alarak aşağıdaki saptamaları sunabiliriz.[2] Fransızların % 26'sı hiçbir dine bağlı olmadıklarını söyler. Katoliklerin % 10'u ayine haftada bir gider. Fransızların % 62'si Tanrı'ya, % 46'sı ruhun gerçekliğine inanır, % 42'si günahın gerçek olduğundan kuşku duyar, % 35'i (kendilerine Katolik diyenlerin % 50'si gibi) ölümden sonra bir yaşam olduğuna, % 22'si reenkarnasyona, % 27'si cennete, % 15'i cehenneme (inanmayanların oranı % 70'tir), % 17'si şeytana inanır. Gelecekte dinin yeri % 40 oranında azalacak ve % 35'lik bir oranda kalacaktır. Fransızların % 37'si dinin kendilerine "güç ve rahatlama" duygusu hissettirdiğini söyler, yalnızca % 10'u "kesin kanıya varmış ateist" olduğunu ileri sürer. Anketi hazırlayanlar dini etiğin laikleşmesi üzerinde dururlar: Fransızların % 11'i çocuklara dinin öğretilmesi gerektiğini düşünüyorsa da % 76'sı onlara dürüstlüğün öğretilmesini ister. % 21'i için iyi ile kötü arasında ayrım "her zaman açık değildir" ve % 43'ü "sıkça ya da bazen pişmanlık duyar". Kuralların ihlaline gelince, % 28'i "suçlunun bunu ödemesi"ni ister ama % 39'u önlem almaya ve yeniden eğitmeye öncelik tanır. % 27'sine göre "her kişi eksiksiz ve sınırlamasız bir cinsel yaşam olanağına sahip olmalıdır"; % 29'luk bir orana göre ise "evlilik eskimiş bir kurumdur", ama Fransızların % 42'si aile başına üç çocuk düşmesinin "ideal" olduğunu düşünür. Bir tek dindar Katolik aileler bunu hayata geçirir; bu ailelerde boşanma istisnai bir durumdur ve kadınlar ailelerin ortalaması alındığında daha az aktiftirler. A. Girard'la J. Stoetzel'in çıkardıkları sonuçlar şöyle özetlenebilir: Fransızların bilincinde materyalizm egemen değildir; bütün büyük dinler "temel doğrular ve anlamlar" içerebilen dinler olarak görülür; Fransızlar kendi uygarlıklarını "üstün ve evrensel bir mesajın taşıyıcısı" olarak görmezler, hoşgörülü ve anlayışlıdırlar.

Mayenne'in küçük bir köyünde mütevazı bir kermes. 1963 yılındayız. Yaşlı bir köylü çift papazın sözlerini saygıyla dinliyor. Koyu giysilere bürünmüş bu üç insan ölmekte olan bir kilisenin canlı göstergeleri mi? Yoksa bugün için bayramlıklarını giymiş olan beyaz çoraplı oğlan çocuğu nöbeti mi devralacak?

"...iç sevince benzer neredeyse algılanamaz olan bir ürperti, hiçbir şeyin bastıramayacağı öylesine derin bir sevinç ki, fırtınaların altındaki derin sular gibi" (Bernanos, *Bir Köy Papazının Günlüğü*). (Ars, 1986: Papa'yı ziyarete gelmiş papaz okulu öğrencisi.)

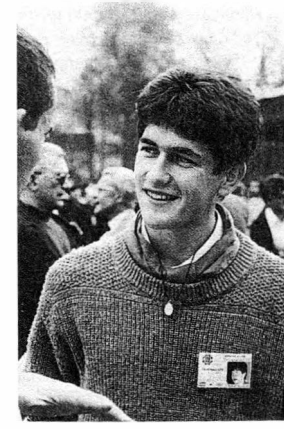

"Yabancılaştırma" tiyatrosu da denilen Brecht tiyatrosundan farklı olarak ortaçağ tiyatrosu –gizem oyunlarıyla sınırlı kalır– cemaat tiyatrosuydu. Günler boyunca İsa'nın Çilesi (ya da herhangi bir ermişin yaşamını konu alan oyun) halk tarafından yeniden canlandırılırdı: oyuncular ve izleyiciler arasında bir ayrım yoktu. 1437'de, Metz'de bir *Çile* temsili sırasında İsa'yı oynayan papaz az kalsın çarmıhta can veriyordu ve Yahuda'yı oynayanın boynundaki ip son anda çözüldü. Bir vakanüvis 1547 yılında Valenciennes'de "beş ekmeğin bölünüp, binden fazla insana dağıtıldığını" aktarır. Gösterinin bir pogromla (Yahudi kıyımı) bittiği de olurdu. Tehdit altında olduklarını bilen Yahudiler gettolarında barikatlar kurarlardı. Nevers Katedrali'nde 1985 Kasımında, Peder Guy de Fatto gizem oyunları geleneğini yeniden canlandırmak eğiliminde (yukarıda). Mikrofonla gelen teknik desteğe rağmen bu mümkün mü acaba?

Protestanlığa toplumbilimsel bir yaklaşım Katoliklikle olan benzerlikleri su yüzüne çıkarır.[3] Fransızların % 4,2'si "Protestanlığa yakın olduklarını" beyan eder, bu 1.800.000 birey demektir: 800.000'i "mümindir", bunların 400.000'i Kalvin'ci Fransa Reform Kilisesi'ne, 280.000'i Luther'ci Augsbourg Confession Kilisesi'ne (Alsace ve Montbéliard bölgesi), geri kalanı çeşitli Protestan kiliselere (vaftizci, Pentekost [üyelerinin Kutsal Ruh'un alametlerinin modern çağda da gözle görülebilir olduğuna inandığı kilise] vb.) bağlıdır. "Müminlerin" sayısı bir yüzyıldır değişmemiştir, bunun üzerine Protestan papazı André Dumas şu satırları kaleme alır: "Bu sayının korunması toplumsal açıdan bir yıpranmayı temsil eder, nedeni Protestanlığın kırsal kesimdeki kaynaklarının azalması, İkinci Dünya Savaşı sonunda çeşitli gençlik ve yetişkin hareketlerinin dağılması ve inancın artık ailelerin çocuk, gelenek ve istek konusunda üretken olduğu dönemlerdeki kadar düzenli bir biçimde aktarılmıyor olmasıdır." Bu "müminler" erkeklerden ziyade kadınlar (% 43'e % 57), gençlerden ziyade yaşlılardır (% 39'u 50 yaş ve üzerindedir, yalnızca % 13'ü 13-24 yaş arasındadır). R. Mehl, raporunun son bölümünde şöyle yazar: "Düzenli ibadet uygulamasının tam ortalaması nispeten düşük görünür (% 15), Protestanlıkta ise, Katoliklerin haftalık ayininde görülen son katılım oranına göre biraz daha yüksektir." Az da olsa rahatlatıcı olan bu

görüşe papaz André Dumas'nın şu karmaşık düşüncesi de eklenebilir: "Fransa'daki tarihsel Protestanlık, kuşkusuz iz bırakıcı özellikler doğurmaya elverişlidir, ama bu özellikler ayrı ve birleşik bir halk oluşturma konusunda daha az elverişli görünüyor." Rakamlar konusunu kapatmadan, bu Hıristiyansızlaşmanın (ya da en azından Kilise'nin sayısal önemiyle ölçülen görünüşünün) Fransızlara özgü bir olgu olmadığını anımsatalım. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1965-1975 yılları arasında papaz okulu öğrencisi sayısı 49.000'den 17.000'e inmiştir, rahibelerin sayısı % 25, keşişlerin sayısı % 30 oranında azalmıştır, bu arada 45.000 rahibe ve 10.000 papaz görevlerini bırakır ve çoğunlukla Kilise'den kopar.

Bu istatistikler ibadetlerin büyük ölçüde azaldığını kaydeder ve bir Hıristiyanın dinini nasıl "özel" bir yoldan yaşadığı konusunda hiçbir bilgi vermez bize. Bugünün "inanan"ı dünküyle aynı değildir. Sayısal olarak sınırı daralmış olan Kilise, derinlemesine değişmiştir. Eski Rejim döneminde papaz ya da rahibe olmak kimi ailelerin en küçük çocukları için toplumsal açıdan önceden biçilen bir yazgıydı. Artık bu bir seçimdir, bir direniş seçimi... ve bir yaşam biçimi. Kilise'nin cemaati ya da daha geniş anlamda dini söylemin cemaati, dinin gereklerini yerine getirenlerin sayısıyla ölçülemez. Bir sürü rakamla dolu ama içi boş olan bu istatistikler karşısında bütün varsayımlar anlaşılabilirdir; hatta şu varsayım bile: yeniden dine dönmeyle ibadetin bir kenara bırakılması aynı anda gerçekleşebilir.

Hıristiyan düşselliği

Dünya üzerinde gerçekleştirdiğimiz her şey fâni (bizi bekleyen ebediyetle karşılaştırıldığında dünya üzerindeki üç günlük ömrümüz nedir ki?) ve belirleyicidir (selametimiz ya da gazaba uğramamız özgürlüğümüzü kullanma biçimimize bağlıdır). Bugün hangi Katolik bu ürkütücü takıntıya kapılır? Kim hâlâ yaşamının her anının –bir dakikasının, bir saniyesinin– öte dünyada sonsuza dek bir cezalandırmaya ya da ödüllendirmeye yol açabildiğine inanır? Şu son on yıllık dönemde Hıristiyan düşselliği cehenneme, arafa, betimlemesi sayısız tablonun izleğini ve titizlikle yapılan tasviri, vaizlerin gözde savını oluşturan cennete ilişkin bu yapılardan sıyrıldı.

Düşlenemez olan ebediyet

Ebediyet? Günümüzde kim bunu düşünmeye kalkışmak için iş ya da televizyon izleme zamanından çalmayı kabul eder?

Oysa, vaizlerin kürsünün tepesinden, ebediyetin ne anlama geldiğini anlatmak için genç zihinleri ânın zevklerinin iğvasından koparmaya çabaladıkları o dönem ("Belle Epoque" dönemi) pek de uzak değildir. Genç Steven'ın, namı diğer James Joyce'un, korku içinde dinlediği Cizvit papazı şöyle konuşur: "Şu ebediyet sözcüğünün korkunç anlamını tasavvur etmeye çalışın. Sık sık deniz kenarındaki kumu gözlemlemişsinizdir. Ne kadar incedir o minicik taneler! Bir çocuğun oynarken aldığı bir avuç kumun bir araya gelmesi için bu minicik taneciklerden ne kadar çok olması gerekir! Şimdi bu kumdan oluşan yerden göklerin en yükseğine ulaşan bir milyon mil yüksekliğinde; ve bütün uzayı kaplayacak kadar bir milyon mil genişliğinde; ve bir milyon mil kalınlığında bir dağı *hayal edin.* Ormandaki yaprakların, devasa okyanustaki su damlalarının, kuşların üzerindeki tüylerin, balıkların üzerindeki pulların, hayvanların üzerindeki kılların, havadaki atomların sayısıyla çarpılmış olan sayısız kum taneciğinden oluşan bu dev kütleyi *hayal edin;* ardından milyon yılda bir, küçük bir kuşun bu dağa doğru geldiğini ve minicik bir kum tanesini gagasıyla alıp götürdüğünü *hayal edin.* Bu kuş bu dağdan otuz santimetre karelik bir bölümü taşıyana dek kaç milyon yıl geçecektir, bütün bir dağı alıp götürmesi için kaç milyon yüzyıl gerekecektir! Öte yandan bu kocaman sürenin sonunda sonsuzluğun tek bir ânının bile akıp gittiği söylenemez. Milyarlarca, trilyonlarca yılın sonunda ebediyet ancak daha başlangıcında olacaktır."[4]

Ya cehennem? J. Bosch ve L. Signorelli'nin bize sundukları cehennem betimlemeleri, bu İrlandalı Cizvitin sadistçe betimlemeleriyle karşılaştırıldığında kartpostal gibi kalır. Fiziksel acıların bir araya toplanmasıdır söz konusu olan: "Cehennemde her işkence, bir diğerine karşı tepki vereceği yerde onu daha da güçlendirir; ayrıca, dış duyulardan daha mükemmel olan iç hassalar da acıyı daha fazla duyar."[5] Alışmak kesinlikle söz konusu değildir, çünkü "cehennemde acıların üstesinden bunlara alışmakla gelinemez. Korkunç bir şiddete sahip olan azaplar sürekli biçimde çeşitlenir, her ceza bir başkasıyla buluştuğunda bir anlamda alevlenir ve daha şiddetli bir hale gelir."[6] Bu fiziksel acılar insanın kendinden iğrenmesine yol açan pişmanlıklara ve vicdan azabına göre daha düşük yoğunluktadır. "Yalayıp yutan alev gölünde, gururlu kral sarayının görkemini anımsayacaktır; bilgin ama kötü olan kişi kendi deney gereçlerini; sanatsal zevklere düşkün olan kişi mermerlerini, tablolarını ve öteki sanat hazinelerini; ağız tadına düşkün olan kişi görkemli şölenlerini anımsayacaktır [...]; cimri altınlarını; hırsız kötü yoldan edinilmiş zen-

"Kutsal yüzün" tasvir edilmesi bütün Katolik ressamlar için bir sorun oldu. En büyükleri İsa'nın yüzünde ilahi olanla insani olanı, ölümle yeniden hayata dönmeyi, aşkın olanla içkin olanı gösterme konusunda başarısız oldular. Bissière'in öğrencisi olan, 1943'te dine dönen (otuz iki yaşında) A. Manessier, izleyeni, formların ve renklerin lirizminden yola çıkarak "kutsal yüzün" gizemini düşlemeye bırakıyor.

ginliklerini; [...] ahlaksızlar ve zinacılar, bayıldıkları ağza bile alınmayan iğrenç zevklerini anımsayacaklardır. Bütün bunlar akıllarına gelecek, kendilerini ve günahlarını korkunç bulacaklardır [...]. İlahi mutluluğu dünyevi alçaklığa, birkaç madeni paraya, fâni mevkilere, bedensel rahatlığa, sinirlerinin bir ürpertisine değiştiklerini düşünerek öfkeden köpüreceklerdir."[7] Oysa Roma, 19. yüzyılın başında, günah çıkaran papazları korkuya dayalı eğitimden ve cehennem azabı takıntısından uzak durmaya teşvik etmiştir. 1828'de papazların "günah çıkaranların gönül kapılarını kapayabilecek sert bir üsluptan" ve "gençliğin, deneyimsizliğin ve belki de bizim geleneksel yönetim anlayışımızın ham meyvesi olan bağnazlıktan" kaçınmaları buyrulur. "Korkunç gerçeklerin resmedilmesindeki" her türlü "abartı" tehlikelidir, oysa "iyi bir karşılama belki de kalplere mutlu bir geri dönüşün tohumunu ekecektir". 19. yüzyılın ortasından başlayarak günah çıkaran papazın seçimi giderek serbestleşir ve Tanrı'nın din adamlarınca "sonsuz" olduğu söylenen iyiliği ve bağışlayıcılığıyla zor bağdaşıyor görünen korkunç cezalarıyla cehenneme duyulan korku azalır. Artık okuma yazma bilen cemaatte istatistiki çekişkiler ortaya çıkar. "Papazı dinlediğimde, asla seçilmişler arasında yerimi alamayacağım derdim ve bu beni kaygılandırırdı. Ne yaparsam yapayım, bunu beceremeyecektim. Dergilerde dünya üzerindeki Katoliklerin sayısını görünce şöyle diyordum kendime: 'Peki o zaman Katolik olmayanların cehennemlik olacağı neredeyse kesin ise ve Katolikler arasında da seçilmişlerin sayısı az ise, cehenneme mahkûm bir sürü günahkâr var demektir bu.' Onlara bu soruyu sormak istiyordum ama cesaret edemedim." Madem ki O bizi kendi suretinden yarattı, günahlarımızdan kısmen sorumlu değil midir? Bakın bazı köylüler nasıl akıl yürütürler: "Bizler, O'nun bizi yarattığı gibiyiz." "Sonuçta Yaradan O'dur." "Eğer cehenneme gideceksem, başkaları da olacaktır." "Tanrı o kadar katı yürekli değildir." "Biz komünist değiliz."[8]

Peki ama cehennem yoksa (ya da yalnızca sıradışı suçlulara ayrılmışsa), neden sıkıcı görevler üstlenmeli ve hoşa giden işlerden yoksun kalmalı? Eğer Napoléon'un fütursuz savı –"bir toplum servet eşitsizliği olmadan varolamaz ve servet eşitsizliğine de ancak dinin, daha sonra öte dünyada paylaşımın başka türlü olacağını ileri sürmesiyle tahammül edilebilir"– "gerçek" dine ters düşüyorsa, neden –tam burada ve tam şimdi– mevki ve mal edinilmesin? Ölümlü dünyadayken öte tarafta semeresini almayı umdukları onurlu ve saygın işler yaparak bir sürü sı-

kıntıya katlanan yaşlılar bu durumu protesto ederler. "Çok ibadet ederdik, bunun nedeni cehenneme gitmemek içindi" diye itirafta bulunur bir çiftçi kadın. Ve bir başkası şöyle der: "Ya hiçbir şey yok, ya da bunlar herkese bahşedilmiş, bu durumda da bunun pek bir değeri yoktu, çünkü sıkıntıya katlanmadan hiçbir şey elde edilmez."[9] Gelgelelim artık ya ilk günah, cennetten kovulma, cehennem, araf, Deccal ve ilahi ceza yoksa, "Hıristiyanlığın geleneksel temelleri, özellikle acı çekmenin ilmi ilahisi ve insanlığın kurtuluşu tehlikededir."[10]

Dünya üzerindeki cennet mi?

Cehenneme ilişkin düşselliğin yok oluşu kuşkusuz nispeten yakın bir döneme dek (İkinci İmparatorluk dönemi diyelim), cehennemin dünya üzerinde olduğu düşüncesine dayanır. Bu dizinin dördüncü cildinde emekçi ve tehlikeli sınıfların özel hayatı (ya da özel hayatın yokluğu) ele alınmıştı: sefalet, kötü beslenme, nüfusun yığılması, ensest, kadınların ve kızların satılması, çocukların çalıştırılması, alkolizm vb. gibi. Marx'ın öngördüğü mutlak yoksullaşma tarih tarafından boşa çıkarılır: Kapitalist "sistem", burada açımlanması gerekmeyen nedenlerden ötürü, "kendi" proleterlerinin aynı zamanda ödeme gücü olan müşteriler olması gereğini duymuştur. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen otuz yıl boyunca kesintisiz süren ekonomik refah, farklılıkları koruyarak bütün toplumsal kategorileri zenginleştirmiştir. Sosyal güvenlik ve etkili ağrıkesicilerle desteklenen yeni üçleme "uygun konut, araba ('mütevazı' da olsa), televizyon", dünyevi yaşamı "cennete çevirmese de", en azından katlanılabilir kılmıştır. Dünün Fransa'sında alt sınıflar için kendilerine dayatılan günlük yaşamla düşleyebildikleri cehennem arasında tür farkı değil, derece farkı vardı. İnsan doğduğunkine benzer bir dünyada öldüğünde, kendisi ve çocukları için herhangi bir toplumsal yükseliş düşünülemez, hatta düşünülmemiş olduğunda hayal gücü öte tarafa yöneliyordu. "Yeni üçlemeye" erişme tasarısına kafayı takan bugünün insanları (yoksul kesimler alt sırada olmakla yetinme koşuluyla buna ulaşabilir) kısa vadeli düşler kurar. Tüketim toplumu, ne var ki, yaşama bir "anlam" vermeksizin ahiret ilmini ortadan kaldırmıştır.

Neyi vaaz etmeli?

O zaman neyi vaaz etmeli? "Kuşkusuz kimse ne yakınlarına kendi boğazından ya da ailesinin ekmeğinden keserek yardımcı olmak, ne de muaşeret ya da edep kurallarının kendisine benimsettiği şeylerden geri durmak zorundadır" (Papa XIII. Leo, *Rerum novarum*). "Din, bahtsızlara, çok büyük ve ölümsüz nimetlerin umudunu vererek en tatlı avuntuları dağıtır, bu nimetler o kadar büyüktür ki daha hafif ve daha uzun süre acı

çekilecektir" (XIII. Leo, *Auspicato concessum*). "Hıristiyan demokrasisi, yalnızca Hıristiyan olduğunu ileri sürmesiyle, kendi temeline olduğu gibi ilahi iman ilkelerine de dayanmalıdır. Küçüklerin çıkarlarını gözetmelidir [...]. Hıristiyan demokrasisi için, adaletten daha kutsal bir şey olmamalıdır; mülkiyet ve mülkiyet edinme hakkına karşı her türlü saldırıyı savuşturmalı, sınıf farklılığını ayakta tutmalıdır, bunlar iyi kurulmuş bir devletin özünü oluşturur" (XIII. Leo, *Graves de communi*). "Efendilere hak ettikleri saygı yürekten gösterilmeli ve üzerlerine düşen işi onlara sağlamalıdır; her türlü nimet açısından çok zengin olan ev yaşamına tiksintiyle bakılmamalıdır; her şeyden önce dinin vecibelerini yerine getirmeli ve ondan yaşamın güçlükleriyle karşılaşıldığında belirli bir avuntu talep edilmelidir" (*a.g.e.*). Yaklaşık yüz yıl önce yayınlanan bu görüşleri bugün hangi papaz kürsüsünden yayabilir? Bir çiftçi Pazar vaazlarını yorumlarken Y. Lambert'e şunu itiraf eder: "Şaraplarına su katmak zorunda kaldılar sonunda, yoksa kimse onlara gitmeyecekti." Protestanlar arasında, dindar olanların yarısından çoğu, papazı bir ruhani danışman olarak görür, % 40'tan azı ise vaazda piskoposluk yönetiminin damgasının baskın olduğunu kabul eder. Gerçekten de vaaz da medya sisteminin sarsılmaz yasasına kendisini uydurmak zorundadır: bir beklentiyi karşılamak. Ve artık cehennem, araf ve cennet "müşteri bulmuyorsa", bunun nedeni insanbiçimcilikten kopan bir düşselliği artık beslemiyor olmalarıdır.

Günah çıkarma, tövbe etme, din değiştirme

Geçerliği kalmayan bir ayin mi?

Günah çıkarına, açıklanmayacak bir sırrı aktarma fırsatıydı, hâlâ da öyle. Vicdana duyulan saygı ve kutsal törenlere ilişkin kurallara bağlılık içerisinde bu sırrı elinde bulundurmak Kilise'nin onurudur. 1900'lü yılların Kilise karşıtı edebiyatı bile ölçüsüzlüklerini itiraf edenleri suçlamaktan geri durmuştur. Kimi papazlar bir zamanlar konuşmayı reddettikleri için büyük acılar çekerler. Yüksek sosyeteyle yakın ilişkideki üst rütbeli papazlardan alçakgönüllü papaz yardımcısına varana dek itiraf örtülü kalır. "Kulağa aktarılan günah çıkarma, insani bir teması, belirli bir anda ve belirli bir yerde, yalnızca Tanrı'nın gözü önünde ağza alınan sözü ayrıcalıklı kılan sözlü bir kültürün içerisinde yerini alır: günah çıkarma girişimi, her şeyden önce, tarih araştırması açısından, dinin sırlarının alanıdır."[11] Dolayısıy-

la günah çıkarmanın tarihi yazılamaz çünkü arşivi yoktur. 19. yüzyılın en ünlü günah çıkarıcısı olan ve 1925'te ermiş kabul edilen Ars papazı Jean-Marie Vianney, binlerce özel hayatın sırrını mezara götürmüştür. Güç vakaları kendisine danışmak için Monsenyör Devie'ye yazdığı iki yüz civarındaki mektup dışında geriye neredeyse hiçbir şey kalmaz. 20. yüzyılın başında Kilise düzenli günah çıkarılmasını salık verir: "Bir ilaç da hoş değildir, oysa bedeninizin sağlığı söz konusu olduğunda onu alırsınız. Ebedi selametiniz söz konusu olduğundan daha mı az cesaretiniz oluyor yoksa?" (*Bulletin paroissial*, 1913). İnananlar ölüm kendilerini yakaladığında hazır olmak zorundadır: "Tanrı, son anda yola gelenleri ciddiye alacak mıdır?" Yaradan'ın huzuruna çıkmak için hazır olmak, sayısız vaazın yinelenen temasını oluşturur: "1922 yılındaki Ölüler Bayramı sırasında, vaizin söylevini canlandırmak üzere, yıl içinde ölenlerin ve adları anıların sayısı kadar çocuğun bir bölümü; beyaz bir bölümü siyah, diğerleri ise yarı siyah yarı beyaz giyinmişlerdi beyaz giyinenler cennete gidenleri, ikinciler cehenneme gidenleri, kalanlar ise arafa gidenleri temsil ediyorlardı. Yani günah soyut bir kavram değildi, şeyleştiren ve dokunaklı temsillerin konusuydu."[12] Limerzel'de (Bretagne bölgesindeki küçük bir belde) 1920'li yıllarda Paskalya Yortusu'nda günah çıkarma topluca yerine getirilir; burada yaşayanların yarısı (kadınların sayısı erkeklerden fazladır) her ayın ilk Cuma günü günah çıkarır, öğrenciler sınıflar halinde "çıkarmaya" giderler. Bütün bu insanlar cehenneme inanır mı peki? Belki de, ama özellikle ötekiler adına. Günah çıkarma burada suçluluk pedagojisinin aşırılıklarını törpülemeye yarar. Bir tövbekâr, meyhaneciye sırrını açar: "Bir kadeh kırmızı şarap atmaya geliyorum, çünkü sonra bir fırça attıracağım, bir zararı olmaz." Zamanla birlikte günah çıkarmanın kuralları esnekleşir: saatleri eskisi gibi sıkı değildir (Quimper'de 1710'dan 1851'e dek "Noel gecesi dışında, ne gündoğumundan önce ne günbatımından sonra" günah çıkartılabilirdi); günah çıkarma hakkı genişletilir (1830'larda yalnızca kanton papazları bu hakka sahiptir; 1895'te eğitmenlere, 1940'lı yıllardaysa hayır kurumlarında görev yapan papazlara bu hak verilir). Aklanma (*absolution*) yoluyla (ilk günah çıkarmada olmasa bile ikincisinde) elde edilen Tanrı'nın bağışlayıcılığının neredeyse kesin olması cehennemlik olma korkusunu azaltır ve "fıkralar" doğurur. Anlatıldığına göre bir çalı hırsızı, kendisine kaç demet çaldığını soran papaza şöyle yanıt vermiştir: "On, ama siz iki misli deyin, dönerken ötekileri de alacağım." Bir ip hırsızı da kendisi-

ne "Uzun bir ip miydi?" sorusunu soran papaza şu yanıtı verir: "Hayır! Pek uzun değildi... Ama ucuna bir inek bağlıydı." Cemaat üyeleri bu yalınlığı pek kolay kaldıramıyorlardı: Bretagne bölgesinde, dansa, baloya gitmek aklanmanın reddine yola açabiliyordu, öte yandan alkolizm hoşgörüyle karşılanıyordu. Tövbe etmeye gelen kişi bu ayrıma öfkeleniyordu, işi şantaja dek vardırıyordu: "Eğer günahlarımdan arındırmazsanız, bir daha gelmem!" 1933 yılında bir düğünde jaz müzik eşliğinde dansetmekten suçlu olan bir tüccar işte böyle tehditte bulunmuştu. Uzlaşıcı olan köy papazı ise şöyle yanıt vermiş: "Peki, çıkın, düşünün ve birkaç dakika sonra yine gelin."[13] Üstelik bu papaz beldenin en korkulan otoritesiydi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra günah çıkarma kurumu çöker. 1952'de, Katoliklerin % 15'i ayda bir kez günah çıkardıklarını, % 3'ü ise hiçbir zaman günah çıkarmaya gitmediklerini beyan eder (IFOP tarafından yapılan araştırma). 1974'te, bu oranlar % 1 ve % 54 olur (SOFRES araştırması). Papazların günah çıkarmaya ayırdıkları zaman sürekli olarak azalır. Quimper piskoposluğunda, "kefaret günlerinin" sayısı 1934'te 34, 1954'te 24, 1960'ta 13, 1974'te 7'dir. Sayıları giderek azalan ve farklı birçok görevin yükü altında bunalan genç Katolik papazlar, birçok insanın ağır ve "sıkıcı" bulduğu bir göreve kendilerini adama konusunda pek istekli değillerdir. Ne ki, M. Mauss'un deyişiyle "vicdan engizisyonunun bireyselleşmiş aracı" olan günah dinleme, Kilise'nin iktidarının temel taşlarından biriydi – belki de en önemlisiydi. Kuşkusuz simgesel bir güçtür bu çünkü sır tutmayı gerektiriyordu ve fiziksel ceza gerektirmiyordu; ama bu iktidar korku uyandırıyordu çünkü sır sahibine kesin ve itirazsız yargılama ve aklama gücü veriyordu... öte dünyada hariç tabii. Kilise'nin iktidarını daraltmak, bizzat Kilise yapıları içerisindeki bir laik hareketle birlikte, din karşısında etiğin özerkleşme sürecini tetiklemek demekti. Ve aynı zamanda, köktencilerin iddia ettikleri gibi, ilahi kurtuluşun geleneksel temellerinin altını oymaktı.

Papaz yalnızca dinler, Tanrı'dır. Günah çıkarma (Huysmans'a göre "Kilise'nin insan onuruna dayattığı en tahammül edilemez icraattır") mahkeme önüne çıkmak değildir artık. Günahkâr kişiye Tanrı'yı "sevdirmeyi" hedefler. Bu, *tövbe etmedir*, yani "artık bir daha yapmama istenciyle birlikte işlenen günahlardan duyulan acı ve nefrettir" (Bourdaloue). Günah çıkarma aynı zamanda *dine dönüştür*, yüzünü Tanrı'ya dönme eylemidir, "birçok kez kızdırılmış olan ve sizi her an haklı olarak mahvedebilen o evrensel Varlık karşısında kendini silmektir" (Pascal). "Sapkın bir ruhtan daha beteri alışmış bir ruhtur" diyordu Péguy. Buradaki papaz, geleneksel günah çıkarma ayininde neredeyse görülmez olan büyük Engizisyoncu değildir artık. Yüzü açıkta, kilisede bir sıranın, çocuğu, adamı ve İsa'yı burada bir araya getiren bir "kurul sırası"nın üzerinde sohbet eder.

İlahiyat ruh hali kavramını hesaba katıyor

Günah çıkarma en büyük ilgisizliği görmüş ayin olsa da, bizce insan doğasının günahkâr olarak algılanışının giderek azalmasına bağlı olan tarihini yazmak gerekiyor. Elimizde yazın günde 17 saat, kışın 13 saat günah çıkaran (bunlar günah çıkarmadan çok danışmadır) Ars papazına yazılmış yaklaşık 500 mektup ya da not bulunuyor. Ne var ki bu dönemden hemen sonra (Jean-Marie Vianney 1786'dan 1859'a dek yaşar), ilahiyat *ruh hali* kavramını hesaba katmaktadır. Thomas

Gousset'nin 1845 yılında yayınlanan *Théologie Morale*'inde şu satırlar okunabilir: "Günah çıkaran papaz, günah çıkarmaya gelen kişiye, *ruh halini* ve niteliklerini göz önüne alarak, hatalarının büyüklüğü ve sayısıyla orantılı bir kefaret yüklemelidir" (cilt II, s. 296). II. ciltteki bir bölümün başlığı ise şöyledir: "Dinin Gerçekleri Konusunda Yeterince Bilgilenmemiş Olanlara ya da *Ruh Haliyle* İlişkili Olan Şeyler Konusunda Bilgisiz Olanlara Karşı Günah Çıkaran Papazın Görevleri Üzerine."[14] Bugün günahkâr kişinin toplumsal konumu dediğimiz şeyin göz önüne alınması ve günah olan davranışın doğuşundaki toplumsal etkiye düşen payı belirlemek söz konusudur burada. Yine bu noktada psikiyatrik nozografinin (hastalıkların betimlenmesi) tarihiyle bir karşılaştırma yapmak zorunlu olur. Önce bireyoluş (ontogenez) temellendirilen akıl hastalıklarının etiyolojisinin (nedenbilim) sosyogenetik bir yaklaşıma doğru evrildiğini (Freud bunun başını çekenlerden biri oldu) ve sonunda 68'de anti-psikiyatrinin çelişkilerine ve aşırılıklarına varmak durumunda olduğunu daha önce gördük.[15] İnceleme konusu ister günah isterse ruh hastalığı, suç ya da cürüm olsun, 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana süren söylemsel gelişme kıyaslanabilir durumdadır: günahkâr kişinin, delinin, suçlunun "sorumluluğu" *statüsünün* hesaba katılmasıyla dengelenmelidir, yani Michel Foucault tarafından geliştirilen söylemlerarasılık kavramının verimliliğiyle.

1858'de Ars papazına gönderdiği (ve yanıtsız kalan) mektupta anlattığı biçimiyle rahibe Marie-Zoé'nin hikâyesi *ruh hali* kavramı konusunda bizi aydınlatıyor. Ona bakamayacak derecede yoksul olan ailesi, kızı 14 yaşında "masumiyetini" yok eden kötü niyetli bir amcanın yanına verirler. İki yıl yurtta kaldıktan sonra amcasının yanına döner ve aralarındaki cinsel ilişki yeniden başlar. İstemeye istemeye manastır okuluna gider, burada bir papaz gönlünü çalar. "Kalplerimiz tehlikeli bir dostlukla birbirine bağlandı" diye yazar: "Birbirimizi gördüğümüz zaman öpüşüyor ve buna benzer başka şeyler yapıyorduk, bu durum üç yıl sürdü." Bu ilişki bittiğinde Marie-Zoé "talihsiz alışkanlıklarını" sürdürür ve 29 yaşında cehennemlik olmaktan korktuğunu söylemek için ünlü günah çıkarıcıya mektup yazar. Kuralların dayanılmazlığı onu karşı çıkmaya değil suçluluk duygusuna iter. Ph. Boutry şöyle yazar: "Bizzat ahlak bilgisi kitaplarında yeralan sözcükler, açıklama yöntemleri, yaşamdaki olayları okumaya yarayan bir şifre anahtarı aracılığıyla yargılar kendisini." Hıristiyanlıkta üç günahkâr

1950'li yıllarda, 100'ü aşkın papaz bir işçi gibi yaşamayı seçer. Tasarıları dine döndürmekten çok yeni bir papazlık görevini geliştirmek ve gerçekleştirmektir. Ocak 1954'te, Fransız piskoposlar kurulu her türlü sendikal etkinlikten uzak durmalarını (aralarından bazıları CGT [Genel Emekçi Konfederasyonu] saflarında mücadele vermektedir) ve günde yalnızca üç saat çalışmalarını buyurur. Yarısı boyun eğer, belki de 80'li yıllarda, işi onlar gibi giyinmeye götürecek denli genç marjinallerle aynı yaşamı paylaşmak niyetinde olan Peder G. Gilbert gibi kimi papazların esinlendikleri bir deneyimin sonudur bu.

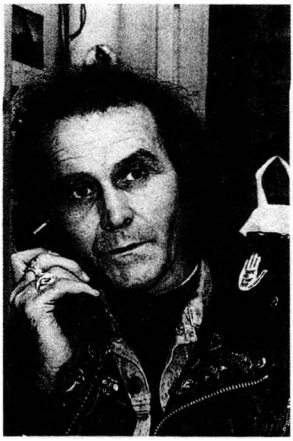

Katoliklerin büyük bir çoğunluğu –dindar olanlar bile– doğum kontrol hapı kullanır. Kimileri Kilise'nin "cinselliği ve ikili yaşamı ele aldığında işlevinden çıktığını" düşünür. Kilise ise, Hıristiyanca yaşamın, hiçbir alanının koyulan kuralların dışında kalmaması gereken bir bütünlük olduğu karşılığını verir.

kategorisi vardır: fırsat bulduğunda günah işleyenler, sabıkalı olanlar ve günah işlemeyi iptila haline getirenler. Marie-Zoé *fırsat* bulduğunda günahkâr olmuştur. Bu sözcük onun mektuplarında iki kez geçer. Amcasında kaldığı süreden sonra: "Ailem beni yeniden yanına aldı, en azından orada artık *fırsat* bulamıyordum." Ve daha ilerde şunu yazar: "Manastıra çömez olarak girdiğimde beni yeni bir *fırsat* bekliyordu; bir papaz beni sevdi ve tutkuları çok güçlü olan ben, yine kendimi koyverdim." Yeniden amcasının yanında yaşaması ve manastır okulu onu bir sabıkalı, mastürbasyon ise müptela kılar. "Sanırım Tanrı'nın çağrısını gönülden duymadığım için kendimi lanetliyorum." Onun istediği, bir *ruh hali* değişikliğidir. Yalnızca evlilik hayatı (daha az kusurlu olan bu *hal*) "şehvetin ateşini" söndürebilecektir. Günah çıkarma bu ateşi söndürmez çünkü "sıradışı iki günah çıkarmanın" dışında hiçbir zaman kötü alışkanlıklarını açığa vurmamıştır. Laik yaşama yeniden döndürülmesi, bu gerekçeden ötürü düşünülemez bir şeydir. Görünüşe bakılırsa rahibe Marie-Zoé'nin yazgısı onulmaz biçimde cehennemlik olma korkusunu yaşamak olmuştur.

Cinsellik günümüzde böylesi bir korkuyu uyandırabilir mi? Suçluluk duygusu konum değiştirmiştir ve günah hiyerarşisi eskiden olduğu gibi değildir artık. SOFRES'in *Clair*

Foyer dergisi için yaptığı Aralık 1983 tarihli bir araştırmaya göre Fransızların % 12'si "cinsellik ve ikili yaşamla ilgili ahlaki gerekleri anımsatmak Kilise'nin rolüdür"; % 33'ü "Kilise tavsiyede bulunmanın ötesine gitmemelidir"; % 51'i "Kilise cinselliği ve evlilik hayatını ele aldığında asıl işlevini görmez" diye düşünür. "Kilise'nin cinsellik ve ikili yaşam üzerine verdiği tavsiyeleri kişisel olarak dikkate alır mısınız?" sorusuna % 19'u: "Evet, mümkün olduğu ölçüde"; % 69'u: "Hayır"; % 12'si: "Bir fikrim yok" yanıtını verir. Başka bir araştırma, ibadetlerini düzenli yerine getirenlerin ancak % 25'inin evli kadınların doğum kontrolü uygulamasına karşı olduğunu öğretir bize. Kilise'nin bu konudaki görüşü ise, *La Vie* dergisinde yayınlanan ve 1985 sonbaharında yapılan (yukarıda andığımız) araştırma tarafından açıklığa kavuşur: papazların % 98'si Papa II. Ioannes Paulus'un insan haklarını savunma biçimini onaylar, cinsellik ve aile ahlakına ilişkin papanın açıklamalarına katıldıklarını söyleyenlerin oranıysa yalnızca % 56'dır.

Böylece çok sayıda papaz ve laik, cinsel ahlak konusunda Roma'dan gelen talimatları görelileştirir. Vicdanlarının gizli bölmesinde Kilise'nin tavsiyelerini dinlerler ama bunlara uymazlar. Bir ahlaki özerkliğin göstergesi olan bu itaatsizlik, kimilerinde rahatsızlığa yol açsa da, suçluluk duygusuna yol açmaz.

Protestanlara gelirsek, % 63'ü doğum kontrolünden yanadır. Fransa dışında da cinsellik giderek masumiyetine kavuşur. Amerika Birleşik Devletleri'nde, Andrew Greely'nin yaptığı araştırmalara göre, Katoliklerin % 50'si papalığın boşanma konusundaki öğretilerini yadsır (% 15'i buna katılır) ve Katolik kadınların % 68'i "yasak olan" doğum kontrol yöntemleri kullanır. Michel de Certeau'ya göre, *Humanae vitae tamimi* bu ülkede Katolik ibadetin çarpıcı bir düşüşüne yol açmıştır. Polonya'da II. Ioannes Paulus'a duyulan derin saygıya rağmen, doğum oranı Avrupa'daki en düşük oranlardan bir tanesidir. Bu konuda şaşkınlığını gizlemeyen bir papaza birçok çift şu yanıtı verir: "Hiç sorun değil, sonra günah çıkarırız." Papa, "hoşgörülülüğünü" ilan ederek, Parc des Princes'te toplanan 100.000 genç tarafından alkışlanır. Alkışlayanlar arasında birlikte yaşayıp çocuğu olmayan gençlerin çok sayıda oldukları varsayımı (olasılığı?) gözardı edilemez.

Başka bir papazlık kavramı mı?

Cinselliğe bu yeni bakış papazların bekârlığı sorununu ortaya atar. Kilise iffeti ve bekâreti bir değere dönüştürmüş-

tü; bunun ruhani doğurganlığı ve doğurduğu yararlılık üzerinde ısrar eder. Oysa ki, *La Vie* dergisinin araştırması, araştırmaya katılanların % 29'unun (hepsinin de din adamı olduğunu anımsatalım) papazların evlenmesinden yana olduklarını ortaya koyar; % 86'sı evli erkeklere papazlık rütbesinin verilmesini ister, % 36'sı kadınların da papazlık aşamasına eriştiklerini görmeyi ister ve % 92'si "papaz olmayan Hıristiyanların cenaze töreni yapması konusunda" hemfikirdir. Papazlığı "seçtiklerini" ama bekârlığın kendilerine "dayatıldığını" söyleyenlerin sayısı çoktur. İman bunalımı, Protestan papazların ve hahamların oluşturduğu örnek ve özellikle papazlığı bırakmalar yalnızca Kilise içerisinde değil, aynı zamanda inananlar arasında da yeni soruların sorulmasına yol açar. Y. Lambert'in derlediği şu tepkiler buna tanıklık ediyor: "Üstüne üstlük bir de son ana kadar günah çıkarmışlar", "Başpapaz X bir rahibeyle kaçmış! O zaman daha beterini yapan insanlara gidip neden aptallıklarımızı anlatalım ki!", "Boşanmamızı yasaklıyorlar ama onlar kimseye sormadan çekip gidiyorlar."

Kadınlar geleneksel olarak erkeklere ait *statülere* ulaştıklarına göre onlara din adamı olmayı yasaklamak, Kilise'nin geleneksel anlayışı –kadını küçük görme anlayışı– içerisine kısılıp kalmak değil midir? "Kadın, artık eril bir dinbilimin bilgisi ve istenciyle ne yönetilebilir ne de tanımlanabilir olan bedenine yeniden sahip olur" diye yazar M. de Certeau. Rahibe Marie-Zoé'nin sorumsuz olduğu öne sürülebilir, çünkü *fırsat* uğursuz erkek iktidarına bağlı olarak (kötü niyetli amca, çapkın papaz) iki kez karşısına çıkmıştır. Erkek hangi hakla yargılama tekelini ele alır? Sivil toplum kadın bakanlara ve yargıçlara alışmış ve belki yarın bir kadın cumhurbaşkanı görmeye de alışacakken, Kilise günahkâr kadınların sırlarını toplama hakkını yalnızca erkeklere saklı tutarak, artçı bir savaşa girişmez mi? Cinsel çiftbiçimliliğin toplumsallaşmasının sürdürülmesi öylesine güç görünür ki, iman bunalımının da yardımıyla laikler bir zamanlar din adamlarına özgü olan görevleri üstlenir. Dahası kuşku anlarında Hıristiyan yurtlarında rahatlama ve destek bulduklarını söyleyen papazların sayısı çoktur, böylece kılavuzluk etmek durumunda oldukları insanlar sayesinde "ilerleme kaydettiklerini" kabul etmiş olurlar. "Hıristiyanlar için din adamıyız, bugün ise onlarla birlikte daha çok din adamı oluyoruz" diye belirtir bir Katolik papazı. *La Vie*'nin araştırmasında altmışı-

nı geçmiş bir papaz başka buna ilişkin onlarca tanıklığı şöyle özetler: "1948'de papazlık rütbesi almam beni 'üstte bir yere' konumlandırmış, bana 'güçler' vermiş, belirli bir 'bilgi' bahşetmişti [...]. Şimdi ise kendimi 'içerde' buldum. Daha az kesinlik ve otoriterlik var. Benden daha çok şey bilen insanlar var. Bütün 'bilgilerimi' gözden geçirmek zorunda kaldım [...]. İmanın günümüzde İsa'ya bağlılık kadar dünyamıza ve insana da bağlılık olduğunu kavradım." Bir başka papaz ise şöyle der: "Hıristiyanlaşmaktayız."

Günah çıkarmanın bir başka ritüeli

II. Vatikan tövbe etme ritüelini yeniden biçimlendirmiştir. Papaz tövbekârla önce kendisi konuşmak, onu sıcak bir biçimde kabul etmek, ona Tanrı'nın sevgisinden ve bağışlayıcılığından söz etmek durumundadır. Kefareti söylemeden önce *İncil*'den bir bölüm okuyabilir ve görüşmeyi bir şükür duasıyla sonuçlandırabilir. Kimi yöre kiliselerinde günah çıkarma yerlerinin yerini, papazla tövbekârın özel bir bir görüşme yapabildikleri "uzlaşma odaları" alır. Hıristiyanların Tanrı'yla ve dini cemaat içerisindeki yakınlarıyla yakınlaşmasını sağlayan toplu tövbe etme ayinleri çoğalır. Ve bununla birlikte, (11. yüzyılda yürürlüğe giren) günah çıkarma ayini giderek daha az talep görür: 1952 yılında Fransız Katoliklerin % 23'ü ayda bir kez günah çıkarırlar; 1983'te ise bu oran % 1'i geçmez ve % 69'luk bir kesim asla günah çıkarmadığını söyler. Bu noktada –başka birçok noktada olduğu gibi– II. Ioannes Paulus geleneksel uygulamalara dönmeyi amaçlar ve "inananları, kişisel olarak, sık sık bağışlanma gereksinimleri olduklarına inandırmayı" ister (Lourdes söylevi, 15 Ağustos 1983). Nadirleşen günah çıkarma uygulaması –bize öyle görünüyor ki– özüne kavuşur: tövbe etme ve dine dönme. Kimi papazlar bu kadar sık günah çıkarılmasını ahlaki olarak doğru bulmazlar: "Bu çok kolay, günah çıkarıyorsun ve hop! Sayaç sıfırlanıyor." Günah çıkarmak Tanrı'ya zaten bildiği bir sırrı açmaktır. Günah çıkaran papaz, itiraf anında temsil ettiği Kilise gibi, yargılama ve cezalandırma gücü olmayan bir aracıdan başkası değildir. Görevi aktarmaktır. Hükmü Tanrı verecektir. Uzlaşma ayinine dönüşen günah çıkarma günümüz Kilisesinin telkin ettiği *İncil*'in o "olumlu" okumasıyla yakınlaşır, gelgelelim kurumsallaşmış Kilise, yüzyıllar boyunca yasaklayıcı söylemlerle *Kitabı Mukaddes*'in olumsuz bir okumasını dayatmıştır. Metinler yeniden ele alındığında İsa'nın ne kadar az yasak koyduğu, daha çok bağışladığı, insanların ufkunu açtığı keşfedilir.

Beati pauperes spiritu: "Ne mutlu dünya nimetlerinden elini çekene" diye de çevrilebilir (*Matta İncili*, V, 3, *Dağdaki Vaaz*). Léon Bloy'un yorumu: "Neredeyse iki bin yıldır Kilise yoksulluğu övmekte. Çok sayıda ermiş İsa'ya benzemek için yoksulluğu seçti, ve yoksullar kibar ve terbiyeli insanların zihniyetinde bir milim bile yukarı çıkmadı" (*Umutsuz*). Papaz artık ötekilerden üstün değildir, onlardan biridir, yoksullar arasındaki yoksuldur (*Üstte*: Papaz Alain de La Moraindais. *Yanda*: P. Christian).

ETRE TEMOIN
CE N'EST PAS
FAIRE DE LA
NI MEME FAIRE
C'EST PAISE
MYSTERE
N'EXISTE PAS

Yeni suçluluk duygusu
Vicdanın genişlemesi[16]

Birkaç papalık tamimi üzerine

Peder Daniélou "Hıristiyanlık tarihte kalmıştır ama tarih de Hıristiyanlığın içinde yer alır" diyordu. Kardinal Suchard ise şöyle diyordu: "Kilise her an *olmak* ve *oluşmak* zorunda. Görünmeyen gerçekliği içerisinde değişmeden *varolmak*, görünebilir gerçekliği içerisinde yüzyıldan yüzyıla *oluşu* sürdürmek zorundadır. 20. yüzyılın başında bir Katoliğin özel hayatının nasıl olması gerektiği bugün "temel" diyeceğimiz şeyden sakınan Papalık tarafından belirlenmiştir. Nitekim, 8 Eylül 1907'deki Papalık tamimi *Pascendi*, öğretisel modernizmi mahkûm eder ve dinbilimcilere anti-modernist andı dayatır. 25 Ağustos 1910 tarihli bir mektupla Papa X. Pius (XII. Pius onu 1954'te ermiş ilan edecektir) Le Sillon hareketini* mahkûm eder ve Marc Sagnier de bu karara boyun eğer. Aynı papa Kudas ayininin sıkça yapılmasını, İsa peygamber, ermişler ve Meryem için ibadeti teşvik eder. Ama 20. yüzyılın –bilimsel, teknik, siyasal, toplumsal kültürel– çalkantıları, hiyerarşinin zirvesiyle durmak bilmeyen ve beklenmedik meydana okumalara karşı yanıt bulmak zorunda kalan Katolik kitle arasındaki ilişkilerde bir değişikliğe yol açacaktır. Bu Kilise'nin tarihinde yeni bir şey değildir: Ermiş François d'Assise'in babasına ve Assise'in bezirgân çevresine karşı başkaldırısı, bilindiği gibi, Papa III. Innocentius tarafından, III. Honorius'un 1223'te Frères Mineurs tarikatını meşrulaştırabilmesi için yeterince iç rahatlatıcı bir yola doğru yeniden yönlendirilmişti. Yeni olan şey, dünyanın en eski bürokrasisinin *varlığını* kesintiye uğratmadan *olmak* için uyum sağlamak zorunda olduğu değişimlerin hızıdır (yalnızca nüfusbilime ilişkin bir örnek vermek gerekirse, 1900'de dünya nüfusu 1,7 milyar, 1970'te 3,6 milyardır ve gelişmekte olan ülkelerin nüfusları her 25 yılda bir ikiye katlandığından, 2000 yılı için bu rakamın 6,2 milyar olacağı tahmin edilir). Bu bürokrasiden geldiği için onu iyi bilen XXIII. Ioannes bu bürokrasiyi sarsmak için periferide saklı bulunan bütün gizilgüçlerden destek almak gerektiğini anlamıştır. II. Vatikan'ın ilk toplantısından bile önce, 15 Temmuz 1961'de *Mater et magistra* başlıklı tamimi açıklamıştır (asıl tarihi, *Rerum novarum*'un 70. ve *Quadragesimo anno*'nun 30. yıldönümü olan 15 Mayıstır); tamimin tam başlığı şöyledir: *Hıristiyan il-*

* Marc Sagnier tarafından 1894'te başlatılan ve Hıristiyanlıktan esinlenen toplumsal hareket. (ç.n.)

kelerinin ışığında toplumsal yaşamın çağdaş gelişimi üzerine [...] papalık mektubu. Bu metinden buraya yalnızca iki izleği alıyoruz. *Oluş*'u (Kilise'nin dünyada varolmasını) sağlamak için bu metin yenilik getirir: "çağımızın en önemli sorunu, ekonomik bağlamda gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkiler sorunudur; yetersiz beslenen halklardan hepimiz sorumluyuz, ayrıca vicdanları herkese ve özellikle en elverişli durumda olanlara düşen sorumluluk anlamında oluşturmak gerekmektedir." Metin, *Varlık*'ı (kilisenin aşkınlığını) korumak için üreme amaçlı olmayan her türlü cinsel ilişkinin mahkûm edildiğini yineler: "Kararlaştırılmış ve bilinçli bir eylemle gerçekleştirilen yaşamın aktarılması Tanrı'nın kutsal, değişmez, ihlal edilemez yasalarının buyruğundadır." Yalnızca Hıristiyanlara değil "bütün insanlara" da hitap eden sıradışı *Pacem in terris* tamiminden de şunu anımsatacağız: geleneksel kadın düşmanlığından kopan bu metin, güçlü bir biçimde kadının kamusal hayata girmesinden yana tavır alır: "İnsanlık onurunun giderek daha çok bilincine varan kadın bir araç olarak görülmeyi artık

Sol sayfa:
Çok kısa süren papalığı döneminde (1958-1963) 259. Papa XXIII. Ioannes, Kilise'nin *varlığını* yitirmeden *dönüşmesi* için her şeyi yaptı. Dünyanın en eski hiyerarşik yapısı onu tartışmaya açan 70 yaşındaki bir adamın seçimle kendi içinden nasıl çıktığına tanıklık etti.

II. Vatikan Katolik litürjiyi değiştirmekle yetinmez. İki görkemli "Bildirge" (dini özgürlüğe, Hıristiyanlık dışındaki dinlere ve özellikle Yahudi halkına ilişkin) ve ekümenikliğe ilişkin "Buyruk" artık bir konsilin toplanmasının Katolik Kilisesi'nin bir iç işi olmaktan çıktığını gösterdi (Konsilin ikinci toplantısının açılışı, 1962).

kabul etmez; evde olduğu gibi kamusal hayatta da kendinin tanınmasını talep eder."

II. Vatikan'dan 1985 Aralığının din işleri kuruluna

28 Ekim 1958'de papa seçilen XXIII. Johannes, 18 Haziran 1959'da bütün piskoposlara, papalık büyükelçilerine ve üst düzey din görevlilerine, iki binden fazlasının yanıt verdiği uzun bir anket yöneltir. 2 Şubat 1962'de, aynı yılın 11 Şubatında gerçekleşecek konsilin açılışını duyurur. Konsilin dört toplantısının (11 Ekim-8 Aralık 1962, 21 Eylül-4 Aralık 1963, 14 Eylül-21 Kasım 1964, 14 Kasım-8 Aralık 1965) karmaşık, gerilim, çatışma ve anlaşmalarla dolu öyküsünü burada yeniden anlatmaya gerek yok. Varılan kararlar kimi Katolik ibadetlerini altüst eder: Pazar ayini zorunluluğu bütün hafta sonuna yayılır; yerel dil, Latincenin yerini alır; Aziz V. Pius ayininin yerine yeni bir ayin konur; Kudas ayini –ki laikler de bunu yönetebilirler– belli koşullarda iki türde yapılır; ve son olarak da papa, yöresel kiliselerin çeşitliliğiyle evrensel kilisenin birliğini daha iyi kaynaştırmak amacıyla, bir piskoposluk din işleri kurulunu periyodik olarak toplamaya girişir. Bundan böyle iki yoldan işe koyulacak olanlar ulusal piskoposluk kurullarıdır: "Her dilde din dilinin oluşturulma-

"İnsanlar ne derse desin, zenginin sevincinin yoksulun acısından kaynaklandığına dair *gizem* hiçbir biçimde değişmeyecektir. İnsan bunu anlamadığında, sonsuza dek aptal kalmaya mahkûmdur" (Léon Bloy, *Umutsuz*). (1962'de Dom Helder Camara, Recife'nin yoksul bir mahallesini ziyaret ederken.)

sı amacıyla din adamlarının seferber edilmesi; toplumsal adalet konusunda Hıristiyan cemaatlerinin bilinçlendirilmesi" (M. de Certeau). Üçüncü dünyanın gitgide artan yoksulluğuna karşı piskoposların duyarlılaştırılmasında iki isim belirleyici bir rol oynamıştır: o dönemde Rio Piskopos Yardımcısı ve Brezilya Piskoposluğu Genel Sekreteri olan Helder Camara ve Talca (Şili) Piskoposu olan Monsenyör Larrain. Bu iki yüksek rütbeli papazın kaygısı, Kilise'nin muhafazakâr güçlerle olan ittifakına son vermekti. *Favellas*'lardan ya da *poblacione*'lerden (gecekondular) gelen bir papaz için *Dağdaki Vaaz*'ı yeniden vaaz etmek nasıl olabilirdi? "Düşmanlarınızı sevin, sizi lanetleyenlere şükredin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size kötü davrananlar ve sizlere zulmedenler için dua edin [...]. Sizi sevenleri severseniz ne ödül hak edersiniz?"[17] Fâni dünyadaki bir "angajmandan" nasıl kaçınmalıdır? 1954'te tam da papalığın işçi papazları kınadığı sırada papaz Pierre'in deyişiyle "zenginliğin salaklaştırdığı ve yoksulluğun aptallaştırdığı" nasıl unutulur? Kısacası, Roma'da hiçbir tepki doğurmayan soykırımın üzerinden daha yirmi yıl geçmemişken, bolluğun yokluğu küçümsediği, öteki-

Gizem mi yoksa nedenler silsilesi mi? "Zenginliğin tek bir kutupta birikmesi, karşı bir kutupta –üretimi sermayeyi oluşturan sınıfta– sefaletin, acının, köleliğin, cehaletin, alıklaşmanın, ahlaki bozulmanın birikmesi anlamına gelir" (Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesi Eleştirisine Katkı*). Papaz Pierre dobra üslubunu koruyarak daha geleneksel bir yardımsever eyleme adar yaşamını. "Yoksulluk aptallaştırır, zenginlik salaklaştırır" der, *İncil*'e uygun bir yoksulluk anlayışının bu havarisi.

ler Noel şölenlerinde tıka basa yerken milyonlarca çocuğun açlık çektiği bir dünyada Tanrı'nın sonsuz iyiliği nasıl öğretilir? İlahi adalet ve dayanışma zorunluluğu, papazların ve inananların vicdanını kurcalar, öyle ki televizyon hem erdemli geçinenlerin kibrini hem de büyük bir çoğunluğun yoksunluğunu teşhir eder. Eğer şimdiki zamanı ruhun esenliğe kavuştuğu bir zaman kılınması reddediliyorsa, "ateist marksizme" nasıl karşılık verilebilir? II. Vatikan, Kilise'nin artık İsa ahırda doğmuşken en tepesinde papanın bir tahta kurulduğu hiyerarşik bir toplum değil, Tanrı'nın halkı olduğunu anımsatmaya çalışmıştır. Başka deyişle, Kilise kendisine, kendi iç sorunlarına, kendi ruh haline gösterdiği ilgiyi askıya almıştır. Roma, artık Roma kentinde değil, "sokaktaydı, evsizdi. Tezgâhta, yollarda, yasa dışındaydı. Delikteydi. Darağacındaydı. Duvarların ötesindeydi" (J. Cardonnel). 1968'de Medellin Konferansları'nı düzenleyen CELAM (Latin Amerika Piskoposluk Konseyi) "insanlığın tarihsel durumunun en dibine, en sıradan olanına" doğru yöneldi; Medellin Konferansları'nda daha önce Afrika için Kampala Konferansları'nı ve Asya için Manila Konferansları'nı açmış olan Papa VI. Paulus de boy gösterdi. *Gaudium et spes* başlıklı Papalık tamiminin de kabul ettiği gibi, Kilise'nin "ötekinden", başka bir inanca sahip olan, hatta inancı olmayan o "ötekinden" öğreneceği çok şey vardır. Bu "öteki" arayışıyla, üçüncü ve dördüncü dünyanın maddi ve manevi yıkımının keşfedilmesi bireysel suçluluk duygusunun yerine (günah, cehennem korkusu) kaçınılmaz biçimde sorumluluk almaya ve dayanışmaya varan toplumsal bir suçluluk duygusunu getirir. İster Batı'da (Şili), ister Doğu'da (SSCB, Polonya) ister Güney'de (Güney Afrika) yapılmış olsun, insan hakları ihlalleri, Katolikleri, Luther, Kalvin, Zwingli, Bucer vb. reformcular gibi döneminin büyük siyasal tartışmalarına girmeye zorlar. Bu açıdan bakıldığında, Roma'da Kasım-Aralık 1985 döneminde II. Ioannes Paulus tarafından toplanan din işleri kurulu kiliseye ilişkin uğraşılara geri dönüşün altını çizer. Bu geri dönüş Hıristiyanların vicdanlarını saran ve Michel de Certeau'nun şu sözcüklerle dile getirdiği soruya bir yanıt oluşturmaz: "Kutsal ayinin alan değiştirdiğine tanık olmuyor muyuz?" Ve şunu ileri sürer: "Dini işlemin yerini alan toplumsal ve siyasal güdümlülüktür [...]. Bu dayanışma ve iletişim deneyimleri, Kilise açısından Katolikliğe özgü kutsal usullerin dev bir laboratuvarını oluşturur [...]. Burada eskinin yedi temel dini ayin usulü hâlâ kabul görür." Başka deyişle, bir yanda Latin Amerika'da ve başka yerlerde-

ki milyonlarca Hıristiyanın içler acısı zorluklardan doğan başka beklentileri varken, Papalık, *ibadetler* ne olursa olsun, *ilkeleri* sürdürmekte; Roma'da geliştirdiği etiği benimsetmekte; uygulamaların, bu uygulamaları eklemleyen ve bu uygulamaların doğruladığı ya da bozduğu "teorinin" oluşturulmasındaki belirleyici niteliğini (M. de Certeau) görmemekte diretir. Madem "Kilise tarihte kalmıştır", gerçek soru şudur: "Oluşunun belirli bir anında, toplum içerisinde kimlerle dayanışma kurulur?" Kilise adamlarının –ve bunların şürekasının– Hıristiyan söylemini tekelinde bulundurmalarını reddeden sayısız Katolik için bunun yanıtı açıktır: "Yoksullarla". Latin Amerikan papazlarının seçimi bu yönde olmuştur. Brezily'nın yoksul köylülerinin ve megapollerin yoksullarının İsa'nın mesajına "erişmesi" için bir aracıya kesinlikle gerek yoktur. 1970'li yıllarda tabanın kilise cemaatleri böyle doğmuştur. Açılışını VI. Paulus yaptığı Medellin Konferansı çalışmalarının sonunda *Konsilin Işığında Latin Amerika'nın Güncel Değişimi İçerisinde Kilise*, başlıklı bir rapor yayınlanır. Kıta için yeni bir piskoposluk programıdır Tam bu tarihte –1968– henüz ne bir taban cemaati ne de halk kesimi içerisinde *İncil* okuma uygulaması vardı. Dolayısıyla hiyerarşiden gelen atılımla Katolik halkın beklentisi aynı yöndeydi. Sonuçta "yoksulların seçiminin" CELAM ve Papalık tarafından tasdik gördüğü düşünülebiliyordu.

1972 yılında Latin Amerikan Kilisesi'nin muhafazakâr hiyerarşisi CELAM'ın denetimini ele geçirir. Başkan Monsenyör Lopez Trujillo konseyi çok temkinlice ilerici olan bir yeni-muhafazakârlığa doğru yönlendirir ve özgürlük teolojisine karşı ilk saldırıları başlatır. Papa II. Ioannes Paulus 1979'da üst düzey papazların direnişinin Medellin kazanımlarının südürülmesine olanak tanıdığı Puebla Konferansı'na katılır. 1985 yılında Latin Amerika'ya geri döner. Verdiği 45 söylev çok zekice kurulur, herkes bunların muhatabının bütün Katolik âlemi olduğunu anlar. Papa "katlanılamaz olan" toplumsal adaletsizliklerin var olduğunu dile getirir, "yoksullar yararına olan tercihine sadık, insan haklarının Kilisesi'nden" *yana* olduğunu söyler, "yeni bir Hıristiyanlaştırmayı" salık verir, ama sürekli olarak toplumu "Marksist kirlenmeye" karşı uyarır, yoksul halkı harekete geçiren "o enerjiye, o güce, o etkin olma durumuna bir yön kazandırmanın" hiyerarşinin görevi olduğunu savlar; kısacası *İncil*'in mesajını, toplumsal eylemi ve Roma'nın önde geliyor olmasını birleştiren bir orta yol çizmeye çalışır.

"Din bu dünyanın genel kuramı, onun ansiklopedik *compendium*'u, popüler bir yapı altındaki mantığı, ruhani onuru, ahlaki tasdiki, onun ilahi tamamlayıcısı, onun genel adalet ve teselli gerekçesidir" (Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesi Eleştirisine Katkı*).

(Yanda, 1983 yılında, Crateus'ta Brezilyalı bir cemaatin toplantısı.)

"Yerliler vaktinden önce ölür"

Medya sistemi aracılığıyla –yalnızca radyo ve televizyonla değil, vaazlar ve Katolik basın aracılığıyla da– Hıristiyan bilinç tekrar Kilise'nin iki yüzüyle karşı karşıya gelir: Engizisyon ve özgürleşme. Monsenyör Romero'nun ayin yönetirken öldürülmesi yalnızca Salvadorluları ilgilendirmez. Katolik Fransız da inancının içtenliği içerisinde (laik ya da kiliseye bağlı olsun) hiyerarşiyle dışlanmışlar –yoksullar ("yeni" olsun ya da olmasınlar), göçmenler, işsizler vb.– arasında seçim yapmaya zorlanır. Ya da daha kesin olarak (kilise hiyerarşisiyle bazı laikleri bir araya getiren) muhafazakâr bir eğilimle (laikler ve hiyerarşinin başka bir kesimi tarafından gösterilen) dünyaya açık ve daha fazla adalet arayışı içinde olan başka eğilim arasındaki karşıtlığı algılar. 1971'de toplanan din işleri kurulu, yalnızca piskoposlardan oluşmuş olsa da, "adalet için mücadele"nin İsa'nın öğretisinin ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla Katolik Fransızlar, kurtuluş kaygısıyla, Ermiş Jacques'ın mektubundaki şu müthiş sözleri, özellikle geniş bir anlam vererek okur – ya da yeniden okur: "Zenginler, şimdi sıra sizde! Başınıza gelecek felaketler yüzünden ağlayın ve inleyin. Zenginlikleriniz çürüdü ve giysilerinizi güveler kemirdi. Altınlarınız ve gümüşleriniz paslandı; ve bunların pası size karşı bir tanıklık olarak yükselecek ve etinizi bir ateş gibi yutacak. Son günlerinizde hazineler biriktirdiniz! İşte tarlalarınızı kaldıran ve yoksul bıraktığınız işçilerin aylığı ve hasatçıların çığlıkları Tanrı'nın kulaklarına dek yükseldi. Dünya üzerinde zevk ve şehvet içerisinde yaşadınız, insanların kanını akıtarak gönüllerinizi doyurdunuz. Size direnmemiş olan namuslu kişiyi mahkûm etti-

niz ve öldürdünüz" (V, 1-6). Günümüzün zenginleri ise belki de bireysel kusurları nedeniyle ama özellikle de onları kayıran ve yeniden tartışılması gereken bir sistemin tarafları oldukları için zenginleştiler. Kurtuluş öğretisinden yana olan dinbilimciler, "yoksullarla bir anlaşma olmaksızın Hıristiyanca bir yaşam olmaz" savındadırlar ve Ermiş Jacques'ın mesajını yinelemekten başka bir şey yapmazlar. Daha 1542 yılında Dominiken papaz Bartholomeo de Las Casas, *Yerlilerin İmhası Üzerine Çok Kısa Bir Rapor*'da şu basit ve ürkütücü cümleyi kaleme almıştır: "Yerliler vaktinden önce ölürler." İspanyolların yaptığı canavarlıkları anlatması, bilindiği gibi İspanya'ya geri çağrılmasına neden olmuştur. Demek ki Kilise'nin tarihinde de devamlılıklar vardır.

Kurtuluşun teolojisi

Kurtuluşun teolojisi, köklerini orada bulmuş –daha doğrusu yeniden bulmuş– olsa da, Latin Amerika "vakasını" aşar. "Tanrı'yı düşünme, bu kıtanın nasipsiz Hıristiyanlarına Tanrı aşkından söz etmek için bir dil arayışı çabasıdır. Kurtuluş, toplumsal, siyasal ve insani düzeni ilgilendiren karmaşık bir terimdir; yalnızca yapı değişikliği değil kişinin bütünüyle kurtulmasıdır. *Kitabı Mukaddes*'teki terimlerle ifade etmek gerekirse kurtuluş günahtan kurtuluştur; çünkü günah, insanın komşusuna, Tanrı'ya duyduğu sevginin kesintiye uğramasından başka bir şey değildir" diye beyan eder Perulu papaz Gustavo Gutteriez.[18] Ve "insan olmayanların", "bir hiç olanların" ilahi adalete yö-

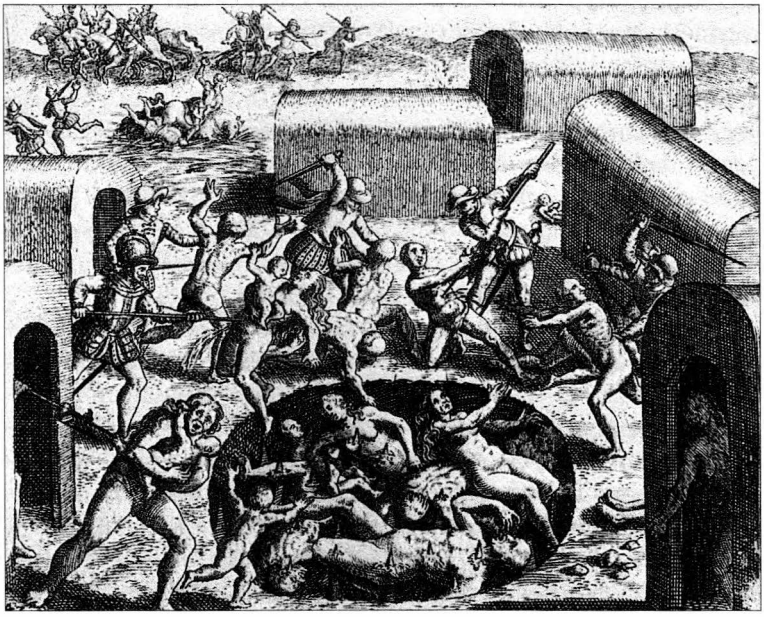

Treblinka mı? Auschwitz mi? Hayır, 16. yüzyıldaki İspanyol sömürgeciliği. Bartolomeo de Las Casas "gördüğünü anlatır: yerlilerin imhasını". Kırk yaşında anlar ki "Hint Adaları'nda yerlilere karşı yapılan her şey adaletsizlik ve zorbalıktır". Yaşamının geri kalan elli iki yılını onları savunmaya adar. Doksan iki yaşında, "herkesten yerlileri korumayı sürdürmesini" isteyerek ve kendisini onlar için yeterince şey yapmamış olmakla suçlayarak ölür. Sömürgecilerin nefretini çekmiştir ve vatanını küçük düşürmekle suçlanır. (B. de Las Casas, *Narratio regionum indicarum per Hispanos* (...), Frankfurt-am-Main, 1598, Bry'ler tarafından resimlenmiştir.)

nelttikleri soruları yineleyerek ekler: "Kendimizi sorgulamak zorundayız: kendisinin bir hiç olduğunu hisseden, acı çeken kişiye Tanrı'nın aşk demek olduğu nasıl kavratılır? Bir halkın çektiği acı, sesini boğazında düğümlüyorsa Mesih ilahisi nasıl söylenir?"

7 Eylül 1984'te, Persepolis Üniversitesi'nde (Brezilya) ilahiyat profesörü olan Fransisken din adamı Leonardo Boff *Kilise, Karizma ve İktidar* kitabı nedeniyle Din Doktrini Kurulu'na çıkarılır. Boff bu kitapta uyarı niteliğinde şunları yazmıştı: "Katolik ilahiyatçının Roma'ya gidişi, Çekoslovakların Sovyet politbürosuyla kollokyum yapmak üzere Moskova'ya gidişi gibidir." Suçlanan kitapta "kutsal iktidarın, Kilise tarafından dini üretim araçlarının Hıristiyan halkın zararına istimlak edilmesi sürecinin nesnesi olduğunu" ve dogmanın yalnızca "belirli bir zaman ve belirli koşullar için" geçerli olduğunu ileri sürüyordu. Kurul, büyük bir belirsizlik içerisinde, günahtan kurtuluş söz konusu edildiğinde gerçek bir kurtuluş dinbiliminin mümkün olduğunu, bunun sosyopolitik kurtuluşa indirgenmemesi gerektiğini" ilan eder. Kurul, "Kilise yoksullar için mücadele etmek gerektiğini söylüyor, yoksullardan yana olduğunu söylemiyor. Bu bir kurtarma anlayışı değil, yardım anlayışıdır"[19] diye saptamada bulunan Peder Leonardo Boff'un kitaplarının içerdiği "vahim sapmaların, sapkınlık ve imanı inkâr tehlikesinin" altını çizer. Boff'a göre Kilise'nin savunduğu şey Tanrı'nın yetkesinden çok bunun içini doldurduğu biçimdir. Kurul Haziran 1985'te Peder Boff'un vaaz vermesini yasaklar, bu durum Brezilyalı on piskoposun imzasını taşıyan bir belgenin kaleme alınmasına neden olur: "İlahiyatçı Leonardo Boff'a verilen cezaya karşı olduğumuzu kamuya bildirmek gibi bir sorumluluğumuz var. Önlemin kendisi kadar uygulanışında kullanılan usul de bizce *İncil*'e pek uygun değildir, dinbilimcilerin soru sorma özgürlüğüne olduğu kadar insan haklarına da karşıdır, Hıristiyan özgürlük ve iyilikseverlik anlayışına terstir, kiliselerimizin çalışmasını ketleyicidir ve piskoposluk alanımızın ortak sorumluluğuna zarar vericidir."

Bu satırların yazıldığı gün (Aralık 1985), "resmi" görüş, Leonardo Boff'un kurula çıkarılmasından dört gün önce *Kurtuluş Teolojisinin Birkaç Özelliği Üzerine Açıklama*'yı yayınlayan Kardinal Ratzinger tarafından dile getirilir: "Kimileri, ekmeğin paylaşılmasının aciliyeti karşısında Hıristiyanlaştırmayı parantez içine alma ve yarına bırakma eğiliminde; önce ekmek, sonra Tanrı kelamı diyorlar. İkisini ayırmak hatta karşıtlaştırmak ölümcül bir hatadır [...]. Marksist ideolojiden yapılan eleştiriden yoksun alıntılar ve rasyonalizmin damgasını taşıyan bir *İn-*

Aşırı gelenekçiliğin getirdiği yıkıcılık, işte 1970 yılında Écône'da (Valais bölgesi) "Aziz X. Pius Papazlar Kardeşliğini" kuran Monsenyör Lefebvre'in paradoksudur bu. 1971'den itibaren birçok papazı etkisine alır. Papalık tarafından 24 Temmuz 1976'da ayin yapması bir süre için yasaklanır, o ise direnir. Katolik Fransızların bir bölümünden destek görür. Bir köylü kadın şöyle konuşur: "Fransızca yapıldığından beri ayine gitmiyorum; ne dendiği anlaşılıyor, artık gizemli bir yanı kalmadı" (Écône, 1975).

cil yorumuna ilişkin savların ele alınması, yoksullar yararına olan ilk cömert girişimin asıl yanını bozan yeni yorumun kökenini oluşturmaktadır [...]. *İncil* bütünüyle dünyevi bir *İncil*'e indirgenmemelidir."

Aynı yazar, "Tanrı'nın bütün halkı İsa'nın eylemine katılmalıdır, ama bunu Kilise'nin hiyerarşisine saygı göstererek yapmalıdır" diye düşünür, son kertede bunun gerçek olup olmadığına karar verecek olan Kilise'dir. Dominiken din adamı Jean Cardonnel'in sorusu da buradan kaynaklanır: "Çocuklar fabrikalarda yorgunluktan ölürken Roma hiçbir şeyi görmedi, hiçbir şey duymadı. Buna karşın *L'Avenir* gazetesini, Sillon hareketini, sonra da işçi papazları mahkûm etti. Yahudiler kül olduklarında Roma pek az şeyi görüp işitti. XI. Pius, Kilise'nin işçi sınıfını kaybetmiş olmasının en büyük skandal olduğunu söylüyordu. Şimdi de özgürlüklerine kavuşma yolundaki kadınları kaybediyor. Üçüncü Dünya'yı da mı kaybedecek acaba?"

Gericilik

19. yüzyılda Walter Bagehot "Hiçbir acı yeni bir düşünceye yol açan acıyla kıyaslanamaz" diyordu. II. Vatikan'ın (zenginlerle bağları koparmak olmasa da en azından tercihen yoksulları seçmesi) kurtuluş teolojisi –ya da daha doğrusu teolojileri– tarafından devamı getirilen kararlarının, Katolik Fransızların büyük bir bölümünden destek bulan gelenekçilerin kasılmasına neden olması bu durumda anlaşılır bir şeydir; o Katolikler ki çocukluk anılarının artık anlamadıkları bir dil –Latince– üzerine kurulu nispeten batıni din usulleri içerisinde yer aldığını kabullenmeye alışmışlardır. Gelenekçi gösteriler –en azından başında– sonuçta hem laiklerden hem de Katolik ol-

mayan Hıristiyanlardan destek alan bir din adamı azınlığının alışkanlıklarını değiştirmeye pek istekli olmayan bir çoğunluğa dayattığı yeniliklere –inanmaksızın– rıza gösterdiği hiyerarşinin bir bölümünce hoş karşılanmıyordu. Monsenyör Lefebvre, 1975-80 yılları arasında, değişime karşı bu direnişin simgesi oldu. Her zaman kurcalayıcı olan medya –bu, medyanın misyonudur– onu bir yıldız yaptı. Ama kısa bir süre sonra Michel de Certeau'nun şöyle özetlediği çelişkili bir duruma düştü: "Geleneği korumak için papazları gelişigüzel örgütleyerek papaya başkaldırıyordu; çoğulcu bir dini ilkeler bütününü elde tutmak için papa neredeyse arkaik bir otoriter yöntem kullanıyordu." Karmaşık bir kişilik olan XXIII. Ioannes'in vasiyetiyle Din Doktrini Kurulu'nun buyrukları arasında kalan VI. Paulus, nostalji tutkunlarını yumuşak bir biçimde eleştirdi. *Star*'ların gözdesi olan, kurşun geçirmez camlı küçük arabası kendisini teşhir eden ve koruyan bir hiyerarşinin simgesi olarak görülebilen II. Ioannes Paulus'la birlikte muhafazakâr öfkenin bir bölümü gerekçesini yitirdi.

Gidiş ekümenlikliğe doğru mu?

Papazların sayısının azalması, kültürel pratikte laiklerin büyüyen rolü, zahitlerin bile edindiği özgürlükler, Papalık tarafından korunan cinsellik yasaları karşısında kadınların papaz rütbesi alması gibi papazların reddedilen ama üzerinde düşünülen evlilikleri, ister üçüncü dünyada ister Fransız kentlerinin yakın banliyölerinde olsun bütün eşitsizliklerin sürmesinden kısmen sorumlu olunduğu kanısı, son olarak "kaba" dilde okunan ve söylenen *İncil*'le yakınlık; bütün bunlar günümüz Katolikliğinde gözlemlenebilir ve görünüşe bakılırsa geri döndürülemez olan eğilimlerdir. Bunlar ekümenliğe (bütün Hıristiyan kiliselerinin birleşmesi) daha açık olarak Protestanlıkla bir yakınlaşmaya doğru mu yöneltirler?

Seçildiği andan itibaren XXIII. Ioannes, ekümeniklik umutlarının gerçeğe kavuşmasının, toplamayı tasarladığı konsilin başlıca misyonlarından bir tanesi olacağını belirtir. Hıristiyanların birliği için bir sekreterlik oluşturur ve konsil çalışmalarına Katolik olmayan gözlemcilerin "aktif" katılımını zorunlu kılar. 4 Aralık 1965'te (törenli kapanış oturumundan dört gün önce) VI. Paulus Katolik olmayanlarla birlikte "gözlemcilere" veda törenini kutlar. Ekümenik merkezler ortaya çıkar, ama bölünmüşlüğü ayakta tutan geçmişin yükü oradadır hâlâ (Saint-Quentin-en Yvelines'deki bir ekümenik merkez).

Rapor'da (daha önce de bahsetmiştik) yorumlanan R. Mehl'in araştırması, Protestanlık içerisinde güçlü bir ekümeniklik akımının olduğunu ortaya çıkarır. "Farklı Protestan kiliseleri arasında birlik oluşmasını ister misiniz?" sorusuna % 74'lük bir oran "Evet" yanıtını verir. Dahası aynı araştırma Katolik karşıtlığında bir düşüş olduğunu gösterir. Soru yöneltilenlerin % 69'u Katoliklikle "daha yakın ilişkiler kurmayı" arzular ve hatta % 23'ü II. Ioannes Paulus döneminde bir yakınlaşma olduğu görüşündedir; uzaklaşma olduğunu belirtenler % 12, "bir değişiklik olmadığını" söyleyenlerin oranı % 44'tür. Mezhep evliliklerinin sayısı şaşırtıcı bir gerçeği oluşturur: ankete katılanların sadece % 20'sinin Protestan, % 50'sinin ise Katolik bir eşi vardır. Bunların çocuklarının evlili-

centre
œcuménique

Münzeviliğin ve ekümeniklik etkisine kapılan Protestan papaz Roger Schutz, 1940 yılında Taizé'de (Saône-et-Loire) büyük bir ev edinir. Burada Naziler tarafından takip edilen Yahudileri ağırlar. Gestapo peşine düşünce İsviçre'ye geçer ve 1949'da yedi papaz çömezi "yaşam boyu bekâr kalıp malları ortak kullanarak ve bir otoriteye bağlı kalarak Tanrı'nın ve insanoğlunun hizmetine" verir kendilerini. *Taizé Kuralı*'nın giriş bölümünde (1953) şöyle yazar: "İsa'nın bedeninin birliğinin tutkusuna sahip ol." Katolik rahipler Protestan rahiplere katılırlar. Taizé, her yıl onbinlerce genç Hıristiyanın buluştuğu bir yerdir.

ğine gelince, % 23'ü karma evlilikten yanadır (bunların içerisinde % 35'i dinin bütün vecibelerini yerine getirir), % 45'i bu konuda "ne olumlu ne de karşıt bir görüşe" sahiptir, yalnızca % 2'lik bir kesim "daha çok karşıdır". R. Mehl ayrıca bu kayıtsızlıktan kaygı duyar: "Protestanlar gibi küçük bir cemaat için karma evliliklerin sayıca artması hiç kuşkusuz bir tehlike oluşturuyor". Acaba bu, Kilise'nin "dikişsiz gömleğine" çok yakında kavuşuyoruz demeye mi geliyor? Sanmıyoruz. Protestan çevrelerde şu eski deyiş aktarılır: "Katolikler için Kilise bir anadır; Ortodokslar için bir zevce; Protestanlar içinse hayır diyen yaşlı bir adam." Bütün sorun buradadır işte. Kuşkusuz reformcular II. Ioannes Paulus'un *İncil*'in bütün insanlığa geldiğini duyurmasına sevinirler ama "*İncil*'e güç verenin papa değil, papanın sesine güç verenin *İncil* olduğunu" anımsatırlar, Protestan papaz André Dumas'nın ifadesine göre Kilise asla "zilyetlik ya da vitrin değil, duyuru ve hizmet" demek olmalıdır. Ekümeniklik hareketi olduğu gibi duran öğretisel tıkanmayı örtemez: Protestan için Kilise'yi oluşturan *İncil*'dir (Kilise'ye bağlı din görevlileri, Kilise'nin gerçekleştirdiği ayinler vb.) bunun tersi değildir. "Reform Kilise'yi hidayetin duyurucusu olarak görür, diye yazar, ve bu nedenden ötürü de Kilise'nin kendisinin günahkâr, tövbekâr ve bağışlanmış olduğunun altını çizerek, yanılmaz olduğunu kesinlikle kabul etmez: *Ecclesia semper reformata et reformanda*." Protestanlarda ibadet ciddiyetle özgürlüğün bir ittifakı olarak tanımlanabilir. Bu ise, Protestan olduklarını söyleyenlerin % 18'inin neden çocuklarına bir din eğitimi vermediklerini açıklar. R. Mehl bunu şöyle yorumlar:

"Protestanlıkta her şeyden önce sevilen şey, tanıdığı zihniyet özgürlüğüdür. Ama, baskıcı olmama konusunda büyük bir kaygı güden, yetişkin olarak bir seçim yapmadan önce onu 'manipüle' etme korkusuyla çocuğun özgürlüğüne saygı duyan bir inananlar kesimi vardır". Katolik hiyerarşiye oldukça yabancı bir kaygıdır, ama gizliden gizliye birçok Katolik anne babanın vicdanını sarar. Çünkü "Kilise'yi var eden *İncil*'dir", kutsal metinle olan bağıntı Protestan inancın temelini oluşturur. Yine aynı araştırmaya göre ele alınan bütün kategorilerde *İncil*'in düzenli okunma oranı düzenli ibadetten çok daha yüksek bir yüzdeye sahiptir. Yalnızca işçileri örnek olarak alırsak, düzenli ibadet edenlerin oranı % 8,7'dir, buna karşın düzenli olarak *İncil* okuyanların oranı % 28'dir. *Asla* tapınağa gitmeyenlerin % 41'i düzenli okurdur. Bu da din toplumbiliminin "Hıristiyansızlaşma" kavramının yerine "Hıristiyanlık-dışılaşma" (*exchristianisation*) kavramının koymasını telkin eder. Bunun anlamı şu olacaktır: kimileri, Kilise'nin ya da Hıristiyan akımlarının kimi tutumları nedeniyle, inançlarını koruyarak (Katolik ya da Protestan) Hıristiyan ibadet biçimlerinin dışına itilmiştir.

Günümüzde Hıristiyan olmak

Fransız Kilisesi geri mi çekilmiştir? Kuşkusuz, bir zamanlarki ağırlığına oranla, nitel açıdan daralmıştır, ama elinde kalan "ipler" bir rastlantı ya da çıkar sonucu kalmamıştır. İsa sevgisi ötekine –insanoğluna– duyulan sevgidir, tüketim toplumuysa bizi hedonist öztüketime davet eder. Giderek daha gü-

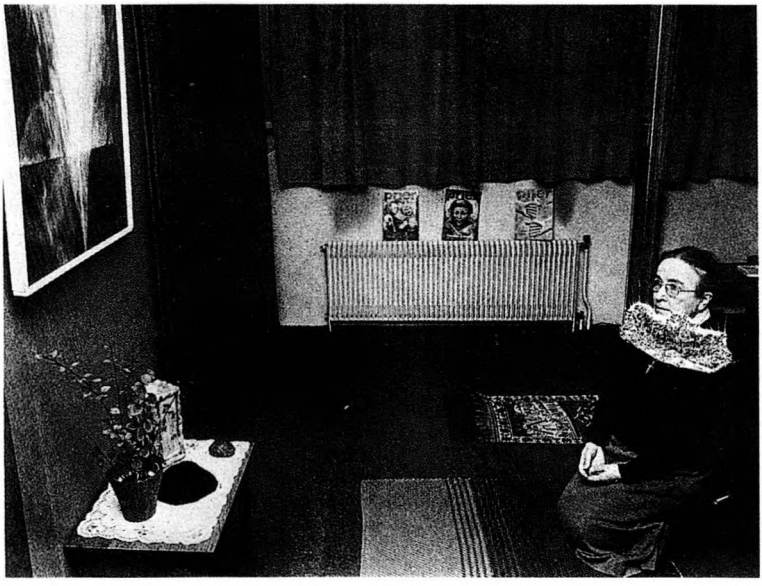

"Ah! Çok iyi biliyorum ki dua etme arzusu zaten bir duadır ve Tanrı bundan fazlasını istemez... Genellikle dua konusunda o kadar boş bir fikir ediniriz ki! Eğer dua gerçekten bir gevezelik, bir manyağın gölgesiyle söyleşimi ya da daha kötüsü –bu dünyanın nimetlerine sahip olmak için boş ve boşinançlı bir dilekçe– olsaydı, binlerce insanın bundan güçlü, dolu dolu bir sevinç duyuyor olmasına inanılabilir mi?" (Bernanos, *Bir Köy Papazının Günlüğü*.) Tektanrılı dinlerin ibadet eşyalarının bu fotoğrafta simgelediği ekümenik dua.

zel olmamız, genç kalmamız, paramızı Narkissos'un bedenine uygun görünümdeki bir bedenin (olabildiğince uzun süre) bakımına yatırmamız buyurulur. Malların birikimi ve "cinsel özgürlük" hayata bir anlam katar mı? Hayır, diye yanıtlar Hıristiyan, Hıristiyansızlaşma bir kurtuluş değildir. Bu kavram, insanlar arasındaki adalete ve kardeşliğe bağlıdır. İsa'nın dirilişinden bu yana ölüm artık hiçliğe varan bir şey değildir, yaşamın içine gizemli bir biçimde girmiştir." Tanrı'ya inanan kişi böyle konuşabilir. İnanmayana gelince... İnanan kadar canla başla insanın kurtuluşu için çalıştığı olur.

G.V.

Notlar

1 Bu araştırmanın ayrıntılı sonuçları G. Bessière, J. Piquet, J. Potel, H. Vulliez'in kitabında yer alır, *Les volets du presbytère sont ouverts [...]*, bu kitabın özeti ise J.-C. Petit'nin metninde bulunur, *La Vie*, sayı 2091, 26 Eylül-2 Ekim 1985.

2 A. Girard ve J. Stoetzel, *Les Valeurs du temps: une enquête européenne*, Paris, PUF, 1983. Dokuz ülkede yapılan bir anket. Aynı yazarlar tarafından Fransa'yı ilgilendiren bölümün özeti: "Fransızlar ve şimdiki dönemin değerleri", *Revue française de sociologie*, Ocak-Mart 1985, s. 3-31. "Değerler" konusundaki her araştırma, soruların hazırlanması söz konusu olduğunda karmaşık sorunlar çıkarmaktadır.

3 R. Mehl, *Rapport présenté au Conseil de la fédération protestante de France le 30 mai 1981*. Yazar, Mart 1980'de IFOP'un 15 yaş ve üzeri nüfustan 9.871 kişiyle yaptığı bir anketi temel alır. Bu kişilerden 414'ü "Protestanlığa yakın olduklarını" beyan eder. Anket *la Vie*, *les Dernières Nouvelles d'Alsace*, *Midi libre*, *Réforme* ve *le Christianisme au XXe siècle* adlı süreli yayınlar tarafından ısmarlanmıştır.

4 J. Joyce, *Dedalus*, Paris, Gallimard, "Folio" dizisi, s. 196.

5 *a.g.e.*, s. 193.

6 *a.g.e.*, s. 194.

7 *a.g.e.*, s. 191.

8 Y. Lambert, "Crise de la confession, crise de l'économie du salut: le cas d'une paroisse de 1900 à 1902", *Pratiques de la confession, Les Pères du Désert de Vatican II*, Bussière kolokyumu, Cerf, 1983.

9 *a.g.e.*

10 *a.g.e.*

11 Ph. Boutry, "Reflexions sur la confession au XIXe siècle: autour d'une lettre de sœur Marie-Zoé au curé d'Ars (1858)". *Pratiques de la confession.* [...] *a.g.e.*

12 Y. Lambert, *a.g.e.*, s. 257.

13 *a.g.e.*, s. 259

14 Bunu izleyen açıklamaya ilişkin bilgiler Ph. Boutry'den alınmıştır, *a.g.e.*

15 G. Vincent, *Les Jeux français*, Paris, Fayard, 1978, s. 83-100.

16 Burada vicdan seçimlerimizin oluştuğu gizli bir alan olarak düşünülmüştür.

17 *Kitabı Mukaddes*, Matta, *Dağdaki Vaaz*, 5, 44-46.

18 Röportaj, *Le Monde*, 5 Şubat 1985.

19 Röportaj, *a.g.e.*, 13 Eylül 1984.

Peregrinus (hacı), hem yabancı hem de yürüyen kişidir. *Peregrinatio ascetica* (çileci hacılık ya da hac) yoluyla *ötekilerle* karşılaşan *ötekidir*. Yürüyenlerin cemaati (hac ayakta yapılan ibadettir) Chartres Katedrali'ne ulaştığında son bulmamalıdır. Dönüşten sonra hac ziyareti belleğe silinmeyecek biçimde kazınmalıdır.

POUR AGIR
J'ADHÈRE
AU PCF
Dans le Pas-de-Calais
Un député communiste en plus...
c'est un député de droite en moins
Votez pour la liste PCF R. AUCHEDÉ

Komünist olmak mı? Bir varoluş biçimi

"Bizler insanlığın memurlarıyız."

E. HUSSERL

"Doğrusunu söylemek gerekirse, sosyalizm, tanrılaştırılan, yüce bir bilime ve sınırsız bir güce sahip, devletin iyiliksever yönetimini *özel hayatın* en gizli edimlerine dek yayması ısrarla istenen, ister istemez ya servetleri eşitleyerek, ya yönelimleri düzenleyerek, ya da bilinçleri arındırarak bütün insanları bilge ve mutlu kılma görevini üstlenen bir yönetim değil de nedir."

A. PRÉVOST-PARADOL, *Journal des débats*, 21 Aralık 1860

Katılmak

Yahudi-Hıristiyan mirası

Çoğunlukla "fanatik" kabul edilen komünistler buna karşılık olarak anti-komünizmin de bir aşırılık olduğunu söylerler. Komünistlerin özel hayatına ayrılan bu birkaç sayfayla ilgili olarak Tocqueville'in şu uyarısını benimseyeceğiz: "Ben tarih üzerine yazarım, onu anlatmam." Parti'ye (büyük harfle yazılır çünkü yeni katılan birinin gözünde geçerli tek partidir) katılma Yahudi-Hıristiyan mirasa gönderme yapılmadan anlaşılmaz. Öte dünya bilgisinden erekbilime geçiş, monizm (tekçilik) özlemiyle açıklanır: olgusal çeşitliliği merkezi bir açıklama ilkesine indirgemek. İnsanlığın, nedenlerin ve sonuçların bilgisiyle hareket eden birkaç karar merciinin istencinin etkisine açık olması işte düşüncenin arzusu yüzyıllardır budur. Prometheus buna karşı bir denemede bulunmuş ve bu cüreti karşılığında cezalandırılmıştır. Kilise zorunlulukları ahlakileştirmek istemiştir; yüzyılları aşan bir hiyerarşiyi titizlikle kurmuştur görevlerin hiyerarşisi renklerle simgelenir (siyahı alt tabakadaki din adamları, moru piskopos, kırmızıyı kardinal, beyazı papa giyer) ve şeylerin gücünü yönetmekten çok bu gücü izlemiştir.

"Dünyevi din" bir seçim muhasebesine mi indirgendi? (Fransız Komünist Partisi'nin 1986 yılı seçimleri sırasında Nord-Pas-de-Calais'de yapıştırdığı afişler.)

L'Humanité gazetesinin (Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı) bürolarında yıllar boyunca Gabriel Péri'nin şu cümlesinin asılı olduğu anlatılır: "Ben işimi ibadet eder gibi yaptım, günlük makalemi her gece kaleme almam bunun bir ayiniydi." Hindiçinli komünist Nguyên Tat Thanh, Hô Chi Minh ("aydınlatan kişi") mahlasını seçer, yoldaşlarını "yaşlı adamı ayıklamaya" teşvik eder, dünya nimetlerinden el çekmeyi, çileciliği yüceltir ve Lenin'e olan hayranlığının "yalnızca onun dehasından değil, lüks yaşamdan nefret etmesinden, çalışma aşkından, *özel hayatının* arılığından" kaynaklandığını söyler. *Hegel'in Hukuk Felsefesi Eleştirisine Katkı*'da Marx şöyle yazar: "Dini ıstırap, hem gerçek ıstırabın ifadesi hem de gerçek ıstıraba karşı bir protestodur. Din, ezilen yaratığın iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz koşulların ruhudur." Toplumsal ve insani dramın simgesel ifadesi olan din, Marx'a göre, ötekine bir "başka dünyada" kavuşma için harcanan düşsel bir çabadır. Amacı, yanıltıcı olduğunu düşündüğü bu iletişimin yerine dünya üzerinde kişiler arası bir ilişkiyi koymaktır. İster Goethe'nin yazmayı tasarladığı "Gezgin Yahudi", ister Dostoyevski'nin Büyük Engizisyoncusu, ister Eugène Sue'nun Samuel'i, ister Edgar Quinet'nin *Ahasverus*'u söz konusu olsun, tema hep aynıdır: Kilise günahkârdır, İsa'nın öğretisine ihanet etmiştir ve Hıristiyan halk da, Yaşlı Bruegel'in *Çarmıhın Taşınması*'nda gösterdiği gibi her zaman onu yeniden çarmıha germeye hazırdır. Başka deyişle, korunması gereken bir devamlılık vardır, ki bu da neden o kadar çok komünistin Hıristiyanlıktan geldiğini açıklar, bunlar arasından kimi yandaşlar proletaryada Kurtuluş'un itici gücünü görmüşlerdir. "Gerçek angaje düşünce öncelikle Marksist düşüncedir. Komünist proletaryanın bilincidir [...]. Düşünce ve eylem birliği kuşkusuz en çok onda birbirine yakındır" diye yazar J. Lacroix (*Esprit* Aralık 1944). Miçurincilik bilimsel olarak doğru görülüyordu; çünkü melezleme yoluyla edinilmiş niteliklerin kalıtsal olduğunu öne sürüp, insanın, Sibirya nehirlerinin akışını tersine çevirerek uçsuz bucaksız Sibirya topraklarını bereketli bir Endülüs'e çevirmeyi amaçlayan Davydov planı gibi doğayı dönüştürebildiğini "kanıtlıyordu".

Yahudi-Hıristiyan gelenek ateist materyalizmi kişi kültüne elverişli duruma getiriyordu. Kilise, etimolojisinin işaret ettiği şeyden uzaklaşmaksızın (Yunanca *ekklésia*: Meclis), hem gerçek hem de mecazi anlamda bir tahta oturttuğu Aziz Petrus'un mirasçısını göklere çıkardı. Yasaları kaydetmeyen ama rastlantıları ortaya çıkaran anlatı-tarih her devrimin Bonapartizme vardı-

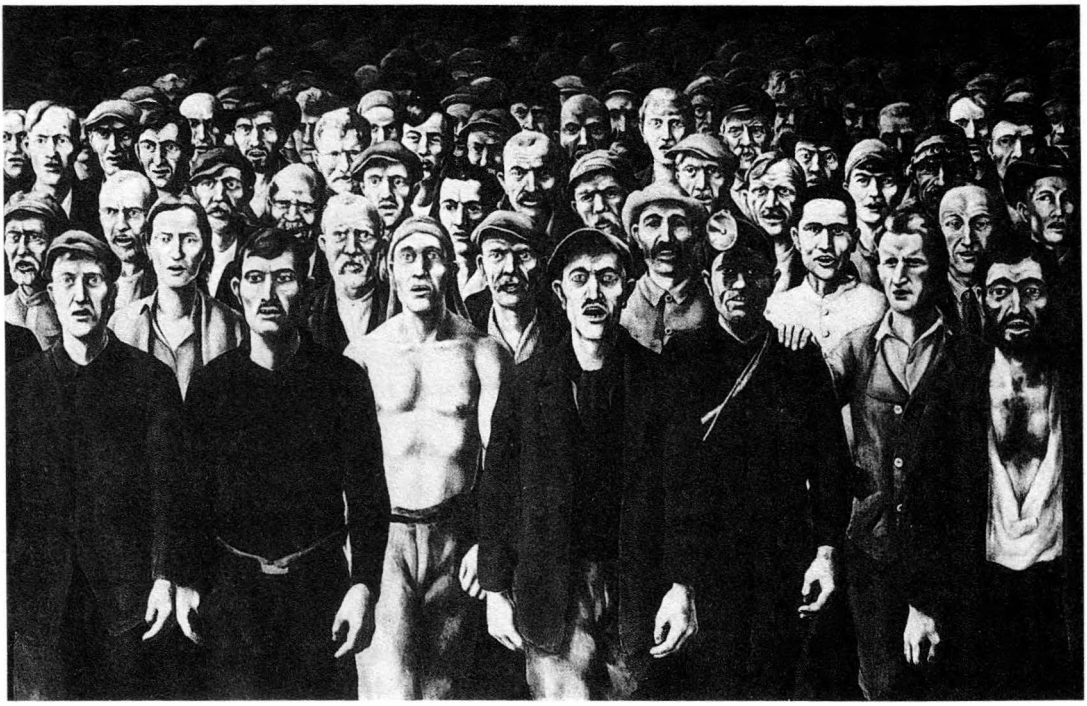

"İşçi için çalışmak yaşamının bir parçası değildir, daha çok yaşamını feda etmesidir" (Karl Marx, *Komünist Manifestosu*). (Otto Griebel, 1928-1930. Berlin. Museum für Deutsche Geschichte.)

ğını gözler, Bonaparte'ın adı Caesar, Cromwell, Napoléon, Stalin, Mao Zedung ya da Fidel Castro'dur; sanki yapıların sarsılması, insanları benzeşleşme yoluyla, kimliklerini "en çok sevdiğimiz insan" Stalin'de ya da Tanrı'nın kadını Âdem'in kaburga kemiğinden yaratması gibi, halk komünlerinden "yeni bir insan" yaratacak olan Mao Zedung'da bulmaya itiyormuş gibidir. Fransız Komünist Partisi'nin de kendi idolü olmuştur: Maurice Thorez'in biraz "derlenip toparlanmış" olan yaşamöyküsü onu gerçek bir maden işçisi olarak tanıtır. Thorez, Palmiro Togliatti'yi (üniversiteden gelen bir entelektüeldir) önce İspanya İç Savaşı sırasında iflah olmaz bir Stalinci, sonra çokmerkezliliğin sözcüsü, ardından da kendi kültünü örgütleyen kişiye uygulanan psikolojizmle Stalinciliğin "aşırılıklarının" kolaycı açıklamasına karşı çıkan birisi yapan o komünizm deneyimine sahip değildi. Maurice Thorez'de, Dominique Desanti'nin güzelce belirttiği "karamsar bir yaşanmışlık" eksikti, Togliatti bunu Komintern'in üst katmanlarında özümsemişti.

SSCB'nin 1944'teki saygınlığı

Fransa'nın işgalden kurtuluşundan sonra Komünist Parti'ye büyük katılımlar olması, o zamanlar Kızıl Ordu'nun o çok büyük saygınlığıyla açıklanır. Bütün Fransızlar, çıkarma Amerika'nın

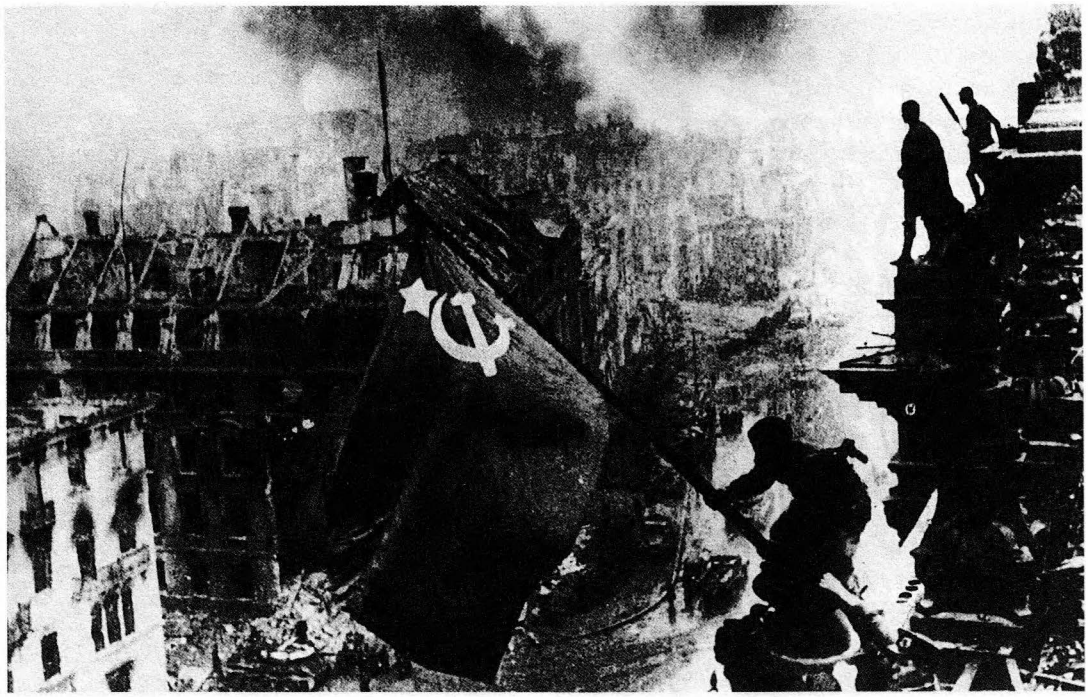

Jukov, Koniev, Rokossovski, emirlerindeki 180 tümen, 41.000 top ve 6.300 tankla 12 Nisan 1945'ten başlayarak Berlin'e saldırırlar. 2 Mayıs günü General Weidling hayatta kalan 70.000 Alman askeriyle Stalingrad'ı savunmuş olan Çuykov'a teslim olur. Sovyet bayrağı Reichstag üzerinde dalgalanır.

savaşa girişinden 31 ay sonra olmuşsa bunun nedeninin Nazi ordularının Rus ovalarında kısmen yok edilmesi olduğunu anlarlar. Beş yıllık kalkınma planlarının ilk üçünün ne kadar etkili olduğu akılda kalır: bu planlar SSCB'yi, her türlü tahminin tersine, 1941 ilkbaharı ve sonbaharında yaşanan felaketlerden sonra, kasım ayında Rostov'a ve 7 Aralıkta Moskova çevresindeki büyük karşı taarruzlarla askeri durumu tersine çevirmeyi ve topraklarını yeniden ele geçirmeyi başarabilmiş olan bir orduya kavuşturmuştur. Öyle ki, 1937-1938 yıllarında üst rütbeli subayların yarısının ortadan kaldırıldığı büyük tasfiyelerin doğruluğundan kuşku duyulmaya başlanır. Bu doğruysa, önce (İngiliz direnişinin yok edilmesi için Doğu cephesinden Batı cephesine daha yeni 400.000 adam kaydırmış olan) Hitler'in şaşırdığı bu iyileşme nasıl açıklanabilir diye düşünülmüştür. "Burjuva" propagandasına alet olunmamış mıdır acaba? Aynı dönemde, Stalin, herkesin anlayabileceği bir dille işlediğini iddia ettiği tarihe eklemeler yapar. Onun metinleri bugün yeniden okunduğunda ister milliyet sorunları, Marksizm-Leninizm, dilbilim, ekonomik sorunlar isterse de *En Değerli Sermaye İnsan* söz konusu olsun, Stalin'in bunları basitleştirme yeteneğine insan şaşırır.

Temel metinlerin karmaşıklığından, az eğitimli yığınların beklentilerine olduğu kadar dünyayı değiştirecek bir eyleme atılmak için anlaşılması güç yorumlardan sıyrılma arzusu taşıyan entelektüellerin beklentilerine de yanıt veren anlaşılır önermeler çıkarmıştır.

Direniş içerisinde Fransız Komünist Partisi

Fransız Komünist Partisi ayrıca Direniş döneminde gerçekleştirdiği eylemlerden de yarar sağlar. Kuşkusuz sayısını abarttığı "kurşuna dizilenlerin partisi" olmakla övünme konusunda aşırı istekli olmuştur, bu arada Alman-Sovyet paktından Almanların SSCB'ye saldırısına dek uzayan belirsizlik dönemini suskunluk içerisinde geçirmiştir. Ama partinin rolü küçümsenemez: yasadışılığa alışkın olduğu için, savaşı "emperyalist akbabalar arasındaki" bir mücadele olarak çözümlemeyi bir kenara bırakıp, bir anti-faşist sefer olarak gördüğünde çok etkili olmuştur. Öte yandan komünistler Giraud yandaşlarıyla, daha sonra De Gaulle'cüleri karşı karşıya getiren sayısız entrika içerisine batmaktan sakınarak De Gaulle'den yana oldular; F. Grenier ise General De Gaulle'e bir komünist partiyi onaylama önerisini ilk götüren kişi oldu.

*Saman ve kalas**

Sonuçta komünist blok haksızlığın ve dehşetin tekeline sahip değildi. 1947 yılı Madagaskar'da katliamların yapıldığı yıl olur, bir yandan da 1950'li yıllarda, Henri Martin'i sömürgelerin bağımsızlığının kurbanı yapan sonu gelmez Hindiçini Savaşı sürmektedir. Yirmi dört yaşındaki denizci, üzerinde şu cümleler bulunan bir bildiriyi dağıtmak suçundan beş yıl ağır hapis cezasına çarptırılır: "Kanımız sizin milyonlarınız karşılığı satılık değildir, sizler yirmili yaşlarımızı kurban ediyorsunuz [...]. Bu kirli savaşa artık tek bir kuruş, tek bir adam bile gitmesin [...]. Toulon'lu denizciler, Fransız bankerlerin büyük çıkarı uğruna Hindiçini'ne ölmeye gitmek için orduya katılmadık biz." Amerika Birleşik Devletleri'nde 1947 yılında çıkarılan Taft-Hartley yasası bütün sendika yöneticilerini "komünizme karşı" and içmeye zorlar ve önce direnen, sonra rıza gösteren CIO, 1949-50 yıllarında komünist eğilimli olduğu söylenen 12 sendikayı ihraç eder ve bir milyon üye kaybeder. Senatör McCarthy'nin başını çektiği Amerikan Aleyhtarı Faaliyetler Komisyonu "sonunda her türlü iş bulma olanağından ve pasaportlarına el konduğu için ülkeyi terk etme hakkından yoksun bırakılan komünistleri, eski komünistleri ya da komünist oldukları varsayılanları"[1] sorgular, mahkûm eder, tutuklar.

Birçok entelektüel (Sartre da bunlara dahildir) ve İnsan Hakları Derneği, Ağustos 1953'te serbest bırakılan Henri Martin için seferber oldu.

* Fransızcada "Komşunun gözündeki samana bakacağına kendi gözüne çarpan kalasa dikkat et" deyimine gönderme. (ç.n.)

CE QUE NOUS DEVONS A STALINE

par ARAGON, Frédéric JOLIOT-CURIE, PICASSO
Henri BASSIS, Pierre COURTADE, Pierre DAIX, Georges SADOUL

LES LETTRES FRANÇAISES

ARTS

Spectacles

Prix : 35 fr. Suisse : 0 fr. 70. - Belgique : 7 fr. Italie : 100 lires

Fondées en 1942 par Jacques DECOUR (fusillé par les Nazis)
Directeur : ARAGON

37, rue du Louvre, Paris-2e. — TURbigo 57-00 — N° 456. — Semaine du 12 au 19 mars 1953

Suisse : 0 fr. 70. - Belgique : 7 fr. Italie : 100 lires Prix : 35 fr.

STALINE
le marxisme et la science

par F. JOLIOT-CURIE

LE marxisme, comme toute science, vit et se développe.

Parler du marxisme comme science, parler du marxisme dans son développement, parler du marxisme vivant c'est, aujourd'hui comme il y a une semaine, lorsque l'homme extraordinaire que chacun de nous aimait et vénérait comme un maître, mettait une activité infatigable au service du marxisme vivant, c'est parler de Staline, c'est parler de stalinisme.

QUELLE SORTE DE SCIENCE EST LE MARXISME, DISENT D'AUCUNS, A QUEL DOMAINE S'APPLIQUE CETTE SCIENCE ?

« Le marxisme — répond Staline — c'est la science des lois du développement de la nature et de la société, la science de la révolution des masses opprimées et exploitées, la science de la victoire du socialisme dans tous les pays, la science de l'édification de la société communiste. »

LE marxisme est d'un grand intérêt pour le physicien, le chimiste ou le biologiste.

Paul Langevin, en 1945, avait « à plusieurs qu'il avait conscience de n'avoir bien compris l'histoire de la physique qu'à partir du moment où il avait eu connaissance des idées fondamentales du matérialisme dialectique.

Aucune science n'est achevée. Aucune ne peut se dérober indéfiniment aux autres sciences. Les progrès et les revers de la pensée scientifique et des applications de la science dépendent pour une large part des conditions sociales.

L'épanouissement sans précédent de la science soviétique ne peut s'accomplir que parce que les talents des savants de ce pays n'exercent dans un milieu favorable créé par les grandes bases révolutionnaires l'essor et la valeur qui est leur dû.

Le progrès dans un milieu ou la science n'a pas ses racines dans le peuple, dans ce pays, les savants travaillent dans recherche, la conscience en paix, car ils ont la certitude que les résultats de leur recherche serviront à défendre les libertés légitimes et à améliorer sans cesse les conditions de vie matérielles et morales.

STALINE, continuateur de Marx et d'Engels, savant et continuateur de Lénine aura marqué de son empreinte notre époque. Son œuvre théorique est considérable. Elle est inséparable d'une œuvre théorique que nous devons plus que jamais assimiler et mettre en valeur.

Classiques, il nous y montre que le marxisme, comme toute science, ne peut rester à la même place, qu'il se développe et se perfectionne. « La marxisme, écrit-il, ne peut manquer de s'enrichir d'expériences nouvelles et de connaissances nouvelles ; par conséquent, certaines de ses formules et de ses conclusions ne peuvent ne manquer de changer avec le temps, ne peuvent manquer d'être remplacées par des formules et des conclusions nouvelles qui correspondent aux nouvelles tâches théoriques. »

Et quelle est la méthode qui permet le mise au jour de ces nouvelles conclusions, le remplacement des formules périmées ? c'est la lutte d'opinion, la liberté de critique sans lesquelles « il n'est point de science qui puisse se développer et prospérer ».

Staline a eu aussi l'immense mérite de critiquer impitoyablement tout abandon de la science et, en particulier, toute tentative de nier le caractère objectif des lois de la science. Son dernier ouvrage, « Les problèmes économiques du socialisme en Union Soviétique » contient des pages très fécondes auxquelles chacun de nous peut réfléchir et dont il tirera des règles d'action et de pensée pour sa propre discipline scientifique.

L'histoire des œuvres des maîtres du marxisme constituera un enrichissement d'un intérêt primordial. Nous savons déjà que l'assimilation de ces œuvres sera extrêmement difficile si on se limitait à leur seule lecture. Lenine, cette double vie lourde qui l'empêcha pendant très longtemps d'écrire. Elle devait permettre, en tant que science rigoureuse, de prévoir et de contrôler l'action.

Retenons encore à deux moments de grand intérêt, Lénine et Staline, de se pencher profondément de cette science et d'apporter les preuves expérimentales les plus éclatantes de sa valeur. En effet, novembre 17 marque de très grandes découvertes et portes de l'avenir et Staline à telle époque précise et de trouver dans les faits qui ont suivi leur conséquence directe la preuve expérimentale de la justesse de la pensée marxiste qui devait l'achever et l'approfondir au succès.

Tout ceci doit bien mettre en lumière la grande perte que le monde du progrès vient de subir en perdant un maître tel que Staline. Comme tout maître dont l'œuvre est complète, il a su imprimer à ses disciples son continuateur l'empreinte profonde et à leur

STALINE, par Pablo Picasso (8 mars 1953).

Poème pour le Vél' d'Hiv'

par Henri BASSIS

Dans notre ville, derrière les fenêtres closes,
Mamans rassemblent — la famille sera nombreuse cette nuit —
Les draps qui restent — maigre cadeau d'un printemps sans fleurs.
— Millions de mains, parcs d'une pauvreté égale.

Le mur sur l'horizon allumant ses veilleuses,
L'obscur s'entrouvrant aux heures les sadiques,
Les bonbons jaunes toute faim, interdites.
— Un Paris à cauchemar, de Bruxelles à Lisbonne.

Le Paris de l'autre côté avait deux rues
Les passantes s'étreignant aux banquises des portières
Des gens depuis deux jours s'agenouillent à souffrir.
Quarante mille yeux chacun avec Banquet.

Tous ensemble faisant le signe des naufragés
— Heures de silence aux larges du Bassin —
— Et le froid s'empaillera par les nuits de cendres.
Le vent devient le nuit,
et la monde — orphelin.

☆

Il est mort... Et on mort retentit sur le monde !

Le navire de Harlem va le dernier de Londres,
Le bateau en quelque-sol et La ancien Lune
Qui portaient, tel flottant, dans le pont nuits,
Des rêves de vivre au pattes et de amoureux.
Tous les rues de la Madrid, quelqu'un a signé — et
[plusieurs.

(Lire la suite au troisième page)

STALINE
et la FRANCE

par ARAGON

QUAND Serge Mironovitch Kirov est mort, et que son corps a été exposé dans la Salle des Colonnes, Staline a pleuré, j'étais à quelques pas, j'ai vu les larmes sur son visage. On sait de reste que les hommes sont mortels. La grandeur du crime qui frappe, n'y change rien, nous oblige à accepter sa douleur. La douleur, on consent qu'elle a ses limites, et la mort est la mort, et nous devons nous y incliner. Tout cela est vrai. Pour vous et pour moi. On croit avoir atteint le fond de son néant, chacun, qu'il s'agisse de son amour ou de sa mère. Ce n'était que le pas de cet qui peut arriver à un homme. C'est pourtant à cela qu'il faut cette fois comparer son chagrin. Pour comprendre ce qui s'était sur mon. Je vous dire, pour cette première qu'il n'y a pas de commune mesure, si étrange que cela paraisse, entre ce deuil de tous les hommes et le deuil qu'on a senti, et qui paraît si grand.

Sans doute chaque fois qu'un grand homme meurt, y a-t-il quelque chose qui finit, et qui laissera toujours cette pensée que tous les hommes vivants de perdre ce qui ne sera jamais plus, et qui se poursuit sans que de cet homme-là. J'ai souvent rêvé, et toujours avec un serrement de cœur, aux obsèques de Victor Hugo, dans *Choses vues*, où il raconte la mort de Balzac, sans revoir la voix, presque sèchement : « et rentrant chez moi, c'était un dimanche, je trouvai plusieurs personnes qui m'attendaient. Je leur dis : « Messieurs, *l'Empire ne perdra pas grand esprit...* » Ce n'était que Balzac. Ce n'est pas pareil.

J'écris cela très tranquillement, en apparence. Lieux jours ont passé. Il n'est rien sorte d'engourdissement, l'autre matin, avec la sensation que mon cœur ne battait plus, j'étais arrivé à Gennevilliers, dans la Salle de la Conférence Nationale du Parti Communiste, où tout le monde attendait, presque muet, devant la scène vue ses hautes draperies rouges sur derrière les grandes plantes vertes découpées qui soulignent le fond sombre de la tribune vide. Chaque fois que quelqu'un me serrait la main, lui et moi, que ce fût Fernand ou Francis, ou Daquet, nous avions comme pour deux yeux de l'autre, et qui nous faisaient rendre impossible de contenir les larmes... C'est bête, cette bouffée qui vous monte à la gorge et qui vous fait mal, et qui vous fait mouiller les yeux, et qui déborde, ici, ici... Le pudeur, peut-être est plus grande.

Et puis on nous a appelés, le Bureau Politique demandait au Comité Central de venir dans la salle où se tenaient les réunions plénières, et on nous a fait passer de la [illegible] dans la place — dans l'ombre, dans le silence, derrière les draperies, dans les coulisses, entre les portraits, plus d'ombre et de pénombre. Il venait un peu de lumière de la salle éclairée ; nous ne savions comment nous placer, personne ne voulait être le premier [illegible]. Et j'ai entendu [illegible] ! Et j'ai entendu [illegible] ! Et j'ai entendu [illegible] !

Katılma nedenleri

Proleter, Parti'ye, iş yaşamından kaynaklanan nedenlerden ötürü katılır. Bismarck'ın doğrudan, geleneksel yapılar (yönetim, ordu, adalet, dinamik kapitalist işletmeler) üzerine kurulu devlet aygıtını güçlendiren bir siyaseti uygulama ve o dönem için cesur sayılan toplumsal reformlar yapma cesaretini göstermiş olduğunu hatırlatalım. 1920'li yıllarda Fransa'da yürürlükte olan toplumsal yasalar, Almanya'ya göre çok geridedir. Hitler, o da bir yandan büyük sanayiye dayanarak, Matignon Anlaşmaları'nın yakalamaktan uzak olduğu bir "toplumsal koruma" sistemi geliştirmemiş olsaydı, işçi sınıfının önemli bir bölümünü kendisine bağlayamayacaktı. Toplumsal durgunluğun, 1920'li yılların Fransız toplumunda olduğu kadar 1950'li yılların toplumunda da uç noktada olduğu ve Parti'nin her şeyi altüst etmeyi hedeflemesiyle, uzun "toplumsal yörüngeler" umut edilmesine neden olur, gelgelelim varolan toplum (birkaç istisnayla) yalnızca "çoğalmaya" izin verir. "Komünist olduğumuz için ille de muhteşem bir adam değiliz. Ben hıyar komünistler tanıyorum. Ne yapalım... Bunu kabul etmek lazım. Ama öteki hıyarlardan farklı olarak, bunlar komünist olan hıyarlar... hıyarlıklarıyla bile olsa toplumun değişmesinde bir işlev üstleniyorlar."[2] Frezeci bir işçinin tanıklığıdır bu.

Tours'daki bölünmeden sonra, Fransız Komünist Partisi "burjuva entelijansiyasına" ait olmalarının (başka deyişle, "nesnel" varoluş koşullarının) Parti'ye katılmalarına olanak vermediği entelektüelleri kendine çekme kaygısı gütmüştür. 1920'li yılların hemen başından başlayarak, Jean Jaurès, Romain Rolland ve Anatole France saygıyla anılır. Henri Barbusse 1923'te Parti'ye katılır. Marksizmi az bilir, *Clarté* (Aydınlık) hareketinin temelini atar, aynı adla bir dergi çıkarır. Bu hareket Georges Duhamel ile Jules Romains de katılır. 1928'de, Jean Guéhenno'nun yazı işleri müdürlüğünü yapacağı *Monde* dergisini kurar. 1927'de aralarında Breton, Aragon ve Eluard'ın da bulunduğu beş gerçeküstücü, söylenene bakılırsa kendilerini biraz çekinceyle kabul eden Komünist Parti'ye katılırlar. Ardından sıra Politzer, Lefebvre, Nizan, Léger, Picasso gibilerine gelir. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde genç burjuva entelektüellerinin kitle halinde Parti'ye katılımı çoğunlukla aileleriyle ilişkilerinin kopmalarına neden olur. Sartre'ın 1948'de kaleme aldığı metin dönemin coşkusunu dile getiriyor: "Bütünüyle sınıfı, aylığı, emeğinin doğasıyla, duygu ve düşüncelerine dek koşullanmış olarak kendisinin ve yoldaşlarının toplumsal konumunun yönü konusunda o karar verir, rıza gösteren kişi ya da

"Kendisini öyle gören her sanatçı ve her birey, kişisel ideali doğrultusunda başka hiçbir şeyi hesaba katmaksızın özgürce yaratma hakkına sahiptir" (Lenin, Clara Zetkin'in aktarımı). *(Altta:* Marcel Cachin'in 20 Eylül 1944 tarihli *L'Humanité* gazetesinde yer alan Fougeron tarafından yapılmış portresi. *Yanda:* 12-19 Mart 1953 tarihli *Les Lettres françaises*'de yer alan Picasso'nun yaptığı Stalin portresi.)

bir devrimci olmayı seçerek, özgür bir biçimde proletaryaya ya sürekli aşağılama ya da zafer dolu bir gelecek kazandıran odur." Aragon dışında, bu entelektüeller karar mercii olmaktan çok yardımcı oyuncu rolünü üstlenmişlerdir. Sanatçı kendisine yazma ya da resmetme biçiminin kesinlikle dikte edilmemesini ister. Buna, 1953 Martında *Les Lettres françaises* ilk sayfada Picasso'nun yaptığı (5 Mart'ta ölen) *Stalin'in Portresi*'ne yer verdiğinde tanık olunur. Yapıt, Parti'nin yönetici kadrolarını kızdırır, çizerini "kendini beğenmiş ve küçük burjuva" olmakla suçlarlar ve buna karşı, "biçimsel" sorunlara gömülmemiş, aslına sadık, benzer, gerçek anlamda "devrimci" olduğu için tercih edilen Fougeron'un yaptığı *Marcel Cachin'in Portresi*'ni koyarlar.

Mücadele vermek

Komünist alttoplum ve onun kariyer olanakları

"İnsan ne bütünüyle iyi, ne de bütünüyle kötüdür" diye yazıyordu Machiavelli; G. Lefebvre de bir sınıfı devrimci kılan şeyin hem kendi hem de topluluğun çıkarlarına hizmet etme inancı olduğunu ileri sürüyordu. "Burjuva" entelektüellerin savaş sonrasında kitle halinde Fransız Komünist Partisi'ne katılımını anlamak için, partinin, çok genç insanlara, genel olarak çok yaşlılar yönetiminde olan Fransız toplumunda yalnızca yaşlı insanların erişebildiği mevkiler sağlayan bir alttoplum olduğunu hatırlatmak gerekiyor. Yirmi beş yaşındaki birisi için, Komünist Öğrenciler Birliği'nin taburlarına 28 Mayıs 1952'de Eisenhower'dan sonra SHAPE komutanlığına gelen "Ridgway illetine" karşı düzenlenen büyük miting sırasında önderlik etmek ödüllendiriciydi. Genç bir öğrenci için, *Ce soir* gazetesinin önemli bir muhabiri olmak (akşam baskısı yapan ve 600.000 basılan gazete) ve Doğu Avrupa ülkelerini gezmek de böyle bir şeydi. Jean-Toussaint Desanti savaş sonrası dönemi anarken "İnsan, söylediğiniz şeyi daha kuvvetli biçimde size geri döndüren anlık bir yankıyla karşılaşır. Bu da sizin gururunuzu okşuyor [...]. İnsan artık yalnız bir entelektüel değil, bir grubun tercümanı da oluyor" diye aktarır. Parti'nin bu döneklere gerçek anlamda güç verip vermediğini sormaya gelince aynı yazar şu yanıtı verir: "Hiç tereddüt etmeden söyleyeyim: gücün görüntüsünü verirdi."[3]

Militanın kendi söylenceleri ve sıkıntıları vardır. 1950'li yıllarda en saf ve bilgisiz olanları (Victor Serge'i ve Boris Souvarine'i okumuş olanlar) Stalinci baskının acımasızlığını kabul ederler. Ama "komünist aile", "aşılmışlık" temasına da-

yanıp bu konuda telaşa kapılmaz ve şu üç argümanı temel alır: kapitalist dünya hümanizm dersi verebilecek durumda değildir, çünkü bilinen yöntemleriyle sömürgeci imparatorluklarının kalan parçalarına tutunur; SSCB'deki zorlayıcı sistemin ayakta kalması (bu ikinci argümandır) aşağıdaki devasa tarihsel, özel ve "nesnel" koşullarıyla açıklanır: 1914, Rusya az gelişmiş bir ülkedir; 1918, savaş Rusya'nın belini büker; 1918-1921 yıllarında SSCB iç savaşla yakıp yıkılır ve aynı şeyi 1941-1945 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı nedeniyle yaşar, gelgelelim Amerika Birleşik Devletleri, iç savaştan bu yana, kendi topraklarında yalnızca alkol yasağı dönemindeki alkol savaşına tanıklık etmiştir; son olarak, "yeni bir insan" yaratmak söz konusu olduğuna göre, iki bin yıldır bunun için uğraşan ve sonunda Auschwitz'e varan Hıristiyanlık da aforoz yolunu kendi iç işlerinde kullanmak zorunda kalacaktır (papa komünistleri aforoz etmiştir) ve Almanların da, Protestan ya da Katolik olsunlar Hıristiyan topluluğa ait oldukları hatırlatılır. "Miçurin ve Lissenko burjuva" basının iddia ettiği gibi şarlatan mıydılar? Öte yandan günmerkezli evren kuramı, Copernicus'un ölümünden yetmiş üç yıl

"Maurice Thorez'in partisi"nin yöntemi, kınanacak bir ifadedir... Bunu Politbüro'da ve *l'Humanité* gazetesi nezdinde defalarca protesto ettiğimi söylemeliyim. Bunun Merkez Komite'nin bilgisine daha çabuk sunulmamasına hayıflanıyorum... Sevgi ve güven gösterilerinin kişilere tapınmayla karıştırılmaması gerekir" (Maurice Thorez'in Merkez komite önünde yaptığı konuşmadan, 10 Mayıs 1956).

sonra, Papa V. Paulus tarafından mahkûm edilmiştir, Galilei ise 22 Haziran 1633'te Kilise tarafından düşüncesini yadsımaya zorlanmış, "dünyanın döndüğü" savını sürdürmüş olduğu için ölünceye kadar gözetim altında evde yaşamıştır.

"Hayran olduğumuz insan: Madenci"

Eğer Stalin –daha önce anımsatıldığı gibi– "en çok sevdiğimiz insan" ise, maden işçisi de "en hayran olduğumuz insandır". 1950'li yıllarda madencilik babadan oğula geçer ve on dört yaşına gelindiğinde, deyim yerindeyse, miras hakkıyla –ve bunun gururuyla– madene "çömez olarak inilir". Örnek ve efsanevi bir kişilik olan maden işçisi üç "sanat" yapıtının yaratımına kaynaklık eder: 1949'da André Stil'in yayınlanan öykü derlemesi *Le Mot mineur, camarade;* Louis Daquin'in filmi *Le Point du jour* (1949); ve André Fougeron'un 1951'de açtığı *Madenler Ülkesi* sergisi. Bu yıllarda ulusal enerjinin % 80'i maden kömürüyle üretilir, 300.000'den fazla insan maden kömürü ocaklarında çalışır, 1941 yılında 27 Mayıs'tan 9 Haziran'a kadar grev yapma cesaretini gösteren madenciler Nazizme karşı işçi direnişinin simgesi olurlar. Bu efsanenin bir parçası olan Maurice Thorez kendisini madenci ve bir madenci oğlu olarak tanıtır (bu doğru değildir) ve şöyle seslenir: "Maddeye karşı verilen o mücadelede, insanın çömelmiş, çoğunlukla yere uzanmış, bütün savaş konumlarını almış bir halde kömürü onu sıkıca saran kayanın kucağından söktüğü o göğüs göğüse çarpışma ne yücedir" (*Action*, 22 Mart 1946). Cesur, kahraman, dayanışmacı, disiplinli, sorumluluk sahibi, erkeksi ve boyunduruk altına alınamaz olan madenci, kaderine boyun eğmektense onu parlak bir geleceğe dönüştürür. O yeni insandır, Aragon'un şu sözcüklerle tanımladığı komünist insandır: "İnsanı kendisinden yukarıya çıkartan [...], hiçbir şey talep etmeyen, her şeyi insan için isteyendir."[4] Dahası, Laurent Casanova'nın şimdiden heykelini diktiği "yeni bir entelektüel tipini" simgeler: "Madencilerin eylemlerinin her biri güçlü ve gelişmiş bir düşünme çabası, milyonlarca proleterin birikimi olan yenilikçi bir akıl yürütme yöntemi gerektirir [...]. İşçi şimdiden burjuva disiplinleriyle yetişmiş herhangi bir ideoloğun, eğer bunlara çakılıp kalmışsa, ulaştığı düzeyin çok üzerindeki bir düşünceyle hareket etmektedir."[5] Her madenci, bunu bilmese bile, ontolojik olarak komünisttir. O ideal proleter tipidir ve onun sunduğu örnek, küçük burjuva entelektüeli ancak suçlu duruma düşürür. Maden işçisi, Parti'nin oluşturmak istediği yeni ikonografinin merkezinde yer alacaktır. Laurent Casanova kültür politikasını XI. Kongrede (1947) tanımlar. Resim alanında alegori ve simge kullanımı, yozlaşan bir ideolojinin izlerini taşımakla eleş-

tirilir. Portre, sanayi manzarası ve sınıf mücadelesini yücelten tarihsel freskler övülür. Ressamın "işçi sınıfının siyasal ve ideolojik duruşundan" yana olması gerektiği açıkça dile getirilir. Biçimin içeriğe önceliği olarak tanımlanan "formalizm" yerilir. Önemli olan, argümandır, gösterenle gösterilenin kusursuz uyumudur. Jdanov'un tartışmaya yer vermeyen savı dayanak alınır: "Dâhiyane olan her şey anlaşılabilirdir ve öylesine dâhiyanedir ki geniş halk kitleleri tarafından daha çok anlaşılabilir." Sosyalist gerçekçilik, gerçeği devrimci gelişimi içerisinde temsil etmelidir. Yalnızca mücadelenin yönünü değil, "onun kaçınılamazlığını" da göstermelidir. André Fougeron tarafından yapılan ve 1948'de Güz Salonu'nda sergilenen *Pazardaki Parisli Kadınlar* resmi, bu yasalara eksiksiz uyar. 1951 yılı, Fougeron'un *Madenler Ülkesi* başlıklı tablo dizisinin Bernheim-Jeune Galerisi'nde sergilenmesiyle birlikte "yeni gerçekçiliğin" zirveye ulaştığı yıl olur. *Le Monde* gazetesinde çıkan ağır eleştiri, Parti'nin "doğru yolda" olduğuna dair inancı pekiştirir, çünkü bu "burjuva" basınını öfke-

"Sosyalist gerçekçiliğin özü, yaşamın gerçekliğine bağlı kalmakta yatar, ne kadar acı olursa olsun her şey komünist bir bakış açısından görülen sanatsal imgeler yardımıyla ifade edilir. Sosyalist gerçekçiliğin temel ideolojik ve estetik ilkeleri şunlardır: Komünist ideolojiye bağlılık, eylemini halkın ve partinin hizmetine sokmak, emekçi kitlelerin mücadelesinde sıkı sıkıya bağlanmak, sosyalist ve enternasyonalist hümanizm, tarihsel iyimserlik, doğalcı ilkelcilikle birlikte biçimciliğin ve öznelciliğin reddedilmesi" (*Felsefe Sözlüğü*, Moskova, 1967). (André Fougeron, *Pansiyoner*, 1950. Bükreş, Güzel Sanatlar Müzesi.)

lendirmiştir. Ve 1951'de Güz Salonu'nda büyük bir zafer kazanılır: "Milli duygulara halel getirmekle" suçlanan yedi tuvali indirmek üzere polis gelir. Artık komünist Fransız resmi Fougeron tarafından temsil edilir, *La Nouvelle Critique*'teki köşesinde ("Mazgaldaki Ressam") burjuva sanatçıların gerçeğe tahammül edemedikleri için soyutlamaya sığındıklarını açıklar. Her alttoplumda olduğu gibi, Parti *doxa*'ya uyulması koşuluyla, karşılıklı bir hayranlık duyma örgütüdür. *Madenler Ülkesi* dizisinin iki tablosu Jean Fréville tarafından şöyle yorumlanır: "İşte *Ayıklayıcı Kadın*: Floransalı bir bakirenin suratıyla, iş giysileri, onu kömür tozundan koruyan başlığı, dingin cesareti ve hüznün mutluluk düşlerine karıştığı o bakışıyla kara ülkeden bir genç kız... 1948 grevi sırasında CRS'lerin (toplumsal olayları bastırmakla görevli polis gücü) saldırısına uğrayan ve onlara "Kırın kafamı, içindekini çıkaramayacaksınız" diye bağıran kıza benzeyen bir kömür ayıklayıcısı bu." Fougeron'un yaşlı bir adamı yoksul bir maden işçisi mahallesinde resmettiği *Pansiyoner* konusunda ise şunu söyler: "Maden ocaklarının efendilerini zenginleştirmek için, gücünü, sağlığını, ciğerlerini ve kanını vermiş. Ocağın dibinde geçen bütün bir ömürden sonra, sonunda ne güneş ışığından yararlanmaya gücü ne de tedavi olmak için yeterli bir emeklilik maaşı var. Silisli toprağın ciğerlerini kemirdiği, sakat, erken yaşlanmış, elli kilodan az çeken, geçmişteki ve bugünkü yıkımının izlerini bozulan çizgilerinde taşıyan bu adam çömelmiş bir halde cılız bir ateşin başında ölümü bekliyor, öte yandan yaşlı mücadeleci yüzünde gözleri benzersiz bir ışıltıyla parlıyor." Ne *Ayıklayıcı Kadın*, ne de *Pansiyoner* sonuç olarak boyun eğmemişlerdir. Biçemdeki sefaletçiliğe rağmen Maurice Thorez tarafından dile getirilen kurallara uygun bir resim konusudur: "Geleceğe bakan iyimser bir sanat gerekli [...]. Yönünü şaşırmış, sorular labirentinde kaybolmuş entelektüellere işaretler, sınırsız gelişme olanakları getireceğiz biz. Onları bireyciliğin sahte sorunlarından, karamsarlıktan, yoz estetikten vazgeçmeye, başkalarının yaşamlarına bağlanarak kendi yaşamlarına bir anlam kazandırmaya çağırıyoruz."

Bir "iktidarın" betimleyici, didaktik ve sonuçta dönme bir resim anlaşıyını dayatması ilk kez olmuyordu. Karşı-Reform döneminin sanatı da bu normlara boyun eğmek zorunda kalmıştı. Ama sayısız nedenlerden ötürü (ressamların Trent Konsili dönemi sonrası sunulan "öte dünya", söylencesel savların kabulü) post-tridentin sanat, olağanüstü bir yükseliş yaşamıştır. Kilise'nin Rubens'i varsa, Parti'nin de Fougeron'u vardır. Stalin'in ölümünden hemen sonra ise, Fransız Komünist Partisi

"sosyalist gerçekçilik" çizgisini terk etmiştir. XIII. Kongre Jdanovcu kültür politikasını yeniden tartışmaya açar ve yumuşak başlı Aragon, Fougeron'u ilk eleştiren kişi olur.

Militanın kimliği iki gücün karmaşık bileşimiyle oluşur ve süreklilik kazanır: bunlardan biri olan yadsıma gücü onu Marksist teleolojiye karşı çıkan her bilgiyi yadsımaya iter; öteki güç ise, deyim yerindeyse, onu çeker, yani kurulu düzenin potansiyel yıkıcısı olarak uyandırdığı nefretten kurtarır. Bu "varolma biçimi" Jean-Toussaint Desanti'nin Laurent Casanova'dan işittiğini söylediği şu sırda belirir: "Evet, Parti birçok özveri istiyor, ama aynı zamanda yalnızca Parti üyeleri üzerinde değil, bütün toplum üzerinde kurulan büyük iktidar da veriyor, çünkü eleştirilmek, lanetlenmek uyguladığın iktidarın bir kabulü değil mi?" İşte yine özel hayatın "sert çekirdeği" muammasıyla karşı karşıyayız: militanlığın sırrı burada yatar. Düşüncelerimizi soğuk savaş dönemiyle sınırlayacağız.

"Gerçeğin" inkârı

SSCB'deki ister Gulag kıyımları, ister savaş öncesi davalar ve tasfiyeler, ister Yahudi karşıtlığı söz konusu olsun 1950'li yılların militanı "biliyordu" ya da öğrenebiliyordu. Alain Besançon'un deyişiyle "sekiz yıl komünist, altmış yıl anti-komünist olan" Boris Souvarine, Fransız Komünist Partisi'nden 1925 yılında atıldığından beri totaliter Stalinizmin mekanizmalarını durmaksızın sarsmış ve eleştirmişti. Fransa'da 1935 yılında *Bolşevizme Tarihsel Bir Toplu Bakış* altbaşlıklı *Stalin* yaşamöyküsü (bu yaşamöyküsündeki yergi düzeyinin ölçüyü kaçırdığı söylenir) neredeyse hiç dikkat çekmemişti. Emmanuel Le Roy Ladurie, ancak 1977'de yeniden basıldığında, "yüzyılın en büyük kitaplarından bir tanesi" olduğunu söyleyecektir. Victor Serge'in, POUM'un ve Troçkistlerin İspanya İç Savaşı sırasında tasfiyesine ilişkin sayısız tanıklık her militanın okumasına açıktı. *Les Temps Modernes*'in Ocak 1950 sayısında Sartre'ın ve Merleau-Ponty'nin ortak imzasıyla bir metin yayınlanır: "Böylece Sovyet yurttaşlarının, yargısız ve zaman sınırı tanımaksızın soruşturma aşamasında sürgüne gönderilebildikleri saptanmıştır [...]. Bunun dışında ceza mekanizmasının SSCB'de ayrı bir iktidar oluşturma eğiliminde olduğu ortadadır [...]. Baltık-Beyaz Deniz kanalında ve Moskova'dan Volga'ya uzanan kanaldaki şantiyelerinin büyüklüğü göz önüne alınırsa, tutukluların sayısının milyonlara ulaşmış olması olasıdır; kimileri sayılarının on milyon, kimileri on beş milyon olduğunu söylüyor." 1948 yılının Şubat ayında kuruluşundan bu yana Devrimci Demokratik Birlik (RDR) Sovyet kamplarında olup bitenleri aydınlatmayı amaçlar. Sürgünü bizzat yaşamış ve RDR'yi Sartre

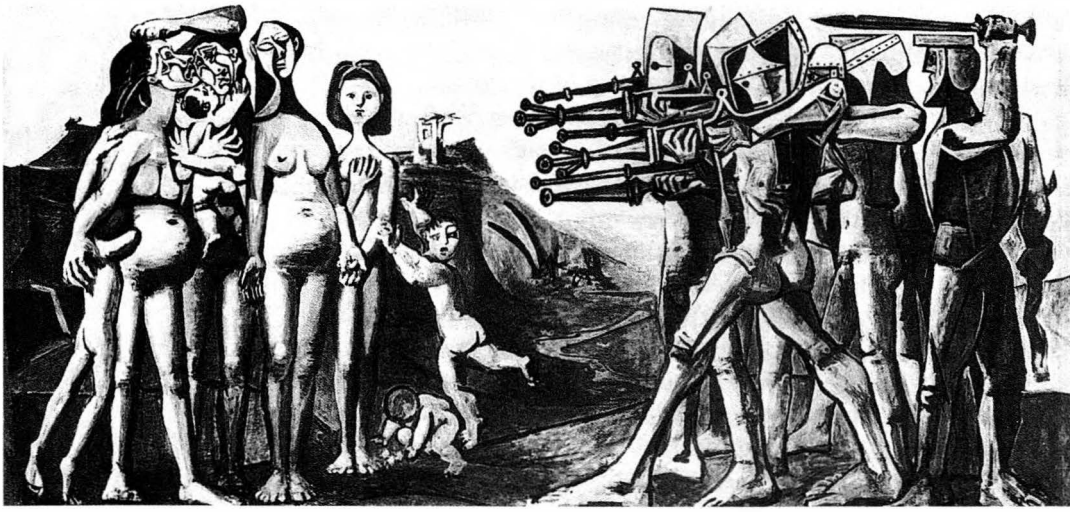

Ismarlama mı yoksa bilinçli mi yapıldı bu tablo? Picasso, Fransız Komünist Partisi'nin en ünlü üyesi olduğu için susamazdı. Jdanovculuğun keyfi kararlarına boyun eğmedi. Savaşlar yinelenir ama bir *Guernica* daha yapılamaz. (Picasso, *Kore Savaşı*, 1951. Paris, Picasso Müzesi.)

ve Camus'yle birlikte kurmuş olan Denis Rousset, SSCB hakkında çok önemli belgeler yayınlar. Komünist basın onu yalancılıkla suçlar. Yalnızca bilmeme istenci söz konusu değildir, ki bu yeni bir şey değildi; çünkü Nazi vahşetinden 1945 yılında haberdar olduğunu söyleyenlerin sayısı çoktu, ama çelişkili bir biçimde savaş sonrasında açılan büyük davalar (Rajk, Slansky vb.) Fransız militanı giderek daha Stalinci olmaya yöneltmiştir. Dominique Dezanti bu yönelime tanıklık eder: "Stalinci mantığa göre, Savarius'un deyişiyle 'Moskova merkezli bütün çevrelerden yayılan bilgeliğe karşı dürüst bir karşı çıkış' olamazdı. Davalarla ve bunlarla ilgili yaptığım kamu açıklamalarıyla tam anlamıyla Stalinci olduğumu söyleyebilirim."[6] Aynı yazar *Stalinciler* adlı yapıtını "İnanma gereksinimi duyulduğunda, inancı yıkabilecek ya da ona gölge düşürebilecek her bilginin nasıl ve neden yadsındığını"[7] göstermek için yazdığını söyler. Ve kendi kendisine sorduğu "O dönemde yayınlanan *Gulag Takımadaları* beni ikna edecek miydi?" sorusunu şöyle yanıtlar: "Hayır, inanmayacaktım, çünkü kimse zorunluluğun amansız tanıtlanmasına olan umudunu yitirmeyi kabul etmez. SSCB bizim kurtarıcımız, efsanemizdi. Buna karşılık, bizler Nazileri tanımıştık."[8]

1954 yılındaki güçlü ekonomik canlanma sürerken Maurice Thorez Ocak 1955'te, *Fransa'nın Ekonomik Durumu, Aldatmacalar ve Gerçekler*'i yayınlar burada, her türlü gerçekliğe karşı işçi sınıfının "sürekli yoksullaştığını" açıklar. Komünizmin kutsal kitabına *addendum* (ek) niteliğindeki bu metinde aynı yadsıma istenciyle karşılaşılır. Bu tema izleyen on yıl boyunca sürekli olarak yi-

nelenecektir. "Deneyim mutlak ve göreceli olarak sürekli yoksullaşmaya ilişkin belli bir eğilimdeki yasayı doğrulamış ve bütünüyle teyit etmiştir." "Bugünün Fransa'sında saat başına ödenen ücretlerin genel olarak savaş öncesinde olduğundan yarı misli daha az satın alma gücü vardır." "Çünkü, önceleri işçilerin taktığı kasket aşırı pahalı olmuştur, onun yerine basit bir bere tercih edilir." "Parisli emekçi İkinci İmparatorluk dönemine göre daha az et yemektedir." Genel sekreterin bu gereksiz yinelemeli açıklamaları Parti'nin ekonomistleri tarafından desteklenir: *Ekonomi ve Siyaset*'te (Ocak 1965), J. Kahn 1957'den 1962'ye dek satın alma gücünün düşüşünün ortalama % 6 ila % 9 olduğunu "kanıtlar". CIA'nın bir yan kuruluşu da olmayan INSEE ise işçi aileleriyle ilgili aşağıdaki rakamları verir: Bir otomobile sahip olanların yüzdesi 1954'te % 8 iken, 1969'da % 61,1'e bir televizyon alıcısına sahip olanların oranı 1954'te % 0,9 iken (ulusal ortalama % 1'dir), 1969'da % 71,3'e; buzdolabında % 3,3'ten % 80,5'e; çamaşır makinesinde % 8,5'ten % 65,5'e çıkar (bu rakamlar yine aynı dönem için geçerlidir). Yoksul Fransa bir yerden bir yere arabayla gitmeye, kendi konutuna sahip olmaya başlar; kredi toplumuna geçiş yapar. Fransız Komünist Partisi'ni de kaygılandıran budur: aylık poliçeler işçi sınıfının savaşım gücünü azaltma riski getirir ve 1960'lı yıllardan itibaren televizyon hücre toplantılarında ve mitinglerde artan bir devamsızlığa yol açacaktır.

Gerçeğin bu yadsınışı komünist militana özgü değildir. Özel hayatın bir parçasıdır: kişi, eşinin, boynuzlananın safiyane mutluluğuyla dalga geçen çevrece bilinen sadakatsizliğini görmeyi reddeder; çocuğunun uyuşturucu kullandığını "bilmek istemez" vb. Siyasal alanda da (yalnızca "özgür dünyayı" ilgilendiren tek bir örnek vermek gerekirse) Batı'nın duyarlılığının, Buenos Aires'te egemen olan "düzenin" işkence ve kayıplar, yani terör üzerine kurulu olduğunu kavraması için "mayıs annelerinin" eylemlerini büyük bir inatla sürdürmesi gerekmiştir. İnsan ötekini ikna etmekten çok kendisini rahatlatmak için teşhir edileni yadsır. Rajk ve Slansky neden itiraf etmişlerdir? Bir komünist için yanıt basittir: "Çünkü suçluydular." Büyücü neden Belzébuth'la anlaşma yaptığını itiraf etti?* "Doğru da ondan" diye yanıtlıyordu daha önceki infazları haklı kılmak için bir sürü insanı ateşe atmayı sürdürmek zorunda olan engizisyoncu. Jean-Toussaint Desanti şu itirafta bulunuyor: "Öteki'nin, Düşman'ın size dokunabilecek güçlü savlara sahip olduğu birazcık olsun hissedildiği anda tepki ola-

* Victor Hugo'nun romanı *Notre-Dame'ın Kamburu*'na gönderme. (ed.n.)

rak sert ve saldırgan olunur. İşte bu nedenden ötürü darkafalılık soğuk savaş sırasında en şiddetli unsur oldu." Ama eğer uyandırdıkları düşmanlık –bu öylesine aşikârdır ki "kabul görme"nin bir tür kanıtına dönüştü– militanları birbirine kaynaştırmış olmasa, tek başına bu çark düzeni de yeterli olmayacaktır.

Komünist, kaçınılmaz "iç düşman"

Yabancının paralı uşakları, imparatorluğun çökmesinin sorumluları, beyin yıkama ya da kırbaç yoluyla Fransızların bütünüyle yabancılaşmasının peşinde olan, her türlü siyasal ahlaktan yoksun (çünkü "amaç aracı meşru kılar"), koşullarının iyileşmesi için işçi sınıfını serbest bırakmaya yönelik her türlü reformu engelleyen, Hıristiyan hümanizminin ortadan kaldırılmasını ve bütün gezegenin Slav temelli sovyetleşmesini hedefleyen, her yerde sosyalistlerin saflığıyla oynayıp "Prag darbeleri" hazırlayan Fransız komünistler, kendilerine karşı ulusal birliğin kurulmasını sağlayarak, mutlak kötülüğün temsili olarak sunulur ve öyle algılanırlar. Bunun sonucundan Fransız Komünist Partisi'nin birinci işlevi iddia ettiğinin tersinin doğru olduğuna inandırma gayreti olduğu çıkarılır, çünkü yalanın partisidir. Marshall Planı'nın kabulünün Fransa'yı Amerikan güdümüne soktuğunu söylemiş olsun, yalnızca o söylediği için düşmanlarına bunu inkâr etmek düşer. Fransız Komünist Partisi "dışarının" partisi olduğuna göre, bu, ötekilerin "yalnızca Fransa'nın" partileri olduğunun kanıtıdır. Gelgelelim, Fransız Komünist Partisi de –öteki partiler gibi– her zaman doğruları ve yanlışları öğretmiştir. Gulag'ın varlığını yadsırken aynı zamanda Hindiçini Savaşı'nın Çin'de eğitim görüp Moskova'dan para alan birkaç fanatiğin işledikleri cinayetlerden daha vahim olduğunu söylüyordu. "Mutlak yoksullaşmayı" ortaya koyduğunda, sömürge karşıtlığının köklerini ciddi olarak inceleyen ilk partiydi. Ama o dönemde, bu noktada izini süreceğimiz Herbert Marcuse'un da altını çizdiği gibi, toplumcul bütünü savunma ortaklığı olarak kurmaya eğilimli Fransız toplumunun bir aradalığı için vazgeçilmez bir "düşmandı". "Özgür kurumlar düşmanı sistemin *içerisindeki* ölümcül bir güç kılmak için otoriter kurumlarla rekabet ederler [...]. Düşman her zaman buradadır [...]. İşlerin olağan akışı içerisinde vardır. Savaş döneminde olduğu kadar barış döneminde de tehdit edicidir (belki de barış zamanında daha da tehdit edicidir)."[9]

"Bu denli cesur olmak için çok korkmuş olması gerek. Büyük korku bir tavşana ne yiğitçe şeyler yaptırır! Çılgına dönmüş dağ keçisi uçurumlardan atlar. İhtiyatsızlığa varana dek ürkmüş olmak, büyük korkunun biçimlerinden biridir" (Victor Hugo, *Gülen Adam*). Varlıklı insanların cesaretini mi kamçılamak söz konusudur? (Afişteki yazı: Bolşevizme karşı nasıl oy vermeli?)

Yapıyı belirleyen bu garezi haykıran anlatılar bir cildi doldurabilir. Biz ise birkaç alıntıyla yetineceğiz. 1954 başında Georges Duhamel şöyle yazar: "Fas, Tunus, Cezayir... Hepsi Fransa'ya karşı çalışıyor: İslamın güçleri, komünizmin güçleri" (*Le Figaro*, 5 Şubat 1954). 1954'te Toussaint Bayramı'nda Avras Dağları'ndaki isya-

nın kaynağı nedir peki? Yanıt: "Komünist çizgideki bir milliyetçi tahrik" (*Le Figaro*, 12 Kasım 1954). "Politbüro yalnızca cenaze levazımatçısının hizmetleri sayesinde içinden çıkılabilecek bir çıkmaz sokaktır" (Bedell Smith, 9 Kasım 1952 tarihli *Le Figaro*'dan). Knut (Rusya'da kırbaç ve kırbaç cezası anlamına gelen sözcük) halka öyle tanıtılmış ki özgürlük adına kendi kendisini kırbaçlıyor" (SSCB'den dönen, *Le Figaro*'da yazan bir gazeteci, 6 Ocak 1947). "Moğol ve Tatar sürülerinin işgali Hitler'in ordusundakinden daha beter olurdu: cinayet, tecavüz, hırsızlık. Çalışma kamplarına sürgün Laval ve Henriot'nun onurlu takipçileri olan işbirlikçi Duclos ve Lecœur tarafından alkışlanırdı. Komünist seçmenler mantıklı olun. Zorunlu çalışma görevinizi Sibirya'da tamamlamak için bavulunuzu toplayın" (*Le Populaire*, 16 Nisan 1951). *Le Figaro* gazetesi (12 Ocak 1951) Bükreş'te yaşamış olan genç bir Fransız kızın sözlerini aktarır: "Burada insanın ermişleri, tanrısı, melekleri yoktur. Onun için bir cennet yoktur, ama Parti ona, gökteki yıldızların yerine, damların tepesinde duran ve bu cehennemin üzerine düşen göğün yağmurunu bile kan damlalarına çeviren büyük kızıl yıldızlar sağlar." "Krallıkları korkunç bir biçimde bu dünyaya ait olan fatih Ruslar, madde ve beden üzerindeki egemenliklerini yaymak için Marksizmin zihniyetler üzerinde sağlayabileceği etkiden yararlanırlar [...]. Bu ideolojiye karşı bütün güçlerimizle karşı durmalıyız, çünkü bu ideoloji panslavizmin hizmetindedir [...]. Amerika ise ne dini inancımıza ne de insanı kavrayış biçimimize saldırıyor" (François Mauriac, 23 Ocak 1948 tarihli *Le Figaro*). Almanya'nın yeniden silahlandırılmasından yana bir tavırla şunlar söylenir: "Almanların 1945'teki Rus istilasından kalan korkunç anılarından ve komünizme duydukları tiksintiden yararlanalım" (*Le Figaro*, 11 Kasım 1949), vb.

Komünist alttoplum özel hayatı denetliyor

Komünist alttoplum kendisini "büyük bir aile" olarak tanıtır ve aile üzerine kuruludur. Militan hayatıyla özel hayat arasındaki sınır belirsizdir. Militanlar arası evliliğe sıkça rastlanır. Komünist çileci ahlak, Yahudi-Hıristiyan ahlakın uzantısıdır. Nikâhlı olunmayabilir ama çiftler uzun süre birlikte olmalıdırlar. Zina kınanır; boşanma, eşlerden biri komünist değilse ancak o zaman kabul görür. Bu durumda evlilik yaşamının imkânsız olduğu kabul edilir. Donjuanlık, Parti'nin amacının –devrimin– yerine arka planda kalması gereken erotik-duygusal uğraşıları koyan adi bir küçük burjuva etkinliğidir. Floransa'daki Savonarole gibi makamlar ahlaki düzenin bekasını gözetirler. "Örgütten az sayıda kadroyu tanıyan birisi olarak, özel hayat engizisyonunu, emir üzerine infaz edilen aşkları, tehlikeli ilişkilere girdikleri için ya da ba-

sitçe iyi bir militan olan karısının bir komünist erkeğin yakışık almayan yaşama biçiminden şikâyetçi olması üzerine 'yeniden tabana konulan, sorumluları henüz bilmiyordum."[10] Aile yaşamı bütünüyle militanlığın gereklerine bağlıdır: çalışma programı tam zamanlı bir çalışmadan oluşur ve komünist olmayan bir eş için bütünüyle kendisini mücadeleye adamış birisiyle birlikte olması güç, hatta olanaksızdır. "Partiyi büyük bir şey olarak görürüz... Aslında bunlar ufak tefek işlerdir... Ortak program için Spor Sarayı'na yüz bin kişi getirmek tek başına yapılan bir iş değil. Ne merdiven inip çıktık!"[11] "Maurice ve Jeannette"in evlilik yaşamındaki püritanizmin örnek olarak gösterildiği militan çiftlerin sayısı bu nedenle çok fazladır. "Burjuvaların" evine çamaşıra giden bir kadınla alkolik bir maden işçisinin kızı olan Jeannette Vermeersch arasında şu konuşma geçer: "Çocukluğunu Zola'nın dünyasında yaşamışsan, yemin ederim unutmazsın. Benim için *Germinal*, roman değildir." "Maurice'in" örnek eşi olarak coşkulu bir biçimde, SSCB kaynaklı ağrısız doğumu destekler ama, tipik bir küçük burjuva alışkanlığı olan ve bir komüniste yakışmayan çapkınlığı yüreklendirecek olan doğum kontrolünü sert bir biçimde kınar. Jeannette ve Parti kesin bir biçimde doğum oranını arttırmadan yanadırlar: komünist çiftler geleceğin küçük komünistlerini doğurmalıdırlar. Bu noktada Jeannette *Humanae vitae*'nin tersi hiçbir şey söylemez.

Ve işte burada komünist alttoplumun en güç çelişkisine ulaşmış oluruz: global toplumla olan eşyapılılığı, yani onunla çelişmez olmasıdır bu. Eski parti üyelerinin tanıklıkları şu temel görüşte birleşir: militan kusursuz bir profesyonel, iyi koca, iyi baba, kısacası "normal" Yahudi-Hıristiyan kültüründen çıkmış ideal insan tipine uygun, konformist olmalıdır. Demek ki söz konusu olan "militanların yerleşik topluma uygun olarak değiştirilmesidir. Anarşist yapılanmalar içerisinde sayıları çok olan 'orijinaller' –piçler, kamburlar, eşcinseller, kelebek koleksiyoncuları, uyuşturucu kullananlar, fetişistler, kişisel sorunu takıntı haline gelenler, bütünü kültürel, cinsel, felsefi azınlıkları –ister müzik ister sinema ya da kamp yapmayı olsun– "fazla sevenler" komünist örgütlenmeler içerisinde rahat edemezler."[12] "Daimi" olmayı sağlayan militanlığın eskiliğine eklenen bu konformizmdir ve öyle kalmak için de bu yaşama biçimini sürdürmek gerekir, yoksa "geri besleme, temele dönme", yani uzun yıllar önce terk edilmiş bir mesleki etkinliğe geri dönme cezası uygulanır. Çünkü Fransız Komünist Partisi'nin kurmay heyeti ihtiyatlı, asıl görev yerlerinden birkaç yıl "ayrı kalmış", her zaman geri dönüp güvenliğe kavuşabilecek

Nazizmin kurulması III. Enternasyonal'in stratejisinin altüst olmasına yol açar. Parola artık "sınıfa karşı sınıf" değil, "faşizme karşı halk cephesi"dir. Fransız Komünist Partisi, yani Komünist Enternasyonal'in Fransa Kolu (SFIC), SFIO'yla (Section française de l'Internationale ouvrière) yakınlaşır ve 1936 genel seçimlerindeki bu afiş güven veren bir komünizm imgesi sunar: (ertelenen) devrim aileye saygı gösterecektir. (Afiş yazısı: Ailenin mutlu olması için, komünistlere oy verin).

POUR QUE LA FAMILLE SOIT HEUREUSE

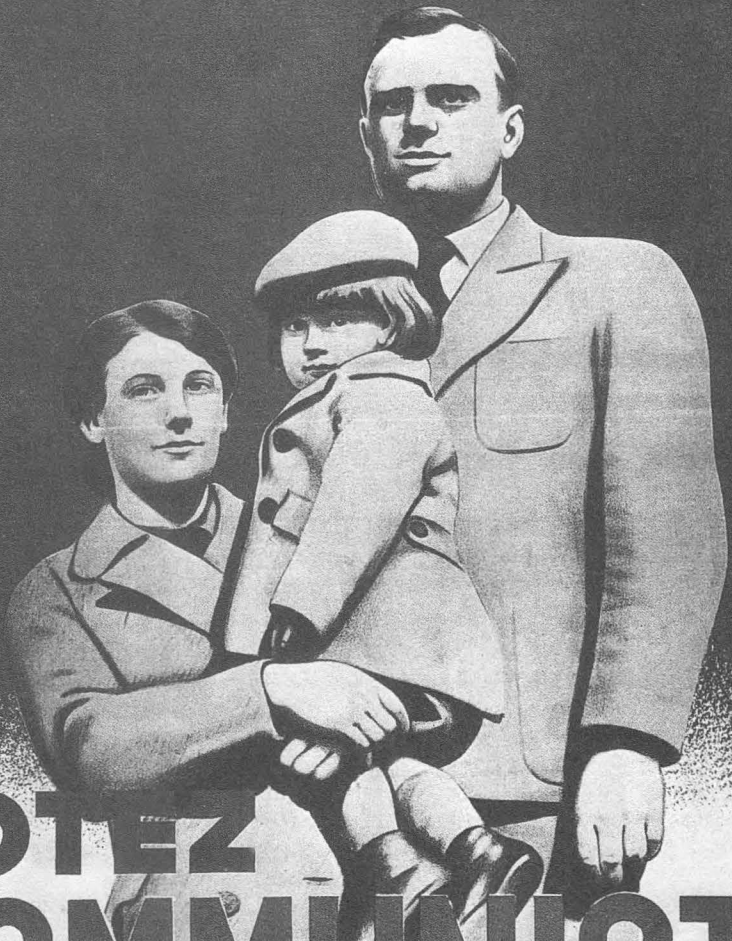

VOTEZ COMMUNISTE

Parti Communiste S.F.I.C. Elections législatives 1936. Imp. Schuster Paris.

Vu : Le Candidat.

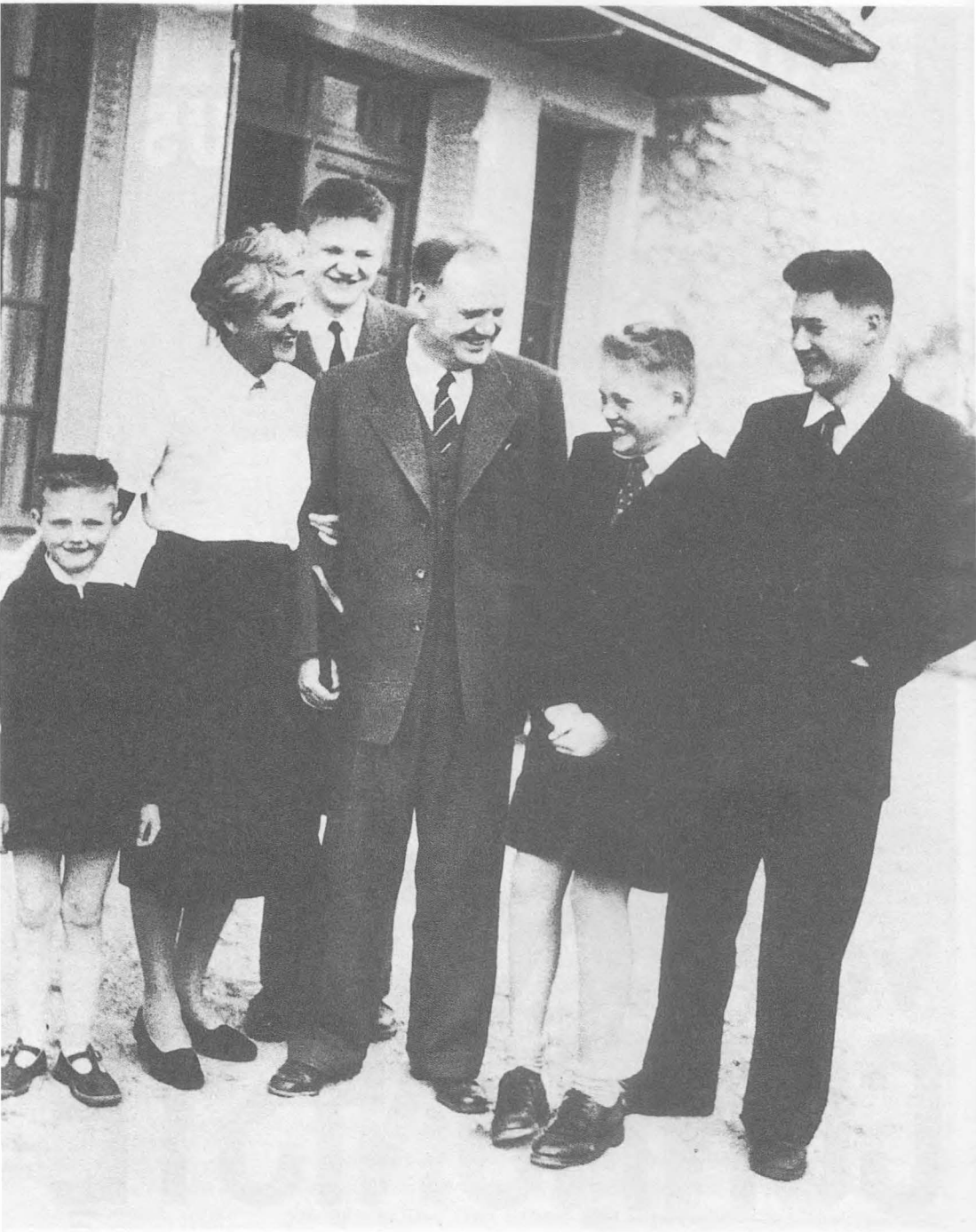

durumdaki ENA (Ulusal Yönetim Okulu) mezunlarından oluşmamıştır. Parti'nin ileri gelenleri ve daimi çalışanları çoğunlukla eski işçilerdir: yeniden fabrikaya dönmek pek heyecan uyandırmaz, Politbüro'nun hatalarına ve görkemli sapmalarına katlanmayı sağlayan, Annie Kriegel'in sözünü ettiği o "bıkkın tahammül" buradan kaynaklanır. Maurice Thorez'in eleştirel yaşamöyküsünü kaleme almış olan eski militan Philippe Robrieux "yeni ve partinin bütün öteki militanlarının üstünde olan bir yüce rehber olarak sunulan liderin mutlakiyetçi ve dini tapınımı"[13] Fransız Komünist Partisi'nin en göze çarpan özelliği olarak görür. Bu "monarşik tapınıma", Fransa'nın işgalden kurtuluşundan bu yana birbirini izleyen De Gaulle'cü oluşumlarda da rastlanır. İdol aynı değilse de ayin usülleri benzeşir.

Eşyapılılığına rağmen, komünist alttoplum, toplum geneline entegre olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, G. Sorel'in şu görüşünü çürütülür: "Deneyim anarşistlerin haklı olduğunu ve devrimcilerin burjuva kurumlarına girerek, bu kurumların zihniyetini benimsemeleriyle değişime uğradıklarını göstermekte gecikmedi: bütün milletvekilleri hiçbir şeyin burjuvazinin bir temsilcisine, proletaryanın temsilcisi kadar benzemediğini söylüyorlar."[14] Alman sosyal demokrasisiyle aynı yazgıyı paylaşmadı ve liderlerinden hiçbiri Ebert'in şu sözünü söylemedi: "Günah kadar devrimden de hoşlanmıyorum." Komünist alttoplum "burjuva" toplumu içerisinde çözünmedi ama oluşturduğu alttoplum daimi görevlilerine ve militanlarına tatmin sağladı, öyle ki sonuçta onları "nihai mücadele" olan nihai amaçtan uzaklaştırdı. Başka deyişle, "Moskova'nın uşağı" olmakla suçlansa da Fransız Komünist Partisi Fransızdır: yadsıma sendromu, temel metinler ye-

"Birleşmeden önce ve birleşmek için, bizimle birlikte olmayanlardan kesin ve tereddütsüz bir biçimde sıyrılmamız gerekir" (Lenin, *Iskra'nın bir sonraki yayınını bildiren belge*).

"Her aile, üyelerinden her birini (ona biraz yaşam alanı kaldığı zaman) kaçıran özel bir iç sıkıntıyı barındırır. Ama aile, aynı zamanda, akşam sofrasındaki birlikten, yapmacıksız olunduğu gibi bir arada bulunma duygusundan gelen çok eski ve güçlü bir erdeme sahiptir. Ailenin, asgari zevkle asgari sıkıntının uyum içinde bir yer olduğu sonucu çıkarılabilir" (Paul Valéry, *Suite*). (*Yanda*: Maurice Thorez, Jeannette Vermeersch ve dört oğlu.)

rine basitleştirilmiş metinlerden yana kullanılan tercih, hiyerarşik yapılara bağlılık, piramidin tepesinde oturanın yanılmazlığı komünizme olduğu kadar Katolikliğe de özgüdür.

Yine de çözümlemeyi geliştirmeye ve düşünce tarihini oluşturan özel hayatın o çekirdeğini az çok kavramaya kalkışırsak, Fransız Komünist Partisi'nin eşyapılılığının, Stalinci basitleştirici dilin diyalektiği tam anlamıyla tasviye edişine katılmasıyla apayrı bir gerçek olarak kendisini gösterdiği savı –ki bu bizim savımızdır– desteklenebilir. Fransızların diyalektiğe karşı alerjileri vardır ve durmaksızın "durumun devrim durumu" olup olmadığını sorsalar da, çelişkilerin sert ve karmaşık bir biçimde su yüzüne çıkışıyla, kısaca devrimci bir süreçle, "asttan üste" geçiş tezini reddederler. Martin Malia "evrensel ideokratik bürokrasi"[15] tezini savunmadan çok önce Henri Lefebvre şunları yazıyordu: "Rus Marksistler, 1917 ve 1920 yılları arasında köylü ağırlıklı bir ülkede, tarifsiz bir kaosun içerisinde toplumsal siyasal gerçekliğin kalıntılarını toplayarak, Marksist ideolojiyi yeni, öngörülemez, üstelik doğurgan bir yönde kullandılar. Varolanın suçlayıcısı ve inkârcısı olduğunu ileri süren öğreti, ayrıca yeni ama eskiden varolanın kökten eleştirisinin beklediğine karşılık vermeyen varolanın aklayıcısına dönüştü". Stalin'le birlikte ilk beş yıllık planların sosyalist bir toplumu kurduğu kabul ediliyorsa, bu sosyalist toplumun daha kusursuz bir toplumcul modele –komünist olana– gebe olduğunu ve bunun doğuşunun (doğru olan Marksist öğreti doğrultusunda) ancak sancılı bir doğumun sarsıntısı içerisinde gerçekleşebileceğini de kabul etmek gerekiyordu. Her diktatör gibi Stalin de düzen adamıydı. Nitekim bir siyasi vasiyetname olan *SSCB'deki Ekonomik Sorunlar*'da şöyle yazıyordu: "Toplum, gerektiği zaman, eskimiş üretim ilişkileriyle üretici güçlerin niteliği arasındaki uyumu sağlama olanağına sahip olduğu için, sosyalizmde işler üretim ilişkileriyle üretim güçleri arasındaki bir çatışmaya varmayacaktır." Böylece kusursuz uyum yasası sosyalist rejime eğilim gösteren bir yasadır. Marx'ta olduğu gibi betimsel ve eleştirel değil, kuralcı bir toplum söz konusudur. Üstyapının bu olağanüstü öne çıkışı (bir siyasi karar, "çatışmasız" gerçekleşen toprakların ortaklaşmasının da "kanıtladığı gibi", üretim ilişkilerini değiştirebilimektedir, ki bu da Stalin'in ne kara mizahtan ne de yeğinseme duygusundan yoksun olduğunu gösterir) SSCB'nin kalkınmasının, sosyalist devletin yönetimi altında, sürekli, önüne geçilemez bir ilerleme olduğu sonucuna varır: bu ansiklopedicilerin, sosyalist ütopyacıların "ilerlemesidir": Fransızların ilerlemesi! Diyalektiğin bu ölümü 1954 yılında SSCB'de çıkan *Ekonomi Poli-*

"İş bölümü başladığı anda herkesin belirli bir etkinlik alanı olur. Avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen; insan varoluş araçlarını yitirmek istemiyorsa nasılsa öyle kalmalıdır. Toplumsal etkinliğin bu sabitlenişi; kendi üretimimizin, bizim üstümüzde olan, denetimimizden kaçan, beklentimizi boşa çıkaran, hesaplarımızı ortadan kaldıran bir dış güç biçimindeki bu katılaşması bugüne dek tarihsel gelişmenin başlıca etkenlerinden biridir" (Marx, *Alman İdeolojisi*). "Özgürlük dönemini" önceleyen –yoksa haber veren mi demeli?– "zorunluluk dönemi" sürdükçe, şenlik, "katılaşmayı" askıya alan ve belki de "bizzat insanı ve özgürlük içerisindeki öteki insanı üreten bir kesintidir." (La Courneuve, Eylül 1962, *L'Humanité* Şenliği; La Seyne-sur-Mer, Haziran 1982, Komünist Parti Federasyonu'nun şenlik hazırlıkları.)

BIENVENUE A LA FÊTE -- l'Humanité

PARTI COMMUNISTE FRANÇAIS
CHANTIER NAVAL DE LA SEYNE

tik El Kitabı'ndaki bir cümleyle açıkça dile getirilir: "Sosyalist toplumun gelişmesinin ekonomik yasası, üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin karakterine zorunlu uyumunun yasasıdır."[17] Örgütleyici ve "ilerici" bir ampirizme dönüşen bu Marksizmin Fransız aydınını hoşnut etmemesi söz konusu değildi. Ama muhafazakâr düşünceye (sözcüğün İngilizce anlamıyla "conservative": Disraeli "İyi olanı muhafaza etmek için muhafazakâr ve kötün olanı değiştirmek için radikalim" diyordu) o denli yakındı ki uzaklaşmayı kolaylaştırıyordu.

Terk etmek

Bolşevik seçkinciliğin eleştirisi

Lenin'in *Ne Yapmalı?*'da kuramlaştırdığı ve III. Enternasyonal'in Tours'daki bölünmeden üç yıl sonra Fransız Komünist Partisi'ne buyurduğu gibi, devrimci bir partinin bolşevikleştirilmesi, sırasıyla bankist ve Jaures'ci çizgiden giden, yani emekçinin koşullarını iyileştirmek için kimi "burjuva" partileriyle anlaşma olasılığına ve kendiliğindenciliğe kapı aralayan Fransız sosyalist geleneğine bütünüyle yabancıdır. Kendisini "otorite karşıtı kolektivist" olarak tanımlayan Varlin, "fabrika, işlik, sınıflandırma tezgahlarının yöneticilerini atayacak merkeziyetçi ve otoriter bir devlet" modelini kabul etmez: "Bu müdürler de müdür yardımcılarını, ustaları vb'yi atayacaklardır, bu da yukardan aşağıya doğru işleyen hiyerarşik bir çalışma örgütlenmesine yol açacaktır ki, burada emekçi bilinçsiz herhangi bir özgürlük ve inisiyatiften yoksun bir dişliden başka bir şey olmayacaktır". I. Enternasyonal'de Marx'la Bakunin'i karşı karşıya getiren polemiğe ve bunun Lenin-Rosa Luxemburg çatışmasındaki uzantısına burada geri dönmeyeceğiz; Rosa Luxemburg, *Ne Yapmalı?* metnindeki tezlerin totaliter bir bürokrasinin egemenliğini muştuladığını tekrar tekrar ileri sürmekten geri durmamıştı, nitekim Berlin'de, hapishanede yattığı 1918 yılında yazdığı *Rus Devrimi*'nde şu kâhince sözleri okunabilir: "Özgürlük her zaman başka türlü düşünenin özgürlüğüdür [...]. Proletarya diktatörlüğü sınıfın eseri olmalıdır, sınıf adına bunu yapan yönetici bir azınlığın değil [...]. Genel seçimler olmadan; sınırsız basın özgürlüğü, toplantı ve tartışma özgürlüğü olmadan [...], Parti'nin birkaç düzine yöneticisi [...] yönetiyor ve hükmediyor [...]. Yönetim aslında bunların arasından bir düzine adamın elindedir; işçi sınıfından seçilmiş bir topluluk zaman zaman şeflerin söylevlerini alkışlamak ve kendisine sunulan kararları oybirliğiyle geçirmek üzere çağrılır." İtalya'da özgürlüğün son kalın-

"Pratiğin felsefesinin tam bir yinelenişini belirlemenin tarihsel açıdan verimli olan tek yolu, Protestan Reformu'nun ve Fransız aydınlanmacılığının kitle özelliklerine [...], Yunan kültürünün ve İtalyan rönesansının klasik olma niteliklerine sahip eksiksiz bir yeni kültürün yaratılmasında yatar [...]." 1926 Kasımında tutuklanıp, yirmi yıl hapse mahkûm edilen, işçi sınıfının "organik aydınlarının" kuramcısı olan A. Gramsci 1937 yılında ölür. Bolşevizmin kurbanları olmuştur ama aynı zamanda kurban da vermiştir.

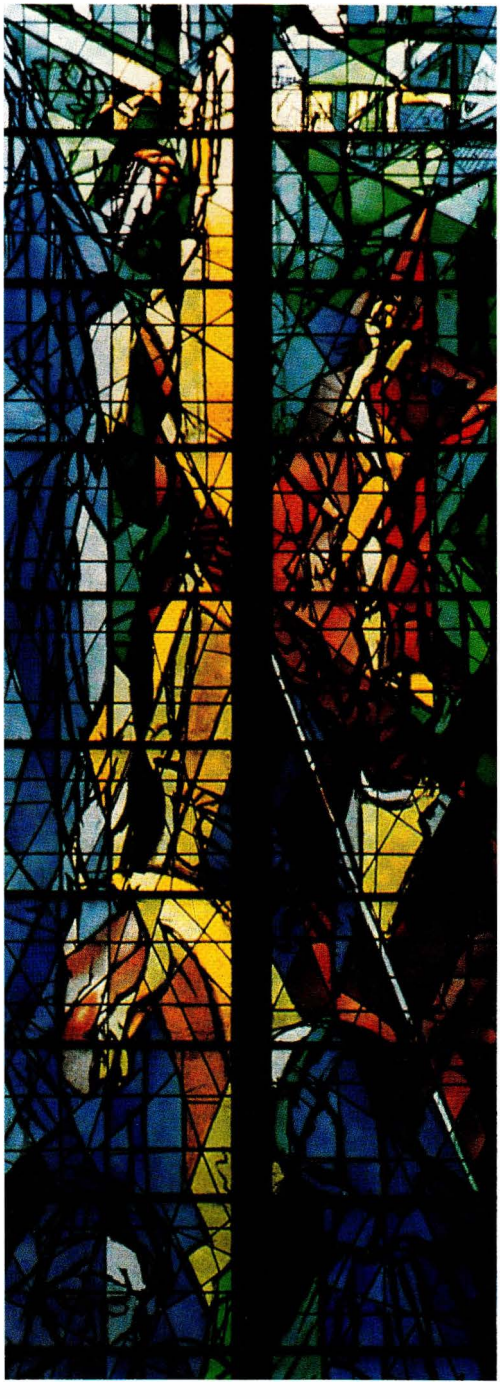

"Onunla birlikte iki eşkiyayı da çarmıha gerdiler; biri sağında, diğeri solunda. *Kitabı Mukaddes*'in dediği böylece gerçekleşmiş oldu: 'hırsızların yanına kattılar onu.'" (*Matta*, XV, 26.) (Metz'de Saint-Étienne Katedrali, Jacques Villon'un 1957'de yaptığı vitray, *İsa'nın Çarmıha Gerilmesi*'nden ayrıntı.)

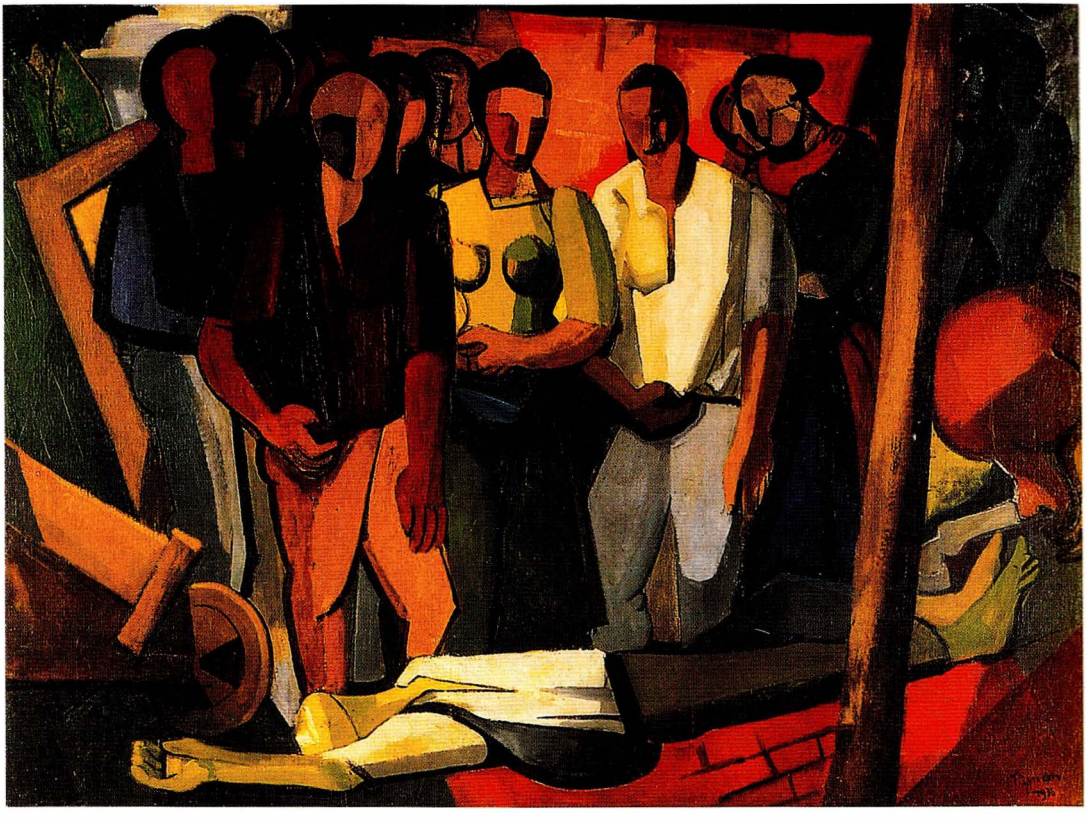

Eluard "Öldürülen işçi" olarak çağrılmayı istiyordu, Pignon ise "Ölü İşçiyi" dayatır. Genç Hıristiyan işçiler bunda "mezara konuşu" görürler. *Ölü İşçi* ve hazırlık etütleri (bir tanesi buraya alınmıştır) 1952 yılında Mayıs Salonu'nda ve Galerie de France'ta sergilenmiştir.

tılarının faşizm tarafından, SSCB'de ise Bolşevizm tarafından tasfiye edilişi arasındaki eşzamanlılığı gören Gramsci, ki ona göre Marksizm bir praksis felsefesidir ve praksis de teori ile pratiğin birliğidir, "aşırıya kaçan tedbirlerle" parti içerisindeki diyalektiği kırmamalarını rica etmek üzere Sovyetler Birliği Komünist Parti yöneticilerine yazma cesaretini gösterir.

Sınıfa karşı sınıf, antifaşist bir birlik mi?

Tours Kongresi'nden sonra sosyalist militanların çoğunluğu Fransız Komünist Partisi'ni SFIO'ya tercih eder. Bu, Parti'nin sosyal demokrat dönemidir ve militan "Bolşevik aşılama" içerisinde, Alman sosyal demokrasisinin başına gelen "burjuva" toplumuna entegrasyon sürecine direnme imkânı bulur. Ama özel hayatla militan hayat arasındaki her türlü sınırın ortadan kaldırıldığı bu alttoplum içerisinde Fransız sosyalist kendini rahat hissetmez ve Parti'den ayrılır. Alttoplum, mevcudu 1920'de 120.000 iken 1934'de 28.000'e düşen, bir mikrotopluma, bir cemaate dönüşür. Fransız Komünist Partisi sol partilerden kendisini tecrit eder ve İtalyan faşizminin kurumsallaşması ve Nazizmin yükselişi ultra-bolşevik pratiğin etkisiz kaldığını ve faşizme karşı kapsamlı bir birleşmenin yerinde olacağını kanıtlarken, militan sınıfa karşı sınıf stratejisini savunmak zorundadır. 1932 Ağustosundan itibaren Barbusse ve Rolland Amsterdam'da emperyalist savaşa karşı ilk dünya kongresini toplar ve 1933 Haziranında Pleyel Salonu'nda Birinci Avrupa Antifaşist Kongresi yapılır, gelgelelim gettolaşmış olan Fransız Komünist Partisi temcit pilavı gibi aynı soruyu yineler: "Ne zaman iktidarı ele geçireceğiz?" Bir parti kırıntısına dönen Fransız Komünist Partisi'nin (1930'dan beri) genel sekreteri olan Maurice Thorez 1934 şubatında "birleştirici" (hiçbir şey hiç kimseyi birleştirmiyordu) antikapitalist platformun yerine, antifaşizm ve "cumhuriyet özgürlüklerini savunma" platformunu oturtma fırsatını yakalamıştır; bu platform bir beklentiye karşılık verdiği için Parti'ye katılımların yeniden artırması beklenir. III. Enternasyonal'in VII. Kongresi'nin sınıfa karşı sınıf stratejisini bir kenara bırakıp antifaşist mücadele içerisinde sosyal demokrasi ve küçük burjuvaziyle birleşmeyi öne çıkaran bu rota değişikliğini resmen onaylaması için (Ağustos 1935) on beş ay beklemek gerekecektir. 1936 seçimlerinde Fransız Komünist Partisi yön değişikliğinin meyvelerini toplar: 1.468.000 oy ve 72 milletvekili (1932'de toplanan oy sayısı 783.000, çıkarılan milletvekili sayısı ise 10'dur) ve militanlarının sayısı Kasım 1936'da 300.000'e yaklaşır, ne var ki Annie Kriegel'in deyişiyle "radikal tuhaflığından" bir şey kaybetmez.

Rosa Luxemburg. "Marx'tan bu yana Marksizmin yetiştirdiği en dâhiyane kafa" (Franz Mehring) 1919 Ocağında dipçik darbeleriyle ezildi ve cesedi Tiergarten parkındaki bir kanala atıldı.

Durum ne zaman "devrime uygun" olacak?

Öteki partilerin militanlarına hiç benzemeyen militanları bir araya toplayan "tuhaf" bir partidir. Komünist, varlığı ve söylemiyle sürekli olarak işten atılma tehlikesiyle karşı karşıya geldiği şirket içerisinde faaliyet gösterir. İş saatleri dışında militanlık yapar: hücre toplantıları, afişleme, kapı kapı dolaşma gibi. Kendi ailesi içerisinde faaliyet gösterir, bu da çatışma ve tartışmalar doğurur. Özellikle de yukardan gelen ve önceden hiçbir haber verilmeden benimsetilen bilgileri "açıklamak" için çırpınır. Mezar kazıcısı olduğunu ileri sürdüğü o "burjuva" toplumu içerisinde her türlü yükseliş umudu ona yasaklanmıştır. Totaliter bir toplumun devşirmesi olmakla suçlanır, ama onun günlük yaşamı siyasal taahhütünün bütünlüğünün ifadesidir. Kim uzun vadede böylesi bir çileye katlanabilir? Yeni insan mı? Peki ama, aşamalı olarak proleterlere tüketim toplumunun tatlarından gözardı edilemez bir pay sunan "kapitalist süprüntüden" yeni insan doğabilir mi? Fransız Komünist Partisi'nin tarihinin *turnover*'la (ciro) ayırt edilir olduğu anlaşılır bir şeydir. Her yıl, özellikle her "krizde", istifalar ve katılmalar olur. Üye mevcudunun sürekliliği (bu var olduğunda), görevli üyelerin ve katı bir militan çekirdek kadronun dışında, bugünün komünistlerinin ne dünün ne de yarının komünistleri olduklarını unutturmamalıdır. Partiden ayrılmak, büyük bir acı (insan dostlarını yitirir, başka dost edinecek midir?) ve bir risktir (antikomünizmin denizkızları, çektiklerinizi anlatmanız ve kırgınlığınızı, hıncınızı itiraf etmeniz karşılığında sizi kabul etmeye hazırdırlar). Kuşkusuz komünist militan kendisini farklı, belki de üstün hisseder; çünkü onun ufku Fransa Bisiklet Turu, futbol ve "büyük tıkınma"* ile sınırlı değildir: insanlığı kurtarıcı bir tasarıya katılır o. Peki ama şu laikleştirilmiş kıyamet günü ne zaman gelecektir? Durum ne zaman "devrime uygun" olacaktır? Durum bu niteliğini, Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, Almanya'daki baskının başarısı ve Kuzey İtalya'daki büyük grevlerin başarısızlığının ardından hızla yitirecektir. Peki 1936'da öyle midir? Hayır; SSCB'nin dış savunması ve Franko'cu türden bir darbe riski yumuşamayı telkin eder. Ya işgalden kurtuluş dönemi? Müttefik güçlerin varlığı ve Moskova'nın talimatları üç-partililiği dayatır. 1947 yılı ve komünist bakanların atılması? Amerikalılar, birlikleriyle, vekâleten yardımları ve yakında gelecek olan Marshall planlarıyla hâlâ buradadırlar. 1958 yılı mı? Siyasi partiler "Cezayir sorununu" çözme işini General de Gaulle'e yıkmaktan pek mem-

"İnsanlar nesnel gerçekliğin köleleri değildirler. Yeter ki insanların bilinci eşyanın gelişiminin nesnel yasalarıyla uyuşsun, halk kitlelerinin öznel eylemi kendisini tam anlamıyla ortaya koyabilir ve devrimi ilerletmek için gerekli koşulları yaratabilir. Bu anlamda, öznel olan nesnel olanı yaratır. Dünyanın bütün nimetleri arasında en değerlisi insandır. İnsanlar oldukça, her türden *mucize* komünist partinin yönetimi altında gerçekleştirilebilecektir" (Mao Zedung). "Mucize" mi dediniz?

* Marco Ferreri'nin yönettiği "La grande bouffe" filmine gönderme. Film dört arkadaşın kendilerini dört hayat kadınıyla bir villaya kapatıp yemek yiyerek intihar etmelerini anlatıyordu. (ed.n.)

VIVE LA REVOLUTION

NOUVELLE SERIE DE - VIVE LE COMMUNISME -

journal marxiste-léniniste-maoïste N° 6 – 5 Juin 1970 1f50

qui a peur de qui ?

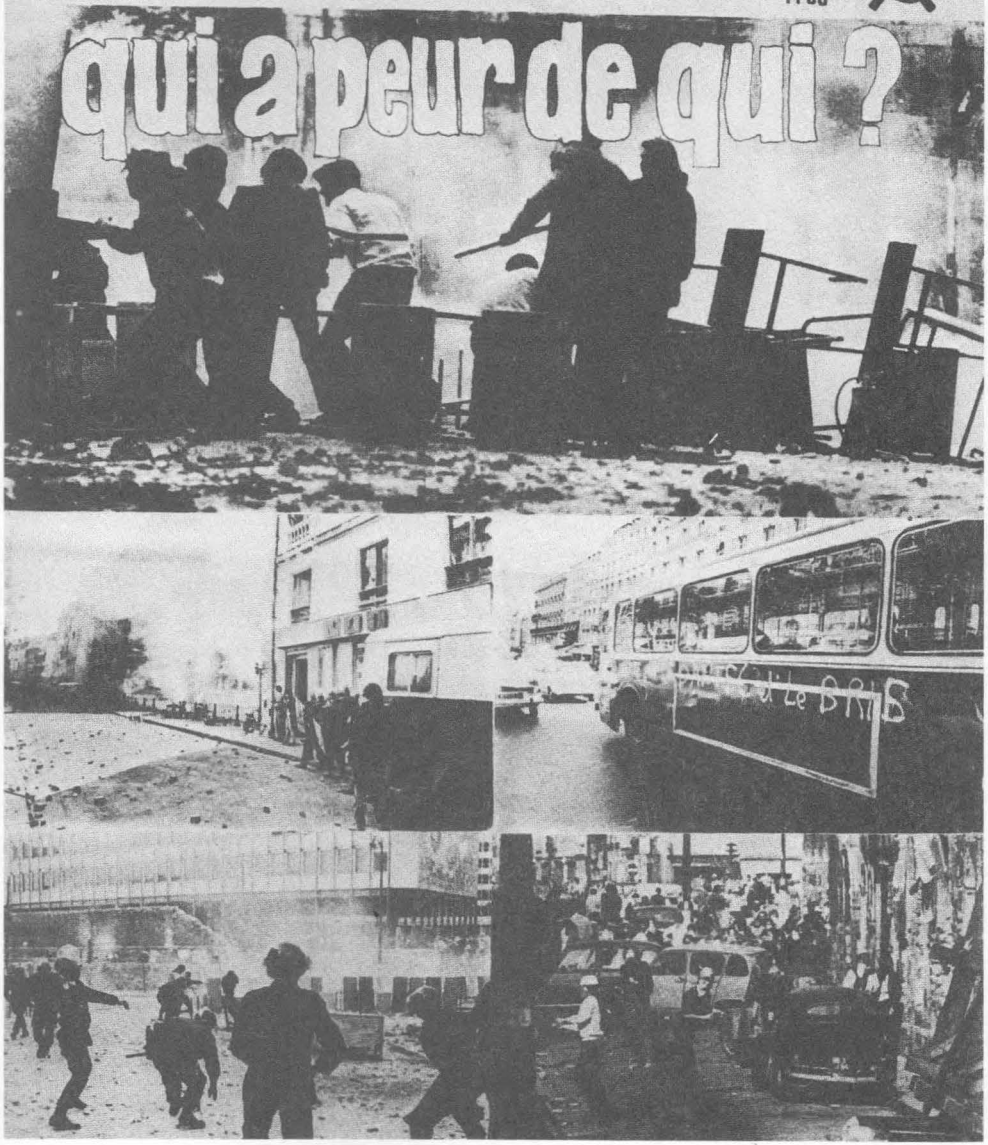

1947'den itibaren General de Gaulle'e göre komünistler "bölücüdürler". Komünistler için ise General de Gaulle sürekli bir faşizm tehdididir. (Komünistlerin 1947'de hükümetten atılması sonucunda yapılan maden grevi. *Yanda* : 1951 yılında Fougeron'un çizdiği afiş: Kahrolsun Faşizm; Yaşasın Cumhuriyet)

nundur ve Fransız Komünist Partisi De Gaulle'cülükle faşizmi bir tutmak konusunda kimseyi ikna edemez. Peki 1968? Şımarık burjuva çocuklarının, sınıf mücadelesiyle hiçbir ilgisi olmayan oyunsu bir başkaldırısıdır bu. Fransız Komünist Partisi'nin kuruluşundan bu yana, altmış beş yıl boyunca, durum hiçbir zaman "devrime uygun" olmamıştır. Bu durumda militan sürekli beklemekten yorulur ve dolaysız tasarruf yanlısı ("gerçekçi") partizanlarının dokundurmalarına dayanamaz.

Laikleşmiş yargı günü ve "gerçek sosyalizm"

Peki militan "gerçek sosyalizmin" anavatanında olup bitenleri ve buradan gelen talimatları nasıl haklı çıkarmalıdır? Ya savaş öncesinde yapılan tasfiyeler? Sanıklar suçluydular, çünkü itiraf etmişlerdi. Ya Alman-Sovyet Paktı'nı nasıl haklı çıkarmalı? Bu, militanların yaşadığı bir şaşkınlık ve iç kanamadır. Fransız Komünist Partisi'nin Direniş'e etkili bir biçimde katılması onu sağaltır. 1946'da zirveye ulaşır: kasım ayında yapılan parlamento seçimlerinde oyların % 28,6'sını alan ve 166 milletvekili çıkaran Fransız Komünist Partisi oy ve sandalye oranıyla Fransa'nın birinci partisidir. Birkaç yıl sonra SSCB'den yeni yorum gelir: DTK, yani Devlet Tekelci Kapitalizm'dir bu; kapitalizm durgunluk geçirmektedir, çünkü SSCB Komünist Partisi'nin XIX. Kongresinde öyle olduğu ileri sürülmüştür. Bu kaçınılmaz kriz üç evreye ayrılır: 1917, sosyalist bir devletin doğuşuyla birlikte ilk evredir. 1945-1949, sosyalist kampın Oder-Neisse hattından Çin Denizi'ne kadar yayılmasıyla ikinci evreyi oluşturur. 1950'den itibarense üçüncü evre başlar: Sömürgeleştirilmiş dünya halklarının kurtuluş hareketi sosyalizme geçişi dünya ölçeğine yayar. Kapitalizm geri dönüşü olmayan bir özyıkım sürecine girmiştir: bilimlerin ve tekni-

A BAS LE FASCISME !
VIVE LA RÉPUBLIQUE
ÉDITÉ PAR LE PARTI COMMUNISTE FRANÇAIS

ğin yükselişinin sonu, üretimin gerilemesi, büyüyen birikimin yol açtığı kâr oranındaki düşüş vb. 1956: Polonya Ekimi ve Macar Kasımı dönemidir. Macar ayaklanmasının bastırılışını yorumlayan *l'Humanité* gazetesi şu başlığı atar: "Budapeşte'nin Yüzü Gülüyor." G. Mury ise J.-T. Desanti'ye şu itirafta bulunur: "Ama bu doğru olamaz, çünkü öyle olsaydı yaşamımız anlamını yitirirdi, bu ise olanaksız." Bu doğruydu ve mümkündü. "Her şey çöktü" der Jean-Toussaint Desanti, "bu bir yangın değildi, bir depremdi." Ve sayısız militanın çekilmesi Fransız Komünist Partisi'nin dayattığı, General de Gaulle'ün iktidara dönüşüne ilişkin analiz nedeniyle daha da artar. *Cahiers du communisme*'in (Komünizm Defterleri) Haziran 1958 tarihli sayısında Roger Garaudy "RPF'nin (Fransız Halkı Birliği) faşist bir partinin toplumsal özelliklerini temsil ettiğini" anımsatır ve aynı aylık yayının ağustos sayısında Maurice Thorez şunu ileri sürer: "1 Hazirandan bu yana Fransa, ona zorla ve tehditle dayatılan kişisel ve askeri bir diktatörlük rejimini yaşıyor [...]. 5 Ekimde verilen 'evet' oyları faşizme verilen 'evet' oyları olacak." Fransız Komünist Partisi bütün militanları için genel seferberlik kararı alır, onlardan tatile çıkmaktan vazgeçmelerini ve referandum öncesindeki aylarda zamanlarını "diktatörlüğe karşı mücadeleye" ayırmalarını ister: "Çünkü halkımızın geleceği, ülkemizin geleceği söz konusudur." Fransızlar rahatça tatile çıkarlar ve 5 Ekimde yeni anayasa atılan oyların % 79,25'iyle kabul edilir. Kasım ayındaki genel seçimlerde oyların ancak % 20,5'ini toplar ve De Gaulle'cüler tarafından pragmatik bir biçimde benimsetilen yeni seçim yasası (iki turlu, tek adaylı salt çoğunluğa dayanan oylama sistemi) onların temsil gücünü 10 milletvekiline indirir (oysa ki bağımsızlar, oyların % 15,4'üyle 130 sandalye kazanırlar). İki yıl sonra Çin'de çalışan Sovyet uyrukluların aniden geri çağrılması Devlet Tekelci Kapitalizm'in ikinci evresiyle dile gelen evrensel düşü toprağa gömer.

Mayıs 1968'de Fransız Komünist Partisi, solculuk, CIA ve teknokrasi arasında olası bir anlaşma olduğunu ileri sürer. *La Nouvelle Critique*'in eylül sayısında Pierre Juquin şöyle yazar: "Büyük burjuvazi solculuğu yönlendirmede uzmandır. *Le Monde* gazetesine bakın. Europe 1 radyosunu dinleyin. Mayıs olaylarında İçişleri Bakanlığı'yla CIA'nın rolü olduğuna ilişkin kimi bilgiler sızmaya başlar [...]. Sıklıkla ve derinlemesine bir biçimde solculukla teknokrasi arasında bir bağlantı oluşuyor: PSU'nun ve SNE-Sup'ün Geismar-Herzberg yönetiminin de durumu budur. [...] Demagog olan solcular halkın en kötü düşmanlarıdır." 30 Mayıs saat 16.30'da radyodan yayınlanan söylevinde, General de Gaulle, Ulusal Meclis'in feshedildiğini duyurur ve yarım saat sonra meclis-

teki komünist grubun başkanı R. Ballanger, Fransız Komünist Partisi'nin seçim oyununa katılacağını açıklar. General az önce bu konuda şunları söylemiştir: "Ulusal umutsuzluk ortamında totaliter komünizmin iktidarını dayatmayı amaçlıyorlar". 1968 Ağustosunda Varşova Paktı'na bağlı birlikler, "Prag Baharı"nın ardından yaz bitiminde Çekoslovakya'yı işgal eder. Kısa keselim: İster Ortak Program'ın imzalanması (26 Haziran 1972), ister bunun bozulması (23 Eylül 1977), ister Afganistan'ın işgali (1979), ister 1981 başkanlık seçimlerinde sosyalist rakibi karşısında başkanlığa aday olan Marchais'nin (Fransız Komünist Partisi lideri Georges Marchais) ilk turda savcılıkça suçlanması ve ikinci turda rakibiyle birleşmesi, ister komünist bakanların Mauroy hükümetine katkısı, ister Fabius hükümetine girmeyi reddetmeleri söz konusu olsun, bütün bunlar militanı söylemini değiştirmeye ya da Parti'yi bırakmaya iten olaylardır.

Yadsımak?

"Buna inananlar" ve artık inanmayıp sessiz sedasız Parti'den ayrılanlar olmuştur. Stalin, Mao, Castro onlar için yıllar boyunca trajik olanın, güçsüzlüğün ve yanılgının egemen olmadığı bir dünya umutlarını haklı çıkaran örnekler olmuşlardır belki. Delikanlılık çağlarının bitiminde, herhangi bir kariyer kaygısı onları ütopyadan vazgeçmeye itmeden önce Parti'yi ziyaret edenler; bir an Parti içerisinde eksikliğini duydukları aileye kavuşanlar; kimliklerini Yahudi-Hıristiyan kültürünün payandaları üzerinde kurup, bir geçiş olmaksızın dayandıkları payandadan vazgeçemeyenler; savaş sonrasında Pétain'ci babanın yüreğine indirmek için Parti'ye katılanlar olmuştur. Özellikle de, kendileri ve çocukları için talihin onları içine attığı "koşullardan" sıyrılma şansının zayıf olduğunu çok iyi bilen işçiler ve işçi çocukları olmuştur – bunlar hâlâ vardır.

Ama aynı zamanda, eski bağlılıklarından elde edebilecekleri çıkarı hesaplamış olanlar da vardır. Yaşanan bu şaşkınlık Sovyet komünizminin Fransız aydınlarında yaptığı büyü etkisinden kaynaklanmaz. Binlerce yıllık Yahudi-Hıristiyan kültüründen gelen bu etki, İsa Mesih'in kıyamet günü geri dönüşü gibi yeni bir yargı gününün beklentisinde yatıyordu. Şaşırtıcı olan, hata yapmak konusunda uzman olanların artık hakikate sahip olan kişilere dönüşmesidir. Onlar, komünistler olarak, o dönemdeki zulmün "artması" olasılığından kaygılananları kapatmak üzere Gulag'ın kapılarını açmaya hazırdılar. 68'de solcu olanlar, komünizm ve Ame-

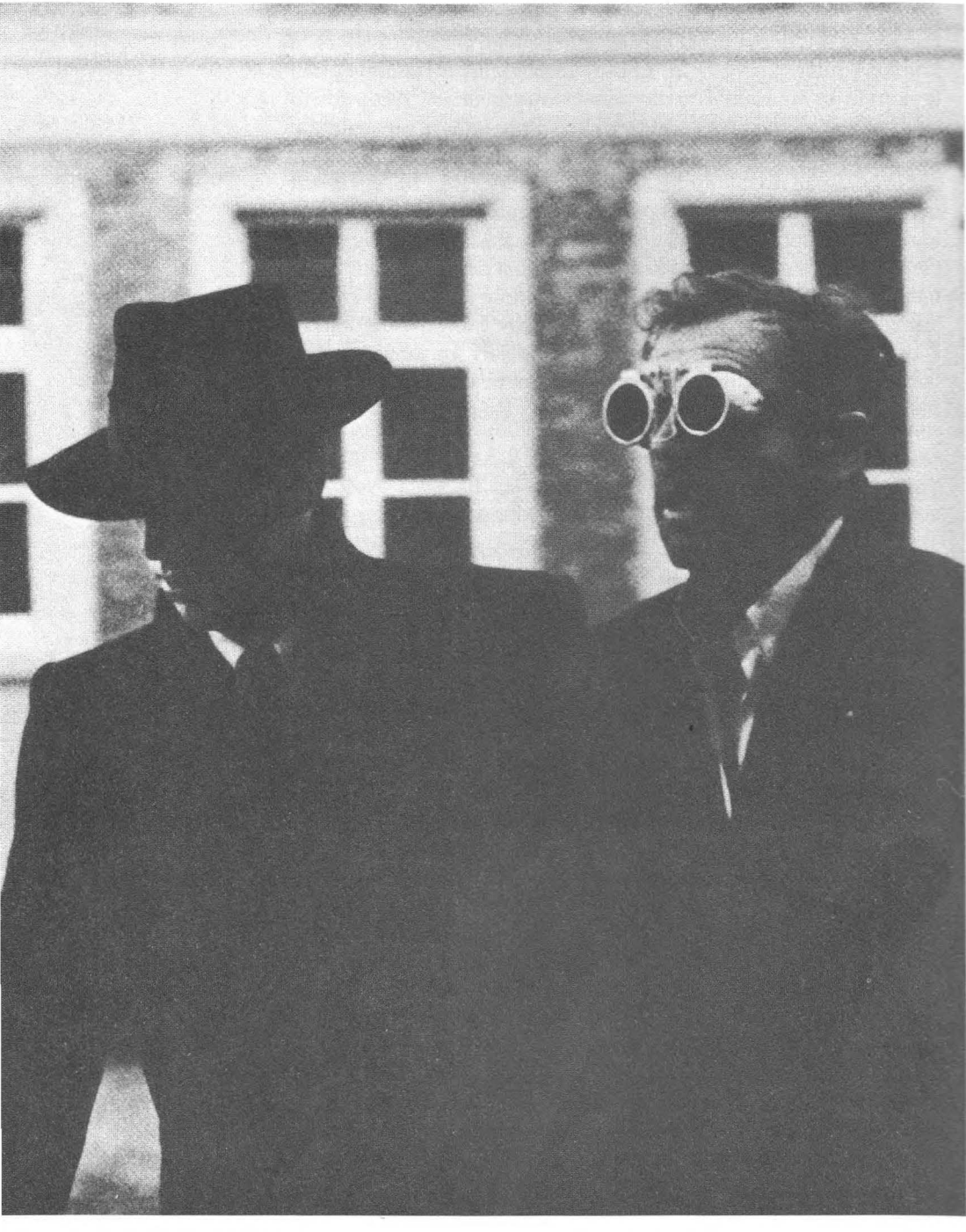

rikan karşıtlıklarını, adil ve yeni bir toplum yaratma misyonuyla beslenen bir kendiliğindencilik içerisinde bağdaştırdılar. Babalarının duyarlıklarına geri dönüp, müsrif çocuklara özgü medyatik şaşaayla karşılanarak, denklerini geleneksel, restore edilmiş, elden geçmiş "değerlere" bağlanma yoluna sürüklediler. Bu cemaatin üyelerinden ve onları kutsayan tutkudan söz ederken, ne kökeni belirsiz komünist ne de kötü birisi olarak görülebilecek olan Claude Mauriac onların suskunluğunu sorgular: "sanki uzun bir körlük, uzun bir suskunluk, sonunda gözbağlarından ve ağızlarındaki tıkaçtan kurtulmuş olanlara bundan böyle doğru yol konusunda tek başına karar verme hakkını vermiş gibiydi."[18] Biraz ünlü bir komünist, çizgiyi geçtiği anda ve dün savcı iken, şimdi kendisini yerden yere vuran birine dönüştüğünde, Joyce'un şu sözünü hatırlamadan edemeyiz: "Pyrrhos, Argos'ta bir cadaloz tarafından yere serilmeseydi ya da Jül Sezar hançerlenip öldürülmeseydi. Düşünerek değişmez bu gerçekler. Zaman onları dağlamış bukağılamış dışladıkları sonsuz olasılıklar odasına yerleştirmiştir. Ama hiç olmadıklarına göre gerçekleşmiş olabilir miydi bütün bunlar? Yoksa gerçekleşen şeyler miydi mümkün olan sadece? Ör, rüzgâr dokuyan sen."[19]

G.V.

Budapeşteli işçilerin üzerine ateş açan Sovyet tankları Fransız komünistler için büyük bir yıkımdır. Nihayet komünizmin mutlak kötülük olduğunun "kanıtını", *kendi* "kanıtlarını" bulan hasımları içinse bir sevinçtir. On dört yıl sonra Costa Gavras'ın *İtiraf* filmi (Yves Montand'ın oynadığı) Arthur London'un yaşamöyküsünü aktarır ve büyük bir başarı kazanır.

Notlar

1 D. Desanti, *Les Staliniens, une expérience politique, 1944-1956*, Paris, Fayard/Marabout, 1975, s. 270.
2 A. Harris et A. De Sédouy, *Voyage à l'intérieur du parti communiste*, Paris, Éd. du Seuil, 1974, s. 34.
3 D. Desanti, *a.g.e.*, s. 513 ve 520.
4 M. Lazard'ın yaptığı alıntı, "Dipten gelen madenci. PFC'nin kimliğinden bir örnek", *Revue française de science politique*, Nisan 1985, s. 190-205.
5 L. Casanova, *Le PCF, les Intellectuels et la Nation*, Éd. sociales, 1949, s. 67-68.
6 D. Desanti, *a.g.e.*, s. 205.
7 *a.g.e.*, s. 206
8 *a.g.e.*, s. 36.
9 H. Marcuse, *L'homme unidimensionnel*, Paris, Éd. de Minuit, 1968, s. 76. Burada kelimesi kelimesine *les Jeux Français*, s. 256, 257, 272, 273'te bu soruna ayırdığımız açıklamayı yineledik.
10 D. Desanti, *a.g.e.*, s. 33.
11 A. Harris ve A. De Sedouy, *a.g.e.*, s. 35.
12 A. Kriegel, *Les Communistes français (1920-1970)*, Paris, Seuil, "L'univers historique" dizisi, 1985.
13 Ph. Robrieux, *Maurice Thorez, vie secrète et vie privée*, Paris, Fayard, 1975, s. 365.
14 G. Sorel, *Réflexions sur la violence*, Paris, 1908, s. 55.
15 M. Malia, *Comprendre la révolution russe*, Paris, Seuil, 1980.
16 H. Lefebvre, *La Somme et le Reste*, NEF, 1959, cilt I, s. 73.
17 Bu sorunla ilgili olarak *bkz.* H. Chambre, *Le Marxisme en Union Soviétique*, Paris, Seuil, 1955, s. 468; H. Carrère d'Encausse ve S. Schram, *Le Marxisme et l'Asie, 1853-1954*, Paris, A. Colin, 1965; burada, destekleyici metinlerle, komünizmin deprem merkez üssünün Avrupamerkezcilikten Asyamerkezciliğe kayması incelenmektedir.
18 *Le Monde*, 7 Temmuz 1977.
19 J. Joyce, *Ulysse*, Paris, Gallimard, 1929, s. 28. (Türkçesi için bkz. James Joyce, *Ulysses*, çev. Nevzat Erkmen, YKY, Ocak 2004.

Fransa'da Yahudi Olmak

"Bir insan Tevrat'tan iki paragrafı sabah, iki paragrafı da akşam öğrenirse ve bütün gün kendisini işine verirse, bütün Tora'yı hatmetmiş sayılır."

Tankhuma BEŞALLAH, 20.

Sorunsal

Özel hayat mı, özel hayatlar mı?

Yahudiliğin İkinci Dünya Savaşı'ndaki soykırıma varana dek yaşadığı kıyımların izini taşıyan binlerce yıllık göçlerle sürüp gitmesi, şu açıklamanın temelini oluşturacak varsayımı ortaya çıkarır: çevreyle uyumu gerektiren cemaatlerin yaşamını sürdürme zorunlulukları göz önüne alındığında, bir zamanlar "juiverie" (Yahudi mahallesi, Yahudi topluluğu, tefeci dükkânı, cimrilik, pintilik anlamlarına da gelir) diye adlandırılanın çeşitliliği içerisinde Yahudiliği sürekli kılan o "sert çekirdek" tam da özel hayatın (her zaman düşmanca tavır içinde olan "egemen" kültürün üst düzeyde gözetimi altındaki bir alandır, öte yandan bir özgürlük alanıdır, çünkü bu denetleme gelip belirli bir sır üzerine kurulu bir indirgenemezliğe çarpar) sınırlı alanında yer alır. Bu "sertleşmenin" (Bossuet) yol açtığı "skandal," Yahudi karşıtlığının temellerinden biridir. Dolayısıyla, Fransız Yahudilerinin incelenmesi kendine özgü bir sorunsalla ilintilidir; uyandırdıkları sempati ya da düşmanlık duyguları benzersizdir. Bize göre, Vladimir Jankeleviç, yabancıdüşmanlığı ötekinden korkmak –hatta nefret– ise, Yahudi düşmanlığının bir parçamızın bizde uyandırdığı bir tiksinti olduğunu –haklı ve yerinde olarak– ileri sürebiliyordu.

"Fransa'da Tanrı kadar mutlular" mı? Kamusal olanla özel olanın arasındaki Fransa Yahudileri, hâlâ kendine özgü olduklarını ileri sürebilirler mi?

Özel hayatın kimi alanları Yahudiliğe mi özeldir? Yanıt "evet"tir; çünkü engizisyoncu bakış açısıyla gözetlenen özel hayatın alanı daha gizli kalmalıdır. Kamusal olanla özel olanı geleneksel biçimde birbirinden ayıran mekânsal ve kültürel sınırlara bir üçüncüsü eklenir: politika; sözcüğün geniş anlamıyla, sitedeki yaşam. 19. yüzyılda, Yahudi olma özelliğinin başka yerlere

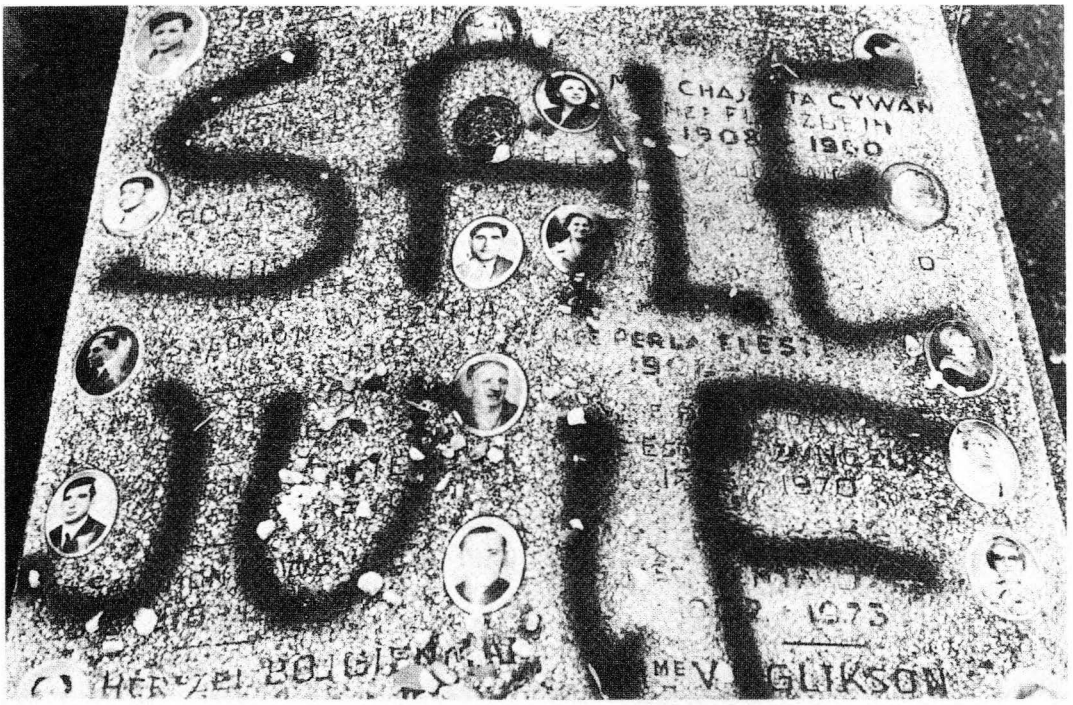

1980 Ekiminde Copernic Sokağı'ndaki sinagoga saldırı (*yanda*), Ağustos 1982'de Rosiers Sokağı'ndaki kıyım, Mart 1984'te Yahudi Filmleri Festivali'ne yapılan saldırı, mezarlara gösterilen saygısızlık –yukarıda Bagneux Mezarlığı'nda– ve Yahudi karşıtı yazılar, Fransa'daki Yahudi cemaatinin ve üst düzeyde entegrasyonun onu ne fanatizmden ne de Yahudi tarihinin trajik boyutundan koruduğunu anımsatır.

göre daha açığa vurulduğu o dönem Fransa'sında "Yahudiler evlere, yurttaşlar sokağa" denirdi, ve bu Kurtuluş'tan önce bile böyleydi. Yahudinin özel hayatı, sindirme ve dışlanma tehdidi altındaki bir kimliğin varlığını sürdürdüğü alandı.

Buradaki düşüncelerimiz ilginç bir soruyla karşı karşıya kalır (üstelik yanıtı da pek açık değildir): Kim Yahudidir? Fransız Yahudilerinin ya da Yahudi Fransızların sayısı kaçtır? En son tahminlere göre sayı 535.000-700.000 arasındadır. Bu "cemaatin" (acaba bir cemaat midir?) kesin sayımı her türden istatistik yapmaya yönelik girişimin cesaretini kırar. Öncelikle nicel bir belirsizlik vardır, bunu (dini, toplumbilimsel ya da antisemitist) tanımların çokluğu izler. Burada seçim yapmak, yani yalınlaştırmak gerekir. Biz burada öyle olduklarını düşünenleri ya da öyle görülenleri Yahudi diye adlandıracağız. "Yahudi" tanımlarının çokluğu bir gerçeğin belirtici ve bilgi verici ifadesidir: Yahudiliğe ait olma biçimlerinin çeşitliliğidir bu gerçek. Bu çeşitliliğin incelenmesinin önünde bir engel vardır: iki savaş arası döneme ilişkin kaynakların eksikliği, eski Fransız kökenli Yahudilerin ve "farklılıklarını" teşhir etmeye pek niyetli olmayan Fransız olma heveslisi göçmenlerin, hiç iz bırakmayan bir gizlilikle, Yahudilik-

Bellek, Yahudi düşüncesinin temel boyutlarından biridir. "Bundan söz edeceksin" der Şema duası. Ama hatırlamanın ötesinde bir din hükmü vardır. Düşünce ve eylem arasındaki bu iki kutupluluk eğitim içerisinde çözülür. (Hanukka Bayramı'nda mum yakılması.)

lerini özel hayatın alanı içerisinde yaşadıkları bir dönem. Savaş sonrasında günlük Yahudi yaşamı, soykırım yahudi karşıtlarının (geçici olarak) sesini soluğunu kestiği için daha farkedilir olur. Yahudi azınlığının (ya da birçok azınlığın toplanmasının) karmaşık tarihinin, iç ve dış çatışmaların akışına göre, ona hoşgörü gösteren, onu tanımayan, dışlayan, yok edilişine göz yuman global toplumun tarihinden ayrılmadığı anlamına gelir bu.

Yahudi kendisinden söz ederken, kendiliğinden "toplumbilimsel" bir söylem tutturur. Yahudi karşıtı –gizlenmiş, bilinçsiz ya da açıkça karşıt olan–, Yahudilerden söz ederken "farklılıkların" altını çizer. Getto Yahudiler için kamusal hayatla özel hayatın kaynaştığı zorlayıcı bir alanın sınırlarını belirlerken, özgürleşme gerçekleşir gerçekleşmez, Fransız Yahudisi Yahudiliğin kendi özel hayatı içerisinde kapladığı alanla kendisini tanımlar. Yani özel hayatın kavranması engelleri çoğaltır, sadeleştirmeye zorlar. Böylelikle okur bu metinde kesinliklerden çok varsayımlarla karşılacağı konusunda bilgilendirilmektedir.

Kutsal olanın damgası ardındaki bir özel hayat mı?

Çağımız, Yahudi kültüründe özel hayatın, *özü açısından* dini olduğunu yazma eğiliminde olacaktır. İlk yaklaşım olarak, kutsal olanın (din duygusunun dokunulamaz alanıdır) ve dindışı olanın ("Tapınak'ın dışında kalan," yani dine yabancı olanın) karmaşıklığı Yahudi özgüllüğünü oluşturan bir öğe olarak algılanabilir. Ama böylesi bir yaklaşım çelişkili görünüyor, çünkü, bilinemezci (agnostik) ya da tanrıtanımaz bir Yahudi söz konusu olduğunda, sırasıyla içselliğe (ruhani yaşam) ve dışsallığa (günlük yaşam) ilişkin iki kategori arasında hangi geçişimin oluşabileceğini görmek güçtür. Yahudi (bizim düşünce yürütme alanımıza girmeyen, "gizli" Yahudiden söz etmiyoruz), kimi uygulamalarla (bunlar bayramlara ilişkindir, örneğin: Roş Haşana ve Kippur'u kutlar; ya da beslenmeye ilişkindir: başka yerde tüketse bile aile sofrasında domuz etini yasaklar) Yahudiliğini açıkça üstlenir, kendisine ve ötekilere "cemaate" ait olduğunu anımsatır. Başka bir deyişle, kesintili olarak uyduğu göreneklerin açık içeriği lakileşmişse de, bunların örtülü içeriği "seçilmiş" halkla olan sarsılmaz (dolayısıyla zamanı ve mekânı aşan) bir bağı ifade eder. Ayinselliğin dayandığı destek (neredeyse "asimile" olmuş) Yahudiyi içerinin fantezilerinden korur; "öyle olduğunu bilmeksizin" dindardır, bunu İsrail ya da Diaspora'nın herhangi bir parçası üzerinde yeni bir tehdit belirdiğinde bilecektir, çünkü bu yeni pogrom felaketi onu inançlı ve dindar Yahudiler arasında gelip bulacaktır, bu durumda da onları kendi dindaşları olarak adlandırmak gerekecektir. Yahudi halkı insan kimli-

ğini ahlaki bir tasarı üzerine kurar. Çünkü yazılı olan Tanrı yasası (Tora) ve sözle aktarılan Tanrı yasası (Talmud) gündelik yaşamın bütün eylemlerini kurala bağlar (beslenme, cinsellik, eğitim, bayramlar, toplumsal yaşam vb.), böylece özel hayatın "kutsallaştırılmasından" söz edilebilir.

Soyutun pedagojisi ve gelenek/modernlik diyalektiği

Bununla birlikte bu ayinsellik, buyurduğu kesin kurallar içerisinde kimilerinin "folklorik" olduğunu yargısına vardığı bir özellik barındırıyor olsa da, "soyutun pedagojisidir" (G. Hansel). Gerçekten de Tora tarafından buyurulan ya da yasaklanan edimlerin ayırt edici özelliği, yalnızca soyut terimlerle yorumlanan zorunlulukların yer aldığı, basitleştirici bir pedagojiden kaynaklanır.

Yasa, kurallar ve sınırlamalar getiriyorsa da, asla radikal bir yok etmeden söz etmez. Kurduğu denge içerisinde ne çileciliği ne de nefsi köreltmeyi yüceltir. Ölçünün ve cüzi iradenin devreye girişi, "muafiyet" kavramını bilmeyen ve Yahudi dininde hep varolan bir sorumluluk etiği kurar. Bu ödev kavramı, seçme kavramıyla karışır. "Seçilmiş halk" kavramı, hakların varlığından çok ödevlerin varlığına göndermede bulunur. Yahudilik, herkesin eylemlerin topluluğa karşı sorumlu olduğu çabanın dinidir. Tanrı'yla olan ilişkiler önce ötekiyle olan ilişkilerle belirlenir, Emmanuel Levinas'ın felsefesinin geliştirdiği bir düşüncedir bu.

Dini olanın bu önceliği (bilinçli ya da bilinçsizce "dinsellikle" yüklü olan göreneklerin yukarıda tanımlanan anlamında), kutsal metinlerin merkezdeki yerini koruyan gelene ve modernite arasındaki bir diyalektikte bulur kökenini. Bir Yasa'nın varlığı yazılı buyrukları, birbirini izleyen dönemlerin yenilenen koşullarına uyarlamaya olanak tanır, böylece Tora'nın öğretilerinin geçerliliğini yitirmesini engeller. Bu diyalektiğin merkezinde tartışma "âdeti" bulunur. Bu âdet yorumun damgasını taşımaya başlar başlamaz, biçimsel bir tanım bile söz konusu olsa, tartışma çıkarıma dönüşür, ve yeni yasalar, bir nevi versiyonu oldukları Tanrı hükmü kadar kutsal bir nitelik kazanır.

Cemaate aidiyet göstergesine dini damgayı vuran kutsal kitapla olan bu bağıntıdır. Bilinemezci ya da tanrıtanımaz olsun kendi cemaatinde yer alan Yahudi ya imanı dile getiren ya da basitçe –laik biçimde– bir kez daha bir araya gelen topluluğun yaşıyor olmasını kutlayan bir ayine katılır. Yahudi ibadetleri, İslam dışında öteki tektanrılı dinlerde bulunan soğukluğun dışında kalmaz tabii ki. Ama temel "ayrım" şudur: "inancını yitiren", ve ibadet etmeyen Yahudi, kendisinin ve ötekilerin gözünde yine Yahudidir.

Hangi tipoloji?

Fransa'da 1872 yılından bu yana nüfus sayımları dini aidiyetle ilgili sorular içermediği için, kendisini dindar olarak gösterenlerin sayısını kesin olarak saptamak olanaksızdır. 1970'li yıllarda yürütülen bir araştırma, cemaatin % 20'sinin ayin hükmünü dini inanç üzerine kuran bir azınlık olduğu tahminini öne sürüyordu, öte yandan eşit orandaki bir bölümü ise hiç ibadet etmiyordu. Ötekiler için dini vecibeleri yerine getirmenin dini olmaktan çok toplumsal bir özelliği vardı.

Yahudilik en özel, gizli ifadelerinde sayısız surete bürünür. Daha 1919'da din Fransız Yahudiliğinin bütüncül bir ifadesi olmaktan çıkar. Azınlık olsa da, cemaatin Ortodoks kesimi, bir Yahudi özel hayatının en ayırt edici, dolayısıyla en özellikli modelini oluşturur. Yahudiliğe katılımın öteki biçimlerine gelince, burada bunların sonsuz çeşitliliğini ortaya koymak söz konusu olamaz. Dominique Schnapper'in önerdiği, metafizik ve dini Yahudiliğe bağlı *zahitler* ile İsrail devletinin varlığıyla siyasal olarak güdülenmiş *militanları* birbirinden ayıran tipolojiyi anımsatmakla yetineceğiz. Üçlü tablodaki İsrail terimi Yahudiliğe olan aidiyetleri belli belirsiz olanları bir araya getirir. "İsrailliler" sözcüğüyle belirtilenler, kesin bir tarihsel durumla herhangi bir karışıklıktan kaçınmak amacıyla, burada, hatırlayan Yahudiler olarak anılacaklardır. Bunlar yalnızca geçici kurallara uymalarıyla gelenekçi olanlardır. Genel olarak "utançgaç Yahudiler"* denilen kesime gelince, biz onları böyle adlandırmaktan kaçınacağız: çünkü öncelikle burada söz konusu olanın Yahudi olmanın mı yoksa Yahudiliğini saklamaktan duyulan utanç mı olduğu bilmiyoruz; çünkü bunların arasında, soykırımdan kurtulmaları için çocuk yaşta ailelerinden ayrılıp, Katolik bir ortamda yetiştirilmiş, dolayısıyla Yahudi köklerinden koparılmış olanların sayısı çoktur ve son olarak, çünkü kimilerinin, kızlık soyadını bilmedikleri Bourgogne'lu ya da Bröton bir anneanneleri vardır. Saptanamaz olduklarından her türlü araştırmanın dışında kalırlar ama onları kimlik gizemleriyle karşı karşıya getirecek bir olay –bir soykütüğü araştırması, Altı Gün Savaşı– başlarına gelebilir. Her "cemaate" –ya da mikrocemaate– özgü âdetlerin ve ayinlerin olduğunu unutmadan, sadeleştirmek ve bize ayrılan sınırlar içerisinde kalmak için incelememizi iki dünya savaşı arası dönemin İsrailoğulları ve göçmen Yahudileriyle İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransız Yahudileri üzerine odaklayacağız.

* Özgün metinde geçen "honteux" sözcüğü "utangaç, utanç verici" anlamlarını yüklendiği gibi, "gizli" anlamına da gelmektedir. (ç.n.)

Ortaklaşa yaşanan özel hayat

Simgesel alan ve topluluğun hayatta kalmasının ödülü olan özel hayat, aynı zamanda denetim, hatta müdahalelere yol açar. Kamusal olanı ele geçirebilecek bir alanı kapsıyor olsa da o kadar da kapalı değildir. Halk olarak Tanrı tarafından "seçilmiş" olan Yahudiler yazgılarından topluca sorumludurlar. Yasa'ya uyumu içerisinde Yahudi tam bir cüzi iradeden yararlanır ama topluluğun gözetimi altındadır. Özgürlük ve denetim, toplumsal yaşamın temeli olan aile çekirdeği içerisinde birbiriyle bağdaşır.

"Yahudi annenin" kişiliği ailenin özel hayatı üzerinde egemendir. Sevgi göstermede aşırılığın, suçluluk uyandıracak denli özverinin simgesi olan anne, Yahudi ailesinin kadın kahramanıdır. Aslında Yahudiliğin temel taşlarından birini sırtlanır: Aktarım. Kutsanmış bir yerdeki aynı temizlik kurallarına uyan "dişil mutfağında" (J. Bahloul) dünyanın kutsal düzenini yeniden kurar. İşlevsel bir yer olmanın ötesinde ortaklaşa bir düzenin temellerinin sürekli olarak yeniden atıldığı toplumsal bir mekândır. Aynı zamanda aile tarihinin yeniden özümlendiği yerdir. Erkeklerin meraklı bakışlarından uzakta, kadınlar, burada özel sohbetler yaparlar ve ailenin koku ve tat belleğini sürekli kılan tarifleri değiş tokuş ederler. Bir bölümü kadın tarafından üstlenilen Yahudiliğin öğretilmesinde bir aracının olmayışı onun en güçlü özelliklerinden bir tanesidir. Dini anlamlarından çok kişiye özel simgeselliklerinden ötürü geleneklere bağlı kalınır. Kokular ve tatlar aracılığıyla çocukluğun dünyası yeniden kurulduğunda bireysel bellek ayin usülleriyle buluşur.

Yanda:
"Bir Yahudi kadından doğan oğlun, senin oğlun diye çağrılacaktır, ama Yahudi olmayan bir kadından doğan oğlun senin oğlun değil, onun oğlu diye çağrılacaktır" (*Kidduşim*, 68b). Böylece Talmud çocuğun kimliğinin kadın tarafından belirlendiğini ortaya koyar.

Seder sofrası.
"O zaman oğluna diyeceksin ki: Ben Mısır'dan çıkarken Yaradan'ın benim hayrıma yaptıklarının anısınadır bu" (*Çıkış*, XIII, 8).

Geleneksel erdemlerin, işe saygının ve ahlaki uzlaşmazlığın laik biçimde iç içe geçişmesi, Yahudilerin gözünde ulusal yaşama katılımlarını haklı çıkardı. 1870'lerden başlayarak bilgi merkezleri sinagogdan École Normale Supérieure'e –1878 yılının tanıtım fotoğrafı burada Bergson'u, David'i, Durkheim'ı ve Salomon'u bir araya getirir– ve École pratique de hautes études'e kayar. Fransız Yahudiler edebiyat ve insan bilimleri alanında önemli yerleri tutacaklardır.

Yahudi, sofrada, "farklılığını" ve halkının tarihini öğrenir. Törensel kesim usüllerine ilişkin kurallar öldürme yasağına göndermede bulunur (etin tüketilebilir olması için yaşamın temeli olan kanın akıtılması gerekir). Aynı biçimde yaşama saygı ilkesinden etli ve sütlü yemeklerin birbirinden ayrılması kuralı doğar, ensest yasağına göndermede bulunan bir karşıtlıktır bu. Bir beslenme kodu olmanın çok ötesinde bir kozmogoniyi dile getiren kurallardır bunlar.

Her yemek, her tat bir bellek öğesidir. Kutsal olanın belleği: geçmişin belleği. Sofra bir anlatı dininin pedagojik alanıdır. Bayramlar Yahudi halkının tarihini belirleyen olayları anımsatır. Yemekler ise bunları temsil eder. Böylece Roş Haşana'da (Yahudilerin yeni yılı) şarabın ve ekmeğin kutsanmasından sonra bala batırılmış bir elmanın yenmesi, tatlı bir yıl geçirme dileğini simgeler. Hurma, İsrail'in düşmanlarının tasarılarını boşa çıkaran Tanrı'nın iyiliğini simgeler. Nar ve balık bolluk simgeleridir. Son olarak koyun, İshak'ın kurban edilişini anımsatır. Paskalya yortusu ya da Seder (düzen) yortusu yemeği, tatları ve renkleriyle Mısır'daki köleliğin acılarını ve kaçışı temsil eder.

Dua, mütalaa, eylem ve zaman

Bar-mitsva tarafından tanınan dini yetişkinliğe erişen her Yahudi, cemaat yararına dualarıyla şefaat etmeye davet edilir. Yani aile ocağının rahibesi olan kadının karşılığı, papaz statüsü olmayan ayin yöneticisi figürüdür. Dini kutlamada dua ve mü-

talaa birbirine karışır, kutsal olanla dindışı olanın anlamlı bir kaynaşmasıdır bu. Topluluk burada başlıca konumu alır. Dua en az bir *minyan*'ın (dini açıdan erişkinliğe ulaşmış on erkek) varlığını zorunlu kılar. Mütalaa, ibadet gibi tek başına yapılmaz ve gençler gelenek içerisinden etüt adamı suretlerini takınırlar. Gündelik yaşamı düzenleyen Yasa'nın ve 613 emrin (248'i olumluluk, 365'i olumsuzluk belirtir) incelenmesinin, mütalaa edilmesinin ruhani ve ahlaki değeri, pratik değerinden daha düşük değildir. Dua ile mütalaanın birleşmesi başka bir ikiliye göndermede bulunur: eğitim ve eylem. İnsana dünyayı değiştirme görevinin verildiği bu etkin kurtuluş dininde eylem, eğitime göre değersiz kılınmamıştır. Çünkü bu yoruma, durmadan yenilenen bir soru dizisinin zenginleştirilmesine çıkarılan davettir, birden çok sesin müdahalesini gerektirir. Hiçbir düşünce yasağı yoktur: "Yahudi bir soruya başka bir soruyla yanıt veren adamdır" (E. Jabès). Yasa'nın bütünlüğü yorumların birliğini zorunlu kılmaz. Teşvik edilen yorum kutsal kitabın açımlaması değil, geleneğin ve modernitenin ışığında onun yeniden oluşturulmasıdır.

"Nefes bile almadan sorguladığı metnin üzerine eğilmiş çünkü gerçek onda yatıyor, yalnızca hâlâ ona öğretebilecekleri olmasından değil, bir kez öğrenilenin bir sonraki sorusunu daha iyi dile getirmesinde kendisine yardımcı olması nedeniyle, kendisini geliştirmesi için sorgulamasının bütün yaşamı boyunca sürmesi gerekiyor" (Edmond Jabès, "Yahudilik ve Yazı").

Yahudiye verilen zaman (ömür) dünyanın değiştirilmesi ve kutlulaştırılması demek olan ikili amaç doğrultusunda kullanılmalıdır: yani herkesin doğasına düşen bir paya göre eyleme ve eğitime ayrılmalıdır. En derindeki anlamıyla insan hiçbir durumda "zaman kaybetmemelidir". Böylece tarihsellik içerisinde yer alan bir dindışı zaman, tarihi aşan kutsal bir zaman ve, belki de, "seçilmiş halkın" tarihini oluşturan, tehditler ve kıyımlarla vurgulanan bir ara zaman vardır. Ve bu "üçüncü zaman" içerisinde, Yahudi bireyin ve cemaatinin yaşamının bağlı olduğu dindışı bir bilginin kazanılması meşrulaşır. Yahudi "ötekinin" sürekli bir tehdit, potansiyel bir jurnalci olduğunu bilir (Fransa'nın işgali bunu kanıtlamıştır). Demek ki kimsenin –öldürme dışında– hiçbir biçimde elinden alamadığı şeye sahip olmalıdır: bilgiye, belki de bir kemana, kısacası taşınabilir olana. Kamusal olanla özel olanın sınırında, etüdün gelenek içerisindeki dünyasallaşmış biçimi olan diploma kültü, "kutsal kitabın halkının" bir özelliği olarak kalır. Cemaatin üzerindeki tehditler –olası saldırıları önceden sezmesi için– Yahudiden kendi içerisinde kendisini ve dünyayı düşünmesini gerekli kılar. Ki bu da eklenmeyi (hissetmek için) ve mesafe koymayı (değerlendirmek için) gerektirir. Var olmayan bir "ırka" ait olacak bir Yahudi "zekâsı" yoktur, fakat var olana ve başa gelebilecek olana yönelik aşırı bir dikkat vardır. Bu dikkat, Yahudi karşıtının "merak" diye adlandırdığı bir kültürel üründür. Kuşkusuz kavramların oluşturulmasında Yahudilerin ellerinde bulundurdukları konumu açıklayan ve tarihi yazılması gereken de budur. Her yeni kavram bir süre için düşüncede karmaşaya yol açar. Yahudi karşıtlığının –ender olarak anılan– köklerinden bir tanesi burada yatar: toplumsal yaşamda alışkanlığın rolü ve yeni düşüncelerden kaynaklanan karışıklık üzerinde hiçbir zaman yeterince durulmayacaktır.

Toplu dua ve toplu çalışma, her cemaat içerisinde ve Diaspora'nın bütün cemaatleri arasında, binlerce yıldır saldırıya uğrayan bir halkın hayatta kalmasını sağlayan bir dayanışmanın dini dışavurumudur. Çünkü, Naziler tarafından bütün "istisnaların" ortadan kaldırılmasından önce, daha az açık verip, en tehdit altında bulunan dindaşlarına kurtarıcı yardımlarını götürmüş olan Yahudiler her zaman olmuştur. Bu dayanışma –en son kartede– her türden özel hayatın ortadan kalkmasına varabilir. Alışıldık özel hayat sınırlarının (kapalı konut, aile çevresi vb.) yok olacak denli silindiği Ortodoks Hassidim cemaatleri-

Sukot bayramı için evin içerisinde kurulan kulübe, Yahudiye kendi evinde bile sürgünde olduğunu hatırlatır. Burada Paris'te Saint-Paul mahallesinde oturan Hassidimlerin bayram için yaptıkları hazırlık görülüyor. Kuzey Afrika'dan gelen, ama Doğu Avrupa âdetlerinin mirasçısı olan, ayin usullerine uyma konusunda çok titiz olan sakallı, şapkalı ve geleneksel giysili bu insanlar, geleneksel yaşam tarzını yalnızca özel hayat alanında değil, kamusal hayat içerisinde de sürdürmeyi seçmişlerdir.

nin durumu böyledir. Bu durumda özel hayatın kolektif bir boyutundan söz edilebilir.

20. yüzyıl Fransa'sında yabancılarla evlenmeye ilişkin yasaklama, söz konusu yaşamın en kolay saptanabilir izidir. Yabancıyla evlilik her azınlığın birliğini tehlikeye sokar. Yasaklanmasının kuşkusuz dini nedenleri vardır ama aynı zamanda kimlik saplantılarını ifade eder. Sinagogda evlenmek kamuya açık olarak cemaate bağlılığını göstermektir. A. Memmi tarafından 1973'te yapılan bir ankete göre, soru yöneltilen Yahudilerin % 82'si dini nikâh kıymıştır. Artış gösterse de karışık evliliklerin oranı öteki azınlıklara göre düşüktür. Yabancı evliliklerin tartışmasız artışı, ulusal topluma entegre olma arzusunu dile getirir. 1960'larda evliliklerin % 60'ının dıştan olduğu Strasbourg cemaatinin durumu bunu açıkça ortaya koyar. Bu evlilikler din değiştirmeye yol açmaz, çünkü Hahamlar Kurulu'na bağlı hahamlar (liberal sinagogun tersine) dışardan gelen eşin din değiştirmesini kabul etmezler. Bugün yılda ortalama on kişi Musevi dinine girmektedir, öte yandan her yıl dört binden fazla insan Hıristiyan dinini seçer. Hahamlığın bu katılığına yerinilebilir çünkü D. Bensimon'la F. Lautman'ın 1972'de yaptıkları anket-

lere göre, eşlerden birinin Museviliğe geçtiği çiftler "tamamen" Yahudi olanlardan daha dindardırlar.

Evlilik ve din değiştirme –iki özel eylem– demek ki topluluğun denetimi altındadır. Ne var ki bu kamunun gözünden ve Yahudi özel hayat alanından kaçan bir gizli yaşam olduğu varsayımını ortadan kaldırmaz – olası kural ihlallerinin alanı olacak bir gizli yaşam. Şimdiki zamanı yaşama zorunluğu –burada hayatta kalma– normla oynanan sürekli bir oyunun kökeninde yatar. Ağustos 1984'te bir uzay yolculuğuna katılmak için –yıldızlara göre hesaplanan zamanda Şabat var olmadığından– İsrail Hahamlığı'ndan izin alan kadın astronottan en sıradan gündelik yaşama dek yayılır. Beslenme kuralları, dini usullere göre hazırlanmamış bir beslenmenin etrafındaki her türden biraradalığı dışladığı, mesleki ve dostane ilişkileri güçleştirdiği için, sık sık kaçamak yol bulunur. Bu ihlal oyununun olumlu bir yanı vardır; çünkü her dönemde, "çizgi dışında" yaşayan kimi cemaat üyeleri, mesleki etkinlikleriyle Ortodoks Yahudilerin yaşamlarını sürdürmelerini sağlamışlardır. Dolayısıyla "uyum" sağlanması gereken, gelenek/modernite diyalektiğinin ifadesi olan o çifte zamanlılıkla yeniden karşılaşırız. Ama görenekler ruhani zamanın dindışı zaman üzerindeki üstünlüğünü vurgular: Şabat'la belirlenen haftalık döngü; yıllık döngüyü vurgulayan bayram; Sukot bayramı için ev içerisinde kurulan ve Yahudiye kendi evinde bile sürgünde olduğunu hatırlatan kulübe gibi.

Çifte bir zamansallığın ortaya çıktığı bu gelenek/modernite diyalektiği bir anlamda Yahudinin şizofrence davranmasına yol açar. Toplumsal zaman, geleneksel zamanla, özel hayatın zamanıyla çakışır. Bu karşılaşmanın küçük bir tarihi vardır.

Yahudi mizahı, gettonun küçük halkının koca dünyada serüvenini kendi kendine anlatmak değil de nedir?

Özel hayatın alanı Fransız Yahudilerinin çağdaş tarihin içerisinde, ulusal topluluğa girişlerine göre çeşitlilik göstermiştir. İki dünya savaşı arasında büyüyen Yahudi karşıtlığının kurbanı olan Yahudiler için daha geniş olan bu özel hayat alanı (bu durumda özel hayat içerisine Yahudilik tarafından belirlenen toplumsal ve sosyoprofesyonel ilişkileri de katabiliriz), topluma entegrasyon arttıkça daralır. 1945 yılından sonra, 1920'li yıllarda olduğundan farklı olan bu alan, eski Fransız kökenden gelen Yahudilerle göçmenler için aynı değildir. Biz de sınırları durmaksızın yeniden tanımlanan bu alanın tarihinin taslağını çıkaracağız.

Eski Fransız kökenli Yahudiler 1920-1939

Ezilen dindaşlarının gelişiyle sarsıntıya uğrayan huzurlu bir Yahudiliktir onların ki: kendisine yaşama hakkı bahşeden ve ateşli bir savunucusu olduğu Cumhuriyet'in içerisinde serpilir. Dreyfus davasının öfkeli yankıları hâlâ işitilse de yüzbaşıya 1906'da haklarının iadesi, Yahudilerin gözünde, isterse cumhuriyetçi olsun, devletin keyfi yönetimi karşısında Devrim'in evrensel değerlerinin zaferini simgeler. 1940 öncesinin bu "mutlu Yahudilerinden" söz ederken Dominique Schnapper şöyle yazar: "Tarihsel bir mucizeyle, ki bunun için Tanrı'ya ve Fransa'ya şükrederlerdi, bir Fransız kökleşmesi içerisinde –vatanseverliklerinin tekilliğiyle Devrim değerlerinin evrenselliğinin bağdaştığı bir kökleşmedir– saygıyla sadık kaldıkları bir Yahudiliğin anısını yaşatabildiler. İnsan Hakları'nın Fransa'sı ve atalarının özgürlüğe kavuşması, anılarıyla Yahudi ve duygu olarak Fransız olan kimliklerinden, geçmişe ve şimdiye olan bağlılıklarından gelen sorunu çözüyordu."[1]

1919-1939: derinlemesine değişimlerin yaşandığı bir yirmi yıldır. Fransız Yahudi cemaatine, Orta ve Doğu Avrupa'dan çıkıp gelen Yahudi toplulukları katılır, ama onunla özdeşleşmez ya da kaynaşmazlar. Resmi temasların ötesinde, eski cemaatle yeni Diaspora'nın üyeleri birbirlerine kayıtsız kalır hatta ilişkileri düşmancadır, yaşam tarzları birbirinden kopuktur. Her şeyin –nüfusbilim, ekonomik ve kültürel durum– karşı karşıya getirdiği bu iki topluluk, yanyana, mesafeli, her biri kendi yasalarına uyarak yaşıyordu. Dolayısıyla bu, 30'lu yılların bunalımıyla karşılaşan vahim iç gerilimler yaşamış bir Yahudiliktir.

Yahudilerin o dönemde uydurdukları ve hiçbir dilde karşılığı olmayan "İsrailli" (*israélite*) sözcüğü Fransız gerçekliğinin özgünlüğünü belirtir; yeni göçmenleri dışarda bırakan, kökleşmiş Yahudilikle ulusun başarılı bir sentezidir. Göçmenler konusunda Fransız Yahudileri kamuoyunun gözünde hem onlardan ayrı görünmek hem de onların kullanımına entegre olmaları yolunda bir model sağlama kaygısını güderler. Fransız Yahudiliğinin bu yeni tanımı ulusal topraklar ve tarih içerisinde ikili bir kök salmayı gerektirir. Kendi soykütükleri de, Fransız Yahudiliğinin köklerinin tarihini yeniden yazarak, anlatılarında Fransız atalarını öne çıkarmak için yabancı atalarını gizlerler. İşte Fransa ve onun Yahudi yanının ortak yaşamının simbiyozun iki simgesi: Durkheim Sorbonne'da ders verir ve Bergson 1914'te Fransız Akademisi'ne seçilir. Cemaatin içeri-

sinde Venaissin Kontluğu, Bordeaux ya da Metz kökenli eski ailelerin üstünlüğünü kabul eden üstü örtülü bir hiyerarşi vardır. Ama daha sonraları, yani 1870'ten sonra gelip, Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışmış olanlar bunların arasına girerler. Ağustos 1914'te, 10.000 yabancı Yahudi gönüllü olur, bunların 4.000'i Fransız birliklerine katılma izni almadan önce Yabancı Lejyonu'na alınırlar. Çarpışmalarda ağır biçimde sınanmış olan Fransız Yahudileri zafer sevincine katılırlar: Barrès bile onların vatanseverliğine saygı gösterir! Savaş öncesinde ayrı duran eski Fransa kökenli Yahudiler ve daha yeni yerleşmiş olan Yahudiler artık bir araya gelirler ve ortak "İsrailli" (*israélite*) sözcüğünü sahiplenirler.

Kamusal hayattan ayrı, özel hayatın mahremiyeti içerisine kapanan Yahudi gelenekleri hâlâ toplumsal ilişkilere ve aile gruplaşmalarına yön vermektedir. Yahudilerin ilişki ağı, gerçekten de, dönemin Katolik burjuvazisinin ilişki ağından önceki kuşağın ilişki ağıyla benzerlik gösterir. Yahudiler görünürde bütün çevrelere girmişlerse de cemaat içerisindeki ilişkileri ayrıcalıklıdır. İki dünya savaşı arası dönemin Fransız Yahudiliği, dini olmaktan çok toplumsal bir uygulama üzerine temellenmiş, bir ibadet yeri olmaktan çok buluşma mekânı olan sinagog çevresinde merkezlenmiş "çevresel" bir Yahudiliktir. Katolik burjuvazide olduğu gibi haftada bir gün sinagoga gitmek ya da hayır işlerine katkıda bulunmak toplumsal göreneklerin odağını oluşturur. Bar-mitsva'ların (dini tören) ve dini nikâhların sayısı azalır. Kurula bağlı hahamlar (sayıları 1905'te 30, 1931'de 17'dir) yılda ortalama 800 cenaze kaldırır ve 400 nikâh kıyarlar. Bununla birlikte cemaat içi evlenme dindar olmayanlarda bile varlığın sürdürür, bu da dini referans kadar çevrenin darlığıyla açıklanır. Julien Benda gibi ebeveynlerinin ilişki ağı içerisinde Yahudi olmayanlara rastlamış olduklarını anımsayanlar enderdir. Ne var ki Yahudi burjuvazisinin içerisinde, toplumsal kategoriler arasındaki sınırlar, Katolik burjuvazide olduğundan daha az yalıtımlıdır, diplomanın prestiji parasal sermayenin açığını kapatır. "Mütevazı" koşullarda yetişen Bergson (babası Polonya kökenli bir müzisyendir) Rothschild Bankası'nın yöneticilerinden birinin kızıyla evlenir, bir gezgin satıcının oğlu olan Lucien Lévy-Bruhl zengin bir mücevheratçının damadı olur vb. "Anlaşmalı" evlilik, özellikle de "çifte nikâh" (iki erkek kardeş iki kız kardeşle evlenir) hâlâ yaygındır. Paris'te Yahudi nüfusunun fazla olması nedeniyle kolaylaşan cemaat içi evlilik ilkesine taşrada uyulması daha zordur; bütün topluluğun bir araya

Cavaillon, Carpentras, Avignon ve L'Isle-sur-Sorgue bölgelerinde kalmalarına izin verilen Papa'nın Yahudileri birçok ayrıcalıktan yararlandılar. 28 Ocak 1790'da özgürlüklerine kavuşan Yahudiler bütün bir 19. yüzyıl boyunca bir tür aristokrasi oluşturdular. Venaissin toprağındaki mutlu günlerinin kalıntısı olan Cavaillon sinagogu Provence bölgesi ve Yahudiler arasındaki ortak yaşamın göstergesidir.

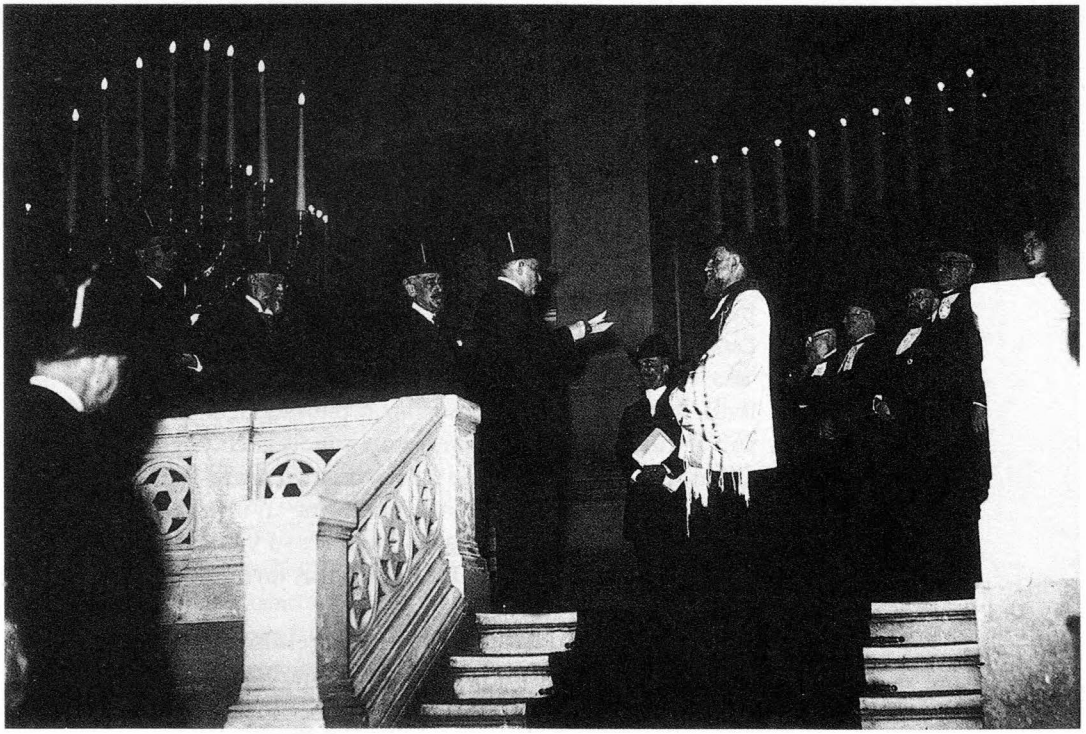

Cemaatin yarı resmi sözcüsü olan ve yönetimi Alsace bölgesi Yahudiliğinin elinde olan merkezi hahamlar kurulu, iki dünya savaşı arasındaki dönemde yaklaşık 6.000 aile hesaplar. Paris Yahudi burjuvazisinin devam ettiği kurul sinagoglarında ibadetler çok Hıristiyanlaşmıştır. Burada org çalınır ve hahamların vaazları vatansever bir üsluba bürünür.

geldiği toplantıların nedeni buradan kaynaklanır (kentte, yörede yaşayan Yahudiler, yöreden geçenler): bütün aile buna katılır, ve toplantılar hem sunum hem de temsil niteliğindedir.

Yahudilerin özel hayatlarının tarihinin dönemlere ayrılması ulusal tarihinkiyle örtüşmez. Birinci Dünya Savaşı bir an için Dreyfus davasıyla sorgulanan kaynaşma hareketini hızlandırsa da, din temelli Yahudiliğin çöküşüne, kentleşmenin etkisiyle (kırsal kesimdeki cemaatler giderek lağvedilir) Üçüncü Cumhuriyet döneminin başında tanık olunur. Bununla birlikte ilan edilen cumhuriyet yanlısı düşüncelerin ateşliliği kesinlikle dini geleneklerin dışlanmasına yol açmamıştır. Bu gelenekler aile ortamında canlılığını korur ama her türlü gösterişçi uygulamadan da kaçınılır. Dreyfus davasının nedeni ve sonucu olan öfkeli Yahudi düşmanlığında Katoliklerin –büyük bir çoğunluğunun diyelim– rolü olduğunu da anımsatmak yerinde olur. Drumont *La Libre Parole* dergisinin 106.000 abonesinin 30.000'i papazdır. Cumhuriyetçi laik bir Yahudi burjuvanın gözünde, kurtarıcı cumhuriyete bağlılığını dile getirmek ve dini inançlarını açığa vurmak çelişkili görünüyordu. Kamusal alanda ketum

olan Yahudilik, geleneği aktarmaya hiçbir zaman olmadığı kadar özen gösteren Yahudi annenin egemen olduğu özel hayatın alanı içerisinde varlığını sürdürmüştür. Nitekim Jules Isaac şu itirafta bulunur: "Yahudiysem, bunu öncelikle anneme borçluyum." Bu açıdan bakıldığında, iki dünya savaşı arasında yetişkin yaşa gelmiş kuşak, büyüklerinin ağzı sıkılığına bağlı kalır.

Bu Yahudilerde, dini etki altında geçen çocukluklarından kaynaklanan geleneksel uygulamaların kalıntıları varlığını sürdürür. Şabat diğer günlerden ayrılır: Cuma akşamı tam anlamıyla dini usullere göre hazırlanmamış olsa da hergünkinden farklı yiyeceklerin bulunduğu bir aile yemeğidir. Yiyecekler "atalardan kalan jargona" benzer bayrama ilişkin bir işlev üstlenir: Marcel Proust, yabancıların önünde açık edilmesi bir kusur olarak algılanan bu jargonun aile içerisinde yoğun bir duygusal değeri koruduğunu göstermiştir. Yom Kippur, Roş Aşana ve Pesah, Ortodoks ayin usullerine uyulmaksızın kutlanır. Seder'lerde –geleneksel Paskalya Yortusu yemeği– aile reisi birkaç dua okumakla ve Yahudi halkının tarihine dair genel sözler söylemekle yetinir.

Yahudiliğin özel hayat alanına çekilmesi, artık hiçbir tefsir geleneğini aktarmayan Fransız hahamlarca savsaklanan din eğitiminin yetersizliğiyle cesaretlendirilir. Talmud-Tora okullarınca verilen, yok denmese de pek gelişkin olmayan eğitim vasat düzeydedir: "Haftada iki ya da üç kez hahama giderdik ve çok az şey öğrenirdik. Behaha'mı güçlükle öğrendim."

Böylece, cumhuriyetçi ahlak ilkelerine göre Yahudiliğin geleneksel değerlerinin yeniden tercüme edilmesi söz konusu olur. Bağlı kalınan bu Yahudilik, "asimilasyonun" anlamını inceden inceye belirtmeye yöneltir. Çocukların eğitimi, laik bir yöntem üzerinden, kutsal kitabın erdemlerinin sözcelenişini yineler: bilgiye saygı, çalışma isteği ve ahlaki doğruluktur bunlar. Yahudiler dindar ailelerin şu ayırt edici özelliğini, kültürün dinini yaşatır. "Kültür değerleri benim çevremde baskındı. Kutsal olan buydu [...]. Kitap'a bağlı bir aile içerisinde büyüdüm" (Cl. Lévi-Strauss). Geleneksel erdemlerin, cumhuriyetçi değerlere uyarlanışı Fransa'da siyonist hareketin başarısız olmasını nispeten açıklar. 1919-1926 yılları arası Filistin'e giden 94.131 göçmenden yalnızca 105'i Fransızdır. Sadakatle taçlanmış bu Yahudilik, aile içerisinde mi sürdürülmüştür peki? Birkaç kuşak sonunda yok olacak ve "asimilasyon" sözcüğünün anlamını güçlendirecek derecede parçalanmış mıdır? İkinci Dünya Savaşı'yla gelen kopma bütün soruları cevapsız bırakır.

Yahudiliğin özel hayat içerisinde yaşanması, Fransız Yahudiler için, Yahudi düşmanlığının yayılmasına tepki gösterme gibi, yeni göçmenlerin akınıyla çıkan sorunu çözme olanaksızlığını doğurur. Kamusal-siyasal alanda ortak bir eylem geliştirmek Fransız Devrimi'nden kalan asimilasyon ideolojisini tehlikeye atacaktır. İsraillilerin Yahudi düşmanlığı olgusu için yaptıkları yanlış yorumun ötesinde –ama bunun şiddetini kim öngörebilirdi ki?– olayların hızı hiçbir *aggiornamento*'ya (erteleme) olanak tanımamıştır. Özel hayatın, özgürleşme sorusuna verilen olumlu bir yanıtın mahremiyeti içerisinde yaşanan Yahudilik deneyimi, 1930'lu yıllardan başlayarak Yahudi düşmanlığı karşısında yanıltıcı bir sığınağa dönüşür. Varlıkları Yahudi düşmanı söylemi doğrulayan aşırı "dikkat çekici" bu yeni gelenlere karşı sert tutum buradan kaynaklanır. 1933'ten itibaren, yalnızca 60.000 Alman ve Avusturya Yahudisinin Fransa'ya gelişi bile ortalığı sarsar; bu insanların Fransız örneğine öykünen özgürleşme modeli, başarısızlığını açığa vuruyordu.

1910'dan sonra doğmuş, tam anlamıyla "Yahudi sorunu" denilmesi gereken şeyin çözümsüzlüğünün sorumlusu olarak gördükleri ve içinde yetiştikleri asimilasyon ideolojisini reddeden yeni kuşaklar artık bu umudu beslemiyordu. Onların kimlik tanımı, gençlik hareketleri içerisinde ortak bir ifadeyi benimseyen farklı bir yolu seçiyordu, bu gençlik hareketlerinden en önemlisi 1923'te oluşturulmuştur, "Fransa'nın İsrailli Öncüleri"ni bir araya getirir. Olayların çok hızlı gelişmesi bu yeni kimlik yapısının daha tamamlanmış biçimde geliştirilmesine izin vermeyecektir.

Göçmen Yahudiler 1920-1939

1920'li yıllarda Fransa, Yahudi göçünde geçiş yapılan değil evsahibi ülkedir. 1920'den 1939'a dek 80.000 Yahudi Orta Avrupa ve Ortadoğu'dan Fransa'ya gelir. Toplam göçe oranla düşük bir rakamdır (% 2) ama Fransa'daki cemaat için öylesine büyüktür ki tepkisi dışlamak olur. Kuzey Afrika'dan birkaç Sefarad gelir: çok erken bir tarihte Yahudi-İspanyol dilini kullanmayı bırakmış, Cumhuriyet okullarında öğrendikleri ya da Evrensel İsrail İttifakı derneği tarafından öğretilen Fransızcayı konuşan bu insanlar Güneylilere Doğu Avrupalı dindaşlarından daha yakındırlar ama tam anlamıyla bir "çevre" oluşturmazlar. 1907'den hemen sonra, Paris'e yerleşen levanten Yahudilerin % 37'si Yahudi nüfusun pek yoğun olmadıkları semtlerde oturuyordu. Kurumları, Sinagog Meclisi'ne (Hahamlar Kurulu) bağlıydı. Dolayısıyla dikkatimizi yönelteceğimiz kesim Aşkenaziler olacaktır. Onların entegrasyonuyla ortaya çıkan kimlik sorun-

ları, terk ettikleri ülkelerin onları zorladıkları marjinalleşme ne türden olursa olsun, Yahudiliklerinin "ulusal" boyutuyla daha da karmaşıklaşmıştır. Fransa'ya varışları *shtetl* (Yahudi köyleri) âdetlerinden kopmaları demektir: kamusal olanla özel olanın sınırları yeniden özümsenir; öte yandan, karşılaştıkları düşmanca ortam içerisinde, bireyle topluluk arasındaki geleneksel dayanışma biçimleri başka bir bağlama oturtulur. Yola çıkış nedenleri ister siyasal ister ekonomik ya da her ikisi birden olsun, göç geleneksel sistemden ve topluluğun geleceğinden kopmayla (bilinçsizce bile olsa) imalı bir seçim olarak kalır. Bu anlamda göç etme kararı ve köklerden kopmanın getirdiği travma, ilk aşamada, geleneklerden dayanak bulmayı yeniden canlandırsa da, normdan kopulduğunu tasdik eder. Yola çıkışlarından daha önce *shtetl* âdetlerine zorunlu boyun eğişten kurtulmuşlardır ve Fransa'ya yerleşip "özgürleştirici ve ilerici" Fransız Devrimi efsanesini benimsediklerinde geldikleri toplumun imajı çabucak olumsuzlaşır; ki bu da onları siyonizme karşı duyarsız kılar, geleceklerinin bundan böyle Fransa'da olduğunu düşünürler.

Bir aile göçü söz konusu olduğu için (Polonyalı ve İtalyan Katolikler "öncü" olarak gelirler ve ancak sabit olduğu düşünülen bir iş bulduklarında ailelerini getirirler), *shtetl* âdetlerinden kopuş Yidiş değerlerinin koruyucusu olan aile içerisinde yaşanacaktır, bazıları için her türden ibadetin terk edilmesine varacak bir kopmadır bu. 1915-1934 yılları arasında Katolikliğe geçen 769 Yahudinin % 43'ü yurtdışında doğmuştur. Gettoda birçok dini görevin dışında kalan kadın daha o zamandan karı-koca ikilisinin modern öğesiydi. Fransa'ya geldiğinde ise modernliğin başlatıcısı olur. İkili yaşam içerisindeki rolünün içeriği değişmese de kendisine ilişkin edindiği imge değişime uğrar, başlıca "değişiklik" bedeniyle olan ilişkisinde gösterir kendisini. Artık onu saklamayı reddeder, hem geleneksel giysiyi (kenarları kürklü ağır manto ve kenarlıksız astragan başlık) ve dini edep kurallarının kısıtlayıcılığını bir kenara bırakır. Süslenmeyi hatta baştan çıkarıcılığın zevkini keşfeder. Peruk takmayı sürdürdüğü zamanda ise, günün modasına göre kesimini ve rengini değiştirir. Erkek ise püsküllü sırmalı giysileri çıkarır ve eğitimini mesleki yaşamın gereklerine adar. Çocuklara gelince, artık dini bilginin geleneksel değerlerinin öğretildiği dini okul olan "heder"e değil, laik okullara devam ederler. Böylece normların aktarımının başlıca vektörü ortadan kalkar. 1939'da Paris'te bulunan 16 hedere yalnızca 753 çocuk gider ve 760'ı 15 Yidiş okulundan birine kayıtlıdır. Ebeveynlerde karmaşık duygular uyduran bir Fransızlaşmadır bu: çocuklarının bu yeni ülke-

1927: Doğu Avrupa'daki pogromlarda katledilen Yahudilerin intikamını almak için Scholem Schwartzbard tarafından öldürülen Ukraynalı milliyetçi Petlioura davasının ilk gününde Pavée Sokağı'ndaki sinagog çıkışı. "Paris'in göbeğinde bulunan Yahudi merkezinin sokaklarında yürüyordum. Sanki yeniden Varşova'ya, Muranow'a dönmüş gibi hissediyordum. Aynı küçük dükkânlar, aynı sade lokantalar, aynı kargaşa. Anadilimi duyunca kalbim daha hızlı atıyordu. Bir mağazadan Yahudi halk şarkılarının hüzünlü ezgileri yayılıyordu havaya" (Moshé Zalcman, *Histoire véridique de Moshé*).

NEMA DE
TEL DE VILLE
E ROMAN
D'UNE
ANON

TAILLEUR
Mon L. GOLDBERG

de başarılı olmalarından gurur duyarlar ama onların kültürlerinden uzaklaşmalarından şikâyetçidirler. Günlük yaşamda kullanılmayan Yidişçe artık geleneksel aile anlatılarına özgü (çoğunlukla yanlış anlaşılan) özel bir dilden başka bir şey değildir. Ailenin yapısı bile bu "Batılılaşmadan" nasibini alır: çekirdek aile biçimi genişlemiş geleneksel ailenin yerini alma yolundadır; doğum oranı düşer (on çocuklu ailelerden gelen Belleville'deki ikinci kuşak Yahudilerin iki çocuğu vardır); cemaat dışı evlilik neredeyse yalnızca erkeklere özgü bir olgu olarak kendisini gösterir.

İki anlamda azınlıkta olan –yabancı ve Yahudi olarak– bu Aşkenaziler, geleneksel gettonun dönüşmüş biçimi olan küçük cemaatlere girerek Katolik Fransa'da "varolma güçlüğünün" üstesinden geleceklerdir. Gerçekten de yeni gelen için Fransız kültürüne girmek bir Yahudi ailenin özel alanına erişmekten daha zordu. "Seçkin bir topluluğun üyesiydim ama bir Yahudi ailenin karşısına çıktığımda, arkadaşlarım kadar ben de kesin olarak [...] bu ailelerin beni her şeyden önce bir Yahudi gibi, Polonya'da, Türkiye'de, Romanya'da doğmuş bir Yahudi gibi gördükleri duygusuna kapılıyordum" (I. Tchernoff). Büyüklerinden farklı olarak, savaş sonrasında gelen göçmenler, çoktan akrabalık, iç yardımlaşma, hayır işleri ağlarıyla yapılanmış bir cemaat embriyosunun oluştuğunu görürler. 1920-1939 yılları arasında gelen göçmenlerin % 44'ü akrabalarının yanına gider. Her göçün vardığı kendi semti kendi çevresi vardır. İç bütünlük öncelikle dille sağlanır. Sédaine Sokağı'nda, birkaç sokak ötede bilinmeyen Judeo-İspanyolca konuşulur yalnızca. *Le Bosphore* kahvehanesinde yemek yiyenlere Türk yemeklerini anımsatan pirinç köftesi (*köftikas kon arroz*) ve fasulye (*avikas*) sunulur. Göçmenler "kâğıt oynamak, cemaaten bir kadının yaptığı peynirli ya da etli poğaça olan *borrekas* yiyerek Doğu müziği dinlemek için"[2] buluşurlar. Popincourt Sokağı'nın devamı olan Basfroi Sokağı bir Romen mahallesidir. Yahudi yaşam biçimi burada daha örtülüdür; öte yandan haham yılda bir kez bir araba kapısı altında tavuk keser. Şu Roquette semti mistik varlığını "İstanbul'dan beri varolduğunu bilen gelecekteki göçmenlerin belleğinde" sürdürür (A. Benveniste). Ledru-Rollin Caddesi, Sefarad mahallesiyle Aşkenazi dünyası arasındaki sınırdır. Alsace-Lorraine bölgesi Yahudilerinin yurtluğu olan "Pletzl," savaş sonrasında Yidişçe konuşan Yahudilerin mahallesi olur (*Yidd* sözcüğü Yahudi değil, Yidişçe konuşan kişi anlamına gelir).

Bütün bunlar yeni gelene iş bulmasında yardımcı olacak mikrotoplumlardır. Gerçekten de Yahudiler proleterleşmeye, yani bölünmeye karşı direnmeleriyle öteki göçmenlerden ayrı-

20. yüzyılın başında Paris'e gelen Ruslar ve Polonyalılar, küçük atölyeler ve mağazalar açtılar. Doğu Avrupalı göçmenlerin sağladığı ucuz işgücü sayesinde toplumsal ve ekonomik basamakları hızla tırmandılar. (*Yanda*: Goldberg ailesi, Vincennes, 1938. *Altta*: Kassis ailesi, Bagnolet, 1934.)

lırlar. Daha çok Polonyalıların ve İtalyanların yaptıkları kamu işlerinden, maden işçiliğinden, ev işlerinden kaçınırlar. 1920'li yıllarda Paris konfeksiyon sektörünün % 40'ı Yahudilerden oluşur, bu da çalışma koşullarıyla açıklanabilir: düşük mekân gideri, çoğunlukla konutla iç içe geçen üretim yeri, bütün ailenin katılımı. Cemaatin bulunduğu semtin merkezinde dükkân açan Yahudi tüccarın müşterisi sağlamdır. Yine de Yahudi düşmanlarının hedef aldığı bu mekânsal ve mesleki yoğunlaşma dış dünyayla olan bağlantıları azaltır. Böylelikle, başka göçmenler için geçerli olan iş ilişkilerinin dayattığı güçlü asimilasyon etmeni burada etkili olmaz.

Orta Avrupa kökenli Yahudiler, Fransız sinagoglarında, tören giysileri içerisinde ayin sırasında iş konuşan inananların tavrı nedeniyle şaşkınlığa düşer, yabancılık çekerler. İman gücünün eksikliğiyle yüz yüze gelen, mistik bir ateşle yanan göçmenler, halkın bir araya geldiği dua ve mütalaa evi isteklerini karşılayan kendi sinagoglarında toplanırlar. 1906'da Sinagog Meclisi'nin üstünlüğüne son veren kilise işleriyle devlet işlerinin birbirinden ayrılması aslında yeni gelenlere kendi ibadet yerlerini kurma ve hahamlarını destekleme fırsatını veriyordu, bu da o zamana dek Fransız Yahudiliğinde görülmemiş bir dini çoğulculuğu başlatıyordu. Ayinler Meclisi'nki gibi gösterişli değildir. Buluşma yeri olan sinagog yeniden mahallenin toplumsallaşma merkezine dönüşür, ama aynı nedenden ötürü Fransız Yahudileriyle yabancı Yahudilerin çatışma alanına da dönüşür.

Bütün kıyımlardan kurtulup hayatta kalan Orta Avrupa kökenli göçmenler Yahudi düşmanlığına karşı daha dikkatlidirler. "Batı modelinin" çekiciliğine kapılan bu insanlar, Büyük Bunalım zamanında, ayrımcı önlemleri çoğaltan yabancı düşmanı ve Yahudi karşıtı patlamayla uzağa itilirler. Saldırıya –ya da tehdide– karşı çok uyanık olan cemaatçi bir modelin sürmesi siyasal niteliği *shtetl* geleneği içerisinde yer alan bir karşı yanıtın gücünü arttırır. Topluluğun geleneksel değerlerini ve yapılarını seferber eden bu "siyasal" karşılık, sonuç olarak, bireyin ve ortak yaşamın iç içe geçtiği Orta Avrupa Yahudilerinin yaşam tarzının o özel kategorisine benzer niteliktedir.

1940'tan bu yana Fransız Yahudileri

"Her gün isim değiştirmek, sabah olduğunda akşam nerede yatacağını hiç bilmemek, toplumun alçaklığını, sistemin acımasızlığını hissetmek; insana iktidarlardan ve ilkelerden kuşku duymayı öğreten işte bunlardır [...].

Benim gibi devletin gözünden düşmüş bir kanun kaçağı için yasa nasıl dokunulmaz, devlet nasıl kutsal olabilir ki? Katılaşan kurallarla taşıp giden arasındaki ayrımı ölçmeyi çok çabuk öğrendim."

Dr. PIERRE SIMON, *Önce Yaşam*, s. 23.

Savaş: soykırım

Nazi zulmü Fransız Yahudilerinin üçte birinin yaşamına mal olacaktır. Resmi raporlar ve Yahudi örgütlerinin tahminleri "ırk ayrımıyla" kamplara götürülenlerin sayısının 75.000 olduğu konusunda uyuşur. İmha kamplarına giden son konvoy Fransa'dan 17 Ağustos 1944'te ayrılmıştır. Fransız sıfatıyla korunduklarını düşünen Yahudiler, savaş öncesinde Yahudi düşmanlığının gelişmesinden sorumlu olmakla suçladıkları insanlarla aynı sonu paylaştılar. Fransızları ve göçmenleri acılı bir topluluk içerisinde bir araya getiren bu dört yıl bağlamında bir özel hayattan nasıl söz edilir? Gündelik yaşamın adı zulüm, kaçış ve kıyım iken, özel olanın anlamı ne olur? Artık yegâne takıntı hayatta kalmaktır. Kampların sıkışıklığında özel hayata ilişkin her alan eriyip gider.

Tutuklular her türden özel alanı ortadan kaldıran sıkışıklığa konuşmalarındaki edeple karşı koyarlar. Cinsel aşk hiçbir zaman dile gelmez. Tutuklunun moral (kendine saygı) ve fiziksel (işe yatkınlık) olarak hayatta kalması düzgün bir fiziksel görünümün sürdürülmesine bağlıdır. İnsanın aşırı bir bireysellik geliştirdiği, ama aynı zamanda bütün sıkıntılarını açığa vurduğu korku ve dehşet dönemidir bu: "Drancy'de, normal hayatta on beş ayda yeni yeni tanıyabileceğiniz birisini on beş günde çözerdik" (G. Wellers).

Özel hayat, hayatta kalmayı sağlayacak kaçış için vazgeçilmez olan kimliğin yok edilmesine dek silinir. İsimleri değiştirilen, tanımadıkları bir kurum ya da aile tarafından sahiplenilen bu çocukların yaşadığı travma büyüktür.

Ölümüne meşruiyetçi olan öteki Yahudiler de baskınları, ihbarları, tutuklamaları yaşadılar ve aynı yazgıyı paylaştıkları bir cemaat içerisinde Yahudi halkının birliğine yeniden kavuştular. Soykırımdan önce "Yahudilerin Statüsü"nün ilanı, Fransız olmayı düşlemiş olan bu Yahudiler için asimilasyon söylencesinin bitişini vurguladı. Fransa'yla yaşanan ayrılık Yahudiliğin yeni bir tanımını getiriyordu, özel olanın yayılımıydı bu, ki bu tanım da söylence düzeyindeydi: zulüm altında olduğu gibi yeniden doğuşta da birleşik bir Yahudi halkı tanımıydı. Asimile olmuş burjuva tipinin ta kendisi olan Pierre Dreyfus, "Biz Yahudiler, 1940 ve 1944 yılları arasında olup bitenleri Yahudi olmayanlardan, hatta bunların en adil, en dost, en yakın olanlarından bile başka türlü yaşadık" diyecektir. Bu dönüm noktasını savaş sonrasında do-

ğan genç Sefarad kuşaklar da tarihlerinin bir öğesi olarak içselleştirmişlerdir. Soykırım 1940'tan bu yana Aşkenazi ya da Sefarad kökenli Fransız Yahudi cemaatinin tarihinin bir parçasıdır.

Soykırımın bu kurucu işlevine, bir yankı olarak, Altı Gün Savaşı patlak verdiğinde Fransız Yahudi cemaatini sarsan heyecan karşılık verir. İsrail ölçeğinde yeni bir soykırım korkusu bütün topluluğu, siyonistler kadar siyonist olmayanları da seferber eder. İsrail'le hiçbir zaman aktif bir dayanışma içine girmeyenlerin gösterdikleri tepkilerin şiddeti ancak Fransız Yahudilerinin tarihinin en dramatik bölümü referans alındığında anlaşılır. 1967 yılındaki bu birkaç gün boyunca cemaat İsrail'le yatıp kalkmıştır. Yeniden birleşmesi dindar olmayanların bile yüreğini ateşleyen Kudüs'ten gelen haberler önem taşır. Altı Gün Savaşı Yahudi düşmanlığınca öne sürülen bütün beylik düşüncelerin tersini ortaya koyar. Direnç göstermeden mezbahaya götürülebilen bu "koyun" ve tüccar millet 'birden' Fransız Devrimi'nin büyük geleneği doğrultusunda silah kuşanmış bir halk olarak ortaya çıkıyordu. "Kendinden emin ve egemen halk"? General de Gaulle'ün bu kısa cümlesi bir övgü olarak okunabilir. Bundan böyle Fransız Yahudisinin kafasında kendisine dair düşüncesi başka olacaktır; çünkü Yahudi olmayanın Yahudiye ilişkin başka bir düşüncesi vardır.

Dolayısıyla, Fransız Yahudilerini İsrail'le birleştiren ilişkileri, çifte uyruğa bağlılığa dayalı bir kamusal düzlemde ele almak değil, bunun daha eski bir özel deneyim içerisindeki temelini araştırmak gerekir. Çifte uyruğa sahip olunması uluslararası hukuk tarafından tanınan bir simgedir. İsrail'i referans almak ve bunu ima eden tek bir "halka" aidiyet boyutu, Vladimir Jankélévitch'in dediği gibi, bir üst norma katılmaya ilişkindir. Sefaradlar bu "halka" ait oldukları içindir ki Fransız Yahudiler 1960'larda onları iki savaş arası dönemde Orta Avrupalı Yahudilerin yaşamış olduğu sürgünden uzak tutarak kabul etmişlerdir.

İsrail referansı özel/kamusal sınırını bulandıran siyaseti başlatır. "Militanlar", "cemaati" yeniden kurarlar; bunların Yahudiliğe aidiyet biçimi, geleneksel uygulamaların sürdürülmesinin eşliğinde olsun olmasın, siyasal yapıya bürünür. Siyasal/kamusal hareket olarak siyonizm, 1975 yılı Fransa'sında, % 40'tan azı düzenli etkinliklere katılan, yaklaşık 45.000 üyeyi bir araya getirir. Kuşkusuz, soykırım tam bir "asimilasyonun" yanılgı olduğunu gün ışığına çıkarır. Öte yandan İsrail'e gidişlerin seyrekliği ve bunun öncesindeki gizlenme süresinin uzunluğu Fransız Yahudilerinin derinlemesine kök saldıklarını gös-

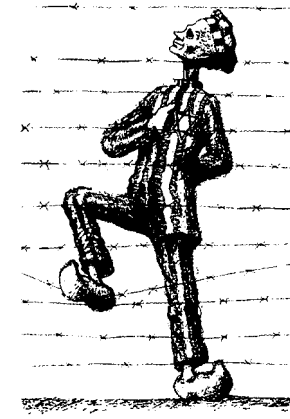

"Büyük güçler, çıkarlarının hesabına göre, benim olmayan küçük devleti yok edilmeye bırakıyorlarsa, sayısal oranı küçük olan bu suç yaşama gücümü elimden alacaktır" (Raymond Aron, 4 Haziran 1967). ("... kendinden emin ve egemen": General de Gaulle'ün Kasım 1967'de verdiği bir konferansın ardından Tim'in yaptığı ilüstrasyon.)

Yan sayfa:
17 Temmuz 1942'de Joseph Koganowsky –burada barmitsva'sı sırasında görülüyor–, Fransız polisinin yaptığı bir insan avının ardından, öteki 4.050 Yahudi çocukla birlikte Vel d'Hiv'e kapatılmış ve toplama kampına gönderilmişti. Çok azı geri döndü: "Sana sözünü ettim mi bilmiyorum: annem, onları Auschwitz'e götüren trenden bir kart düşürmüş: papazların yanında hastayken elime geçti. Yalnızca birkaç satır vardı kartta: 'Bubel (Yidişçe 'bebeğim, tatlım' anlamında) Kendine iyi bak. Auschwitz'e gidiyoruz. Seni seviyorum. Annen." (Claudine Vegh, *Ona Hoşçakal Demedim*, Gallimard, "Tanıklar" dizisi, 1979.)

terir. Strasbourg "alyah"ını inceleyen L. Lazare bu gidişlerin temelinde kıyım anılarının olduğunu kanıtlamıştır: gidenler "resmi" siyonistler değil, cemaatin ileri gelenleridir. Vakaların çoğunluğunda karar alma süresi yirmi yıldan daha fazla sürer. 1968'den 1970'e dek Yahudi Ajansı 13.300 çıkış kaydetmiştir. Ama kaçı geri döner? 1977 yılında, 1.171 Fransız Yahudisi İsrail'e gider. Araştırmalar bize 80'li yıllarda yapılan bir anket katılanların % 30'la % 50'sinin alyah'ı "hedeflediklerini" gösteriyor. Eyleme geçiş çok daha ender görülür. 1945'ten bu yana Diaspora yapısında yaşayan Fransız Yahudileri, eski deyişle "Fransa'da Tanrı kadar mutludurlar". Fransız Yahudileri, coğrafi ve mesleki yapılarıyla hiçbir zaman ulusal modele bu kadar yakın olmamışlardır.

Sefaradların gelişi ve Yahudiliğe "geri dönüş"

Afrika kökenli Yahudilerin gelişi sosyo-ekonomik özelliğe son verir. Orta kademeden yönetici ya da memur olanların sayısı çoktur, çoğunlukla da ilk ve orta dereceli okullarda öğretmenlik yaparlar: onların gelişi Yahudi nüfusun giderek daha çok ücretli işlerde çalışmasına denk düşer, yatay bir toplumsal hareketliliğin yansımasıdır bu.

Oysa ki Yahudilik hiçbir zaman özellikli konumunu bu kadar açıkça dile getirmemiştir. Sahte bir utanç duymaksızın açığa vurulan Yahudilikten duyulan bu gurur, 1945'ten bu yana baş gösteren hayatta kalma sendromundan doğan büyük değişimden kaynaklanır. Artık ürkek bir Yahudiliği kınamak için değil fakat İsraillilerle Diaspora Yahudileri arasındaki farkı belirtmek için kullanılan "İsrailli (*israélite*)" sözcüğünün kullanılışındaki değişim bunu kanıtlar. Soykırımın anısı nedeniyle, Lübnan savaşına dek Yahudi düşmanlığının açıkça dile getirilmesi üzerindeki yasak, özel bir Yahudilik talebinin yeniden dışavurulmasını yüreklendirir. Ama asal etken burada yatmaz. Yahudilik konusundaki hak talebi, kaynağını soykırımın anısında ve Sefaradların Fransa'ya gelişlerinde bulur. Bu iki olgu, ayrı bir Yahudiliğin ifadesini öne çıkarma doğrultusunda örtüşür.

Cezayir Yahudileri, Fas ve Tunus Yahudilerinin tersine, 1870 tarihli Crémieux kararıyla Fransız uyruğuna geçebiliyorlardı ve 1962'de Fransa'ya getirilenlerin % 15'ini oluşturuyorlardı. (Benhaim ailesi, ai-Temouchent, Oran, 1937.)

Kuzey Afrika'dan ayrılırken Fransa ve İsrail arasında seçim yapmak Fransızlaşma derecesine göre gerçekleşir. Fransa'ya gidenler ekonomik ve entelektüel eliti oluşturuyorlardı. O dönemde ikili bir sorunla karşılaştılar: Fransa'ya yerleşmek ve kendisi de azınlık olan bir dini cemaate entegre olmak. (Kuzey Afrika Yahudilerinin Arenas Kampı'na gelişleri, Marsilya, 1961.)

Tarihçiler bir süredir soykırım meselesinin kamusal alanda birdenbire ortaya çıktığını saptarlar. Aslında bir su yüzüne çıkış söz konusudur. Bir hortlamadan çok "özel hayat dışına çıkarmadan" söz etmek gerekir. Soykırımın anıları uzun süre hayatta kalanların belleklerinin en derinine gömülü kalmıştır. Savaşın hemen ardından gelen yıllarda, Yahudi olma durumunu kendi kendisine hatırlatmayı bile istemeyen bir azınlık, artık sinagogda evlenmeyerek, her tür kamusal etkinlikten uzak durur. Bir buçuk asırdan beri yapılan 2.500 isim değişikliğinden 2.150'si 1946-1958 yılları arasında gerçekleştirilir (bunların

yalnızca 280'i 1950 yılında olur). Ama hayatta kalanların çoğunluğunda tanıklık etme zorunluğu, unutamama, savaş öncesinde uzaklaştığı cemaate geri dönme ağırlığını koyar. Kapatılan ya da sürgüne gönderilenlerin yarası o kadar büyük ve tazedir ki bunun anımsanması bile –bir süre için– katlanılamaz ve dile gelmez olmuştur. Bütün bir yaşamın sarmaladığı ve deneyimi aktarılamaz olan bir tanıklığın trajik çelişkisidir bu. Zamanın akıp gitmesi, ortak bir belleğin yokluğunun olası kıldığı ölüm kamplarının varolup olmadığı tartışması yeni bir bellek "çalışmasını" başlatır. Acılı mahremiyeti içerisinde rahatsız edilen soykırım tanıklığı yavaş yavaş kamu önünde kendisini gösterir.

Ama özellikle bu yeniliğin kökeninde, bir yaşam tarzı oluşturmak üzere köklerinden fazlasıyla uzaklaşmış bir Yahudiliğin yeniden doğuşunu somutlaştırmak için yola çıkan Kuzey Afrikalı Yahudilerin gelişi yatar. Bağımsızlık hareketlerinin sonucunda gerçekleşen bu Sefarad göçü Fransız Yahudi nüfusunun ikiye katlanmasına yol açtı (sayıları 1956'da 300.000 iken, 1967'de 660.000'ne çıkar). Fransız okullarında eğitim görmüş olsalar da Magripli Yahudiler kendilerinkinden farklı bir topluma yeniden uyum sağlamak zorunda kalmışlardır. Eski cemaatin başlıca özelliklerinin (sinagog ve onun *mikve*'sinin, dini usullere göre kesim yapan –kaşer– kasabın) bir araya toplandığı çevre olan kentsel mekânı terkeden Magripli Yahudiler aynı zamanda aile ilişkilerinin ve dar çevrenin dayattığı normların denetiminden kurtulurlar. Yahudi kimliği, Yahudilik artık doğal bir biçimde uzama yerleşmediği için, kaçınılamaz olma niteliğini yitiriyordu. Fransa'daysa kimliğin sürekliliğini sağlamak için sahiplenilmesi gerekiyordu. Fransız toplumuyla kaynaşma koşullarının incelenmesi, aslında bu organ naklinin formlarını değilse bile Yahudiliği ifade biçimlerine dokunmadığını göstermiştir. Göçün sonucunda, Magripli Yahudilerin anladığı biçimdeki geniş aile yapıları parçalanır, çünkü Fransa'da yetişkinlerin üçte biri artık ailelerinden ayrı bir yerde oturur. Ama aile bağları canlı bir gerçeklik olarak kalır. Yeni kültüre uyum sağlama sürecine ilişkin yakın tarihlerde yapılmış incelemeler göçmenlik durumunun aile yaşamını hem kimliğin temeli hem de uyum aracı olarak öne çıkardığını gösterir. D. Bensimon'a göre dört gençten biri düzenli olarak Cuma akşamlarını ve bayram günlerini ailesiyle birlikte geçirir. Her ikisi de Fransız normlarına ters olan kişinin doğduğu şehirden birisiyle evlenme âdeti ve görücü usulü evlenme, akraba ilişkileri ağıy-

Geleneksel toplumda, çevrenin baskısı dini göreneklerin sürdürülmesi yararınaydı. Fransa'ya gelindiğinde, Yahudiliğe olan bağlılık öncelikle âdetleri ve aile bağlarını koruma arzusuyla kendini gösterir (Şabat yemeği).

la birlikte aynı zamanda ortadan kalktıysa da, Kuzey Afrikalı Yahudiler genel olarak geleneksel değerlere bağlı kalırlar. İçten evlenme hâlâ kural olarak kalır. Yahudi usulü bir günlük yaşamı sürdürme istenci Sefaradları cemaatler halinde toplanmaya götürür. Claudia Tapia yeni bir cemaaatin kuruluşunda birbirini izleyen evreleri şöyle sıralar: geleneksel toplumsallaşma biçimlerinin yeniden kurulması (kadınların dükkânlarda, erkeklerin sinagogda buluşması), bayramları kutlamak için ortak girişimler. Paris bölgesinin en büyük cemaatlerinden birini barındıran Sarcelles'de oturan ailelerin % 47'si ailevi ve dini nedenlerden ötürü buraya yerleşmeyi seçmişlerdir. Aynı gerekçeler Kahire'nin bir banliyösü olan Haret-el-Yahub'dan gelen dört yüz ailenin Villiers-le-Bel'de toplanmasına yol açar. Ancak bu türden bir cemaat Sefaradların Yahudi olduğu kadar Mağribi bir yaşam tarzıyla da bağlarını korumalarına olanak tanır. Şabat ve bayram yemekleri, bir çekirdek etrafında bütün cemaati bir araya getirir. Kadınların tekrar buluşabildikleri dükkânlar, çoğunlukla yalnızca Yahudi müşteri topluluğuna özgü toplumsal ve beslenmeye ilişkin gereksinimlerini karşılar. Böylece kadın, fırında, Magrip usulü pişirilmiş ekmeğini, tartarak ve her somunu dikkatlice inceleyerek seçebilir.

Magrip kökenli Yahudilik, Fransız Yahudilerinin gelenekle yeniden bağ kurma arzusunu böyle karşılar. Kuşkusuz İsrailllilerin Yahudilik anlayışına "geri dönüşü" 1960'lardan önceye rastlar ama yapısını Sefarad Yahudiliği ekolünden almıştır. Daha dindar ve geleneğe daha bağlı olan Sefaradlar daha çok sinagoga gider-

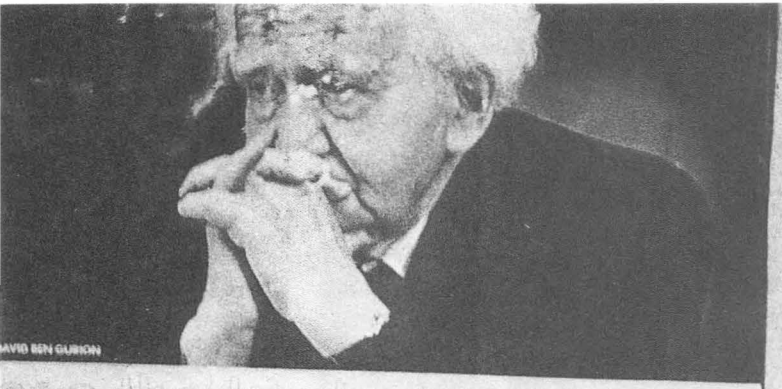

AVID BEN GURION

ler, daha katı bir biçimde Şabat'a uyarlar, daha çok *kaşer*, yani dini usullere göre hazırlanmış yiyecekler tüketirler, Yom Kippur'da mutlaka oruç tutarlar. % 80'inden fazlası oğullarını sünnet ettirir ve % 70'i dini nikâh kıyar. Ama ister etkilenme ister taklit olsun, dini vecibelere uyma Aşkenazilerde de yaygınlaşır.

İbrani araştırmalarının gelişmesi, Yahudi okullarına yüksek devam oranı, Yahudiliğe ayrılmış bir edebiyat piyasasının ortaya çıkışı; bütün bunlar Yahudiliğin güncel yenilenmesinin göstergeleridir. Sefarad Yahudiliğinin açıkça dile gelişi, (cemaati –Annie Kriegel'in deyişiyle– *establishment*'ına bağlayan geleneksel "dikey" yapıya eklenen) cemaat merkezleri ve gençlik hareketleri üzerine kurulu "yatay" yapıların gelişmesi bu yeni kimlik yapısını yayar. Çelişkili bir biçimde bu yeni kimlik dini yaşamı düzenleyebilir olsa da, oluşumu içerisinde İsrail'in rolü temeldir. Ortadoğu'daki olaylara yöneltilen aşırı dikkat, aynı banliyölerde oturan ve benzer toplumsal uyum sorunlarıyla karşılaşan aynı yaştaki Müslümanlarla genç Yahudiler arasındaki zorlu, çatışmalı, hatta olmayan ilişkileri açıklar.

Soykırımı referans almak en yeni Yahudi kuşaklarının tarihi okumalarında yönlendirici olur. Gelenek yönüne bir geri dönüşten (*teşuvah*) çok bir yenilenmeden söz etmek gerekir. Özel bir tarih içerisinde –Nazizmin kurban ettiği ailelerin tarihinde– doğan ve çoğunlukla bir önceki kuşakla çatışan bir tarz üzerinden yaşanan bir yeniliktir. Bu bilinçlilik isteğinin sonucunda, medyada, İsrail devletinin hedef olduğu Yahudi karşıtı suikastlara ya da "saldırılara" karşı kimi kez aşırıya kaçan tepkiler çıkar. Ortadoğu'daki çatışma her gün, farklılığını öne sürmekten hoşlanan bir kimliğin dile getirilişini güçlendirir.

Mizaç ve duygu açısından Yahudi olan bu "hayali" genç Yahudiler (A. Fikielkraut) özel mi yoksa siyasal mı olan bir Yahudiliği yaşayacaklardır? Bunun kamusal ya da özel hayata ilişkin dışa vurumları, ulusal toplumun artık Fransız kültürünün bir parçası olan bu yeni akıma vereceği yerle bağlantılı olacaktır.

P. S.

Notlar

1 D. Schnapper, "Une mémoire de l'enracinement: les juifs français avant 1940", *Revue des sciences humaines de Lille-III*, sayı 191, Temmuz-Eylül 1983, s. 91.

2 A. Benveniste, "Structures de la communauté judéo-espagnole du quartier de la Roquette entre les deux guerres: les faits et leur mémoire", *Traces*, 9/10, s. 36.

Fransa'da Göçmen Olmak

Her toplum, kendi üyelerinin özel hayat alanını belirler. Kendiliğinden varolan özel hayat yoktur. Günümüz Fransası'nda, mesleki etkinliğin ve siyasal yaşamın alanı olan çifte kamusal alana karşıt olarak özel hayat alanının ayrılması, belirli koşullarda (özellikle kamu düzenine uyulması koşulunda) özel hayata saygıyı getiren liberal demokrasinin özüne bağlıdır. Aynı zamanda, ekonomik alanın artan özerkliğinin işyeriyle konutun, işletme hesaplarıyla kişisel hesapların, ekonomik faaliyetle özel hayatın ayrılmasına yol açtığı sanayi toplumunun özüne de bağlıdır. Gerçekte, bu ayrım bütüncül değildir, örneğin tarım, zanaat ya da ticarete dayalı küçük işletmelerde tam ayrım yoktur; bu ayrım aile sermayesiyle işleyen KOBİ'lerde uzun süre tam olarak gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte sanayi toplumunun özüne uyan bir eğilim de göstermez.

Bizzat özel olanla kamusal olanın ayrımının bile yerleşik toplumun kültürüyle (antropologların kullandıkları anlamda kültür) çok sayıda göçmenin yaşayıp bildiği asıl toplumlarının kültürü arasındaki çatışmaların kaynaklarından birini oluşturabildiği açıktır. Bu durum Magripliler söz konusu olduğunda daha belirgindir.

Özel hayat terimi, bireylerin yaşamlarının bir bölümünü ailelerinin ve ait oldukları topluluğun dışında düzenleme hakkının altının çizilmesini getirir. Ne var ki İslam kültürüyle yapılanmış bir çevrede, birey, en azından özerk bir rol üstlenebilir ama özel hayatın özerkliği ilkesinin kendisi daha güçlükle kabul edilir. Fransız toplumunun kamusal olanla özel olan arasına koyduğu ayrım, köken kültürün temellerinden birini yeniden tartışmaya açar. Bireyler kadar topluluklar için de zorunlu olan İslamın temel ilkelerinden birinin iyilik yapmayı salık vermek, kötülüğe karşı savaşmak olduğu onaylandığı andan itibaren herkesin yaşamı herkes tarafından bilinmeli, hatta gerektiğinde meşru müdahaleler yapılmalıdır. Bireylerin davranışları, varsayılan kolektif yargıya uyma eğilimindedir. İhlallerin hesabı, bireylerin ve ai-

Bekleyiş, kaygı, umut. Yalnız erkekler trenden iniyorlar ya da göçmen eşyalarını taşıyan iplerle sarılmış koca bir bavulu yüklenmiş, birbirlerine metroya binmeyi öneriyorlar.

lelerin topluluk içerisindeki yerlerini belirleyen ve onların davranışlarını denetleyen karmaşık onur pazarında görülür. Bununla birlikte, bu kural ihlalleri her zaman aynı özenle takibe uğramaz. Yalnızca kamusal kural ihlali mahkûm edilir. Gizlice şarap içen ya da gizlice oruç bozan biri, mesele ortalığa dökülmediği sürece, ortak ve zorlayıcı bir soruşturmanın hedefi olmayacaktır. Dolayısıyla İslam kültürü, uygulamada özel bir hayatın varlığını ailenin ve cemaatin dışında sürdürebildiği birkaç mevzi sunar. Her şeye rağmen buradaki özel hayat "hakkı" yerleşilen toplumdaki aynı "haktan" farklı kalır. Demek ki bir kuşaktan daha uzun bir süredir Fransa'ya yerleşmiş olan Müslümanların gelişimini araştırmak bu durumda önem taşıyor.

Özel hayat aile hayatının karşılığı değildir. Aile topluluğu içerisinde birey kendi evrenine sahip olmayı sürdürür. Bununla birlikte, doğası gereği tarihsel ya da toplumbilimsel araştırmanın dışında kalan bireysel bir deneyime ilişkin kaynaklar eksik olduğu için biz burada özel hayatı aile yaşamının eşanlamlısı gibi inceleyeceğiz.[1]

Aile yaşamı, toplumbilimci ya da tarihçinin betimlemeye ve açıklamaya çabaladığı belirli davranış modellerine uyuyorsa, toplumsal özneler için de yaşamın kendisinin anlık ve açık ifadesini oluşturur. Yemek yemenin, üremenin, ölmenin, evi düzenlemenin, birbirine hitap etmenin, anne babaya saygı göstermenin, herkesin kendi sorumluluğu içerisinde kızlarını ve oğullarını büyütmenin, erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkileri ayarlamanın normal, yani doğal ve doğru yolu toplumsallaşma süreciyle edinilen alışkanlıkların en derininde yazılı değil midir? Ne var ki bu "doğal" yol, günlük yaşamın düşünülmeyen ve dile getirilmeyen aşinalığı kıran ve aile içerisinde yaşanan deneyimle onun yakın çevrede ve toplumun bütünündeki uzantısı arasındaki *continuum*'u (sürekliliği) kesintiye uğratan göçle birdenbire tartışma konusu olur – kendiliğinden sürüp gidenin aniden tartışmaya açılmasıdır bu.

Göçmenler, kökenleri ne olursa olsun, kimliklerini oluşturan bu özümsenmiş alışkanlıklardan ne vazgeçebilirler ne de yaşamlarını yabancı bir toplum içerisinde kendi ülkelerindeki gibi sürdürebilirler. Özel hayatları yalnızca az ya da çok maruz kalınan ya da talep edilen değişimler ya da kültürel dönüşümler geçirebilir. Bu kültürleşmelerin aldığı biçimler sayısız etmene bağlıdır: her göç dalgasının tarihi ve kökeni, anayurtla evsahibi ülkenin ilişkilerinin tarihi, köken kültürlerin çeşitliliği, yerleşik toplumun evrimi ve özellikle göçmenleri

Mola sırasında namaz –Poissy'deki Talbot fabrikası– kendini Müslüman olarak ortaya koymayı sağlar. İşyerinin bu "kutsallaştırılması" günümüzde Avrupa'da, İslamın çoğunlukta olduğu ülkelerden daha yaygındır.

özümsemedeki adil olmayan kapasitesi ve istenci –kaynakların güçlüğü dışında– Fransa'daki bütün göçmenlerin özel hayatının topluca temsil edilmesine engel olur.[2]

Belirsiz "göçmen" kavramı

Yerleşik toplumda tek bir durumun altını çizen "göçmen" sözcüğünün belirsiz bir kavram olarak kaldığını unutmamak gerekir. Göçmen sözcüğü Fransa'da, Polonyalılar, İtalyanlar, Ukraynalılar ya Magripliler gibi çok farklı topluluklara işaret eder. Bu "göçmenler" din, aile içi ve toplu yaşam alışkanlıkları ve siyasal deneyim açılarından birbirlerinden ayrılırlar. Fransa'ya göçler değişik biçimlerde gerçekleşmiştir: 19. yüzyılın sonunda Lorraine bölgesi demir-çelik sanayii için İtalyan köylerinden düzenli adam toplanması, 1920-1925 yıllarında kömür madenlerinin yakınındaki işçi sitelerine yerleşmek üzere Polonya'dan toplu bir göçün düzenlenmesi; bu dönem boyunca, yoksulluk yüzünden "Levantenlerin", güney Talya'dan gelenlerin ya da bazı Magriplilerin çoğunlukla yasadışı olan göçleri ve 1960'lı yıllarda Cezayirlilerin ailece göçü arasındaki fark büyüktür. Ne var ki, göç etme biçimi, göçmenlerin bu göçe ve

Genellikle babam arkadaşlarıyla birlikteyken beni Arapça konuşturur...

Ve gülerler de gülerler!..

Toulon'da doğdum, tabii Güney ağzıyla konuşurum, hıyar!

yerleşik topluma karşı tutumlarına verdikleri anlama yakından bağlıdır. 1930'lu yıllarda Fransa'ya sığınmış bazı Orta Avrupa halkları Fransız toplumu içerisinde erimeyi düşlüyorlardı. Buna karşılık 1950'li yıllardan sonra aileleriyle birlikte Fransa'ya yerleşmeye başlayan Magripli topluluklar, uyrukları ne olursa olsun,[3] anayurtlarıyla olan bağlarını koparmak istemezler ve geri dönüş haklarını ya da kalma haklarını kullanma niyetindedirler – birçok engel yurttaşlık almayı engelliyor ya da geciktiriyor olsa da.[4] Farklı toplulukların yabancı kültüre uyum sağlamaları ve özel hayat tarzları, göçmenlerin yerleşik topluma karşı tutumlarını belirgin kılar.

Üstelik bu farklı topluluklar Fransa'da kent ve sanayi toplumu yaşamına uyum sağlamalarının farklı dönemlerinde birbirleriyle karşılaşırlar: kimileri anayurtlarında bir kentleşme biçimiyle önceden tanışmışlardır (çoğunlukla 1945'ten bu yana gelen İtalyanların durumu böyledir); kimileriyle geleneksel kırsal bir çevreden çıkıp gelirler (örneğin 1950'li yıllara dek görülen ilk Magripli göç dalgası). Aynı tarihte, ulusal bir topluluk içerisinde, bizzat kendileri göç etmiş göçmenlere, onların göçten önce doğmuş çocuklarına (birinciler Fransa'ya gelir gelmez çalışmaya başlamış, ikinciler ise Fransız okullarına gitmişlerdir) ve Fransa'da doğmuş ya da ilköğreniminin tamamını Fransa'da görecek kadar küçük yaşta Fransa'ya gelmiş çocuklara rastlanır.

Göçmenlerin özel hayatı, sonuçta 1930'lu yıllarda yazıldığı gibi, bir "kolooninin" ya da bir cemaatin yeniden kurulmasından, yani üyelerinin davranışları üzerinde bir denetim kuran, anayurdun normlarını ayakta tutmaya katkıda bulunan ve "ülkelerindeki yaşamın benzerini, bütünüyle yoksun oldukları o atmosferin ve o ortamın bir devamını yaratan"[5] aynı ülkeden gelmiş nüfusun bir uzam içerisinde yoğunlaşmasından bağımsız olarak anlaşılamaz. İtalyan ve Polonyalı göçmen topluluklarının eşitsiz örgütlenmesinin, özel hayatlarının eşitsiz bir biçimde sürdüğünü kısmen de olsa açıkladığını göreceğiz.

Tanımı açısından özel hayatın tanınması güçtür; çünkü tarihçilerin incelemeye alıştıkları türden pek az belge bırakır geriye. Yakın bir tarihe kadar bu durum özel hayat tarihçilerin dikkatini çekmemişti; geçmişe ilişkin tanıklıkların sayısı azdı ve pek açık değildi. Özel hayat, Paul Leuillot'nun deyişiyle, toplumsal öznelerin açıkça bilincine varmadıkları, o görülmeyen gündelik yaşama aittir. Toplumbilimciler ve antropologlar tarafından aktarılan bilgiler yalnızca en yakın dönemlere ilişkindir. Göçmen-

lerin özel hayatının bilinmesi ya da tahmin edilmesi, nüfusun geri kalanının özel hayatının tanınmasından daha da zordur. Fransa'da, en azından yakın bir tarihe kadar, özel hayatın özellikli olduğu, kamu güçleri, patronlar, kitle tarafından ancak tereddütle kabul görmüştür. Çoğunlukla bizzat göçmenler tarafından, ve dahası, Fransız okullarında yetişmiş, "ötekiler gibi" Fransız olmamaktan utanan çocukları tarafından gizlenir. Onların özel hayatı her şeyden daha fazla saklı kalma riski altındadır. Son anketler son on yıllık dönemde göçmenlerin gelişimini incelemişse de, iki dünya savaşı sırasında göçmenlerin özel hayatının ne olabileceğini yeniden kurmak olanaksızdır.

Oysa ki iki önemli göçmen tipini en iyi biçimde tanımlamaya olanak sağlayan da özel bir hayatın varlığıdır: Fransa'ya tek başlarına gelmiş, barakalarda, otellerde ya da yoksul konutlarda barınmış, yalnızca emekçi rolleriyle tanımlanan ilk İtalyanlar ya da Magripliler için bir özel hayat olasılığı yoktur. Buna karşılık "halk göçü" diyebileceğimiz olguda, yeterli bir maaş ve ailenin yerleşimi özgün bir özel hayat sürdürülmesine izin verir. Ne var ki, her şey, bizzat göçmenlik durumunun özel hayata yeni bir anlam yüklediğini gösterir. Yalnızca farklı değil, yabancı, düşmanca bir dış dünya içerisinde özel hayat sığınağa ve korunmaya dönüşür, dahası göçmenlerin istikrarını sağlar. Özel hayatın olumsuzlanması göçmenlerin varlığının uyandırdığı bütün "toplumsal sorunların" kaynağıdır.

Konukseverlik ve yabancı düşmanlığı

Ev sahibi ülke Fransa'nın uzun bir konukseverlik geleneğine dayandığına ilişkin edinilmiş düşünceye rağmen, bütün tanıklıklar nüfusun çoğunluğunun yabancı düşmanı olduğunu ve öyle kaldığını gösterir. 1930'lu yılların aşırı sağının histerik metinlerini ve o dönemde neredeyse oybirliğiyle kabul edilen işsizlerin sayısıyla göçmenlerin sayısı arasında kurulan bağı burada alıntılayabilirdik. Ama Fransızların, her düzeyde, yalnızca ve yalnızca "asimile olmuş" göçmenleri, yani Fransız olmak için yabancılıktan sıyrılmış olanları tam anlamıyla kabul ettiklerini göstermek için göçe olumlu bakan ve göçmenlerin ulusal zenginliğin büyümesine katkısı konusunda duyarlı olan bir gözlemcinin 1932'de yayınlanan metinlerini hatırlatmak daha aydınlatıcı olur: "Öte yandan, bir zamanlar yabancıların katkısının, düzenli bir kaynaşma olabilmesi için oldukça yavaş gerçekleştiğine dikkat etmek gerekir. Yeni unsurların kitle halinde gelişi Fransız nüfusu içerisinde güçlü yoğunluğu ve daha canlı olan milliyetçi zihniyetleri savaştan bu yana sorunu daha da karmaşıklaştırıyor. Üç milyon kişilik yabancı bir nüfu-

Farid Boudjellal'in çizdiği Magrib kökenli gençlerin başka bir kültürü benimsemelerinin ironik – oto-ironik– bir ilüstrasyonu: Ailelerinin isteği üzerine hâlâ Arapça konuşuyorlarsa da, artık bir parçası oldukları Fransa'nın ağzıyla konuşuyorlar.

1980'de "Araplar", "Zenciler" ve "Yahudiler", "istenmeyen yabancıların" yerini alıyor olsa da, iki savaş arası dönemin seçkin tıp öğrencileriyle günümüzün serserileri aynı yabancı düşmanlığını dışa vurur (üst resimdeki pankart: "Yabancı istilasına karşı grev yapın"; alt resimdeki Ulusal Cephe imzalı duvar yazısı: Fransa Fransızlara, Zenciler Hindistancevizi ağaçlarına, Araplar dışarı, Yahudiler fırına!)

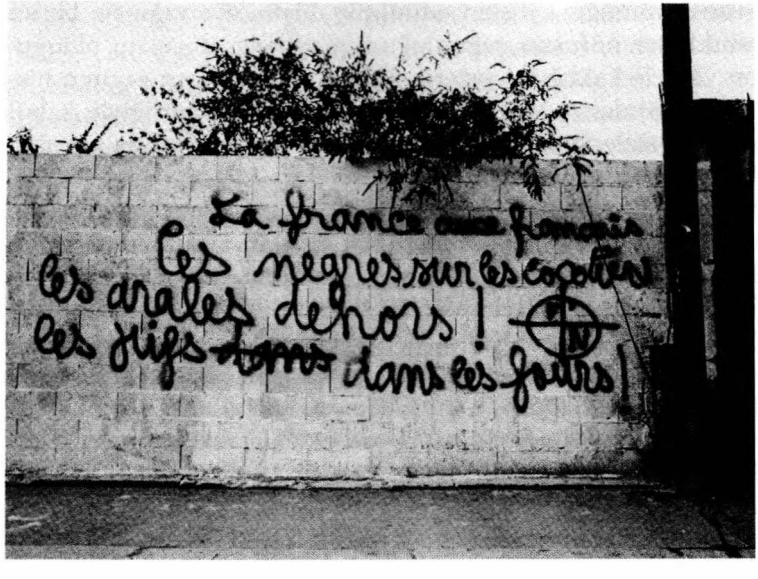

sun Fransa'da yaşamasının ülkenin toplumsal ve ahlaki yaşamı üzerinde etkisiz kalmadığını gördük. Bu nüfus burada, ağırbaşlı ve en az maddi açıdan tatmin olduğu kadar muhafazakâr olan bir Fransız işçi aristokrasisi karşısında, ülkeyle bağı olmayan, bilgisizliğiyle toplumsal gelişimi ağırlaştıran ama sorunlu dönemlerde onu alaşağı edebilecek yabancı işçilerden oluşmuş bir alt kitle yaratıyor. Çoğu köklerinden kopmuş ve uyum sağlamayan bu göçmen kalabalığı Fransa'da suç yüzdesinin üçte bir oranında artmasına neden oluyor ve böylece ahlaki ve düzen bozucu bir etkide bulunuyor. Tüccar ve kaçakçı kimi Levantenlerin, Ermenilerin, Yunanlıların, Yahudilerin ve öteki 'melezlerin' ahlaki yozlaşması da en az bunun kadar zararlı değil."[6]

"İyi" göçmenler, bir kuşaktan beri Fransa'ya yerleşmiş ve Fransız ulusuyla o "düzenli kaynaşmayı" yaşamış olanlardır. Oysa, bu yabancı düşmanlığı, en azından göçmen kuşağı için, kendini savunmanın ayrıcalıklı yolu olan özgül bir özel hayatın korunmasında etkili olur.

Göçmenlerin ve onların Fransız toplumuna girme biçimlerinin farklılığı göz önüne alındığında, burada, özellikle 1920-1939 dönemindeki İtalyanların ve Polonyalıların ve 1945'ten bu yana Magriplilerin örneğiyle bezeyerek, birkaç genel düşünceyi dile getirmekle yetineceğiz. Gerçekten de 1930'lu yılların ekonomik bunalımına ve Fransa'nın yabancıları kendi içinde eritmeye yönelik güçlü isteğine tanık olan 1940 öncesi dönemle, Fransız işçilerin ve göçmen işçilerin ekonomik durumunu değişime uğratan, ama göçmen toplulukların sindirilmesi eğiliminin ve gücünün küçüldüğüne tanıklık eden Trente Glorieuses* dönemini birbirinden ayırmak gerekir: İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ne okul ne kilise ne de ordu, 1940 öncesinden gelen aynı inançla, göçmen ailelerden gelsin ya da gelmesin, Fransız çocukların toplumsallaşmasını sağlamaz.

Savaş öncesi İtalyanlar ve Polonyalılar örneği

Yalnızca asgari bir maaş ve ailenin yerleşimi özgül bir yaşamın sürdürülmesine izin verir.

Paris'i çevreleyen derme çatma konutlar –1930'lu yıllarda özellikle tek bir su dağıtım kaynağının çevresinde 300-500

* 1945-1975 yılları arasında yaşanan ekonomik gelişme. (ed.n.)

bireyin toplandığı Saint-Ouen'daki Jules-Vallès Sokağı– ya da Akdeniz kentlerinin İtalyan mahalleleri, dünyadaki bütün gecekondularla benzer manzarayı gözler önüne serer. "Sokaklar dar, pis, yüksek ve eski evlerle çevrilidir. Pencerelerden ya da bir pencereden ötekine gerilmiş iplerden sarkan çamaşırlar, pılıpırtılar. Esmer, pis, yalınayak bir velet güruhu her köşede kaynıyor ve Güneye özgü bir canlılıkla eğleniyor. Işığın ve havanın güçlükle nüfuz ettiği sefil iç mekânlarda yataklar üst üste. Beş ya da altı, hatta bazen daha çok kişi kalıyor aynı odada. Çocuklar üçlü-dörtlü gruplar halinde, kimi zaman sıkıştırılmış toprak üzerine yayılmış tek bir ot döşekte yatıyorlar."[7]

Bütün bu iki savaş arası dönem boyunca bekâr işçiler ve anayurtlarından aileleri olmaksızın gelmiş "disiplinsiz" ya da "göçebe" olmakla suçlananlar, aynı koşullar içerisinde bulunurlar. Onlara dayatılan yaşam bir özel hayatın varlığını yadsır. Bekâr işçileri kabul eden "otellerde" –bu oteller gündüz vakti gece çalışan işçilerle ve geceleyin "gündüzcüler" tarafından sürekli doldurulur– art arda aynı yatağı paylaştıkları için özel hayat her türlü anlamını yitirir. Bu otellerin dışında, derme çatma konutlar, alelacele yapılmış ve tabii ki her türlü donanımdan yoksun gecekondular, tam bir harabeye dönmüş, sakinlerinin terkettikleri köy evleri en son gelen göçmenlerin payına düşer. Bu barınaklarda özel hayatın bütün normlarının yitirilmesi pahasına tam bir kültürsüzleşmenin yaşanması riskine girilir.

Magrip kökenli göçün ilk çağı

Kimi topluluklar, yerleşik toplumla her türden ilişkiyi azami düzeyde sınırlayarak, bu kültürsüzleşme sürecine direniyorlardı. Cezayir kaynaklı göçün ilk "çağı" denebilecek dönemin göçmenleri bunun en iyi örneklerini oluşturur.[8] 1950'ye kadar Magrip'ten gelen göç yalnızca bekârları içeriyordu. Köy halkı topluluğun öteki üyeleri anavatanda kalıp aile statülerini koruyabilsinler diye onları birkaç yıllığına yurtdışına çalışmaya gönderiyordu. İlk aşamada, Cezayir'in Kabil bölgesi ya da Tunus'taki Sus gibi Berberi kültürünün hâkim olduğu yoksul dağlık bölgelerden gelen bu göç, ne göç edilen toplumu ne de evsahibi toplumu sarsıyordu. İşçiler, kıyısında durdukları yabancı dünya içerisinde kaybolmadan para biriktirmek ve yakınlaşmak için köydeki gibi bir arada yaşıyorlardı. Maden işçiliği gibi ağır şartları ve yüksek maaşlı işler seçip, fazla mesailerini biriktirip (maaşlarının dörtte biri ya da üçte biri oranında), kendilerine yalnızca bir tür yiyecek harçlığı ayırarak memlekete olabildiğince çok para gönderiyorlardı. Evsahibi ülkedeki özel hayatları, birbirlerini daha iyi gözetmek ve yardımlaş-

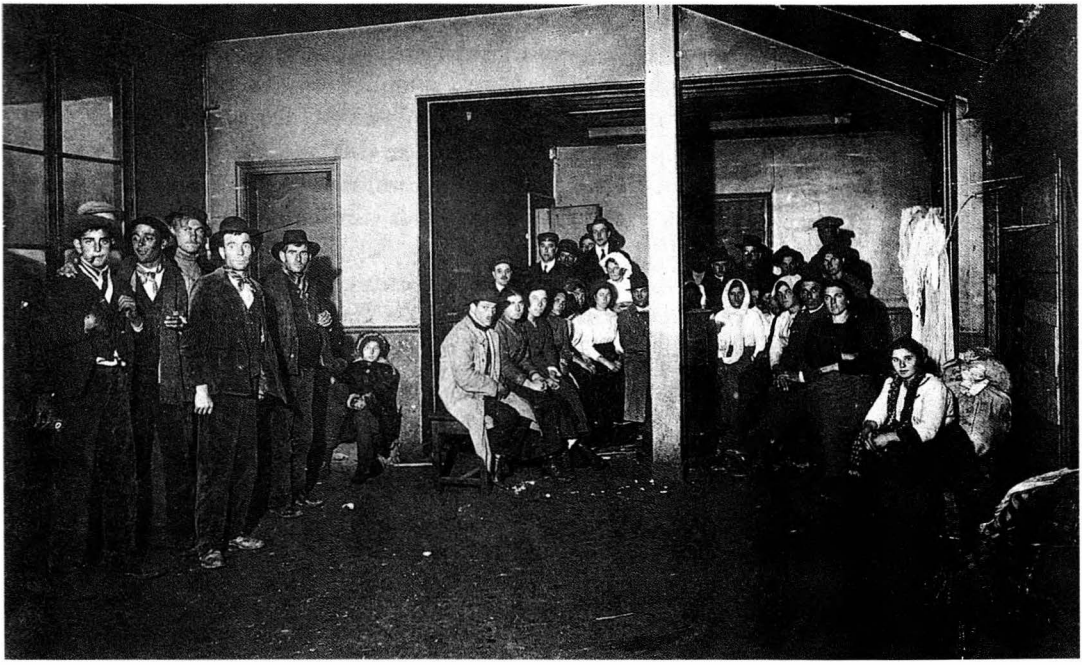

Saint-Lazare Garı, bir olasılık Polonyalı göçmenler bunlar, yoksul ama vakurlar. Kadınların varlığı, herhalde Fransa'nın kuzeyi ve doğusundaki işçi sitelerine yönelik organize bir göç olduğunu düşündürtüyor.

mak, yazının ender kullanıldığı bir çevre içerisinde insanların geliş gidişleri vesilesiyle memleketten yeni haberler almak için yakınları, yurttaşları ya da hemşehrileri, hatta aynı köyden gelen yandaşlarıyla kurdukları asgari düzeydeki bir yakınlıkla sınırlı kalıyordu. Yabancı ülkede biriktirdikleri para ve sürdükleri çetin yaşam, ailenin topraklarını korumasını, büyük evin onarılmasını, hayvan sahibi olunmasını, memlekette kalan kızların ve oğlanların yolunca yordamınca evlendirilmesini sağlıyordu. İşçiler, ya Ramazan dolayısıyla izne çıkıp, ya da dört beş yıl sonra kesin olarak köye döndüklerinde topluluk içerisindeki yerlerine ve statülerine yeniden kavuşuyorlardı. Bu durumda da, izinler süresince, uzun kalışlar vesilesiyle ya da kesin dönüşün ardından, başlıca övüncü kamuya açıklık ve herkesin gözü önünde kişinin ya da ailenin onur sermayesini artırmak ya da sürdürmek için çalışmak olan kolektif bir özel hayata yeniden kavuşuyorlardı. Gurbetteyken, köye dönüş, akrabaları ziyaret, düğünlere davet, yerel bayramlar, günlük yaşamın zorluklarını unutturan hayaller olarak kalıyordu. Onların özel hayatının, uzun ve tüketici iş saatlerini, zorlu maddi koşulları, bir grup yakınıyla burun buruna yaşamalarına rağmen telafi eden bu düşle sınırlı olduğu düşünülebilir.

İtalyanlar ve Polonyalılar

1930'lu yıllarda, maden bölgelerinin (kömür ve demir madenleri) işçi sitelerine yerleşmiş kimi İtalyan ve Polonyalı göçmen toplulukları, çekirdek ailenin varlığı sayesinde ayrı bir özel hayat sürdürme imkânı olabilecek bir tür göçmen işçi aristokrasisi oluşturuyorlardı. Onların durumunda, erkeklerin mesleki uğraşının ritmine ve zorunluluklarına uyumuyla Fransızlarınkinden farklı bir özel hayatı sürdürme arasındaki tezat gözlemlenir. Örneğin, İtalyan işçilerin mesleki başarıları, Lorraine demir çelik sanayiinde olduğu kadar Fransa'nın güneydoğu bölgesindeki tarımcılıkta da çok parlaktır. Bir ustabaşı "Joeuf'de ya da Moutiers'de, işe Fransızlardan daha çok yatkın olan İtalyan işçilerle karşılaştım"[9] diye bahseder. İtalyan işgücünün "en dibe" gelişi, nitekim, aynı çalışma temposunu kaldıramayan Fransızların buradan gitmesine yol açar: "Bu insanlar, neredeyse hepsi dağlık bölgelerden gelen ve en az yirmi vagon yükleme iddiasında olan güçlü adamlardı. Oysa on dört tane yükleyen biri de tembel sayılmazdı, inanın bana! Ama bu insanlar yirmi kadar vagonu yüklüyorlardı, hatta aralarında 16 saat çalışan biri vardı ve kırk kadar vagon yükledi. Ücretleri düşüren ve Fransızların gitmesine bu neden oldu."[10] 1920-1930 yılları arası Fransa'nın güneydoğu bölgesine yerleşen İtalyan tarım işçilerinin başarısı, emekleri ve birikimleriyle, mevsimlik ırgatlıktan tarım işçiliğine, ardından ortakçılıktan çiftlik işletmeciliğine ve son olarak küçük toprak sahipliğine geçerek statü değiştirmiş olanların sayısıyla doğrulanır. Georges Mauco'nun dönemin üslubuyla yazdığı gibi: "İtalyan tarım işçileri çok takdir ediliyorlar ve çok revaçtalar. Genellikle hepsi özverili, saygılı, uysal işçiler. Birçok işveren onları, daha zor yönlendirilebilir ve daha talepkâr olduklarını düşündükleri Fransızlara tercih ediyor."

İşe yönelik bu uyum, özel hayatın özelliklerinin ayakta tutulmasını dışlamıyordu – belki de bunu koşulluyordu. Yabancı kültüre uymaya en uzun süre direnen, sert kültürel çekirdek diye adlandırılan şey, muhtemelen aile ortamının içinde, karı koca arasında, anne baba ve çocuklar arasında kurulan ilişkiler içerisinde yatmaktadır.[11] Ev dekorasyonu, beslenme alışkanlıkları, belirli bir ölçüde giyim ve bayramların kutlanması demek olan bu özelliklerin göçmenler tarafından sürdürüldüğü gözlemlenmişse, bunun nedenleri kadınların geleneğin belirlediği biçimde kadın davranış normlarına uymayı sürdürmüş olmaları; erkeğin çalışmasının, özel hayat alanında gündelik yaşam tarzlarının canlı tutulmasına ve köken kültürün sürdürülmesi-

ne engel olmamasıdır. Demir çelik sanayii işçi sitelerindeki aile yaşamı, günde üç kez çalarak vardiya değişimini duyuran, erkeklerin ve ailelerinin yaşamındaki anları bölen vardiya düdüğünün çağrılarıyla belirlenirdi. Ama dayatılan bu ritmin içerisinde, yalnızca en kalabalık topluluklardan söz etmek gerekirse, insanın İtalyan ya da Polonyalı özelliklerini koruyarak kalmasının birçok yolu vardı.

Gerçekten de göçmen, Fransız âdetlerini benimsemeye hazır bir *tabula rasa* olarak değil, kendi ülkesinin kültürüyle toplumsallaşmış olarak gelir. Yerleştiği toplumun gereklerini, kendi kültürünün normlarına göre yeniden tercüme etmekten ya da yeniden yorumlamaktan başka bir şey yapamaz. İtalyan, Polonyalı ya da Magripli olsun, göçmenler ötekiler gibi Fransız olmazlar; memleketleri İtalya'nın, Polonya'nın ya da Cezayir'in başka bir ülkede bulunmayla değişime uğrayan renkleriyle, yerleşik toplumun gereklerinin işçilere dayattığı özelliklerinin harmanlandığı özgül bir özel hayat geliştirirler.

Leh ve İtalyan cemaatleri

Bu genel düşüncenin topluluklara göre çeşitlendirilmesi gereklidir. İki dünya savaşı arasında en kalabalık ve her ikisi de Katolik Avrupa ülkelerinden gelen iki topluluğu oluşturan Polonyalılar ve İtalyanlar özel hayatlarının özgül çizgilerini eşitsiz bir biçimde koruyorlardı. Polonyalı işçiler İtalyanlardan daha çok düzenli gruplar biçiminde, din görevlileri ve özel kurumlarıyla anavatandaki yaşam tarzını sürdürmeye ve kaynaşmayı geciktirmeye katkıda bulunan cemaatler oluşturarak yerleşmişlerdi. İtalyanlar, Lorraine'deki kitlesel varlıklarına rağmen, daha az örgütlü, daha çok yayılmış, dini kurumlar tarafından daha az denetlendikleri için özel hayatlarının özellikleri daha çabuk silikleşmişti. Bunun açık bir göstergesi dini yaşayıştaki düşüşte görülebilir. Örneğin Auboué'de 1909-1914 yılları arasında nüfusun % 80'ine karşılık, İtalyan çocukların % 55'inin vaftiz edildiği, dini cenaze törenlerinin ve Paskalya bayramına katılımların Fransızlara oranla düşük olduğu ve nikâhsız beraberliklerin çoğaldığı saptanır.[12] Başka tanıklıklar da –İtalyan Katolik Misyonu'nun raporları da buna dahil olmak üzere– dini uygulamalardaki bu düşüşü doğrular. Polonyalı işçiler, bunun tersine, kendileri için inşa edilmiş işçi sitelerinde dini ve ulusal özelliklerini daha uzun süre koruyorlardı. Kuzeydeki demir madenlerinin yakınında 1920'li yıllarda kurulmuş Polonya sitelerinde kiliseler ve çoğu zaman şirket tarafından barındırılan ve maaşa bağlanan papaz vardı. Halk günlük yaşamın küçük sorunları-

Jimnastik dernekleri (*sokol*'lar), Polonyalı cemaatin, din adamlarının yetkesi altında, günlük yaşamın Polonyalı özelliğini ayakta tutan ortaklaşa bir örgütlenmeyi muhafaza etmesini sağlayan kurumlardan biridir.

nı çözmek için papaza başvuruyordu; göçmenlerin moral denetimini korumak için yönetimle ya da patronla ilişki kurmada o aracılık ediyordu. Savaşa kadar işçi topluluğu onun elini öpmeyi, küçük kızlar da hafif ve hızlı bir biçimde diz kırarak onu selamlamayı sürdürdü, böylelikle onun ruhani şef ve cemaatin "siyasi" sorumlusu işlevleri kabul görmüş oluyordu. Bütün göçmen uyrukların arasında bir tek Polonyalılar kendi uyruklarından öğretmenleri olması hakkını elde etmişlerdi. 1932'de Fransa'da 150 Polonya uyruklu ilkokul öğretmeni vardı, bunların 65'i Kuzey ve Pas-de-Calais bölgelerinde, 30 kadarı Merkez'de ve Doğu'da, 20 kadarı da Güney'de ve Batı'da görev yapıyordu; yaklaşık 20.000 çocuk bu eğitimden yararlanıyordu. Rahibeler toplumsal düzeyde onlara yardım ediyorlardı. İtalyanlarınkinden daha zengin olan bu yardım İkinci Dünya Savaşı'na kadar Polonyalıların yaşam tarzlarının sürdürülmesine katkıda bulundu.

Dini yaşam Polonyalıların sitelerinde, yoğunluğunu sürdürüyordu: Pazar ayinine katılım hem dini hem de ulusal bir kimliği doğruluyordu: "Renkli şapkaları, göğüslerinde kurdelelerle erkekler tek tip giyimlidir; genç kızların beyaz elbiseleri ve

siyah kadifeden korseleri vardır; çocuklar kırmızı işlenmiş beyaz giysiler giyerler; kadınların kırmızı, yeşil, mavi renkli şalları vardır...

Bütün bu cümbüş kiliseye nüfuz eder. Bayrak ve flamalar mihrabın önünde eğilir, ardından koro bölümünde yerini alır. Kilise her zaman zengin bir biçimde süslenir ve bezenir. Altın varaklar ve canlı renkler burada naif bir biçimde gözler önüne serilir. Hafta içerisinde kadınlar süsleme motiflerini hazırlamışlardır; çocuklar çiçekler ve yeşillikler toplamak için çayırları, korulukları dolaşmışlardır. Çoğunlukla küçük olan kilise katılımcılarla dolup taşar [...]. Hepsi törene katılır ve kendi dillerinde ülkelerinin eski ilahilerini söylerler."[13]

Bu betimlemenin de ötesinde deşifre edilmesi gereken şey bilindik jestlerin yinelenmesidir: "ayin giysilerinin" aşk ile yerleştirilmesi, çamaşırların kolalanarak yıkanması, ütü, cumartesi akşamı çocukların büyük çamaşır teknesinde yıkanması – bu, göçe rağmen varlığını sürdüren günlük bir alışkanlıktır. Bir kadın romancı tarafından konu edilen bir İtalyan kadın göçmen "Polonyalı kadınların, her şeyi, çarşaflarını bile kolalamalarına" hayran kalır. Kocalarının keskin terine rağmen çamaşırlarını çok daha iyi yıkarlar. Kola kumaş liflerini kirden korur. Unu kaynar su dolu büyük bir tencereye dökmeden önce sulandırarak kendilerinin yaptıkları bir kola-

Kadınların yaşamının geleneksel bir etkinlik çevresinde – burada poz verilen bir fotoğrafla kutlanmış– örgütlenmesi, Polonyalı bilincini ve Polonya tarzı yaşamı ayakta tutmaya yardımcı oluyordu.

Kusursuz bir biçimde temiz ve bakımlı olan oda, özenli bir kadın, nakışla işlenmiş bir pano, sağda haç ve dini resimler, boyalı dolap: işçiler Lorraine demir çelik sanayii bölgesinin ortasında Polonya usulü bir iç mekânı yeniden kurarlar.

dır bu (*Knormal*). Bu iş için bir yıl boyunca özenle saklanmış olan Noel çamının tepeliğiyle kuvvetlice karıştırdıkları bir karışımdır. Un olmadığı zaman, rendelenmiş patateslerin (*Kiowski Kartoplane*) suyunu sıkarlar. Her iki karışım da elekten geçirilip süzülür ve çamaşırlarını pırıl pırıl yapacak olan çivitle karıştırılır."[14] Belleğin anımsayabildiği denli eski olan ve anneden kız çocuğuna aktarılan bu gündelik uygulamayı göçmenler öylesine iyi koruyorlardı ki, bu uygulama aracılığıyla bunun kadının işi olduğunu ve aynı zamanda bütün topluluğun kimliğini ortaya koyuyorlardı.

Hem kişisel hem de kolektif olan dini bağlılığın sürdürülüşü, geleneksel normların ve özellikle cinsiyete dayalı rollere ilişkin geleneksel anlayışın sürmesine çok yakından bağlıydı. Kuzey kentlerinde Polonyalı olmayanlarla ilişkilerin mesai sonunda bitmesi, arkadaşlık ve akrabalık ilişkilerinin topluluk içerisinde sürüp gitmesi bir rastlantı değildir. Göçmenlerin Fransız kadınlarla evlenme oranı, 1914-1924 yılları arasında % 5'ten % 9'a yükselmiş olsa bile, düşük kalmasıyla da açıklanır bu.

Polonyalı göçmenlerde, "ev içlerinin, çok sayıda çocuğun varlığına rağmen temiz ve düzenli tutulduğu"[15] gözlenir: kadınlar geleneksel rollerini sürdürürler. Bir Polonya evinin içi gerçekten de "ne seri inşaatların ne de Fransa'dan alınmış ucuz malzemenin yok edemediği özel bir yanı, bir özgünlüğü" koruyordu: "Duvarlarda, bir yığın çok canlı renkleri olan gravürler vardır, bunlar çoğunlukla dini konulu gravürlerdi ya da ünlü bir Polonyalının portresiydi. Üzerine özlü sözler, hoş geldin dilekleri ya da *İncil*'den bir alıntı işlenmiş uzun kumaş şeritleri, duvarlara ya da koltukların arkasına asılırdı. Yatağın üzerinde, içi tüy dolu kocaman bir pufla bir örtü bulunuyordu ve kimi zaman nevresim yerine geçerdi. Yine aile üyelerinin kayıtlı olduğu dernekleri gösteren resimlerin ağırlıkta olduğu çok sayıda fotoğraf da vardı."[16]

Ev içlerini "temiz" tutma onuru çok büyüktü, çünkü kentleşme sürecindeki bütün topluluklar gibi göçmenler de kötü barınma koşullarını biliyorlardı. Belçika, Hollanda, İsviçre ya da İtalyan hükümetlerinin protestoları göçmen işçilere uygun görülen bu berbat barınma koşullarını gözler önüne serer, ayrıca bunlar Fransız köylülerinin de içinde bulundukları koşullardır. Ama işçi sitelerine elektrik ancak geç bir tarihte ulaştı. Briey bölgesindeki Mancieulle Sitesi, 1912-1913 yıllarında kurulur kurulmaz elektriğe kavuşan ilk site oldu ve uzun süre örnek oluşturdu. Auboué'de işçi konutlarının elektriğe kavuşması 1928-1931 yıllarında gerçekleşir, şehir suyu 1945'te, gaz ise 1955'te bağlanır.[17] Erken emekliliğe ayrılan bir ustabaşının anlattığı gibi: "İtalya'dan geldiğimizde çocuktum. Camdan yağ kandilleriyle aydınlanırdık. Hatırlıyorum, annem her akşam masaya iki üç kandil koyardı. Aynı yatakta kızlar oğlanlar beş kişi birden uyurduk."[18] Konut, su, hijyen: göçmen işçilerin ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çözümünü görecekleri sorunlardır.

Bu tesisat koşullarına rağmen, evin içi anayurdun anısını koruyor olsa da kimlik her gün ayrıcalıklı bir biçimde yemeklerin hazırlanması ve tüketilişiyle dışa vuruluyordu. Mutfak alışkanlıklarının kültür değişimine en çok direnen alışkanlıklar olduğu sıklıkla fark edilir. Farklı uyrukların iç içe geçtiği Lorraine'in işçi sitelerinde akşam olduğunda "kimlik belgelerinden daha ayırt edici olan yemek kokuları yeniden çıkmaya başlar ve sokaklara yayılır."[19] Polonyalı kadınlar özel bir salamura yöntemiyle bir fıçıda saklamak üzere lahanaları rendeleyip sonbaharda lahana turşusu kavurması yapmayı sürdürür-

Ebeveyn anne-baba ve üç oğlunun temiz, özenli giysiler içerisinde saygınlıklarını ortaya koydukları aile fotoğrafı. En küçük oğlanın –gelecekte bir toplumsal yükseliş umudu olanın– okulda aldığı madalyalara dikkat.

lerdi. Şarküteri ürünleriyle patates, Kuzey bölgesindeki Polonya "kolonilerinin" yakınındaki Polonya şarküteri dükkânlarının nam salışının gösterdiği gibi, her zaman çok tüketilir. Bir diğer çok tüketilen ürün ise alkoldür.

İtalyan kadınları ise uzun bir süre boyunca çok daha hafif yemekler pişirmişlerdir. Her alanda masraftan tasarruf etme kaygısı güden İtalyan işçileri, harcamak zorunda oldukları fiziksel güç göz önüne alındığında çoğunlukla yetersiz bir gıdayla yetiniyorlardı. Georges Mauco'nun kaydettiği gibi çoğunlukla Fransa'ya geldiklerinde sebze çorbası, pirinç, makarna ve özellikle de mısır ve kestane lapası olan *polenta* yiyorlardı yalnızca. Ama bayram günleri, gelinen köyün ya da bölgenin usulüne göre *pasta*'nın (makarnanın) törensel hazırlanışıyla ve büyük bayramlarda sofraya etin katılmasıyla kutlanırdı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, et, maddi başarının ve dolayısıyla göçün başarısının en üstün simgesi olacaktır.

Giyim kuşam alışkanlıkları da göçmenler arasında farklılıklar gösterir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar en örgütlü ve ulusal kimliğinin en çok bilincinde olan Polonyalılar, yalnızca pazar ayininde giydiklerini değil, günlük giysilerini de korumaya gayret ediyorlardı. Dönemin oğlan çocukları siyah önlüğü, sırtta taşınan çantayı, kısa kesilmiş saçları ve Fransız çocuklarının taktıkları bereyi benimsemiş olsalar da, okula giden kız çocukları siyah önlüklerine kimi zaman rengârenk çiçekler işlenmiş Polonya "önlüğü", püsküllü bir şal ekliyorlar ve sarı saç örgülerinin uçlarına kırmızı kurdeleler bağlıyor-

lardı. İtalyan çocuklar, ailenin olanakları elverdiğinde, Fransız çocuklardan ayırt edilmiyorlardı. Ama İtalyan erkeklerinin hafta boyunca mesai saatlerinde giydikleri çok ucuz ve özensiz giysileri, pazar ve bayram günlerinde, köylerinde o sergilenen lüksüne kavuşuyordu. Camsy'nin üstü kapalı bir biçimde kaydettiği gibi, "pazar ve bayram günleri çoğu tanınmaz olur; şıklıkları, en iyi giyinmiş çalışanları bile gölgede bırakır: çarpıcı renkler taşıyan kaliteli kumaştan takım elbiseler, uçları cilalı ve açık renk kumaştan konçları olan ayakkabılar, gözalıcı kravatlar, hatta kimi kez baston ve eldivenler."[20]

Toplu yaşam ve özgül kimlik

İş dışı zamanın ulusal köken esası üzerine kurulu müzik, tiyatro ve özellikle spor derneklerinde değerlendirmesi göçmen "kolonisinin" içindeki ilişkileri iyice güçlendiriyor ve özel bir topluluğa aidiyet duygusunu pekiştiriyordu. Polonyalıların nüfusunun fazla olduğu yerlerde, S. Vlocevski ve G. Mauco'nun bize aktardığına göre, her türden dernek ve topluluk kültürü olağanüstü biçimde gelişmiştir. Fransa'daki Polonyalı İşçiler Birliği'nin en az 182 şubesi ve aidat ödeyen 16.000 üyesi vardır. Lehçe gazetelerin çoğalması (G. Mauco'nun verdiği bilgiye göre 1932 yılında 15'ten fazladır) göçmenlerin toplu yaşamını ayakta tutmasını ve aynı zamanda onlara Fransa'yı tanıtmayı sağlamıştır (o dönemde televizyon yoktu). Meşru eğlencelerin dışında, bayram günleri, tanımı itibariyle, özgül bir kimliğin açığa vurulmasının ayrıcalıklı bir aracını oluşturuyorlardı. Yine bu noktada, 1940'a kadar ulusal kimliğinin dışa vurumunu dini kutlamayla bağıntılandıran Polonyalılar, özgün âdetlerini olabildiğince büyük bir gayretle sürdürüyorlardı. Bir romancı sayesinde, İkinci Düya Savaşı öncesinde Lorraine demir çelik sanayi bölgesinde bulunan Leh kolonisindeki Noel kutlamasının zenginliğine tanık oluruz. Polonya'daki akrabalar, Noel Yortusu için her aileye Sainte Cène'i simgeleyen büyük dikdörtgen mayasız ekmekler gönderiyorlardı. Bunlar yalnızca siyah çay ve tuzlu ringa balığı yenilen sıkı bir orucun tutulduğu Noel arifesine kadar büyük bir özenle saklanırdı. Bütün gün, şenlik ve akşam yemeği hazırlıklarına ayrılırdı. Çam ağacı renkli mumlarla, folklorik giysinin uzun gerdanlıkları, jelatin sarılmış farklı biçimlerdeki küçük çöreklerle ve yapay çiçeklerle süslenirdi. Akşam saat yedide yıkanıp temizlenmiş ve bayramlık giysilerini giymiş olan bütün aile, kurulmuş sofranın çevresinde ayakta dururdu. Baba çam ağacının mumlarını yakar ve dua okurdu. Ardından gönderilen mayasız ekmekten kendi payını alır, karısı-

na döner ve yemeden önce, onun için üç dilekte bulunarak her dilekte ekmekten bir parça koparırdı. Karısı da aynı şeyi tekrarlardı, dileklerin ve ekmeğin paylaşılması sırayla bütün aile tarafından yapılırdı. Noel yemeği on iki çeşit içerirdi: kepeği alınmış arpa kırması, şalgam, havuç, karabuğday, kuru fasulye, lahana turşusu kavurması, erik kurusu, makarna, mantar, tuzlu ringa balığı, ezilmiş haşhaş çekirdekli çörek, elma ve ekmek. Gece yarısı beklenirken, anne-baba ve çocuklar şarkı söylerler ve dua ederlerdi. Gece yarısı ayininden sonra, kahve, pasta ve meyveler Polonyalı komşularla paylaşılırdı. Noel günü, bir Polonya okulu var ise, öğretmen konuyla ilgili Lehçe sahneler oynatır, dini ve dindışı şarkılar söyletirdi. İtalyan aileleri de Noel sofrasında on iki çeşit yemek bulundurma ve tabii gece yarısı ayinine gitme geleneğini korumuşlardı.[22]

Paskalya Yortusu'nda İtalyan ve Polonyalı kadınlar Fransız kadınlarla aynı âdete uyarlardı: Kutsal Perşembe gününden önce evi baştan aşağı temizlemek. İşçi sitelerinde, çamaşır ipleri en dolu olan, halıları ya da döşekleri en büyük gayretle döven, camları en temiz olan kadın konumuna gelmek için ev kadınlarının verdiği gerçek bir statü savaşımıydı bu. Kutsal Cumartesi günü kimi İtalyanlar, "kutsal suyla" yıkanarak, bir parmak beyaz şaraba batırdıkları ekmeği ya da çöreği yiyerek *Gloria* ayinini gerçekleştiriyorlardı. Polonyalılar, kendilerini kutsamaları için papazlarına Paskalya günü için hazır-

Lorraine'e yerleşmiş göçmen ailelerin çocukları okulun ödüllendirmesi-cezalandırması yoluyla Fransızlaşıyorlardı ve anne babalarınınkinden farklı bir gelecek umut edebiliyorlardı.

lanmış on iki çeşit yiyecek götürürlerdi: yumurta, tuz, ekmek, şarküteri ürünleri, peynir, bayırturpu, kaz ciğeri ezmesi, tereyağ, kahve, süt, şeker ve çörek. Paskalya günü geldiğinde, ayakta ve ailece *Halleluia* söylendikten sonra, evi, aile üyelerini ve on iki parçaya ayrılmış şimşirle on iki yiyeceği kutsama onuru annenin olurdu.

Toussaint Yortusu'nda (bütün ermişler adına kasım ayında yapılan Katolik yortusu), İtalya'da çok canlı olan, ölüler ayinine Lorraine'de de rastlanırdı; çünkü tam da Gérard Noiriel'in saptadığı gibi, madenlerde çok sık ölümcül kazalar oluyordu. "Mezarlığa gittiğimde, akşamları bütün mezarlarda mumlar ya da idare lambaları yakılırdı [...]. Bu, ölülerin tekrar yaşadıkları anlamına mı geliyordu, bilmiyorum ama beni etkiledi. Beni etkileyen bir başka şey de Toussaint'de ölülerin bütün fotoğraflarının, üzerinde oyalı bir masa örtüsü, krizantemler ve yakılmış mumlar bulunan küçük bir masanın üzerine konulmasıydı. Ölülere göz kulak olmaya zorlardı bizi."[22]

Bütün şüpheli azınlık topluluklar gibi Nord-Pas-de-Calais'deki İtalyanlar da –bağlılıkla ya da ölümle– Hitler rejimine ve faşizme karşı mücadeleye katılımlarını hatırlattılar. Bu gerçekler kamuoyunun düşüncelerini değiştirmeye yeter mi?

İlk göçmen kuşak, İkinci Dünya Savaşı'na dek, anayurtlarındaki özel hayatın özünü korudularsa da çocukları için aynı şey söz konusu olmamıştır. Tüm tanıklıklar yerleşmek zorunda oldukları ülkeye az çok yabancı kalmış bu göçmenlerin çocuklarının yalnızca uyruk olarak değil, aynı zamanda kültürel açıdan da Fransız oldukları konusunda görüş birliğindedir – kimileri ailelerinin anayurduyla duygusal bağlarını koparmamış olsa bile.

1932'den hemen sonra Georges Mauco, özellikle kızların daha büyük bir özgürlüğü tattıkları bir toplumun normlarına oldukça çabuk uyum sağladıklarını belirtir. Göçmen çocuklarının bu hızlı kültürel uyumu, otoriter ve çoğunlukla (A.-M. Blanc ve G. Noiriel'in hatırlattığı gibi) öğretmenlerinin yabancı düşmanı ve baskıcı tavırları nedeniyle sarsıcı ama etkili olan otoriter ilkokul sayesinde olur. "Nitekim eğitim personeli içerisinde yapılan bütün anketler küçük İtalyanların çabucak ve kolayca asimile oldukları konusunda görüş birliğindedir."[23] Polonyalı çocuklar için de aynı tanıklık geçerlidir, aralarından çoğunun papaz ya da öğretmen olması bu savı doğrular. Dolayısıyla göçmen çocuklarının tümü Fransız eğitim sisteminde öğrenim görüyordu, sonuçta etkisini güçlü bir biçimde göstermiştir. Jean Willemin de Moutiers'nin aktardığı gibi: "Doğrusu insanlar olağanüstü bir biçimde asimile oldular. Geriye dönüp baktığımda bunu anlayamıyorum: buraya gelmiş olan yaşlı İtalyanlar tek kelime konuşmuyorlardı, ama onların çocukları okula gittiler, savaşa gittiler ve çoğu esir düştü. Onlar neredeyse benden daha fazla Fransız. Çünkü bunu yapmak zorunda değildiler ve yaptılar. Bunu görmek olağanüstü bir şey."[24] F. Mattenet 1931'de şunları yazıyordu: "Ortak Latin kökenimiz nedeniyle herhalde en çok kaynaşabilir ve bize en yakın olanlar İtalyanlardır; çocukları bizim okullarımıza giderler, yalnızca bizim dilimizi konuşurlar, çoğunlukla diplomaya hak kazanırlar ve Fransız anne-babadan doğan arkadaşlarından kesinlikle ayırt edilemezler: bizim zevklerimize, göreneklerimize sahipler ve yirmi yaşına geldiklerinde askerlik celp listelerimize kaydoluyorlar."[25]

İtalyan göçmenlerinin ve daha az da olsa Polonyalı göçmenlerin çocuklarının yerleşik toplum içerisinde sindirilmesi sonradan ulus için tartışmasız bir zenginlik olarak görünür. Yine de karşılaştıkları düşmanca duyguları ve "Makaroni'ler" ya da "Pollack'lara" ilişkin edinilen küçümseyici yargıları da unutmamak gerekir.

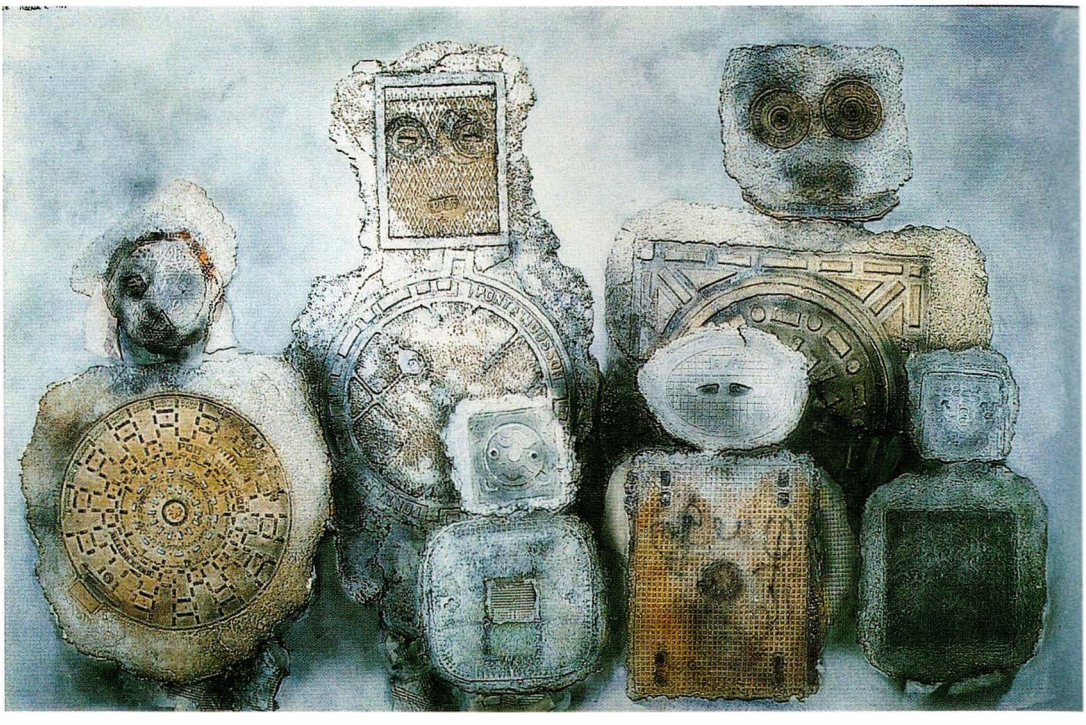

Sokaklardan toplanan metal parçaları ve kentin renkleriyle yapılmış göçmen aileler, banliyölerin *patchwork*'ü, ressamın bakışı, fotoğrafçının objektifi, sonsuzluğun yansıması. (Rachid K., *Aile*, 1985. Sanatçının koleksiyonundan.)

Arka sayfada: "Schnorrer" yerleşik Yahudilere onları sürekli olarak tehdit eden göçebeliği anımsatıyor. Ama geleneksel kemanın ve diplomanın yanına tarih Polonya'nın shtetl'lerini, Yidiş kültürünü ve dilini, Nazizm tarafından yok edilen altı milyon Yahudiyi sonradan ekledi. (W. Spitzer, *Unutmayın!* 1972. Sanatçının koleksiyonundan.)

Savaş sonrası
Magripli göçmen örneği

Savaş sonrası yeni bir dönemi belirler. Büyük göçmen kitlelerinin kökeni değişmiştir. Polonyalıların ve İtalyanların yerini İspanyollar, Portekizliler, Yugoslavlar, Türkler ve Magripliler alır; Magripliler günümüzde en kalabalık göçmen nüfusunu oluşturur. Göçün doğası da değişime uğrar: ülkelerindeki açlığın ve sefaletin kapı dışarı ettiği göçmenlerin oranı, birçok kimse için toplumsal bir hareketlilik biçimine dönüşen bir göç anlayışına göre düşmüştür. Yasadışı göçlerin insanlık dışı yolları ortadan kalkmadıysa da, çoğunluğunda (ama tamamında değil) göçmenlerin oturdukları gecekonduların 1960'ların sonuna dek ayakta kalmasının ortaya koyduğu gibi, Fransız ekonomisinin 1950-1975 yılları arasında geçirdiği altın çağın Fransa'daki işçilerin, bunların arasında göçmen işçilerin maddi koşullarını değişime uğrattığı da bir o denli dikkate alınmalıdır: Savaş öncesi dönemle kıyas kabul etmeyen barınma koşulları, elektrikli ev aletleri –özel hayatın tektip olmasına o kadar yol açmasa da– en azından gündelik yaşamın somut biçimlerini tektipleştirme eğilimindedir. Ailecek yerleşmiş olan sabit göçmenler için özel hayatın özgüllüğü, önceki dönemde olduğu gibi, daha da açıkça belirtilir olur, çünkü "cemaatler" tarafından yürütülen toplumsal denetim daha güçlüdür ve alanlar global toplum yaşamından, özellikle mesleki yaşamdan daha iyi yalıtılabilir: bunlar beslenme âdetleri, toplumsal ve aile ilişkilerindeki biçem ve cinsiyetler arasındaki bağıntıdır.

Aile topluluğunun baskıları ve bireysel davranışlar

Magripli göçmenlerin örneği bu değişimi en iyi biçimde gösterir. Göçmenin ülkesine mümkün olduğunca çok para göndermek, yakınlarına yardım etmek ve dönüşünü hazırlamak için bir tür yiyecek harçlığıyla yetindiği göçün ilk "çağını" yeni bir evre izler. Yavaş yavaş ilişki tersine döner: göçmen, yakınlarına bir nafaka göndermeyi kabul eder. Nankörlükle suçlanır, bağları güçlendirmek ve talepleri haklı kılmak için bin türlü yola başvurulur. Göçmenin karısının köyde rehin tutulması, çocuklarının ise babasının ya da kardeşlerinin gözetiminde kalması, daha düzensiz gelen para havalelerine düzen getirmek için kullanılan yaygın bir yöntemdir. Göçmenler Fransız toplumuyla uyum sürecini bilirler. Daha genç yaşta gitmiş oldukları için ilk dalgadakilerden daha bilgilidirler. İlköğretim onları Fransız dili ve Fransız değerleriyle tanıştırmıştır. Utangaçlıkla, daha fazlasını bilmek, toplumun getirdiğini daha çabuk hissetmek için

öncülerinin onlara dayattığı ayrımdan çıkma konusunda istekli olacaklardır. Bireyci tutumlar bir entegrasyon girişimi oluşturmasa da, köken, toplumla bir gerilim yaratmak ya da ondan kısmen kopmak üzere oldukça güçlü bir biçimde kendini gösterir. Kimileri, kemer sıkmaktan vazgeçip tüketime yönelmeye dek vardırır işi: Fransız işçi sınıfı örnek alınır, özel günler için giysilere para yatırılır, giderek kente, eğlenceye açılırlar, kahvehanelere, sinemalara gidilir ve cumartesi akşamları düzenlenen balolara katılınır. Ama buralarda, çoğunlukla, onları da ırkçılığa sürükleyen şiddetli bir ırkçılıkla karşılaşacaklardır.

Bu entegrasyonun en uç biçimini oluşturan bir Fransız kadınla evlilik, ancak çok az sayıda göçmenin yaptığı bir şey olacaktır. Çoğunlukla köydeki toplumdan olduğu kadar Fransa'daki Magripli arkadaş ve akraba topluluğundan da kopma anlamına gelir bu. Kadının ait olduğu topluluk ve aile tarafından kabul edilme, ki kadın genellikle bir iş arkadaşı ya da sendikal ya da siyasal ilişkiler dolayısıyla tanışılan bir arkadaştır, ancak öteki topluluktan kopma pahasına gerçekleşebilir. Bu tür evlilik köyde kalan akrabaların kâbusudur. Gönderilen paranın azalması ya da neredeyse durması ve duygusal kopma, saygın bir evlilik sayesinde köyün toplumsal sisteminde bir mevkiye kavuşma olanaksızlığı anlamına gelir. Bu kopuş karma evliliğin ardıllarını da etkileyecektir ve dengi olmayan birisiyle evlilikten kaynaklanan itibar kaybı en azından bir süre için bütün aile topluluğuna gölge düşürür.

Göçün, çoğunlukla Fransa'da uzun süre yaşayan bekâr erkekleri ilgilendiren bu yeni evresiyle birlikte, Fransız toplumuyla kurulan ilişkiler sonucunda ırkçılık ve kendi çevresinden dışlanma baş gösterir. Memlekette giymeyi sürdürdüğü Fransız giysileri, kolay kazanılan para, kimi zaman bir araba, kimilerinin yaygın tüketimine giren şarap ya da bira; her şey göçmeni şimdi neredeyse bir yabancıymış gibi ayrı tutar. Köy halkı arasına yeniden girmesi bu yüzden daha da güçleşir. Memleketine ziyarete gittiğinde, topluluğun yaşama tarzına ve sorunlarına karşı belirli bir mesafe koyar. O tatile gelmiş bir akrabadır, asıl yaşamı başka yerde sürmektedir. Kendini topluluğun dışında tutarak, yurtdışına çıkmak isteyen, onun tavırlarını, giyim tarzını, yabancı sigaraları içişini taklit eden bilgili gençlik için bir model, bir simge değeri kazanır aynı zamanda. İlk evrede göçmen, bütün parasını, yönetim kararlarını tek başına veren baba ya da ağabeyin temsil ettiği topluluğa emanet ediyordu. Geri döndüğünde, çalışarak büyümesine katkıda bulundu-

Gettodan uzakta. La Goutte-d'Or müzik ve dans yoluyla Paris'e ve dünyaya açılıyor.

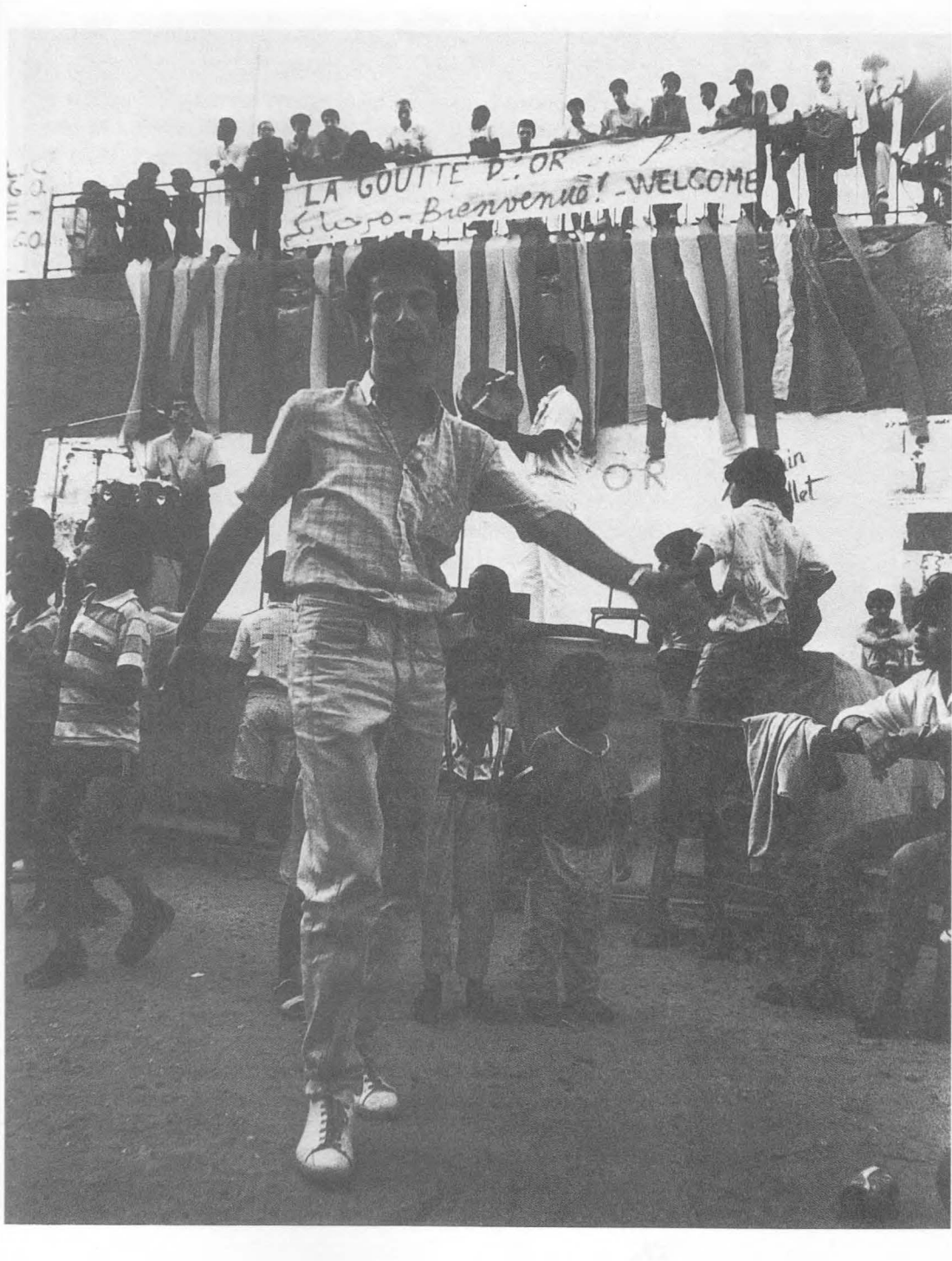
LA GOUTTE D'OR
Bienvenue! WELCOME

ğu aile mal ortaklığından yalnızca kendi payına düşeni alıyordu. 1950'lerin göçmeni ise bu bölünmez mal ortaklığından çıkmaksızın, önce kendi evini inşa etmeyi arzular. Bu amaçla büyüklerine para gönderiyorsa, hesabını sorma cüretini de gösterecektir. Büyük ev içerisinde kardeşleri ve onların aileleri için oda açmayı düşündüğü de olur, ama artık geleneksel ev içerisindeki eski oda bölüşüm düzenine uyulmaz. Göçmen, ailedeki yeri ne olursa olsun, babanın ve ağabeylerin rolünü elde etmeye çalışarak aile reisi olma eğilimindedir.

Onun beslenme alışkanlıkları da topluluğa dayatılacaktır. Kırsal kökenli yiyeceklerin basitliğine uymaktansa, yan çarşıda bulabileceği ürünlerin ve etlerin kalitesinden kuşku duyarak, eti ve sebzeyi şehirden tedarik eder. Makarna, pilav ve patates kızartması kuskusun pabucunu dama atar. Et artık bayram günlerine özgü değildir. Gazlı içecekler ve kahve, nane çayıyla rekabet eder.

Ailelerin Fransa'ya yerleşmesi

Göçün üçüncü evresi ailelerin Fransa'ya yerleşmesiyle başlar, günümüzde Magripli göçmen kitlesinin durumu böyledir. Süreç 1960'lı yıllarda, Cezayir'in bağımsızlığından sonra gelişir. Barınma koşullarının iyileşmesi, göçmenlerin düşük kiralı toplu konutlara (HLM) geçişi, aile üyelerinin en iyi okullardan ve Kuzey Afrika'dakinden daha etkin sağlık hizmetlerinden yararlandığını görme arzusu, kırsal çevreden toplumsal ve psikolojik açıdan kopma, ailece yapılan bu göçe katkıda bulunur.

Kadınların ve çocukların gelişiyle Magripli göçmenlerin özel hayatı gerçek boyutuna kavuşur. İkili yaşam gelişir ve Magrip'te görülen kalabalık aile yaşamından ayrılır. Model kişisel ilişkilerin düşük yoğunluğuna rağmen, Fransız toplumundan alınmıştır. Kadınlar bu yeni yaşama uyum göstermede zorlanır. Çoğunlukla pek hoş olmayan mesken koşulları içerisinde yalnızlık, dilsel yabancılık ve iklim onları çetin bir sınava sokar. Bir kadının Fransa'da yaşamaya alışmadan önce iki yıl gözyaşı döktüğünü duymak ender rastlanılan bir şey değildir. Eğer görüşülebilecek Arap komşular yoksa, koyu bir yalnızlığa gömülme riski vardır. Fransızca, okuma-yazma öğreten kurumlardan çok kocanın ya da komşuların yanında öğrenilir. Radyo ve özellikle televizyon Fransızcanın ve Fransız kültürünün göçmen evlere girmesine çok katkıda bulunmuştur. Televizyon ve radyo, gözlemlenmeksizin, ırkçılık ya da horgörülme riskine girmeksizin Fransız toplumunu gözlemlemelerini sağlar. Çoğunlukla kadınların çocuklarını okula götürmeye, alış-

Kadınların kendi aralarında ya da aileden erkeklerle birlikte pazara gitmeleri, ahlak anlayışının izin verdiği bir dışarı çıkma fırsatıdır. İnsan tüketim toplumunun çekiciliğine kapılarak yakınlarıyla birlikte kalabilir. Bakınılır, karıştırılır ve başkalarıyla konuşulur.

verişe çıkmaya ya da birkaç resmi başvuruda bulunmaya alışmaları için bir yıldan daha uzun bir süre geçmesi gerekecektir.

Alışveriş çoğunlukla kocanın denetimindedir. Alışveriş bazen mahalledeki Magriplilerin çalıştırdığı dükkânlardan, bazen de büyük mağazalardan yapılır. Kocanın ve çocukların giyimi Fransız örneklerine esinlenir, kadınlar çarşafı çıkarırlar ama bir elbise giymeyi sürdürürler: "cellaba" günlük yaşamdaki varlığını sürdürür, elbise dışarı çıkarken giyilir. Avrupa tarzı giyim, kadınlar ve kızlar söz konusu olduğunda "aşırılıklar" sınırlandırılmaya gayret edilse de, genel olarak kabul görmüştür. Kimi erkekler günlük giysilerinin yerine İslami giysiyi koyarlar (türban, cellaba). Buna karşın giysi, dini ya da cemaate ilişkin kimliğin ortaya konduğu alanların bir parçası değildir artık, ya da henüz öyle değildir.

Göçmenlerde geldiği toplumun mutfak normlarının sürdürüldüğü gözlemlenir. Magrip mutfağı zaman ister ve kolay bulunmayan malzemeler gerektirir. Baharat, memleketten olduğundan çok daha fazla patates, pirinç ya da hamur işi içeren yemeklerin başlıca özelliği olur. Yoğurt gibi bazı Magrip köken-

"Böyle yaşamak için delirmiş olmalı şu Fransızlar!" Televizyon kadınlar için dışa açılan pencere, dil dersi, kocanın evde olmadığı uzun günlerin arkadaşı ve bir Fransız evine simgesel olsa da girmenin tek fırsatı olur.

li ürünler, göçmenlerin talebi üzerine süt ürünleri sanayiinde üretilmeye başlanır. Et, hayvanların dini usullere uygun kesimine ilişkin alışkanlıklar nedeniyle ayrı bir sorun çıkarır. Ekonomik zorunluluk nedeniyle bu kurallar, bayram günleri dışında çoğunlukla bir kenara bırakılır. Buzdolaplarının evlere girmesi dini kurallar ile giderlerin en aza indirilmesi çabasının ortasını bulur: kimi aileler canlı hayvan alır ve aralarında paylaşmak üzere dini usullere göre kesim yaparlar.

Genelde dükkânların ve pazarlarda tezgâh açan Magripli satıcıların çoğalması, yurtlarda yaşayan bekârların ancak ülkelerine döndüklerinde ya da buluştukları lokantalarda buldukları damak tadını geri getirir. Nane çayı eş dost muhabbetlerinin simgelerinden biri olarak kalmıştır. Buna karşılık alkol, erkekler arası ilişkilerde, Fransız işçi sınıfıyla kurulan ilişkilerde, kuşkusuz içinde bulunulan durumun güçlüklerinden, işin ağırlığından, gündelik yaşamdaki zorluklardan ve kimliğini kaybetme korkusundan tek başına kaçmanın bir yolu olarak nane çayıyla rekabet eder. Magrip kahveleri göçün ilk yıllarında açılmış ve varlıkları her zaman topluluğun bir aradalığını güçlendirmiş-

tir. Ama genellikle Fransa'da yaşanan zamanla sınırlı kalan alkol kullanımı, vakaların çoğunda, memlekete geçici ya da kesin dönüş yapıldığında biter. Alkol aile yaşamı çerçevesinde genellikle evde yasaktır ama dışarda, ailelerine gerektiği gibi bakmayı sürdürdükleri sürece kocalara hoşgörülür.

Konutların içi iki kültür arasındaki ortayolun örneğini oluşturur. Fransız modelinden yaşam tarzının esası; masa, sandalyeler ve özellikle aile refaha kavuştuğu anda sayısı çokça artan elektrikli ev aletleri ve donanımları alınır. Renkli televizyon, kimi zaman elden düşme bir teyp ya da radyo bu yatırımı tamamlar. Magrip yaşamının simgeleri, hüsnühatlarda, Mekke'nin ya da memleketin renkli tasvirlerinde, ağır kadife kaplama kumaşlarda ya da duvarlara asılı bakır tabaklarda yeniden kendini gösterecektir. Kimi zaman ziyarete gelen bir akrabanın ya da bir dostun yatırıldığı bir divan, Fransız halkının kullandığı iç mekânlara benzeyen ortama bir şark havası verir.

Dini bilincin yenilenmesi

Aile yaşamı dini bilincin yenilenmesine kapı açar. Çocukların sünneti bundan böyle Fransa'da yapılır, oysa ki göçün ilk evresinde, memlekete dönüş zamanını beklemek tercih edilirdi. Ama Magripli anne babalar, sürdürmek için çaba harcadıkları İslami eğitimle okulun ve Fransız toplumunun aktardığı değerler arasındaki zorlu bir dengenin arayışı içindedirler. Sürek-

Aile reisinin kurbanı kesmesinden sonra kadınlar işe el koyar... Memleketlerinde olduğu gibi. Kurban Bayramı, günlük yaşamın zorluklarının unutulduğu çok kısa bir an için Magrip'in sıcak atmosferine dönme fırsatıdır.

Kahve içmek üzere toplanan aile: Ebeveynin geleneksel giysileriyle gençlerin uzun saçları ve kot pantolonları arasındaki farklılıklara rağmen birlikte olmanın keyfi.

li bir yerleşimin bilincine varılması doğrultusunda anaokulu ve ilkokul anne babalar tarafından genelde kolaylıkla kabul görse de, Fransız halkı içerisinde tam bir erimenin gerçekleşmesi açısından kaygılandırır. Çünkü genç Magripliler için okul Fransız yaşıtlarıyla karşılaştıkları ve ilk aşamada onlarla özdeşleştikleri yerdir. Anne babalarından daha iyi Fransızca konuşan oğlanlar, olmayı reddettikleri el işçisi imajıyla bütünleşen babanın otoritesine karşı çıkma eğilimindedirler. Arapçayı anlarlar ama konuşmayı reddederler ve kendi aralarında Fransızca isimler kullanırlar. Ama kısa bir süre sonra Fransız toplumundaki düşlerini gerçekleştirmenin olanaksızlığı onları içeriği belirsiz bir düşsel Magrip kimliğine doğru itecektir. Tepki olarak anne babaları, her zaman Fransız okulunu bulundukları koşulları aşmanın bir yolu olarak görseler de, çocuklarına aile değerlerine saygı göstermelerini sağlayacak eğitimi vermediği için onları kınarlar.

Aile içerisinde ya da topluluk çevresinde verilen din eğitimi göçmenler için bu eğilimlerle baş etmek ve aslını inkâr etmeksizin sürekli bir yerleşim düşüncesini kabul etmenin en iyi

yolu olarak gözükür. Çoğunlukla, Arap dilini ve *Kuran*'ı öğretme çabası özellikle kızların gözünde resmi okulla aynı etkiyi ve saygınlığı taşımaz. Çarşamba ya da pazar günleri camilerde ya da derneklerde verilen Arapça ve *Kuran* kursları bu talebe karşılık verir. Büyükelçilikler, yurttaşlarıyla bağlantıyı korumak için bu eğitimi kendi etki ağlarına sokmaya çabalar. Kimi kez kasete kaydedilmiş ve İslami yayınlar satan kitapçılardan kiralanan Kuran derslerini yaymak için teyp kullanan aileler de buna katkıda bulunurlar. Ama öğrencilerin dikkatini çekmek için Anthony Quinn'in Hz. Muhammed'in amcasını canlandırdığı *Çağrı* filminin, hatta Lübnan'da Arapça dublaj yapılmış *Goldorak*'ların gösterildiği de olur.

Dini özgüllük ulusal kimlikten daha çok sorun çıkarır, bu konuda pek heyecan duymaksızın uzlaşma yapmaya hazırdır herkes. Dini yenilenme özellikle ramazan ayında oruç tutulmasıyla kendini gösterir. Bu tutum Fransa'da sürekli yerleşme duygusuna da bağlıdır. Önceki evrelerde domuz eti yemek ya da alkol içmek zorunda kalınmadığı sürece, evsahibi toplumun yaşam ritmine ve âdetlerine uyulması daha kolay kabul görüyordu. Ramazan ayı için ülkeye dönüş, doğal olarak sahur vaktinde uyanık geçirilen gecelerin sıcak atmosferini yeniden kuruyordu, bunun komşularla çatışmaksızın Fransa'da yapılması çok daha zordur. Memlekete bu düzenli gidiş simgesel olarak elverişli bir dini ortam içerisinde, göçün getirdiği zorunluluk nedeniyle yapılan kural ihlalini "telafi etmeyi" sağlıyordu. On yıldan daha uzun bir süreden beri dini vecibelere uyma eğilimi daha belirgin bir biçimde kendini gösterir, topluluk burada kimliğini ortaya koyma fırsatını bulur. Müslüman aile özgüllüğünün, kendi ahlak kurallarının bilincine varır. Koyu dindar olmayan kimi göçmenler alkol ve sigarayı kesmek için Ramazan ayını fırsat bilirler. Ramazan ayında verilen *zekât* da bir yenilik geçirir. Anayurttaki dini kurumlar bundan sıkça yararlanır, ama Fransa'daki cemaatler ya da camiler zekâttan giderek artan bir pay alır.

Gerçek bayramlar, Müslüman bayramlarıdır, özellikle de Hz. İbrahim'in sunduğu kurbanı anan İyd'ül-Ekber bayramıdır (Kurban Bayramı). Bu bayram mümkün olduğunca memlekette geçirilir, çünkü Kurban Bayramı Fransa'da bir sıkıntı kaynağıdır. Canlı bir koyun almak zordur, dahası onu evde tutmak ve zamanı geldiğinde kurban etmek komşularla tartışmalara yol açar.[26] Dini bayramlarda izine çıkma olanaksızlığı bir adaletsizlik olarak hissedilir. Birçok Fransız bayramı yalnızca

Emir Abdülkadir, tatilde memleketten satın alınan bakır işleri ve bebeklerle, kâğıt kaplı duvarda bir nostalji köşesi yaratır.

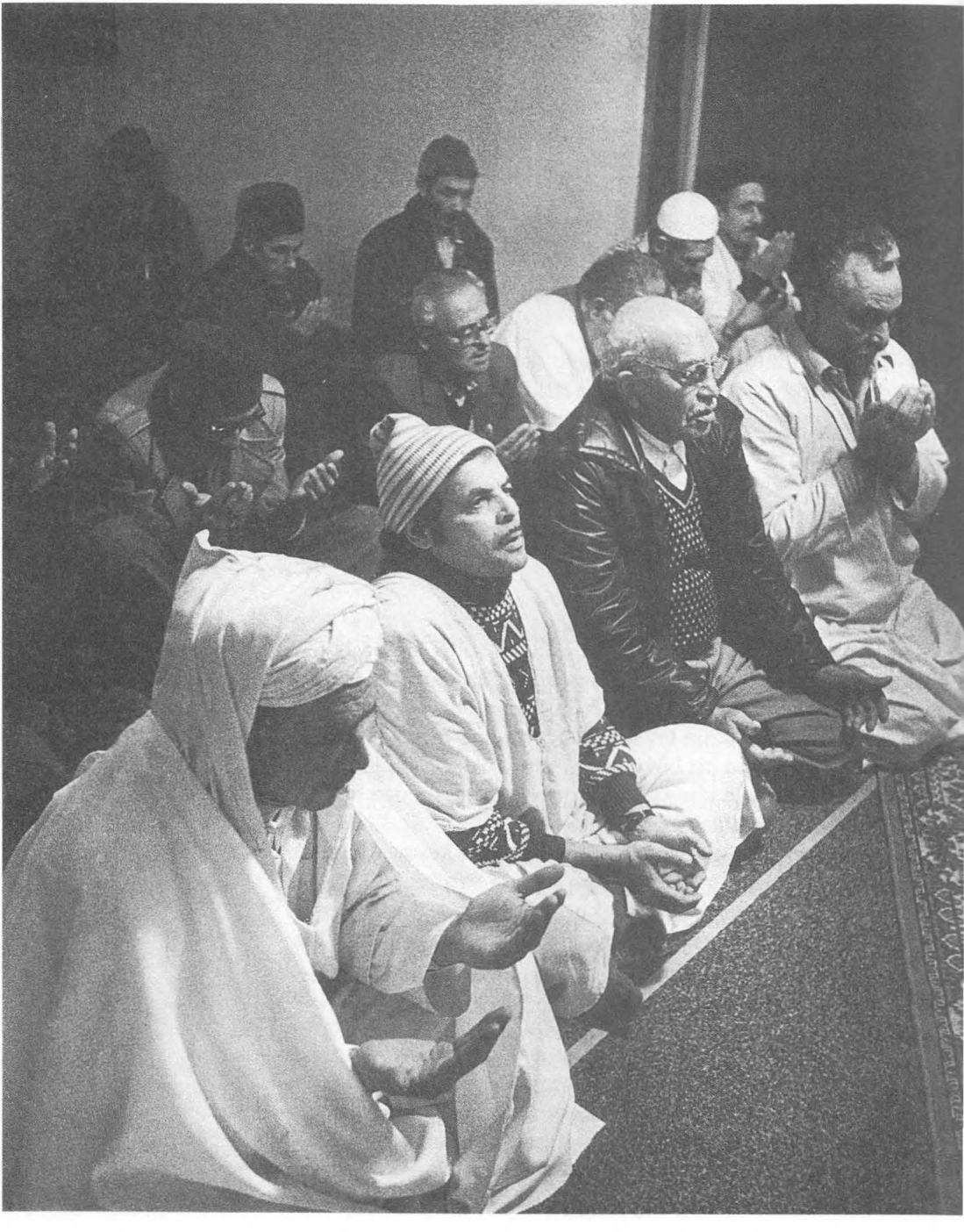

dinlenme günü olarak algılansa da, Noel ve yılbaşında Müslüman ailelerde çam ağaçlarının ve çocuklara dağıtılan hediyelerin boy gösterdiği görülür.

Fransız toplumu Magripli göçmenlerin eğlence biçimlerini de etkiler. Burada televizyonun dışında, sokaktaki yaşam ve mağazalar önemli bir yer tutar. Büyük alışveriş mekânları yalnızca tedarik amacını aşan bir işlev üstlenir. Hafta sonunda toplu halde dışarı çıkmalar aile yaşamının yoğun anlarından bir tanesidir. Bu çıkışlar aynı zamanda tüketim toplumunun ve Fransız yaşamının gözlemlendiği bir alan olarak kabul edilir. Seçeneklerin çeşitliliği insanı büyüler ve erişilebilir bir zenginlik olduğu izlenimini uyandırır. Talih oyunları, üçlü müşterek bahis, piyango çekilişleri günlük yaşam içerisinde İslami gelenekten çok Fransız modeline uygun bir yer edinmiştir. Bu uygulamalar ayrıca Magrip'teki orta sınıfta bile yaygınlaşır. Müzik büyük ölçüde arabesk niteliğini korur. Daha çok kasetlerden, ama aynı zamanda günümüzde, bazen Mekke'den cuma günleri canlı yayın yapan kimi özel cemaat radyolarından da dinlenir.

Eğlence

Yanda:
Çoğunlukla yeraltında ya da garajdaki mütevazı bir salondan ibaret olan cami, yaşlıların buluştukları yerdir. Emekliler ve işsizler buraya ötekilerden daha çok bağlıdırlar.

Onurunu koruyabilmek, yabancı topraklarda kendi olmak kolay değildir. Yoldan geçenleri rahatsız etmemek için kenara bir sundurmanın altına çekilinir. Marketten alınanlar, göz önünde durması için kıble yönüne konmuştur.

Rock müzik ya da Rai, gençler için duygularını ifade etme biçimleridir. Kızlar ve oğlanlar birlikte olmanın tadını çıkarıyorlar.

Okul gibi televizyon da çok etkili kültürel uyum aracıdır, nitekim aileler tarafından kabul görür. Ama göçmenler aynı zamanda yoğun bir biçimde tam bir asimilasyon tehlikesini de hissederler. Kaygı verici bu duygu, çoğunlukla bir tepki olarak aile reisinin suçluluk duymasıyla birleşir. Fransızlarla, yani Müslüman olmayanlarla evlilik düşüncesi ya da korkusu ortak kimliğin kaybedilmesi yolunda bir sonraki adım olarak algılanır. Okulda karşılaştığı ve bireysel özgürlüğü korumaya ilişkin davranış modellerine daha açık olan kızların tutumu bu korkuları alevlendirir.

Evlenme âdetleri

Evlenme âdetleri hâlâ anayurttaki âdetlere bağlı kalır, ama tutumlar tekbiçimliliklerinin bir bölümünü yitirme eğilimindedir. Ailenin köyden bulduğu uygun (bazen bu bir kuzendir) bir kızla evlilik, erkekler için ideal bir model olarak durur. Aile baskılarına boyun eğmek şöyle dursun kimi gençler Fransız kadınlarla ya da başka kökenden göçmenlerle, Portekizlilerle ya da Yugoslavlarla evlenirler. Çoğunlukla evlenip yerleşmek üzere memlekete dönmeyi reddeden kızlar söz konusu olduğunda kopma daha dramatik ama daha sık yaşanır. Okul-

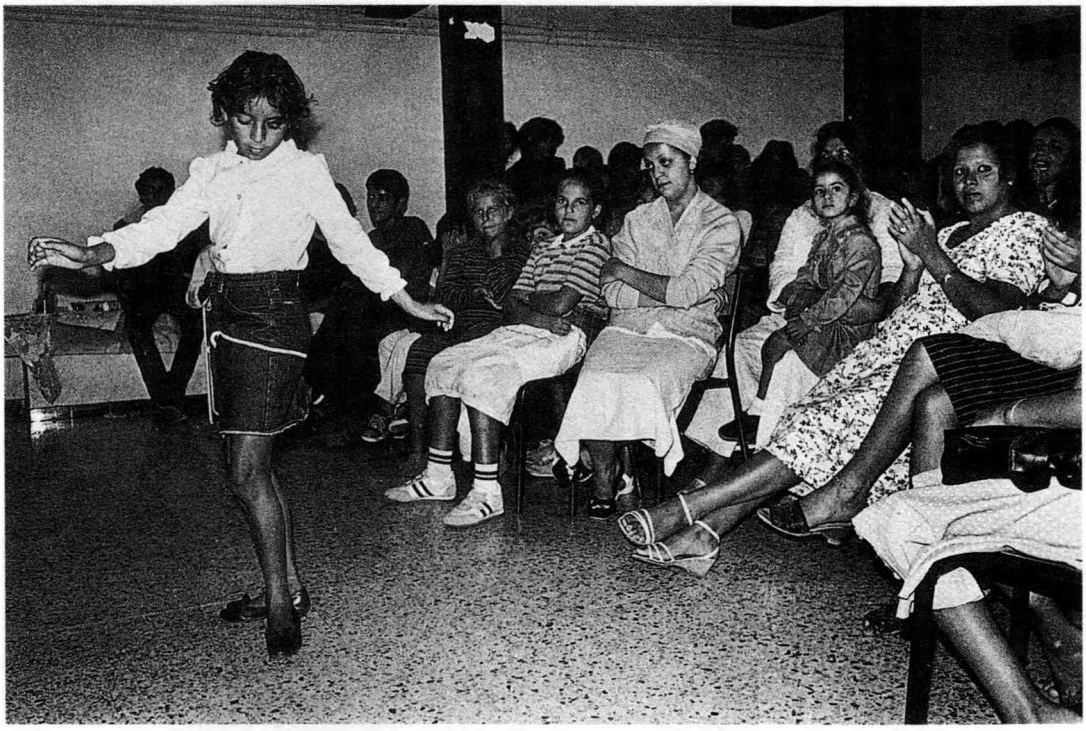

Anneler, mini etekli bu kız çocuğunun rahatça birkaç geleneksel dans adımı göstermesine hayranlıkla bakıyor, kıskanıyor ve şaşırıyorlar.

da başarılı olma konusunda oğlanlardan daha titiz olan kızlar bağımsızlıklarını da korumak isterler ve Fransız usulü ikili yaşam modelinden, onları baba ve erkek kardeşler tarafından dayatılan geleneksel kadın rolüne şiddetle karşı çıkmalarına götüren tutumları alırlar. Aile çevresinden kopma pahasına bağımsızlıklarını sürdürürler ve onların yola getirilmesi demek olan her türlü geri dönüş fikrine şiddetle karşı dururlar. Kendi ülkelerinde daha az çocuk sahibi olan Müslüman göçmen aileler, göç ettiği ülkede de kendi ülkelerinde olduğundan daha az çocuğa sahip olurlar. İlk kuşakla birlikte 9 ya da 10 çocuktan 5 ya da 6 çocuğa, bir sonraki kuşakta ise 3 ya da 4 çocuğa geçilir.

Memlekette ölmek?

Ölüm ritüeliyle birlikte, evlilikte olduğu gibi, köydeki kökleriyle bağı ayakta tutan bir toplumla karşı karşıya kalınır. İdeal yaşlılık dönemi hâlâ memlekette, yakınlarının bulunduğu çevrede inşa edilen büyük evde geçirilir ve yalnızca İslam toprağı inananın diriliş gününü huzur içinde beklemesini sağlar. Ama bugün yaşlılık dönemini memlekette geçirmek aynı zamanda çocuklarından ve torunlarından kopmak anlamına gelir. Bunun sonucunda bazı göçmenler, öldüklerinde köylerine gömülmek

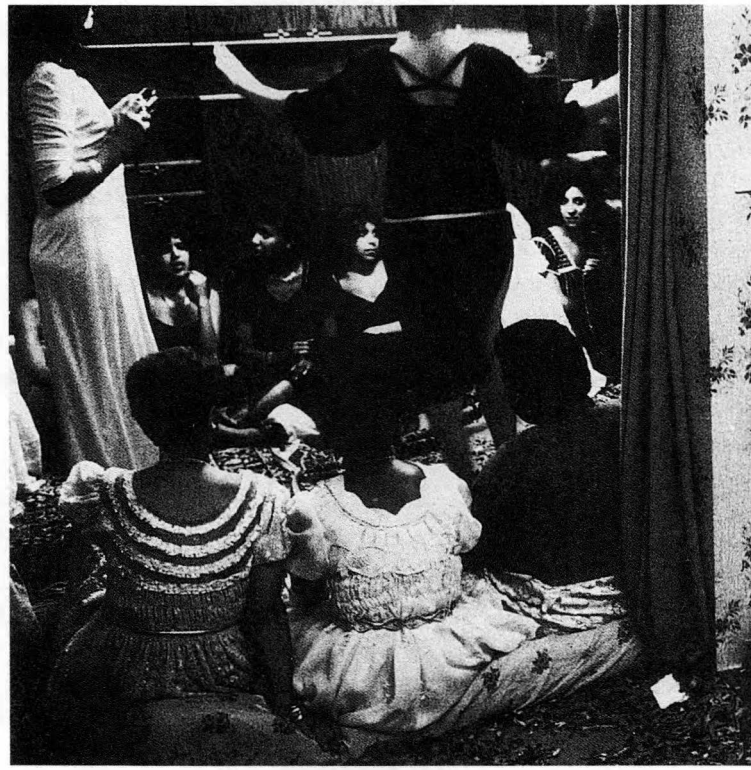

Düğünde, geleneğin gerektirdiği gibi, kadınlar kendi aralarında eğlenirler. Beyaz gelinlik Avrupa tarzı giyimi baskın çıkarsa da oryantal dans, çiftler ayrı kaldığı sürece herkesin gözdesi olarak kalır.

için gereken önlemleri alarak Fransa'da kalmayı tercih edeceklerdir. Ama başkaları için, kurulan Müslüman cemaatleri, camileri ve ibadet mekânlarıyla yaşanılan ülkenin toprağı, onu defin yeri olarak kabullenmeleri için yeterince kutsallaşır. Fransa'ya yerleşmiş Magripliler artık ne tam olarak göçmen ne de sözcüğün tam anlamıyla yurttaştırlar, onlar "toplumsal bütün" tarafından varlığının kabul görmesini arzulayan bir azınlık cemaatinin üyeleridirler.

Daha önce altını çizdiğimiz gibi, farklı tarihsel koşullarda, farklı kültürel kökenlerden Fransa'ya gelen bütün göçmenlerin özel hayatının bir çözümlemesini yapmak olanaksızdır. Yukarda incelenen örnekler, ulusal yaşama katılma aşamalarının ve biçimlerinin çeşitliliğini gösteriyor. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Fransa'ya yerleşmiş olan Polonyalıların ve İtalyanların çocukları bugün eksiksiz bir kültürel uyum sağlamış ve yurttaşı oldukları topluma bütünüyle katılmış olsalar da, aralarından birçoğu anne babalarının ya da büyükanne ve büyükbabalarının ülkesiyle olan simgesel ve duygusal bağlarını

korur. Polonya kökenli Fransızlar *Solidarnosc* hareketiyle ilgili haberleri başka bir kulakla dinlediler. Üniversiteye girdiklerinde, Piemonte'li göçmenlerin oğulları çoğunlukla kendilerini İtalyan kültürünü ya da göçünü araştırmaya verirler. Bu duygular, Breton kökenli Parislilerin dedelerinin taşrasına yönelik duygularıyla benzerdir – ama aynı değildir. Ulusal birlik özel bağlılıkları dışlamaz.

Müslüman göçmenlerin ve Yahudilerin tutumları, onların özel hayata ilişkin geleneksel tanımları, toplumun yaptığı tanımla tam olarak uyuşmaması ölçüsünde ayrıntıda daha çok farklılık gösterir. Dramatik bir tarihin izini taşıyan Yahudiler, özel hayatlarının evrimi içerisinde özel bir tarih ve kültür referansını içererek, özel bir kültürel uyum ve Fransız toplumuna katılım biçimini ortaya koyarlar. Müslüman topluluklara gelince, şimdilik bütün tutumları benimserler: Arap dilini ve İslam dinini yadsıyarak Fransız toplumu içerisinde erime isteğinden tutun da, dini hak talebine ve başka ülkelerden gelen Araplarla dayanışmaya varana dek (Yahudileri dışlamaları buna örnektir). Özel hayat, yerleşik ulusal yaşama bu yeni göçlerin katılmasındaki belirsizlikleri açığa vurmaktadır; daha geniş bir anlamda, Fransız nüfusunu oluşturan yabancı kökenli toplulukların her zaman farklı olan görünümlerini her zaman farklı olan biçimleri açığa vurur.

R.L. ve D.S.

Notlar

1 R. Leveau ve C. Withol de Wenden, "L'évolution des attitudes politiques des immigrés maghrébins", *Vingtième Siècle*, sayı 7, Temmuz-Eylül 1985.

2 Fransa, 19. yüzyıldan bu yana, sürekli göç edilen bir ülke oldu. Ekonomik gelişme dönemindeki doğum oranının düşüklüğü ve mülk edinerek zenginleşen bir köylü sınıfının korunması sürekli bir işgücü gereksinimi doğurdu. Savaş öncesinde göçün en yüksek rakamına ulaştığı 1930 yılında Fransa'da en az 3 milyon yabancı vardı: bu sayı nüfusun % 7'sini ve işçi sınıfının % 15'ini oluşturuyordu. Üstelik bu rakamlar ne yurttaşlık alanları ne de Georges Mauco'nun tahminine göre denetimli göçün üçte birine oranında olan kaçak göçü kapsıyordu. "Ekonomik" göç olarak adlandırılan bu göçe, dönemlere göre Orta Avrupa'nın otoriter rejimlerinden, Çarlık Rusyası'ndan, Nazi ya da faşist yönetimlerden, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana komünist ülkelerden kaçan siyasi sürgünler eklenmiştir.

3 Bizi ilgilendiren bakış açısından yurttaşlık farklılık doğurmaz. Fransa'da yaşayan Müslüman topluluğu, uyruklarını dikkate almaksızın global olarak ele alacağız.

4 Hıristiyan ya da dönmenin karşılığı olan Arapça sözcük *rumi*'dir.

5 S. Vlocevski, *L'Installation des Italiens en France*, Paris, Alcan, 1934, s. 84.

ESPAÑA
portugal
RESERVED
WASTEELS
COMFORT

6 G. Mauco, *Les Étrangers en France, leur rôle dans l'activité économique*, Paris, A. Colin, 1932, s. 558.
7 *A.g.e.*, s. 315.
8 A. Sayad, "Les trois âges de l'émigration algérienne", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1977, sayı 15, s. 59-79.
9 S. Bonnet, *L'Homme de fer (1930-1959)*, Nancy, Centre lorrain d'études sociologiques, 1979, cilt II, s. 147.
10 *A.g.e.*
11 D. Schnapper, "Identités et acculturation: à propos des travailleurs émigrés", *Communications*, sayı 43, 1986, s. 141-168.
12 L. Köll, *Auboué en Lorraine du fer*, Paris, Karthala, 1981, s. 201.
13 G. Mauco, *a.g.e.*, s. 332.
14 A.-M. Blanc, *Marie Romaine*, Metz, Serpenoise, 1978, s. 146-147.
15 G. Mauco, *a.g.e.*, s. 333.
16 *A.g.e.*
17 L. Köll, *a.g.e.*, s. 109.
18 G. Noiriel'in yaptığı alıntı, *Longwy, immigrés et prolétaires*, Paris, PUF, 1985, s. 183.
19 A.-M. Blanc, *a.g.e.*, s. 125.
20 G. Mauco, *a.g.e.*, s. 337.
21 A.-M. Blanc, *a.g.e.*, s. 150, 151.
22 G. Noiriel'in yaptığı alıntı, *a.g.e.*, s. 225.
23 S. Vlocevski, *a.g.e.*, s. 83.
24 S. Bonnet, *a.g.e.*, s. 146.
25 *A.g.e.*, s. 20.
26 Müslümanlar bir apartman dairesinde koyun beslenmesinin ve kurban edilmesinin uyandırdığı itici tepkileri anlamazlar. Buna karşılık çok ender olarak evcil hayvan besleyen bu insanlar, evlerdeki köpek sayısı ve Fransızların bu hayvanlara karşı olan tutumu karşısında şaşırırlar. Onlar için köpek, öncelikle kültürel gelenekleri açısından, ama aynı zamanda bu hayvanların sahiplerinin kendilerine karşı çoğunlukla saldırgan olan tutumları açısından ikili bir olumsuz yananlam taşır.

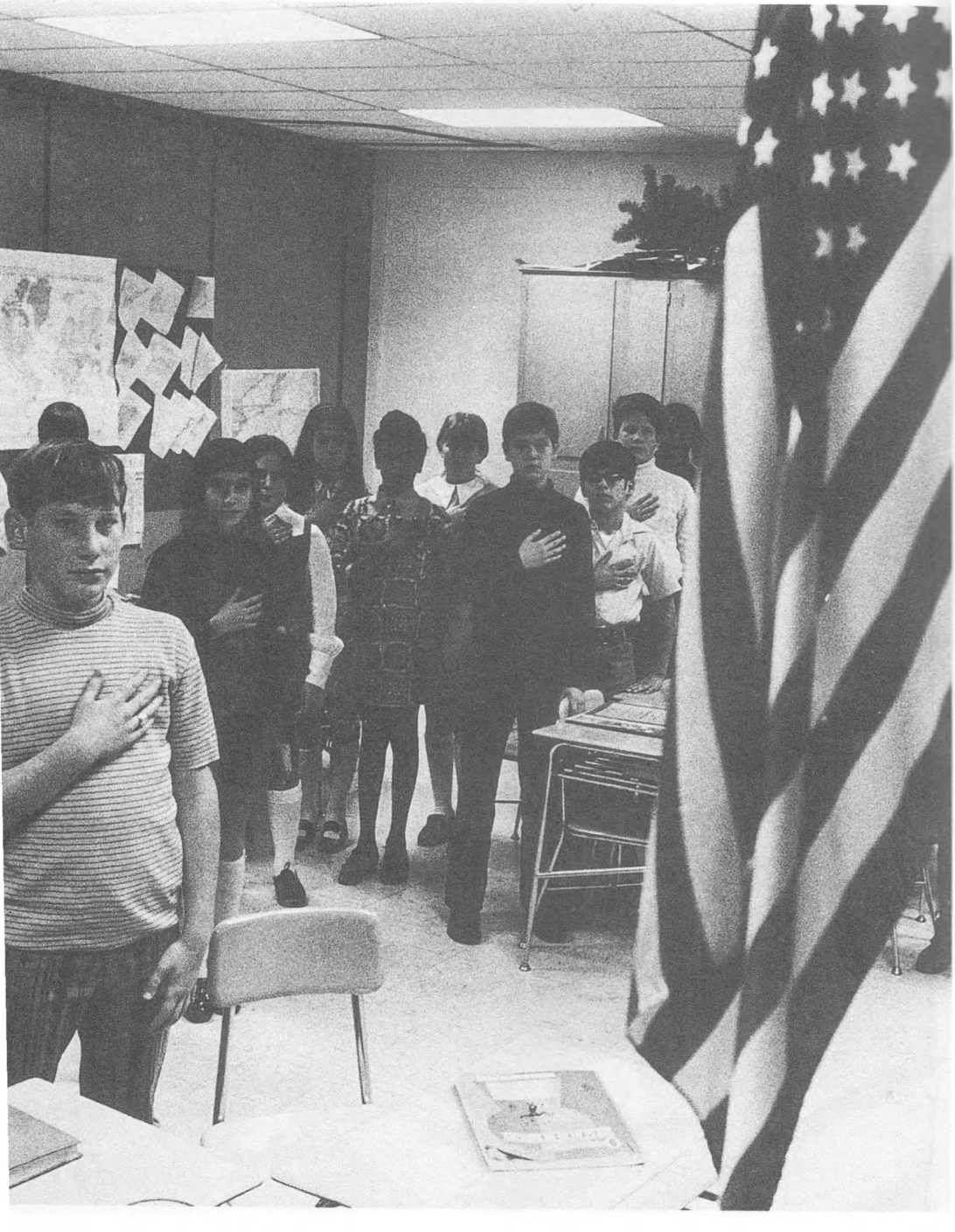

DALLAS
F.X. SCHMID
PUZZLE
Mieux vaut
etre bien pendu
que mal marie
On voit quand
j'ai bû mais pas
quand j'ai soif

Amerikan örneği üzerinden Fransız özel hayatı mı?

Dünyayı yeniden kurmak bizim elimizde.

THOMAS PAINE

Örneğin karmaşıklığı ve söylencenin tekliği

Amerikan tarzı özel hayat örneğinin Fransız tarzı özel hayat üzerindeki olası bir etkisinden söz edilebilir mi? Günlük yaşam (ya da onun dış göstergeleri) olarak anlaşılan özel hayat, soruya olumlu bir yanıt verme eğiliminde. İster kot giysiler, az çok hayal ürünü olan Amerikan üniversitelerinin amblemlerini taşıyan montlar, *fast food*'lar, konser salonunda ya da Walkman'le dinlenilen müzik, Fransızca ve İngilizce karışımı bir dil olan Franglais, *visiting professor* olarak artı bir meşruiyet edinmek isteyen her üniversite hocası gibi her genç öğrenci için de farz olan Amerika ziyareti; ister *made in USA* filmlerin, dizilerin, polisiyelerin hızlı tüketimi olsun, ekonomik egemenliğin etkisi kültürel bir etkiyi de beraberinde getirir. Günlük yaşam düzeyinde Fransa'nın Amerikanlaşmasından söz edilebilir.

Ama, bizim çalışmamızın konusu olan özel hayat –gizli yaşam düzeyinde– yanıt hiç de aynı görünmüyor. Zaman ve mekânla olan bağıntılar, geçmişin ağırlığı, düşsel alan, bütün bunlar yalnızca kültürlerarası bir yaklaşımla kavranabilen verilerdir. Kökeninde Avrupalı göçmenlerin yerleştiği Amerika Birleşik Devletleri, farklılığına rağmen (ya da bunun yüzünden), özgül ve birleştirici özellikler taşıyan bir *American way of life* (Amerikan yaşam tarzı) geliştirmişlerdir. Bir tür geri dönüş hareketiyle Amerika bize, değer ve kodlarını Avrupalıların kendi köklerine göre yeniden yorumladıkları o karmaşık kültürel sistemi yollar. Bu gidiş-dönüş trafiğinden geriye Fransız bireyin özel ha-

Sayfa 562:
"Başka" gelenekler, âdetler, modeller... Milyonlarca Amerikalı çocuk her sabah bayrak andı içmek zorundadır. Genel olarak Fransızlar bu tür yurtsever gösterileri şaşkınlık ve alayla karşılarlar.

Yanda:
Alsace'daki bir mağazada Dallas: *La Veillée des chaumières*'le (Fransız dergisi) mutlu bir buluşma... Sabun köpüğü dizilerle Fransız usulü dizi-romanlar arasında tutkuya ve iktidara yönelik benzer göndermeler saptanır.

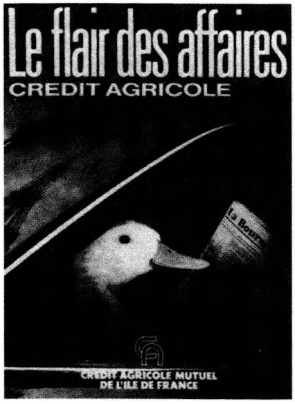

Para yastık altından çıkar ve açıkça gün yüzü görür.

Yanda:
Paris'te, yeni Gare de Lyon semti ya da Fransa *business* çağında.

yatı içerisinde göze çarpan izler kalır. Ama Fransız yurttaşların çok büyük bir bölümü için, Amerikan gerçeği yaşamlarına yön vermez, daha çok düş dünyalarını Amerikan söylencesi besler.

Ne var ki, Claude Lévi-Strauss'un *Yapısal Antropoloji*'de dile getirdiği gibi, "söylencenin amacı bir çelişkiyi çözmek için mantıklı bir model sağlamaktır". Fransızlar tarafından içselleştirilen Amerikan söylencesi –ya da daha kesin olarak, bu gerçekliği yalınlaştırıcı ve seçici söylenceye dönüştüren Amerikan gerçeği, hem Amerikan medya sisteminden hem de Fransız izleyicinin beklentisinden kaynaklanan bir değişimdir bu– farklılıkları gizli olduğu için "vazgeçilmez" olan iki sistem (ya da sistem bütünleri) arasındaki çelişkiyi (hatta karşıtlığı) aşmaya yönelik toplumsal bir işlev mi üstlenir?

Egemen güç her zaman kendi kültürel kodlarını –ya da bazılarını– dayatmıştır. Dünün Avrupası'nda Versailles Sarayı'nın sayısız örneği inşa edildi; günümüz Avrupası'nda ise Dünya Ticaret Merkezi'nin birçok küçültülmüş modeli bulunmaktadır. Bir zamanlar Fransızca Avrupa'nın iletişim diliydi, bugün ise İngilizce –daha çok Amerikan İngilizcesi– dünya ölçeğinde iletişim dili. Fransız mutfağı Avrupa'ya hâkim olmuştur; bugün bütün dünya hamburger ve hot dog yiyor, Coca Cola içiyor. Peki sonra? Ya da daha doğrusu: mesele ne?

Sans-Souci* Alman mimarisini ortadan kaldırmadı ve II. Friedrich'e hizmet eden Fransız aşçılar *choucroute*'u** yok etmediler. Rus aristokrasisinin gözlerini kamaştıran sayısız "Versailles şenliğinin" yapımcıları olan ve Çar Büyük Pedro tarafından çağrılan, ödenek verilen, onurlandırılan Fransız ressamlar özellikle Rus ressamlardan oluşan Gezginler hareketinin –1860'lara doğru– doğuşuna engel olmadılar.

Heidegger'in şu savını daha önce anımsatmıştık: "geçmişin kökü gelecektedir." Gerçekten yaşanmış tarihi anlamanın yolu, o dönemin insanlarının geleceklerine ilişkin düşüncelerinden geçer. Ama geçmişin kökleri geçmişte de yatar – incelenen dönemin geçmişinde. Ortak belleğin tarihinin yazılmasını bekliyoruz hâlâ. Bu eksiklikle karşı karşıya gelen Amerikalı ve Fransız bireyler ikiz değildirler, her bireyin üçlü bir tarihin –ulusal, aile ve bireysel tarihin– ürünü olduğunu anımsatalım.

Atina kompleksi mi?

Kanıtları geçmişin debdebesi ve –şimdi de– rahatsız edeni yok sayma üzerinde sıkışıp kalan telafi stratejileri geliştirmek (ki bunların yalnızca söylemi algılanır) –ister bireyler ister topluluk-

* Berlin yakınlarındaki park ve içindeki saraya verilen ad. (ç.n.)
** Lahana ile yapılan geleneksel bir yemek. (ç.n.)

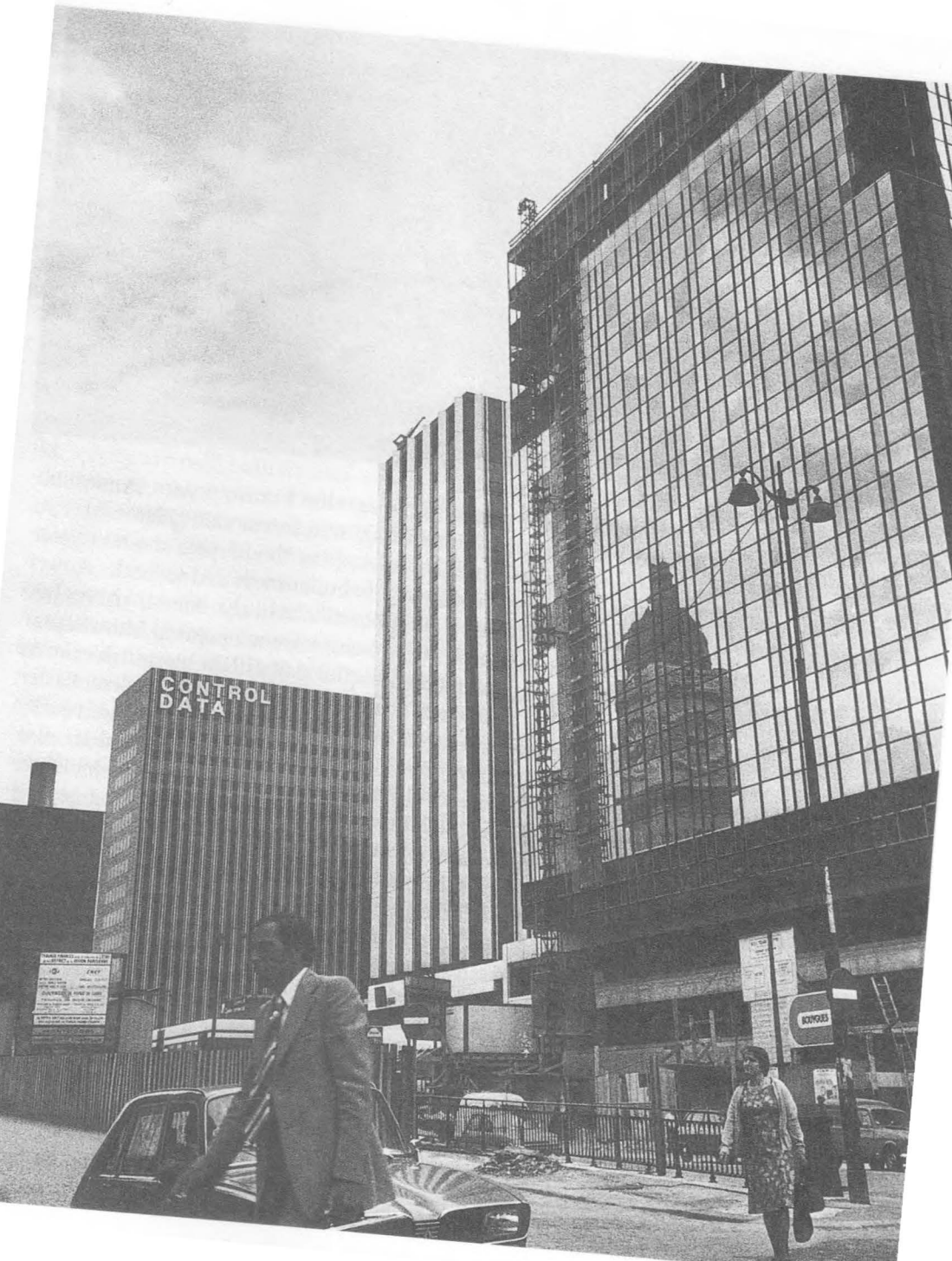
CONTROL
DATA

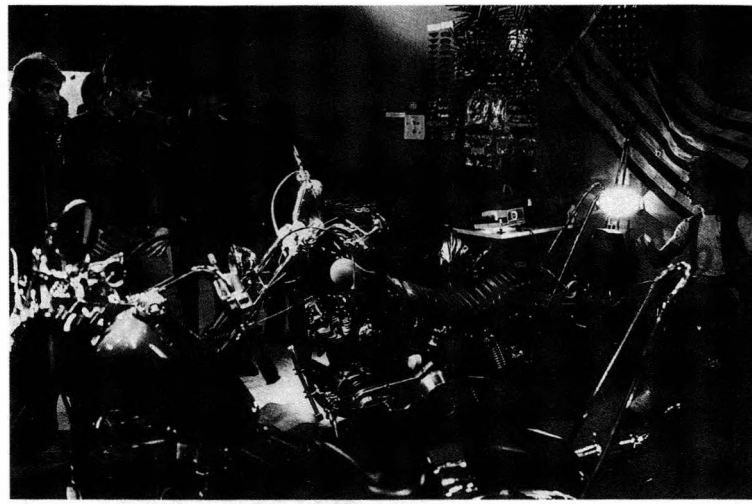

Aktör James Dean ve *Easy Rider* filmi Fransa'da da savaştan ve yokluktan çıkmış olan ergenlik çağındaki gençlerin özgürlük düşünün simgesi oldu.

lar olsun– zayıf düşmüşlere özgüdür. Fransız insanı, Amerikalıların teknik ve maddi üstünlüğünün üstesinden gelemediği için, dünyaya yayılabilecek toplumcul bir model yaratmadaki yetersizliğindeki sorumluluğunu kabullenmeyi reddederek, Amerikan tarzı yaşama karşı çıkarak intikamını alır. Nitekim Marx Lerner de Avrupalıların "Atina kompleksine" kapıldıklarını saptar, bununla Avrupalıların kendilerini Atinalılara benzettiklerini ve Amerikalıları da Romalıların yerine koyduklarını söylemek ister; bu kompleks, "yenen yenilenin aklından beslendiği için, yenilen yenenden üstündür" savı üzerine kuruludur: Amerikalılar niceliğe sahiptir, biz ise niteliğe; onlar güce, biz inceliğe sahibiz; onlar zengin, bizler kültürlüyüz; onların geleceği var ama geçmişleri yok... Kızgın bir milliyetçinin ha bire tekrarlayıp durduğu konulardan birkaçıdır bunlar.

Kültürlerarası bir yaklaşımın gerekliliği

Bu tür bir basitleştirmeden kaçınmanın yolu kültürlerarası bir yaklaşımdan geçer. Bu iki "kültür" arasındaki uçurum tarihçi ya da toplumbilimci olsun gözlem yapan kişiyi şaşkınlığa uğratır, kültür sözcüğü burada Claude Lévi-Strauss tarafından tanımlandığı gibi etnolojik anlamda kullanılmıştır: "Her kültür, ilk sırada dilin, evlilik kurallarının, ekonomik ilişkilerin, sanatın, bilimin, dinin yer aldığı bir simgesel dizgeler bütünüdür. Bütün bu dizgeler fiziksel gerçeklikle toplumsal gerçekliğin belirli özelliklerini, dahası bu iki tür gerçekliğin kendi aralarında ve simgesel dizgelerin birbiriyle kurduğu ilişkileri dile getirmeyi hedefler."[1]

Amerikan kültürünün egemenliği –ve sonuçtaki etkileri– Pierre Bourdieu'nün "ancak ona maruz kaldıklarını ya da da-

hası onu kullandıklarını bilmek istemeyenlerin suç ortaklığıyla uygulanabilir olan görünmez iktidar [...], başka iktidar biçimlerinin değişime uğratılmış, yani tanınmaz hale getirilmiş, görünüm değiştirmiş ve yasallaşmış bir biçimi, bir alt-iktidar"[2] olan simgesel iktidara bağladığı o tanınmayacak durumdaki zorlayıcı güce mi sahiptir? Biz öyle düşünmüyoruz. Kuşkusuz, bir metro çalışanının oğlu, Eddy Mitchell ve Jean-Philippe Smet de Johnny Halliday adlarını aldılar. Bütün Avrupalı çocuklar kovboyculuk oynadı ve James Dean örnek bir ölümle cezalandırılan bir "Asi Gençliğin" simgesi evrensel bir kahraman oldu (söylendiğine göre günde yedi bin aşk mektubu alıyordu ve yirmi dört yaşında öldü). Kültürel bir ürünün ancak geldiği ülkeyle olan bağları çok sıkı değilse ihraç edilebildiğini bilen profesyoneller tarafından tasarlanan, üretilen ve dağıtılan Amerikan kökenli medyatik iletiler öylesine olumlu bir kabul gördü ki, içeriğinde belli belirsiz olan şey (iyinin kötüyü yenmesi, vatanseverlik, savaşçının dinlenmesi, "ortamlardaki" dümenler ve namussuzluklar karşısında hakbilir kişinin yalnız kalması) Avrupa'nın kültürel kodları içerisine yerleşebiliyordu.

Amerika'nın örnek olması mı, modernliğe doğru bir yol alış mı?

Fransızların özel hayatı, ona kimliğini kaybettirecek bir Amerikan modeli içerisinde eriyor mu? Fransızların özel hayatı içerisinde görülebilen sarsıntılar "ileri" diye nitelendirilen bütün sanayileşmiş ülkelerde görülen çağdaşlığa doğru yol alışa mı, yoksa Birleşik Devletler'in örnek teşkil etmesine mi bağlanabilir? Bizi bekleyen tuzak, yanlış isnatlarda bulunmak, yetersiz, kestirmeci dolayısıyla rahatlatıcı nedensellik bağı kurmaktır. Fransız çiftler giderek daha çok boşanıyorlarsa, bunu Amerikalıları taklit etmek için mi yaparlar, yoksa –bütün Batı toplumlarında gözlemlenen– bu olgu, bu toplumlar tarafından araştırılan, özümsenen ya da maruz kalınan yapısal değişikliklerle mi açıklanır? Rekabet gücünü sürdürme takıntısı olan bir ülke –bu, onun "büyük güç" olarak yaşamını sürdürmesinin koşuludur– 19. yüzyılda ana hatları çizilen sanayileşme serüveninin büyük atılımını, kendisini *American way of life*'a uydurmaksızın, kültürel geleneklerini koruyarak sürdürebilir mi? Bizce yanıt "evet"tir, Japonya bunu kanıtlamıştır. Amerikalıların kullandıkları şu Japon arabaları, araştırma laboratuvarından ve fabrikadan çıktıktan sonra Amerikalılarınkiyle hiçbir ilgisi olmayan özel hayat kodlarına yeniden kavuşan mühendisler ve işçiler tarafından tasarlanır ve üretilir.[3] Pazarların ele geçirilmesi, başka kültür sistemleri içerisinde yoğrulmuş potansiyel müşterilerin beklentilerini tanımayı gerektirir. Ama bu kılı kırk yaran araştırma –Japonlar bu konuda mü-

kemmeldir– taklit anlamına gelmez. Böylelikle, yaşantısal tarihi iki tempolu olan toplumlar –yoksa şizoid toplumlar mı demeli?– ortaya çıkar: bu, teknik bilimsel "ilerlemenin" eklenerek çoğalan temposuyla, ona nüfuz eden (televizyon), onu sıkboğaz eden (ödeme dengesinin endeksleri ve istatistiklerinin şiddeti ve hayhuyu) ve kuşatan (başka yerden gelen her meydan okumaya karşı çıkmalıdır) yeniliğe rağmen, dilin koruyuculuğundaki gelenekleri sürdüren özel hayatın temposudur. Amerikanlaşma "işaretlerini" ortaya çıkarmak kolay olsa da, bunların Fransızların bilinci tarafından içselleştirilme derecesini saptamak, fazlasıyla karmaşık olan epistemolojik sorunlar doğurur. Çünkü, alımlama sözcüğünün edilgen (istekte bulunmaksızın bir iletinin ulaşması) ya da etken (arayıp bularak içeri almak) anlamlarını yüklenişine göre, ki ikincisi gönüllü bir arayış anlamını da barındırır, (büyüleyici ve itici) bu modelin, onu "alımlamadan" algılayabilenler tarafından yeniden yorumlanışına, biçimlendirilişine ilişkin bilgimiz sınırlıdır – ya da hiç yoktur.

Varolduğu varsayılırsa, bu arayış hangi modeli hedefler? Kaliforniya modelini mi? Teksas modelini mi? New York modelini mi? Eğer öyleyse Greenwich Village modelini mi? Lincoln Center'ı mı? Beşinci Cadde'nin Central Park'a bakan binalarını mı? Güney Bronx binalarının kavruk ön cephelerini mi? Orada Amerikan modeli *bir* tane değildir. Büyük, kalabalık hareketli bir ülke olan ABD kendisini durmaksızın yeniden imal eder. Egzotik bir ülkedir – Fransızlara göre. Birleşik Devletler Başkanı Reagan, uğradığı suikasttan kısa süre sonra, 1.800.000 üyeli NRA (Ulusal Silah Derneği) *lobisinin* sözcülüğünü üstlenerek, bu derneğin sloganlarını yinelemiştir: "Öldüren silah değildir, eldir." Bir suikast girişiminden kurtulan bir Fransız devlet başkanının telaffuz etmesi hayal bile edilemez olan sözleridir bunlar.

Amerikan "modelinin" vektörleri
İki savaş arası dönem

Medyatik baştan çıkarma

Her iki dünya savaşı Avrupa'yı birleştirmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'ni egemen konumu içerisinde rahatlatmıştır. Sanayi –piyasa yasalarının zorlamalarından kurtulan– "muhteşem" (yani rekabetçi/müttefik ülkeleri tehdit eden) bir yükseliş yaşar; insan kaybı çok az olmuştur (Birinci Dünya Savaşı'nda 114.000, İkinci Dünya Savaşı'nda –Sovyetler'in 18 milyonluk kaybına karşılık– 284.000); o dönemde düşman silahlarının ulaşama-

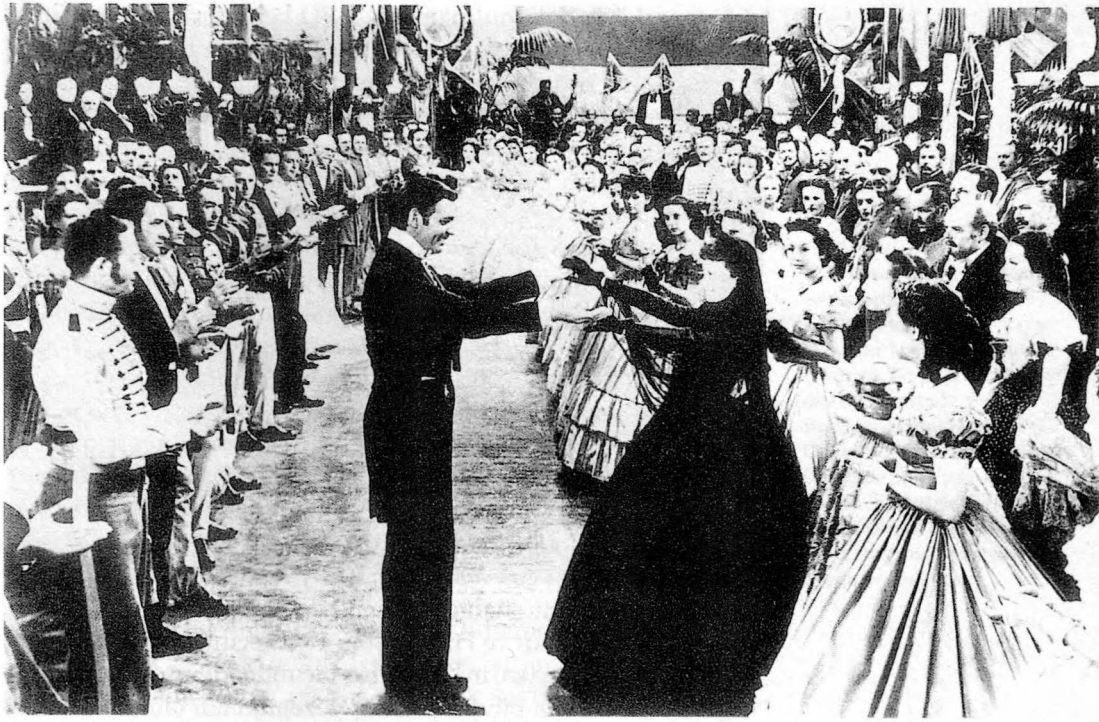

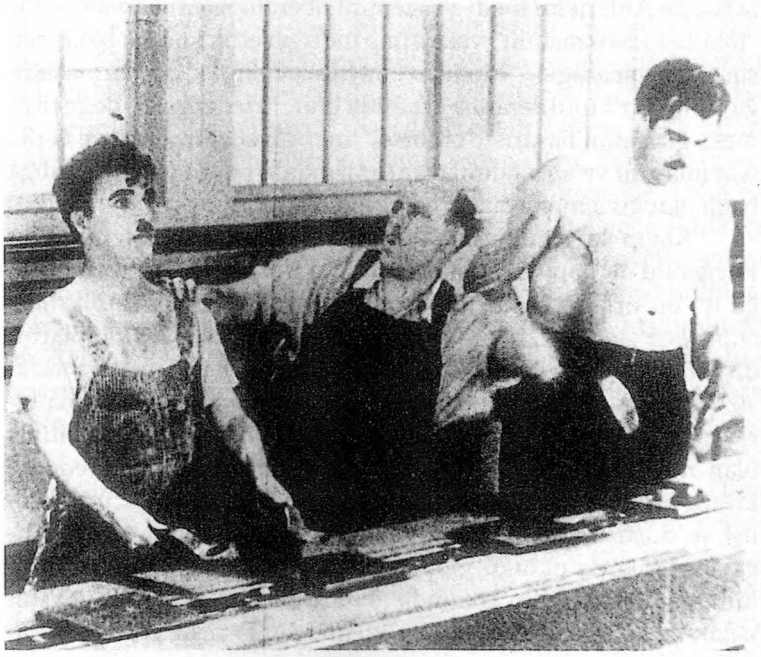

Aşk, savaş, değerlerin çarpışması: V. Fleming'in, Vivian Leigh'li ve Clark Gable'lı *Rüzgâr Gibi Geçti*'si 1939'da Fransa'yı (ve bütün dünyayı) devasa prodüksiyonuyla büyüler.

Bireyin varoluşundaki trajik durumu aşıp, insanla taylorizmin çatışmasını ortaya koyan *Asri Zamanlar*, 1936. "Estetler temanın pek uygun olmadığı, siyasetçiler ise tehlikeli olduğu yargısına vardılar" (G. Sadoul, *Dünya Sinema Tarihi*, 1949).

Yanda:
Mickey bir zamanların masallarında yer alan insanbiçimli karakterlerin soyunu demokratikleştirerek sürdürür. (*Steamboat Willie*, 1928. © Walt Disney Productions.)

dığı topraklara dokunulmamıştır. ABD her iki savaşın ertesinde de Avrupa'ya –Fransa'ya– belki –tam olarak– bir beklentiyi karşılamayan ama kabul gören "kültürel ürünler" ihraç edecek güçtedir. Amerikan "kültür" emperyalizmi midir bu? Belki. Peki ama sarsılmış, talan olmuş, bölünmüş Avrupa, geçmişinden sıyrılabilecek, tarihinden gelen kırgınlıkları unutabilecek, entelektüeller tarafından değil de tüccarlar tarafından yönlendirilen bir *marketing* "evrenselliği" söz konusu olduğunda bile "evrensel" erişimli mesajlar tasarlayabilecek güçte olsaydı, Amerikan kültür emperyalizmi polisiyelerini (R. T. Chandler), müzikal komedilerini (*Yağmur Altında Şarkı*), büyük sinema yapımlarını (*Rüzgâr Gibi Geçti*, *E.T.*), televizyon dizilerini (*Dokunulmazlar*, *Dallas*) benimsetebilecek miydi? İletişim toplumbilim bize, başarılı olmak için zorlamanın yolunun baştan çıkarmadan geçmesi gerektiğini öğretiyor. İster bir film, ister bir kot pantolon ya da bir hamburger söz konusu olsun, (kültürel ya da siyasal) mesajın benimsenmesini sağlayan "zorla baştan çıkarmadır" ("coerséduction"). Televizyon –varlığı en çok hissedilen medya aracını örneklemek gerekirse– mutlak bir silah değildir. Öyle olsaydı Lech Walesa'nın adı sanı duyulmazdı ve Fransız solu 1981 seçimlerini kazanmazdı. "Zorla baştan çıkarma" hoş bir biçimde, devşirmeci etkinin koşulu olan o zorla büyülenmenin dozajının adı olur. Dolayısıyla biz de Amerikan medya sistemini liberalizmle maskelenen bir "totaliter ideokrasinin" vektörüne indirgeyecek kolaycı bakış açısından kaçınacağız. "Modelin" yayılması büyük bir karmaşıklığa sahip bir kültürlerarası ortamda olur. "Hedeflerin" değiştirilmesi, girişimin başarısı "bilimsel" makyavelizminden çok verici (yayınlayan) ve alıcı (alımlayan) arasındaki belirli bir eşyapılılığa bağlı olduğu için, hiçbir zaman kesin değildir.

Edebiyat

"Kayıp kuşağın meydan soytarısı" (Gertrud Stein) Scott Fitzgerald'ın yapıtlarının Avrupa'daki başarısı bu eşyapılılığa iyi bir örnek oluşturur. *Flappers and Philosophers* (1920), *Tales of the Jazz Age* (1922) ve *All the Sad Young Men* (1926) kitaplarında bir araya getirilen öyküleri, bu "çılgın yılları" ancak yasaksız Avrupa'da ya da "zenginlerin süpürme işini başkalarına bıraktığı" Amerikan toplumunun ölçüsüzlüğünde yaşayabilmiş olan *roaring twenties*'in o kayıp kuşağının destanını neredeyse klinik bir kesinlikle anlatır. *Muhteşem Gatsby*'nin (1925) yükselişi ve düşüşü, Fitzgerald'ın yozlaşmışlığını betimlemek istediği –Amerika'da olduğu gibi Avrupa'da da– 1920'li yılların toplumuna ilişkindir. Bu anlamda "kültür feneri" rolünden yoksun kalan ve bundan ötürü teselli bulamayan Fransız entelijensiya-

1930'ların Paris'i, püritenlikten ve Amerikan yaşam kurallarından kaçan "kayıp bir yazar kuşağını" kendine çekmişti. Bu kuşak La Closerie des Lilas barında, Sylvia Beach'in başında bulunduğu Odeon Kitabevi'nde ya da Gertrude Stein ve Alice B. Toklas'ın işlettiği salonda buluşuyordu. Fotoğrafta, Scott Fitzgerald ve Adrienne Monnier görülüyor.

sının beklentisini doldurur. Georges Duhamel'in 1930'da yayınladığı *Scènes de la vie future*, Upton Sinclair'in *The Jungle*'la karşılaştırıldığında sudan çıkmış ak kaşık sayılır; Upton Sinclair, *Jungle*'da, tüketiciye "corned-beef'iyle birlikte konserve fabrikasının karıştırıcı makinesine düşmüş bir işçinin parçalarını da" sunan Chicago mezbahalarındaki skandalı ortaya çıkarıyordu (bunu bir hükümet soruşturmasının izlediği ve bazı reformları zorunlu kıldığı biliniyor). *Babbitt* (Sinclair Lewis, 1920) çabucak yaygın bir ad olur, Stock yayınevinden çıkan Fransızca baskısının özsözünü kaleme alan Paul Morand'ın deyişiyle "ruhu ve taylorlaşmış önyargılarıyla tipik Yanki" anlamına gelir. Emlakçı George F. Babbitt'in serüvenlerinde, soyutlama yeteneğine sahip olan, Birinci Dünya Savaşı'nın estirdiği karamsarlığa gömülmüş, kavrayışı kuvvetli, yanılsamaları olmayan, kısacası düşüncedeki mükemmeliyete sahip Fransız entelektüeli kendi karşı-modelini görmekten hoşlanır: "gadget"leri, arabaları ve yakın çevresinde nam salmayı seven ve herkesin "yırtabileceğine" inanmakta inat eden saf bir materyalisttir bu kahraman. *Gazap Üzümleri*'nde John Steinbeck, adalet dağıtıcı Tom Joad'a şunu söyletir: "Ben her zaman burada, her yerde, gölgede olacağım. Gözlerini çevirdiğin her yerde. İnsanların yiyeceğe kavuşması için nerede bir kavga çıkarsa ben orada olacağım. Nerede adamın birini pataklayan bir polis varsa, ben orada olacağım. Midelerinde hiçbir şey olmadığı için öfkelenen insanların çığlıklarında, orada olacağım

[...]. Ve bizimkiler sofralarına ektikleri ve biçtiklerini koyduklarında, yaptıkları evlerde oturduklarında... İşte ben orada olacağım." 1939'da yayınlanan ve 1940'ta Henry Fonda'nın başrolüyle beyaz perdeye uyarlanan roman, Fransızcaya ancak 1947 yılında, tam da John Ford'un filminin Fransa'da gösterildiği sırada çevrilir. Soğuk savaşın başlarında, *Gazap Üzümleri* Fransızlardaki Amerikan karşıtı duyguyu besler ve Amerikan toplumunda yalnızca "kaba konfora, parıltılı yeniliğe, seri üretim mala, geçici olana, işportaya, hıza, sebil gibi yayılan anonim müziğe, kör edici reklamlara, bağıra çağıra bildirilen haberlere, tanınmaz hale gelen besine, çılgınca haz almaya, bir çırpıda biten bayağı sevinçlere, bayağı eğlencelere düşkünlükten" başka bir şey görmemiş olan Duhamelci ideolojinin beklenmedik mirasçıları olan komünistleri ve onların yol arkadaşlarını hoşnut eder. *Salavin'in Yaşamı ve Serüvenleri* ve *Pasquier'lerin Tarihi*'nin yazarı "yaratıcı dehaya sahip halklarla", yalnızca "uygulama dehasına" sahip olanları durmadan karşı karşıya getirmişti. Daha sonra Jean Cocteau'nun –deyim yerindeyse– yineleyeceği bir düşüncedir bu: "Kayıtsız Fransa'nın cepleri tohumlarla doluydu ve bunları gözardı ederek ardında bırakıyordu. Başkaları gelip bu tohumları topluyor, devasa ama kokusuz çiçekler açtıran kimyasal bir zemine ekmek için ülkelerine götürüyorlardı."

"Elit kesimin" için için kıskandığı Amerikan modeline koyduğu çekinceler, ilk kez New York'a giden ve gökdelenlerle ilgili düşüncesi sorulduğunda "Fazla küçük!er" diyen Le Corbusier'nin yanıtında iyice ortaya çıkar. O zamanlar, Picasso'yla dostluğu nedeniyle biraz da Fransız sayılan Rus V. Y. Tatlin'in daha 1919'da yapımı üzücü olaylarla engellenmiş, başdöndürücü yükseklikte bir *Üçüncü Enternasyonal Anıtı* tasarladığını hatırlatmaktan zevk duyulur. Büyük basın bölünmüştür, Amerika'ya atfedilen büyük zenginlikle büyülenen bir kitlenin merakını doyurmak zorunda hisseder kendini, ama çekincelerini de dile getirir. Tek bir örnek verelim: Jean Prouvost 1937'de *Marie Claire*'i çıkardığında dergide hem "acımasız" bir *struggle for life*'ın damgasını taşıyan "yapay" bir uygarlığın eleştirisi, hem de Amerikan kaynaklı sıkı beslenme düzenlerini, vitamin alınmasını, bedensel temizliğin faziletlerini ve fiziksel egzersizlerin olumlu etkilerini öven makaleler yer alır.

Amerikan filmleri

İki dünya savaşı arası dönemde, pek nadir yolculuk yapılırdı. Amerikan toprakları birkaç işadamına ve ayrıcalıklı turistlere ayrılmıştı. Bu yeni dünyanın imgeleri bize esas olarak filmlerle ulaşıyordu. Western, müzikal komedi ve içki yasağı döneminin

kötülüklerini konu alan polisiye filmlerin, izleyicilerin özel hayatında etkilemeyen eğlencelikler olmaktan öteye gitmediği o sinema ayini için Cumartesi akşamları ve Pazar öğleden sonraları ailelerin bütün üyeleriyle mahalle sinemalarında bir araya geldiği dönemdi. Sinema Fransızlara beklediklerini veriyordu: yalnızca Fransız tarzı yaşamın bin yıllık geçmişinden gelen bir mükemmelliğe sahip olduğuna inanarak hiç ilgilenmedikleri Amerikan gerçeği değil, Amerikan söylencesiydi bu. Al Capone'a ve gangsterliğe, Chicago'da kalmaları ve Montargis'de yüksek güvenlik içerisinde yaşanması koşuluyla gereksinim duyuyorlardı. Kendi yargıçlarının dürüstlüğü sayesinde korunarak, Vahşi Batı'nın kestirmeci adaletini ve rüşvet yiyen şerifleri görmekten hoşlanıyorlardı. Çocuklarını ve torunlarını Pazar öğlenleri yemekte bir araya getirebildikleri sürece, John Ford'un filme çektiği, arabalara doluşup her zaman Pasifik'e doğru yol alan kahramanların toptan göçüne bayılıyorlardı. Sinemacının gözler önüne serdiği şey karşı-modeldi, başkaları için istenilen şeydi: belki de insanın küçük ve bastırılmış bir yanının kısa bir süre özgürlüğü tatmak ve hayal kurmak için bilmek isteyeceği şeydi. Etkisi taklit etmekten çok arındırıcı, yüreklendirici olmaktan çok caydırıcıydı. Atlantik ötesinin *thriller*'ları namuslu insanları gangsterlere dönüştürme-

"Kötü koşullarda barınıyorlar, kötü besleniyorlar, giysileri kötü": bizzat Birleşik Devletler Başkanı F. D. Roosevelt'in bunlar... Sinemayla ya da basındaki fotoğraflarla Fransa'ya tanıtılan Büyük Bunalım döneminin Amerikalıları komünist partide olduğu kadar toplumun seçkinleri arasında da dışlayacı tepkiler uyandırır. (Dorthea Lange, *US 99 yolu üzerinde, Tracy, Kaliforniya yakınları.*, Şubat 1937.)

di: gizli suç eğilimine karşı hayali bir bariyer işlevi görerek onların eyleme geçmelerine engel oldu. Ne var ki, Amerikan yapımları seçkinci çekincelere katılmayan "geniş bir seyirci kitlesi" tarafından tüketiliyordu: *Caz Şarkıcısı* 48 hafta gösterimde kaldı ve 1929'da 500.000 kişi tarafından izlendi; ilk *Mickey* filmleri geldiğinde Paramount Salonu sabah 9.30'dan gece 02.00'ye kadar seans yapmak zorunda kaldı. 1917'de Upton Sinclair "sinema sayesinde insanlar birleşiyor, yani Amerikanlaşıyor" demişti. Acaba?

Sinemadaki haberler

Fransız entelijansiyası ve "eski ailelerden" çıktıklarını söyleyenler için Amerikan halkı karmakarışık bir göçmenler topluluğuydu, bunların bazıları "saygın" olma iddiasında olamayacak "sonradan görmelerdi" çünkü bunun kodlarını aramak için, elbiselerini, parfümlerini ve mutfağını bütün dünyaya yayan, tabii ki "herkesin Fransızca konuştuğu", ince zevkin dünya başkenti Paris'e geliyorlardı. Kuşkusuz Amerika Birleşik Devletleri Almanya'nın savaşta yenilmesine yardımcı olmuştu ama son anda müdahale ettikleri ve askeri üstünlük iddiasında olmak için, az ölü vermişlerdi ve söylendiğine göre Saint-Michel'i geri almaları, onlara koşulları hazırlayan Fransız piyadeleri sayesinde olmuştur. Sinemadaki haber filmleri, Fransızların nispeten etkisinden korunduğu Amerika'daki krizin (bu korunmanın asıl nedenin, uluslarını kaçınılmaz biçimde bir müze-ülkeye dönüştüren teknik-ekonomik gecikme olduğunu anlamaksızın, sağduyulu ve "doğru ortamda" bulunma yeteneklerine bağlıyorlardı) dehşetini ve büyüklüğünü onların gözleri önüne seriyordu. 1932'de 13 milyon işsiz vardı, aileleri de hesaba katılırsa 30 milyon insan sefalete gömülmüş ve yardım derneklerinin sınırlı cömertliğine ve yerel otoritelerin aşırı tutumlu inisiyatiflerine terk edilmişlerdi, çünkü federal düzeyde hiçbir işsizlik sigortası sistemi bulunmuyordu. Perdede, büyük kentlerin sınırlarında, hatta kiralarını ödeyemedikleri için evlerinden çıkarılıp gazsız, elektriksiz, ısınmasız kalan işsizlerin ailelerinin yığıldığı kent merkezlerinde –yalnızca New York'u örnek vermek gerekirse Central Park'la Hudson nehri arasında– çoğalan "Hooverville"ler, yani gecekondular görülebiliyordu. Ve bu işsizler arasında mühendisler, eğitmenler, iflas etmiş patronlar, elinde ne var ne yoksa yitirmiş rantiyeler, kısacası kalburüstü değilse bile, "uygar" olduğunu ileri süren bir toplumun böylesi bir çöküşten koruması gereken, en azından dürüst, saygın insanlar bulunuyordu. Burada benzeşleşmeye özendirecek bir şey yoktu. Belki de en azından Atlantik ötesinden gelen ve Amerikan *mainstream*'inin kuşkuyla baktığı "egzotik" bir müzik kabul görebilirdi.

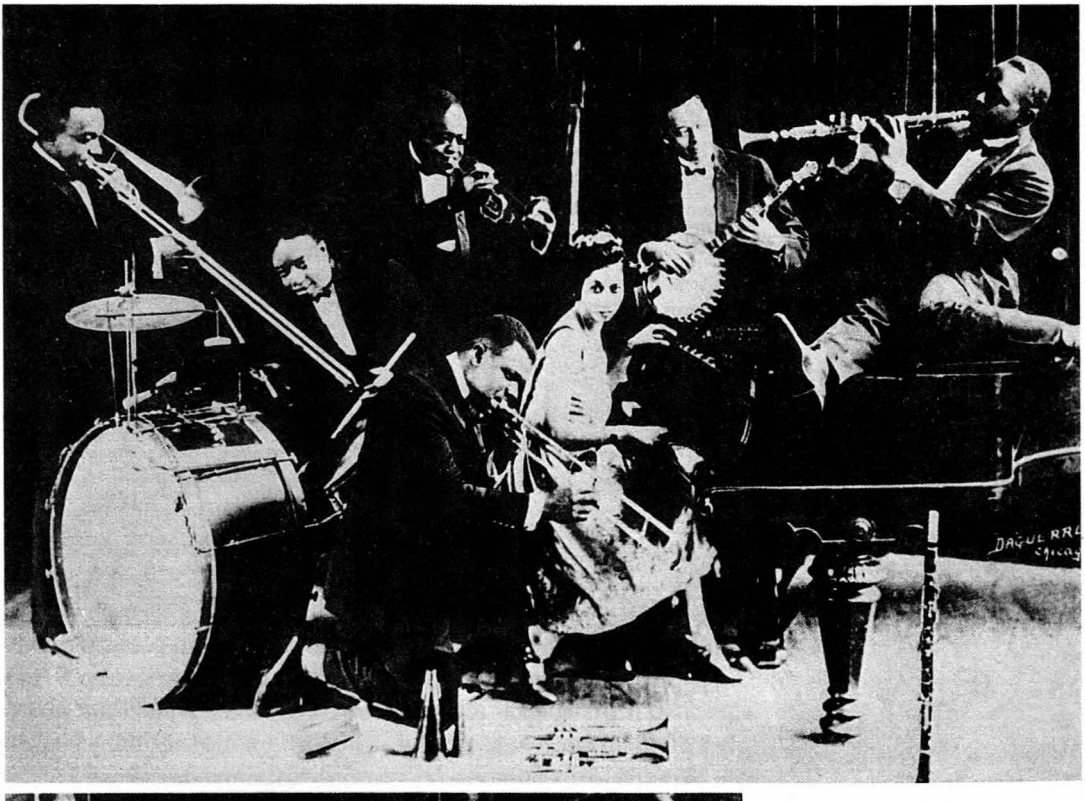

Caz orkestralarının boy gösterdiği Paris kulüplerinde, kendilerini New York'un kapılarında bekleyen bağnazlıktan kaçan Amerikalılar ve Fransız aydınlarının, zenci azınlığın sanatsal üretimini kavrayan bir bölümü bir araya geliyordu. Bu resimde, 1923 yılında Chicago'da Joe "King" Oliver'ın orkestrasında ikinci trompet olan Louis Armstrong görülüyor.

Alan Grosland'ın Al Johnson'u oynattığı sessiz filmi *Caz Şarkıcısı* ilk kez 7 Ekim 1927'de gösterilirdi.

Caz

Enstrümantal caz müziği New Orleans'ta –ve tam olarak Storyville mahallesinde– 1900'lü yıllara doğru doğar. Caz sözcüğü ancak 1915'e doğru ortaya çıkar ve kökeni belirsizdir (cinsel ilişkiyi belirten bir terim midir acaba?). Amerikan püritanizmi 1917'de Storyville'in kapatılmasını dayatır. "New Orleans" tarzı –çelişkili bir biçimde– içki yasağı yıllarının Chicago'sunda serpilir. Bunun üzerine, iki savaş arası dönemde farklı dönüşümlerle ("eski tarz", "middle jazz" vb.) Avrupa'da ağırlığını koymuş olan "Caz diasporası" boy gösterir. New Orleans'a uzanan –zenci– kökleri tüm dünyaya yayılması konusunda bir umut uyandırmıyor görünse de, modern dünyanın en büyük estetik akımlarından birinin tarihini burada yeniden yazmanın gereği yok. Yalnızca şunu hatırda tutalım, Fransızlar kendilerini *swing*in (hem sürekliliği hem de kesintiyi ifade eden "sallanma" anlamında) ritmine bıraksalar da, bu hayranlığın ya da bu eylemin onların özel hayatlarını değiştirdiği görülmez. 1918'de Amerikan askeri bandoları Fransız köylerinden geçer; şaşkın ve hoşnut olan kalabalığın dans ettiği *blues*'lar çalar. *"I have the blues"* der siyah adam, "dertliyim" diye de çevrilebilir bu. Göndermede bulunduğu ezilen zencinin günlük yaşamından doğan *blues*, devrimci bir müzik değildir: acının trajik yanını dile getirir. Çıktığı kültürel ortamın dışında dinlenilen ve dans edilen *blues*, eşlik müziğine dönüşür ve Fransız toplumunun bu müziği algılayış biçiminin, Amerika'nın güneyindeki pamuk tarlalarında çalışan kölelerin –ya da işçilerin– algılayışından çok farklı olduğu düşünülebilir. Öte yandan Amerikan şarkıları Fransa'da yaygınlaşır ve mikrofon *'crooner'*ların (Bing Crosby, Frank Sinatra vb.) dinleyiciyle bir tür yakınlık kurmasını sağlar. Sözleri anlamayan –istisnalar dışında– dinleyici, Fransız kültürünün âdetlerinin "telafisi" anlamına gelen kendi beklentileri ve düşleri doğrultusunda mesajı dönüştürür. "Amerikan modeli" sahiplenme süreciyle silinir: değişim, örneksemeye üstün gelir.

Amerikan "modelinin" vektörleri
Savaş sonrası

"Kurtarıcılar"

Otuz ay içerisinde –7 Aralık 1941 (Pearl Harbor)-6 Haziran 1944 (Normandiya Çıkarması)– Amerika Birleşik Devletleri'nin –neredeyse– sıfırdan yenilmez bir ordu yaratabilmiş olması; Fransızların Amerikalıları algılayışını değişime uğratan işte buydu. Paul Reynaud'nun dileğine yanıt olarak Roosevelt'in

Bolluk içinde yüzen savurgan GI'ların karşısında, yıllardır her şeyden yoksun olan Fransız çocuklarının hayranlığı. Yine de onları dilenci gibi mi görmeli?

yan çizmesi (Haziran 1940) ve Amerikan bombalarının kurbanları unutuldu. Zenginlikleriyle göz kamaştıran kurtarıcılar alkışlandı. Tuhaf arabalarından (Jeep) sigara ve sakız dağıtıyorlardı. Rahat ve kendilerinden emin görünüyorlardı, bir anlamda üniforma giymiş sivillerdi, muzaffer savaşçının kibirinden eser yoktu. Çekinceli olan sol (özellikle seçmenleri toplam oyların dörtte birini temsil eden komünistler) işin mujikler tarafından yapıldığının, 1918'deki *doughboy*'un* modernleşmiş hali olan GI yalnızca gücünü yitirmiş bir Alman ordusuyla karşılaşmışsa bunun nedeninin Wehrmacht'ın Rus ovalarında biçilmesi olduğunun altını çizer. Ama gerçekler ortadadır: Paris'i kurtaran Ruslar değil, Amerikalılar olmuştur (2. Zırhlı Tümen). Simone de Beauvoir Pasifik kıyısını dolaşır ve *Les Temps Modernes* dergisinde *Amerika Günlükleri*'ni yayınlar; ihtiyatlı solu "Amerikan mucizesi" konusunda bilgilendiren bir yazı dizisidir. O dönemde Atlas Okyanusu altı saatte aşılmıyordu. Uçağın, insanlığı, sefer sırasında kamaralarda ya da güvertelerde tanışılan insanlar sayesinde varılacak ülkeyi tanıma fırsatı bulunan o muhteşem –ve uzun– deniz yolculuklarından henüz mahrum etmediği bir dönemdi. Günümüzde Kennedy Havaalanı'na inmek üzere Roissy'den uçağa binen

* Birinci Dünya Savaşı'nda Amerika piyadelerine verilen genel ad. (ed.n.)

1944'te Amerikan ordusunun getirdiği sakız, çikolata ve popüler müzik, insanları silahların zulmünden kurtarması gibi ruhları ve karınları doyuruyordu.

birisi diyar değiştirdiği duygusuna kapılmaz. Bütün uluslararası havaalanları birbirine benzer.

Bilgi arayışı için Amerika'ya giden bir "verimlilik arttırma misyonu" üyesinin durumu böyle değildi. Gemiye ya da uçağa binsin (İrlanda'da, Grönland'da ve Newfoondland'da verilen molalarla), işgal altında geçen dört yıl boyunca şu eski Fransa'nın yerinde sayan –yani kurtarıcılarıyla karşılaştırıldığında geride kalmış– geleceğini keşfetmeyi düşünüyordu.

"Amerikan şoku"

Boris Vian, "Amerikan şoku"nun uyandırdığı karmaşık tepkileri en iyi resmeden yazardır. Mühendis, trompetçi, müzik eleştirmeni, aktör, şair, romancı, dil ustası, patafizikçi, Nobel Nobran ödülü sahibi (şayet böyle bir ödül varolsaydı), taklitçi ve pornograf Vian, Kurtuluş sırasında yirmi dört yaşındadır ve yalnızca iki şey olduğunu ileri sürer: "Her ne olursa olsun güzel kızlarla sevişmek ve New Orleans'ın ya da Duke Ellington'un müziği." 1946'da *Mezarlarımıza Tüküreceğim*'in sözüm ona çevirisini yayınlayarak Vernon Sullivan adında Amerikalı bir kara roman yazarının varolduğuna inandırır ve erte-

si yıl kendi adıyla, Raymond Queneau'nun "çağdaş aşk romanlarının en dokunaklısı" diye nitelendirdiği *Günlerin Köpüğü*'nü yazar. Jacques Becker'in filmleri (*Temmuz Randevusu* 1949 yılında çekilir) yalnızca Almanlardan değil, tabulardan da (pek rağbette olan caz orkestralarının çaldığı kabarelerden birinin adı da *Tabu*'dur) kurtulmak istenen bu döneme tanıklık eder. "Amerikan modelinin" uyandırdığı merak giderek büyür. Saroyan, Dos Passos, (skandal yaratan) Miller, (yoldan çıkan) Faulkner, Caldwell, Steinbeck Fransızcaya çevrilir. Blum-Byrnes Anlaşmaları "hangi nitelikte olursa olsun Amerikan filmlerinin ithaline konan her türlü sınırlamayı" ortadan kaldırır. 22 Haziran 1946'da zor durumdaki Leon Blum bu anlaşmayı "Amerika Birleşik Devletleri'ne duyulan minnettarlığın" bir ifadesi olarak kabul ettiğini itiraf eder. Bunun sonucunda Fransız sinemaları Amerika'daki gösterim programında kendini amorti eden, dolayısıyla Fransa pazarına çok düşük fiyatlarla sunulan eski filmlerin istilasına uğrar. 1947 sezonunun ilk yarısında salonlarda 338 Amerikan filmine karşılık 54 Fransız filmi gösterilir. Louis Jouvet protesto hareketinin başını çeker. Sol onu destekler. Bu "anlaşmalar" ertesi yıl gözden geçirilecektir.

Basın Amerikan tarzı yaşama sayısız makale ayırır. *Marie-Claire* dergisi 1954 yılında yeniden çıktığında, bayan okur mektupları köşesi *GI brides*'a açılır, bunlar birkaç yıl önce, baştan çıkarılan bir galibin koluna girip Amerika'ya gitmiş olan Fransız kadınlarıdır. Onların bu tanıklıkları evlerin konforunu, herkesin alabildiği arabayı, belirli bir samimiyeti vb. kutsar. "Amerikan materyalizmine" ve "serbest eğitime" ilişkin birkaç çekinceye rağmen, bayan okurlar Atlantik ötesinin şimdiden dünya üzerindeki cennet olduğuna inandırılırlar. IFOP'un 1953 yılında yaptığı bir anket, bir kez daha, söylencenin gerçeğin algılanmasını bozduğunu gösterir: bir otomobil ya da bir televizyon sahibi (dönemin Fransa'sında sıradışı bir şeydi bu) işçilerin sayısının abartılması, kişi başına düşen yıllık gelirin şişirilmesi, "yoksulluk sınırının" altında yaşayan ailelerin sayısının ve işsizlik oranının bilinmemesi vb. Reklamcılar Amerikan tarzını benimser; duvarlarda ve ekranlarda güneşte yanmış, neredeyse küstahçasına sağlıklı, gülümseyen (dişler tabii ki kusursuzdur, "pırıl pırıldır"), görünüşe bakılırsa hep tatilde olan (Amerika'da ücretli izin hakkı 15 gün, hatta kariyerin sonunda üç haftadır), rahat, her türlü kaygıdan uzak kişileri; kısacası edinilmiş olmasa bile, olası bir başarının balıketli (kadınlar) ya da kaslı (erkekler) temsilleri olan insanları sergilerler. Ame-

Boris Vian ve karısı Michèle, Soldan sağa: Hubert Fol, Claude Luter, Aimé Barelli, Hubert Rostaing ve Claude Bolling, Mayıs 1948.

rikan dizileri aynı ikonları yayar ve Fransız ebeveynler çocuklarına Sue Ellen ya da Pamela adlarını koydukları için, kimileri *Dallas*'ın düş güçlerini ve arzularını beslediği sonucuna varır. Ama "*Dallas* hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna verilen yanıt şudur: "Tıpkı bizim burası gibi." Mesajın kişilere göre tepkisel algılanışı ya da tümelleri yönlendirmeye ilişkin tutum konusunda çok şey söyler bu.

1960'lı yılların sonunda "charter"lar ortaya çıkar; Boeing 747'nin gövdesine tıkışan turistler, nihayet, Amerikan rüyasını tatmak üzere aracı olmaksızın gidebilirler. Harikulade yolculuklardır ama bir yandan da tehlikelidir (Birleşik Devletler birkaç günde "gezilir") yolculukların kısalığı ve *sight-seeing* turların kesin zorunlulukları varsayımlarını yerinde doğrulamaya yöneltir – Louvre Müzesi'ne giren ve *La Gioconda*'daki başyapıt olma özelliğini, kendisine öğretildiği üzere, "gören" yabancı gibi. Amerikan söylencesinin yükselişinde okul kitapları daha karışık bir rol oynar. Bunların kendi tarihi vardır ve bu tarih bir geri dönüşün tarihidir. Savaş sonrasında "Stalin'in ekonomi

planlarına ve doğanın değiştirilmesine" hayran kalan coğrafya kitabı yazarları işi kolayca Amerikan fobisine döküyorlar; öte yandan siyasal ve hukuksal "alanlar" konusunda daha dikkatli olan tarihçiler, eleştirel ama derece ayrımı gösteren bir tutum izliyorlardı. Sovyet bakışıyla "doğa", ister Avrupa ister Asya kökenli olsun, ister insan ya da bitki doğası olsun, neden ve sonuç ilişkisinin eksiksiz bilgisine sahip yüce karar vericinin buyruklarına uymadığı için, okul kitaplarını üreten *lectores*'ler dinle ilgili çalışmalarını değiştirmişlerdir. Fransa'da, yaşayan dile ilişkin okul kitapları yazarları da kendi köşelerinde, ilk aşamada İngilizcenin üstünlüğü üzerinde durmuşlardır: metinler –gazete yazısı değil, edebi metinler– İngiliz metinleriydi ve öğretmenler –birkaç "okutman" dışında, bütün devlet okullarında Fransız olmaları zorunludur– "kaba" görülen Amerikan İngilizcesine karşı "kalburüstü" sayılan İngiliz İngilizcesinden yanaydılar. Dönüşüm 1975 yılına doğru gerçekleşti: sinema ve televizyonda "orijinal versiyonuyla" Amerikan medya ürünleriyle sıkça karşılaşan ve öteki medya araçlarının Amerikan dünyasına sokmaya çalıştığı çocuklara İngilizin yetkin ve Yankee'nin kaba olduğunu anlatmak olanaksızlaşıyordu. Böylece Bernard Shaw'un ünlü esprisi, içeriğindeki savın ikinci bölümü açısından doğrulanmış oldu: "Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri, iki farklı dille birbirinden ayrılan tek bir ülkedir."

Bir dil emperyalizmi mi?

Ateşli milliyetçiler ve inatçı gelenekçiler yalnızca Fransız dilinin azalan kullanımıyla değil İngilizce sözcüklerin benimsenmesi sonucunda değişime uğramasıyla da uğraşırlar. Paul Valéry gibi –"düşünce dilin anası değil, çocuğudur"– düşünülürse, kuşkusuz kaygı duymaya yer vardır. Ama sonuçla neden birbirine karıştırılmamalıdır. Siyasal gücün bir zamanlar –evet, bir zamanlar– 17. ve 18. yüzyıl Avrupası'nın egemen sınıflarının iletişim dili düzeyine çıkardığı bir dilin "arılığını" tehlikeye atan Anglosakson kökenli sözcükler değildir, Amerikan havasını soluyanları yetkin bir biçimde egemenlerin dilini kullanmaya –kurumsallaşmış bir zorlama olmaksızın– yüreklendiren Amerika'nın gücüdür. Sorun yeni değildir, çünkü kariyer yapmak isteyen her Galyalı da Latince öğreniyordu. Ve bu durum yalnız "hür dünya" ile de sınırlı değildir; çünkü Sovyet dünyasında Rusça bilmek toplumsal başarının olmazsa olmaz yoludur. Ne var ki ulusal ya da bölgesel olduğu için, hukuki olarak federal bir devlet olan SSCB anayasasınca tanınmış 60 civarında dili geriletmek hatta silmek için kullanılan –resmi, yarı resmi ve yeraltından yürü-

APRÈS DIX ANS D'AMÉRIQUE VOICI CE QU'UNE FRANÇAISE APPRÉCIE ET CE QU'ELLE REGRETTE

J'ai

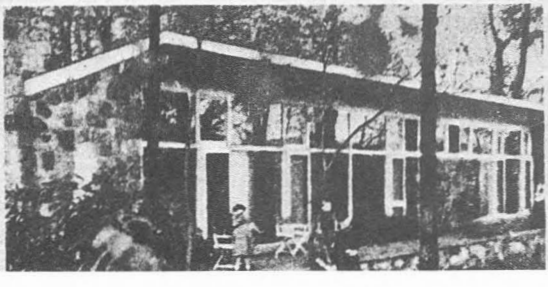

Lucie et John Sandifer habitent une maison ultra-moderne construite d'après les plans de John. Il est architecte. Il a utilisé à fond le verre. On a l'impression, dans la maison, de vivre au milieu du jardin.

Les deux filles du professeur... rent la tête en même temps... nait de sonner. Elles regar... leur père. Que fallait-il faire ?... Le professeur n'aimait pas être... rangé durant ses repas. La nuit... tombée. Des gens convenables... viennent plus sonner à votre... à cette heure. Les demoiselles... tant, repoussèrent leur chaise... mine de se lever.

— Si c'est un Américain, dit... le professeur d'un ton sévère, ... dis que vous le fassiez entrer.

Il faut préciser que cette... commence par une nuit de... 1944, et qu'elle se situe dans un... tit bourg normand, à Fréville. ... professeur Lambert (classe de... lycée de garçons de Torreton)... installé sa famille lorsque les bom... dements rendirent la vie intol... dans la région du Havre. Les ... de tumulte du débarquement ... épargné la villa louée à Fré... La Normandie, enfin libérée, ... commençait à vivre. Mais le p... fesseur Lambert détestait... Américains. Pourquoi ?... Il les a... accueillis à bras ouverts, comme ... le monde. Il avait même reçu ... G.I's chez lui. Hélas ! quelques... de ces garçons turbulents l'av... déçu en troublant l'ordre de sa ... son nid, même les meubles, étr... soumis à la rigueur protestante.

— Les Américains sont tous ... élevés, conclut le professeur.

Il n'était pas homme à change... cilement d'avis. Ses filles, pour... savaient le prendre. Le G.I. qu'... trouvèrent, ce soir-là, sur le pas de... porte, avait retiré son calot. Il s'... pelait Francis, Francis Whitman... et il parlait français sans accent.

Madeleine prit résolument l'in... tive des opérations. Elle fit ent... Francis dans la maison. Elle pré... tait que ce G.I. rougissant allait ... concilier son père avec l'Amér... Elle l'épousa six mois plus tard, ... venant l'une des premières « ... Brides ».

DES « LIBERTY SHIPS » BOURRÉS D'ÉTRANGÈRES

L'armée américaine est proba... ment l'armée qui a perdu, sur ... multiples théâtres d'opérations, ... plus de célibataires. Selon les ... ques, on a vu voguer vers les É... Unis des « Liberty Ships » bou... d'Anglaises d'abord, d'Italiennes ... de Françaises ensuite — et d'... mandes un peu plus tard. Au Jap... s'il y eut moins de mariages, les di... avec Mme Butterfly n'en furent ... moins mouvementées. On s'en ... à Washington ; on s'en fait ... dans les petites villes du Texas ... Missouri.

— Mais qu'ont elles donc de...

tülen– baskılar ne olursa olsun, bir o kadar da kültürel kodların taşıyıcısı olan bütün bu diller varlıklarını sürdürür. İşte Fransızların kaygılarını giderecek olan budur. Hollanda'da İngilizcenin kullanımı o kadar yaygındır ki Amerikan dizileri televizyonlarda dublajsız ve altyazısız gösterilir. Bu ülkenin –İngilizcenin daha ilkokulda öğretildiği Norveç, İsveç, Danimarka gibi– ulusal kimliğini yitirdiği işitilmiş değildir. İngilizce –daha doğrusu Amerikanca– öğrenimi zorunlu olmuştur; çünkü tarihin cilvesi Amerikan *imperium*'unun Britanya'nın yerini almasına yol açmıştır. Denizcilik, havacılık ve uzay araştırmaları dili olan İngilizce, Esperanto'nun başarısız olduğu noktada başarı sağlamıştır. Ama, iletişim kodu olarak kullanılan bu dil, bu pragmatik yoksullaşma içerisinde bir kültürün taşıyıcısı değildir. Bu anlamda, iki dilliler dışında, ki bunlar enderdir, araçsaldır ve sözcük dağarcığı zenginliği (dirimselliğinin kanıtır bu) Amerikancayla hiçbir ilgisi olmayan bir sürü sözcükten (*beur, ringard* vb.) gelen ulusal dilin özelliliği içerisinde süren Fransız tarzı özel hayata kesinlikle müdahalede bulunmaz. Gürcistan'da Gürcüce ve Batı Pireneler'de sınırın her iki yakasında Bask dili konuşulmaya devam edilir. "Franglais" (İngilizce sözcüklerin etkili olduğu Fransızca) –ya da *franglaméricain*– bu sözcüğe verdiğimiz anlamda Fransızların özel hayatını ilgilendirmez. Eğer Amerikan etkisi, sözcük dağarcığını aşıp, sözdizimi, kısacası Saussure'cü anlamda "dili" etkileseydi durum farklı olurdu. Oysa burada dil değil sözcükler söz konusudur. Bu durumda rahatça konuşabiliriz.

Buna karşılık, adı kamuoyu araştırması olan, sessiz kalanları "yoklamayı" amaçlayarak, söylenenle dile gelmeyenin sınırını yerinden oynatan ve bu açıdan, bireysel yaşamla onu saran toplumsal çevrenin arasındaki ayrım çizgisi belirsiz olduğu için özel hayatı ilgilendiren farklı bir türdeki bu "kültürel" malı Fransa'ya ihraç etmiş olan Amerika'dır. 1936 yılının sonunda Roosevelt, iş çevrelerinin, büyük basının ve onun denetimindeki radyoların çoğunluğunun desteğiyle, Cumhuriyetçi aday olarak Landon'a rakip olur. Bir araştırma enstitüsünün kurucusu olan gazeteci ve istatistikçi G.H. Gallup, sayısı iki bini geçmeyen bir grup insana sorular yöneltir ve başkanlık seçimlerini 16'ya karşı 24 milyon oyla kazanacak olan Roosevelt'in zaferini ilan eder. IFOP savaşın arifesinde kurulur. Bundan böyle kamuoyu yoklaması, en azından betimlediği kadar koşulladığı siyasal yaşama ilişkin olur.

Amerikan ordusu belki de en çok bekâr kaybı veren ordudur. Galipler aynı zamanda gönüllerin de fatihidirler! İkinci Dünya Savaşı sonunda çocuklu ya da çocuksuz 120.000 *GI brides* Birleşik Devletler'e kabul edilmiştir. *Marie Claire* dergisinin Aralık 1954 sayısındaki makalede Fransız bayan eşler nasıl "Amerikanlaştıklarını" anlatırlar.

Siyasal alan içerisinde ortaya çıkan anketler yoluyla araştırma, özel hayatın alanına da nüfuz edecektir: "temsil edici" olduğu söylenen örnekler, bizlere, "mutlu" olan Fransızların, ilk "tam" cinsel ilişkiye girmiş olanların yüzdesine ilişkin sözüm ona "güvenilir" bilgiler getirecek; bu ilişkinin "başarılı" olup olmadığını ve partnerin karşı cinsten ya da aynı cinsten (bu pek hoş karşılanmaz) olup olmadığını bildirecektir. Amerikan kökenli bu toplumsal ekografi günümüzde modernleşme yolundaki uzun yürüyüşe katılan bütün ülkelerde vardır.

Kesişen bakışlar

Fransa'ya Amerikan bakışı

Tehdit altında olduğunu düşündüğümüz bu Fransız kimliği Amerikalılar tarafından bir an bile itiraz görmez. Fransa'da bir yıl geçirmeye gelen öğrenci, geldiğinde Fransızcayı doğru kullanabiliyor olsa bile, Fransa'yı "Amerikanlaşmış" bulmak şöyle dursun, yaşama biçimimizin (ona göre) "egzotizmiyle" şaşkınlığa uğradığı için kendisini bütünüyle bambaşka bir yerde hisseder. Her şey onu şaşırtır: Fransızların yerleşikliği, "geniş" aile kavramının sürmesi ve bu ailenin Pazar toplantıları, her genç Amerikalının evi terk ettiği çağda gençlerin baba ocağında yaşaması, kocasına ve çocuklarına hizmet eden Fransız annenin tutumu, liseli ya da kolejli genç için henüz ne istediğini bilmediği bir çağda geri dönüşü olmayan bir yön seçme zorunluluğu, konut türlerinin ve manzaranın çeşitliliği, mutfağa verilen önem, özdisiplin yokluğu, sorumluluğun kişiselleşmesinin yadsınması ve sürekli olarak kamu güçlerine başvurma, düzensizlik, zaman yönetiminin yokluğu, farklı toplumsal grupların oluşturduğu gettolar, geçmişin önemi; kısacası, içinde kaybolduğu yaşam bilgisi ve söylem bilgisinin çeşitliliği. Ve burada yalnızca, daha önce gördükleri eğitimle Fransa'yla ilişki kurmaya hazırlanmış olan öğrencilerden söz ediyoruz. Onların birbirini tutan tanıklıklarından aklına, yerel Amerikan gazetelerinin bilmediği, ulusal basında ender olarak adı geçen ve neredeyse hiçbir zaman ilk sayfada yer almayan şu ülkeyi, yani Fransa'yı ziyaret etme düşüncesi gelen "sıradan turistin" olası tepkilerini çıkarsayabiliriz. Bir Fransız cumhurbaşkanının Birleşik Devletler'e resmi olarak konuk edilmesi –ister General de Gaulle, ister Valéry Giscard d'Estaing ya da ister François Mitterrand olsun– Fransız basınında baş sayfaya oturur; aynı ha-

beri *New York Times*'ta bulmak için gazetenin orta sayfalarını karıştırmak gerekir. On Amerikalıdan biri bile Fransız cumhurbaşkanının adını bilmez, dahası her üç Amerikalıdan biri dünya haritası üzerinde Fransa'nın yerini bulamaz.

Amerikan bakışı, Fransa'ya yönelmeyi kabul ettiğinde, benzerliklerden çok farklılıklara karşı duyarlıdır ve özellikle de özel hayatın kapalılığına. Çünkü Amerika Birleşik Devletleri'nde özel hayat (bu onun öyle olduğu anlamına gelmez) "şeffaf", arkadaşlar ve komşular tarafından görülebilir (yoksa denetlenebilir mi demeli?) olma eğilimindedir. Kapı "açık" kalmalıdır, yalnızca evin kapısı (somut olanı) değil, iş hayatıyla özel hayatı birbirinden ayırmaması gereken öteki kapı da (daha simgesel olanı) açık kalmalıdır. "Başkanın" karısı (yönetim alanı ister Birleşik Devletler toprakları ister küçük bir işletme olsun) "iyi sunum yapmalı", özel işlerle uğraşırken "kendisini göstermeli'dir": aile yaşantısını, spor yaptığını, eğlendiğini, Pazar ayinine gittiğini vb. Tabii ki bu normlar kural ihlalini dışlamaz (belki de buna yol açar?). "Açık kapı bir özel-özel hayatın kamusal-özel hayatın ardına saklanmasına engel olmayacaktır ve kapalı olan kapı ötekinin soruşturan merakını azaltmayacaktır. Burada kodlardan söz ediyoruz, kodların gizlediklerinden değil.

Amerika'ya Fransız bakışı

Amerika'ya giden Fransız daha az şaşırır. Kendi yaşam kullanma kılavuzunu değiştirmeksizin sayısız Amerikan kültür ürününü almış olması onu bu konuda bilgilendirmiştir. Peki onu en çok ne mi şaşırtır? Dışlananları suçlu olduklarına ikna edecek kadar bireyi sorumlu kılan (aile içindeki ve okuldaki) bir eğitim sisteminin "entelektüel" olmayan etkililiği; açıkça söylenen para takıntısı ve kişinin, kazandığı dolar sayısına göre değerlendirilmesi; siyasal söylemde dönüp dolaşıp *İncil*'i dayanak alma, ki bu Amerikan *imperium*'unu ayakta tutmak için bilinen yöntemlerin kullanılmasına engel oluşturmaz; Allende'nin devrilmesi için mali destek verilmesi ve Şili'de beyaz terörün yayılması, ama aynı zamanda yalan söyleme, rüşvet ve "ölçüsüzlük"! Kısacası Fransız siyaset adamı sınıfının pek dert etmediği bir meslek ahlakı (deontoloji) eksikliği yüzünden Nixon'un başkanlıktan düşürülmesi; "telafi edilecek" ve bugünün yıkıcı olanında yarının uzlaşımsal düzenini gören bir sistemi rahatlatacak olan bir marjinalliğin (en azından California'da) kabul görmesi; başka yerlerde olup bitenin, bu "başka yer" Amerikan atmosferini solusa bile, bilinmemesi; Fransa'dakinden üç kat daha az insanın can verdiği karayollarındaki disiplin; bununla birlikte şiddetin var-

Bahçe duvarının yokluğu... Orta sınıfın oturduğu semtlerde özel hayat şeffaf, görülebilir, arkadaşlara ve komşulara açık olmayı amaçlar. Bir şeffaflık mı, yoksa özel hayat için daha kurnazca çekilmiş bir sınır mı söz konusudur acaba?

lığı. Güvenlik psikozuna gömülen Fransız, Amerika'da şiddetin gerçekliğini keşfeder. İşte 14 Şubat 1985 tarihli *International Herald Tribune*'ün aktardığı bir "adi vaka": 22 Aralık 1984, New York metrosunda Bernard Goetz kendisinden 5 dolar isteyen beş siyah genç tarafından tehdit edilir – ya da tehdit edildiğini zanneder. 38 kalibrelik tabancasını çeker ve ateş eder, sonra da ortadan yok olur. Birkaç saat içinde Superman'e dönüşür. New York, Chicago, Miami, Montreal, hatta Hawai'den dinleyiciler ve televizyon izleyicileri bu yiğitçe eylemi % 90 onayladıklarını belirtmek için medyaya başvururlar. Kimisi kefaletini ödemek için 50.000 dolar teklif eder, kimi örgütler bağış toplar, son olarak onu geleceğin New York Belediye Başkanı yapmak isteyenler çıkar. Dört kurbandan birinin annesi kahramana duyduğu sempatiyi dile getirir. Daha tutuklanmadan, "Goetz haydutlara karşı: dörde bir" yazılı tişörtler Manhattan'da satışa çıkar. Tutuklanmasından altı saat önce *B. Goetz, Gece Bekçisi mi Yoksa Kurban mı?* başlıklı küçük bir kitap bir milyon adet basılır ve bütün büyük kentlere dağıtılır. Amerika'daki şiddetin gerçekliği ve cinayetlerin korkunçluğu

bir Fransıza göre akla hayale sığmaz. Henry Lee on yıl içerisinde tercihen kadınlar ve çocuklar olmak üzere 300'den fazla insanı öldürmekle övünür. 1983'te 150.000 kişi kaybolmuş, 23.000 cinayet işlenmiş (bunların 4.000'i "görünürde bir sebep olmaksızın" gerçekleştirilmiştir), 100.000'den fazla tecavüz vakası gerçekleşmiştir. New York'ta her üç dakikada bir hırsızlık; her on beş dakikada bir bir silahlı saldırı; her iki saatte bir ya bir tecavüz, ya bir intihar ya da aşırı dozdan bir ölüm; her beş saatte bir bir cinayet gerçekleşmektedir... Ve üstelik New York güvensiz Amerikan kentleri arasında 12. sıradadır! Yakalanamayan katillerin cirit attığı, kimlik belgesi diye bir şeyin bilinmediği devasa bir ülke. Bu belgenin çıkarılmasına ilişkin bütün girişimler tiksintiyle geri çevrilmiş ve demokratik bir ülkeye yakışmayan bir uygulama olarak görülmüştür. Kimi eyaletlerde sürücü belgesinde fotoğraf yer almaz. Anayasadaki ikinci değişiklik, herkese bir silah edinme ve taşıma hakkı tanır. Hatta kimi bölgelerde, taşınması zorunludur. Sansasyoncu basın her on üç saniyede bir silah satıldığını açıklar. FBI kendi bölgesini savunan yerel polisle karşı karşıya gelir. Nashville'de J. Hinckley adında bir adam uçağa binmek üzereyken üç tabanca ve bunların mühimmatıyla birlikte tutuklanır. Saat 3.13'te yakalanan adam saat 3.47'de kefaletle serbest bırakılır. Birkaç ay sonra Başkan Reagan'ı öldürmeye kalkışır. Televizyon kurgusal değil, gerçek şiddet görüntüleri yayınlar: Bronx'daki kundaklama olaylarını konu alan bir program dikkatle izlenir. Amerika'da televizyon neredeyse sürekli açıktır. Araştırmalar altı yaşındaki bir çocuğun, çoğunlukla evinde tek başına günde dört saat televizyon izlediğini ve anne babanın bir denetim uygulayamadıklarını aktarır. Televizyondan yayınlanan, sirk numaralarının modern dönüşümü olan bu şiddet olayları, bundan bıkmış olan bir kitlede görünüşte yadsıma ve zevk uyandırır. Peki ama korku duyan Amerikalı, hapishaneler ve psikiyatri hastaneleri kurulması için daha çok vergi ödemeye hazır mıdır? Fransız gibi sürekli kimlik kontrolü talep eder mi?

Yanıt olumsuzdur. 1911'de Ostrogorski şöyle yazıyordu: "Geleceğe güvenen Amerikalı şimdinin kötülüklerine karşı dikkate değer bir tahammül gösteriyor." Kentte yaşayan Amerikalı, korkuyla birlikte, kapalı devre televizyon sisteminin gözetiminde yaşamayı, kapıları kilitli bir arabayla seyahat etmeyi, pencereleri çivili bir evde yaşamayı öğrenir. Etnik, sosyo-ekonomik, siyasal ve ideolojik çatışma potansiyelinin

Goetz davası konusunda, metroda güvenliği sağlamayı üstlenen gönüllüler (Koruyucu Melekler), meşru müdafaayı onayladıklarını dile getiriyorlar. IRT, Paris'teki Clignancourt-Orléans hattı kadar sık kullanılan bir metro hattı. Şiddeti doğrulamak için Batı Amerika'nın kibar ve nazik insanlar tarafından fethedilmemiş olduğunu söylemek âdettendir (*"by people who kept saying please all the time"*).

çok olduğu çok ırklı bir toplumda yaşayan Fransız için en büyük şaşkınlık belki de şudur: orada "toplum seçimine" ilişkin sürekli bir tartışma yoktur... farklılıklar üzerine bir anlaşmayı kabul etmek için bile yoktur. Toplumsal bütündeki gedikleri açmaktan kaçınan medya, her türlü sarsıcı olabilecek nedenbilimden uzak durarak olup biteni gözler önüne serer. Örnekse, "başarıları", onları oluşturan koşulları soruşturmaksızın kutsar. Dahası güvensizlik, öfke ve korku, zengini ve yoksulu bir araya getiren bir konsensüsü pekiştirir. Siyah, beyaz ve sarı ırktan insanlar, kırsal kesimde ve kentte yaşayanlar, Amerikalıların çoğunun yürekten istediklerini söylediği o ahlaki düzeni süreklileştirir.

Bakışlar kesişiyor...

Aynı göndergenin farklı algılanması, bakışların birbirini görmeksizin kesiştiğini düşündürtüyor. Chaplin'in yapıtları ve kişiliği bu anlam belirsizliğini güzel dile getirir. *Asri Zamanlar* filmi (1936), Georges Duhamel sinemaya "bir köle eğlencesi ve cahil seyirliği" yakıştırmasını yapsa da, Fransa'da Amerika'da olduğundan daha hoş karşılanmıştır. Peki ama Fransızlar filme mi hayran kalmışlardır, yoksa salt verimlili-

ği göz önünde tutan anlayışa karşıt eleştiriyi mi alkışlamışlardır? 1931'de yayınlanan *Amerikan Kanseri*'nde Robert Aron ve Arnaud Dandieu Amerikalıyı "göçebe, köksüz, yalnızca üretimin ve yarar sağlamayan spekülasyonun getirdiği barbarca zorunluluğun boyunduruğundaki insan" olarak tarif etmişlerdi. 2-CV'nin prototipinin çıkmasından bir yıl önce, tam da "önden çekişli" modelin çıktığı yıl olan 1934'te, Citroën'in iflası hassas vicdanlara su serper: André Citroën çöküşü hak etmişti; çünkü o Yahudiydi ve Amerikan tarzı seri üretim yöntemlerini benimsemişti! Charles Spencer Chaplin de Yahudidir ama Amerikan toplumuna karşı öylesine eleştirel tutum takınmıştır ki Bardèche ve Brasillach 1935'te yayınlanan *Sinemanın Tarihi* kitaplarında onun bir deha olduğunu kabul etmişlerdir. Söylendiğine göre hiçbir zaman Amerikan yurttaşlığına geçmeyi kabul etmeyen bu İngiliz, Birleşik Devletler ona bir göçmen olarak başka hiçbir toplumda akla gelmeyecek bir başarı –özellikle mali açıdan– olanağı sunmuş olsa da, Ekim 1952'de Amerika'yı terkedecek ve sondan bir önceki filmini Londra'da çekecektir, *New York'ta Bir Kral* belirli bir New York'lu yaşam tarzına karşı acımasızca yöneltilen bir suçlamadır. Fransızların kıskanç Amerikan karşıtlığını tatmin edebilecek örnek bir yaşamöyküsü belki de.

Yahudi karşıtlığının ve hedefi oldukları şiddetin yükselişi karşısında çok sayıda Yahudi "Yahudi Savunma Birliği"ne katılmıştır. (California, 1981.)

Hangi Karşılaşma?
Karşıt mı, Öncü mü, Yoksa Denk mi?

İş programı

İş programı kültürel olgudur ve geçmişin ağırlığı buraya damgasını vurur. Fransa'da egemen sınıfın üst katmanına ait olunur olunmaz, "aşırı yoğun" olmak, talep edenin acil olduğunu söylediği randevuları durmadan ertelemek, şehirdeki akşam yemeklerine akşam dokuzdan sonra gitmek, mektuplara cevap vermemek, telefonla bir "mesaj" bırakanlar aramamak âdettendir. Amerikalılar *high school*'larda öğretilen zaman yönetimi teknikleri geliştirmişlerdir. Amaç her zaman verimliliktir ve bunu adlandırmak için iki sözcük kullanılır: *efficient* (iş en az sürede tamamlanacaktır) ve *effective* (amacına ulaşmış olacaktır). *Planning* kavramı Birleşik Devletler'de doğar. Kendisine 'pek az' öğretilen tarihten yakasını sıyıran Amerikalı şimdide yaşar ve sürekli olarak kendisini geleceğe yönelik tasarlar. Onun düş dünyası geçmişe değil, geleceğe dönüktür. Hiçbir zaman *Kayıp Zamanın İzinde* olmayacaktır. Elektrikli ev aletleri, telefon, teleks, bilgisayar vb. araçlar Fransızların doldurmaya can attığı bir "boş" zaman yaratmıştır. "Zamandan kazanmayı" (80'li yıllarda Hızlı Tren reklamında duyurulduğu gibi) sağlayan bu gereçler önce yabancılaştırıcı olarak görülür. 1959'da *L'Express*'teki "Blocnotes"unda François Mauriac bu durumu şöyle eleştirir: "tekni-

Bu alışkanlık kentlerde yok olmaya yüz tutsa da, bigudilerle alışveriş yapmak zaman kazanmayı sağlar. Görünüş, verimlilik kadar önemli değildir.

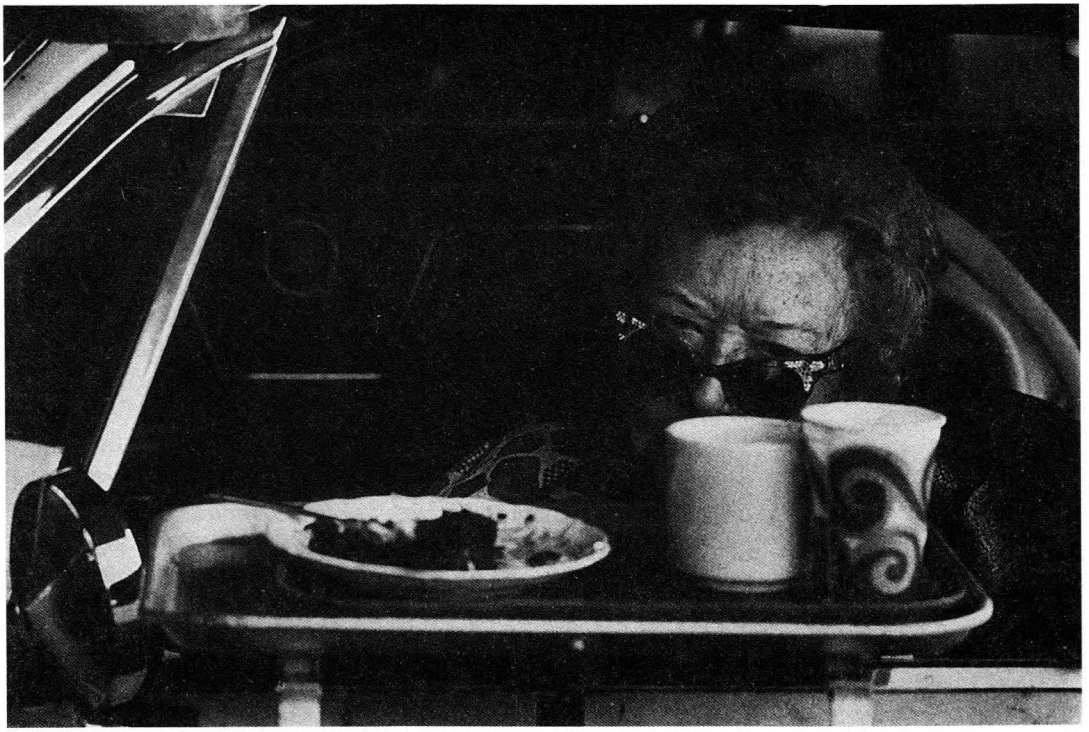

Zaman kazanmak için (ya da tek başına yemek yememek için) *drive-in* lokantalar. Yemekler çoğu zaman ilgi çekmek için, tekerlekli patenlerle servis edilir...

ğe, insanın icat ettiği ve insanın boyunduruğuna girdiği bütün tekniklere tapınma, Batı'nın bütün koyunlarına bulaşan şu hız çılgınlığı, hiçbirimizin yakasını kurtaramadığı bir koşuşturma, dehamıza hiç yakışmayan bir ölçüsüzlük."

Zaman yönetiminin başarısı tasarrufu getirir. Amerika'da (öyle oldukları kabul edilen) "karar mercilerine" ulaşmak Fransa'da olduğundan daha kolay ise de, yalnızca kâr için duyulan istek randevunun kolaylığını açıklamaz. Çünkü bu "sınırın" gerilemesi yenilikten ve girişim kararından geçer, yeni bir fikri elden kaçırmamak gerekir. W. Bagehot'un sözü İngiliz kökenlidir Amerikan değil ("Yeni bir düşüncenin insanda yarattığına benzer bir acı yoktur"). Bu "yeni düşüncenin" kâr getiriyor olması gözardı edilmez, o zaman bu mutlu bir rastlantı olacaktır. *Time is money?* (Vakit nakit midir?) Kuşkusuz öyledir ama "tasarruf edilen" bu zaman, olası bir girişimin koşulu olan bilgilenmeye de ayrılabilir. Fransa'da, özellikle gençler arasında hızla yayılan *fast food* alışkanlığı zaman kullanımının bu düzenlenişi içerisinde yerini alır (müşterilerin % 60'ı 25 yaşın altındadır; 1984 yılında Fransa'da 16, İngiltere'de 150, Almanya'da 200,

ABD'de 65.000 *Mc Donald's* vardır). Çocuklara ayrılan oyun alanları Amerikalıların küçük yaştaki çocuklarını lokantaya götürme alışkanlığıyla açıklanır, oysa ki Fransa'da yemeğe çıkıldığında çocuklara bakacak birisi bulunur.

Amerikan tarzı zaman kavramı aynı zamanda yüksek boşanma oranını açıklamaya da yardımcı olur. Genel kanı kişinin "önünde zamanı olduğu", bir başarısızlıktan sonra her zaman yeniden başlayabileceği ve başarıya ulaşabileceği yönünde ağır basar. Evlilik vasatlığa rıza göstermek için fazlasıyla ciddi bir girişimdir. New England'da başarısız mı olundu? California ya da Teksas'ta bir daha denenecektir ve başarı gelecektir! Reagan çifti örneği ikinci denemenin değişime uğradığının kanıtını ortaya koyar.

Uzay mekiği Challenger'ın 26 Ocak 1986 tarihinde uçuş sırasında infilak etmesi her Amerikalı için sarsıcı bir olay olmuştur ve ona hiçbir "sınırın" aşılamaz olmadığını, daha uzağa, daha hızlı ve daha yükseğe götüren ilerlemenin kurban istediğini hatırlatır. Ronald Reagan'ın şu cümlesi: "Yedi kahraman için ağlıyoruz, uzayı fethetmeye devam edeceğiz", rengi ne olursa olsun herhangi bir Amerikan yurttaşı tarafından telaffuz edilebilirdi. Fransa'da ebedi geri dönüş vardır; Amerika'da ise bu ebedi yeniden başlayıştır. Promotheus'un zincirlerinden kurtulduğunu düşlemek gerekir.

Duvar ve çimen

"Amerika Birleşik Devletleri, Alaska'yı katmazsak, Fransa'dan on dört kat büyüktür." Çocuklara öğretilen bu gerçek, yetişkin Fransız tarafından unutulmuştur. İster iki metre genişliğinde *king-size* yatak, ister "gıcır Amerikan arabası" için açılmış park alanları, ister kocaman dondurmalar, ister "devasa" biftekler, ister çok geniş havuzlar ya da başdöndürücü uçan trenler söz konusu olsun, Amerika ölçüsüzlüğün ülkesidir. Orada sıklıkla "dört günlük araba yolculuklarından" söz edilir; günde altı saat yol alarak ve saatte 55 mil sınırına uyularak yapılan 3.600 kilometreden kesinlikle az tutmayan bir mesafe demektir. Bu devasa topraklarda sürekli olarak bir yerden bir yere gidilir: her yıl Amerika'da on haneden bir tanesi taşınır, oysa ki Decazeville'deki işçi Fos-sur-Mer'deki "sürgünü" reddetmiştir. *College*'ın daha ilk yılında (bu, Fransa'da lise son sınıfa tekabül eder), genç Amerikalı, ailesinden ayrılır. Öncülere *"go west, my son"* denilirdi. Uzam ister toprak ya da ister yıldızlararası uzay olsun, fethedilmek, tımar edilmek içindir. Bir temel veri olmaktan çok (Fransızlarda olduğu gibi), olası bir keşfin alanıdır.

Müstakil ev geniştir (ya da öyle olması istenir), genellikle ahşaptır, beton bir *basement* (temel) üzerinde bir ya da iki kuşak dayanması göz önüne alınarak inşa edilir. Gelecek bizimdir, ama nerede bulunacağımızı bilmediğimize göre... Onu kuşatan çimenlik komşu evlerle birleşir. Bahçe duvarı, yasa gereği değil, görenek gereği yasaktır: ev yabancılara açık olmalıdır ve iyi bir Amerikalının saklayacak bir şeyi yoktur. Amerikalı *GI*'larla evlenen Fransız kadınlar, aşırı olduğunu düşündükleri bu "yakınlıktan" ötürü sıkıntı yaşamışlardır. Azarlanmışlar, özel hayatlarının sınırını değiştirmekle ya da ikiyüzlü olmakla eleştirilmişlerdir. Fransa NATO'dan ayrıldığında, Amerikalılar Châteauroux II'yi terk ederler. Fransızlar beklentilerini karşılayan bu müstakil ev düzenini sahiplenmişlerdir. Bahçe çitleri, duvarlar, hendekler evlerin etrafını çevreler: artık komşunun "benim çim yastıklarımın üzerine basması" ya da "bahçeme taş atması" söz konusu değildir; çünkü "açık bir kapı her türlü istismara da açıktır".

Fransız toprakları (Amerika'yla karşılaştırıldığında) küçük ve nüfus yoğun olduğu için, uzamla olan ilişki Amerika'da yaşandığı biçimiyle hiçbir zaman Fransızlarca benimsenmemiştir, çünkü ölçek farklılıkları taklit etmeye izin vermemiştir. Kimi kez kaygı verici olan bu büyüleyici model (çimenliklerle çevrili büyük ev), bir kez daha söylencesel bir dünyaya aittir. Bununla birlikte büyük Amerikan evlerinin *bütün* yabancılara açık olduğu anlamına mı gelir bu? Komşular herhangi birileri değildir. Çocuklar da dahil olmak üzere istenmeyenleri dışlama yöntemleriyle birlikte "zonage" (bölgelere ayırma) diye bir şey vardır. İkametgâh statüyü belirtir. Bu Fransızlarla Amerikalıların ortak noktasıdır.

Obez ve kıytırık

Biraz sıkkın bir biçimde Amerikalı şöyle der: "Tabii bizim obezlerimiz var ama sizin de kıytırıklarınız var."[4] Herkes *coffe-shop*'larda dağ gibi dondurmalar yiyen Amerikalı kadın ve erkekleri görmüştür. Fransız kıytırığa gelince, o çiroz ve sinirli, sırnaşık ve kıskançtır, toplumsal güvencesi olan durmadan yardıma çağırdığı devleti eleştiren, başkasını eleştirmek dışında hiçbir şey beceremeyen, üç yüz çeşit peyniri sulayan kırmızı şarapla büyüklük özlemini boğan biridir. Medyadan etkilenmiş Fransız için Amerikalılar "İlahi" Greta Garbo, Liz Taylor, Marilyn Monroe, Paul Newman, Robert Redford'dan ibarettir. Bu klişelerin ardında bir saptama yapmak zorunlu olur: Atlantik'in her iki yakasında "Narkissos'un" bedeni iyileşme yolundadır. "Bana nasıl göründüğünü göster, sana kim

olduğunu söyleyeyim." "Kazanan beden" konusunda inisiyatif açıkça Amerika'nın elindedir. İstatistikler (güvenilir olduğunu varsayalım) girişilen çaba ve edinilen sonuçlara ilişkin bilgiler verir: 1960'tan 1980'e dek bir spor dalıyla uğraşan Amerikalıların sayısı 50 milyondan 100 milyona çıkar; "rejime girme" kalp-damar, şeker, obezite hastalıklarında gözle görülür bir düşüş sağlar. Amerikalılar tedavi giderlerinin üçte birini, diş tedavisi giderlerinin dörtte üçünü ve ilaç giderlerinin beşte dördünü kendileri karşılasalar da, gelirleri ne olursa olsun doktora gidenlerinin sayısı giderek artar. Sigara karşıtı kampanya büyük bir başarı elde etmiştir: erkeklerde sigara içmeyenlerin sayısı içenler kadar çoktur. Savaş sonrasında yeniden yayınlanışından itibaren *Marie Claire* dergisi diyet uygulamalarının sözcüsü olur. Bunun ardından beslenme uzmanlarınca kaleme alınan sayısız Amerikan *best-seller*'i çevrilir ve dergiler (*Vital, Biba, Prima*, vb.), Atlantik ötesinin püritenciliğinin otosansür uyguladığı bir "cüretkâr" açıklıkla beden güzelliğine övgüler düzecektir. Öyle ki, bu satırların yazıldığı sırada, Cranach'la Rubens'i karşı karşıya getiren tarihsel yarışta, Cranach birinci gelir. Neredeyse erkek görünümlü kadın hatları, doymak bilmezliğe karşı iradenin zaferini dile getirir. 1950'li yıllarda bu konuda uzman Fransız basını Martine Carol'un Hollywood tarzı kilolara karşı zafer getiren mücadelesi konusunda bizi bilgilendirir (*Caroline* serisinin 1950'de ve Max Ophuls'un *Lola Montes*'inin 1955'te ortaya çıktığını hatırlatalım). Martine Carol süt içer, meyve yer, spor yapar, "cilde zarar veren" sigara ve alkol kullanmaz

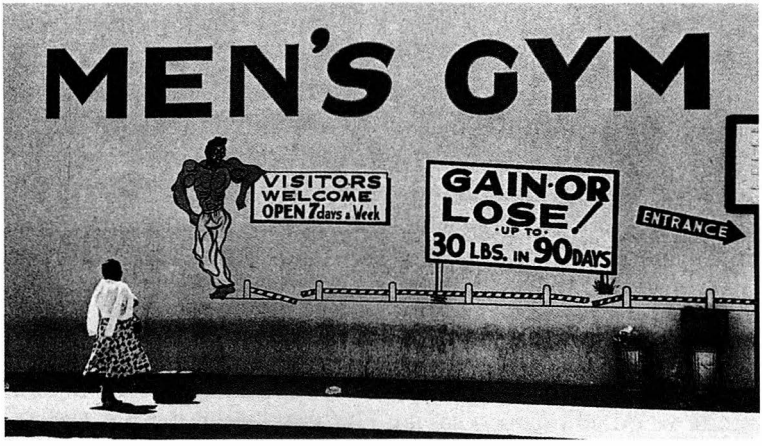

Yanda:
Obeze karşı hiçbir ayıplayıcı bakış yönelmez. Neden zayıflanacaktır ki? Fransa'da geçirilen bir zaman kişiyi rejim yapmaya yöneltebilir.

Carlos şarkısında "mahvolduk, aşırı yiyoruz" der. Ama bedene tapınma Narkissosçu bir uğraşıyı açığa çıkarır.

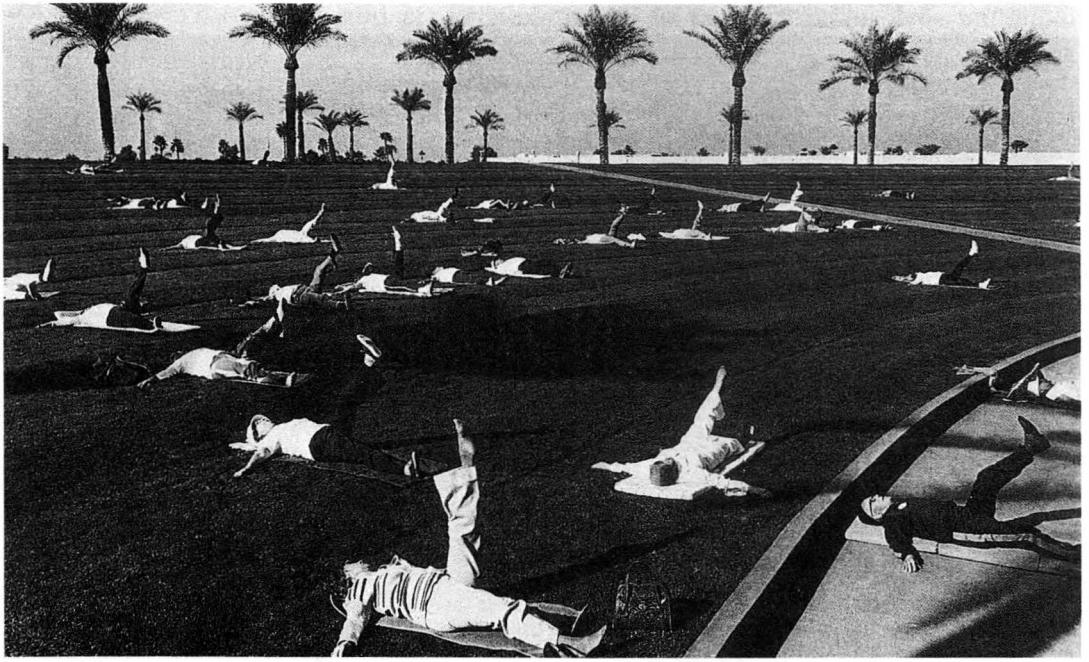

Sun City, Arizona. Cezbetme isteği ve bedene tapınma, emeklilikte bile, *'american way of life'*ın bütünleyici bir parçasını oluşturur.

vb. Peki ödülü nedir? Büyük bir sinemaskop film çekecektir. Fransızlar pistirler –hâlâ öyle midirler acaba?–, bütün doktorlar bunu doğrular. Kire karşı mücadele, hijyenle bağıntılı olduğu Yeni Dünya'dan gelir bize. Yatmadan dişleri (hatta nefesin iyi kokması için dili bile) fırçalamalı ve diş çürüklerini önlemek için hiç şeker tüketilmemelidir. Hareketli duş başlıkları Amerika'da yoktur – ya da azdır: bölge bölge yıkanmayı sağlayan duş hem hijyen kurallarına hem de ahlaki kurallara karşıdır. Amerikan tarzı duş –bu bir hortum biçimindedir– temizliği ve arınmayı sağlar. Eğer doğa sizi estetik olmayan ve telafi edilebilir kimi öğelerle donatmışsa, estetik cerrahiye başvurmaktan çekinmeyin. Genetik kodunuzdan siz sorumlu değilsiniz. 1981'den 1984'e dek estetik cerrahi müdahalelerinin sayısı % 61 oranında artmıştır (yalnızca 1984 yılı için rakam 477.000'dir), çoğu gençleşme amacıyla yaptırılır. Çünkü insan mutlu ihtiyarlamalıdır. İhtiyarlamanın reddi (ya da en azından buna uyum sağlama sanatı), Amerika'da 1960'lı yıllarda ortaya çıkar. Konuyla ilgili kurulan komisyona yaştan kaynaklanan ayrımcılıktan ötürü sayısız şikâyet gelir. Talasoterapi, masajlar, *lifting*, spor, vitamin kokteylleri vb. bedeni zinde ve güzel tutmayı sağlar. Her yaşta evlenilebilir. Fransa,

görünüşe bakılırsa, bu ebedi gençlik arayışını biraz gevşek bir biçimde izler. Greta Garbo 36 yaşında *İki Yüzlü Kadın* filminin başarısızlığından sonra köşesine çekilir (bilindiği gibi başka tercihleri olan Oscar Wilde "Kadın, gizemi olmayan bir sfenkstir" diyordu acımasızca). Simone Signoret ve *Altın Başlık*'ın güzelliği, yaşlıları her zaman el üstünde tutan ilkel topluluklarda olması gerektiği gibi, hayranlık ve saygı uyandıran harap bir yüzü çöküşüne varana dek teşhir eder.

"Amerika, dünyada evlilik bağının en çok saygı gördüğü ve evlilikte mutluluk düşüncesinin en üst düzeyde ve en doğru biçimde kavrandığı ülkedir."

ALEXIS DE TOCQUEVILLE

"Yaşamının ve kişiliğinin doymak bilmez izleyicisi olan erkeğin bakışı olmaksızın bir kadın nasıl yaşayabilir?"

COLETTE

Bir erkek ve bir kadın: Beklenti

Amerikan okullarında eğitim bir çeşit cinsiyet ayrımını teşvik eder. Kızlarla erkeklerin karışık olması rol dağılımını da beraberinde getirir. Kızların arasına karışan bir oğlanla dalga geçilir, bu durum Fransa'da da vardır. En temel spor etkinliklerinde oğlanlar faaldir, kızlar ise taraftardırlar. Ardından, gençlerin, katı bir kurallar bütünü içinde, daha yaşlı çiftleri taklit ettikleri *dating* sistemi başlar. "Grup halinde" dışarı çıkma Fransa'daki kadar yaygın değildir. *Dating* sırasında, *necking* ve görünüşe bakılırsa Fransa'da da aynı yaşlarda gerçekleşen "tam" bir cinsel ilişkiye girmeden önce *petting* talimi yapılır. Ama, yalnızca siyah ve Latin azınlıklarda değil, beyazlar arasında da yeterli bilginin olmamasından ötürü bu "gerçekleşme", sonuçlarını da beraberinde getirir; çünkü A.-Guttmacher Enstitüsü'nün 1985 yılında hazırladığı bir rapora göre *teen-age* Amerikan kızlarının gebe kalma konusunda üstlerine yoktur: oran her 10.000 kişide 96'dır (Fransa'da 43). Bu yılda bir milyon gebelik demektir.

Kuşkusuz baştan çıkarıcı olup ama üstlendiği "misyonu" yerine getirmek için tensel uyarılara direnen, yalnız kahraman, hatta yenilmez adalet dağıtıcısı figürü, ister Philip Marlow'un ister Travis McGee'nin *Yalnız Kovboy*'u söz konusu olsun, Amerikan söylencesine aittir. Büyük Lincoln figürü kadınlara, özellikle alkolik ve yarı deli olduğunun söylenmesinden kaçınılan kendi karısına karşı kayıtsız kalan "Kurucu Atalar"dan birinin yalnızlığını temsil eder. Fransa toprak-

ları "aşkın, nefretin, iktidarın ve bu izleklere ilişkin söylemlerin bedenlerin yakınından bir daha bir daha geçtiği bir cinsiyetlerarası bir alan" ise (M. Sarde), 19. yüzyıl Amerikası'nda, hatta 1869'dan bu yana kadınların oy verme hakkına sahip olduğu eyaletlerde bile, Kilise'den destek alan dernekler üzerine kurulu kadınlar topluluğu, nispeten bir marjinallik içerisinde kendini oluşturur. *Western*, kötüler kadar iyilerin de yalnız olduğunu gösterir ve *Altına Hücum*'un karşı-kahramanı Şarlo'nun bile dans etmek için küçük kurabiyelerden başka bir şeyi yoktur. Fransız erkeği, belki de onları ikincil konumlarında tutmak amacıyla, kadınları sevmeyi, onlarla nasıl konuşulacağını, onların nasıl onurlandırılacağını bilmekle övünür. Amerikan erkeği ise, kadını, rolünün ve işlevinin sürekli olarak yeniden tanımlanması gereken bir partner olarak görür. Yalnız erkekler için, para karşılığında ve bir akşamlığına (ve namusuyla) çocukları yatıracak, yemek yapacak ve akşam yemeğinde ev sahibeliğini üstlenecek bir "profesyonel eş" sağlayan bir *rent a wife* servisi bulunur. Tek cinsiyete dayalı, karşı cinsiyetin kabul edilmediği –sıradışı ve geçici bir sıfatla olmanın dışında (örneğin konferansçı olarak– sayısız kulüp ve derneğe Fransa'da rastlanmaz – ya da henüz rastlanmaz. Bununla birlikte bu göreceli ayrımcılık (herkes eşit ama birbirinden ayrıdır) evliliğe dikkate değer bir yatırımda bulunmaya engel oluşturmaz. Boşanma barışçıl olmayan bir beraberliğe tercih edilirken, "başarı" kamusal hayatta olduğu gibi özel hayatta da zorunludur.

Etkisini Orta Batı'dan çok California'da gösteren 1965-75 arası dönemin yeniden tartışmaya açılmasından sonra (komün halinde yaşama deneyimleri, eş değiştirme vb.) işler *eski* durumuna geri döner. 1980'li yıllarda yapılan anketler soru yöneltilenlerin çoğunun evliliklerini anne babalarınkinden daha "başarılı" olarak değerlendirir ve onda dokuzu "mutluluğun başlıca yolunun" eşli yaşamdan geçtiğini ileri sürer. Cinsel yaşamlarını varsayımlardan ve sıradan düşüncelerden sakınarak kestirebiliriz. Amerikalı erkek Avrupalıya göre kompleksidir, özellikle beyaz ise, tükenmez bir cinsel güç atfedilen siyah birisine göre daha komplekslidir. *Hite Raporu* (119.000 kişi üzerinde araştırma yapılmıştır ama ancak "gönüllü" olanlara soru sorulur, dolayısıyla dikkate değer bir örnekleme sunar, ama bütün bir nüfusu temsil etmez) sarsıcı gerçekler koymaz ortaya ve Fransızlarla Amerikalıların cinselliği arasında belirleyici bir "fark" (ya da bir etkileşim) bulunmasına yol açmaz. Erkek-

Kudas ayini mi yoksa sosyeteye takdim balosu mu? Hayır, burada görülen, 1960'lı yıllarda, ortaokul diplomalarının dağıtılması vesilesiyle gerçekleşen mezuniyet töreninin sonudur.

lerin % 99'u mastürbasyon yaptıklarını söylerler ("aşağı yukarı iki cinsel yaşamım var benim, biri karımla yaşadığım, ötekisi ise kendimle" diye açıklar biri); cinsel eylem –en iyi durumda– vardığı orgazmdan çok sağladığı şefkatin dile getirilişi açısından takdir görür; kadınlar uzun okşamaları kısa birleşmeye tercih ederler; benzer duygular yalnızca Amerikalılara özgü olmayan özelliklerdir.

Bir erkek ve bir kadın: Beraber yaşam

Fransız geleneği (son yirmi yıldır karısınınkine rıza göstermek durumunda kalan) kocanın çapkınlıklarını hoşgörürken, Amerikan ahlakı (yoksa resmi ahlak mı?) zinayı mahkûm eder. André Maurois "Paris'te ya da Londra'da görüldüğü gibi ifşa edilen ilişki, suçortağı yaşamın her akşam yasal çiftlerle bir araya getirdiği gayrimeşru çiftler Amerikan toplumunda yoktur" diye not düşüyordu. Eş aldatmanın "tekeşliliği hafifletmek için Avrupa'daki üstlendiği rolü oynamadığını, tekeşliliğin [ABD'de] art arda yapılan evliliklerle tahammül edilir kılındığını" ekliyordu. Bir anekdot, başkasıyla ilişkiye girme yasağına örnek oluşturur: 1984 yılında Tulsa'da (Oklahoma'da, yani California

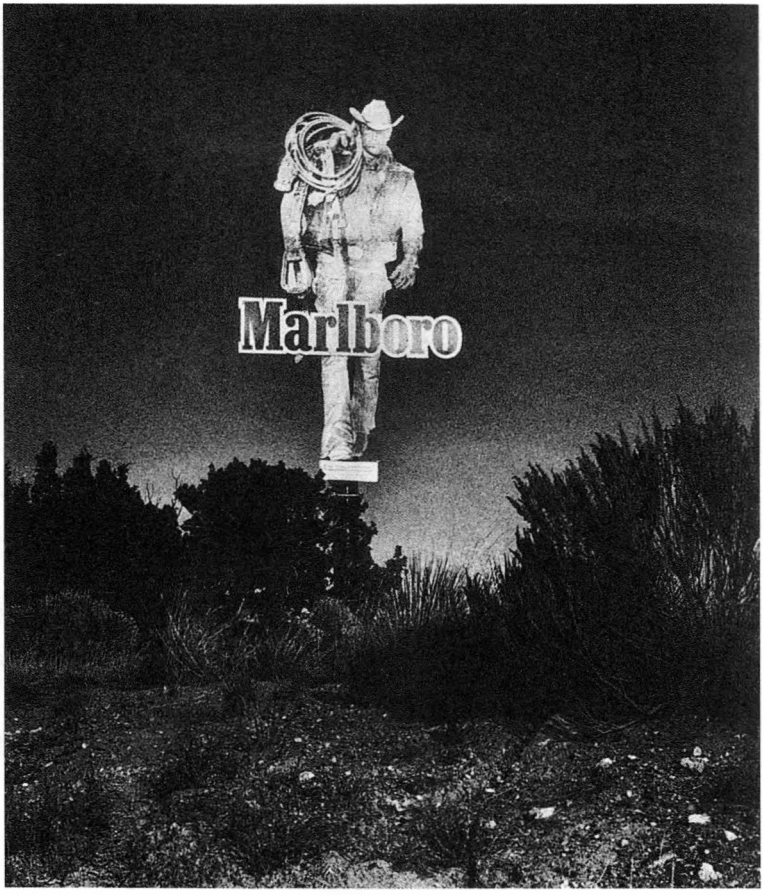

Yalnız, baştan çıkarıcı, kahraman ve yenilmez olan adalet dağıtıcısı, üstlendiği misyonu yerine getirmek için tensel uyarılara karşı neredeyse duyarsızdır.

ya da New York'ta gösterilen hoşgörüden çok uzakta bir yerde) "İsa'nın Kilisesi"nin üç üyesi (2 milyon üyesi bulunmaktadır) dört çocuk annesi 36 yaşında, boşanmış bir kadını bekâr bir erkekle ilişki kurması nedeniyle herkesin önünde "zina yapmakla" suçlar ve "*İncil* adına" bu tarikattan ayrılmaya zorlar. Suçlanan kadın, özel hayatına yapılan bu müdahaleye karşı –ve bu davanın önemi de burada yatar– eyalet mahkemesinde dava açar ve tazminat kazanır. Tulsa, 1966'da yapılan bir yoklamaya göre, 25 yaşın altındaki kızların ve erkeklerin dörtte üçünün "boşanmayı eş aldatmaya yeğ tutmadığı" Fransa'dan uzaktır. Herhalde Alexandre Dumas gibi düşünüyorlardı: "Evliliğin zincirleri o kadar ağırdır ki, onu taşımak için iki kişi, hatta kimi zaman üç kişi olmak gerekir." Kendisine bu işte yardımcı olması için, uzmanların yetkinliğine inanan Amerikalılar, bir psikanalistin ya da bir

seksoloğun sözümona aydınlatıcı tavsiyelerine başvurmakta tereddüt etmezler: ikili yaşamın yetkinleşebilirliğine ve bilirkişilerin bilgisine olan bir inançtır bu. Bu son yol da başarısız olursa, çare boşanmak olacak, bunu da –öyle umut edilir– yeni bir evlilik izleyecektir.

Oturma odasındaki "hard core"

Saygın bir kişi için, pornografik filmlerin gösterildiği özel bir sinema salonuna girip çıkarken görülmek her zaman nahoş bir durumdur. Video bu filmleri (çocuklar yattığında ya da çıktığında) oturma odasında, hatta neden olmasın, yatak odasının mahremiyeti içerisinde –tekrar tekrar– seyretmeyi sağlar. Video kasetin satın alınması –ya da kiralanması–, tercihen ikamet edilen ya da çalışılan yerden uzaktaki büyük bir mağazada gerçekleşir. Püriten ahlaka sahip olduğunu öne sürmekte direnen bir toplum, bu röntgenciliğin özelleşmesini kabul edebilir mi? Ama, durmadan serbest rekabetin iyiliklerini öven ve insanın kendisini disipline sokabileceğine dair inancını yineleyen tüccar bir toplum, kendisiyle çelişkiye düşmeden kendisini fantezi sansürcüsü olarak gösterebilir mi? Aile kuruluşları ve feminist dernekler yerel otoriteler üzerinde baskı yapar, bazıları da satıcılara karşı dava açarlar. Satıcılar (püriten olanları da mı?) tüketicinin özgür seçimini bahane etmişlerdir. 1985 Temmuzunda başvurulan Yüksek Mahkeme, "şehvetperestlik" ile "tensel istek" arasında öyle kurnazca bir ayrım koymuştur ki, etik ve kâr arasındaki çelişki aşılmamıştır. Doğru anladıysak, filmler ve kitaplar, "cinsel ilişki isteğini" uyandırmakla sınırlı kalırsa yasaklanmayacaktır. Buna karşılık, "müstehcen" eserlerin yaratıcıları takibata uğrayacaklardır. Amerikan cumhuriyetinin bilgeleri herhalde Molière'in bir kadın kahramanının "Ah tanrım, müstehcenlik. Bu sözcüğün ne anlama geldiğini bilmiyorum. Ama bana göre dünyanın en güzel sözcüğü" sözlerinden çok sözcüğün etimolojisine (*obscenus*: kötü kehanet) karşı duyarlı oldular. Doğal eğilim ve tüketim arasındaki sınır ise belirsiz kalmaktadır.

Fransızların duyarlılığı –daha hoşgörülü, daha az ikiyüzlü ya da Pietro Aretino geleneği içerisinde daha Latin özellikli midir acaba?– bu sorun üzerine odaklanmaz. Çok "özel" küçük ilanlar ve *call-girl* hizmetleri erdem savunucularının yakınmalarına meydan vermeden yayılır ve işlevini görür. Kadın Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı Yvette Roudy'nin görsel reklam malzemelerinde kadın bedeninin kullanılmasını yasaklayan bir yasa çıkarmayı amaçlayan girişimine gülünüp geçilmiştir ve pek bir etkisi olmamıştır.

Düşselliği mevzuata bağlamak kamu güçlerinin işi değildir. PTT (Fransız Posta Servisi) yönetimi özel hayata saygı adına ayrıntılı telefon faturaları çıkarmayı reddeder. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise bu ayrıntılar ("açık ve dürüst ticaret" adına) bütün şehirlerarası konuşmalar için verilir.

Bir "gay" özgürleşmesi mi?

Eşcinsellik ABD'de ahlaki hükümden ve tıbbın gücünden kaçabilmekte midir? Eğer yanıt olumluysa, "*gay* özgürleşmesi" Fransa'da da yaygınlaşmış mıdır? Yine burada da "Amerikan modelinin" etkili olduğu kanıtlanmaz. Eşcinselliğin toplumca tanınması, her iki ülkede 1960'ların sonunda gerçekleşmiştir. 1957'de Amerika'da yapılan bir araştırma eşcinselliğin neredeyse oybirliğiyle reddedildiğini ortaya koyar, oysa 1976'da araştırmaya katılanların yalnızca üçte biri hiçbir ayrım gözetmeksizin eşcinselliği mahkûm eder. Kuşkusuz eşcinseller, tercihlerini kampüslerde ve ABD'nin kimi kentlerinde örtbas etmeden sürdürebilmişlerdir. Ama orada, Fransa'da olduğu gibi, bu "kabullenmenin" sınırları kesin bir biçimde –her zaman öyledir– belirlenmiştir. *Gay*'lerin semti yenileyerek ve kamusal etkinliklerini çoğaltarak, kültürel, ekonomik ve siyasal iktidarı ele geçirdikleri San Francisco'daki (kent nüfusunun % 17'sini oluştururlar) Castro Street bölgesi her zaman örnek gösterilir. Aynı zamanda genç eşcinseller için kamu fonlarınca desteklenen ve New York'ta açılan bir okuldan söz edilir. Ama Castro Street'te ve Paris'teki Saint-Germain-des-Prés mahallesinde *gay* olmak kolay ise de Tulsa'da ya da Vesoul'da eşcinselliğini açığa vurmak risklidir. Romalıların ileri sürdüğü gibi insan doğasının yapısal olarak biseksüel olduğu doğru olsa da, Hıristiyanlıkla gelen iki bin yıllık mahkûmiyetin silinmesi için daha çok şey yapılması gerekir. Eşcinsellerin oranının Amerika'da Fransa'dakinden daha yüksek olup olmadığını bilmek tabii ki olanaksızdır. (Peki ya hangi eşcinselller? Neredeyse bunu gösterişçi bir biçimde özümseyenler mi? Kesinlikle "namuslu" bir aile yaşamı ardına gizlenenler mi? Eşcinselliklerini kesinlikle sır olan bir fantezi oyunuyla yaşayarak, eyleme geçme konusunda geri duran kararsızlar mı?) *Gay*'lerin belirli yerlerde –gettolarda– yoğunlaşmaları savunma durumunda bulunan, sonuçta bütün toplumca dışlanan bir azınlık oluşturduklarını kanıtlar. Topluluk içerisinde paniğe yol açan ve Castro Street semtinin heteroseksüellerce "yeniden fethine" yol açan AIDS'in ortaya çıkışı her zaman pusuda yatan Amerikan köktenciliği için bir fırsattı. Doğan bir adaletin varolduğunun ve ters ilişkiye girmenin ölümcül bir günah olduğunun kanıtı ortaya konmuştur; çünkü bu,

metaforik olarak, ruhu lanetlemeden önce bedenin yaşamını yok etmektedir.

Çalışma aşkı ve bayanların oyunu

Amerikalılar, Fransızları, sürekli tatili bazen işle kesintiye uğrayan biri gibi görecektir. Bu suçlamadan Protestan ahlakın kapitalizmin ruhunu beslemeyi sürdürdüğü ABD'de çalışmanın mesleki yaşama geçiş olarak değil de varoluşun özü olarak algılandığı sonucu çıkarılabilir. Çok erken çağda aşılanan rekabet anlayışı bireyin toplumsallaşmasıyla birlikte ilerler. Mesleki başarı, kimlik oluşumunun *olmazsa olmaz* koşuludur. Fransız, devlet başkanı seçilen "fıstık tüccarı" ve "ikinci sınıf filmlerin oyuncusu"yla dalgasını geçer; Amerikalılar girilen riskleri, yapılan işleri, Carter'ın ahlak anlayışını, Reagan siyasal deneyimini, kısacası bu iki adamı en üst mevkie çıkaran yolda harcanan enerjiyi ölçer.

Dolarların birikmesi, mal edinmenin yolundan çok başarının "göstergesi" olarak takdir edilir. Vazgeçemediği bir işe âşık, tam bir "iş delisi" olan Amerikalı, yaşamın sonsuz bir toplumsal yükseliş olmasını isteyecektir. Başarısız olur mu? Kendisine biçtiği değeri yitirme riski vardır ve Fransız gibi, "sistemin" bozukluğunu kişisel erdemlerinin karşısına koymaz. Öncüler, hava koşulları Batı'ya doğru ilerlemelerini geciktirdiğinde doğayı mı suçluyorlardı? İnsanlar –ikna edilmesi gerekenler ve mücadele edilmesi gerekenler– bu doğanın bir paçasıdır ve her toplumsal başarı, neticede bir toprağın fethidir. Sosyal "güvenlik" Amerika'da Fransa'da olduğu gibi değildir. Bu yeterince tekrarlanmış bir şeydir. Yasa koyucunun güçsüzlüğü değil, yetişkin insanın kendisini koruyabilecek durumda olması gerektiğine dair derin bir inançtır bu. Sınırın gerilemesi Sosyal Güvenlik primlerini ödeyenlerin eseri değildir. Burada olduğu gibi başka noktalarda da Atlantik'in iki dünyayı birbirinden ayırdığı görülüyor.

"Gay oğlumla gurur duyuyorum." Dışlamanın şiddeti kültürel azınlıkların haklarına saygı talebi içerisindeki şiddete benzer.

Fransa'da olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde de çalışan nüfus içerisinde kadınların oranı durmadan artar, hiçbir nedensellik içermeyen bir eşanlılıkla olur bu. "Evdeki kadınlar" bu durumdan giderek daha az hoşnut olurlar, 80'li yıllarda yapılan araştırmalar Amerikalı kadınların aile yaşamından kocaları kadar hoşnut olmadıklarını ortaya koyar. Her iki ülkede de genellikle kadının evde oturduğu ailelerin sayısı artar; ABD'de her dört aileden birinde durum böyledir (siyahlarda iki aileden birinde). En son işe alınan ve işten ilk çıkarılan kişi olan kadın, % 4'lük işsizlik oranının "normal" görüldüğü bir toplumda eğreti bir durumdadır. Ataerkil geleneğin canlılığını koruması, er-

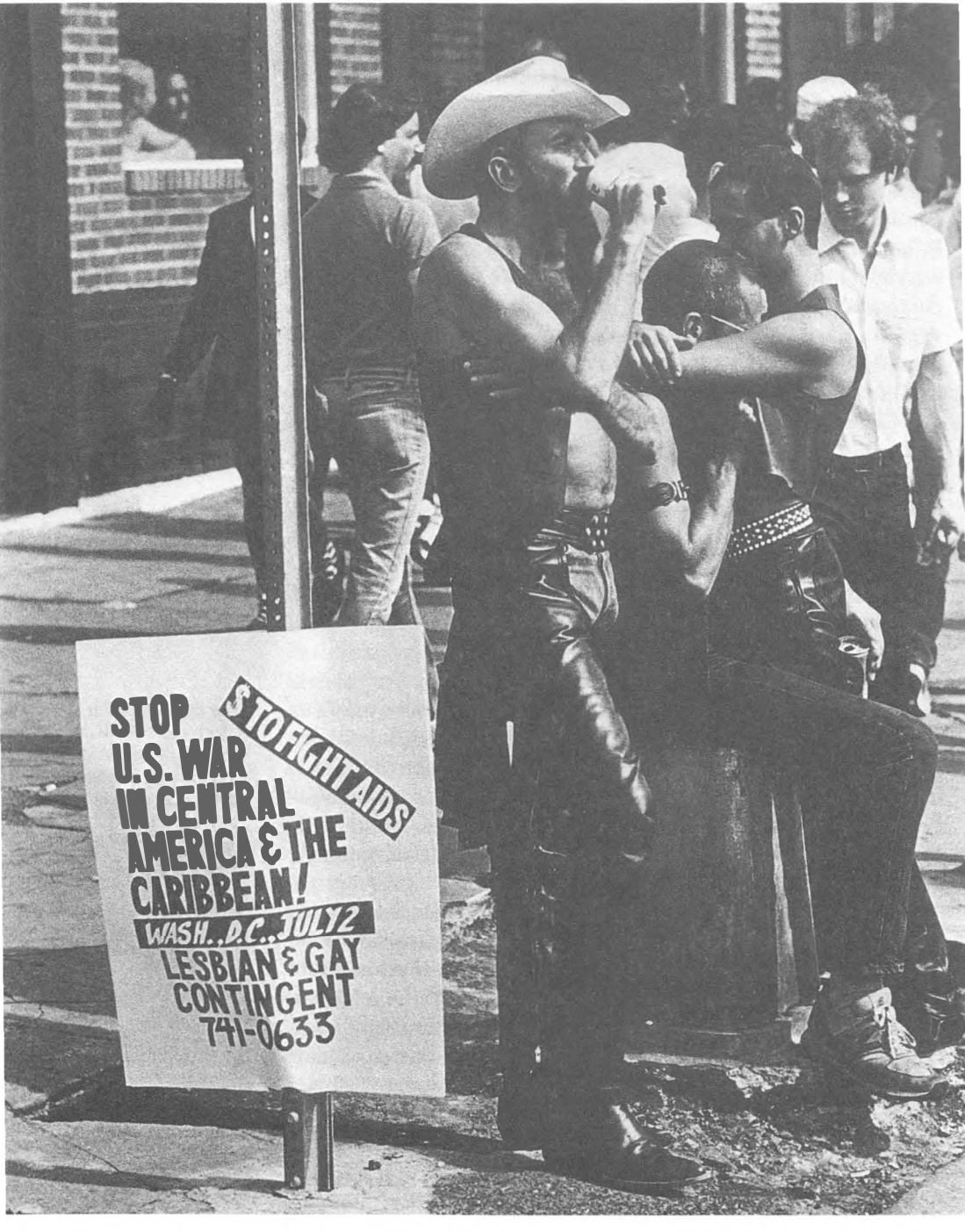
STOP
U.S. WAR
IN CENTRAL
AMERICA & THE
CARIBBEAN!
$ TO FIGHT AIDS
WASH., D.C., JULY 2
LESBIAN & GAY
CONTINGENT
741-0633

kekleri, mesleki rakipleri olabilecek çalışan kadınlara karşı temkinli kılar. Varsıl çevrelerde –bir iş arayışının kadın için eve ekmek getirme meselesi değil, bir kimlik gelişimi meselesi olduğu çevrelerde– erkekler güç dengesini kendilerinden yana tutmaya çalışır. Kuşkusuz erkekler araştırmalarda yöneltilen sorulara kibarca cevap verirler: 1938'de erkeklerin yalnızca % 22'si karılarının çalışmasını "onaylar" ve bu oran 1976'da % 68'e çıkar. 1979'da New York'un filanca banliyösündeki anneler devlete bağlı ilköğretim okullarının yemekhane hizmeti vermesi için kampanya açtıklarında, hemen onları buna yöneltenin tenis tutkusu olduğu ima edilir. İster kantin, yemekhane, kreş, çocuk yuvası, anaokulları vb. söz konusu olsun, "meşru olarak" aile tarafından yerine getirilen yükümlülükleri bir kamu kuruluşundan talep etmek kesinlikle Amerikan geleneklerine karşıdır. Medya –ya da bir kısım medya– günümüzde başa gelen kötülükleri (evden kaçış, uyuşturucu kullanımı, gençlerin intiharı, şiddet vb.) annenin evde olmamasına bağlar.

Cinsler arası bir savaş söz konusu olduğuna göre (meseleleri görmenin belki aşırılığa varan bir yoludur bu) o zaman bu savaşı kazanmak gerekir. Kadınlara özgü bir silah olarak

Cinsel militanlık, keskinliğiyle siyasal militanlığı doğurur. *Yanda*: New York'ta Greenwich Village'da, San Francisco'daki Castro Street kadar ünlü bir eşcinsel gettosu olan Christopher Street.

1975'te açılan ilk kadın bankası. Cinsiyetler savaşında Amerikalı kadınlar kendilerine bir alan oluşturdular ve hâlâ elde edemedikleri eşit haklar talep ettiler.

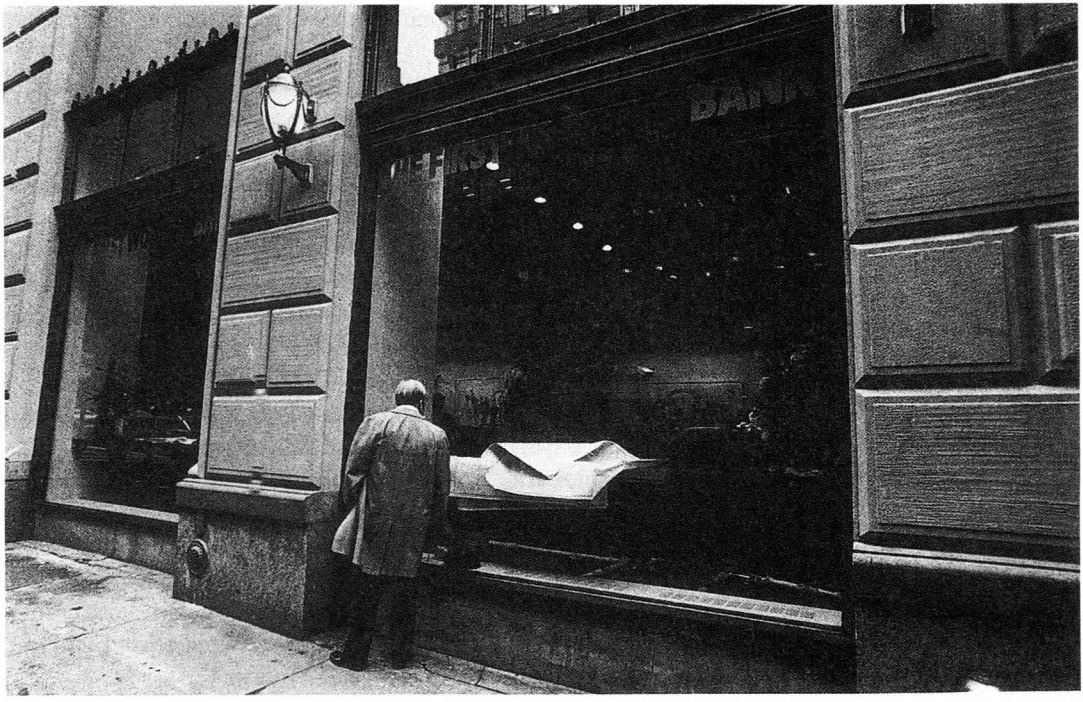

nam salan kurnazlığı, erkekler, aşikâr bir özellikleri olan güçle birlikte kullanacaklardır. 1984 yılında, California'daki bir bankada danışma memuru olarak çalışan siyah bir kadın sorunlu bir doğumdan kaynaklanan nedenlerden ötürü işinin başında bulunamadığı için işten atılır. Bu işten çıkarma, çalışma yaşamında doğumdan kaynaklanan her türlü ayrımcılığı yasaklayan ve anneyi kazazede konumuna indirgeyen (*medical disability caused by pregnancy or childcare*) 1979 tarihli bir California eyalet yasasına aykırıdır. Ticaret odası ve güçlü bir işveren derneği tarafından desteklenen banka, işverenleri doğum izni vermeye zorunlu kılmanın kadınlara öncelikli bir işlem dolayısıyla ayrımcılık yapmak olduğu gerekçesiyle bu yasanın anayasaya uygun olmadığını belirterek itiraz eder. İlk duruşmada yargıç işverene hak vermiştir. Dava bir üst mahkemeye intikal eder. Montana ve Connecticut eyaletleri doğum iznine karşı çıkar, başka eyaletler bunu –budayarak– kabul eder. Erkeklerin iki savı vardır: iş etiği, işletmeleri, ne kadar saygın olursa olsunlar, yokluklarıyla bir o kadar "organizasyonu da" sekteye uğratan hamile kadınların bakımını üstlenmeye zorlayamaz; feminist hareket kendi geleneğiyle tezat oluşturur; çünkü bir yandan hep ayrımcılık gerekçesi oluşturan kayırmacılığı eleştirirken, şimdi bunu yalnızca kadınların lehine talep eder.

Kişisel gelişmesinin mesleki başarısına bağlı olduğunu düşünen bir kadın için, annelik sorunu yeni terimlerle ortaya çıkar. Kariyer stratejisi yirmi ila otuz yaş arasında oluşur. Bu on yıl içerisinde iki doğum yapmak geleceğini tehlikeye atmak anlamına gelir (Fransa'da uygulandığı biçimiyle doğum izninin erkeklere bir avantaj sağlamak gibi çarpık bir etkisi vardır). Görünüşe bakıldığında ABD'de kadınlar, Fransa'da görüldüğünden daha sık biçimde, mesleki "başarılarını" çocuk doğurmadan önce gerçekleştirme kaygısını taşırlar. Moda olmasının da katkısıyla, 80'li yıllarda, cenindeki anomalileri bulgulama ve önleme tekniklerinin o bilindik ilerlemesiyle birlikte, kırklı yaşlarda yapılan başarılı doğumlardan sıkça söz edilir. Amerikalı kadın her düzeyde "kazanmak" ister: işi, çocukları, evi konusunda. Koca kaygılanır. Temkinli ve daha becerikli olan Fransız kadını –feminist bile olsa– erkeklere hınç duyduğunu ve onların yerini almak istediğini ender olarak dile getirir. "Kadınların iktidar düşkünü olmalarını ve erkeklerin bütün kötü yönlerini almalarını arzulamıyoruz" diye yazar Simone de Beauvoir. Erkeğin çenesini kapatan bir küçümsemedir bu.

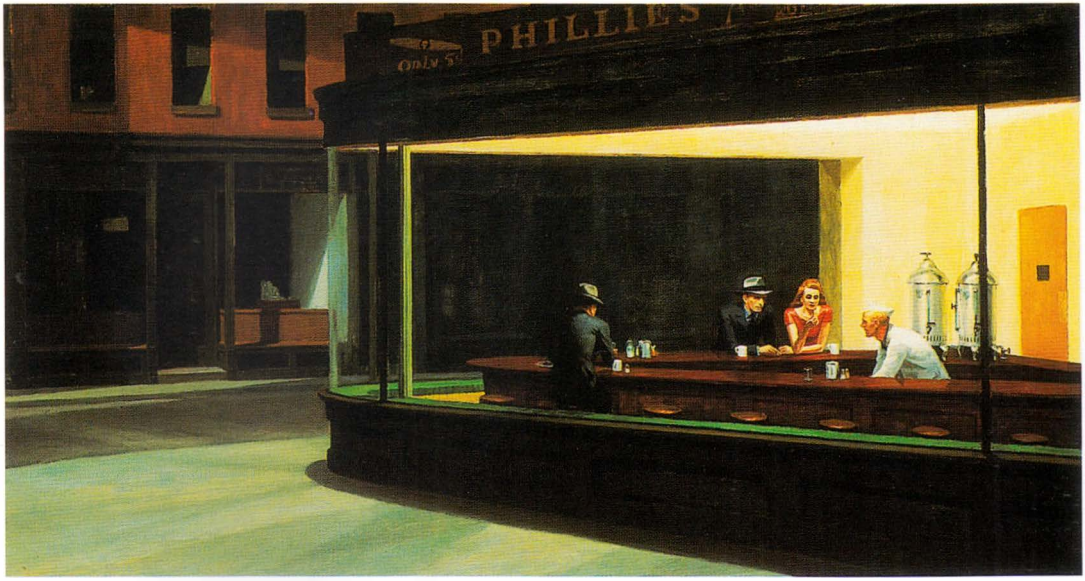

Edward Hopper, Amerikan toplumunun "asal yalnızlığını" sahneler. Gündelik, kaygı verici, kör alanlarla kuşatılmış iç mekân sürgünlerine bir yalnızlık-bakışı, büyülü bir bakış atar. (Edward Hopper, *Nighthawks*, 1942. Chicago Sanat Enstitüsü.)

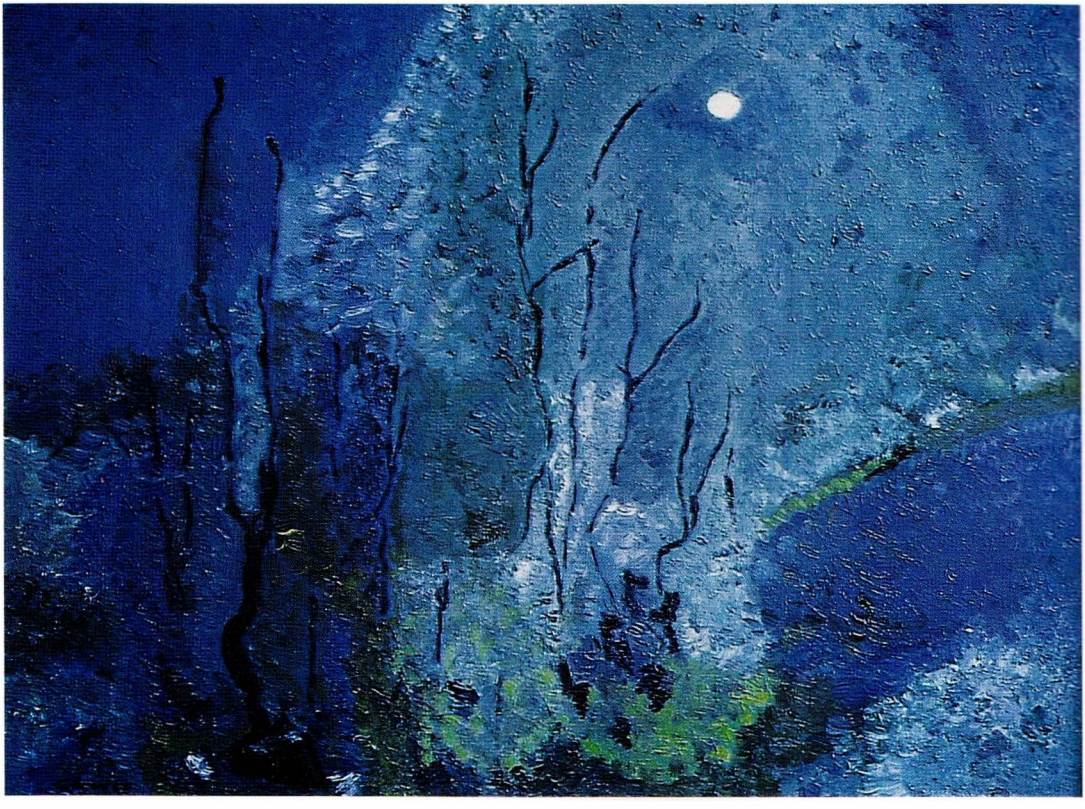

"Gümüş gibi saf ay ışığı
akşamı,/ Gecenin mavi dalgası,/
Sözsüz pırıldayan dalgalar,/
Birbiri ardına gelen"
(Edith Södergran, *Şiirler*, 1916).
(Gunhild Kvist, *Periler Ülkesinde*,
1976. Özel koleksiyon.)

Kelt kökenli Halloween bayramı (31 Ekim), ölümü, hayaletleri ve cadıları sıradanlaştırmaya yarar.

"Evi bilindik havasından çıkarın ve neşeli bir korku ortamı yaratmak için sahneyi hazırlayın. Mobilyaları siyah ağlarla örtün. Size en azından plastikten bir örümcek ağı, yılanlar, yarasalar gerekli... Eski bir elbiseyi gazete kâğıdıyla doldurun, başına bir silindir şapka oturtun: bu sizin partinizin en can alıcı malzemesi olacaktır... Bütün bunlar az ışıklandırılmş bir odada yapılmalıdır... Çocuklar bir kez loş odada masaya oturduklarında, özel efektlerle süslü korkunç bir hikâyeye başlayın. Hikâyede bir cesetten söz edildiğinde elbiseyle dolaşmaya başlayın ve en küçükler gözlerin yerine oturtulmuş iki üzüm tanesini, dil yerine istiridyeyi, kalp yerine bir ciğeri, akciğer niyetine ıslak bir süngeri, beyin niyetine soğuk spagettileri elleriyle yoklasınlar..."

NEW YORK TIMES, 24 Ekim 1979, "Cadılar ve Ölü Ruhlar Bayramı'na hazırlık için öğütler".

Ölenin parası

Bireysel ve ortak korku kültürü Amerikan medya sisteminde önemli bir yer tutar. Kanser, AIDS, depresyon, gençlerin kazara kıyıma uğraması, kimileri için *overdose* ya da intihar, kimileri için "kör" terörizm ya da nükleer kıyamet (*The Day After*); basın ve televizyon, görsel bir beklentiye karşılık veren bir haz-

la bütün bunları teşhir ve hayal. Kuşkusuz 18. yüzyılın "gotik" romanlarına dek uzanan, Edgar Alan Poe'nun metinleriyle süregelen, ölüleri, iblisleri konu alan popüler korku edebiyatının mirasçısı sinema (*Yaşayan Ölülerin Gecesi*, *Dev Solucanların Gecesi*, *Şeytan* vb.) ve hemen ardından video-klipler (*Thriller*, *Kurt Adamların Gecesi* vb.) kaygıları ve korkuları ticari amaçlı besler. Canavarların (bunlar az çok insanbiçimlidir), bilimsel hataların ya da savaşın yol açtığı ölüm bütün ekranları kaplar. Bunun en başarılı örnekleri, Fransa'ya ihraç edilir.

Burada, yeni bir mal ve hizmet tüketicisi olan ölünün çağdaş toplumda aldığı yer konusuna geri dönmeyeceğiz; çünkü bu konu kitabımızın başka bir bölümünde ele alındı. Sorun "Amerikan modelinin" yansılama mı (nedensellik) uyandırdığını ya da neredeyse bir eşanlılığın mı söz konusu olduğunu bilmektir. Her iki ülkede de 1950'li yıllarda insanların yarısı evinde ölüyordu, bu oran 1985'te % 20'ydi. Orada olduğu gibi burada da, tedavi ekibi, vadesini saptadığı "ölmenin" başlıca belirleyicisidir. Öte yandan Amerikan kökenli iki uygulama –giderek– Fransa'da ağır basıyor görünür. İlki *dying* alanında kazançlı bir pazar bulan avukat tarafından tıbbi gücün denetlenmesi, doktorun ölüme yol açan büyük bir hatayla ya da ölümü daha acı verici kılmaktan başka bir işe yaramayacak biçimde onu geciktiren aşırı bir tedavi uygulamakla suçlanmasıdır. İkincisi ise söylenenle söylenmeyen arasındaki sınırın yer değiştirmesidir. Amerikan tıp ahlakı doktorun hastasına gerçeği söylemesini zorunlu kılar. Sır ustası, ölüm döşeğindeki hastanın inkâr etme eğiliminin bilincinde olan Fransız doktor, hastalığın vahameti ve ölümün olası tarihi konusunda uzun süre susmuştur. 1978 yılında yapılan bir araştırmaya göre (*le Pèlerin*), Fransızların % 77'si "ani bir ölüm" diliyordu ve % 53'ü "öğrenmek" istemediklerini söylüyorlardı. Fransız doktorun tanı konan hastalığın adını koyması ("kansere yakalanmışsınız") belki de "Amerikan etkisinden" daha çok bulgulama tekniklerindeki (ekografi hastanın kendi tümörünü görmesini sağlar) ve tedavi yöntemlerindeki ilerlemeyle açıklanır ("iyi" kanserler iyileştirilebilir ya da en azından stabilize edilebilir).

ABD ile Fransa arasındaki kültürel farklılıkları bir kez daha ortaya çıkaran (okur, konu gereği zorunlu olan bu yinelemeden ötürü bizi bağışlasın) ölüye yapılan –sömürü demekten kaçınırsak– işlemdir. 1963'ten itibaren *American Way of Death*'te Jessica Mitford ölü pazarının ticari sistemini şu te-

Hayatta elde edilen başarı, modaya uygun bir mezarlığa sahip olmakla zirveye ulaşır.

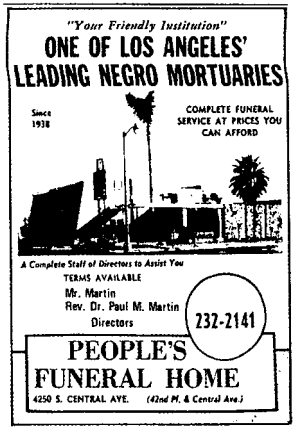

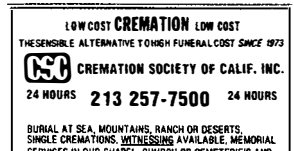

rimlerle özetler: "Cenaze merasimi artık *American way of life*'ın bir parçası olmuştur." Mitford cenaze işleri yapanların *(funeral directors)* sundukları hizmetler sayesinde elde ettikleri kârlar üzerinde durur: bunlar bedenin yıkanması, tahnit, süsleme, *funeral home* içerisinde bedenin yüzü açık biçimde sergilenmesidir. Son yenilik ise, arabadan inmeden ölüyü görmek ve taziye defterini imzalamayı sağlayan *drive-in funeral home*'dur. Yalnızca otuz civarında "funerarium"un bulunduğu Fransa'da bu türden uygulamalar "uygunsuz" bulunur; cenaze piyasası iyi işler, kaybı yoktur ve kârlıdır, ama "Fransız usulü", yani "Cobert'ci usulde" işler; cenaze defin işleri, belediyelerle anlaşmalı olarak, bir yarı-tekele bağlıdır.

Funeral director'dan sonra, ölüme mezarlık pazarlayıcısı el koyar. Yüzde 75'i özelleştirilen mezarlıklarda toplumsal hiyerarşi vardır (mezarlık mevtanın *statüsünü* hatırlatmalıdır) ve bir yaşamın başarılı olması modaya uygun bir mezarlığa kabul edilmekle zirvesine ulaşır. Reklamda bildirildiğine göre "dünyanın en neşeli mezarlığı olan", Los Angeles'taki *Forest Lawn Memorial Park*'ı konu alan bir makalede Paul Jacobs alaylı bir biçimde bunu eleştirir: "Los Angeles'ta ölmek bir ödüldür, çünkü *Forest Lawn*'da ancak ölünce sürekli bir ikametgâh edinilebilir". M. Vouvelle'in 1930'lardan bu yana, "anıt mezarın, aile bilgilerinin, gömüt yazılarının azaldığını" vurguladığı Fransa'da buna benzer hiçbir şey yoktur. Fransız mevta Amerikanlaşmaya direnir.[5]

Tanrı Amerikalı mı?

Bir zamanlar "Kilise'nin büyük kızı" olan monarşik ve cumhuriyetçi Fransa'da (1962 referandumuyla değiştirilen 1958 anayasası onun tekçilik özleminin ölçüsünü ortaya koyar), Tanrı kendisini aşırı bir ölçülülükle gösterir. 1981'deki solun zaferini izleyen yıllarda iktidarda olan "sosyal-komünist boyunduruk" altında bile, "cumhuriyetçi muhalefetten" hiçbir siyasi lider François Mitterrand'ı Lucifer'le bir tutmamış; Chirac, Giscard d'Estaing ve Raymond Barre'ı bir teslis (Kutsal Üçlü) olarak görmemiştir. Kilise, "okul tartışmasının" en çetin anında bile hükümeti "özgürlüğü kısıtlayıcı" bir politika gütmekle suçlamaktan kaçınmış ve hasımlarını eleştirmekle uğraşmadan kendi okullarını korumak üzere kurnazca hareket etmiştir. Fransızların düşselliğinde artık öte dünya yer almaz,

Tanrı, dindar Amerika'da her türlü sosla tatlandırılır... [Gülümse, Tanrı seni seviyor. Salata 99 cent]

araştırmalara göre *Daedalus*'un Cizvit vaizi artık etkili değildir. 1977'de Fransızların % 35'i ruhun ölümsüzlüğüne inanır, Amerikalılarda bu oran % 73'tür; Fransızların % 52'si, Amerikalıların % 85'i öte dünyaya; Fransızların % 22'si, Amerikalıların % 65'i cehenneme inanır. ABD'de din *marketing*in dışında kalamayacak kadar ciddi bir olgudur. Her pazar günü televizyon kanallarında birbiri ardına öte dünyadaki yaşam konusunu ele alan vaizler çıkar (bu konular bütün süpermarketlerde satılan broşürlerde yinelenir), bağışlar toplanır... Amerikan ölçüsüzlüğü burada da kendini gösterir.

Daha derinlemesine bakarsak, Amerikan tarzı özel hayata iman damgasını vurur. "Çılgın yıllar" süresince kendini gösteren ve "gelenekte özgürleşme" olarak görülen hareketlere, vaftizciler ve metodistler *İncil*'in gerçek içeriğini temel alarak sert tepki gösterir.

Darwin'in kuramını destekleyen kitaplar Mississippi vadisinde –Yaratılış öğretisine karşı düştüğü için– kalabalığın alkış tuttuğu papazlar tarafından yakılır. 1925 yılında Tennessee eyaletinde çıkarılan bir yasa, devlet okullarındaki bütün öğretmenlerin, insanın yaratılışının *İncil*'deki anlatımına karşıt bir teoriyi okutmalarını yasaklar. Bunun üzerine yine, Mccarthycilik döneminde rastlanacak olan ve sorumluluğun

kişiselleşmesini ve kişinin özerkliğini temel alan, Amerika'ya özgü bir tepki doğar. *American Civil Liberties Union* gözü dönmüş köktencilere karşı savaş başlatır. Dayton'daki bir lisenin genç öğretmeni John Scopes, ünlü bir avukatın desteğiyle, yukarıda anılan yasaya karşı gelerek, öğrencilerine insanın maymundan geldiğini öğretir. Davası on beş gün sürer; radyolar ve basın, mahkeme 100 dolar para cezasına çarptırsa da, onu suçsuz gören kamuoyunu oluşturur. Mesleği dişçilik olan "eşsiz büyücü" Evans, "*Native, white, Protestant*" sloganını ortaya atarak siyahlara, Yahudilere, Katoliklere, modernistlere, Bolşeviklere karşı beş milyondan fazla Amerikalıyı bir araya toplar. Eski Ku Klux Klan tarzı kukuletalı cüppe giymiş militanlar insan öldürürler, döverler, kaçırırlar, sakat bırakırlar. Washington'da düzenlenen devasa gösterilerden sonra bu hareket iç skandalların ve gülünç duruma düşmenin de cabasıyla dağılır. 1936 başkanlık seçimlerinde, iki büyük demagog

...ve din *marketing*in dışında kalamayacak kadar ciddi bir olgudur.

KKK'nın görünmez imparatorluğu ve Nazi partisi, ekonomik krizi ve göç tehdidi altında bulunan bölgelerdeki küçük beyaz Amerikalılar arasında varlığını sürdürür. (West Palm Beach, Florida, 1976.)

"Kendine yaşam kurmak"

Dr. Townsend ve Huey Long eylemlerini, Roosevelt'in yeniden seçilmesini bir an için tehlikeye sokan ve bir milyondan az oy toplayan bir *Union for Social Justice* çatısı altında yürütürler. Herhalde yurttaşın "faziletliliğine" inandığı içindir ki, o gözüpek Eisenhower hiçbir müdahalede bulunmaksızın, kendi aşırılıkları yüzünden sönüp gitmesini bekleyecektir.

Amerikalı "bireyci" olduğunu söyler. Fransız "bireyci" olduğunu söyler. Aynı türden bireycilik mi söz konusudur? "Biz Fransızlar için bireycilik eski klasik 'bireyin topluma karşı ve özellikle devlete karşı mücadelesi' biçimini korumuştur. Amerika'da söz konusu olan bu değildir"[6] diye yazar Sartre. Her "bireycilik" bir çelişki barındırır, çünkü bireyciliğin iki kutbu vardır. Mccharty'ciliğin tekillik (beraberinde "tanınmayı" getirir) ve (toplumun bütünü ya da bir alttoplumda) toplumsallaşma. Amerikan eğitimi çocuğa (normlara uymak koşuluyla, bütün yeteneğini geliştirerek (bu da belirli bir konformizmi getirir) kendi özerkliğini elde etme arzusunu aşılamayı hedefler. Çok genç yaşta, ergenlik çağına erişir erişmez aile-

sinden ayrılmak zorunda olduğu ona kavratılır, çünkü bu çok iradeci bakış açısı doğrultusunda, R. Bellah'ın deyişiyle, ancak tek başına "kendisi olabilir ve kendine ait bir yaşam kurabilir". Her şey mümkündür ve öyle *olmalıdır*. Söz konusu olan, ailesini dışlaması ya da inkâr etmesi değil, geçmişinden sıyrılması ve köklerine gömülüp kalmamasıdır. Denklerinin arasında "popüler" kalarak, girişimde bulunması ve riske atılması, yendiklerinin –ya da başkaları tarafından yenilgiye uğratılanların– takdirini kazanarak zafere ulaşması gerekir. Bunun herkes için mümkün olduğu iddia edilir, Bronx'un ya da başka bir yerin "dışlanmışlarının" hâlâ bir umut beslemeleri bunu açıklar. Toplumsal yapılar akışkan, sabit olmayan yapılar olarak algılanır. Fransa'da ABD'deki toplumsal hareketliliğe ilişkin karşılaştırmalı incelemeler bu algının kısmen aldatıcı olduğunu gösterir. Ama olandan çok sanılan önem taşır. Fransızlar, kimi Amerikalı gözlemcilere göre, doğmakta olan şu "Euroyuppie"ler kervanına katılmaya hazır mıdır? Mesleki başarı arzusu ve ulusal gurur girişimde bulunmaya teşvik eder ama geçmişin etkisi, "araçlar" benzer olsa bile Amerikan normlarından kuşkusuz az etkilenecek olan "başarı kodlarını" doğuracaktır.

Amerikalı özgür ve sorumluluk sahibi bir insan olduğu içindir ki, *self-help* (kamu gücüne başvurmanın neredeyse içgüdüsel bir şeye dönüştüğü) Fransa'da bilinmeyen bir öneme sahip olur. Otoritenin gözardı ettiği tehlikeli semtlerde aileler örgütlenir. Okuldan eve uzanan güzergâh işaretlenmiştir: her beş evden birinin camlarındaki bir ibare tehlike anında çocuğun sığınabileceğini belirtir. Gönüllüler bir yerden bir yere giderken yaşlı insanlara eşlik eder. Konutlara ayrılmış bir semtin telsizli sakinleri devriyeye çıkar ve şüpheli hareketleri polise bildirirler. Başka yerde yöre sakinleri, olası bir saldırgan daha kolay seçilebilsin diye ağaçların gövdelerini beyaza boyamıştır. Polisin tutumu bu güvenlik sağlayıcı gönüllü topluluğuna karşı yumuşaktır. Bu türden bir örgütlenme "başarılı olunca", çoğu kez kamu güçleri duruma el koyar, çünkü böylesi örgütlenmeler özyönetim anlayışının doğasına karşıdır.

Püriten zihniyet her başarıda –dolayısıyla kazançta– ilahi lütufun muhtemel bir alametini görür. 1948'de ABD'den döndüğünde Jean-Paul Sartre aşağıdaki anekdotu aktardığı bir konferans verir: Özellikle katı dindar olan Philadelphia'lı bir tüccar kâr marjını aşırı bulur ve düşürür; en makul fiyatta ürün sunduğu mağazası dikkate değer oranda müşteri çeker

Yakılmış evler, haçlar, kukuletalı gösteriler beyazların aşırılığının göstergelerini oluşturur. (California, 1982.)

ve bu koyu püriten bir servet kazanır. Yani para yalnızca ahlakı doğurmaz (üniversitede çok yüksek miktarda kayıt harcı ödediği –ya da birisi onun adına ödediği– için öğrenci kendini çalışmaya adar: yatırılan parayla orantılı olarak bir bilgi sermayesi edinmek ister), ama Philadelphia'lı tüccarın yaşamöyküsünün kanıtladığı gibi ahlak da parayı çeker. İnsanın parasını teşhir etmesi, sürekli bundan söz etmesi, başkasının parasını soruşturması "uygunsuz" değildir. Fransız adabı uzun "başarının ifşa edilmesini" yasaklamıştır ("sonradan görmelere" ve "yeni zenginlere", "bir nesil eksikleri var" denirdi) ve birinin maaşına ya da aldığı ücrete ilişkin herhangi bir soru "yersiz" kaçıyordu. Bu noktada zihniyetler değişir. 1984'te (SOFRES'in yaptığı bir kamuoyu yoklamasına göre) soru yöneltilen insanların % 80'i, "sıfırdan başlayıp, servet kazanmış" birinin "ayrıcalıklı" olduğunu düşünmez; % 59'u "çok çalışmış olmalı" diye düşünür. İlan panoları ve basında sıkça görülen bir banka reklamı "Paranız beni ilgilendiriyor" cümlesiyle yoldan geçeni ya da gazete okurunu parmağıyla işaret eden bir adamı resmeder. Fransız medya kuruluşları Gilbert Trigano ve Bernard Tapie'nin yeteneklerini göklere çıkarır. *Sponsorların* adları bütün spor malzemeleri üzerinde boy gösterir (ister fiziksel ister ahlaki kişilikler söz konusu olsun), ve

Her yıl ABD topraklarında çoğunluğu çocuk 150.000 kişi kaybolmaktadır. Bu korku ve devletin korumasının yetersizliği karşısında, aktif yurttaş toplulukları eylemler düzenler. Bu uygulama hem herkesin kent sorunlarına el atmasına hem de umutsuz bir durumda yardımlaşmaya yönelik eski bir Amerikan geleneğine bağlıdır.

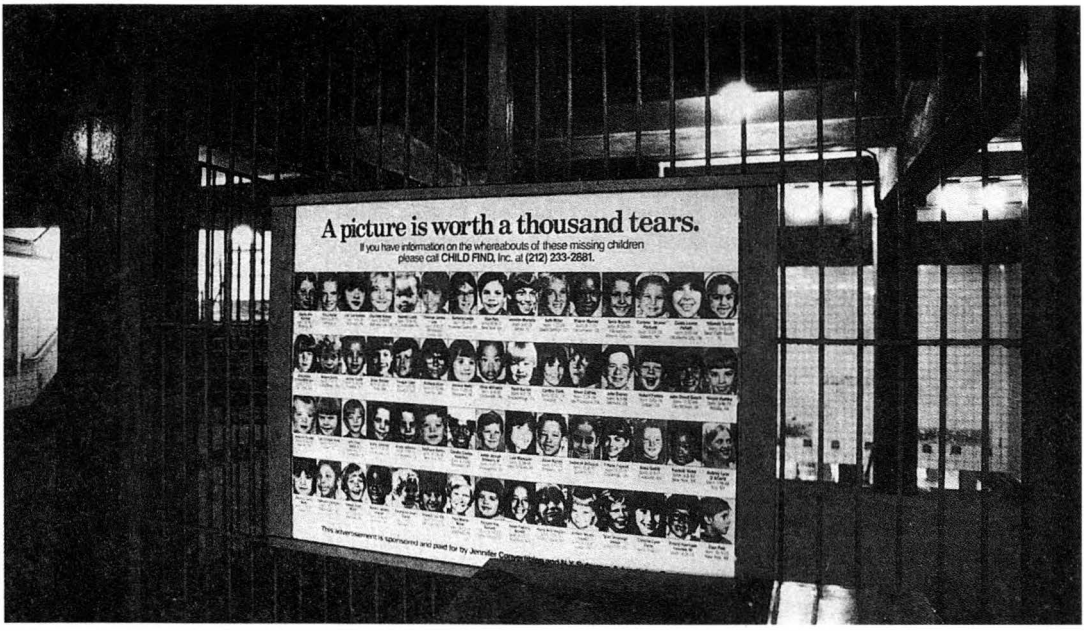

sponsor sözcüğüne Fransızca karşılık bulmaktan kaçınılmıştır: "parrain" (koruyucu, vaftiz babası) fena olmazdı ama hem kiliseyi hem de "çevreyi" anımsattığı için fazlasıyla bulanık kalırdı. Ne var ki Fransız, *money game* oynayıp kazanan *business man*'de muaşeretin özdeşleşilmesini salık verdiği ideal konumu görmez (ya da gördüğünü itiraf etmez), dahası herkes için zengin olma ve tek bir nesilde toplumsal bir yükseliş gerçekleştirme olanağı bulunduğu konusunda kuşkucudur. ABD'ye gitse bile, "dördüncü dünya" gözlemi Amerikalıların "koca bir saf" ya da ikiyüzlü olduğu inancını pekiştirir. Başkalarının hatalarını bulma, inkâr etmenin aptallık olacağı karşılıksız bir zevk sağlar.

Fransız tarzı özel hayat, Amerikan tarzı özel hayat: Çakışma, benzerlik, fark?

Yukarıdaki başlık bir sonuç çıkarmaya yönelik değildir. Sorulan soruyu gelecek yanıtlayacaktır. Ama bu başlık bir sav içerdiğinden, konuyu sonlandırmak, toplumsal yaşamın üç düzeyi arasında bir ayrım yapmak gerekli olur.

Ekonomik düzeyde –dolayısıyla siyasal düzeyde–, Amerikan atmosferi içerisindedir ve burada rahatı yerindedir. Her şey egemen güce bağımlı olduğu için bundan böyle hiçbir planlama –hatta hiçbir öngörü– olası değildir. Dolar mı yükselmiş, büyük bir panik yaşanır: enerji faturamız nasıl ödenecektir? Dolar mı düşmüş, paniğe devam: Buick, Peugeot 205'ten daha ucuza geldiği gün Amerikan ürünlerinin toptan ihracatına karşı nasıl korunulacaktır? ABD –sonunda– desteklediği diktatörlüklerin tepkisel olarak Castro'cu dönüşümler doğurabileceğini anladığında, denetimli bir "liberalizm" kartını oynamak üzere onları bırakır. Amerikan *imperium*'u korkunç bir modernitedir. Bir yanda Rus postalları halk demokrasilerinin ve Afganistan'ın topraklarını çiğnerken, Pinochet'ninkiler Şililileri ezer, Marcos'unkiler de –kaçınılmaz "eşiğe" varana dek– Manila'da kadın ve çocuk fuhuşunu "korur". Amerikan ekonomisinin kalesi neredeyse ele geçirilemezdir, daha doğrusu erişilmezdir diyelim. Günümüzde yalnızca Almanlar (1985) ya da Japonlar oraya ayak basmayı başarmışlardır. Ama filanca Fransız istediği kadar Phnom

Penh'de nutuk atarak Üçüncü Dünya'yı pohpohlayabilir ya da "Yaşasın Özgür Québec!" diye bağırabilir, Washington'un gülümseyen Büyük Birader'i, yeterince kendinden emin ve "müttefiklerinin" dil sapmalarına tahammül gösterecek kadar egemen bir durumda oradadır.

Dış görünümde Amerikalılar zaten aramızdadır: kotlar, *fast food*, medya ürünlerinin çılgınca tüketimi, İngilizce sözcüklerin kullanımı, kapitalizmin kalesine övgüler düzmeler; bütün bunlar bir Marslıyı –ya da İranlıyı– Fransızları Amerikalıların taklitçisi olarak görmeye itecek göstergelerdir.

En sıkı mahremiyet olarak kavranan özel hayat düzeyinde –anımsatalım ki, bu kitabın yazarlarının sabit kaygısı, gündelik yaşamla özel hayat arasındaki herhangi bir karışıklıktan kaçınmaktır– geçmişin önemi burada Fransız özellikliğini bizlere anımsatır. Atlantik ötesinden gelen her türlü medyatik mesaj, kendi ortak belleğimiz doğrultusunda yeniden yorumlanıp tercüme edilir. Sömürgeciliğin kalkması, yok edildiği sanılan sömürge öncesi kültürlerin yeniden keşfedilişiyle, şaşırtıcı sonuçlar doğurmuştur. Fransa'nın, teknik ve idari bir sömürgeleştirmenin kurnazca kotarılan biçimi olan Amerikan yörüngesine girmesi, özel hayatın köklerini sökmemiştir. Nitekim Amerikan *imperium*'unun gücü, yalnızca asırlık âdetlerini yok etmeyen parçalarını –entegre etmek üzere– seçtikleri bir "modele" katıldıklarını özgürce dile getirdiklerine göre "uyruklaştırılmış" diyemeyeceğimiz halkların ulusal kimliğini tartışmaya açmaksızın ayakta kalmasında ve yayılmasında yatar. Edgar Morin *Yalnız Kalabalık*'ın (D. Riesman) Fransızca çevirisine yazdığı önsözde şu gözlemi yapıyordu: "Birkaç yıldan beri Amerika'ya ilişkin edebiyatta yalnızca alışılmamış ve fütürist olanı aramaya değil, kendi yüzümüzü de yoklamaya başladık." Bize tartışılabilir görünen ağdalı bir ifade. Gelecekte "iki hızlı" bir Fransız toplumunun olacağı söyleniyor. Oysa o şimdiden burada. Eski Fransız kültürüyle Amerikan bağdaştırmacı kültürünün karşı karşıya gelmesi, bizi farklılıkların altını çizerek benzerlikleri ortaya çıkarmaya yöneltti. Fransa'nın arzu edilen "modernizasyonu" ABD'nin model oluşturduğu bir tekno-yönetsel uyumdan geçer. "Yarıştan kopmamak için" olabildiğince hızlı ilerlemek gerekir. Ama Fransa'nın özel hayatı ve sırları daha yavaş gelişebilir – ya da olduğu yerde kalabilir. Japonlar aşırı nüfus yoğunluğu olan takımadalarından, –insanlarını değil ürünlerini ihraç ederek– ABD'yi fethe çıkarlar. Acaba artık

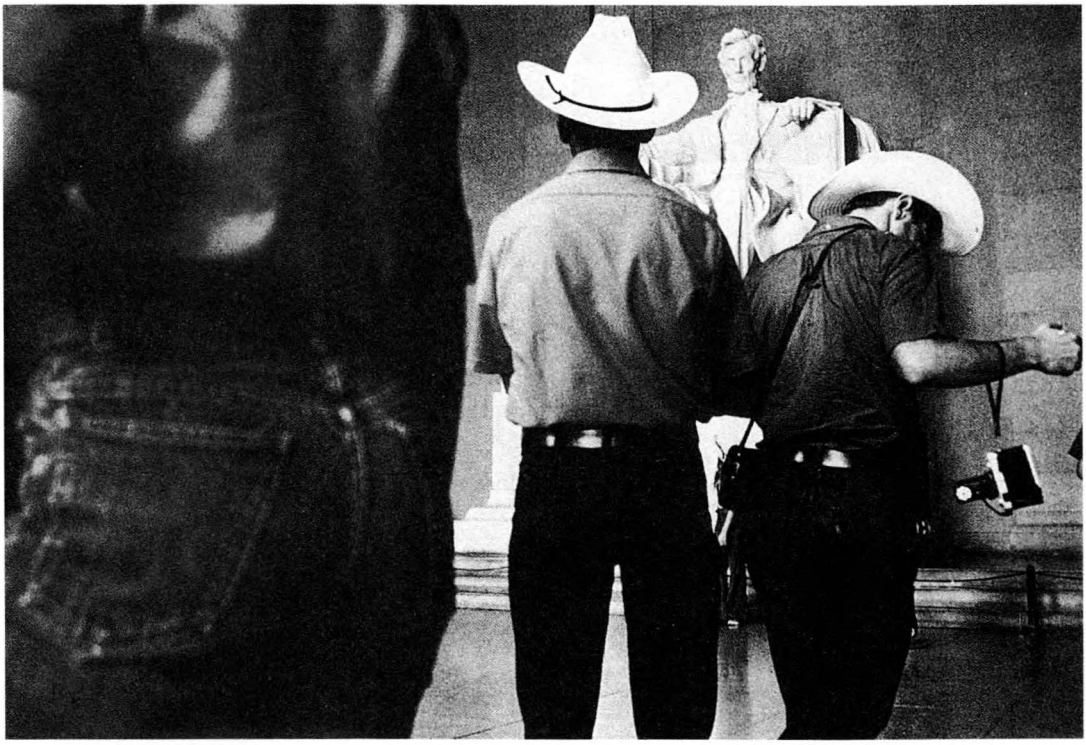

Washington, Lincoln Anıtı, 1980: vatanperverlik (yeni) sınır tanımaz...

"Japon modeli" mi ağırlığını koyacaktır? Ya da Fransa kuşkusuz dünyanın ekonomik zorunluluklarına uyacak olan ama kimsenin yadsımayı düşünmediği ve sert çekirdeğini –kodlarını yalnızca bizlerin bildiği– bir "özel hayatın" oluşturduğu kültürel "köktenciliğin" saygınlığını taşıyan kendi geleceğini kuracak mıdır?

S. B.-G.

Notlar

1 Cl. Lévi-Strauss *Introduction à l'œuvre de M. Mauss*, s. xix.
2 P. Bourdieu, "Sur le pouvoir symbolique", *Annales ESC*, Mayıs-Haziran 1977, s. 408.
3 Bu çalışma sürelerinde, "çalışan" Japonların, Amerikalıların da ithal etmeye başladığı kendine özgü kodlar uyarınca ruhsal olarak "yoğurulduğunu" anımsatalım.
4 Yazarın derlediği tanıklık.
5 Ailesi de öyledir; çünkü Toussaint Yortusu'ndaki hac –ABD'de bilinmez (en azından Fransa'da olduğu kadar değil)– bir aile geçmişine, dolayısıyla özel bir geçmişe duyulan derin saygıyı ifade eder.
6 J.-P. Sartre, *Situations III*, s. 84.

Bir şeffaflık modeli: İsveç toplumu

İsveç, ABD'yle birlikte Fransızların düş dünyasını cezbeden ender ülkelerden biridir. Balıketi Anita Ekberg'ler, karşı konulmaz Greta Garbo'larla –ama aynı zamanda Bergmanvari acılı kadın kahramanlarla– dolu 1960'lı yılların cinsel eldoradosu bütün bir Latin kökenli kuşağı oyalamış, sarışınlık ve özgürlükle parıldayan Epinal tarzı (Fransa'da halk resimleriyle ünlü kent ve müze) imgelerle beslemiştir. Güzel, zengin ve mutlu kadın ve erkeklerin bolluk ülkesi giderek sıkıntılı, marazi ve intihar eğilimli insanların yaşadığı kasvetli bir yöreye, "unufak olmuş ailelerden,"[1] "pusulasını kaybetmiş cinsellikten,"[2] "aşk arayışındaki özgürleşmiş insanlardan"[3] oluşan, kısacası bir "kayıp mutluluk"[4] evrenine dönüşmüştür. Onca övülen ve onca yerilen, sonunda bir Kuzey serabına dönüştürülen İsveç modeli, yalnızca Fransızların arzularının ve korkularının düşsel bir yansıması mı oldu acaba? Her ne olursa olsun canım cicim dönemi bitmiştir. Müdahaleci devlete dönüşen koruyucu devlet artık model uluslar yelpazesinde yer almaz; bir zamanların *middle way*'i bundan böyle ütopyalar arasına konmuştur. Günümüzde, bunun bir karşı-model, "gevşek diktatörlük", "tatlı totaliterlik" olduğunu açıklamak yerinde olur.

Ne baştaki hayranlık ne de onu izleyen düş kırıklığı rastlantısaldır. İsveç modeli –ekonomik ve siyasal bir modeldir tabii, ama aynı zamanda bir toplum modelidir–, gerçekten tam anlamıyla varolmuştur (ve kısmen de olsa hâlâ varlığını sürdürür). Model sözcüğü (sözcüğün İsveç dışından alındığını vurgulamak gerekir) ele vericidir. Fransız toplumunun Amerikanlaşmasından, Amerikan söylencesinden ("herkes bir gün zengin olabilir") ya da Amerikan değerlerinden söz edilirken, İsveç *modeli* bir örnek olma kavramına gönderme yapar. İsveç toplumuna yalnızca maddi ya da siyasi değil, felsefi ("mutluluk"), hatta ahlaki bir gönderme eklenir... Mounier, 1950'de "Mutlu insan kimdir?" sorusunu sorarken, "mutlu sitenin ilk tanıkları olan İsveçlileri"[5] kastediyordu.

Yabancı birine şaşırtıcı gelen *Skål* ritüeli (birisinin onuruna kadeh kaldırma) İsveç'te çok ince kurallara ve özel icaplara bağlıdır – görünüşte görenekler konusunda öylesine özgürleşmiş olan ve dostluk ilişkilerinde de öylesine tumturaklı ve törensel olan bir toplumun çelişkisidir bu.

İsveç modeli aslında –göründüğünden daha fazla– toplumsal-ahlaki bir modelidir. Her türlü kuşkunun[6] üstünde oluşuyla, bir evrensellik iddiası taşımasıyla (barışçıllık, Üçüncü Dünya'ya yardım, toplumsal dayanışma, insan haklarına saygı), ideolojik temel olarak uzlaşımı ve şeffaflığı benimsemesiyle, belki de yeni bir toplumsal düzenin bir tür erken temsilini oluşturur.

İsveç'te özel hayatla kamusal hayat arasındaki ayrım bu bakış açısından çok anlamlıdır. Sırrın açığa vurulması, özel olmaktan çıkma, özel alanın kamusal yönetimi: bu sınır değişimi de, ne kadar yalnızca İsveç'e özgü görünse de, bir örnek teşkil eder. Nitekim Fransızlar, belki de bütün öteki halklardan daha çok, ideal toplumun bir aktarımını, –uzun süre kendisine "Kuzey'in Fransası" demiş olan– bu ülkede aradı. Ama, göreceğimiz gibi İsveç toplumunun ayırt edici özelliği olan toplumsal ilişkilerin mutlak şeffaflık etiği ve kusursuz iletişim ülküsü bugün Fransa'da özel bireysel uzama yapılan tecavüzler olarak algılanır. İsveç'in sır karşıtı modeli tahammül edilemez bir emperyalizme dönüşmüştür.

Sır karşıtı model

Sırrı olmayan para

"Sır karşıtı" olan bu "model" aslında toplumsal yaşamın bütün alanlarını, en "özellerine" varana dek etkiler. Özel olanın kamusal olana açılmasının nedeni budur, belki de bu açılıma en şiddetli biçimde İsveç'te yaşanmıştır: toplumsal ve sosyal demokrat ahlak takıntısı toplumsal yaşamın bütün ilişkilerinde, bütün alanlarında tam bir şeffaflık sağlamaktır.

Böylece Fransa'daki durumun tersine,[7] İsveç'te para gizlilik alanına ait değildir. Toplumsal açıdan değerli olan maddi başarı, ABD'de olduğu gibi çekinilmeden teşhir edilir. Ama şeffaflık daha ileri düzeydedir: Vergi beyanları kamuya açık yapılır; herkes mükelleflerin adını, adresini, medeni halini beyan ettikleri gelirleriyle birlikte belirten bir tür yıllık olan *taxering kalender*'i inceleyebilir – bu yıllıkları Maliye Bakanlığı yayınlar. Vergi kaçırma konusunda ihbar neredeyse kurumsallaşmıştır. Vergi yönetimi açıkça (örneğin basında) hem muhbirliğin ahlaki açıdan kınanması gerektiğini, hem de buna sıkça başvurulduğunu kabul eder: ahlaki düzeyde bile şeffaflık zorunluluğu önde gider.[8]

Resmi belgelerin aleniliği

Bu zorunluluğa bir yandan da zaten iyi bilinen "resmi belgelere serbest erişim"[9] ilkesi eklenir. Büyük ölçüde 1766 tarihli

basın özgürlüğü yasasından kaynaklanan serbest erişim yasası, herkese resmi belgeler konusunda, yani ulusal ya da yerel bir kamu kuruluşundaki –gelen, düzenlenen ya da giden– bütün belgeler konusunda bilgi sahibi olma hakkını güvenceye bağlar. Uygulamaya yönelik düzenlemeler, belgeleri yerinde inceleme, çoğaltma, hatta bir harç karşılığında bir kopyasını elde etme olanağını öngörür; üstelik, kim bir bilgiye erişimde geri çevrilirse anında mahkemeye başvurabilir. Bu erişim hakkı, uygulamada kimi hassas konularda (ulusal güvenlik, savunma, ekonomiye ilişkin gizli belgeler...) serbest erişimi engelleyen gizlilik yasasının düzenlemeleriyle sınırlıdır. Öte yandan yasa şunu söyler: "Şüphe halinde genel ilke sırdan üstün gelmelidir."[10]

"Açık dosyalar"

Böylece İsveç kamu yönetiminin ayırt edici özelliği olan sıradışı şeffaflık sayesinde, İsveç uzun bir süredir bir "bilgi toplumu", karşılıklı değişimin toplumudur. Bilişime geçiş, özellikle özel sektörle yönetim arasındaki çok büyük bilgi akışını mümkün kılarak, bu durumu doğal olarak daha da belirginleştirir. Herhalde birçok sigorta şirketinin bilgisayarlarının, nüfus müdürlüğü bilgisayarlarıyla bağlantı içerisinde işlediği başka hiçbir ülke yoktur. Hatta bir idari kuruluşun bir "server" aracılığıyla özel bir şirketin ödeme bilgilerine ilişkin dosyalarını kullandığı bile olur. 1974'ten bu yana, bilgisayara yüklenen bilgi geleneksel kamu hizmetleri belgeleriyle sınırlanmıştır.

Çeşitli isim dosyaları arasındaki iletişim kişiye özel bir kimlik numarasıyla kolaylaştırılır. 1946'da çıkarılan her yurttaş için zorunlu olan bu numaralar, yönetimde bilgisayara geçişten çok önce nüfus müdürlüklerinde kullanılmıştır. İster kamuya açık ister özel olsun, İsveç'teki isim dosyalarının çoğunda yer alır. İsveç, merkezi düzeyde bir istatistik dairesi kurmuş olan ilk Avrupa ülkesidir (1756); aynı zamanda, bireye ait bütün bilgileri tek bir rakam altında toplamayı mümkün kılan ilk ülkedir.

Her yurttaş İsveçli vergi mükellefleri yıllığının sayfalarını en yasal biçimde karıştırarak merakını giderebilir. 1987'den bu yana bankalar müşterilerle ilgili bütün bilgileri doğrudan vergi dairesine iletmek zorundadır.

Bilişim, bireylerin devlet karşısında belirli ölçüde şeffaf olmasını sağlasa da, bireylere karşı da şeffaf olmalıdır. Nitekim bilişime dair yasa (1973 tarihli bu yasa 1982'de tamamlanır), Batılı bir ülkede çıkan bu türden ilk yasadır; kişisel dosya açılmasına izin vermekle, bu dosyaların gözetimini sağlamakla, bu sorunlara ilişkin şikâyetleri işleme koymakla yükümlü bir Bilişim Denetmenliği kurulmasını sağlamıştır. Genellikle yarı otomatik olarak yapılan dosya açılmasına ilişkin iznin alınması, eğer dosya "özel" bilgiler içermek zorundaysa çok daha zordur. Bu kategoriye tıp ve sağlık kuruluşlarının verileri, kamu güçlerinin top-

lumsal alandaki "re'sen müdahaleleri", suç dosyaları ya da kamu güvenliği ve ulusal savunmaya ilişkin isim dosyaları girer.

Yalnızca bir yasa metni ya da mevzuata ilişkin bir metnin tanıdığı olanaklar doğrultusunda talepte bulunan kamu kuruluşları, bunları derleme ve elde bulundurma iznini alır. Sonuçta, bir dosyada yer alan her kişi, yılda bir kez, kendisi için uygun bir zamanda, kendisiyle ilgili bilgilerin bir suretini elde etme hakkına sahiptir.

Toplumun bu bilgisayarlaşması çok etkili (hatta tehlikeli) bir toplumsal denetim aracı olarak algılanabilir. Nitekim birçok yabancı gözlemci, burada "özel hayatın" bütün alanlarına (sağlıktan gelire, mesleki konuma vb.) karanlıkta müdahale eden bir "polis devletine" doğru evrilişin kanıtını görmüşlerdir. Bununla birlikte, bilgi-işleme geçişin İsveç'te bile neredeyse hiçbir itiraz doğurmadığının saptanması ilginçtir; herkes bunun (belki de yanılgıyla) asla yurttaşa karşı değil, tersine onun iyiliği için kullanılacağı kanısındadır. Her koşulda bu konsensüs devletle (ya da bu durumu yönlendiren güçle) derin bir güven ilişkisinin olduğunu ortaya çıkarır: İsveçlilere göre bütün bir sistem (özel bireyden kamu yönetim kuruluşlarına) ortak tek bir ahlak içerisinde birleşir ve bunun sonucunda aynı zorunluluklara uyar.

Bir "suretler toplumu"

Ne var ki İsveç toplumunu Orwellvari bir dünyaya, insansızlaşmış bir istatistik evrenine indirgeyen kolaycı bakış açısından sakınmak gerekir. Çelişkili bir biçimde, dosyalanmış, kataloglanmış, numaralanmış bireylerden oluşan bu toplum, aynı zamanda Fransa'da olduğundan çok daha fazla bir suret-

familjenytt

SVENSKA DAGBLADET Torsdagen den 30 oktober 1986

födelsedagar 1 november

dagens jubilar

Från slott till koja

Devlet her İsveç yurttaşına doğumundan ölümüne dek taşıyacağı bir kimlik numarası verir. Oysa ki İsveç toplumu, anonim olmanın çok ötesinde, bir zamanların topluluk etiğinin hâlâ çok güçlü biçimde varolduğu bir suretler toplumu olarak kalır.

1958'den beri İsveç Kilisesi kadınların papaz olmasını onaylamaktadır. Bugün yaklaşık 450 kadın papaz olduğu saptansa da, yasal olarak edinilmiş bu konuma karşı direnen kadınlar bulunur hâlâ.

ler toplumudur. Hiçbir günlük gazete yoktur ki her gün, doğum günü, evlilik, ölüm vesilesiyle yarım sayfa dolusu okur fotoğrafı yayınlamasın. "Toplum yaşamından notlar" en azından bir sayfa tutar, toplumsal ayrımcılığın bulunmaması şaşırtıcıdır. Ölüm ilanları *Verkställende direktör* (İşletme Yöneticisi) Bay Andersson'un kariyeri kadar, taksi şoförü Bay Svensson'un kariyerini de özetler. Doğum günleri, özellikle de İsveç'te çok önem taşıyan 50. yaşgünü, çoğunlukla günlük gazetelerde geniş yer tutar (ve ayrıca birkaç gün izin demektir). Modern, bilgisayara geçmiş toplum ile hâlâ çok canlı olan eski âdetlere sahip bir toplumun karışımı olması, İsveç'in en özgün ve en az bilinen özeliklerinden bir tanesini oluşturur.

"Ombudsman" ve büyük kamuoyu araştırmaları

Ortaklaşa kararlar konusunda da şeffaflık kurallara bağlıdır. *Ombudsmanlık* gibi bir kurum yurtdışında da iyi bilinir. En eskisi olan meclis *ombudsmanlığı*'nın (1809) görevi; özel ve kamusal alan arasındaki sınırların belirlenmesine ilişkin uyuşmazlıkları çözmek (ve özellikle bireylerin "sır hakkını" korumak), şikâyetleri dinlemek, yasanın getirdiği zorunluluklara uyulmasındaki eksikleri gidermek ya da en basitinden görevlilere tavsiyede bulunmaktır. Belki de daha az bilineni ama bir o kadar önemlisi ise, büyük kamuoyu araştırmaları usulüdür. Zaten eski bir uygulama olan bütün yasaların çıkışından önce yapılan bu araştırmalar, farklı siyasal partilerden gelen kişilerin, önemli çıkar gruplarının temsilcilerinin, çeşitli uzmanların (ekonomist, toplumbilimci vb.) bir arada bulunduğu kurullar tarafından gerçekleştirilir. Kişilerin dinlenmesi, yoklamalar, hatta yerinde yapılan soruşturmalardan sonra sonuçlar incelenmek üzere, önerilen tedbirlere ilişkin görüşlerini bildirmeleri istenen ilgili bakanlıkların hukuk dairelerine iletilir. Bunun dışında her yurttaş, araştırmanın sonuçlarına ilişkin görüşünü bakanlığa sunma hakkına sahiptir. Eşcinsellik, fahişelik, şiddet vb. gibi en "özel" konular; fiyat ayarlaması, video, hatta enerji politikası konularıyla aynı düzeyde büyük kamu tartışmalarının konusu olur.

İsveç'e özgü bu mevzuat, siyasal kararların hazırlanmasında ve tartışılan mesele üzerinde genel bir uzlaşı sağlanmasında temel bir rol oynar. Bunun varlığı, bir yandan en "özel" görünen konuların bile kurumlarca nasıl dikkate alındığını, öte yandan karar zincirinin farklı halkalarına neredeyse her bireyin nasıl müdahale edebileceğini gösterir. Aynı zamanda ortak etiğin iki temel zorunluluğunu da özetler: karar süreçlerinin şeffaflığı ve karar verilen önlemler konusunda bir konsensüs sağlanması.

Bir devlet kilisesi

Çok az kişi İsveç Kilisesi'nin bir devlet kilisesi, Lutherciliğin ise bir devlet dini olduğunu bilir.[11] Kilise, Reform'un iktidara geliş tarihi olan 1523 yılından itibaren devlet aygıtının içinde yer alan bir kurum olarak işlemeye başlamıştır. O dönemde dini ayinlere katılmak bir yurttaşlık görevi olarak görüldüğünden, Kilise İsveç'te siyasal birleşmenin bir aracı işlevini üstlenir. İsveç Kilisesi'ni devletle birleştiren bağların ne denli güçlü olduğu, İsveçlilere Kilise'den ayrılma izninin ancak 1860'tan sonra verilmesiyle ortaya çıkar. Yine de bunun için bir Hıristiyan cemaatine üye olmaları gerekiyordu. Bu koşul 1951 yılında kaldırılır. Bununla birlikte, İsveç yurttaşı olarak doğan her çocuk, eğer anne babası da öyleyse, doğrudan İsveç Kilisesi'nin üyesi olur. Böylelikle İsveç nüfusunun % 95'i resmen İsveç Kilisesi'ne bağlanır.

Dolayısıyla İsveç resmi olarak en Hıristiyan ve en sekülerleşmiş devletlerden biri olur. Kilise, piskoposları ve din adamlarının bir bölümünü atayan, maaşlarının ne kadar olacağına karar veren, dini vergileri toplayan[12] devlettir. Buna karşılık Kilise nüfus kütüklerinin tutulması, mezarlıkların idaresi[13] vb. ile ilgilenir. Her İsveç yurttaşı bir bölge kilisesine kayıtlıdır: onu evlendiren papaz aynı zamanda nüfus memurluğu görevini üstlenir; dini nikâh medeni nikâhın yerini de tutabilir.

İsveç Kilisesi'nin halkın gözünde sahip olduğu kurumsal özellik, düzenlediği dini törenlere halkın katılımıyla ifadesini bulur. Bunun sonucunda çiftlerin % 65'i dini nikâh kıyar. Çocukların yüzde 80'inden fazlası vaftiz edilir ve İsveç Kilisesi'nce kabul edilir. Son olarak Devlet Kilisesi'nin bazı üyeleri, özellikle 19. yüzyılda etkin olan olan dini uyanış (*Väckelse rörelser*) hareketinin Lutherci kanadından gelen "özgür", ya da ayrı görüşteki Protestan kiliselerden birine de üyedir. Toplamda özgür İsveç Kiliseleri öteki Kuzey ülkelerinde olduğundan daha çok inananı bir araya getirir.

Kilise örgütlenmesinin bu resmi varlığı hiçbir biçimde dinin İsveç'te açıkça gerilemesini gizlemeye yetmez. Bir araştırmaya katılan insanların % 20'sinden daha düşük bir oranı inançlı olduğunu söyler. Buna karşın, yarı metafizik, üstü örtülü ve sürekliliği olan kaygı, İsveçli mizacının önemli bir bileşenidir. İsveçlilere göre belki cehennem yoktur; ama doğaüstü kesinlikle vardır. Bunu anlamak için İsveç takvimini dolduran yarı dini, yarı pagan kökenli bayramlara bir göz atmak ya da halk kültüründe, edebiyatta, hatta sinemada, fantastik olanın ve "troll"lerin önemini anımsatmak yeterlidir. Tam anla-

Yanda: Richard Fleischer'in 1962 yılında çektiği *Barabbas*'ta Anthony Quinn. "...Sanki gecenin içine dalmış gibi gidiyordu [...]. Ve yaşlı, kırış kırış göğsünde, kırlaşmış kıllarının arasından, Tanrı'nın adının üstünün çizildiği köle levhası sarkıyordu. Evet yerde de gökte de yalnızdı o. Ve kendi içine kapanmıştı, kendi ölüm krallığına. Oradan nasıl çıkabilirdi ki?" (Pär Lagerkvist, *Barabbas*.)

Tove Jansson'un Troll Moumine'i, İskandinav çocuk edebiyatının başyapıtlarından birinin küçük kahramanı.

mıyla bir İsveçli olan Pär Lagerkvist[14] gibi bir yazarı ele alalım: *Barabbas*'ın ya da *Ahasverus'un Ölümü*'nün yazarının bütün yapıtları uzun ve acılı bir dini sorgulama içerir. Vicdanı çalkantılar içindeki bir başka yazar, yani André Gide *Barabbas* konusunda Lagerkvist'in "karanlıklar içerisinde, gerçek dünyayla inanç dünyası arasında gerili gergin ip üzerinde ayakta durabilme sınavından"[15] başarıyla geçtiğini yazıyordu.

Gerçek ve tinsel olan işte böyle uzlaşır. Edebiyat ve sinema İsveçlinin düş dünyasına damgasını vuran bu tinsel dünyanın, bu metafizik korkunun ve bu süreğen suçluluk duygusunun yankısı olurken, bir zamanların ortak ve dini ahlakı yine aynı oranda ortak ama laik olan bir ahlaka dönüşmüştür.

"Özel olmaktan çıkarılan" aile

Özel hayat alanının kamuya açılması aile yapısı gelişimi içerisinde hissedilebilir. Bir zamanlar aileye düşen "görevlerin" devlet tarafından üstlenilmiş olması modern toplumlarda yeni bir olgu değildir. Aileye ait dünyanın "özel olmaktan çıkarılması" İsveç'te özel bir biçime bürünür. Yalnızca özel alana müdahale etmek değil, özellikle onu bütünüyle şeffaf kılmak, "sırrı" açığa çıkarmak, yani orada neler olup bittiğini bilmek söz konusudur. Böylece İsveç yönetimi her seferinde bekâr ya da bo-

şanmış bir anneden gelen yardım talebi aldığında ya da çocuğun babasının kim olduğu konusunda bir kuşku olduğunda, sistemli bir biçimde babanın kim olduğuna ilişkin bir araştırma yapar. Kadının ya da arkadaşlarının bildirimi üzerine anneyle ilişki kurmuş olduğu düşünülen her erkek, babalık araştırması için çağrılır. Olası baba ya da babalar, anlaşmazlık durumunda bir kan analizi yaptırmak zorundadırlar. Gerektiğinde bu konuda karar mahkemenindir. Babanın kim olduğu saptandığında, baba çocuğun beslenmesi ve bakımı için nafaka ödemek zorundadır.

Böylesi bir uygulamanın doğrulanması, ekonomik olmaktan çok ahlakidir: her çocuğun gerçek babasını bilme hakkı vardır. Tabii ki bu ilkenin hayata geçirilmesinde çelişkiler eksik olmaz. Her koşulda bir çocuk sahibi olmayı arzulayan yalnız bir kadın, örneğin sonradan baba aradan çekilince, babalık araştırmasını reddederse sosyal yardımdan yoksun kalacaktır. Yani, kürtaja ilişkin 1975 tarihli yasanın belirttiği gibi, kadın bedeni üzerinde hak sahibi ise de "çocuğun babasının adını vermeksizin doğurma" hakkına sahip değildir. Böylece çocuğun hakları her şeyden önce gelir; hatta kadın sosyal yardımı reddetse bile, ona babanın kim olduğunu söyletmek için bütün yollar kullanılacaktır (iş mahkemeye dek varır!), çünkü burada çocuğun yaşam boyu peşini bırakmayacak olan temel bir sorunun söz konusu olduğu düşünülür. Dolayısıyla babalığa ilişkin bir sır yoktur. Soy zinciri şeffaf olmalı ve açık bir biçimde düzenlenmelidir.

Suni döllemeye ilişkin yeni İsveç mevzuatı da bu mutlak şeffaflık zorunluluğu üzerine kuruludur. Suni Dölleme Kurulu Sekreteri olan yargıç Göron Ewerlöf'ün altını çizdiği gibi: "Suni döllemelerin şimdiye dek olduğundan daha açık, daha doğrudan olacağını umuyoruz. Hedef, suni döllemeyle doğmuş olmanın onaylanamaz bir şey olmadığını anlatmak ve bu durumu, örneğin evlat edinilen çocuklarınkine bütünüyle indirgenebilir kılmak olmalıdır. Evlat edinilen çocuklara gelince, İsveç'te bir zamanların sır tutma alışkanlıkları ve gizleme merakı uzun süredir bir kenara bırakıldı. Evlat edinme konusunda uzman kişilere göre, bu, evlat edinilen çocukların daha mutlu olmasına katkıda bulundu." Böylelikle İsveç dünyada suni dölleme konusunda toplu bir mevzuat çıkarmış olan ilk ülke olur (1 Aralık 1985'ten bu yana). O zamana dek, bir vericiyle suni dölleme, olabildiğince kalın bir sır perdesiyle örtülüyordu; bunun dışında vericiyle ilgili bütün bilgiler (imha edilmediğinde) genellik-

"İki erkek, bir bebek arabası"... İsveç 1975 yılında anne babaya çocuk doğum izni sağlayan ilk ülke olur, onu 1977'de Fransa izler. Ama 1981'de İsveç'te yapılan bir araştırmaya göre çoğunlukla kadınlar bu iznin avantajlarından yararlanırlar (babaların yalnızca % 4'ü bu izni bütünüyle anneyle paylaşır).

le gizli tutulmuştu. Yeni yasanın getirdiği –ve zaten sır karşıtı toplumsal modeli kusursuzca temsil eden– en önemli yenilik vericilerin gizliliğinin kaldırılmasıdır. Böylece her çocuk biyolojik babasının kim olduğunu bilme ve hatta hastane tarafından kaydedilen bu konuyla ilgili verileri öğrenme hakkına sahip olur.[16] O ana dek çabalar çocuğun nasıl doğduğunu öğrenmesinden kaçınmak yönündeydi. Bugün ise durum tersidir: her şeyden önce çocuğun çıkarını korumak ve biyolojik babasının kimliğiyle ilgili erişilebilir bilgileri edinmesine engel olmamak söz konusudur.[17] Kurul bundan başka ebeveynin çocuklara karşı açık ve içten bir tutum takınmalarının önemli olduğunu vurgular. Özellikle, zamanı geldiği düşünüldüğünde çocuğa nasıl olduğunun söylenmesini tavsiye eder (yasa bunu zorunlu kılmamaktadır). Suni dölleme izninin yalnızca evli ya da birlikte yaşayan çiftlere verilmesi kararında yine çocuğun yararı göz önüne alınır. Suni döllenme izni yalnız ya da lezbiyen bir çift olarak yaşayan kadınlara tanınmaz. Öte yandan, yalnızca annenin ya da babanın olduğu ailelerin çoğaldığı bir ülkede, anne babalı klasik yapının dayanak alınması böyle sürdürülür; çeşit-

Çifte kültürel kimlik nasıl korunur? (Türk çocukların gittiği kurs.)

li psikolojik ve psikiyatrik incelemeler bu olguyu güdüler. Buna göre her şeyden önce çocuğun optimal gelişimini sağlamak söz konusudur. Evlat edinme ise, çoğu durumda yalnızca evli çiftlere tanındığı için, daha da sınırlayıcı koşullara bağlıdır.

Bütün haklara sahip yurttaş: çocuk

Çocuğa tanınan statü, İsveç kültürünün ve etiğinin belirleyici özelliğidir. İsveç'te çocuk hem bütün haklara sahip bir yurttaş, hem de neredeyse Laponlar ve göçmenler gibi azınlıklarla aynı ölçüde korunması gereken savunmasız bir birey olarak görülür. Ailenin "özel olmaktan çıkarılması" yönünde en belirgin değişim, çocuğun dünyada bir benzeri olmayan bu statüsünde kendini belli eder. 1973'ten çocukların "sözcüsü" rolünü üstlenen, görevi çocukların gereksinimleri ve hakları konusunda kamuoyunun duyarlı kılmak ve aydınlatmak olan çocuktan sorumlu bir *ombudsman* bulunmaktadır. *Ombudsman*'ın özel durumlara müdahale etme hakkı yoktur; buna karşılık kamu kurumları ve siyasal temsilciler üzerinde baskı yapabilir, çocuğun durumunu iyileştirebilecek çalışmalar önerebilir, yetişkinleri çocuklara karşı sorumlu kılabilir, son olarak sürekli açık bir telefon ağıyla güç durumdaki çocuklara bireysel destek ve yar-

dımda bulunabilir. Görülüyor ki İsveç toplumu çocuğa özel bir kurumun savunma görevini üstlendiği özel haklar tanır (bir zamanlar kadına tanındığı gibi, göçmene ya da başka herhangi bir azınlığa olduğu gibi), amaç çocuğun hem toplumda en uyumlu biçimde yerini almasını kolaylaştırmak, hem de onun bireyselliğine saygı göstermektir.

Aynı etik göçmen çocuk için de geçerlidir. Bu yolla göçmen çocuk anadilinde eğitim görme hakkına sahiptir. Hatta 1979'dan bu yana, devlet, yerel yönetimlerdeki okul öncesi hizmetlerden yararlanan 5-6 yaş grubu çocukların anadillerini konuşabilmesi için ödenek ayırır ve giderek daha çok sayıdaki çocuk yuvası çocuklarını homojen dil gruplarına ayırır. Böylece göçmen çocukları anadillerini geliştirmek ve kültürlerini korumak için bütün olanaklara sahip olurlar ve etkin bir ikidilliliğe kavuşurlar. Yine burada da, entegrasyon isteği asal kültürel kimliğine saygı bağlamında tasarlanır.

Bununla birlikte, sonuçların her zaman amaçlar doğrultusunda gerçekleşmediğini kabul etmek gerekiyor. Birçok çocuk iki kültürden birini yeterince özümseyemez ve iki dilden birini kötü konuşur. Göçmen bireyin yararlandığı sayısız yasaya rağmen (belediye ve kanton seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı, entegrasyonu kolaylaştırmak için konutların dağılımı, beda-

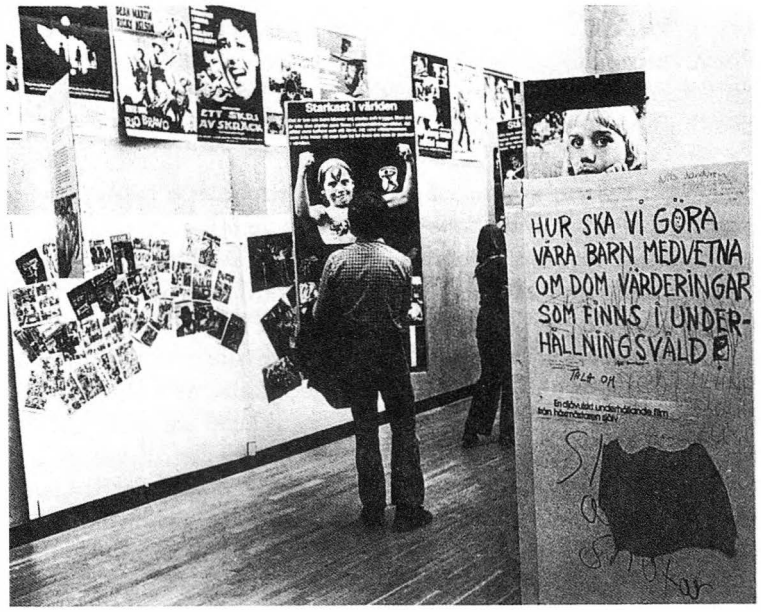

Hangi biçim altında olursa olsun şiddete karşı mücadele–burada 1978 yılında düzenlenen "Şiddet Şiddeti Gizler" başlıklı sergi görülüyor– İsveç toplumunda sürekli gündemde kalan bir temayı oluşturur.

va İsveççe dersleri, ülke insanlarıyla aynı toplumsal olanaklara sahip olma vb.) İsveç toplumu, kültürlerin kaynaşmasında tam anlamıyla başarılı olamaz, Amerikan tarzı bir *melting-pot* oluşturmayı başaramaz.

Yasaklanan dayak

Çocuğun aile, yani ebeveyn karşısındaki özerkliği, fiziksel cezalandırmayı yasaklayan yasayla da ifadesini bulur. Gerçekten de 1979 Temmuzundan bu yana, ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkileri belirleyen İsveç mevzuatı (soy zinciri yasası) manevi cezaları ya da "kırıcı muamelelerle" birlikte (yasada geçen örnek: çocuğu bir yere kapatmak, onu tehdit etmek ya da korkutmak, küçümseyici davranmak, açıkça gülünç duruma düşürmek) her türlü bedensel cezayı (popoya şaplak vurma dahil) yasaklar. Yasaklama, (yaralanma durumları dışında) özel cezai yaptırımlarla desteklenmemiştir. Bununla birlikte her çocuk kendisine vurulduğu için şikâyette bulunabilir; kötü muamelede bulunan, tabii ki çocuğun kıçına birkaç şaplak vurma hakkına sahip olduğunu sandığını ileri süremez: bir zamanlar ebeveyn otoritesinin "özel", hatta gizli ve bir anlamda simgesel olan bu hakkı artık yürürlükte değildir.

Siyasal alan, farklı biçimler altında, bir zamanlar özel hayata ait olan alanı giderek daha çok denetler. Aile tek başına çocuğun sorumluluğuna sahip değildir artık. Onun haklarını belirleyen aile değil, yasalar ya da sosyal koruma yoluyla olsun ortak yaşamın bütünüdür. Böylece çocuk özel alandan çıkar, giderek daha çok aile ortamının dışında toplumsallaşır. Ebeveyn-çocuk ilişkisi artık yalnızca özel hayata ilişkin değildir, "kamu" tarafından yürütülür. *Bütün* çocuklardan sorumlu olan toplumun bütünüdür.

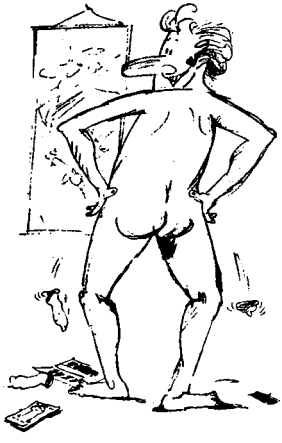

"Boyu ne olursa olsun, her zaman sana uyacak bir prezervatif bulursun..." (Ulusal Cinsel Bilgilendirme Kuruluşu RFSU tarafından yürütülen prezervatif kampanyası.)

Bu anlayış ayrıca "ebeveyn eğitimi"[18] adı altında 1980'de başlatılan reformla somutlaşır. Bu reform, isteğe bağlı olarak, bütün müstakbel anne babalara, gebelik ve doğumu izleyen bir yıl boyunca diyalog ve eğitim gruplarına katılmalarını önerir (mesai saatlerinde ebeveyn gruplarına katılanların ebeveyn teminatı adı altında bir para yardımı alma hakkı vardır). "Ebeveyn eğitiminin" hedefleri "çocukların ve ailelerin toplum içerisindeki durumunun iyileştirilmesine" katkıda bulunmaktır: "Ortak yaşam ve bunun kurumları çocukların sorumluluğunu üstlenmemeli, buna karşın anne babaya görevlerini yerine getirme olanaklarını sağlamaya çabalamalıdır."[19] Anne baba gruplarını bir araya getiren ve ev dışında gerçekleşen bu ebeveyn eğitiminin yine burada toplumsal bir deneyimi öncelikli kıldığını görmek ilginçtir. Ebeveyn eğitimi, bu anlamda, aynı dene-

yimi yaşayan bireyleri dayanışma içerisine sokan toplu bir eğitim biçimidir. Çoğunlukla bireyin bir topluluk içerisine daha etkin biçimde entegre olmasıyla sürer; nitekim anne koruma merkezindeki bir gruba katılmaya başlayanların çoğu, çocuk koruma merkezine devam eder ve arkası gelir. Yeni toplumsal reformlar dolayısıyla, bireyi ya da çekirdek aileyi toplulukla ya da toplumla kaynaştıran her şeyi öncelikli kılarak, İsveç toplumunun her şeyden önce toplumcul olan bu özelliğini güçlendirmeye katkıda bulunur.

Bütün haklara sahip bir yurttaş olarak görülen İsveçli çocuk, gelişme yaşı ve derecesi izin verdiği andan itibaren, kendi durumu konusunda söz söyleme hakkına da sahip olmalıdır. Bu ilke özellikle bir boşanmadan kaynaklanan uyuşmazlıklar için uygulanır. Çocuk, gözetime, anne ya da babasını görme ve onda kalma hakkına ilişkin davalarda taraf olmalı ve hukuksal bir yardım alma olanağına sahip olmalıdır. Aynı zamanda mahkeme tarafından tayin edilen bir çocuk temsilcisi tarafından davada temsil edilmelidir. Sonuç olarak, ayrılma durumunda, anne babası tarafından dostça varılan anlaşmaya itiraz etme pahasına (öte yandan, görme hakkının tartışmaya açılma olanağı olmaksızın) yanında kalmak istediği kişiyi bile seçebilecektir. Kısacası, çocuğun görüşü dile getirilmeye ve başka herhangi bir yurttaşınkiyle aynı biçimde savunulmaya değerdir.

Karı koca sırlarının sonu

Görüldüğü gibi aile yaşamı geniş ölçüde kamusal alana açılıyorsa, aynı şey çiftlerin yaşamı için de geçerlidir. Nitekim 1965'ten bu yana, evlilikte işlenen cinsel suçlar (örneğin tecavüz) kovuşturmaya tabidir. Aynı biçimde, 1981'den bu yana, dayak yiyen kadınlar kocaları ya da birlikte yaşadıkları erkek arkadaşları hakkında şahsen şikâyette bulunmak zorunda değildirler artık; üçüncü bir kişinin bildirimi hukuki işlem yapılması için yeterlidir. Tabii ki eşcinsellik İsveç'te artık bir sapkınlık olarak görülmez (cezai yaptırımlar 1944'te kaldırılmıştır). 1970 yılında geleneklerden sıyrılmaya yönelik büyük dalganın ardından eşcinseller cinsel haklarda eşitlik için ulusal bir örgüt kurarlar (RFSL).[20] 1980'de eşcinsellerle ilgili yasalarda reform yapılmasını sağlamak ve her türlü ayrımcılığı engellemek için büyük bir hükümet araştırması başlatılır. Araştırma komisyonu yalnızca heteroseksüellerle eşcinseller arasında tam eşitliği güvenceye alan bir dizi yasa değil, eşcinsel kültüre ve örgütlere etkin bir destek vermeyi de önerir; nikâhla aynı avantajları getiren, eşcinsel çiftlerin kurumsal bir birliktelik kurma olana-

Delfen

"Cinsel ilişki yoluyla geçen hastalıklardan sakın, prezervatif kullan." (1986'da RFSU tarafından yürütülen prezervatif kampanyası.)

yanda:
Okulda zorunlu cinsel eğitim dersi (İsveç'te 1955'ten bu yana zorunludur).

ğı da söz konusu edilir. Geleneklerdeki bu yeniliğin bizzat kurumların içinden doğduğunun görülmesi ilginçtir (nitekim burada söz konusu olan hükümet araştırmasıdır).[21] Çelişkili bir biçimde, lezbiyenlerin ayrıcalıklı kılınması gerekmeyen eskimiş bir aile kurumu içerisinde toparlamaya kalkışıldığını düşünen kimi lezbiyen gruplar bu girişime şiddetle karşı çıkar. Yeni hak talepleri, yasanın yalnızca eşcinsel ya da heteroseksüel çiftlere değil, ilişkilerinden bağımsız olarak bireylere hitap etmesine ilişkin olmuştur. Sonuçta eşcinseller arası evlilik, yasa gereği İsveç'te hâlâ olanaksızdır.

Cinsellik

1960-1970'li yılların "cinsel devriminden" oldukça önce, cinselliğin bütünüyle özel hayata ilişkin niteliği cinsel eğitimin ortaya çıkışıyla delik deşik olmuştu. Gerçekten de daha 1933 yılında Cinsel Bilgilenme İçin Ulusal Birlik örgütü kurulur (RFSU),[22] "önyargısız, hoşgörülü, cinsellik ve ikili yaşama ilişkin sorunlara açık bir toplum oluşturmak" isteyen, kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Birinci kaygı cinselliği serbest kılmaktan çok zührevi hastalıklara ve kürtaja karşı mücadeleydi. Ne var ki, bu andan başlayarak, cinsel bilgilendirmenin vurgulanması giderek tabuların ortadan kalkmasına yol açmıştır. 1938 yılında doğum kontrolü ve kürtaja ilişkin yeni bir yasa, 1910'dan bu yana doğum kontrolü propagandasını ve doğum kontrol araçlarının satışını engelleyen yasaklamayı ortadan kaldırıyordu. Kürtajla ilgili yeni yasal düzenlemeler de değiştirilmişti.[23] 1942'de okullarda cinsel eğitim verilmesi tavsiye edilir, 1955'teyse bu eğitim zorunlu olur. Tabii ki bu konudaki okul yönetmelikleri önceleri tutucudur (cinsel ilişkinin tek amacı evlilik çerçevesinde üremekti). Ama çok kısa bir süre sonra, yedi yaşından[24] başlayarak, sınıfta öğretilen tam anlamıyla cinselliktir –ya da *Le Monde* gaze-

İsveç sinemada çıplaklığın gösterildiği ilk ülke oldu. Bu, 1951'de A. Mattsson'un *Yalnız Bir Yaz Dans Etti* filmiyle gerçekleşti. Diğer bir cüretkâr sahne ise Vilgot Sjöman'ın 1967'de çektiği *Meraklıyım* filminde yer alır (yanda).

tesinin attığı başlık gibi "İkili Yaşam"dır. Müfredat "sevişme eyleminin karşılıklı sevgi ve saygı üzerine kurulması gerekir"in altını çizer; bununla birlikte "mastürbasyon, frijidite, eşcinsellik, doğum kontrolü, zührevi hastalıklar, hatta cinsel haz" konuları da bir o kadar yer tutar. Yönetim de bunu takip eder! Daha 1946'da yasa eczanelerin doğum kontrol araçları stoku bulundurmasını zorunlu kılar. Ardından 1959'da, doğum kontrol araçlarının satışına eczaneler dışında da izin verilir: cinsellik sözcüğü tam anlamıyla orta malı olur. Son olarak, 1964 yılından başlayarak doğum kontrol aracı reklamları (Cinsel Bilgilendirme Kuruluşu RFSU'nun himayesinde) gazeteleri ve ilanları doldurur. Bu reklamlar öncelikle bilgilendirici, hatta teknik özellikli olmayı amaçlar, ama çoğunlukla şakacı ve gönül çelici bir üslup kullanır. Aslında ikili bir hedef vardır: biri bilgilendirmek, diğeri de satış yapmak. Nitekim, cinsel ilişki, tüketim ürünleri için yapılan her türden reklamda kullanılmak üzere hızla prezervatiflerin ve hijyenik bezlerin alanından çıkacaktır.

Sansürün kalkması

Hastalığı, sefaleti ve cehaleti ortadan kaldırma kaygısıyla başlatılan cinselliğin üzerindeki bu örtünün kaldırılması 1960'lı yıllarda sansüre ilişkin bir tartışmayla at başı gider. 1957 yılı başında İsveç *Hon dansade en sommar* (Yalnız Bir Yaz Dans Etti) adlı filmi ihraç eder, filmde bellerine kadar çıplak

olan Folke Sundquist'le Ulla Jacobsson'un birbirlerine sarılması, o dönemde "rezilce" diye nitelenen bir başarı elde eder. Bu film cinsel özgürlük konusunda İsveç'in nam salmasına katkıda bulunur. 1963 yılında, Sansür Bürosu, Ingmar Bergman'ın *Sessizlik* filmine, birçok cüretkâr sahnesine rağmen onay verir; Vilgot Sjöman'ın *491*'i, ancak gençlerin bir kadını bir köpekle cinsel ilişkiye girmeye zorladığı bir sahnenin çıkarılmasından sonra gösterime girer. Öte yandan buradaki sansür, sonunda filmin kesintisiz olarak izin aldığı yıl (1964), hararetli bir tartışmaya yol açacaktı. 1965'e doğru perdede eşcinsellik sahneleri gösterilmeye başlanır. Son olarak Sjöman'ın son filmi *Meraklıyım* sinemadaki cinsel tabuları yıkar. Bu film, sonunda çocuklara yasaklanmasına varan bir polemiğe yol açar; ama sansürlenmez. Bu andan itibaren, eskimiş olduğu yargısına varılan bir mevzuatı değiştirmek için farklı araştırma komisyonları kurulur. Cinsel bilgiler veren filmler yayınlanır – kadının aldığı cinsel hazzı konu alan *Aşk Dili*, ardından 1971'de erkek eşcinselliğini ve fiziksel engellilerin cinselliğini ele alan *Aşkın Dili Konusunda Daha Fazlası* gibi. Sonuç olarak aynı yıl (aşırı şiddet içeren sahneler dışında) filmlere getirilen sansür ortadan kalkar.

Pornografi

Pornografi 1970'li yılların cinsel devrimi için 1940-1950'li yıllarda cinsellik eğitimi ne ise o olmuştur. Belki de cinselliğin en anlık dışa vurumunu oluşturur, çünkü erotizmden farklı olarak seyirciyle onun arzu nesnesi arasında aracılık etmez. Hiçbir şey ima edilmez, hatta açığa çıkarılmaz; her şey teşhir edilir. Bu açıdan bakıldığında, İsveç edebiyatında neredeyse hiçbir erotik romanın, bir *Justine* ya da bir *Gözün Hikâyesi* bulunmadığını; Bataille'ın, Marquis de Sade'ın yapıtlarının benzerinin hatta *Bijoux indiscrets*'nin yazarı Diderot gibi birinin olmadığını görmek ilginçtir. Hafif ve müstehcen yegâne edebiyat, İsveç'in "Kuzey'in Fransası" olduğu döneme, 18. yüzyıla tarihlenir. Bu istisnanın dışında, İsveç edebiyatı –özellikle cinsellik alanında– imayı, gizli ya da üstü örtülü içeriği barındırmaz; ya açıkça pornografiktir ya da tam olarak eğiticidir. Böylece pornografi fantazilere dayalı düşselliğin, bedenin eğretilemeli çağrışımının bir anlamda çöküşünü temsil eder. Cinsel düşler sırrın ve olası olanın dünyasına aitti; onun gerçek ya da ikonografik temsili (*live shows*) her türden aracıyı, düşselliği, hatta kural ihlalini ortadan kaldırır. Herhalde bu nedenden ötürüdür ki, pornografik edebiyat öylesine kendini yineleyen, anonim bir edebiyat olarak görünür. Cinsel eğitim kıla-

vuzları cinselliğin teknik işleyişini gösterir; pornografik dergiler temelde aynı şeyi buna sözde-sapkınca birkaç çeşitleme ekleyerek gösterir.

Zevk alma hakkı

Cinsel devrim görünüşe bakılırsa son tabuları da süpürür. Cinsel bilgilenme hakkından sonra zevk alma hakkı beyan edilir. Eşitlik bunu zorunlu kılar, buna zorlar: eşcinsellikten hayvan seviciliğe ve röntgenciliğe dek, bütün cinsel davranışlar eşit biçimde meşrudur. Meşru düzeyde, bizzat "adaba karşı cürüm" kavramı ortadan kalkar, yerini "cinsel suç"[25] kavramına bırakır. Ne var ki, geri adım gecikmeyecektir. Yakından bakınca anlaşılır ki, 1960-70 yılları arası dönemin cinsel özgürleşmesi kısmen kurgusaldır; geleneksel şemaları derinlemesine değiştirmeksizin biçimsel yasaklamaları kaldırmıştır. Özellikle, pornografik edebiyatla kadın-erkek ilişkilerinin tasvir ediliş biçimini sertçe kınamış olan İsveçli feministlerin savı böyledir. Bu bağlamda bir anekdot burada anılmayı hak ediyor: 1964'te, *Playboy* dergisinin kadınlara yönelik muadili olmayı amaçlayan *Expédition 66* dergisi çıkarılır ve kadın okurlarına birkaç erkek *pin-up*'ın resimlerini sunar. Ama dergi, okurlar ve özellikle de modelleri yüzünden kısa sürede kapanacaktır (derginin redaktörü Nina Estin, tam İsveçlilere yakışır bir dürüstlükle, eşcinsel dergilerinin arşivlerinden yararlanmayı reddetmiştir). Bu tarihten sonra pornografinin asıl hedef kitlesi erkekler olacaktır.

Fuhuş

Bu geri adımın ve özellikle kurumların burada oynadığı rolün mükemmel bir örneği fuhuşta görülür. Belki de çelişkili bir biçimde 1970'li yılların başında –tam da cinselliğin, en azından görünürde bir ihlal olmaktan çıktığı anda– İsveç'te fuhuşun çok belirgin bir biçimde arttığına tanık olunur: bu dalganın en üst düzeye vardığı dönemde (1970-72 yılları), yalnızca Stockholm'da yüzden fazla "masaj merkezi" ya da "canlı modelli atölye" bulunur. Aynı dönem içerisinde, daha serbest ve daha az gizli bir fuhuştan yana görüşler çoğalır. J. Erikson, 1965 yılında, fuhuşun toplumsallaştırılmasını, hatta Sosyal Sigortalar tarafından karşılanmasını önerir.

1976'dan itibaren, fuhuşla ilgili bir inceleme komisyonu kurulur ve fahişelerin yeniden topluma kazandırılmasına ilişkin daha kesin bir tasarı 1980'den başlayarak geliştirilir. En ince ayrıntının düşünüldüğü ve fuhuşun bütün alanlarını (fahişe, müşteri, muhabbet tellalı) inceleyen rapor, fuhuşun yasaklanmasından yana olanlarla (özellikle kadın hareketleriyle), fuhuşun suç addedilmesinin, onu ortadan kaldırmak şöyle dursun, gizli olacağı için denetlenemez duruma getirmesinden kaygılananlar

"Babam pornoyu sevmiyor." 1960-70 yılları arasında cinsel devrimin aşırılıklarından sonra, artık yanıltıcı bir ahlaki özgürleşme olarak düşünülen şeyin yeniden sorgulandığına tanık olunur.

arasında bir tartışma başlatır. Bu rapor aslında İsveç'te fuhuşun özellikle uyuşturucuyla bağlantılı olduğunu gösteriyordu; 1960'lı yılların fuhuş yanlıları da bugün bunun "kefaret" niteliğini sorgularlar. Son olarak rapor fuhuşun açık bir şekilde yalnızca erkek cinselliğini tatmin etme aracı olarak işlediğinin altını çiziyordu; yine burada da, 1960-1970 yıllarının cinsel devrimi kadını gerçek anlamda "özgürleştirmeyi" başaramamıştı...

Bu raporun ardından, bir dizi sınırlayıcı yasal önlemler alınmıştır. Yeni yasa metinleri müşteriyi cezalandırmasa da (reşit olmayan birisiyle cinsel ilişki kurması durumu dışında), buna karşılık fuhuş için kullanılan mekânın sahibinin fuhuşa teşvikten hüküm giymesini sağlar. Fahişelerin toplumla kazandırılmasına yönelik etkili bir savaşımla[27] birlikte bu yasa 1980'den bu yana fuhuşta belirgin gerileme sağlamıştır.[28] Aynı zamanda porno yayınlarda sıkça görüldüğü gibi, şiddetin cinsellikle buluşturulması da yasaklanmıştır. Son olarak da 1982'de *live shows* yasaklanır; inceleme komisyonu, müşterilerin çoğunlukla olgun yaştaki ve özellikle yabancı işadamlarından oluştuğunu görerek, "burada gerçekten korunması önemli olan bir İsveç kültür mirasının söz konusu olmadığı" sonucuna var-

mıştır. Dolayısıyla uluslararası üne sahip İsveç'e özgü bir özelliğin sonu gelir... Aslında günümüzde bütünüyle bitmemişse de en azından sıradanlaşan şey 1960'lı ve 70'li yılların büyük porno dalgasıdır; bu dönemde cinsellik konusunda başlayan tartışma bugün bütün biçimleriyle şiddet üzerinde yoğunlaşır (cinsel şiddet de bunun içindedir)...

Özel hayatın çeşitli yönleri

Şeffaflığa bu denli yakın olan bu toplumda yine de kimi kapalılıklar varlığını sürdürür. İsveç toplumunun –az olmakla birlikte– sıkı bir biçimde korunan yasakları vardır. Herkesçe mahkûm edilen, her yerde kovalanan ve yine de varolan şiddet konusunda, özellikle de belki konsensüsün en hassas olduğu ve toplumsal denetimin en çok itirazla karşılaştığı alan olan alkolizm konusunda olduğu gibi. Öte yandan, kıskançlıkla korunan kimi mekânlar açık olmaktan uzaktır; özel hayatın bu yerleri coğrafidir –ev, tekne, ada– ya da çoğunlukla düşsel, şiirsel alanlardır.

Şiddet

İsveç'in "sessiz sedasız toplumunda" şiddet, belirgin bir biçimde başka ülkelerde görüldüğünden daha az olsa da (örneğin Fransa'dakinden biraz düşüktür) çok daha şaşırtıcıdır. En özel olandan, en sıradan olana dek dört elle peşine düşülmesinin nedeni buradan kaynaklanır: nitekim 1979'dan bu yana savaş oyuncaklarının satışı İsveç'te yasaktır. 1978 yılında "Şiddet Şiddeti Getirir" başlıklı bir sergi, şiddet içerdiği düşünülen çizgi romanları, her yıl arabada öldürülen çocuk sayısı tahminlerini, uyuşturucu istatistiklerini vb. dağınık bir biçimde gösteriyordu. Aslında önemli olan yalnızca şiddeti yasaklamak değil, onu öngörmektir de. Devlet açık ve ortada gerçekleşen şiddetin, özel hayat uzamındaki –ister ebeveynden gelsin, ister oyun içerisinde olsun– şiddetin sonucu olduğunu düşünür. Daha derinlemesine bir biçimde, ister içerde ister dışarda, ister özel hayatta ister kamusal alanda olsun, şiddet düzen ve toplumsal uzlaşım için bir tehdit oluşturur; gerçekte, İsveç toplumunun denetlenmeyen son alanlarından bir tanesidir şiddet.

Alkolizm

Denetlenmeyen başka bir alan da alkolizmdir. Alkol içmek İsveç'te sıradan bir eylem değildir. Ağır bir suçluluk duygusu içki içen kişi üzerinde baskı yapar; ayyaş birisi değil ama orta halli bir İsveçli *Systembolaget* (şarap ve likör satılan devlet mağazası) önünde kuyruğa girdiğinde burada komşularını tanımazdan gelir ve özenle ambalajına gizlenmiş birkaç şişeyle çıkıp gider. İsveç'te içki içmek kamusal düzeyde neredeyse bir tabudur; resmi olarak itidalli olmanın övgüsü yapılır, sarhoşluk kamu tarafından aşağılanır, alkol satışı konusundaki mev-

Systembolaget, yani şarap ve diğer alkollü içkilerin satışında tam bir tekele sahip olan devlet mağazaları, vitrinlerine alkolün zararlarını anlatan sloganlar koyar. Reşit olmayanlara içki satışı yasaktır.

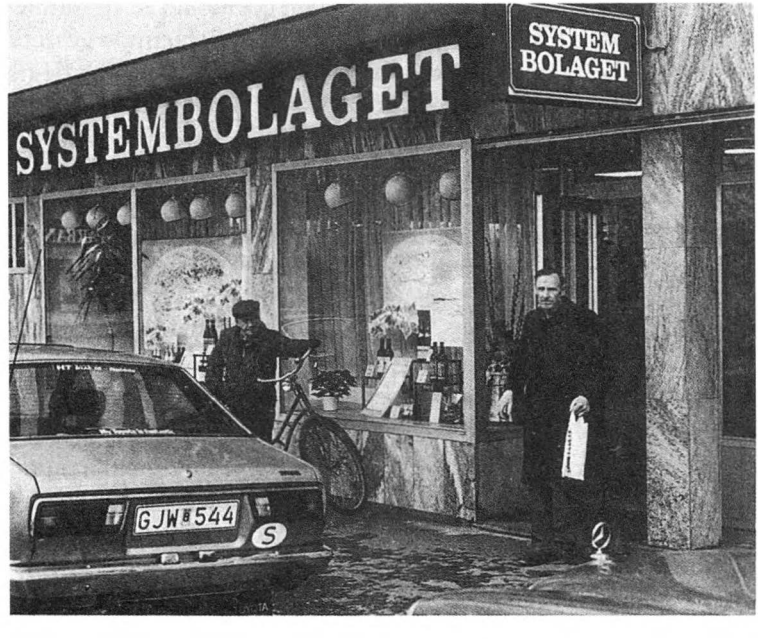

zuat çok sıkıdır. Ayrıca İsveç'te çok nadir olarak kamuya açık yerlerde içki içilir, bunun nedeni yalnızca alkolün pahalı olması değil, özellikle böylesi durumda kolektivitenin getirdiği bir toplumsal denetim, sessiz ama sert bir kınamanın olmasıdır. Aslında içki ancak çok belirgin vesilelerde, örneğin bayramlarda (Saint-Jean Yortusu gecesinde ya da Ağustos ayında kutlanan kerevit şenliğinde vb.) meşrulaşır – hatta değer kazanır; zaten bu durumda sarhoş olmak için içilir. Resmi ahlaka göre, kişinin evinde, özel hayatı içerisinde "toplumsal bir neden" olmaksızın" –aslında iletişim ritüelleri bunu doğrulamadığında– içki içmesi bir o kadar uygunsuz görülür. Aperitif ya da her gün içilen bir iki kadeh kırmızı şarap son kertede suçlayıcı ve kınanan gizli eylemlere dönüşür.

İsveç'teki alkol konusundaki yasanın aşırı katılığını (sarhoş araç kullanmanın cezası çok ağırdır, kanda 0,5 gram alkol bulunması suçu başlatır; 21 yaşından küçüklere alkol satılmaz, oysa reşit olma yaşı 18'dir) yalnızca istatistiklere başvurarak anlamak olanaksızdır. Saf alkol oranı üzerinden hesaplandığında, İsveç'te 1979 yılında kişi başına tüketim 7,1 litredir, bu oran Fransa'da 17 litredir. Bu rakamlar İsveç'i, dünyadaki toplam tüketim sıralamasında yaklaşık 25. sıraya oturtur. Bu katılık ancak tarihe bakıldığında kavranabilir. Alkollü ürünlerin üretimi ve satışı 20. yüzyıldan çok daha önce bir mevzuata bağlanmıştır. Ama parlamentoda çok güçlenen içkiyle mücadele eğilimleri, dünyada eşi olmayan ve her alıcının karneye bağlanmasını zorunlu kılan "Bratt Sistemi" diye bilinen bir yasayı 20. yüzyılın başında çıkartır. Bugün bile hâlâ alkolün siyasal tartışmalardaki –hiçbir sorun bu denli hararetle tartışılmaz– önemi, geniş ölçüde, sayısı nüfus içerisinde az ama parlamentoda çok daha kalabalık olan alkol karşıtı cephenin etkisiyle açıklanır. Kısa süre öncesine dek her üç parlamenterden biri bir alkolle savaş örgütüne üyeydi; ve alkol karşıtı birlikler geleneksel olarak siyaset adamı açısından verimli yuvalardır.

Ne var ki alkol, mutabakat olası kopma noktalarından biri olarak görünür. Çünkü alkolizmin kınanmasına ilişkin görüş birliği yalnızca görünüşte kalır: özel hayatlarında İsveçliler kuralları seve seve ihlal ederler. Başka yerlerde olduğu gibi alkolü "kaldırma" kapasitesiyle göğsünü gere gere övünür; sarhoşluğa ilişkin mizah televizyon skeçlerinin en gözde malzemelerinden biridir.

Uyuşturucu

Uyuşturucuya karşı mücadelede daha geniş ölçüde bir mutabakat sağlanır. İspanya'nın tersine İsveç esrar kullanımına dahi izin vermez; ve 1968'den bu yana, uyuşturucu kullanımına karşı mücadele politikası gitgide sertleşir. İsveç yasaları tarafından öngörülen en ağır cezalardan bir tanesi (on yıl hapis) uyuşturucu yasasının ihlaline verilir. İsveç "hafif uyuşturucular", "ağır uyuşturucular" diye ayrım da yapmaz. Bununla birlikte alkolizmle karşılaştırıldığında uyuşturucu bağımlılığı sayısal olarak sınırlıdır.

Şiddet, alkolizm, uyuşturucu: işte bunlar İsveç toplumunun başlıca "sapmalarıdır". Siyaset tarafından bütünüyle denetlenmeyen son alanlar, bir zamanların tabularından sıyrılmış bir toplumun son ihlalleridir.

Düşsellik

Birey böylesine güçlü biçimde paylaşımcı, "kamu" tarafından böylesine denetlenen bir toplumda, özel bir sığınağı nerede arayacaktır? Müstakil evinde, ormanın içine gömülmüş ya da kıyıya kondurulmuş ahşap kır evi *sommarstuga*'sında... Müstakil ev, ada gibi, öncelikle kapalı, kişisel özel mekân olarak kalır. "İskandinavya Notları"nda[29] E. Mounier "en kolekti-

vist halkların –Rusya, Almanya, İsveç– tek tek konutlarda yaşayan halklar" olduğunu gözlemliyordu. Gerçekten de her İsveçli, o ilkel yalnızlığa, olağanüstü İsveç doğasına çekilmeyle ifade bulan bireyci bir düş kurar. Çoğunlukla suyu akmayan, konfordan uzak olan *stuga* bir zamanlar kırsal köklerine olduğu gibi yeniden kavuşmayı, doğayla sıkı fıkı olmayı sağlar. Böylece hiçbir İsveçli (ya da neredeyse hiçbiri) doğanın birden bitmek bilmeyen kıştan çıkıp parıldayan özgürleştirici ışığını yaydığı, İsveç'in yeniden 24.000 ada ve 96.000 gölden oluşan bir ülkeye dönüştüğü mayıs-haziran aylarında ülkesinden kaçmaz. Kırda ya da ormanın bir köşesinde kaybolmuş küçük müstakil ev, ada, takımada, hatta bir yelkenli (yalnızca Stockholm'da sayısı 70.000'i bulur), her şeyin böylesine ortaklaşa olduğu bir toplumda, bireyselliğin son sığınakları olarak kalır.

Carl Larsson (1885-1919), *Çiçekli Penceredeki Suzanne.*

Bu tecrit, doğaya ve takımadalara sığınma izlekleri, İsveç edebiyatında ve sinemasında hep vardır. *Hemsö İnsanları* romanı, Strindberg'in karamsar yapıtına böylece ışık tutar; Gunnel Lindblom'un filmi *Yaz Cenneti* bütünüyle ve dramatik sona dek su kenarındaki harika bir evin çekici dekorunda geçer... Gerçek bir sığınma yeri olan bu "özel" mekân bazen bireylerin

Tjörnarp, ormandaki ev.

Midsommar, kökeninde bir pagan geleneğini taşıyan Saint-Jean Yortusu, İsveç'te tam bir ulusal bayram niteliğine bürünür. Yapraklar, dallarla kaplı bir direğin çevresinde dans edilir, "mayıs ağacı" (*majstång*), henüz kendini gösterme zamanı bulamayan kuzey yazının simgesidir...

umutsuzca katıksız bir iletişime, temel saflığa kavuşma arayışında oldukları trajik bir kapanmaya da dönüşebilir. Özellikle Ingmar Bergman'ın sinema yapıtlarında geliştirilmiş olan bu kapalı mekân üzerine kapanış temasında –*Sessizlik, Çığlıklar ve Fısıltılar...*– asla gelmeyen bir sözün, bir alışverişin arayışı da etkili olur. *Provadan Sonra* filminde yönetmen ve Bergman'ın eşi olan kahraman, "uzaklık ve korku, uzaklık ve sıkıntı" sözlerini yineleyerek iletişimin olanaksızlığını dile getirmez mi? İsveç'te büyük bir başarı kazanan *Bir Evlilikten Sahneler*'de de iletişimin olanaksızlığı vardır. Suskun bir atmosfer, bastırılan gerilimler, bu yakın ikili ilişki içerisindeki şiddet bile dizginlenir, susturulur. Böylesi daha çok acı vericidir genellikle. Ingmar Bergman'ın sinemasının ya da Strindberg'in oyunlarının ele aldığı ikili ilişkiler aynı sertliğin rengini, aynı fırtınalı boğucu havayı taşır... İsveç haberlerinde tutku cinayetine ender rastlanır (böyle bir şey gerçekleştiğinde gazetelerin baş sayfasında yerini alır). Asla bağırılmaz, az el kol hareketi yapılır ve çoğunlukla susulur... Tuhaf bir biçimde, her konuda beklenmedik bir açıklıkla her şeyin yüksek sesle söylendiği bu top-

lumda, insanlar kendi aralarında sohbet etmekte güçlük çekerler... Mesleki ilişkiler sade, doğrudan ve her türlü hiyerarşiden sıyrılmış olsa da, genel olarak senli benli konuşuluyorsa da, özel akşam yemeği davetleri, çoğunlukla İsveç'i ziyaret eden bir yabancıyı durmadan şaşırtan aşırı derecede titiz bir biçimciliğin izlerini taşır. Tabii ki sohbet de bu nedenle kolaylaştırılmış olmaz... Emmanuel Mounier[30] şunları not düşüyordu: "Yalnız insanların mistisizmi ve şiiri: İsveç halkı sanki ifadenin ötesinde kalmış gibi." Görüldüğü gibi, kendini davranışlardan çok düşsellik (İsveç ya da İskandinav düşselliği) içerisinde gösteren bireysel bir benin tam anlamıyla özel eğilimidir bu.

İsveç toplumunu buradan yola çıkarak sorgulamak, paradokslarını ve tezatlarını kavramak gerekir. Yoksa böylesine toplumcul, böylesine ortak bir duyguyla, böylesine direngen, benliğin en özel alanı üzerine kapanan bir bireyciliğin birlikte varolması nasıl anlaşılır? Büyük Kuzey'in yalnızlığı, bu sessiz dünya, doğayla bu kadar yakın kurulan iletişim, İskandinav bireyciliğinin kökünü bulduğu kaynaktır. Topluluğun bütün biçimleriyle telafi ettiği ilkel yalnızlık – yoğun ortak yaşam, şenliklerin bayramların törenselliği. İster şenlikler ister yasalar olsun, önemli olan yalnızlığı kırmak, herkese söz vermektir; bir zamanların katı dünyasında fiziksel yaşamın, bugün ise manevi yaşamın tek koşulu olan bu geleneksel topluluğu tertemiz ayakta tutmaktır. Yoksa çoğunlukla kırsal yaşamla bağlantılı olan (ayrıca Hıristiyan bayramlarına dönüştürülmüş) bütün eski pagan şenliklerinin inanılmaz derecede popüler olması nasıl açıklanabilir? Değişmeyen bir takvimde –yalnızca birkaç örnek vermek gerekirse– ilkbahar (Valpurgis gecesi), kış gündönümü (Sainte-Lucie gecesi), Saint-Jean Yortusu gecesi (*Midsommar*) kutlanır... Bir gece boyunca bütün bireyler hiyerarşiyi, toplumsal sınıfları, farklılıkları, kinleri unutur; dostane bir biçimde, herkesin eşit ve her konuda anlaşmaya vardığı ütopik toplumu yeniden yaratırlar böylece. Strindberg'in oyununun Matmazel Julie'si babasının uşağıyla sohbet eder, içki içer, yatar, geleceğe yönelik tasarılar yapar... Ama dizginlenmeyen *Midsommar* gecesinden sonra gündoğumu farklılıklarını, iletişim olanaksızlığını, başkaldırıyı yeniden kurar. Bir gecelik çılgınlık ölümle biter... Burada yalnızca küçük bir kontesle bir uşak arasında geçen imkânsız ve acı bir aşk hikâyesine bakılırsa İsveç'e özgü düşsellik nasıl anlaşılabilir?

İsveç modeli "bütün" ya da "bütünselleştirici" bir toplum modeli olarak da tanımlanabilir. Bu model toplumsal ilişkilerin (*nattfrieri*'deki[31] genç kızın partnerinden, günümüzde çocuğun babasını tanıma hakkına varana dek) şeffaf olmasına yönelik mutlak bir zorunluluk üzerine kurulur ve her konuda mutabık olan bir topluluk ahlakının çevresinde işler. Ve özel hayat da egemen ahlak anlayışından kaçamaz. Bir zamanların topluluk ahlakını modern sosyal-demokrat etikle buluşturan İsveç modeli böylece sır karşıtı model olarak tanımlanabilir – toplumun tek zorunluluğu şeffaflıktır. Sır düzen ve ortak uzlaşım için bir tehdit olarak görünür; dört elle ortadan kaldırılmaya çalışılmasının nedeni budur.

Bir Efsanenin Büyüklüğü ve Çöküşü

1930'lu yıllarda Amerikalı Marques Childs, Amerikalılar kadar, daha sonra Fransızları da etkileyecek olan bir İsveç imajını ortaya koyan şu ünlü formülü öne sürer: "*Sweden, the middle way*" (orta yol). İsveç'in daha 1928'de, neredeyse kusursuz toplumsal örgütlenmesiyle birlikte, "her otel odasında bir telefon, bedava elektrik, örnek hastaneler, geniş temiz caddeler" biçiminde betimlenen maddi refahı, 1930'lu yıllardan başlayarak "İsveç modeli" kavramının yükselmesine katkıda bulunur. Fransa, İngiltere ve başka ülkeler, savaş öncesinde bu çarpıcı maddi başarının sırrını çözmeye çalışarak birden İsveç örneğine büyük ilgi gösterir.

İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalan İsveç, üretim araçlarını tertemiz koruyarak, yanmış yıkılmış Avrupa'nın gözünde gerçekleşmiş bir ütopya ülkesi, "Avrupa'nın Amerikalıları" gibi görünür. Dahası, İsveç pek çok açıdan ABD'den daha çekici bir toplumsal örgütlenme modeline dönüşür; çünkü burada eşitsizlik daha düşüktür, çünkü Queffélec'in bize 1948'de dediği gibi, İsveçlilerde "bütün bu doğal refaha dair bir sorgulama vardır", çünkü "ahlaki sağlığı" sayesinde İsveçliler "Amerikanlaşmanın korkunç sonuçlarından kaçınır". Mounier, aslında Amerikan uygarlığına çok sıcak bakan bir İsveçlinin düşüncesini büyük bir memnuniyetle aktarır: "... ama İsveçli gerçekten de bireye Amerikalıdan daha çok bağlıdır." Görünüşe bakılırsa Amerikan modeli, İsveç modeli kadar coşkulu biçimde kabul görmesini sağlayacak bir ruhtan yoksundur. Savaşın ertesinde "İsveç baş döndürücü bir önce-

leme izlenimi veriyor" (*le Franc-Tireur*, Ekim 1951). Fransız basını attığı başlıklarla ideal bir İsveç imgesinin kurulmasına katkıda bulunur: "İsveç, modern sosyal devlet" (*l'Économie*, 1950); "Burada kimse aç değil, kimse bir viranede yaşamıyor" (*le Matin*, 1948); "Toplumsal uyumun doğuşu" (*les Documents-Jeune Patron*, 1946). Savaş sonrası dönemde Fransızları büyüleyen maddi modeli artık toplumsal model izler.

İsveçli kadın söylencesi

1940'lı ve 1950'li yılların İsveçli kadını Fransızların gözünde hâlâ "güzel, spor yapan ve sağlıklı" kadındır. Eğer "İskandinav geleneklerinin efsanevi serbestliği" gerçekten varsa, "seyyahın gözünde bu gençlik soğuk ve biraz kendini saklayan bir gençliktir. Çiftler adaba uygun dans ederler" (*Action*, Eylül 1946). Dahası: "Sizi yalnızca bir arkadaş olarak gören bu ülkenin kadınlarına kur yapmak aşırı derecede zor" (Louis-Ch. Royer, *Lumières du Nord*, 1939). François-Régis Bastide 1954 yılında yayınladığı *İsveç* kitabında şu soruyu sorar: "Genç bir İsveçli kıza ne demeli?" ve yanıtını verir: "Ne olursa olsun, İsveçli genç kızların Fransa'da yürüyen namından söz etmek kesinlikle tehlikelidir. Bu onun kanını donduracaktır."[32] İsveç'i konu alan yazarların efsaneyi gerçeğe uydurma ihtiyacını bu denli hissetmeleri için nispeten özgür bir yaşayış biçimine sahip İsveçli kadın imgesinin Fransızların düşgücünde iyice yer etmiş olması gerekir; dahası bu durum 1960'lı yılların ünlü "cinsel özgürlüğünden" bile önce olur. Bu ün kuşkusuz, daha önce gördüğümüz gibi, 1933'ten itibaren İsveç'te cinsellik tabusunu kaldıran cinsellik konusunda bilgilenme kampanyasına bağlıdır. İsveç, üstelik 1942'den bu yana, okullarda cinsel eğitim verilmesi düşüncesinin öncüsüdür; o dönemde hiçbir ülke bu kadar ileriye gitmemiştir. Fransızlar da İsveç'e bir seksokratik eldorado imgesini veren cinsel eğitim ve cinsel özgürlük kavramlarını özümseyeceklerdir tabii. Söylence öylesine yürür ki, 1962'de Sherri Finkbine adında Amerikalı bir kadın, *nörosedin* tedavisini takiben kürtaj yaptırmak üzere İsveç'e gider. Aslında Finkbine'lar durumlarının kesinlikle İsveç yasalarına uymadığını bilmiyorlardı; İsveç bu alanda Japonya, İsrail ya da bazı Doğu Bloku ülkelerinin gerisinde yer alıyordu. Cinsel eğitim ve doğum kontrolü propagandası üzerinden oluşturulan söylencenin tersine, kürtaj, 1975'e dek sıradışı bir yöntem olarak kalır. Medya bütünüyle özgür bir İsveç imgesini böyle yayar ve Finkbine vakası söylencenin nasıl işlediğini gösterir...

"[...] Yalnızca giysilerinizle değil / Yüzlerinizle, güzel, beyaz, parlak yüzlerinizle / tatlı sertlikteki hatlarınızla, mavi ve yabanıl gözlerinizle de benzeşirsiniz siz" (Valéry Larbaud, *Stockholm*).

Georges Pompidou'nun "bu tuhaf sosyalist monarşiye" 1964 yılında yaptığı yolculuk ve "biraz daha güneşli bir İsveç" diye tanımladığı ünlü cümlesi, 1970'lerde doruğuna varacak olan "İsveç modeli" kavramının altını çizer. Bu dönemde İsveç modadır; ondan yalnızca örnek olarak söz edilir. 1970 yılında, Jean Parent'ın *İsveç Modeli* kitabında betimlediği sosyopolitik modeldir bu. *Combat* gazetesi 1969'da "İsveç Fransa için model mi?" başlığını atar. İsveç her yerde göklere çıkarılır, yüceltilir... Amerikan rüyasından sonra, kimilerince SSCB'nin, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ya da Küba'nın idealleştirilmesinden sonra, doğru uzlaşım imajı Avrupa'nın ve bütün Fransız siyasetçilerinin aklını çeler. İsveç kitaplarda olduğu gibi basında da bir klişeye dönüşür. 1960'lı yılların "cinsel devrimi" İsveç söylencesini güçlendirir; *L'Express* 1965'te "Özgürleşen Aşk" başlığını atar, *Le Crapouillot* İsveç'e özel bir sayı ayırırken, Seghers "Söz konusu olan İsveç" diye bir dizi başlatır, Balland Yayınları "Eros international" başlıklı dizinin kitaplarından birini İskandinavya'ya ayırır; Claude Servan-Schreiber *L'Express* dergisi için 1972'de bizzat İsveç'e gidip araştırma yapar. Basın ondan söz eder, tele-

vizyon onu gösterir, kitaplar açıklar: İsveç geleceğin ülkesidir. "İsveç vakası" analiz edilir, tehşir edilir. Aslına bakılırsa sorgulanmaya da başlanır.

Karşı-söylence

1975 yılına doğru Fransız basınında ilk eleştiriler çıkmaya başlar. *Le Monde* gazetesi şu başlığı atar: "Tam olarak özgürleşmemiş kadınlar" ya da "Paramparça olan aile" (1976); R. Huntford *Le Nouveau Totalitarisme* (Yeni Totaliterlik) başlıklı kitabında (Fayard Yayınları, 1975) sosyal demokrat geçinen İsveç'in keskin bir eleştirisini yapar. Sosyal demokratların 1976'da yenilgiye uğraması (kırk dört yıldan daha uzun bir süre iktidarda kaldıktan sonra) İsveç modelinin sağlamlığını tartışma konusu yapar. "İsveç modelinin gölgede kalan yanları"ndan (*Le Monde*, 1976), "Kara kafalara karşı serseriler" başlığına dek (*La Croix*, 1977) tartışma uzadıkça uzar: İsveç bundan böyle saptırılmış bir modele, büyük güçlükleri olan bir topluma dönüşecektir. İsveç hâla örnek oluşturur ama şimdi artık bir karşı-örnek söz konusudur. "Aşırı serbestlik tanıyan" bu toplum özyıkımının mekanizmalarını kendi içinden çıkarmıştır. *Le Monde* 1980'de "İsveç: Aşk arayışındaki özgürler" başlığını atar; aynı yıl *L'Express* şunu ileri sürer: "Yurtdışında o kadar hayran olunan İsveç aynası kırılıyor, dünyada benzeri olmayan sistemde bir şeyler sıkıştı"; *Le Nouvel Observateur* 1980 yılında şu başlığı kullanır: "İsveç, kayıp mutluluk mu?" Irkçılık, yabancı düşmanlığı, intiharlar, alkolizm; İsveç modeli sözünde durmamıştır. Karşı-model iyice ayyuka çıkar, o eski cennetin birkaç silik anısı sağda solda hâlâ varlığını sürdürüyor olsa bile (*bkz.* 1982'de FR 3 kanalının İsveç sosyalizmini pırıl pırıl bir rejim olarak sunan yayını). 1984'te *Le Point* gazetesi yüksekokul öğrencilerine onların iyi bir toplum örgütlenmesi düşüncesine hangi ülkenin en iyi biçimde karşılık vereceğini sorarak, yarının eliti üzerine bir araştırma başlatır. Bu ülkelerin başında İsviçre[33] ve ardından ABD gelir; İsveç, Fransa'dan *sonra* 5. sırayı alır. İsveç modelinin çekiciliğini kaybetmesinin nedeni, kontrolü kaybetmiş olmasıdır: "Orwell usulü, bitmek bilmeyen manyakça vergi ve aile denetimleri, gelir denetimi, bireylerin denetimi, çocuklarınızı yetiştirme biçiminiz dahil, koruyucu-devlet, müdahaleci-devlet her şeye karışır. Çocukları, 'aykırı olan' anne babalarını ihbar etmeye teşvik eder vb." (Cl. Sarraute). Kısacası Fransa "özel hayattaki bu devrimi" istememiştir. İsveç modeli hâlâ sürse de söylence gerçekten ölmüştür.

K.O.

Notlar

1 *Le Monde*, 1976.
2 *Paris Match*, Ağustos 1979.
3 *Le Monde*, 1980.
4 *Le Nouvel Observateur*, Mayıs 1980.
5 E. Mounier, "Notes scandinaves", *Esprit*, Şubat 1950.
6 İsviçre banka hesaplarını gizli tutar, Almanya'nın ağır bir geçmişi vardır; Amerikan değerleri şüphe götürmektedir ("emperyalizm", "yenisömürgecilik", "insan hakları ihlali"...). İsveç değerleri Kantçı kategorik zorunluluktan çıkmış görünür: herkes bunların evrensel yasalara dönüşmesini isteyebilir.
7 Fransızların çoğunluğu, kendilerini muhtemelen para tartışmanın "uygunsuz" olduğunu düşünen General de Gaulle'ün sözünde bulacaklardır. Bütün anketler (CREP'inki başta olmak üzere) bunu kanıtlar: Maaşa, gelire, servete ilişkin doğrudan bir soru, ya en iyi ihtimalle olduğundan daha düşük beyan edilmesine ya da en kötü ihtimalle bir savunma refleksi geliştirmeye yol açacaktır: "[...] Ne kazandığım yalnızca beni ilgilendirir ve *açık edilmemelidir* [...] (P. Zimmer'in 9 Haziran 1985'te, France-Inter kanalında yaptığı anketten).
8 İhbar Fransa'da da çok etkilidir, buna karşın maliyenin bu yolla telafi ettiği miktarı basın aracılığıyla ilan ettiği hiçbir zaman görülmemiştir (*Sydsvenska dagbladet* gazetesinde çıkan bir makaleye göre 1984 yılında Malmö Belediyesi'nin yerel vergileri için 150.000 kron toplanır.)
9 *Offentlighets Principen.*
10 Jan Freese, Bilgi-İşlem Teftiş Kurumu Genel Müdürü.
11 Karşılaştırıldığında, İtalya artık bu durumda değildir!
12 Artık İsveç Kilisesi üyesi olmayan bir yurttaş yine de Kilise'nin verdiği laik hizmetlerden dolayı bu verginin en az % 30'unu vermek zorundadır.
13 1958'den bu yana, İsveç Kilisesi kadınların papaz olmasına onay verir. Bugün yaklaşık 350 kadın papaz bulunmaktadır.
14 1951 yılı Nobel Ödülü sahibi.
15 A. Gide, Ekim 1950, L. Maury'ye mektup.
16 Buna karşılık evlat edinen ebeveyn bile bu bilgilere ulaşamaz.
17 Yasa biyolojik babayı yasal babadan ayırsa ve bütün sorumlulukların ikinciye ait olduğunu belirtse bile (biyolojik baba *hiçbir durumda* herhangi bir sorumluluk üstlenmeye zorlanamaz), yasanın getirdiği ilk sonuç doğal olarak (yasanın hazırlanması süresince yapılan yoklamalara rağmen) verici sayısının çok büyük ölçüde düşmesi olmuştur.
18 *Barn och vuxna* ("Çocuklar ve Yetişkinler"), SOU 1980: 27.
19 Jinekolog, Toplumsal Yardım ve Kamu Sağlığı Ulusal Yönetimi'nde ebeveyn eğitimi projesi sorumlusu Kajsa Sundström-Feigenberg'in sözleri.
20 *Riksförbundet för Sexuellt Likaberättigande.*
21 Hükümet araştırması; *Homosexuella och Samhället* ("Eşcinseller ve Toplum"), SOU 1984: soru yöneltilen insanların % 63,54'ü eşcinsellerin evlenmesine karşı çıkar, ama % 46'sı birlikte yaşayan eşcinsellerin konut için bir kredi alma hakkına sahip olmaları konusunda hemfikirdir (yalnızca % 25'i buna karşı çıkıyordu).
22 *Riksförbundet för Sexuellt Upplysning.* Bütçesinin üçte biri Devlet ve Kamu Sağlığı kurullarının yardımlarından oluşur. Kuruluş personeli olarak yüzün üzerinde insan çalışır, yarı zamanlı çalışan doktorlar hariç.

23 Kürtaja üç durumda izin veriliyordu: fiziksel bozukluk, bir tecavüzün ardından gebe kalma, çocuğa ağır kalıtsal hastalıklar bulaşması olasılığı.
24 Okulda verilen cinsel eğitimden 1922 ila 1926 arasında 15 yaşındaki gençlerin % 7'si, 1952-56 döneminde aynı yaş grubunun % 48'i, 1957-61 döneminde bu yaşta olanların % 65'i yararlanmıştır.
25 *Sedlighetsbrotten*. Bkz. *Sexuella Övergrepp* (cinsel suçlar üzerine yapılan kamuoyu araştırması), SOU 1976.
26 Kaynak: *İsveç'te Fuhuş*, SOU 1981: 71. Buna karşın caddelerde müşteri toplama İsveç'te neredeyse hiç yoktur.
27 Özellikle Malmö'de gerçekleştirilen yeniden kazandırma projesi, vakaların % 50'sinden fazlasında etkili olan bir yeniden kazanımın başarılmasını sağlamıştır.
28 1980'de "masaj salonlarının" sayısı Stockholm bölgesinde 25'e düşer.
29 *A.g.e.*
30 *A.g.e.*
31 *Nattfrieri*: birçok yazar (V. Moberg, A. Myrdal) İsveç'teki kırsal toplumun oldukça özgür cinsel âdetlerine gönderme yapar. Nitekim bazı bölgelerde, cinsel eyleme geçmeksizin, gerekirse geceyi aynı yatakta geçirme özgürlüğü nişanlılara bırakılmıştı.
32 F.-R. Bastide, *Suède*, Paris, Seuil, "Petite planète" dizisi, 1954.
33 Oysa hâlâ çocuk izninin verilmediği ama aile reisi kavramının bulunduğu, kürtajın yasaklandığı, gelir beyanında karı ya da kocanın imzasının bulunmasının isteğe bağlı olduğu İsviçre söz konusu.

Bibliyografya
Özel Adlar Dizini

Bibliyografya

I. Özel Hayatın Sınırları ve Alanları

Lequin Y., *Histoire des Français, XIXe-XXe siècle*, Paris, Armand Colin, 1983-1984, 3 cilt.

Thuillier G., *Pour une histoire du quotidien*, Paris-La Haye, Mouton, 1977.

Zeldin Th., *Histoire des passions françaises*, Paris, Seuil, "Points Histoire" dizisi, 1980-1981, 5 cilt.

İŞÇİ EVRENİ

Blasquez A., *Gaston Lucas, serrurier*, Paris, Plon, 1976.

Chabot M., *L'Escarbille. Histoire d'Eugène Saulnier, ouvrier-verrier*, Paris, Les Presses de la Renaissance, 1978.

Chombart de Lauwe P.-H., *La Vie quotidienne des familles ouvrières*, Paris, CNRS, 1956.

Depretto J.-P., Schweitzer S. *Le Communisme à l'usine: vie ouvrière et mouvement ouvrier chez Renault, 1920-1939*, Roubaix, Edires, 1984.

Fridenson P., *Histoire des usines Renault*, Paris, Seuil, 1982, I. cilt

Guéhenno J., *Journal d'un homme de quarante ans*, Paris, Grasset, 1934.

Lengrand L., Craipeau M., *Louis Lengrand, mineur du Nord*, Paris, Seuil, 1974.

Marty L., *Chanter pour survivre. Culture ouvrière, travail et technique dans le textile: Roubaix, 1850-1914*, Liévin, Féd. Léo-Lagrange, 1982.

Noiriel G., *Longwy, immigrés et prolétaires, 1880-1980*, Paris, PUF, 1985.

Pelloutier F., Pelloutier M., *La Vie ouvrière en France*, Paris, Schleicher, 1900.

Schweitzer S., *Des engrenages à la chaîne. Les usines Citroën, 1915-1935*, Lyon, PUL, 1982.

Verret M., *L'Ouvrier français*, I. cilt, *L'Espace ouvrier*, Paris, Armand Colin, 1979.
Weil S., *La Condition ouvrière*, Paris, Gallimard, 1964.

KENTLER VE KONUTLAR

Frapié L., *La Maternelle* (roman), Paris, Librairie universelle, 1904.
Giard L., Mayol P., *Habiter, Cuisiner*, Paris, UGE, 1980.
Guerrand R.-H., *Les Origines du logement social en France*, Paris, Ed. Ouvrières, 1967.
Haumont N., *Les Pavillonnaires*, Paris, CRU, 1975.
Kaes R., *Vivre dans les grands ensembles*, Paris, Ed. Ouvrières, 1963.
Petonnet C, *On est tous dans le brouillard. Ethnologie des banlieues*, Paris, Galilée, 1979.
Quoist M., *La Ville et l'Homme*, Paris, Éd. Ouvrières, 1952.
Valdour J., *Ateliers et Taudis de la banlieue de Paris: observations vécues*, Paris, Spes, 1923.

KIRSAL EVREN

Bernot L., Blancard R., *Neuville, un village français*, Paris, Etnoloji Enstitüsü, 1953.
Burguière A, *Bretons de Plozévet*, Paris, Flammarion, 1975.
Caries É., *Une soupe aux herbes sauvages*, Paris, Simoën, 1978.
"Enquête à Chardonneret", *Ethnologie française*, no spécial 1/2, 1974.
Grafteaux S., *Mémé Santerre*, Paris, Éd. du Jour, 1975.
Grenadou É., Prévost A., *Grenadou, paysan français*, Paris, Seuil, 1966.
Hélias P.-J., *Le Cheval d'orgueil*, Paris, Plon, 1975.
Segalen M., *Mari et Femme dans la société paysanne*, Paris, Flammarion, 1980.
Verdier Y., *Façons de dire, façons de faire*, Paris, Gallimard, 1980.
Weber *E., La Fin des terroirs. La Modernisation de la France rurale, 1870-1914*, Paris, Fayard, 1983.
Wylie L., *Un village du Vaucluse*, Paris, Gallimard, 1968.
Zonabend F., *La Mémoire longue*, Paris, PUF, 1980.

BURJUVAZİ

Martin-Fugier A., *La Place des bonnes*, Paris, Grasset, 1979.
Perrot M., *Le Mode de vie des familles bourgeoises, 1873-1953*, Paris, Armand Colin, 1961.

AİLE, EĞİTİM, SAĞLIK

Boltanski L., *Prime Éducation et Morale de classe*, Paris-La Haye, Mouton, 1969.

Hatzfeld H., *Le Grand Tournant de la médecine libérale*, Paris, Ed. Ouvrières, 1963.
Du paupérisme à la Sécurité sociale, Paris, Armand Colin, 1971.
Knibiehler Y., *Cornettes et Blouses blanches. Les Infirmières dans la société française, 1880-1980*, Paris, Hachette, 1984.
Patrou A., *La Famille dans la vie de tous les jours*, Toulouse, Privât, 1972.
Prigent R. (yönetiminde), *Renouveau des idées sur la famille*, Paris, PUF, 1954.
Prost A., *L'École et la Famille dans une société en mutation (1930-1980); L'Histoire générale de l'enseignement et de l'éducation en France*, IV. cilt, Paris, Nouvelle Librairie de France, 1982.
Rémy J., Woog R., *La Française et l'Amour*, Paris, Robert Laffont, 1960.
Roussel L., *Le Mariage dans la société française contemporaine. Faits de population, données d'opinion*, Paris, PUF, 1975.
Roussel L., Bourguignon O., *La Famille après le mariage des enfants*, Paris, PUF, 1976.
Générations nouvelles et Mariage traditionnel, Paris, PUF, 1978.
Simon P., *Rapport sur le comportement sexuel des Français*, Paris, Julliard, 1972.
Vigarello G., *Le Propre et le Sale. L'Hygiène du corps depuis le Moyen Age*, Paris, Seuil, "L'univers historiqu" dizisi, 1985.

KÜLTÜR, DÜŞÜNCE YAPISI

Lipovetsky G., *L'Ère du vide. Essai sur l'individualisme contemporain*, Paris, Gallimard, 1983.
Miquel P., *Histoire de la radio et de la télévision*, Paris, Ed. Richelieu, 1973.
Morin E., *L'Esprit du temps*, Paris, Grasset, 1962.
Ory P., *L'Entre-Deux-Mai. Histoire culturelle de la France, mai 1968-mai 1981*, Paris, Seuil, 1983.

II. Sırrın Tarihi mi?

TARİHİN SIRLARI VE SIRRIN TARİHİ

Kayser P., *La Protection de la vie privée. Protection du secret de la vie privée*, Economica, Presses universitaires d'Aix-Marseille, 1984, 396 s.
Labrusse C, *Le Droit de la famille*, I. cilt, *Les Personnes*, Paris, Masson, 1984, 412 s.
Dumont L., *Essais sur l'individualisme*, Paris, Seuil, 1983.
Zeldin Th., *Histoire des passions françaises*, Th. Zeldin, Paris, Seuil, "Points Histoire" dizisi, 1980-1981.

Nouvelle Revue de psychanalyse, no 14, "Du secret", Paris, Gallimard, 1976, 348 s.

L'Invention du quotidien, I. cilt, hazırlayan: M. de Certeau, Paris, UGE, "10/18" dizisi, 1980, 374 s.; II. cilt, hazırlayanlar: L. Giard ve P. Mayol, Paris, UGE, "10/18" dizisi, 1980, 316 s.

Couetouy M., Di Ruzza R., Dumoulin J., Gleiza J.-J., *Figures du secret*, Presses universitaires de Grenoble, 1981.

ANLATILAN SAVAŞLAR, KONUŞULAN SAVAŞLAR VE KİMLİK BİLMECESİ

Becker J.-J., *La Première Guerre mondiale*, MA, "Le monde de..." dizisi, 1985, 236 s.

Prost A., "Les monuments aux morts", Nora P. (yönetiminde), *Les Lieux de mémoire* içinde, Paris, Gallimard, "Bibliothèque illustrée des histoires" dizisi, 1984, s. 195-228.

Durand Y., *La Captivité, histoire des prisonniers de guerre français 1939-1945*, Fédération nationale des combattants prisonniers de guerre'in yayını, Paris, 1980, 548 s.

Bettelheim B., *Le Cœur conscient*, Paris, Robert Laffont, "Pluriel" dizisi, 1972, 383 s.

Glas-Larsson M., "Comment survivre dans un camp de concentration?" (söyleşi), *Actes de la recherche en sciences sociales*, no 41, Şubat 1982, s. 3-28.

Grossmann V., *Vie et Destin*, Paris, Julliard, "L'âge d'homme" dizisi, 1983, 818 s.

Duras M., *La Douleur*, Paris, Pol, 1985.

Vidal-Naquet P., *La Torture dans la République*, Paris, Ed. de La Découverte, 1983.

Roudinesco E., *La Bataille de cent ans. Histoire de la psychanalyse en France*, I. cilt, *1885-1939*, 496 s.; II. cilt, *1925-1985*, 784 s., Paris, Seuil, 1986, 784 s.

Nouvelle Revue de psychanalyse'de yer alan makaleler:

Fernandez D., "Introduction à la psychobiographie" (no 1);

Lavie J.-C, "Notre corps ou le présent d'une illusion" (no 2);

Anzieu A., "L'heure de la répétition" (no 15);

Lévy A., "Devant et derrière soi" (no 15);

Lassoun P., "Trouble de penser et pensée du trouble" (no 25);

Schneider M., "A quoi penses-tu?" (no 25);

Descombes V., "La pensée est-elle chose mentale?" (no 25);

Dekhli K., "Civilité du sexe moderne" (no 29).

AİLE SIRLARI

"La population française de A à Z", *Les Cahiers français*, no 219, Ocak-Şubat 1985.

Ariès Ph., "L'amour dans le mariage" ve "Le mariage indissoluble" makaleleri, *Communications* özel sayısı, Paris, Seuil, 1982, s. 116-137.

Simon P., *De la vie avant toute chose*, Paris, Mazarine, 1979, 258 s.

Verdier Y., *Façons de dire, façons de faire*, Paris, Gallimard, 1980, 347 s.

Roussel L., *Le Mariage dans la société française contemporaine. Faits de population, données d'opinion*, Paris, PUF, 1975, 407 s.

Le Statut matrimonial et ses conséquences juridiques, fiscales et sociales (Sullerot Raporu), Conseil économique et social, Ocak 1984.

Revue française de sociologie'de yer alan makaleler:

Pitrou A., "Le soutien familial dans la société urbaine", Ocak-Mart 1977, s. 47-83; Requilart M.-A., "Une enquête locale sur le recours des adolescentes à la contraception", Ocak-Mart 1983, s. 81-96.

Population'da yer alan makaleler:

Roussel L., "La nuptialité en France. Précocité et intensité suivant les régions et les catégories socioprofessionnelles", Kasım-Aralık 1971, s. 1029-1055;

Bastide H., Girard A., "Attitudes et opinions des Français à l'égard de la fécondité et de la famille", 1975, s. 693-751; "Attitude des Français sur la conjoncture démographique. La natalité et la politique familiale à la fin de 1976", 1977, s. 519-751;

Léridon H., Sardou J.-P., Collomb Ph., Charbit Y., "La contraception en France en 1978, une enquête INED/INSEE", Aralık 1979, s. 1349-1391;

Roussel L., "Le remariage des divorcés", 1981;

Le Bras H., "Retard ou refus du mariage", Kasım-Aralık 1982.

BEDEN VE CİNSEL BİLMECE

Simon P., *Rapport sur le comportement sexuel des Français* (Simon Raporu), Paris, Julliard-Charron, 1972, 922 s.

Vigarello G., *Le Propre et le Sale. L'Hygiène du corps depuis le Moyen Age*, Paris, Seuil, "L'univers historique" dizisi, 1985, 285 s.

Friday N., *My Secret Garden*, New York, Trident Press, 1973.

Winick Ch., "Prostitute's Clients' Perception of the Prostitutes and of Themselves", *International Journal of Social Psychiatry*, 1982, s. 289-297.

Dongier M., Dongier S., "L'attrait de la prostitution et de la prostituée", *Acta neurologica et psychiatrica belgica*, 1964, s. 719-724.

Nouvelle Revue de psychanalyse'de, yer alan makaleler:
Rosolato G., "Recension du corps", no 2;
Masud Kıman, "De la nullité au suicide", no 11;
Stoller R.J., "L'excitation sexuelle et les secrets", no 24.
Actes de la recherche en sciences sociales'de yer alan makaleler:
Chamboredon J.-CL, "La restauration de la mort, objets scientifiques et fantasmes sociaux", Haziran 1976, s. 78-88;
Muel-Dreyfus F., "Le fantôme du médecin de famille", Eylül 1984.
Communications'nun 31 no'lu ("Beslenme"), 1979 ve 35 no'lu ("Batı'da Cinsellik") 1982 sayısı.
Desplanques G., "L'inégalité sociale devant la mort", *Économie et Statistique*, no 162, Ocak 1984, s. 29-50.

III. Kültürel Farklılıklar

KATOLİKLER, DÜŞSELLİK VE GÜNAH

On se reportera aux ouvrages devenus classiques du chanoine F. Boulard et de G. Le Bras.
Mayeur J.-M., *Histoire religieuse de la France XIXe-XXe siècle. Problèmes et méthodes*, Paris, Beauchesne, 1975, 290 s.
Sutter J., *La Vie religieuse des Français à travers les sondages d'opinion - 1944-1976*, CNRS, 1984.
Michelat G., Simon M., *Classe, Religion et Comportement politique*, Presses de la FNSP-Ed. sociales, 1977, 500 s.
Petit J.-C, "Les volets du presbytère sont ouverts", *La Vie*, no 2091, 1985.
Poulat E., *Église contre bourgeoisie. Introduction au devenir du catholicisme actuel*, Paris, Casterman, 1977, 292 s.
Pratiques de la confession, quinze études d'histoire, Bussière Kolokyumu, Paris, Le Cerf: Boutry Ph., "Réflexions sur la confession au XIXe siècle: autour d'une lettre de sur Marie-Zoé au curé d'Ars, 1858"; Lagrée M., "La confession dans les visites pastorales et les statuts synodaux bretons aux XIXe et XXe siècles"; Lambert Y., "Crise de la confession, crise de l'économie du salut: le cas d'une paroisse de 1900 à 1982".

KOMÜNİST OLMAK MI?
BİR VAROLUŞ BİÇİMİ

Robrieux Ph., *Histoire intérieure du parti communiste*, Paris, Fayard, 1980-1984, IV cilt.
—*Maurice Thorez, vie secrète et vie publique*, Paris, Fayard, 1975, 660 s.

Desanti D., *Les Staliniens. Une expérience politique, 1944-1956*, Paris, Fayard-Marabout, 1975, 542 s.
Kriegel A., *Les Communistes français dans leur premier demi-siècle, 1920-1970*, G. Bourgeois ile ortaklaşa, Paris, Seuil, "L'univers historique" dizisi, 1985.
—*Aux origines du communisme français*, Paris, Flammarion, 1969, 442 s.
Caute D., *Le Communisme et les Intellectuels français, 1914-1966*, Paris, Gallimard, 1967, 477 s.
Bruhat J., *Il n'est jamais trop tard*, Paris, Albin Michel, 1983, 292 s.
Verdès-Leroux J., *Au service du Parti: le PC, les intellectuels et la culture, 1944-1956*, Paris, Fayard-Minuit, 1983, 585 s.
Lazard M., "Le mineur de fond. Un exemple de l'identité du PCF", *Revue française de science politique*, Nisan 1985, s. 190-205.

FRANSA'DA YAHUDİ OLMAK

Bahloul J., *Le Culte de la table dressée*, Paris, A.-M. Metaillé, 1983, 304 s.
Bensimon-Donath D., *L'Intégration des juifs nord-africains en France*, Paris, Mouton, 19/1, 263 s.
Korkaz S., *Les Juifs en France et l'État d'Israël*, Paris, Denoël, "Dossier des lettres nouvelles" dizisi, 1969, 207 s.
Levinas E., *Difficile Liberté*, Paris, Le Livre de Poche, 1984, 411 s.
Roblin M., *Les Juifs de Paris, démographie, économie, culture*, Paris, Ed. A. et J. Picard, 1952, 197 s.
Schnapper D., *Juifs et Israélites*, Paris, Gallimard, "Idées" dizisi, 1980, 281 s.
Hyman P., *De Dreyfus à Vichy*, Paris, Fayard, 1985, 483 s.

GÖÇ ÜSTÜNE

Green N., *Les Immigrés en France à la Belle Époque*, Paris, Fayard, 1985.
Billy A. et Twerdsky M., *Comme Dieu en France, l'épopée de Muraché Foïgel*, Paris, Plon, 1927, 245 s.
Ertel R., *Le Shtetl, la Bourgade juive de Pologne de la tradition à la modernité*, Paris, Payot, "Le regard de l'histoire" dizisi, 1982, 321 s.
Roland O, *Du ghetto à l'Occident Deux générations yiddish en France*, Paris, Éd. de Minuit, 1962, 292 s.
Tchernoff J., *Dans le creuset des civilisations*, Paris, Éd. Rieder, 1936-1938, 4 cilt.

FRANSA'DA GÖÇMEN OLMAK

İki dünya savaşı arası dönemde Avrupa'daki göçmenler

Bonnet S., *L'Homme du fer, mineurs de fer et ouvriers sidérurgistes lorrains*, Nancy, Centre lorrain d'études sociologiques, I. cilt, 1976, II. cilt, 1977, III. cilt, 1984, IV. cilt, 1985.

Mauco G., *Les Étrangers en France, leur rôle dans l'activité économique*, Paris, Armand Colin, 1932.
Noiriel G., *Longwy, immigrés et prolétaires, op. cit.*
Ponty J., *Histoire des travailleurs immigrés en France dans Ventre-deux-guerres*, tez çalışması, Paris.
"Une intégration difficile: les Polonais en France dans le premier XXe siècle", *Vingtième Siècle*, no 7, Temmuz-Eylül 1985.
Vloceski S., *L'Installation des Italiens en France*, Paris, Alcan, 1934.
Schnapper D., "Modernité et acculturations. A propos des travailleurs émigrés", *Communications*, no 43, 1986, s. 141-168.

MAGRİPLİ GÖÇMENLER ÜSTÜNE

Yapıtlar

Freeman G., *Immigrant Labor and Racial Confict in Indus trial Societies. The French and British Expériences, 1945-1975*, Princeton University Press, 1979, 362 s.
Anglade J., *La Vie quotidienne des immigrés en France de 1919 à nos jours*, Paris, Hachette, 1976, 223 s.
Cresm, *Maghrébins en France: émigrés ou immigrés?* Paris, CNRS, 1983, 425 s.
Garson J.-P-, Tapinos G. (yönetiminde), *L'Argent des immigrés. Revenus, épargne et transferts de fonds de huit nationalités en France,* Paris, INED, Travaux et Documents, Cahier no 94, 1981, 352 s.
Zehraoui, *Les Travailleurs algériens en France. Etude sociologique de quelques aspects de la vie familiale*, Paris, Maspero, 1976, 262 s.

Dergilerin özel sayıları

"Français-Immigrés", *Esprit*, Mayıs 1985, 256 s.
"L'immigration maghrébine en France - Les faits et les mythes", *Les Temps modernes*, n° 452-453-454, 40e année, Mart-Nisan-Mayıs 1984, s. 1556-2192.
"Étrangers, immigrés, Français", *Vingtième Siècle*, Temmuz-Eylül 1985, 229 s.

Makaleler

Sayad A., "Les trois âges de l'émigration algérienne en France", *Actes de la recherche en sciences sociales*, no 15, Haziran 1977, s. 59-79.
Talha L., "L'évolution du mouvement migratoire entre le Maghreb et la France", *Maghreb-Machrek*, Paris, La Documentation française, no 61, 1974, s. 17-34.

Tez

Wittol de Wenden-Didier C, *Les Immigrés et la Politique*, Paris, IEP, 1986, 764 s.

IV. Yabancı Örnekler mi?

AMERİKAN ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN FRANSIZ ÖZEL HAYATI MI?

Yapıtlar

Aron R., Dandieu A., *Le Cancer américain*, Paris, Rieder, 1931.

Beauvoir S. de, *L'Amérique au jour le jour*, Paris, Gallimard, 1954.

Bellah R.N., Madsen R., Sullivan W., Swidler A., Tipton S.M., *Patterns of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*, Berkeley/Los Angeles, University of California Press, 1984.

Body-Gendrot S., Maslow-Armand L., Stewart D., *Les Noirs américains aujourd'hui*, Paris, Armand Colin, 1984.

Courtade F., *Les Malédictions du cinéma français*, Paris, Alain Moreau, 1978.

Dorfman A., Mattelart A., *Donald l'imposteur ou l'Impérialisme raconté aux enfants*, Paris, Alain Moreau, 1976.

Duhamel G., *Scènes de la vie future*, Paris, Mercure de France, 1930.

Gobard H., *L'Aliénation linguistique*, Paris, Flammarion, 1976.

Hite, *Rapport Hite*, Paris, Robert Laffont, 1977.

— *Report on Male Sexuality*, New York, Knopf, 1981.

Huvos K., *Cinq Mirages américains. Les Etats-Unis dans l'œuvre de G. Duhamel, J. Romains, A. Maurois, J. Maritain et S. de Beauvoir*, Paris, Librairie Marcel Didier, 1972.

Jarraud F., *Les Américains à Châteauroux, 1951-1967*, chez l'auteur, Les Cassons-Arthon, 36330 Le Poinçonnet, 1981.

Mitford J., *The American Way of Death*, New York, Simon & Schuster, 1963.

Morand P., *New York*, Paris, Flammarion, 1930.

Ouvry-Vial B., *Femmes made in USA*, Paris, Autrement, 1984.

Packard V., *Nos enfants sont en danger*, Paris, Calmann-Lévy, 1984.

Princeton Religious Research Center, *Religion in America*, 1982.

Ramonet L, *Le Chewing-gum des yeux*, Paris, Alain Moreau, 1980.

Sarde M., *Regard sur les Françaises*, Paris, Stock, 1983, yeni baskısı: Paris, Seuil, "Points Actuels" dizisi, 1985.

Siegfried A., *Les États-Unis d'aujourd'hui*, Paris, Armand Colin, 1930.

Thibau J., *La France colonisée*, Paris, Flammarion, 1980.

Yonnet Y., *Jeux, Modes et Masses, la société française et le moderne, 1945-1985*, Paris, Gallimard, 1985.

Makaleler

Bertrand C.-J., "L'impérialisme culturel américain, un mythe?", *Esprit*, no 101, Mayıs 1985, s. 63-76.

Body-Gendrot S., "L'insécurité aux Etats-Unis: réalité et imaginaire", *Projet*, Temmuz 1985, 194, s. 19-31.

Delacy J., "How French Women Go That Way and How to Handle Them", *New York Times*, Ocak 1974.

Eslin J.-C, "Une France anglo-saxonne?", *Le Monde*, 26 Nisan 1985.

Le Monde, Dossiers et documents, "L'influence culturelle américaine en France", 81, Mayıs 1981.

Le Nouvel Observateur, "Culture: faut-il brûler les Américains?", 7 Ağustos 1982.

Pinto D., "Histoire et géographie: le divorce américain", *L'Express*, 30 Ağustos 1985.

Ravault- R.-J., "L'impérialisme boomerang", *RFEA*, no 24-25, Mayıs 1985, s. 291-311.

Rupnik J., Humbertjean M., "Images des Etats-Unis dans l'opinion publique française", colloque FNSP-CERI, *De l'antiaméricanisme à l'américanophilie*, Aralık 1984.

Winock M. "L'antiaméricanisme français", *L'Histoire*, Kasım 1982, s. 7-20.

Wylie L., Henriquez S., "French Images of American Life", *Revue Tocqueville*, IV, 2, Güz-Kış 1982, s. 176-274.

Kamuoyu Araştırmaları

Cantril H., Buchanan W., *How Nations See Each Other*, Urbana, University of Indiana Press, 1953.

Faits et Opinions, sondage 1982.

French American Foundation, anket, "French and the U.S. View Each Other from across the Atlantic", *Revue Tocqueville*, IV, 2, Güz-Kış 1982, s. 275-279.

Gallup, *L'Express* dergisi için yapılan araştırma, 27 Ocak 1984.

IFOP, kamuoyu araştırması, 1944, "Les États-Unis, les Américains et la France", *Sondages*, no 2, 1953.

Réalités, "Ce que les Français pensent des Américains", 91, 1953, s. 18-22.

SOFRES, "L'image du peuple américain vu par les Français", *Le Pèlerin*, Ekim 1984.

SOFRES, "Questions sur la société américaine", *Le Monde*, 6 Kasım 1984.

İsveç'te özel ve kamusal hayat

Almquist C.J.L., *Sara,* Aix-en-Provence, Pandora, 1982, (İsveççeden çeviren: R. Boyer).

Bergström-Walan M.B., *Den svenska Kvinnorapporten* (Bokförlaget Trevi AB, 1981).

Boyer R., *Les Religions de l'Europe du Nord,* Paris, Fayard, 1974.

Childs M. W., *Sweden, the Middle Way on Trial,* Yale University Press, New Haven et Londres, 1980.

Durand F., *Les Littératures Scandinaves,* Paris, PUF, 1974.

Elmer Â, *Svenks Social Politik,* Liber Läromedel, Lund, 1981.

Gaillard A.-M., *Couples suédois - Vers un autre idéal sexuel,* Ed. universitaires, 1983.

Gras A., "Divorces et suicides en Scandinavie", *Cahiers du CIREN,* 2, 1979.

Gras A., Sotto R., *La Suède et ses populations,* Bruxelles, Ed. Complexe, 1981.

Hélys M., *A travers le féminisme suédois,* Paris, Plon, 1906.

Huntford R., *The New Totalitarians,* Stein *&c* Day, New York, 1972 (Fransızca çeviri: *Le Nouveau Totalitarisme,* Paris, Fayard, 1975).

Kumilien et André, *La Gymnastique suédoise. Manuel de gymnastique rationnelle...,* Paris, Flammarion, 1901.

Leijon A.G., Karre M., *La Condition familiale en mutation,* Paris, Seghers, 1972.

Liljestrom R., *Det erotiska kriget,* Publica, Liber förlag, 1981.

Liljestrom R., *Roller i omvandling,* SOU 1976:71, Liber förlag, 1976 (İngilizce çeviri: *Rôles in Transition,* Stockholm, 1978).

Linner B., *Sexualité et Vie sociale en Suède,* Paris, Éd. Gonthier, 1968.

Moberg V., *Min svenska historia berâttad for folket,* Del 1 & 2, Norstedt & Joners förlag, Stockholm, 1970.

Mounier E., "Notes Scandinaves", *Esprit,* Şubat 1950.

Musset L., *Les Peuples Scandinaves au Moyen Age,* Paris, PUF, 1951.

Myrdal A., *Folk och familj,* 1944.

Parent J., *Le Modèle suédois,* Paris, Calmann-Lévy, 1970.

Queffélec H., *Portrait de la Suède,* Paris Hachette, 1948.

Quillardet M., *Suédois et Norvégiens chez eux,* Paris, Armand Colin, 1900.

Régis-Bastide F. ve Faramond G. de, *Suède,* Paris, Seuil, "Petite planète" dizisi, 1976.

Royer L.-Ch., *Lumières du Nord,* Les Éd. de France, 1939.

Saint-Agnès Y. de, *Éros international-Scandinavie,* Paris, Balland, 1971.

"Les Suédois", *Le Crapouillot*, no 70, 1966.
Samhällsguiden, Liber Allmänna förlaget, Falun, 1983.
SOU 1976: 9, *Sexuella Overgrepp*, Liberförlag.
SOU 1979: 56, *Steg pâ vàg*, Liberförlag. (İngilizce çeviri: *Step by Step...*, Stockholm, 1979).
SOU 1980: 27, *Barn och Vuxna*, Liberförlung, 1980.
SOU 1981: 71, *Prostitutionen i Sverige*, Liberförlung, 1981.
SOU 1983: 4, *Om hàlften vore Kvinnor*, Liberförlag, 1983.
Suède - la Réforme permanente, Livre-dossier, Paris, Stock, 1977 (G. de Faramond ve C. Glayman'ın yönetiminde hazırlanan kolektif çalışma).
Ullerstam L., *Les Minorités erotiques*, Paris, J.-J. Pauvert, 1965.
Wistrand B., "Le mythe de l'égalité des sexes en Suède: la lutte continue", *Cultures*, VIII cilt, no 4, 1982.

Özel Adlar Dizini

Âdem 271, 459
Akhilleus 243
Aliénor d'Aquitaine 273
Ameinias 327
Andersen, Hans Christian 203
Andropov, Youri 193
Aragon, Louis 464, 466, 469
Arendt, Hannah 234, 235, 242, 243
Aretino, Pietro 406, 603
Ariès, Philippe 93, 311, 359, 362, 363, 371, 393, 395, 396, 413, 414
Arnold, Thomas 333
Aron, Raymond 164, 517
Aron, Robert 591
Auclair, Marcelle 117, 153, 389
Augustinus (Aziz) 234, 348
Azéma, Jean-Pierre 226, 228, 261

Babbitt, George F. 573
Baculard d'Arnaud 405
Badinter, Élisabeth 283
Badinter, Robert 278, 280, 282
Bagehot, Walter 449, 593
Bahloul, Joëlle 499, 665
Bakunin, Mikhail 480
Ballanger, Robert 486
Balzac, Honoré de 163, 257
Barbier 396
Barbusse, Henri 463, 481
Bardèche, Maurice 591
Barre, Raymond 611
Barrès, Maurice 506
Barthes, Roland 159, 255, 399
Bastide, François-Régis 651, 655, 663, 669
Bataille, Georges 640, 662
Baudrillard, Jean 176, 387, 417
Baudrillart, Alfred 224
Bayle, Antoine 349
Beauvoir, Simone de 579, 608, 667
Becker, Jacques 581
Becker, Jean-Jacques 213, 216, 662
Beckett, Samuel 256, 257
Béjin, A. 303, 325, 380, 381, 382, 417
Bell, A.P. 397
Belotti, Elena Gianini 319, 320, 325
Belzebuth 471
Ben-Ammi 387
Benda, Julien 506
Benet, Eugène 221
Bensaid, Norbert 348

Bensimon, Doris 503, 520, 665
Benveniste, A. 513, 523
Bergman, Ingmar 640, 648
Bergson, Henri 500, 505, 506
Bernard, Jean 278
Bernard Shaw 583
Bernhardt 169
Bernhardt, Sarah 169
Bernheim-Jeune 467
Bertillon (Dr) 116
Besançon, Alain 469
Bettelheim, Bruno 238, 240, 243, 662
Bismarck 463
Blanc, Anne-Marie 544, 561
Blum, Léon 301, 312
Body-Gendrot, Sophie 11, 563, 667, 668
Boff, Leonardo 448
Bolletieri, Nick 333
Bonaparte 199, 307, 459
Bonhomme (Dr) 402
Bonnefous, Édouard 288, 290
Bordeaux, Henri 257, 299, 506
Borg, Björn 333
Borges, Jorge Luis 184, 199, 209
Borman, Martin 238
Borowski, Tadeusz 242
Bosch, Hieronymus 200, 203
Bossuet 186, 491
Botz, G. 242, 261
Boudon, Raymond 168
Boulin, Robert 157, 270
Bourdieu, Pierre 8, 292, 331, 415, 568, 619
Bourneville (Dr) 35
Boutry, Philippe 434, 455, 664
Brantôme 379, 406
Brasillach, Robert 225, 228, 591
Breton, André 61, 463, 559
Breugnot, Pascale 383
Buber, Martin 243
Bucer, Martin 444
Buchanan, Patrick J. 399
Bukovski, Vladimir 240
Burdeau, Georges 175
Burguière, André 331, 660
Byrnes, James F. 581

Caceres, Bénigno 56, 61
Caesar 459
Caillaux, Joseph 156
Caillavet, Henri 366, 367
Caillebotte 386
Caldwell, Erskine 581
Camara, Helder 442, 443
Camsy 541
Camus, Albert 470
Candelou, F. 371
Carbonnier 182, 280
Cardonnel, Jean 444, 449
Carol, Martine 597
Carrillo, Fernando 367
Carter, Jimmy 605
Casanova, Laurent 466, 469, 489
Castelnau, Édouard de (general) 215, 216
Castro, Fidel 459
Cazals, Rémy 216
Céline, Louis-Ferdinand 176
Certeau, Michel de 164, 436, 437, 443, 444, 445, 450, 662
Chaban-Delmas, Jacques 270
Chamboredon, Jean-Claude 375, 416, 664
Chandler, Raymond T. 572

Chaplin, Charles Spencer (Şarlo) 590, 591
Chardonne, Jacques 225
Chirac, Jacques 231, 255, 270
Chombart de Lauwe, Paul-Henri 71, 116, 659
Christie, Agatha 192
Citroën, André 591
Claudel, Paul 224
Clausewitz 315
Cocteau, Jean 399, 574
Colette 125, 224, 352
Compayré, G. 286
Cooper, David 381
Copernicus, Nicolaus 465
Corbin, Alain 407, 409, 417
Coubertin, Pierre de 333
Coutant (Dr) 281, 285, 325
Cranach, Lucas 331, 412, 414, 597
Cromwell, Olivier 459
Crosby, Bing 578
Crozier, Michel 134, 136, 191

Dandieu, Arnaud 591, 667
Daniélou (Peder) 440
Dannecker, M. 397
Dante 393
Daquin, Louis 466
Darrieux, Danièle 225
Dausset, Jean 278
David, Charles 260, 261
Dean, James 568, 569
Deforges, Régine 405
Degas, Edgar 200
Dekhli, K. 383, 391, 392, 416, 417, 662
Deleuze, Gilles 389
Derain, André 225
Derrida, Jacques 255
Desanti, Dominique 459, 464, 469, 471, 486, 489, 665
Desanti, Jean-Toussaint 464, 469, 486
Devereux, Georges 167
Devie 431
Disraeli, Benjamin 480
Dolto, Françoise 278
Dos Passos, John 581
Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç 458
Douglas, Mary 334, 415
Dreyfus, Alfred 228
Dreyfus, Pierre 515
Drieu La Rochelle 225
Drumont, Édouard 507
Duby, Georges 7, 11, 255
Duclaux, E. 409
Duclos, Jacques 473
Duff, R.S. 365
Dufoix, Georgina 281
Du Guesclin, Bertrand 328
Duhamel, Georges 256, 463, 472, 573, 590, 667
Dumas, Alexandre 602
Dumas, André 268, 370, 424, 425, 452
Dupanloup, Félix 286
Dupuy, Anne-Marie 324
Duras, Marguerite 184, 243, 258
Durkheim, Émile 163, 180, 192, 249, 294, 500, 505

Ebert, Friedrich 477
Edelman 401
Eichmann, Adolf 236, 241, 242, 246
Eisenhower 464, 614

Eisenhower, Dwight 464
Ekberg, Anita 621
Ellington, Duke 580
Eluard, Paul 463
Ennuyer, B. 357
Erhel, R. 288
Erikson, J. 641
Escoffier-Lambiotte, Claudine 268
Estin, Nina 641
Estrées, Gabrielle d' 331
Étanges, Julie d' 200
Evans, Hiram Wesley 613
Ewerlöf, Gören 630

Fabius, Laurent 487
Fabre, Henri 268
Fabre-Luce, Alfred 225
Faita, Luigi 367
Fajon, Étienne 243
Faulkner, William 581
Faure, Félix 192
Faurisson 243
Fernandez, Dominique 256, 396, 662
Ferro, Marc 215, 216, 255
Ferry, Jules 84
Finkbine, Sherri 651
Fischler, C. 341, 416
Fitzgerald, Francis Scott 572, 573
Flandrin, Jean-Louis 379, 382, 416
Fleming, Alexandre 111, 571
Flexner, Abraham 409
Foch, Ferdinand (mareşal) 222
Fonda, Henry 574
Fonda, Jane 110
Ford, John 574, 575
Foucault, Michel 376, 412, 434
Fougeron, André 466, 467
Fourier, Charles 322, 412
Fourment, Hélène 331
Fournier, A. (Dr) 408
France, Anatole 463
Francesco (Assisili aziz) 294
Frapié, Léon 25, 60, 67, 75
Frappat, Bruno 251
Frenay, Henri 224
Freud, Anna 259
Freud, Sigmund 198, 258, 259, 260, 319, 327, 328, 370, 380, 382, 389, 434
Fréville, Jean 468
Friday, N. 386, 417, 663
Friedrich II 566

Galambaud, Bernard 136
Galilei, Galileo 466
Gallup, G.H. 585, 668
Garaudy, Roger 486
Garbo, Greta 595, 599, 621
Gauguin 251, 252
Gaulle, Charles de 169, 176, 193, 215, 225, 268, 290, 359, 461, 477, 482, 484, 486, 517, 586, 654
Geismar, Alain 486
Genet, Jean 408
Gérôme, J.-L. 385, 386
Gide, André 224, 257, 399, 629, 654
Gilles de Rais 389
Gilmore, Gary 255
Girard, Alain 286, 309, 314, 325, 423, 455
Girod, P. 288
Giscard d'Estaing, Anne-Aymone 290
Giscard d'Estaing, Valéry 145, 586
Givens, David 390

Glas-Larsson, Margareta 238, 261
Goebbels, Joseph 225
Goethe, Johann Wolfgang von 458
Goetz, Bernard 588, 590
Gökalp, Catherine 301
Gorbanevskaya, N. 247
Gorceix 402
Gorer, Jeoffrey 362, 363
Gouraud, Mireille 367
Gousset, Thomas 433
Gramont, D. 232
Gramsci, Antonio 480, 481
Greely, Andrew 436
Grégoire, Ménie 153
Grenadou, Ephraïm 32, 61, 660
Grenier, F. 461
Greuze, Jean-Baptiste 362
Grimaud, Charles 313
Groddeck, Georg 329, 415
Grossmann, Vassili 241, 662
Guéhenno, Jean 25, 60, 65, 116, 463, 659
Guillon, Claude 369
Guinzbourg, Euguenia 240
Guiraud, P. 416
Guizot, François 173, 178
Gutteriez, Gustavo 447
Guttmacher, A. 599

Halliday, Johnny 569
Hamburger, Jean 366
Hansel, Georges 496
Harcourt, Florence d' 323
Havva 261, 271
Hegel 163, 235, 370, 443, 446, 458
Heidegger, Martin 194, 234, 566
Hélias, Pierre-Jakez 45, 61, 74, 660
Henriot, Philippe 473
Hervé, Edmond 278
Herzberg 486
Herzlich, Claudie 365, 416
Hieronymus (aziz) 311, 377
Himmler, Heinrich 236, 241
Hinckley, J. 589
Hitchcock, Alfred 192
Hitler, Adolf 207, 209, 223, 238, 241, 410, 460, 463, 473, 543
Hobbes, Thomas 244, 249
Hô Chi Minh 458
Hoess, Rudolf 240, 241
Hollingshead, A.B. 365
Hollister, C. 366
Honorius III 440
Hooch, Pieter de 404
Hua Guofeng 193
Humeyni, Ruhullah 359
Humphrey, Derek 367
Huntford, R. 653

Innocentius III 440
Ioannes Khrysostomos (aziz) 173
Isaac, Jules 508
İbrahim 273, 553
İsa 194, 224, 247, 348, 421, 424, 427, 433, 438, 440, 444, 445, 446, 449, 452, 453, 455, 458, 487, 602
İskariyot Yahuda 368, 393, 424

Jabès, Edmond 501
Jacobs, Paul 611
Jacobsson, Ulla 640
James, Henry 261
Jankélévitch, Vladimir 517
Jaspers, Karl 234
Jaurès, Jean 15, 463

Jeanne D'Arc (azize) 389
Joad, Tom 573
Joffre, Joseph (mareşal) 215, 222
Johannes Paulus II 436, 438, 444, 445, 450, 452
Johannes XXIII 440, 441, 442, 450
Johnson, Virginia E. 376, 380, 396, 399, 411, 577
Jordaens, Jacob 331
Jouvet, Louis 581
Joyce, James 427
Julie, Matmazel 649
Juquin, Pierre 486

Kabil 393, 532
Kafka, Franz 167, 199, 233, 236, 265, 368
Kahn, J. 471
Kant, Immanuel 173, 242
Kemp-Genefka, Inge (Dr) 247
Kinsey, A. 380, 396
Klarsfeld, Serge 228
Klotz 403
Kraepelin, Emil 349
Kravchenko, Victor 243
Kriegel, Annie 477, 481, 489, 523, 665
Külkedisi 310
Kurtner 366

Lacan, Jacques 188, 255
Lacretelle, Jacques de 225
Lacroix, Jean 458
La Fontaine 307, 343, 363, 370
Lagerkvist, Pär 628, 629
Lagroua Weill-Hallé, Marie-Andrée 268
Lamaze 271
Lambert, Yves 430, 437, 455, 664
Lamirand, Georges 34, 61, 159
Lanzmann, Claude 244
La Palu, Pierre de 379
La Rochefoucauld, François 181, 189, 191
Larrain, M. 443
Las Cases, comte de 168
Latini, Brunetto 393, 395
Lautman, Françoise 503
Laval, Pierre 473
Lazare, Lucien 518, 533
Le Bonniec, Yves 369
Leclaire, Serge 198
Lecoeur, Auguste 473
Le Corbusier 191, 248, 574
Lee, Henry 589
Lefebvre, Georges 464
Lefebvre, Henri 489
Lefebvre, M. 449, 450
Legay, C. 288
Léger, Fernand 463
Le Goff, Jacques 255
Leiris, Michel 164
Lejeune, Philippe 255
Lenin 458, 463, 477, 480
Leo XIII 429, 430
Lerner, Marx 568
Le Roy Ladurie, Emmanuel 469
Leuillot, Paul 528
Leveau, Rémi 11, 419, 559
Le Vigan, Robert 225
Levinas, Emmanuel 496
Lévi-Strauss, Claude 204, 334, 389, 508, 566, 568, 619
Lévy, A. 188, 209
Lévy-Bruhl, Lucien 506
Lévy, Nicole 247

Lewin, Kurt 137
Lewis, Sinclair 573
Lincoln, Abraham 570, 599, 619
Lindblom, Gunnel 647
Lipovetsky, Gilles 110, 144
Lippitt, Ronald 137
Littré Grubu 267
Long, Huey 614
Lopez Trujillo 445
Louis VII 273
Louis XIV 175, 351, 362
Lucifer 611
Luther, Martin 199, 424, 444
Luxemburg, Rosa 480, 481
Lyautey, Louis Hubert (mareşal) 137

Machiavelli, Niccolò 199, 230
Mac Orlan, Pierre 225
Madelenat, D. 255
Mahler, Gustav 239
Mailer, Norman 255
Maillol, Aristide 225
Maintenon, Madam de 351
Malia, Martin 234, 478
Malraux, André 224, 254, 257
Malvy, Jean-Louis 52
Mao Zedung 207, 459, 482
Marchais, Georges 487
Marcos 617
Marcuse, Herbert 472, 489
Marie-Zoé (rahibe) 434, 435, 437, 455, 664
Marin, Louis 213
Marlow, Philip 599
Marques Childs 650
Marquié, Cl. 216
Marshall (planı) 482
Martin, Henri 461
Marx, Karl 173, 199, 370, 429, 443, 446, 458, 459, 478, 481
Masters, William H. 376, 380, 396, 399, 411
Mathé 270
Matta 438
Mattenet, F. 544
Mauco, Georges 534, 540, 541, 544, 559, 561, 666
Mauriac, Claude 489
Mauriac François 257, 473, 592
Maurois, André 601
Mauroy, Pierre 487
Mauss, Marcel 433, 619
Mayol, Pierre 122, 123, 130, 159, 662
McCarthy, Joseph Raymond 461
McGee, Travis 599
Mehl, R. 450, 452, 455
Méliès, Georges 202
Memmi, Albert 503
Mendras, Henri 81, 116
Mengele, Josef 242
Merleau-Ponty, Maurice 469
Merton, Robert 294
Mesureur, Gustave 35
Mézard, J. 366
Miçurin, İvan Vladimiroviç 465
Miller, Henry 581
Millett, Kate 261
Milliez (Prof.) 270
Millote, Gilles 367
Minkovski, Alexandre (Prof.) 270
Mitchell, Eddy 569
Mitford, Jessica 611, 667
Mitterrand, François 226, 268
Moab 387

Molière 144, 603
Monroe, Marilyn 595
Montaigne, Michel de 364, 377, 379, 396, 417
Montesquieu, Charles de Secondat 183, 244
Montherlant, Henri de 286
Morand, Paul 224, 573, 667
Moreau, Alain 369, 667
Morin, Edgar 142, 159, 192, 618
Mothé, Daniel 138, 159
Mounier, Emmanuel 297, 646, 654
Mucchielli, R. 137
Muel-Dreyfus, F. 346, 347, 416, 664
Murray Kendall, Paul 255
Mury, G. 486
Musa 247, 334

Naegelen, R. 218
Nahoum, V. 331, 415
Napoléon 174, 328, 428, 459
Narkissos 327, 455
Nemesis 327
Newman, Paul 595
Nicoud, Gérard 29
Nietzsche, Friedrich 164
Nivat, G. 236
Nixon, Richard 399, 587
Nizan, Paul 463
Noiriel, Gérard 61, 543, 544, 561, 659, 666
Nora, Pierre 261, 662

Oidipus 261
Olievenstein (Dr) 295, 297
Onan 381
Ophuls, Max 597
Oraison, Marc 93, 268
Orcel (Dr) 298
Orfali, Kristina 11, 563
Orwell, George 167, 194, 247, 653
Ostrogorski, Moisei 589
Ovidius 412

Pachet, Pierre 246
Pagnol, Marcel 124, 225
Paillat 352, 354, 416
Paillat, P. 352, 354, 416
Palmade, Guy 137
Papiernik-Berlhaouer, Émile 278
Parent, Jean 652, 669
Pareto, Vilfredo 205, 249
Parpaleix, Corinne 280, 281, 283
Pasolini, Pier Paolo 256
Paulus (aziz) 377
Paulus V 466
Paulus VI 444, 445, 450
Pausanias 327
Pauvert, Jean-Jacques 405, 670
Pavlov, İvan 271
Payot (rektör) 46, 61, 416, 665
Pena, Francisco 244
Penanster, Alain de 254
Péri, Gabriel 458
Perron, Ch.-F. 347
Perrot, Michèle 407, 415, 660
Pétain, Philippe (mareşal) 149, 222, 224, 225, 226, 255, 359, 487
Pétonnet, Colette 125, 159
Piaf, Edith 93
Piaget, Charles 140, 159
Picasso, Pablo 327, 391, 463, 464, 470, 574
Pinay, Antoine 226

Pincus, Gregory 267
Piniès, R. 216
Pinochet, Augusto (general) 617
Pitrou, Agnès 293, 663
Pius X 440, 449
Pius XI 449
Pius XII 271, 440
Platini, Michel 333
Poe, Edgar Allan 610
Politzer, Georges 463
Pollak, Michael 242, 261, 398, 417
Pol Pot 154, 207, 209
Pompidou, Georges 290, 292, 324, 652
Poujade, Pierre 29
Prairie, Gopher 595
Préjean, Albert 225
Prévost-Paradol, A. 61, 660
Prometheus 248, 457
Prost, Antoine 9, 13, 60, 221, 222, 261, 285, 661, 662
Proust, Marcel 120, 396, 414, 508
Prouvost, Jean 574
Pyrrhus 489

Queneau, Raymond 581
Quinet, Edgar 458
Quinn, Anthony 553, 628
Quoist, Michel 67, 74, 116, 660

Rajk, Lazlo 470, 471
Ratzinger, Joseph (kardinal) 448
Ravault, René-Jean 668
Reagan, Ronald 233, 570, 589, 594, 605
Redford, Robert 595
Reiche, R. 397
Reich, Wilhelm 380
Renault, Louis 50
Restif de La Bretonne 404
Reynaud, Paul 579
Riccœur, Paul 194
Ridgway, Matthew (general) 464
Riesman, David 618
Riquet, R.P. 366
Robbe-Grillet, Alain 257, 404
Robin, Paul 265
Robrieux, Philippe 477, 489, 664
Rogers, Carl 116
Rogers, Susan 80
Rolland, Romain 463
Romains, Jules 463
Romance, Viviane 225
Roosevelt, Franklin D. 575, 579, 585
Rosé, Aima 239
Rothschild 506
Roubaud, F. 380
Roudy, Yvette 603
Rousseau, Jean-Jacques 249, 255
Roussel, Louis 117, 300, 301, 309
Rousset, Denis 470
Royer, Louis Ch. 651, 669
Rubens 331, 414, 468, 597

Sade, Marquis de 405, 640
Sagnier, Marc 440
Saint-Preux 200
Saint-Simon, duc de 312, 362
Saliège, Jules 224, 228
Sanchez, Thomas 379
Santerre, Catherine 22, 23, 60, 660
Sarde, M. 600, 667
Saroyan, William 581
Sarraute, Claude 653
Sarraute, Nathalie 257

Sartre, Jean-Paul 16, 19, 125, 167, 247, 251, 255, 359, 364, 461, 463, 469, 614, 615, 619
Sauvy, Alfred 266, 354
Savarius 470
Savonarola, Girolamo 167
Schiele, Egon 377, 379
Schnapper, Dominique 11, 419, 497, 505, 523, 561, 665, 666
Schuman, Robert 226
Scopes, John 613
Segalen, Martine 116, 660
Ségal, Marcelle 153
Seghers, Pierre 652, 669
Sellier, Henri 89
Serge, Victor 228, 464, 469
Serres, Michel 278
Servan-Schreiber, Claude 652
Sévigné, Madam de 351
Shaw, Bernard B. 583
Shorter, Edwards 52, 61
Signorelli, Lucas 427
Signoret, Simone 599
Simmel, Georg 163, 315
Simonot, O. 410
Simon, Perrine 11, 419
Simon, Pierre 263, 515
Sinatra, Frank 578
Sinclair, Upton 573, 576
Singly, François de 117, 314, 315
Sjöman, Vilgot 639, 640
Slansky, Rudolf 470, 471
Smet, Jean-Philippe 569
Smith, Bedell 473
Solé, Charles 405
Soljenitsin, Aleksandr 236, 240
Sollers, Philippe 255
Sorel, Georges 199, 477, 489
Soudet, Pierre 364
Souvarine, Boris 464, 469
Staffe (baron) 15, 16, 19
Stalin, İosif 199, 207, 209, 459, 460, 463, 464, 466, 468, 469, 478, 487, 582
Steinbeck, John 573, 581
Stein, Gertrude 573
Steinheil, Madam 192
Stendhal 218
Stil, André 466
Stoetzel, Jean 286, 314, 325, 413, 423, 455
Stoller, R. 385, 386, 417, 664
Strindberg, August 647, 648, 649
Suchard, Emmanuel Célestin (kardinal) 440
Suchomel, Franz 229
Sue, Eugène 458
Sullerot, Évelyne 153, 159, 306, 317, 325, 663
Sullivan, Vernon 580, 667
Sundquist, Folke 640
Sutton 404
Şalamov, Varlam 240

Talleyrand 180
Tamar 381
Tankieff, Sergey Petrov 258, 259
Tapia, Claude 521
Tapie, Bernard 616
Tarde, G. de 408, 410
Tardieu 393
Tatlin, V.Y., 574
Tat Thanh, Nguyên 458
Taylor, Liz 595
Tchernoff, I. 513
Theodosius 332

Thérive, André 225
Thiers, Adolphe 173
Thilo (Dr) 233
Thomas, Albert 52
Thomas, L.V. 371, 373
Thorez, Maurice 459, 465, 466, 468, 470, 477, 481, 486, 489, 664
Thuillier, Guy 19, 99, 117
Tilly, Charles 52, 61
Tiresias 327
Tiziano 406, 407
Tocqueville, Alexis de 173, 175, 457, 668
Togliatti, Palmiro 459
Tolstoy 363
Tordjman, Gilbert 381
Toss (Dr) 367
Trigano, Gilbert 253, 616
Tristan 323, 363

Unruh, F. von 216

Valdour, Jacques 67, 159, 660
Valéry, Paul 145, 163, 175, 302, 477, 583, 586, 652
Van Gogh, Vincent 341, 408
Varlin, Eugène 480
Veil, Simone 270
Venüs 194, 406, 412
Verdier, Yvonne 290, 325, 336, 415, 416
Vermeer, Jan 404
Vermeersch, Jeannette 474, 477
Verrette, Nicolas 376
Veyne, Paul 7, 164, 311, 393, 395
Vian, Boris 580, 582
Vianney, Jean-Marie 431, 433
Vidal-Naquet, Pierre 246, 662
Vigier, Jean 213
Villars, Claude Louis Hector de 331
Vlaminck, Maurice de 225
Vlocevski, S. 541, 559, 561
Voltaire 244, 357
Vovelle, Michel 117

Walesa, Lech 572
Weber, Eugen 99, 117
Weber, Max 168, 171, 199, 404
Weinberg, M.S. 397
Wellers, Georges 515
White, Ralph K. 137
Wilde, Oscar 373, 599
Willemin de Moutiers, Jean 544
Wilson 192
Wolfenstein, Martha 116
Wolmar, M. de 200

Yahuda 368, 393, 424
Yelamma (tanrıça) 168

Zeldin, Théodore 174, 270, 345, 659, 661
Zelman, Annette 228
Zinovyev, Grigori 167
Zola, Emile 257, 474
Zwingli, Huldrych 444

İlüstrasyonlar

ADM, Varşova: 503. - RSC (ajans) ve G-Ile-de-France: White E., 530. – AGIP-Robert Cohen: 544. – Annuaire téléphonique, Los Angeles: 571. – APEP, Villerupt: 506, 508. – İsveç Kültür Merkezi Arşivi: 508, 606. – R. Damiani Arşivi: 509. – Dazy Arşivleri: 496a. – A. Gesgon Arşivi: 453. – Yahudi Anıları Arşivi: 478, 479, 482, 485a. – K. Orfali Arşivi: 603b, 607. - Seuil Arşivi: 161, 163, 191, 245; F. Boudjellal: 494, 495. – G. Silvain Arşivi: 477. – Sirot-Angel Arşivi: 468. – P. Berström: 593. - Bernand: 243. – Bildhuset: B. Arvidsson, 592; J.H. Dahstrom: 291, 603a; K. Johansson: 611; B.O. Olsson 591; S. Oredson: 87; R. Valme: 580. - F. Brenner: 315, 469. – Bulloz: 238-239, 310, 328, 329. Cahiers du cinéma: 195, 197, 598, 599. – Cauvin: 437. – Amerikan Kültür Merkezi: 537. – J.L. Charmet: 72, 87, 269, 290. – D. Chayito: 140, 303. – R. Chenchabi: 390, 511. – Chevojon: 80. – J. Choisnel: 144, 173, 432, 433. – Cinémathèque française: 196, 284, 325, 456, 589; Walt Disney Prod.: 534; Warner: 541b. – CIRIC: 404, 410, 411, 412, 416, 419; A. Pinoges 395, 396. – E. Prouvost Koleksiyonu: 98, 99, 546. – L. Perenom: 111. – A. Heyman: 554. – G. Dagli Orti: 166, 170, 207, 224, 322, 336. – R. Dazy: 52. – C. Despoisse: 47, 68. – Deutsche Fotothek, Dresden: Kramer: 200, 202. – Ph. Faure: 124, 302. – Fotogram: Chapman: 472; R. Delpit: 236, 458, 466, 487; Deluc: 318; Feinstein 496b; J.-P. Le Bihan: 170a; Parente: 490. – Franck Daniel: 463, 467, 471, 485b. – A. Gamet: 18. – Gamına: Ferry et Gold: 552; T. Wells Kasser: 575; M. Lounes: 105; Rebbot 569; Ch. Vioujard: 277, 345, 359, 366; D. Welles 553. – Giraudon: 159, 188, 194, 382, 383, 431. Giraudon-Anderson: 285, 380. – Giraudon-Bridgeman: 198, 248. –Giraudon-Lauros: 378. – H. Gissinger, Zürih: 308. – Hubert: 36. – Im'media: O. Leshaf: 515. – Imapress: 541a. – Keystone: 145b, 205, 210, 215, 219a, 219b, 228, 229, 254, 257, 275b, 281, 413, 430, 448, 449, 542; M. Brucker: 134. – W. Klein, Düsseldorf: 182. – *L'Humanité*: 435, 441, 444, 445, 452. – M. Langrognet: 451. –K. Löckmann, Osnabrück: 217, 225. – Lorimar Telepictures: 373. – Magnum: R. Azzy: 558; B. Barbey: 596; R. Burri: 71; R. Cappa: 543; H. Cartier-Bresson: 84, 135, 250; R. Depardon: 564, 573; M. Franck: 187, 426; J. Gaumy: 349; E. Hartmann: 176; T. Hop-

ker: 566; D. Hurn; J.K.: 149; R. Kalvar: 114, 123, 572; G. Le Querrec: 41b, 348; C. Manos: 565; S. Meiselas: 221; W. Miller: 562; J.-P. Paireault: 377; G. Peress: 88; Salgado: 312; Scianna: 576; D. Seymour: 51, 86; D. Stock: 559; B. Uzzle; A. Webb: 574; P. Zachmann: 460, 488, 522, 585a, 585b. – J. Marando: 516, 517, 518, 520, 521. – *Notre temps*: M. Clément: 333. – *Paris Match*: 256; Gery: 103; Tesseyre: 275a. – O. Pawel: 524. – Petzold: 208a, 208b, 209. – Rapho: M. Barret: 178, 519: D. Berretty: 109; J.-M. Charles: 321, 528; Ciccione: 89; J.-L. Courtina; Y. Dejardin: 93a; R. Frieman: 276, 280; P. Koch: 526; F. Le Diascorn: 319, 555, 579; P. Michaud: 83, 122, 335, 421; Niepce: 27, 41a, 60, 70a, 70b, 104, 145a, 174, 183, 270, 287, 301, 331; R. Pelps: 75, 124, 127; M. Serraillier: 102; J.-N. de Soye: 392; M. Tulane: 570; J.-P. Vieil: 311; J. Windenberger: 371, 514. – REA: J. Gayard: 261. – Renault: 34, 35. – RFSU: 594, 595, 597. – Roger-Viollet: 14, 45, 48, 54, 55, 57, 108, 175, 206, 387, 473, 499, 502, 504; Anderson-Viollet: 372; Boyer-Viollet: 20b, 33; CAP Roger-Viollet: 117; Harlingue-Viollet: 23, 24b, 180, 273; Lapi-Viollet: 44, 66, 95; LL Roger-Viollet: 17; ND Roger-Viollet 12, 85. – Rush: Saint-Bris: 101. – O. Schlemmer (Schlemmer Ailesi, Badenvierler, RFA, 1987): 156. – Scoop: A. Perlstein: 317. – Sipa-Svenskt: 583, 584, 601. – Sipa: Ginies: 461; Rebours: 493; Sevgi: 370. – Sveriges Turistrad: 608. – Sygma: J. Pavlovsky: 424. – Top: A. Chadefaux: 64; J.-Ph. Charbonnier: 30, 37, 65, 67, 74, 120; M. Desjardins: 24a; L. Ionesco: 62, 143; Y. Machatschek: 131; G. Marineau: 150, 186. – *La Vie catholique*: C. Boisseaux: 406, 423; J. Houzel: 422; F. Sautereau: 408, 513; L. Scoupe: 409. – J. Vigne: 20a, 204, 206, 212. – J. Windenberger: 63, 93a, 126, 172, 189a, 189b, 259, 358, 394, 447a, 447b, 531, 532, 550.

Blois Bölge Arşivleri: 32. – Ulusal Kütüphane, Paris: 417, 443. – CNAC, Paris (B. Hatala): 154. – Écomusée de la communauté urbaine, Le Creusot-Montceau: 38, 39. – Galerie de France: 398. – Graphische Sammlung Albertina, Viyana: 354. – Hessisches Landesmuseum, Darmstadt: 233. – Meclis Kütüphanesi, Washington DC: 359. – Reklamcılık ve Afiş Müzesi, Paris: 100, 139, 148. – Museum für Deutsche Geschichte, Berlin: 429. – New York Modern Sanat Müzesi (Foto. Soichi Sunami): 306. – Ulusal Müzeler birliği: 438. – Sterling and Francine Clark Institute, Williamstown: 360, 361. – Yad Vashem, Kudüs: 222, 223.

© ADAGP, 1987: 160, 398. – © SPADEM, 1987: 198, 308, 399, 431, 432, 433, 437, 438, 443, 453.

Metin dışı renkli görseller: © M. Arisman: 353. – © 1987, The Art Institute of Chicago: 576. – Giraudon-Bridgeman: 32. – Bulloz: 33. G. Dagli Orti: 96. – Giraudon-Lauros: 449. – L'Oréal: 97. – © R. Khimoune: 513. – © G. Kvist: 577. – © Gérard Vincent: 194, 195, 256, 257. – © ADAGP, 187: 512. – © SPADEM, 1987: 32, 33, 96, 352, 448, 449.

Her zaman devingen olan "özel"i incelemeyi yeğleyen Georges Duby ve Philippe Ariès gibi iki ünlü tarihçinin yönetiminde hazırlanan *Özel Hayatın Tarihi*, Roma İmparatorluğu'ndan günümüze, medeniyetler, kültürler, çağlar boyunca yaşanan derin değişimler üzerinde göz gezdiren beş ciltlik kolektif bir yapıttır.

Beşinci ve son kitap Birinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar olan dönemi kapsıyor: Kentleşme, iş yaşamının geçirdiği dönüşümler, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği büyük yıkım, cinsel devrim, göçmenlik, Amerika ve İsveç örnekleri...
Özel Hayatın Tarihi'nin bu son cildi modern çağa özgü sorunlarla tıka basa dolu olan özel hayatımızın üzerindeki mahrem örtüyü kaldırırken, beş ciltlik bir kazı çalışmasında da son perdeyi indiriyor.

1. Cilt: Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına
Collège de France profesörü Paul Veyne yönetiminde

2. Cilt: Feodal Avrupa'dan Rönesans'a
Akademi üyesi ve Collège de France profesörü Georges Duby yönetiminde

3. Cilt: Rönesans'tan Aydınlanma'ya
Philippe Ariès ve Sosyal Bilimler Yüksek Okulu Araştırma Başkanı Roger Chartier yönetiminde

4. Cilt: Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a
Paris-VII Üniversitesi profesörü Michelle Perrot yönetiminde

5. Cilt: Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze
Paris-I Üniversitesi profesörü Antoine Prost ve Paris Siyasal Araştırmalar Enstitüsü doçenti Gérard Vincent yönetiminde

Takım ISBN 978-975-08-1055-4
ISBN 978-975-08-1780-9
9 789750 817809
50 TL

KİTAP
SKB 0633720 VZP